

พระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน

นางสาววัชรารัตน์ ดิษฐปาน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PHRA UPAKHUT: TRANSMISSION AND REPRODUCTION OF BELIEF, MYTH
AND RITUAL IN CONTEMPORARY THAI SOCIETY

Miss Watcharaporn Distapan

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Thai
Department of Thai
Faculty of Arts
Chulalongkorn University
Academic Year 2014
Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์ พระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน
และพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน
โดย นางสาววัชรภรณ์ ดิษฐปาน
สาขาวิชา ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ สุกัญญา สุขฉายา)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประมิ่ง จารูวร)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์)

วัชรภรณ์ ดิษฐปาน : พระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน (PHRA UPAKHUT: TRANSMISSION AND REPRODUCTION OF BELIEF, MYTH AND RITUAL IN CONTEMPORARY THAI SOCIETY) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ศ. ดร. ศิราพร ณ ถลาง, 528 หน้า.

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลในช่วง พ.ศ. 2554 – 2557 ทั้งข้อมูลเอกสาร ข้อมูลภาคสนาม และข้อมูลในสื่อสมัยใหม่ ทั้งในบริบทท้องถิ่นภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคกลาง และบริบทของสังคมไทยในเชิงภาพรวม

ผลการศึกษาตำนานเกี่ยวกับพระอุปคุต ผู้วิจัยได้จัดประเภทตำนานพระอุปคุตในประเทศไทยออกเป็น 6 แบบ เรื่อง ได้แก่ แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกนางปลา แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรูป แบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร แบบเรื่องพระอุปคุตบันดาลโชค แบบเรื่องพระอุปคุตแปดรูป และแบบเรื่องพระอุปคุตหยุดตะวัน ผู้วิจัยพบว่าในการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่ในรูปแบบซีดี สื่อกระจายเสียง สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออินเทอร์เน็ต มีการนำเนื้อเรื่องจากคัมภีร์อโศกาวทานมาผนวกกับแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร จนกลายเป็นเนื้อหาหลักที่แพร่หลายในสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ในปัจจุบัน

ผลการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต พบว่ายังคงมีการสืบทอดในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสานจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ พิธีนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา ประเพณีตักบาตรเป็งปูด และประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตดำรงอยู่อย่างมีพลวัต โดยมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของประเพณีและพิธีกรรมอันเป็นผลจากกระแสการท่องเที่ยว และการเข้าไปมีบทบาทของภาครัฐและเอกชน นอกจากนี้ยังพบลักษณะพลวัตข้ามพื้นที่ คือ การนำประเพณีตักบาตรเป็งปูดมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลาง แม้ยังคงรูปแบบหลักตามประเพณีตักบาตรพระอุปคุตในภาคเหนือ แต่มีการเปลี่ยนแปลงช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปคุต มีการเพิ่มหรือเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมของสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปคุต นอกจากนี้ยังพบพลวัตอีกลักษณะหนึ่ง คือ การสร้างความหมายใหม่ให้แก่พระอุปคุตในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล ทำให้เกิดมโนทัศน์ “พระอุปคุตปราบมาร บันดาลโชค”

ปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตทั้งในพื้นที่เดิมและพื้นที่ใหม่มาจากลักษณะเด่นของพระอุปคุตและบริบทของสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะลักษณะเด่นด้านการคุ้มครองป้องกัน ลักษณะอันคลุมเครือ และคุณลักษณะทั้งด้านโลกียะและโลกุตระที่มีรากฐานจากพุทธศาสนา ลักษณะเด่นของพระอุปคุตสอดคล้องกับบริบทสังคมไทยในปัจจุบัน ทั้งยังตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนในสังคมพุทธศาสนาแบบไทย ทำให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างต่อเนื่องในสังคมไทยปัจจุบัน

ภาควิชา ภาษาไทย

ลายมือชื่อนิสิต

สาขาวิชา ภาษาไทย

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

ปีการศึกษา 2557

5380509022 : MAJOR THAI

KEYWORDS: PHRA UPAKHUT / TRANSMISSION / REPRODUCTION / BELIEF / MYTH / RITUAL

WATCHARAPORN DISTAPAN: PHRA UPAKHUT: TRANSMISSION AND REPRODUCTION OF BELIEF, MYTH AND RITUAL IN CONTEMPORARY THAI SOCIETY. ADVISOR: PROF. SIRAPORN NATHALANG, Ph.D.†, 528 pp.

The purpose of the dissertation is to study the transmission and reproduction of belief, myth, and ritual of Phra Upakhut in contemporary Thai society. All data consisting of documents, data from modern media, field data from the northern, the northeastern and the central region were collected during 2011 – 2014.

The study reveals that myths in Thailand concerning Phra Upakhut can be categorized into 6 tale types: 1) Phra Upakhut as a son of the fish lady, 2) Phra Upakhut as a son of Lord Buddha, 3) Phra Upakhut who defeats the Mara, 4) Phra Upakhut who brings good luck, 5) Phra Upakhut as the eight arhants, and 6) Phra Upakhut who can stop the sun. It is found that myth about Phra Upakhut is being reproduced in new types of media, i.e., compact discs, broadcasting media, printed media, and the internet. New version was created by combining Phra Upakhut's story from *Aśokāvadhāna* with the Mara defeating tale type. Such new version has become the dominant version of Phra Upakhut tales reproduced in publications nowadays.

It is found that rituals concerning Phra Upakhut, which are the invitation of Phra Upakhut to protect Buddhist ceremonies, the Phra Upakhut almsgiving on the full moon Wednesday, and the floating of the pavilion worshipping Phra Upakhut, are continuously performed in the northern and northeastern Thailand. However, these rituals are dynamic with some changing details caused by the influence of tourism and the role of the government and the private sector. Moreover, the dynamics of the ritual can be found across the region as there is a reproduction of the Phra Upakhut midnight almsgiving ritual in the central region. Although the main patterns of the ritual in the north are preserved, there is a change in terms of almsgiving time and some elements are added to emphasize the concrete symbol of Phra Upakhut in the rituals in central Thailand. In addition, a new concept of Phra Upakhut as “the arhant who defeats the Mara and who brings good luck” is inserted in the present day Buddhist amulet market thus creating a new meaning and new image of Phra Upakhut.

The significant factors which have led to the transmission and reproduction of the belief of Phra Upakhut both in the traditional cultural area and in the new area are due to the distinctive characteristics of Phra Upakhut himself and also due to the contemporary context of Thai society. The distinctive and unique characteristics of Phra Upakhut, i.e., the protective power, the ambiguity, the lokutara and the lokīya aspects rooted from his history, can well serve the spiritual need of Thai people in Thai society. As a result, the transmission and the reproduction of belief, myth, and ritual concerning Phra Upakhut occur continuously in contemporary Thai society.

Department: Thai
Field of Study: Thai
Academic Year: 2014

Student's Signature

Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เกิดขึ้นและสำเร็จลุล่วงลงด้วยดีจากความเมตตาของศาสตราจารย์ ดร. ศิราพร ณ ถลาง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ซึ่งได้กรุณาแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ในงานวิจัย ครูเป็นผู้จุดประกายความรู้และความรักของการศึกษาคติชนวิทยาให้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่ระดับปริญญาโทจนถึงระดับปริญญาเอก และได้ประสาทความรู้ต่างๆ ตลอดจนสนับสนุนและให้คำแนะนำในการเรียนและการทำงานด้วยความกรุณาเสมอมา ครูเป็นผู้สร้าง หล่อเลี้ยง และขัดเกลา ทำให้ผู้วิจัยเติบโตขึ้นในวงวิชาการด้านคติชนวิทยาผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณครูอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์คือ ศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นครุคคติชนวิทยาอีกท่านหนึ่งของผู้วิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประมินทร์ จารุวรรณ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ตลอดจนศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นครูของผู้วิจัยตั้งแต่ระดับปริญญาตรี กรรมการทุกท่านได้กรุณา สละเวลาอ่านและตรวจแก้วิทยานิพนธ์ รวมถึงให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ยิ่งในการแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้ถูกต้องสมบูรณ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้ ประสาทความรู้ให้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่ระดับปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก ขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะ ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่คอยเฝ้าถามให้กำลังใจ ช่วยเหลือและแบ่งเบาภาระงานต่างๆ ตลอดระยะเวลาที่ ผู้วิจัยลาศึกษาต่อ โดยเฉพาะอาจารย์น้ำเพชร จินเลิศ และอาจารย์สุภาพร พลายเล็ก กัลยาณมิตรที่เฝ้าถามให้กำลังใจ ดูแลและ ช่วยเหลือผู้วิจัยอย่างดียิ่งตลอดมา ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มอบทุนศึกษาระดับปริญญาเอก ภายในประเทศเป็นเวลา 4 ปี สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มอบทุนโครงการวิจัยย่อยในโครงการเมธีวิจัย อวูโส สกว. “คติชนสร้างสรรค์: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย” ปี พ.ศ. 2554 – 2557 และสถาบัน ไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่มอบทุน ENITS SCHOLARSHIPS 2014

ผู้วิจัยขอขอบคุณกัลยาณมิตรทั้งหลายที่มอบน้ำใจอันประเสริฐ และเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขบนเส้นทาง ของการเก็บข้อมูลภาคสนามอันยาวไกลและยากลำบาก ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรางคณา ศรีกำเหนิด อาจารย์ สิทธิธรรม อ่องวุฒิวัฒน์ อาจารย์ณัฐกาญจน์ นาคนวล อาจารย์เชิดชาติ หิรัญโร อาจารย์ปรียาร์ตน์ เขาวลิตประพันธ์ อาจารย์สุนีย์ สิลภาพินิจ และน้องจตุพร เพชรบูรณ์ รวมถึงกัลยาณมิตรทั้งเพื่อนร่วมงาน เพื่อนนิสิตปริญญาเอก และผู้มี พระคุณในพื้นที่เก็บข้อมูลที่ผู้วิจัยไม่ได้เอ่ยนามแต่ก็ระลึกถึงความซาบซึ้งเสมอ ผู้วิจัยขอขอบใจอรุณวัฒน์ รดาพร และ สุภิญญาที่คอยเฝ้าถามและช่วยเหลือสนับสนุนเพื่อนทุกด้านมาตลอด

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณพ่อและแม่ที่สนับสนุนให้ลูกทุกคนได้เรียนสิ่งที่รัก และครอบครัวที่อบอุ่นอัน เป็นกำลังใจสำคัญที่ทำให้แข็งแกร่งสำหรับทุกสิ่ง การศึกษาเรื่องพระอุปคุตเป็นมงคลชีวิตที่ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้และได้ ประสบการณ์ชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้มีพลังปัญญาที่จะเอาชนะอุปสรรคปัญหาต่างๆ จนผ่านพ้นไปได้ด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	1
สารบัญภาพ.....	1
บทที่ 1 บทนำ	4
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	4
1.2 แนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการศึกษาวิจัย.....	12
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	20
1.4 สมมติฐานของการวิจัย.....	20
1.5 ขอบเขตข้อมูลของการวิจัย.....	20
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	21
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	21
1.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	21
บทที่ 2 ภูมิหลังเกี่ยวกับพระอุปคุต: ตำนานและความเชื่อ.....	29
2.1 พระอุปคุตในตำนานทางพุทธศาสนา.....	30
2.1.1 ตำนานพระอุปคุตในคัมภีร์ <i>อโศกาวทาน</i> ของอินเดีย	33
2.1.2 ตำนานพระอุปคุตในคัมภีร์ <i>โลกปัญญาติ</i> ของมอญ – พม่า.....	38
2.1.3 การเปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนของอินเดีย มอญ - พม่าและไทย.....	42
2.1.4 ความคล้ายคลึงกันระหว่างพระอุปคุตกับพระอินทคุตในตำนานพุทธศาสนาบาลี	54
2.2 พระอุปคุตในการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆ ผ่านประเพณีพิธีกรรม.....	63

2.2.1 พระอุปคุตในการรับรู้ของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	64
2.2.2 พระอุปคุตในการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆ ในประเทศไทย	67
2.3 พระอุปคุตกับพระบัวเข็มในประเทศไทย	88
บทที่ 3 ความหลากหลายของตำนานและแบบเรื่องพระอุปคุตในประเทศไทย	105
3.1 ตำนานพระอุปคุตในประเทศไทย	105
3.1.1 ภาคเหนือ	107
3.1.2 ภาคอีสาน	110
3.1.3 ภาคกลาง	112
3.1.4 ภาคใต้	117
3.2 การจำแนกแบบเรื่องพระอุปคุต	121
3.2.1 การจัดตำนานพระอุปคุตตามแบบเรื่องต่างๆ	125
3.2.1.1 แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา	125
3.2.1.2 แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า	129
3.2.1.3 แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	132
3.2.1.4 แบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชค	139
3.2.1.5 แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป	142
3.2.1.6 แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน	144
3.2.2 ตำนานพระอุปคุตที่มีลักษณะเป็นแบบเรื่องผสม	146
3.2.3 ตำนานพระอุปคุตที่แตกเรื่องมาจากบางอนุภาค หรือเหตุการณ์บางตอน ในแบบ เรื่อง	154
3.2.4 การเพิ่มโครงเรื่องใหม่หรือเหตุการณ์ตอนใหม่มาผสมกับแบบเรื่องเดิม	159
3.2.5 สำนวนพิเศษที่ไม่ตรงกับแบบเรื่องใดแต่ยังคงอนุภาคพระอุปคุตในฐานะตัวเอก	165
บทที่ 4 การผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่	170

4.1	ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่	170
4.1.1	สื่ออิเล็กทรอนิกส์และอินเทอร์เน็ต	171
4.1.2	สื่อกระจายเสียงในงานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ	172
4.1.3	สื่อนิตยสาร หนังสือและเอกสารต่างๆ.....	174
4.1.3.1	ลานเทียมนมหาอุปัชฌาย์พระยามาร.....	174
4.1.3.2	ตำนานพระอุปัชฌาย์ในนิตยสาร	176
4.1.3.3	ตำนานที่แทรกในหนังสือต่างๆ	176
4.1.3.4	หนังสือที่ตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ประวัติพระอุปัชฌาย์	176
4.1.3.5	หนังสือและเอกสารที่นำเสนอตำนานพระอุปัชฌาย์รวมอยู่ใน ชุดสามพระ อรหันต์	179
4.2	ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่	184
4.2.1	การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ตามแบบเรื่องเดิม	185
4.2.1.1	ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่ที่ยังคงมีเนื้อหาตามตำนาน ในแบบเรื่อง เดิม	185
4.2.1.2	ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่ที่มีลักษณะการผสมแบบเรื่อง	193
4.2.1.3	ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่ที่แตกเรื่องจากเหตุการณ์บางตอนหรือ บางอนุภาคจากแบบเรื่องเดิม.....	195
4.2.2	การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิม.....	200
4.2.2.1	การนำตำนานจากโศกาวทานมาผสมกับแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ปราบมาร....	200
4.2.2.2	การนำเสนอเหตุการณ์อื่นตามพุทธประวัติร่วมกับแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ ปราบมาร.....	224
4.2.2.3	การสร้างตำนานใหม่จากการผสมอนุภาคจากหลายแบบเรื่อง	227
4.2.2.4	การอ้างถึงพระอุปัชฌาย์ในเรื่องเล่าประวัติพระเกจิอาจารย์.....	230
4.3	ข้อสังเกตเกี่ยวกับการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่	238

4.3.1. การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ทำให้เกิดตำนานสำนวนหลักที่มีเนื้อหาแตกต่างจากตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น	238
4.3.2 การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในความหมาย “พระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชค” เป็นส่วนหนึ่งของกระแสพุทธพาณิชย์	240
บทที่ 5 การสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุต	244
5.1 การสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุตในพื้นที่เดิม	244
5.1.1 ลักษณะการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุตในภาคเหนือ	245
5.1.1.1 การสืบทอดคติพระอุคุตปราบมารในพิธีนิมนต์พระอุคุตมาคุ้มครองงานบุญในพระพุทธศาสนา	245
5.1.1.1.1 พระอุคุตในวัฒนธรรมล้านนา: งานนมัสการพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	245
5.1.1.1.2 พระอุคุตในวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท: งานตั้งธรรมของกลุ่มไทลื้อในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย	248
5.1.1.2 การสืบทอดคติพระอุคุตบันดาลโชคในประเพณีตักบาตรเป็งปูด	255
5.1.1.2.1 ประเพณีตักบาตรเป็งปูด จังหวัดเชียงใหม่	256
5.1.1.2.2 ประเพณีตักบาตรเป็งปูดของวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย	263
5.1.1.3 การสืบทอดคติการบูชาพระอุคุตที่อยู่ใต้สมุทรรในประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุคุต	273
5.1.1.3.1 ประเพณีบูชาไหว้พระอุคุตของกลุ่มไทใหญ่ อำเภอแม่ฮ้อย จังหวัดเชียงใหม่	274
5.1.1.3.2 ประเพณีสืบทอดมนต์ท่องไตของกลุ่มไทใหญ่ที่บ้านปางหมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน	281
5.1.2 ลักษณะการสืบทอดคติพระอุคุตปราบมารผ่านประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุตในภาคอีสาน	290

5.1.2.1 งานนมัสการพระธาตุนพม จังหวัดนครพนม	290
5.1.2.2 งานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด.....	296
5.1.2.3 งานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนด้านซ้าย จังหวัดเลย	301
5.2 การผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศตูในพื้นที่ใหม่	307
5.2.1 การผลิตซ้ำประเพณีตักบาตรพระอุปัศตูในพื้นที่ภาคกลาง	308
5.2.1.1 การตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาคร.....	308
5.2.1.2 การตักบาตรพระอุปัศตูของกลุ่มเพ็ญพูน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์.....	311
5.2.1.3 การตักบาตรพระอุปัศตูเที่ยงคืนที่จังหวัดนนทบุรี.....	316
5.2.2 การผลิตซ้ำคติพระอุปัศตูปราบมารผ่านการสร้างองค์พระอุปัศตูป้องกันภัยในพื้นที่ ภาคกลาง	325
5.3 ลักษณะการผลิตซ้ำประเพณีตักบาตรพระอุปัศตูในภาคกลาง.....	331
5.3.1 การเปลี่ยนแปลงช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัศตู	332
5.3.1.1 การเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรของวัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาคร	333
5.3.1.2 การปรับเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรของพื้นที่ประจวบคีรีขันธ์	334
5.3.2 การเพิ่มหรือเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมของสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปัศตู	337
5.3.2.1 การเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปัศตูของการตักบาตร วัดบางหญ้าแพรก	338
5.3.2.2 การเพิ่มองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปัศตูที่จังหวัดประจวบฯ. 339	
5.3.2.2.1 การสร้างองค์หลวงปู่อุปัศตูประดิษฐานที่ชายทะเลเมืองประจวบ 340	
5.3.2.2.2 การเพิ่มกิจกรรมการสวดมนต์อุปาสันติ.....	341
5.3.2.3 การเพิ่มองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมผ่านสามเณรอุปัศตูที่วัดตึก	343
5.3.3 การคงรูปแบบหลักตามประเพณีตักบาตรพระอุปัศตูในภาคเหนือ	345
บทที่ 6 พลวัตและปัจจัยในการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปัศตูในสังคมไทย	350
6.1 พลวัตของความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศตู	350

6.1.1	พลวัตในพิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนา	350
6.1.1.1	การเปลี่ยนแปลงด้านสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์	350
6.1.1.2	การประกอบพิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์ในงานหลากหลายรูปแบบ.....	355
6.1.1.3	บทบาทของภาครัฐและเอกชนที่มีส่วนร่วมมากขึ้นในพิธีกรรม นิมนต์พระ อุปัชฌาย์	357
6.1.2	พลวัตในประเพณีตักบาตรเป็งปูด	360
6.1.2.1	ความหลากหลายของรูปแบบการจัดงานประเพณีตักบาตรเป็งปูด	360
6.1.2.2	การนำเสนอประเพณีตักบาตรเป็งปูดในมิติของการท่องเที่ยวทำบุญ.....	364
6.1.3	พลวัตในประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์	366
6.1.4	พลวัตข้ามพื้นที่ : การผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ใน พื้นที่ภาค กลาง.....	371
6.1.4.1	การเกิดวิถีปฏิบัติใหม่เกี่ยวกับหลวงปู่อุปัชฌาย์ในพื้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์	371
6.1.4.2	ความนิยมในการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคกลาง	376
6.1.5	การสร้างมโนทัศน์ให้แก่พระอุปัชฌาย์ในฐานะ “พระปราบมารบันดาลโชค” ในมิติของ พระเครื่องและวัตถุมงคล.....	384
6.1.5.1	การเน้นอานิสงส์ด้านโชคลาภของพระอุปัชฌาย์ให้โดดเด่น.....	385
6.1.5.2	การนำเสนอพระอุปัชฌาย์รวมอยู่ในชุดสามอรหันต์บันดาลโชค	390
6.1.5.3	การสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในฐานะพระแก้ปีชงเสริมดวงชะตา.....	395
6.2	ปัจจัยที่เอื้อต่อการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์	400
6.2.1	ลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปัชฌาย์	400
6.2.1.1	คุณลักษณะที่โดดเด่นด้านการคุ้มครองป้องกัน	400
6.2.1.2	ลักษณะอันคลุมเครือของพระอุปัชฌาย์ในตำนานพระพุทธศาสนา	401
6.2.1.3	คุณลักษณะของพระอุปัชฌาย์ที่ตอบสนองทั้งด้านโลกียะ และโลกุตระโดยมี รากฐานจากพระพุทธศาสนา.....	408

6.2.2 บริบทของสังคมไทย	412
บทที่ 7 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	425
7.1 สรุปผลการวิจัย	426
7.1.1 ตำนานพระอุปคุตที่สืบทอดในสังคมไทยมีหลากหลายแบบเรื่อง และการผลิตซ้ำ ตำนานพระอุปคุตผ่านสื่อสมัยใหม่ทำให้เกิดตำนานพระอุปคุตที่มีแบบเรื่องและ เนื้อหาต่างจากเดิม	426
7.1.2 ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงมีการสืบทอดในวัฒนธรรมของ คน หลากหลายกลุ่มและดำรงอยู่ในลักษณะที่มีพลวัต.....	429
7.1.3 การผลิตซ้ำประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลางมีรากฐานมาจาก พระพุทธศาสนาและประเพณีในภาคเหนือ แต่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถี ชีวิตของพุทธศาสนิกชนภาคกลาง	431
7.1.4 การสร้างมโนทัศน์ “พระอุปคุตผู้ปราบมารบันดาลโชค” ได้สร้างความหมายใหม่ ในเชิงโลกียะแทนความหมายเชิงโลกุตระ	433
7.2 อภิปรายผลการวิจัย	435
7.2.1 ความเชื่อ ตำนานและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงมีบทบาทสำคัญใน สังคมไทยปัจจุบัน.....	435
7.2.1.1 คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร: บทบาทในด้านการสร้างความเข้ม แข็งมั่นคงทางจิตใจ ผ่อนคลายความเครียดและความหวาดกลัวจาก ภัยอันตรายทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน.....	435
7.2.1.2 บทบาทด้านการแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และหลอมรวมให้เป็น อันหนึ่งอันเดียวกัน.....	436
7.2.2 ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทยสะท้อนลักษณะสำคัญของสังคมพุทธศาสนา แบบไทย.....	437
7.2.3 ข้อค้นพบของงานวิจัยเรื่อง “พระอุปคุตฯ” ก่อให้เกิดคุณูปการต่อการศึกษาด้าน คติชนวิทยา พุทธศาสนศึกษาและไทยศึกษา.....	440
7.2.3.1 ด้านคติชนวิทยา	440

7.2.3.2 ด้านพุทธศาสนศึกษา.....	442
7.2.3.3 ด้านไทยศึกษา.....	445
7.3 ข้อเสนอแนะ	447
รายการอ้างอิง.....	448
ภาคผนวก ก.....	466
ภาคผนวก ข.....	490
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	528

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบเหตุการณ์สำคัญในเรื่องพระอุปคุตใน <i>โอศิกาวทาน</i> ของอินเดียกับพระอุปคุตใน <i>โลกบัญญัติ</i> ของพม่า	43
ตารางที่ 2 เปรียบเทียบ <i>โลกบัญญัติ</i> ของพม่า กับตำนานพระอุปคุตในวรรณกรรมลายลักษณ์ของไทยทั้ง 4 ภาค	47
ตารางที่ 3 เปรียบเทียบเหตุการณ์ใน <i>โอศิกาวทาน</i> กับตำนานพระอุปคุตของไทย.....	52
ตารางที่ 4 คัมภีร์ต่างๆ ที่กล่าวถึงพระอุปคุตและพระอินทคุต.....	62
ตารางที่ 5 สรุปลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอุปคุตในประเทศไทย	100
ตารางที่ 6 ข้อมูลคัมภีร์โบราณเรื่องพระอุปคุตที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติพระนคร	105
ตารางที่ 7 ข้อมูลคัมภีร์ชื่ออุปคุตที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.....	108
ตารางที่ 8 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา.....	128
ตารางที่ 9 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า.....	131
ตารางที่ 10 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	137
ตารางที่ 11 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนมุขปาฐะในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	138
ตารางที่ 12 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ในแบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชค .	141
ตารางที่ 13 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป	144
ตารางที่ 14 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน.....	145
ตารางที่ 15 แสดงการลำดับแบบเรื่องพระอุปคุตตามช่วงชีวิตของพระอุปคุต	154
ตารางที่ 16 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่แตกเรื่องไปจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร.....	158

ตารางที่ 17 ความหลากหลายของแบบเรื่องพระอุปัศฺตในตำนานของกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นของประเทศไทย	168
ตารางที่ 18 ตำนานพระอุปัศฺตในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ ที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุปัศฺต	185
ตารางที่ 19 ตำนานพระอุปัศฺตในสื่อสมัยใหม่ที่แตกเรื่องไปจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร	196
ตารางที่ 20 แสดงการเปรียบเทียบตำนานพระอุปัศฺตสำนวนที่มีเนื้อหาตรงกับ <i>โศกาวทาน</i> ผนวกกับ แบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมาร.....	210
ตารางที่ 21 แสดงการเปรียบเทียบตำนานพระอุปัศฺตสำนวนที่มีเนื้อหาตรงกับ <i>โศกาวทาน</i> ผนวกกับแบบเรื่อง พระอุปัศฺตปราบมาร (ต่อ).....	213
ตารางที่ 22 แสดงลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศฺตที่พบในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ.....	236
ตารางที่ 23 ตัวอย่างตำนานพระอุปัศฺตที่ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ.....	241
ตารางที่ 24 แสดงข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺตในพื้นที่ภาคอีสานและภาคเหนือที่นำมาเป็นกรณีศึกษา	244
ตารางที่ 25 แสดงการเปรียบเทียบองค์ประกอบของพิธีนิมนต์พระอุปัศฺตของกลุ่มไทยยวนกับไทลื้อ	254
ตารางที่ 26 เปรียบประเพณีตักบาตรเป็งปูดของวัดอุปัศฺต จังหวัดเชียงใหม่กับวัดมิ่งเมือง จังหวัดเชียงราย.....	270
ตารางที่ 27 เปรียบเทียบประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัศฺตของชาวไทยใหญ่สองพื้นที่	287
ตารางที่ 28 เปรียบเทียบพิธีอัญเชิญพระอุปัศฺตในงานบุญผะเหวดทั่วไปกับงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด.....	300
ตารางที่ 29 เปรียบเทียบพิธีนิมนต์พระอุปัศฺตในงานนมัสการพระธาตุพนม งานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดและ งานบุญหลวงด่านซ้าย.....	306
ตารางที่ 30 เปรียบเทียบประเพณีตักบาตรเป็งปูดของภาคเหนือกับประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺตของภาคกลาง.....	322
ตารางที่ 31 แสดงการตั้งชื่อพระอุปัศฺตและวัดอุปัศฺตกลุ่มต่างๆ ที่เน้นพุทธคุณด้านโชคลาภ	386

ตารางที่ 32 แสดงการสร้างพระอุปัศตูและวัดอุมมงคลต่างๆในภาคกลางและภูมิภาคใกล้เคียง ช่วง ปี 2554 - 2557	397
ตารางที่ 33 แสดงลักษณะที่กำกวมเครือระหว่างสองด้านที่ตรงกันข้ามกันของพระอุปัศตู.....	405

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1 วัดอุปัคต เป็นศูนย์กลางของประเพณีตักบาตรเป็งปู้ดจังหวัดเชียงใหม่	68
ภาพที่ 2 พระอุปัคตที่วัดหุบตาโคตรมีป้ายระบุว่า “พระลอยน้ำศักดิ์สิทธิ์”	88
ภาพที่ 3 พระทักษิณสาขาจากพม่าซึ่งคนไทยนิยมเรียกว่าพระบัวเข็ม	91
ภาพที่ 4 พระอุปัคต พระทักษิณสาขาและพระพุทธรูปแบบต่างๆ ซึ่งจำหน่ายที่วัดพระนอนเจ้าทัด จี เมืองร่างกุ้ง.....	92
ภาพที่ 5 พระบัวเข็ม(อุปัคต)วัดอุปัคต เชียงใหม่	94
ภาพที่ 6 พระพองตออุปัคตถ่ายจากร้านพระพุทธรูปในเมืองมณฑลทะเลย์	94
ภาพที่ 7 พระพองตออุปัคตจากประเทศพม่า ที่วัดเทวราชกุญชร กรุงเทพฯ ซึ่งติดป้ายว่าเป็น พระอุปัคต.....	95
ภาพที่ 8 พระบัวเข็มและพระอุปัคตวัดอุปัคต	97
ภาพที่ 9 เหรียญพระอุปัคตปางสมาธิ วัดอุปัคต จังหวัดเชียงใหม่	98
ภาพที่ 10 พระอุปัคตมีนาคพันแบบห้อยหรือพกติดตัวปี พ.ศ. 2554 วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ.....	99
ภาพที่ 11 ลานเทียมเรื่อง มหาอุปัคตมัตพระยามาร	175
ภาพที่ 12 ตำนานพระอุปัคตที่ถูกผลิตซ้ำในรูปแบบต่างๆ เช่น หนังสือ ลานเทียม ซิตี	181
ภาพที่ 13 งานแปลอโศกาทานฉบับภาษาไทยและพระเจ้าอโศกมหาราชฉบับการ์ตูน	237
ภาพที่ 14 แผนภูมิแสดงสัดส่วนของการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัคตในสื่อสมัยใหม่	239
ภาพที่ 15 หนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่ตำนานพระอุปัคตโดยนำมารวมอยู่ในชุดสามพระอรหันต์ ไตรภาคิมหาลาภ	242
ภาพที่ 16 พิธีนิมนต์พระอุปัคตจากแม่น้ำกวง.....	247
ภาพที่ 17 ปู่จารย์อาราธนาพระอุปัคตริมแม่น้ำสาย.....	251
ภาพที่ 18 ข้าวตอกดอกไม้ผลไม้และขนมที่ชาวบ้านนำมาถวายที่หอพระอุปัคต.....	252
ภาพที่ 19 เมื่อเข้าสู่วันเป็งปู้ดพระสงฆ์ก็ลงจากวิหารมาบิณฑบาตภายในวัดอุปัคต	261
ภาพที่ 20 พิธีอาราธนาพระอุปัคตจากแม่น้ำกก.....	265

ภาพที่ 21 ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด จังหวัดเชียงราย ปี พ.ศ. 2555	266
ภาพที่ 22 ชาวไทใหญ่มาทำบุญใส่บาตรที่จองพระอุปัศ.....	278
ภาพที่ 23 การลอยจองพระอุปัศในแม่น้ำกก	280
ภาพที่ 24 ขบวนแห่ประเพณีสิบสองม่น่องผ่องไตที่บ้านปางหมู.....	285
ภาพที่ 25 ผ่องสว่างอุ้งปีกของบ้านขุนกลางซึ่งขณะการประกวด	286
ภาพที่ 26 นายอำเภอธาตุนมเชิญพระอุปัศขึ้นจากน้ำโขง	291
ภาพที่ 27 ขบวนพระภิกษุที่มาส่งพระอุปัศกลับสะตือทะเล.....	294
ภาพที่ 28 ขบวนอัญเชิญพระอุปัศพระราชทาน มีผ้าผามารในขบวน	299
ภาพที่ 29 หิ้งพระอุปัศพร้อมเครื่องอัฐบริวาร.....	302
ภาพที่ 30 พระอุปัศนำขบวนพระภิกษุบิณฑบาต	310
ภาพที่ 31 งานตักบาตรเพ็ญพุธที่ประจวบคีรีขันธ์วันที่ 28 พฤศจิกายน 2555.....	313
ภาพที่ 32 หน้าแรกของเว็บไซต์ www.uppakut.net ปี พ.ศ. 2555.....	316
ภาพที่ 33 พิธีบวชสามเณรอุปัศเพื่อให้สามเณรร่วมบิณฑบาตในงานตักบาตรพระอุปัศ.....	320
ภาพที่ 34 มณฑปหลวงปู่อุปัศและกำแพงนาซึ่งสร้างเสร็จสมบูรณ์และสมโภชกำแพงนาในปี พ.ศ. 2557	328
ภาพที่ 35 ป้ายตำนานหลวงปู่อุปัศในบริเวณมณฑปหลวงปู่อุปัศ.....	329
ภาพที่ 36 คาถาบูชาพระอุปัศที่มณฑปหลวงปู่อุปัศประจวบฯ	331
ภาพที่ 37 หลวงปู่อุปัศเมืองประจวบฯ.....	340
ภาพที่ 38 พิธีนิมนต์พระอุปัศ งานตักบาตรเป็งปู้ดเชียงราย พ.ศ. 2557	363
ภาพที่ 39 ขบวนแห่พระอุปัศ จังหวัดเชียงราย ตกแต่งขบวนแบบล้านนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว.....	365
ภาพที่ 40 ป้ายนิทรรศการแสดงวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปัศในงานสมโภชหลวงปู่อุปัศ ประจวบ ปี 2555.....	373
ภาพที่ 41 เสื่อยี่ดกลุ่มเพ็ญพุธประจวบฯ รุ่นที่ 3 จำหน่ายในงานตักบาตรเพ็ญพุธปี พ.ศ. 2558	375
ภาพที่ 42 พระอุปัศบนขบวนสามเศียร ในงานตักบาตรพระอุปัศของวัดตึก จังหวัดนนทบุรี. 382	

ภาพที่ 43	ผ้ายันต์ที่มีรูปสามพระอรหันต์ “ไตรภาคิมหาลาภ”	390
ภาพที่ 44	พระสามอรหันต์บันดาลโชค จากศาลาสมเด็จ วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน	394
ภาพที่ 45	ป้ายพิธีเททองหล่อพระอุปัศุต ปราบमार บันดาลโชค ในประเพณีนมัสการและสงฆ์น้ำพระธาตุดอยตุง(ที่มา: https://www.facebook.com/pages/ประเพณีนมัสการสงฆ์น้ำพระธาตุดอยตุง-พศ2558/373556099471863)	399
ภาพที่ 46	พระอุปัศุตแบบเหมือนพระภิกษุที่มีชีวิต (ปี พ.ศ. 2557) วัดอุปัศุต จังหวัดเชียงใหม่	407
ภาพที่ 47	พระอุปัศุตพร้อมวิหารขนาดใหญ่ วัดแม่ยายหลวง จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีศรัทธาในภาคกลางสร้างถวายพร้อมพระพิฆเนศและวัดมณฑลพระอุปัศุตนั่งปี่เซียะ	439
ภาพที่ 48	“อุปัศุตปราบमार พันทุกขโศก โรคภัย ปัญหาอุปสรรค ความอึดคัดขัดสน เจ้ากรรมนายเวรรกบวน” ที่วัดอุปัศุต.....	439
ภาพที่ 49	หนังสือจำหน่ายพร้อมผ้ายันต์พระอุปัศุต “อรหันต์แห่งมหาทรัพย์มหาสมบัติ เงินทองเหลือใช้ไม่ขาดมือ” ในร้านเซเว่นอีเลเว่น	444

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระอุปัศฺตคือชื่อของพระอรหันต์รูปหนึ่งในพุทธศาสนา เรื่องราวของพระอุปัศฺตปรากฏในรูปแบบตำนานที่มีความหลากหลาย และยังมีประเพณีและพิธีกรรมในท้องถิ่นต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน

พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์สาวกที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากพระสาวกรูปอื่น กล่าวคือ เรื่องราวของพระอุปัศฺตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี เรื่องพระอุปัศฺตที่เก่าแก่ปรากฏในตำนานทางพุทธศาสนาสายสันสกฤตและมีความเชื่อมโยงกับพระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์องค์ที่ 3 แห่งราชวงศ์เมารยะซึ่งครองราชย์ประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 คัมภีร์ *อโศกาวทาน* ซึ่งแต่งเป็นภาษาสันสกฤตได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระอุปัศฺตกับพระเจ้าอโศกมหาราชว่าพระอุปัศฺตเป็นพระเถระที่พระเจ้าอโศกมหาราชเลื่อมใสศรัทธา พระอุปัศฺตเป็นผู้นำพระเจ้าอโศกเสด็จนมัสการปูชนียสถานในพุทธศาสนาและอธิบายประวัติสถานที่ต่างๆ (เสถียร โปธินันทะ, 2544: 129, 147) พระอุปัศฺตจึงเป็นพระสาวกที่เชื่อกันว่ามีชีวิตอยู่สมัยหลังพุทธกาล

คัมภีร์ *อโศกาวทาน* ของอินเดียเป็นคัมภีร์ภาษาสันสกฤตซึ่งเรียบเรียงขึ้นประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 5 (เสถียร โปธินันทะ, 2544: 123) คัมภีร์ *อโศกาวทาน* เรียกพระอุปัศฺตว่า “อุปัศฺต” คัมภีร์นี้กล่าวถึงประวัติของพระอุปัศฺตอย่างละเอียด ตั้งแต่กำเนิด ชีวิตก่อนออกบวช การออกบวช การแสดงเทศนาธรรม การเป็นอาจารย์ของพระอรหันต์ทั้งหลาย ณ อารามบนภูเขา การปราบมารที่มาขัดขวางการแสดงธรรมและการได้พบกับพระเจ้าอโศกมหาราช โดยเน้นบทบาทของพระอุปัศฺตในฐานะพระอรหันต์สาวกที่เป็นเลิศทางธรรมเทศนา และเป็นผู้ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่า จะเป็นพระอนุพุทธเจ้า

เมื่อเรื่องพระอุปัศฺตแพร่กระจายมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระอุปัศฺตกลับมีบทบาทที่แตกต่างไปจากตำนานเดิมของอินเดีย ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* คัมภีร์ *ปฐมสมโพธิกถา* และคัมภีร์ *มหาอุปัศฺต* คัมภีร์เหล่านี้เรียกพระอุปัศฺตว่า “อุปัศฺต” “อุปัศฺตเถระ” หรือ “กีสนาคอุปัศฺต” เรื่องราวของพระอุปัศฺตที่แพร่หลายในประเทศพม่าและไทยกลายเป็นเรื่องของพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก พระอุปัศฺตเข้าฌานสมาบัติอยู่ได้มหาสมุทร และสามารถอัญเชิญพระอุปัศฺตขึ้นจากมหาสมุทรเพื่อมาป้องกันไม่ให้มารทำลายพิธีทางศาสนาได้ บทบาทของพระอุปัศฺตในตำนานของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงแตกต่างไปจากตำนานของอินเดีย

ตำนานที่กล่าวถึงพระอุปคุตในฐานะผู้มีอิทธิฤทธิ์มากและอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทรสำนวนที่เก่าแก่ปรากฏในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ซึ่งเป็นผลงานของพระสังฆราชโฆษเถระ ประวัติของพระสังฆราชโฆษเถระไม่ชัดเจนว่าเป็นชาวศรีลังกาหรือพม่า แต่นักวิชาการสันนิษฐานว่าเป็นพระชาวเมืองสะเทิม (Thaton) ในพม่า วรรณกรรมเรื่องนี้แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลี เขียนด้วยอักษรพม่า และแพร่หลายในพม่าแล้วในช่วง ค.ศ. 1345 (Strong, 1992: 182) คัมภีร์เล่มนี้จึงน่าจะเป็นที่รับรู้ร่วมกันทั้งกลุ่มชาวพม่า ชาวมอญและชาวไทยใหญ่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18

เรื่องราวของพระอุปคุตในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ที่มีความเก่าแก่มากแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของตำนานพระอุปคุตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่แตกต่างไปจากตำนานของอินเดีย ตำนานพระอุปคุตใน *โลกบัญญัติ* มีความสัมพันธ์กับตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ คือ *ปฐมสมโพธิกถา* ของไทย และคัมภีร์ *มหาอุปคุต* ของล้านนา เรื่องพระอุปคุตใน *โลกบัญญัติ* ปรากฏในตอนที่เราเรียกว่า “มารวิภาค” โดยกล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราชนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองพิธีฉลองพระธาตุสุทูป การทดสอบฤทธิ์ของพระอุปคุต และพระอุปคุตใช้อิทธิฤทธิ์ปราบมารที่มาทำลายพิธีฉลองพระธาตุสุทูป จนมารพ่ายแพ้และปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธรูป

เรื่องราวของพระอุปคุตในวรรณกรรมพุทธศาสนาบาลีจึงเป็นเรื่องของพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก เข้าฌานสมาบัติอยู่ในมหาสมุทร และเป็นผู้ปราบมารที่มาสร้างความงอนของพระธาตุสุทูป 84,000 แห่งที่พระเจ้าอโศกมหาราชจัดขึ้น เรื่องราวของพระอุปคุตผู้ปราบมารสัมพันธ์กับความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏในท้องถิ่นของประเทศไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในประเทศไทยดำรงอยู่อย่างเข้มข้นในกลุ่มคนไทยใหญ่ คนไทยในภาคเหนือและภาคอีสาน ความเชื่อดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมต่างๆ ในท้องถิ่น ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในกลุ่มคนไทยใหญ่ปรากฏทั้งในวรรณกรรมไทใหญ่และประเพณีของท้องถิ่น ดังที่ประเวศ คำสวัสดิ์ (2548: 26-33) ศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอนพบว่าเรื่องพระอุปคุตปรากฏในการรับรู้ของคนไทใหญ่ทั้งในรูปแบบวรรณกรรมลายลักษณ์และมุขปาฐะ วรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่กล่าวถึงประวัติพระอุปคุตเรียกว่า *เล็กปิ่นเจ้าอุปะกุต* หรือ *ประวัติพระอุปคุต* ชาวไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอนยังมีประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับพระอุปคุต ได้แก่ ประเพณีการอ่านคัมภีร์ธรรมไทใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปคุต* ประเพณีนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงาน ประเพณีจับสลากถวายภัตตาหารพระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ และพระอุปคุต ประเพณีลอยกระทงบูชาพระอุปคุต และประเพณีตักบาตรพระอุปคุต

ส่วนอุดม รุ่งเรืองศรี (2542: 4723) กล่าวถึงการนับถือพระอุปคุตของชาวล้านนาว่าเป็นลัทธิที่ชาวล้านนารับมาจากพม่า พิธีกรรมของชาวล้านนาที่เกี่ยวกับพระอุปคุตคือ การแห่พระอุปคุตมาไว้

ในงานพิธีเพื่อป้องกันอุปสรรค และการตักบาตรเพ็ญพุช หรือที่ชาวล้านนาเรียกว่า “เป็งปู้ด” คือ การตักบาตรในคืนวันพุธขึ้น 15 ค่ำ*

ความเข้มข้นของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในภาคเหนือยังเห็นได้ชัดเจนจากการสร้างวัดอุปคุตที่ถนนช้างคลาน บริเวณประตูท่าแพในอำเภอเมือง โดยมีตำนานว่ามีผู้ได้ทำบุญกับพระอุปคุตในบริเวณดังกล่าว และมีฐานะร่ำรวย จึงได้สร้างวัดอุปคุตขึ้นมา (พระครูพิธานธมฺมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 55-59) การสร้างวัดอุปคุตจึงเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในดินแดนภาคเหนือ นอกจากนี้ยังมีการสร้างรูปพระอุปคุตปางต่างๆ และการสร้างหอพระอุปคุตตามวัดต่างๆ ดังที่พระประพันธ์ สุทฺธจิตฺโต (2548: 79) ได้กล่าวถึงหอพระอุปคุตที่สร้างแบบถาวรในล้านนาว่ามีหลายวัดและมักก่ออิฐถือปูนและตกแต่งลวดลายปูนปั้นอย่างงดงาม ดังเช่น วัดบ้านเด่น วัดป่าดาราภิรมย์ วัดเกาะกลาง วัดพระธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ วัดพระธาตุสุโทน จังหวัดแพร่ เป็นต้น

ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตของชาวอีสานปรากฏในรูปแบบของการอัญเชิญพระอุปคุตมารักษาพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเพื่อมิให้มารมาทำลายหรือเกิดอุปสรรคเช่นเดียวกัน ก่อนถึงวันงาน ชาวอีสานจะสร้างหอพระอุปคุตแบบชั่วคราวซึ่งมีลักษณะเหมือนศาลเพียงตาในบริเวณวัด ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานเกี่ยวกับพระอุปคุตปรากฏในการแห่พระอุปคุตซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในงานบุญผะเหวด ก่อนงานบุญผะเหวดจะต้องมีการอัญเชิญพระอุปคุตจากแม่น้ำและแห่พระอุปคุตมาไว้ในบริเวณสถานที่จัดงานบุญผะเหวด ดังที่ปรากฏการอัญเชิญพระอุปคุตมาในงานบุญผะเหวดของจังหวัดต่างๆ เช่น มุกดาหาร ร้อยเอ็ด เลย เป็นต้น (ธีรพงษ์ จตุรพาณิชย์, 2541: 130 - 135; ฝักบัวพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน, 2550: 100 - 104) นอกจากงานบุญผะเหวดแล้วยังมีงานสำคัญอื่นๆ ที่จะมีการนิมนต์พระอุปคุตมาในงาน เช่น การแห่พระอุปคุตในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี (วิศิษฐ์ ด้วงสงค์, 2542: 5133 - 5136)

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่มีความหลากหลาย และสัมพันธ์กับผู้คนหลายท้องถิ่นทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อศึกษาลักษณะการดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงได้เก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ต่างๆ เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน โดยมีการลงพื้นที่ภาคสนามเบื้องต้นดังนี้

ครั้งที่ 1 “พิธีเบิกพระอุปคุต” เนื่องในงานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน วัดโพนชัย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เก็บข้อมูลวันที่ 30 มิถุนายน – 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2554

* ต่อไปนี้ผู้วิจัยจะขอเรียกประเพณีดังกล่าวว่า “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ตามเสียงพูดของคนล้านนา

ครั้งที่ 2 “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” วัดอุปกุด อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ เก็บข้อมูลวันที่ 10 - 16 ตุลาคม พ.ศ. 2554

ครั้งที่ 3 “ประเพณีสิบสองมนล่องผ่องไต”^{*} ของชาวไทใหญ่ตำบลปางหมู อำเภอมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เก็บข้อมูลวันที่ 9 พฤศจิกายน - 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554

ครั้งที่ 4 “พิธีอัญเชิญและแห่พระอุปกุด” เนื่องในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภธาตุพนม จังหวัดนครพนม เก็บข้อมูลวันที่ 29 มกราคม - 31 มกราคม พ.ศ. 2555

ครั้งที่ 5 “พิธีอัญเชิญและแห่พระอุปกุดพระราชทาน” เนื่องในงานบุญผะเหวด วัดบึงพลาญชัย อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เก็บข้อมูลวันที่ 2 - 4 มีนาคม พ.ศ. 2555

ครั้งที่ 6 “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” วัดมิ่งเมืองและบริเวณเทศบาลนครเชียงราย อำเภอมือง จังหวัดเชียงราย เก็บข้อมูลวันที่ 6 - 7 มีนาคม พ.ศ. 2555

การเก็บข้อมูลภาคสนามทั้ง 6 ครั้งทำให้ได้ข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปกุดของคนไทย 3 กลุ่ม คือกลุ่มคนไทยยวนล้านนา กลุ่มคนไทใหญ่ในภาคเหนือและกลุ่มคนอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระอุปกุดของกลุ่มคนไทยยวนล้านนาที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาคือ งาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” (เพ็ญพุธ) หรือตักบาตรพระอุปกุดในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ ซึ่งมักเป็นที่รู้จักในชื่อ “การตักบาตรเที่ยงคืน” เก็บข้อมูลที่จังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย

ผู้วิจัยได้ไปลงภาคสนามใน “งานตักบาตรเป็งปูด” ณ วัดอุปกุด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 10 - 11 ตุลาคม 2554 “การตักบาตรเป็งปูด” สืบเนื่องมาจากความเชื่อเกี่ยวกับพระอรหันต์อุปกุดซึ่งจำศีลอยู่ในสะดือทะเล และจะขึ้นมาบนโลกมนุษย์เฉพาะในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธซึ่งไม่ค่อยปรากฏนัก เชื่อกันว่าพระอุปกุดจะขึ้นมาบิณฑบาตอยู่ในกลุ่มพระเณรทั้งหลาย วันเป็งปูดจึงเป็นช่วงเวลาพิเศษของพระอุปกุดบนโลกมนุษย์ตามความเชื่อของชาวล้านนา และเป็นช่วงเวลาพิเศษของการทำบุญตักบาตรของชาวพุทธล้านนาด้วย

ในสมัยก่อนชาวล้านนาจะตักบาตรเป็งปูด บริเวณวัดใกล้บ้าน แต่ปัจจุบันมักจะรวมกันตามวัดใหญ่ๆ โดยเฉพาะบริเวณวัดอุปกุดจังหวัดเชียงใหม่ถือเป็นพื้นที่สำคัญของ “การตักบาตรเป็งปูด” เพราะเป็นพื้นที่ดั้งเดิมของการได้พบพระอุปกุดในความเชื่อของชาวพุทธล้านนา บริเวณวัดอุปกุดจึงเป็นหมุดหมายสำคัญของการจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” อย่างยิ่งใหญ่ ที่น่าสนใจคือประเพณี

^{*} ประเพณีสิบสองมนล่องผ่องไตคือ การลอยกระทงบูชาพระอุปกุดในวันเพ็ญเดือนสิบสอง คำว่า “สิบสองมน” หมายถึงวันเพ็ญเดือนสิบสอง และ “ล่องผ่องไต” คือ ลอยกระทงไทใหญ่

ดังกล่าวมิได้จัดเฉพาะที่วัดอุปกุตอันเป็นพื้นที่ดั้งเดิม วัดอื่นๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ก็จัด “งานตักบาตรเป็งปู้ด” เช่นกัน เช่น วัดสวนดอก นอกจากนี้ก็มีการจัดงานที่จังหวัดอื่นเช่น จังหวัดเชียงราย จังหวัดแพร่ แม้ว่าวัดเหล่านั้นจะมีประวัติวัดเชื่อมโยงกับตำนานของพระอุปกุตดังเช่นวัดอุปกุตก็ตาม

ส่วน “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ที่จังหวัดเชียงรายนั้น ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูล “งานตักบาตรเป็งปู้ด” ที่จัดโดยวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงราย เมื่อวันที่ 6 – 7 มีนาคม 2555 รูปแบบของการจัด “งานตักบาตรเป็งปู้ด” ของเชียงรายแตกต่างจาก “การตักบาตรเป็งปู้ด” ที่วัดอุปกุต จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวคือ พิธีกรรมจะแบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกคือ ตอนบ่ายของวันอังคารที่ 6 มีนาคม 2555 มี “พิธีอัญเชิญพระอุปกุต” ขึ้นจากลำน้ำกก แล้วแห่เข้าเมืองมาประดิษฐานที่วัดมิ่งเมืองในเขตเทศบาลนครเชียงราย เมื่อถึงเวลา 00.01 น. ย่างเข้าสู่วันพุธที่ 7 มีนาคม 2555 อันเป็นวันเป็งปู้ด จึงอาราธนาองค์พระอุปกุตจากวัดมิ่งเมืองนำขบวนพระภิกษุและสามเณรหลายร้อยรูปออกบิณฑบาตไปตามถนนของเทศบาลนครเชียงราย

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปกุตของกลุ่มคนไทใหญ่ที่ผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลภาคสนามคือ งาน “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” ที่องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนจัดขึ้น ผู้วิจัยได้ไปลงภาคสนามสังเกตการณ์งานประเพณีดังกล่าวระหว่างวันที่ 9 – 11 พฤศจิกายน 2554 งาน “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” จัดขึ้นในคืนวันเพ็ญเดือน 12 ซึ่งตรงกับคืนวันที่ 10 พฤศจิกายน 2554

“ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” หรือการลอยกระทงไทใหญ่ของบ้านปางหมูเป็นประเพณีที่มีที่มาจากฐานความเชื่อที่ว่าพระอุปกุตจำศีลอยู่ในน้ำ และการลอยแพใส่เครื่องบูชาเพื่อถวายแด่พระอุปกุตจะทำให้ได้บุญมาก ฐานความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้เกิดการริเริ่มจัด “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” อันมีจุดขายทางการท่องเที่ยวที่การประกวดการประดิษฐ์กระทงใหญ่หรือกระทงพระอุปกุตที่เรียกว่า “ผ่องสำอางค์ปัก” และขบวนแห่กระทงใหญ่ กิจกรรมนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมูเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของตำบลปางหมู และนำเสนอ “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” ในฐานะประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทใหญ่ที่ปางหมูอันเป็นชุมชนไทใหญ่ที่เก่าแก่ที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปกุตของกลุ่มคนอีสานที่ผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลภาคสนามคือ “พิธีเบิกพระอุปกุต” ในงาน “ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน” อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย “พิธีอัญเชิญและแห่พระอุปกุต” เนื่องในงานนมัสการพระธาตุนม จังหวัดนครพนม และ “พิธีอัญเชิญพระอุปกุตพระราชทาน” ในงานบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด

งาน “ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน” อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย จัดขึ้นระหว่างวันที่ 1 – 3 กรกฎาคม 2554 ณ วัดโพธิ์ชัย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย งานดังกล่าวคืองานบุญเดือนแปดของชาวด่านซ้ายที่ร่วมงานบุญผะเหวดกับงานบุญบั้งไฟมาไว้ด้วยกัน งานบุญหลวงและ

การละเล่นผีตาโขน จัดขึ้น 3 วัน สองวันแรกจะมีการแห่เจ้าพ่อกวน การแห่ผีตาโขนและบุญบั้งไฟตาม ประเพณีของอำเภอด่านซ้าย ส่วนวันสุดท้ายจะมีการเทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ งานจะเริ่มด้วย “พิธี เบิกพระอุปัศฺต” ตั้งแต่เวลา 4.00 น.ของวันที่ 1 กรกฎาคม 2554

ผู้วิจัยพบว่า “การเบิกพระอุปัศฺต” เป็นพิธีกรรมสำคัญพิธีหนึ่งก่อนการเริ่มงานบุญหลวง กล่าวได้ว่าเป็นขั้นตอนแรกของการเริ่มงาน การที่ต้องอัญเชิญพระอุปัศฺตมาในงานบุญหลวงก็เพราะ เชื่อกันว่าพระอุปัศฺตเป็นพระสาวกที่อยู่ในน้ำและมีฤทธิ์มาก สามารถขัดขวางพญามารได้ เมื่อมีงานที่ เกี่ยวกับพระพุทธรูปอย่างงานบุญพระเวสต้องอัญเชิญพระอุปัศฺต “การเบิกพระอุปัศฺต” ของชาว ด่านซ้ายเป็นพิธีเก่าแก่ที่มีมาพร้อมกับงานบุญพระเวสของวัดโพนชัยที่มีอายุถึง 400 ปี (ถาวร เชื้อบุญ มี, 2 กรกฎาคม 2554)

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูล “การอัญเชิญพระอุปัศฺต” ในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี 2555 ซึ่งจัดขึ้นในวันที่ 31 มกราคม 2555 ก่อนจะเริ่มงานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ 31 มกราคม – 8 กุมภาพันธ์ 2555 พิธีดังกล่าวจัดขึ้นที่ปะรำพิธีริมแม่น้ำโขง มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็น ประธานในพิธี เมื่ออาราธนาพระอุปัศฺตแล้ว นายอำเภอมีหน้าที่ดำนํ้าอัญเชิญพระอุปัศฺตขึ้นมาจากใต้ ลำน้ำโขง ต้องดำนํ้า 3 ครั้งจึงอัญเชิญพระอุปัศฺตจำลองขึ้นมาจากแม่น้ำโขง แล้วส่งให้ผู้ว่าราชการ จังหวัดเป็นผู้อุ้มพระอุปัศฺตไปประดิษฐานบนบุษบก เพื่อ “แห่พระอุปัศฺต” ไปที่วัดพระธาตุพนม ขบวนแห่พระอุปัศฺตจะวนรอบพระธาตุพนม แล้วนำพระอุปัศฺตไปประดิษฐานที่ลานหอยพระแก้ว เมื่อ เสร็จสิ้นงานนมัสการพระธาตุพนมแล้ว จึงมี “พิธีส่งพระอุปัศฺต” เชื่อกันว่าการอัญเชิญพระอุปัศฺตจะ ทำให้งานนมัสการพระธาตุพนมดำเนินไปอย่างราบรื่น ไม่มีอุปสรรค

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้เข้าร่วมงานบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดปี พ.ศ.2555 ซึ่งจัดขึ้นระหว่าง วันที่ 2 – 4 มีนาคม 2555 งานดังกล่าวมี “พิธีอัญเชิญพระอุปัศฺตพระราชทาน” จากสระชัยมงคล ณ วัดบึงปลาชัยในเวลา 15.00 น.ของวันที่ 2 มีนาคม 2555 เพื่อให้พระอุปัศฺตมาคุ้มครองงานให้สงบ เรียบร้อย ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธีและเป็นผู้กล่าวอัญเชิญพระอุปัศฺต จากนั้นนำ พระอุปัศฺตขึ้นเสลี่ยงแห่รอบสวนสาธารณะบึงปลาชัย ขบวนพระอุปัศฺตประกอบด้วยพระอุปัศฺต พระราชทาน และเครื่องอัญเชิญ พร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกา ข้าราชการและตัวแทนนักเรียนนักศึกษา ขบวนแห่เดินรอบบึงปลาชัยเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสสักการะพระอุปัศฺตพระราชทานและทำบุญ เนื่องในโอกาสดังกล่าว หลังจากนั้นได้นำพระอุปัศฺตพระราชทานมาประดิษฐานที่หอยพระอุปัศฺตใน บริเวณสถานที่จัดงานบุญผะเหวดในสวนศรีนครินทร์ โดยจะประดิษฐานพระอุปัศฺตในบริเวณดังกล่าว เพื่อให้พระอุปัศฺตคุ้มครองงานบุญผะเหวดให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น จากนั้นเมื่อเสร็จสิ้นงาน บุญผะเหวดในวันที่ 4 มีนาคม 2555 จึงมี “ขบวนแห่พระอุปัศฺตพระราชทาน” กลับไปที่สระชัยมงคล ในวัดบึงปลาชัย

การลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตทำให้เห็น การสืบทอดความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน ประเพณีและพิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในฐานะที่เป็นพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถป้องกันงานพิธีทางพุทธศาสนาไม่ให้มารมารบกวนหรือไม่ให้มีอุปสรรค ทั้งยังมีความเชื่อว่าพระอุปคุตยังมีชีวิตอยู่ได้น้ำและจะมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ในคืนวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธด้วย ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตจึงยังดำรงอยู่อย่างเข้มข้นในวิถีชีวิตท้องถิ่นทั้งในกลุ่มคนไทยยวนล้านนา คนไทใหญ่ และคนอีสาน

นอกจากความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตในท้องถิ่นแล้ว ในปัจจุบันกระแสโลกาภิวัตน์และบริโภคนิยมได้ส่งผลให้เกิดพื้นที่ใหม่ของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมวงกว้าง ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตเพื่อขจัดพิษขึ้นในฐานะพระเครื่องหรือวัตถุมงคลที่ทำให้ “ชนะมาร” คือขจัดอุปสรรคต่างๆ ให้แก่ผู้บูชา และ “ชนะจน” คือทำให้ผู้บูชามีโชคลาภ ไม่ยากจน โดยได้มีการสร้างพระเครื่องและพระบูชาพระอุปคุตปางต่างๆ ดังเช่นโฆษณาพระเครื่อง “พระอุปคุตจกบาตร” ของวัดชัยมงคล อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ที่ว่า “พระอุปคุตจกบาตร ปีกระต่ายทองปีนี้ ใครใคร่ทำมาค้าขายร่ำรวย โชคลาภมากมาย ร่ำรวยตลอดปีต้องบูชา พระอุปคุตจกบาตร จะเป็นการเสริมดวงให้ปีเถาะ ปีนี้เป็นปีแห่งโชคลาภ ปีแห่งความสำเร็จ เพราะผู้ที่บูชาพระอุปคุตจกบาตร จะไม่อด ไม่อยาก ไม่จน รวย รวย รวย” (“พระเครื่องพุทธคุณ,” 2554: 31) และมีการตั้งชื่อรุ่นพระอุปคุตโดยใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวกับความร่ำรวย เช่น พระอุปคุตมหาเถระเจ้ากินบ่เสี๋ยง รุ่นเจริญทรัพย์ วัดอมฤต จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (“พระอุปคุต-คู่บุญวัดอมฤต หลวงพ่อเจริญจัดสร้าง ”, 2554: ออนไลน์) พระอุปคุตต์ชนะมาร รุ่นชนะมารชนะความจน วัดนาคกลาง กรุงเทพมหานคร (“พุทธจักรพระเครื่อง,” 2554: 87)

กระแสนิยมพระอุปคุตบันดาลโชคทำให้มีการสร้างพระเครื่องและพระบูชาพระอุปคุตในรูปแบบใหม่ๆ เกิดขึ้น เช่น พระอุปคุตจกบาตรปางนาคปรก วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน พระอุปคุตจกบาตรนั่งบนหลังเต่ามังกร วัดมังกรกมลาวาส นอกจากนี้ยังมีการสร้างตำนานใหม่ๆ เกี่ยวกับพระอุปคุตในอินเทอร์เน็ตที่แสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต การบันดาลโชคลาภของพระอุปคุต และอานิสงส์ของพระอุปคุตด้านการค้าเพื่อนำพุทธคุณของการบูชาพระอุปคุต ทำให้พระอุปคุตจกบาตรเป็นที่นิยมในด้านโชคลาภ มิใช่เพียงการปราบมารตามคติเดิม

นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ใหม่ที่มิใช่ภาคเหนือและภาคอีสาน ดังการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ในวัดภาคกลาง เช่น “งานตักบาตรเที่ยงคืน” วัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาครซึ่งจัดงานตักบาตรเที่ยงคืนมาเป็นปีที่ 3 แล้ว ในปี พ.ศ. 2554 (“ตักบาตรเที่ยงคืน-วัดบางหญ้าแพรก วันพระอุปคุตอรหันต์เถระ ”, 2555: ออนไลน์) หรือการสร้างพระอุปคุตบริเวณสวนสาธารณะของเทศบาลเมืองประจวบคีรีขันธ์เพื่อป้องกันภัยพิบัติ

ต่างๆ ในปี พ.ศ. 2554 ("ชวนคนไทยร่วมบุญสร้าง "พระอุปคุต" พร้อมรักษาศีลห้าถวายเป็นพุทธบูชา ", 2555: ออนไลน์)

จะเห็นได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งแบบเดิม แต่มีลักษณะที่ไร้พรมแดน โดยเฉพาะความทันสมัยและรวดเร็วของสื่ออินเทอร์เน็ตที่ทำให้ตำนานพระอุปคุตแพร่ผ่านสังคมอินเทอร์เน็ตอย่างไม่จำกัด และสามารถเข้าถึงคนทั่วไปอย่างง่ายดาย ดังที่ปรากฏตำนานพระอุปคุตในเว็บไซต์ต่างๆ เช่น www.uppakut.net เป็นต้น ซึ่งจะเห็นว่ามิใช่เว็บไซต์เฉพาะพระอุปคุตโดยตรงด้วย

การรับรู้เรื่องราวของพระอุปคุตในปัจจุบันจึงแพร่หลายไปในวงกว้าง สังคมโลกาภิวัตน์ได้ทำให้เกิดพื้นที่ใหม่ของความเชื่อเรื่องพระอุปคุต ดังจะเห็นได้ว่านอกจากจะปรากฏความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่สัมพันธ์กับพิธีกรรมในวิถีชีวิตของคนไทใหญ่ คนล้านนา และคนอีสานในท้องถิ่นแล้ว ยังปรากฏความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีผู้กตัญญูอยู่กับท้องถิ่นภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีกต่อไป ในปัจจุบันได้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอีกกระแสหนึ่งที่แยกตัวออกจากพื้นที่ทางวัฒนธรรมดังกล่าว (deterritorialized) และสร้างพื้นที่ใหม่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทย (reterritorialized) (ยศ สันตสมบัติ, 2551: 102) ในรูปแบบของรูปเคารพและวัตถุมงคลซึ่งแพร่หลายไปโดยไม่จำกัดพื้นที่

ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่แพร่หลายในรูปแบบของพระเครื่อง พระบูชาและวัตถุมงคลที่บันดาลโชคลาภแก่ผู้บูชา ได้กลายเป็นทางเลือกหนึ่งในบรรดาเครื่องรางของขลังในพื้นที่ของตลาดความเชื่อในความรับรู้ของคนทั่วไป ในปัจจุบันจึงสามารถพบรูปบูชาพระอุปคุตขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดในกรุงเทพมหานครเช่นเดียวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ เช่น เจ้าแม่กวนอิม พระพิฆเนศ แต่การบูชาพระอุปคุตในลักษณะดังกล่าวมิใช่เพื่อให้พระอุปคุตปกป้องรักษาไว้ตามคติเดิมของการสร้างหอพระอุปคุตในภาคเหนือ หากแต่เป็นการตั้งสถานที่บูชาพระอุปคุตเพื่อให้พุทธศาสนิกชนมากราบไหว้เพื่อสิริมงคลและโชคลาภ ดังการตั้งบูชาพระอุปคุตที่วัดชนะสงคราม และวัดมิ่งกรมลาวาส กรุงเทพฯ

ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตทั้งที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่นในลักษณะการสืบทอดความเชื่อเดิม และการผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่ในรูปแบบต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะนำแนวคิดเรื่องการสืบทอดและการผลิตซ้ำวัฒนธรรม และแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมมาใช้ในการศึกษาความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน

1.2 แนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการศึกษาวิจัย

แนวคิดและทฤษฎีด้านคติชนวิทยา

อนุภาค แบบเรื่องและโครงสร้างของนิทาน

ตำนานพระอุปคุตมีหลากหลายสำนวน ปรากฏทั้งรูปแบบมุขปาฐะ ลายลักษณ์ และในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ ผู้วิจัยได้นำวิธีการศึกษาอนุภาค (motif) และแบบเรื่องของนิทาน (tale type) รวมถึงการศึกษาโครงสร้างของนิทานมาใช้ในการศึกษาด้านพระอุปคุตในประเทศไทย

อนุภาค แบบเรื่องและโครงสร้างของนิทานเป็นวิธีวิทยาที่สำคัญของคติชนวิทยาที่ใช้ในการศึกษาข้อมูลคติชนประเภทนิทานและตำนานต่างๆ ผลงานที่เป็นต้นแบบสำคัญของการศึกษาอนุภาคและแบบเรื่องของนิทานคือ **ดัชนีอนุภาคนิทานพื้นบ้าน (Motif - Index of Folk Literature)** ซึ่งมี Stith Thompson เป็นบรรณาธิการ และตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อ ค.ศ. 1932 - 1936 และต่อมามีฉบับแก้ไขและตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ค.ศ. 1955 - 1958 อีกเล่มหนึ่งคือ **ดัชนีแบบเรื่องนิทานพื้นบ้าน (The Types of the Folktale)** ของ Annti Aarne (1910) ซึ่งต่อมา Stith Thompson ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1928 และเพิ่มเติมข้อมูลนิทานในฉบับปรับปรุง ค.ศ. 1961 (ศิริพร ณ ถลาง, 2548: 36 - 37, 66 - 68)

การศึกษานูภาค (motif) ในนิทานจะช่วยให้มองเห็นลักษณะเด่นของนิทานเรื่องนั้นๆ เช่น อนุภาครองเท้าแก้วที่ปรากฏในแบบเรื่องซินเดอเรลลาของยุโรป อนุภาครองเท้าแก้วเป็นอนุภาคเด่นของนิทานแบบซินเดอเรลลาและเป็นที่ยึดจำ แม้เมื่อมีการถ่ายทอดในรูปแบบภาพยนตร์การ์ตูนของวอลต์ ดิสนีย์ก็ยังคงมีอนุภาครองเท้าแก้วเป็นอนุภาคเด่นของเรื่อง ในขณะที่เดียวกันการศึกษานูภาคก็ทำให้มองเห็นความคิดร่วมในนิทานที่มีความเป็นสากลและปรากฏในหลายวัฒนธรรม เช่น อนุภาคมนุษย์เกิดจากน้ำเต้าปุงของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ลาว ขมุ เย้า ตำนานกำเนิดมนุษย์ของชาติพันธุ์ต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะกล่าวถึงการที่มนุษย์หลากหลายชาติพันธุ์มีกำเนิดมาจากน้ำเต้าผลใหญ่ผลเดียวกัน เพียงแต่รายละเอียดเกี่ยวกับชื่อของชาติพันธุ์ที่ออกมาจากน้ำเต้านั้นจะแตกต่างกัน อนุภาคมนุษย์กำเนิดมาจากผลน้ำเต้าและตำนานน้ำเต้าปุงจึงเป็นตำนานที่อยู่ในการรับรู้ของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อนุภาคมนุษย์กำเนิดจากน้ำเต้าปุงจึงเป็นอนุภาคที่รับรู้ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในบริเวณนี้

ส่วนการศึกษาแบบเรื่องนิทาน (tale type) เป็นการจำแนกนิทานตามลักษณะของโครงเรื่องแบบเรื่องแต่ละแบบเรื่องจะบอกโครงสร้าง ลำดับเหตุการณ์และอนุภาคที่สำคัญในแบบเรื่องนั้นๆ แต่ละแบบเรื่องจะมีการแบ่งเนื้อเรื่องเป็นตอนตามเหตุการณ์สำคัญ หรือตามบทบาทของตัวละครเอก ทำให้เห็นชัดเจนว่าในแต่ละแบบเรื่องประกอบด้วยลำดับของเหตุการณ์หรือบทบาทของตัวละครอย่างไร ในแต่ละตอนก็จะแบ่งย่อยเป็นอนุภาคเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเนื้อเรื่องตอนนั้น โดยใช้

ตัวอักษร (a), (b) ... กำกับต่อเนื่องกันไปในแต่ละตอน ทำให้เห็นองค์ประกอบของโครงเรื่องแบบนี้ว่า ต้องมีเหตุการณ์สำคัญ หรือตัวละครหลักที่เรียงร้อยกันอย่างไรบ้าง วิธีการจำแนกแบบเรื่องของนิทาน เช่นนี้จะเอื้อประโยชน์ในการจัดกลุ่มนิทานหลากหลายสำนวนที่มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกันไว้ในแบบเรื่องเดียวกัน

การใช้แบบเรื่องของนิทานมาเป็นเกณฑ์ในจัดจำแนกสำนวนต่างๆ ของนิทานที่มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน เป็นวิธีวิทยาที่ช่วยในการจัดระบบข้อมูลที่สำคัญในการศึกษานิทานพื้นบ้าน โดยทำให้มองเห็นทั้งความแพร่หลายและความหลากหลายของนิทานที่มีโครงเรื่องเดียวกัน ดังการนำวิธีจำแนกแบบเรื่องของนิทานมาศึกษานิทาน *สังข์ทอง* ทำให้พบว่าโครงเรื่องแบบ *สังข์ทอง* นั้นพบทั่วไปทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและภาคใต้ ทั้งยังมีนิทานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่เป็นแบบเรื่องเดียวกัน เช่น *อะลองหอยขาว* ของไทใหญ่ *สุวรรณะหอยแดง* ของไทเขิน *คนหน้าจ๊กจั่น* ของไทลื้อ แสดงให้เห็นความแพร่หลายของ *แบบเรื่องนิทานสังข์ทอง* ในขณะเดียวกัน การศึกษาแบบเรื่องของนิทานก็ทำให้เห็นความหลากหลายของแบบเรื่องของนิทานด้วย ดังที่พบว่าโครงเรื่องแบบ *สังข์ทอง* เป็นนิทานที่ต้องรสนิยมของคนไทย จนทำให้เกิดเป็นนิทานเรื่องใหม่อีกหลายเรื่อง เช่น *ก่ากาดำ* ซึ่งเป็นเรื่องที่แพร่หลายในภาคเหนือและภาคอีสาน หรือโครงเรื่องแบบ “สัตว์ถอดรูป” ที่กลายเป็นโครงสร้างสูตรสำเร็จที่ทำให้เกิดนิทานเรื่องใหม่ๆ อย่างไม่จำกัด

การศึกษาแบบเรื่องของนิทานจึงทำให้มองเห็นว่านิทานที่มีชื่อเรื่องและเนื้อเรื่องแตกต่างกัน แต่ที่จริงนั้นอาจเป็นนิทานที่มีโครงเรื่องร่วมกันจนสามารถจัดเป็นนิทานในแบบเรื่องเดียวกันได้ การศึกษาแบบเรื่องของนิทานจึงมีประโยชน์ในการใช้เป็นเกณฑ์ในการจัดจำแนกกลุ่มของนิทานที่มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน แต่มีความหลากหลายของสำนวน และมีสำนวนจำนวนมาก

นอกจากการศึกษาอนุภาคและแบบเรื่องของนิทานแล้ว การศึกษาโครงสร้างของนิทานก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งในการศึกษาลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของนิทาน ผู้วิจัยได้ประยุกต์ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของ Vladimir Propp มาใช้ในการจัดจำแนกแบบเรื่องพระอูปคุต Propp ศึกษาโครงสร้างของนิทานรัสเซียและได้ข้อสรุปว่านิทานมีกฎเกณฑ์บางประการที่กำหนดการดำเนินเรื่องไม่ต่างจากที่ภาษามีไวยากรณ์เป็นตัวกำกับโครงสร้างของประโยค (ศิราพร ณ ถลาง, 2548: 172) เมื่อนำนิทานประเภทหนึ่งๆ ของกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งๆ มาศึกษาจะพบว่านิทานหลายเรื่องมีการดำเนินเรื่องที่ซ้ำกัน และมีกฎเกณฑ์ที่กำกับการดำเนินเรื่องของนิทานเหล่านั้น โครงสร้างของนิทานถูกกำหนดด้วยลำดับขององค์ประกอบหลักของนิทาน (ซึ่ง Propp ใช้คำว่า “function” อันหมายถึง

พฤติกรรมของตัวละครที่มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง*) ที่มีการเรียงร้อยกันอย่างเป็นระบบ นิทานที่มีเนื้อเรื่องแตกต่างกันแต่ที่จริงจึงอาจดำเนินอยู่ภายใต้โครงสร้างเดียวกันได้ ดังเช่น นิทานสังข์ทอง นิทานกำกาคำ นิทานท้าวเตาที่มีเนื้อเรื่องแตกต่างกัน แต่แท้ที่จริงแล้วมีโครงสร้างเดียวกัน และเป็นนิทานในแบบเรื่องนิทานสังข์ทองเหมือนกัน

ผู้วิจัยได้นำวิธีการศึกษานุภาค (motif) และแบบเรื่องของนิทาน (tale type) รวมถึงประยุกต์ทฤษฎีโครงสร้างของนิทานของ Vladimir Propp มาใช้ในการศึกษาด้านานพระอุปคุตในประเทศไทย ซึ่งมีหลากหลายสำนวนและมีเนื้อหาที่แตกต่างกันในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อจะได้สามารถจำแนกแบบเรื่องพระอุปคุตในประเทศไทย อันจะทำให้มองเห็นว่าตำนานพระอุปคุตในการรับรู้ของคนไทยกลุ่มต่างๆ มีเนื้อหาที่จำแนกเป็นแบบเรื่องใดได้บ้าง เหมือนหรือต่างกันอย่างไรในแต่ละกลุ่ม ทั้งยังจะทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าตำนานพระอุปคุตที่ผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ มีเนื้อหาที่เหมือนหรือแตกต่างจากตำนานพระอุปคุตที่สืบทอดในวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างไร

แนวคิดเรื่องการสืบทอดและการผลิตซ้ำวัฒนธรรม

การสืบทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) และการผลิตซ้ำวัฒนธรรม (cultural reproduction) เป็นกระบวนการของพลวัตทางวัฒนธรรม เมื่อวัฒนธรรมบางอย่างมีการสืบทอดส่งต่อภายในสังคมหนึ่งๆ จากรุ่นสู่รุ่นทำให้วัฒนธรรมนั้นยังมีชีวิตอยู่หรือมีบทบาทในสังคม หรือวัฒนธรรมบางอย่างที่เคยมีอยู่ในอดีตถูกรื้อฟื้นเลือกสรรขึ้นมาผลิตซ้ำหรือนำมาปฏิบัติใหม่โดยอาจปรับเปลี่ยนรูปแบบบ้างเพื่อให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายในปัจจุบัน หรืออาจมีการริเริ่มวิถีปฏิบัติใหม่โดยนำสิ่งที่มีอยู่แล้วในวัฒนธรรมหลักมาตีความใหม่ ทำให้เกิดการผลิตซ้ำวัฒนธรรมบางอย่างในพื้นที่ใหม่ที่ไม่เคยมีวิถีปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อน ปรัชญาการณที่เกิดขึ้นเหล่านี้เห็นได้จากการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปคุต

กาญจนา แก้วเทพกล่าวถึงกระบวนการผลิตวัฒนธรรม (production) และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดวัฒนธรรม (reproduction) ว่าการศึกษาวรรณกรรมไม่ควรมองว่าวัฒนธรรมเป็นเพียงผลผลิต (product) แต่ต้องศึกษาถึงกระบวนการผลิต (process) ด้วย โดยวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกผลิต บริโภค และผลิตซ้ำโดยคนในกลุ่มสังคมต่างๆ การผลิตซ้ำวัฒนธรรมจะทำให้วัฒนธรรมนั้นดำรงอยู่ไม่สูญสลายไปจากสังคมนั้น สิ่งที่ถูกนำมาผลิตซ้ำคือสิ่งที่ถูกเลือกให้ดำรงอยู่ต่อไปผ่านประเพณี การเลือกสรร (tradition of selection) ของคนในสังคม (กาญจนา แก้วเทพ, 2545: 214 - 219, 233 - 236)

* ดู ทฤษฎีโครงสร้างนิทานของ Vladimir Propp เพิ่มเติมได้ใน ศิราพร ณ ถลาง, **ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน – นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548: 171 - 240.

Raymond Williams อธิบายถึงกระบวนการเลือกสรรวัฒนธรรมในการผลิตซ้ำวัฒนธรรมว่า ในกระบวนการของการผลิตวัฒนธรรมนั้น ความหมายหรือวิถีปฏิบัติบางอย่างที่ได้รับการสืบทอด หรือถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความสำคัญคือ สิ่งที่ถูกเลือกให้ดำรงอยู่ผ่านกระบวนการเลือกสรรของสังคม ซึ่งจะได้รับการยอมรับให้เป็น “วัฒนธรรม” ของสังคม ความหมายหรือวิถีปฏิบัติที่สังคมให้คุณค่า นั้น เป็นสิ่งที่สังคมเลือกสรรที่จะให้ดำรงอยู่ต่อไป โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนลักษณะบางอย่าง เช่น การตีความใหม่ การลดทอนลักษณะบางอย่างเพื่อให้สอดคล้องหรือไม่ขัดแย้งกับองค์ประกอบอื่นๆ ใน วัฒนธรรมหลัก (Williams, 1997: 39) จึงมีเพียงวัฒนธรรมบางอย่างที่จะคงมีชีวิตยืนยาวเพราะได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากสังคมเลือกสรรที่จะผลิตซ้ำวัฒนธรรมนั้นๆ ให้ดำรงอยู่ต่อไป

ฉัตร ชมะวรรณ อธิบายแนวคิดของ Raymond Williams ในเรื่องระบบการผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรมซึ่งเขาได้ยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในมุมมองของศาสนาและพิธีกรรม นั้นคือการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของพระเจ้าผ่านงานศิลปะต่างๆ เช่น ภาพหล่อ ภาพเหมือน ซึ่งแสดงให้เห็น การผลิตซ้ำภาพลักษณ์ ความหมายและคุณค่าที่สังคมยึดถือ ไม่ว่าจะใช้เครื่องมือใดก็ตาม เทคโนโลยีต่างๆ ที่นำมาใช้ในการผลิต เช่น การปั้น การหล่อ การพิมพ์ หรือการแพร่ภาพ นอกจากจะ ผลิตซ้ำความหมายเดิมที่สังคมให้คุณค่าอยู่แล้ว ยังสามารถจะตีความใหม่ หรือสร้างความหมายใหม่ได้ ด้วย (Williams, 1981: 95 - 96 อ้างถึงใน ฉัตร ชมะวรรณ, 2537: 103 - 104)

ส่วนเอกวิทย์ ณ ถลางได้เสนอว่าการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม หรือการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม เพื่อปรับปรุงให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการนำภูมิปัญญาไทยซึ่งเป็นต้นทุนทาง วัฒนธรรมที่มีอยู่แล้วในสังคมไทยมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบัน เพื่อจะ เผชิญหน้ากับกระแสวัตถุนิยม บริโภคนิยม พาณิชยกรรมและอำนาจนิยมที่ครอบงำสังคมไทยสมัยใหม่ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2532: 42) โดยอธิบายว่า

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทาง สิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจ และทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ต้องกับฐานความ เชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็น กระบวนการเรียนรู้เอกลักษณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544: 115)

เอกวิทย์ ณ ถลางได้อธิบายความสำคัญของการฟื้นฟูภูมิปัญญาขึ้นมาใช้เพื่อรับมือปัญหา ต่างๆ ในปัจจุบันว่าสังคมไทยสามารถจะนำภูมิปัญญามาประยุกต์ และ “ผลิตซ้ำ” หรือ “ผลิตใหม่” เพื่อรับใช้คนปัจจุบัน ซึ่งก่อให้เกิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ และบริบท

ทางสังคมใหม่ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมยังรวมถึงการนำพิธีกรรมหรือความเชื่อนั้นมาจรรโลงประโยชน์ในปัจจุบัน ดังนี้

การประยุกต์ใช้ความศักดิ์สิทธิ์มาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ได้แก่ การทำพิธีบวงสรวง ต้นไม้ บวชป่า และสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งนิยมทำกันมากในภาคเหนือ เพื่อให้ชาวบ้าน “เคารพ” และไม่กล้าละเมิดป่า - ต้นน้ำลำธารและแม่น้ำลำคลองที่ได้ทำพิธีทางศาสนาเพื่อ “บวช” และสืบชะตาไว้แล้ว การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดผลในการปกป้องคุ้มครองธรรมชาติที่ต้องการอนุรักษ์ไว้ เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural reproduction) หากแต่นำมาประยุกต์ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างจากเดิมด้วยเหตุจูงใจและบริบทที่แตกต่างกับอดีต นับว่าเป็นกุศโลบายที่แยบคายและได้รับผลดี ขณะนี้จึงมีการแพร่กระจายของพิธีกรรมสร้างความศักดิ์สิทธิ์เช่นนี้ไปในหลายพื้นที่ของประเทศแล้ว (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2545: 195)

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในความหมายของเอกวิทย์ ณ ถลาง จึงหมายถึงการนำภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรมหรือประเพณีที่มีอยู่แล้วมาปรับใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ โดยอาจจะประยุกต์ใช้ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต่างจากเดิม หรือบริบทที่แตกต่างจากเดิม ทั้งยังอาจมีการปรับรูปแบบให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ปัจจุบัน แต่สาระสำคัญยังคงดำเนินตามฐานความเชื่อเดิม ดังจะเห็นจาก “พิธีสืบชะตาแม่น้ำ” ที่มีที่มาจาก “พิธีสืบชะตา” ของคนภาคเหนือที่ถือว่าเป็นมงคล ทำให้อายุยืนยาว มีความสุข โดยจะประกอบพิธีเมื่อมีผู้เจ็บป่วยหรือมีเหตุร้ายอันชวนเชื่อว่าจำเป็นต้องสืบชะตาต่ออายุเพื่อให้พ้นเคราะห์ หรือในวาระต่างๆ เช่น วันเกิด ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน เป็นต้น (มณี พยอมยงค์, 2529b: 29)

การนำพิธีศักดิ์สิทธิ์มาประยุกต์ใช้กับสิ่งแวดล้อมเช่นแม่น้ำ แม้จะเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิม แต่สาระสำคัญของการสืบชะตายังคงอยู่คือการอาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองและปกป้องรักษาให้สิ่งที่ต้องการสืบชะตามีอายุยืนยาวต่อไปนั่นเอง

การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้นมีความหมายที่คาบเกี่ยวกับคำว่าสืบทอด ดังที่มีผู้ใช้ว่าการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อการสืบทอด แต่ผู้วิจัยคิดว่าการสืบทอดวัฒนธรรมและการผลิตซ้ำวัฒนธรรมมีทั้งส่วนที่สัมพันธ์กันและส่วนที่แยกออกจากกัน โดยสามารถอธิบายได้ผ่านปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต กล่าวคือ หากเป็นพื้นที่วัฒนธรรมภาคเหนือและภาคอีสานที่มีตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตมาแต่ดั้งเดิม พิธีกรรมต่างๆ ที่ยังคงปฏิบัติต่อเนื่องกันมาถึงปัจจุบันนับว่าการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวเป็นการสืบทอดวัฒนธรรม ซึ่งในกรณีนี้นักวิชาการบางคนอาจเรียกว่าเป็นการผลิตซ้ำเพื่อการสืบทอด เพราะมีการประกอบพิธีกรรมเดิมซ้ำๆ ตามที่เคยทำกันมาตั้งแต่ครั้งอดีต หากแต่การสืบทอดไม่อาจนำมาใช้กับวิถีปฏิบัติบางอย่างเกี่ยวกับพระอุปคุตที่มีการริเริ่มในบริบทใหม่ เช่น การสร้างหอพระอุปคุตไว้ในบริเวณสวนสาธารณะเมือง

ประจวบคีรีขันธ์ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีได้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตมาแต่เดิม ในที่นี้ผู้วิจัยจึงคิดว่าเหมาะสมที่จะใช้คำว่าผลิตซ้ำมากกว่า เพราะเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อและตำนานเรื่องพระอุปคุตปราบมารในบริบทใหม่

ดังนั้น “การสืบทอดวัฒนธรรม” จึงหมายถึง การดำรงรักษาและสืบต่อความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่างๆ ที่กระทำกันมาแต่ดั้งเดิมในวัฒนธรรมของตน เช่น การสืบทอดพิธีกรรมนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงานพิธีทางพุทธศาสนาของกลุ่มคนเหนือและคนอีสาน โดยการสืบทอดดังกล่าวอาจรักษาแบบดั้งเดิมไว้อย่างครบถ้วน หรือมีการสืบทอดพร้อมทั้งดัดแปลงรูปแบบบางอย่าง หากแต่องค์ประกอบหลักและสาระสำคัญยังคงดำรงอยู่ตามฐานความเชื่อเดิม

ส่วน “การผลิตซ้ำวัฒนธรรม” ในงานวิจัยนี้หมายถึง การหยิบยกเอาวัฒนธรรมบางอย่างขึ้นมาให้ความหมายและให้คุณค่าผ่านวิถีปฏิบัติใหม่ๆ หรือกิจกรรมทางวัฒนธรรมแบบใหม่อันทำให้วัฒนธรรมนั้นได้รับการเน้นย้ำให้โดดเด่น หรือมีชีวิตขึ้นมาในบริบทที่ไม่เคยมีมาก่อน การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงก่อให้เกิดการนำวัฒนธรรมมาผลิตใหม่ในวัตถุประสงค์ใหม่ เพื่อให้สอดคล้องตอบสนองสถานการณ์หรือบริบทใหม่ หรือมีการสร้างความหมายใหม่ ดังเช่น การสร้างตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในบริบทใหม่ รวมถึงการเกิดวิถีปฏิบัติใหม่ๆ ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

แนวคิดเรื่องการศึกษาพิธีกรรมของ Victor Turner

แนวคิดในการศึกษาพิธีกรรมที่ผู้วิจัยสนใจที่จะนำมาใช้ศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตคือ แนวคิดเรื่องพิธีกรรม (the ritual process) ของ Victor Turner ที่มองว่าช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมเป็นช่วงเวลาพิเศษ (liminal period) ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่เราจะเปรียบ สับสน ไม่มีโครงสร้าง (unstructured) หรือมีโครงสร้างที่แตกต่างไปจากสังคมในเวลาปกติ (anti-structure) สิ่งที่อยู่ในช่วงเวลาพิเศษของพิธีกรรมนั้นจะอยู่ในภาวะที่ไม่มีตำแหน่งแห่งที่ที่แน่นอน และอยู่ตรงกึ่งกลางระหว่างกฎระเบียบ จารีตหรือขนบธรรมเนียมใดๆ ที่สังคมครอบหรือกำหนด นอกจากนี้คนที่อยู่ในช่วงเวลาของพิธีกรรมยังอยู่ในสภาวะที่คลุมเครือ (ambiguous) ไร้สถานภาพฐานะ บทบาท ยศถาบรรดาศักดิ์ หรือความสัมพันธ์ทางเครือญาติตามระบบสังคม (Turner, 1970: 95)

หากนำแนวคิดเรื่องช่วงเวลาของพิธีกรรมของ Turner มาศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตก็ จะเห็นว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตมักอยู่ในช่วงรอยต่อ (transition / liminal period) เช่น “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” มาคุ้มครองพิธีกรรมทางพุทธศาสนาซึ่งต้องจัดก่อนเริ่มงาน ในช่วงเวลาเช้ามีด ก่อนรุ่งสาง หรือเวลาเย็นแต่ยังไม่ค่ำซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คลุมเครือ (ambiguous) อยู่ในรอยต่อของเวลา นอกจากนั้นพระอุปคุตเองก็อยู่ในสถานะที่มีความคลุมเครือ กล่าวคือเรื่องราวของพระอุปคุตเองนั้น ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี มีเพียงตำนานในคัมภีร์พุทธศาสนาประเภทอื่นที่กล่าวว่าเป็น

พระอรหันตสาวกที่อยู่ระหว่างสมัยหลังพระพุทธโคดมกับก่อนถึงยุคพระศรีอาริยมุตไตรย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ว่างเว้นพระศาสนาและเป็นรอยต่อระหว่างยุคของพระพุทธเจ้าสองพระองค์ ช่วงเวลานี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาพิเศษของการเปลี่ยนผ่านศาสนา เป็นภาวะที่สับสน และอันตราย ซึ่ง Turner กล่าวว่าสถานะของขั้นตอนในการเปลี่ยนผ่าน (state of transition) นั้นนำไปสู่ความเชื่อเรื่องอำนาจ ทั้งอำนาจแห่งการปกป้องรักษาและอำนาจแห่งการลงโทษของเทพเจ้า (Turner, 1967: 105 - 106 อ้างถึงใน พิเชฐ สายพันธ์, 2539: 17) ความคิดเรื่องช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของ Turner จึงเหมาะสมที่จะนำมาอธิบายเกี่ยวกับบทบาทของตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านระหว่างยุคของพระพุทธเจ้าสองพระองค์

นอกจากนี้ยังสามารถนำความคิดเรื่องสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของ Victor Turner มาศึกษาองค์ประกอบต่างๆ ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต กล่าวคือในช่วงเวลาของพิธีกรรม สิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุสิ่งของ หรือพฤติกรรมของผู้ร่วมพิธีกรรมจะมีความหมายเชิงสัญลักษณ์อยู่ โดยพระอุปคุตถือเป็นสัญลักษณ์หลักที่สำคัญ (dominant symbol) ของพิธีกรรม พิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตมีสัญลักษณ์จำนวนมากทั้งวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ โดยเฉพาะวัตถุสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อถึงพระอุปคุตในพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ เช่น ก้อนหิน รูปบูชา บาตร ตาลปัตร ฯลฯ การนำแนวคิดทฤษฎีในการศึกษาพิธีกรรมของ Victor Turner มาใช้ในการศึกษาเรื่องการสืบทอดและการผลิตซ้ำคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตจึงน่าจะช่วยให้เข้าใจสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจนขึ้น

แนวคิดเรื่องประเพณีประดิษฐ์

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสนใจที่จะนำแนวคิดเรื่องประเพณีประดิษฐ์ (the invention of tradition) ของ Eric Hobsbawm และ Terence Ranger มาใช้ศึกษาประเพณีหรือวิถีปฏิบัติใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจากฐานความเชื่อเรื่องพระอุปคุตด้วย โดยเขาอธิบายความหมายของประเพณีประดิษฐ์เอาไว้ว่า

“Invented tradition” is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past. (The Invention of Tradition, 1984: 1)

เอกรินทร์ พึ่งประชาได้อธิบายประเพณีประดิษฐ์ในมุมมองของ Eric Hobsbawm และ Terence Ranger ว่า

Hobsbawm มุ่งประเด็นการศึกษาการจัดระเบียบสังคมที่ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของกฎระเบียบและข้อปฏิบัติ (Set of Practices) เช่น ศาสนา ความเชื่อ พิธีกรรม เรื่องเล่า ตำนาน คติชน ประวัติศาสตร์ และสัญลักษณ์ต่างๆ หรือที่เรียกว่าวัตถุโบราณ (Ancient Materials) ทางวัฒนธรรมที่มีความเด่นชัดในแง่ของการพยายามอ้างอิง “อดีต” ของสังคมมาสร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” จนเกิดการปฏิบัติซ้ำ (Repetitions) การปฏิบัติอย่างเป็นทางการ (Formalization) และทำให้เป็นแบบอย่างในปฏิบัติอย่างเป็นทางการ (Ritualization) ด้วยการอ้างอิงการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนเป็นที่ยอมรับโดยปริยาย (Automatically Implies) เพื่อรับใช้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในช่วงเวลานั้นๆ ที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง...มีบ้างเหมือนกันที่วัตถุโบราณทางวัฒนธรรมที่ไม่ได้สัมพันธ์กับอดีตของสังคมหรือที่เรียกว่า การ “อ้างอิงใหม่” ก็ถูกนำมาสร้าง “ประเพณีประดิษฐ์” ได้เช่นกัน...บางครั้ง “ประเพณีประดิษฐ์” อาจเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างโดยสังคม หากแต่เกิดจากการริเริ่มเพียงคนเดียว หรือไม่ก็สามารถสืบทอดร่องรอยของการสร้างว่าก่อตัวขึ้นเมื่อใด

(เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2545: 14 - 15)

หากสรุปลักษณะกว้างๆ ของประเพณีประดิษฐ์จึงหมายถึง การสร้างวิถีปฏิบัติบางอย่างโดยพยายามอ้างอิงองค์ประกอบหรือที่มากับวัตถุที่มีอยู่ในสังคม เช่น ตำนาน ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างวิถีปฏิบัติใหม่ที่สร้างขึ้นกับสิ่งที่ถูกอ้างอิงนั้น หรือวิถีปฏิบัติที่สร้างขึ้นนั้นอาจไม่ได้มีที่มาจากอดีตแต่มีบางสิ่งที่สังคมคุ้นเคย เป็นผลให้สังคมยอมรับวิถีปฏิบัติที่สร้างขึ้นใหม่นี้ วิถีปฏิบัตินี้แตกต่างจากข้อมูลคติชนตรงที่สามารถสืบค้นได้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใด ชุมชนใดหรือใครเป็นผู้ริเริ่ม

แนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาวิเคราะห์การจัดงานประเพณี “สิบสองมณฑล่องผ่องไต” ขององค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน งานดังกล่าวมีการประกวดกระทง “สา่งอู้กู้ก” หรือกระทงพระอุปคุตโดยอ้างอิงจากประเพณีในอดีตที่จะมีการประดิษฐ์แพใส่เครื่องบูชาพระอุปคุตและนำไปลอยในแม่น้ำในวันเพ็ญเดือน 12 นอกจากนี้ยังมีวิถีปฏิบัติใหม่ๆ ที่เกี่ยวกับพระอุปคุตเกิดขึ้นมาในตัวเมืองแม่ฮ่องสอนด้วย เช่น การจำหน่ายสำเภาที่ใส่เทียนสะเดาะเคราะห์สำหรับให้นักท่องเที่ยวมาไปลอยรอบปราสาทพระอุปคุตที่อยู่กลางสระน้ำในมุมหนึ่งของวัดจองกลาง โดยถือว่าเป็นการบูชาพระอุปคุตและสะเดาะเคราะห์ร้ายต่างๆ

การศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตจึงแสดงให้เห็นปรากฏการณ์ความเชื่อทางศาสนาในสังคมไทยที่มีทั้งการสืบทอดความเชื่อดั้งเดิมในรูปแบบต่างๆ และการผลิตซ้ำความเชื่อ ดำเนิน ประเพณีและพิธีกรรมในรูปแบบใหม่ รวมถึงการสร้างประเพณีและวิถีปฏิบัติใหม่ๆ ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางศาสนาของคนไทยที่แม้จะเป็นสังคมพุทธศาสนาแต่ก็มีลักษณะความเชื่อผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นที่หลากหลาย เรียกได้ว่าเป็น “พุทธศาสนาแบบไทยๆ” ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านการศึกษาการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน ทั้งลักษณะที่มีการสืบทอด และลักษณะการผลิตซ้ำความเชื่อ ดำเนิน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเชื่อ ดำเนินประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน
2. เพื่อวิเคราะห์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ดำเนินประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยในปัจจุบัน

1.4 สมมติฐานของการวิจัย

ความเชื่อ ดำเนินประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในปัจจุบันมีทั้งลักษณะที่เป็นการสืบทอด และยังดำรงอยู่ในบริบทของสังคมท้องถิ่นโดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคอีสาน และในลักษณะที่เป็นการผลิตซ้ำในบริบทใหม่ ทั้งในรูปของการสร้างความหมายใหม่และการประดิษฐ์ประเพณีใหม่ ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน

1.5 ขอบเขตข้อมูลของการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ปรากฏในรูปแบบต่างๆ ทั้งดำเนินประเพณี พิธีกรรม พระเครื่อง พระบูชาและวัตถุมงคลต่างๆ ทั้งในบริบทของท้องถิ่นต่างๆ และบริบทสังคมไทยในเชิงภาพรวม โดยใช้ทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม

ข้อมูลภาคสนามด้านพิธีกรรมต่างๆ เก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2554 - 2557 ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในบริบทท้องถิ่นนั้น ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่หลักบางจังหวัดในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งความเชื่อและพิธีกรรมยังคงมีบทบาทสำคัญและดำรงอยู่อย่างเข้มข้น ภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดแม่ฮ่องสอน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดเลย จังหวัดนครพนม และจังหวัดร้อยเอ็ด

ส่วนความเชื่อและพิธีกรรมในบริบทสังคมไทยในเชิงภาพรวมซึ่งแสดงให้เห็นการขยายพื้นที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตนั้น ผู้วิจัยใช้การเก็บข้อมูลภาคสนามประเภทพิธีกรรมต่างๆ ที่พบในพื้นที่อื่นๆ โดยเฉพาะบางจังหวัดในภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรสาคร และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และข้อมูลประกอบจากตลาดพระเครื่อง นิตยสารพระเครื่อง และเว็บไซต์ต่างๆ เนื่องจากพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตมีความหลากหลายทั้งรูปแบบพิธีกรรมและกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้วิจัยจึงจะนำข้อมูลต่างๆ มาวิเคราะห์โดยใช้การเปรียบเทียบหลายสนามในการวิจัย

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมและจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพระอุปคุต ทั้งตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ รวมถึงพระเครื่อง พระบูชาและวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปคุต โดยศึกษาทั้งที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ รวมถึงข้อมูลที่ได้จากการลงภาคสนาม โดยใช้ทั้งการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ รวมถึงการเข้าร่วมพิธีกรรม

2. นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ลักษณะการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ โดยใช้วิธีวิทยาและทฤษฎีทางคติชนวิทยา ได้แก่ การศึกษาอนุภาค แบบเรื่อง และโครงสร้างของนิทาน รวมถึงแนวคิดทฤษฎีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น แนวคิดเรื่องสัญลักษณ์ในพิธีกรรม ประเพณีประดิษฐ์ การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม

3. เรียบเรียงและเสนอผลการวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจลักษณะการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน

2. เป็นตัวอย่างของการศึกษาปรากฏการณ์ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

1.8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระอุปคุต งานวิจัยที่เกี่ยวกับการสืบทอดและการผลิตซ้ำวัฒนธรรม และงานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมที่ใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระอุปคุต

1. อภิชาติ ยอดสุวรรณ. “บทบาทของพระอุปคุตในเรื่องมหาอุปคุตฉบับล้านนา” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534.

อภิชาติ ยอดสุวรรณศึกษาคัมภีร์ *มหาอุปคุต* ฉบับล้านนา และค้นคว้าเรื่องพระอุปคุตในคัมภีร์พุทธศาสนาทั้งฝ่ายบาลีและสันสกฤต พบว่ามีเรื่องที่แตกต่างกัน เรื่องราวของพระอุปคุตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายบาลีที่แต่งขึ้นรุ่นหลัง และมีเรื่องราวของพระเถระรูปอื่นที่มีเรื่องราวคล้ายคลึงกับพระอุปคุต ส่วนคัมภีร์ของสันสกฤตนั้นมีกล่าวถึงประวัติของพระอุปคุตอย่างละเอียด คัมภีร์ *มหาอุปคุต* ฉบับล้านนาที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาเป็นฉบับของวัดสำเภา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 10 ผูก 419 หน้าลาน คัมภีร์ *มหาอุปคุต* กล่าวถึงพระเถระอุปคุตในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปและพระเถระอินทคุตต์ในสมัยพระเจ้าทูลุฐคามีนีอภัยแห่งลังกาทวีป พระเถระทั้งสองรูปมีบทบาทเดียวกันคือเป็นผู้ดูแลคุ้มครองศาสนสถานที่ยังสร้างโดยกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เรื่องราวของพระอุปคุตต์และพระอินทคุตต์นี้คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายบาลี ทำให้สันนิษฐานว่าพระเถระทั้งสองน่าจะเป็นองค์เดียวกัน ผู้วิจัยยังได้วิเคราะห์คัมภีร์ *มหาอุปคุต* ล้านนาในด้านองค์ประกอบทางวรรณกรรม คือ กลวิธีการนำเสนอบทบาทของพระอุปคุตผ่านตัวละครและฉาก และกลวิธีการเล่าเรื่อง โดยบทบาทของพระอุปคุตที่ปรากฏในคัมภีร์ *มหาอุปคุต* มีบทบาทสำคัญคือบทบาทในด้านการปราบพระยามารและบทบาทในด้านการคุ้มครองรักษางาน นอกจากนี้ยังมีบทบาทย่อยที่ปรากฏควบคู่กันคือบทบาทการใช้ฤทธิ์และการทำให้พระเจ้าอโศกมหาราชและสาธุชนเข้าถึงรัตนตรัย นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับคติความเชื่อในล้านนาไทยในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมและศิลปกรรมด้วย

2. พระประพันธ์ สุทนต์จิตโต (กวางสืบสาม). “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนา.” ปริญาญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2548.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้ศึกษาเรื่องพระอุปคุตที่ปรากฏในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* คัมภีร์ *ปฐมสมโพธิกถา* และคัมภีร์ไบเบิลอักษรธรรมของล้านนา ในด้านประวัติทั้งในอดีตชาติ ชาติปัจจุบันทั้งก่อนบวชและเมื่อบวชแล้ว รวมถึงบทบาทของพระอุปคุตในด้านต่างๆ คือ ด้านการเผยแผ่พุทธศาสนา ด้านอิทธิฤทธิ์ ด้านการนำเที่ยวสักการะพุทธสถาน โดยพบว่าเรื่องราวของพระอุปคุตในคัมภีร์ต่างๆ นั้นเน้นบทบาทที่แตกต่างกัน พระอุปคุตในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* นั้นมีเรื่องราวเหมือนบุคคลทั่วไป ส่วนพระอุปคุตในคัมภีร์ *ปฐมสมโพธิกถา* นั้นเน้นอิทธิฤทธิ์มากกว่า ซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่อง

อิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตของชาวล้านนา กล่าวคือ พระอุปคุตปรากฏในความเชื่อและพิธีกรรมของชาวพุทธล้านนาหลายประการ ด้านความเชื่อปรากฏในด้านอิทธิฤทธิ์ ด้านการปราบมารและด้านการบันดาลโชคลาภ พิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตของชาวพุทธล้านนา ได้แก่ พิธีอาราธนาพระอุปคุตมาคุ้มครองงาน และประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีต่อวรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม

3. ประเวช คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปรินญาสาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ประเวช คำสวัสดิ์ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่ปรากฏในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอนทั้งในด้านวรรณกรรม ความเชื่อและบทบาทของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตต่อสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าชาวไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอนมีคัมภีร์ธรรมไทใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปคุต* ที่เรียกว่า *เล็กปิ่นเจ้าอุปะกุด* โดยชาวไทใหญ่มีความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์และวัตรปฏิบัติของพระอุปคุต ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตสามารถคุ้มครองงานประเพณีต่างๆ และความเชื่อว่าการทำบุญกับพระอุปคุตเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มาก ชาวไทใหญ่ยังมีประเพณีสำคัญที่เกี่ยวกับพระอุปคุต ได้แก่ ประเพณีการอ่านคัมภีร์ธรรมไทใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปคุต* ประเพณีการตักบาตรพระอุปคุตตอนเช้ามีตักในวันเพ็ญเดือน 4 วันเพ็ญเดือน 11 และวันเพ็ญเดือน 12 โดยเฉพาะวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ ประเพณีนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงาน ประเพณีจับสลากภัตตาคารพระพุทธรูป พระสงฆ์ และพระอุปคุต และประเพณีการลอยกระทงบูชาพระอุปคุตในวันเพ็ญเดือน 12 ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตจึงมีบทบาทในฐานะเป็นบ่อเกิดของประเพณีที่สำคัญของชาวไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน และมีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

4. พระบุญนาค อติพล (กิจเกษม). “ศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย.” ปรินญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2556.

พระบุญนาค อติพลศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทยโดยใช้ข้อมูลเอกสารเป็นหลักโดยเฉพาะพระไตรปิฎก คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* คัมภีร์ *ปฐมสมโพธิกถา* และ *อโศกาวทาน* สำนวนแปลของ ส. ศิวรักษ์ เพื่อศึกษาประวัติและบทบาทสำคัญของพระอุปคุต และสัมภาษณ์พระภิกษุและฆราวาสประกอบข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมของพระอุปคุตในสังคมไทย ด้านประวัติของพระอุปคุตได้ศึกษาชีวิตของพระอุปคุตทั้งก่อนบวชและหลังบวช พบว่าประวัติของพระอุปคุตในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* นำเสนอประวัติของพระอุปคุตที่แตกต่างกัน *อโศกาวทาน* นำเสนอประวัติของพระอุปคุตตั้งแต่อดีตชาติ ชีวิตฆราวาส การบรรลุลหกรรมก่อนบวช การบวชและบทบาทใน

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาหลังบวช ส่วน *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* กล่าวถึงพระอุปัคฺตในฐานะพระผู้มีอิทธิฤทธิ์มากและสามารถปราบพญามารที่จะมาทำลายพิธีกรรมทางพุทธศาสนา สรุปได้ว่าพระอุปัคฺตมีบทบาทในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา การใช้อิทธิฤทธิ์และเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก ส่วนความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺตในสังคมไทยส่งผลให้เกิดประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัคฺตในภาคต่างๆ ภาคเหนือคือ ประเพณีอัญเชิญพระอุปัคฺตมาคุ้มครองงาน ประเพณีใส่บาตรเพ็ญพุธ และประเพณีลอยกระทงเพื่อบูชาพระอุปัคฺต ส่วนในภาคอีสานคือ ประเพณีบุญผะเหวด ภาคกลางคือ ประเพณีขอฝน โดยกล่าวถึงการนำพระบัวเข็มมาร่วมประกอบพิธีพืชมงคลที่ปรากฏในวรรณกรรม **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ส่วนภาคใต้ไม่ปรากฏประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัคฺต นอกจากนี้ยังได้สรุปว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัคฺตก่อให้เกิดคุณค่าทางสังคมด้วยคือ ก่อให้เกิดการให้ทาน ส่งเสริมความกตัญญูและความสามัคคีในสังคม

วิทยานิพนธ์สามเรื่องแรกศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัคฺตเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือ คือกลุ่มไทยยวนล้านนาและกลุ่มไทใหญ่ และให้ความสำคัญกับข้อมูลหลักประเภทตำนาน ส่วนการศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺตในสังคมไทยของพระบุญนาค อติโพลให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติชีวิตของพระอุปัคฺตและบทบาทความสำคัญในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากข้อมูลเอกสารเป็นหลัก ส่วนในด้านประเพณีต่างๆ ได้ศึกษาจากเอกสารที่มีผู้รวบรวมไว้แล้วและสัมภาษณ์ผู้รู้ประกอบการศึกษา เช่น พระภิกษุ มัคทายก งานวิจัยเรื่องนี้จึงยังไม่ครอบคลุมถึงข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัคฺตในสังคมไทยปัจจุบัน

5. John S. Strong. *The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism In North India and Southeast Asia*. New Jersey: Princeton University Press, 1992.

John S. Strong ศึกษาความเชื่อและตำนานพระอุปัคฺตในอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตำนานพระอุปัคฺตในอินเดียนั้นปรากฏในคัมภีร์สันสกฤตประเภทอวทาน โดยมีเรื่องเล่าแพร่หลายเป็นสองกลุ่ม (cycle) คือกลุ่มเรื่องเมืองมฤธาซึ่งเป็นเรื่องที่เน้นเรื่องพุทธพยากรณ์ของพระพุทธองค์ ณ เมืองมฤธาเกี่ยวกับพระอุปัคฺตที่เป็นพระอนุพุทธที่จะมาเกิดในร้อยปีหลังปรินิพพาน และเป็นผู้ที่จะกระทำพุทธกิจแทนพระพุทธองค์ รวมถึงอดีตชาติของพระอุปัคฺต อีกกลุ่มคือกลุ่มที่เน้นเรื่องราวการพบกันระหว่างพระอุปัคฺตกับพระเจ้าอโศกแห่งกรุงปาฏลิบุตร การบูชาสฤปของพระเจ้าอโศก การสนทนาและการจาริกแสดงบุญของพระเจ้าอโศกไปยังสถานที่สำคัญต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธองค์ตามคำแนะนำของพระอุปัคฺต John S. Strong ได้วิเคราะห์เรื่องพระอุปัคฺตทั้งสองกลุ่มและวิเคราะห์ความหมายของพระอุปัคฺตในฐานะ “พระอนุพุทธเจ้า” โดยเชื่อมโยงกับพุทธประวัติ

ส่วนเรื่องพระอุปัคฺตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นแพร่หลายในบริบทของนิกายเถรวาทในพม่า ไทย และลาวทั้งในแบบที่มีรูปเคารพและไม่มีรูปเคารพ ตำนานพระอุปัคฺตแพร่หลายมากในพม่า

ปรากฏทั้งในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* รูปแบบภาพยนตร์ และสำนวนพื้นบ้าน ทั้งยังมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต คือ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งสัมพันธ์กับพิธีลอยพระอุปคุตและการตักบาตรเพ็ญพุธ และความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะผู้รักษาพิธีให้ปลอดภัยซึ่งสัมพันธ์กับพิธีอัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองในพิธีสำคัญ การตักบาตรเพ็ญพุธและการอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำมาคุ้มครองงานพิธีสำคัญยังปรากฏในหลายจังหวัดในภาคเหนือของประเทศไทยด้วย ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตดำรงอยู่ทั้งในลักษณะที่เป็นระดับชุมชน (community cults) และระดับปัจเจก (personal rewards and domestic rites) ในรูปแบบของการบูชาพระอุปคุตในฐานะวัตถุมงคลและพระเครื่อง งานของ Strong แสดงให้เห็นความแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในคัมภีร์ต่างๆ ในอินเดีย ตลอดจนความสัมพันธ์กับความเชื่อและพิธีกรรมในวิถีชีวิตของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะพม่า ลาว และไทย

อย่างไรก็ตามข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในประเทศไทยในงานของ Strong ส่วนใหญ่เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดทางภาคเหนือเป็นหลัก และข้อมูลภาคสนามดังกล่าวรวบรวมขึ้นในช่วง พ.ศ. 2525 - 2526 จึงเป็นข้อมูลที่แสดงให้เห็นการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมในสังคมภาคเหนือซึ่งผ่านมาร่วม 30 ปีแล้ว อีกทั้งยังไม่ได้ศึกษาพื้นที่ภาคอีสานและภาคกลางซึ่งมีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตด้วย ผู้วิจัยจึงคิดว่าความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในปัจจุบันดำรงอยู่ในลักษณะที่มีพลวัต อันเป็นผลมาจากการสืบทอดและการผลิตซ้ำทั้งในพื้นที่เดิม และพื้นที่ใหม่ซึ่งยังไม่มีงานวิจัยใดที่ศึกษาอย่างครอบคลุมในลักษณะนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการสืบทอดและการผลิตซ้ำวัฒนธรรม

งานวิจัยที่ใช้แนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) แบบของ Raymond Williams นั้นส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยทางนิเทศศาสตร์และวารสารศาสตร์ เช่น ศิริพร ไผศิริ. “การสร้างสรรคิในการผลิตซ้ำภาพยนตร์ไทยจากตำนาน ‘แม่นากพระโขนง’ ” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ศิริพร ไผศิริ ศึกษาภาพยนตร์ที่สร้างจากตำนานแม่นากพระโขนง 5 เรื่องที่สร้างระหว่าง พ.ศ. 2520 - 2542 พบว่าการผลิตซ้ำภาพยนตร์เรื่องแม่นากพระโขนงแต่ละเรื่องมีการตีความใหม่ให้เข้ากับยุคสมัย และมีการสร้างสรรค์ใหม่ในด้านของแง่มุม การเล่าเรื่อง และศิลปะของภาพยนตร์ ด้านการตีความใหม่แม้ว่าภาพยนตร์แม่นากทั้งห้าเรื่องจะนำเสนอแก่นเรื่องความรักระหว่างคนกับผีซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่ก็ตีความต่างกันในด้านรูปแบบความรักที่หึงหวง หรือความรักที่ไม่รู้จักปล่อยวาง ซึ่งส่งผลต่อตัวละครและการเล่าเรื่อง แม้โครงเรื่องเดียวกัน แต่ก็มีศิลปะในการเล่าเรื่องที่แตกต่างกัน เช่น การใส่ลักษณะตัวละครใหม่โดยเฉพาะตัวละครแม่นากให้มีอารมณ์หึงหวงที่แตกต่างจากเดิม การเพิ่ม

เหตุการณ์หมอมีเพื่อปราบแม่หนัก หรือการผสมแนวหนังผีกับแนวโรแมนติคดราม่าและความเป็นพีเรียด เพื่อให้มีความสมจริง และเน้นความรักที่โรแมนติคมากขึ้น ภาพยนตร์เรื่องนางนาในสมัยหลังยังมีการสร้างบรรยากาศโดยใช้องค์ประกอบด้านภาพ การแสดง แสง สี เสียงและการตัดต่อเพื่อเน้นสุนทรียภาพด้านความงามของภาพยนตร์ การสร้างสรรค์ในการผลิตซ้ำภาพยนตร์เรื่องนางนาเกิดขึ้นในลักษณะต่างๆ คือ มีการผลิตซ้ำตามโครงเรื่องเดิมแต่เปลี่ยนตัวนักแสดง การหยิบยืมตัวละครแต่เปลี่ยนโครงเรื่องใหม่ การคงแก่นเรื่องและคงโครงเรื่องเดิมแต่เปลี่ยนมุมมองและเพิ่มเหตุผลเกี่ยวกับตัวละคร และการสร้างความหมายใหม่โดยเปลี่ยนมุมมองของเรื่อง และขยายเรื่องราวเพื่อสร้างความสมจริง

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวกับการศึกษาพิธีกรรมได้แก่งานของธัญจิรา ศรีคำ. “การสื่อสารกับการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดพิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวของชุมชนไทลื้อบ้านล้า อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยา” วิทยานิพนธ์ปริญญาวารสารศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552.

ธัญจิรา ศรีคำศึกษาพิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวของชุมชนไทลื้อบ้านล้า อำเภอยางคำ จังหวัดพะเยาหรือพิธีกรรมบ้านกรรมเมืองซึ่งเป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่อบวงสรวงดวงวิญญาณของเจ้าหลวงเมืองล้าของชาวไทลื้อ ชาวไทลื้อได้สืบทอดพิธีดังกล่าวตั้งแต่เมื่อครั้งยังอยู่ที่สิบสองปันนาจนกระทั่งอพยพเข้ามาในประเทศไทย และสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน พิธีสามปีสี่รวงข้าวเดิมเป็นพิธีที่แสดงถึงความเชื่อถือศรัทธาเกี่ยวกับผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวไทลื้อ และแสดงออกถึงความกตัญญูที่มีต่อบรรพบุรุษ พิธีกรรมดังกล่าวยังมีบทบาทในการสืบทอดอัตลักษณ์ไทลื้อและสร้างความสามัคคีให้แก่ชุมชนด้วย พิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวมีคุณค่าและบทบาทสำคัญในชุมชนไทลื้อจึงเป็นประเพณีที่ได้รับการเลือกสรรให้ดำรงอยู่และสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน แต่สภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้พิธีดังกล่าวมีการปรับเปลี่ยนทางด้านรูปแบบต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน เช่น การลดจำนวนวันในการประกอบพิธี การแสดงมหรสพสมัยใหม่แทนการขับลื้อแบบเดิม อีกทั้งเยาวชนรุ่นใหม่ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีกรรม ทำให้ความหมายของพิธีกรรมดังกล่าวลดทอนลง อย่างไรก็ตามพิธีกรรมสามปีสี่รวงข้าวมีบทบาทในการสื่อสารกับคนนอกกลุ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการดึงดูดนักท่องเที่ยวซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ แต่ก็ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมที่ต้องปรับเปลี่ยนเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากคนนอกกลุ่มเช่นเดียวกัน

งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมที่ใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. พิเชฐ สายพันธ์. “ ‘นาคาคติ’ อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาภาษาศาสตร์, 2539.

พิเชฐ สายพันธ์ ได้ศึกษาพิธีบูชาสัตว์ตนาศ วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม โดยใช้แนวคิดเรื่องการศึกษาพิธีกรรมและสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของ Victor Turner ผลการศึกษาพบว่านาคเป็นสัญลักษณ์หลักของพิธีกรรมและมีพลวัตทางความหมาย โดยสัมพันธ์กับการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พิธีบูชาสัตว์ตนาศเกิดขึ้นจากปมทางสังคมและเงื่อนไขของกลุ่มบุคคล โดยพระสงฆ์และชาวจีนได้นำสัญลักษณ์นาคที่มีความหมายอยู่แล้วในบริบทลุ่มน้ำโขงมาตีความหมายใหม่ในบริบททางพุทธศาสนา เพื่อเข้ามาดำรงสถานภาพผู้ดูแลพระธาตุพนมแทนที่คนกลุ่มเดิม สัญลักษณ์นาคในบริบทลุ่มน้ำโขงจึงถูกตีความและปรับเปลี่ยนตามความสัมพันธ์กับกลุ่มคนและบริบททางสังคม

2. เอกรินทร์ พึ่งประชา. “พระราหู: ‘ประเพณีประดิษฐ์’ แห่งวัดศิระชะทอง.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะศิลปศาสตร์ และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

เอกรินทร์ พึ่งประชา ได้ศึกษาคติบูชาพระราหูที่วัดศิระชะทอง จังหวัดนครปฐม ผลการศึกษาพบว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระราหูมีความสัมพันธ์กับชุมชนและบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ ชุมชนศิระชะทองเป็นกลุ่มลาวเวียงที่ถูกกวาดต้อนมาในฐานะเชลยศึกสงครามในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชและสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความเชื่อเรื่องพระราหูได้มีความสัมพันธ์กับชุมชนดังกล่าวตั้งแต่ยุคก่อตั้งชุมชนในรูปแบบเครื่องรางของขลังอันเป็นที่พึงทางใจของกลุ่มลาวเวียงที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งบ้านเรือนใหม่ ต่อมาเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปและวัดทรุดโทรมลงจึงได้มีการฟื้นฟูการสร้างเครื่องรางของขลังพระราหูเพื่อนำความเจริญมาสู่วัดและตอบสนองความต้องการของกลุ่มบุคคลที่ประสบปัญหาทางเศรษฐกิจและต้องการที่พึ่ง นำไปสู่การประดิษฐ์พิธีกรรมไหว้พระราหูในยุคโลกาภิวัตน์ โดยอ้างอิงกับตำนานพระราหูกับความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนศิระชะทอง

3. สุรชัย ชินบุตร. “การสืบทอดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของหมอเหยาและอัตลักษณ์ของผู้ไทในพิธีเหยาเลี้ยงผี: กรณีศึกษาตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

สุรัชย์ ชินบุตรศึกษาพิธีเหยาเลี้ยงผีของกลุ่มหมอเหยาชาวผู้ไท ตำบลโนนยาง อำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ระหว่างปี พ.ศ. 2551 – 2553 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาการสืบทอดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของหมอเหยา และอัตลักษณ์ของผู้ไทในพิธีเหยาเลี้ยงผี ผลการศึกษาพบว่าการสืบทอดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของหมอเหยามี 2 แบบคือ การสืบทอดโดยผ่านสายตระกูลกับการสืบทอดผ่านพิธีเหยาคุมผีออกหรือการสร้างหมอเหยาใหม่จากผู้ป่วยที่หายแล้วรับที่จะเป็นหมอเหยา และต้องมีการจัดพิธีเลี้ยงผีให้ผีแดนติดต่อกัน 3 ครั้งเพื่อรับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ การสร้างหมอเหยาใหม่จากผู้ป่วยนี้ทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มหมอเหยา คือหมอเหยากับผู้ป่วยที่หายป่วยแล้วรับสืบทอดการเป็นหมอเหยา ทั้งคู่จะมีความสัมพันธ์เป็น “แม่เมือง” กับ “ลูกเมือง” ส่วนผู้ป่วยที่รักษาหายแต่ไม่ต้องการเป็นหมอเหยาก็จะกลายเป็น “ลูกเลี้ยง” ของหมอเหยาที่รักษาตน สุรัชย์ ชินบุตรยังได้นำแนวคิดการศึกษาสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของ Victor Turner มาศึกษาสัญลักษณ์ในพิธีเหยาเลี้ยงผีพบว่าพิธีเหยาเลี้ยงผีมีทั้งวัตถุสัญลักษณ์และพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของผีให้ผีแดน สัญลักษณ์เหล่านี้สื่อถึงการบรรจบระหว่างผีให้ผีแดนกับวิญญาณผีร้ายที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วย พิธีกรรมเหยาเลี้ยงผีซึ่งเป็นพิธีกรรมเก่าแก่ที่สืบทอดกันมายาวนานถือเป็นพิธีกรรมที่แสดงอัตลักษณ์ของชาวผู้ไท

4. พิภก เมืองหลวง. “มโนทัศน์และสัญลักษณ์ในงานบุญแปดหมื่นสี่พันชั้นที่บ้านท่าม่วง อำเภอสกลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด: การศึกษาในฐานะพิธีกรรมประดิษฐ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

พิภก เมืองหลวง ได้นำแนวคิดเรื่องประเพณีประดิษฐ์ ของ Eric Hobsbawm และ Terence Ranger และแนวคิดการศึกษาสัญลักษณ์ในพิธีกรรมของ Victor Turner มาศึกษางานบุญแปดหมื่นสี่พันชั้น ของบ้านท่าม่วง อำเภอสกลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่พระครูสีลสาราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดป่าสักดาราม บ้านท่าม่วงประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2532 ให้เป็นส่วนหนึ่งของงานบุญเดือนสาม โดยอ้างอิงที่มาจากคัมภีร์แปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น พิภกได้เก็บข้อมูลพิธีกรรมดังกล่าวในช่วง พ.ศ. 2552 – 2553 ผลการวิจัยพบว่างานบุญแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นเกิดขึ้นจากมโนทัศน์สำคัญ 3 มโนทัศน์ คือ มโนทัศน์การสร้างพิธีกรรมจากคัมภีร์โบราณเรื่องแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น มโนทัศน์การสร้างพิธีกรรมจากความเชื่อเรื่องบุญกรรม และมโนทัศน์การสร้างพิธีกรรมเพื่อการรวมกลุ่มทางสังคม ในพิธีกรรมดังกล่าวยังมีการสร้างสัญลักษณ์โดยผ่านการตีความคัมภีร์โบราณเรื่องแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น วัตถุสัญลักษณ์ต่างๆ แทนพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เครื่องบูชาพระพุทธเจ้า อำนาจเหนือธรรมชาติ และความอุดมสมบูรณ์ ส่วนพฤติกรรมสัญลักษณ์ทำให้เกิดบรรยากาศของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์

บทที่ 2

ภูมิหลังเกี่ยวกับพระอุปัคฺต: ตำนานและความเชื่อ

พระอุปัคฺตเป็นพระอรหันตสาวกที่แตกต่างจากพระสาวกรูปอื่นๆ กล่าวคือ พระอุปัคฺตไม่ได้มีตัวตนในสมัยพุทธกาล เรื่องราวของพระอุปัคฺตปรากฏหลังสมัยพุทธกาล และไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี ดังที่ปรากฏว่าใน **พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 26 เถรคาถา** ซึ่งมีรายชื่อพระเถระ 264 รูป และ เล่มที่ 32 – 33 **อปทาน** ซึ่งมีรายชื่อพระเถระ 540 รูป แต่ไม่มีชื่อพระอุปัคฺต เช่นเดียวกับ **พจนานุกรมชื่อเฉพาะในบาลี (Dictionary of Pali Proper Names)** ทั้งเล่มที่ 1 และเล่มที่ 2 ก็ไม่ปรากฏชื่อพระอุปัคฺต (อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 23)

ชื่อของพระอุปัคฺตหมายถึง “ผู้คุ้มครองมั่นคง” มาจาก “อุปัคฺต” ในภาษาบาลี และตรงกับคำว่า “อุปัคฺต” ในภาษาสันสกฤต (พระประพันธ์ สุทฺธจิตฺโต (กวางสิบสาม), 2548: 82) ส่วนในคัมภีร์ **ปฐมสมโพธิกถา** เรียกท่านว่า “พระกีสนาคอุปัคฺตเถร” “อุปัคฺตเถร” และ “พระมหาเถร” ซึ่งคำว่า “เถร” เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความมั่นคงในพระธรรมวินัย และจะเรียกพระภิกษุที่อยู่ในสมณเพศตั้งแต่ 10 พรรษาขึ้นไป ส่วน “กีสนาค” เป็นคำที่เรียกตามรูปร่างของท่านที่มีร่างกายชูบผอม เนื่องจาก “กีส” ในภาษาบาลีหมายถึง ผอม ส่วน “นาคอุปัคฺต” หมายถึงพระอุปัคฺตผู้ประเสริฐ (พระประพันธ์ สุทฺธจิตฺโต (กวางสิบสาม), 2548: 82)

ส่วน **Encyclopedia of Buddhism** (2004) ปรากฏคำว่า “Upaguta” โดยอธิบายว่าพระอุปัคฺตเป็นที่เคารพนับถือทั้งในอินเดีย พม่า ไทยและลาว พระอุปัคฺตเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา และได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศทางธรรมในดินแดนแถบตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ตำนานสันสกฤตกล่าวถึงพระอุปัคฺตในฐานะพระสังฆราชลำดับที่ห้าสืบสายจากพระอานนท์และพระมหากัสยปะ และยังเป็นผู้นำเสด็จพระเจ้าอโศกมหาราช (300 - 232 ปีก่อนคริสตศักราชหรือราวพุทธศตวรรษที่ 3) ออกจาริกแสวงบุญ พระอุปัคฺตมีชื่อเสียงในฐานะพระผู้ปราบมาร และหลังนิพพานสาวกศิษย์จำนวนมากได้ร่วมกันปลงสรีรสังขารให้แก่พระอุปัคฺต ส่วนในพม่านั้นมีความเชื่อที่แตกต่างจากอินเดีย โดยมีความเชื่อว่าพระอุปัคฺตยังมีชีวิตอยู่ โดยบำเพ็ญฌานสมาบัติอยู่ในปราสาท ฌมหาสมุทรทางทิศใต้ ความเชื่อที่ว่าพระอุปัคฺตยังมีชีวิตอยู่โดยอาศัยอยู่ในน้ำนั้นยังปรากฏในภาคเหนือของประเทศไทยและประเทศลาวด้วย นอกจากนี้บางพื้นที่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังเชื่อว่าบางครั้งพระอุปัคฺตจะปรากฏตัวในรูปลักษณะที่เหมือนพระสงฆ์ทั่วไป และหากได้ทำบุญใส่บาตรกับพระอุปัคฺตจะได้านิสงส์ผลบุญตอบแทน (Strong, 2004: 870)

พระอุปัคฺตเป็นพระสาวกสมัยหลังพุทธกาล ชื่อของท่านไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่มีตำนานพุทธศาสนาที่กล่าวถึงเรื่องราวของท่านทั้งตำนานฝ่ายสันสกฤตและบาลี แม้ว่าเรื่องราวของ

พระอุปัชฌาย์จะไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกแต่ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์กลับปรากฏในกลุ่มวัฒนธรรมต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธศาสนา เช่น มอญ พม่า ลาว ไทย ดังที่พบประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในกลุ่มวัฒนธรรมต่างๆ ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในประเทศไทยดำรงอยู่ในมิติที่มีความหลากหลายทั้งในรูปแบบของตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งในบริบทท้องถิ่น และบริบทสังคมไทยโดยภาพรวม

2.1 พระอุปัชฌาย์ในตำนานทางพุทธศาสนา

ประวัติของพระอุปัชฌาย์แตกต่างจากพระสาวกรูปอื่น หากกล่าวถึงพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่เป็นที่รู้จักกันก็จะปรากฏเรื่องราวของพระอรหันตสาวกสำคัญ 80 รูปที่เรียกว่า “อสีติมหาสาวก” ซึ่งเป็นพระสาวกในสมัยพุทธกาล พระสาวกหลายรูปได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางด้านต่างๆ เช่น พระสารีบุตรผู้เป็นเอตทัคคะด้านการมีปัญญา พระโมคคัลลาน์เป็นเอตทัคคะด้านการแสดงอิทธิฤทธิ์ พระสิวลีเป็นเอตทัคคะด้านการมีลาภ เป็นต้น พระสาวกเหล่านี้มีเรื่องราวปรากฏในพระไตรปิฎกและมีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาล แต่ในบรรดาพระสาวกทั้งหลายไม่ปรากฏชื่อพระอุปัชฌาย์ ชื่อพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่แต่งในสมัยหลัง เช่น *โลกบัญญัติ* ของพม่า *ปฐมสมโพธิกถา* ของไทย ส่วนเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ที่สมบูรณ์และเก่าแก่ที่สุดปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตประเภทอวทานต่างๆ เช่น *อโศกาวทาน* ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ของอินเดีย โดย *อโศกาวทาน* เรียกชื่อพระอุปัชฌาย์ว่า “อุปัชฌาย์”

John S. Strong กล่าวถึงตำนานพระอุปัชฌาย์ในอินเดียว่าปรากฏในอวทานต่างๆ ซึ่งเป็นคัมภีร์ของฝ่ายสรรวาสติวาทีนและมูลสรรวาสติวาทีน ได้แก่ คัมภีร์ *ทิวาวทาน (Divyāvadāna)* คัมภีร์ *อวทานศตกะ (Avadānaśataka)* อวทานเกี่ยวกับพระเจ้าอโศกสำนวนจีน 3 เรื่อง คือ คัมภีร์ *อโศกราชาวทาน (Asokarājāvadāna)* *อโศกราชสูตร (Asokarājasūtra)* และ *สังยุตตาคมสูตร (Samyuktāgama sūtra)* อีกคัมภีร์หนึ่งคือ คัมภีร์ *มูลสรรวาสติวาทีนัย (Mūlasarvāstivāda Vinaya)* นอกจากนั้นยังมีคัมภีร์อื่นๆ ของอินเดียที่ปรากฏเรื่องเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์แต่ไม่ใช่คัมภีร์ของฝ่ายสรรวาสติวาทีนและมูลสรรวาสติวาทีนด้วย เช่น คัมภีร์ *กัลปนามันทีติกะ (Kalpanāmanditikā)* คัมภีร์ *ทมมุกนิทานสูตร (Damamūkanidāna sūtra)* *บันทึกของพระเสวียนจั้ง (The memoirs of the Chinese Buddhist pilgrim Hsüan-tsang)* คัมภีร์ *อุปัชฌาย์อวทาน (Upaguptāvadāna)* ซึ่งเป็นบทที่ 72 ของคัมภีร์ *อวทานกัลปาลตา (Avadānakalpalatā)* คัมภีร์ *อวทานมาลา (Avadānamālās)* เอกสารเหล่านี้บางเรื่องเป็นของจีน และทิเบต นอกจากนี้ยังมีเรื่องเกร็ดเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจีนด้วย (Strong, 1992: 9 - 10)

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในคัมภีร์สันสกฤตต่างๆ ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ไม่เท่ากัน ดังเช่น *อโศกาวทาน* ซึ่งเป็นคัมภีร์หมวดหนึ่งใน *ทิวาวทาน* กล่าวถึงประวัติของพระอุปัชฌาย์

อย่างละเอียด ก่อนที่จะกล่าวถึงชีวิตของพระเจ้าอโศก และการพบกันระหว่างพระเจ้าอโศกกับพระอุคุต ส่วน *อวทานศตกะ* เรื่องที่ 100 ซึ่งชื่อ *สังคีติ* กล่าวถึงเพียงการพบกันระหว่างพระเจ้าอโศกและพระอุคุต โดยพระเจ้าอโศกเสด็จไปพบพระสทวิระอุคุปต์ที่กุฎาคารอันเป็นสถานที่พำนักของพระอุคุปต์และพระอรหันต์ 80,000 องค์ พระอุคุปต์แสดงธรรมแก่พระเจ้าอโศก ทำให้บุตรศฤงคารชื่อสุนทรเลื่อมใสและขอบวช แล้วบรรลอรหันต์อย่างรวดเร็ว พระเจ้าอโศกจึงทูลถามถึงกรรมของพระสุนทร พระอุคุปต์ก็อธิบายแก่พระเจ้าอโศก (สารโรจน์ บัณฑิตธรรม, 2556: 432 - 433)

อโศกาวทาน และ *อวทานศตกะ* ไม่ได้กล่าวถึงบั้นปลายชีวิตของพระอุคุต แต่คัมภีร์ *อโศกราชาวทาน (Asokarajavadāna)* มีเรื่องราวเกี่ยวกับการสอนสาธุศิษย์ของพระอุคุตอย่างละเอียด และเหตุการณ์ตอนนิพพาน พระอุคุตทำให้สาธุศิษย์จำนวนมากบรรลอรหันต์ อันแสดงถึงความเป็นเลิศในฐานะพระวิปัสสนาจารย์ของพระอุคุต หลังจากพระอุคุตได้พระสาวกผู้สืบทอดพุทธกิจของตนแล้ว พระอุคุตก็ได้ทำนายถึงการนิพพานของตนว่าจะเกิดขึ้นในอีก 7 วัน เมื่อถึงวันนิพพานได้มีพระอรหันต์นับแสนรูปและมหาชนจำนวนมากจนประมาณไม่ได้มาชุมนุมกัน พระอุคุตได้เหาะขึ้นไปกลางอากาศและแสดงอภินิหาร 18 ประการแก่มหาชนแล้วจึงเข้าสู่นิพพาน หลังจากพิธีปลงสรีรสังขารของพระอุคุต พระอรหันต์จำนวน 10,000 องค์ได้เข้าสู่นิพพาน เทวดาทั้งหลายได้นำเครื่องสักการะมาถวายและสร้างพระสถูปเพื่อประดิษฐานพระธาตุของพระอุคุต (Ray, 1994: 123 - 128) เรื่องราวการนิพพานของพระอุคุตจึงปรากฏอยู่ใน *อโศกราชาวทาน*

John S. Strong ศึกษาตำนานพระอุคุตในคัมภีร์สันสกฤตต่างๆ สรุปความได้ว่าสามารถจำแนกตำนานพระอุคุตได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ตำนานกลุ่มมถุรา (Mathuran cycle) ซึ่งพระอุคุตเป็นตัวเอกในอวทานเกี่ยวกับพระอุคุตโดยตรง และเน้นความสำคัญของพระอุคุตในฐานะพระภิกษุที่มีชื่อเสียงในการเทศนาธรรมแห่งเมืองมถุรา กับตำนานกลุ่มพระเจ้าอโศก (Asokan cycle) ที่กล่าวถึงความเกี่ยวข้องระหว่างพระอุคุตกับพระเจ้าอโศกมหาราช โดยตำนานพระอุคุตกลุ่มมถุรากล่าวถึงชีวิตของพระอุคุตอย่างละเอียดตามลำดับตั้งแต่พุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุคุต - อดีตชาติของอุคุตในชาติที่เป็นวานร ณ ภูเขาอรุณฆะใกล้เมืองมถุรา - ชาติต่อมาที่เกิดเป็นบุตรชายพ่อค้าน้ำหอมในมถุรา - การพบกับนางโสภณีนีวาสวัตตตา - การบวชโดยมีพระศาณควาสินเป็นพระอุปัชฌาย์ และชื่อเสียงของพระอุคุตในฐานะอาจารย์ที่นฤภูมิการาม - การชนะมาร - ชื่อเสียงและความสำเร็จหลังจากนั้น - แล้วจบด้วยนิพพานและการปลงสรีรสังขารของพระอุคุต รวมถึงเรื่องของสาธุศิษย์พระอุคุต ส่วนตำนานกลุ่มพระเจ้าอโศกกล่าวถึงการพบกันระหว่างพระอุคุตกับพระเจ้าอโศกแห่งราชวงศ์เมาริยะ พระอุคุตเป็นพระเถรอาจารย์ที่พระเจ้าอโศกนับถือศรัทธา พระอุคุตได้พบกับพระเจ้าอโศกที่เมืองปาฏลีบุตร แล้วร่วมเดินทางกับพระเจ้าอโศกจาริกไปสักการะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในพระพุทธศาสนาทางตอนเหนือของอินเดีย (Strong, 1992: 10)

ตำนานพระอุปัชฌาย์ในคัมภีร์พุทธศาสนาสายสันสกฤตจึงมี 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติชีวิตของพระอุปัชฌาย์ตั้งแต่อดีตชาติ ชาติปัจจุบันที่เป็นพระอุปัชฌาย์ ตลอดจนนิพพานและสานุศิษย์ของพระอุปัชฌาย์ โดยเน้นให้เห็นบทบาทของพระอุปัชฌาย์ในฐานะอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและมีสานุศิษย์จำนวนมากแห่งเมืองมฤธา ส่วนตำนานอีกกลุ่มหนึ่งเน้นบทบาทของพระอุปัชฌาย์ในด้านการนำเสด็จพระเจ้าอโศกจากริกไปยังสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา โดยเน้นความเชื่อมโยงระหว่างพระอุปัชฌาย์กับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารียะ

ตำนานพระอุปัชฌาย์ของอินเดียมีความแตกต่างกับตำนานพระอุปัชฌาย์ที่แพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะเรื่องการนิพพานของพระอุปัชฌาย์ ซึ่งไม่ปรากฏในตำนานของมอญ - พม่า หรือไทย เนื่องจากพระอุปัชฌาย์ในความเชื่อของมอญ - พม่าและไทยคือพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้มหาสมุทร แต่สิ่งที่ตรงกันคือเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในรัชสมัยของพระเจ้าอโศก ดังเช่นตำนาน“พระอุปัชฌาย์” ใน *อโศกาวทาน* ของสันสกฤตกล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ในฐานะพระเถระที่พระเจ้าอโศกเลื่อมใสยกย่องมาก มีบทบาทในการนำพระเจ้าอโศกจากริกยังปูชนียสถานต่างๆ ตามพุทธประวัติ ส่วนตำนานในคัมภีร์บาลี เช่น คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* กล่าวว่าพระอุปัชฌาย์เป็นผู้คุ้มครองงานฉลองพระธาตุสุลูป 84,000 แห่งที่พระเจ้าอโศกโปรดให้สร้างขึ้นทั่วชมพูทวีป

แม้ว่าเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์จะสัมพันธ์กับสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แต่คัมภีร์ต่างๆ กล่าวถึงพระเถระที่มีบทบาทสำคัญในสมัยพระเจ้าอโศกไว้ไม่ตรงกัน คัมภีร์ *มหาวิงศะ* ซึ่งเป็นปกรณ์ฝ่ายบาลีกล่าวถึงพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระ พระวรุณเถระ และพระอินทคุตตเถระ แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์เช่นที่ปรากฏในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ของฝ่ายสันสกฤต (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2519: 165, 189) พระเถระที่มีบทบาทสำคัญมากในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชตามคัมภีร์มหาวิงศะ คือพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระซึ่งได้รับยกย่องว่ามีปัญญาและเป็นประธานสงฆ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ณ อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร ทั้งยังเป็นผู้พิจารณาส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนต่างๆ 9 สาย (วคิน อินทสระ, 2525: 64 - 70; เสถียร โพธิ์นันทะ, 2519: 165 - 166) บทบาทสำคัญของพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระในการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ 9 แห่งนี้ยังปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ เช่น คัมภีร์อุปัชฌาย์ (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2526: 411) พระเถระสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าอโศกที่ปรากฏในคัมภีร์ฝ่ายบาลีจึงไม่ใช่พระอุปัชฌาย์ แต่นักวิชาการบางคนก็เชื่อว่าพระอุปัชฌาย์ก็คือพระโมคคัลลีสบุตรตีสเถระนั่นเอง (ส.ศิริรักษ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง), 2552: 35)

อย่างไรก็ตาม John S. Strong สันนิษฐานว่าพระอุคุตน่าจะมีชีวิตอยู่ในประวัติศาสตร์ โดยทราบเพียงว่าพระอุคุตเป็นพระเถรอาจารย์ที่ได้รับยกย่องในฐานะพระธรรมกถึกในแคว้นมฤาทางตอนเหนือของอินเดีย ซึ่งอาจจะอยู่ในช่วงระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าอโศกคือประมาณสามร้อยปีก่อนคริสตศตวรรษจนถึงช่วงคริสตศตวรรษที่ 1 พระอุคุตน่าจะเป็นพระในนิกายสรวาสตีวาทีน โดยเป็นพระสายอรัญญวาสีด้านวิปัสสนาธุระที่มีสานุศิษย์จำนวนมาก แม้เมื่อพระอุคุตนิพพานแล้วอารามบนเขาของพระอุคุตใกล้เมืองมฤาได้กลายเป็นศูนย์กลางของการจาริกแสวงบุญจนถึงอย่างน้อยคริสต์ศตวรรษที่ 7 (Strong, 1992: 3) แต่ประวัติส่วนนี้ไม่ได้รับการกล่าวถึงในประวัติพระพุทธศาสนาบาลีที่รับรู้กันทั่วไป

นอกจากพระอุคุตเป็นพระอรหันตสาวกที่ไม่ปรากฏตัวตนในพระไตรปิฎกบาลี ประวัติพระอุคุตที่ปรากฏในรูปแบบตำนานศาสนาก็มีความคลุมเครือ โดยประวัติใน *อโศกาวทาน* กล่าวว่า “พระอุคุต” เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าเคยพยากรณ์ไว้กับพระอานนท์ว่าจะเป็พระอนุพุทธเจ้าที่จะมากระทำพุทธกิจแทนพระพุทธเจ้า หลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว 100 ปี ซึ่งประวัติดังกล่าวก็ไม่ตรงกับเรื่องพระอุคุตใน *ปฐมสมโพธิกถา* ของไทยที่กล่าวถึงพระอุคุตในช่วง 218 ปีหลังพุทธกาล นอกจากนี้คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* ยังกล่าวถึงพระอุคุตว่าเป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้มหาสมุทร และมีอิทธิฤทธิ์มาก สามารถปราบพญามารได้ ลักษณะดังกล่าวแตกต่างจากเรื่องของพระอุคุตในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ของอินเดีย ดังนั้นตำนานพระอุคุตที่จะนำมาศึกษาจึงมีเนื้อหาที่แตกต่างกันออกเป็นสองแบบ คือตำนานพระอุคุตแบบ *อโศกาวทาน* ของอินเดียซึ่งเป็นสำนวนที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงพระอุคุต กับตำนานพระอุคุตแบบ *โลกบัญญัติ* ของกลุ่มมอญ – พม่า ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงตำนานพระอุคุตที่แตกต่างจาก *อโศกาวทาน* ตำนานพระอุคุตแบบ *โลกบัญญัติ* ยังคล้ายคลึงกับตำนานพระอุคุตที่แพร่หลายในประเทศไทย

2.1.1 ตำนานพระอุคุตในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ของอินเดีย

ตำนานพระอุคุตของอินเดียที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาคือ *อโศกาวทาน* ซึ่งเรียกพระอุคุตว่า “อุคุต” โดยใช้ *อโศกาวทาน* สำนวนภาษาอังกฤษของ John S. Strong *อโศกาวทาน* ฉบับภาษาสันสกฤตที่ Strong นำมาแปลเป็นหลักคือสำนวนของ Sujitkuma Mukhopadhyaya ซึ่งเขามองว่าเป็นสำนวนที่ครบถ้วนสมบูรณ์ Strong ได้กล่าวถึงประวัติของ *อโศกาวทาน* ว่าต้นฉบับ *อโศกาวทาน* ภาษาสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุดมีอายุประมาณช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 2 และต่อมามีการแปลเป็นภาษาจีนครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ซึ่งเป็นฉบับที่ในปัจจุบันเรียกกันว่าฉบับ *อาอวีหวังชวน (A-yü wang*

chuan) หรือ *โอศุทราชาวทาน* หลังจากนั้นก็มีสำนวนจีนอีกสำนวนหนึ่ง และสำนวนทิเบต นอกจากนี้ยังมีการแปลเป็นภาษาอื่นๆอีก ปี ค.ศ.1844 Eugène Burnouf ได้แปลเป็นฉบับภาษาฝรั่งเศสโดยยึดตามคัมภีร์ภาษาสันสกฤตที่เขาได้มาจากเนปาล ต่อมา Winifred Stevens นำไปแปลเป็นภาษาอังกฤษโดยใช้ชื่อว่า **Legends of Indian Buddhism** (Strong, 2002: 169 - 171) ส่วน *โอศุทราชาวทาน* สำนวนภาษาไทยนั้นผู้แปลคือ ส. ศิวรักษ์ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษของ John S. Strong และตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2533 (ส.ศิวรักษ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง), 2552: 7 - 8) ผู้วิจัยได้นำมาประกอบการศึกษาในครั้งนี้ด้วย

โอศุทราชาวทาน มีเนื้อหาแบ่งเป็นตอนต่างๆ เริ่มต้นด้วยบทกถามุข กถามุขเริ่มด้วยการสรรเสริญพระคุณของพระพุทธองค์ แล้วกล่าวถึงพระอุปัชฌ์เถระว่าเป็นเอตทัคคะในบรรดาพระธรรมกถึก ยกย่องว่าคำสอนของพระอุปัชฌ์เหนือกว่าพระอินทร์ พระพรหม พระอิตาน พระยม พระวรุณ พระกุเวร พระเวสสุวรรณ พระโสมพะ พระอหิตติ และเทพเจ้าอื่นๆ และยังเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ที่สามารถเอาชนะพระกามเทพได้ นำสังเกตว่ากถามุขของ *โอศุทราชาวทาน* ให้ความสำคัญกับพระอุปัชฌ์อย่างมาก ทั้งยังเริ่มด้วยเรื่องของพระอุปัชฌ์ก่อนพระเจ้าอโศกมหาราชด้วย

เนื้อหาต่อจากกถามุขกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปัชฌ์ ชาติกำเนิดของอุปัชฌ์ไปจนถึงอุปัชฌ์บวชและได้เป็นพระเถระจารย์ที่มีสานุศิษย์จำนวนมาก ต่อจากนั้นกล่าวถึงชีวิตของพระเจ้าอโศก โดยเริ่มจากอดีตชาติที่ได้ถวายธูลีแก่พระพุทธองค์ พุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระเจ้าอโศก กำเนิดพระเจ้าอโศก การเสวยราชย์ การยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา การสร้างสถูปแปดหมื่นสี่พันองค์ เรื่องพระอนุชาและอำมาตย์ของพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกกับพระอุปัชฌ์ กล่าวถึงบทบาทของพระอุปัชฌ์ที่นำพระเจ้าอโศกจาริกตามสถานที่ต่างๆ จากนั้นก็ไม่ปรากฏเรื่องพระอุปัชฌ์อีก เนื้อหาที่เหลือเป็นเรื่องราวในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกไปจนถึงสิ้นราชวงศ์เมาริยะ

เนื้อหาใน *โอศุทราชาวทาน* ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์สรุปได้ดังนี้

ตอนที่กล่าวถึงพุทธพยากรณ์และอดีตชาติของพระอุปัชฌ์

ก. พุทธพยากรณ์ของพระพุทธองค์ที่เมืองมถุราเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ผู้เป็นอนุพุทธ

พระพุทธเจ้ามีพุทธพยากรณ์กับพระอานนทขณะประทับที่เมืองมถุรา พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องพระอุปัชฌ์ว่า หนึ่งร้อยปีหลังจากพระองค์ปรินิพพาน พ่อค้ำน้ำหอมแห่งเมืองมถุราจะมีบุตรชื่ออุปัชฌ์ผู้เป็นพระอนุพุทธซึ่งปราศจากมหาปุริสลักษณะ 32 ประการ พระอุปัชฌ์จะกระทำพุทธกิจแทนพระพุทธองค์ และจะช่วยให้พระภิกษุจำนวนมากบรรลุอรหัตผล พระอุปัชฌ์ถือเป็นเอตทัคคะ

ในทางธรรมกถิก จากนั้นกล่าวถึงพระภิกษุสามเณรซึ่งจะสร้างวัดที่ภูเขาอรุณมุนีและอุปสมบทแก่
 อุปคุปต์ วัดนภฎกฐิณะบนเขาอรุณมุนีจะเป็นอรัญญิกาวาสที่ดีที่สุดสำหรับผู้เจริญวิปัสสนาธุระ
 พระอานนท์สรรเสริญพระอุปคุปต์ที่ได้ทำประโยชน์มหาศาลแก่มหาชน พระพุทธองค์ตรัสว่าใน
 อดีตชาติพระอุปคุปต์ก็ทำประโยชน์แก่มหาชนเช่นกัน

ข. อดีตชาติของพระอุปคุปต์

ในอดีตพระอุปคุปต์เคยเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอรุณมุนี มีบริวาร 500 ตัว พญาวานรได้
 พบพระปัจเจกพุทธเจ้า 500 องค์ที่ไหล่เขาอีกด้าน จึงเฝ้าปรนนิบัติโดยนำไปไม้ ดอกไม้และรากไม้มา
 ถวายแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ และฝึกนั่งสมาธิตามแบบพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อ
 พระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพาน พญาวานรเสียใจมากและออกเดินทางไปที่ไหล่เขาอีกด้านหนึ่ง พญา
 วานรได้พบฤๅษี 500 ตนซึ่งบำเพ็ญตบะด้วยกิริยาต่างๆ พญาวานรนั่งสมาธิตามแบบพระปัจเจก
 พุทธเจ้าท่ามกลางฤๅษีทั้งหลาย เมื่อฤๅษีทั้งหลายนั่งสมาธิตามพญาวานร ทำให้ฤๅษีทั้ง 500 ตนเข้าถึง
 ธรรมและตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ตั้งแต่นั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าก็บำรุงพญาวานรด้วยรากไม้และ
 ผลไม้ตราบจนพญาวานรสิ้นชีวิตและได้รับการปลงศพด้วยไม้หอม

พระพุทธองค์พยากรณ์แก่พระอานนท์ว่าหนึ่งร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน อุปคุปต์จะได้ทำ
 ประโยชน์แก่มหาชนในสถานที่เดิม ณ ภูเขาอรุณมุนีนี้

ชาติที่เป็นพระอุปคุปต์

ก. เหตุการณ์ก่อนบวช

เมื่อพระศาณกวาสินสร้างวัดบนเขาอรุณมุนีแล้วรำลึกได้ถึงพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับ
 พระอุปคุปต์ จึงไปที่ร้านของพ่อค้าน้ำหอมในเมืองมถุรา พ่อค้าน้ำหอมกล่าวว่าถ้าตนมีบุตรจะให้
 เป็นผู้ปฏิญาณพระศาณกวาสิน ต่อมาพ่อค้าน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคน แต่ก็ยังไม่ยอมให้บวช โดยอ้างว่า
 ต้องมีบุตรช่วยในการค้าขาย พระศาณกวาสินทราบด้วยญาณว่าบุตรทั้งสองคนนี้ไม่ใช่อุปคุปต์ที่
 พระพุทธองค์พยากรณ์ไว้ ในที่สุดพ่อค้าน้ำหอมมีบุตรชายคนที่สามชื่อว่าอุปคุปต์ พระศาณกวาสิน
 ทราบว่าอุปคุปต์คือผู้ที่พระพุทธเจ้าพยากรณ์ไว้จึงไปทวงสัญญา พ่อค้าน้ำหอมตอบว่าหากอุปคุปต์
 ค้าขายแล้วไม่มีกำไรหรือขาดทุน จึงจะให้อุปคุปต์บวช ต่อมามารับนตาลให้เกิดกลิ่นเหม็นขึ้นใน
 เมืองมถุรา อุปคุปต์จึงขายน้ำหอมได้กำไรมาก ฝ่ายพระศาณกวาสินได้สอนให้อุปคุปต์พิจารณาจิต โดย
 ใช้วิธีวางผ้าขาวเมื่อจิตเป็นกุศลและวางผ้าดำเมื่อจิตเป็นอกุศล อุปคุปต์พิจารณาจิตและฝึกจิตจนใน
 ที่สุดก็มีแต่ความคิดที่เป็นกุศล และค้าขายด้วยจิตที่มีธรรมะ

หญิงโสเภณีคนหนึ่งในเมืองมฤราชื่อวาสวัตตาพึงใจอุคุปต์ นางจึงให้นางกำนัลไปเชิญอุคุปต์มาหา แต่อุคุปต์ปฏิเสธถึง 2 ครั้ง ต่อมานางวาสวัตตาทำร้ายชายหนุ่มที่มาติดพันนาง พระราชาจึงลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า หูและจมูก แล้วให้นำร่างของนางไปทิ้งไว้ที่เชิงตะกอน อุคุปต์ไปหานางวาสวัตตาและแสดงธรรมด้วยความสังเวชสังขารของนาง เทศนาธรรมของอุคุปต์ทำให้นางวาสวัตตาบรรลุโสดาบัน ส่วนอุคุปต์เองบรรลุอนาคามีจากข้อธรรมของตนเอง พระศาณกวาสินเห็นว่าถึงเวลาแล้วจึงบันดาลให้อุคุปต์ค้าขายไม่ได้กำไรและไม่ขาดทุน และเล่าเรื่องพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับอุคุปต์แก่พ่อค้ำน้ำหอม พ่อค้ำน้ำหอมจึงให้อุคุปต์บวช พระศาณกวาสินอุปสมบทอุคุปต์ที่นภกสิกรัญญิกาวาส พระอุคุปต์บรรลุอรหัตผลอย่างรวดเร็ว พระศาณกวาสินเล่าเรื่องพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับหน้าที่ของพระอุคุปต์แก่พระอุคุปต์

ข. พระอุคุปต์กับการปราบมาร

หลังจากบวชไม่นาน พระอุคุปต์ได้รับอาราธนาให้แสดงธรรมเทศนาในเมืองมฤรา มหาชนพากันมารอฟังธรรมเทศนาจากพระอนุพุทธ มารขัดขวางการแสดงธรรมโดยบันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุกในวันแรก บันดาลให้ฝนตกเป็นทองคำในวันที่ 2 และบันดาลเทวดนตรีและการฟ้อนรำของเหล่านางอัปสรในวันที่ 3 ทำให้มหาชนไม่สนใจฟังธรรม มารล้าพองใจที่ตนดึงดูความสนใจของมหาชนจากการฟังธรรมเทศนาได้ จึงนำพวงมาลัยดอกไม้มาสวมที่คอพระอุคุปต์ พระอุคุปต์ทราบด้วยญาณว่าเป็นการกระทำของมาร และทราบว่าถึงเวลาแล้วที่ท่านจะปราบมารตามที่พระพุทธร่องค์พยากรณ์ไว้ จึงบันดาลซากงู ชากสุนัข และซากศพให้เป็นพวงมาลัย เมื่อมารปรากฏตัวพระอุคุปต์จึงเอาซากงูสวมหัว ซากสุนัขคล้องคอ และซากศพเหน็บหูของมาร

พญามารไม่สามารถแก้ซากศพต่างๆ ที่ผูกมัดร่างของตนได้ จึงไปขอความช่วยเหลือจากเหล่าเทพ ไม่ว่าจะเป็นมเหศวรเทพ รุทระเทพ อุเปนทรเทพ พระยม พระวรุณ พระกุเวระ พระเวสสุวรรณ แต่ไม่มีใครช่วยเหลือพญามารได้ ในที่สุดจึงไปขอความช่วยเหลือจากพระพรหม พระพรหมบอกแก่พญามารว่าอำนาจของพระอรหันตสาวกนั้นยิ่งใหญ่เกินกว่าใครจะเทียบได้และแนะนำให้พญามารกลับไปขอร้องพระอุคุปต์ พญามารจึงมาขอขมาพระอุคุปต์ และสำนึกในพระกรุณาธิคุณของพระพุทธร่องค์ที่ไม่เคยทรมาณพญามารแม้ว่าจะกระทำชั่วสักเท่าใด เมื่อพญามารขอให้พระอุคุปต์แก้ซากศพต่างๆ ออกจากร่างของตน พระอุคุปต์จึงให้พญามารรับปากว่าจะไม่เบียดเบียนพระสงฆ์อีก และขอให้พญามารเนรมิตรูปรกายของพระพุทธร่องค์ให้ปรากฏแก่พระอุคุปต์ เนื่องจากพระอุคุปต์ไม่เคยเห็นรูปรกายของพระพุทธร่องค์ พญามารขอให้พระอุคุปต์รับปากว่าจะ

ไม่ให้ตัวตนเพราะจะทำให้ตนได้รับอันตรายจากอำนาจของพระอุปัชฌ์ผู้เป็นพระอรหันต์ พระอุปัชฌ์รับปากพญามาร และแก้ชากศพต่างๆ ออกจากร่างพญามาร พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรูปเจ้าพร้อมพระอัครสาวกและพระสาวกรูปอื่นๆ แวดล้อม พระอุปัชฌ์ลืมหื้มตัวก้มลงไหว้ พญามารทักท้วง พระอุปัชฌ์จึงกล่าวว่าตนสักการะพระพุทธรูปองค์ ไม่ใช่มาร พญามารจึงอำลาพระอุปัชฌ์กลับไปที่อยู่ของตน

เมื่อถึงวันที่ 4 พญามารประกาศให้ชาวเมืองมฤตมาพึงธรรมจากพระอุปัชฌ์ผู้เป็นดั่งตัวแทนของพระตถาคต การเทศนาธรรมของพระอุปัชฌ์ทำให้มีผู้บวชในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก มีพระภิกษุที่บรรลอรหันต์ถึง 18,000 รูป ชื่อเสียงของพระอุปัชฌ์จึงแพร่หลายไปทั่ว

ค. การพบกับพระเจ้าอโศก

ฝ่ายพระเจ้าอโศกแห่งปาฏลีบุตร หลังจากที่พระองค์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว ต่อมาพระองค์ทราบว่าพระพุทธรูปองค์ได้เคยมีพุทธพยากรณ์เรื่องพระอุปัชฌ์ไว้ก็ศรัทธา ประารถนาจะไปนมัสการพระอุปัชฌ์ที่นภฎิการาม ณ ภูเขาอรุณมุขะ จึงส่งคนไปแจ้งข่าว เมื่อพระอุปัชฌ์ทราบข่าวจึงเป็นฝ่ายเดินทางมาที่เมืองปาฏลีบุตร พร้อมกับพระอรหันต์หนึ่งหมื่นแปดพันรูป พระเจ้าอโศกเสด็จไปรับพระอุปัชฌ์ที่ท่าเรือด้วยพระองค์เอง เมื่อพระเจ้าอโศกได้สนทนากับพระอุปัชฌ์และทราบว่าอานิสงส์ที่ทำให้พระองค์เป็นพระจักรพรรดิเกิดจากการที่ตนถวายธูสีแด่พระพุทธรูปเจ้าในอดีตชาติ จึงอัศจรรย์ใจในอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ พระเจ้าอโศกประสงค์จะจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ที่พระพุทธรูปองค์เคยประทับ พระอุปัชฌ์พาพระเจ้าอโศกจาริกไปสักการะสถานที่สำคัญอันเป็นที่ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพาน พร้อมสถานที่ประดิษฐานพระธาตุของพระสาวก และอธิบายประวัติและความสำคัญของแต่ละแห่ง ทำให้พระเจ้าอโศกศรัทธาและทรงบริจาคทรัพย์เพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์สถานที่สำคัญแต่ละแห่ง แล้วก็นมัสการลาพระอุปัชฌ์

เรื่องของพระอุปัชฌ์ใน *อโศกาวทาน* จบลงแค่นี้ และไม่ปรากฏอีกเลย เนื้อหาต่อจากตอนนี้เป็นเรื่องของพระเจ้าอโศกและพระโอรส จนไปถึงสิ้นสุดที่การสิ้นราชวงศ์เมาริยะ

อโศกาวทาน แสดงให้เห็นความสำคัญของพระอุปัชฌ์เถระซึ่งเป็นพระอรหันตสาวกที่พระพุทธรูปทรงพยากรณ์ไว้ว่าจะทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาแทนพระองค์หลังพุทธปรินิพพาน *อโศกาวทาน* จึงแสดงประวัติชีวิตของพระอุปัชฌ์อย่างละเอียด ตั้งแต่อดีตชาติ ชาติกำเนิด การออกบวช ความสามารถในการแสดงธรรม การทำให้มารละพยศและหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์กับพระเจ้าอโศกมหาราชาที่ยิ่งใหญ่ ในฐานะที่พระอุปัชฌ์เป็นผู้ถ่ายทอดพระธรรม

คำสั่งสอนต่างๆ ของพระพุทธองค์แต่พระเจ้าอโศก ปลุกฝังความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และนำพระเจ้าอโศกจาริกไปยังสถานที่สำคัญต่างๆ ในพุทธประวัติ พระอุคุปต์จึงเป็นพระเถระที่สำคัญมากพระองค์หนึ่งที่ได้รับการยกย่องใน *อโศกาวทาน*

2.1.2 ตำนานพระอุคุตต์ในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ของมอญ - พม่า

ตำนานพระอุคุตต์มีแหล่งกำเนิดที่เก่าแก่ที่สุดปรากฏในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ของอินเดียซึ่งเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายสันสกฤตและมีอายุถึงประมาณสองพันปี แต่เรื่องพระอุคุตต์ในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* กลับมีความแตกต่างจากเรื่องพระอุคุตต์ในประเทศไทยมาก เรื่องพระอุคุตต์ในประเทศไทยดังเช่นที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* มีความใกล้เคียงกับตำนานพระอุคุตต์ที่ปรากฏในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ของกลุ่มมอญ - พม่ามากกว่า ดังนั้นการศึกษาที่มาของตำนานพระอุคุตต์ในประเทศไทยจึงจะต้องศึกษาความเชื่อมโยงทั้งจากตำนานของอินเดียและมอญ - พม่า

John S. Strong วิเคราะห์ถึงการแพร่กระจายของตำนานพระอุคุตต์ว่าเนื่องจากเรื่องพระอุคุตต์ที่เก่าแก่ปรากฏในคัมภีร์สันสกฤต แต่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลีหรืออรรถกถา ทั้งยังไม่เป็นที่รู้จักในศรีลังกา แต่นับถือกันอย่างต่อเนื่องในพม่า ไทย และลาวซึ่งเป็นพุทธเถรวาทแบบลังกา พระอุคุตต์ในพม่าจึงน่าจะเป็นร่องรอยพุทธศาสนาสายสันสกฤตที่หลงเหลืออยู่ ก่อนที่พม่าจะเปลี่ยนมารับพุทธศาสนาบาลีจากศรีลังกาซึ่งเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 11 -12 และทำให้พระอุคุตต์กลายเป็นความเชื่อดั้งเดิมของอินเดียที่หลงเหลืออยู่ (Strong, 1992: 4)

สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิศึกษาวรรณกรรมโลกศาสตร์ภาษาบาลีที่ปรากฏในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คือ ลังกา เขมร ลาว พม่าและไทย พบว่ามีวรรณกรรมโลกศาสตร์บาลี 11 เรื่อง เรียงลำดับตามความเก่าแก่ของแต่ละคัมภีร์ คือ *โลกบัญญัติ* *ฉคตทีปนี* *มหากัปปโลก* *สังฆฐานบัญญัติ* *อรุณวตีสูต* *โลกุปปัตติ* *จันทสุริยคติทีปนี* *โลกัปปทีปการ* *โลกทีปนี* *โอกาสโลกทีปนี* *จักกวัตทีปนี* และ *โลกสังฆฐานโชตรณคันถิ* (สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิ, 2528: 38 - 43) ในจำนวนนี้มี 8 เล่มที่แต่งในพม่าคือ *โลกบัญญัติ* *มหากัปปโลกสังฆฐานบัญญัติ* *อรุณวตีสูต* *โลกุปปัตติ* *จันทสุริยคติทีปนี* *โลกัปปทีปการ* *โลกทีปนี* และ *โอกาสโลกทีปนี* โดยแนวคิดเรื่องโลกและจักรวาลของพม่านั้นจะได้รับการถ่ายทอดผ่านการรับพระไตรปิฎกและอรรถกถาแบบเถรวาทจากลังกาหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 ที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในประเทศพม่า (สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิ, 2528: 2)

คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* เป็นคัมภีร์บาลีที่เก่าแก่ที่สุดในวรรณกรรมประเภทโลกศาสตร์ที่พบในแถบประเทศลังกา พม่าและไทย เดิมน่าจะมีต้นฉบับภาษาสันสกฤต แต่ต้นฉบับสูญหาย ทั้งยังไม่ปรากฏต้นฉบับในลังกาด้วย แต่พบว่ามี *โลกปรัชญาปฏิบัติ* ฉบับแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนแล้วใน พ.ศ. 1101 ส่วนฉบับแปลภาษาบาลีนั้นน่าจะเป็นผลงานของชาวพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 สมัยพระเจ้าอโนรุธมหาราชซึ่งพระพุทธานุชากรูปร่างเรื่อง ในสมัยพระเจ้าอโนรุธมีความนิยมเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพิเศษ ดังที่ปรากฏว่า *โลกบัญญัติ* มีเรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชและการทำนุบำรุงศาสนาในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช เนื้อหาส่วนนี้ไม่ปรากฏใน *โลกปรัชญาปฏิบัติ* ภาษาจีน (สมพงษ์ ปรินชาจินดาภูมิ, 2528: 24 - 25) สอดคล้องกับที่ John S.Strong พบว่าคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ซึ่งแต่งเป็นภาษาบาลีอักษรพม่ามีเนื้อหาสอดคล้องกับคัมภีร์ *โลกปรัชญาปฏิบัติ* (Lokaprajāpti) ฉบับแปลภาษาจีน แต่ *โลกปรัชญาปฏิบัติ* ไม่มีเรื่องพระอุปัคต น่าจะเป็นเพราะพระสังฆธรรมโฆษเถระผู้แต่ง *โลกบัญญัติ* ได้รับอิทธิพลเรื่องพระอุปัคตจากคัมภีร์สันสกฤตสายอื่น (Strong, 1992: 12 - 13)

คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* เป็นคัมภีร์เล่มสำคัญที่ให้ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับพระอุปัคตที่แตกต่างจากอินเดีย กล่าวคือ *อโศกาวทาน* และอวทานเรื่องอื่นๆ ของอินเดียกล่าวถึงพระอุปัคตว่าเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก และอยู่ที่อารามบนเขา พร้อมสานุศิษย์จำนวนมากจนกระทั่งนิพพาน *โลกบัญญัติ* กล่าวถึงพระอุปัคตว่าเป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ และปลีกวิเวกไปอยู่ที่ใต้มหาสมุทร ทั้งยังมีอิทธิฤทธิ์มาก

คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* เป็นผลงานของพระสังฆธรรมโฆษเถระ นักวิชาการบางคนกล่าวว่าท่านเป็นพระเถระนักปราชญ์ชาวลังกา แต่งคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ในลังกาในสมัยอนูราธปุระ (พระสังฆธรรมโฆษเถระ, 2528: คำนำหน้า 4) แต่บางคนสันนิษฐานว่าท่านเป็นพระชาวเมืองสะเทิม (Thaton) ในพม่า คัมภีร์นี้แต่งเป็นภาษาบาลี เขียนด้วยอักษรพม่า เป็นที่รู้จักแพร่หลายในพม่าแล้วในช่วง ค.ศ. 1345 (Strong, 1992: 182) มีผู้สันนิษฐานว่าเมืองสะเทิมเป็นเมืองท่าหน้าด่านของมอญที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียและเคยเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาเถรวาท (ผาสุก อินทรารุช, 2548: 86 อ้างถึงใน สุภัญญา เบาเนิด, 2549: 72) ประวัติของพระสังฆธรรมโฆษเถระผู้แต่งคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* จึงไม่ชัดเจนว่าท่านเป็นพระภิกษุชาวลังกา ชาวมอญหรือชาวพม่า คัมภีร์โลกบัญญัติที่แพร่หลายในพม่าจึงน่าจะเป็นคัมภีร์สำคัญของกลุ่มมอญ – พม่า คัมภีร์เล่มนี้เป็นหลักฐานที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตำนานพระอุปัคตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเป็นตำนานพระอุปัคตสำนวนที่มีอายุ

มากที่สุดที่แตกต่างจากพระอุคตแบบอินเดีย และมีความสัมพันธ์กับตำนานพระอุคตของไทยที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ คือ *ปฐมสมโพธิกถา* และคัมภีร์ *มหาอุคต* ของล้านนา

เนื้อหาของคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ว่าด้วยโลกและจักรวาลและสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในโลก กล่าวถึงกำเนิดและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตามคติพุทธศาสนา ศาสตราจารย์นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง เป็นผู้แปลฉบับภาษาไทย (พระสังฆธรรมโฆษเถระ, 2528: คำนำหน้า 3 - 6) เนื้อหาที่กล่าวถึงพระอุคตอยู่ในส่วนที่เรียกว่า “มารวิภาค” เนื้อเรื่องส่วนนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพญามารและธิดามารที่เบียดเบียนพระพุทธองค์และพระสาวกด้วยวิธีการต่างๆ แล้วกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าอชาตศัตรูบรรจุพระธาตุ พระเจ้าอโศกแบ่งพระธาตุและสร้างพระสถูป 84,000 แห่งพร้อมพระมหาสถูปใหญ่ และจัดงานฉลอง การอัญเชิญพระอุคตมาปราบมาร พระอุคตทำให้มารหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศกจุดไฟเผาตนเพื่อสักการบูชาพระธาตุสถูป แล้วจบด้วยกล่าวถึงพระเจ้าอโศกครองราชย์ด้วยธรรมจนสิ้นพระชนม์แล้วไปสวรรค์

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องพระอุคตและพระเจ้าอโศกนั้น *โลกบัญญัติ* กล่าวถึงมูลเหตุที่พระพุทธองค์มิได้ถือโทษพญามารแม้ว่าจะเบียดเบียนพระพุทธองค์และพระสาวกครั้งแล้วครั้งเล่า ดังนี้

ในเรื่องนั้น อาจารย์ผู้ท้วงได้กล่าวคำท้วงไว้ว่า ก็แลพญามารได้กระทำการแกล้งแก่พระผู้ทรงพระภาคเจ้า และแก่หมู่พระสาวกมากมายอย่างนี้ ทำไมพระผู้ทรงพระภาคเจ้าจึงมิได้ทรงห้ามปรามพญามารนั้น เฉลยว่า เพราะพญามารเป็นพุทธเวไนย กล่าวคือพระผู้ทรงพระภาคเจ้าทรงเห็นด้วยพระอนาคตังสญาณว่า พระกิสนาอุคตเถระ จักทรงมานพญามารนั้น และด้วยการทรงมานั้น พญามารจักกระทำปฏิญาณเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า เพราะเหตุนี้พญามารนั้นจึงเป็นสาวกเวไนย พระผู้ทรงพระภาคเจ้าทรงเห็นเรื่องนั้นด้วยพระอนาคตังสญาณ จึงมิได้ทรงกระทำการห้ามปราม (พระสังฆธรรมโฆษเถระ, 2528: 118)

ความตอนนี้จะจึงเป็นการเชื่อมเหตุการณ์จากเรื่องพญามารในสมัยพุทธกาลซึ่งเบียดเบียนพระศาสนาไปสู่เหตุการณ์หลังปรินิพพาน ในสมัยของพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งมีการฝังพระธาตุ เพื่อนำไปสู่เหตุการณ์สมัยพระเจ้าอโศกที่มีการขุดหาพระธาตุและการสร้างพระธาตุสถูป 84,000 แห่ง

อันเป็นเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับพระอุปคุต ทำให้มีการนิมนต์พระอุปคุตมาปราบมาร เรื่องพระอุปคุตใน คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* มีดังนี้

หลังจากพระเจ้าอโศกได้พบพระธาตุที่ฝังไว้ในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ได้แบ่งพระธาตุใหม่ แล้วโปรดให้สร้างพระมหาสถูปใหญ่ในเมืองปาตลีบุตรและพระสถูป 84,000 แห่งทั่วชมพูทวีป เพื่อบรรจุพระธาตุ พระเจ้าอโศกมีพระราชประสงค์จะจัดงานฉลองพระมหาสถูปและพระสถูป 84,000 แห่งเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงขอให้คณะพระอริยสงฆ์คุ้มครองงานบุญของพระองค์ให้มีอันตราย พระอริยสงฆ์ทั้งหลายประชุมกันและเห็นว่าพญามารจะเป็นผู้ทำลายงานบุญ จึงคิดแต่งตั้งพระที่มีฤทธิ์คอยป้องกันมาร แต่ไม่มีพระภิกษุรูปใดสามารถจะทำงานนี้ได้ ขณะนั้นพญานาคตนหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณที่ประชุมสงฆ์เห็นพญาครุฑกำลังจะเข้ามาจับตน พญานาคจึงขอให้พระเถระทั้งหลายช่วยเหลือตน แต่ไม่มีพระรูปใดมีอิทธิฤทธิ์ที่จะช่วยเหลือได้ จนในที่สุดพระเถระขอให้สามเณรอายุ 7 ปีที่มีหน้าที่ไล่กาเป็นผู้ช่วยเหลือพญานาค พญาครุฑเกรงกลัวอิทธิฤทธิ์ของสามเณรจึงหนีไป ที่ประชุมสงฆ์มอบหมายให้สามเณรเป็นผู้ป้องกันพญามาร สามเณรกล่าวถึงพระที่มีอิทธิฤทธิ์มากกว่าตนและสามารถป้องกันพญามารได้คือพระกสิณาคอุปคุต ซึ่งเข้ามาสมทบอยู่ในปราสาทแก้ว 7 ประการในมหาสมุทร ทั้งยังเป็นผู้ที่พระพุทธรูปองค์พญามารไว้แล้วว่าจะเป็นผู้ปราบพญามาร

ที่ประชุมสงฆ์มอบหมายให้พระภิกษุ 2 รูปไปอัญเชิญพระอุปคุต พระทั้งสองรูปจึงดำเนินไปโผล่ที่ปราสาทแก้วในมหาสมุทร พระอุปคุตออกจากนิโรธสมาบัติ เมื่อทราบว่าได้รับนิมนต์ให้ไปเข้าร่วมภิกษุสมาคม จึงให้พระเถระทั้งสองเดินทางล่วงหน้าไปก่อน แต่พระอุปคุตไปถึงที่ประชุมสงฆ์ก่อน พระทั้งสองรูป ทำให้ได้รับการสรรเสริญว่ามีฤทธิ์มาก ที่ประชุมสงฆ์ตำหนิที่พระอุปคุตไม่เข้าร่วมอุโบสถ แต่ปลื้มตนไปอยู่ลำพัง จึงมอบทัณฑกรรมด้วยการให้ดูแลงานฉลองพระสถูป 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระอุปคุตยอมรับทัณฑกรรม

พระอุปคุตต้องการฉันอาหารเพื่อให้มีกำลัง พระภิกษุ 2 รูปอาสาแบ่งอาหารบิณฑบาตที่เกิดจากผลบุญของตนในอดีตชาติให้แก่พระอุปคุต พระภิกษุรูปหนึ่งได้บิณฑบาตถึง 4 บาตรจากอานิสงส์ในชาติก่อนที่มักพาพระภิกษุสหาย 4 รูปไปฉันที่เรือนเศรษฐีผู้เป็นบุพการี พระอุปคุตปฏิเสธเนื่องจากเป็นผลบุญที่เกิดจากความรักบุตร พระภิกษุอีกรูปได้บิณฑบาตที่ประกอบด้วยมธุรส 4 อย่างเต็ม 2 บาตรทุกวันจากอานิสงส์ในชาติก่อนที่สำรอกข้าวปายาสอันปรุงด้วยมธุรสทั้งสี่ให้ทานแก่สุนัขแม่ลูกอ่อน แต่เมื่อพระอุปคุตพิจารณาเห็นว่าที่มาของอาหารพิเศษเหล่านั้นไม่เหมาะสม จึงไม่ยอมรับและตั้งใจออกบิณฑบาตเอง

เมื่อพระเจ้าอโศกได้พบพระอุคุตซึ่งมีรูปร่างผอมก็กังขาอิทธิฤทธิ์ของพระอุคุต วันต่อมาพระอุคุตไปรับบิณฑบาตจากพระองค์ในเมือง พระองค์จึงให้ความอุปถัมภ์ข้างตม้นเล่นเข้าไปหาพระอุคุต พระอุคุตทราบบว่าพระเจ้าอโศกทดลองฤทธิ์ จึงบันดาลให้ช้างหยุดนิ่งเหมือนหิน พระเจ้าอโศกตระหนักถึงอำนาจของพระอุคุตจึงเข้ามาขอขมา พระอุคุตบันดาลให้ช้างมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงงานฉลองพระธาตุสุทูปพระเจ้าอโศกให้จุดประทีปรอบพระสุทูปให้สว่างไสว มารบันดาลให้เกิดพายุฝน พระอุคุตใช้ฤทธิ์หอบไปทิ้งที่อื่น ต่อมาพญามารบันดาลให้เกิดฝนทราย ฝนกรด ฝนก้อนหิน ฝนถ่านเพลิง พระอุคุตเนรมิตปราสาทกว้างรับไว้และหอบไปทิ้งนอกจักรวาล พญามารเนรมิตตนเป็นโคอุสุภราชจะทำลายลานประทีป พระอุคุตเนรมิตกายเป็นพญาเสือโคร่งเข้าคาบโคอุสุภราช พญามารกลายร่างเป็นพญานาคเจ็ดเศียร พระอุคุตแปลงเป็นพญาครุฑเข้าจิกนาค พญามารแปลงเป็นยักษ์ถือตะบองเหล็กใหญ่เท่าลำตาล พระอุคุตเนรมิตกายเป็นยักษ์ใหญ่กว่าสองเท่า ถือตะบองเหล็กสองอัน พญามารคิดยอมแพ้จึงเนรมิตกายให้งามประดับด้วยเครื่องหอมเข้ามาหาพระอุคุต พระอุคุตเนรมิตสุนัขเนาคล้องคอพญามาร พญามารไปขอความช่วยเหลือจากท้าวจตุโลกบาล ท้าวสักกะ ท้าวสุยามเทวราช ท้าวสันดุสิต ท้าวปรนิมมิตตวสวัตตี และท้าวมหาพรหม แต่ไม่มีใครแก้ซากสุนัขเนาได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับไปหาพระอุคุต พญามารยอมแพ้พระอุคุต พระอุคุตเนรมิตรัดประคดให้ยาวและมัดพญามารไว้ที่ภูเขาตลอด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน

เมื่อพญามารถูกมัดไว้เป็นระยะเวลาานตลอดงานฉลอง จึงรำลึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ว่าไม่เคยถือโทษตนที่คอยปกป้องร้ายพระองค์ และตัดพ้อพระอุคุตว่าไม่มีความกรุณา พญามารตั้งความปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า พระอุคุตปล่อยพญามารและกล่าวว่าพระพุทธองค์พยากรณ์ไว้ก่อนแล้วว่าพระอุคุตจะเป็นผู้ปราบพญามาร ต่อจากนั้นพระอุคุตเห็นว่าพญามารเคยเห็นพระพุทธองค์จึงขอให้พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธองค์ พญามารตั้งข้อแม้ว่าห้ามให้วัดนพพญามารเนรมิตภาพพระพุทธเจ้าพร้อมพระอัครสาวกและพระอสีตีสาวกแวดล้อม พระอุคุต พระเจ้าอโศกและพระภิกษุทั้งหลายพากันกราบไหว้ มารจึงบันดาลให้ภาพทั้งหมดหายไปและกล่าวท้วงพระอุคุต พระอุคุตกล่าวว่าไม่ได้ไหว้มารแต่ไหว้พระพุทธองค์พร้อมพระสงฆ์ทั้งหลาย หลังจากนั้นพญามารก็หันมาเลื่อมใสพระศาสนา

2.1.3 การเปรียบเทียบตำนานพระอุคุตสำนวนของอินเดีย มอญ - พม่าและไทย

การเปรียบเทียบตำนานพระอุคุตใน *อโศกาวทาน* กับใน *โลกบัญญัติ* ทำให้เห็นความแตกต่างของตำนานพระอุคุตของอินเดียกับตำนานพระอุคุตที่เป็นที่รู้จักในแถบพม่าและไทย กล่าวคือ เรื่องพระอุคุตใน *อโศกาวทาน* แบ่งได้เป็น 4 ตอน คือ อดีตชาติและชาติกำเนิด สถานภาพ

ของพระอุปคุต การเผชิญมารและการปราบมาร และการแนะนำปูชนียสถานแก่พระเจ้าอโศก ส่วนพระอุปคุตใน *โลกบัพญญัติ* มีเนื้อหาสำคัญเพียง 2 ตอน คือสถานภาพของพระอุปคุต การเผชิญมาร และการปราบมาร ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบเหตุการณ์สำคัญในเรื่องพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* ของอินเดียบกับพระอุปคุตใน *โลกบัพญญัติ* ของพม่า

พระอุปคุตในอโศกาวทาน	พระอุปคุตในโลกบัพญญัติ
<p>I อติตชาติและชาติกำเนิด</p> <ul style="list-style-type: none"> - พุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอนุพุทธผู้ถือกำเนิด 100 ปีหลังปรินิพพาน - อติตชาติที่เคยเป็นวานรชาติที่มากเกิดเป็นอุปคุตบุตรคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอมในเมืองมถุรา - การเทศนานางวาสวัตตาและบรรลูนาคามีในเทศมราวาส - การบวชในสำนักพระศานกวาสิน 	-
<p>II สถานภาพของพระอุปคุต</p> <ul style="list-style-type: none"> - พระอุปคุตบรรลอรหันต์อย่างรวดเร็ว - อาจารย์ที่มีสานุศิษย์จำนวนมาก แห่งนฤภูมิการามบนเขาอรุณมณฑะ 	<p>II สถานภาพของพระอุปคุต</p> <ul style="list-style-type: none"> - พระอรหันต์ผู้ปลื้มตัวไปเข้าฌานสมาบัติในปราสาทแก้วกลางมหาสมุทร - พระอรหันต์สาวกผู้ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะเป็นผู้ปราบมารหลังปรินิพพาน 218 ปี - พระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์มาก
<p>III การเผชิญมารและการปราบมาร</p> <ul style="list-style-type: none"> - มารต้องการขัดขวางการแสดงธรรมเทศนาของพระอุปคุตเพื่อมิให้มหาชนเข้าถึงพระธรรมเทศนา - มารบันดาลให้เกิดฝนไข่มุก ทองคำ ดนตรีและการฟ้อนรำ ทำให้มหาชนไม่สนใจการแสดงธรรมเทศนาของพระอุปคุต - มารดูหมิ่นด้วยการคล้องพวงมาลัยแก่พระอุปคุต - พระอุปคุตคล้องซากงูที่ศีรษะ ซากสุนัขที่คอ และซากศพที่หูของมาร - ไม่มีเทพองค์ใดช่วยมารได้ 	<p>III การเผชิญมารและการปราบมาร</p> <ul style="list-style-type: none"> - มารต้องการทำลายงานฉลองพระสถูป 7 ปี 7 เดือน 7 วันที่พระเจ้าอโศกจัดขึ้น - มารบันดาลฝนต่างๆ เพื่อทำลายงานพิธีพระอุปคุตใช้ฤทธิ์ป้องกันฝน - พระอุปคุตใช้อิทธิฤทธิ์แปลงกายเป็นสิ่งต่างๆ ที่มีฤทธิ์เหนือสิ่งที่ยังแปลงและต่อสู้กับมาร - พระอุปคุตใช้ซากสุนัขเขามาผูกคอมาร - ไม่มีเทพองค์ใดแก่ซากสุนัขออกจากคอมารได้

พระอุปคุตในอโศกาวทาน	พระอุปคุตในโลกบัพญญิติ
<ul style="list-style-type: none"> - มารยอมแพ้ กลับมาขอความช่วยเหลือจากพระอุปคุต - พระอุปคุตให้มารเนรมิตรูปพระพุทธองค์ มารมีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่ไหว้มาร - พระอุปคุตลืมหูลักการะ เมื่อมารทักท้วงจึงแก้ว่าไหว้พระพุทธองค์ มิใช่มาร - มารประกาศให้มหาชนมาฟังธรรมจากพระอนุพุทธ 	<ul style="list-style-type: none"> - มารยอมแพ้ กลับมาขอความช่วยเหลือจากพระอุปคุต - พระอุปคุตผูกมารไว้กับภูเขาตลอดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน - พระอุปคุตทำให้มารรำลึกในพระคุณของพระพุทธเจ้าและหันมาปรารถนาพุทธภูมิ - พระอุปคุตขอให้มารเนรมิตรูปพระพุทธองค์ มารมีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่ไหว้มาร - พระอุปคุตลืมหูลักการะ เมื่อมารทักท้วงจึงแก้ว่าไหว้พระพุทธองค์ มิใช่มาร
<p>IV การแนะนำปูชนียสถานทางพุทธศาสนาแก่พระเจ้าอโศก</p> <ul style="list-style-type: none"> - พระเจ้าอโศกทราบว่าพระอุปคุตเป็นอีกคนหนึ่ง ที่พระพุทธองค์ได้พยากรณ์ไว้ จึงปรารถนาจะไปสักการะ แต่พระอุปคุตเป็นฝ่ายเดินทางมาเอง - พระเจ้าอโศกไปรับพระอุปคุตที่ท่าเรือ และได้สนทนาจนทราบอานิสงส์ที่ทำให้ตนได้เป็นพระจักรพรรดิ - พระอุปคุตนำพระเจ้าอโศกเสด็จไปสักการะปูชนียสถานต่างๆ ในพุทธศาสนา 	-

จากตารางการเปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* กับ *โลกบัพญญิติ* จะเห็นความแตกต่างที่ชัดเจนคือ *อโศกาวทาน* กล่าวถึงประวัติของพระอุปคุตอย่างละเอียดตั้งแต่กำเนิดสถานภาพและบทบาทสำคัญของพระอุปคุตคือการปราบมารและการแนะนำปูชนียสถานทางพุทธศาสนาแก่พระเจ้าอโศก ส่วนใน *โลกบัพญญิติ* ปรากฏเพียงสถานภาพของพระอุปคุตกับบทบาทในการปราบมาร ข้อที่น่าสนใจคือ เหตุแห่งการปราบมารใน *อโศกาวทาน* กับ *โลกบัพญญิติ* นั้นแตกต่างกันมาก คัมภีร์ *อโศกาวทาน* กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พญามารก่อกวนการแสดงธรรมของพระอุปคุต

โดยใช้กิเลสล่อลวงมหาชนไม่ให้สนใจการแสดงธรรม เท่ากับขัดขวางการเทศนาธรรมของพระอุปัคต พระอุปัคตจึงกำราบพญามาร ทำให้พญามารหันมาเลื่อมใสพุทธศาสนา เหตุการณ์นี้คล้ายคลึงกับ เหตุการณ์ในพุทธประวัติที่พญามารพยายามขัดขวางการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ว่าจะเป็นการส่งธิดามารมายั่วยวนพระพุทเจ้า หรือการยกกองทัพมารมาอ้างสิทธิ์ในโพธิบัลลังก์ พญามารใน *อโศกาวทาน* จึงเป็นมารหรือผู้ขัดขวางมิให้มหาบุรุษประกาศธรรมะเช่นเดียวกับในพุทธประวัติ พระอุปัคตจึงมีบทบาทเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป ส่วนพญามารใน *โลกบัญญัติ* นั้น เป็นผู้ขัดขวางการทำบุญของพระเจ้าอโศกและพุทธศาสนิกชน ทำให้พระอุปัคตต้องกำราบมาร พระอุปัคตจึงมีบทบาทเป็นผู้ปกป้องพระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน

John S. Strong (1992: 12 - 13) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของตำนานพระอุปัคต ในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ที่แตกต่างจากตำนานพระอุปัคตในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* สองประการ สรุปได้ดังนี้

ประการแรก คัมภีร์ *อโศกาวทาน* กล่าวถึงเรื่องพระอุปัคตปราบมารที่มาขัดขวางการแสดง ธรรมของพระอุปัคต ส่วนความสัมพันธ์กับพระเจ้าอโศกปรากฏในตอนที่พระอุปัคตเป็นผู้นำพระเจ้า อโศกจาริกตามสถานที่สำคัญต่างๆ ในพุทธประวัติ แต่ในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* มีการเชื่อมโยงระหว่างการปราบมารกับการพบกับพระเจ้าอโศก คือ พระอุปัคตปราบมารตามคำขอร้องของพระเจ้าอโศกที่ ต้องการผู้คุ้มครองงานฉลองพระธาตุสตุป คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* จึงแสดงจุดเปลี่ยนที่สำคัญของเนื้อหาที่ ทำให้เกิดบทบาทของพระอุปัคตในฐานะ “ผู้คุ้มครองงานพิธีทางพุทธศาสนามีให้มารมารบกวณ”

ประการที่สอง คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ได้ให้ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับตัวพระอุปัคตกล่าวคือ พระอุปัคตมี ชื่อว่า “กีสนาคอุปัคต” “มีชีวิตอยู่ในปราสาทกลางสระตือทะเลและสามารถอัญเชิญขึ้นมาคุ้มครอง พิธี” (Strong, 1992: 13, 181) ที่อยู่ของพระอุปัคตในโลกบัญญัติจึงแตกต่างจากในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ที่กล่าวถึงพระอุปัคตว่าอยู่ที่นฤภูมิการามบนภูเขาอูรัมุณฑะ

เนื้อหาเกี่ยวกับพระอุปัคตในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อเรื่อง พระอุปัคตที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ ที่แพร่หลายในประเทศไทยด้วย คือ *ปฐมสมโพธิกถา* และ *มหาอุปัคต* เนื่องจากคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* มีความเก่าแก่กว่าคัมภีร์เล่มอื่น คือมีอายุประมาณคริสตวรรษ ที่ 11 - 12 หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 (Strong, 1992: 186) แม้ว่าในประเทศไทยวรรณกรรม

เรื่อง *ปฐมสมโพธิกถา* จะแพร่หลายกว่า *โลกบัญญัติ* แต่วรรณกรรมที่มีชื่อว่า *ปฐมสมโพธิ** ฉบับที่เก่าแก่ที่สุดคือฉบับอักษรธรรมล้านนานั้นมีอายุน้อยกว่าคือ มีอายุประมาณ 500 กว่าปี *โลกบัญญัติ* จึงมีความเก่าแก่กว่า *ปฐมสมโพธิ* และน่าจะมียุทธิพลต่อเรื่องพระอุปคุตในคัมภีร์เล่มอื่นๆ ที่แพร่หลายในประเทศไทย

คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปคุตผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก และเข้ามานอนสมานบัตินอยู่ในสะดือทะเล จึงน่าจะให้อิทธิพลต่อตำนานพระอุปคุตในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ ของไทย ดังที่พบว่าวรรณกรรมลายลักษณ์ในท้องถิ่นต่างๆ กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปคุตที่คล้ายคลึงกับ *โลกบัญญัติ* ไม่ว่าจะเป็น *ปฐมสมโพธิกถา มหาอุปคุต* ล้านนา *ประวัติพระอุปคุต* ของไทใหญ่ *พระอุปคุตผาบमार* ของอีสาน หรือ *พระนิพพานโสตร* ของภาคใต้ ล้วนมีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน ดังตารางต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง *โลกบัญญัติ* ของมอญ - พม่ากับตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์ในท้องถิ่นต่างๆ ของไทย

* วรรณกรรมที่มีชื่อว่า *ปฐมสมโพธิ* มีหลายสำนวน สำนวนที่กล่าวถึงตำนานพระอุปคุต คือ *ปฐมสมโพธิกถา* พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบ *โลกบัญญัติ* ของพม่า กับตำนานพระอุปคุตในวรรณกรรมลายลักษณ์ของไทยทั้ง 4 ภาค

อนุภาคเหตุการณ์ในตำนาน พระอุปคุตจาก <i>โลกบัญญัติ</i>	<i>ปฐมสมโพธิกถา</i> ภาคกลาง	<i>มหาอุปคุต</i> ล้านนา	<i>ประวัติ</i> <i>พระอุปคุต</i> ไทใหญ่	<i>พระอุปคุต</i> <i>ผาบบมาร</i> อีสาน	<i>พระนิพนพาน</i> <i>โสทร</i> ใต้
เหตุการณ์ตอนต้นก่อนถึง <u>เรื่องพระอุปคุตปราบมาร</u> (มารวิภาค) - กล่าวถึงมารประเภทต่างๆ - เทวบุตรมารรบกวนพระ พุทธองค์และพระสาวกมา ตั้งแต่สมัยพุทธกาล - พระเจ้าอโศกให้ขุดหาพระ บรมสารีริกธาตุ - พระเจ้าอโศกให้แบ่งพระ บรมสารีริกธาตุไปทั่วชมพู ทวีป และสร้างมหาเจดีย์ ประดิษฐานพระบรม สารีริกธาตุ	เหตุการณ์ ตอนต้นก่อนถึง <u>เรื่องพระอุปคุต</u> ปราบมาร - พระเจ้าอชาต ศัตรูกระทำธาตุนิธาน - พระเจ้าอโศก ทรงให้ขุดหา พระบรม สารีริกธาตุ เมื่อ พบพระบรม สารีริกธาตุแล้ว แบ่งพระบรม สารีริกธาตุไปทั่ว ชมพูทวีป	เหตุการณ์ ตอนต้นก่อนถึง <u>เรื่องพระอุปคุต</u> ปราบมาร - เหตุการณ์หลัง ปรินิพพาน กล่าวถึงการ สังคายนา 2 ครั้ง - กล่าวถึง ราชวงศ์พระเจ้า อชาตศัตรู - พระเจ้าอโศก เลื่อมใส พระพุทธศาสนา - พระเจ้าอโศก ให้ขุดหาพระ บรมสารีริกธาตุ และแบ่งพระ บรมสารีริกธาตุ ไปทั่วชมพูทวีป	เหตุการณ์ ตอนต้นก่อนถึง <u>เรื่องพระอุปคุต</u> ปราบมาร - กำเนิดเป็นลูก นางปลา - การบวชและ การบรรลุ อรหันต์ของพระ อุปคุต - การหันมา เลื่อมใส พระพุทธศาสนา ของพระเจ้า อโศก - การขุดหาพระ บรมสารีริกธาตุ - พระเจ้าอโศก ทรงให้สร้าง เจดีย์บรรจุพระ บรมสารีริกธาตุ	เหตุการณ์ ตอนต้นก่อนถึง <u>เรื่องพระอุปคุต</u> ปราบมาร - มารรบกวน พระพุทธองค์ และพระสาวก มาตั้งแต่สมัย พุทธกาล - เหตุการณ์หลัง ปรินิพพานโดย รวบรัด จนมาถึง สมัยพระเจ้า อโศกทรงแบ่ง พระธาตุไปทั่ว ชมพูทวีป	เหตุการณ์ ตอนต้นก่อนถึง <u>เรื่องพระอุปคุต</u> ปราบมาร - เหตุการณ์หลัง ปรินิพพาน - พระเจ้าอชาต ศัตรูกระทำธาตุนิธาน - ต่อมาสมัยพระ เจ้าอโศกทรงให้ ขุดหาพระบรม สารีริกธาตุ - พระเจ้าอโศก ทรงให้ก่อพระ เจดีย์บรรจุพระ บรมสารีริกธาตุ
- พระเจ้าอโศกจะจัดงาน ฉลองพระมหาสถูปเมือง ปาตลีบุตรและพระสถูป 84,000 แห่งที่พระองค์สร้าง ทั่วชมพูทวีป จึงขอให้คณะ พระอริยสงฆ์คุ้มครองงาน บุญของพระองค์มิให้มี อันตราย	✓	✓	✓	✓	✓*
- ไม่มีพระภิกษุรูปใดมีฤทธิ์ ป้องกันมารได้	✓	✓	✓	✓	✓*

โลกบุญญัตติ	ปฐมสมโพธิกถา	มหาอุปกต ล้านนา	ประวัติพระ อุปกต ไทใหญ่	พระอุปกตผาบ मार อีสาน	พระนิพพาน โสทร ใต้
- พยานาคตนหนึ่งจะถูก พญาครุฑจับ พยานาคขอให้ ช่วย ไม่มีพระรูปใดช่วยได้	✓	✓	✓	✓	✓*
- ในที่สุดพระเถระขอให้ สามเณรผู้หนึ่งเป็นผู้ช่วย พยานาค สามเณรเข้าถ้ำ บันดาลให้เกิดลมหอบครุฑที่ กำลังจะจับนาคปลิวไป	✓	✓	✓	✓	✓*
- ที่ประชุมสงฆ์ให้สามเณร เป็นผู้ป้องกันพญามาร สามเณรกล่าวถึงพระอุปกต ที่เข้าถ้ำสมาบัติอยู่ใน ปราสาทแก้วในมหาสมุทร ซึ่งเป็นผู้ที่พระพุทธรองค์ พยากรณ์ว่าจะปราบมาร	✓	✓	✓	✓	✓*
- พระภิกษุ 2 รูปได้รับ มอบหมายให้ไปอัญเชิญพระ อุปกต พระทั้งสองจึงดำดิ่ง ไปใต้อันที่ปราสาทแก้วใน มหาสมุทร	✓	✓	✓	✓	
- เมื่อพระอุปกตทราบเรื่อง จึงเชิญให้พระภิกษุผู้ใหญ่ทั้ง สองเดินทางล่วงหน้าไปก่อน พระอุปกตไปถึงที่ประชุม สงฆ์ก่อนพระทั้งสองรูป ทำให้ได้รับการสรรเสริญว่า มีฤทธิ์มาก	✓	✓	✓	✓	
- ที่ประชุมสงฆ์ดำหนิที่พระ อุปกตไม่เข้าร่วมอุโบสถ แต่ ปลีกตนไปลำพัง จึง มอบทัณฑ์ธรรมด้วยการให้ ดูแลงานฉลองพระสถูป พระ อุปกตยอมรับทัณฑ์ธรรม	✓	✓	✓	✓	✓

โลกบัญญัติ	ปฐมสมโพธิกถา	มหาอุปคุต ล้านนา	ประวัติพระ อุปคุต ไทใหญ่	พระอุปคุตผาบ मार อีสาน	พระนิพนพาน โสทร ใต้
- พระอุปคุตต้องการฉัน อาหารอันสมควร มี พระภิกษุ 2 รูปอาสาแบ่ง อาหารที่ได้จากบิณฑบาตที่ เกิดจากผลบุญของตนให้ แต่ พระอุปคุตพิจารณาว่าเป็น บิณฑบาตที่ไม่สมควร จึง ตั้งใจบิณฑบาตเอง		✓	✓		✓
- พระเจ้าอโศกเห็นพระ อุปคุตมีร่างกายแข็งแรงใน อิทธิฤทธิ์ วันต่อมาเมื่อพระ อุปคุตไปรับบิณฑบาตจาก พระองค์แล้ว พระองค์จึงให้ ปล่อยช้างตกมันเล่น ตามหลังพระอุปคุต พระ อุปคุตทราบว่าพระเจ้าอโศก ทดลองฤทธิ์ จึงเนรมิตให้ช้าง หยุดนิ่งเหมือนหิน	✓	✓	✓	✓	✓
- พระเจ้าอโศกขอมาพระ อุปคุตที่ตนทดลองฤทธิ์ พระอุปคุตบันดาลให้ช้าง กลับมีชีวิตดังเดิม	✓	✓	✓	✓	✓
- พระเจ้าอโศกให้จุดประทัดไป รอบพระสถูปให้สว่างไสว मारบันดาลให้เกิดพายุฝน พระอุปคุตใช้ฤทธิ์หอบไปทิ้ง ที่อื่น	✓	✓	✓	✓	✓*
- พญามารบันดาลให้เกิดฝน ทราย ฝนกรวด ฝนก้อนหิน ฝนถ่านเพลิง พระอุปคุต เนรมิตปราสาทกว้างรับไว้ และหอบไปทิ้งนอกจักรวาล	✓	✓	✓*	✓	

โลกบุญญัตติ	ปฐมสมโพธิกถา	มหาอุปคุต ล้านนา	ประวัติพระอุป คุตไทใหญ่	พระอุปคุตผาบ มารฮีสาน	พระนิพนพาน โสทร ใต้
- พญามารเนรมิตตนเป็นโค อุสุภราชจะทำลายลาน ประทีป พระอุปคุตเนรมิต กายเป็นพญาเสือโคร่งเข้า คาบโคอุสุภราช	✓	✓	✓	✓*	
- พญามารกลายร่างเป็น พญานาคเจ็ดเศียร พระ อุปคุตแปลงเป็นพญาครุฑ เข้าจิกนาค	✓	✓	✓	✓	
- พญามารแปลงเป็นยักษ์ถือ ตะบองเหล็กใหญ่เท่าลำตาล พระอุปคุตเนรมิตกายเป็น ยักษ์ใหญ่กว่าสองเท่า ถือ ตะบองเหล็กสองอัน	✓	✓	✓	✓	
- พญามารคิดขอมแพ้ จึง เนรมิตกายเป็นชายหนุ่มรูป งาม		✓	✓	✓	
- พระอุปคุตเนรมิตสุนัขเฝ้า คลังคอปญามาร	✓	✓	✓	✓	✓*
- พญามารไปขอความ ช่วยเหลือจากพระอินทร์ พระพรหม เทวดาชั้นต่างๆ แต่ไม่มีใครแก้ชากสุนัขเฝ้า ได้ พญามารต้องขอมแพ้พระ อุปคุต	✓	✓	✓	✓	✓*
- พระอุปคุตเนรมิต รัตประคตให้ยาวเพื่อมัด พญามารไว้ที่ภูเขาดลองงาน ฉลอง	✓	✓	✓		
- พญามารรำลึกถึงพระ กรุณาของพระพุทธองค์ และตัดพ้อพระอุปคุตว่าไม่มี ความกรุณา	✓	✓	✓		

โลกบัญญัติ	ปฐมสมโพธิกถา	มหาอุปคุต ล้านนา	ประวัติพระ อุปคุตที่ใหญ่	พระอุปคุตผาบ มารอีสาน	พระนิพนพาน โสทร ใต้
- พญามารตั้งความ ปรารถนาจะเป็น พระพุทธเจ้า	✓	✓	✓		
- พระอุปคุตปล่อยพญามาร	✓	✓	✓	✓	✓
- พระอุปคุตเล่าถึงพุทธ พยากรณ์ของพระพุทธเจ้าว่า พระอุปคุตจะทรงมานพญา มาร และทำให้พญามาร ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า	✓	✓			
- พระอุปคุตขอให้พญามาร เนรมิตกายเป็นพระพุทธองค์ พญามารมีข้อแม้ว่าห้ามไหว้ ตน	✓	✓	✓	✓*	
- พญามารเนรมิตภาพ พระพุทธเจ้าพร้อมพระอัคร สาวกและพระอสีตีสาวก พระอุปคุต พระเจ้าอโศก และพระภิกษุทั้งหลายพากัน กราบไหว้ มารจึงบันดาลให้ ภาพทั้งหมดหายไปและท้วง พระอุปคุต พระอุปคุตกล่าว ว่าไม่ได้ไหว้มารแต่ไหว้พระ พุทธองค์พร้อมพระสงฆ์ ทั้งหลาย	✓	✓	✓	✓*	
- พญามารเป็นผู้ล้อมเสใน พระศาสนาตั้งแต่นั้นเป็นต้น มา					

✓* มีรายละเอียดต่างกันบ้าง

เรื่องพระอุปคุตที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา มหาอุปคุต อุปคุตผาบบมาร* และ *นิพพานโศตร* ของไทยนี้เนื้อหาตรงกับคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* และเป็นไปได้ว่าอาจได้รับอิทธิพลด้านเนื้อหาจากคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีความเก่าแก่กว่าคัมภีร์อื่นๆ คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ส่วนที่กล่าวถึงพระอุปคุต ปรากฏในตอนที่เราเรียกว่า “มารวิภาค” ซึ่งกล่าวถึงเรื่องมารต่างๆ โดยเรื่องพระอุปคุตใน *โลกบัญญัติ* กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าอโศกอัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองพิชิตลงพระสฤป และทดสอบฤทธิ์พระอุปคุต และเหตุการณ์ที่พระอุปคุตต่อสู้กับมาร และผูกมารไว้ตลอดงานฉลองพระธาตุสฤปจนมารละพยศและปรารถนาพุทธภูมิ เช่นเดียวกับที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* และวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ ของไทย

เนื้อหาเกี่ยวกับพระอุปคุตในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* จึงมีอิทธิพลต่อเรื่องพระอุปคุตที่แพร่หลายในประเทศไทยด้วย ตำนานพระอุปคุตปราบมารในวรรณกรรมลายลักษณ์ของไทยจึงแตกต่างจากอินเดีย แต่มีความคล้ายคลึงกับตำนานของกลุ่มมอญ - พม่า

เมื่อนำเรื่องพระอุปคุตปราบมารแบบใน *ปฐมสมโพธิกถา* และวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ ของไทยมาเปรียบเทียบกับตำนานพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* ของอินเดียจะพบความแตกต่างในประเด็นต่างๆ ดังนี้

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบเหตุการณ์ใน *อโศกาวทาน* กับตำนานพระอุปคุตของไทย

เหตุการณ์	<i>อโศกาวทาน</i>	เรื่องพระอุปคุตของไทย
การพยากรณ์ของพระพุทธรองค์	พยากรณ์ว่าจะเป็นพระอนุพุทธเจ้า เป็นเอตทัคคะในบรรดาธรรมกถึก เป็นอาจารย์ที่ทำให้ลูกศิษย์จำนวนมากบรรลุอรหัตผล	พยากรณ์เรื่องการปราบมาร
ชาติกำเนิดของพระอุปคุต	บุตรคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอม	ไม่ปรากฏ
มูลเหตุการออกบวช	การสัญญาระหว่างบิดากับพระ	ไม่ปรากฏ
ลักษณะอันเป็นเลิศ	การแสดงธรรม	การมีอิทธิฤทธิ์
ที่อยู่	บนเขา	ใต้น้ำ
การเผชิญกับมาร	มารขัดขวางการแสดงธรรมของพระอุปคุต	ต่อสู้กับมารที่จะมาทำลายงานฉลองพระธาตุสฤป
วิธีการปราบมาร	เนรมิตซากสุนัขเน่า งู และศพ แขนงร่างมาร	เนรมิตซากสุนัขเน่า แขนงคอมาร และผูกมารไว้กับภูเขาตลอดงานฉลอง
ความสัมพันธ์กับพระเจ้าอโศก	พาพระเจ้าอโศกไปชมปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา	คุ้มครองงานฉลองพระธาตุสฤป 84,000 แห่งที่พระเจ้าอโศกให้จัดขึ้น

สรุปความแตกต่างที่สำคัญระหว่างเรื่องพระอุปคุตของไทยกับพระอุปคุตแบบอินเดีย มีดังนี้

ประการที่ 1 *อโศกาวทาน* กล่าวถึงชีวิตของพระอุปคุตอย่างละเอียด ตั้งแต่อดีตชาติ ชาติกำเนิดที่เป็นอุปคุต ชีวิตในเพศฆราวาส มูลเหตุของการออกบวช ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้จะไม่ปรากฏในตำนานอุปคุตของไทย เพราะตำนานอุปคุตของไทยจะกล่าวถึงความเป็นมาของพระอุปคุตเพียงว่าเป็นพระอรหันต์ที่ปลีกวิเวกไปอยู่ในปราสาทแก้วในมหาสมุทร และมีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบมารได้ แต่ไม่ทราบชาติกำเนิด และการเข้าสู่สมณเพศ

ประการที่ 2 ที่อยู่ของพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* คืออนัญญภูการามบนภูเขาอรุณทนะ ส่วนพระอุปคุตของไทยอยู่ในปราสาทเรือนแก้วที่สะดือทะเล หรือใต้มหาสมุทร

ประการที่ 3 พระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* เป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก หรือการแสดงธรรม โดยเน้นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นความสามารถทางธรรมของพระอุปคุตตั้งแต่ยังอยู่ในเพศฆราวาส คือการเทศนาธรรมแก่นางโสภณีนีวาสวาทัตตตจางนนางบรรลุโสตาบัน ส่วนอุปคุตบรรลุชั้นอนาคามี เมื่อบวชแล้วพระอุปคุตก็แสดงธรรมแก่มหาชนจนทำให้มีผู้อุปสมบทถึง 18,000 คน ต่อมายังได้พาพระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จจาริกปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา และบรรยายความสำคัญของสถานที่แต่ละแห่งทำให้พระเจ้าอโศกเลื่อมใสศรัทธา

ส่วนพระอุปคุตในตำนานแบบไทยนั้นมีความสามารถที่โดดเด่นคือการมีอิทธิฤทธิ์ มีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตบ่อยครั้ง ได้แก่ การเนรมิตปราสาทแก้วอยู่ใต้มหาสมุทร การมีอิทธิฤทธิ์มากจนสามเณรที่ปราบครุฑได้ยอมรับว่าตนมีฤทธิ์น้อยกว่าพระอุปคุต การมาถึงที่ประชุมสงฆ์ก่อนพระภิกษุที่เดินทางไปนิมนต์พระอุปคุต การหยุดช้างตกมันและทำให้ช้างกลายเป็นหิน การใช้ฤทธิ์ป้องกันงานพิธีจากฝนต่างๆ ที่มารบันดาล การแปลงกายเป็นสิ่งต่างๆ ต่อสู้กับมาร การผูกมารไว้ที่ภูเขาตลอด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน

พระอุปคุตในตำนานของไทยจึงเน้นบทบาทเรื่องการมีอิทธิฤทธิ์ แต่ไม่เน้นเรื่องการแสดงธรรม หรือบทบาทในการเผยแผ่พุทธศาสนาแบบตำนานอินเดีย

ประการที่ 4 การเผชิญกับมาร ตำนานพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* จะกล่าวถึงการที่มารพยายามขัดขวางการบรรลุธรรมและการแสดงธรรมของพระอุปคุต เพื่อมิให้คำพยากรณ์ของพระพุทธองค์ที่ว่าพระอุปคุตจะเป็นพระอรุณพุทธเจ้าเป็นความจริง กล่าวคือ เมื่อถึงเวลาที่อุปคุตจะบวช มารก็บันดาลให้เครื่องหอมต่างๆ ขายตี เมื่อการค้าของอุปคุตได้ผลดี บิดาจึงมียากให้บวช ภายหลังเมื่อพระอุปคุตบวชแล้วและได้เทศนาธรรมแก่มหาชน มารก็ขัดขวางการแสดงธรรมถึงสามครั้ง โดยบันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทองคำ และเกิดมหรสพ มารได้ใช้กิเลสสูงใจคนทั้งหลายออกจากธรรม ทำให้ไม่มีใครสนใจฟังธรรมของพระอุปคุต จึงเป็นเหตุให้พระอุปคุตต้องปราบมารให้ละพยศ เลิกขัดขวางการเผยแผ่พุทธศาสนา และหันมาเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนา พระอุปคุตจึงทำให้มารอับอายด้วยการเนรมิตซากสุนัขเน่า ซากงู และศพแขวนร่างมาร มารจึงยอมแพ้

ส่วนตำนานพระอุปคุตของไทยนั้น มูลเหตุที่พระอุปคุตต้องเผชิญกับมาร เพราะมารต้องการจะทำลายงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 84,000 แห่งที่พระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระอุปคุตมีหน้าที่ป้องกันมาร โดยใช้อิทธิฤทธิ์ป้องกันฝนอุปสรรคที่มารบันดาล และจำแลงกายต่อสู้กับมาร พระอุปคุตยังทรงมานพญามารด้วยการแขวนซากสุนัขเนาไว้กับมาร และผูกมารไว้กับภูเขาตลอดงานฉลอง ในที่สุดมารจึงยอมแพ้และหันมาปรารภนาพุทธภูมิ

ประการที่ 5 ความสัมพันธ์กับพระเจ้าอโศกมหาราช พระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* เป็นพระอรหันต์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชเลื่อมใสถึงขั้นจะเสด็จไปสักการะที่อารามบนเขา แต่พระอุปคุตเป็นฝ่ายเดินทางมาเอง และพระอุปคุตได้นำพระเจ้าอโศกเสด็จไปนมัสการปูชนียสถานต่างๆ ทางพุทธศาสนา ส่วนตำนานพระอุปคุตของไทยนั้นพระอุปคุตได้พบกับพระเจ้าอโศกเพราะมีการอัญเชิญพระอุปคุตจากสะดือทะเลมาปกป้องงานฉลองพระธาตุเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกเป็นผู้จัดขึ้น พระเจ้าอโศกเองในตอนแรกเคลือบแคลงในอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต จึงได้ทดลองฤทธิ์และเมื่อประจักษ์ว่าพระอุปคุตมีอิทธิฤทธิ์มากจึงเลื่อมใสศรัทธา

ดังนั้นการอัญเชิญพระอุปคุตจากสะดือทะเลมาคุ้มครองงานพิธีกรรมทางศาสนา และปราบมารที่จะมาทำลายพิธีดังกล่าวที่ปรากฏในตำนานแบบไทย จึงเป็นเรื่องราวที่ไม่ปรากฏในตำนานอินเดีย

2.1.4 ความคล้ายคลึงกันระหว่างพระอุปคุตกับพระอินทคุตในตำนานพุทธศาสนาบาลี

พระอุปคุตมักถูกนำไปเชื่อมโยงว่าเป็นพระสาวกรูปใดรูปหนึ่งในประวัติพุทธศาสนา ดังที่นักวิชาการสันนิษฐานว่าพระอุปคุตน่าจะเป็นองค์เดียวกับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระซึ่งเป็นพระเถระสำคัญในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชและเป็นประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ส่วนในตำนานพระพุทธรูปฝ่ายเถรวาทโดยเฉพาะของลังกากล่าวถึงพระเถระอีกองค์หนึ่งซึ่งมีบทบาทคล้ายพระอุปคุตจนมีผู้เข้าใจว่าน่าจะเป็นองค์เดียวกัน นั่นคือพระอินทคุต

อาจารย์แม่ชีวิมุตติยาแบ่งคัมภีร์พุทธศาสนาที่กล่าวถึงเรื่องพระอุปคุตเป็น 2 กลุ่มคือคัมภีร์สันสกฤตฝ่ายสรรพาวสตีวาทีนกับคัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาท โดยเรื่องพระอุปคุตในคัมภีร์สันสกฤตฝ่ายสรรพาวสตีวาทีนปรากฏในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ส่วนคัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาท ปรากฏทั้งในลังกาและสุวรรณภูมิ คัมภีร์ของลังกา ได้แก่ คัมภีร์ *สมันตปาสาทิกาอัฐกถาพระวินัยปิฎก* คัมภีร์ *มหาวงส์* และ *รสวาทีน* ซึ่งกล่าวถึงพระอินทคุตเถระ ส่วนคัมภีร์บาลีในสุวรรณภูมิที่กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปคุตคือ *โลกบัญญัติติปริกรรม* ของพม่า และ *ปฐมสมโพธิกถา* ของไทย (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2554: 1 -

อภิชาติ ยอดสุวรรณ (2534: 21 - 30) ศึกษาคัมภีร์ *มหาอุปคุต* ของล้านนา พบว่าพระอุปคุต ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่ปรากฏในคัมภีร์ประเภทอื่น ตำนานพระอุปคุตนั้นปรากฏในคัมภีร์ สันสกฤต โดย *อวทานศตกะ* กล่าวถึงพระอุปคุตแต่ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตของพระอุปคุต ส่วนคัมภีร์สันสกฤตที่กล่าวถึงชีวประวัติของพระอุปคุตอย่างละเอียดคือ *โอคกาวทาน* ซึ่งกล่าวถึง พระอุปคุตตั้งแต่เป็นบุคคลธรรมดา การออกบวชและตรัสรู้ บทบาทหลังการออกบวชคือการแสดง ธรรมแก่มหาชนและพระเจ้าอโศก (อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 30 - 36)

นอกจากคัมภีร์ที่กล่าวถึงประวัติพระอุปคุตโดยตรงแล้ว ยังมีคัมภีร์ที่มีได้กล่าวถึงเรื่องราวของ พระอุปคุตโดยตรง แต่ปรากฏเรื่องของพระเถระรูปอื่นที่มีชื่อและบทบาทคล้ายพระอุปคุต โดยใน คัมภีร์ 2 กลุ่มคือ คัมภีร์บาลีและคัมภีร์สันสกฤต คัมภีร์บาลีที่กล่าวถึงพระอุปคุตโดยตรงปรากฏใน *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* ทั้งยังมีการกล่าวถึงชื่อพระอุปคุตใน *ไตรภูมิโลกวิจิตรกถา* ด้วย ส่วนคัมภีร์บาลีอีกกลุ่มหนึ่งกล่าวถึง “พระอินทคุต” ซึ่งมีบทบาทใกล้เคียงกับพระอุปคุต คัมภีร์ *สมันตปาสาทิกา* *โลกทีปกถาร* และ *ตำนานมูลศาสนา* กล่าวถึงพระอินทคุตในสมัยพระเจ้าอโศก มหาราช ส่วนคัมภีร์ *ทีปวงส์* *มหาวงส์* และ *อุปวงส์* กล่าวถึงพระอินทคุตทั้งในสมัยพระเจ้าอโศก มหาราชและสมัยพระเจ้าทูลุฐคามินิอภัยแห่งลังกา คัมภีร์เหล่านี้กล่าวถึงพระอินทคุตว่าเป็นผู้มีฤทธิ์ มาก มีบทบาทในการป้องกันมารที่จะมารบกวนพิธีก่อสร้างพระมหาสถูป รวมถึงเป็นผู้ดำเนินการ ก่อสร้างพระมหาสถูป บทบาทของพระอินทคุตในคัมภีร์เหล่านี้จึงคล้ายคลึงกับพระอุปคุตที่มีอิทธิฤทธิ์ ป้องกันมารที่ปรากฏใน *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* บทบาทของพระอินทคุตที่ปรากฏแทรก เพียงสั้นๆ และมีความคล้ายคลึงกับบทบาทของพระอุปคุตจึงทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าพระอินทคุตเป็น องค์เดียวกับพระอุปคุต (อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 27 - 30)

เรื่องพระอินทคุตปรากฏทั้งในลังกาและพม่า ในคัมภีร์ *รสวาทินี* ของลังกากล่าวถึง ความสัมพันธ์ของพระเจ้าอโศกมหาราชกับพระอินทคุต แต่ไม่ได้กล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ของพระอินทคุต คัมภีร์ *รสวาทินี* มีลักษณะคล้ายรวมนิทาน ผู้แต่งคือ พระรัฐภูบาล แต่งขึ้นเมื่อประมาณคริสต์วรรษที่ 14 เป็นเรื่องที่พระอรหันต์เล่ากันต่อๆ มาแต่โบราณ เป็นภาษาสิงหล แล้วพระรัฐภูบาลได้รวบรวมและ แปลเป็นภาษาบาลี ต่อมาได้มีการชำระและแก้ไขอีกหลายครั้ง ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเป็นภาษาบาลี ตัวอักษรสิงหลพิมพ์เมื่อ ค.ศ.1900 (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2554: 380 - 381) คัมภีร์ *รสวาทินี* แบ่งเป็นวรรคต่างๆ เนื้อหามีความหลากหลาย บางเรื่องก็คล้ายกับนิทานชาดก บางเรื่องก็เป็น เรื่องราวของพระสาวกในสมัยพุทธกาล เช่น เรื่องพระสิวลี นิทานต่างๆใน *รสวาทินี* จึงน่าจะจะมีที่มา

จากหลายแหล่ง นิทานใน *รสวาทินี* มีทั้งหมด 103 เรื่อง มีเรื่องที่เกิดในชมพูทวีป 40 เรื่อง เรื่องที่เกิดในลังกาทวีป 63 เรื่อง ในประเทศไทยเรียกคัมภีร์นี้ว่า *มธุรสวาทินี* มีต้นฉบับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระแห่งกรุงศรีอยุธยา โดยต้นฉบับจารด้วยอักษรขอม ฉบับที่แปลเป็นภาษาไทยนี้ ศาสตราจารย์แสง มนวิฑูรแปลจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรสิงหล (แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), 2513: คำนำ จ, คำชี้แจง 1 - 4)

นิทานเรื่อง “อินทคุตตเถระ” อยู่ในมหาเสนาวรรคของคัมภีร์ *รสวาทินี* นิทานเรื่องนี้เริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงพระเจ้าธรรมมาโสภแห่งปาฏลีบุตรซึ่งได้ถามพระราชาเทวบุตรว่าในนครนั้นมีพระผู้เป็นพหูสูตหรือไม่ พระราชาเทวบุตรจึงกล่าวสรรเสริญพระอินทคุตตเถระซึ่งเป็นหัวหน้าพระภิกษุผู้มีศีลแห่งมหาวิหารสีหภูมิพะ พระเจ้าธรรมมาโสภจึงให้พระราชาเทวบุตรนิมนต์พระอินทคุตตเถระมายังปาฏลีบุตร พระเจ้าธรรมมาโสภราชได้ประกาศให้มีการตกแต่งหนทางจากนครเทวบุตรมายังนครปาฏลีบุตรให้งดงามเพื่อต้อนรับพระอินทคุตตเถระ โดยมีการตกแต่งด้วยดอกไม้ ธง พวงมาลา เครื่องบูชา รวมถึงดนตรี การฟ้อนรำและโรงทานต่างๆ เป็นระยะทางถึง 55 โยชน์ ทั้งยังส่งยักษ์ 16 ตนไปแต่งสะพานข้ามแม่น้ำคงคา เมื่อการต้อนรับพระอินทคุตตพร้อมแล้ว พระเจ้าธรรมมาโสภจึงให้ยักษ์ไปอัญเชิญพระอินทคุตตเถระพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายเดินทางมาปาฏลีบุตร เมื่อพระอินทคุตตเถระเดินทางมาถึงสะพานข้ามแม่น้ำคงคาและเห็นการตกแต่งหนทางเพื่อต้อนรับตน ก็เกิดความถือตัวขึ้นว่าเครื่องสักการะอันอลังการทั้งหลายนั้นมีขึ้นเฉพาะตน พระเถระผู้หนึ่งซึ่งมีทิพยจักขุทราบวาทะพระอินทคุตตเถระเกิดความถือตัว จึงกล่าวโอวาทักเตือน เมื่อพระอินทคุตตเถระรู้สึกตัว จึงเกิดเบื่อหน่ายในสังสารวัฏแล้วบรรลอรหัตผลในที่นั้น พระอินทคุตตได้แสดงธรรม อันประกอบด้วยพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาทั้งหลายในมหาวิหารในเมืองปาฏลีบุตร หลังจากนั้นก็นิพพาน (แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), 2513: 222 - 231)

จะเห็นว่าเรื่องพระอินทคุตตใน *รสวาทินี* ของลังกามีความเชื่อมโยงบางประการกับเรื่องพระอุปัคตใน *โอศกาวทาน* ของอินเดีย กล่าวคือ พระอินทคุตตใน *รสวาทินี* เป็นพระเถระที่ได้รับการยอมรับนับถือจนเมื่อพระเจ้าอโศกแห่งปาฏลีบุตรได้ยินกิตติศัพท์ที่ศรัทธา และให้นิมนต์พระเถระมายังเมืองปาฏลีบุตร พร้อมตกแต่งเมืองอย่างงดงามเพื่อต้อนรับพระเถระอินทคุต เนื้อหาส่วนนี้คล้ายคลึงกับบางส่วนของ *โอศกาวทาน* ในตอนที่พระเจ้าอโศกทรงได้ยินกิตติศัพท์ของพระอุปัคตว่าเป็นผู้ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธองค์เช่นเดียวกับพระองค์ พระเจ้าอโศกจึงประสงค์จะได้พบพระอุปัคต พระอุปัคตพร้อมพระสาวกจึงเดินทางมาเมืองปาฏลีบุตรของพระเจ้าอโศก เรื่องราวของ

พระอินทศุติใน *รสวาทินี* จึงคล้ายคลึงกับเรื่องพระอุปคุตและพระเจ้าอโศกใน *โอศกาวทาน* แต่แตกต่างจากเรื่องพระอินทศุติในคัมภีร์อื่นๆ

เรื่องพระอินทศุติของพม่า ปรากฏในคัมภีร์ *โลกที่ปกสาร* ของพระสังฆราชเมธังกร พระภิกษุชาวพม่าซึ่งมีอายุพรรษาอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 พระสังฆราชเมธังกรได้ไปศึกษาที่ลังกาแล้วกลับมารจนาคัมภีร์ *โลกที่ปกสาร* ต่อมาท่านยังได้เดินทางจากพม่ามาอยู่ที่กรุงสุโขทัย โดยได้เป็นพระสังฆราชฝ่ายอรัญญาสี่ที่วัดอัมพวัน (วัดสวนมะม่วง) และเป็นครูของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทด้วย คัมภีร์ *โลกที่ปกสาร* แต่งเป็นภาษาบาลีแต่ใช้อักษรขอม จำนวน 11 ผูก แบ่งออกเป็น 8 ปริเฉท เนื้อหากล่าวถึงสังขารโลกและสิ่งมีชีวิตต่างๆ นรก เปรต ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา โอกาสโลก การเกิดและการเสื่อมสลายของโลก สวรรค์ พรหม รวมถึงเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่น พระเจ้าจักรพรรดิ และพระโพธิสัตว์ (พระสังฆราชเมธังกร, 2529: คำนำ 2 - 3)

เรื่องพระอินทศุติในคัมภีร์ *โลกที่ปกสาร* ปรากฏในปริเฉทที่ 5 มนุสสคตินิเทศซึ่งพรรณนาเรื่องมนุษย์ พระอินทศุติมีบทบาททั้งในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย และพระเจ้าทูลุฐคามินีอภัยแห่งลังกา ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกได้กล่าวถึงพระอินทศุติว่าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก และทำหน้าที่ควบคุมงานก่อสร้างพระวิหารในโอศกอารามและวิหารในเมืองอื่นๆ อีก 84,000 แห่งให้สำเร็จพร้อมกันด้วยอำนาจของท่าน ดังนี้

อนึ่ง พระองค์ยังได้มีพระดำรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลาย ทรงส่งพระดำรัสไปว่า “พวกท่านจงสร้างวิหารหลังหนึ่งในนครหนึ่งๆ” ดังนี้ พระองค์เองก็ทรงเริ่มงานเพื่อพระวิหารในโอศกอาราม ทางฝ่ายพระสังฆเถระก็ได้ถวายพระอินทศุตเถระผู้มีฤทธิ์มาก ในหน้าที่กัมมาธิภูมัย (ควบคุมการงาน) กรรมใดๆ ที่สำเร็จไม่ได้ ท่านพระอินทศุตเถระก็ใช้อำนาจของท่านยังกรรมนั้นๆ ให้สำเร็จได้ทุกเมื่อด้วยวิธีอย่างนี้และใช้เวลา 3 ปี กรรมก็สำเร็จเรียบร้อย ทั้งสำเร็จในวันเดียวกันกับเมืองทั้งปวงทีเดียว (พระสังฆราชเมธังกร, 2529: 59)

พระอินทศุตเถระยังปรากฏบทบาทในรัชสมัยของพระเจ้าทูลุฐคามินีแห่งลังกา ตอนที่พระองค์ได้สร้างพระสถูปและตกแต่งประดับประดาอย่างงดงาม โดยพระอินทศุตเถระเป็นผู้บันดาลสิ่งต่างๆ ตามพระราชประสงค์ดังนี้

...รูปภาพทั้งหมดในห้องแห่งพระธาตุนั้นเป็นที่รุ่มรมย์ใจนี้ พระองค์ทรงให้กระทำด้วยทองอันหล่อเป็นแท่ง พระมหาเถระชื่ออินทคุตตะ ผู้ทรงอภิญา มีปรีชามาก เป็นผู้จัดการกำหนดกิจการ ได้จัดแจงเรื่องนี้ทั้งหมด ในห้องแห่งพระธาตุนั้น การงานนี้ทั้งหมดได้ประดิษฐานไว้อย่างไม่เบียดเสียดกัน เพราะฤทธิ์ของพระราชา เพราะฤทธิ์ของหมู่เทวดา และเพราะฤทธิ์ของพระอริยะทั้งหลาย (พระสังฆราชเมธีกร, 2529: 115 - 116)

เมื่อการก่อสร้างพระธาตุสุปเสรีงเรียบร้อย พระเจ้าทูลฐคามินีอภัยทรงบรรจุพระธาตุจัดงานฉลองพระธาตุ 7 วัน พระอินทคุตตะเถระได้ใช้ฤทธิ์บันดาลให้มหาชนทั้งหลายสามารถมาสักการะพระธาตุได้อย่างใจนึก ดังนี้

พระมหาเถระอินทคุตตะผู้มีฤทธิ์มากก็อธิษฐานว่า “ผู้คนในลังกาทวีปเหล่าใดที่มีความต้องการเพื่อจะไหว้พระธาตุ จงพากันมาไหว้พระธาตุทั้งหลายในที่นี้ ได้ฉับพลันทันที เหมือนกับไปสู่วิถีของตนๆ ฉะนั้น” ข้อที่พระมหาเถระอธิษฐานแล้วได้เป็นอย่างนั้นทันกาล (พระสังฆราชเมธีกร, 2529: 112)

กล่าวได้ว่าพระอินทคุตตะเถระใน *โลกที่ปกสาร* จึงเป็นพระเถระองค์หนึ่งที่มีอิทธิฤทธิ์มากเหมือนพระอุปัคต ทั้งยังปรากฏเรื่องราวทั้งในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียและพระเจ้าทูลฐคามินีแห่งลังกา โดยที่ในโลกที่ปกสารมิได้กล่าวถึงพระอุปัคตเลย แต่น่าสังเกตว่าพระอินทคุตตะจะปรากฏบทบาทเฉพาะเมื่อในตอนที่กำลังกล่าวถึงการบันดาลให้การก่อสร้างพระสุปและงานฉลองต่างๆ ให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ของกษัตริย์ แต่ไม่มีเรื่องราวอื่นๆ ปรากฏ ตัวละครพระอินทคุตตะใน *โลกที่ปกสาร* จึงมีบทบาทแทรกเพียงสั้นๆ แตกต่างจากพระอุปัคตในคัมภีร์อื่นที่มักจะมีรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติและความสำคัญของพระอุปัคตก่อนที่จะได้มาพบกับพระเจ้าอโศก

เรื่องราวของพระอินทคุตตะยังปรากฏใน *ตำนานมูลศาสนา* ของล้านนาซึ่งแต่งขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 1900 (ตำนานมูลศาสนา, 2557: 8) ด้วย โดยตอนที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชมีข้อความกล่าวถึงพระอินทคุตตะว่าท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มากและเป็นผู้รับผิดชอบการสร้างพระวิหารในอโศการามจนสำเร็จ ดังนี้

ส่วนพระยารธรรมาโศกราชนั้น พระองค์ทรงสร้างพระวิหารในอโศการาม สงฆ์ทั้งหลายก็ไว้ภาระในนวรรรมทั้งมวล แก่พระมหาอินทคุตตะเถระเจ้าผู้เป็นพระชีณาสพ อันมี

ฤทธิ์อำนาจมากนั้น นวกรรมอันใดยังไปแล้วนั้น เจ้าไทก็กระทำอธิษฐานด้วยอำนาจแห่งตนทุกประการ การสร้างวิหารกรรม 6 ปีจึงสำเร็จนั้นแล (ตำนานมูลศาสนา, 2557: 103)

ตำนานมูลศาสนา นี้มิได้กล่าวถึงพระอุปัค แต่กล่าวถึงพระอินทศุตว่ามีบทบาทในการใช้ฤทธิ์บันดาลพระวิหารตามความประสงค์ของพระเจ้าอโศก แล้วก็ไม่ได้อีก พระเถระที่มีบทบาทสำคัญและได้รับการกล่าวถึงบ่อยครั้งในสมัยพระเจ้าอโศกคือพระมหาโมคคัลลิตตสเถระซึ่งเป็นประธานในการทำตติยสังคายนา

ส่วนคัมภีร์ มหาอุปัค ของล้านนากล่าวถึงทั้งพระอุปัคและพระอินทศุต แต่เรื่องราวส่วนใหญ่จะเน้นที่พระอุปัค เนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงพระอุปัคปรากฏในผูกที่ 2 – 3 เรื่องราวของพระอุปัคในคัมภีร์ มหาอุปัค ตรงกับคัมภีร์ โลกบัญญัติ และ ปฐมสมโพธิกถา บทบาทของพระอุปัคปรากฏตอนการป้องกันงานฉลองของพระเจ้าอโศกมิให้มารทำลาย พระอุปัคได้ใช้ฤทธิ์ปราบมารและทำให้มารปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าในที่สุด ส่วนบทบาทของพระอินทศุตปรากฏในรัชสมัยของพระยาอภัยะทูลฐคามินีแห่งลังกา โดยกล่าวถึงพระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อว่า “อินทศุต” ซึ่งมีบทบาทในอำนวยการก่อสร้างตกแต่งพระมหาสถูปของพระยาอภัยะทูลฐคามินี โดยบันดาลให้การตกแต่งพระสถูปสำเร็จตามที่พระยาปรารถนา เรื่องราวดังกล่าวปรากฏใน มหาอุปัค ผูกที่ 9 ดังนี้

ส่วนว่าพระมหาชีนาสาวะเถระเจ้าตน 1 ชื่อว่าอินท 22/1 คุต 1 ประกอบด้วยอภิญาณ 6 มีอิทธิฤทธิ์เสมอดั่งมหาโมคคัลลิตตสเถระเจ้าอนั้นหากอธิษฐานหื้อก่อบรมมวลตามอชฌมาไสระแห่งพระยาอันวิตกหื้อแต่งแปลงนั้นซุประการเพื่อบูชาพระพุทธรูปเจ้าคัมภีแล (อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: ภาคผนวก หน้า 224)

พระอินทศุตยังเนรมิตฉัตรเหล็กครอบจักรวาลเพื่อป้องกันมารมาทำลายงานสักการะพระธาตุสถูป ดังนี้

ส่วนว่า พระมหาอินท 40/1 คุตเถระเจ้า อันประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์เดชอนุภาวะมากนักคิเนรมิต ยังอันหื้อเปนไฟแห่งฉัตรเหล็กอันใหญ่จากรอบจักรวาลหังมวลไว้ทุกเมื่อ เพื่อหื้อพระยามารมากทำหื้อเปนอนทรายนันได้แล

(อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: ภาคผนวก หน้า 251 - 252)

ต่อจากนั้นพระมหาอินทศุตได้อธิษฐานเปิดโลกให้มหาชนทั้งหลายในลังกาทวิปมองเห็นพระธาตุสถูปเพื่อจะได้สักการบูชา ดังนี้

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภาว่า คนทั้งหลายผู้ซึ่งมีประโยชน์ด้วยกุศลบุญถ้ำมณี แม่นว่าอยู่ไกลประหม่อมเท่าใดก็ตีค้ำจูงมาไหว้สักกระ 42/3 ปุชาพระธาตุเจ้าตามอันมักแห่ง ตนเทอะ ว่าอัน คนทั้งหลาย อันอยู่ในลังกาทวิปทั้งมวล อันมักใคร่มาในขณะบัดนั้น ทื่อได้ ไหว้แลบูชาพระธาตุเจ้าแล แม่นว่าคนทั้งหลายอันบ่มาได้ นั้นจูงอยู่ในที่ 42 / 4 แห่งตนคี่ ผ่อเลงแล หันมหาสุภเจติยะเจ้า น้อมไหว้นบบูชาพระธาตุแต่ไกลเทอะ ด้วยอธิฐานแห่ง พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ หากเมตตานั่นแล

(อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: ภาคผนวก หน้า 252 - 253)

บทบาทของพระอินทศูตที่มีอิทธิฤทธิ์มาก และใช้อิทธิฤทธิ์ดูแลการก่อสร้างพระมหาสุภ และปกป้องคุ้มครองงานฉลองพระมหาสุภให้ปลอดภัยจากมารคล้ายคลึงกับบทบาทของพระอุคุตที่ ป้องกันมารในงานฉลองพระธาตุสุภในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช จะเห็นว่าภารกิจที่พระอินทศูตเนรมิต ฉัตรเหล็กครอบจักรวาลเพื่อป้องกันมารมาทำลายงานสักการะพระธาตุสุภนั้นคล้ายกับเหตุการณ์ที่ พระอุคุตเนรมิตแผ่นกระดานทองคำรองรับเอาลมฝน ห่าฝนทรายและห่าฝนก้อนหินแร่ไปทิ้งนอก ขอบจักรวาลเพื่อป้องกันงานฉลองของพระเจ้าอโศก จะเห็นว่าพระอินทศูตมีบทบาทที่ดำเนินรอยตาม บทบาทของพระอุคุต ตัวละครพระอินทศูตนี้ปรากฏบทบาทไม่มากในตอนท้ายของคัมภีร์ *มหาอุคุต* ทั้งยังมีบทบาทที่คล้ายคลึงกับพระอุคุต ทำให้อาจสันนิษฐานว่าเป็นตัวละครที่มีบทบาท ซ้ำหรือบทบาทเดียวกับพระอุคุตนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม วรรณกรรม *ไตรภูมิ* ของล้านนา กล่าวถึงตัวละครชื่อพระอินทศูต แต่ไม่ได้ กล่าวถึงพระอุคุต โดยใน *ไตรภูมิ* ผูก 4 กล่าวถึงพระอินทศูต ในสมัยพระยาพุทธคามนีอภัยแห่ง ลังกา พระยาพุทธคามนีอภัยได้สร้างมหาเจดีย์ในสุภปาราม เมื่อจะสร้างมหาเจดีย์จึงได้แจ้งข่าวแก่ พระสงฆ์ทั้งหลายในลังกาทวิปให้มาสักการบูชาพระมหาเจดีย์ ดังนี้

...แล้ววันเดือนเพงนั้นพระยาจักหื้อก้อมมหาเจติยะ คีหื้อบอกกล่าวแก่ล่าวเจ้าสังฆะ ทั้งหลาย อันอยู่ในลังกาทวิปนั้นก็ดี อันอยู่ในชุมพูทวิปก็ดีหื้อมาทุกแห่ง พระยาคีหื้อตีกอง ป่าวกล่าวแก่คนทั้งหลายหื้อหาเครื่องกรียาบูชาชามากนักแล

เมื่อนั้นชาวเจ้าสังฆะอันแต่ชุมพูทวิปมานั้นมากนักดังนี้ คือว่ามหาเถรเจ้าตน 1 ชื่อว่า *อินทศูต* (*อุคุต?* (ผู้ปริวรรต)) เระอันอยู่ในเมืองอัน 1 ชื่อ *ราชศรี* (ราชคฤห์) มากับด้วย อรหันตา ทั้งหลายได้ 8 หมื่นตน...(ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น, 2555: 67)

ประคอง นิมนานเหมินท์ (ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น, 2555: 3 - 5) กล่าวถึงความเป็นมาของ *ไตรภูมิฉบับล้านนา* สำนักนี้ว่า อุดม รุ่งเรืองศรี ปรีวรตเป็นภาษาไทยจากฉบับของวัดป่าสักน้อย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ต้นฉบับเป็นคัมภีร์ใบลานมีทั้งหมด 6 ผูก จารด้วยตัวเมือง มีระบุชื่อผู้จารว่า ปัญญาแพง และเวลาที่จารเสร็จคือช่วงสงครามด์ ขณะเปลี่ยนจากจ.ศ. 1298 เป็น จ.ศ. 1299 โดยผู้จารได้ต้นฉบับจากวัดแม่ยี่ซึ่งคัดลอกจากฉบับที่จารโดยครูบามณีวัดบ้านด้าย เชียงแสน ผู้จารยี่ฉบับนี้มาจารต่อเมื่อคัมภีร์นี้มีอายุได้ 188 ปี เนื้อหาสำคัญประกอบด้วย 5 เรื่อง คือ เรื่องคติไตรภูมิ เรื่องความเป็นมาของพระสมณโคดม เรื่องเมืองต่างๆในชมพูทวีปและความเป็นมาของวงศ์กษัตริย์ เรื่องวงศ์กษัตริย์ในลังกาและพุทธศาสนาในลังกา เรื่องนิพพานและมรรค 8

ไตรภูมิฉบับล้านนา กล่าวถึงพระอินทศุตในสมัยพระยาพุทธคามนือภัย แต่ไม่ได้กล่าวถึงพระอุปัคต พระเถระสำคัญในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่ *ไตรภูมิ* ฉบับนี้กล่าวถึงคือ พระมหาโมคคลีปุตตติสเถระ ซึ่งปรากฏในผู้ที่ 3 ดังนี้

เมื่อนั้นอามาจทั้งหลายคืออุสสภิเสกพระยาเทวานปิยติสสะ อันล้วน 2 ที กับที่นี้แลที่ก่อนนั้น กทำวันจันทร์ เดือนเจียงเพง (ประมาณวันเพ็ญเดือนตุลา) อุสภเสกที่ลุนนี้วันเดือนหกเพงแล ในเมื่อพระยารัชมมาโสกราชใช้อ้อเอาขร่าวสานศาสนาพระพุทเจ้าไฟในลังกาทวีปแก่พระยาเทวานปิยติสสะนั้น มหาโมคคลีปุตตติสเถระเจ้า อันอยู่ในเมืองปาตลีปุตต์ อันเปนที่อยู่แห่งพระยารัชมมาโสกราช อันมีในชมพูทวีปนี้ ร่าเพิงดูเลงดูกาละอันจักควรที่เอาศาสนาพระพุทเจ้าไฟตั้งในลังกาทวีปนั้น ครู้ว่าดังนี้ พระองค์ศัควรเพื่อจักที่เอาศาสนาพระพุทเจ้าไฟตั้งในลังกาทวีปชะละว่าอัน จึงจักใช้มหาเถรเจ้าตนชื่อมหินทเถระเจ้าอันเปนลูกแห่งพระยารัชมมาโสกราชอันได้สิบวัสสา ที่เอาศาสนาพระพุทเจ้าไฟตั้งในลังกาทวีปนั้นแล (ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น, 2555: 48)

แม้ว่าล้านนาจะมีคัมภีร์ *มหาอุปัคต* หลายสำนวนซึ่งแสดงให้เห็นความแพร่หลายของตำนานพระอุปัคตแต่วรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ ของล้านนากลับไม่ได้กล่าวถึงพระอุปัคต ดังจะเห็นว่าวรรณกรรมเรื่อง *ไตรภูมิ* กลับไม่มีชื่อพระอุปัคต มีเพียงแต่พระมหาโมคคลีปุตตติสเถระ และพระอินทศุต แม้แต่อุดม รุ่งเรืองศรีซึ่งเป็นผู้ปรีวรต *ไตรภูมิ* สำนักนี้ก็ยังคงข้อสังเกตว่าพระอินทศุตในเรื่องนี้คือพระอุปัคตหรือไม่ เนื่องจากชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องพระอุปัคตอย่างเข้มข้น จะเห็นว่ามีตำนานพระอุปัคตสำนวนลายลักษณ์ของไทยยวนที่ปรากฏเฉพาะเป็นเรื่องราวของพระสาวกสำคัญที่แยกมาจากตำนานอื่นๆ ส่วนที่ปรากฏแทรกอยู่ในตำนานเรื่องอื่นนั้นมักกล่าวถึงพระอินทศุตซึ่งมีบทบาทแทรกเพียงสั้นๆ ไม่โดดเด่น ซึ่งทำให้นักวิชาการสันนิษฐานว่าคือองค์เดียวกับพระอุปัคต อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่าพระอุปัคตไม่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง *ไตรภูมิ* ดังจะเห็นว่าไม่ปรากฏใน *ไตรภูมิฉบับล้านนา ไตรภูมิภคา* และ *ไตรภูมิ* สำนักภาคใต้ด้วย มีเพียง *ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา* ที่

กล่าวถึงชื่อว่าพระกีสนาคอุปัคตว่าจะเป็นผู้ทรมานพญามาร แต่ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปัคต
ปราบมารอย่างละเอียดดังในคัมภีร์ *ปฐมสมโพธิกถา*

การศึกษาเรื่องพระอุปัคตและพระอินทคุตในคัมภีร์พุทธศาสนาต่างๆ ข้างต้นสามารถสรุปได้
ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 คัมภีร์ต่างๆ ที่กล่าวถึงพระอุปัคตและพระอินทคุต

ที่มาของ คัมภีร์/พระ เถระที่ปรากฏ	บาลี			
	อินเดีย	ลังกา	พม่า	ไทย
พระอุปัคต	อโศกาทาน อวทานศตกะ อวทานอื่นๆ		โลกบัญญัติ/ โลกบัญญัติปกรณ์	ไตรภูมิโลกวินิจัย ปฐมสมโพธิกถา มหาอุปัคต(ล้านนา)
พระอินทคุต		สมันตปาสาทิกา ทีปวงส์ มหาวงส์ อุปัคต รสวาหินี	โลกทีปกสาร	มหาอุปัคต(ล้านนา) มูลศาสนา(ล้านนา) ไตรภูมิ(ล้านนา)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากตารางข้างต้นจะเห็นว่าเรื่องพระอุปัคตปรากฏในคัมภีร์ประเภทอวทานของสันสกฤต
ส่วนคัมภีร์บาลีนั้น ในระยะแรกปรากฏเรื่องพระอินทคุตในคัมภีร์อรรถกถาของบาลี และวรรณกรรม
ต่างๆ ที่กล่าวถึงการประดิษฐานพระพุทธศาสนาของลังกา เรื่องพระอุปัคตในคัมภีร์บาลีที่เก่าแก่ที่สุด
คือ คัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ที่แพร่หลายในกลุ่มมอญ - พม่า อย่างไรก็ตามปรากฏเรื่องพระอินทคุตในคัมภีร์
โลกทีปกสาร ของพม่าเช่นกัน แต่ *โลกทีปกสาร* เป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่น้อยกว่า ข้อที่น่าสังเกตคือคัมภีร์
ต่างๆ จะกล่าวถึงพระอุปัคตหรืออินทคุตเพียงรูปใดรูปหนึ่ง แต่คัมภีร์ที่กล่าวถึงทั้งพระอุปัคตและ
อินทคุตคือ คัมภีร์ *มหาอุปัคต* ของล้านนา แต่กล่าวถึงพระอุปัคตเป็นหลัก และใช้ชื่อเรื่องว่า
มหาอุปัคต ส่วนวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆของไทยกล่าวถึงเฉพาะพระอุปัคต ดังที่ปรากฏใน
ไตรภูมิโลกวินิจัย และ *ปฐมสมโพธิกถา*

จะเห็นว่าคัมภีร์ของอินเดียปรากฏเรื่องพระอุปัคต คัมภีร์ของลังกากล่าวถึงแต่พระอินทคุต
ส่วนคัมภีร์ต่างๆ ของพม่าและไทยปรากฏทั้งพระอุปัคตและอินทคุต พระเถระทั้งสองมีอิทธิฤทธิ์มาก
เหมือนกันและมีบทบาทในการดูแลงานเกี่ยวกับศาสนสถานของพระมหากษัตริย์ให้สำเร็จลุล่วง

เหมือนกัน เพียงแต่อยู่ต่างสมัยกัน ทำให้นักวิชาการสันนิษฐานว่าพระอุปัชฌาย์และพระอินทศุติคือองค์เดียวกัน (วรรณนะ มุลขำ, 2545: 75; อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 30) หากพิจารณาบทบาทของพระอินทศุติในคัมภีร์ของลังกาและพม่าจะพบว่าแม้พระอินทศุติจะมีบทบาทการใช้อิทธิฤทธิ์เพื่อดูแลงานฉลองหรือบันดาลการก่อสร้างศาสนสถานให้สำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ แต่บทบาทของพระอินทศุติมักจะเป็นบทบาทแรกที่ปรากฏเพียงสั้นๆ ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ในขณะที่พระอุปัชฌาย์เป็นพระเถระสำคัญ ที่มีเรื่องราวประวัติความเป็นมาละเอียดและโดดเด่น พระอินทศุติกลับมีบทบาทเป็นเพียงตัวละครแทรกอยู่ในเนื้อหาเรื่อยๆ และได้รับการกล่าวถึงเพียงสั้นๆ เท่านั้น

แม้พระอุปัชฌาย์จะเป็นพระอรหันตสาวกที่มีได้ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาที่มีความเก่าแก่มากอย่าง *อโศกาวทาน* ภาษาสันสกฤต ส่วนคัมภีร์บาลีปรากฏเค้าตำนานเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ทั้งคัมภีร์ของลังกาและมอญ - พม่า กล่าวคือคัมภีร์ลังกา กล่าวถึงพระอินทศุติซึ่งแม้จะมีชื่อต่างกันแต่มีบทบาทคล้ายกัน ส่วนคัมภีร์ของมอญ - พม่า กล่าวถึงทั้งพระอุปัชฌาย์และพระอินทศุติ บทบาทที่คล้ายคลึงกันของพระเถระทั้งสองรูปทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าพระอินทศุติคือพระอุปัชฌาย์ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2519: 199; อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 30)

นอกจากนี้อาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มมอญ - พม่ารับทั้งเรื่องพระอุปัชฌาย์แบบอินเดียและพระอินทศุติแบบลังกา ดังที่ปรากฏทั้งคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ที่กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ และคัมภีร์ *โลกที่ปกสาร* ที่กล่าวถึงพระอินทศุติ ทั้งยังส่งอิทธิพลต่อคัมภีร์ศาสนาของไทย ทำให้มีคัมภีร์ที่ปรากฏเฉพาะเรื่องพระอุปัชฌาย์ เช่น *ปฐมสมโพธิกถา* และคัมภีร์ที่มีทั้งพระอุปัชฌาย์และพระอินทศุติในเรื่องเดียวกันคือ *มหาอุปัชฌาย์* ของล้านนา อย่างไรก็ตามคัมภีร์โลกศาสตร์บาลีที่เก่าแก่ที่สุดคือ *โลกบัญญัติ* กล่าวถึงแต่เพียงพระอุปัชฌาย์ ตำนานพระอุปัชฌาย์ใน *โลกบัญญัติ* จึงเป็นที่มาสำคัญของตำนานพระอุปัชฌาย์ของไทย

2.2 พระอุปัชฌาย์ในการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆ ผ่านประเพณีพิธีกรรม

แม้ว่าพระอุปัชฌาย์จะไม่ได้รับการกล่าวถึงในพระไตรปิฎกบาลี หากแต่ปรากฏการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท แสดงให้เห็นร่องรอยความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ดำรงอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเป็นความเชื่อที่มีรากฐานร่วมกันจากพระพุทธรูปศาสนา อีกทั้งความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ของคนกลุ่มต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะพม่าและไทยยังมีลักษณะที่แตกต่างจากอินเดีย กล่าวคือมีความเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน และมีอิทธิฤทธิ์มากโดยอาศัยอยู่ในมหาสมุทรแตกต่างจากตำนานพระอุปัชฌาย์ในอินเดียซึ่งกล่าวถึงที่อยู่ของพระอุปัชฌาย์ว่าอยู่บนเขาและกล่าวถึง

การนิพนธ์ของพระอุปคุต พระอุปคุตในการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงแตกต่างจากอินเดีย

2.2.1 พระอุปคุตในการรับรู้ของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Strong (1992) ได้ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แล้วพบว่า ในพม่า ไทย ลาวมีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่คล้ายคลึงกันทั้งในรูปแบบของพิธีกรรมชุมชน (communal cults) คือพิธีนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา และพิธีกรรมส่วนบุคคล (personal rewards and domestic rites) คือความเชื่อเกี่ยวกับการได้ทำบุญพระอุปคุตในวันเพ็ญพุธและการบูชารูปพระอุปคุตในรูปแบบวัตถุมงคล

พิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่พบคล้ายคลึงกันในหลากหลายประเทศคือ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานพิธีทางพุทธศาสนา พิธีดังกล่าวพบในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยและในประเทศลาว โดยหนึ่งวันก่อนที่จะจัดงานบุญทางพุทธศาสนา อาจารย์วัดหรือชาวบ้านจะประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงาน โดยจะไปนำก้อนหินจากแหล่งน้ำใกล้วัดมาสมมติเป็นพระอุปคุตเพื่อปกป้องรักษางานพิธี และเมื่อเสร็จงานแล้วก็จะไปส่งที่เดิม โดยเชื่อว่าอำนาจของพระอุปคุตจะคุ้มครองป้องกันพิธีกรรมต่างๆให้ประสบความสำเร็จ ไม่มีมารหรืออุปสรรค หรือแม้แต่คนเมาอาละวาดในงาน แม้พิธีดังกล่าวอาจมีรายละเอียดของพิธีกรรมที่แตกต่างกัน แต่รูปแบบหลักจะคล้ายคลึงกันคือมีการสมมติสัญลักษณ์ขึ้นเป็นตัวแทนของพระอุปคุตในพิธี เช่น ก้อนหิน น้ำ มีคาถาอาราธนาพระอุปคุต และมีการสร้างหอพระอุปคุตและเครื่องพระอุปคุตในบริเวณวัด พิธีนิมนต์พระอุปคุตเป็นพิธีเสริม (supportive ritual) ที่ช่วยเติมเต็มให้พิธีกรรมหลักมีความสมบูรณ์และให้ความมั่นใจว่างานบุญที่มีการนิมนต์พระอุปคุตย่อมจะราบรื่นและประสบความสำเร็จ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในแต่ละพื้นที่อาจจัดขึ้นร่วมกับงานบุญหลากหลายประเภท ดังที่พบว่าบางวัดในแม่ฮ่องสอนมีการนิมนต์พระอุปคุตในงานออกพรรษา และงานลอยกระทงซึ่งมีการเทศน์มหาชาติ ส่วนบางท้องถิ่นของไทยและลาวจะนิมนต์พระอุปคุตในพิธีกรรมหลากหลายรูปแบบ เช่น งานบุญบั้งไฟ งานบวชพระ งานฉลองวัดหรือหล่อพระพุทธรูป (Strong, 1992: 261 - 262)

นอกจากพิธีกรรมเกี่ยวกับอำนาจในการคุ้มครองป้องกันของพระอุปคุตแล้ว ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของพระอุปคุตในการควบคุมน้ำ ป้องกันฝน ตลอดจนบันดาลฝนด้วย ความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตสามารถป้องกันฝนได้นั้นสอดคล้องกับเหตุการณ์ในตำนานที่พระอุปคุตป้องกันไม่ให้ฝนต่างๆ ที่มารบันดาลมาทำลายงานฉลองพระธาตุดังที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ เช่น *โลกบัญญัติปฐมสมโพธิกถา* จุดประสงค์หนึ่งของการประกอบพิธีกรรมนิมนต์พระอุปคุต คือเพื่อไม่ให้ฝนตกจนงานเสียหายด้วย ดังที่พบว่าชาวพมามีความเชื่อว่าการให้อากาศดี ไม่มีฝนตกในช่วงการจัดงาน

เฉลิมฉลองต่างๆ ต้องนิมนต์พระอุปัศตูและจุดเทียนให้สว่างไสวพร้อมวงเครื่องบูชาตลอดการจัดงาน (Strong, 1992: 270 - 271)

อย่างไรก็ตามปราณี วงษ์เทศกล่าวถึงความเชื่อเรื่องพระอุปัศตูที่สัมพันธ์กับน้ำและฟ้าฝนที่พบในหลากหลายประเทศ ซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อที่ว่าพระอุปัศตูมีอำนาจทั้งการบันดาลฝนเพื่อขจัดความแห้งแล้ง และป้องกันฝน ดังที่พบว่าเมื่อต้องการให้ฝนตก จะมีการทำพิธีขอฝนจากพระอุปัศตู เช่น ชาวพม่าจะนำรูปพระอุปัศตูไปต้มในน้ำเดือดในถาดแล้วเพราะเชื่อว่าจะทำให้ฝนตกลงมาเพื่อให้พระอุปัศตูเย็น ชาวอีสานในประเทศไทยจะอัญเชิญพระอุปัศตูขึ้นจากหนองน้ำเพื่อแห่ในงานบุญผะเหวดในเดือน 4 เพื่อขอฝน ส่วนชาวเขมรจะมีพิธีนำพระอุปัศตูไปจุ่มเศียรลงในน้ำแล้วสวดคาถาเมื่อต้องการให้ฝนหยุดในช่วงเดือน 12 ซึ่งมีน้ำมากพอแล้ว พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัศตูในการควบคุมน้ำหรือการบันดาลให้ฝนหยุดตก (ปราณี วงษ์เทศ, 2543: 229)

แม้ว่าพม่า ไทย และลาวจะมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศตูที่คล้ายคลึงกันอันเนื่องมาจากความเชื่อดังกล่าวมีรากฐานร่วมกันมาจากพระพุทธศาสนา หากแต่ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศตูดำรงอยู่อย่างเข้มข้นอย่างมากในประเทศพม่า โดยปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศตูทั้งในกลุ่มมอญ พม่า และชาน (Shan) หรือไทใหญ่ในประเทศพม่า พระอุปัศตูหรือ “Shin Upagote” เป็นพระอรหันตสาวกองค์สำคัญที่ชาวพม่านับถือคู่กันกับ “Shin Thiwali” หรือพระสิวลี นักวิชาการบางคนสันนิษฐานว่าพระอุปัศตูเป็นความเชื่อมหายานที่ยังคงเหลือร่องรอยในพม่า โดยพระอุปัศตูก็คือพระโมคคัลลีบุตรติสสะผู้เป็นประธานการสังคายนาครั้งที่ 3 พระอุปัศตูตามตำนานของพม่านั้นสามารถปราบมารที่จะมาทำลายงานฉลองที่พระเจ้าอโศกจัดขึ้น พระอุปัศตูใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้จนมารพ่ายแพ้ และยังทำให้มารหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาด้วย ชาวพม่าเชื่อว่าพระอุปัศตูยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน โดยอาศัยอยู่ในปราสาททองแดงในมหาสมุทรทิศใต้ นอกจากนี้ยังสามารถทำพิธีอัญเชิญพระอุปัศตูขึ้นมาบนโลก เชื่อกันว่าพระอุปัศตูจะป้องกันฝนและน้ำท่วมได้ บางคนยังเชื่อว่าพระอุปัศตูสามารถป้องกันการทำร้ายร่างกายได้ (Aung, 1959: 132 - 133)

ตำนานพระอุปัศตูแบบหนึ่งของพม่ากล่าวถึงกำเนิดของพระอุปัศตูว่าเป็นบุตรของมัจฉาเทวีซึ่งกำเนิดในท้องปลากับอุพกาณี พระอุปัศตูจึงได้ชื่อตามอุพกาณีซึ่งเป็นผู้ปกป้องเลี้ยงดู โดยเมื่อพระอุปัศตูบรรลุนิติภาวะแล้วก็ปลีกตัวไปบำเพ็ญเพียรในปราสาทที่ลอยอยู่กลางมหาสมุทร ตำนานพระอุปัศตูในพม่านอกจากจะแพร่หลายในรูปแบบหนังสือแล้วยังปรากฏในรูปแบบภาพยนตร์ด้วย

โดยมีภาพยนตร์พม่าเรื่อง *Shin Upago* ในปี ค.ศ. 1930 ของบริษัท Muang Muang Soe Film Company ในเมืองย่างกุ้ง เนื้อหาภาพยนตร์ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของพระอุปัศน์ โดยเน้นที่กำเนิดมารดาของอุปัศน์หรือนางมัจฉา กับชีวิตรักของนางมัจฉา โดยสำนักภาพยนตร์เสริมเรื่องราวว่าพระอุปัศน์กำเนิดจากหูของมารดา และทารกอุปัศน์ได้ซบตัวในสระวิเศษทำให้เติบโตกลายเป็นพระอรหันต์ หลังจากนั้นพระอุปัศน์ได้เหาะไปอาศัยในปราสาททองแดงที่ลอยอยู่กลางมหาสมุทร (Strong, 1992: 212 - 219) การที่ตำนานพระอุปัศน์ในพม่าปรากฏในรูปแบบสื่อสมัยใหม่อย่างเช่น ภาพยนตร์จึงแสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศน์ที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตชาวพม่าอย่างต่อเนื่อง

ในประเทศพม่ายังมีประเพณีลอยเรือประทีปบูชาพระอุปัศน์ด้วย ประเพณีดังกล่าวอยู่ในช่วงหลังออกพรรษา Shway Yoe ได้กล่าวถึงประเพณีที่มีชื่อเรียกว่า “*yay - hpoung hmyaw thee* (mee - hpoung hmyaw thee)” หรือการปล่อยแพไฟเพื่อบูชาเทวดาอุปัศน์ (Shin Oopagoh) ซึ่งจำศีลอยู่ในปราสาททองแดงก้นแม่น้ำ โดยตำนานสำนวนนี้เล่าว่าพระอุปัศน์ต้องจำศีลอยู่ใต้น้ำจนกว่าจะถึงยุคพระศรีอารีย์เพราะในอดีตชาติพระอุปัศน์เคยลักผ้าของคนที่มาอาบน้ำ ผลกรรมนั้นจึงทำให้ต้องอยู่ใต้น้ำ พระอุปัศน์จะเป็นอิสระ บรรลุอรหันต์และนิพพานเมื่อถึงยุคพระศรีอารีย์ (Shway, 1882: 272 - 273) นอกจากนี้ยังมีตำนานหนึ่งกล่าวว่าชาวบ้านลอยกระทงเพื่อขอบคุณพญานาคอุปโคตซึ่งช่วยปราบพญามารที่จะมาทำลายเจดีย์ 84,000 องค์ที่พระเจ้าธรรมมาโคกจะทรงสร้าง (Wells, 1960: 113)

“ประเพณีลอยแพไฟบูชาพระอุปัศน์” ในพม่านอกจากจะประดับประดาประทีปบูชาพระอุปัศน์แล้ว ยังมีการถวายอาหารและเครื่องบูชาต่างๆ ลงไปในแพสำหรับพระอุปัศน์ ภายหลังจากการลอยองค์พระอุปัศน์ไปพร้อมกับแพที่สร้างเป็นปราสาทด้วย โดยการลอยแพปราสาทพระอุปัศน์เป็นการส่งพระอุปัศน์กลับที่อยู่กลางสมุทร ดังที่พบว่าวิหารพระอุปัศน์แห่งหนึ่งในเมืองย่างกุ้งจะมี “ประเพณีลอยพระอุปัศน์” ในเดือนพฤษภาคมของทุกปี นอกจากนี้ยังมีการลอยแพพระอุปัศน์ส่วนบุคคลซึ่งถือเป็นการทำบุญบูชาพระอุปัศน์อีกแบบหนึ่งด้วย แพที่สร้างขึ้นนี้จะทำที่ประดิษฐานพระอุปัศน์พร้อมวางอาหารและเครื่องบูชาต่างๆ จะมีการตั้งเครื่องบูชาและเปิดโอกาสให้ผู้คนได้มาร่วมทำบุญถวายอาหารและเงิน จากนั้นจะนิมนต์พระมาสวดมนต์ ก่อนที่จะนำไปลอยในแม่น้ำอิระวดี นับจากต้นทางคือบริเวณชเวดากองลงใต้มาตามสายน้ำอิระวดี หากแพพระอุปัศน์ลอยไปติดที่หมู่บ้านใดหมู่บ้านนั้นก็จะนำพระอุปัศน์ขึ้นไปบูชาในหมู่บ้าน เชื่อกันว่าจะนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่หมู่บ้านของตน เมื่อหมู่บ้านนั้นฉลองพระอุปัศน์และมีปัจจัยต่างๆ เพียงพอแล้ว เมื่อถึงเวลาเหมาะสมก็จะนำพระอุปัศน์กลับไปลอยในแม่น้ำเพื่อให้พระอุปัศน์กลับสู่มหาสมุทรที่อยู่ของท่านดั้งเดิม “ประเพณีลอยพระอุปัศน์” นี้เป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมานานของชาวพม่าดังที่พบว่ามีบันทึกของชาวต่างชาติที่กล่าวถึงประเพณีดังกล่าวแล้วในปี ค.ศ.1908 (Strong, 1992: 228 - 233)

นอกจากนี้ชาวพม่ายังมี “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” เช่นเดียวกับคนไทยในภาคเหนือ ดังที่ พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เล่าว่าท่านได้มีโอกาสไปร่วมงานฉัตรสูงคายนาและงานฉลอง พระพุทธศาสนายุกาล 2500 ที่ประเทศพม่าในเดือนเมษายน พ.ศ. 2499 และพบว่ามีการสร้างมณฑป รูปปราสาทประดิษฐานพระอุปคุตนั่งอุ้มบาตรกำลังฉันข้าวและแหงนหน้ามองฟ้า โดยมณฑปนี้สร้าง อยู่ข้างเจดีย์โลกสันติซึ่งอยู่ใจกลางของงาน วัตถุประสงค์เพื่อให้พระอุปคุตมาช่วยคุ้มครองมิให้มีอันตราย เกิดขึ้นในงาน (ธรรมานุกาพ 90 ปีพระพุทธพจน์วราภรณ์ , 2550: 102 - 103)

วัดต่างๆ ในพม่ามักจะมีการสร้างพระอุปคุตประดิษฐานอยู่ในบริเวณวัดหรือหน้าเจดีย์สำคัญ โดยเชื่อว่าพระอุปคุตเป็นผู้รักษาเจดีย์สำคัญเหล่านั้น วัดหลายแห่งในพม่าจะมีรูปปั้นพระอุปคุตอยู่ใน บริเวณวัด เป็นรูปพระภิกษุหนึ่งเอามือล้วงบาตรฉันอาหาร เช่น รูปปั้นพระอุปคุตที่พระธาตุนิรันธร์แขวน วิหารพระอุปคุตที่พระธาตุมุเตา รูปหล่อสำริดที่วัดพระนอนเจ้าทัดจี เมืองร่างกุ้ง เป็นต้น John S. Strong กล่าวว่าชาวพม่านิยมสร้างพระอุปคุตในลักษณะของพระสงฆ์นั่งฉันข้าว และแหงนหน้ามอง พระอาทิตย์เพื่อแสดงอิทธิฤทธิ์ที่สามารถหยุดการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์ได้ (Strong, 2004: 870) ส่วนตำนานพม่าบางส่วนอธิบายว่าพระอุปคุตต่อสู้กับพญามารจนเลยเวลาเพล พระอาทิตย์จึงต้อง โคจรช้าลงรอจนพระอุปคุตเอาชนะมารได้แล้วจึงโคจรเข้าสู่เวลาเพล พระอุปคุตจึงได้ฉันเพลหลัง เอาชนะพญามารแล้ว การสร้างพระอุปคุตไว้ด้านหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงเกิดจากความเชื่อว่าท่าน จะช่วยปกป้องคุ้มครองพระศาสนา (ภภาพล จันทร์วัฒนกุล, 2553: 139 - 141)

จะเห็นได้ว่าประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตปรากฏในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างพม่า ไทย ลาว โดยเฉพาะพม่านั้นมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่าง เข้มข้นสอดคล้องกับตำนานพระอุปคุตใน *โลกบัญญัติ* ของพม่าซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มสำคัญและเก่าแก่ที่ กล่าวถึงพระอุปคุตซึ่งอยู่ที่สะดือทะเล ตำนานพระอุปคุตปรากฏสอดคล้องกับประเพณีและ พิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ปรากฏในประเทศต่างๆ

2.2.2 พระอุปคุตในการรับรู้ของคนกลุ่มต่างๆ ในประเทศไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในประเทศไทยนั้น มีความสัมพันธ์กับผู้คนในหลายพื้นที่และ หลากหลายวัฒนธรรม การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตของคนกลุ่มต่างๆ ในประเทศไทยจึงมี ความหลากหลาย และสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนไทยยวนล้านนา

คนไทใหญ่และไทลื้อในภาคเหนือ และคนไทยในภาคอีสาน ตลอดจนกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย

พระอุปคุตในการรับรู้ของคนล้านนา

ความเชื่อและความศรัทธาเกี่ยวกับพระอุปคุตของพุทธศาสนิกชนชาวล้านนาปรากฏในรูปแบบของตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตหยั่งรากลึกในวัฒนธรรมพุทธศาสนาของล้านนามาอย่างยาวนาน สัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมล้านนาคือ วัดอุปคุตในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีประวัติว่าได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างวัดตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2445 และยังมีตำนานว่าผู้สร้างวัดมีฐานะร่ำรวยขึ้นจากการได้ทำบุญกับพระอุปคุต จึงสร้างวัดในบริเวณที่ได้พบพระอุปคุตด้วย (พระครูพัทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 55)

ในสมัยก่อนมีวัดอุปคุตไทย กับวัดอุปคุตพม่า มีประวัติว่าปี พ.ศ. 2450 หลวงโยนการพิจิตรชาวพม่าซึ่งมาทำบุญที่วัดอุปคุตไทย ต้องการสร้างวัดอุปคุตพม่าเพื่อให้พระชาวพม่ามาประจำวัดได้สะดวก จึงขอแบ่งพื้นที่ของวัดอุปคุตไทย แล้วสร้างวัดอุปคุตพม่า แต่ภายหลังชาวพม่าในเชียงใหม่ค่อยลง ทำให้วัดอุปคุตพม่าทรุดโทรมลง มีคนยากชาวพม่าจึงถวายเป็นที่ดินคืนแก่คณะสงฆ์เชียงใหม่ วัดอุปคุตพม่าจึงยกเลิกไปและรวมเป็นวัดเดียวกันกับวัดอุปคุตไทย เรียกชื่อว่า “วัดอุปคุต” ส่วนพื้นที่บริเวณวัดอุปคุตพม่าในปัจจุบันได้กลายเป็นพุทธสถานเชียงใหม่ (อนุ เนินหาด, 2549: 38)

ภาพที่ 1 วัดอุปคุต เป็นศูนย์กลางของประเพณีตักบาตรเป็งปูดจังหวัดเชียงใหม่

ชาวพุทธล้านนารับรู้เรื่องราวของพระอุปัศฺและสืบทอดเรื่องราวเหล่านั้นจากรุ่นสู่รุ่นผ่านคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ คัมภีร์ล้านนา ศิลปะการแสดง และพิธีกรรมต่างๆ ดังที่พระประพันธ์สุทฺจิติได้สัมภาษณ์พระเถระ ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เฒ่าผู้แก่ในเชียงใหม่หลายท่าน เช่น พระครูอมรรตมประยุต (จันทร์ ปุณฺณจฺโน) เจ้าอาวาสวัดแม่ริม มณี พยอมยงค์ จ.ส.ต.บุญเย็น อภิวงค์ มัคทายกวัดฟอนสร้อย ซึ่งท่านเหล่านี้ได้เล่าถึงความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺที่ปรากฏในวิถีชีวิตของชาวพุทธล้านนาในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ตำนานพระอุปัศฺที่ปรากฏทั้งเรื่องเล่าที่เล่าต่อๆ กันมา และวรรณกรรมลายลักษณ์ของล้านนาที่เรียกว่า *อุปัศฺสูตร* นอกจากนี้ยังมีลึเกหรือการแสดงต่างๆ ที่นำเรื่องราวตอนพระอุปัศฺต่อสู้กับพญามารไปแสดงในงานปอยต่างๆ ด้วย ส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺจะมีพิธี “การใส่บาตรเพ็ญพุ” และ “การอาราธนาพระอุปัศฺ” มาปกป้องคุ้มครองงานต่างๆ ในวัดมิให้เกิดสิ่งอัปมงคล (พระประพันธ์ สุทฺจิติ (กาวาสิบสาม), 2548: 29 - 31)

อุดม รุ่งเรืองศรี (2542: 4722 - 4723) กล่าวถึงประเพณี “การแห่พระอุปัศฺ” มารักษางานต่างๆ เพื่อมิให้มีอุปสรรค และประเพณี “การตักบาตรพระอุปัศฺในวันเป็งปู้ด” ของชาวล้านนาว่า ลัทธินับถือพระอุปัศฺดังกล่าวเป็นแบบพม่า โดยเป็นอิทธิพลพุทธศาสนาของพม่าที่มีต่อล้านนาตั้งแต่สมัยที่พมามายึดครองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2101 ทำให้ประเพณีและพิธีกรรมผสมกลมกลืนกัน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺในวัฒนธรรมล้านนา ได้แก่ “พิธีอาราธนาพระอุปัศฺมาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา” “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” และ “พิธีขอฝนจากพระอุปัศฺ”

มณี พยอมยงค์กล่าวถึงการนิมนต์พระมหาอุปัศฺมารักษางานปอยหลวงเพื่อมิให้พญามารและคนไม่ดีต่างๆ มารบกวนว่าความเชื่อดังกล่าวเกิดจากศรัทธาที่มีที่มาจากเรื่องราวการปราบพญามารของพระมหาอุปัศฺซึ่งปรากฏในคัมภีร์ล้านนาชื่อ *อุปัศฺสูตร* ดังที่อาจารย์มณี พยอมยงค์ได้เล่าตำนานจาก *อุปัศฺสูตร* ฉบับใบลานผูกของวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

ตามประวัติเล่าว่า ขณะที่พระมหาอุปัศฺ จำพรรษาอยู่ในโลหปราสาท เมื่อนาคนั้นเป็นเวลาที่พระเจ้าอโศกมหาราช จะทำบุญถวายเจดีย์ 84,000 องค์ ขึ้นทั่วชมพูทวีป ทรงมีปริวิตกว่าพระยามาราราชจะมารบกวนทำให้งานฉลองสับสนุ่นวาย จึงทรงปรึกษากับพระสงฆ์ทั้งหลายว่าจะได้ใครมาเป็นผู้รักษางาน และป้องกันปราบปรามพระยามาร พระสงฆ์ทั้งหลายต่างก็ไม่สามารถทำได้ ในที่สุดได้มีการกล่าวถึงพลังฤทธิ์ของพระเถระรูปหนึ่งชื่อ มหาอุปัศฺ บำเพ็ญสมาบัติอยู่ในโลหปราสาทเมืองบาดาล จึงขอนิมนต์ท่านมาทำการ

ปราบปรามพระยามาร ท่านรับนิมนต์มาช่วยป้องกันพระยามาร ถึงกับจับเอาพระยามารไป
ผูกไว้เป็นเวลา 7 ปี กระทั่งงานฉลองสำเร็จ

(มณี พยอมยงค์, 2529a: 127)

“พิธีนิมนต์พระมหาอุปคุต” มาปกปักรักษางานปอยหลวงนั้น จะต้องมีการเตรียมสร้างหอ
พระมหาอุปคุตไว้ที่หน้าพระวิหารพร้อมเตรียมเครื่องสักการะ ได้แก่ เสือ 1 ผีน หมอน 1 ใบ ผ้าห่ม 1
ผืน ผ้าไตร 1 ชุด บาตรพร้อมเชิงและฝา 1 ชุด คนโทบรรจุน้ำพร้อมกับจอก กระโถน 1 ใบ และแจกัน
ดอกไม้ (มณี พยอมยงค์ และศิริรัตน์ อาศนะ, 2549: 81) จากนั้นเมื่อก่อนถึงวันงานปอยหลวง 1 วัน
สมภาร คณะกรรมการจัดงาน ปู่อาจารย์ ช่างฟ้อน และศรัทธาและจัดขบวนแห่ไปที่แม่น้ำ โดยปู่
อาจารย์จะอาราธนาพระอุปคุตจากที่อาศัยของท่านไปรักษางานและมีการมก้อนหิน 1 ก้อนเป็น
เครื่องแทนพระอุปคุต แล้วแห่ก้อนหินนั้นไปไว้ที่หอพระอุปคุต ตลอดการจัดงานจะต้องถวาย
อาหารทั้งเช้าและเพล เมื่อเสร็จงานแล้วบางวัดจะจัดขบวนแห่ไปส่งที่แม่น้ำ หรืออาจให้ปู่อาจารย์นำ
ก้อนหินไปส่งที่เดิม (มณี พยอมยงค์, 2529a: 127 - 128) ชาวล้านนาเชื่อว่าการทำ “พิธีนิมนต์พระ
อุปคุต” มารักษางานจะป้องกันไม่ให้คนพาลมาก่อเหตุร้าย ซึ่งอาจมองได้ในเชิงจิตวิทยาสังคมว่า
“ประเพณีนิมนต์พระอุปคุต” มารักษางานเป็นการรวมพลังของคนท้องถิ่นเพื่อปกป้องงานฉลองของ
ชุมชน เพราะหากเห็นเครื่องสักการะต่างๆในหอพระอุปคุต ก็จะเกรงกลัวไม่กล้าก่อเหตุร้ายในงาน
ฉลอง (มณี พยอมยงค์ และศิริรัตน์ อาศนะ, 2549: 81 - 82)

การนิมนต์พระอุปคุตมาปกปักรักษางานจะมีคำกล่าวอาราธนา และเมื่องานผ่านพ้นไปด้วยดี
แล้วต้อง “ส่งพระอุปคุต” กลับสถานที่เดิม จึงต้องมีคำสั่งพระอุปคุตด้วยเช่นกัน ดังสำนวนของครูบา
อินตา วัดเชียงมั่น ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นสำนวนที่วัดอุปคุตบันทึกไว้ ดังนี้

คำอาราธนาพระอุปคุต

(นะโม 3 จบ)

สังข์ วิสุทโธ วรทักขิณโย สันติทริโย สัพพะมะสัปะปะทีโน คุณุณโท เนเกที สมิติ
ปัตโต อนาสะโว ตัง ปะณะมิสังขังฯ ตโย ชะโน โลหะมะยัง ปาสาเท โย ซีวีโต วรทักขิณะ
สาคะระมัชฌะ อูปะคุตโต นะเมโย อูปะคุตโต มหาเถโร

อันว่าพระมหาอุปคุตเถรเจ้าตนใด อระหังตั้ง อันเป็นอระหังดำตันประเสริฐ
ทักขิณะสาคะระมัชฌะ จู๊โต อันตั้งอยู่ในท่ามกลางพื้นน้ำ มหาสมุทรรล้าได้ โลหะปะสาทะมะยัง

ในปราสาทอันแล้วด้วยทองแดง ดิโยซุพเพโร อันสูงได้ 3 โยชน์ ซิวโต トラบอันได้ถึง นิพพาน โส อุคคโต อันว่าพระมหาอุคคตเจ้าต้นเป็นอะระหันต์ำต้นประเสริฐนั้น นะมามิ ผู้ข้าก็ไหว้ด้วยคาบยาแยงในกำละบัดนี้และฯ

โอกาสะ ภันเต ข้าแต่พระมหาอุคคตเถรเจ้า ต้นประเสริฐต้นล้ำเลิศเป็นอรหันต์ำเจ้า กุยอมมีอิทธิฤทธิ์อันองอาจ อันพระพุทเจ้าหากตำนานไว้ ที่รักษาศาสนา トラบห้าพัน พระวัสสา เพื่อบ่หือเป็นอันตรายภัยแก่ นรานระ ผุงมักบ่าเบ็งบุญกิริยา อันยิ่งด้วยฤทธิแห่ง เจ้ากู เตียนยอมพะจัญเปียงมาระ ปักขมารที่อรั้งกลับหาย บัดนี้ผู้ข้าตั้งหลายอันเป็นพระ คณะสังฆะเจ้า ปุถุชนตั้งหลายมวลหมู่ อันตั้งอยู่รักษาในโขงจุมพูทวีปนี้ หากเป็นจาริต ประเพณีอันพระศากยะมุนีโคดมบรมสัตถา หากตั้งศาสนาไว้ว่าที่อคนตั้งหลายได้กระทำ บุญตามพระเจตนาแห่งต้น จุบ้านจุเมือง เพื่อที่อรุ่งเรื่องในศาสนาแห่งกุพระตถาคตะ トラบ เสี่ยงห้าพันพระวัสสาว่าฉนี้แต่ดีหลีฯ

โอกาสะ ปันนะสมณะศรัทธา และศรัทธาทายกทายิกาตั้งหลาย ก็ได้พร้อมใจกันจัก กระดำบ่าเบ็งบุญอันติดเนื่องด้วยงาน (ปอยหลวง, งานฉลอง, บวชพระ, ยอเถร ฯลฯ) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ก็จึงได้มาร่ำเบ็งกิดถึงยังพระอรหันต์าคิคุณเจ้าต้นวิเศษอันมีปัญญาทิคุณ สีลาทิคุณ อันบริสุทธ์ ต้นมีนามว่าพระมหาอุคคตอันมีฤทธิ์องอาจ ก็จึงตั้งไว้ยังมณฑป ปราสาท แล้วปูไว้ยังอาสนา อันประดับประดาเรื่อง รอดหือเป็นที่ยังจอตอาศัย ผู้ข้าตั้งหลาย ก็ได้ตั้งไว้ ยังเครื่องสมณะบริขาร คือ บาตรและผ้าสามผืน มีตั้งขันโภชนะอาหาร น้ำดื่ม ชันหมาก ไม้เท้าเหล็ก และวี อันเป็นของสมณณ์ ควรแก่นิยมใจเจตน์ เพื่อขออาราธนา พระอรหันต์ำเจ้าต้นวิเศษอันทรงยังสมณะเพศ อันบริสุทธ์มีนามว่าอุคคตต้นประเสริฐขอเจ้า กุจุงบังเกิดมหากรุณาอันคุณณาผู้ข้าตั้งหลายรับเอาอันนิมนต์นากาแห่งผู้ข้าตั้งหลาย แล้ว ขอเสด็จยatraมาอำพักรักษาผู้ข้าตั้งหลายที่อเป็กพันหายเสียดภัยอุปทวะกังวัลอันตราย นานาต่างๆ อันจักมาปรากฏบังเกิดที่อเดือดเนื้อร้อนใจ ขอจุงที่อรั้งกลับหายไปจุเือง จุ้ประกำน ขอเจ้ากูต้นประเสริฐจุงมาห้ามหะปะเป็กเสียมาระปักขมาร อันจักมาผ่าสุญกว่าน เก้า กระทำหือเป็นฝนร้าย ลมร้าย ไฟร้าย สัตว์ร้าย และสัพพะสิ่งอันบ่ดีตั้งมวล แล้วขอหือ บรมมวลไปด้วยความสุขสวัสดิมีชัยชนะปราบแป้ข้าศึกศัตรูหมู่มารหาญร้ายตั้งมวล ด้วยเต้จะ ศิลบุญคุณแห่งพระอรหันต์ำต้นวิเศษเตียงแต่ดีหลี

มะยัง ภันเต อิมานิ อูปะปุพพาลาชา นิมนตนาถัง อูปะคุตตะเถรัง ยาจา มะ
 อนุกัปปิง อูปาทายะ ปฏิคฺคณหันทุ โน อูปะคุตโต มหาเถโร สัมพุทเธนะ วิยะกเต มารัญญ จะ
 มาระพะลัญญะ ทัมมิ สะเต อนาเต อูปะคุตตะ มหิตริกัง ยัง ยัง อูปัททัง ชาตัง วิธัง เสฏฺฐัง
 อูปะคุตตะตินาเม นะ พุทฺโธ หิ พุทฺธะเตเชนะ อันตะรายัง อะเสสสะโต ธัมโมหิ ธัมมเตเชนะ
 อันตะรายัง อะเสสสะโต สังโฆหิ สังฆะเตเชนะ อันตะรายัง อเสสสะโตฯ

คำสั่งพระมหาอุปัศต

(นะโม ตัสสสุฯ 3 จบ)

สังโฆ วิสุทฺโธ วัระระทักขิณโย สันตินทริโย สัพพะมะลัปปะหิ โน कुณฺเหติ เนเกหิ
 สมะหิทธิปัตโต อะนาสะโว ตัง ปะณะมามีสังฆังฯ ติโยชะโน โลหะมะยัง ปาสาเท โย ชิวีโต
 วัระระทักขิณสาคระมัชฌเณ อูปะคุตโต นะเมโย อูปะคุตโต มหาเถโร

อันว่าพระมหาอุปัศตเถรเจ้าต้นใด อะระหังตั้ง อันเป็นอะระหังตำตั้นพะเสริฐ
 ทักขิณสาคระมัชฌเณ ฐิตอ อันตั้งอยู่ในท่ามกลางป็นน้ำ มหาสมุทรรกล้าได้ โลหะปะสาทะ
 มะยัง ในพะสาทอันแล้วด้วยทองแดง ติโยชุนุพเพโธ อันสูงได้ 3 โยชน ชิวีโต ตรีบอันได้ถึง
 นิพพาน โส อูปะคุตโต อันว่าพระมหาอุปัศตเจ้าต้นเป็นอะระหังตำตั้นพะเสริฐนั้น นะเม มักว่า
 นะมามี ผู้ซำก็ไหวด้วยครบยาแวง ในกำละบัดนี้แลณาฯ

สาธุ สาธุ สาธุ โอภาสะ ข้าแต่พระมหาอุปัศตเถรเจ้า ต้นเมตตามายโผด แก่นรณราฝุง
 ศรัทธาผู้ซำตั้งหลาย คือว่าได้รับเอายังมีนตนา เสด็จยาตราอำปิปกรักษายังสมณะศรัทธา
 และมูลศรัทธาผู้ซำตั้งหลาย หือได้เปิกป็นเสียยังภัยยะอุปปัทวะกังวลอนตรายนานาต่าง ๆ
 อันมาบังเกิดหือเดือดเนื้อแลร้อนใจ เจ้ากูตั้นผาเสริฐก็มาห้ามหับกำจัดเสียยังมาระปิกขมาร
 อันหากปากันมาผ่าสุน คือ ว่ามากระทำหือเป็นแดดร้าย ลมร้าย ฝนร้าย น้ำร้าย ไฟร้าย
 สัตว์ร้าย และสัปปะอะวะมังคะละตั้งมวล อันมาบังเกิดหือสะดุ้งตกใจ เป็นเจ็บไข้ได้เมื่อยก็ตี
 มากระทำหือพรั้าจับมีตบาด วิวาทผิตเถียง บุบตีด้วยโกธามานะก็ตี เหตุตั้งหลายหม่มวลนี้
 ย่อมเกิดด้วยมาระปิกขมารหากมาแสงหือเป็นไปเสี่ยังจะแลณา เจ้ากุนวิเศษก็หากกำจัด
 ระวังเสียยังภัยยะตั้งมวลหม่มนั้นจึเอื้องจุประการ ด้วยเหตุนี้ใส่ ผู้ซำตั้งหลายจึงน้อมไหวซำบ
 ปูจา ยังมหากรุณาธิคุณยิ่ง อันพระมหาเถรเจ้าหากชุนณา หลอนว่าหม่มุระนะระราศรัทธาเฒ่า
 แก่ผู้ซำตั้งหลายได้ประมาทลาสาด้วยกาย วาจา ใจ แก่พระมหาอุปัศตเถรเจ้า มาแล้วเหิงเมิน
 นานด้วยไต่ยทวารทุจริตการหลายหลาก โทษน้อยมาหนักเบา หลอนได้กระทำการโศกเศร้า

กวนการบาปหยาบจำสาหด ด้วยอริยะบพบ่างได้ยกย่างบ่าม ยามเมื่อเข้าสู่ห้องอาราม พุทธศาสนา หลอนได้ประมาทผิดผวน ผู้ช้าน้อยตั้งหลายก็วอนไหว้ขอขมาพระมหาอุปคุตเถร เจ้าจูงอนุญาตหื้อขอขมา ขอจูงหื้อมีเมตตามหากฎณาปฏิคคาหะรับเอาอย่างขันสุมา ตั้งสุกัณฑา สัมปอย อันผู้ช้าน้อยตั้งหลาย หากถวายปูजाไหว้นบพระบาทด้วยสิระสา ขอจูงเทศนาขมา เสี่ยยังโทษ เพื่อหื้อหายโศกหมดใส ขออย่าหื้อได้เป็นจะราพิจะโรเยื่องใด ในสัคคะมัคคะ 3 สิ่ง มีนิพพานสุขยิ่งเป็นปรมัตถ์ แก่สมณะศรัทธาและมูลละศรัทธาผู้ช้าน้อยตั้งหลาย จุดัน จุงค์ผู้จุงคนๆ นั้น จุงจักมีเตียงแต่ดีหลี ด้วยตั้งผู้ช้าน้อยจักขอสมมาคารวะด้วยนัยยะแห่ง กถาบาลีว่า

สาธุ สาธุ สาธุ อัจฉโยโน เม ภันเต อัจฉมะคะมา ยะถาพะเล ยะถามูพะเห ยะถาอะกุ สะเล เยมะยัง มหาอุปคุตตั้ง ตะเยสุ อะตีตวา ปัจจุปันเนวา อวิวา ยะทิวา ระโหวา กาเยนะ วา วาจะยะวา มะนะสวา ปะมาทังวา มัคคาริ มะหาอะการะวังวา ชะนิมहा อัมปะมาหัง อะกะริมา เตสังโณภันเต อัจฉะยัง อัจฉะโยโต ปฏิคัณฑาตุ อายะติง สังวะรายะ อายะติง สังวะริสสามิ นะปุมณะวัง ปฏิกะริสสามิ สาสัจจะ คุรุคาวะ มะหาปัญญา มหากุสละ เจตนา อัมหากัง ทีฆรัตตัง หิตายะ สุขายะ ยาวะนิปานะ สังวะทันตุโนฯ

(พระครูพิธานธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 47 - 50)

จะเห็นว่านอกจาก “คำกล่าวอาราธนาพระอุปคุต” มาคุ้มครองงานแล้วยังต้องมี “คำส่ง พระอุปคุต” เมื่องานเสร็จสิ้นด้วย “การส่งพระอุปคุต” ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญเช่นกัน เพราะมี คำกล่าว “เอามาอย่างไร เอาไปอย่างนั้น” (พระครูวิสุทธิสังฆการ, สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2546 อ้างถึงใน พระประพันธ์ สุทฺธจิตโต (กวางสิบสาม), 2548: 41) โดยหมายความว่าเมื่อไปเชิญก้อนหิน พระอุปคุตจากแม่น้ำแล้วแห่มาที่วัด เมื่อเสร็จสิ้นงานก็ต้องกล่าวคำขอขมาหากมีการล่วงเกิน แล้วแห่ ไปส่งที่แม่น้ำ ห้ามนำก้อนหินไปโยน หากวัดใดทำเช่นนั้นจะเกิดการตกขีด ทำให้เกิดความเดือดร้อน และแตกสามัคคีกันระหว่างวัดกับชาวบ้าน (พระครูสันติธรรมวัฒน์, สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2546 อ้างถึงใน พระประพันธ์ สุทฺธจิตโต (กวางสิบสาม), 2548: 41)

นอกจากนี้ระหว่างที่นิมนต์พระอุปคุตมาสถิตที่หอพระอุปคุตจะต้องถวายภัตตาหาร พระอุปคุตด้วย ถือเป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่ง ดังที่พบว่ามีคำบูชาข้าวพระอุปคุตบันทึกไว้ใน หนังสือพิธีกรรมโบราณของล้านนาโดยเฉพาะ ดังนี้

คำบูชาข้าวมหาอุปัชฌาย์

อิมัง โอทนะปะนิณฑะทานัง มะหาอุปัชฌาย์ สักกัจจัง เทมะ ปุเชมะ, ทุติยัมปิ อิมัง
โอทนะปะนิณฑะทานัง มะหาอุปัชฌาย์ สักกัจจัง เทมะ ปุเชมะ, ตะติยัมปิ อิมัง โอทนะปะนิณฑะ
ทานัง มะหาอุปัชฌาย์ สักกัจจัง เทมะ ปุเชมะ, ทีฆะรัตตัง อัตถายะ หิตายะ สุขายะ ยาวะ
นิพพานายะ สังวัตตันตุ โนฯ (ญาณสมปนโน, ม.ป.ป.: 110)

งานปอยหลวงของล้านนาที่จะมีการอาราธนาพระมหาอุปัชฌาย์ไปปกปักรักษางาน ได้แก่ งาน
ฉลองเสนาสนะถาวรวัตถุต่างๆ ของวัด เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ศาลาการเปรียญ หอธรรม ฯลฯ ซึ่งถือ
เป็นงานบุญใหญ่จึงได้มีการเฉลิมฉลองหลายวัน และต้องการให้งานราบรื่นประสบความสำเร็จ จึงได้มี
การนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานสอดคล้องกับเหตุการณ์ในตำนานที่พระเจ้าอโศกนิมนต์
พระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานฉลองพระธาตุ 84,000 องค์ให้ปลอดภัยจากการก่อตัวของพญามาร
นอกจากนี้ยังมีการนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานบุญประจำปีที่สำคัญงานอื่นๆ ของวัด เช่น งาน
ตั้งธรรมหลวง งานนมัสการพระธาตุประจำปี เป็นต้น

ประเพณีอีกประเพณีหนึ่งของชาวไทยยวนล้านนาคือ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” หรือ
การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในคืนวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ โดยมาจากความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์จะขึ้นมาจาก
ใต้สมุทรเพื่อมาบิณฑบาตในตอนใกล้รุ่งของวันเป็งปู้ด มณี พยอมยงค์กล่าวถึงอานิสงส์การตักบาตร
พระอุปัชฌาย์ในวันเป็งปู้ดที่สอดคล้องกับประวัติพระอุปัชฌาย์ว่า

ในเรื่องอุปัชฌาย์สูตร ซึ่งเป็นเรื่องราวพระเถระผู้ทรงฤทธิ์ที่เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง
พำนักเสวยวิมุตติสุขอยู่ในโลหปราสาท ในนาถพิภพหรือเมืองบาดาล พระอรหันต์รูปนี้จะ
ออกมาบิณฑบาตในเมืองมนุษย์ เทียวโปรดประชาชน ผู้มีบุญญาธิการ ให้ประสบความสำเร็จ
ตามคติความเชื่อทางศาสนาว่า หากใครได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ พระอรหันต์ที่
เข้ามานสมาบัติจะได้รับอานิสงส์มาก พระที่ออกจากสมาบัติจะหิวโหยมาก หากใครได้
ถวายจะเป็นบุญใหญ่สำหรับคนนั้น ผู้ชายหากจะปรารถนาเป็นเสนาบดีก็ยอมได้ หญิงจะ
ปรารถนาเป็นภรรยาของเศรษฐี หรือเสนาบดีก็ยอมได้ ตั้งใจนึก หากเผชิญใครไปตักบาตร
ตรงกับพระมหาอุปัชฌาย์ยอมจะเป็นคนโศกตติ ดังนั้นในล้านนาไทยจึงนิยมตักบาตรพระมหา
อุปัชฌาย์ในวันเพ็ญพุธ คือวันขึ้น 15 ค่ำ ตรงกับวันพุธ หากวันเพ็งพุธมาถึง จึงพากันตักบาตร
ทุกครั้ง ใช้เวลาตักบาตรประมาณ 02.00 - 05.00 น. จึงมีประเพณีใส่บาตร “เป็งพุธ” ตลอด
มาจนกระทั่งทุกวันนี้ (มณี พยอมยงค์, 2529a: 126 - 127)

นอกจากนี้กล่าวกันว่าบางครั้งพระอุปัศฺตก็แปลงกายเป็นสามเณรมาบิณฑบาต หรืออาจจะปรากฏตัวในร่างพระภิกษุรูปร่างสูงใหญ่ เมื่อถึงวันเบ้งปืดชาวล้านนาจะตื่นขึ้นมาเตรียมอาหารและไปคอยอยู่ตามถนนแต่เช้ามืด เพราะเชื่อกันว่าหากใครได้ตักบาตรกับพระอุปัศฺตจะร่ำรวย ได้รับอานิสงส์มาก และท่านจะมารับบิณฑบาตเพื่อโปรดคนเพียงคนเดียวเท่านั้น (วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, 2542: 4744)

ความเชื่อว่าการตักบาตรพระอุปัศฺตในช่วงเวลาพิเศษดังกล่าวจะบันดาลโชคลาภให้แก่ผู้ที่พระอุปัศฺตมาโปรดมีที่มาจากตำนาน “พระอุปัศฺตบันดาลโชค” ที่เป็นที่รู้จักในพม่าและภาคเหนือของไทยดังที่มีตำนานของพม่ากล่าวถึงการตักบาตรพระอุปัศฺตซึ่งปรากฏใน พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า

มีคำกล่าวกันว่าชาวเมืองวางกุนผู้หนึ่ง ได้ตักบาตรพระอุปัศฺตแล้วได้เป็นเศรษฐี ชาวเมืองวางกุนทั้งปวงจึงพากันหุงข้าวแต่ยังไม่สว่างคอยตักบาตรพระอุปัศฺต จนทุกวันนี้ก็ยังมีความนับถือพระอุปัศฺตเช่นนี้แพร่หลายมากขึ้น แต่ไม่มีผู้ใดได้โอกาสตักบาตรพระอุปัศฺต จึงได้กล่าวว่า ถึงว่าไม่ตักบาตรแต่เพียงได้ทำสักการบูชา ก็จะมีผลานิสงส์เหมือนกัน...

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2516: 554 - 555)

มีผู้สันนิษฐานว่าประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺตน่าจะเป็นประเพณีของพม่าที่ชาวพุทธล้านนา รับมา และเชื่อว่าพระอุปัศฺตนั้นจะบันดาลความร่ำรวยและความปลอดภัยแก่ผู้ที่นับถือ (มณี พยอมยงค์, 2529b: 46) อุดม รุ่งเรืองศรีกล่าวถึงประเพณีตักบาตรเบ้งปืดของคนล้านนาในอดีต ดังนี้

นอกจากนั้นชาวล้านนายังเชื่อกันอีกว่า ถ้าวันไหนเดือนเพ็ญโคจรมาตรงกับวันพุธ (เบ้งปืด) เชื่อกันว่าพระอุปัศฺตจะขึ้นจากมหาสมุทรมารับบิณฑบาตแต่เช้ามืด โดยเดินปนเปไปกับกลุ่มพระเณรทั่วไปนั่นเอง เวลาใส่บาตรหากบังเอิญไปพบพระอุปัศฺตเข้าจะถือว่าเป็นโชคมหาศาล ดังนั้นชาวพุทธล้านนาจึงนิยมตื่นใส่บาตรในวันนี้ตั้งแต่เวลา 04.00 – 05.00 นาฬิกา หรือเชื่อกันว่านั่นมากเป็นพิเศษกว่าวันอื่นๆ (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2542: 4723)

ตำนานการใส่บาตรพระอุปัศฺตของชาวพม่าและคำบอกเล่าของอุดม รุ่งเรืองศรี แสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตของชาวพม่าและชาวล้านนาว่าพระอุปัศฺตท่านยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน

บางครั้งพระอุปคุตจะขึ้นจากมหาสมุทรมาบิณฑบาตที่โลกมนุษย์ ผู้ใดได้ตักบาตรพระอุปคุต ผู้นั้นจะโชคดี ได้อานิสงส์มาก โอกาสที่จะได้พบพระอุปคุตนั้นถือว่าหายาก ตำนานพม่าระบุว่าต้องมาคอยตักบาตรในช่วงเช้ามีด ยังไม่สว่าง ซึ่งไม่รู้ว่าจะได้พบท่านหรือไม่ ส่วนชาวล้านนาที่เชื่อว่าจะต้องคอยตักบาตรตอนเช้ามีด แต่ระบุเพิ่มเติมว่าต้องเป็นวัน “เป็งปู้ด” คือวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธเท่านั้น จะเห็นว่าโอกาสที่จะได้ทำบุญตักบาตรพระอุปคุตของชาวล้านนานั้นเจาะจงไปว่าเป็นวันเป็งปู้ด ซึ่งกลายเป็นที่มาของการตักบาตรเป็งปู้ดในขณะที่พม่าไม่ได้เจาะจงว่าต้องเป็นวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธเท่านั้น กล่าวได้ว่าการตักบาตรในวันเป็งปู้ดจึงเป็นประเพณีเฉพาะของชาวล้านนาที่มีที่มาจาก การตักบาตรพระอุปคุตนั่นเอง

พระประพันธ์ สุทฺธจิตโต (2548: 42 - 43) เจ้าอาวาสวัดอุปคุตรูปปัจจุบันได้ศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนาแล้วสรุปว่าประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธเป็นประเพณีที่นิยมเฉพาะในภาคเหนือ โดยได้รับอิทธิพลมาจากพม่า และปฏิบัติสืบทอดมาเกือบสี่ร้อยปี นับตั้งแต่เชียงใหม่อยู่ใต้ปกครองของพม่าเมื่อ พ.ศ. 2101 ในสมัยก่อนชาวล้านนาจะเตรียมอาหารไว้คอยใส่บาตรตั้งแต่เวลาเที่ยงคืนตามตรอกซอกซอยบริเวณบ้านของตน แต่ปัจจุบันนิยมมาทำบุญตักบาตรที่ถนนท่าแพหน้าวัดอุปคุต ตักบาตรแล้วก็จะเข้ามาสรงน้ำและขอพรพระอุปคุตที่วัดอุปคุต นอกจากนี้พระประพันธ์ยังได้วิเคราะห์ว่าความเชื่อที่ว่า การตักบาตรเป็งปู้ดมีอานิสงส์มากนั้น สอดคล้องกับอานิสงส์การให้ทานในแต่ละวันของคนล้านนาซึ่งเชื่อว่าทำบุญทำทานวันพุธจะได้ อานิสงส์มากกว่าวันอื่นของสัปดาห์ ดังนี้

วันอาทิตย์	ให้ทาน	จักได้ร้อยเท่า
วันจันทร์	ให้ทาน	จักเสียร้อยเท่า
วันอังคาร	ให้ทาน	จักได้ส่วนหนึ่ง เสียส่วนหนึ่ง
วันพุธ	ให้ทาน	จักได้แสนเท่า
วันพฤหัสบดี	ให้ทาน	จักเสียแสนเท่า
วันศุกร์	ให้ทาน	จักได้ร้อยเท่า
วันเสาร์	ให้ทาน	จักได้เจ็ดเท่า

(พระครูสิริรัตนสุนทร (อินแก้ว มณีรัตน์), 2537: 15 อ้างถึงใน พระประพันธ์ สุทฺธจิตโต (กวางสืบสาม), 2548: 51)

การที่ชาวล้านนามีความเชื่อเรื่องอานิสงส์การให้ทานในวันพุธเป็นวันที่มีอานิสงส์สูงที่สุด และการเรียกชื่อประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺตว่า “ตักบาตรเป็งปู้ด” อันเป็นภาษาพื้นเมือง จึงสะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อของชาวล้านนาเกี่ยวกับช่วงเวลาพิเศษที่จะได้พบพระอุปัศฺตว่าต้องเป็นวันเพ็ญพุธ ในขณะที่ชาวพม่าไม่ได้เจาะจงว่าจะต้องเป็นวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธเท่านั้น การตักบาตรเป็งปู้ดจึงเป็นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวล้านนาที่มีความแตกต่างจากชาวพม่า ดังที่ John Strong (1992: 250) ได้ศึกษาตำนานการพบพระอุปัศฺตและการตักบาตรพระอุปัศฺตของชาวพม่าและชาวเชียงใหม่ และกล่าวว่าเมื่อสอบถามชาวพม่าไม่มีใครรู้จักประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺตในวันเป็งปู้ดแบบเชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม John Strong วิเคราะห์ว่าวันพุธมีความหมายบางประการที่สำคัญและมีความเชื่อมโยงระหว่างวันพุธกับพระอุปัศฺต ซึ่งความเชื่อมโยงดังกล่าวทำให้มองเห็นความพิเศษของวันเป็งปู้ด เช่น การที่พระพุทธรูปเจ้าประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพานในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ การเรียกชื่อวันว่าวันพุธซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธรูปเจ้า การที่วันพุธเป็นวันของพระราหูซึ่งราหูเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับพระอุปัศฺต ดังที่พบว่ามียุทธกรรมแบบพม่าที่จะแกะรูปพระอุปัศฺตในช่วงที่ราหูอมพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ ยุทธกรรมดังกล่าวจึงเชื่อมโยงกับอภินิหารอำนาจในการขจัดสิ่งไม่ดีของพระอุปัศฺตด้วย (Strong, 1992: 248 - 252)

หากนำความคิดเรื่องพระราหูมาพิจารณาพร้อมกับความเชื่อเรื่องอานิสงส์การทำทานที่ได้แสนเท่าในวันพุธของชาวล้านนาจะเห็นว่าสอดคล้องกัน เนื่องจากดาวราหูเป็นสัญลักษณ์ของเคราะห์ร้ายตามความเชื่อทางโหราศาสตร์ (เอกรินทร์ พึ่งประชา, 2545: 64 - 65) วันพุธซึ่งเป็นวันพระราหูจึงให้ความรู้สึกว่าเป็นวันไม่ดี หรือมีเคราะห์ คติความเชื่อที่ว่าทำบุญในวันพุธจะได้อานิสงส์แสนเท่าจึงเป็นสร้างพลังด้านบวกจากพระพุทธรูปศาสนาเพื่อให้เหนือพลังด้านลบคือพระราหูหรือเคราะห์ร้ายต่างๆ เป็นการถ่วงดุลอำนาจระหว่างสองขั้วที่แตกต่างกัน ทั้งยังก่อให้เกิดความสบายใจในวันทีเชื่อกันว่าเป็นวันพระราหู และยังส่งเสริมให้คนมาทำบุญให้มากขึ้นในวันของพระราหูดังกล่าว นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องพระอุปัศฺตซึ่งสามารถปราบมารหรือขจัดสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ให้หมดไปได้ “ประเพณีการตักบาตรพระอุปัศฺต” ในวันเป็งปู้ดของล้านนาจึงดำรงอยู่ในบริบทของคติความเชื่อที่ผสมผสานกันทั้งพม่าและล้านนา และหลอมรวมกลายเป็นประเพณีที่สอดคล้องกับความเชื่อของชาวล้านนา

พระอุปัศฺตยังมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมอีกประเภทหนึ่งของชาวล้านนา นั่นคือพิธีกรรมขอฝน ชาวล้านนามีพิธีกรรมขอฝนหลากหลายรูปแบบเพื่อขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้ฝนตก

เพียงพอสำหรับให้ข้าวกกล้าเจริญเติบโต พิธีกรรมขอฝนของชาวล้านนามีหลายพิธี เช่น การฟังธรรม ปลาช่อน การชุมนุมธรรม การทานช้างเผือก การบูชาแถน การแห่หมอม ในการฟังธรรมปลาช่อนหรือ การชุมนุมธรรมเพื่อขอฝนจะสร้างหอพระอุปกตเป็นส่วนหนึ่งในพิธีขอฝนด้วย (ศรีเลา เกษพรหม, 2541: 97 - 110) และจะกล่าวคำโอกาสเพื่อขอฝนจากพระอุปกตด้วย ดังนี้

คำโอกาสรารนาพระอุปกตในพิธีขอฝน

อุปกตโต มหาเถโร สัมพุทเธ วิญญณกะโต มารัญจะ มาพะลัญจะ ทัมมิสัโต อนาคะเต อุปกตตัง มหาเถรัง มะหิตะยิกัง ยังยัง อุปกตทะวัง ชาตัง วิริงเสติ อุปกตตัง ดินาเมติ

โอกาส กันเต ข้าแต่มหาอุปกตเถรเจ้า ตนมปัญญาทิกุณ สีลาทิกุณ อันล้ำเลิศ เป็นอรหันตาดนประเสริฐ อันอยู่รักษายังโลกและศาสนา ตราบ 5000 พระวัสสา ในครากาละบัดนี้ รัฐสถานบ้านเมืองแห่งผู้ข้าทั้งหลาย และพุทธศาสนาแห่งผู้ข้าทั้งหลาย ก็เป็นอันแห้งแล้ง ขาดจากน้ำฟ้าสายฝน คนทั้งหลายก็ไต่เยยะไร้ไร้นา มีข้าวกกล้าเหี่ยวแห้งบังเกิดเป็นทุพภิกขภัย อันอยากน้ำกันข้าวและมีมารปักษะมารทั้งหลายมาเบียดเบียนย่ำคำรามหือลำบากผาญใจ เป็นพยาธิโรคา เจ็บใหม่ไข้หนาว ผีฮ่าผีเกนมาบีบเบียน แก่สัตว์และคนทั้งหลายอยู่ได้ขาดสาย บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลาย มีทั้งภายในและภายนอก ภายในหมายมี มหาสวารถเจ้าวัด..... เป็นเค้า พระสังฆเจ้าชู้ดวงอารามทั้งมวลชุตนหนภายนอกหมายมี महाराชตนะสวราชการบ้านเมืองทั้งมวล ชุผู้น้อยใหญ่หญิงชาย ก็มีความเดือดเนื้อร้อนใจ จึงมีเจตนาศรัทธาเฉพาะอาศัยเชิงบุญแห่งมหาอุปกตเถร เป็นที่จึ่งที่เพ็ง ว่าสันนี้แท้ดีหลี จึงมีสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ทั้งในเวียงนอกเวียง และบ้านนอกชอกนิกมทั้งมวล ก็จึ่งได้สนองขงชวายตคแต่แปลงน้อมนำมายังปรมมิสพูชาทั้งหลายหมายมีสุคันธบุพผาลาชา ข้าวตอกดอกไม้และประทีปเผิงเปลวไฟมาเจาะตามบูชา มีทั้งบาตร และผ้าเครื่องหลวง และน้ำตัน ชันหมาก ชันข้าวโภชนะอาหาร หมากเหมี้ยงพลูยาคิลานะปัจจัยทั้งมวลฝูงนี้ ขออังกาสราธนาณิมนต์ยังพระมหาอุปกตเถรเจ้าตนประเสริฐ จุงมีธัมมะเมตตาดินคุดุณณา ยังผู้ข้าทั้งหลาย แล้วจุงเสด็จยาดรออกมาจากวิมานกุฎิวินหาร พื้นท้องมหาสมุทรแล้ว จุงมาสถิตสำราญอยู่ในคันธกุฎิอันตั้งไว้ในวัดวาอารามสัณฐานที่นี้ ขอจุงปฏิบัติหะรับเอาอังกะเครื่องกริยาบูชาแห่งผู้ข้าทั้งหลายแล้วขอเจ้ากุดนประเสริฐ จุงจักหือห้ามเสียหมู่ปักษะมาร ภัยอันตรายทั้งหลาย แล้วขอหือวางลงยังท่าฝนชลเมฆธาราไหลหลังถั่งตกลงมา หือชุ่มบ้านเย็นเมือง ออย่าหือฉิบหายตายเสียยังพิชชะข้าวกกล้าไร้นาทั้งมวล และพิชชะของปลุกลูกไม้ทั้งมวล ขอหืออับระมวล พ่าเพงด้วย

น้ำฟ้าสายฝน ไร่นา ข้าวกล้า เครื่องโภชนะอาหาร พริกเกลือ หมากเหมี้ยงพลูยาและเงินค่า
 สัมปตติทั้งมวล ชูเยื้องชูประการ แล้วขอร้องให้ผู้ข้าทั้งหลาย ได้อยู่สัพพะสวัสดิมีสุขไปชวัน
 ชุยาม ห้อยท่างได้พำเพงบุญ จำศีลกินทาน คำชูศาสนาแห่งพระพุทเจ้าตราบเสี้ยงจิรกาล
 ยาวนานมากนักรนา จุงจักมีเที่ยงแท้ดีหลี จิงทะหวัน

(ศรีเลา เกษพรหม, 2541: 118 - 119)

พิธีกรรม “ขอฝนจากพระอุปคุต” เป็นพิธีกรรมเสริมที่ปรากฏร่วมกับพิธีกรรมขอฝนที่อาศัย
 อำนาจพระพุทศาสนา เช่น ฟังธรรมปลาช่อน ชุมนุมนธรรม ทานช้างเผือก คำโอกาสราธนาพระอุปคุต
 ช้างตันแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องพระอุปคุตบันดาลฝนของคนล้านนาว่าการนิมนต์พระอุปคุตขึ้นจาก
 น้ำมาที่หอพระอุปคุตที่เตรียมไว้ เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่สามารถจะบันดาลให้ฝนตกได้ตามความเชื่อของ
 ชาวล้านนา แสดงให้เห็นความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตมีอิทธิฤทธิ์ในการควบคุมน้ำ ทั้งการป้องกันฝนไม่ให้
 ตกในงานบุญ และการบันดาลให้ฝนตกในฤดูทำนา ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตจึง
 สัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวล้านนาทั้งในด้านการทำมาหากิน และการทำบุญสุนทานตามประเพณีใน
 พระพุทศาสนา

พระอุปคุตในการรับรู้ของคนไทใหญ่

ชาวไทใหญ่มีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็ชาวไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ใน
 รัฐฉานประเทศพม่า หรือที่อพยพไปอยู่ในประเทศอื่น ดังที่พบว่ากลุ่มไทคำตี้ซึ่งเป็นชาวไทใหญ่ที่
 อพยพจากรัฐฉานไปอาศัยอยู่ในรัฐอรุณจัลประเทศในประเศอินเดียกว่าสองร้อยปีแล้ว ก็ยังคงมีความ
 เชื่อเรื่องพระอุปคุต ดังที่พบรูปปั้นพระอุปคุตล้วงบาตรนั่งบนใบบัวอยู่ในปราสาทกลางน้ำที่หมู่บ้านน้ำ
 ไสและอิมปอง โดยชาวไทคำตี้เรียกว่า “พระอุปคุต” หรือ “เจ้าสว่างอุกปุ๊ก” และเชื่อกันว่าพระอุปคุต
 เป็นเทวดาที่จะช่วยปกป้องรักษาให้ปลอดภัย (Siraporn Nathalang, 2008: 135 - 136)

ชาวไทใหญ่จากรัฐฉานเดินทางเข้ามาอาศัยอยู่ในหลายพื้นที่ทางภาคเหนือของไทย เช่น
 แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย และยังคงดำรงความเชื่อเรื่องพระอุปคุต ดังที่พบตำนานพระอุปคุต
 และประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตสืบทอดอยู่ในวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่ ความเชื่อและ
 ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในวัฒนธรรมของคนไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย มีทั้ง
 ประเพณีที่คล้ายกับกลุ่มไทยวนล้านนา และประเพณีที่แตกต่างกัน ชาวไทใหญ่มีความเชื่อว่า

พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่อยู่ใต้มหาสมุทร แต่แตกต่างจากกลุ่มคนไทยยวนล้านนาและคนไทยอีสานตรงที่พระอุปคุตในความเชื่อของคนไทใหญ่มีทั้งพระอุปคุตที่มี 1 รูป และพระอุปคุตที่มี 8 รูป เรียกว่า “สีโตนต่ายอ่าเนา สีโตนเผอ่าต่าย” หรือสีรูปตายแล้วยังไม่เนา สีรูปเผาแล้วยังไม่ตาย คัมภีร์ไทใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปคุต 8 รูป* กล่าวถึงพระอุปคุตอีกแบบหนึ่งที่มี 8 รูป โดยสีรูปมรณภาพแล้วอยู่บนภูเขาแต่ศพยังไม่เนา อีกสีรูปยังมีชีวิตอยู่แต่ชราภาพมากแล้ว อยู่ในทวีปทั้งสี่และอาศัยอยู่ในมหาสมุทร และจะขึ้นมาบิณฑบาตในวันเพ็ญเดือน 4 และเดือน 11 ที่ตรงกับวันพุธ (ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: 113) ข้อที่น่าสนใจคือพระอุปคุต 8 รูปนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกัน พระอรหันต์ชื่อพระอุปคุตมีเพียงรูปเดียวที่อยู่ทางทิศใต้ แต่ชาวไทใหญ่เรียกรวมกันว่าพระอุปคุตทั้ง 8 รูป

เรื่องราวของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน โดยอาศัยอยู่ประจำทิศต่างๆ ทั้งบนภูเขาและในมหาสมุทรนี้มีความคล้ายคลึงกับเรื่องของอรหันต์ทองคำ 18 รูปของทางมหายาน จิตรา ก่อนันทเกียรติ (2541: 132 - 139) ได้กล่าวว่าเรื่องของอรหันต์ทองคำนี้มีกล่าวไว้ในหลายคัมภีร์ แต่เดิมมี 16 รูปภายหลังมีเพิ่มเป็น 18 รูปมีชื่อแตกต่างกันไปบ้าง ตำนานต่างๆ เล่าว่าพระพุทธองค์ได้ขอไว้ก่อนที่พระองค์จะปรินิพพานว่าให้พระอรหันต์สาวกทั้ง 16 รูปอย่าเพิ่งนิพพาน แต่ให้อยู่รักษาพระศาสนาจนกว่าจะถึงยุคพระศรีอาริยมตไตรย พระอรหันต์ทั้ง 16 รูปนี้ประจำอยู่ที่ทิศทั้งสี่ของโลก นอกจากนี้ยังได้ยกข้อมูลในคัมภีร์ *ฮวบจู๊ก* มาอธิบาย ดังนี้

จากคัมภีร์ “ฮวบจู๊ก” ที่หลวงจีนเทียนจิ่ง หรือพระถังซำจั๋งได้แปลเป็นภาษาจีนได้กล่าวถึง 16 อรหันต์ว่า ทั้ง 16 องค์ชอบแปลงตนเป็นคนธรรมดาและมักน้อย เมื่อมีการทำบุญใดๆ ก็จะไปรับเครื่องไทยทานอย่างเจียมๆ ไม่ให้ผู้ใดรู้ว่าเป็นใคร เพื่อให้ผู้ทำบุญได้กุศลอย่างเต็มที่ โดยคัมภีร์ฮวบจู๊ก ได้กล่าวถึงชื่อและรายละเอียดของอรหันต์ 16 องค์ ไว้ดังนี้ปีณโฑลภารัทวาช อยู่ทางทิศตะวันตก มีพระอรหันต์ 1,000 องค์เป็นบริวาร

1. กนกวัจฉ อยู่ทางทิศเหนือ มีพระอรหันต์ 500 องค์เป็นบริวาร
2. กนกการัทวาช อยู่ทางทิศตะวันออก มีพระอรหันต์ 600 องค์เป็นบริวาร
3. สุปินท อยู่ทางทิศเหนือ มีพระอรหันต์ 700 องค์เป็นบริวาร
4. นกุล อยู่ทางทิศใต้ มีพระอรหันต์ 800 องค์เป็นบริวาร
5. ภัทร อยู่ที่ “ตามระทวีป” มีพระอรหันต์ 900 องค์เป็นบริวาร

6. กาลิก อยู่ที่ “สังฆาฏทวิป” มีพระอรหันต์ 1,000 องค์เป็นบริวาร
7. วัชรบุตร อยู่ที่ “บรรณทวิป” มีพระอรหันต์ 1,000 องค์เป็นบริวาร
8. สุปาก อยู่ที่กลางเขาคันธมาถนี ภาษาจีนเรียกว่า “เฮียงจี้ยัซตง” มีพระอรหันต์ 900 องค์เป็นบริวาร
9. ปันถก อยู่บนสวรรค์ตรัยตริงศ์ มีพระอรหันต์ 3,000 องค์เป็นบริวาร
10. รากุล อยู่ที่ “ปริยงค์ทวิป” มีพระอรหันต์ 1,100 องค์เป็นบริวาร
11. นาคเสน อยู่ที่เขาปาณชพในแคว้นมคธ มีพระอรหันต์ 1,200 องค์เป็นบริวาร
12. อิงคท อยู่ที่กลางเขาไวบูลย์บาร์ศว์ มีพระอรหันต์ 1,300 องค์เป็นบริวาร
13. วันวาสิ อยู่ที่กลางเขาวัตสะ มีพระอรหันต์ 1,400 องค์เป็นบริวาร
14. อชิต อยู่ที่กลางเขาคิฆณภู มีพระอรหันต์ 1,500 องค์เป็นบริวาร
15. จูทะปันถก อยู่ที่กลางเขาอิสินธร มีพระอรหันต์ 1,600 องค์เป็นบริวาร

(จิตรรา ก่อนันทเกียรติ, 2541: 136 - 137)

เรื่องราวของพระอรหันต์ทองคำของจีนมหายานที่ยังไม่นิพนพานแต่มีชีวิตอยู่ที่ภูเขาในทิศต่างๆ มีความคล้ายคลึงกับเรื่องพระอุปัคต 8 รูปของชาวไทใหญ่ แต่ชื่อไม่ตรงกัน นอกจากนี้ความเชื่อที่ว่าพระอรหันต์ทองคำจะแปลงตนเป็นคนธรรมดา มักน้อยมารับเครื่องไทยทานเจียบบๆ เพื่อให้คนได้กุศลเต็มทีนี้ยังคล้ายคลึงกับการที่พระอุปัคตมักจำแลงตนเป็นสามเณรน้อยหรือพระภิกษุผอมคล้ำมาบิณฑบาตเพื่อโปรดมนุษย์ด้วย แสดงให้เห็นว่าความคิดเรื่องพระอรหันต์สาวกที่ไม่นิพนพานแต่ยังมีชีวิตอยู่จนกว่าจะถึงยุคพระศรีอาริย์นี้ปรากฏในตำนานพระพุทธศาสนาทั้งของจีน พม่าและไทใหญ่

ประเวช คำสวัสดิ์ก็กล่าวว่าชาวไทใหญ่มีความเชื่อว่าพระอุปัคตจะขึ้นจากมหาสมุทรมาบิณฑบาต ในวันเพ็ญเดือน 4 เดือน 11 และเดือน 12 ที่ตรงกับวันพุธเรียกว่า “ปู่ตะฮูแป่” ชาวไทใหญ่จึงนิยมตื่นขึ้นมาตักบาตรแต่เช้ามีดในคืนวันเพ็ญ โดยมารอกันตั้งแต่ตี 5 โดยเฉพาะช่วงเช้าพรรษาจะตักบาตรทุกวันพระ ไม่ใช้การตักบาตรตอนเที่ยงคืนเฉพาะในวันเพ็ญพุธอย่าง “ประเพณีตักบาตรเป็งปู่” ของคนในภาคเหนือ การตื่นแต่เช้ามีดมารอตักบาตรในวันพระนั้นเชื่อกันว่าอาจจะมีโอกาสได้พบและทำบุญตักบาตรกับพระอุปัคต โดยพระอุปัคตจะปลอมตัวมาในลักษณะสามเณรหรือภิกษุที่มีกิริยาอาการประหลาด ครองจีวรไม่เรียบร้อย (ประเวช คำสวัสดิ์, 2548: 32 - 33) ส่วนพระใบฎีกาศาสน์ สาสนโน เจ้าอาวาสวัดพระนอนแม่ฮ่องสอนเล่าว่าพระอุปัคตนานๆ จะออกมาบิณฑบาตครั้งหนึ่ง ในช่วงเดือน 4 และเดือน 12 โดยเฉพาะทุกวันพระใหญ่ ถ้าโชคดีก็จะมีโอกาสได้พบพระอุปัคตโดยไม่รู้ว่าเป็นท่าน เพราะท่านจะครองจีวรเก่าๆ ไม่เรียบร้อย แต่หลังจากนั้นชีวิตจะดี

ขึ้นอย่างเห็นผลทันที (พระใบฎีกาศาสน์ สาสนโน, สัมภาษณ์ อ่างถึงใน ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: 86 - 87)

ความเชื่อเรื่องอานิสงส์การทำบุญกับพระอุปัชฌาย์จึงทำให้ชาวไทยใหญ่มีประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในตอนเช้ามีดของวันเพ็ญที่คล้ายคลึงกับชาวไทยวนล้านนา โดยเชื่อว่าอาจจะมีโอกาสได้พบพระอุปัชฌาย์ และไม่จำเป็นต้องเป็นวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธเท่านั้น

จะเห็นว่าชาวไทยวนล้านนากับชาวไทยใหญ่มีความเชื่อตรงกันว่าพระอุปัชฌาย์จะมาบิณฑบาตในช่วงเช้ามีดของวันพระที่ตรงกับวันเพ็ญ โดยชาวล้านนาระบุว่าต้องวันเป็นวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธด้วย ส่วนชาวไทยใหญ่ไม่ได้เจาะจงว่าเป็นวันพุธ แต่เชื่อว่ามักเป็นวันเพ็ญซึ่งเป็นวันพระใหญ่ในเดือน 4 เดือน 11 เดือน 12 หรือช่วงเข้าพรรษาเป็นช่วงเวลาที่สามารถได้ทำบุญตักบาตรกับพระอุปัชฌาย์

ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์อีกประเพณีหนึ่งของชาวไทยใหญ่คือ “ประเพณีลอยจอบบูชาพระอุปัชฌาย์” โดยมาจากความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ผู้บริสุทธิ์จำศีลอยู่ในมหาสมุทร จึงมีการแต่งจอบหรือสำเภาซึ่งมีลักษณะคล้ายปราสาทที่ตกแต่งอย่างสวยงาม และใส่เครื่องบูชาต่างๆ ลอยไปตามแม่น้ำเพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ การลอยแพใส่เครื่องบูชาพระอุปัชฌาย์เป็นส่วนหนึ่งของ “ประเพณีปอยมहाตุ๊ก” หรือประเพณีจับสลากถวายภัตตาหารพระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ และพระอุปัชฌาย์ที่นิยมจัดขึ้นระหว่างขึ้น 13 -15 ค่ำเดือนสิบสอง โดยในประเพณี “ปอยมहाตุ๊ก” จะมีประเพณีที่เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์คือ “ประเพณีอ่านคัมภีร์ธรรมชาวไทยใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปัชฌาย์ (เล็กปิ่นเจ้าอุปัชฌาย์)*” “ประเพณีจับสลากถวายภัตตาหารพระอุปัชฌาย์” และ “ประเพณีลอยกระทงบูชาพระอุปัชฌาย์” (ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: 26 - 32)

เจ้าภาพที่จับสลากได้พระอุปัชฌาย์ ใน “ประเพณีปอยมहाตุ๊ก” จะต้องเป็นเจ้าภาพในการทำกระทงบูชาพระอุปัชฌาย์ เจ้าภาพอื่นๆ ก็จะมาช่วยทำกระทงหรือแพบูชาพระอุปัชฌาย์ โดยจะมีการแห่พระอุปัชฌาย์ไปที่บ้านของเจ้าภาพ กลางคืนจะมีการเฉลิมฉลอง จุดเทียนตลอดคืน และอ่านคัมภีร์ธรรมเรื่อง *ประวัติพระอุปัชฌาย์* หลังเที่ยงคืนไปแล้ว ตอนเช้ามีดของวันเพ็ญเดือน 12 จะแห่แห่นกระทงไปที่แม่น้ำ โดยนิมนต์พระสงฆ์ไป 1 รูป เมื่อพระสงฆ์ให้ศีลให้พรแล้วก็ปล่อยกระทงไป กระทงนั้นมีลักษณะเป็นแพใหญ่ใส่เครื่องไทยทานต่างๆ เดิมมักทำเป็นแพต้นนุ่นและสร้างเป็นปราสาทบนแพ โดยสมมติว่าเป็นวัดพระอุปัชฌาย์ กลางปราสาทวางธูปบริวารต่างๆ พร้อมเครื่องไทยทาน 1 ชุด แล้วปล่อยให้ลอยไปตามแม่น้ำในตอนเช้ามีดเช่นกัน

ส่วนชาวไทยใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ก็มี “การลอยแพบูชาพระอุปัชฌาย์” ที่คล้ายคลึงกับชาวไทยใหญ่ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เรณู อรรถฐาเมศร์กล่าวถึงประเพณีลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน 12 ของชาวไทยใหญ่บ้านใหม่หมอกจ๋าม จังหวัดเชียงใหม่ว่าจะมี “การหลู่ต่านอุปัชฌาย์” หมายถึงการถวายข้าวบูชาพระอุปัชฌาย์ โดยพิธีนี้จะจัดขึ้นที่วัด พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีส่งแพ แพ้นั้นจะตกแต่งเป็นเรือบรรจุอาหาร และข้าวของเงินทองต่างๆที่จะถวายพระอุปัชฌาย์ แล้วปล่อยให้ลอยไปตามแม่น้ำประมาณ

ตี 4 – 5 เพื่อระลึกถึงบุญคุณของพระอุปคุตและขออำนาจพระอุปคุตบันดาลให้มีโชคลาภ และปลอดภัย ทั้งยังเป็นการลอยเคราะห์ด้วย ประเพณีแบบนี้ต่างจากการลอยกระทงในประเทศไทย แต่พบมากที่เมืองชาวไตในพม่า เช่น มณฑลสะเลเย ล่าเสี้ยว ตองจี (เรณู อรรถาเมศร์, 2541: 399)

“ประเพณีลอยจอบบูชาพระอุปคุต” หรือที่เรียกว่า “ตานพระอุปคุต” ของชาวไทใหญ่ในวันเพ็ญเดือนสิบสอง จึงเป็นประเพณีลอยแพปราสาทเพื่อถวายอาหารและไทยทานแด่พระอุปคุตผู้อยู่ในมหาสมุทร “ประเพณีลอยจอบ” ของชาวไทใหญ่จึงแตกต่างจากการลอยกระทงในวันเพ็ญเดือนสิบสองของคนไทยภาคกลางหรือส่วนใหญ่ของประเทศ “การลอยจอบบูชาพระอุปคุต” ของชาวไทใหญ่มิมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับ “ประเพณีลอยพระอุปคุต” ของชาวพม่าด้วย นอกจากนี้จะเห็นว่าชาวไทใหญ่ศรัทธาพระอุปคุตมาก แม้ในการทำบุญอื่นๆ ก็จะมีการถวายทานพระอุปคุตร่วมด้วย ดังเช่น “ประเพณีปอยมหาตุ๊ก” ซึ่งมีการจับสลากเจ้าภาพที่จะถวายภัตตาหารแด่พระพุทธรูปเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ ก็จะมีการทำสลากสำหรับพระอุปคุตด้วยเช่นกัน ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตจึงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทใหญ่อย่างเข้มข้น

พระอุปคุตในการรับรู้ของคนไทลื้อ

กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตเช่นเดียวกับชาวไทใหญ่คือชาวไทลื้อ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ (2547) ได้บันทึกถึง “ประเพณีการทานอุปคุต” ของชาวไทลื้อสิบสองปันนาซึ่งเป็นข้อมูลตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2500 ชาวไทลื้อเชื่อว่าพระอุปคุตเป็นพระเถระสมัยพระเจ้าอโศกซึ่งเป็นผู้ชนะมาร นอกจากนี้ยังมีตำนานบางเรื่องเล่าว่าอุปคุตเป็นเทวดาที่อาศัยอยู่ที่เกาะกลางแม่น้ำใหญ่ มี 4 หรือ 8 องค์ อุปคุตมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของมนุษย์ การถวายทานอุปคุตจึงจะทำให้มีโชคลาภ ปราศจากอุปสรรคเพราะอุปคุตค้าชูผู้ถวายทาน “การทานอุปคุต” เป็นการทำบุญส่วนบุคคล มักทำในเดือนเจียง (เดือน 1) เดือน 4 หรือเดือน 5 แต่ต้องเป็นวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ ผู้ถวายทานอุปคุตต้องทำแพที่มีสำเภาและปราสาทสำหรับบรรจุเครื่องไทยทานต่างๆ เช่น เสื้อผ้า ข้าวเปลือกข้าวสาร เงิน ดอกไม้ พืชพันธุ์ธัญญาหารและเครื่องใช้ต่างๆ แล้วนำแพไปผูกไว้ริมแม่น้ำ การถวายทานเริ่มในเวลากลางคืนโดยนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเทศน์ธรรมต่างๆริมฝั่งน้ำ แล้วเมื่อจะถวายทานก็เทศน์ *ธรรมอุปคุต* แล้วเจ้าของหรืออาจารย์กล่าวคำถวายทานและอาราธนาพระอุปคุตให้มารับทาน หากกระแสน้ำขึ้นสูงหมายความว่าเทวดาอุปคุตได้มารับทานแล้ว ก็ปล่อยแพสำเภาไปตามแม่น้ำ หากน้ำยังไม่ขึ้นจะไม่ตัดเชือกปล่อยสำเภาและกล่าวคำไหว้อุปคุตซ้ำอีกหลายรอบ เมื่อปล่อยแพถวายทานแล้วก็จะฟังเทศน์ร่วมกันต่อจนรุ่งเช้าแล้วถวายเครื่องภัตตาหารแด่พระสงฆ์ จึงถือว่าเสร็จพิธี (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2547: 217 - 219)

“ประเพณีการทานอุปคุต” นี้ยังอยู่ในความทรงจำของชาวไทลื้อที่ชุมชนปิยะพร อำเภอแม่สายจังหวัดเชียงราย ชาวไทลื้อเชื่อกันว่าพระอุปคุตจะขึ้นมาบนโลกมนุษย์บางช่วงเวลา เรียกว่า

“เดือน 4 ออก 4 เดือน 5 ออก 5” คือเดือน 4 ลือหรือกุมภาพันธ์ที่วันเพ็ญตรงกับวันพุธ และเดือน 5 ลือคือมีนาคมที่วันเพ็ญตรงกับวันพฤหัสบดี “การถวายทานอุทิศ” จะทำส่วนตัวหรือคนในหมู่บ้าน ร่วมกันทำก็ได้ ผู้ที่ต้องการถวายทานพระอุทิศจะนิมนต์พระไปเทศน์ที่บริเวณสบแม่น้ำใหญ่ จะเริ่มเทศน์ตั้งแต่ช่วงเย็น ส่วนเครื่องไทยทานจะทำเป็นปราสาทต้นเงินหรือทองพร้อมใส่ธูปธูป 4 ชุด พอถึงเวลาประมาณตี 3 - 4 ก็ลอยปราสาทใส่เครื่องไทยทานไป พิธีนี้ยังทำกันอยู่ที่เมืองยอง (อิน ดวงดี, 4 มีนาคม 2557, 19 กันยายน 2556)

ส่วนชาวลื้อที่จังหวัดน่านมี “พิธีเชิญพระอุทิศ” มาปกป้องคุ้มครองงานพิธีกรรมให้ราบรื่น ไม่มีอุปสรรค ดัง “งานตั้งธรรมหลวง” ของชาวไทลื้อที่บ้านห้วยโก๋น จังหวัดน่านที่ต้องมีขบวนแห่ไปเชิญพระอุทิศมาจากแม่น้ำก่อนที่จะมีงานตั้งธรรมหลวง โดยช่วงบ่ายของวันแรกซึ่งเป็นวันเตรียมงาน ขบวนแห่พระอุทิศประกอบด้วยพระสงฆ์ อาจารย์และชาวบ้าน ต้องไปประกอบพิธีสวดคาถาอัญเชิญที่ริมฝั่งน้ำและต้องเตรียมเสื่อ หมอน หม้อ บาตร ผ้าไตร น้ำอบน้ำหอมไปด้วย เมื่อไปถึงตัวแทนจะนำพระพุทธรูปหินที่สมมติเป็นพระ อุทิศไปวางไว้ใต้น้ำ แล้วจึงมีการดำน้ำ 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 และ 2 จะดำก่อนหินขึ้นมาซึ่งคนบนฝั่งจะบอกว่าไม่ใช่ พอครั้งที่ 3 จึงเชิญพระพุทธรูปขึ้นจากน้ำแล้วแห่กลับวัด (พุ่มพวง อภิวังศ์, 2550: 112 - 113) จะเห็นว่าตัวแทนพระอุทิศในพิธีกรรมดังกล่าวคือพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุทิศซึ่งเป็นพระอรหันตสาวกในพระพุทธศาสนา

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุทิศในพื้นที่ภาคเหนือจึงยังคงสืบทอดอยู่ในกลุ่มคนไทย ยวน ไทใหญ่และไทลื้อ และมีทั้งประเพณีที่คล้ายคลึงกันคือการอาราธนาพระอุทิศมาคุ้มครองงาน บุญทางพุทธศาสนา และประเพณีที่แตกต่างกันตามวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องพระอุทิศขึ้นมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์นั้นจะเห็นว่ามีเรื่องเวลาที่แตกต่างกัน คือในขณะที่ชาวล้านนาจะจงใจว่าพระอุทิศจะขึ้นมาบิณฑบาตเฉพาะวันเป็งปู้ด แต่คนไทใหญ่และไทลื้อไม่ได้จงใจว่าต้องเป็นวันเป็งปู้ดเท่านั้น โดยเชื่อว่าพระอุทิศมักจะขึ้นมาบิณฑบาตในวันเพ็ญ หรือบางเดือนซึ่งเป็นการนับเดือนเฉพาะในกลุ่มวัฒนธรรมนั้นอันแตกต่างจากชาวล้านนา

พระอุทิศในการรับรู้ของคนอีสาน

ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวอีสานเกี่ยวกับพระอุทิศปรากฏใน “การแห่พระอุทิศ” ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญในงานบุญผะเหวด โดยก่อนงานบุญผะเหวดจะต้องมี “พิธีนิมนต์พระอุทิศ” มารักษาพิธีกรรมทางพุทธศาสนาดังกล่าวเพื่อมิให้มารมาทำลายหรือเกิดอุปสรรคระหว่างการจัดงาน

บุญผะเหวดหรือการเทศน์มหาชาติเป็นงานบุญเดือน 4 ในฮีตสิบสองของชนอีสานดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า “เดือนสามคือยเจ้าหัวค้อยปั้นข้าวจี เดือนสี่คือยจ้วน้อยเทศน์มะที” แต่บางแห่งมักทำในเดือนหกหรือเจ็ดแล้วมีบุญบังไฟด้วย ก่อนถึงวันงานจะมีการเตรียมสร้างห่ออุทิศไว้หน้าศาลา โรงธรรม และวางบาตร รม กระจอน กาน้ำ และสบงจีวรไว้ 1 ชุดสำหรับถวายพระอุทิศ เมื่อถึง

เช้ามีตของวันแรกของงาน ประมาณ 4 - 5 นาฬิกาจะมีพิธีแห่พระอุปัชฌาย์จากวังน้ำหรือสถานที่ใกล้เคียง ก่อนแห่จะมีการนำก้อนหิน 3 ก้อนไปวางไว้ในน้ำ เมื่อถึงเวลาก็แห่เอาพานดอกไม้ธูปเทียน ชั้นห้า ชั้นแปดไปเชิญ เมื่อไปถึงจะมีคนหยิบก้อนหินสองก้อนแรกชูขึ้นแล้วถามว่าใช่ไหม ก็จะตอบว่าไม่ใช่ พระอุปัชฌาย์ พอหยิบก้อนหินก้อนที่สามจึงจะใช่พระอุปัชฌาย์ แล้วก็กล่าวคำอาราธนาพระอุปัชฌาย์ อัญเชิญ ก้อนหินใส่พานพร้อมจุดประทัด ยิงปืน ประโคมดนตรี แห่กลับไปวัด เพื่อนำพระอุปัชฌาย์ไปประดิษฐานที่หอพระอุปัชฌาย์เพื่อป้องกันอันตรายต่างๆ และยังเขียนคาถาพระอุปัชฌาย์ 4 บทติดไว้สี่ทิศของธรรมาสน์เทศน์ด้วย นอกจากนี้ยังมีการแห่ข้าวพันก้อนไปถวายพระอุปัชฌาย์ในวันเทศน์เวสสันดรด้วย (สาร สารเทศน์ฉบับที่, 2542: 3033 - 3039)

ปรีชา พิณทองได้กล่าวถึงลักษณะของหอพระอุปัชฌาย์ว่าจะสร้างไว้ทางทิศตะวันออกของศาลาโรงธรรม หอนี้มี 4 เสาทำจากไม้ไผ่ มีฝาขัดแตะสามด้าน ภายในวางบาตร ร่ม กระโถน กาน้ำ จีวร ไม้เท้าเหล็ก ส่วนการเชิญพระอุปัชฌาย์จะเริ่มเวลาบ่ายประมาณ 3 โมง โดยนำเครื่องสักการะไปเชิญท่านที่แม่น้ำ ห้วย หนองหรือที่ใดที่หนึ่ง (ปรีชา พิณทอง, 2534: 69)

เมื่อสร้างหอพระอุปัชฌาย์แล้วจะต้องไปอาราธนาพระอุปัชฌาย์ โดยกล่าวคำอาราธนาพระอุปัชฌาย์ มาคุ้มครองรักษางานซึ่งมีใจความกล่าวถึงการนิมนต์พระอุปัชฌาย์ให้ออกจากที่อยู่ของท่านที่อยู่ใต้ฟ้า ขึ้นมาบนโลกมนุษย์เพื่อมาปราบมารร้ายต่างๆ ให้แพ้พ่ายไป อย่างมากถ้ากรายบริเวณที่จัดงาน ดังนี้

โอกาสะ โอกาสะ ผุ่งข้าทั้งหลาย อภิวันท์ไหว้อย่าง พระมหาอุปัชฌาย์ผู้ประเสริฐ มีศักดิ์ เลิศปรากฏ ทรงเกียรติยศซีมา กว่าพระอรหันตทั้งหลาย ข้าขออาราธนา มหาเถระเจ้า ผู้มี อาคมแก่กล้าจงเสด็จแต่น้ำคงคา มาผจญมารฮ้าย ด้วยบาทพระคาถาว่า อุปัชฌาย์โต มหาเถโร คิขณะภูโฏ สามุทธะโย เอกะมาโร เตชะมาโร ปะลายันตุ ผุ่งข้าทั้งหลายขออาราธนา มหาเถระเจ้า จงมาผจญมารทั้งห้าได้ลุ่มฟ้าและเวหน ภายบนแต่อัคนีภูฐานเป็นเค้า ตลอดเท่าถึง นาคครุฑ มนุษย์เทวดา ผู้มีใจสาโหดโกรธาโกรธธรรม ผุ่งข้ามีใจดำบึ้ง หน้ามืดมุ่นามมัว กำ ฝ้ายเหนื่อและขอกใต้ทั้งที่ใกล้และที่ไกล ตะวันตกและตะวันออก ขอบเขตภูมิสถาน อันผุ่งข้า ทั้งหลาย จักฟังพระธรรมเทศนา ในสถานที่นี้ ขออัญเชิญพระอาทิตย์ ผู้วิเศษใสแสง พระจันทร์แยงเยื้องโลก อังคารโผดผายผัน พุทธพลัสพลันแว่นเที้ยว ศุภร์เสาร์เกี่ยวค้อยระวัง กำจัดบังแหวดไว้ เทพไท่ตนลือฤทธิ์พระพาย แมนมิตรไตรสถาน พระอิศวรผันผายแผ่รัศมีแก่ เตโช ผาบัศัตรูมารฮ้าย ในคุ่มช่วงเขตสถาน อันผุ่งข้าทั้งหลาย จักยกยอทานและฟังเทศน์ องค์ เทเวศจงฮักษา กำจัดประดามารโหดฮ้าย ให้พลัดพ่ายกลับหนี อย่าฮาวีช่วงเขตที่นี้ก็ข้าเทอญ

โย โย อุปัชฌาย์โต มหาเถโร ยัง ยัง อุปัชฌาย์โต มหาเถรัง กายัง พันธมะรัส สะคีวัง สัพเพ ยักขา ปะลายันตุ สัพเพภยา ปะลายันตุ สัพเพ ปิสายา ปะลายันตุ ผุ่งผิยักษและผิเสื่อ ผุ่งเป็น

ใจพระยามาร สูท่านทั้งหลายมีใจ อันมักผาบแพ่ตนประเสริฐ สัพพัญญู ปะลายันตุ จงผันผาย ออกหนี จากขอบเขตประเทศที่นี้ ก็ข้าเทอญ (สาร สาระทศนานันท์, 2542: 3036 - 3037)

การนิมนต์พระอุปัศฺจะพบได้ในงานบุญผะเหวดของชาวอีสานในจังหวัดต่างๆ เช่น มุกดาหาร ร้อยเอ็ด เลย เป็นต้น การนิมนต์พระอุปัศฺมาที่หอพระอุปัศฺในสถานที่จัดงานบุญผะเหวด นั้นก็เพื่อให้ท่านมาปกป้องรักษา งาน จึงจะต้องมีการจัดภัตตาหารและอัฐบริขารต่างๆเป็นเครื่องถวาย พระอุปัศฺ เพราะเชื่อว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพระอุปัศฺซึ่งเป็นผู้ทรงศีลและได้ปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานจนบรรลุอรหัตต์และมีอิทธิฤทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครองงานไม่ให้มีอันตรายได้ การถวาย ภัตตาหารและเครื่องบูชาพระอุปัศฺในงานบุญผะเหวดจึงเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ (ภักดี เอื้อราษฎร์, 2540: 162)

นอกจากงานบุญผะเหวดแล้ว ยังมีงานบุญอื่นๆ ในภาคอีสานที่จะมีการนิมนต์พระอุปัศฺขึ้น จากน้ำและแห่น้ำรักษา งานบุญที่วัด เช่น งานนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ส่วนที่บ้านบึงฮี จังหวัดนครพนมมี “พิธีอัญเชิญพระอุปัศฺ” ก่อนเริ่มงานบุญบั้งไฟในเดือนหก โดยนำพระพุทธรูปไป วางในแม่น้ำโขง เมื่อกล่าวคาถาและอาราธนาให้มาปราบมารแล้ว จึงนำพระพุทธรูปขึ้นจากน้ำ แล้ว แห่รอบหมู่บ้านก่อนนำไปตั้งที่หอในวัด พร้อมบอกกล่าว กลางกลด และวางบาตรกับขันห้าไว้ที่หอ ถือว่าพระพุทธรูปนั้นคือพระอุปัศฺที่อัญเชิญมาจากแม่น้ำเพื่อมาปกป้องรักษา งานให้เรียบร้อย (พิเชษฐ สายพันธ์, 2539: 54, 206 - 207)

พระอุปัศฺในการรับรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคอีสาน

ไม่ใช่เฉพาะคนอีสานเท่านั้น กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคอีสานก็มี “พิธีอัญเชิญพระอุปัศฺ” ก่อนจะประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาในกลุ่มของตน เช่น งานบุญประจำปี งานผูกพัทสี่มา งาน ฉลองสมณศักดิ์ บางกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาวผู้ไทในสกลนครและนครพนมเมื่อจะจัดงานบุญผะเหวดก็มีการเชิญพระอุปัศฺมาคุ้มครองงานเช่นกัน (दनัย ขาทิพฮอด, 2548: 28) หรือแม้แต่งานที่เกี่ยวกับความ เชื่อเรื่องผี เช่น งานลงนางเทียมประจำปีของชาวฮ่อ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม ก็มีการนิมนต์ พระอุปัศฺมาเพื่อความเป็นสิริมงคลเช่นเดียวกัน (วิศิษฐ์ ด้วงสงค์, 2542: 5133)

นอกจากนี้ยังพบว่าคนไทยเขมรบางกลุ่มก็มีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺเช่นกัน ดังที่พบว่าใน งานบวชนาคของชาวไทยเขมรตำบลเมืองที่ อำเภอมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ มีการปัก “ธงอุปัศฺ” ในบริเวณบ้านที่จัดงานเพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงอำนาจของพระอุปัศฺเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเชื่อว่าพระอรหัตต์อุปัศฺยังมีชีวิตอยู่ได้มหาสมุทฺของอินเดียและเป็นผู้จัดมาร การปักธงอุปัศฺ เป็นการประกาศความสำเร็จของงาน (พิพัฒน์ วิถี, 2554: 133)

ส่วนชาวเขมรบ้านทุ่งโก อำเภอกำแพง จังหวัดสุรินทร์จะมีการยก “ธงผจญมาร” เมื่อมีการจัดงานต่างๆ เช่น พิธีกรรมศพ งานทำบุญหมู่บ้าน โดยเชื่อว่าธงผจญมารเป็นสัญลักษณ์ของพระอุปัชฌาย์ผู้มีบารมีและสามารถปราบมารได้ เมื่อยกธงผจญมารจะทำให้พญามารไม่กล้ามารบกวนงานบุญของชาวบ้าน (พระฉลอง แสนดี, 2552: 56 - 57) “ธงผจญมาร” มีรูปร่างเหมือนธงจระเข้ คือมีหัวแหลม มีส่วนลำตัวและหาง เหตุที่เรียกว่าธงผจญมาร เพราะมีตำนานเล่าว่าพญามารและภูติผีมักจะมารบกวนเวลาทำบุญ พระอุปัชฌาย์จึงจับมารไว้แล้วใช้ไม้หนีบมารจนหัวแหลม พร้อมตัดแขนและขาของมารจนด้วน ดังนั้นเมื่อจะจัดงานจึงมีการทำธงที่มีรูปทรงเหมือนมารหัวแหลมและลำตัวสี่เหลี่ยมเพื่อไว้ข่มพญามารให้เกรงกลัวอำนาจของพระรัตนตรัย เมื่อพระสงฆ์สวดมนต์เย็นถึงพระปริตร ชาวบ้านก็จะยกธงผจญมารและทำเสียงโห่เออชัยเพื่อไม่ให้มารมารบกวนงาน (พระฉลอง แสนดี, 2552: 22)

จะเห็นว่าคนไทยอีสานและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในภาคอีสานมีพิธีกรรมการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ไปคุ้มครองงานพิธีหรืองานบุญสำคัญตามความเชื่อของตน งานเหล่านั้นมีตั้งแต่งานระดับบุคคล ชุมชนหรือกลุ่มตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ไปจนถึงระดับจังหวัดหรือภาค และเป็นงานบุญใหญ่ที่ทำประจำปี หรือนานๆ จะมีครั้งหนึ่ง โดยมีเป้าหมายเดียวกันคือขออำนาจพระอุปัชฌาย์คุ้มครองงานพิธีศักดิ์สิทธิ์ของตนให้ดำเนินไปอย่างเรียบร้อย ไม่มีมารหรืออุปสรรคใดๆ มาแผ้วพานงานดังกล่าว

พระอุปัชฌาย์ในการรับรู้ของคนมอญ

ชาวมอญมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่อาศัยอยู่ใต้มหาสมุทรเช่นเดียวกัน และชาวมอญที่อาศัยในภาคกลางของประเทศไทยตามลุ่มแม่น้ำต่างๆ ยังคงมี “ประเพณีลอยสำเภากลางน้ำ” เพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ใต้สมุทรเช่นเดียวกับชาวมอญในประเทศพม่า ดังที่องค์ บรรจุน ได้กล่าวถึงประเพณีลอยกระทงของชาวมอญที่จังหวัดสมุทรสาครว่าประเพณีดั้งเดิมนั้น เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 12 ชาวมอญแต่ละหมู่บ้านจะช่วยกันทำกระทงใหญ่ซึ่งมีลักษณะคล้ายเรือสำเภาดกแต่งด้วยดอกไม้ ใบไม้และธงหลากสี แล้วใส่ข้าวสารอาหารแห้งต่างๆ หลังจากจุดเทียนบูชาพร้อมกันทั้งหมู่บ้านแล้วก็จะปล่อยลอยไปปากอ่าวเพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ที่อยู่ใต้สมุทร โดยผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าประเพณีดังกล่าวยังเป็นการส่งข้าวสารอาหารแห้งไปให้หมู่บ้านชายทะเลที่แห้งแล้งซึ่งเป็นการทำบุญด้วย (องค์ บรรจุน, 2552: 208 - 209)

ในปัจจุบันชุมชนมอญในประเทศไทยที่ยังคงรักษารูปแบบ “ประเพณีลอยเรือบูชาพระอุปัชฌาย์” ในวันเพ็ญเดือน 12 อยู่มีเพียงมอญสังขละบุรี ชุมชนมอญห้วยเขย่ง จังหวัดกาญจนบุรี และชุมชนมอญวัดคู้งตำหนัก จังหวัดเพชรบุรี โดยแต่ละหมู่บ้านจะร่วมกันสร้างเรือที่เรียกว่า “จิตตะนาคะ” ประดับด้วยธง ข้าวตอกดอกไม้ อาหารหวาน อาหารคาว แล้วช่วยกันลากเรือไปลอยน้ำเพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ซึ่งจำศีลอยู่ในปราสาทแก้วที่สะดือทะเล (องค์ บรรจุน, 2556: 58 - 64) ชาวมอญที่อาศัยอยู่ลุ่มน้ำบริเวณที่ราบลุ่มปากอ่าวไทยน่าจะยังคงสืบทอดประเพณีดังกล่าว ดังที่เข่าตรูหลังจากคืนวันเพ็ญเดือน 12 ปี พ.ศ. 2554 มีผู้พบองค์พระอุปัชฌาย์อยู่บนแพไม้ไผ่เกยตื้นอยู่ที่ชายทะเลบริเวณสาม

ร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ หลังจากนั้นพระอุปัคตองค์นั้นได้ไปประดิษฐานที่วัดหุบตาโคตร บริเวณอุทยานสามร้อยยอด และเป็นทำเลลือในจังหวัดประจวบว่ามีพระลอยน้ำมา (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555)

ภาพที่ 2 พระอุปัคตที่วัดหุบตาโคตรมีป้ายระบุว่า “พระลอยน้ำศักดิ์สิทธิ์”

จะเห็นว่าประเพณีมอญดังกล่าวคล้ายคลึงกับ “ประเพณีลอยเรือไฟ” ของชาวพม่า และ “ประเพณี ลอยจองปราสาท” ของชาวไทใหญ่เพื่อบูชาพระอุปัคตในวันเพ็ญเดือนสิบสองซึ่งได้กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้ว นอกจากนี้ประเพณีลอยเรือของชาวมอญที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องการบูชาพระอุปัคตที่อยู่ใต้สมุทรแล้ว ชาวมอญยังมีความเกี่ยวข้องกับพระอุปัคตในมิติของพระบูชาและพระเครื่องด้วย โดยพระพุทธรูปบัวเข็มซึ่งในประเทศไทยเชื่อกันว่าเป็นองค์เดียวกับพระอุปัคตนี้ก็มีตำนานกล่าวว่าเข้ามาแพร่หลายในประเทศไทยโดยชาวมอญ ดังที่จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

2.3 พระอุปัคตกับพระบัวเข็มในประเทศไทย

คนไทยมีความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคตว่าคือองค์เดียวกับพระบัวเข็มซึ่งเป็นพระที่มาจากทางมอญและพม่า เมื่อค้นสารานุกรมวัฒนธรรมไทย พบว่าในสารานุกรมภาคกลางมีคำว่า “บัวเข็ม,พระ” และ “อุปัคต,พระ” โดย **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง** ได้อธิบายว่าพระอุปัคตคือพระบัวเข็ม เป็นพระบูชาแบบหนึ่งที่นิยมสร้างในมอญและพม่า (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2542: 7479) ส่วนใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ** ปรากฏคำว่า “อุปัคต,พระ” (บำรุง บารมี และอภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2542: 8006 - 8009)และ “พระพุทธรูปบัวเข็ม” โดยได้อธิบายว่าพระพุทธรูปบัวเข็มเป็นพระพุทธรูปลักษณะหนึ่งซึ่งมีมากในพม่า เชื่อกันว่าพระบัวเข็มองค์จริงมี 5 องค์ประดิษฐานอยู่ในรัฐฉาน โดยเป็นพระพุทธรูปของชาวไทใหญ่ (บุปผา คุณยศยิ่ง, 2542: 4334) ซึ่งจะเห็นคำอธิบายที่แตกต่างกันของสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลางและภาคเหนือ

คำเรียกว่าพระบัวเข็มนี้เป็นคำที่เรียกกันในประเทศไทย โดยเป็นคำที่เรียกตามลักษณะของ พระพุทธรูปที่มีองค์ประกอบหลักคือบัว และปุ่มแหลมเหมือนเข็มตามส่วนต่างๆขององค์พระ ความเข้าใจที่ว่าพระบัวเข็มคือพระอุปัชฌาย์ปรากฏหลักฐานใน **พระราชพิธีสิบสองเดือน** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวถึงพระบัวเข็มที่ใช้ขอฝนใน “พระราชพิธีพฤกษศาสตร์” โดยกล่าวว่าชาวมอญได้นำพระพุทธรูปดังกล่าวเข้ามาในประเทศไทย ดังนี้

ยังมีพระพุทธรูปอีกอย่างหนึ่ง เป็นของมาแต่เมืองมอญ พระมอญพอใจเอามาถวาย ตั้งแต่ในรัชกาลที่ 4 มาจนถึงในรัชกาลปัจจุบันนี้มีมากหลายองค์ เป็นรูปพระเถรนั่งก้มๆ หน้า มีใบบัวคลุมอยู่บนศีรษะ และมีเข็มตุ้มปักตามหัวไหล่ตามเข่าหลายแห่ง ฐานรองนั้นเป็นดอกบัวคว่ำดอกหนึ่ง หงายดอกหนึ่ง ได้ฐานมีรูปดอกบัว ใบบัว เต่า ปลา ปู ปั่นนูนๆ ขึ้นมา เป็นพระทำด้วยแก่นพระศรีมหาโพธิ์ลิงรักปิดทองเบาๆ ว่าเป็นพระขอฝน มีเรื่องราวนิทานได้ยินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าอยู่ แต่ข้าพเจ้าจำไม่ได้ ในท้องเรื่องนั้นก็คล้ายๆ พระสุกุดะ หรือสุกุดิเถระนี้เอง ได้สอบถามพระสุเมธาจารย์* แจ้งว่าเป็นรูปพระสุกุดิที่ขอฝนนั่นเอง เข็มตุ้มที่ปักอยู่ตามองค์ ซึ่งท่านเรียกว่าหมุด ว่าเป็นช่องที่บรรจุพระบรมธาตุ ฟังดูที่กล่าวนั้น ก็คล้ายหาเรื่องสุกุดิอย่างไทยๆ ไม่แปลกอะไร

แต่ได้สอบถามพระคุณวงศ์** แจ้งความไปคนละเรื่อง อ้างผู้บอกเล่ามีเรื่องยืดยาวว่า ...พระพม่านั้นบอกว่าเรียกพระทักษิณสาขา ได้มาจากเมืองอังวะ ผู้ถามจึงถามว่าเหตุใดจึงมีหมวกสวมอยู่บนศีรษะ พระพม่าอธิบายว่า พระอุปัชฌาย์เถระองค์นี้ อยู่ในปราสาทแก้วได้น้ำ เดินไปในกลางฝนเหมือนอย่างมีร่มกันไม่เปียกกาย บางทีเห็นนั่งบนน้ำลอยขึ้นล่องแสงแดดไม่ต้องกาย... (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2516: 552 - 553)

จะเห็นว่ามีการกล่าวถึงการตั้งรูปพระเถระเพื่อขอฝนใน “พระราชพิธีพฤกษศาสตร์” เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะมีใบบัวคลุมเศียร มีหมุดตามหัวไหล่และเข่า มีฐานเป็นบัวและสัตว์น้ำ พระพุทธรูปแบบนี้นิยมสร้างจากกัมพูชาโพธิ์ ในพมามีคำเรียกว่า “พระทักษิณสาขา” พระขอฝนในลักษณะหลังนี้มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นรูปพระสุกุดิ แต่ก็มีข้อมูลจากเมืองพม่าอธิบายว่าเป็นพระอุปัชฌาย์ นอกจากนี้พระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ยังได้กล่าวถึงตำนานการสร้างพระทักษิณสาขา และพระอุปัชฌาย์ของชาวอังวะสำนวนหนึ่งว่า

* มีคำอธิบายว่าเป็น พระสุเมธาจารย์ (ศรี) วัดชนะสงคราม

** มีคำอธิบายว่าเป็น พระคุณวงศ์ (สน) วัดปรมัยยิกาวาส

นัยหนึ่งว่าพระเจ้าอังวะองค์หนึ่ง ประสงค์จะใคร่สร้างพระพุทธรูปด้วยกึ่งพระศรีมหาโพธิ แต่มีความสงสัยอยู่ว่าจะควรหรือไม่ จึงให้ประชุมพระเถรานุเถระปรึกษา พระเถระทั้งปวงเห็นพร้อมกันว่าเป็นการควร จึงได้แต่งบรรณาการให้อำมาตย์ 8 คนกับไพร่ 360 ให้ไปเชิญกึ่งพระศรีมหาโพธิที่วานี ดูที่เหมือนจะไปอินเดีย ก็พากันไปตายสูญเสียเป็นอันมากเหลือมา 16 คน ไม่ได้พระศรีมหาโพธิมา จึงให้ไปเชิญกึ่งเบื้องขวาพระศรีมหาโพธิที่เมืองลังกา ได้มาแล้วให้สร้างเป็นพระพุทธรูปหน้าตักกว้างศอกหนึ่ง เศษเหลือนั้นให้สร้างพระสาวกพระพุทธรูปที่มีปลา ปู ดอกบัว อยู่ใต้ฐานนั้น สำหรับสังเกตว่าเป็นรูปพระอุปัศต พระพุทธรูปเดิมนั้นสร้างด้วยทักษิณสาขาของพระศรีมหาโพธิจริง แต่ภายหลังมามีผู้สร้างมากขึ้น ก็ใช้กึ่งไม้อื่นบ้าง ข้อความที่กล่าวมานี้ท่านทราบจากพระพม่ารูปนั้นบ้าง ที่ผู้ใหญ่เล่ามาแต่เดิมบ้าง (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2516: 554 - 555)

การรับรู้ของคนไทยเกี่ยวกับพระบัวเข็มและพระอุปัศตจึงมีความคลุมเครือสับสนว่าเป็นองค์เดียวกันอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว การเรียกพระพุทธรูปที่มีลักษณะนั่งแบบมารวิชัย มีเมลาตีเหมือนบัวปรก และมีตุ่มแหลมตามตำแหน่งต่างๆ ของร่างกายว่า “พระบัวเข็ม” เป็นคำเรียกในประเทศไทย ส่วนในพม่าเรียกว่าพระ “ทักษิณสาขา” สังเกตได้ว่าพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระทักษิณสาขานี้เรียกตามตำนานการสร้างที่สร้างจากกึ่งไม้เบื้องขวาของพระศรีมหาโพธิ์ (พ.สุวรรณ, 2540: 37) ส่วนที่เข้าใจว่าเป็นพระอุปัศตเกิดจากการเชื่อมโยงสัญลักษณ์บนองค์พระที่เกี่ยวกับน้ำเช่น ดอกบัว สัตว์น้ำต่างๆ ที่สัมพันธ์กับที่อยู่ในน้ำของพระอุปัศตตามตำนาน

พระพุทธรูปนั่งแบบมารวิชัยที่มีใบบัวคลุมเศียรและมีปุ่มหมุดบริเวณส่วนต่างๆ ของร่างกายที่เรียกว่าพระบัวเข็มนี้มีผู้สันนิษฐานว่าเข้ามาแพร่หลายในสยามช่วงปลายรัชกาลที่ 3 ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ญัตติ สุธิสสงคราม (2498: 1 - 4, 26 - 27) ผู้เขียนหนังสือ **พระบัวเข็มในประเทศไทย** ได้สรุปว่าพระบัวเข็มคือพระมหาเถรอุปัศต และกล่าวถึงประวัติของพระบัวเข็มว่าเป็นพระพุทธรูปที่มาจากเมืองมอญและพม่า พระบัวเข็มเข้ามาในประเทศไทยปลายสมัยรัชกาลที่ 3 หรือสมัยรัชกาลที่ 4 โดยพระมอญได้นำมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบัวเข็มยังเป็นพระสำคัญที่ใช้ใน “พระราชพิธีพืชมงคล” หรือพิธีขอฝนด้วย พระบัวเข็มนี้เป็นคำเรียกแบบไทยอันเนื่องมาจากลักษณะขององค์พระที่จะทำเป็นใบบัวคลุมเศียร และมักมีปุ่มเข็มปักอยู่ตามหัวไหล่และหัวเข่า จำนวน 5 จุด หรือ 7 จุด แต่ที่จริงแล้วทางมอญพม่าเรียกว่า “พระทักษิณสาขา” เพราะเดิมนิยมทำจากกึ่งพระศรีมหาโพธิ์

ญัตติ สุธิสสงคราม (2498: 28 - 32) ได้กล่าวถึงลักษณะของพระบัวเข็มว่าแบ่งได้เป็นพระบัวเข็มมอญกับพระบัวเข็มพม่า และอธิบายลักษณะของพระบัวเข็มโดยรวมที่พิจารณาจากองค์ประกอบสำคัญ 4 ส่วนคือ พระเศียร พระหัตถ์ แขนหรือฐาน และบัวกับเข็ม องค์ประกอบแรก

คือพระเศียรนั้นทั้งแบบมอญและพม่าจะทำเป็นใบบัวคลุมพระเศียร โดยของพม่าจะทำมาลีเป็นยอด ตุ่มกว่ามอญ แบบมอญจะเป็นใบบัวป้าน หรือพระเศียรล้าน องค์ประกอบที่ 2 พระหัตถ์ มักอยู่ในท่า อย่างปางมารวิชัย แต่พระกรขวาของมอญจะเหยียดตรง ส่วนพม่าจะงอ องค์ประกอบที่ 3 แทนหรือ ฐานจะมีความหลากหลายมาก มีหลายขนาด และทำเป็นรูปต่างๆ เช่น บัวคว่ำบัวหงาย ฐานหัวช้าง หัวสิงห์ แม่พระธรณี พญามารหรือหัวกะโหลก ฯลฯ และองค์ประกอบสุดท้ายคือบัวและเข็ม บัวมี 2 ตำแหน่งคือบัวคลุมเศียรกับดอกบัวที่แทนฐาน อันทำให้คนเข้าใจว่าเป็นพระอุปัชฌาย์ ส่วนเข็มนั้นคือตุ่ม แผลมตามส่วนต่างๆของร่างกายที่หมายถึงเป็นที่บรรจุมะเร็งธาตุ ยังมีตุ่มมากยิ่งนิยม มักมีจำนวน 3, 5, 7 และ 9 และมักพบที่หน้าผาก แขนทั้งสอง เท้าทั้งสอง ปลายเท้าและหน้าอก บางครั้งก็ไม่ได้บรรจุ พระธาตุแต่ทำเป็นตุ่มไว้เป็นสัญลักษณ์

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงพระบัวเข็มแบบพิเศษอีก 4 แบบ คือแบบฉันอาหารซึ่งก็คือ พระอุปัชฌาย์จกบาตร แบบมังกรปรกคือแบบพระนาคปรก แบบคลุมโปงคือแบบที่พระพุทธรูปไม่มี หน้าตาที่ชัดเจน และแบบทรงเครื่องซึ่งคล้ายพระพุทธรูปทรงเครื่อง ซึ่งไม่ปรากฏความเชื่อมโยงกับ ตำนานตอนใดของพระอุปัชฌาย์ (ณัฐวดี สุทธิสงคราม, 2498: 31)

ภาพที่ 3 พระทักษิณสาขาจากพม่าซึ่งคนไทยนิยมเรียกว่าพระบัวเข็ม

จะเห็นว่าลักษณะของพระบัวเข็มทั้งแบบทั่วไปและแบบพิเศษเช่น มังกรปรก คลุมโปง และ ทรงเครื่องคือพระพุทธรูป ส่วนแบบฉันอาหารคือพระอุปัชฌาย์จกบาตรนั้นเป็นรูปพระสาวก ซึ่งสามารถ แยกได้ชัดเจนในพม่า พระอุปัชฌาย์จกบาตรฉันอาหารนี้จะพบได้ทั่วไปตามศาสนสถานของพม่า ซึ่ง นิยมสร้างปราสาทพระอุปัชฌาย์ประจำศาสนสถานเพื่อให้ท่านปกปักรักษาสถานที่นั้น มักทำเป็นรูปภิกษุ ล้วงบาตรหรือฉันอาหารอยู่ในปราสาทกลางสระน้ำ น่าสังเกตว่าจะไม่พบพระทักษิณสาขาในปราสาท กลางสระน้ำ หรือพระทักษิณสาขาแบบถือบาตรฉันอาหาร แสดงให้เห็นว่าพระอุปัชฌาย์กับพระทักษิณ สาขาของพม่ามีรูปลักษณะและบริบทแวดล้อมที่แยกกันชัดเจนระหว่างพระอุปัชฌาย์ที่เป็นพระสาวกกับ พระทักษิณสาขาซึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้า ดังนั้นการเชื่อมโยงว่าพระอุปัชฌาย์กับพระบัวเข็มหรือพระทักษิณ สาขาเป็นองค์เดียวกันจึงเป็นความเข้าใจของคนไทย ที่เชื่อมโยงว่าบัวคลุมเศียรกับฐานบัวที่เป็น

องค์ประกอบของพระบัวเข้มนั้นเชื่อมโยงถึงพระอุปัศฺตที่อยู่ใต้น้ำ ทั้งที่จริงแล้วพระพุทธรูปมอญและพม่าก็นิยมสร้างบนฐานบัว และพระเมาสีก็มีลักษณะคล้ายบัวตูมหรือใบบัวคว่ำ

ดังนั้นพระบัวเข้มนหรือพระทักษิณสาขาในพม่าจึงเป็นพระพุทธรูปแบบหนึ่งซึ่งนิยมสร้างจากกึ่งมหาโพธิ์ ส่วนพระอุปัศฺตเป็นพระสาวกซึ่งมักสร้างเป็นรูปพระภิกษุล้างบาตร แต่ในประเทศไทยเข้าใจว่าเป็นองค์เดียวกัน และความเข้าใจนี้ก็ยังคงต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันที่มีการอธิบายประวัติพระอุปัศฺตว่ามีอีกชื่อว่าเป็นพระบัวเข้มน

ภาพที่ 4 พระอุปัศฺต พระทักษิณสาขาและพระพุทธรูปแบบต่างๆ ซึ่งจำหน่ายที่วัดพระนอนเจาศรัย เมืองร่างกุ้ง

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2554 ผู้วิจัยมีโอกาสเดินทางไปประเทศพม่า จึงได้ลองสอบถามข้อมูลจากแม่ค้าที่จำหน่ายรูปเคารพในวัด เช่น วัดพระนอนเจาศรัยเมืองร่างกุ้ง ก็พบว่าเมื่อถามหาพระอุปัศฺตเขาจะชี้รูปพระสาวกนั่งจากบาตรแหงนหน้า ซึ่งน่าสังเกตว่าในพม่าสร้างเป็นพระสงฆ์ล้างบาตร ไม่มีบัวปรกเศียรเลย ส่วนเมื่อหยิบพระพุทธรูปแบบนั่งมารวิชัยที่มีปุ่มตามตัวมาถามว่าพระอะไร เขาเรียกว่า “ทักษิณสาขา” ผู้วิจัยจึงคิดว่าพระบัวเข้มนของคนไทย หรือพระทักษิณสาขาในพม่าคือสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป ไม่ใช่พระอุปัศฺต ซึ่งสอดคล้องกับที่พระพุทธรูปจนวนรารกณ์ (จันทร์ กุสโล) วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างพระบัวเข้มนกับพระอุปัศฺตไว้ในหนังสือ **ธรรมานุภาพ 90 ปี พระพุทธรูปจนวนรารกณ์ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550** ดังนี้

...ตามลักษณะและศิลปกรรมการสร้างเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า พระบัวเข้มนเป็นศิลปกรรมของชาวพม่าและมอญ เมื่อคราวไปพม่า สืบถามเรื่องนี้จากพระพม่า ได้ความรู้บางอย่างที่ความเข้าใจของคนไทยกับคนพม่าไม่ตรงกัน ที่คนไทยเรียกว่าพระบัวเข้มนั้น ชาวพม่าเขาเรียกว่า “พระทักษิณสาขา” คนไทยเรานับถือในฐานะพระสาวก แต่ชาวพม่านับถือในฐานะทั้งที่เป็นพระพุทธรูปและพระสาวก ข้าพเจ้าสังเกตดูพระประธานที่อยู่ในบริเวณสถานที่สังคายนา และตามวัดต่างๆที่ได้ไปนมัสการ ล้วนแต่สร้างแบบพระบัวเข้มน คือมีบัวคลุมอยู่บนพระเศียรคล้ายสวมหมวกทั้งนั้น จึงทำให้มั่นใจว่าชาวพม่านับถือพระบัวเข้มนในฐานะเป็นพระ

พุทธด้วย หาใช้ในฐานะพระสาวกไม่ ตามประวัติเล่ากันมาว่า แรกเริ่มนั้นสร้างที่เมืองอังวะ สร้างด้วยกิ่งไม้ศรีเมหาโพธิ์ข้างขวา คือ กิ่งที่อยู่ทางทิศใต้ เขาจึงเรียกพระพุทธรูปชนิดนี้ว่า “ทักษิณสาขา” (กิ่งข้างขวา) กิ่งศรีเมหาโพธิ์กิ่งนี้อัญเชิญมาจากเมืองลังกา ซึ่งนับถือว่าเป็นไม้ที่มีเชื้อสายสืบเนื่องมาแต่ต้นศรีเมหาโพธิ์ที่พระพุทธองค์ได้อาศัยตรัสรู้นั้นเอง องค์แรกที่สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปหน้าตัก 1 ศอก เศษไม้ที่เหลือบางท่านกล่าวว่า ได้สร้างเป็นรูปพระสาวกเล็กๆ ได้ฐานมีรูปดอกบัว ใบบัว เต่า ปู ปลา เพื่อเป็นที่สังเกตว่าไม่ใช่พระพุทธรูปแต่เป็นรูปพระสาวก ก็นำฟิงอยู่เหมือนกัน ความเข้าใจของชาวพม่า เขาแยกพระทักษิณสาขา (บัวเข็ม) และพระอุคุตไว้คนละอย่างดังที่เล่ามาแล้วในตอนต้น ตามหิ้งพระของชาวพุทธในเมืองพม่า เขานิยมบูชาอยู่ 3 อย่าง คือ พระทักษิณสาขา พระมหาอุคุต และพระสิวลี การตั้งพระ เขาตั้งพระทักษิณสาขาอยู่ตรงกลาง พระอุคุตอุ้มบาตรและพระสิวลีถือพัดตั้งไว้ข้างๆ แสดงว่าองค์กลางเป็นพระพุทธ สององค์ที่อยู่ข้างๆ นั้น เป็นพระสาวก อีกประการหนึ่ง ชาวพม่านับถือพระทักษิณสาขาและพระมหาอุคุตให้คุณแก่คนที่สักการบูชา ไปในทางคุ้มครองป้องกันภัย ตามที่ปรากฏในตำนาน ส่วนพระที่นำโชคลาภมาให้เขานิยมบูชาพระสิวลี (ธรรมานุกาพ 90 ปีพระพุทธพจน์วารสาร. , 2550: 103)

ข้อสังเกตข้างต้นแสดงให้เห็นว่าคำเรียกพระทักษิณสาขานั้นเรียกตามวัตถุดิบที่ใช้สร้างพระ โดยเชื่อว่ามาจากกิ่งโพธิ์เบื้องขวาซึ่งศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ตั้งพระพุทธรูปและพระสาวก โดยลักษณะที่เป็นพระพุทธรูปบัวเข็มนั่นเองที่คนไทยเรียกเป็นพระอุคุต

นอกจากนี้ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนก็มีความเข้าใจที่คล้ายกันว่าพระบัวเข็มเป็นคนละองค์กับพระอุคุตดังที่ประเวศ คำสวัสดิ์ได้สอบถามผู้ทรงคุณวุฒิชาวไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน 15 คนทั้งพระและฆราวาสซึ่งมีอายุตั้งแต่ 50 - 81 ปีขึ้นไปว่าพระบัวเข็มเป็นองค์เดียวกับพระอุคุตหรือไม่ พบว่า 14 คนตอบว่าพระอุคุตเป็นพระภิกษุสาวก ส่วนพระบัวเข็มเป็นพระพุทธรูป (ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: 42)

การที่คนไทยเข้าใจว่าพระอุคุตกับพระบัวเข็มเป็นองค์เดียวกัน โดยเชื่อมโยงจากเมาลีและฐานดอกบัวของพระบัวเข็มเป็นสัญลักษณ์ของพระอุคุตซึ่งอยู่ในน้ำ ทำให้พระอุคุตปางที่สร้างในประเทศไทยมักจะมีการผสมระหว่างพระอุคุตกับพระบัวเข็ม เช่น เป็นพระภิกษุสาวกนั่งจกบาตรแต่มีใบบัวคลุมเศียร หรือเป็นพระพุทธรูปบัวเข็มแต่มีคำเรียกและคำบูชาเป็นคำบูชาพระอุคุตพร้อมทั้งระบุว่าพระอุคุตบัวเข็ม

ภาพที่ 5 พระบัวเข็ม(อุปกุต)วัดอุปกุต เชียงใหม่

นอกจากนี้คนไทยยังเรียกพระพองตอ 5 องค์ที่วัดพองตอ (Phaung Daw Oo Pagoda) ที่ทะเลสาบอินเล (Inlay Lake) ในรัฐฉานของพม่าว่าพระบัวเข็ม ทำให้มีการผนวกเอาตำนานพระพองตอของพม่ามาเป็นตำนานพระอุปกุตด้วย โดยพระพองตอนั้นเป็นพระพุทธรูปห้าองค์ซึ่งปิดทองหนาจนดูเหมือนมีรูปลักษณะไม่สมบูรณ์มองไม่เห็นหน้าตา อยู่ที่วัดพองตอ มีตำนานหลายสำนวน ตำนานหนึ่งเล่าว่าพระเจ้า นรบดีมหาราชแห่งเมืองพุกามได้แล่นสำเภามาเที่ยวชมมหาสมุทร พระองค์ได้ช่วยเหลือบุตรของนางยักษ์เอาไว้จากการจมน้ำ นางยักษ์จึงนำแก่นจันทร์หอมจากป่าหิมพานต์มาถวาย พระอินทร์ได้แปลงเป็นนายช่างนำไม้หอมนั้นมาสลักเป็นพระพุทธรูปห้าองค์และนำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุในพระพุทธรูป พระเจ้านรบดีจึงประดิษฐานพระพุทธรูปพองตอนั้นที่เมืองยองห้วย แล้วบันดาลให้เกิดทะเลสาบอินเล (หลวงพ่อดำ สาสโน, 2539: 1 - 12 อ้างถึงใน ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: 19 - 21)

ภาพที่ 6 พระพองตอจำลองถ่ายจากร้านพระพุทธรูปในเมืองมัณฑะเลย์

ส่วนตำนานอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่าพระเจ้าอลองสินธูแห่งพุกามได้นำไม้มหาโพธิ์และไม้ตะระตันที่ได้จากชีปะขาวตนหนึ่งมาสร้างพระบัวเข็ม 5 องค์แล้วสร้างวัดทองตออยู่ที่ทะเลสาบอินเลเพื่อประดิษฐานพระบัวเข็ม ต่อมาจึงเกิดประเพณีแห่พระบัวเข็มรอบทะเลสาบอินเลในเทศกาลออกพรรษา พระบัวเข็ม 5 องค์นี้ประกอบด้วยพระพุทธรูป 3 องค์และพระสาวก 2 องค์แต่ถูกปิดทองที่บังจนเป็นก้อนกลมไม่เห็นหน้าตา เมื่อถึงเทศกาลออกพรรษาจะอัญเชิญพระเพียง 4 องค์ลงเรือนการเวกแห่ไปตามหมู่บ้านต่างๆ รอบทะเลสาบ ส่วนองค์เล็กนั้นถือว่าเป็นอารักข์ประจำวัดจะไม่อัญเชิญออกจากวัด เนื่องจากมีเรื่องเล่าว่าครั้งหนึ่งเรือนการเวกที่อัญเชิญพระทั้งห้าองค์ไปแห่พระถูกพายุกว่า พระทั้งห้าองค์จมน้ำหายไป ชาวบ้านงมกลับมาได้เพียง 4 องค์จึงอัญเชิญกลับวัด แต่เมื่อมาถึงวัดก็พบว่าพระองค์เล็กที่หาไม่พบกลับมาประดิษฐานบนแท่นแล้วโดยสาหร่ายพันองค์พระอยู่ด้วย จึงเกิดเป็นธรรมเนียมที่จะเชิญพระบัวเข็มไปแห่เพียง 4 องค์ ไม่อัญเชิญองค์เล็กออกจากวัด (สุมิตร ปิติพัฒน์ และคณะ, 2545: 21 - 22)

เมื่อคนไทยเข้าใจว่าพระอุปัศฺตคือองค์เดียวกับพระบัวเข็ม ทำให้ตำนานและพุทธลักษณะของพระบัวเข็มถูกผนวกให้กลายเป็นของพระอุปัศฺตด้วย พระอุปัศฺตในประเทศไทยจึงมีทั้งแบบพระภิกษุจกบาตร แบบพระพุทธรูปมารวิชัยมีปุมแหลมซึ่งก็คือพระบัวเข็มหรือพระทักษิณสาขา และแบบพระบัวเข็ม 5 องค์หรือแบบทองตอ ซึ่งที่จริงแล้วทั้งสามแบบนี้ในพม่าไม่ใช่พระองค์เดียวกัน พระอุปัศฺตในประเทศไทยจึงมีลักษณะที่หลากหลายมากกว่าในประเทศพม่า คือมีทั้งพระอุปัศฺตจกบาตร และพระบัวเข็ม ซึ่งแพร่หลายทั้งแบบพระบูชาและพระเครื่อง

ภาพที่ 7 พระทองตอจำลองจากประเทศพม่า ที่วัดเทวราชกุญชร กรุงเทพฯ ซึ่งติดป้ายว่าเป็นพระอุปัศฺต

John Strong ได้กล่าวถึงความสับสนระหว่างพระอุปัศฺตกับพระบัวเข็มเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลางซึ่งไม่ปรากฏประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺตแบบในพื้นที่ภาคเหนือ พระอุปัศฺตและพระบัวเข็มมักจะกลายเป็นองค์เดียวกันในตลาดพระเครื่อง อย่างไรก็ตาม

ความสับสนดังกล่าวก็พบในภาคเหนือเช่นเดียวกัน โดยพระภิกษุบางรูปในวัดภาคเหนืออธิบายว่า พระบัวเข็มกับพระอุคุตเป็นองค์เดียวกันเพียงแต่เป็นคนละปาง (Strong, 1992: 281) Strong จึงได้ใช้คำเรียกเฉพาะโดยจำแนกออกเป็น “พระอุคุต / บัวเข็ม” และ “พระบัวเข็ม / อุคุต” เพื่ออธิบายความแตกต่าง โดย “พระอุคุต / บัวเข็ม” หมายถึงพระที่มีรูปลักษณะเป็นพระภิกษุล้างบาตร แหงหน้าแบบที่พบมากในพม่า และคนล้านนาเรียกว่าพระอุคุตพม่าเพราะเชื่อว่ารับมาจากพม่า ส่วน “พระบัวเข็ม / อุคุต” คือพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีปุ่มเข็มตามร่างกาย หรือบางครั้งก็มีใบบัวคลุมเศียร รวมถึงพระบัวเข็มแบบที่ไม่มีหน้าที่ชัดเจนซึ่งคล้ายคลึงกับพระแบบพองตออยู่ในพม่า (Strong, 1992: 282 - 284) การจำแนกประเภทของ Strong จึงเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่าพระบัวเข็มกับพระอุคุตไม่ใช่อย่างเดียวกัน แต่มักเกิดความสับสนและเกิดการผนวกให้เป็นองค์เดียวกัน

Hans Penth (2006) ได้ศึกษาพระบัวเข็มในล้านนา โดยเล่าตำนานพระบัวเข็มเป็นเรื่องแบบเดียวกับพระพองตอ 5 องค์ในพม่า โดยกล่าวถึงตำนานพระพองตอซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่แกะจากไม้หอมที่นางยักษ์นำมาถวายเจ้าชายนรปติเช่นเดียวกัน แต่มีเรื่องเล่าเพิ่มเติมว่าชาวพม่าที่นับถือศรัทธาพระพองตอได้สร้างพระพองตอจำลองไว้บูชาที่บ้านของตน แต่พระพุทธรูปหายไปแล้วไปปรากฏที่วัดพองตอ ต่อมาอาจารย์ผู้รู้จึงแนะนำวิธีแก้ไขไม่ให้พระพุทธรูปหายไปจากบ้าน โดยให้จารแผ่นอักขระแล้วม้วนทำเป็นเข็มไว้ที่องค์พระ เพื่อสะกดไม่ให้พระพุทธรูปหายไป นอกจากนี้บางคนก็แกะสลักฐานพระพุทธรูปเป็นดอกบัว หอย และปลาเพื่อให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่พระพองตอเคยจมหายไปใต้น้ำ (Penth, 2006: 182 - 186)

ส่วนประวัติการสร้างบัวเข็มที่สัมพันธ์กับการแพร่หลายของพระบัวเข็มในล้านนานั้นเริ่มต้นจากการสมโภชพระบัวเข็ม 84,000 องค์ในพม่าเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2465 พระบัวเข็มในครั้งนั้นสร้างจากกิ่งโพธิ์เป็องขวา เรียกว่าพระทักษิณหรือพระเจ้าทักษิณาสาขามหาโพธิ์ กล่าวกันว่ามีเข็มถึง 10 เข็ม ต่อมาในปี พ.ศ. 2511 พระชาวพม่าเมืองยองห้วยได้นำตำราเข้ามาในประเทศไทย และมีการสร้างพระบัวเข็ม 5,000 องค์ที่วัดเมืองมาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยในเวลานั้นพระบัวเข็มยังเป็นสิ่งที่หาได้ยากในล้านนา วัดเมืองมางสร้างพระบัวเข็มเพื่อระดมทุนสร้างวิหาร โดยสร้างเป็น 9 แบบ เป็นพระพุทธรูปเจ้าโคตม 6 แบบซึ่งมีทั้งแบบมีใบบัวคลุมเศียรและแบบทรงเครื่อง อีก 3 แบบเป็นพระสิวลี พระอุคุตและครุบาศรีวิชัยซึ่งรูปพระสาวกนี้แม้จะสร้างในรูปแบบพระบัวเข็มแต่ไม่ใช่พระบัวเข็มแท้ นอกจากนี้ตำนานพระพองตอไม่ได้ระบุว่าพระบัวเข็มมีใบบัวคลุมเศียรหรือไม่ แต่นิยมสร้างเป็นใบบัวคลุมเศียรตามที่เรียกชื่อว่าพระบัวเข็ม พระบัวเข็มส่วนใหญ่เป็นตัวแทนของพระพุทธรูปเจ้าโคตมในปางมารวิชัยหรือปางสมาธิ แต่ภายหลังก็ได้กลายเป็นตัวแทนพระสาวกด้วย คือ

พระสังกัจจายน์ พระสิวลี และพระอุปัคต โดยจากการศึกษาของฮันส์ เพนธ์ เขาได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า พระบัวเข็มเท่าที่พบไม่น่าเก่าแก่กว่า พ.ศ. 2393 (Penth, 2006: 186 - 190)

การศึกษาของ Hans Penth ยืนยันให้เห็นว่าพระบัวเข็มคือพระพุทธรูปที่เรียกว่าทักษิณสาขา หรือทักษิณสาขา และมาจากพม่า เดิมเป็นตัวแทนพระพุทธรเจ้า แต่ต่อมาได้กลายเป็นตัวแทนพระสาวกซึ่ง Penth กล่าวว่าไม่ใช่พระบัวเข็มแท้ พระพุทธรูปแบบนี้ได้ถูกผนวกให้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัคต

ดังนั้นในประเทศพม่า พระพองตออุ พระทักษิณสาขา และพระอุปัคตมีลักษณะต่างกันและไม่ใช่องค์เดียวกัน แต่ในประเทศไทยทั้งหมดคือพระอุปัคต และเข้าใจกันว่าพระบัวเข็มกับพระอุปัคตคือองค์เดียวกัน โดยเชื่อมโยงจากสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำ พระบัวเข็มมักจะถูกนำมาเชื่อมโยงว่าหมายถึงพระอุปัคตซึ่งอยู่ใต้น้ำ ทำให้เกิดความเข้าใจว่าพระบัวเข็มเป็นองค์เดียวกันกับพระอุปัคต อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของ Hans Penth และ ญัฐวุฒิ สุทธิสงครามนั้นมีข้อสันนิษฐานที่ตรงกันคือพระบัวเข็มในประเทศไทยนั้นมีความเก่าแก่สืบค้นไปได้ถึงประมาณสมัยรัชกาลที่ 4 และความสับสนระหว่างพระอุปัคตกับพระบัวเข็มว่าเป็นองค์เดียวกันก็เกิดขึ้นมาเป็นเวลานานแล้ว

ภาพที่ 8 พระบัวเข็มและพระอุปัคตวัดอุปัคต

การศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับพระอุปัคตในประเทศไทยแสดงให้เห็นว่าในด้านของตำนานและประเพณี พิธีกรรมนั้นคนไทยในท้องถิ่นมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัคตอยู่ก่อนแล้ว โดยมีความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคตในฐานะบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในตำนานพุทธศาสนา และจะมีการสมมติสัญลักษณ์แทนพระอุปัคตในพิธีกรรมต่างๆ โดยใช้ก้อนหินจากใต้น้ำ น้ำ หรือพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัคตใน “พิธีอาราธนาพระอุปัคต” ขึ้นจากน้ำมาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา หากแต่ในด้านของพระบูชา พระเครื่องมีความเข้าใจว่าพระอุปัคตคือพระบัวเข็ม เนื่องด้วยพุทธลักษณะของพระบัวเข็มที่มีสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำซึ่งเชื่อมโยงไปถึงพระอุปัคต พระบัวเข็มเริ่มเป็นที่รู้จักของคนไทย

อย่างน้อยในช่วงปลายรัชกาลที่ 3 - 4 จากประวัติที่พระมอญได้นำพระบัวเข็มมาถวายรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ยังทรงผนวช ส่วนความแพร่หลายของพระบัวเข็มในพื้นที่ภาคเหนือก็เกิดจากการที่พระพม่านำเข้ามาในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย ทำให้มีการสร้างพระบัวเข็มขึ้นในดินแดนล้านนา และต่อมาในดินแดนล้านนาเองก็เกิดความเข้าใจว่าพระบัวเข็มคือพระอุปัศตูด้วยเช่นกัน โดยโยงเข้ากับตำนานพระอุปัศตูที่อยู่ใต้สมุทรเพราะพระบัวเข็มมีใบบัวปรกเศียรและมีฐานเป็นสัตว์น้ำต่างๆ ส่วนทำนงมารวิชัยก็สื่อถึงเรื่องพระอุปัศตูปราบมาร

การที่พระบัวเข็มถูกผนวกให้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศตูก็เพราะลักษณะทางประติมานวิทยาของพระบัวเข็มที่สอดคล้องกับตำนานพระอุปัศตูที่เป็นที่รู้จักกันในพม่าและไทย เนื่องจากพระอุปัศตูเป็นบุคคลในตำนาน สัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมหรือตัวแทนของพระอุปัศตูจึงมักเชื่อมโยงกับตำนาน เช่น การงมก้อนหินจากน้ำเป็นตัวแทนพระอุปัศตูที่ขึ้นจากน้ำ พระบัวเข็มซึ่งมีลักษณะทางประติมานวิทยาสอดคล้องกันกับตำนานพระอุปัศตูจึงถูกผนวกให้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระ อุปัศตูที่เป็นรูปธรรม

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่าลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอุปัศตูมักสัมพันธ์กับตำนานเรื่องพระอรหันต์อุปัศตูที่เข้ามาสมทบอยู่ในปราสาทแก้วกลางสะดือทะเล และเป็นผู้มีฤทธิ์มากสามารถป้องกันพญามารมิให้ทำลายงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 84,000 แห่งสัมพันธ์กับลักษณะของพระอุปัศตูปางต่างๆ เนื่องจากตำนานกล่าวถึงพระอุปัศตูว่าอยู่ในน้ำจึงมักมีสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำบนองค์พระอุปัศตู เช่น การสร้างใบบัวปรกเศียรเหมือนหมวก การสร้างฐานดอกบัวและสัตว์น้ำ อันทำให้มีลักษณะที่ถูกนำไปเชื่อมโยงกับพุทธลักษณะของพระพุทธรูปบัวเข็ม นอกจากนี้ก็ยังมีความนิยมสร้างพระอุปัศตูปางสมาธิ นั่งในดอกบัวหรือหอยสังข์เพื่อที่จะสื่อถึงพระอุปัศตูปางเข้าฌานสมทบที่อยู่ใต้อุทเทละ ส่วนพระอุปัศตูที่สร้างเป็นพระภิกษุล้วนบาตรเอียงหน้าขึ้นมองบนฟ้านั้นจะโยงกับเหตุการณ์ตอนปราบมารซึ่งพระอุปัศตูต้องคอยเฝ้ารักษางานฉลองมิให้มารมารบกวน พระอุปัศตูแบบนี้พบได้ทั่วไปในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งนิยมประดิษฐานพระอุปัศตูในหอพระอุปัศตูหน้าโบสถ์เพื่อให้ปกป้องรักษาวัดซึ่งเป็นคติเดียวกันกับการสร้างพระอุปัศตูเพื่อคุ้มครองศาสนสถานในพม่า

ภาพที่ 9 เหยี่ยพระอุปัศตูปางสมาธิ วัดอุปัศตู จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนการสร้างพระเครื่องพระอุปัศฺตก็นิยมสร้างปางต่างๆ ที่สอดคล้องกับประวัติของพระอุปัศฺตในแต่ละตอนเช่นเดียวกัน ตำนานแบบพระอุปัศฺตผู้จำศีลอยู่ในสะดือทะเลและมีอิทธิฤทธิ์ปราบมารนี้เองที่เป็นที่มาของพระเครื่องพระอุปัศฺตต่างๆ ในปัจจุบัน กฤษฎา พิณศรีกล่าวถึงลักษณะของพระเครื่องพระอุปัศฺตว่ามักทำเป็นพระที่มีสัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำอันแสดงที่อยู่ของพระอุปัศฺต ดังที่อธิบายว่า “รูปลักษณะของพระอุปัศฺตที่เป็นรูปเคารพโดยทั่วไป มักทำเป็นรูปองค์พระนั่งอยู่ภายในหอยสังข์ มีขนาดศีรษะค่อนข้างใหญ่ เน้นส่วนคิ้ว ตา จมูกให้เห็นชัดเจน และเนื่องจากที่อาศัยจำพรรษาของพระอุปัศฺตอยู่ในปราสาทแก้วกลางมหาสมุทร จึงมักทำรูปสัตว์น้ำเป็นสัญลักษณ์ประกอบอยู่ด้วยเสมอ” (กฤษฎา พิณศรี, 2549: 120)

ภาพที่ 10 พระอุปัศฺตมีนาคพันแบบห้อยหรือพกดัดตัวปี พ.ศ. 2554 วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ

คำอธิบายของกฤษฎา พิณศรีแสดงให้เห็นว่าลักษณะของพระเครื่องพระอุปัศฺตว่ามักจะมีการสร้างสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับน้ำอันเป็นที่อยู่ของพระอุปัศฺต เช่น การให้พระอุปัศฺตนั่งในขนาดนาคหรือหอยสังข์ การสร้างรูปสัตว์น้ำประกอบ หรือการถือดอกบัว แสดงให้เห็นการรับรู้เรื่องพระอุปัศฺตจำพรรษาอยู่ในมหาสมุทร

เมื่อศึกษาลักษณะของพระอุปัศฺตที่เป็นพระบูชาและพระเครื่องที่แพร่หลายในประเทศไทยสามารถสรุปภาพรวมลักษณะประติมานวิทยาของพระอุปัศฺตที่นิยมในประเทศไทย ได้ดังนี้

ตารางที่ 5 สรุปลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอุปคุตในประเทศไทย

คำเรียก	อิริยาบถ	ลักษณะ	เหตุการณ์ในตำนาน
พระอุปคุตปางจก บาตร/ฉันทัดอาหาร	- เป็นพระภิกษุนั่งขัดสมาธิ อาจมีใบบัวคลุมเศียร หรือไม่มี - เอียงศีรษะแหงนหน้าขึ้น ด้านบน	-มือซ้ายถือบาตร มือขวา ล้วงบาตร - มือซ้ายถือบาตร มือขวา ยกขึ้นทำกิริยาฉันทอาหาร - มือซ้ายถือบาตร มือขวา ปรกเหนือบาตร -มือซ้ายถือบาตร มือขวา ยกขึ้นป้องระดับหน้าผาก	-พระอุปคุตคอยเฝ้าดูพญา मारไม่ให้มาทำลายงาน ฉลอง จึงต้องฉันทอาหารไป ด้วย -พระอุปคุตฉันทอาหารเลย เวลา จึงมองพระอาทิตย์ให้ ถอยกลับมาในเวลาเพล
พระอุปคุตปางสมาธิ/ ปางเข้านิโรธสมาบัติที่ สะดือทะเล	-เป็นพระภิกษุนั่งขัดสมาธิ มือประสาน หรือพนมมือ อีกลักษณะหนึ่งคือเป็น แบบมารวิชัย -เป็นพระที่รูปร่างไม่ชัดเจน ศีรษะใหญ่ ตาและจมูกยื่น	-แบบพระภิกษุ มักสวม สายประคำ มือหนึ่งถือ ดอกบัว อีกมือวางเหนือ เพลลา หรือประสานกัน หรือพนมมือ มีบาตร หรือไม่มีก็ได้ เศียรอาจมีใบ บัวหรือไม่มีก็ได้ - แบบพระที่รูปร่างไม่ ชัดเจน ตาโปน จมูกยื่น อาจอยู่ในหอยสังข์หรือ ขนาด	พระอุปคุตเข้ามานสมาบัติ ปลีกวิเวกอยู่ในปราสาท แก้วที่สะดือทะเล
พระอุปคุตปางปราบ มาร	-เป็นพระภิกษุนั่งขัดสมาธิ บนฐานบัวและสัตว์น้ำ	หน้าตรงหรือเอียง มือซ้าย วางหงายบนตัก มือขวา ยกขึ้นถือแถบผ้ายาวเสมอ อกสมมติเป็นผ้ารัดประคด ที่ผูกมาร	พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคด ผูกมารไว้กับเขาพระสุเมรุ ตลอดงานฉลองพระธาตุ สกลุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ทำให้งานฉลองสำเร็จลุล่วง ไม่มีมารมาทำลายงาน
พระบัวเข็ม	-พระพุทธรูปมีเมกลีคล้าย ใบบัวคว่ำ หรือบางครั้งก็ ทำใบบัวคลุมเศียร นั่งแบบ	-บางครั้งทำใบบัวคว่ำบน เศียรและทำก้านบัวเชื่อม ลงมาที่ฐาน	มักอธิบายว่าเป็นพระอุปคุต ซึ่งอาศัยอยู่ในน้ำ

	มารวิชัย มักมีตุ่มแหลมที่ หน้าผาก หัวไหล่สองข้าง มือทั้งสอง และหัวเข่าทั้ง สอง	-นิยมทำฐานเป็นดอกบัว และมีสัตว์น้ำต่างๆ	
--	---	--	--

“พระอุปัศฺต” เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในตำนานพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวถึงพระอุปัศฺตว่าเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มาก และยังมีชีวิตอยู่โดยอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร ส่วน “พระบัวเข็ม” คือคำเรียกพระพุทธรูปแบบหนึ่งซึ่งมีพุทธลักษณะเป็นแบบพระนั่งปางมารวิชัย นิยมสร้างเป็นฐานบัว เคียรมีใบบัวคลุมหรือมีเม้าลึคล้ายบัวครอบ ตามลำตัวมีปุ่มแหลมมีลักษณะเหมือนเข็ม พระพุทธรูปแบบนี้เป็นที่นิยมในพม่า ถ้าทำจากไม้โพธิ์ คนพม่าจะเรียกว่าพระทักษิณสาขา ส่วนคนไทยนิยมเรียกพระพุทธรูปแบบนี้ว่า “พระบัวเข็ม” และมักเข้าใจว่าพระบัวเข็มเป็นองค์เดียวกับพระอุปัศฺต เพราะมีสัญลักษณ์เป็นดอกบัวและสัตว์น้ำต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับที่อยู่ของพระอุปัศฺตซึ่งอยู่ในน้ำ น่าสังเกตว่าแม้พระอุปัศฺตกับพระบัวเข็มจะมีลักษณะร่วมที่ทำให้เชื่อมต่อกันได้คือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับน้ำ แต่สิ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระอุปัศฺตคือการเอียงหน้าหงายขึ้นด้านบนและการถือบาตรฉันอาหาร ส่วนพระบัวเข็มจะมีตุ่มแหลมหรือเข็มตามส่วนต่างๆของร่างกาย ซึ่งเป็นข้อแตกต่างของอย่างหนึ่งระหว่างพระอุปัศฺตกับพระพุทธรูปบัวเข็ม

จึงอาจกล่าวได้ว่าพระบัวเข็มได้ถูกผนวกให้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺตอีกแบบหนึ่ง เนื่องจากพระอุปัศฺตเป็นบุคคลในตำนาน และมีลักษณะที่คลุมเครือ ไม่ชัดเจนว่ามีรูปลักษณะเช่นไร ทำให้มักมีการใช้สัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺต เช่น การงมก้อนหินในพิธีนิมนต์พระอุปัศฺต ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปที่มีลักษณะสอดคล้องกับตำนานพระอุปัศฺต จึงกลายเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺตด้วยความเข้าใจเรื่องพระอุปัศฺตและพระบัวเข็มในประเทศไทยจึงกลายเป็นองค์เดียวกัน นำไปสู่การสร้างรูปพระอุปัศฺตที่มีลักษณะใกล้เคียงกับพระบัวเข็มมากขึ้น เช่น การสร้างพระอุปัศฺตจากบาตรแต่ทำใบบัวคลุมเศียรแบบพระบัวเข็ม เป็นต้น

นอกจากความสับสนว่าพระพุทธรูปบัวเข็มคือพระอุปัศฺตแล้ว แม้แต่วิธีการบูชาพระบัวเข็มและคาถาที่ใช้กล่าวบูชาพระบัวเข็มก็เป็นคาถาบูชาพระอุปัศฺต ดังที่ณัฐวุฒิ สุทธิสงครามได้กล่าวถึงวิธีประดิษฐานพระบัวเข็มเพื่อบูชาว่าจะต้องวางพระบัวเข็มให้อยู่เหนือน้ำในภาชนะเช่น พานหรือขัน แล้วลอยดอกมะลิไว้โดยรอบ ตามคตินิยมว่าพระบัวเข็มคือพระอุปัศฺตซึ่งอยู่ในปราสาทแก้วใต้น้ำ (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2498: 38 - 39) นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงคาถาบูชาพระบัวเข็ม 3 บทที่ได้รับมาจากพระอาจารย์สรภณมธุรส (เป้า) เจ้าอาวาสวัดชัยภูมิการาม จังหวัดพระนครในสมัยนั้น พระอาจารย์สรภณมธุรสเป็นผู้ที่รวบรวมพระบัวเข็มไว้จำนวนมาก โดยณัฐวุฒิ สุทธิสงครามกล่าวว่าคัดคาถานี้จากต้นฉบับทุกตัวอักษร และคาถาดังกล่าวเขียนตามการออกเสียงภาษาไทย ดังนี้

พระคาถาบูชาพระบัวเข็ม

สวดบูชาเวลาถวายรูปเทียนดอกไม้ให้ตั้งนะโม 3 ครั้งก่อนแล้วจึงสวดคาถา

พระคาถาบทที่ 1

ก็จะมาคะอุปกุตโต จะมะหาเถโร สัมพุทเธเวียคะโต มาระรัญจะโสอิทานิจะมะหาเถโร นะมัตปะสิทตะวาปะถิติโก อังวันทามิพาเนวะอุปกุตตัง จะมะหาเถรัง ยังยังอุปัชชะ วัชชาตังวิทังเสนติ อะเสสะโต ฯ นะโมพุทธานายะ

พระคาถาบทที่ 2

พระบัวเข็มจะมะหาเถโร สัพพะลาภวันตุเม อิติปิโสภะคะวา พุทโธชัยโย อัมโม ชัยโย สังโฆ ชัยโย เมตตานิพพาลี จะมะหาเถโร สัพพะลาภัง ภาวันตุเมฯ

พระคาถาบทที่ 3

ชัยยะตัง ปัตถะพีตัพพัง สามินโท โสราชาบูเชมิฯ

(ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2498: 40)

จะเห็นว่าคาถาทั้งสามบทนี้ บทที่ 1 คือกล่าวถึงพระอุปกุตและสรรเสริญที่พระอุปกุตขณะมาร ส่วนบทที่ 2 นั้นกล่าวถึงพระบัวเข็มโดยนำคำไทยปนกับบาลี กล่าวถึงพระรัตนตรัยและพระฉิมพลีหรือพระสิวลีด้วย ส่วนคาถาบทที่ 3 เป็นบทถวายพระพรพระราชา (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2498: 40 - 41, 45) จากคติความเชื่อที่ว่าพระบัวเข็มคือพระอุปกุตทำให้เกิดวิถีปฏิบัติที่นำเอาคาถาพระอุปกุตมากล่าวบูชาพระบัวเข็ม และยังประดิษฐานพระบัวเข็มในภาชนะที่มีการหล่อน้ำสวดคล้องกับที่อยู่ใต้สมุทของพระอุปกุตด้วย

คติการบูชาพระอุปกุตและพระบัวเข็มเนื่องมาจากความเชื่อในอานุภาพด้านต่างๆ ของพระอุปกุตซึ่งจะส่งผลต่อผู้ศรัทธา คือ เกิดลาภสักการะ มีคนรักนับถือ และปราศจากศัตรูรวมถึงภัยอันตรายต่างๆ (ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, 2498: 63) บางตำรายังระบุพุทธคุณเฉพาะของพระบัวเข็มและพระอุปกุตด้วย โดยพุทธคุณของพระบัวเข็มจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข มีอำนาจวาสนา และปลอดภัยจากอันตรายและอุบัติเหตุทั้งปวง ส่วนการบูชาพระอุปกุตจกบาตรจะทำให้ค้าขายดี มีโชคลาภวาสนาทำสิ่งใดก็สำเร็จและหมดหนี้สิน (พระครูพุทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 45) นอกจากนี้ยังเชื่อว่าพระอุปกุตมีอิทธิฤทธิ์มากเนื่องมาจากตำนานที่ท่านปราบพญามารจึงทำให้มีการนำคาถาพระอุปกุตผูกมารไปใช้สะกดผี ไส้ผีและรักษาโรค (พระครูพุทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 43)

อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่าพุทธคุณด้านป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ของพระบัวเข็มนั้นก็ตรงกับพุทธคุณของพระอุปัชฌาย์

นอกจากนี้ยังมีการบันทึกเกี่ยวกับคาถาที่ใช้บูชาพระอุปัชฌาย์ในวาระต่างๆ ด้วย เอกสารที่เผยแพร่โดยวัดอุปัชฌาย์ได้ระบุคาถาเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ไว้หลากหลาย เช่น คาถาบูชาพระอุปัชฌาย์ คาถาขอลาภพระอุปัชฌาย์ คาถาพระอุปัชฌาย์มุขมาร คาถาบูชาพระอุปัชฌาย์ (บัวเข็ม) คำถวายข้าวพระอุปัชฌาย์ รวมถึงคำอาราธนาและคำส่งพระอุปัชฌาย์ ส่วนวิธีบูชานั้นก็ระบุว่าโดยทั่วไปนิยมวางพระอุปัชฌาย์ไว้ในพานเล็กซึ่งตั้งในพานหรือภาชนะที่ใส่น้ำ แล้วบูชาด้วยดอกไม้ขาวที่มีกลิ่นหอมและอาหารมังสวิรัต และคอยระวังไม่ให้น้ำแห้ง ส่วนผู้บูชาต้องรักษาศีลด้วย (พระครูพุทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 41 - 52)

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาและวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ ของไทย รวมถึงประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ ตลอดจนคติการบูชาพระอุปัชฌาย์ทำให้มองเห็นการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ใน 2 ลักษณะคือ ประการที่ 1 ความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากจนสามารถปราบมารได้ และยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน และประการที่ 2 ความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์มีความสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์คือ มีอำนาจควบคุมน้ำและฝนฟ้า และสามารถบันดาลโชคลาภต่างๆ ได้ ซึ่งจะเห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์ในประเทศไทยที่มีทั้งด้านการมีอิทธิฤทธิ์มากและด้านโชคลาภความอุดมสมบูรณ์ มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากตำนานพระอุปัชฌาย์แบบอินเดียที่เน้นด้านคุณลักษณะทางธรรมของพระอุปัชฌาย์ คือการปราบมาร การเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก และการสืบต่อพุทธกิจหลังพุทธปรินิพพาน

ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในประเทศไทยจึงมีความแตกต่างจากความเชื่อและตำนานพระอุปัชฌาย์แบบอินเดีย โดยจะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในด้านอิทธิฤทธิ์และความอุดมสมบูรณ์เป็นคติความเชื่อที่มีอยู่ร่วมกันในกลุ่มประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประเทศพม่า ไทย และลาว

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งในพม่า ไทย และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงแสดงให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในฐานะพระอรหันต์สาวกองค์สำคัญองค์หนึ่งซึ่งแม้ว่าจะไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี หากแต่ว่าเป็นพระสาวกที่มีชีวิตอยู่ในวิถีความเชื่อของพุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศพม่าและไทย โดยเฉพาะในประเทศไทยคนไทยภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มีความรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่คล้ายคลึงกันในฐานะพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากและอาศัยอยู่ที่สะดือทะเล ทำให้เกิดประเพณีและวิถีปฏิบัติต่างๆ ในการบูชาพระอุปัชฌาย์ ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มีความสัมพันธ์

กับวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ทำให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำตำนาน ประเพณีและพิธีกรรม
เกี่ยวกับพระอุทิศจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

ความหลากหลายของตำนานและแบบเรื่องพระอุปคุตในประเทศไทย

ความหลากหลายของตำนานพระอุปคุตในประเทศไทยแสดงให้เห็นการสืบทอดตำนานพระอุปคุตจนถึงปัจจุบัน ดังที่ปรากฏตำนานพระอุปคุตทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะในท้องถิ่นต่างๆ ของไทย การนำตำนานพระอุปคุตของไทยมาจำแนกแบบเรื่องจึงน่าจะทำให้มองเห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่างของตำนานพระอุปคุตที่สืบทอดในท้องถิ่นต่างๆ และน่าจะให้เห็นทั้งลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของตำนานพระอุปคุตที่รับรู้กันในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย

3.1 ตำนานพระอุปคุตในประเทศไทย

ตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในประเทศไทยมีความหลากหลาย และปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาของไทย ทั้งในวรรณกรรมท้องถิ่นภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ แสดงให้เห็นความแพร่หลายของตำนานพระอุปคุตในประเทศไทย

ตำนานพระอุปคุตที่แพร่หลายในประเทศไทยในรูปแบบวรรณกรรมลายลักษณ์นับว่ามีความหลากหลายมาก ผู้วิจัยได้ค้นข้อมูลเบื้องต้นจากห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติพระนคร พบว่ามีข้อมูลเกี่ยวกับพระอุปคุตทั้งที่เป็นคาถาและวรรณกรรมเรื่องพระอุปคุต โดยในบัญชีตำราไสยศาสตร์ประเภทสมุดไทยเลขที่ 298 ม.14 ชื่อ *ตำราคาถาพระอุปคุต* ระบุว่ามีความเชื่อที่ว่าด้วยคาถาอุปคุต คาถาเรียกและเสกต่างๆ คาถาทำน้ำมันตรีตมิ์เข้าให้ออก คาถาเป่าตะมอยและปิดมวง คาถาพ่นปราบและแก้ปราบ คาถาทำน้ำมันดีแก้ไข้และกินแก้ฮิวตักโรค คาถาจิ้งจิงและแคล้วคลาด คาถาเสกเทียน จุดเทียน นั่งบริกรรม นำสังเกตว่าคาถาที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคุต ไม่ว่าจะเป็นปิดเป่าภูตผีหรือโรคร้ายแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องอานุภาพในการปกป้องรักษาของพระอุปคุตที่สอดคล้องกับตำนานพระอุปคุตปราบมารทั้งสิ้น

ส่วนเมื่อค้นบัตรรายการคัมภีร์ใบลานต่างๆ ที่เก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติก็พบว่าข้อมูลคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรและภาษาต่างๆ ที่เป็นเรื่องพระอุปคุตหลายสำนวน ดังนี้

ตารางที่ 6 ข้อมูลคัมภีร์ใบลานเรื่องพระอุปคุตที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติพระนคร

ชื่อคัมภีร์	จำนวนผูก	ภาษา	เลขที่ใบลาน	สถานที่เก็บรักษา
<i>อุปคุตตเถร</i>	2 ผูก เส้นจารหน้า ละ 5 บรรทัด ฉบับ ล่องชาด ไม่ประกบ ธรรมดา	อักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทย ล้านนา	64/1-2 ต.129 ช.1/2 เลขทะเบียนเดิม 21	หอสมุดแห่งชาติ พระนคร

ชื่อคัมภีร์	จำนวนผูก	ภาษา	เลขที่ใบลาน	สถานที่เก็บรักษา
อุปกุตตเถรวาทถุ	2 ผูก เส้นจารหน้า ละ 5 บรรทัด ฉบับ ล่องชาด ไม่มีไม้ ประกบ	อักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทย ล้านนา	422/1,9 ต.129 ข.3/2 เลขทะเบียนเดิม 246	หอสมุดแห่งชาติ พระนคร (มีผูก 1 และ 9)
อุปกุตตเถรวาทถุ	1 ผูก เส้นจาร ฉบับ ลานดิบ	อักษรธรรมอีสาน ภาษาไทยอีสาน- บาลี	860/1 เลขทะเบียนเดิม 1566	หอสมุดแห่งชาติ พระนคร
อุปกุตเถระ	5 ผูก หน้าละ 4 บรรทัด ฉบับ ล่องชาด ไม่มีไม้ ประกบ	ไม่ระบุ	ชม.บ.2576/8	หอสมุดแห่งชาติ สาขาเชียงใหม่ (มีผูก 8-10,12,15) ได้จาก วัดท่าฟ้าใต้ ต.สระ อ. เชียงใหม่ จ.พะเยา
อุปกุตตเถรวาทถุ	3 ผูก เส้นจาร หน้า ละ 5 บรรทัด ฉบับ รักทึบ ไม่มีไม้ ประกบ	อักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี-ไทย ล้านนา	ชม.บ. 366/1-2	หอสมุดแห่งชาติ สาขาเชียงใหม่ (มีผูก 1-2,5) ได้จากวัด ดอนชัย ต.ปง อ.ปง จ.พะเยา
อุปกุตตเถรวาทถุ	1 ผูก เส้นจาร ฉบับ ทองทึบ	อักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทย อีสาน	ชม.บ.2883/13	หอสมุดแห่งชาติ สาขาเชียงใหม่
อุปกุตमारพนธ เทสนา	1 ผูก เส้นจารหน้า ละ 5 บรรทัด ฉบับ ทองทึบ ไม่มีไม้ ประกบ	อักษรขอม ภาษา บาลี-ไทย	ส.พ.บ. 122/1	หอสมุดแห่งชาติ สุพรรณบุรี ได้จากวัด ประสพสุข ต.ทับตี เหล็ก อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี
อุปกุตต	1 ผูก หน้าละ 4 บรรทัด ฉบับรักทึบ ไม่มีไม้ประกบ	อักษรธรรมอีสาน ภาษาไทยอีสาน	น.พ.บ. 3203/2	หอสมุดแห่งชาติ นครพนม ได้จากวัด พระธาตุเรณู อ.เรณู นคร จ.นครพนม
อุปกุตตเถระ	1 ผูก หน้าละ 4 บรรทัด ฉบับรักทึบ ไม่มีไม้ประกบ	อักษรธรรมอีสาน ภาษาไทยอีสาน	น.พ.บ. 3134/3	หอสมุดแห่งชาติ นครพนม ได้จากวัด พระธาตุเรณู อ.เรณู นคร จ.นครพนม

รายการบัญชีสมุดไทยและใบลานที่รวบรวมไว้โดยหอสมุดแห่งชาติแสดงให้เห็นว่าการรับรู้เรื่องพระอุปคุตทั้งในรูปแบบคาถาที่ระบุว่าเป็นคาถาพระอุปคุต และคัมภีร์เรื่องพระอุปคุตในชื่อต่างๆ เช่น *อุปคุตเถระวัตถุ อุปคุตมารพันทเทสนา* ทั้งที่เป็นฉบับอักษรขอม ภาษาบาลีและไทย ฉบับอักษรธรรมล้านนา ภาษาบาลี - ไทยล้านนา และฉบับอักษรธรรมอีสาน ภาษาบาลี-ไทยอีสาน ข้อมูลคัมภีร์ใบลานที่รวบรวมไว้โดยหอสมุดแห่งชาตินี้แสดงให้เห็นว่าการถ่ายทอดตำนานพระอุปคุตมิได้ปรากฏเฉพาะในวรรณกรรมของภาคเหนือและภาคอีสานเท่านั้น หากแต่มีสำนวนภาคกลางด้วย ดังที่ปรากฏเรื่อง *อุปคุตมารพันทเทสนา* จารด้วยอักษรขอมภาษาไทย ซึ่งพบที่จังหวัดสุพรรณบุรี แสดงว่ามีการรับรู้เรื่องพระอุปคุตในภาคกลางด้วย คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตจึงมีการสืบทอดผ่านตำนานทางพระพุทธศาสนาที่แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทย ทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและภาคใต้

ผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ จากทั้ง 4 ภาคเพื่อนำมาศึกษาและจำแนกแบบเรื่องพระอุปคุต (โปรดดูชื่อสำนวน ที่มาและเรื่องย่อของแต่ละสำนวนในแต่ละภูมิภาคในภาคผนวก) เพื่อจะได้ทราบว่าคนไทยแต่ละท้องถิ่นมีการรับรู้ตำนานพระอุปคุตในแบบใดบ้าง

3.1.1 ภาคเหนือ

ตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในภาคเหนือมีความหลากหลาย เนื่องจากคติความความเชื่อเรื่องพระอุปคุตนั้นเป็นความเชื่อร่วมกันของผู้คนหลากหลายกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา ดังที่พบตำนานพระอุปคุตทั้งในกลุ่มไทยยวนล้านนา ไทใหญ่และไทลื้อ ดังนี้

ไทยยวน

ตำนานพระอุปคุตของกลุ่มไทยยวนมีทั้งสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ ทั้งยังมีเนื้อหาที่หลากหลาย แสดงให้เห็นว่าพระอุปคุตเป็นพระสาวกสำคัญรูปหนึ่งที่อยู่ในการรับรู้ของคนล้านนา ดังที่พบว่ามีคัมภีร์ใบลานชื่อ *มหาอุปคุต* จารด้วยอักษรและภาษาล้านนาอยู่ที่วัดต่างๆ ในภาคเหนือ และนิยมใช้เทศน์ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น ช่วงวันเข้าพรรษา (มณี พยอมยงค์, สัมภาษณ์: 2533 อ้างถึงใน อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 2)

สมหมาย เปรมจิตต์ได้จัดทำโครงการสำรวจและถ่ายไมโครฟิล์มคัมภีร์ใบลานในภาคเหนือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 - 2524 โดยสำรวจคัมภีร์ใบลานในวัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน พะเยา ลำปางและแพร่ แล้วนำมาถ่ายไมโครฟิล์ม และจัดหมวดหมู่ของคัมภีร์ใบลานโดยแยกตามเนื้อหาหมวดพระสาวกที่มีชื่อเรื่องนั้นมี 64 ผูก เป็นประวัติพระเถระที่สำคัญ เช่น *พระพุทธโฆษาจารย์ พระมหาอุปคุต คุรุบาครีวิชัย* ฯลฯ (สมหมาย เปรมจิตต์, 2527: 194 - 196)

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้จัดทำรายชื่อหนังสือโบราณของล้านนาที่เก็บไว้ในรูปแบบไมโครฟิล์มที่สำรวจช่วงปี พ.ศ. 2521-2533 และได้ปรับปรุงใหม่ปี พ.ศ. 2552 ปรากฏว่ามีคัมภีร์ชื่อ “อุปกุต” อยู่ในหมวดพระสาวกที่มีชื่อเสียง โดยอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ที่กล่าวถึงพระสาวกรูปอื่นๆ เช่น พระมาลัย พระมหาโมคคัลลน์ คัมภีร์ *อุปกุต* ซึ่งได้สำรวจและเก็บรวบรวมโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มี 4 ส่วนวน (พรรณเพ็ญ เครือไทย และอมรรัตน์ เพ็ญวรรณธรรม (บรรณาธิการ), 2552: 462) ดังนี้

ตารางที่ 7 ข้อมูลคัมภีร์ชื่ออุปกุตที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ลำดับ ที่	ชื่อ คัมภีร์	ที่มา	ปี พ.ศ	ตัวอักษร	จำนวนผูก/ จำนวนหน้า
5528	<i>อุปกุต</i>	วัดสำเภา ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	2405	อ.ธรรมล้านนา	10/419
5529	<i>อุปกุต</i>	วัดหมื่นล้าน ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	2465	อ.ธรรมล้านนา	10/387
5530	<i>อุปกุต</i>	วัดแม่ชะจาน ต.ซี้เหล็ก อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่	-	อ.ธรรมล้านนา	2/73
5531	<i>อุปกุต</i>	วัดหมื่นล้าน ต.ศรีภูมิ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	-	อ.ธรรมล้านนา	1/101

มหาอุปกุต เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึง การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 1 และ 2 จากนั้นเน้นเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 และส่งสมณทูตไปเผยแผ่คัมภีร์เรื่อง *อุปกุต* ซึ่งเก็บรักษาไว้ตามวัดต่างๆ ในภาคเหนือ มีหลากหลายสำนวน มีชื่อเรียกทั้ง “อุปกุต” “มหาอุปกุต” และ “พระมหาอุปกุต” อภิชาติ ยอดสุวรรณได้นำคัมภีร์ *อุปกุต* สำนวนของวัดสำเภา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ที่สถาบันวิจัยสังคม จังหวัดเชียงใหม่เก็บรวบรวมไว้มาปริวรรตและใช้ชื่อว่า “มหาอุปกุต” สำหรับเรียกสำนวนของวัดสำเภา (อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 15)

คัมภีร์ *มหาอุปกุต* สำนวนของวัดสำเภาทั้งหมด 10 ผูก 419 ลาน ดำเนินสำนวนนี้ได้รับการปริวรรตอย่างครบถ้วนทั้ง 10 ผูกจึงมีเนื้อหาที่สมบูรณ์ คัมภีร์ *มหาอุปกุต* เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึง การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 1 และ 2 จากนั้นเน้นเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 และส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา การประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ตำนานราชวงศ์ลังกา และเรื่องราวของพระเจ้าทูลุฐคามินิอภัยแห่งลังกา เนื้อหาของคัมภีร์ *มหาอุปกุต* หลังจากนั้นเป็นเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ และกล่าวถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในดินแดนลังกาทวีป (อภิชาติ ยอดสุวรรณ, 2534: 38)

เรื่องราวของพระอุปกุตในคัมภีร์ *มหาอุปกุต* ปรากฏในผูกที่ 2 – 3 นอกจากนี้ในคัมภีร์ *มหาอุปกุต* ยังกล่าวถึงทั้งพระอุปกุตและพระอินทคุต แต่เนื้อหาหลักยังคงให้ความสำคัญกับพระอุปกุต ส่วนพระอินทคุตนั้นปรากฏเรื่องราวเพียงสั้นๆ เรื่องราวของพระอุปกุตในคัมภีร์

มหาอุปคุต กล่าวถึงวีรกรรมของพระอุปคุตที่ปรากฏบทบาทในตอนการป้องกันงานฉลองพระธาตุสุกที่พระเจ้าอโศกเป็นผู้จัดขึ้นเพื่อมิให้มารมาทำลายงานดังกล่าว พระอุปคุตได้ใช้อิทธิฤทธิ์ปราบมารและทำให้มารปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเนื้อหาส่วนนี้ตรงกับตำนานพระอุปคุตปราบมารในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา*

ไทใหญ่

ตำนานพระอุปคุตในภาคเหนือ นอกจากตำนานของกลุ่มไทยยวนล้านนาแล้วยังมีตำนานของกลุ่มไทใหญ่ซึ่งมีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่นและมีลักษณะเฉพาะ ตำนานพระอุปคุตของไทใหญ่มี 2 แบบ คือ ตำนานที่กล่าวถึงพระอุปคุตผู้ปราบพญามารซึ่งมีองค์เดียว กับตำนานที่กล่าวถึงพระอุปคุตว่ามี 8 รูปแต่มีชื่อเรียกแตกต่างกันและมีทั้งพระอุปคุตที่มรณภาพแล้วและพระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ พระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ตามตำนานนี้คือที่มาของการประกอบประเพณี “บูชาพระอุปคุต” ตามความเชื่อของชาวไทใหญ่ ตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ของไทใหญ่ ได้แก่ คัมภีร์ไทใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปคุต* ของเจ้าปิ่นดีตะ และ *ประวัติพระอุปคุต 8 รูป* ของปรมาจารย์เจ้ากางเสื่อ ทั้งสองสำนวนนี้ นำมาจากวิทยานิพนธ์ของประเวช คำสวัสดิ์ (2548)

คัมภีร์ธรรมไทใหญ่เรื่อง *ประวัติพระอุปคุต (เล็กปิ่นเจ้าอุปะคุต)* ประพันธ์โดยเจ้าปิ่นดีตะ ซึ่งเป็นพระมหาเถระเมืองหนอง และเรียบเรียงโดยเจ้าชองขณะ เมืองหนอง เมื่อ ค.ศ. 1968 (พ.ศ. 2512) ประเวช คำสวัสดิ์ อนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอนแปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2540 (ประเวช คำสวัสดิ์, 2548: ภาคผนวก ฉ หน้า 100) คัมภีร์เรื่องนี้กล่าวถึงตำนานของพระอุปคุตที่แตกต่างจากตำนานของกลุ่มไทยยวนล้านนา เพราะเริ่มเรื่องตั้งแต่ชาติกำเนิดและการบวชของพระอุปคุต โดยกล่าวถึงกำเนิดของอุปคุตว่าเป็นลูกของหญิงสาวที่เกิดจากปลา อุปคุตและมารดาอาศัยอยู่กับฤษีรูปหนึ่ง ภายหลังพระอุปคุตได้ไปอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร เนื้อหาส่วนนี้ไม่ปรากฏในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ มหาอุปคุต* และ *ปฐมสมโพธิกถา* ทำให้ตำนานพระอุปคุตสำนวนของไทใหญ่มีลักษณะเฉพาะ ส่วนเนื้อหาตั้งแต่เรื่องการปราบมารของพระอุปคุต และการพบกับพระเจ้าอโศก คล้ายคลึงกับ *โลกบัญญัติ มหาอุปคุต* และ *ปฐมสมโพธิกถา*

ส่วนสำนวนลายลักษณ์อีกสำนวนหนึ่งคือ *ประวัติพระอุปคุต 8 รูป* เป็นคัมภีร์ไทใหญ่ที่เรียกว่าลิกโหลง เขียนโดยปรมาจารย์เจ้ากางเสื่อ (ครูหม่อไต) แปลสรุปเป็นภาษาไทยโดยประเวช คำสวัสดิ์ (2548: ภาคผนวก ฉ หน้า 113) เนื้อหากล่าวถึงพระอุปคุตทั้งแปดรูปซึ่งมีชื่อแตกต่างกัน โดยยังมีชีวิตอยู่ในมหาสมุทร 4 รูป ส่วนอีก 4 รูปมรณภาพแล้วแต่ไม่เนาเปื่อย ตำนานพระอุปคุตแบบไทใหญ่จึงมีทั้งพระอุปคุตรูปเดียว และพระอุปคุต 8 รูป

ไทลื้อ

ชาวไทลื้อมีความเชื่อเรื่องพระอุปคุต 8 รูปเช่นเดียวกับชาวไทใหญ่ และยังมีความเชื่อว่าพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร และมีอิทธิฤทธิ์มากสามารถปราบพญามารได้ ดังจะเห็นว่าชาวไทลื้อที่อาศัยอยู่ที่สิบสองปันนามีตำนานพระอุปคุตและประเพณี “ทานอุปคุต” ด้วย ส่วนชาวไทลื้อในประเทศไทยก็มีตำนานและประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตเช่นกัน แม้ผู้วิจัยจะยังไม่พบตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ของไทลื้อ แต่ตำนานพระอุปคุตยังคงอยู่ในการรับรู้ของชาวไทลื้อในประเทศไทย ดังที่ผู้วิจัยพบว่าชาวไทลื้อในพื้นที่ที่ผู้วิจัยไปศึกษาประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงสืบทอดความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตผ่านตำนานมุขปาฐะและประเพณีที่เกี่ยวกับพระอุปคุต

ตำนานพระอุปคุตที่แพร่หลายในกลุ่มคนไทยยวน ไทใหญ่ และไทลื้อมีหลากหลายสำนวน และมีความสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ยังคงปฏิบัติสืบทอดในวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องพระอุปคุตเป็นความเชื่อร่วมกันของคนไทย-ไทที่นับถือพุทธศาสนา ทั้งยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนหลากหลายชาติพันธุ์ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย โดยจะเห็นว่าคนไทใหญ่และคนไทลื้อที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยยังคงสืบทอดความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตไม่แตกต่างจากคนไทใหญ่และคนไทลื้อที่อยู่นอกประเทศไทย ตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในการรับรู้ของกลุ่มคนไทใหญ่และไทลื้อทั้งในประเทศและนอกประเทศไทย จึงแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ร่วมทางชาติพันธุ์ที่ยังคงมีการรักษาสืบทอดอย่างต่อเนื่อง ดังที่ตำนานพระอุปคุตยังคงได้รับการสืบทอดและอยู่ในการรับรู้ของคนไทใหญ่และไทลื้อในประเทศไทย

ตำนานพระอุปคุตในพื้นที่ภาคเหนือจึงมีเนื้อหาหลากหลายกว่าในพื้นที่อื่นของประเทศไทย เพราะมีทั้งตำนานของคนไทยยวน ไทใหญ่ และไทลื้อ ความหลากหลายของสำนวนต่างๆ ในภาคเหนือนี้เองจึงทำให้สามารถนำมาจัดจำแนกเป็นแบบเรื่องต่างๆ เพื่อศึกษาความแพร่หลายและความหลากหลายของแบบเรื่องพระอุปคุตในประเทศไทย

3.1.2. ภาคอีสาน

ตำนานพระอุปคุตในภาคอีสานยังคงได้รับการสืบทอดทั้งในรูปแบบวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ โดยมีการถ่ายทอดตำนานพระอุปคุตผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่นอีสานทั้งที่เป็นเรื่องพระอุปคุตโดยเฉพาะซึ่งมีชื่อว่า *พระอุปคุตผาบमार* และวรรณกรรมอื่นๆ เช่น *โคลงปถมสมโพธิ*

ตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ชื่อว่า *พระอุปคุตผาบमार* ชำระโดย พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ฉบับที่นำมาชำระนำมาจากหอไตร วัดหนองขุหลุ อำเภอดงตาลพิษผล จังหวัดอุบลราชธานี เป็นใบลาน 4 ผูก กล่าวกันว่าเป็นตำนานเก่าแก่ที่นิยม

เทศน์เมื่อมีงานบุญแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น เพื่อให้เกิดสิริมงคล (พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, 2513: หน้าคำนำ) ความนิยมในการนำเรื่อง *พระอุปัคฺตผาบบมาร* มาเทศน์ในงานบุญเพื่อความเป็นสิริมงคลจึงแสดงให้เห็นการสืบทอดคติความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺตผ่านตำนานและประเพณีของชาวอีสาน และยังแสดงให้เห็นการรับรู้เรื่องพระอุปัคฺตที่ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมอีสานด้วย

พระอุปัคฺตผาบบมาร สำนวนนี้มีเนื้อหาตอนพระอุปัคฺตต่อสู้กับมารและปราบมารคล้ายคลึงกับ คัมภีร์ *โลกบัญญัติ ปฐมสมโพธิกา* และ *มหาอุปัคฺต* ของล้านนา แต่ *พระอุปัคฺตผาบบมาร* เรียกพระอุปัคฺตว่า “ติสสะอุปัคฺต” เนื้อเรื่องเริ่มต้นด้วยคาถาภาษาบาลี บทประณามพจน์ไหว้พระรัตนตรัย แล้วขอพรให้ตนถึงนิพพาน มีปัญญาได้ถึงพุทธภูมิ จากนั้นตอนต้นเรื่องกล่าวถึงเหตุการณ์สมัยพุทธกาล เมื่อพญามารเบียดเบียนพระพุทธร่องค์และพระสงฆ์สาวกครั้งแล้วครั้งเล่า แล้วกล่าวถึงเหตุการณ์หลังปรินิพพาน คือเหตุการณ์ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และการนิมนต์พระอุปัคฺตมาปราบพญามาร ทำให้งานฉลองพระธาตุเจดีย์ผ่านไปอย่างเรียบง่าย และพญามารกลายเป็นผู้เลื่อมใสพระพุทธานุศาสน์ ตอนท้ายของวรรณกรรมเรื่อง *พระอุปัคฺตผาบบมาร* กล่าวถึงการบำรุงพระพุทธานุศาสน์ และการเผยแผ่ศาสนาของพระเจ้าอโศก ตลอดจนการอุทิศพระโอรสพระธิดาให้เป็นภิกษุภิกษุณี และสรรเสริญคุณของพระอุปัคฺตที่ปราบมาร ด้วยการผูกมารด้วยหามาเนา และผูกไว้ที่เหลี่ยมเขาพระสุเมรุ (ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงในเนื้อเรื่องตอนปราบมาร) กล่าวถึงพระเจ้าอโศกที่เมื่อสวรรคตแล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วกล่าวถึงอันสงฆ์ต่างๆ ที่ผู้บำรุงพระพุทธานุศาสน์จะได้รับ เทศนาให้คนฝึกฝนในการทำบุญ และกล่าวถึงประวัติการแต่งหนังสือ

นอกจากวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานพระอุปัคฺตโดยเฉพาะแล้ว ยังพบว่ายังมีเรื่องราวของพระอุปัคฺตปรากฏแทรกในวรรณกรรมอีสานเรื่องอื่นๆ ด้วยคือ *โคลงปถมสมโพธิ* หรือ *เทศนา คำกลอนฉบับล้านช้าง* ซึ่งต้นฉบับเดิมเป็นใบลานอักษรธรรมล้านช้างจากวัดบ้านหนองลำจัง จารเมื่อ พ.ศ. 2411 จำนวน 11 ผูก ต่อมาอาจารย์มหาบุญกว้าง ยมมณีวงศ์ได้นำมาจารใหม่ และพระมหาชนะ ธรรมธโช ได้นำมาปริวรรต (พระมหาชนะ ธรรมธโช ภมรพล ป.ธ.9, 2542: คำนำ)

เรื่องราวของพระอุปัคฺตใน *โคลงปถมสมโพธิ* ปรากฏในผูกที่ 11 เนื้อเรื่องแบ่งเป็น 3 ตอน ตอนแรกพระเจ้าอโศกฉลองพระเจดีย์ 84,000 องค์ที่เมืองปาฏลีบุตร กล่าวถึงพระเจ้าอโศกทรงขุดพบพระธาตุ จึงทรงสร้างเจดีย์ใหญ่เพื่อประดิษฐานพระธาตุและจัดงานสมโภช พระเจ้าอโศกเกรงว่ามารจะมาเบียดเบียนงานสมโภช จึงขอให้คณะสงฆ์ช่วยป้องกันงาน ตอนที่ 2 นิมนต์พระอุปัคฺต กล่าวถึงคณะสงฆ์นิมนต์พระอุปัคฺตซึ่งปลีกตัวไปบำเพ็ญพรตที่กลางมหาสมุทรมาตุแลร์รักษาสมโภชพระอุปัคฺตหรือพระภิกษุเสนาคมีรูปร่างผอม พระเจ้าอโศกจึงได้ปล่อยช้างตกมันมาทดลองฤทธิ์ขณะที่พระอุปัคฺตออกบิณฑบาต พระอุปัคฺตได้เสกให้ช้างเป็นหิน ทำให้พระเจ้าอโศกและชาวเมืองประจักษ์ในอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัคฺต ตอนที่ 3 พระอุปัคฺตผาบบมาร กล่าวถึงพญาวีสาวตีมารบันดาลลมฝน

ดินทรายเพื่อจะทำลายงานฉลอง พระอุปคุตก็บันดาลลมหอบไปทิ้ง พญามารกับพระอุปคุตได้จำแลง ภายเป็นสิ่งต่างๆ ต่อสู้กัน พญามารสู้ไม่ได้กลับร่างเป็นพญามารในที่สุด พระอุปคุตเสกหามาเนาผูกคอ มาร ไม่มีเทพองค์ใดช่วยเหลือพญามารได้ พญามารจึงยอมแพ้พระอุปคุต พระอุปคุตได้เสกรัตประคต มัดคอพญามารไว้กับภูเขาใหญ่ตลอดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน เมื่อพญามารสำนึกแล้วพระอุปคุต จึงปล่อยพญามารและบอกพญามารว่าพระอุปคุตกับพญามารเป็นคู่กรรมกัน และภายภาคหน้าพญามารจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า จากนั้นพญามารจึงเนรมิตเป็นพระพุทธเจ้าแวดล้อมด้วยพระสาวกตาม คำขอร้องของพระอุปคุต และลากลับที่อยู่ของตน

ตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานจึงมีเรื่องราวคล้ายคลึงกันกับคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา*

3.1.3 ภาคกลาง

คนไทยในภาคกลางรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตผ่านคติการบูชาพระบัวเข็ม ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วใน บทที่ 2 ว่าคนไทยรับรู้ว่าเป็นองค์เดียวกับพระอุปคุตอย่างน้อยตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 - สมัยรัชกาลที่ 4 ดังที่ปรากฏว่าพระภิกษุชาวมอญหรือพม่านิยมนำพระบัวเข็มมาถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่เมื่อครั้งที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎใน สมัยรัชกาลที่ 3

ตำนานพระอุปคุตยังได้รับการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมราชสำนักในภาคกลางด้วย วรรณกรรมเรื่องสำคัญที่กล่าวถึงเรื่องพระอุปคุต คือวรรณกรรมเรื่อง *ปฐมสมโพธิกถา* พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเป็นวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมเรื่องอื่นที่กล่าวถึงชื่อพระอุปคุต หรือเรื่องพระอุปคุตที่ปรากฏแทรกใน วรรณกรรมพุทธศาสนาบางเรื่องเพียงแต่อาจไม่เป็นที่รู้จักเท่า *ปฐมสมโพธิกถา*

แม้ว่าพระอุปคุตจะเป็นพระอรหันตสาวกที่มีได้ปรากฏเรื่องราวในพระไตรปิฎกบาลีเช่น พระสาวกสำคัญรูปอื่นๆ แต่ปรากฏว่าในวรรณกรรมพุทธศาสนาบางเรื่องเมื่อกล่าวถึงสาวกของ พระพุทธเจ้า ก็มักกล่าวถึงพระอุปคุตด้วย ดังวรรณกรรมเรื่อง *โคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์* พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อครั้งที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวร สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวถึงการชะลอองค์พระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกในสมัยของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ การกล่าวถึงพระอุปคุตปรากฏในตอนที่มีผู้แต่งถวายพระพรพระมหากษัตริย์ โดยขอพรจาก พระพุทธรูป พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระอัคร และพระอรหันตสาวกผู้เป็นเอตทัคคะด้านต่างๆ คือ พระสารีบุตร พระอนนรุท พระสิมพลี พระกัสสปะ โดยกล่าวถึงพระอุปคุตต่อจากพระกัสสปะ ดังนี้

ขอพรอุปคุตค์ณ	มารชาม
วิสวดีอสุริตาม	กราบเกล้า
ขอจงพระองค์ปราม	หริราช
ทุกคนครอ่อนฤทธิเจ้า	นอบน้อมสยบแสง

(วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 3, 2531: 62)

โคลงบทดังกล่าวแสดงถึงความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตเป็นผู้ที่สามารถปราบพญาวิสวัตติมารได้ กวีจึงขอพรพระอุปคุตผู้ปราบมารเพื่อถวายพระพรพระมหากษัตริย์ให้มีพระราชอำนาจยิ่งใหญ่ สามารถปราบปรามข้าศึกศัตรูให้ยอมสยบทุกแคว้น

ในบทชุมนุมเทวดาและชุมนุมครูในพิธีไหว้ครู ตามตำราครอบโคลงละคร มีการกล่าวถึงพระอุปคุต พร้อมกับพระอรหันตสาวกรูปอื่นเช่นกันซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้พระอุปคุตจะไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่ก็มี การรับรู้ว่าเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่สำคัญไม่ต่างจากพระสาวกรูปอื่น ดังนี้

...พระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร พระอุปคุต พระอนนรุทธเถร พระภควัมบดี พระอุบาลี พระกัสสปเถร พระพุทธสณฺฑิ พระอนนท พระปฏิมากร พระพุทธลีลา พระสิมพลี พระกัจจายนเถร.... (ธนิต อยู่โพธิ์, 2494: 22)

การกล่าวถึงพระอุปคุตยังปรากฏใน **ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา** ของพระธรรมปรีชา (แก้ว) ในสมัยรัชกาลที่ 1 แม้ไม่มีเรื่องราวของพระอุปคุตแต่ได้กล่าวถึงชื่อ “กีสนาคอุปคุต” ว่าจะเป็นผู้ทรงมานพญามารในตอนทีกล่าวถึงพญามารซึ่งข้อความดังกล่าวมีเนื้อหาคล้ายกับที่ปรากฏใน **โลกบัญญัติ** ดังนี้

กถิ ตสส ภควา นิวารณิ น กโรติ มีคำปุจฉาว่าเหตุไฉนสมเด็จพระพุทธเจ้าจึงมิได้ทรงมานพญามาร? วิสัชนาว่าพญามารนี้มิได้เป็นพุทธเวไนย พระพุทธเจ้าพิจารณาเห็นว่าสืบไปเมื่อหน้าเมื่อพระตถาคตเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานล่วงไปแล้ว สาวกแห่งพระตถาคตมีนามปรากฏชื่อว่ากีสนาคอุปคุตจะทรงมานพญามารผู้นี้ พญามารผู้นี้จะเสียพยศร้าย แล้วจะปรารณาเป็นสมเด็จเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล พระบรมศาสดาจารย์ทรงพิจารณาเห็นฉะนี้ จึงมิได้ทรงมานพญามารผู้นี้ ตกว่าพญามารนี้อยู่ในกามาพจรเทวโลกเป็นคำรบ 6 สิริมนุษย์โลก 1 อกามาพจรเทวโลก 6 เข้าด้วยกันจึงเป็นกามสุคติภพ 7 ภพดังนี้

(วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (หมวดศาสนาจักร) ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา , 2535: 1064 - 1065)

ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร ปีศาจ หรือภูตผีร้ายปรากฏในโองการแม่ซื้อที่ชื่อว่า *สารเดชวิธิใหญ่* ที่จารึกฝาผนังศาลาแม่ซื้อ 57 ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามด้วย ดังนี้

โอม มหาสิทธิสาบังคม ประณมกรอัญชลี เหนือศิโรโรศุตตมางค์ พร้อมศิริรางค
พยพนบนมัสการพระอุปคุต ศีลบริสุทธิตุณประสิทธิ ไว้เวชฤทธิโองการ พระราชทานให้แก่ดู
มากำจัดสูฝูงปีศาจราชชุตฤตมามา เปียนปีทาไนไตรโลก ประหารด้วยโรคอันบมิได้เห็น เป็น
อาคันตุกโรคา นามวาทกภัย สมมติไว้ว่าอักคมุขีทั้งปักษีและสะพั้น ลำบองราหูนั้นปฐมเหตุ
มาต่างประเทศนับบมิถ้วนสรรพทั้งมวลคือพรายกาฬ เปเรตสาทานปีศาจยักษ์ สามารถนัก
ต่างๆ (ตำรายา ศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์), 2537: 2)

วรรณกรรมข้างต้นกล่าวถึงชื่อพระอุปคุต และให้ข้อมูลว่าเป็นผู้ปราบพญามาร แต่มิได้ให้
รายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมาหรือเรื่องราวของพระอุปคุต แต่กระนั้นก็สามารถทำให้มองเห็น
ความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตที่มีเหนือมาร รวมถึงภูตผีปีศาจ โรคภัยและภัยอันตราย
ทั้งปวง

ตำนานพระอุปคุตในวรรณกรรมลายลักษณ์ปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยอยู่ใน
วรรณกรรมประเภทกลอนสวด คือ กลอนสวดเรื่อง *พระเจ้าเข้านิพพาน* และ *ตำนานพระบรมธาตุ
เมืองนคร* ซึ่งเป็นวรรณกรรมกลอนสวดของภาคกลางที่มีต้นฉบับอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ ต้นฉบับ
กลอนสวดเรื่อง *พระเจ้าเข้านิพพาน* หรือ *พระปรมัตถ์* มีต้นฉบับทั้งหมด 8 ฉบับซึ่งน่าจะคัดลอกต่อกัน
กัน แต่การแต่งน่าจะไม่ต่ำกว่าสมัยรัชกาลที่ 3 เนื้อเรื่องมาจาก *มหาปรินิพพานสูตร* ใน
พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค กล่าวถึงพุทธประวัติตอนปรินิพพานและเหตุการณ์หลัง
ปรินิพพาน เนื้อเรื่องมีทั้งหมด 8 เล่ม (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547: 165 - 167) เริ่มต้นเรื่องตั้งแต่สมัย
พุทธกาล ตอนที่ปรากฏเรื่องพระอุปคุตอยู่ในเล่ม 8 ซึ่งกล่าวถึงพระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุ
และการต่อสู้ของพระอุปคุตกับมาร ดังที่ตรีศิลป์ บุญขจร สรุปเนื้อหาไว้ดังต่อไปนี้

เนื้อความในเล่ม 8 กล่าวถึงการฉลองพระธาตุ พระยาศรีธรรมมาโคกราชทรงเกรงว่า
พระยามารจะมาขัดขวางพิธีสมโภช ปรีกษาที่ประชุมสงฆ์ พระสงฆ์ไปนิมนต์พระอุปคุตซึ่ง
จำศีลภาวนาอยู่ในมหาสมุทร มีบทแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต เช่น ตอนพระเจ้าศรีธรรมมา
โคกราชลองอิทธิฤทธิ์พระอุปคุต โดยปล่อยพระยาชสาธมาทำร้ายพระอุปคุต พระอุปคุต
สาปข้างเป็นหิน บทต่อสู้ของพญามารกับพระอุปคุต พญามารเนรมิตฝนลักษณะต่างๆ เช่น
ฝนทราย ฝนกรด ฝนศิลา ฝนอาวุธ ฝนถ่าน พระอุปคุตก็แก้ได้ทุกครั้งจนแปลงร่างเป็นโค
พญานาคและยักษ์ พระอุปคุตก็แปลงเป็นเสือโคร่ง ครุฑและยักษ์ต่อสู้พญามาร จนพญามาร

แปลงเป็นมานพน้อยจะหลอกทำร้ายตอนพระอุคุตผลอ พระ อุคุตเนรมิตสุนัขเนาเหม็น ผูกคอปญามาร จนพญามารต้องอ่อนวอนให้พระอุคุตเอาสุนัขเนาออกจากคอ พระอุคุตรัด พญามารไว้จนพิธิมโกษเสร็จสิ้น พระอุคุตเทศนาพญามารจนพญามารสำเร็จมรรคผล (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547: 177)

ส่วนกลอนสวดเรื่อง *ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครฯ* นั้นตรีศิลป์ บุญขจรสันนิษฐานว่าเดิม ผู้แต่งน่าจะเป็นคนใต้และแต่งขึ้นในภาคใต้ โดยน่าจะแต่งเพื่อสร้างตำนานพระธาตุเมืองนครฯ แต่ได้ ที่มาจาก *พระเจ้าเข้านิพพาน* แล้วแต่งเนื้อหาเพิ่มเพื่อให้สอดคล้องกับประวัติของพระธาตุเมืองนครฯ เพราะเนื้อหาในตอนต้นคล้ายเรื่อง *พระเจ้าเข้านิพพาน* ในเล่มที่ 7 - 8 ตอนที่กล่าวถึงเรื่องพระเจ้า อโศกแต่ขยายความมากกว่า นอกจากนี้อาจได้อิทธิพลจาก *ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครฯ* ฉบับ ร้อยแก้วซึ่งระบุศักราชว่าอยู่ในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองด้วย ต้นฉบับมีทั้งหมด 3 ฉบับ เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 220 สมัยพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช โดยทรงให้ขุดหาพระธาตุ ทรงสร้างเจดีย์ แล้วจัดงานฉลอง ไปสิ้นสุดที่เหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างนครศรีธรรมราชกับกรุงธนบุรี โดย สรรเสริญพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชอีกพระองค์หนึ่งซึ่งเป็นผู้ครองเมือง (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547: 207 - 208)

เรื่องพระอุคุตใน *ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครฯ* ปรากฏในตอนทีกล่าวถึงพระยาศรีธรรมมา โศกราชแห่งกรุงอินทปัตถ์มีพระราชประสงค์จะเสาะหาพระธาตุ เมื่อพบแล้วจึงให้สร้างเจดีย์และต้องการ ฉลอง แต่เกรงว่ามารจะมาขัดขวางจึงต้องการนิมนต์พระอุคุตให้มาป้องกันพญามาร ดังที่ตรีศิลป์ บุญขจรสรุปเนื้อเรื่องตอนนี้ไว้ดังนี้

ณรายองค์หนึ่งซึ่งเป็นพระอรหันต์ช่วยชีวิตพญานาคจากการเฉี่ยวโฉบของพระยา ครุฑ พระเถระทั้งหลายจึงให้ณรายไปนิมนต์พระอุคุต พระอุคุตรับนิมนต์ขึ้นมาบนเมือง มนุษย์ พระอรหันต์เมื่อเห็นรูปพระอุคุตผ่ายผอมผิดประหลาดเพราะอดอาหารก็คิดว่าเป็น การผิดวินัยที่ทรมาณตน จะทำให้พ่ายแพ้ต่อการผจญมาร พระอุคุตตอบว่าตนไม่มีอาหารฉัน พระสงฆ์องค์หนึ่งตอบว่าตนมีบุญมีอาหารสองสำรับทุกวัน เพราะชาติก่อนเคยอาเจียนอาหาร ให้สุนัขลูกอ่อนริมถนน ตนจะถวายอาหารทิพย์ให้พระอุคุต พระอุคุตปฏิเสธ

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงดำริจะลองกำลังพระอุคุต เมื่อพระอุคุตออก บินชบาตจึงปล่อยพระยาค้างพลายของพระองค์ให้วิ่งแทงพระอุคุต พระอุคุตดับหัว ช้างแล้วسابให้เป็นหินจนพระยาศรีธรรมมาโคกราชต้องทรงขอขมาและทรงอ่อนวอนให้ ช้างพลายกลับเป็นตามเดิม พระศรีธรรมมาโคกราชสร้างเจดีย์และจัดพิธีแจกพระธาตุ พญา มารรู้ข่าวมาขัดขวางโดยบันดาลให้เกิดลมพายุ พระอุคุตอธิษฐานถลกบาตรให้เป็นหมาเนา

ติดคอปญามารจนต้องถวายตัวเป็นข้าพระอุปัศต พระอุปัศตจึงปลดถลกบาตรออกจากคอปญามาร ต่อจากนั้นพระยาศรีธรรมาโศกราชทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็น (ตรีศีลปี บุญขจร, 2547: 203)

เนื้อเรื่องย่อที่เกี่ยวกับพระอุปัศตที่ตรีศีลปี บุญขจร สรุปลจากวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง *พระเจ้าเข้านิพพาน* และ *ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครฯ* นี้สอดคล้องกับเรื่องพระอุปัศตที่ปรากฏใน *คัมภีร์ โลกบัญญัติ* และเรื่อง *ปฐมสมโพธิกถา* พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

ตำนานพระอุปัศตใน *ปฐมสมโพธิกถา* พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปรากฏในปริจเฉทที่ 28 มารพันสปริวัตต์ กล่าวถึงพระอุปัศตซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธรองค์ไว้ ดังนี้

ข้าแต่พระเจ้าเป็นเจ้าพระภิกษุองค์นั้นท่านทำลายอุทกชั้นอันใหญ่ลงไปในหว่างมหาสมุทร แล้วนิรมิตปราสาทแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ ประดิษฐานในท้องมหาสมุทร แล้วท่านนั่งเหนือรัตนบัลลังก์อันตั้งอยู่ ณ ภายในทวามกลางสัตตรัตนปราสาทที่ยังอยู่ด้วยฉนวนสมาบัติสุขสันต์ทิวาวารเป็นอันมาก เว้นจากภัตตาหารบมิได้ฉันและพระเจ้าองค์นั้นมีนามพระกีสนาอุปคุตตเถระ ผีว่าได้มาสู่สงฆ์สาวกในที่นี้ ก็อาจสามารถจักทรมาณซึ่งมารใจบาปให้พ่ายแพ้หิตธานุภาพได้ ดังจะรู้มา กาลเมื่อสมเด็จพระบรมครูยังพระชนมายุอยู่ก็ได้ตรัสพยากรณ์ไว้ว่า สืบไปเบื้องหน้าจะมีภิกษุรูปหนึ่งมีนามว่าอุปคุตตเถระ จักได้ทรมาณพระยามารให้เสียพยศอันร้ายพ่ายแพ้ทานุภาพแล้ว จะกล่าวปฏิญาณปรารถนาซึ่งพุทธรูมิพระเจ้าผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่ทราบพุทธรพยากรณ์บ้างหรือเอนหรือหลงลืมไปจงระลึกดูเถิด

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2530: 268)

เรื่องราวตอนที่กล่าวถึงพระอุปัศต คือเหตุการณ์ตอนที่พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการหาผู้ที่ป้องกันมารมิให้มาทำลายงานฉลองพระธาตุสฤปของพระองค์ เรื่องพระอุปัศตที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* มีเนื้อหากล้ายคลึงกับคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* กล่าวคือ พระอุปัศตเป็นพระอรหันตสาวกที่เข้าฉนวนสมาบัติอยู่ใต้มหาสมุทร เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชจะจัดงานฉลองพระธาตุสฤป 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงได้นิมนต์พระอุปัศตมาป้องกันมาร พระเจ้าอโศกได้ทดลองฤทธิ์พระอุปัศตด้วยการปล่อยช้างตกมันวิ่งเข้าใส่พระอุปัศต เมื่อเห็นว่าพระอุปัศตมีอิทธิฤทธิ์สามารถหยุดช้างได้ จึงเลื่อมใสศรัทธา เมื่อมารบันดาลฝนอุปสรรคต่างๆ เพื่อทำลายงานฉลอง พระอุปัศตก็ป้องกันฝนไว้ได้ ต่อมาพระอุปัศต

แปลงกายต่อสู้กับมาร สุดท้ายจึงได้เนรมิตชากสุนัขเนาผู้กุมารไว้ และยังได้ผู้กุมารไว้ที่ภูเขาตลอดงานฉลอง ในที่สุดพญามารจึงละพศและปรารถนาพุทธภูมิ เนื้อหาส่วนที่แตกต่างกันมีเพียงตอนที่ *โลกบัญญัติ* กล่าวถึงพระอุคุตปฏิเสธอาหารที่เกิดจากอานิสงส์ของพระภิกษุรูปอื่นเพราะมีที่มาไม่เหมาะสม ซึ่งเนื้อหาตอนนี้ไม่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา*

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (2546) ศึกษา *ปฐมสมโพธิกถา* ภาษาไทยพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยเปรียบเทียบเนื้อหาเกี่ยวกับ *ปฐมสมโพธิ* สำนวนต่างๆ พบว่ามีวรรณกรรม *ปฐมสมโพธิ* ถึง 9 ภาษา เช่น ภาษาบาลี ภาษามอญ ภาษาไทย ภาษาเขมร และภาษาของกลุ่มชนชาติไท เช่น ไทลื้อ ไทจีน ไทยวน การเปรียบเทียบเนื้อหา *ปฐมสมโพธิ* สำนวนต่างๆ ทำให้พบว่าเรื่องพระอุคุตปราบมารที่จะมาทำลายงานฉลองพระธาตุสลับของพระเจ้าอโศกมหาราชปรากฏใน *ปฐมสมโพธิ* หลายฉบับ ได้แก่ *ปฐมสมโพธิกถาภาษาไทย* พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส *ปฐมสมโพธิบาลีอักษรขอม* สำนวนเดิมฉบับหอสมุดแห่งชาติ *ปฐมสมโพธิภาษาไทยอีสาน* และ *ปฐมสมโพธิภาษาลาว* สำนวนร้อยกรอง (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 420 - 421) โดยมีเรื่องราวตั้งแต่พระเจ้าอโศกฉลองพระธาตุ และป้องกันพระธาตุ การนิมนต์พระอุคุตมาป้องกันมาร พระเจ้าอโศกหลงฤทธิ์ พระอุคุตต่อสู้กับมารและบันดาลชากสุนัขเนาคลังงคอมาร พระอุคุตมัดมารไว้ที่ภูเขา มารสรรเสริญพุทธคุณ พระอุคุตปล่อยพญามาร และขอให้พญามารเนรมิตเป็นรูปพระพุทธเจ้า มารอธิษฐานขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้า โดยเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงพระอุคุตในปัจฉิมบทพระปริวรรตใน *ปฐมสมโพธิกถา* มีเนื้อหาใกล้เคียงกับคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* มากกว่าคัมภีร์อื่นๆ ที่มีเรื่องพระอุคุต เช่น คัมภีร์ *สูตราลังการ* ของอัสวโฆษะ และ *ทิวยาวทาน* (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2546: 540)

ตำนานพระอุคุตที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิ* สำนวนต่างๆ ทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาไทยอีสาน และภาษาลาวจึงแพร่หลายผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนาอีกช่องทางหนึ่ง เรื่องพระอุคุตปราบมารจึงยังคงปรากฏในวัฒนธรรมพุทธศาสนา แม้ว่าจะไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี

3.1.4 ภาคใต้

ตำนานพระอุคุตของภาคใต้ปรากฏในวรรณกรรมลายลักษณ์ที่กล่าวถึงพุทธศาสนาประวัติ โดยเฉพาะเหตุการณ์หลังปรินิพพานและการประดิษฐานศาสนาในลังกาและสุวรรณภูมิ โดยเรื่องพระอุคุตปราบมารปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่อง *นิพพานโสดร* ของภาคใต้ วรรณกรรมเรื่อง *นิพพานโสดร* นี้แพร่หลายในจังหวัดนครศรีธรรมราชและจังหวัดต่างๆ อีกหลายจังหวัด มีเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า *ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช (ฉบับกลอนสวด)* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึง *ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราชฉบับกลอนสวด* ซึ่งพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2460 ว่าได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่ ร.ศ. 125 ถือกันว่า

เป็นหนังสือที่หายากและนับถือกันในเมืองนครศรีธรรมราช (กลิ่น คงเหมือนเพชร และชวน เพชรแก้ว, 2548: 91) สอดคล้องกับที่ขุนอากาศคือธิดาธิบายว่าวรรณกรรมเรื่อง *นิพพานโสตร์* นิยมนำมาสวดอ่านกันในวันธรรมสวนะในเมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

หนังสือตำนานพระบรมธาตุฉบับกลอนสวดนี้ ทางนครศรีธรรมราชเรียกว่าหนังสือ *นิพพานโสตร์* (สูตร) มักใช้สวดกันในวันธรรมสวนะ ตามระเบียบวัดพระบรมธาตุก่อนเวลาพระแสดงธรรมเทศนา ถือกันว่าผู้ฟังได้บุญ (*อากาศคดี*, 2527: 34)

เมื่อศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชได้ดำเนิน “โครงการสำรวจ เก็บรวบรวม และศึกษาหนังสือชุดในนครศรีธรรมราช” จากการสนับสนุนของมูลนิธิโตโยต้า ประเทศไทย ญี่ปุ่น พบว่าต้นฉบับของวรรณกรรม *นิพพานโสตร์* ซึ่งเป็นหนังสือชุดขาวมีหลายสิบสำนวน ต่อมาจึงได้มีการจัดพิมพ์ 4 สำนวน แต่สำนวนที่สมบูรณ์ที่สุดคือ สำนวนที่ 4 ซึ่งเป็นหนังสือชุดขาวสองเล่มจบ เขียนด้วยอักษรไทยโบราณเป็นภาษาไทยสำเนียงใต้ และใช้อักษรขอมปัจจุบันบอกลักษณะคำประพันธ์ แต่งด้วยกาพย์ 3 ชนิดคือ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉับ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ความยาวทั้งหมด 1,964 บท (*พระนิพพานโสตร์ ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ สำนวนที่ 4*, 2528: 1 - 3)

นอกจากนี้ต่อมามหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานียังได้ตีพิมพ์ *พระนิพพานสูตรคำกาพย์* ฉบับอำเภอดวาง จังหวัดนครศรีธรรมราชอีกสำนวนหนึ่งซึ่งมีเนื้อหาคล้ายกับ *พระนิพพานสูตร* สำนวนที่ 4 ซึ่งวิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชจัดพิมพ์แล้ว จึงถือเป็นสำนวนที่ 5 สันนิษฐานว่า *พระนิพพานสูตร* ทั้ง 5 สำนวนน่าจะเขียนหรือคัดลอกในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 หรือประมาณ พ.ศ. 2400 – 2420 (กลิ่น คงเหมือนเพชร และชวน เพชรแก้ว, 2548: 92)

วรรณกรรม *นิพพานโสตร์* มีลักษณะเป็นทั้งวรรณกรรมพุทธศาสนาและวรรณกรรมประเภทตำนานประวัติศาสตร์ เพราะมีการเชื่อมโยงประวัติพุทธศาสนากับตำนานการสร้างพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช เนื้อหากล่าวถึงพุทธประวัติโดยเน้นเหตุการณ์หลังปรินิพพาน คือการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ การฝังพระธาตุในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู เหตุการณ์ในสมัยพระยาธรรมไตรราชซึ่งชุดพระบรมสารีริกธาตุและก่อสร้างพระเจดีย์ประดิษฐานพระธาตุใหม่ หลังจากนั้นจึงกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระทนต์กุมารและพระนางเหมชาลาแห่งเมืองทนต์บุรีอัญเชิญพระทันตธาตุไปถวายกษัตริย์ลังกาและอุปสรรคต่างๆที่เกิดขึ้น หลังจากนั้นกล่าวถึงสมัยของพระยาศรีธรรมไตรราชอีกพระองค์หนึ่งซึ่งสร้างบรมธาตุเจดีย์ขึ้นที่บริเวณหาดทรายแก้วเมืองนครศรีธรรมราช เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างพระยาศรีธรรมไตรราชกับพระเจ้าอู่ทองแห่งทนต์บุรี แล้วสิ้นสุดที่การสวรรคตของพระยาศรีธรรมไตรราช หลังจากนั้นเมืองของพระยาศรีธรรมไตรราชก็ขึ้นกับพระเจ้าอู่ทอง

แม้ว่าเนื้อหาหลักของวรรณกรรม *นิพพานโศตร* ส่วนต่าง ๆ จะคล้ายคลึงกันแต่มีรายละเอียดบางประการที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะตอนที่กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปัคฺต โดยมี ความสัมพันธ์ระหว่างพระอุปัคฺต กับพระเถระอีกรูปหนึ่ง คือ พระโมคคัลลียบุตร กล่าวคือ ส่วนที่ 1 เรียกพระอุปัคฺตว่า “พระโลกคิลิบุตร” และกล่าวว่าอยู่ใต้คองคา ดังนี้

	ภร:โลกคิลิบุตร
เป็นยอชม:นุช	บัดนียขึ้นทมา
ด้วยภร:พุทองค์	อยู่ใต้ยคองคา
จีปรายยักสา	ให้ยมาแก่พาย

(พระนิพพานโศตร ฉบับคุณยัตถนธรรมภาคใต้ ส่วนที่ 1, 2528: 46)

ส่วนส่วนที่ 2 – 5 เรียกพระอุปัคฺตว่า “พระอุตคฺต” โดยส่วนที่ 2 และ 5 กล่าวว่าอยู่ใต้บาดาล ส่วนที่ 3 และ 4 กล่าวว่าอยู่ใต้สมุทราไธ อยางไรก็ตามทั้ง 5 ส่วนกล่าวถึง “พระโลกคิลิบุตร” ว่าเป็นใหญ่ในหมู่สงฆ์ และเป็นผู้ที่พระเจ้าธรรมโศกราชไปปรึกษาเพื่อหาผู้ป้องกันมาร และกล่าวถึง “พระมาลัย” ว่าเป็นผู้ที่กล่าวถึงพระอุตคฺตผู้มีศีลบริสุทธิ์และอยู่ใต้น้ำ ดังนั้น *พระนิพพานโศตร* ส่วนที่ 1 จึงกล่าวถึงทั้ง “พระโลกคิลิบุตร” ซึ่งมีบทบาทเป็นประธานสงฆ์ และยังมีพระโลกคิลิบุตรอีกองค์หนึ่งซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์ปราบมาร ส่วน *พระนิพพานโศตร* อีก 4 ส่วน กล่าวถึงทั้งพระโลกคิลิบุตร พระมาลัย และพระอุตคฺต แต่ผู้ทำหน้าที่ปราบมารคือพระอุตคฺต

นอกจาก *พระนิพพานโศตร* หรือ *ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช* แล้ว เรื่องพระอุปัคฺต ยังปรากฏในวรรณกรรมประเภทอื่นด้วย เช่น วรรณกรรม *ศาสนตรา* ซึ่งเป็นวรรณกรรมสำหรับเสียดทานเพื่อพยากรณ์ชีวิตของภาคใต้ *ศาสนตรา* จะมีการทำนายโดยอ้างอิงกับตัวละครหรือเหตุการณ์ต่างๆ จากสำนวนภาษิต ซาดก นิทานพื้นบ้าน หรือวรรณคดีต่างๆ ที่เป็นที่ยึดในภาคใต้ เช่น พระราม พระเวสสันดร พระรถ พระสังข์ พระมาลัย ฯลฯ พระอุปัคฺตกับพระยามารก็เป็นตัวละครที่มีการอ้างอิงถึงในศาสนตราด้วย ดัง *ศาสนตราฉบับเขารูปช้าง จังหวัดสงขลา* ที่กล่าวถึงพระอุปัคฺตผู้จำศีลในสะดือทะเล ดังนี้

(32) ได้เมื่อเถรอุตคฺต เมื่อไปจำศีลอยู่ที่ในดีเท่ล ถ้าใครแหงต้องที่นี้ ท่านว่าผู้นั้นมีบุญมากนั้ ประกอบไปด้วยใจกุศล คนผู้นั้นศัทรูเบียดเบียนมิลุ แม้นนึ้กสิ่งใดคนนั้กเอามาให้ว่าม้กได้สินทรัพย์ ถ้าทำนาค้าขายได้กำไรมาก ถ้าถามคนไปไกล ว่ายังมีมา ถ้าเป็นความว่ามีคนมาขอเสีย ให้ของกลับคืนแก่เรา ถ้าหาลาภได้ตั้งความปรารถนา ถ้าของหายทหายว่าอยู่ในน้ำ ต้องที่นี้ทหายว่าดีทุกสิ่งแล ห้ามมิให้แหง ให้เ่ชตาเอาเถิดจึงจะดีมิชย

(วีไลรัตน์ เล็กศิริรัตน์, 2548: 248)

ศาสตราจารย์บรรณศิริธรรมราช ส่วนนวนหนึ่งกล่าวถึงพญามารถูกพระอุปัชฌาย์มัดไว้ที่ภูเขา ดังนี้

1.27 รูปนี้พระยามาร ถูกมัดประจانبกับยอดบรรพต พระเถระอุปัชฌาย์ มัดมือมารา เพื่อจะบูชา พระธาตุจอมไตร ทายว่าปีนี้มีโรคภัย ด้วยท่านผู้ใหญ่ทำโทษา ขี้มกเจ็บไข้ โรคภัยนาๆ เจ็บหัวมัวตา โรคาบายี อย่าทำการใหญ่จะบังเกิดภัย ระวังจงดี จะมีโทษาแมน พัน 4 เดือน จะเคลื่อนโคลคลา พระหส์บตีครุบา จะอวยพรไซ พระเคราะห์จะสิ้น ทำกินเย็นใจ ลีนโคกโรคภัย แทงไปสักที (จรรุญ ดันสูงเนิน, 2527: 471)

การที่ *ศาสตรา* อ้างอิงถึงพระอุปัชฌาย์น่าจะเป็นเพราะเจ้าของ *ศาสตรา* หรือผู้แต่งมักจะเป็น พระสงฆ์หรือหมอดูศาสนาที่มีความรู้เรื่องวรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่องพระอุปัชฌาย์และพญามารจึงเป็นตัวละครที่ผู้แต่งหยิบยกมาอ้างอิงใน *ศาสตรา* แสดงให้เห็นว่าเรื่อง พระอุปัชฌาย์เป็นเรื่องที่รู้จักกันผ่านวรรณกรรมพุทธศาสนาส่วนท้องถิ่นของภาคใต้

เมื่อศึกษาด้านานพระอุปัชฌาย์ของท้องถิ่นต่างๆ จะพบว่าด้านานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในภาค กลางและภาคใต้จะมีลักษณะเป็นด้านานแทรกในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องต่างๆ ดัง *ปฐมสมโพธิกถา* ของภาคกลาง และ *นิพพานโสทร* ของภาคใต้ ส่วนภาคเหนือและภาคอีสานจะพบว่ามีวรรณกรรมที่ เป็นเรื่องของพระอุปัชฌาย์โดยตรง ดังเรื่อง *มหาอุปัชฌาย์* ของล้านนา *ประวัติพระอุปัชฌาย์* ของไทใหญ่ และ *พระอุปัชฌาย์มาบมาร* ของอีสาน ทำให้เห็นความสำคัญและความแพร่หลายของด้านานพระอุปัชฌาย์ที่ ปรากฏชัดเจนในภาคเหนือและภาคอีสาน

จะเห็นว่าด้านานพระอุปัชฌาย์ในภาคเหนือและภาคอีสานยังคงได้รับการสืบทอดผ่าน วรรณกรรมมุขปาฐะและลายลักษณ์ โดยมีเนื้อหาที่หลากหลายและยังสัมพันธ์กับประเพณีพิธีกรรมที่ สืบทอดกันในท้องถิ่นด้วย ส่วนภาคกลางและภาคใต้แม้จะไม่ปรากฏประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับ พระอุปัชฌาย์โดยตรงเช่นในภาคเหนือและภาคอีสาน แต่คนไทยในภาคกลางและภาคใต้ก็มีการรับรู้ เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ผ่านด้านานพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคกลางและ ภาคใต้จึงได้รับการสืบทอดผ่านด้านานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏแทรกอยู่ในด้านานพุทธศาสนา เช่น *ปฐมสมโพธิ* ของภาคกลาง หรือ *นิพพานโสทร* ของภาคใต้

เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทยไม่น้อยเลยทีเดียว ผู้วิจัยจะนำด้านานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ มาศึกษาความแพร่หลายและ ความหลากหลายของด้านานพระอุปัชฌาย์ อันจะสะท้อนถึงการรับรู้และการดำรงอยู่ของความเชื่อ เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในสังคมไทย โดยจะนำด้านานพระอุปัชฌาย์ส่วนต่างๆ มาจำแนกแบบเรื่อง

พระอุปัชฌาย์ในหัวข้อต่อไปเพื่อแสดงให้เห็นความหลากหลายของแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ที่รับรู้กันในประเทศไทย

3.2 การจำแนกแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏทั้งในวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะของคนไทยท้องถิ่นต่างๆ มีความหลากหลายมาก ผู้วิจัยจึงได้นำตำนานพระอุปัชฌาย์จำนวนต่างๆ มาจำแนกแบบเรื่องเพื่อศึกษาลักษณะของแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์กับการรับรู้ตำนานพระอุปัชฌาย์ของคนไทยกลุ่มต่างๆ โดยนำจำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะของคนไทยกลุ่มต่างๆ ที่รวบรวมมาทั้งหมด 53 จำนวนมาจำแนกเพื่อจัดเป็นแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ ผู้วิจัยจะนำวิธีการจำแนกแบบเรื่องของนิทานมาใช้ในการจัดจำแนกแบบเรื่องตำนานพระอุปัชฌาย์จำนวนต่างๆ ที่รวบรวมมา เนื่องจากตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศไทยมีเนื้อหาที่หลากหลายมาก ไม่ใช่มีเพียงเรื่องพระอุปัชฌาย์ปราบมาร ดังที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* และ *มหาอุปัชฌาย์* เท่านั้น ผู้วิจัยจึงจะนำตำนานพระอุปัชฌาย์จำนวนต่างๆ มาจัดแบบเรื่อง เพื่อที่จะได้มองเห็นว่าแบบเรื่องตำนานพระอุปัชฌาย์มีกี่แบบ และมีตอนที่สำคัญ รวมถึงเหตุการณ์ และอนุภาคสำคัญอย่างไรบ้าง

การใช้แบบเรื่องเป็นวิธีวิทยาในการศึกษาตำนานพระอุปัชฌาย์ ทำให้ผู้วิจัยสามารถจัดตำนานพระอุปัชฌาย์จำนวนต่างๆ ได้เป็น 6 แบบเรื่อง โดยได้ตั้งชื่อแบบเรื่องตามเหตุการณ์สำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละแบบเรื่อง อนึ่ง ผู้วิจัยได้เรียงลำดับแบบเรื่องตามลำดับของเหตุการณ์ในชีวิตของพระอุปัชฌาย์ โดยเริ่มจากแบบเรื่องที่กล่าวถึงกำเนิดของพระอุปัชฌาย์ก่อนไปจนถึงช่วงชีวิตที่แสดงวีรกรรมและอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลา

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทธรเจ้า

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌาย์ปราบมาร

แบบเรื่องที่ 4 พระอุปัชฌาย์บันดาลโชค

แบบเรื่องที่ 5 พระอุปัชฌาย์แปดรูป

แบบเรื่องที่ 6 พระอุปัชฌาย์หยุดตะวัน

แบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ทั้ง 6 แบบเรื่องนี้ แต่ละแบบเรื่องประกอบด้วยเหตุการณ์ตอนสำคัญและอนุภาคสำคัญที่เรียงร้อยกันตามลำดับ ดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลา

แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลา แบบเรื่องนี้พบเฉพาะในตำนานของไทยใหญ่สามารถแบ่งโครงเรื่องได้เป็น 3 ตอนคือ ตอนกำเนิดนางปลา กำเนิดอุปัชฌาย์และการบวชของอุปัชฌาย์ ประกอบด้วยอนุภาคสำคัญ 12 อนุภาค แบบเรื่องนี้เน้นเรื่องราวตั้งแต่กำเนิดของพระอุปัชฌาย์ที่กำเนิด

จากนางในท้องปลากับฤๅษีหรือพระราชินี จากนั้นก็กล่าวถึงการบวชและการบรรลอรหัตต์ แต่ให้ความสำคัญกับมารดาของอุปัคต จึงตั้งชื่อแบบเรื่องว่าพระอุปัคตเป็นลูกนางปลา มีเหตุการณ์ตอนสำคัญและลำดับอนุภาคสำคัญ ดังนี้

ตอนที่ 1 กำเนิดนางปลา

- (a) หญิงสาวที่กำเนิดจากท้องปลา
- (b) พระราชาอุปการะนางปลา
- (c) การลอยแพนางปลาเพราะกลืนเหม็นคาว

ตอนที่ 2 กำเนิดอุปัคต

- (d) ฤๅษีเลี้ยงดูนางปลา
- (e) นางปลาดังครรภ์โดยไม่มีกรรมร่วมประเวณี
- (f) นางปลาให้กำเนิดอุปัคต
- (g) นางปลากลับลูกกลับบ้านเมืองเดิม

ตอนที่ 3 การบวชของอุปัคต

- (h) การปฏิเสธราชสมบัติ
- (i) อุปัคตบวช
 - (i1) อุปัคตเป็นพระ
 - (i2) อุปัคตเป็นสามเณร
- (j) พระอุปัคตบรรลอรหัตต์
- (k) พระอุปัคตปลีกวิเวกไปอยู่ในมหาสมุท
 - (k1) พระอุปัคตอาศัยอยู่ในปราสาท / วัดในมหาสมุท
 - (k2) เทวดาเนรมิตวัด / ปราสาทในมหาสมุทให้พระอุปัคต
- (l) พระอุปัคตขึ้นจากมหาสมุทมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัคตเป็นลูกพระพุทธเจ้า

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัคตเป็นลูกของพระพุทธเจ้า แบบเรื่องนี้พบในตำนานของไทยวนกับอีสาน เป็นแบบเรื่องที่เน้นบทบาทของพระอุปัคตในฐานะทายาทของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยอนุภาคสำคัญ 4 อนุภาคที่เรียงร้อยกันตามลำดับ ดังนี้

- (a) พระพุทธเจ้าหลังน้ำเชื้อในแม่น้ำ / มหาสมุทร
 - (a1) พระพุทธเจ้าแสดงวิธีกำจัดน้ำเชื้อลงในแม่น้ำ / มหาสมุทรเพื่อสอนพระสาวก
 - (a2) พระพุทธเจ้าหลังน้ำเชื้อเพื่อพิสูจน์ว่าไม่ใช่บัณเฑาะก์
- (b) การตั้งครุฑจากการกลืนน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้า
 - (b1) นางนาคกลืนน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้า
 - (b2) ปลา / เจือกกลืนน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้า
- (c) อุปคุตถือกำเนิดจากพระพุทธเจ้า
- (d) อุปคุตอยู่ที่ใต้บาดาล / มหาสมุทร
 - (d1) อุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่อยู่ใต้บาดาล / มหาสมุทร
 - (d2) อุปคุตเป็นสามเณรที่อยู่ใต้บาดาล / มหาสมุทร

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร เป็นแบบเรื่องที่แพร่หลายที่สุด พบทั้งตำนานไทยยวน ไทใหญ่ อีสาน กลางและใต้ สามารถจำแนกโครงเรื่องได้เป็น 2 ตอนคือ ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต และตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร แบบเรื่องนี้เน้นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตในการปราบมาร ประกอบด้วยลำดับอนุภาคสำคัญทั้งหมด 11 อนุภาค ดังนี้

ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต

- (a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
- (b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร
- (c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร
- (d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างครุฑร้ายให้กลายเป็นหิน

ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร

- (e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก
- (f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร
- (g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร
- (h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา
- (i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา
- (j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น
- (k) มารนมรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของพระอุปคุต

แบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชค

แบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชค พบเฉพาะตำนานของไทยยวน แบบเรื่องนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่มีผู้ได้ทำบุญกับพระอุปคุตโดยบังเอิญ และต่อมาก็มีฐานะร่ำรวยขึ้น จึงเรียกว่าแบบเรื่องพระอุปคุตบันดาลโชค ประกอบด้วยอนุภาคสำคัญทั้งหมด 4 อนุภาคที่มีการเรียงร้อยกันตามลำดับ ดังนี้

- (a) พระอุปคุตปรากฏตัวในคืนวันเพ็ญ
 - (a1) พระอุปคุตปรากฏตัวในร่างพระภิกษุที่มาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ
 - (a2) พระอุปคุตปรากฏตัวในร่างสามเณรลี้ลับ
- (b) คนยากจนตักบาตรกับพระอุปคุต
- (c) คนยากจนกลายเป็นเศรษฐีหรือได้รับสมบัติหลังจากการทำบุญตักบาตร
- (d) ความเชื่อที่ว่าความร่ำรวยเกิดจากการทำบุญตักบาตรกับพระอุปคุต

แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป

แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป พบในตำนานของไทยใหญ่และไทลื้อ แบบเรื่องนี้กล่าวถึงพระอุปคุตว่ามี 8 รูปและมีชื่อเรียกต่างๆ กัน ประกอบด้วยอนุภาคสำคัญ 3 อนุภาคที่เรียงร้อยกันตามลำดับ ดังนี้

- (a) พระอุปคุตที่มรณภาพแล้ว 4 รูปอยู่ในภูเขา
- (b) พระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ในน้ำ 4 รูป
- (c) พระอุปคุตจะขึ้นจากใต้สมุทรมาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ

แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน

แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน พบในตำนานของไทยยวนและไทใหญ่ เป็นแบบเรื่องที่อธิบายกิริยาของพระอุปคุตที่เอามือล้วงบาตร และเงยหน้ามองฟ้า ประกอบด้วยอนุภาคสำคัญ 3 อนุภาคที่เรียงร้อยกันตามลำดับ ดังนี้

- (a) พระอุปคุตฉันอาหารเลยเวลา
- (b) พระอุปคุตเงยหน้ามองดวงอาทิตย์
- (c) ดวงอาทิตย์ถอยกลับมาในเวลาฉันอาหารด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต

เมื่อผู้วิจัยกำหนดแบบเรื่องพระอุปคุตทั้ง 6 แบบเรื่องได้แล้ว หัวข้อต่อไปจะนำเสนอตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องพระอุปคุตทั้ง 6 แบบเรื่อง

3.2.1 การจัดตำนานพระอุปคุตตามแบบเรื่องต่างๆ

ตำนานพระอุปคุตปรากฏทั้งในวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะของคนไทยท้องถิ่นต่างๆ และมีหลากหลายสำนวน ตำนานสำนวนต่างๆ ที่นำมาจัดจำแนกตามแบบเรื่องพระอุปคุตประกอบด้วยตำนานของไทยยวนล้านนา 19 สำนวน ตำนานของไทยใหญ่ 20 สำนวน ตำนานของไทยลื้อ 2 สำนวน ตำนานของอีสาน 10 สำนวน ตำนานของภาคกลาง 1 สำนวน และตำนานของภาคใต้ 1 สำนวน รวมทั้งหมด 53 สำนวน

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดอักษรย่อประจำแต่ละสำนวนเพื่อความสะดวกในการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาในการจำแนกแบบเรื่องพระอุปคุต ดังนี้

ทย.	หมายถึง	ไทยยวน
ทญ.	หมายถึง	ไทยใหญ่
ทล.	หมายถึง	ไทยลื้อ
อ.	หมายถึง	อีสาน
ก.	หมายถึง	กลาง
ต.	หมายถึง	ใต้
ล.	หมายถึง	ลายลักษณ์
ม.	หมายถึง	มุขปาฐะ

และหากตำนานพระอุปคุตในท้องถิ่นนั้นมีหลายสำนวนจะลำดับตัวเลขต่อท้าย ตัวอย่างเช่น

ทย.ม.1 หมายถึง ไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 1

ในการนำเสนอแต่ละแบบเรื่อง ผู้วิจัยจะเลือกตัวอย่างตำนานพระอุปคุตมานำเสนอเรื่องย่อ และทำตารางที่จะทำให้เห็นลำดับเหตุการณ์ของตำนานในแต่ละแบบเรื่องนั้น

3.2.1.1 แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา

ตำนานในแบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา เป็นตำนานที่แสดงให้เห็นกำเนิดของพระอุปคุตซึ่งเกิดจากน้ำอันสัมพันธ์กับความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตอาศัยอยู่ในน้ำ ตำนานในแบบเรื่องนี้มี

4 สำนวน มีทั้งสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ เป็นตำนานของกลุ่มไทใหญ่ทั้งหมด ในที่นี้ขอยกตัวอย่างตำนานพระอุคุตของไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 5 (ทญ.ม. 5) มีเนื้อเรื่อง ดังนี้

ทญ.ม. 5

พระอุคุตนั้น มารดาเกิดจากชาวประมงไปได้ปลามา เมื่อผ่าดูมีเด็กหญิงอยู่ในท้องปลา ชาวประมงนำไปถวายเจ้าเมือง เจ้าเมืองรับอุปการะเลี้ยงดู พอโตเป็นสาวมีกลิ่นคาวปลา ถูกนำไปลอยแพในน้ำ นางได้ไปพบพระฤๅษี พระฤๅษีอุปการะเลี้ยงดู นางได้ตั้งท้องโดยที่ไม่ได้มีการร่วมประเวณีแต่อย่างใด พระฤๅษีตั้งชื่อเด็กชายที่กำเนิดมาว่า “อุคุต” อุคุตเจริญวัยแล้วพระฤๅษีทำนายว่าอุคุตจะได้เป็นพระอรหันต์ จึงให้กลับบ้านเมืองที่อุปการะเลี้ยงดูมารดาอุคุต อุคุตจึงไปพร้อมกับมารดา ฝ่ายพระนางมัจฉาเทวีหมดกลิ่นคาวปลา เจ้าเมืองทรงมีความโสมนัสรับไว้ และมีความประสงค์ให้อุคุตกุมารเป็นกษัตริย์ แต่ด้วยกุศลผลบุญทำให้อุคุตเหาะขึ้นไปบนอากาศ แล้วกลับร่างเป็นพระภิกษุสงฆ์ แสดงอภินิหารลงมาแล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร มีบุญญาธิการมากเป็นที่เรียกขานว่าพระอุคุต เรียกตามชื่อพระฤๅษีผู้อุปการะเลี้ยงดู

ชาวเมืองมีความเชื่อความเลื่อมใสพระอุคุตว่าหากได้ทำบุญด้วย ได้อานิสงส์แรง ต้องการสิ่งใดก็ได้ตามความประสงค์จริง ต้องมีความเชื่ออยากพบเห็นพระอุคุต ในทวีปทั้งสี่ ทวีปเรามีพระอุคุต 1 องค์ ชราแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่รอคอยพระศรีอาริยมุตไตรยบังเกิดขึ้นจึงจะเข้าสู่พระนิพพาน ส่วนที่มรณภาพแล้วศพไม่เน่า มีพระมหากัสสปะเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกัน ซึ่งมีประวัติอีกเรื่องหนึ่ง ศพอยู่ในถ้ำบนภูเขาเวปุลละ (ประเวช คำสวัสดี, 2548: 78)

ผู้วิจัยได้นำเรื่องย่อตำนานพระอุคุตมุขปาฐะของไทใหญ่สำนวนที่ 5 มาจำแนกแบบเรื่องโดยนำเหตุการณ์แต่ละตอน และอนุภาคต่างๆ ในแบบเรื่องที่ 1 มาเทียบกับเรื่องย่อของสำนวนดังกล่าว ดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลา	ทญ.ม. 5
<p><u>ตอนที่ 1</u> กำเนิดนางปลา</p> <p>(a) หญิงสาวที่กำเนิดจากท้องปลา</p> <p>(b) พระราชาอุปการะนางปลา</p> <p>(c) การลอยแพนางปลาเพราะกลิ่นเหม็นคาว</p>	<p>- ชาวประมงได้ปลามาตัวหนึ่ง เมื่อผ่าดูมีเด็กหญิงอยู่ในท้องปลา</p> <p>- เจ้าเมืองรับอุปการะเลี้ยงดูเด็กหญิงในท้องปลา</p> <p>- พอโตเป็นสาวนางมีกลิ่นคาวปลา จึงถูกนำไปลอยแพ</p>
<p><u>ตอนที่ 2</u> กำเนิดอุคุต</p> <p>(d) ฤๅษีเลี้ยงดูนางปลา</p> <p>(e) นางปลาตั้งครภโดยไม่มีการร่วมประเวณี</p> <p>(f) นางปลาให้กำเนิดอุคุต</p>	<p>- นางได้ไปพบพระฤๅษี พระฤๅษีอุปการะเลี้ยงดู</p> <p>- เธอได้ตั้งท้องโดยที่ไม่ได้มีการร่วมประเวณีแต่อย่างใด</p> <p>- พระฤๅษีตั้งชื่อเด็กชายที่กำเนิดมาว่า “อุคุต”</p>

(g) นางปลากับลูกกลับบ้านเมืองเดิม	-อุปัชฌ์เจริญวัยแล้วพระฤๅษีทำนายว่าอุปัชฌ์จะได้เป็นพระอรหันต์ จึงให้กลับบ้านเมืองที่อุปัชฌ์เลี้ยงดูมารดาอุปัชฌ์
ตอนที่ 3 การบวชของอุปัชฌ์	
(h) การปฏิเสธราชสมบัติ	-เจ้าเมืองต้องการให้อุปัชฌ์กุมารเป็นกษัตริย์
(i) อุปัชฌ์บวช	-ด้วยกุศลผลบุญทำให้อุปัชฌ์เหาะขึ้นไปบนอากาศ แล้วกลับร่างเป็นพระภิกษุสงฆ์
(i1) อุปัชฌ์เป็นพระ	
(j) พระอุปัชฌ์บรรลอรหันต์	
(k) พระอุปัชฌ์ปลีกวิเวกไปอยู่ในมหาสมุท	
(k1) พระอุปัชฌ์อาศัยอยู่ในปราสาท/วัดในมหาสมุท	-อุปัชฌ์ไปอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุท

การศึกษาแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌ์เป็นลูกนางปลาซึ่งพบเฉพาะในกลุ่มคนไทยใหญ่ทำให้เห็นกำเนิดของพระอุปัชฌ์ที่แตกต่างจากตำนานแบบ *โศกาวทาน* พระอุปัชฌ์ไม่ใช่ลูกพ่อค้ำน้ำหอมที่ต่อมากลายเป็นพระวิปัสณาจารย์ที่มีชื่อเสียงแบบ *โศกาวทาน* แต่พระอุปัชฌ์มีกำเนิดที่เหนือธรรมชาติ พระอุปัชฌ์เป็นบุตรของหญิงที่เกิดจากท้องปลาซึ่งตั้งครรภ์โดยมิได้ร่วมประเวณีกับผู้ใดกำเนิดของพระอุปัชฌ์ในตำนานกลุ่มนี้จึงเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระอุปัชฌ์กับน้ำ ดังจะเห็นได้ว่าพระอุปัชฌ์กำเนิดจากนางปลาซึ่งเชื่อมโยงกับน้ำ และพระอุปัชฌ์ยังอาศัยอยู่ในมหาสมุทด้วย

นอกจากเรื่องน้ำแล้ว แบบเรื่องนี้ยังเน้นความสำคัญของฤๅษีในฐานะผู้อุปการะนางปลาและอุปัชฌ์ หรือบางสำนวนก็ระบุว่าพระอุปัชฌ์เป็นลูกของฤๅษีกับนางปลา พระอุปัชฌ์จึงถือกำเนิดมาจากน้ำและฤๅษีที่เป็นนักบวชนอกพุทธศาสนา แต่เปลี่ยนสถานภาพกลายเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา แม้อุปัชฌ์จะได้รับราชสมบัติแต่กลับปฏิเสธ แล้วปลีกวิเวกไปบวชและอยู่ลำพังในมหาสมุท ซึ่งแสดงให้เห็นการปฏิเสธชีวิตทางโลกไปสู่เส้นทางแห่งโลกุตระ โดยพระอุปัชฌ์จะขึ้นมาบิณฑบาตในช่วงเวลาพิเศษบางช่วง เช่น คีนวันเพ็ญ พระอุปัชฌ์จึงมีลักษณะพิเศษต่างจากภิกษุทั่วไป เป็นทั้งนักบวชในพุทธศาสนาและสิ่งที่เกิดจากน้ำและฤๅษี ลักษณะของพระอุปัชฌ์จึงกำกวมคลุมเครือจนอาจกล่าวได้ว่าพระอุปัชฌ์มีคุณสมบัติของการเป็นตัวเชื่อม (mediator) ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับพระพุทธศาสนา

เมื่อนำตำนานพระอุปัชฌ์ของไทยใหญ่ทั้ง 4 สำนวนมาเปรียบเทียบกันจะพบว่าอนุภาคสำคัญส่วนใหญ่ของแบบเรื่องพระอุปัชฌ์เป็นลูกนางปลายังคงปรากฏอยู่ตามเดิม ดังนี้

ตารางที่ 8 เปรียบเทียบตำนานพระอุคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลา

แบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเกิดจากนางปลา	ทญ.ม.5	ทญ.ม.8	ทญ.ม.13	ทญ.ม.17
(a) หญิงสาวที่กำเนิดจากท้องปลา	✓	✓	✓	✓
(b) พระราชาอุประการนางปลา	✓	✓	✓	✓
(c) การลอยแพนางปลาเพราะกลืนเหม็นคาว	✓	✓	✓	✓
(d) ฤๅษีเลี้ยงคุณางปลา	✓	✓	✓	✓
(e) นางปลาทั้งครรภโดยไม่มีกรร่วมประเวณี	✓	✓	✓	✓
(f) นางปลาให้กำเนิดอุคุต	✓	✓	✓	✓
(g) นางปลากับลูกกลับบ้านเมืองเดิม	✓	✓	✓	✓
(h) การปฏิเสธราชสมบัติ	✓	✓	✓	✓
(i) อุคุตบวช				
(i 1) อุคุตเป็นพระ	✓	✓	✓	✓
(i 2) อุคุตเป็นสามเณร				
(j) พระอุคุตบรรลอรหัตต์				
(k) พระอุคุตปลีกวิเวกไปอยู่ในน้ำ				✓
(k 1) พระอุคุตอาศัยอยู่ในปราสาท/วัดในมหาสมุทร	✓		✓	
(k 2) เทวดาเนรมิตวัด/ปราสาทในมหาสมุทรให้พระอุคุต		✓		
(l) พระอุคุตขึ้นจากใต้สมุทรมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์		✓		

ตำนานพระอุคุตในแบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลาจึงเป็นตำนานที่อธิบายว่าเหตุใดพระอุคุตจึงอาศัยอยู่ในน้ำได้ คำตอบคือเพราะพระอุคุตกำเนิดจากนางปลานั้นเอง นอกจากนี้ตำนานในแบบเรื่องนี้ยังให้คำอธิบายเกี่ยวกับกำเนิดของพระอุคุตซึ่งเนื้อหาส่วนนี้ไม่ปรากฏในตำนานพระอุคุตในคัมภีร์ต่างๆ ในพุทธศาสนา เช่น *โลกบัญญัติ ปฐมสมโพธิกา* ตำนานพระอุคุตปราบมารในคัมภีร์ต่างๆ กล่าวถึงเหตุการณ์เฉพาะตอนพระอุคุตปราบพญามาร ไม่มีกำเนิดของพระอุคุต ทำให้ไม่มีเรื่องราวความเป็นมาของพระอุคุต และเกิดช่องว่างเกี่ยวกับชีวิตของพระอุคุต ตำนานพระอุคุตเป็นลูกนางปลาจึงเป็นตำนานที่เติมเต็มช่องว่างดังกล่าว และมีบทบาทช่วยคลายความสงสัยเกี่ยวกับกำเนิดของพระอุคุตซึ่งเป็นพระอรหันตสาวกองค์สำคัญในวัฒนธรรมของชาวไทยใหญ่ อย่างไรก็ตามแบบเรื่องพระอุคุตเป็นลูกนางปลาที่น่าจะเป็นแบบเรื่องที่รับรู้กันในประเทศพม่าด้วย ดังที่เคยมีภาพยนตร์ในประเทศพม่าที่นำเสนอประวัติพระอุคุตว่าเป็นลูกของนางปลาตามที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 2

3.2.1.2 แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า กล่าวถึงกำเนิดของพระอุปคุตซึ่งสืบสายจากพระพุทธเจ้ากับสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำ เช่น ปลา นาค เจือก พระอุปคุตจึงเป็นส่วนผสมระหว่างพระพุทธานุชาติน้ำหรือสิ่งมีชีวิตในน้ำ หรือกล่าวได้ว่าเป็นตัวเชื่อม (mediator) ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับสามัญ แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้ายังช่วยอธิบายเหตุที่พระอุปคุตต้องอาศัยอยู่ในน้ำด้วย เช่น บางสำนวนที่อธิบายว่าเป็นเพราะพระอุปคุตเป็นลูกของปลา หรือเพราะพระพุทธเจ้าไม่ต้องการให้มีผู้รู้ว่าพระอุปคุตเป็นลูกของพระองค์ ตำนานกลุ่มนี้มี 5 สำนวนประกอบด้วยสำนวนล้านนาและสำนวนอีสาน

ตำนานพระอุปคุตของล้านนาที่จัดอยู่ในแบบเรื่องที่ 2 มี 3 สำนวน ดังจะยกตัวอย่างสำนวนไทยยวมุขปาฐะสำนวนที่ 3 (ทย.ม. 3) ดังนี้

ทย.ม.3

ในสมัยพุทธกาลพวกเจ้าลัทธิต่างๆ สร้างข่าวลือว่าพระพุทธเจ้าเป็นบัณฑิตพระอนันท์ ทูลให้พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วยการหลั่งน้ำเชื้อ แล้วพระอนันท์ได้นำน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้าไปเทที่แม่น้ำ ปลาสุวรรณมัจฉากินน้ำเชื้อแล้วตั้งครรรค์ ต่อมาก็คลอดลูกเป็นปลาตัวผู้ตัวหนึ่ง ต่อมานางสุวรรณมัจฉาและบุตรก็บำเพ็ญบารมีจนสามารถแปลงเป็นมนุษย์ได้ วันหนึ่ง นางสุวรรณมัจฉาได้เปิดเผยเรื่องบิดาที่เป็นเชื้อสายกษัตริย์ บุตรของนางจึงขึ้นจากบาดาลมาที่เมืองมนุษย์เพื่อตามหาบิดา ในวันขึ้น 15 ค่ำซึ่งตรงกับวันพุธพอดี ปลาได้แปลงเป็นชายหนุ่มและมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมก็เลื่อมใสและขอบวช แล้วก็กลับไปบำเพ็ญบารมีใต้บาดาลจนบรรลุอรหันต์ และมีชื่อว่าพระอุปคุต พระอุปคุตจะออกบิณฑบาตเฉพาะวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธเท่านั้นเพราะเป็นวันเดียวที่แปลงร่างเป็นมนุษย์ได้ และจะต้องเป็นเวลาเที่ยงคืนถึงตี 4 เพราะถ้าถูกแสงแดดจะกลับร่างเป็นปลา หลังจากนั้นก็จะกลับไปบำเพ็ญภาวนาใต้บาดาล (บุญมี เวียงนิล และอโศก ศรีสุวรรณ, 2553: 78 - 79)

เมื่อนำตำนานไทยยวมุขปาฐะสำนวนที่ 3 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้าจะพบเหตุการณ์ที่ปรากฏตรงกันดังนี้

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า	ทย.ม.3
(a) พระพุทธรเจ้าหลังน้ำเชื่อในแม่น้ำ/มหาสมุทร (a2) พระพุทธรเจ้าหลังน้ำเชื่อเพื่อพิสูจน์ว่าไม่ใช่ บัณฑิตเขาก็	-พระอานนท์ทูลให้พระพุทธรเจ้าพิสูจน์ว่าไม่ใช่ บัณฑิตก็ด้วยการหลังน้ำเชื่อ แล้วพระอานนท์นำ น้ำเชื่อของพระพุทธรเจ้าไปเททิ้งที่แม่น้ำ
(b) การตั้งครุฑจากการกลืนน้ำเชื่อของพระพุทธรเจ้า (b2) ปลา/เงือกกลืนน้ำเชื่อของพระพุทธรเจ้า	-ปลาสุวรรณมัจฉากินน้ำเชื่อแล้วตั้งครุฑ -ต่อมาก็คลอดลูกเป็นปลาตัวผู้ตัวหนึ่ง
(c) อุปคุตถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้า (d) อุปคุตอยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร (d1) อุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่อยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร	-ปลาหนุ่มกลายเป็นคน และบำเพ็ญบารมีได้ บาดาลจนบรรลุอรหันต์ และมีชื่อว่าพระอุปคุต

ตำนานสำนวนนี้กล่าวถึงปลาที่กำเนิดจากพระพุทธรเจ้า ต่อมาตามหาบิดาของตนจนพบ ได้ฟัง
ธรรม และบำเพ็ญบารมีจนกลายเป็นพระอรหันต์ ตำนานสำนวนนี้จึงอธิบายถึงเหตุที่พระอุปคุตอาศัย
ในน้ำ และมีอิทธิฤทธิ์มากกว่าเป็นเพราะพระอุปคุตเป็นลูกของพระพุทธรเจ้าและปลา ทั้งยังได้อธิบาย
เพิ่มเติมว่าจะขึ้นมาบิณฑบาตในวันเพ็ญพุธเพราะเป็นวันเดียวที่แปลงร่างเป็นมนุษย์ได้ และหากถูก
แดดจะกลับร่างเป็นปลา ซึ่งสัมพันธ์กับประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” ของชาวล้านนาซึ่งจะมีขึ้นเฉพาะ
วันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ และพระภิกษุสามเณรจะออกบิณฑบาตในเวลาเช้ามีดีกว่าปกติ โดยเริ่มตั้งแต่
เวลาหลังเที่ยงคืนวันอังคาร ตำนานสำนวนนี้จึงสัมพันธ์กับประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” ที่สืบทอดกัน
ในวัฒนธรรมล้านนา

ตำนานพระอุปคุตของอีสานที่จัดอยู่ในแบบเรื่องที่ 2 มี 2 สำนวน ดังจะยกตัวอย่างสำนวน
อีสานมุกปาฐะสำนวนที่ 1 (อ.ม. 1) ดังนี้

อ.ม. 1

พระอุปคุตเป็นสามเณรอาศัยอยู่ในเมืองใต้บาดาล พระอุปคุตเป็นลูกของพระพุทธรเจ้ากับนาง
เงือก ครั้งหนึ่งพระพุทธรเจ้าหลังน้ำเชื่อลงในน้ำ นางเงือกกลืนเข้าไป จึงเกิดตั้งครุฑ แล้วคลอดออกมา
เป็นพระอุปคุต ต่อมาก็บวชเณรและอาศัยอยู่ในน้ำเพราะว่าเป็นลูกของนางเงือก (Tambiah, 1970:
169)

สำนวนอีสานมุกปาฐะสำนวนที่ 1 มีอนุภาคเหตุการณ์ที่ตรงกับแบบเรื่องที่ 2 ดังนี้

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า	อ.ม. 1
(a) พระพุทธรเจ้าหลังน้ำเชื่อในแม่น้ำ/มหาสมุทร (b) การตั้งครุฑจากการกลืนน้ำเชื่อของพระพุทธรเจ้า (b2) ปลา/เงือกกลืนน้ำเชื่อของพระพุทธรเจ้า	-พระพุทธรเจ้าหลังน้ำเชื่อลงในน้ำ -นางเงือกกลืนเข้าไป จึงเกิดตั้งครุฑ -นางเงือกคลอดลูกออกมาเป็นพระอุปคุต
(c) อุปคุตถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้า (d2) อุปคุตเป็นสามเณรที่อยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร	-อุปคุตบวชเณรและอาศัยอยู่ในน้ำเพราะว่าเป็นลูกของ นางเงือก

สำนวนนี้แตกต่างจากสำนวนล้านนาที่ยกตัวอย่างมาก่อนหน้านี้ตรงที่กล่าวถึงว่าพระอุปัศฺตเป็นสามเณรที่อาศัยอยู่เมืองบาดาลเพราะเป็นลูกของนางเงือก แต่พระอุปัศฺตยังกำเนิดจากพระพุทฺธเจ้ากับสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำเช่นเดียวกับสำนวนของล้านนา แสดงให้เห็นการรับรู้แบบเรื่องนี้ทั้งในกลุ่มคนไทยยวนล้านนา และคนอีสาน เมื่อนำตำนานในแบบเรื่องนี้ทั้ง 5 สำนวนมาเปรียบเทียบกัน จะพบอนุภาคสำคัญที่ปรากฏร่วมกัน ดังนี้

ตารางที่ 9 เปรียบเทียบตำนานพระอุปัศฺตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า	ม.ทย.1	ม.ทย.2	ม.ทย.3	ม.อ.1	ม.อ.4
(a) พระพุทฺธเจ้าหลังน้ำเชื้อในแม่น้ำ/มหาสมุทร		✓		✓	✓
(a1) พระพุทฺธเจ้าแสดงวิธีกำจัดน้ำเชื้อลงในแม่น้ำ/มหาสมุทรเพื่อสอนพระสาวก	✓				
(a2) พระพุทฺธเจ้าหลังน้ำเชื้อเพื่อพิสูจน์ว่าไม่ใช่บัณฑิต			✓		
(b) การตั้งครุฑจากกรกลินน้ำเชื้อของพระพุทฺธเจ้า					
(b1) นางนาคกลินน้ำเชื้อของพระพุทฺธเจ้า	✓	✓			
(b2) ปลา/เงือกกลินน้ำเชื้อของพระพุทฺธเจ้า			✓	✓	✓
(c) อุปัศฺตถือกำเนิดจากพระพุทฺธเจ้า	✓	✓	✓	✓	✓
(d) อุปัศฺตอยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร					
(d1) อุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ที่อยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร		✓	✓		✓
(d2) อุปัศฺตเป็นสามเณรที่อยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร	✓			✓	

แบบเรื่องที่ 2 แสดงให้เห็นการเน้นความสำคัญของพระอุปัศฺตในฐานะผู้สืบสายจากพระพุทฺธเจ้าโดยตรง ตำนานกลุ่มนี้เน้นย้ำว่าพระอุปัศฺตมิใช่พระสาวกธรรมดา แต่เป็นทายาททางสายโลหิตของพระพุทฺธเจ้าด้วย ดังที่จะเห็นว่าอนุภาค (a) พระพุทฺธเจ้าหลังน้ำเชื้อในแม่น้ำ/มหาสมุทร และอนุภาค (c) อุปัศฺตถือกำเนิดจากพระพุทฺธเจ้า เป็นอนุภาคที่ปรากฏสม่ำเสมอ เพราะเป็นอนุภาคที่เป็นแก่นสำคัญของแบบเรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นวิถีคิดเชิงสัญลักษณ์ของชาวบ้านที่ปรากฏในตำนาน ซึ่งช่วยให้จดจำและเข้าใจง่าย พระอุปัศฺตซึ่งเกิดจากน้ำเชื้อของพระพุทฺธเจ้าจึงสื่อความหมายถึงการที่พระอุปัศฺตเป็นทายาทโดยตรงของพระพุทฺธเจ้า

นอกจากนี้จะเห็นว่าบิดาของพระอุปัศฺตในทุกสำนวนคือ พระพุทฺธเจ้า ส่วนมารดานั้นมีความแตกต่างกันในแต่ละสำนวน โดยอาจเป็นปลา เงือกหรือนาค แสดงให้เห็นการเน้นย้ำว่าพระอุปัศฺตสืบสายมาจากพระพุทฺธเจ้า จึงเป็นแบบเรื่องที่เน้นย้ำที่ตัวบิดาของพระอุปัศฺตคือพระพุทฺธเจ้า แตกต่างจากแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัศฺตเป็นลูกนางปลาที่เน้นย้ำที่ตัวมารดาของพระอุปัศฺต

ตำนานกลุ่มนี้ยังแสดงให้เห็นบทบาทในการเป็นตัวเชื่อม (mediator) ของพระอุปัศฺตระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมเช่นกัน พระอุปัศฺตเป็นส่วนผสมของทั้งสองความเชื่อ กล่าวคือ พระอุปัศฺตกำเนิดจากพระพุทธรเจ้ากับนางนาค/เงือก/ปลาซึ่งอยู่ในน้ำ พระอุปัศฺตเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาแต่มีชีวิตอยู่ในมหาสมุทร/บาดาล พระอุปัศฺตจึงเป็นทั้งตัวแทนของพระพุทธศาสนาและน้ำ โดยน้ำหรือความอุดมสมบูรณ์นั้นเชื่อมโยงได้กับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่นด้วย ดังเช่นที่มีสำนวนล้านนาบางส่วนที่กล่าวถึงการที่พระอุปัศฺตเป็นลูกของพระพุทธรเจ้าและนางนาคซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อดั้งเดิมเรื่องนาคของคนในท้องถิ่น และนาคเองก็เป็นสัญลักษณ์ของน้ำด้วยหรือบางสำนวนที่พระอุปัศฺตเป็นลูกของพระพุทธรเจ้ากับปลาซึ่งเชื่อมโยงได้กับน้ำหรือความอุดมสมบูรณ์ด้วยเช่นกัน หรืออีกนัยหนึ่งพระอุปัศฺตยังเป็นตัวเชื่อมระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับสามัญ เนื่องจากพระอุปัศฺตเป็นส่วนผสมระหว่างพระพุทธศาสนากับนางปลา/เงือก พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันตสาวกแต่กลับปลีกตัวไปอยู่ในน้ำ ผิดแผกจากพระสาวกทั่วไป ลักษณะที่กำกวมเครือระหว่างโลกุตระกับโลกียะของพระอุปัศฺตจึงแสดงให้เห็นการเป็นตัวเชื่อมระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์กับโลกสามัญด้วย

นอกจากนี้ยังสังเกตเห็นว่าการปรากฏแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัศฺตเป็นลูกนางปลา กับแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทธรเจ้าในพื้นที่ภาคเหนือ ยังแสดงถึงความคลุมเครือสับสนเกี่ยวกับกำเนิดของพระอุปัศฺตว่าพระอุปัศฺตกำเนิดจากไหน กำเนิดจากน้ำหรือพุทธศาสนา หากพระอุปัศฺตกำเนิดจากน้ำทำไมเป็นพระอรหันต์ที่อิทธิฤทธิ์มาก หากกำเนิดจากพุทธศาสนาทำไมต้องไปอยู่ในน้ำ ซึ่งความสับสนเช่นนี้สะท้อนผ่านความแตกต่างของตำนานทั้งสองแบบเรื่อง

3.2.1.3 แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร เป็นแบบเรื่องที่สอดคล้องกับคติความเชื่อเรื่องพระอุปัศฺตปราบมารและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺตที่ปรากฏในการรับรู้ของคนไทยกลุ่มต่างๆ เพราะเป็นแบบเรื่องที่อธิบายถึงมูลเหตุของการที่ต้องนิมนต์พระอุปัศฺตมาปราบมาร และเหตุการณ์พระอุปัศฺตปราบมารซึ่งแสดงให้เห็นอำนาจของพระอุปัศฺตที่มีเหนือพญามาร อันสอดคล้องกับบทบาทในการคุ้มครองป้องกันของพระอุปัศฺตที่ปรากฏใน “พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” มาปกป้องคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในภาคเหนือและอีสาน

ตำนานกลุ่มนี้มี 14 สำนวน ทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะที่ปรากฏในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้ ตำนานพระอุปัศฺตสำนวนลายลักษณ์ทั้ง 4 สำนวน ได้แก่ *ปฐมสมโพธิกถา* ของภาคกลาง *มหาอุปัศฺต* ของภาคเหนือ *พระอุปัศฺตปราบมาร* ของภาคอีสานและ *นิพพานโสทร* ของภาคใต้ ล้วนจัดอยู่ในแบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมาร ส่วนตำนานมุขปาฐะมีสำนวนของไทยวนไทใหญ่และอีสาน 10 สำนวน ซึ่งจะขอยกตัวอย่างตำนานมุขปาฐะของคนแต่ละกลุ่ม ดังนี้

ตำนานของไทยยวนที่จัดอยู่ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารมี 6 ส่วน ได้แก่ มหาอุปคุต (ทย.ล) ไทยยวนมุขปาฐะจำนวนที่ 10 (ทย.ม.10) ไทยยวนมุขปาฐะจำนวนที่ 11 (ทย.ม.11) ไทยยวนมุขปาฐะจำนวนที่ 14 (ทย.ม.14) ไทยยวนมุขปาฐะจำนวนที่ 16 (ทย.ม.16) ไทยยวนมุขปาฐะจำนวนที่ 17 (ทย.ม.17) ตัวอย่างเช่น

ทย.ม.10

พระมหาอุปคุตเป็นพระเถระที่มีอิทธิฤทธิ์เดชมาก สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างพระเจดีย์ 84,000 องค์ เสร็จแล้วจะเฉลิมฉลองทำบุญไว้ในพุทธศาสนา เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงปรึกษาพระเถระในสมัยนั้นว่าจะทำบุญฉลองกลัวจะมีอุปสรรค มีมารมารบกวน พระเถระทั้งหลายเหล่านั้นกล่าวว่าต้องมีแต่พระอุปคุตองค์เดียวเท่านั้นที่จะมารักษางานไม่ให้มีอุปสรรค จึงไปนิมนต์พระอุปคุตมาจากสะดือทะเลมารักษางาน เมื่อพระอุปคุตเข้ามาในเมืองพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกไม่ค่อยเชื่อว่าพระที่แก่และผอมจะรักษางานได้ เลยให้ข้าราชการปล่อย้างตักมัน พระอุปคุตเหลียวมาดูนิดเดียวข้างก็หยุดพศ พระเจ้าอโศกเลื่อมใสเลยให้พระอุปคุตอยู่รักษางานเฉลิมฉลองเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 84,000 องค์ที่ได้สร้างขึ้น ต่อมาพญามารมารบกวน ทำให้ปั่นป่วน เป็นลม เป็นฝน เป็นน้ำ พระอุปคุตก็แก้ได้หมด ใช้ฤทธิ์เดชต่อสู้กัน ในที่สุดพระอุปคุตก็เสกหมาเฝ้ามดค่อมารไว้ ไม่มีใครสามารถแก้ได้ พญามารไปขอร้องพระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายก็ไม่มีใครแก้ได้ พญามารสิ้นพศยอมนับถือพระอุปคุต พระอุปคุตก็เอามารไปมัดไว้ที่ใต้ภูเขาเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนงานฉลองพระเจดีย์ 84,000 องค์ลุล่วงดี จึงยอมปล่อยพญามารให้พ้นจากพันธนาการหมาเฝ้าที่มัดไว้ที่ภูเขา (ดุสิต ขวชาติ, 11 ตุลาคม 2554)

ส่วนไทยยวนมุขปาฐะจำนวนที่ 10 (ทย.ม.10) มีอนุภาคสำคัญที่ตรงกับแบบเรื่องที่ 3 ดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ทย.ม.10
ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต	
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	-พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างพระเจดีย์ 84,000 องค์ เสร็จแล้วจะเฉลิมฉลองเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร	- มีแต่พระอุปคุตองค์เดียวเท่านั้นที่จะรักษางานไม่ให้มีอุปสรรค
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	- พระเถระจึงไปนิมนต์พระอุปคุตมาจากสะดือทะเลมารักษางาน
(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็นหิน	- พระเจ้าอโศกทรงให้ปล่อย้างตักมัน พระอุปคุตเหลียวมาดูนิดเดียว ข้างก็หยุดพศ

<p>ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร</p> <p>(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก</p> <p>(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>(g) พระอุปคุตเอาชากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร</p> <p>(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา</p> <p>(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมืองงานเสรีจลัน</p>	<p>-พญามารมารบกวน ทำให้ปั่นป่วน เป็นลม เป็นฝน เป็นน้ำ พระอุปคุตก็แก้ได้หมด</p> <p>-พระอุปคุตใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>-พระอุปคุตเสกหมาเฝ้าคอกมารไว้ ไม่มีใครสามารถแก้ได้</p> <p>-พระอุปคุตมัดมารไว้ที่ได้ภูเขาเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน</p> <p>-เมืองงานฉลองพระเจดีย์ 84,000 องค์ลุล่วงดี พระอุปคุตจึงปล่อยพญามารให้พ้นจากพันธนาการหมาเฝ้าที่มัดไว้ที่ภูเขา</p>
--	--

จะเห็นว่าตำนานพระอุปคุตของไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 10 มีเหตุการณ์ตอนสำคัญปรากฏครบทั้ง 2 ตอน และมีอนุภาคสำคัญปรากฏเป็นส่วนใหญ่ อนุภาคเหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏเหมือนสำนวนลายลักษณ์ คือ อนุภาคมารยอมรับพุทธศาสนา และอนุภาคมารเนรมิตตนเป็นพระพุทธรูปตามคำสั่งของพระอุปคุต การที่ไม่ปรากฏอนุภาคทั้งสองนี้อาจเป็นเพราะเป็นอนุภาคที่สำคัญน้อยกว่าอนุภาคที่เกี่ยวกับการใช้อิทธิฤทธิ์ปราบมารของพระอุปคุต เช่น การป้องกันฝน การผูกคอกมารด้วยหมาเฝ้า การมัดมารไว้ที่ภูเขา เป็นต้น

ตำนานพระอุปคุตของไทยใหญ่ที่ตรงกับแบบเรื่องที่ 3 มี 2 สำนวน คือ ตำนานไทยใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 12 (ทญ.ม. 12) และตำนานไทยใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 15 (ทญ.ม.15) ตัวอย่างเช่น สำนวนไทยใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 12 สำนวนนี้เรียกกันว่า “สง” ดังนี้

ทญ.ม. 12

หญิงคนหนึ่งมีผมเหม็นจึงถูกนำไปลอยแพ ต่อมานางมีลูก ผมก็หอม นางจึงตั้งชื่อลูกว่าอุปคุต ซึ่งหมายถึงพ่อรูปหล่อ หรือคนเก่ง ต่อมาเมื่อมีฝ้ายกัณฑ์หนึ่งชื่อสง มักคอยกลั่นแกล้งเวลาคนจัดพิธีกรรมต่างๆ เช่น แกล้งกษัตริย์จนตกน้ำ พระอุปคุตก็ช่วยไว้ได้ เวลาคนทำบุญ สงก็แย่งของ พระสงฆ์จึงนิมนต์ให้อุปคุตมาคุ้มครองศาสนา เมื่อขุนหอคำจะจัดงานบุญเมื่อไร สงกับอุปคุตจะต่อสู้กันเสมอ ครั้งหนึ่งสงให้ช่างกินเหล้าแล้วให้เข้ามาทำร้าย พระอุปคุตก็เสกให้ช่างกลายเป็นหินแล้วก็ให้กลับมามีชีวิตเหมือนเดิม สงแปลงกายเป็นลมฝนทำลายงานบุญ พระอุปคุตก็เอามือรับไว้จนสงตกทะเล ต่อมาพระอุปคุตเนรมิตตนเป็นเสื่อสู้กับสงที่เนรมิตเป็นวัว สงแพ่จึงเนรมิตเป็นฝ้ายกัณฑ์ตัวโต พระอุปคุตก็เนรมิตตนให้ใหญ่กว่า 10 เท่า สงจึงแพ่อีก สุดท้ายพระอุปคุตจึงเอาสงมัดไว้กับ “หลอยเสาเมือง” หรือเขาพระสุเมรุ และเอาหนังหมาเฝ้าห้อยคอสง สงไปขอให้พระอินทร์ช่วย พระอินทร์ก็ช่วยไม่ได้

เพราะพระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ ในที่สุดสงต้องมาขอร้องพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตสั่งให้สงเนรมิตตนเป็นพระพุทฺธเจ้า สงจึงขอร้องว่าอย่าไหว้ แต่พระอุปัศฺตเห็นรูปพระพุทฺธเจ้าจึงดงามก็เปลอยกมือไหว้จนสงกระเด็นไป พระอุปัศฺตไปจับสงกลับมาแล้วเนรมิตให้หมาเนาห้อยคอจนเสร็จงานบุญ ตั้งแต่นั้นมาถ้าจะประกอบพิธีทางศาสนา แล้วดูเหมือนจะมีลมฝน ก็จะบูชาพระอุปัศฺตด้วยธูปเทียน (เรณู อรรฐฐาเมศร์, 2541: 398 - 399)

เมื่อนำตำนานไทใหญ่สำนวนมฺขปาฐะ 12 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมาร จะพบว่ามึเหตุการณ์ที่ปรากฏตรงกัน ดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร	ทญ.ม. 12
<p>ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปัศฺต</p> <p>(c) การนิมนต์พระอุปัศฺตจากใต้สมุทฺรขึ้นมำปราบมาร</p> <p>(d) พระอุปัศฺตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็นหิน</p>	<p>- ศิยัภษตนหนึ่งชื่อสง มักคอยกลั่นแกล้งเวลาคนจัดพิธีกรรมต่างๆ พระสงฆ์จึงนิมนต์ให้อุปัศฺตมาค้ำครองศาสนา</p> <p>- ครั้งหนึ่งสงให้ช้างกินเหล้าแล้วให้เข้ามาทำร้าย พระอุปัศฺตก็เสกให้ช้างกลายเป็นหินแล้วก็ให้กลับมามีชีวิตเหมือนเดิม</p>
<p>ตอนที่ 2 พระอุปัศฺตปราบมาร</p> <p>(e) พระอุปัศฺตป้องกันฝนตก</p> <p>(f) พระอุปัศฺตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>(h) พระอุปัศฺตเอาฝ้้ารัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา</p> <p>(g) พระอุปัศฺตเอาชากสนั้ขเน้าผูกคอมาร</p> <p>(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทฺธเจ้าตามคำสั่งของพระอุปัศฺต</p> <p>(j) พระอุปัศฺตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น</p>	<p>- สงแปลงกายเป็นลมฝนทำลายงานบุญพระอุปัศฺตก็เอามือรับไว้จนสงบทะเล</p> <p>- พระอุปัศฺตเนรมิตตนเป็นเสื่อสู้กับสงที่เนรมิตเป็นวัวสงแพ้จึงเนรมิตเป็นศิยัภษตัวโต พระอุปัศฺตก็เนรมิตตนให้ใหญ่กว่า 10 เท่า สงจึงแพ้อีก</p> <p>- พระอุปัศฺตจึงเอาสงมัดไว้กับ “หลอยเสาเมือง” หรือเขาพระสุเมรุ</p> <p>- พระอุปัศฺตเอาหนึ่งหมาเนาห้อยคอสง</p> <p>- สงต้องมาขอร้องพระอุปัศฺตให้แก้หนึ่งหมาจากคอ</p> <p>- พระอุปัศฺตสั่งให้สงเนรมิตตนเป็นพระพุทฺธเจ้า</p> <p>- พระอุปัศฺตเนรมิตให้หมาเนาห้อยคอสงจนเสร็จงานบุญ</p>

จะเห็นว่าตำนานพระอุปัศฺตของไทใหญ่สำนวนนี้ไม่ได้กล่าวถึงการจัดงานของพระเจ้าอโศก แต่ให้ความสำคัญกับการต่อสู้กันระหว่างพระอุปัศฺตกับสงหรือมารที่คอยกลั่นแกล้งงานบุญต่างๆ

เหตุการณ์ในตอนพระอุคุตปราบมารยังมีการสลับลำดับอนุภาคเหตุการณ์สำคัญด้วย โดยทั่วไปแล้ว อนุภาคการผูกมารด้วยหมาเฝ้าจะมาก่อนอนุภาคการผูกมารไว้กับภูเขา แต่อาจจะเป็นเพราะความสับสนของผู้เล่า ที่จำสลับกันระหว่างเหตุการณ์ที่พระอุคุตผูกมารด้วยหมาเฝ้า กับการมัดมารไว้ที่ภูเขา จึงกล่าวถึงการผูกมารไว้ที่ภูเขาก่อน แล้วจึงเล่าถึงการผูกหมาเฝ้าไว้กับคอมาร จากนั้นจึงเล่าถึงการที่มารไปขอร้องให้เทพต่างๆ ช่วยเหลือ จนการกลับมายอมแพ้พระอุคุต และการเนรมิตตนเป็นพระพุทธรเจ้า เหตุการณ์เหล่านี้ต้องเกิดหลังจากการที่พระอุคุตแก้ซากหมาเฝ้าและปล่อยมารจากพันธนาการที่ภูเขาแล้ว แต่สำนวนนี้ไม่ได้กล่าวถึงการปล่อยมารจากพันธนาการที่ภูเขา จึงทำให้นื้อเรื่องสับสนว่าเหตุใดมารที่ถูกมัดไว้ที่ภูเขา จึงไปขอร้องให้เทพช่วยแก้มัดซากหมาเฝ้าได้ อนุภาคเหตุการณ์ในตอนพระอุคุตปราบมารจึงมีลำดับที่สับสนกัน

ส่วนตำนานอีสานที่จัดอยู่ในแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร มี 4 สำนวน ได้แก่ พระอุคุตผาบบมาร (อ.ล.) ตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 5 (อ.ม.5) ตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 8 (อ.ม.8) ตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 9 (อ.ม.9) ตัวอย่างเช่นตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 9 ดังนี้

อ.ม.9

สมัยพระเจ้าอโศกสร้างเจดีย์ 84,000 องค์เท่ากับ 84,000 พระธรรมชั้นตรี เกรงว่าพญามารจะมาก่อวณ มารคือพวกตีฟันฆ่ากันทำงานเสียหาย จึงปรึกษาหาผู้ป้องกันมาร พระสงฆ์ปรึกษากัน เห็นว่ามีแต่พระอุคุตที่อยู่สะดือทะเล ให้ภิกษุกลุ่มหนึ่งไปอาราธนา รุ่งเช้าพระอุคุตไปบิณฑบาต พระเจ้าอโศกเห็นว่าผอม ตามชื่อที่เรียกว่ากิสุคุต พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตกมัน พระอุคุตขี่ครั้งหนึ่งช้างหยุดนิ่ง พระอุคุตขี่ครั้งที่ 2 ช้างลุกขึ้นมาเคาะพระอุคุต พอถึงวันงาน มารมารังควานพระอุคุตอธิษฐานหมาเฝ้าติดคอพญามาร มารเป็นทุกข์ ยอมแพ้ พระอุคุตเอาประคดเอวผูกมารไว้กับก้อนหิน บอกว่าเสร็จงานจะปล่อย เป็นที่มาประเพณีชาวอีสานทำบุญ ล้ำมหาชาติพระเวส งานพระธาตุเฉลิมฉลองต่างๆ จะมีพิธีแห่พระอุคุต (พระเทพวรมณี, 7 กุมภาพันธ์ 2557)

แบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร	อ.ม.9
<p>ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุคุต</p> <p>(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน</p> <p>(b) พระอุคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร</p> <p>(c) การนิมนต์พระอุคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร</p> <p>(d) พระอุคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็น</p>	<p>-สมัยพระเจ้าอโศกสร้างเจดีย์ 84,000 องค์ เกรงว่าพญามารจะมาก่อวณ จึงปรึกษาหาผู้ป้องกันมาร</p> <p>- พระสงฆ์ปรึกษากันแล้วนึกถึงพระอุคุตที่อยู่สะดือทะเล</p> <p>- คณะสงฆ์ให้ภิกษุกลุ่มหนึ่งไปอาราธนาพระอุคุต</p> <p>-พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตกมัน พระอุคุตขี่ครั้งหนึ่ง</p>

หิน	ช้างหยุดนิ่ง พระอุปคุตครั้งที่ ๒ ช้างลุกขึ้นมาเคารพ พระอุปคุต
ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร (g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร (h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา	-พระอุปคุตอธิษฐานหมาเฝ้าติดคอพญามาร -พระอุปคุตเอาประคดเอาผูกมารไว้กับก้อนหิน บอก ว่าเสร็จงานจะปล่อย

จะเห็นว่าสำนวนของอีสานสำนวนนี้ปรากฏเฉพาะอนุภาคสำคัญที่แสดงให้เห็นมูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุตมาปราบมาร และอนุภาคเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตที่มีเหนือมาร โดยยังเพิ่มคำอธิบายว่าเป็นที่มาของการที่เวลาชาวอีสานจัดงานบุญผะเหวดหรืองานฉลองต่างๆ จึงต้องนิมนต์พระอุปคุตมาปราบมาร ส่วนอนุภาคที่ไม่เกี่ยวข้องกับการปราบมารนั้นไม่ปรากฏ เช่น มารยอมรับพุทธศาสนา มารเนรมิตตนเป็นพระพุทธรูปเจ้า

นอกจากสำนวนที่ยกตัวอย่างแล้วยังมีสำนวนลายลักษณ์ของภาคกลาง (ก.ล.) และภาคใต้ (ต.ล.) ด้วยอีกภาคละ 1 สำนวน เมื่อนำสำนวนต่างๆ ทั้งหมด 14 สำนวนในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร ทั้งลายลักษณ์และมุขปาฐะมาเปรียบเทียบกัน จะเห็นอนุภาคสำคัญที่ปรากฏร่วมกันในแต่ละสำนวน ดังนี้

ตารางที่ 10 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ก.ล.	ทย.ล.	อ.ล.	ต.ล.
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุ 7 ปี 7เดือน 7วัน	✓	✓	✓	✓
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทร	✓	✓	✓	✓
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	✓	✓	✓	✓
(d) พระเจ้าอโศกแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็นหิน	✓	✓	✓	✓
(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก	✓	✓	✓	✓
(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	✓	✓	✓	
(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร	✓	✓	✓	✓
(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา	✓	✓		
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา	✓	✓	✓	✓
(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	✓	✓	✓	✓
(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรูปเจ้าตามคำสั่งของพระอุปคุต	✓	✓	✓	

เมื่อนำตำนานพระอุปคุตปราบมารสำนวนลายลักษณ์ของคนไทยทั้ง 4 ภาคมาเปรียบเทียบกันจะเห็นว่าเหตุการณ์ตอนสำคัญ และอนุภาคสำคัญยังคงปรากฏร่วมกันเกือบครบถ้วนและมี

การเรียงร้อยตามลำดับเดิมแตกต่างจากสำนวนมุขปาฐะซึ่งมักจะมีการสลับสนลำดับของเหตุการณ์ เมื่อนำสำนวนมุขปาฐะของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งไทยยวน ไทใหญ่ และอีสานมาเปรียบเทียบจะเห็นว่า มีโครงสร้างที่ทั้งคล้ายคลึงและแตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 11 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนมุขปาฐะในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ทย. ม. 10	ทย. ม. 11	ทย. ม. 14	ทย. ม. 16	ทย. ม. 17	ทญ ม. 12	ทญ ม. 15	อ.ม 5	อ.ม 8	อ.ม 9
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุ 7 ปีเดือน 7 วัน	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทร	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(d) พระเจ้าอโศกแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็นหิน	✓				✓	✓				✓
(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก	✓		✓		✓	✓				
(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	✓				✓	✓	✓	✓		
(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร	✓		✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓
(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา	✓		✓		✓	✓		✓		✓
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา			✓		✓					
(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	✓				✓	✓				
(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของพระอุปคุต				✓	✓	✓				

จะเห็นว่าตำนานพระอุปคุตปราบมารสำนวนมุขปาฐะมักจะมีปรากฏอนุภาคต่างๆ ไม่ครบถ้วนเท่ากับสำนวนลายลักษณ์ อนุภาคสำคัญที่ปรากฏเป็นส่วนใหญ่ในสำนวนมุขปาฐะ คือ

- (a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
- (b) พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทฺร
- (c) การนิมนต์พระอุปัศฺตจากใต้สมุทฺรขึ้นมาปราบมาร
- (g) พระอุปัศฺตเอาซากสุนัขเฒ่าผูกคอมาร
- (h) พระอุปัศฺตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา

อนุภาคสำคัญทั้ง 5 อนุภาคนี้เป็นแก่นของแบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมารที่ยังคงดำรงอยู่ในสำนวนมุขปาฐะสำนวนต่างๆ แสดงให้เห็นว่าแม้ว่าตำนานพระอุปัศฺตปราบมารจะแพร่หลายไปในท้องถิ่นต่างๆ และทำให้เกิดสำนวนที่หลากหลายจนมีรายละเอียดของเรื่องที่แตกต่างกันไปบ้าง หากแต่เหตุการณ์สำคัญที่เป็นแก่นของแบบเรื่องยังคงดำรงอยู่ในการรับรู้ตำนานพระอุปัศฺตปราบมาร

ตำนานพระอุปัศฺตปราบมารสำนวนลายลักษณ์ปรากฏทั้งในภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ ส่วนสำนวนมุขปาฐะปรากฏทั้งในกลุ่มคนไทยยวนล้านนา คนไทใหญ่ และคนอีสานแสดงให้เห็นว่าเป็นแบบเรื่องที่รับรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวาง และสะท้อนให้เห็นว่าคติความเชื่อของคนไทยเกี่ยวกับพระอุปัศฺตที่อยู่ในสวดือทะเลว่่าเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบพญามารได้ และยังสามารถนิมนต์ขึ้นมาคุ้มครองงานพิธีกรรมต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วง ไม่มีอุปสรรค ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” มาคุ้มครองงานบุญต่างๆ ของคนภาคเหนือและภาคอีสาน รวมถึงคติการบูชาพระอุปัศฺตในฐานะวัดมุงมงคลตั้งที่ปรากฏในภาคกลางว่่าเป็น “พระปราบมาร” ขจัดอุปสรรคต่างๆ

ตำนานพระอุปัศฺตปราบมารสำนวนลายลักษณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาต่างๆ ทั้ง 4 ภาคของไทยแสดงให้เห็นการสืบทอดความเชื่อเรื่องพระอุปัศฺตปราบมารแบบไทยผ่านตำนานพุทธศาสนาในวัฒนธรรมลายลักษณ์ แต่ในขณะที่เดียวกันตำนานพระอุปัศฺตที่สืบทอดในวัฒนธรรมมุขปาฐะในท้องถิ่นต่างๆ ก็ยังสืบทอดตำนานพระอุปัศฺตปราบมารและเป็นแบบเรื่องหลักของคนกลุ่มต่างๆ ที่สอดคล้องสัมพันธ์กับประเพณีและพิธีกรรมในท้องถิ่นด้วย แบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมารที่ปรากฏทั้งในวัฒนธรรมลายลักษณ์และวัฒนธรรมมุขปาฐะ และปรากฏในการรับรู้ของคนไทยกลุ่มต่างๆ ทั้ง 4 ภาคจึงแสดงให้เห็นคติความเชื่อเรื่องพระอุปัศฺตปราบมารที่รับรู้ร่วมกันของคนไทย

3.2.1.4 แบบเรื่องที่ 4 พระอุปัศฺตบันดาลโชค

แบบเรื่องพระอุปัศฺตบันดาลโชคกล่าวถึงเรื่องราวของผู้ที่ได้ทำบุญกับพระภิกษุหรือสามเณร ลีกล้วย ภายหลังร่ำรวยเป็นมหาเศรษฐีและทราบว่่าเป็นอานิสงส์จากการได้ทำบุญกับพระอุปัศฺต ตำนานพระอุปัศฺตบันดาลโชคจึงอธิบายที่มาของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ซึ่งเป็นประเพณีเฉพาะในภาคเหนือ ตำนานกลุ่มนี้มี 5 สำนวนเป็นสำนวนมุขปาฐะของล้านนาทั้งหมด จะขอยกตัวอย่าง 2 สำนวน คือ สำนวนไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 9 (ทย.ม.9) ซึ่งเป็นสำนวนที่วัดอุปัศฺตบันทักเอาไว้ว่า

เป็นตำนานการสร้างวัดอุปกุศ และเป็นที่มาของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญประจำวัด ส่วนอีกสำนวนหนึ่งคือสำนวนไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 15 (ทย.ม. 15) ซึ่งเล่าเจาะจงสถานที่ที่มีผู้ได้พบพระอุปกุศว่าเกิดขึ้นบริเวณตลาดวโรรสในจังหวัดเชียงใหม่ ดังนี้

ทย.ม. 9

คืนวันพระขึ้น 15 ค่ำคืนหนึ่ง สามิภรรยาคนหนึ่งซึ่งมีฐานะยากจนได้เดินทางเข้ามาค้าขายในเมืองเชียงใหม่แต่เช้ามีด ทั้งสองพบสามเณรผู้หนึ่งบริเวณใกล้แม่น้ำปิง จึงนำสินค้าที่ตั้งใจเอาไว้ขายใส่บาตรสามเณร สามเณรก็ให้พร หลังจากนั้นสามเณรเดินตามสามเณรไปแล้วพบว่าสามเณรหายตัวไป บริเวณต้นไทรชายป่า จึงวิ่งกลับมาบอกภรรยา วันนั้นสามิภรรยาขายของหมดอย่างรวดเร็ว และหลังจากนั้นก็เจริญรุ่งเรืองฐานะดีขึ้นเรื่อยๆ วันหนึ่งทั้งสองไปทำบุญกับพระอาวุโสรูปหนึ่งซึ่งบอกคนทั้งสองว่าการที่ร่ำรวยขึ้นเพราะได้ทำบุญกับพระอุปกุศซึ่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่ใต้สะดือทะเล และจะแปลงเป็นสามเณรขึ้นมาโปรดสัตว์ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ สามิภรรยาจึงสร้างวัดอุปกุศบริเวณที่สามเณรหายตัวไป และสร้างรูปหล่อสามเณรไว้สักการบูชา (พระครูพิทักษ์ธมฺมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 55 - 59)

เมื่อนำสำนวนไทยยวนมุขปาฐะ 9 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 4 พระอุปกุศบันดาลโชค พบว่ามีเหตุการณ์ในแบบเรื่องดังนี้

แบบเรื่องที่ 4 พระอุปกุศบันดาลโชค	ทย.ม. 9
(a) พระอุปกุศปรากฏตัวในคืนวันเพ็ญ	-สามิภรรยาคนหนึ่งได้พบเณรน้อยองค์หนึ่งมาบิณฑบาต
(a2) พระอุปกุศปรากฏตัวในร่างสามเณรลึกลับ	ตอนเที่ยงคืนขณะที่จะไปขายของในเมืองเชียงใหม่
(b) คนยากจนตักบาตรกับพระอุปกุศ	-ทั้งสองจึงนำสินค้าที่ตั้งใจเอาไว้ขายใส่บาตรสามเณร
(c) คนยากจนกลายเป็นเศรษฐีหรือได้รับสมบัติ	-วันนั้นสามิภรรยาขายของหมดอย่างรวดเร็ว และ
หลังจากการทำบุญตักบาตร	หลังจากนั้นก็เจริญรุ่งเรืองฐานะดีขึ้นเรื่อยๆ
(d) ความเชื่อที่ว่าความร่ำรวยเกิดจากการทำบุญ	- พระอาวุโสรูปหนึ่งบอกคนทั้งสองว่าการที่ร่ำรวยขึ้น
ตักบาตรกับพระอุปกุศ	เพราะได้ทำบุญกับพระอุปกุศ

สำนวนไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 9 กล่าวถึงผู้โชคดีที่ได้ใส่บาตรกับสามเณรลึกลับบริเวณแม่น้ำปิง แล้วมีฐานะร่ำรวยขึ้น ภายหลังจึงทราบว่าได้ทำบุญกับพระอุปกุศ จึงได้สร้างวัดอุปกุศขึ้นในบริเวณที่พบสามเณร ทำให้เป็นที่มาของตำนานการสร้างวัดอุปกุศ ซึ่งสอดคล้องกับที่ตั้งของวัดอุปกุศซึ่งอยู่บริเวณถนนท่าแพ ใกล้แม่น้ำปิง ในจังหวัดเชียงใหม่ ตำนานสำนวนนี้จึงสอดคล้องกับ

สถานที่จริง และสร้างความรู้สึกว่าเหตุการณ์ในตำนานเป็นเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีต และทำให้กลายเป็นตำนานประจำวัดอุปัคต

ส่วนอีกสำนวนหนึ่งคือสำนวนไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 15 (ทย.ม. 15) มีรายละเอียดของสถานที่ที่มีผู้ได้พบพระอุปัคตว่าเกิดขึ้นบริเวณตลาดวโรรสในจังหวัดเชียงใหม่ ตำนานสำนวนนี้จึงสอดคล้องกับที่ตั้งวัดอุปัคตเช่นกัน เพียงแต่ไม่ได้กล่าวถึงการสร้างวัดอุปัคต ดังนี้

ทย.ม. 15

สมัยก่อนมีแม่ค้าคนหนึ่งมาขายของที่กาดวโรรส แล้วมีเณรมาบิณฑบาต เทวดาแปลงเป็นเณรมาบิณฑบาต แม่ค้าก็ใส่บาตรแล้วอธิษฐานให้ร่ำรวย ต่อมาก็ค้าขายร่ำรวย ก็ไปตามหาเณรนั้นเพื่อจะทำบุญแต่ก็ไม่พบ เลยมารู้ทีหลังว่าเป็นพระอุปัคต (ขันแก้ว เมฆโปธิ, 10 ตุลาคม 2554)

เมื่อนำสำนวนไทยยวนมุขปาฐะ 15 มาจำแนกตามเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 4 พระอุปัคตบันดาลโชค จะปรากฏเหตุการณ์ที่ตรงกันดังนี้

แบบเรื่องที่ 4 พระอุปัคตบันดาลโชค	ทย.ม. 15
(a) พระอุปัคตปรากฏตัวในคืนวันเพ็ญ	-แม่ค้ามาขายของที่กาดวโรรส แล้วพบเณรบิณฑบาต
(a2) พระอุปัคตปรากฏตัวในร่างสามเณรลึกลับ	
(b) คนยากจนตักบาตรกับพระอุปัคต	-แม่ค้าใส่บาตรแล้วอธิษฐานให้ร่ำรวย
(c) คนยากจนกลายเป็นเศรษฐีหรือได้รับสมบัติ	-ต่อมาแม่ค้าก็ค้าขายร่ำรวย
หลังจากการทำบุญตักบาตร	
(d) ความเชื่อว่าความร่ำรวยเกิดจากการทำบุญตักบาตรกับพระอุปัคต	-ภายหลังแม่ค้าจึงรู้ว่าเณรที่ตนทำบุญด้วยนั้นเป็นพระอุปัคต

เมื่อนำสำนวนไทยยวนมุขปาฐะทั้ง 5 สำนวนมาเปรียบเทียบกันจึงพบว่า มีทั้งอนุภาคเหตุการณ์ที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 12 เปรียบเทียบตำนานพระอุปัคตสำนวนต่างๆ ในแบบเรื่องที่ 4 พระอุปัคตบันดาลโชค

แบบเรื่องที่ 4 พระอุปัคตบันดาลโชค	ม.ทย.7	ม.ทย.8	ม.ทย.9	ม.ทย.13	ม.ทย.15
(a) พระอุปัคตปรากฏตัวในคืนวันเพ็ญ					
(a1) พระอุปัคตปรากฏตัวในร่างพระภิกษุที่มาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ	✓	✓			
(a2) พระอุปัคตปรากฏตัวในร่างสามเณรลึกลับ			✓	✓	✓
(b) คนยากจนตักบาตรกับพระอุปัคต	✓	✓	✓	✓	✓

(c) คนยากจนกลายเป็นเศรษฐีหรือได้รับสมบัติหลังจากการทำบุญตักบาตร	✓	✓	✓	✓	✓
(d) ความเชื่อที่ว่าความร่ำรวยเกิดจากการทำบุญกับพระอุปัศ	✓	✓	✓	✓	✓

แบบเรื่องพระอุปัศบันดาลโชคปรากฏเฉพาะในการรับรู้ของคนไทยวนล้านนาซึ่งมี “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” เป็นเอกลักษณ์ของชาวล้านนา จะเห็นว่าอนุภาคสำคัญของแบบเรื่องพระอุปัศบันดาลโชคปรากฏในทุกสำนวน นั่นคือ

- (a) พระอุปัศปรากฏตัวในคืนวันเพ็ญ
- (b) คนยากจนตักบาตรกับพระอุปัศ
- (c) คนยากจนกลายเป็นเศรษฐีหรือได้รับสมบัติหลังจากการทำบุญตักบาตร
- (d) ความเชื่อที่ว่าความร่ำรวยเกิดจากการทำบุญกับพระอุปัศ

ตำนานพระอุปัศบันดาลโชคจึงสอดคล้องกับความเชื่อของชาวล้านนาที่กล่าวว่าพระอุปัศอาจจำแลงกายเป็นพระภิกษุหรือสามเณรลึกลับมาบิณฑบาตในวันเป็งปู้ต นอกจากนี้ยังเห็นลักษณะของพระอุปัศที่มีลักษณะที่คลุมเครือเสมอ บางครั้งก็ปรากฏตัวในร่างพระภิกษุ บางครั้งก็มาในร่างสามเณร ทำให้ไม่ทราบว่าเป็นพระอุปัศหรือไม่ จึงทำให้เกิดความเชื่อว่ามีผู้ใดได้ทำบุญตักบาตรกับพระภิกษุหรือสามเณรลึกลับในวันเป็งปู้ตแล้วถือว่าเป็นผู้ที่พระอุปัศมาโปรด จะมีอานิสงส์มากทำให้โชคดีเป็นมหาเศรษฐี ชาวล้านนาจึงนิยมออกมาทำบุญตักบาตรกันในวันเป็งปู้ตแม้ว่าจะต้องรอจนถึงตี 1 - 2 ก็ตาม

3.2.1.5 แบบเรื่องที่ 5 พระอุปัศแปดรูป

แบบเรื่องที่ 5 กล่าวถึงพระอุปัศว่ามี 8 รูปและมีชื่อเรียกต่างๆ กัน มีทั้งพระอุปัศที่มรณภาพแล้วและพระอุปัศซึ่งยังมีชีวิตอยู่ แบบเรื่องนี้พบในกลุ่มไทใหญ่และไทลื้อ มี 3 สำนวน สำนวนมุขปาฐะของ ไทใหญ่และไทลื้อกล่าวถึงพระอุปัศแปดรูป แต่ไม่ได้ระบุชื่อของแต่ละรูป ส่วนสำนวนลายลักษณ์ของไทใหญ่ (ทญ. ล. 2) ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชื่อพระอุปัศทั้ง 8 รูปซึ่งมีชื่อแตกต่างกัน แต่พระอรหันต์ที่มีชื่อว่าพระอุปัศมีเพียงรูปเดียว พระอุปัศทั้งแปดรูปยังมีสถานที่อยู่แตกต่างกันด้วย ตัวอย่างเช่น ตำนานไทใหญ่สำนวนลายลักษณ์สำนวนที่ 2 (ทญ.ล. 2) *ประวัติพระอุปัศ 8 รูป* ดังนี้

ทฎ.ล.2

พระอุปคุตมี 8 รูป ดับขันธไปแล้ว 4 รูป มีศพออยู่ในถ้ำ ได้แก่ พระมหากัสสปะอยู่ที่เขาเวปุระ พระสุกะละกะอยู่ที่เขาภูตะมา พระธรรมะพะละกะอยู่ที่เขามะกุละ และพระสาระเจยะกะอยู่ที่เขาเวมิทสะ ส่วนพระอุปคุต 4 รูปที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้แก่ พระอุปคุตอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางทิศใต้ พระอนุระธาอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทรทางทิศตะวันออก ผู้ที่มีศีลธรรมจึงจะได้พบเห็นเมื่อท่านมา บิณฑบาต พระนารัททะกะอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางทิศเหนือ จะบิณฑบาตในชมพูทวีปในวัน เพ็ญเดือน 11 และเดือน 4 ที่ตรงกับวันพุธ ผู้มีศีลธรรมจึงจะได้พบ และพระธรรมะสาระกะอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทรคอยพระศรีอารียเมตไตรย วันเพ็ญเดือน 4 ที่ตรงกับวันพุธจะออกจากมหาสมุทรมาบิณฑบาตในชมพูทวีป หากใครได้มีโอกาสถวายอาหารแม้เพียงน้อยก็จะมีโชคลาภถึงขั้นเป็นมหาเศรษฐี (ประเวช คำสวัสดิ์, 2548: ภาคผนวก ฉ หน้า 113)

ตำนานไทใหญ่ลายลักษณ์ 2 สามารถนำมาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูปได้ ดังนี้

แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป	ทฎ.ล. 2
(a) พระอุปคุตที่มรณภาพแล้ว 4 รูปอยู่ในภูเขา	-พระอุปคุตมี 8 รูป ดับขันธไปแล้ว 4 รูป มีศพออยู่ในถ้ำ ได้แก่ พระมหากัสสปะอยู่ที่เขาเวปุระ พระสุกะละกะอยู่ที่เขาภูตะมา พระธรรมะพะละกะอยู่ที่เขามะกุละ และพระสาระเจยะกะอยู่ที่เขาเวมิทสะ
(b) พระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ในน้ำ 4 รูป	- พระอุปคุต 4 รูปที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้แก่ พระอุปคุตอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางทิศใต้ พระอนุระธาอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทรทางทิศตะวันออก พระนารัททะกะอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางทิศเหนือ และพระธรรมะสาระกะอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร
(c) พระอุปคุตจะขึ้นจากใต้สมุทรมาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ	-วันเพ็ญเดือน 4 ที่ตรงกับวันพุธจะออกจากมหาสมุทรมาบิณฑบาตในชมพูทวีป

ตำนานพระอุปคุต 8 รูป สำนวนลายลักษณ์กล่าวถึงพระอุปคุต 4 รูปซึ่งมรณภาพแล้วอยู่ในภูเขา 4 แห่ง ส่วนอีก 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ในมหาสมุทร 4 ทิศ น่าสังเกตว่าทั้ง 8 รูปมีชื่อแตกต่างกัน มีเพียงรูปเดียวที่เรียกชื่อว่าพระอุปคุต คือพระอุปคุตที่อยู่ในวัดในมหาสมุทรทิศใต้ อีก 7 รูปมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน แต่กลับเรียกรวมว่าพระอุปคุตทั้งแปด นอกจากนี้การมีพระอุปคุตประจำภูเขาละและมหาสมุทรทั้งสี่นี้สอดคล้องกับคติไตรภูมิที่กล่าวถึงทวีปทั้งสี่ซึ่งลอยอยู่ในมหาสมุทร พระอุปคุตซึ่งอยู่

ในมหาสมุทรทิศใต้จึงตรงกับชมพูทวีป ส่วนตำนานพระอุปคุตแปดรูปสำนวนมุขปาฐะของไทยใหญ่และ
 ไทลื้อไม่ได้ระบุชื่อพระอุปคุตแต่ละรูป แต่กล่าวถึงอันนิสงส์ของการได้ทำบุญกับพระอุปคุต

เมื่อนำสำนวนมุขปาฐะทั้ง 3 สำนวนมาเปรียบเทียบกันจะเห็นว่าอนุภาคส่วนใหญ่ในโครง
 เรื่องยังคงปรากฏตรงกัน ดังนี้

ตารางที่ 13 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป

แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป	ม.ทญ.3	ม.ทล.1	ล.ทญ.
(a) พระอุปคุตที่มีรณภาพแล้ว 4 รูปอยู่ในภูเขา	✓	✓	✓
(b) พระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ในน้ำ 4 รูป	✓	✓	✓
(c) พระอุปคุตจะขึ้นจากใต้สมุทรมาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ	✓		✓

ตำนานพระอุปคุต 8 รูปที่ปรากฏเฉพาะในกลุ่มไทใหญ่และไทลื้อแสดงให้เห็นคติความเชื่อ
 เรื่องพระอุปคุตของไทยใหญ่และไทลื้อที่แตกต่างจากชาวไทยยวนล้านนาในพื้นที่ภาคเหนือ ความเชื่อ
 เรื่องพระอุปคุต 8 รูปนอกจากปรากฏในตำนานแล้วยังปรากฏในพิธี “นิมนต์พระอุปคุต” ของชาว
 ไทลื้อด้วย โดยจะมีการใช้ก้อนหิน 4 ก้อนเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปคุตที่อยู่ในน้ำแล้วเชิญมาไว้ที่หอ
 พระอุปคุต ตำนานพระอุปคุต 8 รูปจึงอธิบายที่มาของการที่มีการใช้ก้อนหิน 4 ก้อนเป็นสัญลักษณ์
 แทนพระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ในน้ำในพิธีดังกล่าวตามความเชื่อของชาวไทใหญ่และชาวไทลื้อ

3.2.1.6 แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน

แบบเรื่องนี้พบทั้งสำนวนล้านนาและไทใหญ่รวม 2 สำนวน เป็นตำนานที่อธิบายเหตุที่มี
 การสร้างรูปพระอุปคุตที่ทำทางเอามือล้วงบาตรหรือจกบาตร และแหงนมองท้องฟ้า โดยอธิบายให้
 เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตที่สามารถหยุดดวงตะวันหรือเวลาได้ ตัวอย่างเช่นตำนานไทยใหญ่มุข
 ปาฐะสำนวนที่ 14 (ทญ.ม. 14) ดังนี้

ทญ.ม. 14

ครั้งหนึ่งพระอุปคุตออกเดินธุดงค์เข้าไปในป่าในประเทศอินเดีย โดยเตรียมอาหารใส่บาตรไป
 ด้วย ขณะเดินทางพระอุปคุตลืมนดูพระอาทิตย์ เมื่อนึกขึ้นได้ว่าเป็นเวลาฉันเพล จึงหยุดพักที่โคนต้นไม้
 เพื่อจะฉันเพล เมื่อพระอุปคุตเงยหน้ามองพระอาทิตย์ก็พบว่าเป็นเวลาประมาณบ่ายสามโมงครึ่งแล้ว
 แต่ด้วยอานาภาพของพระอุปคุตทำให้ดวงอาทิตย์กลับมาอยู่ในเวลาเที่ยงวันซึ่งเป็นเวลาที่ฉันเพลได้
 อยู่ นี่จึงเป็นเหตุที่มีรูปพระอุปคุตปางล้วงบาตรคือนั่งขัดสมาธิอุ้มบาตรกำลังฉันข้าวแหงนหน้าดู
 พระอาทิตย์เบื้องซ้าย เอามือข้างขวาล้วงบาตร (พระใบฎีกาศาสน์ สาสนโน, 2546: 11 - 12)

ตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวน 14 สามารถนำมาจำแนกตามเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวันได้ ดังนี้

แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน	ทญ.ม. 14
(a) พระอุปคุตฉันอาหารเลยเวลา	-พระอุปคุตล้มเวลาฉันเพล
(b) พระอุปคุตเงยหน้ามองดวงอาทิตย์	-พระอุปคุตเงยหน้ามองดวงอาทิตย์พบว่าเป็นเวลาประมาณบ่ายสามโมงครึ่งแล้ว
(c) ดวงอาทิตย์ถอยกลับมาในเวลาฉันอาหารด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต	-อานุภาพของพระอุปคุตทำให้ดวงอาทิตย์เคลื่อนกลับมาในเวลาฉันเพล

จะเห็นว่าตำนานสำนวนนี้อ้างถึงเหตุการณ์ที่พระอุปคุตหยุดตะวันว่าเกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้ไม่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* ของอินเดีย การกล่าวถึงการรุดงค์ของพระอุปคุตในประเทศอินเดียแสดงให้เห็นการสร้างตำนานพระอุปคุตให้เก่าแก่เชื่อมโยงกลับไปถึงดินแดนต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาด้วย

เมื่อนำสำนวนมุขปาฐะของไทยวนและไทใหญ่มาเปรียบเทียบกันจะเห็นลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏคล้ายคลึงกันดังนี้

ตารางที่ 14 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน

แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน	ม.ทย.6	ม.ทญ.14
(a) พระอุปคุตฉันอาหารเลยเวลา	✓	✓
(b) พระอุปคุตเงยหน้ามองดวงอาทิตย์	✓	✓
(c) ดวงอาทิตย์ถอยกลับมาในเวลาฉันอาหารด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต	✓	✓

แบบเรื่องพระอุปคุตหยุดตะวันจึงเป็นแบบเรื่องที่เสริมให้เห็นว่าพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากจนสามารถเคลื่อนย้ายหรือหยุดตะวันได้ การหยุดตะวันจึงมีนัยของการหยุดเวลาหรือการมีอานุภาพเหนือกาลเวลา ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าพระอุปคุตมีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติด้วย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะเด่นของพระอุปคุตที่เชื่อกันว่าเป็นพระอรหันต์ที่ยังไม่นิพพาน และยังมีชีวิตถึงปัจจุบัน พระอุปคุตจึงเป็นพระอรหันต์ที่มีอานุภาพข้ามกาลเวลาและเป็นผู้เดียวที่สามารถเอาชนะพญามารได้ ฤทธานุภาพของพระอุปคุตดังกล่าวจึงสอดคล้องกับการที่ทั้งคนไทยวน ไทใหญ่และไทลื้อมี “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนาในวันฉัตรมงคลของตน

นอกจากนี้แบบเรื่องพระอุปคุตหยุดตะวันยังให้คำอธิบายลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอุปคุตที่มักสร้างเป็นพระสาวกนั่งเอามือล้วงบาตร แหงนหน้ามองฟ้าที่นิยมเรียกกันว่า

“พระอุปคุตจกบาตร” ซึ่งเป็นปางที่พบได้ทั่วไปในภาคเหนือของประเทศไทย รวมถึงในประเทศพม่าด้วย

ตำนานพระอุปคุตทั้ง 6 แบบเรื่องแสดงให้เห็นความหลากหลายของตำนานพระอุปคุตในประเทศไทย ซึ่งแตกต่างจากเรื่องแบบ *อโศกาวทาน* หรือ *โลกบัญญัติ* โดยเฉพาะสำนวนมุขปาฐะซึ่งมีแบบเรื่องที่หลากหลายมากกว่าสำนวนลายลักษณ์ อย่างไรก็ตามตำนานพระอุปคุตทั้ง 6 แบบเรื่องยังแสดงให้เห็นความคลุมเครือสับสนเกี่ยวกับพระอุปคุตด้วย ดังจะเห็นว่า แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป และแบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน กล่าวถึงพระอุปคุตว่าเป็นพระภิกษุที่มีอิทธิฤทธิ์ ส่วนแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า และแบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชคกล่าวถึงพระอุปคุตว่าเป็นพระภิกษุบ้าง สามเณรบ้าง ตำนานของพระอุปคุตจึงยังคงแฝงความคลุมเครือสับสนเกี่ยวกับตัวพระอุปคุตเสมอ

3.2.2 ตำนานพระอุปคุตที่มีลักษณะเป็นแบบเรื่องผสม

ตำนานพระอุปคุตหลายสำนวนมีเรื่องราวที่ประกอบด้วยโครงเรื่องหลายตอน แต่ละตอนก็มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องต่างๆ กัน ผู้วิจัยจึงจัดตำนานลักษณะนี้อยู่ในแบบเรื่องผสม โดยพบทั้งหมด 7 สำนวนเฉพาะในกลุ่มไทใหญ่กับไทยยวน แบ่งลักษณะการผสมแบบเรื่องได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ

กลุ่มที่ 1 คือ การผสมแบบเรื่องในตำนานของกลุ่มไทใหญ่ จะมีการผสม 3 แบบเรื่องคือแบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร และแบบเรื่องที่ 5 อุปคุตแปดรูป โดยอาจจะเริ่มต้นด้วยแบบเรื่องที่ 1 ก่อนแล้วจึงดำเนินไปสู่แบบเรื่องที่ 3 หรือแบบเรื่องที่ 5 (แบบ 1 - 3 - 5) มี 3 สำนวน ได้แก่ สำนวนไทใหญ่ลายลักษณ์สำนวนที่ 1 (ทญ.ล. 1) สำนวนไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 9 (ทญ.ม. 9) และ 18 (ทญ.ม. 18) หรือเริ่มต้นด้วยแบบเรื่องที่ 1 แล้วตามด้วยแบบเรื่องที่ 5 และแบบเรื่องที่ 3 (แบบ 1 - 5 - 3) มี 1 สำนวน ได้แก่ สำนวนไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 7 (ทญ.ม. 7) หรืออาจมีการผสมเพียงสองแบบเรื่องคือแบบเรื่องที่ 5 กับแบบเรื่องที่ 3 (แบบ 5 - 3) มี 1 สำนวน ได้แก่ สำนวนไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 1 (ทญ.ม. 1) แต่จะเห็นว่าแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารเป็นแบบเรื่องสำคัญที่ปรากฏอยู่เสมอ รวมทั้งหมด 5 สำนวน

กลุ่มที่ 2 คือ การผสมแบบเรื่องที่พบในกลุ่มไทยยวนล้านนา จะมีการผสม 2 แบบเรื่อง คือนำแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้ามาผสมกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร (แบบ 2 - 3) พบ 2 สำนวน

ลักษณะการผสมแบบเรื่องทั้งที่ปรากฏในตำนานของไทยใหญ่และไทยยวนสะท้อนให้เห็นธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเนื้อหาของนิทานในการแพร่กระจายของนิทาน ดังที่จะเห็นว่าตำนานพระอุปคุตมีทั้งแบบเรื่องที่กล่าวถึงเฉพาะกำเนิดและการบวช คือแบบเรื่องที่ 1 และแบบเรื่องที่ 2 และแบบเรื่องที่กล่าวถึงเฉพาะวีรกรรมของพระอุปคุตในตอนปราบมารซึ่งไม่มีกำเนิด

ของพระอุปคุต คือ แบบเรื่องที่ 3 กระบวนการที่เกิดขึ้นในการผสมแบบเรื่องทั้งในไทใหญ่และไทยยวนจึงทำให้ตำนานชีวิตของพระอุปคุตมีความสมบูรณ์ตั้งแต่กำเนิด การบวช จนถึงวีรกรรม การปราบมาร ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นทั้งในสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ จึงอาจจะเกิดขึ้นทั้งความตั้งใจของผู้แต่งหรือผู้เล่าที่ต้องการสร้างสรรค์ชีวิตของพระอุปคุตให้มีความสมบูรณ์ หรืออาจเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองในธรรมชาติของการแพร่กระจายของนิทานก็ได้

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างการผสมแบบเรื่องที่เกิดขึ้นในตำนาน 2 กลุ่มคือ ตำนานของกลุ่มคนไทยใหญ่ กับตำนานของกลุ่มคนไทยยวน กลุ่มละ 1 สำนวน

กลุ่มที่ 1 การผสมแบบเรื่องในตำนานกลุ่มของไทยใหญ่ ดังตัวอย่างสำนวนไทใหญ่ลายลักษณ์ สำนวนที่ 1 (ทญ.ล.1) *ประวัติพระอุปคุต (เล็กป็นเจ้าอุปะกุต)* มีเนื้อเรื่อง ดังนี้

ทญ.ล.1

ชาวประมงเมืองราชคฤห์จับปลาใหญ่ตัวหนึ่งได้ เมื่อผ่าท้องปลาก็พบหญิงสาวคนหนึ่งที่มีความงามมาก จึงนำไปถวายพระราชชา พระราชารับนางไว้เป็นชายาและเรียกนางว่า “พระนางมัจฉาเทวี” พระนางมัจฉาเทวีมีกลิ่นกายเหม็นคาว ทำให้ชาวเมืองรังเกียจ ในที่สุดพระราชชาจึงให้นำนางไปลอยแพ แพของพระนางมัจฉาเทวีลอยไปถึงบริเวณทิศใต้ค้ำน้ำซึ่งเป็นที่อยู่ของอุปิสลีสดาบส อุปิสลีสดาบสได้ยินเสียงผู้หญิงขอความช่วยเหลือ เมื่อมาพบแพของพระนางมัจฉาเทวีจึงช่วยเหลือนางไว้

พระนางมัจฉาเทวีพักอยู่กับพระฤๅษี ต่อมานางก็ตั้งครรภ์แม้ว่านางไม่เคยร่วมประเวณีกับพระฤๅษีเลย เมื่อครบกำหนดพระนางมัจฉาเทวีคลอดโอรสที่มีรูปร่างประหลาดคล้ายยักษ์ ผิวคล้ำและเป็นปุม พระฤๅษีตั้งชื่อเด็กน้อยว่า “อุปคุต” ตามชื่อของตน และเห็นอนาคตของอุปคุตว่าจะได้กลับวังพร้อมกับมัจฉาเทวี ทั้งจะได้รับการยอมรับจากชาวเมือง ต่อมาอุปคุตจะได้บวชแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งพระฤๅษีได้บอกคำทำนายของตนแก่คนทั้งสอง พระนางมัจฉาเทวีดีใจจึงพาอุปคุตลาพระฤๅษี แล้วเดินทางกลับเมืองราชคฤห์

เมื่อกลับถึงเมืองพระนางมัจฉาเทวีและอุปคุตได้รับการต้อนรับกลับเข้าเมืองอย่างดี พระนางมัจฉาเทวีกลับมามีกลิ่นกายหอมดังเดิม พระราชาจึงแต่งตั้งให้นางเป็นมเหสี และประสงค์จะยกราชสมบัติให้อุปคุต แต่พระนางมัจฉาเทวีนึกถึงคำทำนายของพระฤๅษีจึงต้องการให้อุปคุตบวช ความกังวลของพระนางมัจฉาเทวีทำให้อินทร์ร้อนอาสน์ และลงมาอุ้มอุปคุตขึ้นไปกลางอากาศ อุปคุตตั้งจิตเป็นสมาธิจนบรรลุอรหันต์ อุปคุตเหาะไปถึงกลางมหาสมุทรแล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร พระอรหันต์อุปคุตบรรลุอนุภากิเลสนิพพาน คือสิ้นกิเลสแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เข้าฌานสมบัติครบ 7 วัน จึงจะออกบิณฑบาตครั้งหนึ่ง เมื่อฉันอาหารจะเงยหน้าดูดวงตะวันเพราะเกรงว่าจะเลยเวลา

หลังพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ 218 ปีมีพระราชชาติที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง คือพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งกรุงปาฏลิบุตร พระองค์เป็นผู้เลื่อมใสพวกนิกายเถรวาท วันหนึ่งพระเจ้าอโศกได้พบกับนิโครธสามเณร การเทศนาธรรมของนิโครธสามเณรทำให้พระเจ้าอโศกหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเจ้าอโศกมีพระราชประสงค์จะสร้างเจดีย์ 84,000 องค์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงทรงให้ขุดหาพระบรมสารีริกธาตุ และได้พบพระบรมสารีริกธาตุที่ฝังไว้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอชาตศัตรู

พระเจ้าอโศกจะจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 วันจึงขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายป้องกันภัยจากมาร พระอรหันต์ให้สามเณรผู้หนึ่งเป็นผู้ป้องกันมารในงานฉลองของพระเจ้าอโศก เพราะเห็นว่าเป็นผู้ที่มีฤทธิ์ช่วยพญานาคจากพญาคูรุฑได้ สามเณรกล่าวว่าพญามารมีฤทธิ์มากตนไม่สามารถป้องกันได้ แม้แต่พระโมคคัลลานะที่มีฤทธิ์มากยังไม่อาจข่มพญามาร แต่ผู้ที่เหมาะสมคือพระอุปัคตซึ่งเข้ามาบิณฑบาตอยู่ในปราสาททองกลางมหาสมุทร พระอุปัคตนั้นในอดีตได้เคยเกิดเป็นบุตรเศรษฐีพิชัยทัสสีในเมืองราชคฤห์ เด็กน้อยนำมาฝังดินไปถวายพระพุทธเจ้าขณะพระองค์บิณฑบาต พระพุทธเจ้าทำนายแก่พระอานนท์ว่าครัทธาที่นำมาฝังดินมาถวายจะทำให้เมื่อจืดไปแล้วจะไปอยู่บนสวรรค์ และเมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว 218 ปี เด็กคนนี้จะไปเป็นพระอุปัคตผู้เป็นพระอรหันต์ที่สามารถป้องกันมารในงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าอโศกแห่งปาฏลิบุตร

ที่ประชุมสงฆ์ให้พระอรหันต์สองรูปไปนิมนต์พระอุปัคตออกจากฌานสมาบัติชั่วคราวเพื่อมาป้องกันมาร พระอุปัคตทราบแล้วให้พระอรหันต์ทั้งสองล่วงหน้าไปก่อน แต่พระอุปัคตก็มาถึงที่ประชุมสงฆ์อย่างรวดเร็วและมาถึงก่อนพระอรหันต์ทั้งสอง ที่ประชุมสงฆ์ตำหนิพระอุปัคตที่ไม่เข้าร่วมสังฆกรรม จึงลงทัณฑ์กรรมให้ดูแลงานฉลองให้ปลอดภัยจากมาร พระอุปัคตรับที่จะป้องกันพญามาร

ต่อมาพระอุปัคตประสงค์จะบิณฑบาต พระอรหันต์รูปหนึ่งเสนอที่จะแบ่งบิณฑบาตอันเกิดจากผลบุญของตน เมื่อพระอุปัคตทราบว่าพระรูปนั้นได้อาหารบิณฑบาต 4 บาตรต่อวัน เพราะผลบุญที่นำอาหารที่ได้จากบิดามารดามาแบ่งแก่พระอาคันตุกะ 3 รูป พระอุปัคตก็ปฏิเสธเพราะเป็นบิณฑบาตที่เกิดจากความหวังของบิดามารดา พระอีกรูปหนึ่งได้เสนอจะแบ่งอาหารของตนที่บิณฑบาตได้วันละ 2 บาตรเพราะผลบุญในชาติก่อนที่เคยล้างคอกาเจียนให้อาหารแก่สุนัขขี้เรื้อน เมื่อพระอุปัคตทราบที่มาจึงปฏิเสธเพราะความเป็นมาไม่น่าฉันท

เมื่อพระอุปัคตออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกได้ทดลองฤทธิ์โดยให้ความขำขอมมธุรสชาซึ่งปิณฑุระและปล่อยขำขอมมธุรสชาไปทำร้ายพระอุปัคต พระอุปัคตทำให้ขำกลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกไปขอขมาพระอุปัคต พระอุปัคตจึงทำให้ขำกลับมามีชีวิตดังเดิม พระเจ้าอโศกจึงนิมนต์พระอุปัคตไปคุ้มครองงานฉลองพระสถูปเจดีย์ตลอด 7 วัน

พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เมื่อพญามารทราบจึงโกรธมากและบันดาลให้เกิด พายุลูกเห็บเพื่อทำลายงาน พระอุปัศฺตใช้มือข้างหนึ่งรับไว้และโยนไปตกในมหาสมุทรจนหมด พญามารบันดาลให้ฝนตกเป็นหอกและดาบ พระอุปัศฺตใช้ฤทธิ์บันดาลให้หายไปหมด พญามารโกรธ มากจึงแปลงเป็นวัวใหญ่เข้าต่อสู้กับพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตแปลงเป็นเสือขับไล่วัวใหญ่ พญามารแปลง เป็นพญานาคเจ็ดเศียร พระอุปัศฺตแปลงเป็นพญาครุฑขับไล่่นาคไปนอกจักรวาล พญามารแปลงเป็น ยักษ์ใหญ่ พระอุปัศฺตแปลงเป็นยักษ์ที่ใหญ่กว่า พญามารแปลงเป็นชายหนุ่มเข้ามายอมแพ้

พระอุปัศฺตเนรมิตซากสุนัขเนาผูกคอกพญามารไว้และอธิษฐานว่าสิ่งมีชีวิตทั้ง 31 ภูมิอย่าได้มี ใครปลดออกได้ พญามารไปขอให้ท้าวมหาพรหมและพระอินทร์ช่วยก็ไม่มีใครช่วยได้ ในที่สุดจึง กลับมาขอร้องพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตใช้ประคดเอาผูกพญามารไว้ที่เขาสิเนรุ และสั่งว่าคอยอยู่จน สิ้นสุดงานฉลอง เมื่อเสร็จงานฉลอง พระอุปัศฺตกลับไปหาพญามาร เมื่อได้ยินพญามารรำลึกถึง พระพุทธเจ้าและปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าจึงปล่อยพญามาร และกล่าวว่าพญามารจะได้เป็น พระพุทธเจ้า

พระอุปัศฺตขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธองค์ พญามารขอร้องว่าอย่าให้พระอรหันต์ไหว้ ตน เมื่อพญามารเนรมิตเป็นพระพุทธเจ้าพร้อมพระอสีติสาวก พระอรหันต์ทั้งหลายก็ล้อมตนเปลอสักการะ ทำให้พญามารกระเด็นไปไกลด้วยอำนาจพระอรหันต์ พญามารจึงตำหนิพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตจึงกล่าวว่าไหว้พระพุทธเจ้ามิใช่พญามาร พระอุปัศฺตให้พญามารกลับที่อยู่ ส่วนพระอุปัศฺตก็ กลับไปยังมหาสมุทร แม้พระอุปัศฺตจะชราภาพแล้วแต่ก็ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน ผู้ใดมีศีลบริสุทธิ์จะได้ พบเมื่อพระอุปัศฺตออกจากนิโรธสมบัติ

พระอุปัศฺตมีหุทิพย์ตาทิพย์อยู่ในมหาสมุทร 4 ด้าน มรณภาพแล้ว 4 รูปแต่ไม่เนาเปื่อย อีก 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ เมื่อพระอุปัศฺตออกจากนิโรธสมบัติจะเล็งด้วยญาณว่าผู้ที่นิมนต์ตนนั้นมีศีลบริสุทธิ์ พอที่จะมาโปรดหรือไม่

สำนวนไทใหญ่ลายลักษณ์สำนวนที่ 1 นี้มีเนื้อหาที่เกิดจากการผสม 3 แบบเรื่อง คือ แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัศฺตเป็นลูกนางปลา แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร และแบบเรื่องที่ 5 พระอุปัศฺตแปดรูป ดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา	พญ.ล.1
<p><u>ตอนที่ 1</u> กำเนิดนางปลา</p> <p>(a)หญิงสาวที่กำเนิดจากท้องปลา</p> <p>(b) พระราชาอุปการะนางปลา</p> <p>(c) การลอยแพนางปลาเพราะกลืนเหม็นคาว</p> <p><u>ตอนที่ 2</u> กำเนิดอุปคุต</p> <p>(d) ฤๅษีเลี้ยงดูนางปลา</p> <p>(e) นางปลาดั้งครรภ์โดยไม่มีกรรมร่วมประเวณี</p> <p>(f) นางปลาให้กำเนิดอุปคุต</p> <p>(g) นางปลากับลูกกลับบ้านเมืองเดิม</p> <p><u>ตอนที่ 3</u> การบวชของอุปคุต</p> <p>(h) การปฏิเสธราชสมบัติ</p> <p>(l1) อุปคุตเป็นพระ</p> <p>(j) พระอุปคุตบรรลอรหัตต์</p> <p>(k1) พระอุปคุตอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทร</p> <p>(l) พระอุปคุตขึ้นจากมหาสมุทรมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์</p>	<p>-ชาวประมงเมืองราชคฤห์จับปลาใหญ่ได้ เมื่อผ่าท้องปลาก็พบหญิงสาว จึงนำไปถวายพระราชา</p> <p>-พระราชารับนางไว้เป็นชายนางและเรียกนางว่า “พระนางมัจฉาเทวี”</p> <p>- พระนางมัจฉาเทวีมีกลิ่นกายเหม็นคาว พระราชาจึงให้นำนางไปลอยแพ</p> <p>- อุปสิสตีสดาบสมภาพแพของพระนางมัจฉาเทวีจึงช่วยเหลือนางไว้</p> <p>-ต่อมาพระนางมัจฉาเทวีตั้งครรภ์แม้ว่านางไม่เคยร่วมประเวณีกับพระฤๅษี</p> <p>- พระนางมัจฉาเทวีคลอดโอรสที่มีรูปร่างประหลาด พระฤๅษีตั้งชื่อบุตรน้อยว่า “อุปคุต”</p> <p>- พระนางมัจฉาเทวีพาอุปคุตลาเดินทางกลับบ้านเมืองราชคฤห์</p> <p>- พระราชาประสงค์จะยกราชสมบัติให้อุปคุต แต่พระนางมัจฉาเทวีต้องการให้อุปคุตบวช พระอินทร์ร่อนอาสน์ จึงลงมาอุ้มอุปคุตขึ้นไปกลางอากาศ</p> <p>- อุปคุตตั้งจิตเป็นสมาธิจนบรรลอรหัตต์</p> <p>-อุปคุตเหาะไปถึงกลางมหาสมุทรแล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร</p> <p>-พระอรหันต์อุปคุต เข้าฌานสมบัติครบ 7 วันจึงจะออกบิณฑบาตครั้งหนึ่ง</p>
แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	พญ.ล.1
<p><u>ตอนที่ 1</u> มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต</p> <p>(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน</p> <p>(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มาก อาศัยอยู่ที่สมุทร</p> <p>(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร</p>	<p>-พระเจ้าอโศกมีพระราชประสงค์จะจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 วันจึงขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายป้องกันภัยจากมาร</p> <p>- สามเณรผู้มีฤทธิ์รูปหนึ่งกล่าวว่าผู้ที่เหมาะสมคือพระอุปคุตซึ่งเข้าสมาบัติอยู่ในปราสาททองกลางมหาสมุทร</p> <p>-ที่ประชุมสงฆ์ให้พระอรหันต์สองรูปไปนิมนต์พระอุปคุตออกจากฌานสมาบัติเพื่อมาป้องกันมาร</p>

<p>(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายที่พระเจ้า อโศกปล่อยมาทดลองฤทธิ์</p> <p>ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร</p> <p>(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก</p> <p>(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร</p> <p>(h) พระอุปคุตฝัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา</p> <p>(i) มารยอมรับพระพุทธรูป</p> <p>(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น</p> <p>(k) มารนมรมิตกายเป็นพระพุทธรูปตามคำสั่งของ พระอุปคุต</p>	<p>- พระเจ้าอโศกได้ให้ความอภัยปล่อยช้างเมาสู่ราไปทำร้าย พระอุปคุต พระอุปคุตทำให้ช้างกลายเป็นหิน พระเจ้า อโศกไปขอขมาพระอุปคุต พระอุปคุตจึงทำให้ช้างกลับมา มีชีวิตดังเดิม</p> <p>- พญามารบันดาลให้เกิดพายุลูกเห็บ และทำให้ฝนตก เป็นหอกและดาบ พระอุปคุตใช้ฤทธิ์บันดาลให้หายไป หมด</p> <p>- พญามารโกรธมากจึงแปลงเป็นวัวใหญ่เข้าต่อสู้กับพระ อุปคุต พระอุปคุตแปลงเป็นเสือขับไล่วัวใหญ่ พญามาร แปลงเป็นพญานาคเจ็ดเศียร พระอุปคุตแปลงเป็นพญา ครุฑขับไล่พญานาคไปนอกจักรวาล พญามารแปลงเป็นยักษ์ ใหญ่ พระอุปคุตแปลงเป็นยักษ์ที่ใหญ่กว่า พญามารแปลง เป็นชายหนุ่มเข้ามาอมแม่</p> <p>- พระอุปคุตเนรมิตซากสุนัขเฝ้าผูกคอกพญามารไว้และ อธิษฐานว่าอย่าได้มีใครปลดออกได้ ในที่สุดพญามารต้อง กลับมาขอรับพระอุปคุต</p> <p>- พระอุปคุตใช้ประคดเอาผูกพญามารไว้ที่เขาสิเนรุ</p> <p>- พระอุปคุตได้ยื่นพญามารรำลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าและ ปรารถนาเป็นพระพุทธรูปจึงปล่อยพญามาร</p> <p>- พระอุปคุตขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธรูป พญา มารขอรับว่าอย่าให้พระอรหันต์ไหว้ตน เมื่อพระอรหันต์ ทั้งหลายเปลอสักการะ ทำให้พญามารกระเด็นไปไกลด้วย อำนาจพระอรหันต์ พญามารจึงดำนิพระอุปคุต พระ อุปคุตจึงกล่าวว่าไหว้พระพุทธรูปเจ้ามิใช่พญามาร</p>
แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป	
<p>(a) พระอุปคุตที่มีรณภาพแล้ว 4 รูปอยู่ในภูเขา</p> <p>(b) พระอุปคุตที่มีชีวิตอยู่ในน้ำ 4 รูป</p>	<p>- พระอุปคุตมีหุทธิพิศดาภิพโยอยู่ในมหาสมุทร 4 ด้าน มรณภาพแล้ว 4 รูปแต่ไม่เนาเปื่อย</p> <p>- พระอุปคุตอีก 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ เมื่อพระอุปคุตออกจาก นิโรธสมาบัติจะเล็งด้วยญาณว่าผู้ที่นิมนต์ตนนั้นมีศีล บริสุทธิ์พอที่จะมาโปรดหรือไม่</p>

ตำนานพระอุปคุตของไทยใหญ่สำนวนนี้มีความแตกต่างจากตำนานพระอุปคุตของไทยยวน
ล้านนา แม้ว่าตั้งแต่เรื่องการปราบมารของพระอุปคุต และการพบกับพระเจ้าอโศกจะคล้ายคลึงกับ

มหาอุปคุต ล้านนาและ ปฐมสมโพธิกถา แต่สิ่งที่เพิ่มเข้ามาในตำนานอุปคุตของไทยใหญ่คือกำเนิดของพระอุปคุตที่เป็นลูกนางปลา การออกบวชและการบรรลอรหันต์ เนื้อหาตอนนี้ไม่ปรากฏใน *โลกบัญญัติ ปฐมสมโพธิกถา* และ *มหาอุปคุต* จึงน่าจะเป็นเนื้อหาที่เพิ่มเติมเข้ามาในตำนานของกลุ่มไทยใหญ่ อย่างไรก็ตามจะเห็นว่าส่วนที่เพิ่มเข้ามานี้คือส่วนที่ช่วยเติมช่องว่างของประวัติชีวิตพระอุปคุตให้สมบูรณ์ เพราะใน *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* ไม่มีเรื่องชาติกำเนิดของพระอุปคุต ตำนานไทยใหญ่ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดและการออกบวชของพระอุปคุตจึงทำให้ประวัติชีวิตของพระอุปคุตมีความสมบูรณ์ และการที่กล่าวถึงกำเนิดของพระอุปคุตที่เป็นลูกนางปลายังเชื่อมโยงได้กับการที่พระอุปคุตอาศัยอยู่ในน้ำ ซึ่งจะต่อเนื่องกับเหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมารที่กล่าวถึงการนิมนต์พระอุปคุตขึ้นจากน้ำมาคุ้มครองงานฉลองพระธาตุด้วย

อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่าประวัติชีวิตที่กล่าวถึงชาติกำเนิด การออกบวชและการบรรลอรหันต์นี้มีความแตกต่างจาก *อโศกาวทาน* ซึ่งกล่าวถึงพระอุปคุตว่าเป็นบุตรของพ่อค้ำน้ำหอม ตำนานไทยใหญ่หลายลักษณะสำนวนนี้ยังกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปคุตว่าเคยถวายผงดินแด่อดีตพุทธเจ้า และได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะเป็นผู้ปราบพญามาร เหตุการณ์นี้กลับไปคล้ายคลึงกับอดีตชาติของพระเจ้าอโศกมหาราชที่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* ซึ่งกล่าวถึงการที่พระเจ้าอโศกเคยถวายผงดินแด่พระอดีตพุทธเจ้าทำให้มีอานิสสงส์เป็นพระจักรพรรดิ แต่เพราะถวายผงดินจึงมีผิวหยาบ

ตำนานพระอุปคุตสำนวนของไทยใหญ่จึงมีเรื่องราวชีวิตของพระอุปคุตที่สมบูรณ์ตั้งแต่อดีตชาติ การออกบวช วิกรรมปราบมาร รวมถึงเกร็ดเกี่ยวกับอดีตชาติไม่ต่างจากความสมบูรณ์ของประวัติพระอุปคุต ที่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* แต่แตกต่างกันที่ตำนานของไทยใหญ่มีความสอดคล้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตผู้อยู่ที่สระต้อทะเลที่แพร่หลายอยู่ในกลุ่มคนไทยใหญ่ มอญ พม่า และไทยมากกว่าตำนานพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* ซึ่งกล่าวถึงพระอุปคุตที่มีอารามอยู่บนเขา

กลุ่มที่ 2 ตำนานของกลุ่มคนไทยยวนที่มีลักษณะของการผสมแบบเรื่องมี 2 สำนวน เกิดจากการผสมระหว่างแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทเจ้า กับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร ได้แก่ ไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 5 (ทย.ม.5) และไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 12 (ทย.ม. 12) โดยจะขอยกตัวอย่าง 1 สำนวน ดังนี้

ทย. ม.5

พระพุทองค์แสดงการปลดปล่อยตัณหาคือน้ำเชื้อของพระองค์แก่พระอนุชาอนันท์ แล้วพระพุทองค์ได้นำน้ำเชื้อไปทิ้งในมหาสมุทร ทำให้พระอุปคุตถือกำเนิดจากน้ำเชื้อนั้นในเมืองครุฑและนาค พระอุปคุตเป็นสามเณรผู้อาศัยอยู่ใต้แผ่นดินและน้ำ ครั้งหนึ่งพระเจ้าอโศกก่อสร้างพระธาตุและอัญเชิญพระอุปคุตมาป้องกันรักษาพระธาตุ พญามารต้องการทำลายพระธาตุจึงบันดาลพายุฝนมา

ทำลายพระธาตุ แต่พระอุปัศฺตบันดาลให้เกิดลมพายุหอบฝนไปทิ้ง พระอุปัศฺตเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ ดังนั้นคนทั้งหลายจึงเชิญพระอุปัศฺตมาปกป้องงานบุญต่างๆ (Rhum, 1994: 149)

ตำนานพระอุปัศฺตไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 5 นี้มีเนื้อหาตอนต้นอยู่ในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า ผสมกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร ดังนี้

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า	ทย.ม. 5
(a1) พระพุทฺธเจ้าแสดงวิธีกำจัดน้ำเชื้อลงในแม่น้ำ/มหาสมุทรเพื่อสอนพระสาวก	- พระพุทฺธองค์แสดงการปลดปล่อยต้นหาคือน้ำเชื้อของพระองค์แก่พระอนุชาอนนท
(c) อุปัศฺตถือกำเนิดจากพระพุทฺธเจ้า	-พระพุทฺธองค์นำน้ำเชื้อไปทิ้งในมหาสมุทร
(d2) อุปัศฺตเป็นสามเณรที่อยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทร	-พระอุปัศฺตถือกำเนิดจากน้ำเชื้อนั้นในเมืองครุฑและนาค
	-พระอุปัศฺตเป็นสามเณรผู้อาศัยอยู่ใต้แผ่นดินและน้ำ
แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร	
<u>ตอนที่ 1</u> มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปัศฺต	
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	-ครั้งหนึ่งพระเจ้าอโศกก่อสร้างพระธาตุและอัญเชิญพระอุปัศฺตมาป้องกันรักษาพระธาตุ
(c) การนิมนต์พระอุปัศฺตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	
<u>ตอนที่ 2</u> พระอุปัศฺตปราบมาร	-พญามารต้องการทำลายพระธาตุจึงบันดาลพายุฝนมาทำลายพระธาตุ แต่พระอุปัศฺตบันดาลให้เกิดลมพายุหอบฝนไปทิ้ง พระอุปัศฺตเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ ดังนั้นคนทั้งหลายจึงเชิญพระอุปัศฺตมาปกป้องงานบุญต่างๆ
(e) พระอุปัศฺตป้องกันฝนตก	
(f) พระอุปัศฺตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	

ตำนานสำนวนนี้ให้ความสำคัญกับกำเนิดของพระอุปัศฺตที่สืบสายจากพระพุทฺธเจ้าโดยตรงอันเป็นเหตุการณ์จากแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า สังเกตได้ว่าไม่ได้กล่าวถึงมารดาของพระอุปัศฺตในสำนวนนี้ กล่าวถึงแต่การที่อุปัศฺตกำเนิดจากน้ำเชื้อของพระพุทฺธเจ้าที่ถูกทิ้งลงในน้ำอุปัศฺตจึงอาศัยในน้ำ แล้วจึงกล่าวถึงเหตุการณ์ที่กล่าวถึงวีรกรรมปราบมารของพระอุปัศฺตอันเป็นเหตุการณ์จากแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร แม้ว่าอนุภาคเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 3 จะปรากฏไม่มากนัก แต่เหตุการณ์สำคัญทั้ง 2 ตอนของแบบเรื่องที่ 3 ยังคงปรากฏครบถ้วน และอนุภาคสำคัญคือ อนุภาคพระอุปัศฺตป้องกันฝน และอนุภาคพระอุปัศฺตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมารซึ่งสัมพันธ์กับพิธี “นิมนต์พระอุปัศฺต” ยังคงปรากฏอยู่ตามแบบเรื่องเดิม

น่าสังเกตว่าทุกสำนวนในแบบเรื่องผสมล้วนมีโครงเรื่องในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร ปรากฏอยู่ร่วมกับแบบเรื่องอื่นๆ อาจเป็นเพราะเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร

กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ที่แสดงอิทธิฤทธิ์ปราบมารที่ต้องการทำลายงานฉลองพระธาตุเจดีย์อันเป็นวีรกรรมหลักของพระอุปัชฌาย์ แต่แบบเรื่องนี้ไม่มีเนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ในชีวิตช่วงอื่นๆ ของพระอุปัชฌาย์ ทำให้ประวัติของพระอุปัชฌาย์ไม่สมบูรณ์ หากแต่เมื่อนำเรื่องราวที่กล่าวถึงกำเนิดของพระอุปัชฌาย์และชีวิตช่วงอื่นๆ มาเพิ่ม ทำให้ตำนานพระอุปัชฌาย์สมบูรณ์ขึ้น ทำให้มีเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงกำเนิดอย่างไรในแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลา และแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทธรูปเจ้าปรากฏร่วมกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌาย์ปราบมาร

จะเห็นว่าตำนานพระอุปัชฌาย์ทั้งขปาฐะและลายลักษณ์ส่วนใหญ่จะเสนอเรื่องราวประวัติพระอุปัชฌาย์เพียงบางส่วน แต่หากนำแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ทั้ง 6 แบบมาเรียงต่อกันจะได้ลำดับเหตุการณ์ในชีวิตที่สมบูรณ์ของพระอุปัชฌาย์ ดังนี้

ตารางที่ 15 แสดงการลำดับแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ตามช่วงชีวิตของพระอุปัชฌาย์

แบบเรื่อง	ลำดับชีวิตของพระอุปัชฌาย์
แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลา แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทธรูปเจ้า	กำเนิด - การบวช
แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌาย์ปราบมาร	วีรกรรมของพระอุปัชฌาย์ในการปราบมาร
แบบเรื่องที่ 4 พระอุปัชฌาย์บันดาลโชค แบบเรื่องที่ 5 พระอุปัชฌาย์แปดรูป แบบเรื่องที่ 6 พระอุปัชฌาย์หยุดตะวัน	เรื่องเสริมเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์

เมื่อการนำแบบเรื่องต่างๆ มารวมกันทำให้ประวัติชีวิตของพระอุปัชฌาย์มีความสมบูรณ์ขึ้นกว่าเดิม จึงไม่แปลกที่จะทำให้เกิดการผสมแบบเรื่องในตำนานหลายเรื่อง ดังที่พบในสำนวนของไทใหญ่และล้านนา

3.2.3 ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่แตกเรื่องมาจากบางอนุภาค หรือเหตุการณ์บางตอนในแบบเรื่อง

ตำนานพระอุปัชฌาย์บางสำนวนมีเนื้อหาเพียงสั้นๆ กล่าวถึงลักษณะเด่นของพระอุปัชฌาย์ หรือเหตุการณ์สำคัญบางตอน แต่ไม่สมบูรณ์ จึงน่าจะเป็นตำนานที่แตกเรื่องมาเพียงบางส่วนของตำนานเดิม ทำให้มีเพียงบางอนุภาค หรือเหตุการณ์บางตอนที่ยังคงดำรงอยู่ในตำนานเรื่องนี้ หรือบางครั้งผู้เล่าก็อาจจดจำรายละเอียดของตำนานไม่ได้ จะเห็นว่าสำนวนที่แตกเรื่องมาจากบางอนุภาค หรือเหตุการณ์บางตอนนี้ แม้จะมีอนุภาคเหตุการณ์สำคัญไม่ครบสมบูรณ์ตามแบบเรื่องต้นแบบ แต่ก็ยังมีอนุภาคหลักที่ทำให้รู้ว่าแตกเรื่องมาจากเรื่องแบบใด แสดงให้เห็นว่าอนุภาคสำคัญเหล่านั้นยังคงอยู่ในความทรงจำของผู้เล่า แม้ว่าจะจดจำเนื้อเรื่องทั้งหมดไม่ได้ แต่ยังคงจดจำอนุภาคสำคัญได้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารเป็นแบบเรื่องที่ทำให้เกิดนิทานสำนวนใหม่มากที่สุด สำนวนที่แตกเรื่องมาจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารมักจะยังคงอนุภาคที่กล่าวถึงการหาผู้ป้องกันมารในสมัยพระเจ้าอโศก และการนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรรขึ้นมาปราบมาร แสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์ที่อาศัยอยู่ใต้มหาสมุทรและมีอิทธิฤทธิ์มากซึ่งปรากฏในการรับรู้ของชาวบ้านมากกว่าแบบเรื่องอื่นๆ

ตำนานพระอุปคุตที่แตกเรื่องมาจากบางอนุภาคหรือเหตุการณ์บางตอนนี้มี 7 สำนวน เป็นสำนวนมุขปาฐะทั้งหมด มีทั้งตำนานของไทยยวน ได้แก่ สำนวนไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 4 (ทย.ม.4) ตำนานไทใหญ่ ได้แก่ ตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 10 (ทญ.ม.10) และสำนวนที่ 16 (ทญ.ม.16) ตำนานไทลื้อมุขปาฐะสำนวนที่ 2 (ทล.ม.2) และตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 3 (อ.ม.3) สำนวนที่ 6 (อ.ม.6) และสำนวนที่ 7 (อ.ม.7) โดยผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างเฉพาะบางสำนวนที่น่าสนใจ

แบบเรื่องที่ 3 เป็นแบบเรื่องที่มีการแตกเรื่องกลายเป็นตำนานเรื่องใหม่มากที่สุด โดยมีการแตกเรื่องจากเหตุการณ์ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต ซึ่งเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระเจ้าอโศกนิมนต์พระอุปคุตขึ้นมาจากที่อยู่ใต้มหาสมุทร สำนวนที่เกิดขึ้นใหม่มีเหตุการณ์ในแบบเรื่องเพียงบางตอน จึงเป็นแบบเรื่องที่ไม่สมบูรณ์ แต่ก็ยังคงมีอนุภาคสำคัญที่ทำให้ระบุได้ว่าอยู่ในแบบเรื่องใด พบ 5 สำนวน ทั้งตำนานของไทยใหญ่ ไทลื้อ และอีสาน เป็นสำนวนมุขปาฐะทั้งหมด

สำนวนที่น่าสนใจคือ ตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 16 (ทญ.ม.16) ซึ่งมีลำดับเหตุการณ์ตรงกับแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร หากแต่มีการเปลี่ยนรายละเอียดของเหตุการณ์และตัวละครที่มีบทบาทในเรื่อง โดยกล่าวถึงบทบาทของพระพุทธเจ้าที่เข้ามาแทนที่พระเจ้าอโศก ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เกี่ยวกับเนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นในตำนานสำนวนนี้ ดังนี้

ทญ.ม.16

พระพุทธเจ้าได้สร้างวัด 84,000 แห่งและต้องการจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แต่เกรงว่ามารทั้งสามคือ คนเมา วยรุ่นที่ก้าวร้าวและพวกที่ชอบชกต่อยจะมาทำลายงาน พระพุทธเจ้าจึงเนรมิตหมาเน่าแขวนที่คอของมารทั้งสามจำพวก ไม่มีใครแก้ออกได้ พระพุทธเจ้าให้มารไปหาพระอุปคุตที่สะดือทะเลซึ่งเป็นที่อยู่ของนาค แต่มารทั้งสามไม่พบพระอุปคุต พระพุทธเจ้าต้องพาไปและให้พระอุปคุตช่วยแกะซากหมาเน่าจากคอของมาร พระอุปคุตจึงตกลงจะแกะซากหมาเน่าให้เมื่องานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วันเสร็จเรียบร้อยแล้ว (Strong, 1992: 255)

เมื่อนำตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 16 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร จะพบว่าบางอนุภาคที่ตรงกัน ดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ทฎ.ม. 16
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	- พระพุทธเจ้าต้องการจัดงานฉลองวัด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฒ่าผูกคอมาร	- พระพุทธเจ้าเนรมิตหมาเฒ่าแขวนคอมาร
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทร	- พระพุทธเจ้าพามารไปที่สะดือทะเลเพื่อขอให้พระอุปคุตแก้ซากหมาเฒ่า
(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	- พระอุปคุตรับปากจะแก้หมาเฒ่าออกจากคอมารเมื่องานฉลองเสร็จสิ้น

จะเห็นว่าสำนวนนี้มีการเปลี่ยนรายละเอียดของอนุภาคโดยเน้นให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้า และเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอุปคุต โดยสำนวนนี้ได้กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้จัดงานฉลองวัดคือพระพุทธเจ้า มิใช่พระเจ้าอโศกมหาราช และพระพุทธเจ้ายังเป็นผู้เสกหมาเฒ่าผูกคอมาร มิใช่พระอุปคุต แต่สุดท้ายแล้วก็ยังเป็นพระอุปคุตที่เป็นผู้ปลดพันธนาการพญามารได้ โดยแม้พระพุทธเจ้าเองก็ยังคงพามารมาหาพระอุปคุตที่สะดือทะเล สำนวนนี้จึงเปลี่ยนมาเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอุปคุต โดยจะสังเกตได้ว่าสำนวนนี้ไม่มีการกล่าวถึงการนิมนต์พระอุปคุตขึ้นจากสะดือทะเลอันเป็นที่อยู่ของท่าน หากแต่กล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าต้องเป็นฝ่ายไปหาพระอุปคุตที่สะดือทะเล พระอุปคุตจึงกลายเป็นพระสาวกร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าเองก็ยอมรับในอำนาจพระอุปคุตที่มีเหนือพระพุทธเจ้าและมาร

ตำนานอีกสำนวนที่น่าสนใจคือ ตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 3 ซึ่งมีลำดับของอนุภาคเหตุการณ์สอดคล้องกับแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร หากแต่มีการเปลี่ยนรายละเอียดจนกลายเป็นสำนวนใหม่ แม้ว่าจะกล่าวถึงการนิมนต์พระอุปคุตซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารก็ตาม ดังนี้

อ.ม.3

หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน 236 ปีพระเจ้าอโศกได้ประชุมพระสงฆ์ 1,000 รูปเพื่อสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ที่ประชุมสงฆ์ต้องการเลือกประธานการสังคายนาจึงได้มอบหมายให้สามเณรผู้หนึ่งที่ชาวตั้งแต่ครั้งพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพเป็นประธาน แต่สามเณรไม่ยอมรับและไปเชิญพระอุปคุตซึ่งเข้ามาสมทบอยู่ในน้ำมาเป็นประธานการสังคายนาพระไตรปิฎกระหว่างที่พระอุปคุตเดินทางมายังที่ประชุมสงฆ์ก็ได้พบกับพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นว่าพระอุปคุตมีรูปร่างผอมบาง จึงคิดจะลองฤทธิ์ โดยปล่อยช้างเข้าทำร้ายพระอุปคุต แต่พระอุปคุตก็ปราบช้างได้

พระอุปคุตได้เป็นประธานการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 จนสำเร็จเรียบร้อย (Tambiah, 1970: 170)

เมื่อนำตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 3 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร จะพบว่ามีส่วนอนุภาคที่ตรงกัน ดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	อ.ม. 3
<p>ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต</p> <p>(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน</p> <p>(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุท</p> <p>(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทขึ้นมาปราบมาร</p> <p>(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างคร้ายที่พระเจ้าอโศกปล่อยมาทดลองฤทธิ์</p>	<p>-พระเจ้าอโศกต้องการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 และต้องการหาประธานการสังคายนา</p> <p>- สามเณรรูปหนึ่งไปนิมนต์พระอุปคุตที่เข้าฌานอยู่ใต้น้ำให้มาเป็นประธานการสังคายนา</p> <p>-พระเจ้าปเสนทิโกศลปล่อยช้างมาทำร้ายพระอุปคุตเพื่อทดลองฤทธิ์ แต่พระอุปคุตก็ปราบช้างลงได้</p>

สำนวนนี้แตกต่างจากตำนานอื่นๆ ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารตรงที่เหตุการณ์ที่พระเจ้าอโศกต้องหาผู้มาป้องกันมาร คือการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา มีจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 84,000 แห่งตามตำนาน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าเป็นผู้ทดลองฤทธิ์พระอุปคุต ทั้งที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นกษัตริย์ในสมัยพุทธกาล จึงไม่ได้อยู่ในยุคเดียวกับพระเจ้าอโศกและพระอุปคุต การกล่าวถึงบทบาทของพระอุปคุตในฐานะประธานการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 อาจเป็นการสับสนกับบทบาทของพระโมคคัลลิสบุตรติสสเถระซึ่งเป็นประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช โดยเข้าใจว่าพระอุปคุตเป็นองค์เดียวกับพระโมคคัลลิสบุตรติสสเถระซึ่งมีตัวตนในประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

หากนำตำนานทั้ง 5 สำนวนที่เกิดจากการแตกเรื่องไปจากเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารมาเปรียบเทียบกันจะเห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 16 เปรียบเทียบตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่แตกเรื่องไปจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ท.ญ.ม. 16	ทล.ม.2	อ.ม. 3	อ. ม.6	อ.ม.7
ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต		✓	✓	✓	✓
(a)พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	✓		✓		
(b)พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทร	✓	✓	✓	✓	✓
(c)การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร		✓	✓	✓	✓
(d)พระเจ้าอโศกแสดงฤทธิ์ปราบช้างครุร้ายให้กลายเป็นหิน			✓		
ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร					
(e)พระอุปคุตป้องกันฝนตก					
(f)พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร					
(g)พระอุปคุตเอาขากสุนัขนำผูกคอมาร	✓				
(h)พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา					
(i)มารยอมรับพระพุทธศาสนา					
(j)พระอุปคุตปล่อยมารเมืองานเสร็จสิ้น	✓				
(k)มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของพระอุปคุต					

จะเห็นว่าตำนานส่วนใหญ่แตกเรื่องมาจากเหตุการณ์ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุตในแบบเรื่องที่ 3 โดยอนุภาคสำคัญที่มักจะคงอยู่ คือ อนุภาค (b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทร และ อนุภาค (c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร ซึ่งเป็นอนุภาคสำคัญที่แสดงลักษณะเด่นของพระอุปคุต และเป็นที่ยึดจำ ทั้งยังสอดคล้องกับพิธี “นิมนต์พระอุปคุต” ในงานบุญต่างๆ ในท้องถิ่นภาคเหนือและภาคอีสานด้วย ตำนานที่แตกเรื่องมาจากเหตุการณ์บางตอนนี้ แม้จะไม่สมบูรณ์ แต่ก็ยังคงอนุภาคหลักที่เป็นเอกลักษณ์ของแบบเรื่อง ดังตำนานไทลื้อมูขปาฐะสำนวนที่ 2 ซึ่งแม้จะไม่มีอนุภาคหลักที่สมบูรณ์ตามแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร แต่มีเนื้อเรื่องตรงกับเหตุการณ์ตอนต้นของแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร ซึ่งแสดงให้เห็นการรับรู้แบบเรื่องดังกล่าวของคนไทลื้อ และยังคงแสดงให้เห็นลักษณะเด่นของพระอุปคุตตามความเชื่อของคนไทลื้อซึ่งสอดคล้องกับพิธีกรรมในท้องถิ่นด้วย

ส่วนตำนานที่แตกเรื่องใหม่จากบางอนุภาคนี้ พบว่ามี 1 ส่วนซึ่งเป็นส่วนที่มีเนื้อเรื่องสั้นที่สุดปรากฏเพียงอนุภาคเดียว ได้แก่ ตำนานไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 4 (ทย.ม.4) ซึ่งมีเนื้อหาเพียงอนุภาคโดยแตกเรื่องมาจากแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า ดังนี้

แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า	ทย.ม. 4
(c) อุปคุตถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้า	พระอุปคุตเป็นลูกของพระพุทธรเจ้า มาเฝ้าพระพุทธรเจ้าเพื่อคอยไล่มารให้พระพุทธรเจ้า

จะเห็นว่าสำนวนนี้แม้ว่าจะมีเพียงอนุภาคเดียวแต่ก็เป็นอนุภาคสำคัญที่ทำให้ระบุได้ว่าเป็นอนุภาคจากแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับสำนวนอื่นๆ ของไทยยวนที่จัดอยู่ในแบบเรื่องที่ 2 กล่าวคือ อนุภาค (c) อุปคุตถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้า เป็นอนุภาคที่ปรากฏอยู่เสมอในทุกสำนวนที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 2 แสดงให้เห็นว่าอนุภาคอุปคุตถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้านี้เป็นอนุภาคที่อยู่ในความทรงจำของคนล้านนา แม้ว่าจะจำเนื้อเรื่องไม่ได้แต่ก็จดจำอนุภาคสำคัญได้ แสดงให้เห็นว่าแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า เป็นแบบเรื่องที่คนล้านนารับรู้กันอย่างแพร่หลาย

3.2.4 การเพิ่มโครงเรื่องใหม่หรือเหตุการณ์ตอนใหม่มาผสมกับแบบเรื่องเดิม

ตำนานพระอุปคุตบางสำนวนมักจะมีการเพิ่มโครงเรื่องใหม่หรือเหตุการณ์ตอนใหม่มาผสมกับแบบเรื่องเดิม โดยเฉพาะโครงเรื่องที่นำเสนอเรื่องกรรมในอดีตชาติ เพื่ออธิบายเสริมเกี่ยวกับชาติปัจจุบันของพระอุปคุต ตำนานลักษณะนี้มี 4 ส่วน เป็นสำนวนไทยยวน 1 ส่วน คือ ตำนานไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 18 (ทย.ม.18) และสำนวนของไทยใหญ่ 3 ส่วน คือ ไทยใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 2 (ทญ.ม.2) สำนวนที่ 6 (ทญ.ม.6) และ สำนวนที่ 11 (ทญ.ม. 11) ซึ่งนำเสนอเรื่องกรรมในอดีตชาติของพระอุปคุตได้อย่างน่าสนใจดังนี้

การเพิ่มโครงเรื่องที่แสดงกรรมในอดีตชาติที่เป็นเหตุของการที่พระอุปคุตมีอำนาจเหนือพญามาร

ตำนานไทยยวนมุขปาฐะสำนวนที่ 18 (ทย.ม.18) มีลักษณะเป็นนิทานอธิบายเหตุ ตำนานสำนวนนี้มีชื่อเรื่องว่า “ทำไมพระมหาอุปคุตจึงชนะพญามาร” เนื้อหาหลักกล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปคุตกับพญามารซึ่งเคยเกิดร่วมชาติและผูกเวรกันมาก่อน ส่วนตอนท้ายเรื่องได้ดำเนินตามเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร ดังนี้

ทย.ม. 18

ในอดีตชาติ พระอุปกุตเกิดเป็นสมภาร ส่วนพญามารเกิดเป็นสามเณรที่วัดเดียวกัน สมภารมอบหมายให้สามเณรน้อยคอยดูแลบริเวณพระเจดีย์ที่บรรจุพระเกศาธาตุ วันหนึ่งสมภารตรวจตราบริเวณวัดแล้วพบว่าบริเวณพระธาตุเจดีย์สกปรกและมีแต่มูลสุนัข สมภารจึงเรียกสามเณรมาตำหนิสามเณรแก้ตัวว่าสุนัขมาถ่ายเรี่ยราดหลังจากที่ตนทำความสะอาดเรียบร้อยแล้ว สมภารโมโหจึงใช้ด้ามไม้กวาดตีศีรษะสามเณร สามเณรแค้นใจจึงอธิษฐานกับพระธาตุเจดีย์ว่าชาติต่อไปขอให้ตนมีฤทธิ์และอำนาจจนไม่มีผู้ใดสู้ได้ จากนั้นก็ตั้งใจจะทำบอกลงไฟสำหรับจุดบูชาพระธาตุเพื่อให้คำอธิษฐานเป็นจริง

ศิษย์วัดคนอื่นๆ จึงนำความไปบอกสมภารเจ้าวัด สมภารทราบว่สามเณรจะทำบอกลงไฟจึงให้ลูกศิษย์ไปตัดหวายมาจนหมด ทำให้สามเณรน้อยไม่มีหวายที่จะใช้มัดบอกลงไฟ สามเณรจึงต้องมาราบขอขมาสมภารและขอหวายไปทำบอกลงไฟ สมภารจึงให้หวายแก่สามเณร แต่ก่อนให้มัดหวายได้แอบอธิษฐานกับพระเกศาธาตุว่าขอให้ตนมีอำนาจและฤทธิ์เดชเหนือสามเณรเหมือนหวายที่ผูกมัดบอกลงไฟนี้ จากนั้นก็มอบหวายให้แก่สามเณร

สามเณรทำบอกลงไฟจุดบูชาพระเกศาธาตุตามที่ตั้งใจไว้ ด้วยอาณิสสสังสน์นั้นชาติต่อมาสามเณรจึงเกิดเป็นพญามารซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มาก ไม่มีใครสามารถปราบพญามารได้ ทำให้พญามารฮึกเหิมและคอยก่อกรรมทำบุญของคนทั้งหลาย แต่ผู้เดียวที่ปราบพญามารได้คือสมภารเจ้าวัดที่มากเกิดเป็นพระอุปกุตผู้จำศีลอยู่ที่สระตือทะเลและคอยดูแลโลกให้สงบสุข ในสมัยที่พระเจ้าอโศกจัดการสังคายนาพระไตรปิฎก 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกก็อัญเชิญพระอุปกุตมาปราบมาร พระอุปกุตก็จงจำพญามารไว้ตลอดการสังคายนา เมื่อการสังคายนาพระไตรปิฎกสำเร็จเรียบร้อย พระอุปกุตจึงปล่อยพญามาร (ยุทธ เศษคาร์ณ, 2521: 334 - 338)

เมื่อนำมาเทียบกับแบบเรื่องพระอุปกุตจะเห็นว่ามึเหตุการณ์ตอนท้ายที่ตรงกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปกุตปราบมาร ส่วนโครงเรื่องตอนต้นที่เพิ่มเข้ามากล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปกุตกับพญามารดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ทย.ม.18
การเพิ่มโครงเรื่องตอนต้นเรื่อง	อดีตชาติของพระอุปคุตกับพญามาร ซึ่งเคยผูกเวรกันมาก่อน
ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต (a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน (b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร (c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	- ในสมัยที่พระเจ้าอโศกจัดการสังคายนาพระไตรปิฎก 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกก็อัญเชิญพระอุปคุตมาปราบมาร
ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร (h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา (j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	- พระอุปคุตจงจำพญามารไว้ตลอดการสังคายนา เมื่อการสังคายนาพระไตรปิฎกสำเร็จเรียบร้อย พระอุปคุตจึงปล่อยพญามาร

จะเห็นว่าสำนวนนี้มีลักษณะเป็นนิทานอธิบายเหตุที่พระอุปคุตชนะพญามาร โดยกล่าวถึงกรรมในอดีตชาติที่พญามารเคยผูกใจเจ็บพระอุปคุต แต่ด้วยปัญญาของพระอุปคุตในอดีตชาติทำให้พญามารไม่สามารถมีอิทธิฤทธิ์เหนือพระอุปคุตได้ ส่วนตอนท้ายกล่าวถึงวีรกรรมปราบพญามารของพระอุปคุต แต่แตกต่างจากแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมารตรงที่เหตุการณ์ที่พระเจ้าอโศกต้องนิมนต์พระอุปคุตมาปราบมารนั้นคือการสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์สมัยพระเจ้าอโศก แม้จะไม่ได้กล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ในการปราบมารของพระอุปคุต แต่ก็ยังคงมีนุภาคการจงจำพญามารและการปล่อยมารเป็นอิสระเมื่องานเสร็จสิ้น ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญของแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร

อย่างไรก็ตามโครงเรื่องตอนต้นที่กล่าวถึงคู่ขัดแย้งระหว่างสมภารกับสามเณร และการเอาชนะกันด้วยปัญญาของคนทั้งคู่มีลักษณะคล้ายนิทานประเภทสามเณรแกล้งพระ ซึ่งเป็นนิทานประเภทคนฉลาดแกล้งโง่ (trickster) แบบศรีธนญชัยอันแพร่หลายในภาคเหนือ ดังที่ปรากฏนิทานเรื่อง *เชียงเมียงคำพระยา กระจด้าป่าคำตุ๋ ปู่เสียดคำลัวะ* เป็นต้น แต่ในสำนวนที่ยกตัวอย่างมานี้เป็นเรื่องที่สามเณรผูกใจเจ็บเจ้าอาวาส แต่เจ้าอาวาสชนะด้วยปัญญาที่เหนือกว่าสามเณร

การเพิ่มโครงเรื่องที่แสดงกรรมในอดีตชาติระหว่างพระอุปคุต พระพุทธเจ้า และพระศรีอาริย์

ตำนานพระอุปคุตของไทยใหญ่มีขุปาฐะสำนวนที่ 2 (ทย.ม. 2) และสำนวนที่ 6 (ทย. ม.6) มีการเพิ่มโครงเรื่องต่อท้ายเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุต 8 รูป โดยตอนต้นกล่าวถึงพระอุปคุต

8 รูปซึ่งมีชื่อแตกต่างกันและมีทั้งที่มีมรณภาพแล้วและมีชีวิตอยู่ จากนั้นจึงต่อท้ายด้วยโครงเรื่องที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปัศฺตซึ่งเคยมีกรรมร่วมกันกับพระพุทธเจ้า และพระศรีอาริย์ จึงเป็นเหตุให้พระอุปัศฺตที่มีมรณภาพแล้วซึ่งมีศพออยู่ในภพนั้นต้องรอจนถึงยุคของพระศรีอาริย์ ส่วนนวนไทใหญ่ मुखปาฐะสำนวนที่ 2 อธิบายว่าเมื่อถึงยุคพระ ศรีอาริย์ พระอุปัศฺตที่มีมรณภาพแล้วแต่ศพยังไม่เน่าจะฟื้นคืนชีวิตดังเดิม ส่วนนวนไทใหญ่ मुखปาฐะสำนวนที่ 6 กล่าวถึงพระศรีอาริย์ว่าจะเป็นผู้มาเผาศพพระอุปัศฺต ดังตัวอย่างตำนานไทใหญ่ मुखปาฐะสำนวนที่ 6 ดังนี้

ทฎ.ม. 6

พระอุปัศฺตมี 8 รูป มีชื่อว่า มหาภัสสปะ สุภสสระ ธรรมยสะ รฐเจยะ อุปกัฏ เมธาระ รสเจยะ ธรรมยสะ สี่รูปแรกมรณภาพแล้ว ศพออยู่ในถ้ำ มีแสงเทียนสว่างไสวอยู่ รอพระศรีอาริย์เมตไตรย เหตุที่รอเนื่องจากในชาติปางก่อน พระศรีอาริย์เมตไตรยเป็นความขี้ขาง ได้ทำทนายกับผู้อื่นว่า ข้างเขาสามารถทำได้ทุกอย่าง ถูกเขาทำว่าข้างของท่านสามารถไ้ซึ่งวงกอดแทงเหล็กร้อนได้หรือไม่ เมื่อรับคำทำจึงให้ข้างซึ่งวงกอดแทงเหล็กที่เผาจนแดง เกิดเป็นวิบากกรรมตามสนอง พระศรีอาริย์เมตไตรยสูง 88 ศอก พระองค์สามารถใช้ฝ่ามือเป็นที่เผาศพพระอุปัศฺต 4 รูปด้วยพระธาตุ (ประเวช คำสวัสดิ์, 2548: ภาคผนวก ง หน้า 80 - 81)

เมื่อนำตำนานไทใหญ่ मुखปาฐะสำนวนที่ 6 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 5 พระอุปัศฺตแปดรูปจะพบว่ามีเนื้อเรื่องตอนต้นตรงกับแบบเรื่องพระอุปัศฺตแปดรูป ดังนี้

ทฎ. ม.6	แบบเรื่องที่ 5 พระอุปัศฺตแปดรูป
- พระอุปัศฺตมี 8 รูป พระอุปัศฺต 4 รูปมรณภาพแล้ว ศพออยู่ในถ้ำ รอพระศรีอาริย์	(a) พระอุปัศฺตที่มีมรณภาพแล้ว 4 รูปอยู่ในภพเขา
โครงเรื่องที่เพิ่มมาตอนท้ายกล่าวถึงอดีตชาติอันเป็นวิบากกรรมระหว่างพระอุปัศฺตกับพระศรีอาริย์	การเพิ่มโครงเรื่องตอนท้าย

จะเห็นว่าแม้สำนวนนี้จะมีอนุภาคสำคัญตรงกับแบบเรื่องที่ 5 พระอุปัศฺต 8 รูป แต่ให้ความสำคัญกับพระอุปัศฺตที่มีมรณภาพแล้ว โดยไม่ได้กล่าวถึงพระอุปัศฺตที่ยังมีชีวิตอยู่ในน้ำ โครงเรื่องที่เพิ่มเข้ามาตอนท้ายกล่าวถึงวิบากกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์นี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากเรื่องราวของนายความขี้ขางเมตไตรยซึ่งปรากฏใน *ตำนานมูลศาสนา* และ *ชินกาลมาลีปกรณ์* โดยกล่าวถึงวิบากกรรมของพระศรีอาริย์เมตไตรยในชาติที่เกิดเป็นนายความขี้ขางของพระราชาองค์หนึ่ง ครั้งหนึ่งนายความขี้ขางสั่งให้พญาขี้ขางอุ้มแทงเหล็กเผาไฟไว้จนกว่าจะสั่งให้วาง พญาขี้ขางอุ้มแทงเหล็กร้อนจนตาย

ภายหลังนายควาญช้างนั้นไปเกิดเป็นพระศรีอาริย์เมตไตรย ส่วนพญาช้างจะเกิดเป็นพระมหากัสสปเถระและนิพพานอยู่ในภูเขา พระศรีอาริย์ต้องนำศพระกัสสปะวางบนฝ่ามือแล้วศพของพระกัสสปะจะไหม้เป็นจุน จึงจะสิ้นเวรที่พระศรีอาริย์เคยก่อไว้เมื่อตอนเป็นควาญช้าง (อภิลักษณ์ เกษมผลกุล, 2552: 100, 103 - 104)

เรื่องราวของพระมหากัสสปะที่นิพพานอยู่ในภูเขาแล้วต้องรอจนถึงยุคพระศรีอาริย์ เพื่อให้พระศรีอาริย์นำศพมาเผาบนฝ่ามือนี้เป็นตำนานที่ยังคงสืบทอดกันถึงปัจจุบัน เล่ากันว่าพระมหากัสสปะได้อธิษฐานจิตให้ภูเขาสามลูกซึ่งรวมภูเขาอันเป็นสถานที่กระทำปฐมสังคายนาให้ประสานเป็นภูเขาลูกเดียวกัน ภายในภูเขานั้นมีสถานที่อันท่านจะดับขันธนิพพาน จากนั้นจึงอธิษฐานให้สังขารของท่านไม่เน่าเปื่อยจนกว่าจะถึงยุคของพระศรีอาริย์ซึ่งจะเป็นผู้บันดาลเตโชธาตุเผาสุริระสังขารของท่านบนฝ่าพระหัตถ์ (องค์บรมครูพระเทพโลกอุดร สยามศักดิ์สิทธิ์ 5, 2555: 15)

ตำนานพระอุปคุตแปดรูปที่กล่าวถึงพระอุปคุตที่นิพพานอยู่ในภูเขาจึงอาจจะได้รับอิทธิพลจากตำนานพระกัสสปเถระ เนื่องจากพระอุปคุตที่นิพพานแล้วแต่ยังไม่เน่าเปื่อยบางรูปก็มีชื่อว่าพระกัสสปะด้วย

การเพิ่มโครงเรื่องในอดีตชาติที่แสดงกรรมของอุปคุตและมารดา

การเพิ่มโครงเรื่องในอดีตชาติที่แสดงกรรมของพระอุปคุตและมารดาปรากฏในสำนวนไทใหญ่ มุขปาฐะ 11 (ทญ.ม. 11) สำนวนนี้ตอนต้นมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลาแล้วมีการเพิ่มโครงเรื่องตอนท้าย โดยขยายความเกี่ยวกับวิบากกรรมของพระอุปคุตอันทำให้มีรูปร่างอัปลักษณ์ และเหตุที่ทำให้นางปลามีกลิ่นเหม็นคาวปลา อันเป็นผลมาจากกรรมในชาติก่อนๆ ของทั้งคู่ น่าสังเกตว่าวิบากกรรมที่ทำให้พระอุปคุตมีผิวดำคือการนำผงดินไปตักบาตรพระอรหันต์ วิบากกรรมเช่นนี้คล้ายกับวิบากกรรมของพระเจ้าอโศกที่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* ซึ่งระบุว่าพระเจ้าอโศกในชาติหนึ่งเมื่อตอนเป็นเด็กได้ถวายผงธูตีแต่พระพุทธรูปเจ้า อานิสงสนันทำให้ได้เป็นพระจักรพรรดิแต่มีผิวกายหยาบกระด้าง ไม่งดงาม (ส.ศิริรักษ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง), 2552: 148) สำนวนไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 11 มีเนื้อเรื่องดังนี้

ทญ.ม. 11

พระอุปคุตนั้นผู้ใดได้สักการบูชาตลอดภัยจากภยันตราย มีความเจริญก้าวหน้า ประวัติพระอุปคุต มีชาวประมงได้หญิงสาวจากท้องปลา จึงนำมาอุปการะเลี้ยงดู พอเจริญวัยนางสวยงามมาก

ข่าวแพร่กระจายไปถึงในวัง เจ้าเมืองให้เสนาอำมาตย์ไปดู แล้วนำความไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์มีรับสั่งให้นำตัวไปถวาย และรับไว้อุปการะเลี้ยงดู

หญิงนั้นยิ่งเจริญวัยก็ยิ่งมีความสวยงามมากขึ้น เจ้าเมืองได้ยกขึ้นให้เป็นพระมเหสี พระนางตั้งครรภ์คลอดโอรสออกมาเป็นชาย มีชื่อว่าอุปกุต พระนางมีวิปากกรรมตามสนองเกิดหมื่นกลืนคาวปลา เจ้าเมืองรับสั่งให้นำบุคคลทั้งสองใส่แพลอยไปในแม่น้ำ

ต่อมาทั้งสองพระองค์พลัดพรากจากกันแล้ว ต่างไปพบพระฤๅษี พระฤๅษีอุปการะเลี้ยงดูทั้งคู่พอเป็นหนุ่มขึ้นมาพระอุปกุตสอบถามว่า พระองค์เป็นโอรสของใคร เมื่อทราบความจริงและได้เรียนคาถาอาคมจากพระฤๅษีแล้ว จึงได้ขอลาพระฤๅษีกลับบ้านเมืองพร้อมกัน พระมเหสีก็หมดเวรกรรม พระนางได้นำพระอุปกุตให้ผนวชเป็นสามเณร เรียกนามว่า “สงอุปกุ” และได้ไปอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางด้านทิศใต้ จะออกมาบิณฑบาตในวันเพ็ญเดือน 4 วันเพ็ญเดือน 12 หากผู้ใดได้พบและได้ทำบุญกับพระอุปกุต ผู้นั้นจักจรรวยมีความสุขความเจริญ เพราะมีอานิสงส์แรง

เมื่อชาติปางก่อนพระอุปกุตได้ทำบุญกับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ในขณะที่เป็นเด็กมีจิตศรัทธาอยากทำบุญ จึงได้นำผงดินที่ตนเล่นตักบาตร ด้วยจิตเป็นกุศลจึงมีบุญญาธิการ แต่ด้วยวิปากกรรมที่ได้นำผงดินตักบาตรพระอรหันต์ทำให้พระอุปกุตมีรูปร่างอัปลักษณ์คือ ร้างเตี้ย อ้วนดำ และเหตุที่มารดาของพระอุปกุตหมื่นกลืนคาวปลาเนื่องจากมีจิตใจไม่ซื่อตรง นำอาหารบูดเสียไปถวายพระและเลี้ยงดูเพื่อนฝูง จึงเกิดเป็นลูกปลาและมีกลิ่นเหม็นคาวปลา แต่ด้วยกุศลผลบุญที่รู้จักทำบุญทำทานจึงได้สวยงาม (ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: ภาคผนวก ง หน้า 85 - 86)

เมื่อนำตำนานไทใหญ่มาชำระสำนวนที่ 11 มาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 1 พระอุปกุตเป็นลูกนางปลาจะพบเหตุการณ์ที่ปรากฏตรงกัน ดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 พระอุปกุตเป็นลูกนางปลา	ทญ.ม. 11
<u>ตอนที่ 1</u> กำเนิดนางปลา	-ชาวประมงได้หญิงสาวจากท้องปลา
(a) หญิงสาวที่กำเนิดจากท้องปลา	-ชาวประมงนำไปถวายพระราชา เมื่อเติบโตขึ้น นางมีความสวยงามจนทำให้พระราชายกนางขึ้นเป็นมเหสี
(b) พระราชาอุปการะนางปลา	- พระนางตั้งครรภ์คลอดโอรสออกมาเป็นชาย มีชื่อว่าอุปกุต แต่ต่อมาพระนางเกิดหมื่นกลืนคาวปลา เจ้าเมืองรับสั่งให้นำบุคคลทั้งสองใส่แพลอยไปในแม่น้ำ
(f) นางปลาให้กำเนิดอุปกุต	- มารดากับอุปกุตได้พบพระฤๅษีซึ่งได้นำทั้งสองไปอุปการะ
(c) การลอยแพนางปลาเพราะกลิ่นเหม็นคาว	-อุปกุตได้เรียนวิชากับพระฤๅษี ส่วนนางปลาหมัดกลืนคาว ทั้งคู่จึงเดินทางกลับบ้านเมือง
<u>ตอนที่ 2</u> กำเนิดอุปกุต	
(d) ฤๅษีเลี้ยงดูนางปลา	
(g) นางปลากับลูกกลับบ้านเมืองเดิม	
<u>ตอนที่ 3</u> การบวชของอุปกุต	
(i2) อุปกุตเป็นสามเณร	

(k1) พระอุปัชฌาย์อยู่ในวัดในมหาสมุทร (l) พระอุปัชฌาย์ขึ้นจากมหาสมุทรมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์	-มารดาได้บวชอุปัชฌาย์ให้เป็นสามเณร -อุปัชฌาย์อยู่ในวัดในมหาสมุทรทิศใต้ -อุปัชฌาย์จะออกมาบิณฑบาตในวันเพ็ญเดือน 4 วันเพ็ญเดือน 12
การเพิ่มโครงเรื่องตอนท้าย	กรรมในอดีตชาติของอุปัชฌาย์และมารดา

สำนวนไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 11 มีเนื้อหาหลักตอนต้นตรงกับแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลา แต่มีรายละเอียดที่แตกต่างจากสำนวนอื่นตรงที่พระอุปัชฌาย์เป็นลูกของนางปลาและพระราช และถูกลอยแพไปพร้อมกับมารดา ส่วนสำนวนอื่นมารดาถูกลอยแพไปลำพัง และอุปัชฌาย์กำเนิดขึ้นระหว่างที่มารดาอาศัยอยู่กับฤๅษี โดยเป็นการตั้งครุฑที่ไม่ได้เกิดจากการร่วมประเวณี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงมารดาพระอุปัชฌาย์ว่าเป็นผู้บวชอุปัชฌาย์ให้เป็นสามเณร สำนวนนี้จึงไม่มีเหตุการณ์ที่กล่าวถึงการปฏิเสธราชสมบัติของอุปัชฌาย์อันนำไปสู่ปาฏิหาริย์ที่ทำให้อุปัชฌาย์ได้บวช ส่วนโครงเรื่องที่เพิ่มเข้ามาตอนท้ายกล่าวถึงกรรมที่ทำให้อุปัชฌาย์มีผิวดำเพราะเคยถวายผงดินพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ส่วนมารดามีกลิ่นเน่าเหม็นเพราะทำบุญด้วยของบูดเน่า ซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องการทำบุญด้วยของอันประณีตซึ่งสะท้อนความคิดเรื่องอานิสงส์ผลบุญและเรื่องกรรมในพุทธศาสนา

น่าสังเกตว่าตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนที่มีการเพิ่มโครงเรื่องผนวกกับแบบเรื่องเดิมนี้ โครงเรื่องส่วนที่เพิ่มเข้ามามักกล่าวถึงเรื่องราวในอดีตชาติที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเหตุที่พระอุปัชฌาย์ชนะมาร เหตุที่พระอุปัชฌาย์ที่มรณภาพแล้วต้องรอพระศรีอาริย์ หรือเหตุที่พระอุปัชฌาย์มีผิวดำและมารดามีกลิ่นเน่าคาวปลา ซึ่งนอกจากสะท้อนความคิดเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว ยังแสดงให้เห็นวิถีคิดในการอธิบายให้เหตุผลของชาวบ้านเพื่อสร้างความสมเหตุสมผลในโลกของจินตนาการด้วย

3.2.5 สำนวนพิเศษที่ไม่ตรงกับแบบเรื่องใดแต่ยังคงอนุภาคพระอุปัชฌาย์ในฐานะตัวเอง

ตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนที่ไม่อยู่ในแบบเรื่องใดนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ที่แตกต่างจากแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ทั้ง 6 แบบเรื่อง แต่ยังคงมีอนุภาคตัวเองที่เป็นพระอุปัชฌาย์อยู่ พบ 2 สำนวนคือตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 4 (ทญ.ม.4) และตำนานอีสานมุขปาฐะสำนวนที่ 2 (อ.ม.2)

ตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 4 กล่าวถึงเรื่องวาจาสิทธิ์ของพระอุปัชฌาย์ ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์เช่นกัน ดังนี้

ทญ.ม.4

พระอุปัคคนั้นพูดสิ่งใดจะเป็นไปตามคำพูดนั้น สมัยก่อนพ่อค้าโคตต่างได้พบพระอุปัคตแต่งกายคล้ายสามเณรบ้างคล้ายคนบ้าง พระอุปัคตสอบถามพ่อค้าโคตต่างว่า “โยมบรรพทุกอะไรมา” พ่อค้าโคตตอบว่า “บรรพทุกซี้ค่างควา” พอได้ดูสินค้าที่บรรพทุกมากลายเป็นซี้ค่างควา เลยได้ตามหาพระอุปัคตคืนเพราะท่านพูดอย่างนั้นก็เป็นอย่างนั้น (ประเวศ คำสวัสดิ์, 2548: ภาคผนวก ง หน้า 76)

สำนวนนี้กล่าวถึงพระอุปัคตด้านที่มีวาจาสิทธิ์ เมื่อพ่อค้าทำทายนงานจึงประสบผลร้าย ต้องกลับไปขอให้ท่านถอนคำพูด นำสังเกตว่าสำนวนนี้กล่าวถึงพระอุปัคตว่าบางครั้งจะแต่งกายคล้ายสามเณรหรือคน จึงได้มีเรื่องเล่าว่าคนที่พบพระอุปัคตจะไม่ทราบว่าเป็นพระอุปัคต จะทราบต่อเมื่อเกิดเหตุอัศจรรย์บางอย่างกับตนแล้ว อย่างไรก็ตามเรื่องวาจาสิทธิ์ของพระอุปัคตนี้คล้ายคลึงกับเรื่องของพระปิลินทวัจฉะ พระสาวกรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาล โดยพระปิลินทวัจฉะมักพูดติดปากว่า “คนถ่อย” ครั้งหนึ่งชายคนหนึ่งบรรพทุกดีปสีมาพบพระปิลินทวัจฉะ เมื่อท่านถามว่าบรรพทุกอะไรคนถ่อย ชายคนนั้นไม่พอใจจึงตอบว่าซี้หนุ ปรากฏว่าดีปสีทั้งหมดกลายเป็นซี้หนุ ในที่สุดจึงต้องไปตามหาพระปิลินทวัจฉะ เพื่อให้ซี้หนุกลับเป็นดีปสีเหมือนเดิม (จำเนียร ทรงฤกษ์, 2556: 104 - 105)

ส่วนสำนวนอีสานมุขปาฐะ 2 (อ.ม.2) แตกต่างจากสำนวนอื่นตรงที่กล่าวว่าพระอุปัคตเป็นพญานาค ดังนี้

อ.ม.2

พระอุปัคตเป็นพญานาคที่อาศัยอยู่ในน้ำ ต้องอัญเชิญมาเพื่อรักษางานพิธี มิฉะนั้นมารจะบันดาลให้เกิดการฆ่าฟัน พายุฝนหรือฟ้าผ่า (Tambiah, 1970: 170)

สำนวนนี้กล่าวถึงพระอุปัคตว่าเป็นนาคที่จะอัญเชิญมาเพื่อปราบมาร การที่กล่าวถึงพระอุปัคตว่าเป็นนาคอาจได้รับอิทธิพลจากตำนานที่กล่าวถึงพระอุปัคตว่าเป็นลูกนางนาคหรือนางเงือก และเป็นพระหรือสามเณรที่อาศัยอยู่ใต้สมุทร นอกจากนี้ยังอาจนำมาผสมกับความคิดเรื่องพระอุปัคตปราบมารที่มาทำลายพิธีและบันดาลให้ฝนตกดังที่ปรากฏในตำนานในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัคตปราบมาร

จะเห็นว่าแม้ทั้งสองสำนวนจะไม่อาจจัดเป็นแบบเรื่องใดแบบเรื่องหนึ่ง แต่สิ่งที่ยังคงปรากฏอยู่ในตำนานทั้งสองสำนวนนี้คือ อนุภาคตัวละครพระอุปัคตในฐานะตัวเอก โดยพระอุปัคตมีลักษณะที่พิเศษคือมีวาจาสิทธิ์ และไม่ชัดเจนว่าท่านเป็นพระหรือสามเณร ส่วนสำนวนอีสานซึ่งระบุว่าพระอุปัคตเป็นนาคในน้ำก็สอดคล้องกับสำนวนอีสานสำนวนอื่นๆ ในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัคตเป็น

ลูกพระพุทธรูปเจ้าที่กล่าวถึงพระอุปัชฌ์ว่าเป็นลูกพระพุทธรูปเจ้ากับนางนาคและอาศัยอยู่ในน้ำ จะเห็นว่าในตำนานต่างๆ เหล่านี้มักแสดงให้เห็นความคลุมเครือของพระอุปัชฌ์ซึ่งมีความลึกลับ และไม่ชัดเจนว่าท่านมีรูปลักษณ์อย่างไร บางสำนวนก็กล่าวว่าเป็นพระภิกษุ บางสำนวนก็กล่าวว่าเป็นสามเณร บางสำนวนก็กล่าวว่าเป็นนาค ความคลุมเครือไม่ชัดเจนของบุคลิกลักษณะและเรื่องราวของพระอุปัชฌ์จึงเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งที่ทำให้พระอุปัชฌ์มีความพิเศษแตกต่างจากพระสาวกรูปอื่น ผนวกกับการที่เรื่องราวของพระอุปัชฌ์ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี ตำนานพระอุปัชฌ์จึงมีความลึกลับและหลากหลายแตกต่างจากพระสาวกรูปอื่น

จะเห็นว่าตำนานพระอุปัชฌ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* นั้น แม้จะกล่าวถึงเหตุการณ์การปราบมารที่แตกต่างกัน แต่คัมภีร์ทั้งสองกล่าวตรงกันว่าพระอุปัชฌ์เป็นพระอรหันตสาวกองค์สำคัญในสมัยหลังพุทธกาล และเป็นผู้ที่พระพุทธรูปเจ้าเคยพยากรณ์ไว้ แต่ในตำนานท้องถิ่นสำนวนมุขปาฐะบางสำนวนกล่าวว่าพระอุปัชฌ์เป็นสามเณร เช่น แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌ์เป็นลูกนางปลา แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌ์เป็นลูกพระพุทธรูปเจ้า และแบบเรื่องที่ 4 พระอุปัชฌ์เป็นตาลโศก แบบเรื่องทั้งสามแบบนี้ล้วนปรากฏในพื้นที่ภาคเหนือ อนุภาคพระอุปัชฌ์เป็นสามเณรนี้ไม่พบในตำนานสำนวนลายลักษณ์ ปรากฏเฉพาะในสำนวนมุขปาฐะ ตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนท้องถิ่นที่กล่าวถึงพระอุปัชฌ์ว่าเป็นพระอรหันต์บ้าง เป็นสามเณรบ้างจึงยังคงทำให้เกิดความกังขาในความลึกลับของพระอุปัชฌ์ ว่าพระอุปัชฌ์เป็นพระภิกษุหรือสามเณรกันแน่

ความหลากหลายของตำนานพระอุปัชฌ์ในประเทศไทย ซึ่งมีเนื้อหาที่แตกต่างจาก *อโศกาวทาน* *โลกปัญญา* และ *ปฐมสมโพธิกถา* จึงแสดงให้เห็นการเกิดตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนใหม่จากกระบวนการทำให้ตำนานมีลักษณะเป็นท้องถิ่น (localization) ดังเช่น ตำนานในแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌ์เป็นลูกนางปลาซึ่งเป็นวิธีคิดแบบท้องถิ่นที่ทำให้เข้าใจว่าเหตุใดพระอุปัชฌ์จึงอาศัยอยู่ในน้ำ ส่วนตำนานในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌ์เป็นลูกพระพุทธรูปเจ้า มีอนุภาคพระอุปัชฌ์เกิดจากน้ำเชื้อพระพุทธรูปเจ้าซึ่งสื่อความถึงการที่พระอุปัชฌ์เป็นทายาทโดยตรงของพระพุทธรูปเจ้า พระอุปัชฌ์จึงเป็นผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์มาก และมีหน้าที่ปราบพญามาร การสื่อความหมายผ่านอนุภาคดังกล่าวจึงเป็นภาษาสัญลักษณ์ของตำนานที่ทำให้คนท้องถิ่นเข้าใจง่าย

การศึกษาแบบเรื่องของตำนานพระอุปัชฌ์ทั้งหมดสามารถสรุปความหลากหลายของแบบเรื่องพระอุปัชฌ์ที่พบในตำนานของคนกลุ่มต่างๆ ได้ดังนี้

ตารางที่ 17 ความหลากหลายของแบบเรื่องพระอุปคุตในตำนานของกลุ่มต่างๆ ในท้องถิ่นของประเทศไทย

ชื่อแบบเรื่อง	ลาย ลักษณะ	ทย.ม.	ทญ.ม.	ทล.ม.	อ.ม.	รวม
แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา			4 สำนวน			4 สำนวน
แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรูปเจ้า		3 สำนวน			2 สำนวน	5 สำนวน
แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ล้านนา กลาง อีสานใต้	5 สำนวน	2 สำนวน		3 สำนวน	14 สำนวน
แบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชค		5 สำนวน				5 สำนวน
แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป	ทญ.ลาย ลักษณะ 1 สำนวน		1 สำนวน	1 สำนวน		3 สำนวน
แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวัน		1 สำนวน	1 สำนวน			2 สำนวน
แบบเรื่องผสม	ทญ.ลาย ลักษณะ 1 สำนวน	2 สำนวน	4 สำนวน			7 สำนวน
สำนวนที่แตกออกมาจากบางอนุภาคหรือเหตุการณ์บางตอนในแบบเรื่อง		1 สำนวน	2 สำนวน	1 สำนวน	3 สำนวน	7 สำนวน
แบบเรื่องเดิมที่เพิ่มโครงเรื่องใหม่เข้ามาผสม		1 สำนวน	3 สำนวน			4 สำนวน
สำนวนพิเศษที่ไม่อยู่ในแบบเรื่องใด			1 สำนวน		1 สำนวน	2 สำนวน
รวม	6 สำนวน	18 สำนวน	18 สำนวน	2 สำนวน	9 สำนวน	53 สำนวน

การศึกษาแบบเรื่องพระอุปคุตทำให้เห็นว่าแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร เป็นตำนานพระอุปคุตที่อยู่ในความรับรู้ของคนไทย - ไทยทุกกลุ่มที่นำมาศึกษา ดังที่ปรากฏตำนานพระอุปคุตทั้งสำนวนลายลักษณะของล้านนา ภาคกลาง อีสานและใต้ และสำนวนมุขปาฐะของล้านนา ไทใหญ่ ไทลื้อ และอีสาน รองลงมาคือแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธรูปเจ้าปรากฏในการรับรู้ของคนไทย

ยวนล้านนาและคนอีสาน แบบเรื่องที่ 5 พระอุปคุตแปดรูป ปรากฏในกลุ่มคนไทใหญ่และคนไทลื้อ แบบเรื่องที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวันพบทั้งในกลุ่มล้านนาและไทใหญ่ ส่วนแบบเรื่องที่ปรากฏเฉพาะกลุ่มได้แก่ แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา ปรากฏเฉพาะตำนานของคนไทใหญ่ แบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชคปรากฏเฉพาะตำนานของล้านนา นอกจากนี้ยังมีแบบเรื่องผสมในกลุ่มไทใหญ่และล้านนาด้วย

ด้านความหลากหลายของแบบเรื่องพบว่ากลุ่มคนไทยยวนล้านนาและคนไทใหญ่มีตำนานพระอุปคุตหลากหลายกว่าคนกลุ่มอื่นๆ กล่าวคือตำนานพระอุปคุตของคนไทยยวนล้านนาและคนไทใหญ่ปรากฏถึง 5 แบบเรื่อง รวมทั้งมีแบบเรื่องผสมด้วย ในขณะที่คนอีสานมีตำนานพระอุปคุตเพียง 2 แบบเรื่อง นอกจากนี้ตำนานมุขปาฐะของไทใหญ่บางสำนวนยังไม่ตรงกับแบบเรื่องใดด้วย เช่นตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 4 มีเนื้อหากล่าวถึงวาจาสิทธิ์ของพระอุปคุต ตำนานไทใหญ่มุขปาฐะสำนวนที่ 6 มีโครงเรื่องตอนท้ายเรื่องที่เสริมเรื่องความขัดแย้งของพระอุปคุตกับพระศรีอารีย์ หรือกล่าวถึงวิบากกรรมของพระอุปคุตด้วย ตำนานของกลุ่มไทใหญ่จึงมีเนื้อหาที่หลากหลายมากที่สุด

ความหลากหลายของแบบเรื่องพระอุปคุตในตำนานกลุ่มไทยยวนล้านนาและกลุ่มไทใหญ่ในภาคเหนือสอดคล้องกับประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลาย อย่างไรก็ตามเมื่อตำนานพระอุปคุตถูกนำไปผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ ทำให้เกิดตำนานสำนวนใหม่ที่คล้ายคลึงกับตำนานที่ปรากฏในท้องถิ่น และตำนานที่แตกต่างจากสำนวนที่แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ ตำนานพระอุปคุตที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่นี้มิได้ผูกติดกับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่ง หากแต่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อที่หลากหลายประเภทโดยเฉพาะผ่านวัฒนธรรมการพิมพ์ การกระจายเสียง สื่ออิเล็กทรอนิกส์และสื่ออินเทอร์เน็ต ทำให้ตำนานพระอุปคุตเข้าถึงการรับรู้ของคนจำนวนมากในวงกว้างอย่างไม่จำกัด การรับรู้ตำนานพระอุปคุตจึงมิได้จำกัดเพียงการถ่ายทอดผ่านประเพณีมุขปาฐะและลายลักษณ์ เนื่องจากสื่อสมัยใหม่ได้ทำให้เกิดช่องทางใหม่ที่ไร้ขีดจำกัดในการสร้างการรับรู้เกี่ยวกับตำนานพระอุปคุตตั้งที่จะนำเสนอในบทต่อไป

บทที่ 4

การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่

ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบัน ทำให้เกิดช่องทางใหม่ๆ ในการติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์ และมีอิทธิพลต่อการเผยแพร่วัฒนธรรมด้วย ตำนานพระอุคุตได้ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ในช่องทางการสื่อสารสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อกระจายเสียง หรือสื่ออินเทอร์เน็ต ทำให้ตำนานพระอุคุตในแบบเรื่องต่างๆ เผยแพร่สู่สังคมในวงกว้างขึ้นโดยไม่ได้ผูกติดกับบริบทท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง จึงเกิดตำนานที่มีความหลากหลายทั้งตำนานในแบบเรื่องเดิม และตำนานที่ถูกปรับเปลี่ยนหรือสร้างสรรค์ใหม่ผ่านวัฒนธรรมการพิมพ์และวัฒนธรรมอินเทอร์เน็ต

4.1 ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่

ตำนานพระอุคุตที่ปรากฏในท้องถิ่นต่างๆ ได้รับการถ่ายทอดผ่านทางวัฒนธรรมมุขปาฐะหรือในรูปแบบของวรรณกรรมลายลักษณ์ และมีความสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรม ทำให้ระบุได้ว่าเป็นตำนานสำนวนของท้องถิ่นใด เช่น ตำนานพระอุคุตเป็นลูกนางปลาที่จะพบเฉพาะในวัฒนธรรมไทใหญ่ หรือตำนานพระอุคุตปราบมารที่พบแพร่หลายในทุกท้องถิ่น แต่เผยแพร่ผ่านภาษาถิ่นที่แตกต่างกัน ดังเช่น *มหาอุคุต* เป็นตำนานพระอุคุตสำนวนของล้านนา *พระอุคุตผาบमार* เป็นตำนานพระอุคุตสำนวนของอีสาน เป็นต้น

ตำนานพระอุคุตในปัจจุบันปรากฏในเรื่องเล่ารูปแบบต่างๆ ในสื่อสมัยใหม่ ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทต่างๆ เช่น การพิมพ์คัมภีร์พื้นเมืองในรูปแบบลานเทียม เรื่องเล่าจากนิยายสารพระเครื่อง เรื่องเล่าในหนังสือพระเกจิอาจารย์ นอกจากสื่อสิ่งพิมพ์แล้วยังมีสื่อกระจายเสียงในงานประเพณีและพิธีกรรม ทั้งจากรถประชาสัมพันธ์และเสียงตามสายในสถานที่จัดงาน สื่อสมัยใหม่อีกประเภทหนึ่งคือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น ซีดีตำนานพระอุคุต และตำนานทางอินเทอร์เน็ตซึ่งมีจำนวนมาก การเผยแพร่ตำนานพระอุคุตผ่านสื่อสมัยใหม่เหล่านี้มิได้จำกัดอยู่เพียงในพื้นที่ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง แต่ได้ทำให้ตำนานพระอุคุตแพร่หลายไปในวงกว้าง โดยเฉพาะสื่อไร้พรมแดนอันรวดเร็วและไร้ขีดจำกัดอย่างอินเทอร์เน็ตที่มีการเผยแพร่ต่อกันไม่ต่างจากการถ่ายทอดผ่านทางมุขปาฐะ เพียงแต่รวดเร็วกว่า ผู้รับสารจำนวนมากกว่าและวงกว้างมากกว่าด้วย สำนวนต่างๆ ที่แพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่เหล่านี้จึงแสดงถึงการดำรงอยู่และความแพร่หลายของตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน พัฒนาการของการสื่อสารทำให้เกิดสื่อรูปแบบต่างๆ ที่

หลากหลาย ทั้งยังสามารถสื่อสารสู่ผู้รับสารได้อย่างไม่จำกัด เช่น การสื่อสารผ่านอินเทอร์เน็ต หรือสื่อกระจายเสียงต่างๆ

การเผยแพร่ตำนานพระอุทิศผ่านสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ จึงเป็นการผลิตซ้ำตำนานพระอุทิศในสังคมไทยปัจจุบัน ทำให้การรับรู้เรื่องพระอุทิศขยายวงกว้างขึ้น แม้ในพื้นที่ที่ไม่เคยมีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุทิศมาก่อน การรับรู้เรื่องพระอุทิศจึงมิใช่การสืบทอดผ่านวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบเดิม แต่เป็นการผลิตซ้ำผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อกระจายเสียง สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และสื่ออินเทอร์เน็ต

ตำนานพระอุทิศที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อประเภทต่างๆ ทั้งหมด 59 สำนวน มีรูปแบบที่หลากหลาย ผู้วิจัยจะกล่าวถึงภาพรวมของตำนานพระอุทิศในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ ก่อนที่จะกล่าวถึงลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุทิศผ่านสื่อสมัยใหม่

4.1.1 สื่ออิเล็กทรอนิกส์และสื่ออินเทอร์เน็ต

ตำนานพระอุทิศที่เผยแพร่ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ ซีดีลำ *พระมหาอุทิศ* สำนวนอีสาน ซึ่งเป็นการนำตำนานพื้นบ้านมาดัดแปลงแล้วเผยแพร่ในรูปแบบของลำเรื่อง และซีดี *ประวัติพระอุทิศอรหันตมหาเถระเจ้า* ซึ่งจัดทำโดยกลุ่มเพ็ญพุธประจวบคีรีขันธ์ รวมถึงตำนานพระอุทิศที่เผยแพร่ผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต

ซีดีลำเรื่อง *พระมหาอุทิศ* เป็นสำนวนของหมอลำสินชัยน้อย ภูมิมาลา โดยซีดีเรื่องนี้วางขายในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี พ.ศ. 2555 และได้มีการเปิดซีดีเรื่องนี้ผ่านเครื่องขยายเสียงก่อนจะเริ่มพิธีอัญเชิญพระอุทิศจากกริมแม่น้ำโขงไปคุ้มครองงานนมัสการพระธาตุพนมด้วย พิธีอัญเชิญพระอุทิศของวัดพระธาตุพนมเริ่มในเวลา 8.00 น. มีประชาชนจากทั้งในจังหวัดนครพนมและจังหวัดใกล้เคียงเช่น สกลนคร มุกดาหาร และบางคนที่มาจากฝั่งลาว ทอยมานั่งรอดูพิธีริมเขื่อนแม่น้ำโขงตั้งแต่ก่อน 6.00 น. ระหว่างรอเวลาเริ่มงานพิธีก็ได้เล่าประวัติพระอุทิศและเปิดซีดีลำ *พระมหาอุทิศ* ทำให้ตำนานพระอุทิศซึ่งอยู่ในความรับรู้ของพี่น้องไทยอีสานและลาวได้รับการผลิตซ้ำอีกครั้งหนึ่งผ่านสื่อซีดีหมอลำ ในขณะที่เดียวกันบุคคลภายนอกอย่างผู้วิจัย นักท่องเที่ยว และนักข่าวจากสื่อแขนงต่างๆ ก็ได้รับรู้เรื่องราวของพระอุทิศผ่านสื่อสมัยใหม่นี้ด้วย ทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อพระอุทิศผ่านสื่อบันเทิงสมัยใหม่ในพื้นที่พิธีกรรมดังกล่าว

เรื่องพระอุทิศเจ้าสำนวนนี้ผู้ผลิตกล่าวว่า เป็น “ธรรมบันเทิง” มีทั้งหมด 8 ตอน ตอนที่ 1-2 กล่าวถึงประวัติพระอุทิศตามตำนานแบบ *อโศกาทาน* แต่ตัดให้สั้นกระชับลง ตอนที่ 2 กล่าวถึงชีวิตหลังออกบวช ตอนที่ 3-4 กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งชมพูทวีปจัดงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ตอนที่ 5-8 กล่าวถึงพระอุทิศมาปราบมารในงานฉลองพระธาตุสุภ ตอนที่ท้ายของซีดีลำพระมหาอุทิศได้กล่าวสรุปลักษณะของพระอุทิศว่าพระอุทิศเถระมีบัวบนเศียร

มีเข็มเต็มตัว เรียกว่าหลวงพ่อบัวเข็มองค์मारพ่าย หากใครมีพระอุปัชฌ์แล้ว มารก็เกรงกลัว ทำการคำ กิติเลิศ เวลาใครทำบุญก็เชิญพระอุปัชฌ์มาปราบหม่มมารและรักษางาน

ซีดี *ประวัติพระอุปัชฌ์อรหันตมหาเถระเจ้า* จัดทำโดยกลุ่มเพ็ญพุธ ประจวบคีรีขันธ์ จำหน่าย ในงานตักบาตรเพ็ญพุทธประจวบฯ ตั้งแต่ 8 ตุลาคม 2557 เนื้อหาประกอบด้วยเพลง *อุปัชฌ์สืบ พุทธศาสตร์ ประวัติพระอุปัชฌ์อรหันตมหาเถระเจ้า* และเนื้อความย่อ *ปฐมสมโพธิกถา* ปริจเฉทที่ 28 มารพันธปริวรรตและปริจเฉทที่ 29 อันตรธานปริวรรต *ประวัติพระอุปัชฌ์อรหันตมหาเถระเจ้า* นำเสนอเนื้อหาเป็นตอน ได้แก่ อดีตชาติของพระอุปัชฌ์ กำเนิดหนุ่มน้อยพระอุปัชฌ์อรหันตมหาเถระ เจ้า พบนางวาสวทัตตา การออกบวชของพระอุปัชฌ์อรหันตมหาเถระเจ้า และพระอุปัชฌ์อรหันตมหาเถระเจ้าผจญกับพญามาร โดยเนื้อหาตอนต้นตั้งแต่กำเนิดของอุปัชฌ์ การบวช และอารามบนเขา ตรงกับ *โศกาวทาน* จากนั้นจึงกล่าวถึงเหตุการณ์การปราบมารที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอโศกแบบ *ปฐมสมโพธิกถา* เนื้อหาของตำนานพระอุปัชฌ์ที่ปรากฏในซีดีเรื่องนี้ตรงกับหนังสือ **ปาฏิหาริย์บูชา พระอุปัชฌ์มหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค** ซึ่งปรากฏในรายการอ้างอิงในการจัดทำซีดี

ส่วนตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนอินเทอร์เน็ตทั้งหมด 19 สำนวนปรากฏในเว็บไซต์และกระตุ้ ความคิดเห็นต่างๆ ซึ่งมาจากเว็บไซต์ที่หลากหลาย เช่น ตำนานที่ปรากฏในเว็บไซต์ของวัด เว็บไซต์ โฆษณาพระเครื่อง เว็บไซต์มอญศึกษา (www.monstudies.com) เว็บไซต์พลังจิต (www.palungjit.org) รวมถึงเว็บไซต์ข่าวที่นำเสนอข่าวการ “ตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือในฐานะ ประเพณีที่แปลกและไม่มีในภาคอื่น ตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนอินเทอร์เน็ตมีจำนวนมาก และ หลากหลายมากที่สุด โดยมีทั้งตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนที่ตรงกับแบบเรื่องพระอุปัชฌ์ และสำนวนที่ ต่างจากแบบเรื่องเดิม ซึ่งทำให้เกิดการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌ์แบบใหม่ผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต

รวมตำนานพระอุปัชฌ์ที่เผยแพร่ผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์และอินเทอร์เน็ต 21 สำนวน

4.1.2 สื่อกระจายเสียงในงานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ

การเผยแพร่ตำนานพระอุปัชฌ์ผ่านสื่อกระจายเสียงในงานประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ นับเป็นการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌ์ผ่านสื่อสมัยใหม่อีกรูปแบบหนึ่ง ผู้วิจัยได้เข้าร่วมงานประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์หลายพิธีและหลายพื้นที่ ทำให้พบว่ามี การเล่าตำนานพระอุปัชฌ์ผ่าน สื่อกระจายเสียงในประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ ทำให้ประชาชนจำนวนมากได้รับรู้ ตำนานพระอุปัชฌ์ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌ์ผ่าน สื่อสมัยใหม่ เพราะผู้คนในพื้นที่พิธีกรรมในปัจจุบันนั้นไม่ใช่เพียงผู้มีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม แต่ยังมีประชาชนและนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทำให้การรับรู้ตำนานพระอุปัชฌ์ แพร่ไปในวงกว้างขึ้น ตำนานพระอุปัชฌ์ที่ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อกระจายเสียง มี 5 สำนวนจากพื้นที่ พิธีกรรมทั้งภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคกลางดังนี้

- การเล่าตำนานพระอุปัศฺตรระหว่างขบวนแห่กระบวนประเพณีสิบสองมณเฑาะว์เมืองไต่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน

สำนวนนี้เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับพระอุปัศฺตรระหว่างเคลื่อนขบวนแห่กระบวนใหญ่ในงานประเพณี “สิบสองมณเฑาะว์เมืองไต่” ซึ่งจัดโดยองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู ร่วมกับโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แม่ฮ่องสอน และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ วิทยาลัยแม่ฮ่องสอน เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2554 พิธีกรจากวิทยาลัยแม่ฮ่องสอนเป็นผู้อธิบายเกี่ยวกับประวัติของพระอุปัศฺตรและการประกวดร้องเพลงอู้กู่หรือกระบวนพระอุปัศฺตรให้แก่นักท่องเที่ยว โดยเล่าตำนานพระอุปัศฺตรเพียงสั้นๆ แต่ยังคงแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องพระอุปัศฺตรปราบมาร

- การเล่าตำนานพระอุปัศฺตรจากกรรจายเสียงของเทศบาลในงานตักบาตรเป็งปู้ด จังหวัดเชียงร่าย

กรรจายเสียงของเทศบาลนครเชียงร่ายได้ประชาสัมพันธ์งานตักบาตรเป็งปู้ดเชียงร่ายวันที่ 6 มีนาคม 2555 บริเวณริมแม่น้ำกกสถานที่อัญเชิญพระอุปัศฺตรขึ้นจากน้ำเพื่อแห่ไปที่วัดมิ่งเมือง โดยได้กล่าวถึงตำนานพระอุปัศฺตรบันดาลโชคที่เป็นที่มาของประเพณี “ตักบาตรเป็งปู้ด”

- การเล่าตำนานพระอุปัศฺตรผ่านสื่อกระจายเสียงในงานตักบาตรเป็งปู้ด จังหวัดเชียงร่าย

พระครูสุธีสุตสุนทร จากวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงร่ายซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นองค์ปาฐกถาธรรมเล่าตำนานพระอุปัศฺตรก่อนพิธี “ตักบาตรเป็งปู้ด” โดยได้เล่าตำนานพระอุปัศฺตรปราบมารผ่านสื่อกระจายเสียงที่วัดมิ่งเมือง จังหวัดเชียงร่าย ในงาน “ตักบาตรเป็งปู้ด” ปี พ.ศ. 2555 ซึ่งเป็นงานประเพณี “ตักบาตรเป็งปู้ด” ที่มีชื่อเสียงมากในระดับประเทศ มีประชาชนและนักท่องเที่ยวมาร่วมตักบาตรนับหมื่นคน

- การเล่าตำนานพระอุปัศฺตรของสามเณรอุปัศฺตรในงานตักบาตรพระอุปัศฺตรจังหวัดนนทบุรี

วัดตึก จังหวัดนนทบุรีเป็นวัดในภาคกลางที่ได้นำประเพณี “ตักบาตรพระอุปัศฺตร” มาจัดขึ้นเป็นประเพณีของวัด เนื่องจากเรื่องราวของพระอุปัศฺตรยังไม่เป็นที่คุ้นเคยของคนในพื้นที่ภาคกลาง จึงมีการประชาสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องในพื้นที่พิธีกรรม ทั้งการบอกเล่าโดยพิธีกรประจำงาน และการเทศน์ธรรมประวัติพระอุปัศฺตรของสามเณรอุปัศฺตรผ่านสื่อกระจายเสียง เพื่อเล่าตำนานพระอุปัศฺตรให้แก่ประชาชนที่มาร่วมงาน สำนวนนี้นำมาจากประวัติพระอุปัศฺตรที่สามเณรอุปัศฺตรนำมาเล่าผ่านสื่อกระจายเสียงในงานตักบาตรพระอุปัศฺตรปี พ.ศ. 2556

- การเล่าตำนานพระอุปัชฌ์ผ่านสื่อกระจายเสียงงานนมัสการพระธาตุพนม ปี พ.ศ.2557
งานนมัสการพระธาตุพนมเป็นงานประจำปีที่ยิ่งใหญ่ของภาคอีสาน ก่อนเริ่มงานในวันแรกจะมีพิธี “นิมนต์พระอุปัชฌ์” จากแม่น้ำโขงในช่วงเช้า แล้วแห่มาที่วัดพระธาตุพนม งานนมัสการพระธาตุพนมปี พ.ศ. 2557 มีประชาชนและนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวลาวจำนวนมากเข้าร่วมงาน ก่อนที่จะมีพิธีเปิดงานนมัสการพระธาตุพนมอย่างเป็นทางการในเวลา 15.00 น.ของวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 พิธีกรประจำงานได้นำตำนานพระอุปัชฌ์ซึ่งมีบางส่วนคล้ายคลึงกับตำนานไทใหญ่มาเล่าเผยแพร่ผ่านสื่อกระจายเสียงในงาน

ตำนานพระอุปัชฌ์ที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อกระจายเสียงเหล่านี้ยังคงมีเนื้อหาตามแบบเรื่องเดิม ซึ่งน่าจะเนื่องมาจากเป็นตำนานที่ถูกผลิตซ้ำในพื้นที่พิธีกรรม ทำให้ตำนานพระอุปัชฌ์ที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อกระจายเสียงยังคงมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์

4.1.3 สื่อนิตยสาร หนังสือและเอกสารต่างๆ

ตำนานพระอุปัชฌ์ยังได้รับการเผยแพร่ในรูปแบบของลานเทียม ตำนานในนิตยสารและหนังสือต่างๆ รวมถึงหนังสือเล่ม ทำให้มีผู้รู้จักเรื่องราวของพระอุปัชฌ์ในวงกว้างกว่าเดิม

4.1.3.1 ลานเทียมมหาอุปัชฌ์มัดพระยามาร

ตำนานพระอุปัชฌ์ในปัจจุบันยังปรากฏในรูปแบบของการนำคัมภีร์พื้นเมืองมาเรียบเรียงและตีพิมพ์ใหม่ โดยเฉพาะในรูปแบบที่เรียกว่า “ลานเทียม” ซึ่งทำจากพับกระดาษที่เลียนแบบคัมภีร์ไบเบิลของภาคเหนือ สำนักพิมพ์ธาราทองการพิมพ์เป็นสำนักพิมพ์หนึ่งที่มีการนำคัมภีร์พื้นบ้านของล้านนามาจัดพิมพ์ในรูปแบบลานเทียมสำหรับให้พุทธศาสนิกชนซื้อไปทำบุญที่วัด หน้าลานเทียมนอกจากจะระบุชื่อเรื่องแล้วก็มีข้อความที่ให้ระบุชื่อศรัทธาและชื่อของผู้ที่ตนจะอุทิศส่วนกุศลให้ปรากฏบนหน้าลาน ผู้วิจัยพบว่ามีการพิมพ์ลานเทียมเรื่อง *มหาอุปัชฌ์มัดพระยามาร* จำนวน 6 ผูก ระบุว่าบุญคิด วัชรศาสตร์ เรียบเรียงจากต้นฉบับเดิมซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาพื้นเมืองเหนือ ลานเทียมดังกล่าวขึ้นต้นด้วยคาถาบาลี แล้วตามด้วยภาษาพื้นเมืองที่สะกดเป็นอักษรไทยกลาง พบวางจำหน่ายแล้วในปี พ.ศ. 2554

ภาพที่ 11 ลานเทียมเรื่อง มหาอุปคุตต์มคพระยามาร

เนื้อเรื่องของลานเทียมผูกที่ 1 เริ่มต้นกล่าวถึงเทวบุตรมารซึ่งเป็นผู้มีฤทธิ์มาก แล้วกล่าวถึงอดีตชาติของพญามารที่ได้ทำบุญกับพระภิกษุผู้มีฤทธิ์จึงทำให้มีฤทธิ์มาก พญามารรังควานพระพุทธศาสนาครั้งแล้วครั้งเล่าแต่เหตุที่พระพุทธองค์ไม่กำราบพญามาร เพราะหลังจากพระพุทธองค์นิพพานแล้ว พระอุปคุตเถระซึ่งเป็นผู้มีฤทธิ์จะมาสั่งสอนพญามาร จากนั้นกล่าวถึงกล่าวถึงเมืองโรมะวิเสยยะและเมืองปาตริบุตร และการฝังพระธาตุของพระยาอชาตยะสัตตฤๅษี เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการปราบมารของพระอุปคุตอยู่ในผูกที่ 2 – 6 เนื้อเรื่องหลังจากนี้กล่าวถึงความศรัทธาของพระเจ้าอโศกราชที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยได้ให้พระโอรส ธิดาและมเหสีบวชในพระพุทธศาสนา พระองค์เองก็หมั่นรักษาศีล เมื่อสวรรคตจึงได้เสวยทิพยสมบัติต่างๆ ตอนท้ายของผูกกล่าวถึงอานิสงส์ของการสร้างวิหารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป และเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่จะทำให้ได้รับความสุขทั้งสามคือ สุขในเมืองฟ้าและเมืองคน และสุขในพระนิพพาน หากกระทำด้วยศรัทธาจะได้เสวยสมบัติมากเหมือนพระยาศรีธรรมอโศกราช

ลานเทียมเรื่อง มหาอุปคุตต์มคพระยามาร ของธรรมาททองการพิมพ์นั้นได้รับความนิยมไม่น้อย เพราะผู้วิจัยพบลานเทียมดังกล่าวที่วัดต่างๆ เช่น วัดอุปคุต อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2554 วัดปิยะพร อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ในปี พ.ศ. 2556 วัดสันตน์กอก อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี ในปี พ.ศ. 2557 และได้มีบางวัดนำมาเทศน์ในวันตักบาตรเป็งปุ๊ดด้วย เช่น วัดอุปคุต วัดสันตน์กอก การพิมพ์เผยแพร่คัมภีร์ธรรมพื้นเมืองในรูปแบบลานเทียมซึ่งใช้อักษรไทยปัจจุบันแต่สะกดตามสำเนียงท้องถิ่นภาคเหนือ จึงทำให้สะดวกในการซื้อหาเพื่อนำไปถวายวัด ส่วนพระที่ไม่สามารถอ่านตัวเมืองล้านนาได้ก็สามารถอ่านลานเทียมและใช้เทศน์แทนคัมภีร์เดิมได้

4.1.3.2 ตำนานพระอุปคุตในนิตยสาร

ตำนานพระอุปคุตที่ตีพิมพ์ในนิตยสารต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นตำนานพระอุปคุตที่นำเสนออยู่ในนิตยสารเกี่ยวกับพระเครื่อง ได้แก่ **เขียนพระ ลานโพธิ์ พุทธจักรพระเครื่อง พระเครื่องพุทธคุณ** แสดงให้เห็นว่านิตยสารพระเครื่องเป็นสื่อสมัยใหม่ประเภทหนึ่งที่มีบทบาทในการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตในปัจจุบัน ตำนานพระอุปคุตที่ถูกผลิตซ้ำผ่านนิตยสารมี 7 ส่วนส่วนใหญ่มีเนื้อหาที่ตรงกับแบบเรื่องเดิมในแบบเรื่องพระอุปคุต

4.1.3.3 ตำนานที่แทรกในหนังสือต่างๆ

ตำนานพระอุปคุตที่แทรกในหนังสือต่างๆ มักพบในหนังสือประวัติพระเกจิ หรือหนังสือเกี่ยวกับพระเครื่องและพระบูชาพระอุปคุต รวมถึงตำนานพระอุปคุตที่แทรกในหนังสือประวัติวัดและเกร็ดความรู้ต่างๆ ด้วย ลักษณะที่น่าสนใจคือตำนานพระอุปคุตที่แทรกอยู่ในหนังสือประวัติพระเกจิอาจารย์มักกล่าวถึงการที่พระรูปนั้นได้นิมิตเห็นพระอุปคุต หรือพระเกจิรูปนั้นเคยสร้างพระอุปคุตหรือวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปคุตมาก่อน หนังสือบางเล่มยังจำหน่ายพร้อมพระเครื่องพระอุปคุตด้วย เช่น หนังสือ **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปคุตโกศทรัพย์รุ่นมหาสมบัติ** ตำนานบางสำนวนก็เชื่อมโยงประวัติของพระเกจิรูปนั้นกับพระอุปคุตด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการนำเสนอตำนานพระอุปคุตโดยเชื่อมโยงกับเรื่องโชคลาภความร่ำรวย เช่น หนังสือ **รวมสูตรหวยรวยสองเต็ง** ของ อ๊อด มหาเฮง โดยเล่มนี้จำหน่ายพร้อมพระอุปคุตจกบาตรและโฆษณาว่าผู้เขียนได้อิच्छิฐานจิตต่อพระอุปคุตพระอรหันต์แห่งโชคลาภก่อนจะคำนวณเลขหวยอย่างแม่นยำ โดยเป็นสูตรหวยในช่วงพลศกิกายน 2555 - มิถุนายน 2556 (อ๊อด มหาเฮง, 2555: 6) หนังสืออีกเล่มคือ **31 มงคลคาถามหาเศรษฐี** โดยเล่มนี้ได้แจก “ผ้ายันต์พระอุปคุต อรหันต์แห่งมหาทรัพย์มหาสมบัติ เงินทองเหลือใช้ไม่ขาดมือ” มาพร้อมกับหนังสือ (31 มงคลคาถามหาเศรษฐี, ม.ป.ป.: 15) หนังสือทั้งสองเล่มนี้วางจำหน่ายในร้านสะดวกซื้อเซเว่นอีเลเว่น ทำให้เข้าถึงผู้ซื้อได้ง่าย และสังเกตว่าวางขายในเวลาใกล้เคียงกันคือช่วงปี พ.ศ. 2555

ตำนานพระอุปคุตที่แทรกอยู่ในหนังสือต่างๆ เหล่านี้มีเนื้อหาที่หลากหลาย ทั้งตำนานที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องเดิม และตำนานที่มีเนื้อหาแตกต่างจากเดิม รวมตำนานประเภทเรื่องแทรก 16 สำนวน

4.1.3.4 หนังสือที่ตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ประวัติพระอุปคุต

ช่วงปี พ.ศ. 2554 - 2556 มีหนังสือที่ตีพิมพ์ออกมาเพื่อเผยแพร่ประวัติพระอุปคุตหลายเล่มจากหลายสำนักพิมพ์ การตีพิมพ์หนังสือประวัติพระอุปคุตเป็นหนังสือเล่มวางจำหน่ายในร้านหนังสือหรือจำหน่ายในวาระต่างๆ ทำให้การรับรู้เรื่องพระอุปคุตแพร่หลายไปในวงกว้างขึ้น นับเป็น

การผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปคุตผ่านสื่อสมัยใหม่ในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนึ่ง หนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่ตำนานพระอุปคุตโดยเฉพาะมีจำนวน 6 เล่ม ดังนี้

- เล่มที่ 1 อุปคุต พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา

หนังสือเรื่อง **อุปคุต พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา** เป็นผลงานของอาจารย์ไพรินทร์ ฦ วันนา จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน ในปี พ.ศ. 2554 หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอประวัติพระอุปคุตโดยระบุว่าอ้างอิงเนื้อหาตาม *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* (ไพรินทร์ ฦ วันนา, 2554: 13 - 33)

- เล่มที่ 2 พระมหาอุปคุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคกลาง

หนังสือเรื่อง **พระมหาอุปคุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคกลาง** เป็นหนังสือที่จัดพิมพ์โดยวัดอุปคุต จังหวัดเชียงใหม่ พระครูพิทักษ์ธนาธิมุต เจ้าอาวาสวัดอุปคุตกล่าวไว้ในคำนำว่า จัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่ประวัติของพระมหาอุปคุตเป็นวิทยาทานแก่ผู้สนใจ เนื้อหาได้กล่าวถึงประวัติพระอุปคุตที่รวบรวมจากตำนานหลายแหล่ง ประวัติพระอุปคุตในหนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น 6 ตอน ได้แก่ อดีตชาติของพระอุปคุต พุทธพยากรณ์ กำเนิดอุปคุต อุปคุตบวช พระอุปคุตกับพญามาร และพระอุปคุตปราบพญามาร ซึ่งระบุว่าดำเนินตามจารึกของพระเจ้าอโศก (พระครูพิทักษ์ธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 2 - 36)

- เล่มที่ 3 พระอุปคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร

หนังสือ **พระอุปคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะในเครืออมรินทร์ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจสิ่งพิมพ์ชั้นนำของประเทศ ทำให้หนังสือเล่มนี้วางจำหน่ายในร้านหนังสือทั่วประเทศ โดยเฉพาะร้านนายอินทร์และซีเอ็ดซึ่งมีสาขาตามห้างต่างๆ ทั่วประเทศ หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์ในชุดพุทธสาวก ลำดับที่ 1 (ลำดับที่ 1 พระอุปคุตพิมพ์ครั้งแรกตุลาคม 2555 ส่วนลำดับที่ 2 พระสีวลี และลำดับที่ 3 พระสังกัจจายน์พิมพ์ครั้งแรกเมษายน 2556) จึงน่าสนใจที่พระอุปคุตซึ่งเป็นพระสาวกสมัยหลังพุทธกาลและไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกกลับได้รับการเผยแพร่เรื่องราวของท่านก่อนพระสาวกรูปอื่น หนังสือเล่มนี้นำเสนอประวัติพระอุปคุตในภาคที่ 1 พระอุปคุตมหาเถระคือใคร ซึ่งแบ่งเป็น 3 ตอนคือ พระเถระผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ พระเถระผู้บำเพ็ญฌานสมาบัติอย่างแก่กล้า และพระเถระผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ ปิดเป่าภยันตราย โดยอ้างอิงเนื้อหาจากคัมภีร์ *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* เป็นหลัก แต่แทรกเนื้อหาบางส่วนจากคัมภีร์ของไทใหญ่ด้วย (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 16 - 30)

- เล่มที่ 4 ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษคุดอรหันตเจ้า

หนังสือ **ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษคุดอรหันตเจ้า** จัดพิมพ์เนื่องในวาระพิธีฉลองสมโภชองค์พระหลวงปู่ฤๅษคุดอรหันตเจ้า ณ สวนสาธารณะเทศบาลเมืองประจวบ อำเภอมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในวันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2555 โดยกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบซึ่งเป็นผู้ศรัทธาพระอุปัศตเป็นผู้จัดทำขึ้น ประวัติพระอุปัศตในหนังสือเล่มนี้แตกต่างจากตำนานอื่นตรงที่นำตำนานจาก *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* มาตัดต่อรวมกันใหม่ ไม่ได้นำเสนอตามต้นฉบับแต่ละสำนวนแบบเล่มอื่นๆ (ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษคุดอรหันตเจ้า, 2555: 1 - 37) หนังสือเล่มนี้ยังสรุปตำนานพระอุปัศตเป็นภาษาอังกฤษและภาษาพม่า รวมทั้งแจ้งวันจัดงานตักบาตรเพ็ญพุทธของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 - 2565 ไว้ล่วงหน้าด้วย

- เล่มที่ 5 พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุปัศต

หนังสือ **พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุปัศต** ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานนมัสการพระธาตุพนมประจำปี พ.ศ. 2556 เป็นหนังสือที่รวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระอุปัศต พิธีอัญเชิญพระอุปัศตของวัดพระธาตุพนม และการหล่อพระอุปัศตเพื่อใช้ในพิธีของวัดพระธาตุพนม ส่วนที่กล่าวถึงประวัติพระอุปัศตกระอ้างอิงตาม *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* (จำเนียร ทรงฤกษ์, 2556: 19 - 32)

- เล่มที่ 6 ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปัศตมหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค

หนังสือ **ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปัศตมหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค** จัดทำโดยศูนย์ธรรมจักรปฏิบัติธรรม ตำบลผาสิ่ง อำเภอมือง จังหวัดน่าน ผู้เขียนคือธรรมจันท์มีจุดประสงค์ที่จะเผยแพร่ประวัติของพระอุปัศตและวิธีการปฏิบัติบูชาที่ถูกต้อง เนื่องจากพระอุปัศตได้รับการยกย่องว่ามีอิทธิฤทธิ์บันดาลให้แคล้วคลาด ประสบความสำเร็จและทำให้เกิดโภคทรัพย์ นอกจากนี้ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นพระอนุพุทธ แม้ว่าจะมีชีวิตอยู่ในช่วงหลังพุทธปรินิพพาน (ศูนย์ธรรมจักรปฏิบัติธรรม, 2555: คำนำผู้เขียน ก - ข)

หนังสือที่ตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ประวัติพระอุปัศตโดยเฉพาะนี้ล้วนนำตำนานพระอุปัศตจาก *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* มาแนะนำโดยอ้างอิงที่มาอย่างชัดเจน บางเล่มยังนำตำนานพระอุปัศตแบบไทใหญ่มาเผยแพร่ด้วย หนังสือเหล่านี้จึงมีลักษณะของงานวิชาการที่รวบรวมตำนานพระอุปัศตจากแหล่งต่างๆ มาเรียบเรียงใหม่เพื่อนำเสนอแก่ผู้อ่าน

4.1.3.5 หนังสือและเอกสารที่นำเสนอตำนานพระอุปัศตรวมอยู่ใน

ชุดสามพระอรหันต์

ในปัจจุบันได้มีการเผยแพร่ตำนานพระอุปัศตร่วมกับพระสาวกในสมัยพุทธกาล 2 รูปคือ พระสีวลีและพระสังกัจจายน์ โดยนิยมเรียกพระสาวกทั้งสามว่า “สามพระอรหันต์บันดาลลาภ” หรือ “พระไตรภาคีมหาลาภ” ซึ่งประกอบด้วย พระสีวลี พระอุปัศต และพระสังกัจจายน์ โดยมีการจัดทำหนังสือเผยแพร่ประวัติของพระสาวกทั้งสาม ทำให้พระอุปัศตเป็นที่รู้จักในฐานะพระอรหันต์สาวกอีกองค์หนึ่งซึ่งบันดาลโชคลาภแก่ผู้บูชา ทั้งที่ความจริงแล้วตำนานพระอุปัศตเน้นความโดดเด่นเรื่องอิทธิฤทธิ์การปราบมารของพระอุปัศต ส่วนพระอรหันต์ที่มีความโดดเด่นเรื่องการบันดาลลาภนั้น คือ พระสีวลีซึ่งเป็นเอตทัคคะด้านการมีลาภมาก รวมถึงพระสังกัจจายน์ซึ่งเชื่อกันว่าจะบันดาลให้เกิดโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ หนังสือที่นำเสนอตำนานพระอุปัศตในชุดพระอรหันต์บันดาลลาภมี 3 เล่ม ดังนี้

- เล่มที่ 1 พระไตรภาคีมหาลาภ

หนังสือ **พระไตรภาคีมหาลาภ** เป็นของวัดศรีดอนมูล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ คำนำการจัดพิมพ์กล่าวถึงพระสามอรหันต์ไว้ดังนี้

พระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้า ที่มีอิทธิฤทธิ์ด้านโชคลาภ ประสบความสำเร็จ และแคล้วคลาดจากภยันตรายมีอยู่สามพระองค์ คือ พระสีวลี พระสังกัจจายน์หรือพระมหากัจจายน์ และพระอุปัศต ซึ่งถือว่าทั้งสามพระอรหันต์ทรงเป็น ไตรภาคีมหาลาภ ซึ่งเป็นหนึ่งในเอตทัคคะทั้งหมด 41 องค์

พระสีวลีเถระเจ้า มีอิทธิฤทธิ์ด้านความสำเร็จ ความอุดมสมบูรณ์ มีโชคลาภฯ

พระสังกัจจายน์เถระเจ้า มีอิทธิฤทธิ์ด้านปราศจากโรคภัย มีสติปัญญา มีเมตตา มหานิยม มีเสน่ห์ มีโชคลาภฯ

พระอุปัศตเถระเจ้า มีอิทธิฤทธิ์ด้านค้าขายดี ขจัดอุปสรรค ปราบมารบันดาลโชคลาภ มีโชคลาภฯ

(พระครูสิริศีลสังวร, ม.ป.ป.: 3)

ตำนานพระอุปัศตที่เผยแพร่ในหนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาตรงกับตำนานใน *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* รวมกัน แต่รายละเอียดบางประการเช่นชื่อบุคคลไม่ตรงกับ *อโศกาวทาน* น่าจะเป็นเพราะไม่ได้คัดลอกเนื้อหาจาก *อโศกาวทาน* โดยตรง น่าสังเกตว่าคำนำที่ระบุอิทธิฤทธิ์ด้านค้าขายของพระอุปัศตนั้นตรงกับประวัติของอุปัศตก่อนบวช ซึ่ง *อโศกาวทาน* กล่าวว่าอุปัศตช่วยบิดาค้าขาย

น้ำหอมจนกิจการรุ่งเรือง ซึ่งน่าจะเป็นเพราะเหตุผลนี้ที่ทำให้มีการเลือกเอาประวัติแบบ *อโคกาวทาน* มานำเสนอร่วมกับตำนานพระอุคุตปราบมาร

- เล่มที่ 2 ปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์

หนังสือ **ปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์** นี้เป็นของสำนักพิมพ์ไพลิน วางจำหน่ายในร้านเซเว่นอีเลเว่น มีคำโปรยหน้าปกกล่าวถึงพระสามอรหันต์ว่า “ปาฏิหาริย์แห่งการบูชาสามพระอรหันต์ไตรภาคิมหาลาภ เพื่อขจัดอุปสรรค บันดาลความร่ำรวย โชคลาภ อุดมด้วยลาภยศตลอดกาล” และนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติและการบูชาสามพระอรหันต์ โดยนิยามแต่ละองค์ว่า “พระผู้มีลาภมาก สิวลิ้มหาเถระ” “พระอรหันต์ผู้เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ พระสังกัจจายน์” และ “พระผู้ทรงฤทธิ์พระอุคุต” ตำนานพระอุคุตในหนังสือเล่มนี้มีชื่อเรื่องว่า “พระผู้ทรงฤทธิ์อุคุตมหาเถระ” ตอนต้นตั้งแต่ช่วงกำเนิดและก่อนออกบวชมีเนื้อหาแบบ *อโคกาวทาน* ส่วนเนื้อหาต่อจากนั้นเป็นเรื่องอุคุตปราบมาร

- เล่มที่ 3 นิตยสารเทียนชัย ฉบับ ยอดพระอรหันต์ “ไตรภาคิมหาลาภ”

นิตยสาร **เทียนชัย ฉบับ ยอดพระอรหันต์ “ไตรภาคิมหาลาภ”** เป็นฉบับพิเศษที่มีจุดประสงค์ที่จะนำเสนอประวัติสามพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์ทั้งโชคลาภ สติปัญญาและความสำเร็จทุกด้าน คือพระสิวลี พระสังกัจจายน์และพระอุคุต รวมทั้งคาถาบูชาสามพระอรหันต์ที่ถูกต้อง โดยนำเสนอร่วมกับประวัติหลวงปู่พวน วรมงคลแห่งวัดมงคลคชาราม อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ พร้อมเหรียญไตรภาคิมหาลาภของหลวงปู่พวน (จำแสน แก้วเขียว (บรรณานิการ), 2556: 3) ตำนานพระอุคุตที่นำเสนอในนิตยสารนี้มีเนื้อหาตอนต้นแบบ *อโคกาวทาน* แล้วจึงดำเนินเรื่องสู่เหตุการณ์การปราบมาร

การนำเสนอเรื่องราวของพระอุคุตร่วมกับพระสิวลีและพระสังกัจจายน์ในชุด “สามพระอรหันต์” จึงเป็นกระบวนการที่สร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุตในฐานะพระสาวกอีกองค์หนึ่งที่มีอานิสงส์ทางด้านโชคลาภแก่คนทั่วไปที่ไม่เคยรู้จักพระอุคุตมาก่อน การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตผ่านรูปแบบของตำนานสามพระอรหันต์บันดาลโชคจึงทำให้เรื่องราวของพระอุคุตเป็นที่จดจำได้ง่ายขึ้นของคนทั่วไป

ตำนานพระอุคุตในปัจจุบันเผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่หลากหลายประเภททั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่ออินเทอร์เน็ต สื่อกระจายเสียง และสื่อเอกสารต่างๆ น่าสังเกตว่าการเผยแพร่ตำนานพระอุคุตผ่านสื่อสมัยใหม่ในภาคเหนือและภาคอีสานเป็นการนำสื่อพื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน ดังเช่นการตีพิมพ์คัมภีร์ *มหาอุคุตมัตพระยามาร* ในรูปแบบลานเทียมซึ่งคนภาคเหนือนิยมนำไปถวายวัดตามประเพณีทานธัมม์

ส่วนในภาคอีสานก็มีการเผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ผ่านหมอลำ โดยหมอลำ สิ้นชัยน้อย ภูมิมาลาซึ่งเป็นที่รู้จักในภาคอีสาน การเผยแพร่ตำนานพระอุปัชฌาย์ผ่านสื่อบันเทิงพื้นบ้านอย่างหมอลำ ทำให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมบันเทิงของคนอีสาน ในขณะที่เดียวกันการเผยแพร่ผ่านการอัดเสียงลงซีดี ก็ทำให้แพร่หลายสู่คนในวงกว้างขึ้น เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์จึงมิได้จำกัดแต่ในพื้นที่ของพิธีกรรม แต่ได้ขยายไปสู่การเป็นนิทานที่ฟังเพื่อความบันเทิงดังที่ผู้ผลิตซีดีเรียกว่า “ธรรมะบันเทิง” ด้วย

การเผยแพร่เรื่องเล่าของพระอุปัชฌาย์ผ่านสื่อสมัยใหม่อย่างการตีพิมพ์ลานเทียม การทำซีดี หมอลำจึงเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ผ่านสื่อสมัยใหม่โดยที่มีพื้นฐานมาจาก สื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมท้องถิ่น เพียงแต่ไม่ใช่การสืบทอดผ่านวิถีปฏิบัติเดิม แต่เลือกสรรสิ่งที่เคยมีใน วัฒนธรรมท้องถิ่นมาประยุกต์ให้เข้ากับวิถีชีวิตสมัยใหม่ด้วยรูปแบบหรือช่องทางที่ต่างจากเดิม ลานเทียมและซีดีลำพระอุปัชฌาย์ถูกนำไปใช้ในพื้นที่พิธีกรรมด้วย โดยมีผู้นำลานเทียม *มหาอุปัชฌาย์ มหาวุฒิมาร* ไปถวายวัดในภาคเหนือ บางวัดก็นำไปเทศน์ด้วย

ส่วนซีดีลำเรื่อง *พระมหาอุปัชฌาย์* ก็มีการนำมาเปิดใน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ในงานนมัสการ พระธาตุพนม ทำให้ตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนนี้เผยแพร่สู่ผู้คนจำนวนมากที่มาร่วม “พิธีนิมนต์ พระอุปัชฌาย์” ซึ่งมีทั้งประชาชนในจังหวัดนครพนมและจังหวัดใกล้เคียง รวมทั้งนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทย และชาวลาว ซีดีดังกล่าวยังมีวางจำหน่ายในร้านซีดีที่มาก่อร้านที่วัดด้วย การเผยแพร่ตำนาน พระอุปัชฌาย์ในรูปแบบซีดีจึงทำให้ตำนานพระอุปัชฌาย์เข้าถึงง่ายเหมือนการฟังลำนิทาน การดูหมอลำ หรือซีดีภาพยนตร์ที่สามารถเลือกชมได้ตลอดเวลาผ่านเครื่องเล่นซีดีภายในบ้านของตน ลำ *พระมหาอุปัชฌาย์* จึงกลายเป็นธรรมะบันเทิงที่เข้าถึงง่ายและถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในพื้นที่พิธีกรรมและพื้นที่ของ ปัจเจกชนผ่านสื่อสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทของชีวิตในปัจจุบัน

ภาพที่ 12 ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ถูกผลิตซ้ำในรูปแบบต่างๆ เช่น หนังสือ ลานเทียม ซีดี

การผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตผ่านสื่อกระจายเสียง สื่อประชาสัมพันธ์ สื่อนิตยสารและสื่ออินเทอร์เน็ต ถือว่าเป็นการเผยแพร่สู่สาธารณะแบบที่ไม่จำกัดปลายทาง เพราะเป็นสื่อที่มีผู้รับจำนวนมากและหลากหลาย ตำนานพระอุปคุตสำนวนต่างๆ ที่แพร่หลายอยู่ในเว็บไซต์หลายเว็บไซต์เป็นการคัดลอกต่อๆ กันมาหรือมีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน และไม่อาจจะระบุได้ว่าใครเป็นผู้เล่าหรือผู้ที่เผยแพร่เป็นคนแรกคือใคร สังเกตได้ว่าเนื้อหาตำนานมักจะอ้างอิงความเก่าแก่ของตำนานพระอุปคุตจาก *อโศกาวทาน* แต่ชื่อของบุคคลบางครั้งก็ไม่ตรงกับที่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* โดยมีการคัดลอกต่อๆ กันมาโดยมิได้มีการตรวจสอบ ทำให้มีเนื้อหาที่ไม่ตรงกับข้อเท็จจริง หรือพิมพ์ผิดในลักษณะเดียวกัน บางสำนวนก็นำเนื้อหามาจากตำนานแบบ *อโศกาวทาน* แต่อ้างว่านำมาจากจารึกพระเจ้าอโศก แสดงให้เห็นความสับสนเกี่ยวกับตำนานพระอุปคุตสำนวนที่เผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต ตำนานพระอุปคุตสำนวนที่เผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ตจึงมีข้อมูลที่คลาดเคลื่อนมากกว่าตำนานพระอุปคุตที่เผยแพร่ในรูปแบบหนังสือซึ่งมีการค้นคว้าเรียบเรียงข้อมูล และการอ้างอิงแหล่งที่มาแบบงานวิชาการ

การเผยแพร่ตำนานพระอุปคุตต่อๆ กันทางอินเทอร์เน็ตจึงเป็นลักษณะที่ใกล้เคียงกับการเล่าปากต่อปาก ถ่ายทอดต่อกันแบบมุขปาฐะ คือเล่าต่อๆ กันมาแต่ไม่รู้ว่าเป็นผู้แต่ง แต่สิ่งสำคัญคือทำให้ตำนานพระอุปคุตเกิดการรับรู้ในวงกว้างขึ้นโดยไม่จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มวัฒนธรรมบางกลุ่มที่มีความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตมาแต่ดั้งเดิม ทั้งยังสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย เพียงพิมพ์คำว่า “พระอุปคุต” ในเว็บไซต์ก็มักจะพบข้อมูลเกี่ยวกับพระอุปคุตนับแสนรายการ ทำให้มีการรับรู้เรื่องพระอุปคุตในหมู่คนไทยในวงกว้างขึ้นด้วย ตัวอย่างเช่น การนำเสนอตำนานพระอุปคุตบนดัลโซคในเว็บไซต์ข่าวงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ทำให้คนไทยในภาคกลางเกิดการรับรู้ตำนานพระอุปคุตอีกแบบหนึ่งที่ต่างจากตำนานพระอุปคุตปราบมาร โดยที่อาจจะไม่เคยไปเข้าร่วม “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือมาก่อน

การผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือที่ตีพิมพ์เรื่องราวของพระอุปคุต โดยเฉพาะ รวมถึงหนังสือที่นำเสนอตำนานพระอุปคุตในชุด “สามพระอรหันต์” ร่วมกับพระสีวลี และพระสังกัจจายน์แสดงให้เห็นการขยายตัวของกรบุชาพระอุปคุตในฐานะวัตถุมงคล พระอุปคุตมิได้ถูกนำเสนอเพียงในฐานะพระสาวกองค์สำคัญผู้ปราบพญามาร แต่ตำนานพระอุปคุตถูกเลือกสรรมานำเสนอเพื่อแสดงพุทธคุณของพระเครื่องและวัตถุมงคลที่มีอานิสงส์ทางด้าน “ปราบมารบนดัลโซค” ดังเช่นหนังสือ **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปคุตโภคทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ** ซึ่งจำหน่ายพร้อมกับพระกริ่งอุปคุตโภคทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ และนำเสนอตำนานพระอุปคุตในมโนทัศน์ “พระอุปคุต พระแห่งโซคลากคุ่มกันภัยทั้งปวง” พร้อมกับนำเสนอพุทธคุณของการบูชาพระอุปคุตว่า “พระอุปคุต พระอรหันต์ผู้คุ้มครองปกป้องภัยให้แก่ผู้บูชาศรัทธา ผู้พลิกชะตาหุนดวง จากร้ายให้กลายเป็นดี” ตำนานพระอุปคุตจึงถูกนำมาผลิตซ้ำในกระบวนการของการสร้างความศรัทธาในพุทธคุณของพระ

เครื่องและวัตถุมงคลพระอุปคุตผ่านมโนทัศน์ “พระปราบมารบันดาลโชค” เพื่อดึงดูดความสนใจของพุทธศาสนิกชน

การผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตผ่านมโนทัศน์ “พระปราบมารบันดาลโชค” ไม่เพียงนำเสนอตำนานพระอุปคุตที่แสดงให้เห็นวีรกรรมการปราบมารและอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ของพระอุปคุต แต่จะนำเสนอตำนานควบคู่ไปกับคาถาบูชาพระอุปคุต วิธีการบูชาพระอุปคุต อานิสงส์การบูชาพระอุปคุต ตลอดจนสถานที่บูชาพระอุปคุต ดังเช่นหนังสือ **ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปคุตมหาเถระ** ซึ่งกล่าวถึงวัดอุปคุต จังหวัดเชียงใหม่ ว่าเป็นสถานที่บูชาพระอุปคุตโดยมีตำนานการสร้างวัดอุปคุตที่สัมพันธ์กับพระอุปคุต หนังสือเล่มนี้ยังได้รวบรวมคาถาบูชาพระอุปคุตมาเผยแพร่แก่ผู้อ่าน เช่น คาถาบูชาพระอุปคุตมหาเถระผูกมาร คาถาบูชาขอลาภพระอุปคุตมหาเถระ รวมถึงวิธีสวดขอลาภ และอานิสงส์แห่งการบูชาพระอุปคุตซึ่งสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร ดังนี้

อานิสงส์แห่งการบูชาพระอุปคุตมหาเถระ

1. จะเป็นสิริมงคลร่มเย็นต่อตนเองตลอดกาล
2. ป้องกันภัยพิบัติและแคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งปวง
3. เป็นผู้ชนะมารและเหนือศัตรูที่จะมาปองร้ายเราทั้ง 10 ทิศ
4. เป็นผู้มีอำนาจวาสนาบารมี ไม่มีใครทัดเทียม
5. เป็นที่เคารพนับถือและเกรงขามของคนทั้งหลาย มีจิตใจที่เยือกเย็นเข้มแข็ง อดทนอดกลั้น มั่นคงตั้งภูผา
6. เป็นผู้กินไม่หมด ไม่อดไม่อยาก มีความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรมตามจิตปรารถนา ด้วยบารมีแห่งพระอุปคุตมหาเถระ จะมีโชคลาภอยู่ตลอดเวลา

(ศูนย์ธรรมจักรปฏิบัติธรรม, 2555: 67)

อานิสงส์สำคัญของการบูชาพระอุปคุตที่มักถูกหยิบยกขึ้นมาแนะนำเสนอคือ ด้านการป้องกันภัยแคล้วคลาด ชนะมารและชนะศัตรู ซึ่งสอดคล้องกับวีรกรรมการปราบมารของพระอุปคุต อานิสงส์ของการบูชาพระอุปคุตจึงมาจากการตีความเหตุการณ์ในตำนานพระอุปคุตปราบมารว่าย่อมจะทำให้ผู้บูชาได้รับการคุ้มครองป้องกัน และชนะศัตรูเช่นเดียวกับตำนานที่พระอุปคุตเอาชนะพญามารด้วยอิทธิฤทธิ์ และคุ้มครองงานฉลองพระธาตุจนสำเร็จ ไม่มีอุปสรรคขัดขวาง อานิสงส์อีกลักษณะหนึ่งที่ถูกนำเสนอควบคู่กับด้านการคุ้มครองป้องกันคือ ด้านโชคลาภ ดังที่มักมีคำอธิบายว่าทำให้เป็นผู้กินไม่หมด ไม่มีอดอยาก อานิสงส์ต่างๆ ในการบูชาพระอุปคุตจึงแสดงให้เห็นการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในมโนทัศน์ “พระปราบมารบันดาลโชค” ที่ปรากฏชัดเจนขึ้นผ่านตำนานพระอุปคุตในรูปแบบสื่อสมัยใหม่ต่างๆ

การเผยแพร่ตำนานพระอุคุตผ่านสื่อสมัยใหม่จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในความหมายใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งยังเกิดขึ้นในพื้นที่ของสื่อสมัยใหม่อันไร้ขีดจำกัด และไม่ผูกติดอยู่เฉพาะกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น แต่เป็นการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในพื้นที่ที่เป็นสากลอันทำให้เกิดการรับรู้ตำนานพระอุคุตของคนไทยในวงกว้าง

4.2 ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่

ในการศึกษาตำนานพระอุคุตที่มีการผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ทั้ง 59 จำนวน (โปรดดูชื่อจำนวน ที่มาและเรื่องย่อของแต่ละจำนวนในภาคผนวก) ผู้วิจัยจะนำการจำแนกแบบเรื่องพระอุคุตในบทที่ 3 มาเป็นวิธีวิทยาในการศึกษาวิธีการผลิตซ้ำเนื้อหาของตำนานพระอุคุต เพื่อจะได้เข้าใจว่าตำนานพระอุคุตที่ถูกผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่มีเนื้อหาที่เหมือนและแตกต่างจากตำนานพระอุคุตที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่นในลักษณะใดบ้าง

ตำนานพระอุคุตที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่นั้น มีเนื้อหาที่แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรกเป็น *ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่ยังคงมีเนื้อหาตรงกับตำนานพระอุคุตที่ยังคงมีการสืบทอดกันในท้องถิ่น* คือมีเนื้อหาที่ตรงกับแบบเรื่องพระอุคุตที่จำแนกไว้เป็น 6 แบบเรื่อง เช่นเดียวกับตำนานลายลักษณ์และมุขปาฐะ ได้แก่ *แบบเรื่องพระอุคุตเป็นลูกนางปลา* *แบบเรื่องพระอุคุตเป็นลูกพระพุทธรเจ้า* *แบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร* *แบบเรื่องพระอุคุตบันดาลโชค* *แบบเรื่องพระอุคุตแปดรูป* และ *แบบเรื่องพระอุคุตหยุดตะวัน* และมีตำนานพระอุคุตบางจำนวนที่มีการผสมแบบเรื่องรวมถึงตำนานที่มีเนื้อหาบางส่วนตรงกับบางแบบเรื่อง ตำนานกลุ่มนี้มีทั้งหมด 34 จำนวน พบทั้งตำนานในสื่ออินเทอร์เน็ต สื่อกระจายเสียง ตำนานในนิตยสาร และตำนานประเภทเรื่องแทรก แต่ไม่พบในรูปแบบซีดีและหนังสือเล่ม

กลุ่มที่ 2 คือ *ตำนานพระอุคุตที่มีเนื้อหาต่างจากตำนานที่สืบทอดกันในท้องถิ่น* ตำนานสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในลักษณะต่างๆ ทำให้มีทั้งความเหมือนและความแตกต่างกับตำนานในแบบเรื่องเดิมที่เผยแพร่ในประเพณีมุขปาฐะและลายลักษณ์ในท้องถิ่น ตำนานพระอุคุตที่ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่จึงมีเนื้อหาที่หลากหลาย ลักษณะเด่นด้านเนื้อหาของตำนานกลุ่มนี้คือ มีการนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผนวกกับตำนานพระอุคุตปราบมาร ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่พบในตำนานพระอุคุตที่มีการสืบทอดกันในท้องถิ่น

นอกจากการนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผนวกกับตำนานพระอุคุตปราบมารแล้ว ยังมีการนำเสนอพุทธประวัติและเหตุการณ์อื่นๆ ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนาร่วมกับเหตุการณ์การปราบมาร รวมถึงการอ้างถึงพระอุคุตในประวัติพระเกจิอาจารย์ด้วย ตำนานพระอุคุตที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ในกลุ่มที่ 2 จึงมีเนื้อหาที่แตกต่างตำนานพระอุคุตแบบเดิมที่มีการสืบทอดกันในท้องถิ่น

ตำนานกลุ่มนี้มี 25 ส่วน มีทั้งรูปแบบซีดี สื่ออินเทอร์เน็ต สื่อกระจายเสียง หนังสือและเอกสารต่าง ๆ

4.2.1 การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตตามแบบเรื่องเดิม

ตำนานพระอุคุตที่เผยแพร่ทางสื่ออินเทอร์เน็ต สื่อกระจายเสียง รวมถึงนิตยสาร และเอกสารต่าง ๆ จำนวนไม่น้อยยังมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุคุตทั้ง 6 แบบเรื่อง แสดงให้เห็นว่าแม้ตำนานพระอุคุตจะถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบันในลักษณะต่าง ๆ แต่เนื้อหาของตำนานพระอุคุตก็ยังคงมีความคล้ายคลึงกับตำนานที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่น

ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุคุตในท้องถิ่น มีทั้งตำนานที่ตรงกับแบบเรื่องเดิมแบบเดียว ๆ 5 แบบเรื่อง ตำนานพระอุคุตที่มีการผสมแบบเรื่อง และตำนานพระอุคุตที่แตกเรื่องจากเหตุการณ์บางตอนหรือบางอนุภาคจากแบบเรื่องเดิม

4.2.1.1 ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่ยังคงมีเนื้อหาตามตำนานในแบบเรื่องเดิม

ตำนานพระอุคุตที่เผยแพร่ในสื่อสมัยใหม่ส่วนใหญ่ยังคงมีเนื้อหาตามตำนานในแบบเรื่องเดิม โดยมี 21 ส่วน แบบเรื่องพระอุคุตที่ถูกนำมาผลิตซ้ำมากที่สุดคือ แบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร 8 ส่วน รองลงมาคือแบบเรื่องที่ 4 พระอุคุตบันดาลโชค 6 ส่วน แบบเรื่องที่ 2 พระอุคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า 4 ส่วน แบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลา 2 ส่วน และแบบเรื่องที่ 5 พระอุคุตแปดรูป 1 ส่วน ส่วนแบบเรื่องที่ 6 พระอุคุตหยุดตะวันไม่พบว่าปรากฏเป็นแบบเรื่องเดียว ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 18 ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ ที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุคุต

	อินเทอร์เน็ต	สื่อกระจายเสียง	นิตยสาร	เรื่องแทรก	รวมจำนวน
แบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลา	1	1			2
แบบเรื่องที่ 2 พระอุคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า	3		1		4
แบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร	2	2	2	2	8
แบบเรื่องที่ 4 พระอุคุตบันดาลโชค	3	1		2	6
แบบเรื่องที่ 5 พระอุคุตแปดรูป	1				1
รวม	10	4	3	4	21

ตำนานพระอุปคุตในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารจึงเป็นตำนานที่ถูกผลิตซ้ำมากที่สุด สอดคล้องกับตำนานพระอุปคุตที่สืบทอดกันในท้องถิ่นซึ่งปรากฏว่ามีตำนานในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารมากที่สุดเช่นเดียวกัน แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารจึงเป็นแบบเรื่องที่อยู่ใน การรับรู้ของคนไทยมากที่สุด เนื่องจากเป็นแบบเรื่องที่มีการสืบทอดและการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องทั้ง ในวัฒนธรรมท้องถิ่น และในรูปแบบสื่อสมัยใหม่ แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารที่มี การสืบทอดและผลิตซ้ำในสังคมไทยอย่างสม่ำเสมอจนถึงปัจจุบัน

แม้ว่าจะมีการผลิตซ้ำเนื้อหาของตำนานพระอุปคุตที่ตรงกับแบบเรื่องพระอุปคุตที่สืบทอดกัน ในท้องถิ่น แต่ตำนานที่ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่นี้ก็มีการเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อหาหรือ การตีความตามวิถีคิดของคนปัจจุบัน ทำให้ตำนานพระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่นี้มีรายละเอียดที่แตกต่าง จากเดิม

ผู้วิจัยจะขอตั้งข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับตำนานพระอุปคุตบางสำนวนในบางแบบเรื่องที่ แม้จะมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุปคุต แต่ก็มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน ดังนี้

การเพิ่มเหตุการณ์ที่แสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร

ตำนานพระอุปคุตในอินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 10 เป็นสำนวนที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร หากแต่มีโครงเรื่องตรงกับเหตุการณ์เฉพาะตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์ พระอุปคุต โดยไม่มีเหตุการณ์ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร เหตุการณ์ตอนที่แสดงอิทธิฤทธิ์ของ พระอุปคุตนั้นปรากฏในตอนที่พระเจ้าอโศกทดลองฤทธิ์พระอุปคุต โดยครั้งแรกปล่อยช้างตกมันไป ทดลองฤทธิ์ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร แต่สำนวนนี้ได้เพิ่มเหตุการณ์ ที่พระเจ้าอโศกขอให้พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ให้เป็นที่ประจักษ์อีกครั้งหนึ่ง พระอุปคุตจึงบันดาลให้เกิด แผ่นดินไหว ดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	อินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 10
ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต	
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	-พระเจ้าอโศกมหาราชจะจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน กับ 7 วัน
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัย อยู่ใต้มหาสมุทร	-พระอุปคุตเข้านิโรธสมาบัติอยู่ในสะดือทะเล
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	-พระเจ้าอโศกมหาราชให้พระโมคคัลลีสบุตรติสสะเถระ เป็นประธานส่งตัวแทนไปเชิญพระอุปคุต
(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็น หิน	-พระเจ้าอโศกฯ ปล่อยช้างไล่ พระอุปคุตหันมา เผอิญหน้า ช้างก็เลยกลายเป็นตั้งรูปปั้นศิลา พระเจ้า อโศกฯ กราบขอขมา พระอุปคุตก็เลยคลายฤทธิ์

<p>เหตุการณ์ที่เพิ่มเข้ามาเพื่อแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต</p>	<p>พระเจ้าอโศกฯ ต้องการเห็นอิทธิฤทธิ์ พระอุปคุตบอกว่าจะบันดาลให้เกิดแผ่นดินไหว พระเจ้าอโศกฯ สงสัยว่าจะรู้ได้อย่างไรว่าเป็นฝีมือของพระอุปคุต พระอุปคุตบอกว่าท่านจะทำให้แผ่นดินไหวโดยน้ำสะเทือนในชั้นแค่ครั้งเดียวเท่านั้น ถ้าแผ่นดินไหวธรรมดาต้องสะเทือนทั้งชั้น พระเจ้าอโศกฯ ก็ตกลง พระอุปคุตแสดงฤทธิ์บันดาลแผ่นดินไหว แต่ให้น้ำสะเทือนแค่ครั้งชั้น พระเจ้าอโศกฯ จึงได้ยอมรับว่าเป็นฤทธิ์ของพระอุปคุตจริงๆ ก็เลยกราบอาราธนาท่านให้เป็นผู้ป้องกันไม่ให้พญามารมาทำลายพิธี</p>
<p>ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร</p> <p>(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก</p> <p>(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร</p> <p>(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา</p> <p>(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมืองงานเสรีจลัน</p> <p>(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรูปตามคำสั่งของพระอุปคุต</p>	<p>ไม่ปรากฏ</p>

จะเห็นว่าสำนวนนี้เน้นการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต โดยให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ตอนที่พระเจ้าอโศกฯ ไม่เชื่อถือว่าพระอุปคุตจะปราบมารได้ จึงปล่อยช้างดุร้ายมาทดลองฤทธิ์ เมื่อพระอุปคุตปราบช้างได้แล้ว สำนวนนี้ยังเพิ่มเหตุการณ์ตอนที่พระเจ้าอโศกฯ ทดลองฤทธิ์พระอุปคุตอีกครั้งหนึ่ง พระอุปคุตเลยบันดาลให้เกิดแผ่นดินไหว โดยเจาะจงว่าให้น้ำในชั้นไหวเพียงครั้งเดียว ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ที่เหนือจากธรรมชาติ เพราะถ้าแผ่นดินไหวตามธรรมชาติ น้ำจะสะเทือนทั้งชั้น

อนุภาคเหตุการณ์ที่บันดาลให้เกิดแผ่นดินไหวแต่น้ำสะเทือนเพียงครั้งเดียวเพื่อแสดงอิทธิฤทธิ์นี้ปรากฏตรงกันกับเหตุการณ์ใน *ตำนานมูลศาสนา* ในตอนที่พระเจ้าอโศกมหาราชสงสัยในอำนาจของพระโมคคัลลิตตสเถระว่าจะสามารถกระทำตียสังคายนาได้หรือไม่ จึงขอให้พระเถระแสดงอิทธิฤทธิ์ให้เป็นที่ประจักษ์ พระโมคคัลลิตตสเถระได้กำหนดเขตที่จะบันดาลแผ่นดินไหว แล้วให้วางภาตใส่แก้วระหว่างเขต จากนั้นจึงบันดาลให้เกิดแผ่นดินไหวเฉพาะเขตที่กำหนด ทำให้น้ำในภาตไหวเพียงครั้งเดียว พระเจ้าอโศกฯ จึงยอมรับอิทธิฤทธิ์ของพระโมคคัลลิตตสเถระ (ตำนานมูลศาสนา, 2557: 115) เหตุการณ์ตอนนี้จึงคล้ายคลึงกับการทดลองฤทธิ์ของพระอุปคุตในตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่ 10

ตำนานจากอินเทอร์เนตสำนวนที่ 10 จึงเป็นสำนวนเดียวที่พระเจ้าอโศกทดสอบฤทธิ์ของพระอุปคุต 2 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ปล่อยช้างไปทำร้าย ครั้งที่ 2 พระเจ้าอโศกทำให้พระอุปคุตบันดาลแผ่นดินไหว อันแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ที่มีเหนือผู้อื่นของพระอุปคุตจนสามารถจะเป็นผู้กำราบพญามารได้ พระเจ้าอโศกจึงยอมรับอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตและนิมนต์ให้เป็นผู้มาคุ้มครองงานฉลองพระธาตุที่พระองค์จัดขึ้น

ตำนานพระอุปคุตอินเทอร์เนตสำนวนที่ 10 ไม่มีเหตุการณ์ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมารซึ่งเป็นเหตุการณ์หลักของแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร แต่ได้ขยายความเกี่ยวกับการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต โดยเพิ่มเป็น 2 ครั้งเพื่อเน้นให้เห็นอิทธิฤทธิ์ที่โดดเด่นของพระอุปคุต

การเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์และสถานที่ในตำนานให้สอดคล้องกับสถานที่จริง

ตำนานพระอุปคุตที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่บางสำนวนมีชื่อของสถานที่บางแห่งปรากฏในตำนานด้วย ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตำนานพระอุปคุตเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริงในสถานที่แห่งนั้น ดังตำนานพระอุปคุตในนิตยสารสำนวนที่ 5 *พระอุปคุต* เป็นตำนานอีกสำนวนหนึ่งที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร แต่สำนวนนี้กล่าวถึงมูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุตว่าเพื่อให้มาคุ้มครองการสังคายนาพระไตรปิฎก และได้กล่าวถึงเมืองบาดาลที่อยู่ของพระอุปคุตว่าอยู่ในบริเวณประเทศพม่า ดังนี้

นิตยสารสำนวนที่ 5

หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกหลายครั้ง ในการสังคายนาครั้งหนึ่งพระอุปคุตเถระไม่ได้เข้าร่วมสังคายนาเพราะบำเพ็ญสมาธิอยู่ใต้น้ำ พญามารได้มาก่อนกวาดการสังคายนาโดยบันดาลให้เกิดลมพายุพัดหลังคาพัง พร้อมกับเกิดฝนฟ้าคะนองจนทำสังคายนาไม่ได้จนเวลาผ่านไป 7 วัน 7 คืน พระเถระที่เป็นประธานในพิธีจึงให้อัญเชิญพระอุปคุตมาปราบมาร พระอุปคุตรับอาราธนาและขอให้พญามารเลิกก่อน แต่พญามารกลับบันดาลพายุทำลายปริมณฑลพิธี พระอุปคุตแก้ไขได้ ต่อมาพญามารบันดาลเมฆฝนไฟ พระอุปคุตก็ใช้ฤทธิ์แก้ไขได้ พระอุปคุตต้องการให้พญามารสำนึกจึงเสกรัตประคตให้กลายเป็นเชือกมัดพญามารติดไว้กับยอดเขา และเนรมิตมาลัยสุนัขเน่าคืองคอปญาวิสวติมาร ทำให้พญามารทรมานมาก ส่วนพระอุปคุตก็เข้าร่วมการสังคายนา พญามารทรมานอยู่ 7 วัน 7 คืน ก็สำนึกแล้วสรรเสริญพระพุทธคุณ พระอุปคุตทราบวาพญามารละพยศแล้วจึงถอดรัตประคตและพวงมาลัยสุนัขเน่าจากคอปญามาร สั่งพญามารไม่ให้มาก่อนการสังคายนาและพระสาวกอีก แล้วจึงให้พญามารกลับวิมาน ส่วนพระอุปคุตเมื่อการสังคายนาสำเร็จลงด้วยดีก็กลับไปเมืองบาดาลซึ่งเป็นสถานที่ที่พระอุปคุตปฏิบัติธรรมและปราบมาร ปัจจุบันเชื่อว่าคือกลางทะเลสาบอินเลที่เรียกกันว่าวัดผ่องต่ออยู่ (คนกรุงเก่า, 2551: 14 - 15)

ตำนานพระอุปัชฌาย์นิตยสารสำนวนที่ 5 กล่าวถึงที่อยู่ของพระอุปัชฌาย์ว่าปัจจุบันคือวัดผ่องต่ออยู่ที่อยู่กลางทะเลสาบอินเล ประเทศพม่า วัดผ่องต่ออยู่ที่กล่าวถึงในสำนวนนี้คือสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปห้าพระองค์ซึ่งคนไทยนิยมเรียกว่าพระบัวเข็มห้าองค์ เพราะมีตำนานพระพุทธรูปจมน้ำซึ่งเชื่อมโยงกับที่อยู่ในน้ำของพระอุปัชฌาย์ แต่ในพระราชนิพนธ์ **ไทยเที่ยวพม่า** ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงกล่าวถึงพระพุทธรูปทั้งห้าว่าในตอนแรกทรงเข้าใจว่าเป็นพระบัวเข็ม แต่ภายหลังจึงทรงทราบว่าพระพุทธรูปห้าองค์ (สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2529: 95)

ตำนานสำนวนนี้จึงแสดงให้เห็นความสับสนของคนไทยว่าพระอุปัชฌาย์กับพระพุทธรูปบัวเข็มและพระผ่องต่ออยู่ทั้งหมดเป็นองค์เดียวกันในความคิดของคนไทย และได้นำไปเชื่อมโยงกับสถานที่ในประเทศพม่า โดยตีความว่าเป็นเมืองบาดาลที่อยู่ของพระอุปัชฌาย์ในตำนาน

ตำนานอีกแบบเรื่องหนึ่งที่มีการเชื่อมโยงกับสถานที่จริงคือ ตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชค ตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชคเป็นแบบเรื่องที่สืบทอดในกลุ่มไทยยวนล้านนา โดยมีการเชื่อมโยงตำนานดังกล่าวกับตำนานการสร้างวัดอุปัชฌาย์ จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นวัดที่มีชื่อตามพระอุปัชฌาย์ ทำให้คนล้านนาเชื่อกันว่าบริเวณวัดอุปัชฌาย์อยู่ใกล้แม่น้ำปิง คือ สถานที่ที่มีผู้ได้พบพระอุปัชฌาย์ ชื่อวัดและที่ตั้งของวัดซึ่งอยู่ใกล้แม่น้ำจึงสอดคล้องกับความเชื่อของชาวล้านนาที่เชื่อกันว่าเมื่อถึงวันเป็งปู้ดพระอุปัชฌาย์จะขึ้นจากใต้สมุทรมาบิณฑบาตบนโลก

ตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่ 8 มีรายละเอียดของสถานที่ที่แตกต่างจากสำนวนที่สืบทอดกันในท้องถิ่น โดยเจาะจงว่าผู้สร้างวัดอุปัชฌาย์นั้นเป็นคนในอำเภอสันกำแพง และเหตุการณ์เกิดที่อำเภอสันกำแพง ดังนี้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 8

เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ ตรงกับเดือน 6 เหนือ ที่ อำเภอสันกำแพงเชียงใหม่ มีสามเณรน้อยตัวดำมาขอบิณฑบาตที่บ้านหลังหนึ่งช่วงประมาณตี 3 - 4 บ้านหลังดังกล่าวได้แจ้งกับสามเณรองค์นั้นว่ายังเข้าอยู่ นิ่งข้าวยังไม่สุก ขอนิมนต์สามเณรรูปนั้นไปบิณฑบาตที่อื่นก่อน สามเณรรูปนั้นก็เดินไปที่บ้านหลังถัดไป บ้านหลังดังกล่าว เป็นบ้านของคนแก่เป็นผู้หญิง และได้แจ้งกับสามเณรว่าให้ข้าวกำลังนึ่งอยู่ บ่สุก แต่ด้วยจิตศรัทธา แม่เฒ่าผู้หนึ่งได้ไปสอยส้มโอ นำมาใส่บาตรให้กับสามเณร สามเณรก็ได้เดินจากไปและหายไปต่อหน้าต่อตาแม่เฒ่า และตั้งแต่นั้นมาแม่เฒ่าก็มีฐานะร่ำรวย สุขภาพแข็งแรง แม่เฒ่าจึงได้ตัดสินใจไปสร้างวัด “อุปัชฌาย์” ขึ้นในตัวเมืองเชียงใหม่ วัดอุปัชฌาย์ในตัวเมืองเชียงใหม่ก็ได้เกิดขึ้นมา นี่คือหลักฐานเล่าขานสืบทอดมาถึงความสำเร็จของการทำบุญตักบาตรในวัน “เป็งปู้ด” และมีการเล่าสืบทอดกันมา สาเหตุที่แม่เฒ่าผู้หนึ่งไปสร้างวัดอุปัชฌาย์ในตัวเมืองเชียงใหม่เนื่องจากสมัยก่อนอำเภอสันกำแพงเชียงใหม่ นั้นยังไม่เจริญ ผู้คนยังมีไม่มาก คนสมัยก่อนจึงนิยมไปสร้างวัดในตัวเมือง

เชียงใหม่ หรือที่ชุมชน และคนสันกำแพงส่วนมากก็เข้ามาทำธุรกิจในตัวเมืองเชียงใหม่กันมาก ฉะนั้นในวันเป็งปู้ตือถือเป็นวันสำคัญ วันดังกล่าวนอกจากจะทำบุญตักบาตรเที่ยงคืนเป็นต้นไปแล้ว ก็ให้ทำการบริจาคการให้ เพราะว่าพระอุปัชฌาย์จะมาในรูปแบบใดก็ไม่มีใครรู้ ฉะนั้นวันดังกล่าวจึงจะเป็นวันให้ท่านทำบุญ และอธิษฐานขอพรต่างๆ ซึ่งจะประสมประสมปรารภณา ("คนรออาบน้ำมนต์ตักบาตรวันเป็งปู้ตือ," 2555: ออนไลน์)

ตำนานสำนวนนี้อธิบายว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นในอำเภอสันกำแพงและผู้สร้างวัดอุปัชฌาย์ก็เป็นแม่เฒ่าชาวสันกำแพง โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับวันเวลาที่พระอุปัชฌาย์ปรากฏตัวอย่างละเอียดว่าเป็นวันเพ็ญเดือน 6 เหนือ เวลาตี 3 - 4 ในตอนท้ายยังระบุว่าแม่เฒ่าได้มาสร้างวัดอุปัชฌาย์ในตัวเมืองเชียงใหม่ ทั้งยังอธิบายว่าคนสันกำแพงมาทำธุรกิจในตัวเมืองเชียงใหม่กันมาก การระบุวันเวลาและสถานที่อย่างละเอียดจึงสร้างความรู้สึกเหมือนเป็นเหตุการณ์จริงที่เพิ่งเกิดขึ้นไม่นานและยังอยู่ในการรับรู้ของผู้เล่าสำนวนนี้จึงแตกต่างจากสำนวนของวัดอุปัชฌาย์ที่ระบุว่าสามีภรรยาคนหนึ่งได้พบพระอุปัชฌาย์บริเวณริมแม่น้ำปิง จึงได้สร้างวัดอุปัชฌาย์บริเวณแม่น้ำปิงซึ่งเป็นสถานที่ที่พระอุปัชฌาย์ปรากฏตัว

สำนวนนี้ยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์เพิ่มเติม เช่น ลักษณะของพระอุปัชฌาย์มาปรากฏตัวในรูปลักษณะสามเณรตัวดำ และขยายความว่าตอนแรกสามเณรไปบิดบาตที่บ้านหลังหนึ่งในอำเภอสันกำแพง แต่ถูกปฏิเสธเพราะข้าวยังไม่สุก เมื่อสามเณรมาที่บ้านแม่เฒ่าอีกคนหนึ่ง แม่ข้าวจะยังไม่สุกแต่แม่เฒ่าก็นำส้มโอมายถวายแทน การนำส้มโอมายใส่บาตรสามเณรนี้สอดคล้องกับผลไม้นิยามปลูกกันที่อำเภอสันกำแพงด้วย การที่แม่เฒ่าพยายามหาของมาใส่บาตรสามเณรยังแสดงให้เห็นความตั้งใจในการทำบุญตักบาตรของผู้ที่มีศรัทธา จึงทำให้ได้รับอานิสงส์ให้มีชีวิตที่ดีขึ้น

การเปลี่ยนรายละเอียดของอนุภาคสำคัญ

การเปลี่ยนรายละเอียดของอนุภาคสำคัญปรากฏในการผลิตซ้ำตำนานในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทเจ้า อนุภาคที่มีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดคือ อนุภาค (a) พระพุทเจ้าหลังน้ำเชื้อในแม่น้ำ/มหาสมุทร โดยเป็นอนุภาคที่มีการเปลี่ยนรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้พระพุทเจ้าหลังน้ำเชื้อ

ตำนานพระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทเจ้าที่ปรากฏในท้องถิ่นเหนือและอีสานจะกล่าวถึงมูลเหตุที่ทำให้พระพุทเจ้าหลังน้ำเชื้อว่าเป็นการพิสูจน์ว่าพระองค์ไม่ใช่บัณฑิต หรือเพื่อสอนพระสาวกเกี่ยวกับวิธีควบคุมกิเลส ส่วนตำนานพระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทเจ้าที่ปรากฏในสื่อสมัยใหม่มีรายละเอียดที่ต่างกันเกี่ยวกับมูลเหตุของการหลังน้ำเชื้อ ตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่ 5 อธิบายว่าพระพุทเจ้าหลังน้ำเชื้อเพื่อพิสูจน์ว่าพระองค์มิได้เป็นกามตายด้าน ตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่ 6 กล่าวถึงการที่พระองค์เกิดกิเลสเพราะทนการยั่วยวนของธิดามารไม่ไหว ตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่

19 พระพุทธเจ้าหลั่งน้ำเชื้อเพื่อพิสูจน์ว่าพระพุทธเจ้าไม่ใช่กะเทย ส่วนตำนานนิตยสารสำนวนที่ 3 การหลั่งน้ำเชื้อแสดงถึงความสามารถในการควบคุมกิเลสของพระพุทธเจ้า ดังจะขอยกตัวอย่างตำนาน อินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 6 ดังนี้

อินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 6

ประวัติพระอุปัศฺต ทางฝั่งพม่า เล่าขานสืบกันมาว่า ตอนพระพุทธเจ้าใกล้จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์นั้น ได้มีพญามารมาทำการขัดขวางทุกรูปแบบทุกอย่าง ไม่ให้พระพุทธเจ้าสำเร็จ โดยมีชั้นตอนหนึ่ง พญามารได้ใช้ลูกสาว 3 คนมาแต่งกายทำตัวยั่ววนยั่วยุพระพุทธเจ้า และพยายามทำให้พระพุทธเจ้ากัมมฐานแตก ตอนนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสไปว่า “พระองค์ท่านได้สละแล้ว” แต่ก็ทน 3 ธิดาสาวของพญามารนั้นยั่วไม่ไหว มีช่วงหนึ่งได้เกิดอารมณ์จากการสัมผัส แล้วพระพุทธเจ้าก็ทนไม่ไหว ก็ได้มีน้ำอสุจิไหลออกมาแปดเปื้อนผ้าจีวร พระพุทธเจ้าได้นำผ้าจีวรดังกล่าวไปซักที่ทะเล จังหะนั้นได้มีนางเงือกซึ่งอยู่บริเวณนั้นได้มากินน้ำบริเวณที่พระพุทธเจ้ากำลังนำจีวรไปซัก นางเงือกจึงได้ตั้งท้องขึ้นมาและคลอดออกมาเป็นพระอุปัศฺตดังกล่าว ซึ่งประวัติดังกล่าวนี้เป็นคำเล่าขานจากประเทศพม่า (“คนรออาบน้ำมนต์ตักบาตรวันเป็งปู้ด,” 2555: ออนไลน์)

จะเห็นว่าสำนวนนี้ระบุว่าเป็นตำนานที่เล่ากันทางฝั่งพม่า ซึ่งการศึกษาตำนานที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่นภาคเหนือในบทที่ 3 พบว่าตำนานในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทธเจ้านี้พบเฉพาะตำนานของคนไทยยวนและอีสาน จึงน่าแปลกใจว่าหากเป็นตำนานที่เล่ากันในฝั่งพม่าก็น่าจะมีตำนานสำนวนของไทยใหญ่ที่อยู่ในแบบเรื่องที่ 2 บ้าง แต่กลับไม่พบ การอ้างว่าตำนานพระอุปัศฺตมีที่มาจากพม่านี้นับเป็นการอ้างลอยๆ ซึ่งมักพบในสำนวนอินเทอร์เน็ตซึ่งไม่มีที่มาชัดเจน แต่มักกล่าวอ้างตามๆ กัน นอกจากนี้จะเห็นว่าตำนานสำนวนนี้ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับพระอุปัศฺตว่าเป็นพระหรือสามเณร และไม่ได้กล่าวถึงที่อยู่ของพระอุปัศฺต แต่เจาะจงให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์พ่ายแพ้การยั่ววนของธิดามาร

สำนวนนี้มีความแตกต่างจากสำนวนอื่นตรงรายละเอียดเกี่ยวกับมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าหลั่งน้ำเชื้อ ตำนานพระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทธเจ้าในสำนวนท้องถิ่นมักกล่าวถึงการหลั่งน้ำเชื้อเพื่อแสดงถึงอำนาจของพระพุทธองค์ที่สามารถควบคุมกิเลสได้ เช่น เพื่อสอนพระสาวก เพื่อพิสูจน์ว่าไม่ใช่บัณฑิต แต่สำนวนนี้กลับเปลี่ยนรายละเอียดการหลั่งน้ำเชื้อของพระพุทธองค์ว่ามูลเหตุของการหลั่งน้ำเชื้อเกิดจากการที่พระองค์ไม่สามารถควบคุมกิเลสของตนได้ เมื่อธิดามารมายั่ววนจึงทำให้พระพุทธเจ้าเกิดกิเลส สำนวนนี้จึงเป็นสำนวนที่แสดงให้เห็นความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้าที่อยู่ใต้อำนาจกิเลสและไม่อาจควบคุมกิเลสได้ แตกต่างจากสำนวนอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นการอยู่เหนือกิเลส ทั้งยังได้มีการอ้างถึงเหตุการณ์จากพุทธประวัติในตอนที่ธิดามารทั้งสาม มายั่ววนพระพุทธองค์

เพื่อขัดขวางการตรัสรู้ด้วย โดยในพุทธประวัติตามารยัวยวนพระพุทธรองค์ไม่สำเร็จ แต่ตำนานสำนวนนี้มีเหตุการณ์ที่ตรงกันข้ามกับพุทธประวัติ นั่นคือพระพุทธรองค์หลงไปกับการยัวยวนของธิดามาร จนทำให้เกิดการหลั่งน้ำเชื้ออันเป็นต้นกำเนิดของพระอุปัศ

มูลเหตุในการหลั่งน้ำเชื้อของพระพุทธรองค์ที่แตกต่างกันดังกล่าวสะท้อนความคิดที่ขัดแย้งกัน ในความเป็นมนุษย์ของพระพุทธรเจ้าว่าพระองค์เป็นผู้อยู่ใต้กิเลสเหมือนมนุษย์ทั่วไป หรือพระองค์เป็นผู้อยู่เหนือกิเลสและเหนือมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งความคิดที่ขัดแย้งกันเช่นนี้สะท้อนอยู่ในตำนานในแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศเป็นลูกพระพุทธรเจ้า

อนุภาคสำคัญอีกอนุภาคหนึ่งในแบบเรื่องที่ 2 ที่มีการเปลี่ยนรายละเอียด คือ อนุภาค (c) อุปัศถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้า แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัศเป็นลูกพระพุทธรเจ้ามีโครงเรื่องกล่าวถึงการที่พระอุปัศเกิดจากพระพุทธรเจ้ากับสิ่งมีชีวิตในน้ำ เช่น ปลาหรือเงือกที่ตั้งครรภ์จากการกินน้ำเชื้อของพระพุทธรเจ้า แต่เน้นความสำคัญของพระอุปัศในฐานะทายาททางสายเลือดของพระพุทธรเจ้า แต่อนุภาค (c) อุปัศถือกำเนิดจากพระพุทธรเจ้า ในตำนานนิตยสารสำนวนที่ 3 มีการเปลี่ยนรายละเอียด โดยพระอุปัศไม่ได้เกิดจากครรภ์ของนางปลา แต่เกิดจากบรรดาปลาทั้งที่กินน้ำเชื้อของพระพุทธรเจ้าแล้วกระดัดกลายเป็นคน ดังนี้

นิตยสารสำนวนที่ 3

ระหว่างที่พระพุทธรเจ้าผจญมารอยู่นั้น พญามารสงสัยว่า พระพุทธรเจ้าที่ตรัสรู้ไปแล้วนั้นตัดกิเลสตัณหาราคะได้จริงหรือ พระพุทธรเจ้าจึงทรงดำเนินไปที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วปลดปล่อยน้ำเชื้อลงไปแม่น้ำเป็นการพิสูจน์ว่า พระองค์ควบคุมตัวต่อกิเลสตัณหาราคะได้ พญามารเห็นดังนั้นจึงล่าถอยไป พวกกุ้ง หอย ปู ปลา ก็พากันมากินน้ำเชื้อของพระพุทธรองค์ ได้อานิสงส์ยิ่งใหญ่ แล้วจึงแหวกว่ายไปที่สะดือทะเลเพื่อบำเพ็ญตบะบารมีจนแก่กล้า สามารถยกกระบัตภพภูมิจากสัตว์เดรัจฉานขึ้นเป็นคนได้หรือแก่กล้าเป็นพระโพธิสัตว์ หลังจากบำเพ็ญภาวนาได้สะดือทะเลหลายหมื่นปี กุ้ง หอย ปู ปลาที่ยกกระบัตภพภูมิขึ้นมาเป็นพระโพธิสัตว์นี้แหละคือพระอุปัศ (พรพนม, 2552: 15)

สำนวนนี้กล่าวถึงมูลเหตุที่พระพุทธรองค์หลั่งน้ำเชื้อคือเพื่อพิสูจน์ให้มารเห็นว่าพระองค์ควบคุมกิเลสตัณหาได้ ซึ่งการที่พระพุทธรองค์พิสูจน์ให้พญามารประจักษ์ว่าอยู่เหนือกิเลส ทำให้พญามารล่าถอยไป สำนวนนี้จึงคล้ายคลึงกับสำนวนอื่นๆ ที่แสดงอำนาจของพระพุทธรองค์ที่มีเหนือกิเลส แต่สิ่งที่แตกต่างจากสำนวนอื่นคือการกล่าวถึงพระอุปัศว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีกำเนิดจากสัตว์น้ำ โดยสัตว์น้ำเหล่านี้กินน้ำเชื้อของพระพุทธรองค์แล้วก็มีบารมี และบำเพ็ญตบะแก่กล้าจนกลายเป็นพระอุปัศ จึงแตกต่างจากสำนวนอื่นที่พระอุปัศเป็นบุตรของพระพุทธรเจ้ากับนางเงือกหรือนางปลา มิใช่มีกำเนิดจากสัตว์น้ำที่กลายเป็นคน ซึ่งจะเห็นว่ามีมีการกล่าวถึงการถ่ายทอดพลังอำนาจของ

พระพุทธองค์ผ่านน้ำเชื้อที่หลังออกมา โดยน้ำเชื่อนั้นทำให้เกิดอานิสงสัยยิ่งใหญ่ คือทำให้เหล่าสัตว์น้ำสามารถบำเพ็ญตบะให้แก่กล้าจนกลายเป็นพระโพธิสัตว์ และเป็นพระอุปัคฺตในที่สุด ดังนั้นแม้สำนวนนี้จะไม่ได้กล่าวถึงการที่พระอุปัคฺตสืบเชื้อสายมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรงเหมือนสำนวนอื่นๆ แต่ก็ยังเห็นความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺตที่สืบสายมาจากพระพุทธเจ้า

การเปลี่ยนรายละเอียดของอนุภาค (a) พระพุทธเจ้าหลังน้ำเชื้อในมหาสมุทร และอนุภาค (c) พระอุปัคฺตกำเนิดจากพระพุทธเจ้า แม้จะมีรายละเอียดที่แตกต่างจากตำนานเดิมที่สืบทอดในท้องถิ่น แต่ก็ยังคงเน้นความสำคัญของพระอุปัคฺตในฐานะทายาทของพระพุทธเจ้า พระอุปัคฺตจึงมิใช่เพียงพระสาวก แต่เป็นผู้สืบสายมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง

แม้ตำนานพระอุปัคฺตในสื่อสมัยใหม่ทั้ง 21 สำนวนจะมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุปัคฺต 5 แบบเรื่อง แต่ก็มี การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในลักษณะต่างๆ คือ การเพิ่มเหตุการณ์ที่แสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัคฺตในแบบเรื่องพระอุปัคฺตปราบมาร การเพิ่มรายละเอียดของเหตุการณ์และสถานที่ในตำนานให้สอดคล้องกับสถานที่จริง และการเปลี่ยนรายละเอียดของอนุภาคสำคัญ อันทำให้ตำนานพระอุปัคฺตในสื่อสมัยใหม่มีรายละเอียดของเนื้อหาที่แตกต่างจากตำนานในแบบเรื่องเดียวกันที่สืบทอดในท้องถิ่น

4.2.1.2 ตำนานพระอุปัคฺตในสื่อสมัยใหม่ที่มีลักษณะการผสมแบบเรื่อง

ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัคฺตในสื่อสมัยใหม่ตามแบบเรื่องเดิมอีกลักษณะหนึ่งคือการผสมแบบเรื่อง ซึ่งทำให้ตำนานพระอุปัคฺตที่เกิดขึ้นใหม่มีเนื้อเรื่องที่ต่างจากเดิม เพราะเป็นตำนานที่เกิดจากการผสมแบบเรื่องพระอุปัคฺต 2 แบบเรื่อง ตำนานที่มีลักษณะแบบนี้มี 4 สำนวน มีทั้งตำนานที่พบในสื่ออินเทอร์เน็ต ตำนานประเภทเรื่องแทรก และตำนานในนิตยสาร

ตำนานพระอุปัคฺตที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่อง 2 แบบเรื่องผสมกันมี 2 ลักษณะ แบบแรก คือกลุ่มที่ผสมแบบเรื่องกำเนิดกับตอนปราบมารซึ่งทำให้ประวัติชีวิตของพระอุปัคฺตมีความสมบูรณ์ ดังการผสมแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัคฺตเป็นลูกนางปลา กับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัคฺตปราบมารซึ่งปรากฏในตำนานประเภทเรื่องแทรกสำนวนที่ 9 และนิตยสารสำนวนที่ 6

ตำนานกลุ่มแรกซึ่งมีการผสมแบบเรื่องระหว่างแบบเรื่องที่ 1 พระอุปัคฺตเป็นลูกนางปลากับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัคฺตปราบมาร ทำให้ประวัติชีวิตของพระอุปัคฺตตั้งแต่กำเนิดจนถึงการปราบมารมีความสมบูรณ์ ลักษณะการผสมแบบเรื่องกำเนิดและแบบเรื่องปราบมารเช่นนี้พบในตำนานที่มีการสืบทอดในท้องถิ่นเช่นกัน แต่ตำนานที่สืบทอดกันในท้องถิ่นมีการผสมแบบเรื่องที่ 2 พระอุปัคฺตเป็นลูกพระพุทธเจ้ากับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัคฺตปราบมารอีกแบบหนึ่งด้วย ซึ่งการผสมแบบเรื่องที่ 2 กับแบบเรื่องที่ 3 นี้ไม่พบในตำนานที่ผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่

ตำนานอีกกลุ่มหนึ่งคือ ตำนานที่เกิดจากการผสมระหว่างแบบเรื่องที่แสดงอิทธิฤทธิ์กับแบบเรื่องที่แสดงปาฏิหาริย์บันดาลโชคของพระอุปัคฺต กลายเป็นตำนานที่แสดงให้เห็นคุณลักษณะของ

พระอุปคุตที่มีทั้งอิทธิฤทธิ์และการบันดาลโชคลาภ ดังตำนานอินทอร์เนตสำนวนที่ 1 ซึ่งนำแบบเรื่อง
ที่ 6 พระอุปคุตหยุดตะวันมาสมกับแบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชค ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์
ของพระอุปคุตที่มีอำนาจมากจนสามารถหยุดตะวันหรือเวลาไม่ให้ผ่านไปได้นอกจากด้านอิทธิฤทธิ์
แล้วยังแสดงให้เห็นอำนาจของพระอุปคุตด้านการบันดาลโชคลาภด้วย

ตำนานอีกสำนวนหนึ่งในกลุ่มที่ 2 คือ เรื่องแทรกสำนวนที่ 1 ซึ่งมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องที่ 3
พระอุปคุตปราบมารและแบบเรื่องที่ 4 พระอุปคุตบันดาลโชคผสมกัน ลักษณะการผสมแบบเรื่องโดย
เน้นเรื่องการบันดาลโชคลาภให้โดดเด่นคู่กับการปราบมาร จึงแสดงให้เห็นลักษณะการผลิตซ้ำตำนาน
พระอุปคุตผ่านมโนทัศน์เรื่องอิทธิฤทธิ์และโชคลาภ อันทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะ
พระ “ปราบมารบันดาลโชค” ซึ่งลักษณะการผสมแบบเรื่องด้านอิทธิฤทธิ์กับแบบเรื่องด้านโชคลาภเป็น
ลักษณะที่ไม่พบในตำนานที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่น แต่พบเฉพาะตำนานที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่
โดยผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างตำนานพระ อุปคุตเรื่องแทรกสำนวนที่ 1 *พระอุปคุตเป็นโลกอุดร* ดังนี้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 1 พระอุปคุตเป็นโลกอุดร

พระอุปคุตเถระเจ้าท่านเป็นโลกอุดร โดยท่านเป็นพระอรหันต์ที่มีปฏิปทาและมีอิทธิฤทธิ์มาก
เกิดหลังพระพุทธองค์นิพพานไปสองร้อยกว่าปี พระอุปคุตเป็นคู่ปรับพญามาร เมื่อพระเจ้าอโศก
มหาราชจะบวระพระธิดาเจดีย์ทั่วชมพูทวีปนั้น พญามารได้มาขัดขวาง พระอุปคุตก็ปราบพญามาร
จนละพศ พระอุปคุตยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบันนับพันๆ ปี โดยเชื่อกันว่าท่านมีรูปร่างผอม ผิวดำ
จำพรรษาอยู่ในปราสาทแก้วผลึก 9 ชั้นในเมืองนาคซึ่งอยู่ในเกษียรสมุทร การที่ท่านดำรงสังขารได้นับ
พันปีเพราะอยู่ในญาณที่เรียกว่าเวทิตินิโรธ เล่ากันว่าครั้งหนึ่งท่านออกจากนิโรธสมาบัติขึ้นมา
บิณฑบาตบนโลก ชาวพม่าผู้หนึ่งได้ใส่บาตรพระอุปคุต พอกลับบ้านก็มีเพชรพลอยต่างๆ ร่วงลงมาจาก
ท้องฟ้า ชาวพม่าคนนั้นจึงกลายเป็นเศรษฐี ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อกันว่าพระอุปคุตเป็นผู้บันดาลโชคลาภ
และท่านจะออกบิณฑบาตในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ อันเป็นที่มาของพิธีตักบาตรเที่ยงคืนในวันเพ็ญพุธ
เพื่อบูชาพระอุปคุตของคนในภาคเหนือ พระอุปคุตเป็นพระผู้ทรงอิทธิฤทธิ์อีกรูปหนึ่งใน
พระพุทธศาสนา เป็นพระผู้ทรงอิทธิฤทธิ์และมีอายุยืนนานเช่นเดียวกับเรื่องหลวงปู่โลกอุดรและเป็น
ตำนานที่สืบเนื่องมาถึงหลวงปู่สรวงแห่งภูตตะแบง (ทิพยจักร, 2551: 50 - 51)

ตำนานสำนวนนี้ตอนต้นมีเนื้อหาตรงกับบางส่วนของแบบเรื่องที่ 3 คือเหตุการณ์ตอนที่ 1
มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปคุต โดยกล่าวถึงการนิมนต์พระอุปคุตมาปราบมารที่มาขัดขวางงาน
บวระพระธิดาของพระเจ้าอโศก และสถานที่ที่อยู่ของพระอุปคุต คือ เมืองนาคในเกษียรสมุทร สำนวน
นี้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระอุปคุตว่ามีรูปร่างผอมและผิวดำ ทั้งยังอธิบายว่าพระอุปคุตเป็นโลกอุดร
ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระภิกษุกลับที่มีอิทธิฤทธิ์มากและมีอายุยืนนาน การเชื่อมโยงว่าพระอุปคุตเป็น

โลกอุดรนั้นก็เพื่อจะนำไปอ้างอิงกับหลวงปู่สรวงซึ่งเป็นพระภิกษุอีกรูปหนึ่งและผู้เขียนต้องการกล่าวถึงการนำตำนานพระอุคุตมาอ้างอิงในประวัติหลวงปู่สรวงจึงเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้างความน่าเชื่อถือเกี่ยวกับหลวงปู่สรวง โดยใช้ตำนานพระอุคุตเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าเรื่องราวของพระเถระที่มีอิทธิฤทธิ์จันมีอายุยืนยาวนานนับพันปีนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ ดังเช่นพระอุคุตและพระภิกษุโลกอุดรในตำนาน

ส่วนเนื้อหาอีกส่วนหนึ่งของตำนานสำนวนนี้ตรงกับแบบเรื่องที่ 4 พระอุคุตบันดาลโชค โดยอ้างอิงตำนานพม่าว่ามีผู้โชคดีได้ทำบุญกับพระอุคุตแล้วพบเพชรพลอยตกจากท้องฟ้า จึงกลายเป็นมหาเศรษฐี และเชื่อมโยงว่าเป็นที่มาของพิธีตักบาตรเที่ยงคืนในวันเพ็ญพุธของภาคเหนือ

การผสมแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร กับแบบเรื่องที่ 4 พระอุคุตบันดาลโชคในตำนานเรื่องแทรกสำนวนที่ 1 พระอุคุตเป็นโลกอุดร จึงกลายเป็นตำนานสำนวนใหม่ที่สนับสนุนมโนทัศน์ “พระอุคุตปราบมาร บันดาลโชค” ที่ปรากฏชัดเจนในวงการพระเครื่องและวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุคุตด้วย ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่มีการผสมแบบเรื่องพระอุคุตปราบมารกับแบบเรื่องพระอุคุตบันดาลโชคจนเกิดเป็นตำนานสำนวนใหม่จึงเป็นลักษณะที่ไม่พบในตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น

4.2.1.3 ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่แตกเรื่องจากเหตุการณ์บางตอนหรือบางอนุภาคจากแบบเรื่องเดิม

การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตอีกลักษณะหนึ่งคือ ตำนานพระอุคุตที่ตัดตอนสั้นๆ มาจากมาจากเหตุการณ์บางตอน หรือบางอนุภาคจากแบบเรื่องเดิม ทำให้ตำนานพระอุคุตที่เกิดขึ้นนี้มีเนื้อหาตรงกับตำนานเดิมแค่เพียงบางส่วนหรือบางอนุภาค มี 9 สำนวน เป็นตำนานอินเทอร์เนต 3 สำนวน ตำนานในนิตยสาร 2 สำนวน และตำนานประเภทเรื่องแทรก 4 สำนวน โดยแตกเรื่องมาจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร 8 สำนวนและแบบเรื่องที่ 5 พระอุคุตแปดรูป 1 สำนวน

แบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมารเป็นแบบเรื่องที่ทำให้เกิดตำนานพระอุคุตสำนวนใหม่ๆ มากที่สุด โดยตำนานที่เกิดขึ้นใหม่นี้อาจมีเหตุการณ์เพียงบางตอน หรือมีอนุภาคเพียงบางอนุภาคที่ตรงกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่แตกเรื่องจากเหตุการณ์บางตอนหรือบางอนุภาคจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร มี 8 สำนวน หากนำตำนานพระอุคุตทั้ง 8 สำนวนที่แตกเรื่องไปจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร มาเปรียบเทียบกับกันจะเห็นว่ามิอนุภาคสำคัญที่ปรากฏร่วม ดังนี้

ตารางที่ 19 ตำนานพระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่ที่แตกเรื่องไปจากแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร

ลำดับเหตุการณ์ในแบบเรื่อง ที่ 3 / ส่วนวน	อิน2	อิน15	อิน17	นิ ต ย 1	นิ ต ย 2	แพทรก 2	แพทรก 8	แพทรก 15
ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์ พระอุปคุต								
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลอง พระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	✓		✓		✓	✓		✓
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้ มหาสมุทร		✓	✓			✓	✓	
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้ สมุทรขึ้นมาปราบมาร	✓		✓		✓			✓
(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบ ช้างคัร่ายให้กลายเป็นหิน								
ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร								
(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก								
(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับ มาร				✓		✓		✓
(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเน่า ผูกคอมาร				✓				
(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคด ผูกมารไว้กับภูเขา	✓	✓	✓					
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา			✓	✓				
(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมืองงาน เสร็จสิ้น				✓				
(k) มารเนรมิตกายเป็น พระพุทธเจ้าตามคำสั่งของพระ อุปคุต								

ตำนานพระอุปคุตที่แตกเรื่องมาจากเหตุการณ์บางตอน หรืออนุภาคบางอนุภาคในแบบเรื่อง
ที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร ทั้ง 8 ส่วนวนแม้จะมีลำดับของอนุภาคไม่ครบถ้วนตามแบบเรื่องพระอุปคุต
ปราบมาร แต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันจะเห็นว่าอนุภาคที่ยังคงดำรงอยู่เป็นส่วนใหญ่วิวเป็นอนุภาค
หลักของแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร ได้แก่

- (a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
- (b) พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร
- (c) การนิมนต์พระอุปัศฺตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร
- (f) พระอุปัศฺตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร
- (h) พระอุปัศฺตเอาผ้ารัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา

อนุภาคหลักของแบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมารที่ยังคงปรากฏในตำนานพระอุปัศฺตที่แตกเรื่องไปจากแบบเรื่องเดิมแสดงให้เห็นว่าอนุภาคเหล่านี้เป็นอนุภาคสำคัญที่เป็นที่จดจำ แม้ว่าจะเกิดตำนานสำนวนใหม่ๆ แต่ก็ยังคงมีอนุภาคเดิมดำรงอยู่ ตัวอย่างเช่นตำนานพระอุปัศฺตจากนิตยสารสำนวนที่ 1 ซึ่งมีชื่อว่า *พระนาคเสนหรือพระอุปัศฺตกับพระยามาร* แม้จะมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องที่ 3 แต่มีรายละเอียดแตกต่างกัน และมีความสับสนระหว่างพระอุปัศฺตกับพระนาคเสน ดังนี้

นิตยสารสำนวนที่ 1 พระนาคเสนหรือพระอุปัศฺตกับพระยามาร

พระยามารพยายามขัดขวางการบรรลุธรรมของพระองค์ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วก็ยังขอให้พระพุทธรองค์ปรินิพพานโดยเร็ว เมื่อพระพุทธรองค์ปรินิพพานแล้ว พญามารพยายามขัดขวางผู้ที่ประพฤติธรรม แต่ต่อมาพญามารต้องหันมายอมรับพระพุทธรเจ้าเพราะพระอรหันต์ที่มีนามว่าพระนาคเสนหรือพระอุปัศฺต เพราะเป็นคู่ปรับกันมาแต่อดีต พระยามารสู้ฤทธิ์พระอุปัศฺตไม่ได้ แต่ไม่ยอมแพ้ พระนาคเสนเห็นว่าพระยามารเป็นเทวดาชั้นสูง รักสะอาด มีจิตใจมาก พระนาคเสนจึงเอาชากสุนัขเหม็นเน่าผูกเชือกแขวนคอพระยามาร พญามารสำนึกถึงความกรุณาของพระพุทธรองค์ที่ไม่เคยทรมาณตนเช่นนี้ จึงยอมรับพระพุทธรเจ้าเป็นที่พึ่ง และปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า พระนาคเสนเห็นว่าพระยามารมีสัมมาทิฐิแล้ว จึงแก้มัดพระยามาร ("พระนาคเสนหรือพระอุปัศฺตกับพระยามาร," 2552: 7)

แม้ตำนานสำนวนนี้จะมีเนื้อหาแตกต่างจากตำนานสำนวนอื่นๆ ในแบบเรื่องพระอุปัศฺตปราบมาร แต่เมื่อตำนานสำนวนนี้มีมาจำแนกเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตปราบมาร จะเห็นอนุภาคสำคัญที่ปรากฏตรงกัน ดังนี้

แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	นิตยสารสำนวนที่ 1
<p>ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร</p> <p>(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>(g) พระอุปคุตเอาชากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร</p> <p>(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา</p> <p>(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น</p>	<ul style="list-style-type: none"> - พญามารคอยขัดขวางผู้ประพาศิธรรม แต่ต้องยอมรับพระพุทธเจ้าเพราะพระอุปคุตหรือพระนาคเสน - พญามารสู้ฤทธิ์พระนาคเสนไม่ได้ - พระนาคเสนเอาชากสุนัขเฝ้าแขวนคอพญามาร - พญามารรำลึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ และปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า - พระนาคเสนแก้มัดพญามาร

ตำนานสำนวนนี้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พญามารก่อกวนพระพุทธรูปศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล คือ เหตุการณ์ที่พญามารทูลขอให้พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน แต่พญามารหันมายอมรับพระพุทธศาสนาเพราะพระอุปคุต สำนวนนี้ให้ความสำคัญกับบทบาทของพระอุปคุตในการปราบมาร ให้หันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา โดยไม่ได้กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราช แต่ตำนานสำนวนนี้สืบสนว่า พระอุปคุตเป็นองค์เดียวกับพระนาคเสนซึ่งเป็นพระอรหันต์หลังสมัยพุทธกาลอีกองค์หนึ่ง การที่พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ในสมัยหลังพุทธกาล และไม่ปรากฏเรื่องของพระอุปคุตในพระไตรปิฎกบาลี จึงมักมีผู้นำเรื่องราวของพระอุปคุตไปผนวกกับประวัติของพระอรหันต์องค์อื่นที่เป็นที่รู้จักพระนาคเสนซึ่งเป็นที่รู้จักในฐานะผู้เอาชนะพระเจ้ามิถินท์ด้วยปัญญา จึงกลายเป็นองค์เดียวกับพระอุปคุตผู้ปราบมาร

ตำนานที่แตกเรื่องไปจากเหตุการณ์หรืออนุภาคบางตอนในแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมารมักมีรายละเอียดของอนุภาคที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ดังเช่นตำนานพระอุปคุตจากอินเทอร์เนตสำนวนที่ 15 ซึ่งมีการเปลี่ยนรายละเอียดของอนุภาค (h) พระอุปคุตเอาฝักรัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา โดยอธิบายว่าพระอุปคุตเสกดอกบัวเป็นบ่วงมัดพญามารไว้ไม่ให้มาทำลายงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นที่มาของการสร้างพระอุปคุตปางปราบมารที่ถือดอกบัวไว้ในมือ จะเห็นว่าการเปลี่ยนรายละเอียดจากการผูกมารด้วยหมาเฝ้าและฝักรัดประคตมาเป็นการใช้ดอกบัว อาจเกิดจากการตีความลักษณะทางประติมานวิทยาของรูปพระอุปคุตที่เปลี่ยนแปลงไปในตำนานสมัยใหม่ เดิมการสร้างพระอุปคุตนิยมทำสัญลักษณ์ดอกบัวเพื่อสื่อถึงการที่พระอุปคุตอยู่ในน้ำ แต่ปัจจุบันได้มีการสร้างตำนานใหม่ที่อธิบายว่าดอกบัวนั้นหมายถึงเหตุการณ์ที่พระอุปคุตเสกดอกบัวเป็นบ่วงมัดพญามาร ซึ่งอนุภาคการเสกดอกบัวเป็นบ่วงมัดพญามารนี้ไม่พบในตำนานสำนวนอื่นๆ อีก ไม่ว่าจะ เป็นสำนวนที่สืบทอดกันในท้องถิ่น หรือสำนวนที่มีการผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ

ส่วนตำนานพระอุปคุตเรื่องแทรกสำนวนที่ 2 ซึ่งมีชื่อว่า *พระอุปคุตบัวเข็ม* ได้มีการขยายความเพิ่มเติมเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตว่าพระอุปคุตได้อธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานที่กายของท่าน 7 แห่ง คือ หน้าผาก ไหล่ทั้งสอง มือทั้งสอง และหัวเข่าทั้ง

สอง จึงเป็นที่มาของการสร้างพระบัวเข็ม จะเห็นว่ามีความพยายามที่จะอธิบายลักษณะของพระบัวเข็มให้สัมพันธ์กับตำนานพระอุคุต โดยเพิ่มเติมว่าพระอุคุตเป็นผู้อธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุมาอยู่ในร่างกายของท่าน ด้วยเหตุนี้การสร้างพระบัวเข็มจึงนิยมทำเป็นหมุด 7 จุดในตำแหน่งที่แทนพระบรมสารีริกธาตุ คำอธิบายเช่นนี้ไม่พบในตำนานสำนวนอื่น

นอกจากนี้ยังมีตำนานอีกสำนวนหนึ่งที่แตกเรื่องมาจากแบบเรื่องที่ 5 พระอุคุตแปดรูป คือตำนานเรื่องแทรกสำนวนที่ 14 ซึ่งชื่อว่า *พระอุคุตกับหลวงปู่เทพโลกอุดร* ตำนานสำนวนนี้มีเนื้อหา ดังนี้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 14 พระอุคุตกับหลวงปู่เทพโลกอุดร

หลวงปู่ขาวเคยกล่าวไว้ว่าหลวงปู่เทพโลกอุดรจะทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาคู่กับพระอุคุต โดยพระอุคุตจะป้องกันภัยต่างๆ มิให้มาทำลายพระพุทธศาสนา พระอุคุตนั้นเป็นพระอรหันต์ที่อาศัยอยู่ที่สระตือทะเล ท่านอาศัยอยู่กับมารดาของท่าน บริเวณนั้นคือบริเวณที่เครื่องบินหรือเรือเดินทะเลมักหายสาบสูญไป ส่วนหลวงปู่เทพโลกอุดรจะอยู่บริเวณภูเขาอันเป็นที่เก็บศพของพระกัสสปมหาเถระซึ่งเป็นอาจารย์ของหลวงปู่เทพโลกอุดร โดยศพของพระกัสสปจะอยู่รองกว่าพระศรีอริยเมตไตรยจะมาเผาศพของท่านเนื่องจากมีวิบากกรรมที่ทำร่วมกันในอดีต

(ภันธกานต์ กิมทอง, ม.ป.ป.-a: 60 - 61)

ตำนานสำนวนนี้มีความคล้ายคลึงกับตำนานในแบบเรื่องที่ 5 พระอุคุตแปดรูปตรงอนุภาคที่กล่าวถึงพระอุคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ที่สระตือทะเล และพระอรหันต์ที่มีรณภาพแล้วอยู่ในภูเขารอพระศรีอารีย์ เช่น พระมหากัสสปะ ซึ่งอนุภาคเช่นนี้จะพบในตำนานไทใหญ่ นอกจากนี้สำนวนนี้ยังมีอนุภาคเหตุการณ์ที่คล้ายตำนานไทใหญ่ เช่น การกล่าวถึงมารดาของพระอุคุตที่อาศัยอยู่ด้วยกันในน้ำยังคล้ายกับแบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลา อนุภาควิบากกรรมของพระศรีอารีย์ที่ต้องเผาศพของพระกัสสปะก็มักพบในตำนานพระอุคุตแปดรูปของไทใหญ่เช่นกัน

ตำนานเรื่องแทรกสำนวนที่ 14 กล่าวถึงพระอุคุตว่าจะทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนาคู่กับหลวงปู่เทพโลกอุดร การกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระอุคุตกับหลวงปู่เทพโลกอุดรนี้คล้ายคลึงกับเรื่องแทรกสำนวนที่ 2 ที่กล่าวว่าพระอุคุตเป็นโลกอุดร เรื่องราวของพระอุคุตกับหลวงปู่เทพโลกอุดรหรือพระภิกษุโลกอุดรมีตำนานบางส่วนที่คล้ายคลึง กล่าวคือมีตำนานว่าหลวงปู่เทพโลกอุดรเกิดเมื่อหลายร้อยปีก่อน ปัจจุบันท่านยังมีชีวิตอยู่ จะปรากฏตัวให้เห็นในรูปลักษณะต่างๆ เมื่อถึงสมัยพระศรีอารีย์จึงจะนิพพาน (อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล, 2552: 112 - 113) เรื่องราวของพระอรหันต์ที่มีชีวิตอยู่ไม่นิพพานจนกว่าจะถึงสมัยพระศรีอารีย์ของหลวงปู่เทพโลกอุดรจึงคล้ายกับตำนานพระอุคุต

ซึ่งอาจเป็นสาเหตุให้มักมีการนำเรื่องราวของพระอุปัศฺตุไปเชื่อมโยงกับหลวงปู่เทพโลกอุดรในตำนานสมัยใหม่

การศึกษาตำนานพระอุปัศฺตุในสื่อสมัยใหม่ทั้ง 34 สำนวนที่มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องเดิม ทำให้พบว่าแม้ตำนานเหล่านี้จะมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องพระอุปัศฺตุที่มีการสืบทอดในท้องถิ่น แต่ก็มีวิธีการผลิตซ้ำตำนานที่หลากหลาย ทั้งการคงเนื้อหาตามตำนานในแบบเรื่องเดิมที่ปรากฏเป็นแบบเรื่องเดี่ยวซึ่งพบ 5 แบบเรื่อง การสร้างตำนานใหม่จากการผสมแบบเรื่อง และตำนานที่แตกเรื่องมาจากเหตุการณ์บางตอนและอนุภาคบางอนุภาค

แบบเรื่องพระอุปัศฺตุปราบมารยังคงเป็นแบบเรื่องที่แพร่หลายในสื่อต่างๆ มากที่สุด รองลงมาคือแบบเรื่องพระอุปัศฺตุบันดาลโชค และแบบเรื่องพระอุปัศฺตุเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า โดยตำนานพระอุปัศฺตุในสื่ออินเทอร์เน็ตมีแบบเรื่องหลากหลายมากที่สุด คือมีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องเดิม 5 แบบเรื่อง ได้แก่ แบบเรื่องพระอุปัศฺตุเป็นลูกนางปลา แบบเรื่องพระอุปัศฺตุเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า แบบเรื่องพระอุปัศฺตุปราบมาร แบบเรื่องพระอุปัศฺตุบันดาลโชค และแบบเรื่องพระอุปัศฺตุแปดรูป การที่พบแบบเรื่องที่หลากหลายมากในสื่ออินเทอร์เน็ตแสดงให้เห็นว่าตำนานพระอุปัศฺตุแบบต่างๆ ได้รับการเผยแพร่สู่การรับรู้ในโลกอินเทอร์เน็ตซึ่งถือว่าการเผยแพร่ที่ไร้ขีดจำกัดและเป็น การเผยแพร่สู่คนในวงกว้างที่รวดเร็วที่สุดด้วย

4.2.2 การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศฺตุที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิม

ตำนานพระอุปัศฺตุในสื่อสมัยใหม่จำนวนไม่น้อยมีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิม ซึ่งเกิดจากการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศฺตุในลักษณะต่างๆ ได้แก่ การนำตำนานจาก *อโศกาวทาน* มาผสมกับแบบเรื่องพระอุปัศฺตุปราบมาร การนำเสนอพุทธประวัติและตำนานการเผยแผ่พุทธศาสนาร่วมกับแบบเรื่องพระอุปัศฺตุปราบมาร การผสมอนุภาคต่างๆ จากหลายแบบเรื่อง การอ้างถึงพระอุปัศฺตุในเรื่องเล่าประวัติพระเกจิอาจารย์

4.2.2.1 การนำตำนานจากอโศกาวทานมาผสมกับแบบเรื่องพระอุปัศฺตุปราบมาร

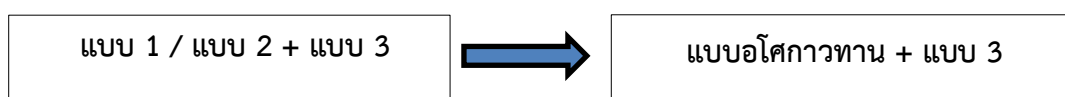
การนำตำนานจาก *อโศกาวทาน* มาผสมกับแบบเรื่องพระอุปัศฺตุปราบมารของไทยเป็นวิธีการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศฺตุที่ทำให้ตำนานใหม่ที่เกิดขึ้นมีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิมอย่างชัดเจน ตำนานพระอุปัศฺตุสำนวนใหม่ที่เกิดขึ้นจะมีเหตุการณ์ตอนกำเนิดและการบวชแบบ *อโศกาวทาน* แต่มีเหตุการณ์ตอนปราบมารตรงกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตุปราบมาร ทำให้โครงสร้างชีวิตของพระอุปัศฺตุมีความสมบูรณ์ตั้งแต่กำเนิด การบวช จนถึงการปราบมารอันเป็นภารกิจตามที่พระพุทฺธเจ้าพยากรณ์ไว้ การนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผสมกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัศฺตุปราบมาร จึงทำให้

ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่มีเนื้อหาที่แตกต่างจากตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น เพราะตำนานพระอุคุตในท้องถิ่นต่างๆ ไม่ปรากฏเหตุการณ์กำเนิดและการบวชแบบตำนาน *อโศกาวทาน*

ลักษณะของการผสมแบบเรื่องที่ทำให้ตำนานพระอุคุตมีความสมบูรณ์ตั้งแต่กำเนิด การบวช และการปราบมารปรากฏในตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่นเช่นกัน แต่มีลักษณะที่แตกต่างจากตำนานแบบ *อโศกาวทาน* ตำนานที่มีเนื้อหาแบบการผสมแบบเรื่องพบทั้งตำนานลายลักษณ์และมุขปาฐะของไทยใหญ่ และไทยยวน ตำนานของไทยใหญ่มีการผสมแบบเรื่องระหว่างแบบเรื่องที่ 1 พระอุคุตเป็นลูกนางปลากับแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร ส่วนตำนานของไทยยวนมีการผสมแบบเรื่องที่ 2 พระอุคุตเป็นลูกพระพุทเจ้ากับแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร ตำนานที่มีลักษณะของการผสมแบบเรื่องเช่นนี้กล่าวถึงกำเนิดที่เหนือธรรมชาติของพระอุคุต การบวช และเหตุการณ์ที่พระอุคุตปราบมาร ลักษณะการผสมแบบเรื่องระหว่างแบบเรื่องที่ 2 กับแบบเรื่องที่ 3 นี้ไม่ปรากฏในตำนานที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่

ตำนานพระอุคุตที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทสื่ออินเทอร์เน็ต ซีดี และหนังสือต่างๆ มักนำเรื่องราวกำเนิดที่เป็นมนุษย์และการบวชจาก *อโศกาวทาน* ของอินเดียมานำเสนอร่วมกับเรื่องพระอุคุตปราบมารแบบไทย โดยระบุว่านำตำนานพระอุคุตมาจากที่มา 2 แหล่งคือ *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* เรื่องราวของพระอุคุตในตำนานสมัยใหม่จึงมีความสมบูรณ์ตั้งแต่กำเนิด จนถึงช่วงวีรกรรมปราบมาร เช่นเดียวกับตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น แต่มีเนื้อหาที่แตกต่างกันไปคนละแบบ

การเกิดตำนานใหม่ที่เป็นส่วนผสมระหว่างตำนานแบบ *อโศกาวทาน* กับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมารจึงแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุต ที่ทำให้เกิดตำนานใหม่ที่แตกต่างจากตำนานที่สืบทอดกันในท้องถิ่น ดังแผนผังแสดงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการผสมแบบเรื่องของตำนาน ซึ่งตำนานที่กล่าวถึงกำเนิดและการบวชแบบ *อโศกาวทาน* ได้มาแทนที่แบบเรื่องเดิม ดังต่อไปนี้

ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่เกิดจากการนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผสมกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร มีทั้งหมด 16 สำนวน สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มตามลักษณะของลำดับเหตุการณ์ในโครงเรื่อง กลุ่มแรก คือ ตำนานที่มีเนื้อหาตามลำดับเหตุการณ์เดิม มี 13 สำนวน ตำนานกลุ่มนี้จะมีเนื้อหา ครึ่งแรกตรงกับลำดับเหตุการณ์ใน *อโศกาวทาน* ส่วนครึ่งหลังตรงกับลำดับ

เหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร ตำนานกลุ่มนี้จะเริ่มต้นด้วยเนื้อหาแบบ *อโศกาวทาน* เสมอแล้วจึงต่อด้วยตำนานพระอุคุตปราบมาร

กลุ่มที่ 2 มี 3 ส่วนวน กลุ่มนี้แตกต่างจากกลุ่มแรกตรงที่มีการนำเหตุการณ์บางตอนจาก *อโศกาวทาน* กับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมารมาผสมกันแล้วเรียบเรียงจัดลำดับใหม่ ไม่ได้นำเสนอที่ละตำนานแบบกลุ่มแรก ทำให้เกิดเป็นตำนานส่วนใหม่ที่เป็นส่วนผสมของ *อโศกาวทาน* และแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร ตำนานทั้ง 2 กลุ่มจึงมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน ดังนี้

กลุ่มที่ 1

ตำนานพระอุคุตที่มีการผลิตซ้ำเนื้อหาแบบกลุ่มที่ 1 มี 13 ส่วนวน ได้แก่ ซีติลำเรื่อง *พระมหาอุคุต* ซีตติ *ประวัติพระอุคุตอรหันตมหาเถระเจ้า* ตำนานอินเทอร์เนตส่วนที่ 12 ตำนานนิตยสารส่วนที่ 7 ชื่อ *พระอุคุตเถระ* ตำนานเรื่องแทรกส่วนที่ 3 ชื่อ *พระอุคุตหยุดภัยพิบัติ* ตำนานจากหนังสือ *พระไตรภาคิมหาลาภ* หนังสือ *ปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์* นิตยสารเทียนชัยฉบับ *ยอดพระอรหันต์ “ไตรภาคิมหาลาภ”* หนังสือ *อุคุต พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา* หนังสือ *พระมหาอุคุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคโลก* หนังสือ *พระอุคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร* หนังสือ *พระธาตุพนมพิริอัญเชิญพระอุคุตต์* หนังสือ *ปาฏิหาริย์บูชาพระอุคุตมหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค*

การนำเสนอตำนานพระอุคุตด้วยการนำตำนานพระอุคุตแบบ *อโศกาวทาน* ที่กล่าวถึงกำเนิดและการบวชของอุคุต มาผนวกกับตำนานพระอุคุตปราบมารแบบที่พบใน *ปฐมสมโพธิกถา* หรือแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมารซึ่งเน้นเรื่องการใช้อิทธิฤทธิ์ของพระอุคุต ทำให้เรื่องราวชีวิตของพระอุคุตมีความสมบูรณ์ตั้งแต่ชาติกำเนิด การออกบวช ความสามารถด้านการแสดงธรรม และการแสดงอิทธิฤทธิ์ปราบมาร

คัมภีร์ *อโศกาวทาน* กล่าวถึงประวัติของพระอุคุตว่าพระพุทธองค์ได้พยากรณ์ไว้ว่าพระอุคุตเป็นพระอนุพุทธที่จะกระทำพุทธกิจแทนพระองค์หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้วพระอุคุตเป็นผู้ที่ทำประโยชน์แก่คนหมู่มากเสมอ ในอดีตชาติเคยเกิดเป็นพญาวานรซึ่งได้ช่วยให้ฤๅษี 500 ตนบรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ชาติที่กำเนิดเป็นอุคุตนั้นได้เกิดเป็นบุตรชายคนที่ 3 ของคุปะตะพ่อค้าน้ำหอมในเมืองมถุรา ก่อนอุคุตบวชได้ช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรือง อุคุตบรรลุธรรมตั้งแต่เป็นฆราวาสจากการหมั่นฝึกจิตให้เป็นกุศลและการเทศนาธรรมแก่นางโสภณีนีวาสวัตตา ฝ่ายพระภิกษุศานกวลินทราบเกี่ยวกับพุทธพยากรณ์จึงอุปสมบทให้แก่อุคุต เมื่ออุคุตบวชก็สำเร็จอรหันต์อย่างรวดเร็ว และกลายเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียง โดยมีอารามอยู่บนเขาแห่งหนึ่ง

พระอุคุตเป็นผู้ที่มีความสามารถในการแสดงธรรม ครั้งหนึ่งขณะที่พระอุคุตแสดงธรรมแก่ชาวเมืองมถุรา พญามารมาขัดขวางโดยบันดาลให้ฝนตกเป็นทรัพย์สินมีค่า ทำให้ชาวเมืองไม่สนใจการ

เทศนาธรรม พระอุปัชฌาย์จึงนำชาวกู ซากสุนัขและซากศพคลั่งงูพญามาร ทำให้พญามารยอมแพ้และ เลื่อมใสพระอุปัชฌาย์ เมื่อพระอุปัชฌาย์แสดงธรรม การเทศนาธรรมของพระอุปัชฌาย์ทำให้มีผู้บวชเป็น พระภิกษุแล้วภายหลังก็บรรลอรหัตผลถึง 18,000 รูป ต่อมาพระอุปัชฌาย์ทราบบว่าพระเจ้าอโศก ประราธนาจะได้พบท่าน จึงได้เดินทางไปที่เมืองปาฏลีบุตร แล้วพระอุปัชฌาย์ก็นำเสด็จพระเจ้าอโศกจาริก ยังสถานที่สำคัญต่างๆ ในพุทธประวัติ

ตำนานพระอุปัชฌาย์ใน *อโศกาวทาน* มีเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ตั้งแต่อดีตชาติ ชาติปัจจุบันที่ กำเนิดเป็นพระอุปัชฌาย์ เหตุการณ์ก่อนบวช การปราบมาร และการพบกับพระเจ้าอโศก ส่วนที่ คล้ายคลึงกันระหว่างตำนานพระอุปัชฌาย์แบบไทยกับตำนานพระอุปัชฌาย์ใน *อโศกาวทาน* คือ เหตุการณ์ ที่พญามารก่อกวนด้วยการบันดาลฝนต่างๆ พระอุปัชฌาย์จึงปราบมารโดยใช้ซากสุนัขแขวนคอมาร และ การกล่าวถึงพระเจ้าอโศก

สิ่งที่แตกต่างกันคือ *อโศกาวทาน* กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ว่ามีอารามอยู่บนภูเขา เป็นพระวิปัสณาจารย์ที่มีชื่อเสียง รวมถึงมีความสามารถทางการแสดงธรรมด้วย โดยไม่ปรากฏเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ ที่อยู่ที่เสด็จทะเล และมีอิทธิฤทธิ์มากจนพระเจ้าอโศกนิมนต์ขึ้นมาปราบมาร ทั้งยังไม่มีเรื่องการผูก มารไว้กับภูเขาจนมารยอมรับพระพุทธศาสนาด้วย เรื่องราวเช่นนี้ปรากฏแต่ในตำนานพระอุปัชฌาย์แบบ ไทย ดังเช่นที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ถูกนำมาผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่จึงเป็น ตำนานพระอุปัชฌาย์ผู้อยู่ที่เสด็จทะเลแบบไทยเป็นหลัก ส่วนเนื้อหาช่วงกำเนิดและเหตุการณ์ก่อนบวช ได้หยิบยืมมาจาก *อโศกาวทาน* เพื่อนำมาเติมเต็มประวัติชีวิตของพระอุปัชฌาย์ให้สมบูรณ์

ลักษณะของการนำเรื่องราวจากคัมภีร์ *อโศกาวทาน* มาผสมกับเรื่องราวใน *ปฐมสมโพธิกถา* พบมากในหนังสือที่ตีพิมพ์ประวัติพระอุปัชฌาย์โดยเฉพาะ โดยหนังสือเหล่านี้ได้เรียบเรียงประวัติ พระอุปัชฌาย์ขึ้นใหม่โดยนำเรื่องราวจาก *อโศกาวทาน* ที่นำเสนออดีตชาติและชาติปัจจุบันที่กำเนิดเป็น มนุษย์มานำเสนอร่วมกับเรื่องราวตอนปราบมารจาก *ปฐมสมโพธิ* และได้อ้างอิงที่มาอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่ได้นำเสนอประวัติชีวิตพระอุปัชฌาย์ที่แตกต่าง จากเดิม คือมีการเลือกสรรตำนานมาเรียงร้อยให้เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์มีความสมบูรณ์ขึ้นในฐานะที่ เป็นมนุษย์ การเลือกสรรประวัติช่วงกำเนิดของพระอุปัชฌาย์จาก *อโศกาวทาน* ซึ่งกล่าวถึงการกำเนิดเป็น บุตรของพ่อค้าในเมืองมถุรา ทำให้พระอุปัชฌาย์มีกำเนิดแบบสามัญชนทั่วไป แตกต่างจากกำเนิด เหนือธรรมชาติแบบตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น

ตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนใหม่ๆ ที่เกิดจากการนำตำนานพระอุปัชฌาย์จาก *อโศกาวทาน* มา ผสมกับตำนานจาก *ปฐมสมโพธิกถา* หรือแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ปราบมาร จึงมีเนื้อหาที่แตกต่างไปจาก ตำนานที่สืบทอดกันในท้องถิ่น เนื้อหาของตำนานเหล่านี้จะเริ่มต้นด้วยลำดับเหตุการณ์จาก *อโศกาวทาน* ที่แสดงประวัติช่วงกำเนิดและการบวชของพระอุปัชฌาย์ เนื้อหาดังกล่าวไม่ปรากฏใน ตำนานแบบพระอุปัชฌาย์ปราบมาร แต่น่าสังเกตว่าจะตัดเหตุการณ์การปราบมารและการพบกับพระเจ้า

อโศกแบบ *อโศกาวทาน* ออกไป แล้วเลือกนำเสนอเหตุการณ์การปราบมารจาก *ปฐมสมโพธิกถา* อันเป็นเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมารแทน ดังที่ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างบางสำนวน ดังนี้

ซีดีลำเรื่องพระมหาอุคุตของอีสาน

อุคุตเกิดในเมืองมธรา เป็นบุตรชายคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอม อุคุตมีรูปร่างผอมบาง แต่ค้าขายเก่ง บิดาของอุคุตเคยตกลงกับพระศานกวลินว่าหากมีบุตรชายจะบวชให้ แต่เมื่อมีบุตรชาย 2 คนแล้วก็ได้พามาให้พระศานกวลินบวช จนอุคุตถือกำเนิด พระศานกวลินมาแสดงธรรมแก่อุคุตจนอุคุตสำเร็จโสดาบัน บิดาจึงต้องยอมให้บวช แม้ว่าอุคุตบวชแล้ว กิจการร้านขายเครื่องหอมของบิดาก็ยังเจริญรุ่งเรือง

เมื่อบวชแล้ว พระอุคุตสำเร็จอรหันต์อย่างรวดเร็ว และมีชื่อเสียงในฐานะพระวิปัสสนาจารย์ วัตินภฏิกการามเป็นวัดของพระอุคุต พระอุคุตได้สั่งสอนลูกศิษย์ทั้งหลายตามรอยพระพุทธเจ้า ดังที่คัมภีร์อโศกาวทานระบุว่าลูกศิษย์ของพระอุคุตบรรลอรหันต์ 18,000 องค์ เมื่อบำเพ็ญบารมีจนสุดแผ่นดินแล้ว พระอุคุตไปบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ใต้น้ำ แต่กายพระอุคุตไม่เปียกน้ำ เพราะมีใบบัวคลุมศีรษะ แม้ฝนตกก็ไม่เปียก พระอุคุตไปบำเพ็ญใต้บาดาล โดยอยู่ในหอแก้วในมหาสมุทรหลวง ฉันทอาหารปีละครั้ง เมื่อจัดงานบุญจะเหวตจะเชิญพระอุคุตมารักษา เพราะพญามารจะเบียดเบียนงาน โดยดึกๆ คนเฒ่าคนแก่จะแห่ไปที่ฝั่งน้ำเพื่อเชิญพระอุคุตมารักษางาน

นับเวลาได้ 218 ปีหลังพุทธกาล พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชแห่งชมพูทวีปชุดพบพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูฝังไว้ พระเจ้าอโศกแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปยังหัวเมืองต่างๆ 84,000 แห่ง และจัดงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกนิมนต์พระสงฆ์มาเพื่อหาผู้ปราบมารในงานฉลองเจดีย์ 84,000 องค์ พระโมคคัลลีสบุตรประชุมหาผู้มีฤทธิ์มากมาป้องกันมาร แต่ไม่มีผู้ใดในที่ประชุมสงฆ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพญามารได้ สามเณรอาคันตุกะอายุ 7 ขวบซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มากจนสามารถช่วยพญานาคจากครุฑได้ แนะนำให้ไปนิมนต์พระอุคุตมาปราบมาร พระ 2 รูปที่มีอภิญาณ์รับหน้าที่ไปเชิญพระอุคุตจากใต้บาดาลตามคำแนะนำของสามเณร โดยพระอุคุตนั้นจำศีลอยู่ในปราสาทแก้วใต้น้ำ พระอุคุตมีฤทธิ์มาก มีใบบัวคลุมเศียรและมีตุ้มเข็มเต็มตัว พระเจ้าอโศกเห็นพระอุคุตผอมก็สงสัยในอิทธิฤทธิ์ เมื่อพระอุคุตออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกส่งความให้ปล่อยช้างไปเหยียบพระอุคุต พระอุคุตทำให้ช้างตกมันกลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกจึงกราบขอขมาพระอุคุต

พญาวัสวัตติมารอิจฉางานบุญของพระเจ้าอโศก จึงบันดาลลมฝนพายุใหญ่ เพื่อจะดับประทีปเทียน พระอุคุตบำเพ็ญสมาบัติ เป่าลมฝนไปจนหมด พญามารบันดาลฝนกรด ทราาย เพลิง ฝนแสนห่า พระอุคุตใช้ฤทธิ์หอบฝนต่างๆ ไปตกนอกจักรวาล พญามารโมโห แปลงเป็นโค พระอุคุตแปลงเป็นเสื่อโคร่ง มารกลายเป็นยักษ์ถือกระบองเท่าลำตาล พระอุคุตแปลงเป็นยักษ์

ใหญ่กว่าสองเท่า มารแปลงเป็นพญานาคมีเจ็ดเศียร พระอุคุตแปลงเป็นครุฑ พญามารเห็นอิทธิฤทธิ์ พระอุคุต จึงกลับคืนร่างมาร แสร้งทำเป็นยอมแพ้

พระอุคุตเนรมิตหมาเฝ้าผูกคอมาร พญามารไปเฝ้าพระพรหม จตุโลกบาล พระอินทร์ เทพสันดุสิต ไม่มีเทพองค์ใดช่วยเหลือพญามารได้ เทพสันดุสิตให้มารกลับมาหาพระอุคุต พระอุคุตจับมารแล้วเสกสายเอวให้ยาวมัดมารไว้กับภูเขาใหญ่ พญามารต้องทรมาณอยู่เจ็ดปีจนกว่าจะจบงานฉลอง มารระลึกถึงพระคุณของพระพุทเจ้าที่ไม่เคยถือโทษมาร และปรารถนาพุทธุหมิ พระอุคุตจึงสั่งสอนให้มารทำแต่ความดี แล้วแก้มัดให้มาร พระอุคุตขอให้มารเนรมิตเป็นพระพุทเจ้า ประชาชนทั้งหลายจึงได้เห็นร่างเนรมิตของพระพุทองค์ หลังจากนั้นมารก็กลับสวรรค์ไปบำเพ็ญบารมี

ชิติลำ *พระมหาอุคุต* แม้จะถ่ายทอดด้วยภาษาอีสาน แต่การเผยแพร่ตำนานพระอุคุตผ่านสื่อชิตีทำให้ตำนานพระอุคุตไม่ได้ผูกติดเฉพาะบริบทของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง การเผยแพร่ตำนานพระอุคุตผ่านสื่อสมัยใหม่ทำให้ตำนานพระอุคุตเผยแพร่ไปในวงกว้างขึ้น และไร้ขีดจำกัด

เนื้อหาของตำนานสำนวนนี้แตกต่างจากตำนานพระอุคุตที่มีการสืบทอดกันในท้องถิ่นอีสาน เนื่องจากตำนานพระอุคุตสำนวนอีสานนั้นปรากฏเพียง 2 แบบเรื่องคือ แบบเรื่องที่ 2 พระอุคุตเป็นลูกพระพุทเจ้า กับแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร แต่ตำนานพระอุคุตสำนวนชิตีมีเนื้อหาตอนต้นตรงกับ *อโศกาวทาน* ผสมกับเนื้อหาจากแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร หากนำมาจำแนกเหตุการณ์โดยเทียบกับ *อโศกาวทาน* และแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร จะเห็นเหตุการณ์ที่ปรากฏตรงกันชัดเจน ดังนี้

ลำดับเหตุการณ์ตามอโศกาวทาน	ชิติลำพระมหาอุคุต
พุทพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุคุตผู้เป็นอนุพุทเจ้า	
อดีตชาติของพระอุคุตที่เกิดเป็นพญาวานรและช่วยให้ฤๅษี 500 คนสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทเจ้า	
พระศากนกวาสินสร้างวัดบนเขาอรุณมณฑลและรำลึกถึงพุทพยากรณ์ จึงเดินทางไปหาพ่อค้ำน้ำหอม	
พ่อค้ำน้ำหอมสัญญากับพระว่าจะยกลูกชายให้บวชในพระพุทศาสนา	-พระศากนกวาสินเถระเคยตกลงกับบิดาของอุคุตว่า หากมีบุตรชายจะให้บวช
อุคุตกำเนิดเป็นบุตรชายคนที่สามของพ่อค้ำน้ำหอม	-อุคุตเป็นบุตรชายคนที่ 3 ของพ่อค้ำน้ำหอม
อุคุตทำการค้ารุ่งเรืองจนบิดาไม่อยากให้บวช	
พระภิกษุสอนธรรมแก่อุคุตทำให้อุคุตบรรลุนิพพานในเพศฆราวาส	-พระศากนกวาสินมาแสดงธรรมแก่อุคุตจนอุคุตสำเร็จโสดาบัน
บิดายอมให้อุคุตบวชตามคำสัญญา	-บิดายอมให้อุคุตบวช
เมื่ออุคุตบวชก็บรรลุนิพพานในเวลาทีรวดเร็ว	-พระอุคุตสำเร็จอรหันต์อย่างรวดเร็ว

พระอุปัชฌ์เป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและทำให้ลูกศิษย์บรรลอรหัตถ์ถึง 18,000 รูป	-พระอุปัชฌ์ทำให้ลูกศิษย์บรรลอรหัตถ์ 18,000 รูป
มารขัดขวางการแสดงธรรม ทำให้พระอุปัชฌ์ต้องปราบมาร	
พระอุปัชฌ์นำพระเจ้าอโศกจาริกยังสถานที่สำคัญต่างๆ ในพุทธประวัติ	
ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌ์ปราบมาร	ซีดีลำพระมหาอุปัชฌ์
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	-พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
(b) พระอุปัชฌ์เป็นพระอรหัตถ์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร	-พระอุปัชฌ์นั้นจำศีลอยู่ในปราสาทแก้วใต้น้ำ พระอุปัชฌ์มีฤทธิ์มาก
(c) การนิมนต์พระอุปัชฌ์จากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	-พระ 2 รูปที่มีอิทธิฤทธิ์รับหน้าที่ไปเชิญพระอุปัชฌ์จากใต้บาดาล
(d) พระอุปัชฌ์แสดงฤทธิ์ปราบช้างครุฑร้ายให้กลายเป็นหิน	-พระเจ้าอโศกสั่งความงูให้ปล่อยช้างไปเหยียบพระอุปัชฌ์ พระอุปัชฌ์ทำให้ช้างตกมันกลายเป็นหิน
(e) พระอุปัชฌ์ป้องกันฝนตก	- มารบันดาลฝนเพื่อทำลายงาน พระอุปัชฌ์ใช้ฤทธิ์หอบฝนต่างๆ ไปตกนอกจักรวาล
(f) พระอุปัชฌ์ใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	- พระอุปัชฌ์แปลงกายเป็นสัตว์ต่างๆ ต่อสู้กับมาร
(g) พระอุปัชฌ์เอาซากสุนัขเฒ่าผูกคอมาร	-พระอุปัชฌ์เนรมิตหมาเฒ่าผูกคอมาร
(h) พระอุปัชฌ์เอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา	-พระอุปัชฌ์เสกสายเอวให้ยาวมัดมารไว้กับภูเขาใหญ่ตลอดงานฉลอง
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา	-มารระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าที่ไม่เคยถือโทษมาร มารสำนึก และปรารถนาพุทธภูมิ
(j) พระอุปัชฌ์ปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	-พระอุปัชฌ์แก้มัดให้มาร
(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของพระอุปัชฌ์	พระอุปัชฌ์ขอให้แปลงเป็นพระพุทธเจ้า

แม้ว่าตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนซีดีลำ *พระมหาอุปัชฌ์* จะมีเนื้อหาตอนต้นตรงกับ *อโศกาวทาน* แต่จะเห็นว่าตัดตอนมาเพียงส่วนที่กล่าวถึงกำเนิดจนถึงการบวช โดยไม่มีเหตุการณ์ที่กล่าวถึงการแสดงธรรมของพระอุปัชฌ์ การปราบมาร การพบกับพระเจ้าอโศก และการนำเสด็จพระเจ้าอโศกจาริกยังสถานที่สำคัญในพุทธประวัติ เหตุการณ์เหล่านี้ปรากฏใน *อโศกาวทาน* แต่ไม่ปรากฏในสำนวนซีดี เนื่องจากสำนวนซีดีดำเนินเรื่องสู่เหตุการณ์ต่างๆ ในแบบเรื่องพระอุปัชฌ์ปราบมาร การตัดเหตุการณ์การปราบมารและการพบกับพระเจ้าอโศกแบบ *อโศกาวทาน* จึงทำให้ไม่มีเหตุการณ์ตอนปราบมารซ้ำซ้อนกันกับแบบเรื่องพระอุปัชฌ์ปราบมาร

ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสมัยใหม่ที่มีเนื้อหาตรงกับตำนานแบบ *โอโคกวาทาน* ผสมกับตำนานพระอุปัชฌาย์ปราบมารมักจะมีเหตุการณ์หลักปรากฏตามลำดับเดิม แต่มีรายละเอียดที่แตกต่างกัน เช่น ตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนนิตยสาร 7 *พระอุปัชฌาย์เถระ* แม้จะมีเนื้อหาตอนต้นตรงกับ *โอโคกวาทาน* แต่ไม่ปรากฏอาชีพของบิดาอุปัชฌาย์ว่าเป็นพ่อค้ำน้ำหอม ชื่อเมืองก็เปลี่ยนจากเมืองมธูราเป็นมิถิลา และไม่ปรากฏชื่อพระสงฆ์ที่เป็นอาจารย์ของอุปัชฌาย์ แต่ได้ขยายความว่าข้อธรรมที่ทำให้อุปัชฌาย์บรรลุโสดาบันในเพศฆราวาสคือ ไตรลักษณ์ ส่วนเนื้อหาที่ตรงกับแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ปราบมารก็มีรายละเอียดที่ต่างกันเช่นกล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมโศกราช ไม่ใช่พระเจ้าอโศกมหาราช หรืออนุภาคพระอุปัชฌาย์เสกหมามาเน้ามัดคอมารก็ขยายความว่าเป็นหมาเน่า 7 ตัว

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการตีพิมพ์หนังสือที่นำเสนอตำนานพระอุปัชฌาย์โดยเฉพาะ ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่เผยแพร่ผ่านหนังสือเหล่านี้จะมีลักษณะเป็นตำนานที่ถูกรวบรวมมาจากแหล่งต่างๆ เพื่อนำเสนอเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ให้มีความสมบูรณ์ครบถ้วนที่สุด ดังตัวอย่างเช่นหนังสือ **พระมหาอุปัชฌาย์ พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคกลาง** ซึ่งเป็นหนังสือที่จัดทำโดยพระครูพุทธนาถิมุตเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันของวัดอุปัชฌาย์ จังหวัดเชียงใหม่ หนังสือเล่มนี้ได้นำตำนานพระอุปัชฌาย์จาก *โอโคกวาทาน* มานำเสนอร่วมกับ *ปฐมสมโพธิกถา* เมื่อนำตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนนี้มาจำแนกเหตุการณ์จะพบว่าเหตุการณ์ปรากฏตรงกับตำนานแบบ *โอโคกวาทาน* ผสมกับตำนานพระอุปัชฌาย์ปราบมาร ดังนี้

ลำดับเหตุการณ์ตาม <i>โอโคกวาทาน</i>	พระมหาอุปัชฌาย์ พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคกลาง
พุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ผู้เป็นอนุพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้าพยากรณ์ว่าพระอุปัชฌาย์จะถือกำเนิด 100 ปี หลังพุทธปรินิพพาน โดยพระอุปัชฌาย์จะเป็นพระอนุพุทธ และทำให้พระภิกษุจำนวนมากบรรลุอรหันต์
อดีตชาติของพระอุปัชฌาย์ที่เกิดเป็นพญาวานรและช่วยให้ฤๅษี 500 คนสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	พระอุปัชฌาย์ในอดีตชาติได้เกิดเป็นพญาวานร ซึ่งช่วยให้ฤๅษี 500 คนบรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า
พระศาณกวาสินสร้างวัดบนเขาอูรัมมณฑลและรำลึกถึงพุทธพยากรณ์ จึงเดินทางไปหาพ่อค้ำน้ำหอม	พระศาณกวาสินได้สร้างวัดที่เขาอูรัมมณฑลและรำลึกได้ถึงพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ จึงไปหาพ่อค้ำน้ำหอม
พ่อค้ำน้ำหอมสัญญาว่าพระอุปัชฌาย์จะยกลูกชายให้บวชในพระพุทธศาสนา	พ่อค้ำน้ำหอมสัญญาว่าถ้ามีลูกชายจะให้บวช แต่มีลูกชายถึงสองคนแล้วก็ไม่ยอมให้บวช
อุปัชฌาย์กำเนิดเป็นบุตรชายคนที่สามของพ่อค้ำน้ำหอม	อุปัชฌาย์กำเนิดเป็นบุตรคนที่ 3

ลำดับเหตุการณ์ตามอโศกawatาน	พระมหาอุปกุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาภ
อุปกุตทำการค้ารุ่งเรืองจนบิดาไม่ยอมให้บวช	เมื่อเติบโตอุปกุตช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี พ่อค้าน้ำหอมอ้างว่าหากอุปกุตค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุนจึงจะให้บวช
พระภิกษุสอนธรรมแก่อุปกุตทำให้อุปกุตบรรลุธรรมในเพศฆราวาส	พระศาณกวาสินสอนธรรมอุปกุตจนบรรลุโสดาบัน
บิดายอมให้อุปกุตบวชตามคำสัญญา	พระศาณกวาสินบันดาลให้อุปกุตค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุน บิดาจึงยอมให้อุปกุตบวช
เมื่ออุปกุตบวชก็บรรลุอรหันต์ในเวลาทีรวดเร็ว	พระศาณกวาสินได้อุปสมบทพระอุปกุตและพาไปที่นภมฤกอรัญญิกาวาส หลังจากพระอุปกุตบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์
	อดีตชาติของพญามาร
มารขัดขวางการแสดงธรรม ทำให้พระอุปกุตต้องปราบมาร	เมื่อพระอุปกุตแสดงธรรมในเมืองมฤรา มารมาขัดขวาง แต่พระอุปกุตก็ปราบมารจนทำให้มารยอมรับพระพุทธศาสนา
พระอุปกุตเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและทำให้ลูกศิษย์บรรลุอรหันต์ถึง 18,000 รูป	การเทศนาธรรมของพระอุปกุตทำให้ชาวเมืองบวชถึง 18,000 รูปแล้วต่อมาก็บรรลุอรหันต์
พระอุปกุตนำพระเจ้าอโศกจาริกยังสถานที่สำคัญต่างๆ ในพุทธประวัติ	
ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปกุตปราบมาร	พระมหาอุปกุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาภ
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	พระเจ้าอโศกประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
(b) พระอุปกุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร	คณะสงฆ์ทราบจากสามเณรรูปหนึ่งว่าพระอุปกุตซึ่งอยู่ที่สะดือทะเลสามารถจะปราบพญามารได้
(c) การนิมนต์พระอุปกุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	คณะสงฆ์ส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปกุตขึ้นมาปราบมาร
(d) พระอุปกุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็นหิน	พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตกมันไปทดลองฤทธิ์ พระอุปกุตบันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน
(e) พระอุปกุตป้องกันฝนตก	พญามารบันดาลฝนแบบต่างๆ พระอุปกุตหอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล
(f) พระอุปกุตใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	พระอุปกุตแปลงกายเป็นสิ่งต่างๆ เพื่อต่อสู้กับพญามาร
(g) พระอุปกุตเอาซากสุนัขเฝ้าคุกอมาร	พระอุปกุตจึงเนรมิตสุนัขเฝ้าคุกไว้ที่คอกพญามารและอธิษฐานไม่ให้ผู้ใดแก้ออกได้

ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌ์ปราบมาร	พระมหาอุปัชฌ์ พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาภ
(h) พระอุปัชฌ์เอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา	พระอุปัชฌ์จับพญามารมัดไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา	พญามารละทิฐิ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและ ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต
(j) พระอุปัชฌ์ปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	พระอุปัชฌ์แก้พันธนาการ
(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของ พระอุปัชฌ์	พระอุปัชฌ์ขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธเจ้าและ พระสาวกทั้งหลาย

หนังสือ **พระมหาอุปัชฌ์ พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาภ** แม้จะดำเนินเรื่องราวตาม *อโศกาวทาน* ในตอนต้น แต่ก็ได้แทรกเนื้อหาที่ไม่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* ด้วย โดยมีเนื้อหาที่กล่าวถึงอดีตชาติของพญามารว่าในชาติที่เกิดเป็นโพธิอำมาตย์ ได้ฝ่าฝืนคำสั่งของพระเจ้ากิงกิสสมหาราช โดยถวายทานแต่พระกัสสปพุทธเจ้าก่อนพระเจ้ากิงกิสสมหาราช ทั้งยังได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าด้วย โดยเรื่องอดีตชาติของมารที่เกิดเป็นโพธิอำมาตย์นี้ปรากฏในคัมภีร์บาลีอื่นๆ ด้วย เช่น อนาคตวงศ์ (ผ่าน วงษ์อ้วน, 2522: 199 - 203) แสดงให้เห็นว่าผู้เรียบเรียงหนังสือคงจะนำเรื่องราวตอนนี้จากคัมภีร์อื่นมาแทรกเอง เพราะ *อโศกาวทาน* ไม่ได้กล่าวถึงอดีตชาติของมาร

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเหตุที่พญามารคอยจองเวรพระพุทธเจ้า เป็นเพราะชาติหนึ่งซึ่งเกิดเป็นชายเลี้ยงม้าที่เป็นเพื่อนกัน ชายเลี้ยงม้าโพธิสัตว์ได้ถวายฟ่อนหญ้าแด่พระพุทธเจ้า แต่อีกคนไม่มีโอกาสจึงอธิษฐานว่าจะคอยขัดขวางไม่ให้อีกฝ่ายได้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงอดีตชาติและความขัดแย้งของพญามารและพระพุทธเจ้านี้ไม่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* เนื้อหาส่วนนี้ยังแสดงถึงอานิสงส์ของการถวายทานแด่พระสงฆ์ผู้ออกจากนิโรธสมาบัติด้วย การกล่าวถึงอานิสงส์อันยิ่งใหญ่ของการถวายทานแด่พระภิกษุที่เพิ่งออกจากนิโรธสมาบัติจึงสอดคล้องกับความเป็นมาของประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ ที่เชื่อกันว่าหากได้ทำบุญกับพระอุปัชฌ์ซึ่งออกจากนิโรธสมาบัติขึ้นมาบิณฑบาต จะมีอานิสงส์ที่ยิ่งใหญ่ ทำให้เป็นมหาเศรษฐี การที่หนังสือเรื่อง **พระมหาอุปัชฌ์ พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาภ** ได้นำเนื้อหาส่วนนี้มาแทรกน่าจะเป็นเพราะเป็นตำนานที่สัมพันธ์กับ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของวัดอุปัชฌ์ตนเอง

หากนำตำนานพระอุปัชฌ์ที่มีการผลิตซ้ำโดยนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผสมกับแบบเรื่องพระอุปัชฌ์ปราบมารทั้ง 13 สำนวนมาเปรียบเทียบกัน จะพบว่ามิลำดับของเหตุการณ์ในตำนานที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้

ตารางที่ 20 แสดงการเปรียบเทียบตำนานพระอุคุตสำนวนที่มีเนื้อหาตรงกับ *อโศกาวทาน* ผนวกกับ
แบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร

ลำดับเหตุการณ์ตามอโศกาวทาน	ซีตีลำ พ ระ ม ห า อุ ป ค ุ ต ข อ ง อี สาน	ซีตี พ ระ ว ี ตี พ ระ อุ ป ค ุ ต อ ร หั น ต ม ห า เถ ร ะ เจ้ า	อิน เท อ ร์ เนื้ ต 12	นิตย สาร 7	เรื่ อ ง แ ท ร ก ที่ 3 พ ระ อุ ป ค ุ ต ห ย ู ต ภ ยั พิ บั ตี	พ ระ ไ ต ร ภ า ตี ม ห า ลาม	ป า ฎิ ท า รีย์ แ ท่ ง ก า ร บู ขา 3 พ ระ อ ร หั น ต้
พุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุคุตผู้เป็น อนุพุทธเจ้า		✓			✓		
อดีตชาติของพระอุคุตที่เกิดเป็นพญา วานรและช่วยให้ฤๅษี 500 ตนสำเร็จเป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า		✓					
พระศากยวงศ์สร้างวัดบนเขาอรุณมุนทะ และรำลึกถึงพุทธพยากรณ์ จึงเดินทางไป หาพ่อค้ำน้ำหอม		✓					
พ่อค้ำน้ำหอมสัญญากับพระว่าจะยกลูก ชายให้บวชในพระพุทธศาสนา	✓	✓		✓		✓	✓
อุคุตกำเนิดเป็นบุตรชายคนที่สามของ พ่อค้ำน้ำหอม	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
อุคุตทำการค้ารุ่งเรืองจนบิดาไม่ยอมให้ บวช	✓	✓	✓	✓		✓	✓
พระภิกษุสอนให้อุคุตฝึกจิตให้มีแต่กุศล ธรรม	✓	✓		✓		✓	✓
อุคุตเทศนาธรรมนางโสเภณีวาสวทตดา จนนางบรรลุลิขิตขันโสดาบัน ส่วนอุคุต บรรลุลิขิตขันอนาคามี		✓					
พระศากยวงศ์เล่าเรื่องพุทธพยากรณ์ เกี่ยวกับอุคุตและขอให้อุคุตบวช		✓					
บิดายอมให้อุคุตบวชตามสัญญา	✓	✓		✓		✓	✓

ลำดับเหตุการณ์ตามอโศกาวทาน	ชิติลำ พระ มหา อุปคุต ของ อีสาน	ชิตี ประ วัตติ พระ อุปคุต อรหัน ต มหา เถระ เจ้า	อิน เทอร์ เน็ต 12	นิตย สาร 7	เรื่อง แทรก ที่ 3 พระ อุปคุต หยุด ภัย พิบัติ	พระ ไตร ภาคี มหา ลาม	ปาฏิ หาริย์ แห่ง การ บูชา 3 พระ อรหัน ต์
เมื่ออุปคุตบวชก็บรรลอรหันต์ในเวลาที รวดเร็ว	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
พญามารมาขัดขวางการแสดงธรรมของ พระอุปคุตด้วยการบันดาลให้ฝนตกเป็น ไข่มุก ทองคำ และเหล่าเทพศาสตราและ นางอัปสรมาร่ำยรา ทำให้มหาชนไม่สนใจ ฟังธรรม							
พญามารนำพวงมาลัยดอกไม้ไปคล้องคอ พระอุปคุต							
พระอุปคุตเอาซากงู ซากสุนัขและซากศพ คล้องเป็นมาลัยให้พญามาร							
พญามารยอมแพ้อำนาจพระอุปคุตและหัน มาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา							
พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรองค์และ พระสาวกตามคำสั่งของพระอุปคุต							
พระอุปคุตเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและทำ ให้ลูกศิษย์บรรลอรหันต์ถึง 18,000 รูป	✓		✓	✓		✓	✓
พระอุปคุตนำพระเจ้าอโศกจาริกไปยัง สถานที่สำคัญในพุทธประวัติ							
ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร							
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุ เจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(b) พระอุปคุตเป็น พระอรหันต์ที่มี อิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ชิติลำ พ ร ะ ม ห า อุปคุต ข อ ง อีสาน	ชิตี ประ วัติ พระ อุปคุต อรหัน ต ม ห า เถ ร ะ เจ้า	อิน เทอร์ เน็ ต 12	นิตย สาร 7	เรื่ อ ง แพ ร ก ที่ 3 พ ร ะ อุปคุต ห ยุ ต ภ ย พิบัติ	พ ร ะ ไ ต ร ภ า ศี ม ห า ลาม	ปาฏิห า ริ ย์ แ ห่ หั ง ก า ร บูชา 3 พระ อรหัน ต์
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทร ขึ้นมาปราบมาร	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างครุฑราย ให้กลายเป็นหิน	✓	✓			✓	✓	✓
(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก	✓	✓		✓	✓	✓	✓
(f) พระอุปคุตใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	✓	✓			✓	✓	✓
(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฒ่าผูกคอมาร	✓	✓	✓	✓		✓	✓
(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้ กับภูเขา	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา	✓	✓	✓	✓		✓	✓
(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมืองงานเสรีจลัน	✓	✓		✓	✓	✓	✓
(k) มารนมรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตาม คำสั่งของพระอุปคุต	✓	✓					✓

ตารางที่ 21 แสดงการเปรียบเทียบตำนานพระอุปัศฺตสํานวนที่มีเนื้อหาดรตรงกับ *อโศกาวทาน* ผนวกกับแบบเรื่งพระอุปัศฺตปราบมาร (ต่อ)

ลำดับเหตุการณ์ตามอโศกาวทาน	ยอดพระ อรหันต์ ไตรภาคี มหาลาภ	อุ ป ศฺ ต พระ อรหันต์ผู้ คํมครอง พระพุท ศาสนาสุ คติความ เชื่อ คน ล้านนา	พระมหา อุ ป ศฺ ต พ ร ะ อรหันต์ผู้ ปราบ มาร บันตล โขคลภ	พระอุป ศฺ ต อรหันต สาวก ผู้ ยั ง มี ชีวิทอยู่ ณ ท้อง มหา สมุท	พระธาตุ พนม พิธิ อัญเชิญ พระ อุปัศฺต	ปาฏิหาริ ย์ บู ชา พระ อุ ป ศฺ ต มหา เถระ คํม ภย ปราบ มาร บันตล โขค
พุทพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัศฺตผู้ เป็นอนุพุทเจ้า	✓		✓	✓		✓
อดีตชาติของพระอุปัศฺตที่เกิดเป็น พญาวนรและช่วยให้ฤษี 500 คน สำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทเจ้า	✓	✓	✓	✓		✓
พระศานกวาสินสร้างวัดบนเขาอรุ มุณฑะและรำลึกถึงพุทพยากรณ์ จึง เดินทางไปหาพ่อค้ำน้ำหอม	✓		✓	✓	✓	
พ่อค้ำน้ำหอมสัญญากับพระว่าจะยก ลูกชายให้บวชในพระพุทศาสนา	✓	✓	✓		✓	✓
อุปัศฺตกำเนิดเป็นบุตรชายคนที่สาม ของพ่อค้ำน้ำหอม	✓	✓	✓	✓	✓	✓
อุปัศฺตทำการค้ารุ่งเรืองจนบิดาไม่ อยากให้บวช	✓	✓	✓		✓	✓
พระภิกษุสอนให้อุปัศฺตฝึกจิตให้มีแต่ กุศลธรรม	✓	✓	✓	✓	✓	✓
อุปัศฺตเทศนาธรรมนางโสเภณี วาสวทตตางนางบรรลุโสตาบัน ส่วนอุปัศฺตบรรลุธรรมชั้นอนาคามี	✓	✓	✓	✓		✓

ลำดับเหตุการณ์ตามอศิกาวทาน	ยอดพระ อรหันต์ ไตรภาคี มหาลาภ	อุ ป ค ุ ต พระ อรหันต์ผู้ คุ้มครอง พระพุทธ ศาสนาผู้ คติความ เชื่อ คน ล้านนา	พระมหา อุ ป ค ุ ต พ ร ะ อรหันต์ผู้ ปราบ มาร บันดาล โชคลาภ	พระอุป ค ุ ต อรหันต์ สาวก ผู้ ยั ง มี ชี วิ ต อยู่ ณ ท้อง มหา สมุทร	พระธาตุ พนม พิธิ อัญเชิญ พระ อุปคุตต์	ปาฏิ หาริย์ บูชาพระ อุปคุต มหาเถระ คัมภีร์ ปราบ มาร บันดาล โชค
พระศานกวาสินเล่าเรื่องพุทธพยากรณ์ เกี่ยวกับอุปคุต และขอให้ อุปคุตบวช	✓	✓	✓		✓	✓
บิดายอมให้อุปคุตบวชตามสัญญา	✓	✓	✓		✓	✓
เมื่ออุปคุตบวชก็บรรลอรหันต์ในเวลา ที่รวดเร็ว	✓	✓	✓	✓	✓	✓
พญามารมาขัดขวางการแสดงธรรม ของพระอุปคุตด้วยการบันดาลให้ฝน ตกเป็นไข่มุก ทองคำ และมีการร้าย รำของเทพและนางอัปสร ทำให้คน ไม่สนใจฟังธรรม	✓	✓	✓			
พญามารนำพวงมาลัยดอกไม้ไป คล้องคอพระอุปคุต	✓	✓	✓			
พระอุปคุตเอาซากงู ซากสุนัขและ ซากศพเป็นมาลัยคล้องพญามาร	✓	✓	✓			
พญามารยอมแพ้อำนาจพระอุปคุต และหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา	✓	✓	✓			
พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุท องค์และพระสาวกตามคำสั่งของพระ อุปคุต	✓		✓			
พระอุปคุตเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียง และทำให้ลูกศิษย์บรรลอรหันต์ถึง 18,000 รูป		✓	✓	✓	✓	✓
พระอุปคุตนำพระเจ้าอศิกเสด็จ จาริกไปยังสถานที่สำคัญในพุทธ ประวัติ		✓		✓		

ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ยอดพระ อรหันต์ ไตรภาคี มหาลาภ	อุปคุต พระ อรหันต์ผู้ คุ้มครอง พระพุทธ ศาสนาผู้ คติความ เชื่อคน ล้านนา	พระมหา อุปคุต พระ อรหันต์ผู้ ปราบ มาร บันดาล โชคลาภ	พระ อุปคุต อรหันต์ สาวก ผู้ยังมี ชีวิตอยู่ ณ ท้อง มหา สมุทร	พระธาตุ พนม ธิธิ อัญเชิญ พระอุป คุตต์	ปาฏิ หารีย์ บูชาพระ อุปคุต มหา เถระ คัม ภักย์ ปราบ มาร บันดาล โชค
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระ ธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มี อิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้ สมุทรขึ้นมาปราบมาร	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้าง ดุร้ายให้กลายเป็นหิน	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(f) พระอุปคุตใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	✓	✓	✓		✓	✓
(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฒ่า ผูกคอมาร	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคด ผูกมารไว้กับภูเขา	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(j) พระอุปคุตปล่อยมารเมื่องานเสร็จ สิ้น	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้า ตามคำสั่งของพระอุปคุต	✓		✓		✓	✓

วิวัฒนาการด้านสื่อสิ่งพิมพ์และการค้นคว้าทางวิชาการเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการนำตำนานดั้งเดิมแบบ *อโศกาวทาน* ของอินเดียมานำเสนอร่วมกับตำนานพระอุปคุตปราบมารแบบไทยและเริ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่ตำนานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกำเนิดที่เหนือธรรมชาติดังตำนานใน

แบบเรื่องที่ 1 พระอุปคุตเป็นลูกนางปลา ของไทใหญ่ และแบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า ของล้านนาและอีสานอันเป็นตำนานพื้นบ้าน ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

การตีพิมพ์งานแปล *โอศกาวทาน* ของ ส. ศิวรักษ์ ทำให้ตำนานพระอุปคุตอินเดียแบบ *โอศกาวทาน* เผยแพร่ไปในวงกว้างมากขึ้นทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ต ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับตำนานพระอุปคุตใน *โอศกาวทาน* ว่าเป็นตำนานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงพระอุปคุต และทำให้ตำนานพระอุปคุตแบบ *โอศกาวทาน* ได้มีบทบาทเข้ามาแทนที่ตำนานท้องถิ่นที่กล่าวถึงกำเนิดของพระอุปคุต ประวัติของพระอุปคุตในช่วงกำเนิดและการออกบวชแบบ *โอศกาวทาน* ของอินเดียจึงเข้ามาเติมเต็มและเชื่อมต่อได้อย่างแนบสนิทกับเหตุการณ์ช่วงปราบมารในตำนานแบบไทย

ลักษณะเด่นของการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่คือ การสร้างสรรค์ตำนานที่เกิดจากการผสมตำนานแบบ *โอศกาวทาน* กับแบบเรื่องที่ 3 ตำนานพระอุปคุตปราบมาร ซึ่งเป็นลักษณะการผสมแบบเรื่องที่ต่างจากการสืบทอดตำนานแบบเดิมซึ่งจะนิยมผสมแบบเรื่องที่ 1 หรือแบบเรื่องที่ 2 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ตอนกำเนิดกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร

การเผยแพร่ตำนานพระอุปคุตแบบ *โอศกาวทาน* ทำให้ประวัติพระอุปคุตมีความสมบูรณ์ขึ้น แต่บางครั้งก็พบว่ามีการเผยแพร่ตำนานโดยอ้างว่านำมาจาก *โอศกาวทาน* นั้นไม่ถูกต้องตามต้นฉบับ ดังเช่น ตำนานพระอุปคุตในซีดี *ประวัติพระอุปคุตอรหันตมหาเถระเจ้า* ซึ่งมีเนื้อหาเริ่มตั้งแต่อดีตชาติของพระอุปคุต กำเนิดเป็นบุตรพ่อค้า การเทศนาธรรมก่อนบวช การบวชและอารามบนเขา ต่อเนื่องมาถึงการปราบมารในสมัยพระเจ้าอโศกที่มีการนิมนต์พระอุปคุตจากสะดือทะเลเพื่อมาคุ้มครองงานฉลองพระธาตุสุภ แล้วดำเนินเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร โดยได้อธิบายว่าเป็นประวัติตาม *โอศกาวทาน* เรื่องราวของพระอุปคุตที่อยู่ใต้มหาสมุทรแล้วใช้อิทธิฤทธิ์ปราบพญามารที่มาก่อวงานฉลองพระธาตุนี้ไม่ปรากฏใน *โอศกาวทาน* การอ้างถึง *โอศกาวทาน* บางครั้งจึงถูกนำมาใช้เพื่อแสดงความเก่าแก่ของตำนานพระอุปคุต แต่ไม่ได้เคร่งครัดกับข้อมูลจาก *โอศกาวทาน* ซึ่งอาจเป็นเพราะคุ้นเคยกับตำนานพระอุปคุตผู้มีชีวิตอยู่ใต้สะดือทะเลแบบไทย ทำให้แม้จะมีการนำเรื่องราวบางส่วนมาจาก *โอศกาวทาน* แต่ก็ยังคงเนื้อหาหลักตามลำดับเหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร

นอกจากนี้จะเห็นว่าเหตุการณ์ในตำนานพระอุปคุตแบบ *โอศกาวทาน* บางเหตุการณ์ก็ถูกตัดออกหรือไม่ปรากฏ โดยเฉพาะเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้อนกันกับเหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร เช่น เหตุการณ์ที่กล่าวถึงพญามารขัดขวางการแสดงธรรมของพระอุปคุต ทำให้พระอุปคุตต้องปราบพญามารให้หันมาอรับพระพุทธศาสนา และเหตุการณ์ที่พระอุปคุตนำเสด็จพระเจ้าอโศกจาริกไปยังสถานที่สำคัญในพุทธประวัติใน *โอศกาวทาน* ซึ่งไม่ปรากฏในซีดีลำ *พระมหาอุปคุต* ซีดี *ประวัติพระอุปคุตอรหันตมหาเถระเจ้า* ตำนานอินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 12 ตำนานนิตยสารสำนวนที่ 7 ตำนานเรื่องแทรกสำนวนที่ 3 หนังสือ *พระไตรภาคิมหาลาก* หนังสือ *ปาฏิหาริย์การบูชา 3*

พระอรหันต์ หนังสือ พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ หนังสือ ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปัชฌาย์มหาเถระ **คัมภีร์** **ปราบมาร** **บันดาลโชค**

นอกจากการนำตำนานพระอุปัชฌาย์จาก *อโศกาวทาน* มานำเสนอร่วมกับตำนานแบบ *ปฐมสมโพธิกถา* ซึ่งตรงกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌาย์ปราบมารแล้ว หนังสือบางเล่มก็นำตำนานอื่นๆ ที่ไม่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* มาเสนอโดยแทรกอยู่ในเนื้อหาด้วย เช่น หนังสือ **พระอุปัชฌาย์ อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะที่ได้นำประวัติพระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลาจากคัมภีร์ไทใหญ่เมืองหนอง รัฐฉาน (สำนวนแปลโดย ประเวศ คำสวัสดิ์) มาแทรกตอนที่กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ว่าเป็นพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญทานสมาบัติอย่างแก่กล้าอยู่ที่สระตือทะเล ก่อนที่จะเข้าถึงเรื่องปราบมาร ดังนี้

พระอุปัชฌาย์เป็นบุตรของมัจฉาเทวีกับอุปัชฌาย์สลิลาบสซึ่งเกิดจากนางมัจฉาเทวีเห็นรูปพระฤๅษีที่ตั้งครุฑ แต่ไม่มีการร่วมประเวณี ต่อมาเมื่ออุปัชฌาย์กุมารเติบโตขึ้นก็ทำจิตเป็นสมาธิจนเข้าถึงธรรม และบรรลุอรหันต์ พระอุปัชฌาย์เหาะไปในอากาศเห็นมหาสมุทรกว้างใหญ่ จึงไปอาศัยอยู่ในปราสาทกลางมหาสมุทรซึ่งเกิดจากบุญบารมีของท่าน พระอุปัชฌาย์ชอบอยู่ลำพัง ปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่ เมื่อเข้ามานสมาบัติครบ 7 วันจะมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ต่างๆ (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 24)

การตีพิมพ์หนังสือ**พระอุปัชฌาย์ อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะจึงเป็นการรวบรวมตำนานพระอุปัชฌาย์จากแหล่งต่างๆ ทั้งตำนานพระอุปัชฌาย์แบบ *อโศกาวทาน* ของอินเดีย แบบ *ปฐมสมโพธิกถา* ของไทย และตำนานพระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลาแบบไทใหญ่มาผลิตซ้ำให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างขึ้น

นอกจากนี้วิธีการนำเสนอตำนานพระอุปัชฌาย์ในหนังสือเล่มนี้ยังได้มีการแบ่งเป็น 3 หัวข้อตามลักษณะเด่นของพระอุปัชฌาย์ที่ต้องการเน้นให้โดดเด่นขึ้น คือ *พระเถระผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์* *พระเถระผู้บำเพ็ญทานสมาบัติอย่างแก่กล้า* และ *พระเถระผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ ปัดเป่าภัยอันตราย* การเลือกเน้นลักษณะเด่นบางประการของพระอุปัชฌาย์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าวัตถุประสงค์ว่าต้องการให้ผู้อ่านรับรู้ลักษณะอันเป็นเลิศของพระอุปัชฌาย์ที่แตกต่างจากพระสาวกรูปอื่น ซึ่งจะเห็นว่าได้หยิบยกลักษณะเด่นด้านการเป็นพระเถระผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ขึ้นมานำเสนอก่อนด้านอิทธิฤทธิ์ การเน้นลักษณะอันเลิศของพระอุปัชฌาย์ดังกล่าวสอดคล้องกับคำโปรยหน้าปกที่ระบุชัดเจนว่า “บูชาพระอุปัชฌาย์มีบุญฤทธิ์และอิทธิฤทธิ์ คำขायดี มีโชคลาภ การงานก้าวหน้า แคล้วคลาดอุบัติเหตุ โรคภัย และช่วยชี้ทางที่ตรงจริตให้ปฏิบัติธรรม” ซึ่งเป็นการตีความตำนานพระอุปัชฌาย์ที่นำมาเสนอเพื่อสื่อความหมายแก่ผู้อ่านที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

อย่างไรก็ดีสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะเป็นสำนักพิมพ์ในเครืออมรินทร์ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจสิ่งพิมพ์ขนาดใหญ่ของประเทศ ทั้งยังเป็นเจ้าของร้านหนังสือในเครืออมรินทร์คือร้านนายอินทร์ หนังสือประวัติพระอุทิศของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะจึงวางจำหน่ายทั้งในร้านนายอินทร์ที่มีสาขาอยู่ทั่วประเทศ และในร้านหนังสืออื่นๆ ที่จำหน่ายหนังสือในเครืออมรินทร์ ดังที่ผู้วิจัยพบว่ามีหนังสือเล่มนี้วางจำหน่ายหลากหลายแห่ง เช่น ร้านนายอินทร์สาขาฟิวเจอร์พาร์ค รัชสิต ร้านหนังสือสนามบินสุวรรณภูมิ ร้านซีเอ็ดสาขาโรบินสันราชบุรี เป็นต้น หนังสือ **พระอุทิศ อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ท้องมหาสมุทร** จึงน่าจะทำให้เรื่องราวของพระอุทิศเป็นที่รับรู้ในวงกว้างมากกว่าที่เป็นมาอันเป็นผลมาจากการขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์

กลุ่มที่ 2

ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานในกลุ่มที่ 2 คือ การเกิดสำนวนใหม่ที่เป็นส่วนผสมระหว่างเรื่องแบบ *อโศกาวทาน* กับแบบเรื่องอุทิศปราบมาร นอกจากตำนานพระอุทิศสำนวนใหม่ที่เกิดจากการนำเนื้อหาตอนต้นจาก *อโศกาวทาน* มาเรียงร้อยต่อกับเนื้อหาในแบบเรื่องพระอุทิศปราบมารแล้ว ยังมีลักษณะการสร้างตำนานพระอุทิศสำนวนใหม่อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดจากการผสมเรื่องแบบ *อโศกาวทาน* กับตำนานในแบบเรื่องพระอุทิศปราบมาร คือ การนำเหตุการณ์จาก *อโศกาวทาน* มาเรียบเรียงและลำดับใหม่ผสมกับเหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุทิศปราบมาร ตำนานสำนวนใหม่ที่เกิดขึ้นจึงเป็นส่วนผสมระหว่างเหตุการณ์จาก *อโศกาวทาน* และแบบเรื่องพระอุทิศปราบมาร มี 3 สำนวนคือ หนังสือ **ประวัติองค์พระหลวงปู่อุทิศอรหันตเจ้า** ตำนานอินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 16 และเรื่องแทรกสำนวนที่ 16 *ประวัติพระอุทิศ*

ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างตำนานพระอุทิศสำนวนใหม่ที่มีการนำเนื้อหาจาก *อโศกาวทาน* มาจัดลำดับใหม่ผสมกับแบบเรื่องพระอุทิศปราบมารจากหนังสือ **ประวัติองค์พระหลวงปู่อุทิศอรหันตเจ้า** ซึ่งจัดพิมพ์โดยกลุ่มเพ็ญพรประจวบในปี พ.ศ. 2555 แม้จะนำเนื้อหาจาก *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* มานำเสนอเช่นเดียวกับหนังสือเล่มอื่นๆ แต่เล่มนี้แตกต่างจากเล่มอื่นเพราะได้นำเนื้อหาจาก *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* มารวมกันโดยตัดต่อเรียบเรียงใหม่ ไม่ได้นำเสนอตามลำดับเหตุการณ์ของต้นฉบับตำนานแต่ละเรื่อง ดังที่ผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหาของตำนานสำนวนนี้ในรูปแบบตารางที่จำแนกเหตุการณ์เพื่อให้เห็นการตัดต่อลำดับของเหตุการณ์ใหม่ ดังนี้

ลำดับเหตุการณ์จากตำนานเดิม	เล่มที่ 4 ประวัติองค์พระหลวงปู่อุปัชฌ์อรหันต์เจ้า
<p>อโศกาวทาน</p> <p>- พุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์</p> <p>- อติชาติของพระอุปัชฌ์ที่เกิดเป็นพญาวานรและได้สังเคราะห์แก่คนหมู่มาก</p> <p>- พระศานกवासินสร้างวัดนฤภูมิการามและรำลึกได้ถึงพุทธพยากรณ์</p> <p>- พ่อค้ำน้ำหอมสัญญากับพระว่าจะยกลูกชายให้บวชในพระพุทธศาสนา</p> <p>- อุปัชฌ์กำเนิดเป็นบุตรชายคนที่สามของพ่อค้ำน้ำหอม</p> <p>- อุปัชฌ์ทำการค้ารุ่งเรืองจนบิดาไม่ยอมให้บวช</p> <p>- พระภิกษุสอนให้อุปัชฌ์ฝึกจิตให้มีแต่กุศลธรรม</p> <p>- อุปัชฌ์เทศนาธรรมแก่นางโสเภณีवासวัตตดา</p> <p>- พระศานกवासินเล่าเรื่องพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับอุปัชฌ์และขอให้อุปัชฌ์บวช</p> <p>- บิดายอมให้อุปัชฌ์บวชตามคำสัญญา</p> <p>- เมื่ออุปัชฌ์บวชก็บรรลุอรหันต์ในเวลาทีรวดเร็ว</p> <p>- พระอุปัชฌ์เป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงและทำให้ลูกศิษย์บรรลุอรหันต์ถึง 18,000 รูป</p>	<p>- พระพุทธองค์มีพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ว่าพระอุปัชฌ์จะเป็นพระอรหันต์เจ้า และจะช่วยให้ภิกษุจำนวนมากบรรลุอรหันต์</p> <p>- ในอดีตชาตินั้นพระอุปัชฌ์เกิดเป็นพญาวานรที่ช่วยให้ฤๅษีบรรลุเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า</p> <p>- พระศานกवासินสร้างวัดบนเขาอุรุมมุนทะและรำลึกถึงพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์</p> <p>- พ่อค้ำน้ำหอมได้ให้สัญญากับพระภิกษุศานกวาสินว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวช</p> <p>- พ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปัชฌ์ เมื่อเติบโตอุปัชฌ์ช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี</p> <p>- พ่อค้ำน้ำหอมอ้างว่าหากอุปัชฌ์ค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุนจึงจะให้บวช</p> <p>- พระศานกवासินได้สอนให้อุปัชฌ์สำรวจจิตของตน จนอุปัชฌ์มีแต่จิตที่เป็นกุศลและค้าขายด้วยธรรม</p> <p>- อุปัชฌ์ไปแสดงธรรมแก่นางवासวัตตดาจนนางบรรลุโสดาบันก่อนสิ้นชีวิต ส่วนอุปัชฌ์ก็บรรลุเป็นพระอนาคามี</p> <p>- ฝ่ายพระศานกवासินบันดาลให้อุปัชฌ์ค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุน พระศานกवासินจึงเล่าถึงพุทธพยากรณ์</p> <p>- บิดายอมให้อุปัชฌ์บวช</p> <p>- หลังจากพระอุปัชฌ์บวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์</p> <p>- ต่อมาพระอุปัชฌ์ได้เทศนาธรรมจนทำให้มีผู้อุปสมบทถึง 18,000 คนและต่อมาทั้งหมดก็บรรลุอรหันต์ผลชื่อเสียงของพระอุปัชฌ์แพร่หลายไปทั่ว แต่พระอุปัชฌ์ได้เนรมิตเรือนแก้วลงไปจำศีลในสะดือทะเล</p>
<p>แบบเรื่องที่ 3 พระอุปัชฌ์ปราบมาร</p> <p>ตอนที่ 1 มูลเหตุของการนิมนต์พระอุปัชฌ์</p> <p>(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน</p>	<p>- พระเจ้าอโศกมหาราชประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน</p>

<p>(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร</p> <p>(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร</p> <p>(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างครุฑร้ายให้กลายเป็นหิน</p>	<p>-คณะสงฆ์ทราบจากสามเณรรูปหนึ่งว่าพระอุปคุตซึ่งอยู่ที่สระตือทะเลสามารถจะปราบพญามารได้</p> <p>-คณะสงฆ์ส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปคุตขึ้นมาปราบมาร</p> <p>-พระเจ้าอโศกให้ปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์พระอุปคุตบันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน</p>
<p>อโศกาวทาน</p> <p>-เมื่อพระอุปคุตแสดงธรรม พญามารบันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทองคำ และบันดาลการพ้อนรำของเทพศาสตราและนางอัปสร ทำให้มหาชนเกิดความโลภ</p> <p>-พญามารนำพวงมาลัยมาคล้องพระอุปคุต</p>	<p>-เมื่อถึงวันฉลองพระสฤป พญามารบันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทองคำ และเหล่าเทพศาสตราและนางอัปสรมาร่ำรำ ทำให้มหาชนไม่สนใจฟังธรรม</p> <p>-พญามารนำพวงมาลัยดอกไม้มไปคล้องคอพระอุปคุต</p>
<p>แบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร</p> <p>ตอนที่ 2 พระอุปคุตปราบมาร</p> <p>(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก</p> <p>(f) พระอุปคุตใช้ฤทธิ์ต่อสู้กับมาร</p> <p>(g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเฒ่าผูกคอมาร</p> <p>(h) พระอุปคุตเอาผ้ารัดประคดผูกมารไว้กับภูเขา</p> <p>(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา</p> <p>(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของพระอุปคุต</p>	<p>-พญามารได้บันดาลให้เกิดฝนต่างๆ พระอุปคุตหอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล</p> <p>-พญามารแปลงเป็นสัตว์ต่างๆ พระอุปคุตก็จำแลงกายต่อสู้กับมาร</p> <p>-พระอุปคุตเนรมิตซากงู ซากสุนัขเฒ่าและซากศพเป็นพวงมาลัยแล้วผูกไว้ที่คอพญามาร พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้</p> <p>-พระอุปคุตจับพญามารมัดไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วันด้วยรัดประคดของท่าน</p> <p>-พญามารสำนึกพระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าและเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา</p> <p>-พระอุปคุตขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธเจ้า</p>
<p>อโศกาวทาน</p> <p>-พระอุปคุตเดินทางไปที่เมืองปาฏลีบุตร และได้นำเสด็จพระเจ้าอโศกจาริกไปยังพุทธสถานต่างๆ</p>	<p>-พระอุปคุตนำพระเจ้าอโศกเสด็จจาริกไปที่สถานที่สำคัญในพุทธประวัติ</p>

ตำนานสำนวนนี้ไม่ได้นำเนื้อหาจาก *อโศกาวทาน* มานำเสนอตามลำดับเดิม แต่ได้นำมาตัดต่อเรียบเรียงใหม่ผสมกับเนื้อหาของตำนานพระอุปคุตปราบมาร ทำให้กลายเป็นสำนวนใหม่ที่มีรายละเอียดต่างจากสำนวนอื่นๆ โดยเฉพาะเหตุการณ์ในการปราบมาร ซึ่งการผสมเนื้อหาระหว่าง

ตำนานทั้งสองแบบเกิดจากการที่ตำนานทั้งสองแบบมีอนุภาคเหตุการณ์บางอนุภาคที่คล้ายคลึงกัน คือ เหตุการณ์ที่มารบันดาลฝน และ เหตุการณ์ที่พระอุปคุตเอาซากสุนัขแขวนคอมาร เมื่อมีการผสมเนื้อหาระหว่างตำนานทั้งสองแบบ จึงทำให้มีรายละเอียดของอนุภาคที่แตกต่างไปจากเดิม

ตำนาน *อโศกาวทาน* กล่าวถึงเหตุการณ์ที่มารบันดาลให้เกิดฝนตกเป็นไข่มุก ทองคำ และการร้ายของเหล่าเทพในวันที่พระอุปคุตแสดงธรรมในเมืองมถุรา ทำให้คนทั้งหลายเกิดกิเลส ไม่สนใจฟังธรรม ซึ่งเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนที่พระอุปคุตจะได้พบกับพระเจ้าอโศก ส่วนตำนาน พระอุปคุตปราบมารกล่าวถึงเหตุการณ์ที่มารบันดาลฝนเพื่อทำลายงานฉลองพระธาตุที่พระเจ้าอโศก เป็นผู้จัดงาน ตำนานพระอุปคุตในสำนวน **ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษีอโศก** ได้นำอนุภาค เหตุการณ์จากตำนานทั้งสองแบบมาผสมกัน โดยกล่าวถึงเหตุการณ์ในวันงานฉลองพระธาตุสุป มาร บันดาลให้ฝนตกเป็นทรัพย์สินมีค่า ทำให้ประชาชนไม่สนใจฟังธรรม และพญามารนำพวงมาลัยมา คล้องคอพระอุปคุต ซึ่งเหตุการณ์นี้ไม่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* ซึ่งอยู่ในแบบเรื่องพระอุปคุตปราบ มาร

เหตุการณ์อีกตอนหนึ่งที่มีการผสมเนื้อหาระหว่างตำนาน 2 แบบ คือ เหตุการณ์ตอนพระอุปคุต ทรมานพญามาร *อโศกาวทาน* กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระอุปคุตเสกซากงู ชากศพและซากสุนัข คล้องที่ ศีรษะ หู และคอของมารตามลำดับ เหตุการณ์ตอนนี้ตรงกับอนุภาคพระอุปคุตเสกหมาเน่ามัดคคอมาร ดังที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* แต่สำนวน **ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษีอโศก** ได้นำอนุภาค เหตุการณ์จาก *อโศกาวทาน* มาผสมกับตำนานเดิม ทำให้มีเนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระอุปคุตเสก ซากงู ชากศพและซากสุนัขเป็นมาลัยคล้องพญามาร ซึ่งอนุภาคเช่นนี้ไม่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา*

อนุภาคเหตุการณ์ที่พระอุปคุตเสกซากงู ชากศพ และซากสุนัขเป็นมาลัยคล้องพญามารนี้เป็น อนุภาคเด่นของตำนาน *อโศกาวทาน* ซึ่งแตกต่างจาก *ปฐมสมโพธิกถา* ที่กล่าวถึงเพียงการเสกซาก สุนัขคล้องคอมาร เมื่อปรากฏอนุภาคการเสกซากงู ชากศพ และซากสุนัขคล้องมาร ในตำนาน พระอุปคุตสำนวนใด จึงทำให้ทราบว่าได้ว่าเป็นอนุภาคหยิบยืมที่มาจาก *อโศกาวทาน* ไม่ใช่ *ปฐมสมโพธิกถา* ดังเช่นตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่ 16 ซึ่งปรากฏอนุภาคการเสกซากงู ชากศพ และ ซากสุนัขเป็นมาลัย ดังนี้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 16

ตำนานพระอุปคุตสยบมารมีดังนี้ ครั้งเมื่อพระเจ้าอโศกเปลี่ยนใจมาเชิดชูอุตมการณ์ พุทธศาสนาที่เน้นอหิงสาและ สันติวิธีนั้น พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่โต ครั้งหนึ่งทรงจัดงานเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า แต่พระยามารอิจฉาจึงรังควา นคูเหมื่อนจะส่งพวงมาลัยอะไรสักอย่างมาให้ ไม่มีใครแก้กฤตยามนต์บางอย่างได้ งานเกือบล่ม

พระมหาอุปคุตแก่ได้ ท่านยังได้แทรกกระดุงงู กระดุงสุนัขและกระดุงคนเข้าไปในมัลลยमार แล้วส่งกลับคืนไปให้มาร พอมารเอามัลลยคล้องคอก็แก้ออกไม่ได้ (อินทรีดำ, 2555: ออนไลน์)

จะเห็นว่าตำนานพระอุปคุตอินทรีเน็ตสำนวนที่ 16 มีเหตุการณ์ตอนต้นตรงกับแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร แต่มีการนำอนุภาคเหตุการณ์ที่มารนำมาลัยมาให้พระอุปคุต และพระอุปคุตส่งซากงู ซากสุนัข และซากศพกลับไปให้มารจากตำนาน *อโศกาวทาน* อันทำให้อนุภาค (g) พระอุปคุตเอาซากสุนัขเน่าผูกคอมาร ตามแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมารมีรายละเอียดที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ตำนานพระอุปคุตแบบ *อโศกาวทาน* ให้ความสำคัญกับความสามารถในการแสดงธรรมของพระอุปคุต ซึ่งทำให้มีลูกศิษย์ที่บวชและบรรลอรหันต์ถึง 18,000 รูป และยังคงกล่าวถึงอารามของพระอุปคุตว่าอยู่ที่ภูเขาแห่งหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากตำนานพระอุปคุตปราบมารที่เน้นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต และที่อยู่ของพระอุปคุตก็อยู่ใต้มหาสมุทร การนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผสมกับตำนานพระอุปคุตปราบมารแบบไทย ทำให้ตำนานของพระอุปคุตมีความลึกลับซับซ้อนมากขึ้น ทั้งยังแสดงให้เห็นความพยายามที่จะสร้างประวัติชีวิตของพระอุปคุตให้ละเอียดและสมบูรณ์ตามความคิดของผู้เรียบเรียง ดังที่ปรากฏเหตุการณ์ตอนพระอุปคุตเทศนาธรรมอันทำให้เกิดภิกษุถึง 18,000 รูป และต่อมาได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งหมดในตำนานพระอุปคุตประเภทหนึ่งคือ ได้แก่ **อุปคุต พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา พระมหาอุปคุตพระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชคลาภ พระอุปคุตอรหันต์สาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุปคุตต์ ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปคุตมหาเถระ คัมภีร์ปราบมารบันดาลโชค ประวัติองค์พระหลวงปู่อุปคุตอรหันต์เจ้า**

การเรียบเรียงตำนานพระอุปคุตให้มีประวัติชีวิตที่สมบูรณ์ตั้งแต่กำเนิด การบวช จนถึงวีรกรรมปราบมาร โดยนำเสนอบทบาทความสำคัญของพระอุปคุตทั้งในด้านการแสดงธรรมและการใช้อิทธิฤทธิ์ในการปราบมาร ด้วยการนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* มาผสมกับตำนานพระอุปคุตปราบมารแบบไทย ทำให้พระอุปคุตกลายเป็นพระอรหันต์ที่มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งด้านการแสดงธรรม และด้านอิทธิฤทธิ์ในตำนานที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ

นอกจากการนำเสนอลักษณะเด่นของพระอุปคุตทั้งด้านทางธรรมและอิทธิฤทธิ์แล้ว ยังพบว่าเหตุการณ์บางตอนจากตำนานแบบ *อโศกาวทาน* ยังถูกนำมาตีความเพื่อเสริมบทบาทของพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์ผู้บันดาลโชคลาภด้วย ดังตำนานพระอุปคุตในหนังสือ **พระอุปคุตอรหันต์สาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ในหัวข้อ “พระเถระผู้บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์” กล่าวถึงประวัติของอุปคุตก่อนบวชซึ่งช่วยบิดาค้าขายน้ำหอม ทำให้ครอบครัวร่ำรวย ดังนี้

ด้วยความที่หนุ่มน้อยอุคุปต์มีรูปลักษณ์งดงาม ผิวกายอ่อนนุ่มราวกับสำลี กิริยาสุภาพอ่อนน้อม วาจาดี และมีความซื่อสัตย์ จึงทำให้ร้านน้ำหอมแห่งนี้ขายดีที่สุดในเมืองมธรา ส่งผลให้ครอบครัวของอุคุปต์มีฐานะร่ำรวยขึ้นถึงขั้นเศรษฐีของเมือง

(วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 18)

หนังสือเล่มนี้ยังได้ตีความเหตุการณ์ที่อุคุปต์ค้าขายร่ำรวยโดยเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องการบูชาพระอุคุตต์ด้านโชคลาภ ดังนี้

ด้วยเหตุนี้จึงสันนิษฐานกันว่า ความเชื่อในเรื่องการบูชาพระอุคุตต์เพื่อมุ่งหวังให้กิจการเจริญรุ่งเรือง มีโชคมีลาภ หมดหนี้หมดสิน มีกินมีใช้ และเป็นที่รักใคร่เมตตาแก่ผู้พบเห็น ก็สืบเนื่องมาจากลักษณะของท่านเมื่อครั้งเป็นฆราวาส ซึ่งค้าขายน้ำหอมด้วยความซื่อสัตย์อ่อนน้อมถ่อมตนนั่นเอง

นอกจากนี้ในคัมภีร์อโศกาวทาน ตอน “พระอุคุปต์กับพญามาร” ก็ยังปรากฏเนื้อความหลังจากพญามารยอมศิโรราบแก่พระอุคุตต์โดยดี พญามารได้กล่าวสรรเสริญพระอุคุตต์เป็นคาถาว่า

“คนใดต้องการปลาสนาการไปจากความยากจน อันเป็นทางแห่งความเสื่อม เพื่อเข้าถึงความเจริญแห่งโลกทรัพย์อันมหาศาลในโลกนี้ ขอให้ตั้งใจฟังธรรมด้วยศรัทธา”

นั่นจึงหมายความว่า พระอุคุตต์ทรงเป็นเอตทัคคะด้านการเทศนาอย่างแท้จริง และสามารถแนะนำหนทางความเจริญทางโลกทรัพย์แก่บรรดาฆราวาสได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 19)
CHULALONGKORN UNIVERSITY

การนำตำนานพระอุคุตต์จาก *อโศกาวทาน* ช่วงเหตุการณ์ก่อนบวช ซึ่งพระอุคุตต์ช่วยบิดาค้าขายจนรุ่งเรืองมานำเสนอร่วมกับแบบเรื่องพระอุคุตต์ปราบมาร จึงสนับสนุนการตีความว่าพระอุคุตต์เป็นพระอรหันต์ที่บันดาลโชคลาภ เหมาะกับผู้ประกอบการต่างๆ พระอุคุตต์จึงเป็นพระอรหันต์ที่ทั้งปราบมารและบันดาลโชคลาภในเวลาเดียวกัน ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับการตั้งชื่อหนังสือที่นำเสนอตำนานพระอุคุตต์ในปัจจุบันซึ่งจะพบว่ามี การเน้นคุณสมบัติเด่นของพระอุคุตต์ต่อท้ายชื่อพระอุคุตต์ และมักมีคำว่า “ปราบมาร บันดาลโชค” ปรากฏควบคู่กัน เช่น **พระมหาอุคุตต์พระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชคลาภ ปาฏิหาริย์บูชาพระอุคุตต์มหาเอระ คุ่มภัย ปราบมารบันดาลโชค**

นอกจากนี้หากเปรียบเทียบกับคติการบูชาพระอุคุตต์ที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่นจะเห็นว่าคนไทยวนล้าวนาเชื่อกันว่าการได้ทำบุญกับพระอุคุตต์จะมีอานิสงส์มาก ทำให้ร่ำรวยเป็นมหาเศรษฐี

คติความเชื่อดังกล่าวยังคงได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง ดังที่ปรากฏตำนานพระอุคุตบันดาลโชคซึ่งสัมพันธ์กับประเพณีตักบาตร “เป็งปู้ด” ของคนล้านนา โดยที่ไม่ปรากฏการรับรู้ตำนานที่กล่าวถึงประวัติของพระอุคุตในช่วงที่เป็นพ่อค้าแบบ *อโคกาวทาน* การตีความว่าการบูชาพระอุคุตจะช่วยส่งเสริมด้านโชคลาภความร่ำรวยโดยเชื่อมโยงกับตำนานพระอุคุตใน *อโคกาวทาน* จึงเป็นลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในความหมายใหม่ที่แตกต่างจากตำนานพระอุคุตบันดาลโชคที่รับรู้กันในท้องถิ่นภาคเหนือ และทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุตในมโนทัศน์ “พระปราบมาร บันดาลโชค” จากตำนานพระอุคุตที่ผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่

ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตโดยนำตำนานจาก *อโคกาวทาน* มานำเสนอร่วมกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมารในตำนานพระอุคุตทั้ง 16 สำนวน จึงทำให้ตำนานพระอุคุตสำนวนใหม่ที่เกิดขึ้นมีทั้งเนื้อหาและความหมายใหม่ที่แตกต่างไปจากตำนานเดิมที่สืบทอดกันในสังคมท้องถิ่น

4.2.2.2 การนำเสนอเหตุการณ์อื่นตามพุทธประวัติร่วมกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร

ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่ทำให้เกิดตำนานใหม่ที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิมอีกลักษณะหนึ่ง คือการนำเสนอเหตุการณ์จากพุทธประวัติหลังจากที่พระพุทธองค์ปรินิพพานก่อนที่จะนำเสนอตำนานพระอุคุตปราบมาร หรือการนำเสนอเนื้อหาส่วนอื่นที่มีได้เกี่ยวข้องกับประวัติพระอุคุตโดยตรง เช่น เรื่องมาร หรือการฝังพระธาตุ ลักษณะนี้อาจไม่ต่างจากการนำเสนอตำนานพระอุคุตในวัฒนธรรมลายลักษณ์ซึ่งมักปรากฏตำนานพระอุคุตแทรกในวรรณกรรมชื่ออื่น เช่น *ปฐมสมโพธิกถา* *พระนิพพานโสทร* หรือคัมภีร์ *มหาอุคุต* ล้านนาซึ่งนำเสนอเรื่องราวการสังคายนาพระไตรปิฎกและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังสุวรรณภูมิก่อนนำเสนอตำนานพระอุคุตปราบมาร

ตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่ที่มีการนำเนื้อหาจากพุทธประวัติมานำเสนอร่วมกับเหตุการณ์พระอุคุตปราบมาร มี 1 สำนวนคือลานเตียมเรื่อง *มหาอุคุตมัตถพญามาร* ซึ่งมีเนื้อหาทั้งหมด 6 ผูก ตันเรื่องผูกที่ 1 กล่าวถึงอดีตชาติของพญามารและเหตุการณ์ที่พญามารพยายามทำลายพุทธศาสนาครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อเชื่อมโยงว่าต่อไปพระอุคุตจะเป็นผู้ที่มาสอนพญามารผู้นี้ให้ศรัทธาในพระพุทธศาสนา เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการปราบมารของพระอุคุตอยู่ในผูกที่ 2 – 6

ลานเตียม *มหาอุคุตมัตถพญามาร* มีเนื้อหาตอนต้นเรื่องเป็นเหตุการณ์อื่นเกี่ยวกับพุทธประวัติ จากนั้นจึงเป็นเหตุการณ์จากแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร ดังนี้

เหตุการณ์สำคัญ	ลานเทียนมหาอุปคุตต์พระยามาร
<p>-เนื้อหาส่วนที่เพิ่มเกี่ยวกับอดีตชาติพญามารและพุทธประวัติที่กล่าวถึงพญามารคอยรังควานพระพุทเจ้าและพระสาวกให้ได้รับความลำบากหลายครั้ง</p> <p>-เนื้อหาเกี่ยวกับการฝังพระบรมสารีริกธาตุในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู</p>	<p>- เทวบุตรมารเป็นผู้มีฤทธิ์มากเป็นใหญ่ในฉกามาพจรเหตุที่พญามารมีฤทธิ์มากเพราะชาติก่อนได้ทำบุญกับภิกษุผู้เป็นเอตทัคคะทางอิทธิฤทธิ์ในสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้า แต่ต่อมาคบมิตรชั่วจึงมุ่งร้ายพระพุทศาสนา</p> <p>- พญามารส่งธิดามารทั้งสามไปรังควานพระสิทธัตถะที่ควงไม้โพธิ์ แต่ไม่สำเร็จ พญามารยกพลมารไปรังควานพระสิทธัตถะที่โพธิ์บัลลังก์ แต่ก็พ่ายแพ้</p> <p>-พญามารกลั่นแกล้งพระโมคคัลลานเถระ ทั้งยังบันดาลให้พระพุทเจ้าและพระสาวกทั้งหลายไม่ได้รับอาหารจากการบิณฑบาต</p> <p>- กล่าวถึงพระสาวกของพระพุทธองค์ที่จะเป็นผู้มาสอนพญามารในภายหลัง นั่นคือพระอุปคุต</p> <p>-กล่าวถึงเมืองโรมวิสัยซึ่งผู้คนในเมืองชำนาญการทำหุ่นยนต์ ชาวเมืองโรมวิสัยผู้หนึ่งหนีมาอยู่เมืองปาดลิวบุตร</p> <p>- พระเจ้าอชาตศัตรูทำการฝังพระธาตุ และให้ชายเมืองโรมวิสัยผู้รู้มนต์มาผูกยันต์ป้องกันรักษาพระธาตุ</p>
ลำดับเหตุการณ์ตามแบบเรื่องที่ 3 พระอุปคุตปราบมาร	ลานเทียนมหาอุปคุตต์พระยามาร
(a) พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน	-พระเจ้าอโศกราชประสงค์จะจัดงานฉลองเจดีย์ทั้ง 84,000 แห่งเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วันแต่เกรงว่าจะมีภัยเบียดเบียนงานบุญของพระองค์ จึงไปปรึกษาพระอริยสงฆ์ขอให้พระภิกษุผู้มีฤทธิ์ช่วยป้องกันอันตราย
(b) พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร	- สามเณรผู้มีฤทธิ์กล่าวถึง “ติสะนาคะอุปคุต” ซึ่งเนรมิตปราสาทแก้วเจ็ดประการอยู่ใต้มหาสมุทร ซึ่งพระพุทธองค์เคยพยากรณ์ไว้ว่าพระอุปคุตจะเป็นผู้สั่งสอนพญามาร
(c) การนิมนต์พระอุปคุตจากใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร	- พระอริยสงฆ์จึงมอบหมายให้พระภิกษุผู้มีฤทธิ์ 2 รูปไปอาราธนาพระอุปคุตที่ใต้มหาสมุทร
(d) พระอุปคุตแสดงฤทธิ์ปราบช้างดุร้ายให้กลายเป็นหิน	-พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตกมันไปทดลองฤทธิ์พระอุปคุต พระอุปคุตก็อธิษฐานให้ช้างเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกมาขอขมา พระอุปคุตจึงบันดาลให้ช้างฟื้นชีวิตดังเดิม
(e) พระอุปคุตป้องกันฝนตก	-เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารได้บันดาลลมฝนต่างๆ เพื่อจะดับประทีปงานฉลอง พระอุปคุตใช้ฤทธิ์หอบลมฝน

	ทั้งหมดไปทิ้งนอกจักรวาล
(f) พระอุปัคฺตใ้ใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับมาร	- พญามารแปลงเป็นสัตว์ต่างๆ มาทำลายงาน พระอุปัคฺตก็เนรมิตกายต่อสู้กับมาร
(g) พระอุปัคฺตเอาชากสุนัขเฝ้าผูกคอมาร	- พระอุปัคฺตเนรมิตสุนัขเฝ้าแขวนคอพญามาร พญามาร ไปขอความช่วยเหลือจากท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระยาพรหม ก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้
(h) พระอุปัคฺตเอาผ้ารัดประคตผูกมารไว้กับภูเขา	- พระอุปัคฺตปลดชากสุนัขออก แล้วเนรมิตผ้ากัมพล มัดคอพญามารไว้กับเขาสิเนโร แล้วกล่าวกับพญามารว่า จะต้องอยู่ที่ภูเขาสิเนโรจนกว่าจะจบงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน
(i) มารยอมรับพระพุทธศาสนา	- เมื่องานฉลองสิ้นสุดลงพระอุปัคฺตจึงไปที่เขาสิเนโรราช พระอุปัคฺตได้ยินพญามารกล่าวรำลึกพระคุณของ พระพุทธเจ้าและปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า
(j) พระอุปัคฺตปล่อยมารเมื่องานเสร็จสิ้น	- พระอุปัคฺตปลดผ้าที่มัดพญามารออก
(k) มารเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าตามคำสั่งของ พระอุปัคฺต	- พระอุปัคฺตขอให้พญามารเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าแก่ พระอุปัคฺต ก่อนที่จะให้พญามารกลับไปอยู่ที่สวรรค์ ชั้นปรนิมมิตสวสวัตตี ส่วนพระอุปัคฺตก็อำลาพระเถระ ทั้งหลายและพระเจ้าอโศกกลับไปยังท้องมหาสมุทร ดั้งเดิม
เนื้อหาส่วนที่เพิ่มเติมจากเรื่องพระอุปัคฺตปราบมาร	- พระเจ้าอโศกเผาตนเองต่างประทีปบูชาพระมหาธาตุ เจดีย์ - การกำจัดผู้วิรุฬหาร้างหุ่นยนต์

จะเห็นว่าแม้ลานเทียมนำนวนนี้จะชื่อว่า *มหาอุปัคฺตมัตตพระยามาร* แต่ก็นำเสนอเนื้อหาบางส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตอนพระอุปัคฺตปราบมาร เช่น การกล่าวถึงอดีตชาติของพระยามาร การฝังพระธาตุและเรื่องชาวเมืองโรมวิสัยผู้เชี่ยวชาญการผูกยนต์ ก่อนจะกล่าวถึงการปราบมาร เนื้อหาส่วนนี้ตรงกับ “มารวิภาค” ในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* โดย “มารวิภาค” มีเนื้อหากล่าวถึงมารและธิดามาร การที่มารจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เรื่องการสร้างหุ่นยนต์ การสร้างสถานที่ฝังพระธาตุ การค้นหาพระธาตุ การทำลายหุ่นยนต์ การฉลองพระธาตุสุก การปราบมารของพระอุปัคฺต และการบูชาพระสถูปด้วยพระวรกายของพระเจ้าอโศก (พระสังฆธรรมโฆษเถระ, 2528: 116 - 136) ลานเทียมน *มหาอุปัคฺตมัตตพระยามาร* จึงมีเนื้อหาตรงกับ “มารวิภาค” ใน *โลกบัญญัติ* มากกว่า *ปฐมสมโพธิกถา* และ *มหาอุปัคฺต*

นอกจากนี้ในตอนท้ายของลานเทียนฉบับนี้ยังได้กล่าวสรรเสริญอานิสงส์การทำบุญของพระเจ้าอโศกด้วย ดังนั้นแม้เนื้อหาหลักจะเป็นเรื่องพระอุคตปราบมาร แต่ผู้เรียบเรียงลานเทียนฉบับนี้ก็ให้ความสำคัญกับเนื้อหาส่วนอื่นที่ต้องการสอดแทรกตามวัตถุประสงค์ของผู้เรียบเรียงด้วย ดังจะเห็นว่าการที่สรรเสริญอานิสงส์การทำบุญของพระเจ้าอโศกมหาราชก็เพื่อปลูกฝังศรัทธาในพระพุทธศาสนา สอดคล้องกับการพิมพ์ลานเทียนเพื่อไว้ให้พุทธศาสนิกชนนำไปถวายวัดตามประเพณีทานธัมม์ของคนภาคเหนือ

4.2.2.3 การสร้างตำนานใหม่จากการผสมอนุภาคจากหลายแบบเรื่อง

ตำนานพระอุคตสำนวนใหม่ที่เกิดจากการรวมอนุภาคต่างๆ จากหลายแบบเรื่องมาผสมกัน มี 3 สำนวน โดยมีตำนานอินเทอร์เนต 2 สำนวน คือ อินเทอร์เนตสำนวนที่ 4 กับอินเทอร์เนตสำนวนที่ 7 ซึ่งมาจากคนละเว็บไซต์แต่มีเนื้อหาเหมือนกันจนมีแนวโน้มว่าน่าจะได้อัฒมมาจากผู้เขียนหรือผู้เล่าคนเดียวกัน ส่วนตำนานอีกสำนวนหนึ่งคือ ตำนานพระอุคตที่เผยแพร่ผ่านสื่อกระจายเสียงในงานประเพณีสิบสองมณเฑาะว์บั้งไฟ บ้านปางหมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ. 2554

ตำนานที่เกิดจากการผสมอนุภาคต่างๆ จากหลายแบบเรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นการรับรู้ตำนานพระอุคตที่ไม่สมบูรณ์ตามแบบเรื่องเดิม ทำให้ปรากฏเพียงบางอนุภาคที่เป็นที่จดจำและทำให้เกิดการนำมาผสมกันจนกลายเป็นสำนวนใหม่ ดังที่จะยกตัวอย่างตำนานอินเทอร์เนตสำนวนที่ 4 ดังนี้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 4

ตำนานวันเป็งบู้ด มีมาแต่อดีตกาลเมื่อตอนที่พระพุทธเจ้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว และได้มาผจญมาร โดยมารมาหาเรื่องกลั่นแกล้ง ด้วยการให้ช่างที่ตกมันชื่อ "นาราครินทร์" ให้มาไล่แทงพระพุทธเจ้า ช่างตกมัน "นาราครินทร์" นี้จะทำร้ายพระพุทธเจ้าตอนออกบิณฑบาต พอตีแม่ของ "พระอุคต" ซึ่งเป็นนางเงือก อยู่ใต้มหาสมุทร รู้ด้วยจิตวิญญาน จึงได้ส่งกระแสน้ำไปยัง พระอุคตที่อยู่ใต้ท้องมหาสมุทร จุดสะดือทะเล แฉ่งให้ลูกไปช่วยเหลือพ่อ (ในอดีตชาติ) ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้า พระอุคตนั้นเป็นพระมีฤทธิ์ เก่งในเรื่องการปราบมาร การสะกดจิต เมื่อมาถึงก็ได้จัดการเอาผ้าที่มัดเอวพระอุคตทำการมัดพญามาร และสะกดจิตให้ช่าง "นาราครินทร์" ใช้งานลงดินแล้วช่างออกไปไม่ได้ สร้างความทรมานให้กับช่าง "นาราครินทร์" ซึ่งจุดนี้จะไปออกในบทสวด "พาหุง" ที่พระสงฆ์จะสวดเป็นบทที่ 3 เรียกว่า "นาราครินทร์ชนะมะล้าง" เมื่อพระอุคตได้ทำการสะกดจิตช่างนั้นแล้ว และพระพุทธเจ้าเห็นว่าช่างนาราครินทร์ได้ยอมแล้ว พระพุทธเจ้าจึงได้แฉ่งให้กับพระอุคต ให้พ่อและปล่อย ซึ่งจะอยู่ในบทสวดว่า "เมตตัง ปุเสกะวิธินาหิตะวามูนิลโป"

ตามความเชื่อ พระอุปคุต นั้นจะออกมาโปรดสัตว์ บิณฑบาตบนโลกมนุษย์โดยจะออกมา ในเดือน 6 เหนือหรือเดือนล้านนา ขึ้น 15 ค่ำเท่านั้น โดยจะมาออกมาในหลายรูปแบบ เช่น อาจจะเป็นขอทาน มาขอทานก็มี หรือเป็นสามเณรน้อยก็มี เป็นสัตว์ก็มี แล้วแต่พระอุปคุตจะเสด็จออกมาโปรด ฉะนั้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เหนือ จึงมีความเชื่อว่าคนไหนได้ทำบุญหรือใส่บาตร จะด้วยวิธีใดก็ตาม หรือให้ทานในวันดังกล่าว คนนั้นจะมีโชคมีลาภ คิดประสงค์อันใดจะได้สมปรารถนา เพราะ "พระอุปคุต" นั้นเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า จากจำนวน 2,500 รูป มีพระอุปคุตรูปนี้รูปเดียวที่มีอิทธิฤทธิ์ มีบารมีที่แก่กล้ากว่าพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้ารูปอื่น และไม่ขอลือเมืองมนุษย์ แต่จะไปจำศีลอยู่ใต้มหาสมุทรจุดสะดือทะเลที่ลึกที่สุด และมีอายุยืนยาวที่สุด 5000 พรรษา เท่ากับศาสดาของพระพุทธเจ้า ฉะนั้นชาวล้านนา จึงได้ถือเอาเป็นประเพณี ในการตักบาตรเที่ยงคืนกับพระอุปคุต ทุกวันขึ้น 15 ค่ำที่ตรงกับวันพุธเรียกว่า "วันเป็งปู้ด" ("ชาวล้านนาแท้ทำบุญตักบาตรชาวเที่ยงคืน วันเป็งปู้ด ", 2555: ออนไลน์)

ตำนานสำนวนนี้อ้างถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าปราบช้างนาฬาคีรีซึ่งปรากฏในบทสวดพาหุง แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตำนานพระอุปคุตกับพุทธประวัติ ทำให้มีการผสมเหตุการณ์ทั้งสองช่วงเวลาให้เป็นเหตุการณ์เดียวกัน คือ ระหว่างเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าปราบช้างนาฬาคีรีในสมัยพุทธกาล กับเหตุการณ์ที่พระอุปคุตปราบช้างที่พระเจ้าอโศกปล่อยมาทดลองฤทธิ์ซึ่งเป็นตำนานในสมัยหลังพุทธกาล โดยเชื่อมโยงว่ามารดาของพระอุปคุตได้ส่งกระแสจิตให้พระอุปคุตขึ้นจากสะดือทะเลไปช่วยเหลือพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพ่อของพระอุปคุตในอดีตชาติ การที่ผู้เล่านำเหตุการณ์ทั้งสองช่วงเวลามาผสมเป็นเรื่องเดียวกันน่าจะเป็นเพราะอนุภาคการปราบช้างดุร้ายที่คล้ายคลึงกันในพุทธประวัติ กับตำนานพระอุปคุตปราบมาร

เมื่อนำตำนานอินเทอร์เน็ตสำนวนที่ 4 และ 7 ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายคลึงกันมาเปรียบเทียบกับแบบเรื่องพระอุปคุตทั้ง 6 แบบเรื่องจะพบว่ามีความเหมือนที่ตรงกับอนุภาคต่างๆ จากหลากหลายแบบเรื่องผสมกัน ดังนี้

ชื่อแบบเรื่อง	อินเทอร์เน็ต 4	อินเทอร์เน็ต 7
แบบเรื่องที่ 2 พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า (b2) ปลา/เงือกกลืนน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้า (c) พระอุปคุตกำเนิดจากน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้า	พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้ากับนางเงือก	พระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้ากับนางเงือก

ชื่อแบบเรื่อง	อินเทอร์เน็ต 4	อินเทอร์เน็ต 7
<p><u>แบบเรื่องที่ 1</u> พระอุปัศฺตเป็นลูกนางปลา (k) พระอุปัศฺตปลีกวิเวกไปอยู่ในมหาสมุทฺร</p> <p><u>แบบเรื่องที่ 2</u> พระอุปัศฺตเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า (d1) พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ที่อยู่ใต้บาดาล/มหาสมุทฺร</p> <p><u>แบบเรื่องที่ 3</u> พระอุปัศฺตปราบมาร (b) พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยอยู่ใต้สมุทฺร</p>	พระอุปัศฺตมีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยใต้สมุทฺร	พระอุปัศฺตมีอิทธิฤทธิ์มากอาศัยใต้สมุทฺร
<p><u>แบบเรื่องที่ 3</u> พระอุปัศฺตปราบมาร (d) พระอุปัศฺตแสดงฤทธิ์ปราบช้างคู้ร้ายให้กลายเป็นหิน</p>	พระอุปัศฺตแสดงฤทธิ์ปราบช้างคู้ร้าย	พระอุปัศฺตแสดงฤทธิ์ปราบช้างคู้ร้าย
<p><u>แบบเรื่องที่ 3</u> พระอุปัศฺตปราบมาร (h) พระอุปัศฺตเอาผ้ารัดประคดมัดพญามารไว้กับภูเขา</p>	พระอุปัศฺตเอาผ้ามัดพญามารจนพญามารสิ้นฤทธิ์	พระอุปัศฺตเอาผ้ามัดพญามารจนพญามารสิ้นฤทธิ์
<p><u>แบบเรื่องที่ 1</u> พระอุปัศฺตเป็นลูกนางปลา (l) พระอุปัศฺตขึ้นจากมหาสมุทฺรมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์</p> <p><u>แบบเรื่องที่ 4</u> พระอุปัศฺตบันดาลโชค (a1) พระอุปัศฺตปรากฏตัวในร่างภิกษุที่มาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ</p> <p><u>แบบเรื่องที่ 5</u> พระอุปัศฺตแปดรูป (c) พระอุปัศฺตจะขึ้นจากใต้สมุทฺรมาบิณฑบาตในคืนวันเพ็ญ</p>	พระอุปัศฺตขึ้นมาโปรดสัตว์บิณฑบาตบนโลกมนุษย์ในวันเพ็ญเดือน 6 เหนือ	

จะเห็นว่าตำนานพระอุปัศฺตทั้งสองสำนวนมีอนุภาคตัวละครและเหตุการณ์ที่ตรงกับแบบเรื่องต่างๆ ถึง 5 แบบเรื่อง ทำให้เกิดเป็นเรื่องใหม่ที่เกิดจากการผสมอนุภาคต่างๆ และไม่ตรงกับแบบเรื่องใดแบบเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ แต่แม้กระนั้นก็ยังเปรียบเทียบได้ว่าอนุภาคใดตรงกับแบบเรื่องใดบ้าง ตำนานที่เกิดขึ้นใหม่นี้ได้คงเฉพาะอนุภาคลักษณะเด่นของพระอุปัศฺต นั่นคือ การเป็นลูกพระพุทฺธเจ้า การอาศัยอยู่ใต้สะดือทะเล และการมีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบช้างคู้และปราบมารได้ รวมถึงการขึ้นมาบิณฑบาตในคืนเพ็ญซึ่งเชื่อมโยงได้กับประเพณีการตักบาตรพระอุปัศฺตในวันเพ็ญพุธ ตำนาน

พระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่จึงยังคงเน้นย้ำลักษณะพิเศษของพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์ปราบมาร ผู้อาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร

จะเห็นว่าตำนานพระอุปคุตที่ผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่อาจจะไม่ได้มีเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องใด โดยเฉพาะ แต่ก็มือนุภาคสำคัญที่ทำให้รู้ว่าตรงกับแบบเรื่องใด แม้ตำนานพระอุปคุตที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่บางส่วนจะมีเนื้อหาที่ไม่สมบูรณ์ แต่ก็แสดงให้เห็นว่าตำนานของพระอุปคุตยังมีการผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ต่างๆ อย่างต่อเนื่อง

4.2.2.4 การอ้างอิงพระอุปคุตในเรื่องเล่าประวัติพระเกจิอาจารย์

เรื่องเล่าประวัติพระเกจิอาจารย์หลายรูปมีการอ้างอิงพระอุปคุตเพื่อเสริมเรื่องราวของพระเกจิอาจารย์ แม้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับตำนานของพระอุปคุตเท่ากับประวัติบุคคลที่กล่าวถึง แต่ก็ยังแสดงให้เห็นการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตอีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏในเรื่องเล่าประวัติพระเกจิอาจารย์ เรื่องเล่าประเภทนี้ล้วนแทรกอยู่ในประวัติพระเกจิอาจารย์ที่กล่าวว่าคุณได้นิมิตเห็นพระอุปคุต พระอุปคุตรับเป็นศิษย์ หรือพระอุปคุตมาช่วยเหลือ พบ 5 ส่วนวน ได้แก่ อินเทอร์เน็ท ส่วนวนที่ 18 หลวงปู่คำคะนิงพบพระอุปคุต เรื่องแทรกส่วนวนที่ 5 ครูบาอริยชาติพบพระอุปคุต เรื่องแทรกส่วนวนที่ 11 ครูบาอริยชาติเห็นพระอุปคุต เรื่องแทรกส่วนวนที่ 12 ครูบาอาจารย์ผู้เป็นพระอรหันต์ศิษย์พระอุปคุต เรื่องแทรกส่วนวนที่ 13 พระอุปคุตผู้ทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนา

การกล่าวถึงพระอุปคุตในประวัติพระเกจิอาจารย์แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องพระอุปคุตว่าเป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน และความเชื่อดังกล่าวยังสืบทอดกันอยู่ในหมู่ภิกษุสงฆ์ จนมีธรรมเนียมที่จะนำพระอุปคุตไปอ้างอิงในประวัติพระเกจิอาจารย์เพื่อแสดงให้เห็นการมีอิทธิฤทธิ์ของพระเกจิรูปนั้นๆ ที่สามารถนิมิตเห็นหรือได้พบ รวมถึงได้รับความช่วยเหลือจากพระอุปคุต อันแสดงให้เห็นความเป็นบุคคลพิเศษที่ได้รับเลือกจากพระอุปคุต หรือเป็นผู้ที่พระอุปคุตมาโปรด เรื่องเล่าพระเกจิอาจารย์ที่อ้างอิงพระอุปคุตมีทั้งการอ้างอิงการได้พบกับพระอุปคุต และการอ้างอิงการได้รับความช่วยเหลือจากพระอุปคุต ดังนี้

การอ้างอิงการได้พบกับพระอุปคุต

ตำนานพระอุปคุตประเภทเรื่องแทรกส่วนวนที่ 12 และส่วนวนที่ 13 กล่าวถึงพระเกจิอาจารย์ที่ได้มีโอกาสพบพระอุปคุตในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระเกจิอาจารย์รูปนั้น

เรื่องแทรกส่วนวนที่ 12 ครูบาอาจารย์ผู้เป็นพระอรหันต์ศิษย์พระอุปคุต กล่าวถึงประวัติของหลวงปู่พรหม จิรบุญโญว่าท่านได้พบพระอุปคุตในคราวที่ท่านธุดงค์เข้าไปในประเทศพม่า และพระอุปคุตได้รับรองว่าท่านเคยเป็นลูกศิษย์ของพระอุปคุต ดังนี้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 12 ครูบาอาจารย์ผู้เป็นพระอรหันต์ศิษย์พระอุปัศฺต

วันหนึ่งขณะที่หลวงปู่พรหม จิรปุณฺโณ พระป่าสายกรรมฐานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ธุดงค์เข้าไปในประเทศพม่าผ่านจังหวัดต่างๆ หลวงปู่พรหมได้พบพระภิกษุรูปหนึ่งมีรัศมีกายสีฟ้าางดงามส่องแสงไปทั่วบริเวณ พระรูปนั้นได้กล่าวว่าท่านคือพระอุปัศฺต หลวงปู่พรหมเคยเป็นศิษย์ของท่าน และท่านได้อวยพรให้หลวงปู่พรหมผู้มีนิสัยแก่กล้า ตั้งใจบำเพ็ญให้พ้นทุกข์ หลังจากนั้นพระภิกษุรูปนั้นก็หายไป หลวงปู่พรหมจึงตั้งใจปฏิบัติธรรมตามรอยพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย (ภันธกานต์ กิมทอง, ม.ป.ป.-a: 58 - 59)

ลักษณะของพระอุปัศฺตที่ปรากฏในเรื่องเล่าสำนวนนี้ คือ เป็นพระภิกษุที่มีรัศมีกายสีฟ้า และปรากฏตัวในขณะที่หลวงปู่พรหมธุดงค์เข้าไปในประเทศพม่า ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตว่าเป็นความเชื่อที่มาจากประเทศพม่า อย่างไรก็ตามลักษณะของพระอุปัศฺตที่มีรัศมีกายสีฟ้านี้ไม่ปรากฏในตำนานพระอุปัศฺต เพราะโดยทั่วไปจะกล่าวถึงลักษณะของพระอุปัศฺตว่ามีรูปลักษณะผอมบาง บางตำนานก็เพิ่มเติมว่าผิวคล้ำและแก่ชรา เรื่องเล่าสำนวนนี้จึงกล่าวถึงลักษณะของพระอุปัศฺตที่แตกต่างจากตำนานพระอุปัศฺต การที่อ้างถึงเหตุการณ์ว่าพระอุปัศฺตมาพบลูกศิษย์ของท่านและอวยพรให้บำเพ็ญภาวนาจนสำเร็จ นี่จึงเป็นการนำตำนานพระอุปัศฺตมาผลิตซ้ำเพื่อสร้างศรัทธาเกี่ยวกับหลวงปู่พรหมว่าท่านเป็นผู้ที่พระอุปัศฺตรับรองเป็นศิษย์ ทั้งยังได้รับการอวยพรจากพระอุปัศฺตให้ปฏิบัติธรรมจนสำเร็จมรรคผลด้วย

ตำนานพระอุปัศฺตเรื่องแทรกสำนวนที่ 13 พระอุปัศฺตผู้ทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตที่ยังมีชีวิตอยู่เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวถึงห้าพันปี ตำนานเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นการรับรู้ตำนานพระอุปัศฺตปราบมารแบบของไทยที่ผสมผสานกับตำนานแบบ *อโศกาวทาน* ด้วย ดังนี้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 13 พระอุปัศฺตผู้ทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนา

หลวงปู่ พรหมปัญฺโณกล่าวว่าพระอุปัศฺตยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยท่านอยู่ในวิมานที่ **สะดือทะเล** เมื่อครั้งหลวงปู่ยังมีชีวิต ท่านมักฝึกนักปฏิบัติเรื่องมโนมยิทธิ โดยให้ขอबारมีหลวงปู่ทอดนำจิตไปกราบพระอุปัศฺตที่สะดือทะเล การเดินทางต้องผ่านน้ำวนจนไปถึงถ้ำได้น้ำซึ่งมีพญานาคเป็นผู้ดูแล พระอุปัศฺตเป็น “อนุพุทธ” ที่จะรักษาพุทธศาสนาให้มั่นคง ท่านทำให้ลูกศิษย์บรรลุปะเป็นพระอรหันต์นับหมื่นรูป แล้วก็ไปเข้านิโรธสมาบัติอยู่ที่สะดือทะเล โดยอธิษฐานว่าจะอยู่จนกว่าจะสิ้นสมัยของพระสมณโคดม (ภันธกานต์ กิมทอง, ม.ป.ป.-a: 59 - 60)

ตำนานสำนวนนี้กล่าวถึงประวัติของหลวงปู่ดู พรหมปัญญา ซึ่งได้ฝึกมโนมยิทธิคือ วิชา ถอดจิต ทำให้สามารถจะเดินทางไปพบพระอุปัชฌาย์ที่เสด็จทะเล การอ้างถึงเหตุการณ์ที่หลวงปู่ได้พบ พระอุปัชฌาย์เป็นเครื่องยืนยันถึงอิทธิฤทธิ์ของหลวงปู่ดู พรหมปัญญา ที่ท่านสามารถจะฝึกวิชามโนมยิทธิได้สำเร็จ ทั้งยังได้รับบารมีจากหลวงปู่ทวด ทำให้สามารถจะเดินทางไปหาพระอุปัชฌาย์ที่ถ้ำไต้หน้าในเมืองนาคโดยไม่เป็นอันตราย

เรื่องแทรกสำนวนที่ 13 กล่าวถึงที่อยู่ของพระอุปัชฌาย์ว่าท่านอาศัยอยู่ในวิมานที่เสด็จทะเล อันมีน้ำวนและพญานาครักษาอยู่ อนุภาคพระอุปัชฌาย์ที่อาศัยอยู่ที่เสด็จทะเลในแบบเรื่องพระอุปัชฌาย์ปราบมารนี้สอดคล้องกับใน *ปฐมสมโพธิกถา* ที่กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ว่า “ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของคัมภีร์อันใหญ่ลงไปในระหว่างมหาสมุทร แล้วณภูมิปราสาทแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ ประดิษฐานในท้องมหาสมุทรแล้วท่านั่งเหนือรัตนบัลลังก์อันตั้งอยู่ ณ ภายในท่ามกลาง สัตตรัตนปราสาท ยับยั้งด้วยฉนวนสมบัติสุขสันทิวารวารีอันมาก เว้นจากภักตอาหารบมิได้ฉัน แลพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของคัมภีร์นั้นมิมีนามพระกิสนาอุปัชฌาย์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2530: 268)

ส่วนที่กล่าวถึงว่าพระอุปัชฌาย์เป็นพระอนุพุทธที่จะรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคง และพระอุปัชฌาย์จะทำให้ลูกศิษย์บรรลุปะระกัณฑ์อันนับหมื่นรูป เป็นตำนานที่ปรากฏใน *โศกาวทาน* แต่ไม่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* ตำนานสำนวนนี้จึงผสมผสานเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์จากตำนานทั้งสองแหล่ง อันแสดงให้เห็นว่าการรับรู้ตำนานพระอุปัชฌาย์ในปัจจุบันมีแบบเรื่องที่ต่างจากแบบเรื่องที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่น เพราะได้รับอิทธิพลจากตำนานแบบ *โศกาวทาน* ที่มีการแปลเป็นภาษาไทยและแพร่หลายผ่านการตีพิมพ์เป็นหนังสือ เอกสารและเว็บไซต์ต่างๆ

แม้ตำนานประเภทเรื่องแทรกเหล่านี้จะให้ความสำคัญกับการเล่าประวัติพระเกจิมากกว่าพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์ปรากฏเป็นตัวละครหนึ่งในเรื่องเล่าเพื่อเสริมอิทธิปาฏิหาริย์ของพระเกจิรูปสำคัญ แต่สิ่งที่ยังถูกผลิตซ้ำผ่านเรื่องเล่าเหล่านี้คือ ความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน โดยท่านอาศัยอยู่ที่เสด็จทะเล ซึ่งพระเกจิที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถจะเดินทางไปพบพระอุปัชฌาย์ที่เสด็จทะเลได้ หรืออาจนิมิตเห็นหรือพูดคุยกับท่านในอาการต่างๆ ได้ การอ้างถึงการได้พบพระอุปัชฌาย์จึงทำให้ประวัติของพระเกจิอาจารย์รูปนั้นๆ มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์น่าเลื่อมใสยิ่งขึ้น

การอ้างถึงการได้รับความช่วยเหลือจากพระอุปัชฌาย์

ตำนานพระอุปัชฌาย์อินทอร์เนตสำนวนที่ 18 และตำนานพระอุปัชฌาย์เรื่องแทรกสำนวนที่ 5 และสำนวนที่ 11 กล่าวถึงการที่พระเกจิอาจารย์บางรูปเล่าว่าได้รับการช่วยเหลือจากพระอุปัชฌาย์ เช่น

ตำนานอินเทอร์เนต สำนวนที่ 18 กล่าวถึงพระอุปคุตมาช่วยหลวงปู่คำคะนิงให้รอดพ้นจากอันตราย ดังนี้

อินเทอร์เนต 18 หลวงปู่คำคะนิงพบพระอุปคุต

หลวงปู่คำคะนิงได้รู้ตงศ์ไปถึงดินแดนที่ยังไม่มีผู้คนมากนัก เมื่อมาถึงเมืองบุรพา ท่านได้ยินคำเล่าลือว่าที่ใต้แม่น้ำนั้นมีพระพุทธรูปทองคำจมอยู่ ท่านจึงปรารถนาที่จะดำลงไปดู แต่ท่านดำน้ำลงไปครั้งใดก็ปวดแ้วหูจนต้องขึ้นมาก่อน จนเมื่อท่านพยายามมาถึงพรรษาที่ 4 คราวนี้ท่านดำลึกลงไปจนในที่สุดพบว่าท่านยืนอยู่บนอังสะของพระพุทธรูปทองคำองค์ใหญ่ซึ่งมีความสูงประมาณ 20-30 เมตร ด้านหนึ่งท่านเห็นถ้ำที่มีเงือกและปลายักษ์เฝ้าอยู่ ท่านพยายามจะเข้าไปในถ้ำ แต่เงือกและปลาเหล่านั้นไม่ยินยอม ทันใดนั้นก็มียักษ์มาทับกายของท่านไว้ ท่านจึงนำเหล็กแหลมที่ติดตัวมาตีไปที่กายของนยักษ์ นกยักษ์ก็โผขึ้นทำให้เกิดแรงดูดจนหลวงปู่คำคะนิงไหลพ้นผิวน้ำ พวกชาวบ้านที่เห็นก็ช่วยกันพาท่านขึ้นจากน้ำ และกล่าวว่าได้ยินเสียงระเบิดตูมใหญ่ ภายหลังหลวงปู่คำคะนิงก็ทราบว่ **นยักษ์นั้นคือครุฑหรือพระอุปคุต**ที่ต้องการช่วยให้ท่านรอดพ้นอันตรายจากเงือกและปลายักษ์ที่เฝ้าถ้ำไว้ **หลวงปู่คำคะนิงจึงศรัทธาพระอุปคุตและนึกถึงพระอุปคุตทุกครั้งทีประสบเหตุคับขัน** ("พระพุทธรูปทองคำใต้น้ำ หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี," 2556: ออนไลน์)

ตำนานสำนวนนี้กล่าวถึงพระอุปคุตซึ่งจำแลงกายเป็นครุฑมาช่วยหลวงปู่คำคะนิงให้รอดพ้นจากอันตราย ทำให้หลวงปู่คำคะนิงศรัทธาและจะนึกถึงพระอุปคุตทุกครั้งทีประสบเหตุร้าย แสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจในการปกป้องรักษาคุ้มครองให้รอดพ้นจากอันตรายของพระอุปคุตที่ถูกนำมาผลิตซ้ำในประวัติของหลวงปู่คำคะนิง การอ้างถึงพระอุปคุตว่าจำแลงกายเป็นครุฑนี้ คล้ายคลึงกับอนุภาคพระอุปคุตเนรมิตกายเป็นครุฑสู้กับมารที่เนรมิตกายเป็นนาค 7 เศียรในตอนทีทั้งสองฝ่ายใช้อิทธิฤทธิ์ต่อสู้กันในตอนพระอุปคุตปราบมาร ดังที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* ดังนี้

...เมื่อสัตว์ทั้งสองยุทธนาการแก่กัน แลโค่นล้มลงถึงซึ่งปราชัย ก็กลับกลายเป็นรูปนาคราชมีศีระะได้ 7 ศีระะเข้าคืบคั้นเอากายพยัคฆ์อันใหญ่ พยัคฆ์อันใหญ่ก็กลายเป็นรูปพญาสุบรรณคืบคั้นเอาศีระะแห่งนาคลากไปมาถึงซึ่งปราชัยพ่ายแพ้ แลพระยามารก็ละเสียซึ่งรูปนาคแปรภาคเป็นรูปยักษ์พิลึกพิงกลัยยิ่งนัก ถือซึ่งตระบองทองแดงใหญ่เท่าลำตาล กวาดแกว่งเข้าประหารซึ่งครุฑ พระมหาเถรก็ละเสียซึ่งรูปครุฑ...

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2530: 271)

การอ้างถึงพระอุปัชฌาย์ว่าเนรมิตกายเป็นนกกัษหรือครุฑมาช่วยให้พ้นภัยจึงเชื่อมโยงถึงอนุภาคเหตุการณ์ใน *ปฐมสมโพธิกถา* ที่พระอุปัชฌาย์จำแลงกายเป็นครุฑเพื่อปราบมาร

ส่วนเรื่องแทรกสำนวนที่ 5 *ครุฑาอริยชาติพบพระอุปัชฌาย์* และเรื่องแทรกสำนวนที่ 11 *ครุฑาอริยชาติเห็นพระอุปัชฌาย์* มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกันโดยกล่าวถึงประวัติของครุฑาอริยชาติ อริยจิตโต แห่งวัดแสงแก้วโพธิญาณ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ครุฑาอริยชาติได้นิมนต์เห็นพระอุปัชฌาย์ในวันเป็งปู้ด โดยพระอุปัชฌาย์ได้บอกในนิมิตว่าจะช่วยครุฑาอริยชาติสร้างวัดแสงแก้วโพธิญาณ ขอให้ครุฑาอริยชาติสร้างรูปเหมือนของพระอุปัชฌาย์ไว้ที่วัด เรื่องแทรกสำนวนที่ 5 และ 11 เรียบเรียงโดยผู้เขียนคนเดียวกัน แต่ตีพิมพ์ในหนังสือคนละเล่ม ดังที่จะยกตัวอย่างเรื่องแทรกสำนวนที่ 5 *ครุฑาอริยชาติพบพระอุปัชฌาย์* ดังนี้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 5 ครุฑาอริยชาติพบพระอุปัชฌาย์

ครั้งหนึ่งหลังจากครุฑาอริยชาติ อริยจิตโตรับนิมนต์ไปร่วมในประเพณีตักบาตรเป็งปู้ดในตัวเมืองเชียงรายและเดินทางกลับมาจำวัดในเวลาประมาณ 1.00 น. **ครุฑาอริยชาตินิมนต์เห็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง มีลักษณะผอมบาง ผิวคล้ำ ห่มผ้าสีล็กดำ** ทราบในนิมิตว่าเป็น**พระอุปัชฌาย์ผู้อาศัยอยู่ที่สะดือทะเล** พระอุปัชฌาย์ได้แนะนำให้ครุฑาอริยชาติบูชาท่าน โดยให้สร้างรูปเหมือนท่านไว้ที่วัด แล้วท่านจะมาช่วยสร้างวัด ทำให้สถานที่แห่งนี้เจริญด้วยโชคลาภ หลังจากนั้นต่อมาครุฑาอริยชาติได้สร้างรูปปั้นพระอุปัชฌาย์ที่วัดแสงแก้วโพธิญาณเพื่อให้ท่านช่วยเหลือในการพัฒนาวัด (ภันธกานต์ กิมทอง, ม.ป.ป.-b: 176)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลักษณะของพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในสำนวนนี้คือ เป็นพระภิกษุ รูปร่างผอมบาง ผิวคล้ำ ห่มผ้าสีล็ก ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของพระอุปัชฌาย์ใน *ปฐมสมโพธิกถา* ที่เรียกท่านว่า “พระกิสนาคอุปัชฌาย์เถระ” ซึ่ง “กิส” หมายถึง ผอมบาง และยังสอดคล้องกับตำนานพระอุปัชฌาย์ปราบมาร ซึ่งมีเหตุการณ์ที่พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตกมันมาทดลองฤทธิ์พระอุปัชฌาย์ เพราะไม่เชื่อว่าพระภิกษุแก่ชรา และรูปร่างผอมบางจะมีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบพญามารได้

เหตุการณ์ที่ครุฑาอริยชาตินิมนต์เห็นพระอุปัชฌาย์หลังจากที่ท่านกลับจากการบิณฑบาตในวัน “เป็งปู้ด” ในตัวเมืองเชียงราย ยังแสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ของคนในภาคเหนือที่สืบทอดกันมาว่าพระอุปัชฌาย์จะขึ้นจากสะดือทะเลมาบิณฑบาตบนโลกเฉพาะวัน “เป็งปู้ด” หรือวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ หากใครได้พบหรือได้ทำบุญกับพระอุปัชฌาย์ถือว่าเป็นผู้ที่พระอุปัชฌาย์มาโปรด และเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มาก ทำให้ร่ำรวยเป็นมหาเศรษฐีดังที่ปรากฏตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชค

การอ้างถึงเหตุการณ์ที่พระอุปัชฌาย์ปรากฏตัววันเป็งปู้ดและบอกแก่ครุฑาอริยชาติว่าให้บูชาท่านแล้วท่านจะช่วยสร้างวัด จึงเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อดังกล่าวผ่านเรื่องเล่าประวัติครุฑาอริยชาติ

ทำให้ผู้อ่านเกิดความศรัทธาว่าครูบาอริยชาติคือผู้ที่มีบุญบารมีและเป็นผู้ที่พระอุปัชฌาย์มาโปรด วัดแสงแก้วโพธิญาณย่อมจะได้รับการพัฒนาให้รุ่งเรืองและเป็นสถานที่ที่เจริญไปด้วยโชคความตามที่พระอุปัชฌาย์ได้ทำนายไว้ในนิมิตของครูบาอริยชาติ

เรื่อง *ครูบาอริยชาติพบพระอุปัชฌาย์* จึงแสดงให้เห็นการนำความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์จะปรากฏตัวในวันเพ็ญพุธเพื่อโปรดสัตว์มาผลิตซ้ำในเหตุการณ์ที่ครูบาอริยชาตินิมิตว่าพระอุปัชฌาย์จะมาช่วยวัดแสงแก้วฯ เพื่อสร้างศรัทธาเกี่ยวกับครูบาอริยชาติ และวัดแสงแก้วโพธิญาณในการรับรู้ของคนทั่วไป

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่อ้างถึงเหตุการณ์ที่พระเกจิอาจารย์ได้พบพระอุปัชฌาย์ในนิมิตหรือได้รับความช่วยเหลือจากพระอุปัชฌาย์ แสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และสามารถจะปรากฏตัวในช่วงเวลาพิเศษนั้นคือ วันเพ็ญพุธอันสัมพันธ์กับประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือด้วย ตำนานพระอุปัชฌาย์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากและยังมีชีวิตอยู่ที่สะดือทะเลที่แทรกอยู่ในประวัติของพระเกจิอาจารย์แสดงให้เห็นการรับรู้ตำนานพระอุปัชฌาย์ในหมู่ภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะในการรับรู้ของพระภิกษุภาคเหนือ เช่น ครูบาอริยชาติ อริยจิตโต และพระภิกษุภาคอีสาน เช่น หลวงปู่พรหม จิรปุญญ์ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หรือหลวงปู่คำคะนิงซึ่งเป็นพระภิกษุขาลาวซึ่งเป็นต้นบ่อในจังหวัดอุบลราชธานี

แม้ว่าตำนานที่แทรกในประวัติพระเกจิอาจารย์เหล่านี้จะให้ความสำคัญกับประวัติพระเกจิมากกว่าตำนานพระอุปัชฌาย์ แต่การอ้างถึงการพบพระอุปัชฌาย์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกันก็แสดงให้เห็นความสำคัญของพระอุปัชฌาย์ที่มักถูกนำมาเชื่อมโยงกับประวัติพระเกจิ เพื่อแสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระเกจิอาจารย์ที่มีโอกาสได้พบพระอุปัชฌาย์ ได้รับการยอมรับในฐานะลูกศิษย์ หรือได้รับความช่วยเหลือจากพระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นพระอรหันต์สมัยหลังพุทธกาลในตำนาน และอาจกลายเป็นขนบนิยมอีกแบบหนึ่งในการเขียนประวัติพระเกจิอาจารย์ ดังที่สายปาน ปุริวรรณชนะพบว่าการพบครูบาอาจารย์เป็นขั้นตอนหนึ่งที่ปรากฏในชุดเหตุการณ์ในเรื่องเล่าพระเกจิอาจารย์ (สายปาน ปุริวรรณชนะ, 2555: 173) ดังนั้นการอ้างถึงพระอุปัชฌาย์ในเรื่องเล่าพระเกจิเหล่านี้จึงเป็นการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์อีกวิธีการหนึ่งที่ทำให้เกิดการรับรู้ตำนานพระอุปัชฌาย์อย่างต่อเนื่อง

ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ สามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 22 แสดงลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตที่พบในสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ

วิธีการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตในสื่อสมัยใหม่	ซีดี	อินเทอร์เน็ต	สื่อกระจายเสียง	ลานเทียม	ตำนานในนิตยสาร	เรื่องแทรกในหนังสือ	หนังสือ	รวม
การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตตามแบบเรื่องเดิม								(34)
การคงเนื้อหาตามแบบเรื่องเดิม		10	4		3	4		21
การผสมแบบเรื่อง		1			1	2		4
การแตกเรื่องจากเหตุการณ์บางตอนหรือบางอนุภาค		3			2	4		9
การผลิตซ้ำตำนานพระอุคุตที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิม								(25)
การนำโอศกาวทานมาผสมกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร	2	2			1	2	8	16
การนำเหตุการณ์อื่นจากพุทธประวัติมารวมกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร				1				1
การผสมอนุภาคจากหลายแบบเรื่อง		2	1					3
การอ้างถึงพระอุคุตในประวัติพระเกจิอาจารย์		1				4		5
รวมจำนวนทั้งหมด	2	19	5	1	7	16	9	59

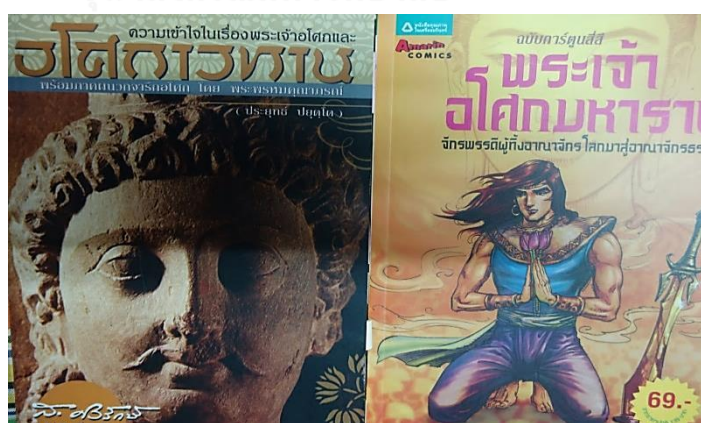
ตารางข้างต้นทำให้เห็นว่าตำนานพระอุคุตถูกผลิตซ้ำมากที่สุดผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตดังที่พบถึง 19 จำนวน รองลงมาคือในรูปแบบเรื่องแทรกในหนังสือต่างๆ โดยเฉพาะหนังสือเกี่ยวกับประวัติพระเกจิอาจารย์ที่พบ 16 จำนวน ส่วนวิธีการผลิตซ้ำที่พบมากที่สุดคือการผลิตซ้ำโดยคงเนื้อหาตามแบบเรื่องเดิมซึ่งพบทั้งหมด 21 จำนวน ที่ตรงกับแบบเรื่องใดแบบเรื่องหนึ่งในแบบเรื่องพระอุคุต 6 แบบเรื่อง

วิธีการผลิตซ้ำที่พบรองลงมาคือการนำตำนาน *โอศกาวทาน* มาผสมกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมารโดยเฉพาะการตีพิมพ์หนังสือประวัติพระอุคุตของวัดและสำนักพิมพ์ต่างๆ ที่มีการค้นคว้าตำนานพระอุคุตจากแหล่งต่างๆ มาเรียบเรียงใหม่เพื่อนำเสนอแก่ผู้อ่าน ทำให้เกิดการนำตำนานแบบ

อโศกาวทาน มานำเสนอร่วมกับ ปฐมสมโพธิกถา จนกลายเป็นสำนวนใหม่ที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิม เพราะมีเนื้อหาตอนกำเนิดและการบวชแบบ อโศกาวทาน ปรากฏร่วมกับเหตุการณ์ในแบบเรื่องที่ 3 พระอุคุตปราบมาร ลักษณะการผลิตซ้ำตำนานในลักษณะนี้มีถึง 16 สำนวนซึ่งมีทั้งการนำเสนอตามลำดับเหตุการณ์ใน อโศกาวทาน แล้วต่อด้วยเหตุการณ์ตามแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร กับการนำตำนานพระอุคุตแบบ อโศกาวทาน มาเรียบเรียงจัดลำดับใหม่โดยผสมกับเหตุการณ์ในแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร

ความก้าวหน้าของวิชาการและสื่อสิ่งพิมพ์เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการผลิตซ้ำตำนานพระอุคุต การแปล อโศกาวทาน เป็นภาษาไทย และตีพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือทำให้เกิดการรับรู้ตำนานพระอุคุตแบบใน อโศกาวทาน โดยเฉพาะการพิมพ์หนังสือ ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศกและอโศกาวทาน ของ ส.ศิริรักษ์ ซึ่งได้แปลและเรียบเรียง อโศกาวทาน โดยจัดพิมพ์ครั้งแรกตั้งแต่ พ.ศ. 2533 จนถึงปัจจุบันซึ่งพิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2552

ตำนานพระอุคุตแบบ อโศกาวทาน ยังถูกผลิตซ้ำผ่านช่องทางอื่นๆ ด้วย เช่น ตำนานพระอุคุตที่แทรกอยู่ใน พระเจ้าอโศกมหาราชฉบับการ์ตูน ของ สำนักพิมพ์อมรินทร์คอมมิกส์ ซึ่งเป็นการ์ตูนประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราชตลอดทั้งเล่ม แต่มีเนื้อหากล่าวถึงพระอุคุตสั้นๆ ตอนที่นำเสด็จพระเจ้าอโศกจาริกไปยังสถานที่สำคัญในพุทธประวัติอันเป็นเพียงเหตุการณ์แทรก แล้วก็ไม่ได้กล่าวถึงพระอุคุตอีกเลย เรื่องราวของพระเจ้าอโศกมหาราชแบบ อโศกาวทาน ที่ถูกนำมาผลิตซ้ำในรูปแบบการ์ตูน เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการรับรู้ตำนานพระอุคุตแบบ อโศกาวทาน ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 13 งานแปลอโศกาวทานฉบับภาษาไทยและพระเจ้าอโศกมหาราชฉบับการ์ตูน

สิ่งที่น่าสนใจคือสื่อสิ่งพิมพ์เป็นสื่อที่แพร่หลายในวงกว้างและมีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรที่จับต้องได้มากกว่าสื่ออินเทอร์เน็ต ทั้งยังได้รับการยอมรับในฐานะข้อมูลที่น่าเชื่อถือกว่าในด้าน

วิชาการ แม้ว่าตำนานพระอุปัชฌาย์ในอินเทอร์เน็ตจะมีความหลากหลายมากกว่าก็ตาม แต่มักมีข้อมูล และการใช้ภาษาที่คลาดเคลื่อนทำให้ดูน่าเชื่อถือน้อยกว่า เมื่อเกิดการตีพิมพ์ตำนานพระอุปัชฌาย์เป็นหนังสือเล่ม ทำให้ตำนานพระอุปัชฌาย์แบบผสมระหว่าง *โอศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* เริ่มกลายเป็นตำนานหลักที่ได้รับการยอมรับมากกว่า สอดคล้องกับการที่ *โอศกาวทาน* เป็นคัมภีร์ที่เชื่อกันว่าเก่าแก่นับพันปี ทำให้มักถูกยกมาอ้างอิงถึงความเก่าแก่ของตำนานพระอุปัชฌาย์

นอกจากนี้เรื่องกำเนิดและการบวชของพระอุปัชฌาย์ใน *โอศกาวทาน* ยังเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของพระอุปัชฌาย์ในฐานะผู้ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในฐานะพระอนุพุทธ และเอตทัคคะทางการเทศนาธรรม กำเนิด การบวชและลักษณะอันเลิศทางธรรมของพระอุปัชฌาย์ใน *โอศกาวทาน* จึงเสริมให้ตำนานพระอุปัชฌาย์ปรามมารของไทยที่เน้นเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์มีความสมบูรณ์ขึ้น ดังจะเห็นว่าตำนานพระอุปัชฌาย์ปรามมารของไทยอย่าง *ปฐมสมโพธิกถา* จะไม่มีเรื่องราวกำเนิดของพระอุปัชฌาย์ มีเฉพาะตอนแสดงอิทธิฤทธิ์ปรามมาร ช่องว่างที่เกี่ยวกับกำเนิดของพระอุปัชฌาย์จึงเปิดพื้นที่ให้มีการสร้างเรื่องกำเนิดของพระอุปัชฌาย์ ไม่ต่างจากตำนานท้องถิ่นที่มีตำนานที่กล่าวถึงกำเนิดของพระอุปัชฌาย์ เช่น แบบเรื่องที่ 1 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกนางปลาในกลุ่มไทยใหญ่ แบบเรื่องที่ 2 พระอุปัชฌาย์เป็นลูกพระพุทธเจ้าในกลุ่มไทยยวนล้านนาและอีสาน

การนำเรื่องกำเนิดและการบวชในคัมภีร์ *โอศกาวทาน* มาผนวกกับเรื่องการปรามมารแบบ *ปฐมสมโพธิกถา* ที่เกิดขึ้นในการพิมพ์หนังสือประวัติพระอุปัชฌาย์ของสำนักพิมพ์ต่างๆ จึงเป็นการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ทำให้เกิดตำนานใหม่ที่มีประวัติชีวิตของพระอุปัชฌาย์ที่สมบูรณ์ แต่อาจกล่าวได้ว่าการแพร่หลายของตำนานรูปแบบนี้อาจทำให้ตำนานพระอุปัชฌาย์กลายเป็นตำนานที่ตายตัว และหลากหลายน้อยลง หากอิทธิพลของสื่อสิ่งพิมพ์และงานเขียนวิชาการทำให้ผู้อ่านยึดถือว่าตำนานรูปแบบนี้เป็นตำนานที่ถูกต้อง และรับเข้าไปแทนที่ตำนานพื้นบ้านแบบอื่นๆ ที่เคยมีในวัฒนธรรมมุขปาฐะของคนในท้องถิ่น

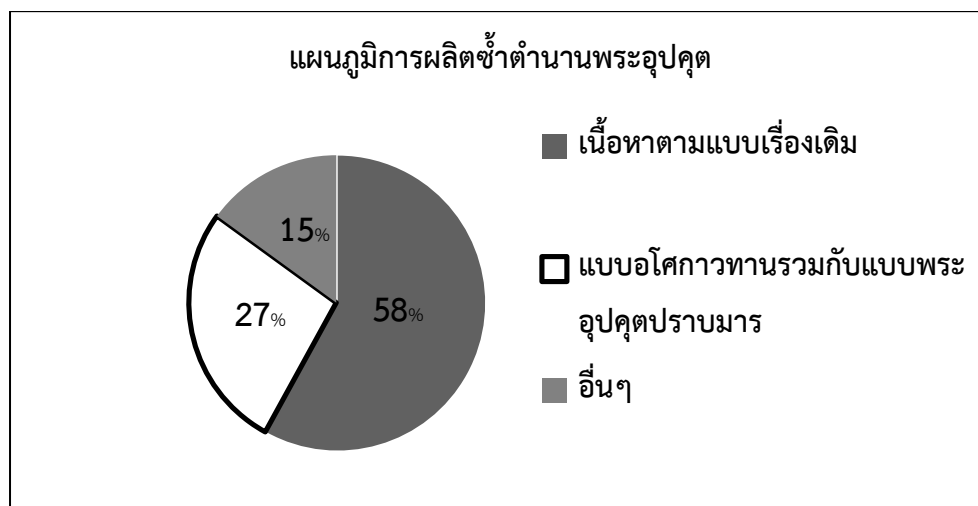
4.3 ข้อสังเกตเกี่ยวกับการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ มีทั้งเนื้อหาตรงกับแบบเรื่องเดิม และต่างจากเดิม และมีการนำตำนานมาผลิตซ้ำผ่านสื่อหลากหลายรูปแบบ ผู้วิจัยขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ดังนี้

4.3.1. การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่ทำให้เกิดตำนานสำนวนหลักที่มีเนื้อหาแตกต่างจากตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น

การศึกษาการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่ทำให้พบว่าตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนใหม่ที่เกิดขึ้นบางกลุ่มได้กลายเป็นสำนวนหลักของตำนานพระอุปัชฌาย์ที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่ นั่นคือ

ตำนานพระอุปคุตที่เกิดจากตำนานแบบ *อโคกาวทาน* รวมกับตำนานแบบพระอุปคุตปราบมาร ซึ่งลักษณะเช่นนี้ทำให้ตำนานใหม่ที่เกิดขึ้นแตกต่างจากตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น โดยพบว่าตำนานใหม่ที่มีเนื้อหาแบบ *อโคกาวทาน* รวมกับตำนานแบบพระอุปคุตปราบมารมีมากถึง 16 สำนวนจากตำนานทั้งหมด 59 สำนวนซึ่งคิดเป็นสัดส่วนดังนี้

ภาพที่ 14 แผนภูมิแสดงสัดส่วนของการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตในสื่อสมัยใหม่

ตำนานพระอุปคุตที่ผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่ 59 สำนวน มีเนื้อหาตามแบบเรื่องเดิม 34 สำนวน คิดเป็นสัดส่วนคือ ร้อยละ 58 ส่วนตำนานพระอุปคุตที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิมมี 25 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 42 โดยกลุ่มที่มีเนื้อหาต่างจากแบบเรื่องเดิมจำแนกเป็นตำนานที่มีเนื้อหาแบบ *อโคกาวทาน* รวมกับแบบพระอุปคุตปราบมารถึง 16 สำนวนหรือร้อยละ 27 ส่วนเนื้อหาแบบอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 15 แสดงให้เห็นว่าตำนานแบบ *อโคกาวทาน* รวมกับแบบพระอุปคุตปราบมาร ได้กลายเป็นตำนานหลักกลุ่มใหม่ที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ

การที่เกิดตำนานหลักกลุ่มใหม่ที่มีเนื้อหาแบบ *อโคกาวทาน* รวมกับแบบพระอุปคุตปราบมาร ทำให้เกิดการรับรู้ตำนานพระอุปคุตแบบใหม่ที่แตกต่างจากตำนานที่สืบทอดในสังคมท้องถิ่น และยังทำให้เกิดตำนานชีวิตของพระอุปคุตที่แตกต่างไปจากเดิมด้วย คือ เป็นเรื่องของพระอรหันตสาวกที่กำเนิดเมื่อหลายพันปีก่อน โดยพระอุปคุตเป็นบุตรของพ่อค้าน้ำหอมในอินเดีย พระอุปคุตมีความสามารถในการแสดงธรรมและเป็นอาจารย์ที่ทำให้สาธุศิษย์จำนวนมากบรรลุอรหันต์ พระอุปคุตมีอิทธิฤทธิ์มากสามารถกำราบพญามารได้สำเร็จ แต่เป็นพระอรหันต์ที่ปลีกวิเวกไปอยู่ใต้มหาสมุทร และยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน โดยสามารถจะนิมนต์พระอุปคุตขึ้นมาจากสะดือทะเล ซึ่งตำนานเช่นนี้ก็แตกต่างจาก *อโคกาวทาน* เช่นกัน เพราะ *อโคกาวทาน* ไม่ปรากฏเรื่องราวที่พระอุปคุตไปอาศัยอยู่ใต้มหาสมุทร

ส่วนแบบเรื่องพระอุทิศที่สืบทอดในท้องถิ่นของไทยก็ไม่ปรากฏเรื่องราวของพระอุทิศที่เป็นลูกชายของพ่อค้ำน้ำหอม และเป็นอาจารย์ที่ทำให้สานุศิษย์จำนวนมากสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แบบเรื่องพระอุทิศที่ปรากฏในท้องถิ่นกล่าวถึงกำเนิดของพระอุทิศที่มีลักษณะเหนือธรรมชาติ คือ เป็นลูกของนางปลาหรือเป็นลูกของพระพุทธเจ้า ตำนานพระอุทิศในสมัยใหม่ที่กล่าวถึงกำเนิดเป็นลูกของพ่อค้ำน้ำหอม จึงทำให้พระอุทิศมีกำเนิดแบบสามัญชน ไม่ได้มีลักษณะที่เหนือธรรมชาติ แบบตำนานท้องถิ่น ตำนานพระอุทิศในสมัยใหม่จึงกล่าวถึงชีวิตของพระอุทิศที่แตกต่างจากตำนานที่สืบทอดกันในท้องถิ่น และแสดงให้เห็นความลำดับเหตุการณ์ในชีวิตของพระอุทิศจากกำเนิดแบบสามัญชน มาสู่ชีวิตทางธรรม และชีวิตที่มีอิทธิปาฏิหาริย์ ทำให้ตำนานชีวิตของพระอุทิศแบบใหม่นี้มีความแตกต่างจากทั้งแบบ *โศกาวทาน* และแบบเรื่องพระอุทิศที่สืบทอดกัน และได้กลายเป็นตำนานหลักที่ถูกผลิตซ้ำในสมัยใหม่ประเภทต่างๆ

4.3.2 การผลิตซ้ำตำนานพระอุทิศในความหมาย “พระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชค” เป็นส่วนหนึ่งของกระแสพุทธพาณิชย์

ตำนานพระอุทิศที่ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์หรือสื่ออินเทอร์เน็ตมักจะถูกเลือกสรรมานำเสนอเพื่ออธิบายพุทธคุณของวัดดงมุงคล หรือเป็นมีบทบาทเป็นตำนานประกอบวัดดงมุงคลโดยตรง ตำนานเหล่านี้มักจะปรากฏในนิตยสารเกี่ยวกับพระเครื่องและวัดดงมุงคลต่างๆ เช่น การเผยแพร่ตำนานพระอุทิศในบทความเรื่อง “พระอุทิศ รุ่น 2, 3 พระราชาพิพัฒนาทร (ถาวร จิตตถาวโร) วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร สร้างจากองค์ต้นแบบที่เสด็จมาเอง” ในนิตยสาร **พระเครื่องพุทธคุณ** (ชาวพุทธคุณ, 2554: 19) ซึ่งยกตำนานพระอุทิศมาประกอบเพื่ออธิบายที่มาของการสร้างพระเครื่องพระอุทิศของวัดปทุมวนาราม

ส่วนตำนานพระอุทิศที่เผยแพร่ตามเว็บไซต์ต่างๆ ก็พบว่ามักจะปรากฏในเว็บไซต์โฆษณาพระเครื่องหรือเว็บไซต์ที่เกี่ยวกับการเช่าหรือประมูลพระเครื่องและวัดดงมุงคล ตำนานพระอุทิศที่ถูกผลิตซ้ำผ่านเว็บไซต์เหล่านี้จะมีข้อความระบุพุทธคุณของการบูชาพระอุทิศอย่างชัดเจน โดยนำตำนานพระอุทิศมาอธิบายประกอบพุทธคุณ ดังตำนานพระอุทิศจากเว็บไซต์โฆษณาพระอุทิศของ **ครูบาศรี วัดบ้านเป้า จังหวัดลำปาง** ดังนี้

ตามตำนานและตามคัมภีร์โศกาวทานและคัมภีร์ปฐมสมโพธิ กล่าวว่าพระอุทิศนั้น จำพรรษาอยู่ใจกลางสะดือสมุทร จะขึ้นโปรดสัตว์ทุกวันพุธกลางเดือนเพ็ญเต็ม **พระอุทิศ** นอกจากท่านจะเด่นทางโชคลาภแล้ว ท่านยังเด่นในเรื่องการปราบอุปสรรคคือเน้นในด้าน **ความสำเร็จด้วยตนเอง** ดังมีเรื่องเล่าในสมัยพระเจ้าอโศกสังคายนาพระไตรปิฎก พญามารจะมาแก้งพอดิพระอุทิศท่านได้รับความไว้วางใจแห่งมุลพระสงฆ์ให้คอยปราบพญามารผู้มี

ฤทธิ์ซึ่งท่านสามารถจับพระยามารผูกไว้ถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แม้กระทั่งทำมหาราชทั้งสี่ยัง
แก้คำอธิษฐานที่ผูกกับพญามารไว้ไม่ได้ แต่ให้คำชี้แนะให้ไปขอขมาต่อพระอุปัศฌาย์ จน
กระทำสังคายนาสเสร็จ **ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระอุปัศฌาย์ท่านเลิศในด้านลาภและขจัดอุปสรรค
ต่างๆด้วย ฉะนั้นการไหว้ท่านก็ย่อมนำมาซึ่งความสำเร็จไร้ข้อข้องขัดและเสริมลาภใน
ชีวิตของท่านด้วย** ("พระอุปัศฌาย์ 7 แห่งทรัพย์ (ยอดฉัตร แชน้ำมันต์ อุดม)ปี54 ครูบาศรี
วัดบ้านเป้า จ.ลำปาง," 2556: ออนไลน์)

จะเห็นชัดเจนว่าผู้เขียนได้ยกตำนานพระอุปัศฌาย์ปราบมารมาประกอบพุทธคุณของวัดดงมด
พระอุปัศฌาย์ของวัดบ้านเป้า จังหวัดลำปาง โดยกล่าวถึงพุทธคุณของพระอุปัศฌาย์ว่า “เด่นทางโชคลาภ”
“เด่นในเรื่องการปราบอุปสรรค” และ “พระอุปัศฌาย์ท่านเลิศในด้านลาภและขจัดอุปสรรคต่างๆ” ซึ่งจะ
เห็นว่ามี การเน้นย้ำหลายครั้งว่าพระอุปัศฌาย์เป็นเลิศในการเสริมลาภควบคู่ไปกับการขจัดอุปสรรค

การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศฌาย์ที่สัมพันธ์กับการบูชาพระอุปัศฌาย์ในฐานะพระเครื่องและวัดดง
มดต่าง ๆ ยังปรากฏชัดเจนในหนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัศฌาย์ ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.
2550 เป็นต้นมา มีการตีพิมพ์เผยแพร่ตำนานพระอุปัศฌาย์ในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย โดยเฉพาะปี
พ.ศ. 2555 ผู้วิจัยพบว่า มีหนังสือเกี่ยวกับพระอุปัศฌาย์ตีพิมพ์จำหน่ายมากที่สุด ทำให้เรื่องราวของ
พระอุปัศฌาย์ปรากฏสู่สายตาของคนทั่วไปบ่อยครั้งขึ้น ตำนานพระอุปัศฌาย์ที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่
รูปแบบต่างๆ มักจะนำเสนอลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปัศฌาย์ให้ดึงดูดความสนใจผ่านชื่อเรื่อง เช่น
“ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปัศฌาย์มหาเถระ” “พระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชค” “อรหันต์สาวผู้ยังมี
ชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร” รวมถึงการนำเสนอตำนานพระอุปัศฌาย์ในฐานะ “พระไตรภาคีมหาลาภ”
ดังที่จะนำเสนอตัวอย่างตำนานพระอุปัศฌาย์ที่ถูกนำมาผลิตซ้ำในสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ ดังนี้

ตารางที่ 23 ตัวอย่างตำนานพระอุปัศฌาย์ที่ถูกนำมาผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ

ชื่อ	ประเภท	ปีที่ผลิตหรือปีที่วางจำหน่าย
ปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์ไตรภาคีมหาลาภ	หนังสือ	พ.ศ. 2553
ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปัศฌาย์มหาเถระ	หนังสือ	พ.ศ. 2555
พระมหาอุปัศฌาย์ พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาภ	หนังสือ	พ.ศ. 2555
พระอุปัศฌาย์ อรหันต์สาวผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร	หนังสือ	พ.ศ. 2555
ประวัติองค์พระหลวงปู่ศุขอรหันต์เจ้า	หนังสือ	พ.ศ. 2555
พระไตรภาคีมหาลาภ	หนังสือ	พ.ศ. 2555
ยอดพระอรหันต์ไตรภาคีมหาลาภ	นิตยสาร	พ.ศ. 2556

ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่ที่ถูกนำเสนอในฐานะตำนานของพระอรหันต์ผู้ “ปราบมารบันดาลโชค” ทำให้เกิด “ปาฏิหาริย์บูชา” รวมถึงเป็น “ยอดพระอรหันต์ไตรภาคิมหาโลก” จึงเป็นการนำตำนานมาผลิตซ้ำผ่านมโนทัศน์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในรูปแบบของ “พระปราบมารบันดาลโชค” เพื่อเสริมการบูชาพระอุปัชฌาย์ในรูปแบบของวัตถุมงคล โดยหนังสือที่ตีพิมพ์เพื่อนำเสนอประวัติพระอุปัชฌาย์บางเล่มมักจะเผยแพร่คาถาบูชาพระอุปัชฌาย์ และวิธีการบูชาพระอุปัชฌาย์ รวมถึงแนะนำวัตถุมงคลพระอุปัชฌาย์รุ่นต่างๆ ด้วย

ภาพที่ 15 หนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่ตำนานพระอุปัชฌาย์โดยนำมารวมอยู่ในชุดสามพระอรหันต์ไตรภาคิมหาโลก

ตำนานพระอุปัชฌาย์จึงถูกเลือกสรรและนำมาผลิตซ้ำเพื่อรับรองพุทธคุณของวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่จึงสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ “พุทธพาณิชย์” ในสังคมไทย ซึ่งทำให้เกิดคติการบูชาพระอรหันต์เพื่อโชคลาภความร่ำรวย พระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้ปราบมารในพระพุทธศาสนาจึงถูกนำมาผลิตซ้ำในฐานะพระอรหันต์ผู้จัดอุปสรรคและบันดาลโชคโลก อันเป็นการสร้างความหมายใหม่ให้แก่พระอุปัชฌาย์ให้กลายเป็นพระอรหันต์ผู้ปราบ “มารทางโลก” คืออุปสรรค และความขัดสนยากจนในวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนคนไทย

การผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ผ่านสื่อสมัยใหม่หลากหลายประเภท เช่น ซีดี อินเทอร์เน็ต นิยายสาร ทำให้เข้าถึงคนทั่วไปได้ง่ายขึ้น ทั้งยังมีเนื้อหาที่หลากหลายขึ้น กล่าวคือนอกจากตำนานที่มีเนื้อหาตามแบบเรื่องเดิมแล้ว ยังมีตำนานที่ต่างจากแบบเรื่องเดิม ตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่จึงมีความแตกต่างจากตำนานที่สืบทอดกันมาในอดีต อันเป็นผลมาจากกระบวนการการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในลักษณะต่างๆ เช่น การนำตำนานพระอุปัชฌาย์แบบ *อโศกาวทาน* มาผนวกกับตำนานพระอุปัชฌาย์ปราบมารแบบไทย ทำให้เกิดสำนวนใหม่ที่กลายเป็นสำนวนที่แพร่หลายมากที่สุด หรือการนำอนุภาคต่างๆ จากหลายแบบเรื่องมาผสมกันจนกลายเป็นสำนวนใหม่ รวมถึงการอ้างอิงพระอุปัชฌาย์ในเรื่องเล่าประวัติพระเกจิอาจารย์ด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ในสื่อสมัยใหม่

ทำให้เกิดตำนานสำนวนหลักที่แตกต่างจากตำนานที่สืบทอดในท้องถิ่น และกระแสพุทธพาณิชย์ใน
สังคมไทยทำให้ตำนานพระอุปคุตมีความหมายที่ต่างไปจากเดิม

บทที่ 5

การสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ยังดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันทั้งในรูปแบบของการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมในพื้นที่ดั้งเดิมคือภาคเหนือและภาคอีสาน และยังเกิดการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์พื้นที่ใหม่ที่ไม่ใช่พื้นที่เดิม นั่นคือการเกิดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในสังคมไทยปัจจุบัน

5.1 การสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในพื้นที่เดิม

คนไทยในภาคเหนือและภาคอีสานยังคงสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ โดยเฉพาะพิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์มาคุ้มครองงานบุญในพระพุทธศาสนา พิธีดังกล่าวสอดคล้องกับตำนานพระอุปัชฌ์ปราบมารที่แพร่หลายในท้องถิ่นทั้งสอง ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ภาคสนามในภาคเหนือและภาคอีสานและพบว่ามีการนิมนต์พระอุปัชฌ์มาคุ้มครองพิธีกรรมทางศาสนาและประเพณีที่สำคัญของวัดในภาคเหนือและอีสาน นอกจากนี้ยังมีประเพณีอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ด้วย ผู้วิจัยจึงได้เก็บข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมในพื้นที่บางแห่งมาเป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในสังคมไทยปัจจุบัน ดังนี้

ตารางที่ 24 แสดงข้อมูลประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคอีสานและภาคเหนือที่นำมาเป็นกรณีศึกษา

พื้นที่ภาคเหนือ	พื้นที่ภาคอีสาน
<ul style="list-style-type: none"> - ประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” วัดอุปัชฌ์ จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2554 - ประเพณี “สืบทอดมนต์ส่องผ่องโต” ของชาวไทใหญ่บ้านปางหมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2554 - ประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” วัดมิ่งเมือง จังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2555 และพ.ศ. 2557 - พิธี “นิมนต์พระอุปัชฌ์” งานนมัสการพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน พ.ศ. 2555 - ประเพณี “บูชาไหว้พระอุปัชฌ์” ของชาวไทใหญ่ อำเภอแม่เฒ่า จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2555 - พิธี “นิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย พ.ศ. 2556 	<ul style="list-style-type: none"> - พิธี “เบิกพระอุปัชฌ์” งานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน อำเภอคำชะอี จังหวัดเลย พ.ศ. 2554, 2555 และ 2556 - พิธี “นิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ปี พ.ศ. 2555, 2556 และ 2557 - พิธี “อัญเชิญพระอุปัชฌ์พระราชทาน” งานบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด พ.ศ. 2555

5.1.1 ลักษณะการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในภาคเหนือ

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตดำรงอยู่อย่างเข้มข้นในภาคเหนือของประเทศไทย ดังปรากฏว่า ทั้งชาวไทยยวนล้านนา ชาวไทใหญ่ และไทลื้อล้วนมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต โดยทั้งสามกลุ่มเชื่อตรงกันว่าพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน ยังไม่นิพนพานและอาศัยอยู่ที่ สะดือทะเล พระอุปคุตเป็นพระที่มีอิทธิฤทธิ์จนปราบพญามารได้ และสามารถนิมนต์พระอุปคุตมา คຸ້ມครองงานพิธีต่างๆ ทางพุทธศาสนาให้สำเร็จลุล่วงปราศจากอุปสรรค นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่ามี ช่วงเวลาพิเศษที่พระอุปคุตจะออกจากการบำเพ็ญนิโรธสมาบัติ แล้วขึ้นมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ หากใครได้มีโอกาสทำบุญกับพระอุปคุตในช่วงเวลานั้น ถือว่าเป็นบุญคุณที่พระอุปคุตมาโปรด จะได้ อานิสงส์มาก ทำให้มีโชคลาภร่ำรวย

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ยังปฏิบัติสืบทอดกันอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือปรากฏ ทั้งในวัฒนธรรมของคนไทยยวนล้านนา และกลุ่มชาติพันธุ์ไทโดยเฉพาะไทใหญ่และไทลื้อ โดยสะท้อน ให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต 3 ประการที่สืบทอดผ่านประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับ พระอุปคุตในพื้นที่ภาคเหนือคือ การสืบทอดคติพระอุปคุตปราบมารใน “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มา คຸ້ມครองงานบุญในพระพุทธศาสนา การสืบทอดคติพระอุปคุตบันดาลโชคใน “ประเพณีตักบาตร เป็งปึก” และการสืบทอดคติการบูชาพระอุปคุตซึ่งอยู่ใต้สมุทรใน “ประเพณีลอยปราสาทบูชา พระอุปคุต”

5.1.1.1 การสืบทอดคติพระอุปคุตปราบมารในพิธีนิมนต์พระอุปคุตมาคຸ້ມครองงานบุญ ในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยได้นำ “พิธีอาราธนาพระอุปคุต” ในงานนมัสการพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูนมา เป็นกรณีศึกษาของกลุ่มไทยยวน และเลือก “พิธีอาราธนาพระอุปคุต” ในงานตั้งธรรมของไทลื้อ อำเภอมะสาเป็นกรณีศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์ไท เพื่อจะได้นำมาใช้ในการสืบทอดคติความเชื่อเรื่อง พระอุปคุตปราบมารในพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-ไทในพื้นที่ภาคเหนือ

5.1.1.1.1 พระอุปคุตในวัฒนธรรมล้านนา: งานนมัสการพระธาตุหริภุญชัย จังหวัด ลำพูน

ปัจจุบันชาวไทยยวนล้านน่ายังสืบทอด “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” มาคຸ້ມครองงานปอยหลวง หรืองานฉลองใหญ่ของวัดอยู่ ดังงานประเพณีสงฆ์พระบรมธาตุหริภุญชัย ณ วัดพระธาตุหริภุญชัย วรมหาวิหาร อำเภอมะสา จังหวัดลำพูน ซึ่งจัดขึ้นทุกปีในวันแปดเป็ง คือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 เหนือ หรือประมาณเดือนพฤษภาคมของภาคกลาง งานประเพณีสงฆ์จะเริ่มตั้งแต่ขึ้น 9 ค่ำเป็นต้นไป กิจกรรมจะมีถึง 7 วัน 7 คืน มีทั้งพิธีทางศาสนา และมหรสพต่างๆ งานประเพณีสงฆ์พระบรมธาตุ

หรืออุบายอื่นใดเป็นงานบุญใหญ่ของจังหวัดลำพูน และมีความสำคัญในด้านการเป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาในจังหวัดลำพูนด้วย การจัดงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีจึงเป็นความปรารถนาของพุทธศาสนิกชนชาวลำพูน ดังนั้นการประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานสงฆ์พระบรมธาตุหรืออุบายอื่นใดจึงเป็นพิธีกรรมสำคัญของการจัดงานประเพณีแต่ละครั้ง

ผู้วิจัยได้เข้าร่วม “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” มาคุ้มครองงานสงฆ์พระบรมธาตุหรืออุบายอื่นใด ในปี พ.ศ. 2555 งานประเพณีสงฆ์พระบรมธาตุหรืออุบายอื่นใดจัดขึ้นระหว่างวันที่ 29 เมษายน – 5 พฤษภาคม 2555 มี “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ในช่วงเย็นของวันที่ 28 เมษายน ก่อนวันเริ่มงานสงฆ์ 1 วัน ผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่เป็นภิกษุ สามเณร ปู่อาจารย์ แม่คนยากและผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งมาชุมนุมกันที่บริเวณวัดตั้งแต่เวลาประมาณ 17.00 น. ก่อนเริ่มพิธีได้มีการตกแต่งรถบุษบกที่ประดิษฐานพระอุปคุต ไม้อย่างงดงาม พร้อมวางเครื่องอัฐบริขาร เช่น จีวร บาตร ตาลปัตร คนโทน้ำ เสื่อ หมอน ขบวนแห่เริ่มเดินจากวัดพระธาตุหรืออุบายอื่นใดไปที่ลำน้ำกวาง ขบวนแห่โดยสามเณร 4 รูปซึ่งถือพานสรวายดอกไม้ และรูปเทียน จากนั้นเป็นแถวของเจ้าอาวาส พระเถระผู้ใหญ่ พระสงฆ์และสามเณรประมาณ 30 รูป ซึ่งช่วยกันจูงรถบุษบกที่ประดิษฐานพระอุปคุต แล้วจึงต่อด้วยอุบาสกอุบาสิกา และรถสามล้อเครื่องดนตรีสำหรับประกอบไปตลอดทาง

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ที่ทำน้ำของลำน้ำกวางเริ่มในเวลาประมาณ 18.00 น. บริเวณทำน้ำเต็มไปด้วยพระภิกษุสามเณรและชาวบ้านที่มาร่วม “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ขึ้นจากลำน้ำกวาง หลังจากประธานฝ่ายสงฆ์จุดธูปเทียนแล้ว มัคทายกกล่าวคำอาราธนาซึ่งมีทั้งภาษาบาลีและคำเมือง ส่วนคำเมืองมีใจความกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระอุปคุตปราบมารเมื่อครั้งงานฉลองของพระเจ้าอโศก แล้วเชื่อมโยงมาถึงปัจจุบันที่วัดพระธาตุหรืออุบายอื่นใดจะจัดงานประเพณีแปดเป็ง เหล่าภิกษุสามเณรทั้งหลายพร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกาจึงได้อัญเชิญพระอุปคุตมาที่วิหารอาสนะแทนแก้วที่จัดไว้เพื่อคุ้มครองงาน

เมื่ออาราธนาเสร็จแล้ว จึงมีตัวแทนลงไปดำน้ำแล้วมก้อนหินขึ้นมาสามครั้ง แต่ละครั้งถามว่าใช่พระอุปคุตหรือไหม ก้อนหินสองก้อนแรกได้รับคำตอบว่าไม่ใช่ เมื่อดำลงไปได้ก้อนหินครั้งที่ 3 จึงมีผู้ตอบว่าใช่พระมหาอุปคุต เมื่อได้ก้อนหินพระอุปคุตแล้ว จึงนำขึ้นมาล้างด้วยน้ำส้มป่อยเพื่อความบริสุทธิ์แล้วนำไปตั้งไว้บนรถบุษบกหน้าองค์พระอุปคุตไม้ แล้วแห่กลับวัด ตลอดทางรถประชาชนสัมพันธ์จะประกาศถึงบุญบารมีของพระอุปคุตว่าได้อัญเชิญมาคุ้มครองงานแปดเป็งประจำปี โดยกล่าวว่าทำให้อุบัติสมบูรณ์ ชุมเย็นและกล่าวเชิญชวนให้ประชาชนนำปัจจัยมาใส่บาตรพระอุปคุตอันจะทำให้มีโชคลาภ เมื่อไปถึงวัดได้นิมนต์พระอุปคุตขึ้นบนหอพระอุปคุตซึ่งหันหน้าเข้าหาองค์พระธาตุ ถือว่าได้อาราธนาพระอุปคุตจากสะดือทะเล มาถึงที่วิหารอาสนะแก้วแล้ว จากนั้นคณะสงฆ์ได้นำสวดมนต์ ถวายข้าวตอกดอกไม้แด่พระอุปคุตพร้อมเครื่องอัฐบริขารทั้งหลาย แล้วจึงเสร็จพิธี

ภาพที่ 16 พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์จากแม่น้ำกวัง

อาจารย์พงษ์เทพ มนต์ตรง ซึ่งเป็นมัคนายกปูจรรย์ผู้กล่าวคาถาเชิญพระอุปัชฌาย์ กล่าวถึง “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌาย์” ในงานสงฆ์น้ำพระธาตุหริภุญชัยว่าเป็นไปตามคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์ปราบมาร เช่นเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศก การอาราธนาพระอุปัชฌาย์นั้นจะมีในงาน “ปอย” คือ งานฉลองเสนาสนะต่างๆ ของวัด หรืองานบุญที่วัดจัดเป็นเวลาหลายวัน วัดอื่นเวลามีงานฉลองก็มี “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์” เช่นกัน เช่น วัดพระพุทธรบาทตากผ้า วัดพระธาตุศรีจอมทอง โดยเมื่อเสร็จงานสงฆ์น้ำพระธาตุหริภุญชัย แล้วก็จะอัญเชิญกลับไปทีเดิม คือลำน้ำกวัง (พงษ์เทพ มนต์ตรง, 28 เมษายน 2555: สัมภาษณ์)

ในวันที่ 7 พฤษภาคม 2555 หลังจากงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุหริภุญชัยเสร็จสิ้นลงแล้ว ตัวแทนที่เป็นผู้ดำก้อนหินพระอุปัชฌาย์จากลำน้ำกวัง ได้จุดธูปเทียนบอกกล่าวพระอุปัชฌาย์ จากนั้นจึงเก็บเครื่องอัฐบริขารและพระอุปัชฌาย์ไม้ไว้ในวิหาร แล้วได้นำก้อนหินพระอุปัชฌาย์ไปคืนที่ลำน้ำกวังในบริเวณที่ทำ “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌาย์” ขึ้นจากน้ำ อันหมายถึงการที่พระอุปัชฌาย์ได้รักษางานประเพณีสงฆ์น้ำพระบรมธาตุหริภุญชัย ในปี พ.ศ. 2555 นี้จนสำเร็จลุล่วงลงแล้วท่านก็กลับไปเสด็จต่อทะเล

การสืบทอด “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงานประเพณีสงฆ์น้ำพระบรมธาตุหริภุญชัยมีรายละเอียดและขั้นตอนต่างๆ ในการประกอบพิธีที่ล้วนมีความหมายสัมพันธ์สอดคล้องกับตำนานพระอุปัชฌาย์ ดังนี้

สัญลักษณ์ในพิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์ในงานสงฆ์น้ำพระบรมธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน	ความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปัชฌาย์ปราบมาร
ลำน้ำกวัง	เสด็จต่อทะเล
ขบวนแห่ภิกษุสามเณรไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ที่ลำน้ำกวัง คาถาและการอาราธนาพระอุปัชฌาย์	การส่งพระผู้มีภิญญาไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ขึ้นจากเสด็จต่อทะเล
การงมก้อนหินขึ้นจากน้ำ การแห่ก้อนหินและพระอุปัชฌาย์ไม้จากท่าน้ำกลับวัด	พระอุปัชฌาย์ขึ้นจากเสด็จต่อทะเลมาสู่โลกมนุษย์
การจัดอาสนะประดิษฐานพระอุปัชฌาย์ที่หอพระอุปัชฌาย์ในบริเวณงาน พร้อมด้วยอัฐบริขารและภัตตาหาร	พระอุปัชฌาย์ปรากฏตัวตนจริงและดูแลงานตามที่รับนิมนต์ไว้

การบอกกล่าวเมื่อเสร็จงานและนำก้อนหินไปคืนที่ลาน้ำกวาง	งานฉลองลู่วงไปด้วยดี พระอุปคุตกลับสู่ที่อยู่ ณ สะดือทะเล
---	--

จะเห็นว่าสัญลักษณ์ต่างๆ ใน “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ทั้งวัตถุสิ่งของ สถานที่ และพฤติกรรมต่างๆ ของผู้ร่วมพิธีล้วนแสดงให้เห็นการสืบทอดคติความเชื่อเรื่องการนิมนต์พระอุปคุตผู้ปราบมารมาคุ้มครองงานที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนในล้านนา

ตำนานพระอุปคุตจึงมีความสัมพันธ์กับ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานปอยหลวงในแง่ที่ตำนานพระอุปคุตอธิบายความสำคัญของการนิมนต์พระอุปคุตมาในงานเนื่องจากอิทธิฤทธิ์ที่สามารถปราบมารในงานฉลองพระธาตุของพระเจ้าอโศกมหาราช นอกจากนี้ขั้นตอนต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรมก็มีรายละเอียดและลำดับเหตุการณ์ที่ตรงกับตำนาน สอดคล้องกับที่ศิริพร ณ ถลาง ได้ยกคำอธิบายของ ไคลด์ คลักโคลนที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับพิธีกรรมว่า “ตำนานกับพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กันในหลายลักษณะในสังคมดั้งเดิม กล่าวคือ การแสดงในพิธีกรรมแสดงตามเหตุการณ์ที่เล่าไว้ในตำนาน หรือไม่ตำนานก็เป็นคำอธิบายสำหรับที่มาของการประกอบพิธีกรรม” (Joseph Fontenrose, 1966: 50 อ้างถึงใน ศิริพร ณ ถลาง, 2548: 335)

การนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงานสงฆ์พระบรมธาตุหริภุญชัยเป็นประจำทุกๆ ปี จึงเป็นการเน้นย้ำตำนานและบทบาทของพระอุปคุตในฐานะบุคคลศักดิ์สิทธิ์ผู้คุ้มครองพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมเช่นเดิมทุกปีจึงช่วยต่อยอดความหมายดังกล่าวในวิถีชีวิตล้านนา ทำให้คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารยังคงดำรงอยู่และสืบทอดต่อๆ กันมาถึงปัจจุบัน

5.1.1.1.2 พระอุปคุตในวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท: งานตั้งธรรมของกลุ่มไทลื้อในอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาในภาคเหนือมิได้จำกัดอยู่ในเพียงกลุ่มไทยวนล้านนาเท่านั้น หากแต่ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทกลุ่มต่างๆ ในภาคเหนือของประเทศไทยก็ยังคงมีการสืบทอดพิธีกรรมดังกล่าวในกลุ่มของตน

ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ไท ทั้งไทใหญ่ ไทลื้อ และไทเขินอาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มไทยวนล้านนา วัดหลายแห่งในอำเภอแม่สายมีองค์พระอุปคุตประจำวัด เช่น วัดผาแตก วัดแม่สาย วัดพระธาตุดอยเวา และจากการสัมภาษณ์พระภิกษุที่วัดผาแตกทำให้ทราบว่าในสมัยก่อนเมื่อจะมีงานของวัด จะต้องไปนิมนต์พระอุปคุตจากร่องน้ำใกล้วัดเพื่อมาคุ้มครองงานให้ราบรื่น ไม่มีฝนตก แต่ปัจจุบันเมื่อมีการขยายหมู่บ้าน ทำให้ไม่มีร่องน้ำดังกล่าวแล้ว อีกทั้งมีผู้ศรัทธาสร้างหอพระอุปคุตถวายให้แก่วัด เมื่อมีพระอุปคุตประจำวัดแล้วจึงไม่มีการไปนิมนต์พระอุปคุตที่แหล่งน้ำ

เพราะถือว่าท่านมาอยู่ที่วัดแล้ว แต่อาจจะมีปูจรรย์ไปจุดธูปบอกกล่าวเวลามีงานแทน (พระมหาหรรษา ธมฺมวังสี, 15 กันยายน 2556: สัมภาษณ์) หอพระอุทิศของวัดผาแตกนี้อยู่ที่ด้านหน้าขององค์พระธาตุในบริเวณข้างหอเทวดา ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงพบว่างานตั้งธรรมของวัดผาแตกประจำปี พ.ศ. 2556 ไม่มีการไปนิมนต์พระอุทิศจากแหล่งน้ำ แต่สังเกตว่าประชาชนที่มาทำบุญที่วัดนิมนต์นำข้าวตอกดอกไม้และขนมไปถวายที่หอพระอุทิศด้วย

อย่างไรก็ตามการประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุทิศ” ยังอยู่ในความทรงจำของปูอาจารย์ผู้ทำพิธี โดยปูจารย์หนานฉายแก่ได้เล่าถึงพิธี “เชิญพระอุทิศ” ว่าต้องไปเชิญแต่เช้ามีดที่แหล่งน้ำ โดยมีข้าวตอกดอกไม้ เทียนและประโคมดนตรีแห่กันไป นำก้อนหินมา 4 ก้อนมาไว้ที่หอและมีอุปัชฌาย์บริหาร เช่น จีวร บาตร 4 ชุด ถวายผลไม้และขนม เมื่อเสร็จงานแล้วก็แห่ไปส่งที่เดิม เชื่อกันว่าการเชิญพระอุทิศจะทำให้งานเรียบร้อยดีเพราะได้บอกกล่าวให้ท่านรับรู้ แต่งานตั้งธรรมในปี พ.ศ.2556 ของวัดผาแตกไม่ได้เชิญเพราะว่ามีพระอุทิศอยู่ที่วัดแล้ว (ทองคำ นามหน้อย, 18 กันยายน 2556: สัมภาษณ์)

ส่วนชาวไทยที่ที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายก็มี “พิธีนิมนต์พระอุทิศ” ในงานตั้งธรรมหลวงหรืองานบุญมหาชาติเช่นกัน โดยพระสงฆ์ อาจารย์วัดและชาวบ้านจะตั้งขบวนแห่ไปเชิญพระอุทิศมาจากแม่น้ำ โดยการใช้พระพุทธรูปหินเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุทิศ และเตรียมเครื่องบริวารต่างๆ ได้แก่ เสื้อ หมอน หม้อ บาตร ผ้าไตร และน้ำอบน้ำหอมไปทำ “พิธีนิมนต์พระอุทิศ” (ตัน เทพปัญญา, สัมภาษณ์, 31 สิงหาคม 2550 อ้างถึงใน พุ่มพวง อภิวงค์, 2550: 112) เมื่อขบวนแห่ไปถึงแม่น้ำ จะนำพระพุทธรูปหินไปวางในแม่น้ำ แล้วให้ตัวแทนลงไปงมก้อนหินขึ้นมา ชาวบ้านบนฝั่งจะบอกว่าไม่ใช่พระอุทิศในสองครั้งแรก ครั้งที่ 3 เมื่องมพระพุทธรูปหินขึ้นจากน้ำ ชาวบ้านบนฝั่งจะบอกว่าใช่พระอุทิศ แล้วแห่กลับไปวัด พิธีกรรมดังกล่าวมาจากความเชื่อของชาวไทยที่เชื่อว่าพระอุทิศจะปกปักรักษางานพิธีกรรมให้ราบรื่น ไม่มีอุปสรรคปัญหา (พระทศพร กัลยาณสิริ, สัมภาษณ์, 28 กุมภาพันธ์ 2551 อ้างถึงใน พุ่มพวง อภิวงค์, 2550: 112)

อำเภอแม่สายเป็นพื้นที่ชายแดนที่อยู่ใกล้อำเภอท่าลี่เหล็กของประเทศพม่า บริเวณดังกล่าวเป็นด่านการค้าชายแดนระหว่างสองประเทศซึ่งมีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์หลั่งไหลเข้าออกในพื้นที่ตัวอำเภอจึงมีคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกัน ดังเช่นวัดผาแตกซึ่งมีทั้งชาวไทยใหญ่ ไทลื้อ และไทเขินมาร่วมทำบุญ

นอกจากวัดผาแตกแล้ว ผู้วิจัยยังได้ไปเก็บข้อมูล “พิธีนิมนต์พระอุทิศ” ในงานประเพณีตั้งธรรมหลวงของชาวไทยชุมชนปิยะพร เพื่อนำมาเป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับ “พิธีนิมนต์พระอุทิศ” ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท วัดปิยะพรตั้งอยู่ในหมู่บ้านปิยะพรซึ่งเป็นหมู่บ้านจัดสรร เป็นวัดใหม่ซึ่งเพิ่งตั้งได้ 3 ปี เนื่องจากเป็นวัดที่เพิ่งสร้างขึ้น จึงยังไม่มีโบสถ์หรือวิหาร ภายในวัดมีศาลาอเนกประสงค์เป็นที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งงานตั้งธรรม

ชุมชนปิยะพรได้จัดงานตั้งธรรมหลวงหรือบุญมหาชาติขึ้นระหว่างวันที่ 17-19 กันยายน พ.ศ. 2556 และได้มีการตั้งหอสำหรับพระอุปัชฌาย์ไว้ในศาลาอเนกประสงค์เพื่อเตรียมไว้สำหรับเป็นที่อยู่สำหรับพระอุปัชฌาย์ซึ่งจะต้องไปนิมนต์มาจากแม่น้ำสายก่อนวันงาน ชาวบ้านเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์มี 8 องค์ และยังมีชีวิตอยู่ 4 องค์ เมื่อจะจัดงานบุญจะต้องนิมนต์มารับเครื่องไทยทาน พระอุปัชฌาย์จะปกปักรักษางานให้ราบรื่น และเมื่องานเสร็จเรียบร้อยดีก็จะส่งท่านกลับที่อยู่ของท่าน พระอุปัชฌาย์ 4 องค์ยังมีชีวิตอยู่ และอุปัชฌาย์อีก 4 องค์นิพพานแล้ว มีชื่ออยู่ในคำเวณทานพระอุปัชฌาย์ของชาวไทลื้อซึ่งสืบทอดมาถึงปุจารย์หนานอื่น ดังต่อไปนี้

...ผู้ข้าขอธรรมา พระมหาเถรเจ้าทั้ง 8 อยู่ทิสส..แดนไกล ตน 1 ชื่อ พระมหาอุปัชฌาย์เถรก็อยู่ในน้ำมหาสมุทรสาคร เจ้าก็อยู่ในปราสาทปณจโบ น้ำมหาสมุทรพวยหนได้ กัสสปเถรอันอยู่ในดอยเวปุลคิลี ธรรมสารเถร อันอยู่ในดอยอันชื่อว่าอุทกดอยคำ สุคตเถร อันอยู่ในดอยหิคคสคิลีนัน เวรเถรอันอยู่ในดอยปราสาทโลหในแม่น้ำ มหาสมุทร กับทั้งเขาเจ้า 4 ตน อันอยู่ในถ้ำคูลาแลตายบ่เน่านั้นมี 4 ตน ตน 1 ชื่อมหากัสสปะเถร ตน 1 ชื่อเขยเถร ตน 1 ชื่อ เวมเถร ตน 1 ชื่อกนสรเถร 4 ตนนี้ตายบ่เนาเทื่อ อันยังตั้งตนอยู่นั้นแล้วไปมาเมตตาคายโผด บันนสัตว์ทั้งหลายที่ไต่ถึงสุขในโซนนี้แลขาดหน้านั้นก็ยังมีอยู่ 4 ตน ตน 1 ชื่ออุปัชฌาย์เถร ตน 1 ชื่อเรวติเถร ตน 1 ชื่อสมนตเถร ตน 1 ชื่อ ธรรมเถร ทั้ง 8 พระองค์ผู้ข้าทั้งหลายขอธรรมาพันรอด ขอหื้อมาค้ำบุญผาย ขอหื้อมาเมตตารับทานแห่งผู้ข้าทั้งหลายบัดนี้ไส้ ขอหื้อไต่ถึงสุขแท้ดีหลี ตามเจตนามีหุ่ไม่ไผ่ ยังเจ้าตนยดใหญ่ดงาม ผู้ข้าทั้งหลายมาถวายเป็นทานมหาเถรเจ้าทั้ง 8 ผู้ข้าแกวดหามาช่อตุงดากวัดแกว่ง สัพพบริวารแต่งยกทานมาปฏิสฐฐานตั้งไว้ เพื่อใครได้ผลบุญ ขอนิมนมาอย่าคลาด มารับทานเข้าบิณฑบาตรแห่งผู้ข้าทั้งหลาย แท้ดีหลี สมบัติมีบ่ไร่ กลัวยอ้อยใหม่เจือจาน มาถวายทานมหาเถรเจ้าทั้ง 8 ข้าของงหื้ออานิสงค้ำบุญหลาย ข้าขอธรรมาเมตตาคายผวด แล้วลวดหื้อผู้ข้าเป็นดี เหมือนตั้งมหาเสฐฐีทั้ง 5 ไปอยู่ถ้ำต่อมหาเนรพพานันแท้ดีหลี

(อิน ดวงดี, 4 มีนาคม 2557: สัมภาษณ์)

คำอัญเชิญพระอุปัชฌาย์และคำเวณทานต่างๆ เป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากปุจารย์รุ่นก่อน และต่อมาปุจารย์แต่ละคนก็ได้มีการปรับให้สมบูรณ์เป็นบทของตนเอง โดยเมื่อหนานอื่นต้องทำหน้าที่เป็นปุจารย์ที่แม่น้ำสาย หนานอื่นได้ไปขอคำเวณทานต่างๆ มาจากปุจารย์ที่เมืองยอง บทคาถาต่างๆ เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่สืบทอดกันมาถึงหนานอื่น ได้แก่ คำอาราธนาพระอุปัชฌาย์ คำรทธีนาอุปัชฌาย์ออกน้ามา คำโอกาสธรรมานิมนพระมหาอุปัชฌาย์เถรเจ้าออกมารับทาน คำถวายเข้า 49 บูชาพระอุปัชฌาย์

คำเวหนานพระอุปคุต คำไหว้อุปคุต คำใส่บาตรอุปคุต และคำสุมา (อิน ดวงดี, 4 มีนาคม 2557: สัมภาษณ์)

นอกจากคำอาราธนาพระอุปคุตแล้ว องค์ประกอบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในการเชิญพระอุปคุต คือจะต้องเตรียมทำหอพระอุปคุตไว้ในศาลา หอพระอุปคุตมีลักษณะเป็นปราสาทแบบไทลื้อ ทำจากไม้ไผ่ กรูกระดาศสีและตกแต่งสวยงาม ภายในมีเครื่องบูชาพระอุปคุตประกอบด้วย ชุดหมอนและจีวร จำลอง วิหรือพัด ไม้เท้าและบาตรทั้งหมด 4 ชุด นอกจากนี้ยังมีการเดินสายไฟเพื่อติดหลอดไฟภายใน หอพระอุปคุต และมีการเตรียมตะเกียงน้ำมันไว้ด้วยเพื่อจะจุดไฟที่หอพระอุปคุตให้สว่างไสว ตลอดเวลาที่เชิญพระอุปคุตมาที่วัด

“พิธีเชิญพระอุปคุต” จากแม่น้ำสายบริเวณหน้าด่านมาที่วัดปิยะพรเริ่มในตอนประมาณ ห้าโมงเย็นของวันที่ 16 กันยายน โดยพ่อหนานอิน ดวงดีซึ่งเป็นไวยาวัจจรและปุजारยได้เตรียมรูป เทียนและช่อทุงสำหรับไปเชิญพระอุปคุต ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่คนอื่นก็เตรียมเครื่องดนตรีและข้าวตอก ดอกไม้ ทุกคนสวมชุดขาวและมาพร้อมกันที่วัด รวมปุजारยและอุบาสกอุบาสิกาทั้งหมด 15 คนพร้อมกับนิมนต์เณรไปด้วย 1 รูป จากนั้นก็เคลื่อนออกจากวัดโดยมีรถทั้งหมด 3 คัน มีรถเณรและปุजारย 1 คัน ตามด้วยรถดนตรีและรถอุบาสิกา ตลอดทางประมาณ 5 กิโลเมตรจะมีการประโคมดนตรีไปตลอด จนไปถึงบริเวณด่านชายแดนแม่สายก็ไปหยุดรถที่บริเวณหัวฝายริมแม่น้ำสายซึ่งกล่าวกันว่าเป็น บริเวณที่น้ำสะอาดเหมาะเป็นที่เชิญพระอุปคุต แล้วก็ทำพิธีที่ริมตลิ่ง

ภาพที่ 17 ปุजारยอาราธนาพระอุปคุตริมแม่น้ำสาย

ก่อนเริ่มพิธีผู้ช่วยปุजारยได้หาก่อนหินจากริมตลิ่งมาเตรียมไว้ 4 ก้อน ส่วนปุजारยจุดธูปเทียน และปักช่อใหญ่และช่อน้อยไว้ที่ริมตลิ่ง แล้วบอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายว่าจะมาอาราธนา พระอุปคุตที่ริมน้ำแม่สาย จากนั้นจึงกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุตทั้งภาษาบาลีและพื้นเมืองซึ่งมีใจความกล่าวถึงการที่อุบาสกอุบาสิกาและศรัทธาทั้งหลายในชุมชนหมู่บ้านปิยะพรได้จัดงานตั้งธรรม

เวสสันดร จึงขออาราธนาพระอุปัชฌ์ออกจากสถานที่ของท่านมารับไทยทานทั้งหลายและไปรักษางานตั้งธรรมเวสสันดร โดยอาราธนา 4 รอบ เมื่อจบแล้วจึงสาธุพร้อมกันแล้วโปรยข้าวตอกดอกไม้ ปู่จารย์นำก้อนหินทั้งสี่ก้อนจากกริมตลิ่งใส่พานแล้วขึ้นมาบนฝั่ง ทุกคนมารับศีลจากเณร 1 รูปซึ่งถือว่าเป็นการรับศีลจากพระอุปัชฌ์ เมื่อสมทานศีลเสร็จแล้วจึงถือว่าเป็นการเสร็จพิธีรับศีลพระอุปัชฌ์และการอาราธนาพระอุปัชฌ์ จากนั้นจึงเชิญพระอุปัชฌ์กลับวัดปิยะพร โดยประโคมดนตรีตลอดทาง

เมื่อไปถึงวัดผู้ช่วยปู่จารย์ได้นำก้อนหินทั้งสี่ก้อนไปวางเรียงสี่มุมภายในหอพระอุปัชฌ์ พร้อมวางดอกไม้ธูปเทียนบูชาและจุดตะเกียงน้ำมัน จากนั้นผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายก็มาไหว้พระอุปัชฌ์ ถือว่าพระอุปัชฌ์ได้มาอยู่ที่หอพระอุปัชฌ์ที่วัดปิยะพรเรียบร้อยแล้ว โดยตลอดงานตั้งธรรมจะมีการถวายข้าวพระอุปัชฌ์ตอนเช้า และเมื่อเสร็จงานตั้งธรรมแล้วในวันสุดท้ายหลังการหยาดน้ำจะมี “พิธีส่งพระอุปัชฌ์” ที่แม่น้ำสาย

“พิธีส่งพระอุปัชฌ์” คือ วันที่ 19 กันยายนหลังจากงานตั้งธรรมเสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะปู่จารย์และอุบาสกอุบาสิกาได้เตรียมไปส่งพระอุปัชฌ์ที่แม่น้ำสายในเวลาประมาณ 13.00 น. ทุกคนสวมชุดขาว การไปส่งพระอุปัชฌ์นี้ไม่ได้มีนมัสการ มีแต่คณะปู่จารย์ อุบาสกอุบาสิกาและประโคมดนตรีเหมือนตอนไปรับ ขบวนส่งพระอุปัชฌ์ประกอบด้วยรถที่บรรทุกหอพระอุปัชฌ์พร้อมเครื่องดนตรีและรถอุบาสกอุบาสิกา ผู้ช่วยปู่จารย์ได้ยกหอพระอุปัชฌ์ซึ่งมีเครื่องบวงสรวงและข้าวตอกดอกไม้ขึ้นรถ จากนั้นจึงเคลื่อนขบวนจากวัดปิยะพรไปที่หัวฝายด่านแม่สายบริเวณสถานที่ที่อัญเชิญพระอุปัชฌ์

ภาพที่ 18 ข้าวตอกดอกไม้ผลไม้และขนมที่ชาวบ้านนำมาถวายที่หอพระอุปัชฌ์

เมื่อเดินทางไปถึงหัวฝายแม่น้ำสายผู้ช่วยปู่จารย์ก็ช่วยกันยกหอพระอุปัชฌ์ที่ยังคงมีก้อนหิน 4 ก้อนพร้อมดอกไม้ธูปเทียนและข้าวสารอาหารแห้งอัดแน่นอยู่ภายในลงมาวางไว้ที่ริมฝั่งน้ำ ผู้ช่วยปู่จารย์ปักตุง 1 ฝืนไว้ที่ริมตลิ่ง ปู่จารย์จุดธูป 8 ดอกเพื่อประกอบ “พิธีส่งพระอุปัชฌ์” โดยเริ่มสวดคาถาพระอุปัชฌ์ ต่อด้วยบทวันตาซึ่งทุกคนสวดพร้อมกัน จากนั้นปู่จารย์กล่าวดังนี้

ภันเต ข้าแต่พระมหาอุปคุตเถระเจ้า ผู้อุฎฐอรหันตาเจ้าทั้งแปดแม่ข้า บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลายได้มาอาราธนาพระอุปคุตเถระเจ้าออกจากน้ำไปกล้าไปกล้าไปเมตตาโปรดเมตตาผู้ข้าทั้งหลาย บัดนี้เสร็จพิธีบัวระมวลแล้ว ณ บัดนี้ผู้ข้าทั้งหลายก็ได้เอาหอแก้วหอแสงหอมสาธมาส่งโอกาสราธนาสู่เจ้าทั้งแปด สู่สถานที่เดิมที่ผู้เจ้าทั้งแปดตนสถิตอยู่ที่นี่ บัดนี้ท่านเน้อ

หลังจากกล่าวคาถาส่งพระอุปคุตแล้วพ่อนานปฏฐาทังแปดดอกที่ริมตลิ่ง แล้วให้ผู้ช่วย 3 คนช่วยกันยกหอพระอุปคุตลงแม่น้ำสายแล้วค่อยๆ ลอยไป ทุกคนกล่าวสาธุแล้วยกมือไหว้พร้อมกัน แล้วเดินทางกลับวัด พิธีกรรมดังกล่าวมีความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปคุตปราบมาร ดังนี้

สัญลักษณ์ในพิธีนิมนต์พระอุปคุตในงานตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อวัดปิยะพร	ความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปคุตปราบมารและพระอุปคุต 8 รูป
แม่น้ำสาย	ที่อยู่พระอุปคุต
บาตร วี ไม้เท้า หมอน ผ้าไตรทั้งหมด 4 ชุด ซ่อใหญ่ 4 ซ่อ ก้อนหินสี่ก้อน	พระอุปคุต 4 รูปที่ยังมีชีวิตอยู่
การอาราธนาพระอุปคุตจากน้ำแม่สายมาวัดปิยะพรในงานตั้งธรรม	การนิมนต์พระอุปคุตขึ้นจากที่อยู่ได้น้ำมาคุ้มครองงาน
การถวายข้าวพระอุปคุตพร้อมข้าวตอกดอกไม้ เงินและเครื่องไทยทาน	พระอุปคุตมาอยู่ร่วมในงานพิธี
การลอยหอพระอุปคุตพร้อมเครื่องไทยทานในน้ำแม่สายเมื่อเสร็จงาน	งานเสร็จเรียบร้อย พระอุปคุตรับเครื่องไทยทานแล้วกลับที่อยู่

จะเห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตของกลุ่มไทลื้อชุมชนปิยะพรต่างจากชาวไทยยวนตรงที่ชาวไทลื้อมีความเชื่อว่าพระอุปคุตมี 4 รูปอยู่ใต้น้ำ เมื่อจัดงานตั้งธรรมก็จะเชิญมารับเครื่องไทยทานและรักษางาน ตอนอาราธนาพระอุปคุตจะใช้ก้อนหิน 4 ก้อนแทนพระอุปคุต 4 รูป แล้วนำไปไว้ที่หอที่สร้างด้วยไม้และกระดาศสีในวัด เมื่อเสร็จงานแล้วนำก้อนหินพร้อมหอและเครื่องไทยทานต่างๆ ไปลอยที่แม่น้ำสายถือว่าการส่งพระอุปคุตกลับที่อยู่เดิมพร้อมเครื่องไทยทานที่ท่านได้รับไปแล้ว ถือว่างานบุญได้เรียบร้อยดีและมีอานิสงส์ตามที่ตั้งใจ

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนายังคงดำรงอยู่ในวัฒนธรรมล้านนาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในภาคเหนือ พิธีดังกล่าวยังคงได้รับการสืบทอดในวิถีชีวิต

ของคนท้องถิ่น หากเปรียบเทียบองค์ประกอบใน “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคู่คุ้มครองงานระหว่างงาน พระธาตุหริภุญชัยกับงานตั้งธรรมของไทลื้อแม่สายจะเห็นลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 25 แสดงการเปรียบเทียบองค์ประกอบของพิธีนิมนต์พระอุปคุตของกลุ่มไทยยวนกับไทลื้อ

องค์ประกอบของพิธี	งานพระธาตุหริภุญชัย	งานตั้งธรรมไทลื้อแม่สาย
ขนาดและความสำคัญของพิธีที่มี การนิมนต์พระอุปคุต	งานประเพณีประจำจังหวัดที่ยิ่งใหญ่ ในระดับภูมิภาค	งานบุญระดับหมู่บ้าน
หอพระอุปคุต	สร้างแบบชั่วคราวมีฝา 3 ด้านมี หลังคาจั่ว บุด้วยผ้าสีเหลืองทอง ตั้งอยู่บริเวณลานข้างวิหารหันหน้า เข้าหาพระธาตุ เมื่อเสร็จงานแล้วรื้อ เก็บ	สร้างแบบชั่วคราวด้วยไม้ไผ่ แต่ ประดิษฐ์เป็นปราสาทและตกแต่ง สวยงาม ตั้งอยู่ในศาลา อเนกประสงค์ซึ่งเป็นสถานที่จัด งานตั้งธรรม เมื่อเสร็จงานนำไป ลอยในน้ำแม่สายพร้อมเครื่องบูชา
เครื่องบูชา	หมอน บาตร จีวร ตาลปัตร คนโท น้ำ ดอกไม้รูปเทียน และภัตตาหาร	บาตร พัด ไม้เท้าเหล็ก ผ้าไตร เทียนเงินเทียนทอง 4 ชุด
สัญลักษณ์แทนพระอุปคุต	พระอุปคุตไม้ ก้อนหินที่งมจาก แม่น้ำกวัง 1 ก้อน (งม 3 ครั้ง)	ก้อนหิน 4 ก้อนแทนพระอุปคุต 4 รูปที่เลือกจากตลิ่งริมน้ำสาย
สถานที่นิมนต์พระอุปคุต	จากท่าลำน้ำกวังมาที่วัด	จากน้ำแม่สายมาที่วัด
ผู้อาราธนา	มีคนายก	ปุจจารย์
คำอาราธนา	กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งพระเจ้าอโศก และเชิญพระอุปคุตมาสถิตที่อาสนะ ที่จัดไว้เพื่อปกป้องคุ้มครอง	เชิญพระอุปคุตมารับไทยทาน
ผู้ร่วมพิธีและขบวนแห่	พระภิกษุ สามเณร อุบาสกอุบาสิกา ขบวนดนตรี	สามเณร 1 รูป อุบาสกอุบาสิกา และนักดนตรี
จำนวนผู้เข้าร่วมพิธี	60-70 คน ส่วนใหญ่เป็นภิกษุและ สามเณร	สิบห้าคน เกือบทั้งหมดเป็น ขวรวาส
ขั้นตอนของพิธี	-การเตรียมหอพระอุปคุตและเครื่อง บูชา -การแห่จากวัดไปเชิญที่ริมน้ำ -การกล่าวคำอาราธนา การงมก้อน หิน 3 ครั้ง นำมาชำระด้วยน้ำ สัมป่อยก่อนเชิญหินพระอุปคุตใส่ พานแห่กลับวัด -พิธีบูชาพระอุปคุตที่หอพระอุปคุต	- การเตรียมหอพระอุปคุตและ เครื่องบูชา -การแห่จากวัดไปเชิญที่ริมน้ำ -การกล่าวคำอาราธนา การนำ ก้อนหินสี่ก้อนมาแทนพระอุปคุต 4 รูป สามเณรสวดสมโภชและรับ พานหินพระอุปคุต -การเชิญพระอุปคุตไปสถิตที่หอ

	-การถวายเครื่องบูชาและภัตตาหาร -เมื่อเสร็จงานจุดธูปบอกกล่าว เก็บ เครื่องบูชาและเชิญก้อนหินไปคืนที่ แม่น้ำ	พระอุปัชฌาย์และถวายเครื่องบูชา ต่างๆ -เมื่อเสร็จงาน นำห่อพระอุปัชฌาย์ พร้อมเครื่องบูชาไปทำพิธีบอก กล่าวขอขมาริมน้ำและลอยห่อพระ อุปัชฌาย์
--	--	---

ความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์ยังคงดำรงอยู่ในวัฒนธรรมของชาวล้านนาและกลุ่มชาติพันธุ์ไทในภาคเหนือ โดยคติดังกล่าวยังคงสืบทอดผ่าน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงานประเพณีทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จาก “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงานนมัสการพระธาตุหรือภูเขย จังหวัดลำพูนซึ่งเป็นงานประจำปีที่ยิ่งใหญ่ในภาคเหนือ หรือการนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาในงานตั้งธรรมของชาวไทลื้ออำเภอแม่สายจังหวัดเชียงราย แต่ก็มีรายละเอียดที่แตกต่างกันตามลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์มี 8 รูปของชาวไทลื้อ สัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌาย์และลักษณะทางสถาปัตยกรรมของห่ออุปัชฌาย์ของชาวไทลื้อซึ่งแตกต่างจากล้านนา นอกจากนี้ชาวไทลื้อยังเชื่อว่าการนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาในงานตั้งธรรมนั้นเพื่อเชิญพระอุปัชฌาย์มารับเครื่องไทยทานจึงจะถือว่างานทำบุญสำเร็จ เมื่อเสร็จงานแล้วจึงต้องนำห่อพระอุปัชฌาย์พร้อมเครื่องไทยทานไปลอยในน้ำแม่สายเพื่อส่งพระอุปัชฌาย์พร้อมเครื่องไทยทานกลับยังที่อยู่เดิมของท่าน ซึ่งแตกต่างจากล้านนาที่เพียงรื้อห่อ เก็บเครื่องไทยทานและนำก้อนหินพระอุปัชฌาย์ไปส่งคืนที่ลำน้ำ

อย่างไรก็ตาม “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ที่พบในกลุ่มล้านนาและกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่นำมาเป็นกรณีศึกษานี้แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญนับถือศรัทธาและความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ยังมีความหมายและความสำคัญในวิถีชีวิตของคนไทยในภาคเหนือที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น

5.1.1.2 การสืบทอดคติพระอุปัชฌาย์บันดาลโชคในประเพณีตักบาตรเป็งปูด

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” หรือตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในวันเป็งปูดเป็นประเพณีที่แสดงถึงความนับถือศรัทธาในพระอุปัชฌาย์โดยเฉพาะ เพราะไม่ปรากฏว่ามีประเพณีหรือพิธีกรรมเพื่อระลึกถึงพระสาวกองค์อื่นๆ เช่นที่มีการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ นอกจากนี้การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ตอนกลางคืนเป็นเวลาวิกาลและไม่สอดคล้องกับเวลาในการบิณฑบาตของพระสงฆ์ แต่ความเชื่อเกี่ยวกับการปรากฏตัวของพระอุปัชฌาย์ในวันเป็งปูดและตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชคในวันธรรมล้านนาทำให้คติพระอุปัชฌาย์บันดาลโชคยังคงสืบทอดในวิถีชีวิตชาวล้านนาผ่าน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด”

5.1.1.2.1 ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด จังหวัดเชียงใหม่

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ในจังหวัดเชียงใหม่เป็นประเพณีสำคัญที่วัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมา แต่วัดสำคัญที่กล่าวได้ว่าการสืบทอดประเพณีนี้มาอย่างยาวนานและเป็นวัดที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตและ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ให้เป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนทั่วไปคือ วัดอุปคุตซึ่งมีชื่อวัดเป็นชื่อของพระอุปคุต วัดอุปคุตตั้งอยู่บริเวณถนนท่าแพ ใกล้แม่น้ำปิง วัดนี้ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างวัดตามลักษณะการปกครองสงฆ์เมื่อ พ.ศ. 2445 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2456 เจ้าอาวาสรูปปัจจุบันคือ พระครูพัทธนาธิมุตเป็นเจ้าอาวาสรูปที่ 13 ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 (พระครูพัทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 55, 60)

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ถือว่าเป็นประเพณีสำคัญของวัดอุปคุตซึ่งมีตำนานการสร้างวัดสัมพันธ์กับการได้พบพระอุปคุต ดังที่มีตำนานเล่าว่าพ่อค้าฮ่อคนหนึ่งได้พบพระภิกษุสึกลับตอนที่ 2 ในคืนวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ จึงได้นำอาหารไปใส่บาตร ไม่นานก็ค้าขายร่ำรวย พ่อค้าฮ่อเชื่อว่าตนร่ำรวยเพราะได้ทำบุญกับพระอุปคุต จึงสร้างวัดอุปคุตขึ้น (Strong, 1992: 274) ส่วนตำนานของวัดอุปคุตเองมีรายละเอียดที่ต่างออกไปดังนี้

คืนวันพระขึ้น 15 ค่ำคืนหนึ่ง สามิภรรยาคนหนึ่งซึ่งมีฐานะยากจนได้เดินทางเข้ามาค้าขายในเมืองเชียงใหม่แต่เช้ามีด ทั้งสองพบสามเณรผู้หนึ่งบริเวณใกล้แม่น้ำปิง ทั้งสองจึงนำสินค้าที่ตั้งใจเอาไว้ขายใส่บาตรสามเณร สามเณรก็ให้พร สามิได้เดินตามสามเณรไปแล้วพบว่าสามเณรหายตัวไปบริเวณต้นไทรชายป่า จึงวิ่งกลับมาบอกภรรยา วันนั้นสามิภรรยาขายของหมดอย่างรวดเร็ว และหลังจากนั้นก็เจริญรุ่งเรืองฐานะดีขึ้นเรื่อยๆ วันหนึ่งทั้งสองไปทำบุญกับพระอาวโสรูปหนึ่งซึ่งบอกคนทั้งสองว่าการที่ร่ำรวยขึ้นเพราะได้ทำบุญกับพระอุปคุตซึ่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่ใต้สะดือทะเล และจะแปลงเป็นสามเณรขึ้นมาโปรดสัตว์ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ สามิภรรยาจึงสร้างวัดอุปคุตบริเวณที่สามเณรหายตัวไป และสร้างรูปหล่อพระอุปคุตหน้าตาเหมือนสามเณรที่ตนได้ใส่บาตรไว้สักการบูชา

(พระครูพัทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี, 2555: 55 - 59)

ตำนานสองสามิภรรยาผู้สร้างวัดอุปคุตนี้ทำให้มีผู้นำไปเชื่อมโยงกับประวัติของหลวงอนุสารสุนทรและนางคำเที่ยงผู้เป็นภรรยาว่าทั้งสองร่ำรวยหลังจากได้พบพระอุปคุต (พระสมบัติ สุปฏิฐิโต, 14 พฤษภาคม 2554: สัมภาษณ์) เนื่องจากทั้งสองเป็นศรัทธาหลักในการร่วมสร้างวิหารพระอุปคุตขึ้นใน พ.ศ. 2470 แม้ว่าวัดอุปคุตจะได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2456 ก็ตาม

เนื่องจากบริเวณสี่แยกวัดอุปัชฌาย์ ถนนท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่เป็นบริเวณที่สอดคล้องกับตำนานที่ว่าสามภรรยาคนหนึ่งได้มีโอกาสได้ตักบาตรกับพระอุปัชฌาย์ และต่อมาจึงได้สร้างวัดในบริเวณนั้น วัดอุปัชฌาย์จึงถือเป็นพื้นที่ดั้งเดิมของการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ และได้มีการจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” สืบทอดกันมายาวนานแล้ว พระครูพุทธธาตุมิต เจ้าอาวาสวัดอุปัชฌาย์ จังหวัดเชียงใหม่กล่าวถึง “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ของวัดอุปัชฌาย์ว่าได้สืบทอดประเพณีนี้มาไม่น้อยกว่า 250 ปี (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555b: 33)

อย่างไรก็ตามการตักบาตรเป็งปู้ดนี้อย่างน้อยก็ยังมีมาแล้วในช่วงปี พ.ศ. 2490 ดังที่ ญัฐุฒิสุทธิสังครามผู้เรียบเรียงหนังสือ **พระบัวเข็มในประเทศไทย** ได้กล่าวว่าตนได้ทราบจากพระเถระรูปหนึ่งของวัดอุปัชฌาย์ว่าวันที่พระอุปัชฌาย์ออกบิณฑบาตจะต้องเป็นวันเป็งปู้ด ชาวบ้านใกล้วัดอุปัชฌาย์จะตักบาตรกันในวันนั้นและถือเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา (ญัฐุฒิสุทธิสังคราม, 2498: 2) เช่นเดียวกับที่ John Strong (1992: 248 - 249) ได้รับคำบอกเล่าจากเจ้าอาวาสวัดอุปัชฌาย์ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2493 ซึ่งเป็นพระภาคกลางที่ขึ้นไปอยู่เชียงใหม่ว่าในตอนแรกท่านแปลกใจมากที่มีชาวบ้านมานิมนต์ท่านตอนเวลา 2 นาฬิกาให้ไปบิณฑบาตนอกวัด แม้ว่าท่านจะให้เขาเข้ามาถวายอาหารพระอุปัชฌาย์ในวัด แต่ชาวบ้านก็ยังยืนยันว่าต้องให้ท่านไปรับบิณฑบาตภายนอกวัด จึงจะถือว่าเขาได้ทำบุญกับพระอุปัชฌาย์ อันจะทำให้เขาได้อานิสงส์มากและมีฐานะร่ำรวย ท่านจึงต้องออกไปบิณฑบาตในที่สุด

กล่าวได้ว่าการตักบาตรพระอุปัชฌาย์เมื่อ 60 ปีก่อนเป็นประเพณีที่รับรู้กันเองในชุมชนและเต็มไปด้วยความศรัทธา คือชาวบ้านแต่ละแห่งจะมาคอยตักบาตรตามตรอกหรือถนนในช่วงเช้ามืดของวันเป็งปู้ด ซึ่งอาจจะพบพระภิกษุมานิณฑบาตหรือไม่พบก็ได้ แต่พื้นที่ที่เป็นความคาดหวังของการได้ตักบาตรกับพระอุปัชฌาย์มากที่สุดคือบริเวณท่าแพรอบวัดอุปัชฌาย์อันเป็นพื้นที่ที่มีตำนานรองรับเกี่ยวกับผู้ที่ได้พบพระอุปัชฌาย์ในบริเวณดังกล่าว

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” จึงมาจากความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์จะออกจากนิโรธสมบัติได้สะดือทะเลเพื่อขึ้นมาบิณฑบาตเฉพาะในวันเป็งปู้ด ซึ่งความเชื่อเรื่องอานิสงส์การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในวันเป็งปู้ดยังสอดคล้องกับประเพณีที่เรียกว่า “เข้าโสสานกัมม” หรือ “ตุ้เจ้าเข้ากำ” ของชาวล้านนาด้วย โดยในช่วงเวลาดังกล่าวพระภิกษุสงฆ์จะถือวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด การทำบุญตักบาตรถวายอาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ที่เข้าโสสานกัมมจะได้บุญมาก ด้วยเหตุนี้ชาวล้านนาจึงมีความเชื่อว่าการทำบุญตักบาตรพระอรหันต์ที่ออกจากนิโรธสมบัติใหม่ๆ จะทำให้ได้รับอานิสงส์ผลบุญมากเป็นพิเศษ (มณี พยอมยงค์, 2542: 851)

อย่างไรก็ตามการตักบาตรเป็งปู้ดมักจะก่อให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการที่พระไปบิณฑบาตในเวลากลางคืนอันเป็นยามวิกาล ดังเช่นที่ครั้งหนึ่งหลวงพ่อบุญญานันท์ภิกษุเคยวิพากษ์

“ประเพณีตักบาตรเบ็งบู้ด” ว่าเป็นสิ่งที่ผิดพระวินัย เพราะพระภิกษุไม่สามารถจะไปบิณฑบาตตอนเที่ยงคืนได้ นอกจากนี้ประเพณีดังกล่าวยังเป็นประเพณีของพม่า ไม่ใช่ประเพณีของชาวพุทธล้านนา (Strong, 1992: 249)

พระครูพัทธนาธิมุต (ประพันธ์ สุทฺธจิตฺโต) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดอุปกุดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 จนถึงปัจจุบันและเป็นผู้ที่ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปกุดที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนา” มีความเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรเบ็งบู้ด” สืบทอดกันมานานแล้วและเป็นการทำบุญในกรณีพิเศษของชาวล้านนา หากต้องการอนุรักษ์ “ประเพณีตักบาตรเบ็งบู้ด” อันเป็นสิ่งที่ตั้งงามไว้ ควรจะให้ชาวบ้านมารวมตัวกันและทำพิธีที่วัด โดยแก้ไขพิธีดังกล่าวให้เหมาะสมกับเวลาและรูปแบบของการทำบุญของชาวพุทธ พร้อมทั้งประชุมคณะสงฆ์ให้เข้าใจร่วมกัน ก่อนที่จะให้คณะศรัทธานำไปปฏิบัติต่อไป (พระประพันธ์ สุทฺธจิตฺโต (กวาวสิบสาม), 2548: 47 - 48) จากคำริของเจ้าอาวาสวัดอุปกุดดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเบ็งบู้ด” ประจำปีวัดอุปกุด ซึ่งจะจัดพิธีให้ประชาชนมาทำบุญตักบาตรที่วัดอุปกุดแทนการให้พระภิกษุสามเณรจากวัดอุปกุดออกไปบิณฑบาตตามถนนในเมือง

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของ “ประเพณีตักบาตรพระอุปกุด” ในจังหวัดเชียงใหม่จึงเกิดขึ้นที่วัดอุปกุด พระครูพัทธนาธิมุต (ประพันธ์ สุทฺธจิตฺโต) ได้จัด “ประเพณีตักบาตรพระอุปกุด” แบบรวมศูนย์ขึ้นภายในวัดอุปกุด โดยให้ประชาชนมาร่วมทำบุญตักบาตรเบ็งบู้ดกันภายในบริเวณวัด เพื่อให้พระภิกษุต้องออกไปรับบาตรนอกวัดในยามวิกาล อันจะช่วยลดข้อครหาเรื่องประเพณีท้องถิ่นที่ทำให้พระสงฆ์ประพฤติผิดวินัยสงฆ์ “ประเพณีตักบาตรเบ็งบู้ด” ซึ่งมีรูปแบบและขั้นตอนที่เป็นระบบจึงเกิดจากการริเริ่มของวัดอุปกุดและจัดต่อเนื่องกันในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา

“ประเพณีตักบาตรพระอุปกุด” แม้จะเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาแต่โบราณของสังคมล้านนาจนกล่าวกันว่านับสองร้อยปี แต่ได้เปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิม การตักบาตรเบ็งบู้ดที่เกิดขึ้นในวันพิเศษปีละ 1 - 2 ครั้งโดยที่ชาวบ้านและพระสงฆ์สามเณรมิได้นัดหมายกันเรื่องสถานที่หรือช่วงเวลา นอกจากถือเอาเวลาพิเศษตามความเชื่อว่าพระอุปกุดจะมาบิณฑบาตในวันดังกล่าว ได้กลายมาเป็นประเพณีที่มีผู้จัดงาน สถานที่จัดงาน รูปแบบและช่วงเวลาชัดเจน

ผู้วิจัยได้เข้าร่วม “ประเพณีตักบาตรเบ็งบู้ด” ที่วัดอุปกุดในวันอังคารที่ 11 - วันพุธที่ 12 ตุลาคม 2554 กล่าวได้ว่าวัดอุปกุดเป็นสัญลักษณ์หลักของความเชื่อเรื่องพระอุปกุดที่ลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสะท้อนผ่านสิ่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นชื่อวัดซึ่งเดิมชื่อว่า “วัดพระอุปกุด” ตำนานวัด ประเพณีของวัด ตลอดจนพระอุปกุดปางต่างๆ ของวัด ภายในวัดอุปกุดมีหอบพระอุปกุดปางประธานพรอยู่กลางลานวัด ส่วนในวิหารมีพระอุปกุดหลากหลายปาง ทั้งพระอุปกุดจกบาตร พระบัวเข็ม พระอุปกุดปางปราบมาร และพระอุปกุดปางเข้านิโรธสมาบัติ ซึ่งถือว่ามีปางที่หลากหลายมากกว่าที่อื่น เพราะบางปางไม่ได้พบเห็นทั่วไปโดยเฉพะปางปราบมารที่ถือผ้ารัดประคด

และปางเข้านิโรธสมาบัติในท่านั่งขัดสมาธิยกเข่าสูงในปราสาทเรือนแก้ว นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการบูชาพระอุปัศตรูปแบบต่างๆ เช่น การถวายผ้าไตรหลวงพ่อบุญคุณ ตู้อลัยสงฆ์ถวายดวงพระอุปัศตรวมถึงการเข้าบูชาพระเครื่องและวัตถุมงคลพระอุปัศตรุ่นต่างๆ ของวัด

การตักบาตรเป็งปืดจะเริ่มหลังเที่ยงคืนวันอังคารซึ่งถือว่าเป็นรอยต่อที่จะเข้าสู่เช้าวันเป็งปืดพิธีต่างๆ เริ่มตั้งแต่ช่วงหัวค่ำของวันอังคาร โดยวัดอุปัศตเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนเข้าไปสักการะพระอุปัศตในวิหารถึงช่วงดึก และจะนำพระอุปัศตองค์หนึ่งจากวิหารมาประดิษฐานบริเวณลานวัดเพื่อให้ประชาชนได้สักการะและถวายปัจจัยตามศรัทธา อีกทั้งยังมีการกวนข้าวสุบยาสาเพื่อถวายพระอุปัศตด้วย ส่วนบริเวณลานวัดหน้าวิหารจะจัดสถานที่สำหรับการตักบาตร โดยจัดโต๊ะเป็นแถวให้ประชาชนยืนรอตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งถวายพระภิกษุที่จะเดินลงจากวิหารเพื่อรับบาตรในเวลาหลังเที่ยงคืน โดยตลอดเวลาในช่วงค่ำจะมีประชาชนหลังไหลเข้ามาสักการะพระอุปัศตและนำข้าวสารอาหารแห้งมาเตรียมจัดเป็นชุดๆ สำหรับตักบาตร โดยในวันอังคารที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2554 ที่ผู้วิจัยได้เข้าร่วมงานตักบาตรเป็งปืดที่วัดอุปัศตนั้น เป็นช่วงที่เกิดอุทกภัยอย่างหนักในภาคกลาง วัดอุปัศตได้ประกาศว่าจะนำข้าวสารอาหารแห้งที่ได้ไปช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัยที่จังหวัดนครสวรรค์และพระนครศรีอยุธยา

ประชาชนจำนวนมากมารอใส่บาตรที่วัดอุปัศตตั้งแต่ประมาณสองทุ่ม และทยอยเข้ามาในวัดอย่างต่อเนื่องจนเต็มวิหารและลานวัด วัดอุปัศตได้จัดโต๊ะสำหรับวางของตักบาตรไว้เป็นแถวรอบลานวัด นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมบุญต่างๆ เช่น การถวายปัจจัยใส่บาตรพระอุปัศต การสักการะพระอุปัศตในวิหารและองค์ที่นำออกมาจากวิหาร ส่วน “ชมรมปักขทินล้านนา” ก็นำปฏิทินพระอุปัศตมาจำหน่าย พร้อมทั้งได้มีการเล่าประวัติพระอุปัศตเป็นระยะทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เนื่องจากวัดอุปัศตอยู่บริเวณถนนท่าแพซึ่งใกล้กับแหล่งท่องเที่ยว เช่น ไนท์บาซาร์ ทำให้มีนักท่องเที่ยวต่างชาติที่ผ่านไปมาแวะเข้ามาในบริเวณวัดและซักถามเกี่ยวกับกิจกรรมการตักบาตรอย่างสนใจใคร่รู้ ส่วนบริเวณหน้าวัดก็มีพ่อค้าแม่ค้ามาขายข้าวสารอาหารแห้งสำหรับตักบาตร รูปเทียนสะเดาะเคราะห์ รวมทั้งนึ่งสำหรับปล่อยสะเดาะเคราะห์ ทำให้มีกิจกรรมต่างๆ มากมายระหว่างที่รอเวลาตักบาตรตอนหลังเที่ยงคืน

นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุและสามเณรจากวัดอื่นเดินทางมายืนรอรับบาตรอยู่ภายนอกวัดอุปัศตบริเวณสี่แยกไฟแดง เมื่อสอบถามสามเณรบางรูปทราบว่ามีคนมาจากวัดนอกเมืองเชียงใหม่ สังเกตว่าจะมีรถยนต์มาส่งภิกษุสามเณรหน้าวัดอุปัศต ภิกษุสามเณรเหล่านี้ไม่ได้รับนิมนต์จากวัดอุปัศต จึงมิได้เข้าไปร่วมพิธีของวัด หากแต่มายืนรอรับบาตรตามแนวกำแพงวัดอุปัศตบริเวณสี่แยกไฟแดงตั้งแต่เวลาประมาณ 20.00 น. พุทธศาสนิกชนที่ผ่านไปมาบางคนเริ่มตักบาตรกับพระที่อยู่นอกวัดอุปัศต เพราะไม่ต้องการรอจนถึงเวลาหลังเที่ยงคืนตามพิธีของวัดอุปัศต บริเวณสี่แยกไฟแดงหน้าวัดอุปัศตจึงเริ่มเกิดภาวะสับสนจากผู้คนที่ผ่านไปมาและจอดรถเพื่อแวะตักบาตร รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ต้องการ

ถ่ายรูปของตนขณะทำบุญตักบาตร ภายในวัดและนอกวัดอุปัชฌ์จึงเฝ้านั่งไปด้วยพุทธศาสนิกชนที่กล่าวกันว่าแต่ละปีมีจำนวนนับพันคน (เอกพงศ์ ประดิษฐ์พงษ์, 2555: ออนไลน์)

พิธีทางศาสนาในวิหารวัดอุปัชฌ์เริ่มเวลา 23.00 น. โดยมีพระครูพุทธธานิธิตเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ และ ดร.ศุภวัฒน์ ภูวกุลไวยาวัจจรวัตเป็นประธานฝ่ายฆราวาส โดยเริ่มจากการจุดเทียนบูชาพระบัวเข็มและพระมหาอุปัชฌ์ โดยโฆษกประกาศให้ทุกคนร่วมอธิษฐานว่า “สรรพทุกข์ สรรพโศก สรรพโรค สรรพภัย สรรพเสียดจัญไร วินาศคลาดหายไป มีแต่มหาลาภ ปราบมารบันดาลโชค มีโชคดีตลอดไป” จากนั้นจึงกราบพระรัตนตรัย แล้วพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ ต่อจากนั้นมคทายกได้กล่าวนำสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในล้านนา บูรพกษัตริย์ราชวงศ์มังราย และถวายพระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเนื่องในวาระที่พระองค์มีพระชนมายุ 84 พรรษาในปี พ.ศ. 2554 ต่อจากนั้นพระครูพุทธธานิธิตได้กล่าวถึงความเป็นมาของการตักบาตรในวันเป็งปู้ดที่เกี่ยวข้องกับประวัติของพระมหาอุปัชฌ์ โดยกล่าวว่าเป็นประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษและได้รับอิทธิพลมาจากพม่าในช่วงที่ล้านนาอยู่ใต้ปกครองของพม่ากว่า 200 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2101 หลังจากนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงให้พร มคทายกได้นำแม่เมตดา และสวดบทวันท้าน้อย จึงเสร็จพิธีสงฆ์ในวิหาร

เมื่อเลยเวลาเที่ยงคืนของวันอังคารและเข้าสู่เช้ามีดของวันเป็งปู้ดแล้ว มคทายกจึงนิมนต์พระภิกษุสามเณรลงจากวิหารเพื่อรับบิณฑบาตจากประชาชนที่รออยู่บริเวณลานวัดหน้าวิหาร โดยมีพระภิกษุและสามเณรเกือบร้อยรูปเดินมารับบาตรเป็นแถวตามลำดับไปรอบลานวัด เสร็จสิ้นการบิณฑบาตในเวลาประมาณ 1 นาฬิกาของวันพุธที่ 12 ตุลาคม

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ของวัดอุปัชฌ์มีความเชื่อมโยงกับตำนานพระอุปัชฌ์บันดาลโชค ดังนี้

สัญลักษณ์ในประเพณีตักบาตรเป็งปู้ดวัดอุปัชฌ์	ความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปัชฌ์บันดาลโชค
สถานที่จัดงานคือวัดอุปัชฌ์ รูปพระอุปัชฌ์ปางต่างๆ และเหล่าภิกษุสามเณรในวัดอุปัชฌ์	พระอุปัชฌ์ปรากฏตัวบนโลกมนุษย์
พระภิกษุสามเณรบิณฑบาตหลังเที่ยงคืนของวันอังคาร เมื่อเข้าสู่เช้าวันเป็งปู้ดเพื่อให้ประชาชนทำบุญตักบาตร	พระอุปัชฌ์บิณฑบาตในช่วงเวลาพิเศษเพื่อโปรดสัตว์
พุทธศาสนิกชนที่นำข้าวสารอาหารแห้งมาร่วมงานประเพณีตักบาตรเป็งปู้ดที่วัดอุปัชฌ์	ผู้มีโชคหรือมีบุญจะมีโอกาสได้ทำบุญกับพระอุปัชฌ์และจะได้รับอานิสงส์มาก

ดุสิต ชวชาติ ประธาน “ชมรมปักขทีนล้านนาเชียงใหม่” (ปีพ.ศ. 2554) ได้กล่าวถึงการตักบาตรเป็งปู้ว่า การตักบาตรเที่ยงคืนนี้มีมาแต่สมัยโบราณ แต่คนไม่ได้มากมายเหมือนปัจจุบันและวัดไม่ได้จัดงานเช่นนี้ ในสมัยก่อนชาวบ้านจะไปรอตักบาตรอยู่บริเวณบ้านของตนตอนเที่ยงคืนหรือตีหนึ่ง ไม่ได้มารวมกัน อาจจะพบพระที่ออกมาบิณฑบาตหรือบางคนก็ไม่พบ แต่ปัจจุบันมีการจัดงานใหญ่โตมารวมกันที่วัดโดยเฉพาะวัดนี้ชื่อว่าวัดอุปกุด ได้มีการจัดงานยิ่งใหญ่ในสมัยเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน เมื่อมีการประชาสัมพันธ์มากขึ้น ทำให้มีคนมาร่วมตักบาตรจำนวนมาก (ดุสิต ชวชาติ, 11 ตุลาคม 2554: สัมภาษณ์)

ภาพที่ 19 เมื่อเข้าสู่วันเป็งปู้พระสงฆ์ก็ลงจากวิหารมาบิณฑบาตภายในวัดอุปกุด

จะเห็นว่าการตักบาตรเป็งปู้ในสมัยก่อนนั้น ชาวล้านนาจะไปทำบุญตักบาตรในบริเวณวัดใกล้บ้านภายในชุมชน มีภิกษุสามเณรไม่กี่รูป แต่ปัจจุบันมีการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้” เป็นประเพณีใหญ่โต อย่างในจังหวัดเชียงใหม่ที่เป็นที่รู้จักคือ วัดอุปกุดบริเวณถนนท่าแพ โดยรูปแบบการจัดการตักบาตรเป็งปู้อย่างยิ่งใหญ่ที่วัดอุปกุดในปัจจุบันเป็นงานประเพณีของวัดอุปกุดในสมัยเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

นอกจากวัดอุปกุดแล้วก็ยังมีวัดต่างๆ ในบริเวณจังหวัดเชียงใหม่ที่จัดงานตักบาตรเป็งปู้อย่างยิ่งใหญ่เช่นกัน วัดที่มีชื่อเสียงได้แก่ วัดสวนดอกในอำเภอเมือง และวัดศรีดอนมูลอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดยวัดสวนดอกและวัดศรีดอนมูลเพิ่งเริ่มจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้” แบบปัจจุบันในช่วงหลังปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา แต่ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้” ที่วัดทั้งสองแห่งมีชื่อเสียงไม่น้อย

การจัดตักบาตรเป็งปู้อย่างยิ่งใหญ่ให้ประชาชนมาทำบุญตักบาตรร่วมกันที่วัดน่าจะเริ่มที่วัดอุปกุดก่อน เนื่องจากเป็นพื้นที่ดั้งเดิมที่มีตำนานพระอุปัชฌาย์รับ ส่วนจุดเริ่มต้นของการนิยมจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้” ของวัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่น่าจะเริ่มหลังการจัดงานของวัดอุปกุด โดยน่าจะเริ่มต้นภายหลังจากที่มูลนิธิการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ วัดสวนดอกได้จัด “พิธีตักบาตรเป็งปู้ด” และทอดผ้าป่าเมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2551 ที่ช่วงประตู่ท่าแพ วัดสุประสงค์ของการจัดงานคือเพื่อรวบรวมสิ่งของและปัจจัยไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยจากพายุไซโคลนนาร์กีส ในประเทศพม่า โดยมีครูบาน้อย เตชปัญโญ แห่งวัดศรีดอนมูลเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ การจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดในครั้งนั้นได้สิ่งของและปัจจัยต่างๆ มูลค่ากว่าสามแสนบาทและได้นำไปถวายพระสังฆราชเชียงใหม่เพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัยในพม่า (“ตักบาตรเป็งปู้ดช่วยพม่าที่เชียงใหม่ได้กว่า 3 แสนบาท”, 2556: ออนไลน์; พระธีรชัย ใจดี, 12 ตุลาคม 2554: สัมภาษณ์)

จะเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์จากวัดสวนดอกและวัดศรีดอนมูลได้มีบทบาทสำคัญในการจัด “พิธีตักบาตรเป็งปู้ด” ที่ช่วงประตู่ท่าแพ ซึ่งการจัดงานดังกล่าวเป็นความร่วมมือกันที่จะระดมเครื่องอุปโภคบริโภคจากการตักบาตรเป็งปู้ดไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยที่พม่า การจัดงานครั้งนี้จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของการริเริ่มจัด “พิธีตักบาตรเป็งปู้ด” ขึ้นที่วัดสวนดอกและวัดศรีดอนมูลในเวลาต่อมา

หลังจากการร่วมกันจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดที่ช่วงประตู่ท่าแพในวันที่ 17 มิถุนายน 2551 วันเป็งปู้ดต่อมาคือ วันที่ 12 พฤศจิกายน 2551 ก็มีการจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดเป็นครั้งแรกที่วัดสวนดอก และวัดศรีดอนมูล จังหวัดเชียงใหม่ และก็ได้กลายเป็นประเพณีที่สืบเนื่องกันมาของวัดทั้งสองเช่นเดียวกับวัดอุปกุด โดยเฉพาะวัดศรีดอนมูลนั้นได้มีบุคคลสำคัญหลายคนของจังหวัดเชียงใหม่ไปร่วมงานด้วยเนื่องจากครูบาน้อย เตชปัญโญเป็นที่เคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนในภาคเหนือ ดังเช่นวันเป็งปู้ดที่ตรงกับวันที่ 12 ตุลาคม 2554 มีผู้มาร่วมงานตักบาตรเป็งปู้ดที่วัดศรีดอนมูลถึง 10,000 คน และยังมีบุคคลสำคัญของจังหวัดเชียงใหม่คือ หม่อมหลวงปนัดดา ดิศกุลผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ในขณะนั้น รวมถึงนายตำรวจและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนที่มาร่วมงานที่วัดศรีดอนมูลด้วย (“คนเหนือแห่ร่วมสืบสานประเพณี ตักบาตรเป็งปู้ด,” 2555: ออนไลน์) แม้วัดศรีดอนมูลมีได้อยู่ในใจกลางเมืองเชียงใหม่อย่างวัดอุปกุด และเพิ่งจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ได้เพียงไม่กี่ปี แต่ได้รับความสนใจจากประชาชนและบุคคลสำคัญในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนอย่างมาก แม้แต่ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ก็ไปร่วมงานตักบาตรเป็งปู้ดที่วัดศรีดอนมูล ซึ่งก็น่าจะมีเหตุผลมาจากความเคารพศรัทธาที่มีต่อตัวครูบาน้อยนั่นเอง

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ที่จังหวัดเชียงใหม่จึงเป็นประเพณีที่มีการจัดงานอย่างแพร่หลายในวัดต่างๆ และได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนอย่างมาก แม้ว่าจะเป็นการทำบุญตักบาตรในช่วงเวลาที่ต่างไปจากวิถีชีวิตปกติก็ตาม

5.1.1.2 ประเพณีตักบาตรเป็งปูดของวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของจังหวัดเชียงรายเป็นประเพณีสำคัญระดับจังหวัด และเริ่มเป็นประเพณีที่มีชื่อเสียงในระดับประเทศ โดยในปี พ.ศ. 2551 เทศบาลนครเชียงรายร่วมกับวัดมิ่งเมืองจังหวัดเชียงรายจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” อย่างยิ่งใหญ่เป็นครั้งแรก และจัดต่อเนื่องกันมาถึงปัจจุบัน ก่อนหน้านี้การตักบาตรเป็งปูดในจังหวัดเชียงรายน่าจะมีอยู่แล้วในชุมชนต่างๆ ตามความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศตู แต่รูปแบบการจัดงานตักบาตรเป็งปูดในปัจจุบันซึ่งมีขบวนพระอุปัศตูและภิกษุสามเณรจำนวนนับร้อยรูปจากวัดต่างๆ ออกบิณฑบาตโดยเริ่มจากวัดมิ่งเมืองไปตามท้องถนนในเทศบาลนครเชียงราย ได้กลายเป็นประเพณีซึ่งเป็นที่รู้จักในระดับประเทศในฐานะ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของจังหวัดเชียงราย

ผู้วิจัยได้ร่วมงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ที่วัดมิ่งเมือง 2 ครั้ง คือ วันที่ 6 - 7 มีนาคม 2555 และวันที่ 7 - 8 ตุลาคม 2557 “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของจังหวัดเชียงรายที่วัดมิ่งเมืองจัดร่วมกับเทศบาลนครเชียงรายนี้มีความแตกต่างจากการจัดงานตักบาตรเป็งปูดที่วัดอุปัศตู จังหวัดเชียงใหม่ โดยกิจกรรมที่เพิ่มเข้ามาคือ การประกอบ “พิธีอัญเชิญพระอุปัศตู” ขึ้นจากแม่น้ำกกแล้วแห่เข้ามาในเมืองเชียงรายซึ่งจะเริ่มในเวลาประมาณ 15.00 น. ของวันอังคาร จากนั้นเวลา 23.00 น. จึงเริ่มพิธีสงฆ์ อันประกอบด้วยพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ การเทศนาธรรมประวัติของพระมหาอุปัศตู จากนั้นหลังเที่ยงคืนเมื่อเข้าสู่วันเป็งปูดจึงอาราธนาพระอุปัศตู และภิกษุสามเณรออกจากวัดมิ่งเมืองเดินแถวบิณฑบาตจากวัดมิ่งเมืองไปตามถนนบรรพตปราการ โดยมีการจัดขบวนแถวที่นำหน้าด้วยรถบุษบกพระอุปัศตูและบาตรพระอุปัศตู จากนั้นจึงตามด้วยพระภิกษุสามเณรกว่าร้อยรูปจากวัดต่างๆ ในเชียงราย โดยมีพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวออกมาตักบาตรอย่างเนืองแน่นตลอดเส้นทางนับหมื่นคน สอดคล้องกับเป้าประสงค์ของการเริ่มต้นจัดงานที่ต้องการฟื้นฟู “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ให้เป็นที่รู้จัก และส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว ดังที่นายกเทศมนตรีนครเชียงรายเคยกล่าวถึงวัตถุประสงค์การจัดงานว่า

...นายกเทศมนตรีนครเชียงราย กล่าวอีกว่า ประเพณีการตักบาตรเที่ยงคืนวันเป็งปูด ถือเป็นประเพณีล้านนาที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน แต่มีบางเวลาที่ละเลยประเพณีดังกล่าว และถูกหลงลืมไปกับความทันสมัยในยุคปัจจุบัน เทศบาลนครเชียงราย จึงได้ฟื้นฟูประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนในวันเป็งปูด ให้เป็นที่รู้จัก โดยมีกิจกรรมในวันที่ 1 ธันวาคม 2552 เริ่มจากทำพิธีอาราธนาพระอุปัศตู จากแม่น้ำกก (บริเวณเชิงสะพานแม่ฟ้าหลวง) ขึ้นประดิษฐานบนบุษบกอัญเชิญเข้าขบวนแห่รอบเมืองเชียงราย จากนั้นเวลา 23.00 น. ประกอบพิธีทางศาสนา

พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ ปาฐกถาธรรมเรื่องประวัติพระมหาอุปกุต จนถึงเวลา 00.01 น. (ขึ้น 15 ค่ำ วันเพ็ญ) เข้าสู่วันที่ 2 ธันวาคม 2552 ได้อาราธนาพระอุปกุตและพระสงฆ์สามเณร ออกรับบิณฑบาตตามถนนสายต่างๆในเขตเทศบาลนครเชียงราย ซึ่งการทำบุญตักบาตร เพ็ญนี้ครั้งนี้เป็นครั้งที่ 2 และคาดว่าจะจัดสืบต่อไป เพราะนอกจากผู้ที่ตั้งใจมาทำบุญแล้ว ยังมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเข้าร่วมกิจกรรมนี้ ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวได้อีกทางหนึ่งด้วย ("พุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวนับหมื่นร่วมตักบาตรเพ็ญคืน(วันเพ็ญ) ที่เชียงราย", 2556: ออนไลน์)

จะเห็นว่าเทศบาลนครเชียงรายเพิ่งเริ่มต้นจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเพ็ญ” อย่างเป็นทางการในช่วงห้าปีที่ผ่านมา แต่ประสบความสำเร็จและได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก สิ่งที่น่าสนใจคือกิจกรรมต่างๆ ที่เพิ่มเข้ามาในประเพณีการตักบาตรเพ็ญ อันเป็นการสร้างภาพลักษณ์ของการตักบาตรเพ็ญให้โดดเด่นในสายตานักท่องเที่ยว เช่น การจัดสถานที่อัญเชิญพระอุปกุตอย่างสวยงามริมแม่น้ำกก การจัดขบวนแห่พระอุปกุตแบบล้านนาจากริมแม่น้ำกกเข้าสู่เทศบาลนครเชียงราย การประดิษฐานพระอุปกุตบนหอปราสาทพร้อมเครื่องสักการะหน้าวิหารวัดมิ่งเมือง การตกแต่งขบวนบุษบกแห่พระอุปกุตนำหน้าการบิณฑบาตพระภิกษุสามเณร โดยจะมีการแต่งกายด้วยชุดล้านนาประยุกต์ การแต่งกายด้วยชุดสีประจำจังหวัด การถือป้ายขบวนแห่ การเชิญตุง เครื่องสักการะ การเล่าตำนานผ่านรถกระจายเสียง สิ่งเหล่านี้ทำให้ภาพของประเพณีการตักบาตรเพ็ญพร้อมภาพของพระอุปกุตจกบาตรกับความเป็นมาของการตักบาตรในวันเพ็ญ ต่ทรกซึมลงไปในการรับรู้ของพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวที่ได้เข้าร่วมงานนี้

ความร่วมมือของเทศบาลนครเชียงราย คณะสงฆ์จังหวัดเชียงราย รวมถึงทหาร และข้าราชการที่มีส่วนร่วมในการจัดงานดังกล่าวทำให้ “ประเพณีตักบาตรเพ็ญ” ของเทศบาลนครเชียงราย ยกกระดับขึ้นเป็นประเพณีระดับจังหวัดที่เชิญชวนให้นักท่องเที่ยวจากที่ต่างๆ เข้ามาสัมผัส ซึ่งถึงแม้บริเวณอื่นๆ นอกตัวเมืองเชียงรายจะมีการตักบาตรเพ็ญเช่นกัน เช่น อำเภอแม่สาย แต่การตักบาตรเพ็ญที่เทศบาลนครเชียงรายร่วมกับวัดมิ่งเมืองจัดขึ้นได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเพ็ญ” ของจังหวัดเชียงราย

สิ่งที่น่าสนใจคือ “พิธีอาราธนาพระอุปกุต” ขึ้นจากแม่น้ำกกในเมืองเชียงรายเพื่อให้มาประดิษฐาน ณ วัดมิ่งเมืองก่อนถึงวันเพ็ญเป็นกิจกรรมที่ทำให้การตักบาตรเพ็ญของเชียงรายต่างจากเชียงใหม่ โดยทั่วไปการอาราธนาพระอุปกุตขึ้นจากน้ำเป็นพิธีสำคัญในการจัดงานปอยหลวง เพื่อให้พระอุปกุตมาคุ้มครองพิธีกรรมของวัด มิให้มีอุปสรรค แต่เทศบาลนครเชียงรายและวัดมิ่งเมืองได้ประกอบพิธีดังกล่าวในช่วงบ่ายของวันอังคารก่อนที่จะเข้าสู่วันเพ็ญด้วย โดยได้จัดมณฑลพิธีตรึงริมแม่น้ำกกเชิงสะพานแม่ฟ้าหลวง บริเวณพิธีดังกล่าวมีการเตรียมสถานที่ขั้ตราชีวิตไว้ในแม่น้ำ แทน

ตรงกลางราชวัตรตั้งองค์พระอุคุตพร้อมภัตตาหารและดอกไม้ เมื่อถึงเวลาพระสงฆ์ ปู่อาจารย์ คณะศรัทธาและตัวแทนจากส่วนราชการต่างๆ ได้มารวมกันที่ริมน้ำเพื่ออาราธนาพระอุคุต ปู่อาจารย์กล่าวอาราธนาเสร็จแล้วนายกเทศมนตรีลงน้ำไปที่แท่นเพื่อจุดธูปเทียนบูชาองค์พระอุคุต จากนั้นตัวแทนค่าน้ำ 3 ครั้งจนได้ก้อนหินที่สมมติเป็นตัวแทนพระอุคุต แล้วจึงได้เชิญองค์พระอุคุตมายังรถบุษบกที่เตรียมไว้แล้วแห่ขึ้นจากริมน้ำ

ขบวนแห่พระอุคุตเริ่มจากริมแม่น้ำก ประกอบด้วยผู้ถือป้ายขบวนและเครื่องบูชาต่างๆ เช่น จีวร ตาลปัตร ตุ๊ก ทุกคนแต่งกายแบบล้านนาประยุกต์ในชุดสีม่วงประจำจังหวัด ตัวแทนจากเทศบาลและส่วนราชการต่างๆ แต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองสีขาว จากนั้นจึงเป็นแถวทหารที่ช่วยกันลากรถบุษบกซึ่งประดิษฐานองค์พระอุคุต ขบวนดังกล่าวจะเดินแห่ขึ้นมาจากริมตลิ่ง จากนั้นจะขึ้นรถเพื่อเข้าไปตั้งขบวนแห่อีกครั้งในเขตเทศบาลแล้วแห่ไปวัดมิ่งเมือง

“พิธีอาราธนาพระอุคุต” จากแม่น้ำกไปที่วัดมิ่งเมืองทำให้ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าสาระสำคัญของการประกอบพิธีดังกล่าวไม่ใช่เพื่อจุดประสงค์ของการขอให้พระอุคุตมาคุ้มครองงาน แต่เป็นการนิมนต์พระอุคุตให้ขึ้นจากน้ำมาบิณฑบาตในวันเป็งปู้ด พิธีกรรมที่คุ้นเคยกันดีในวัฒนธรรมล้านนาได้ถูกนำมาผนวกเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการตักบาตรเป็งปู้ดเพื่อฉายภาพตำนานให้สมจริงผ่านการเชิญพระอุคุตขึ้นจากแม่น้ำก พระอุคุตที่เชื่อกันว่าจะขึ้นจากใต้สมุทรในวันเป็งปู้ดได้ขึ้นมาแล้วจริงๆ ผ่านพิธีอาราธนาที่ริมน้ำก และได้มาประดิษฐาน ณ วัดมิ่งเมืองตรงสถานที่อันจัดไว้เป็นอาสนะแท่นแก้วของท่าน

พิธีกรรมที่เพิ่มเข้ามาย่อมจะช่วยสร้างความรู้สึกร่วมกันของพุทธศาสนิกชนให้เชื่อมั่นว่าพระอุคุตท่านได้ขึ้นจากน้ำมาบนโลกมนุษย์แล้วและตนจะมีโอกาสได้ตักบาตรพระอุคุตจริงตามที่ได้นิมนต์ท่านขึ้นมาโปรดพุทธศาสนิกชน ต่างจากสมัยก่อนที่ต้องรอตักบาตรตามถนนในชุมชน อาจจะได้พบพระเถรมาบิณฑบาตหรือไม่ก็ได้ ทั้งยังไม่อาจทราบได้ว่าตนจะเป็นผู้ที่พระอุคุตมาโปรดหรือไม่ แต่ “พิธีอาราธนาพระอุคุต” ก่อนการตักบาตรเป็งปู้ดของวัดมิ่งเมืองทำให้ตำนานพระอุคุตที่ขึ้นมาจากน้ำเพื่อมาโปรดสัตว์บนโลกมนุษย์ในวันเป็งปู้ดได้ปรากฏขึ้นจริงในโลกปัจจุบันผ่านพิธีกรรมดังกล่าว

ภาพที่ 20 พิธีอาราธนาพระอุคุตจากแม่น้ำก

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ของจังหวัดเชียงรายที่วัดมิ่งเมืองร่วมกับเทศบาลนครเชียงรายจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ได้กลายเป็นประเพณีสำคัญของจังหวัด บุคคลสำคัญของจังหวัดคือผู้ว่าราชการจังหวัดและนายกเทศมนตรีนครเชียงรายล้วนมีส่วนร่วมในพิธีกรรม เช่น ในปี พ.ศ. 2555 นายกเทศมนตรีเป็นผู้อุ้มพระอุปคุตขึ้นจากแท่นริมแม่น้ำกก ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้อุ้มองค์พระอุปคุตจากวิหารไปที่รถบุษบกก่อนการตักบาตร เป็นต้น นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่างานของจังหวัดเชียงรายจะให้ความสำคัญกับการจัดขบวนแห่อย่างสวยงามและดึงดูดสายตานักท่องเที่ยว ตั้งแต่ขบวนแห่พระอุปคุตขึ้นจากแม่น้ำกก ขบวนแห่พระอุปคุตเข้าวัดมิ่งเมือง และขบวนรถพระอุปคุตนำหน้าพระภิกษุสามเณรขณะตักบาตร จะมีการตกแต่งรถและพนักงานประจำรถจะแต่งงานด้วยชุดไทยล้านนาสีม่วงอันเป็นสีประจำจังหวัด พร้อมด้วยตุ๊กและจ้อง นอกจากนี้จะมีรถประชาสัมพันธ์ที่เปิดเครื่องขยายเสียงเล่าตำนานพระอุปคุต ความเป็นมาของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” สลับกับบทสวดมนต์ องค์กรประกอบเหล่านี้ทำให้การตักบาตรเป็งปู้ดของวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงรายกลายเป็นประเพณีระดับจังหวัดที่เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว และทำให้มีคนมารอตักบาตรบนท้องถนนตั้งแต่หน้าวัดมิ่งเมืองไปตลอดถนนบรรพตปรากฏการณ์นับหมื่นคน

ภาพที่ 21 ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด จังหวัดเชียงราย ปี พ.ศ. 2555

แม้ว่าจังหวัดเชียงรายจะเริ่มจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดในรูปแบบที่ยิ่งใหญ่เพียงไม่กี่ปีแต่ถือว่าประสบความสำเร็จในการประชาสัมพันธ์ สิ่งหนึ่งที่ได้รับการเน้นย้ำผ่านการกระจายเสียงของรถประชาสัมพันธ์งานตักบาตรเป็งปู้ดคือ ตำนานพระอุปคุตบันดาลโชคสำนวนของเชียงรายและอานิสส์ดังกล่าว ตำนานที่เล่าผ่านรถประชาสัมพันธ์กล่าวถึงชายคนหนึ่งที่ได้ตักบาตรสามเณรน้อยในวันเป็งปู้ด ต่อมาข้าวที่เหลือของเขาได้กลายเป็นทองคำ ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงการตักบาตรเป็งปู้ดของจังหวัดเชียงรายว่า

เมื่อประชาชนรู้เช่นนั้นก็ต่างหวังว่าจะได้มีโอกาสตักบาตรพระอุปัชฌาย์ 1 ครั้งจึงตั้งตารอ เมื่อถึงวันเป็งปุ๊ดครั้งใดก็มารอสามเณรน้อยเพื่อใส่บาตร เชื่อกันว่าหากผู้ใดได้ทำบุญตักบาตรกับพระมหาอุปัชฌาย์แล้วบุคคลนั้นถือว่าเป็นผู้มีบุญ จะมีโชควาสนาร่ำรวย ได้เป็นเศรษฐี และเป็นสิริมงคลกับชีวิต ซึ่งประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนวันเป็งปุ๊ดถือเป็นประเพณีล้านนาที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานแล้ว เทศบาลนครเชียงรายและวัดมิ่งเมืองจึงขอเชิญชวนพี่น้องชาวเชียงรายร่วมเนืองนาบุญในการฟื้นฟูประเพณี โดยการตักบาตรเที่ยงคืนในวันเป็งปุ๊ดในเวลาเที่ยงคืนโดยพร้อมเพรียงกัน โดยการตักบาตรด้วยข้าวสารอาหารแห้งและข้าวตอกดอกไม้เพื่อเป็นสิริมงคล ความสุข ความเจริญในครอบครัวของท่านตลอดกาลนาน

พระครูโสภณศีลปาคมซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดมิ่งเมืองและเป็นผู้ริเริ่ม “ประเพณีตักบาตรเป็งปุ๊ด” ที่เป็นรูปแบบปัจจุบันกล่าวถึงความเป็นมาของการจัดรูปแบบดังกล่าวว่าเกิดจากความต้องการที่จะสร้างความเป็นระเบียบให้ประเพณีดั้งเดิมของชาวล้านนา เนื่องจากก่อนหน้านี้เมื่อถึงวันเป็งปุ๊ด พระเณรจำนวนมากจะพากันออกบิณฑบาต บางครั้งพระเณรบางกลุ่มเดินทางมาจากนอกเมืองเข้ามาบิณฑบาตในเขตเทศบาล ประชาชนที่ออกมาเที่ยวยามค่ำคืนก็ซื้อของใส่บาตรตั้งแต่ช่วง 3 - 4 ทุ่ม ทั้งที่ยังไม่ถึงเวลาของวันเป็งปุ๊ด ทำให้เกิดความไร้ระเบียบ นักท่องเที่ยวที่ไม่เข้าใจประเพณีก็ตำหนิพระสงฆ์ ทำให้คณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายต้องการให้มีการแก้ไข พระครูโสภณฯ ซึ่งเป็นเจ้าคณะตำบลในเวียงขณะนั้นจึงได้ปรึกษากับเทศบาลนครเชียงรายที่จะกำหนดจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปุ๊ด” โดยมีวัดมิ่งเมืองเป็นศูนย์กลาง โดยจะมีการทำพิธีสงฆ์ภายในวิหารวัดมิ่งเมือง และเมื่อผ่านวันอังคารเข้าสู่วันเป็งปุ๊ดจึงจะนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหลายจากวัดต่างๆ ออกบิณฑบาตเป็นแถวพร้อมกัน โดยกำหนดเส้นทางบิณฑบาตรร่วมกันที่ชัดเจนคือ จากวัดมิ่งเมืองไปตามถนนบรรพตปราการซึ่งเป็นเส้นตรงไปสู่หอนาฬิกา เพราะถนนสายนี้กว้างขวางและสวยงาม ทำให้เกิดบรรยากาศที่งดงามในยามค่ำคืน การหารื้อร่วมกันระหว่างวัดมิ่งเมืองและเทศบาลเชียงรายทำให้เกิดรูปแบบการตักบาตรเป็งปุ๊ดที่เป็นระเบียบขึ้นในช่วง 4 - 5 ปีที่ผ่านมา (พระครูโสภณศีลปาคม, 7 ตุลาคม 2557: สัมภาษณ์)

พระครูโสภณศีลปาคมยังริเริ่มนำ “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌาย์” ขึ้นจากน้ำอันเป็นพิธีกรรมโบราณของล้านนามาผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปุ๊ด” เชียงรายด้วย เนื่องจากเห็นว่าพิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีโบราณที่จะนิมนต์พระอุปัชฌาย์ขึ้นจากน้ำ สอดคล้องกับวันเป็งปุ๊ดซึ่งพระอุปัชฌาย์จะขึ้นมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ และพิธีกรรมดังกล่าวยังฉายภาพให้เห็นถึงการที่พระอุปัชฌาย์อาศัยอยู่ในน้ำสอดคล้องกับตำนานด้วย การจัด “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ขึ้นจากน้ำกักซึ่งอยู่ในตัวเมืองเชียงราย และการแห่พระอุปัชฌาย์ที่วัดมิ่งเมืองยังเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนรู้ว่ากำลังจะเข้าสู่วันเป็งปุ๊ดซึ่งพระอุปัชฌาย์จะขึ้นมาบิณฑบาต ความสอดคล้องของตำนานพระอุปัชฌาย์

พิธีกรรมนิมนต์พระอุปัชฌ์แต่ดั้งเดิม และลำน้ำกกซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัดมิ่งเมือง ทำให้เหมาะสมที่จะนำ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” เพิ่มเข้ามาใน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” และกลายเป็นประเพณีที่เป็นรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ของวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงราย ทำให้ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” เชียงรายมีชื่อเสียงมากขึ้น และมีประชาชนมาร่วมงานจำนวนมากขึ้นทุกปี (พระครูโสภณศิลปาคม, 7 ตุลาคม 2557: สัมภาษณ์)

พระอนุสรณ์ จรณธัมโมซึ่งอยู่วัดสันตันกอกและเคยมาบิณฑบาตในเขตเทศบาลเชียงรายก็มีความเห็นที่สอดคล้องกันว่าการจัดรูปแบบของวัดมิ่งเมืองทำให้เป็นระเบียบและเป็นกิจจะลักษณะมากขึ้น เนื่องจากสมัยก่อนเมื่อพระนอกเมืองเข้าไปบิณฑบาตในเขตเทศบาล พอไปถึงก็เริ่มบิณฑบาตเลย ทั้งที่เพิ่ง 3 - 4 ทุ่ม ไม่รอให้ถึงวันเป็งปูด พระบางรูปก็บิณฑบาตเวียนหลายรอบ ประเพณีแบบปัจจุบันจึงเป็นระเบียบเรียบร้อยกว่าเดิม ซึ่งต่อมาพระอนุสรณ์เองก็ได้จัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของวัดสันตันกอกร่วมกับวัดใกล้เคียงซึ่งอยู่ใกล้มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง โดยกำหนดให้วัดสันตันกอกเป็นศูนย์กลางในการจัดพิธีร่วมกัน (พระอนุสรณ์ จรณธัมโม, 7 ตุลาคม 2557: สัมภาษณ์)

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” เชียงรายเป็นที่รู้จักมากขึ้นเพราะประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ไม่เหมือนที่อื่น คือมีการอาราธนาพระอุปัชฌ์ขึ้นจากลำน้ำกกและแห่มาที่วัดอย่างสวยงามตามประเพณีล้านนา และเมื่อเข้าสู่วันเป็งปูด พระภิกษุสามเณรจำนวนมากก็บิณฑบาตไปตามถนนบรรพตปราการซึ่งเป็นถนนที่ตกแต่งอย่างงดงาม ผ่านหอนาฬิกาอันเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดเชียงราย ความงดงามของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” เชียงรายยังได้เผยแพร่ทางชาวไทยทีวีสีช่อง 3 ทำให้ประชาชนรับรู้ในวงกว้างขึ้นและมีผู้เข้าร่วมในแต่ละปีนับหมื่นคน

ประเพณีการตักบาตรเป็งปูดของวัดมิ่งเมืองจังหวัดเชียงรายจึงเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ที่ประกอบสร้างจากองค์ประกอบต่างๆ ที่ฉายภาพตำนานพระอุปัชฌ์บันดาลโชคเสมือนว่าได้ปรากฏขึ้นจริงในกลางเมืองเชียงราย ดังนี้

สัญลักษณ์ในประเพณีตักบาตรเป็งปูด วัดมิ่งเมือง เชียงราย	ความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปัชฌ์บันดาลโชค
พิธีอาราธนาพระอุปัชฌ์ขึ้นจากกริมน้ำกกและแห่มาที่วัดมิ่งเมือง การประดิษฐานพระอุปัชฌ์ที่หน้าวิหาร	พระอุปัชฌ์ขึ้นจากสะดือทะเลมาปรากฏตัวบนโลกมนุษย์
ขบวนพระอุปัชฌ์นำด้วยบุษบกประดิษฐานพระอุปัชฌ์บาตรใหญ่แล้วตามด้วยแถวของภิกษุสามเณรที่เดินบิณฑบาต	พระอุปัชฌ์ออกบิณฑบาต
การเริ่มบิณฑบาตหลังเวลาเที่ยงคืนวันอังคารเข้าสู่เช้าวันเป็งปูด	พระอุปัชฌ์ปรากฏตัวในช่วงเวลาพิเศษของวันเป็งปูด
ประชาชนรอตักบาตรอยู่สองฝั่งถนนตามเส้นทางที่กำหนดให้ขบวนพระอุปัชฌ์ผ่าน	ผู้โชคดีพระอุปัชฌ์จะมาโปรดและได้มีโอกาสทำบุญกับพระอุปัชฌ์

ความยิ่งใหญ่และสวยงามในสายตานักท่องเที่ยวที่มาร่วมกันตักบาตรเป็งปู้ดที่เชียงรายนับหมื่นคนทำให้ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ที่จังหวัดเชียงรายนกลายเป็นที่รู้จักมากขึ้น โดยเฉพาะภาพขบวนรถบุษบกพระอุปัชฌาย์ที่ตกแต่งอย่างสวยงามเคลื่อนไปตามถนนบรรพตปราการไปสู่หอนาฬิกาจังหวัดเชียงรายนั่งงดงามที่ออกแบบโดยศิลปินแห่งชาติอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ เส้นทางตักบาตรเป็งปู้ดของเชียงรายจึงมีหอนาฬิกาอันเป็นสัญลักษณ์ของเมืองเชียงรายเป็นฉากที่งดงามในสายตาของนักท่องเที่ยว และทำให้ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” จังหวัดเชียงรายเป็นที่จดจำและสร้างภาพประทับใจของการตักบาตรเป็งปู้ด นอกจากนี้ชื่อเสียงของการตักบาตรเป็งปู้ดในรูปแบบของไทยมิได้จำกัดแค่ในประเทศไทยแล้ว ดังที่พระครูโสภณศิลปาคมเจ้าอาวาสวัดมิ่งเมืองได้รับนิมนต์ให้จัดงานตักบาตรเป็งปู้ดนานาชาติที่วัดไทยในประเทศอินเดียในปี พ.ศ. 2555 ด้วย

อานิสงส์ของการตักบาตรเป็งปู้ดทำให้ผู้คนให้ความสำคัญกับประเพณีนี้มากขึ้น ดังที่มีการจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดในพื้นที่อื่นๆ ของเชียงรายด้วย เช่น บริเวณหน้าด่านอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ความนิยมดังกล่าวทำให้กระแสวิพากษ์วิจารณ์การตักบาตรเป็งปู้ดที่ว่าพระสงฆ์กระทำผิดพระวินัยเริ่มลดลง ทั้งยังได้รับการยอมรับในฐานะบุญพิเศษที่สมควรได้รับการยกเว้น ดังที่คณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายมีความเห็นต่อการตักบาตรเป็งปู้ดว่า

อย่างไรก็ตาม โดยก่อนหน้านี้ ทางมตคณะสงฆ์หลายจังหวัดในภาคเหนือ โดยเฉพาะ จ.เชียงราย ได้มีการสั่งห้ามแล้ว แต่เนื่องจากประเพณีดังกล่าวเป็นประเพณีความเชื่อที่สืบทอดกันมานาน การห้ามความเชื่อแรงศรัทธา ถือได้ว่าเป็นเรื่องยาก

พระราชสิทธินายก เจ้าคณะจังหวัดเชียงราย เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร กล่าวว่า การตักบาตรกลางคืนเป็นประเพณีของชาวพม่ามาตั้งแต่โบราณกาล ส่วนชาวเหนือในพื้นที่ 8 จังหวัด ที่มีอาณาเขตติดต่อกัน และมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับพม่า จึงมีความกลมกลืนกันไป ซึ่งการออกมาบิณฑบาตในตอนกลางคืนของพระสงฆ์และสามเณรตามหลักของพระพุทธศาสนาถือว่าผิดวินัย เพราะเป็นยามวิกาล พระสงฆ์จะออกมาบิณฑบาตได้ในเวลาประมาณตีห้า หรือ ภาษาเหนือเรียกว่า "ตีนฟ้ายก" หรือ แบนมือจนเห็นเส้นลายมือแล้ว จึงจะสามารถออกไปบิณฑบาตได้ ซึ่งเรื่องนี้ ทางคณะสงฆ์ได้มีการนำเอาเข้าที่ประชุมมาหลายครั้งแล้ว พร้อมกับได้ประกาศให้พระภิกษุสามเณรออกบิณฑบาตได้ตั้งแต่เวลา 05.00 น. แต่พอมาถึงวันเป็งปู้ด จะพากันออกมาบิณฑบาตกันตั้งแต่เวลาห้าทุ่ม ไปจนถึงตีสี่ตีห้าของอีกวัน เรื่องนี้คงจะไปห้ามปรามไม่ได้

(เอกพงศ์ ประดิษฐ์พงษ์, 2555: ออนไลน์)

ประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” ที่เคยมีชื่อครหาว่าเป็นประเพณีที่พระสงฆ์ทำผิดวินัยเพราะไปบิณฑบาตในเวลาวิกาลได้กลายเป็นประเพณีที่ได้รับการยกเว้นในฐานะประเพณีบุญในช่วงเวลาพิเศษตามวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งเริ่มจะเป็นที่รู้จักในระดับประเทศด้วย อย่างไรก็ตามประเพณี “ตักบาตรเป็งปูด” ของวัดอุคุต จังหวัดเชียงใหม่ และวัดมิ่งเมือง จังหวัดเชียงรายมีทั้งลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกันดังนี้

ตารางที่ 26 เปรียบประเพณีตักบาตรเป็งปูดของวัดอุคุต จังหวัดเชียงใหม่กับวัดมิ่งเมือง จังหวัดเชียงราย

รายละเอียดของประเพณี	ประเพณีตักบาตรเป็งปูดวัดอุคุต เชียงใหม่	ประเพณีตักบาตรเป็งปูด วัดมิ่งเมือง เชียงราย
สถานที่จัดงาน	วิหารและลานกว้างภายในบริเวณวัด	ริมแม่น้ำกก วัดมิ่งเมือง และถนนในเขตเทศบาลนครเชียงราย
ผู้จัดงาน	วัดอุคุต	วัดมิ่งเมืองร่วมกับเทศบาลนครเชียงราย
ประธานในพิธี	ประธานฝ่ายสงฆ์คือเจ้าอาวาส เป็นผู้ปาฐกถาธรรม ประธานฝ่ายฆราวาสคือไวยาวัจกรวัดอุคุตเป็นผู้จัดรูปเทียนบูชาพระอุคุต	ประธานในพิธีกรรมอาราธนาพระอุคุตตอนบ่ายคือนายกเทศมนตรีเป็นผู้อัญเชิญพระอุคุต ประธานในพิธีเจริญพระพุทธมนต์และสวดอาราธนาพระอุคุตช่วงกลางคืนคือผู้ว่าราชการจังหวัด ฝ่ายสงฆ์คือคณะสงฆ์วัดมิ่งเมือง ผู้ปาฐกถาธรรมคือพระครูสุธีสุตสุนทร วัดพระแก้ว เชียงราย (เจ้าอาวาสวัดมิ่งเมืองรับนิมนต์ไปจัดตักบาตรเป็งปูดที่อื่นเคย)
ภิกษุและสามเณร	ภิกษุสามเณรวัดอุคุตไม่เกินร้อยรูป	ภิกษุสามเณรจากวัดต่างๆในจังหวัดเชียงรายหลายร้อยรูป
รายละเอียดในพิธีกรรม	- การถวายข้าวมธุปายาสพระอุคุต - ประธานจุดรูปเทียนบูชาพระอุคุต พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เจ้าอาวาสเล่าประวัติพระอุคุต ให้ศีลให้พรก่อนเริ่มการตักบาตร - พระภิกษุและสามเณรลงจากวิหารมาบิณฑบาตภายในลานวัด	- พิธีอาราธนาพระอุคุตจากริมแม่น้ำกกมาที่วัดมิ่งเมือง - พิธีสวดเบิกแบบล้านนา - ประธานจุดรูปเทียนบูชาพระอุคุต พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ พระครูสุธีสุตสุนทรปาฐกถาธรรมประวัติพระอุคุต - ผู้ว่าราชการจังหวัดและนายกเทศมนตรีพุดคุยและอวยพรประชาชนที่มาร่วมพิธี - ผู้ว่าราชการจังหวัดและนายกเทศมนตรีอัญเชิญพระอุคุตจากวิหารขึ้นรถบุษบกเพื่อเตรียมขบวนแห่

	-ขบวนรถพระอุปัชฌาย์นำภิกษุสามเณรบิณฑบาตจากวัดมิ่งเมืองไปตามถนนบรรพตปราการมุ่งหน้าสู่หอนาฬิกาจังหวัดเชียงราย
--	---

กล่าวได้ว่าการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในวันเบ็ญปีดเป็นประเพณีที่อยู่ในวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาแต่โบราณของชาวล้านนา ประเพณีดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน โดยเข้านิโรธสมาบัติอยู่ที่สะดือทะเล เมื่อถึงวันเบ็ญปีดท่านจะขึ้นมาบนโลกมนุษย์เพื่อบิณฑบาตโปรดสัตว์ จากความเชื่อดังกล่าวทำให้มักจะมีเรื่องเล่าต่างๆ ของบุคคลที่พระอุปัชฌาย์โปรด เช่น ตำนานพ่อค้าฮ่อและตำนานสองสามีภรรยาผู้สร้างวัดอุปัชฌาย์ หรือแม้แต่ครูบาศรีวิชัยเองก็มีเรื่องเล่าว่าท่านได้ถวายภัตตาหารและไตรจีวรแก่พระอุปัชฌาย์โดยที่ไม่ทราบว่าเป็นพระอุปัชฌาย์ในตอนแรก แล้วอธิษฐานขอสร้างบารมีช่วยเหลือพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ ("ตักบาตรพระอุปัชฌาย์ก่อนคืนลอยกระทง", 2555: ออนไลน์)

ในปัจจุบันประเพณีการตักบาตรเบ็ญปีดยังคงดำรงอยู่ในภาคเหนือในลักษณะการสืบทอดประเพณีเดิม แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบบางอย่างให้สอดคล้องกับบริบทของบ้านเมืองในปัจจุบัน การจัดงานตักบาตรเบ็ญปีดในแต่ละพื้นที่ก็เริ่มมีความแตกต่างกัน จะเห็นว่าในขณะที่วัดอุปัชฌาย์จังหวัดเชียงใหม่ได้จัดงานตักบาตรเบ็ญปีดร่วมกันในบริเวณวัดเพื่อแก้ข้อครหาการผิวดินยี่เรื่อง การออกไปบิณฑบาตนอกวัดของพระสงฆ์ แต่จังหวัดเชียงรายได้จัดเป็นงานระดับจังหวัดที่นิมนต์พระจากวัดต่างๆ ในจังหวัดเชียงรายมาบิณฑบาตเป็นขบวนไปตามถนนในเทศบาลนครเชียงราย และยังเพิ่ม "พิธีอาราธนาพระอุปัชฌาย์" ขึ้นจากน้ำมาประดิษฐานที่วัดมิ่งเมืองด้วย

นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันมีขบวนการจัดงานตักบาตรเบ็ญปีดในพื้นที่ภาคเหนืออย่างต่อเนื่อง แต่ละพื้นที่ก็มีกิจกรรมที่ทั้งเหมือนและแตกต่างกัน ในจังหวัดเชียงใหม่นอกจากวัดอุปัชฌาย์ที่เป็นพื้นที่ดั้งเดิมแล้วก็มีวัดอื่นๆ อีกหลายวัด ดังที่พบว่าในปี พ.ศ. 2556 มีการจัดงานทำบุญ "ตักบาตรเบ็ญปีด 9 วัดเวียงเก่า" อันประกอบด้วย วัดล้ามช้าง วัดเชียงมั่น วัดบ้านปิง วัดอุโมงค์ เถรจันทร์ วัดสำเภา วัดพันอ้น วัดหมื่นล้าน วัดดอกคำ และวัดดอกเอื้อง ซึ่งจัดโดยคณะศรัทธาชาวมุขมเวียงเก่าเมืองเชียงใหม่ และเครือข่ายมุขมเวียงรักษาเชียงใหม่ นอกจากนี้ก็มีวัดสวนดอก พระอารามหลวง อำเภอเมืองเชียงใหม่ วัดศรีดอนมูลของพระครูบาน้อย เตชะปัญญา อำเภอสารภี วัดนารัฐ บ้านทุ่งเสี้ยว อำเภอสันป่าตอง ("ประเพณีตักบาตรเบ็ญปีด ประจำปี 2556," 2556: ออนไลน์)

นอกจากจังหวัดเชียงใหม่และเชียงรายแล้วในปัจจุบันก็พบว่า "ประเพณีตักบาตรเบ็ญปีด" ของบางจังหวัดได้กลายเป็นกิจกรรมที่ได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) ดังการจัดงาน "ประเพณีฮีตฮอยเบ็ญปีด ไหว้สาอุปัชฌาย์" ของวัดสระบ่อแก้ว จังหวัดแพร่

วัดสระบ่อแก้ว ททท.สำนักงานแพร่และเทศบาลเมืองแพร่ได้ริเริ่มพื้นประเพณีดังกล่าวเพื่อสืบสานประเพณีล้านนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดแพร่ และจัดอย่างต่อเนื่องเป็นปีที่ห้าแล้วในปี พ.ศ. 2556 ("แพร่ชวนร่วมตักบาตรเที่ยงคืน ในงาน "พื้นฮิตฮอยเป็งปู้ด ไหว้สาอุปคุตเจ้า", 2556: ออนไลน์) งานตักบาตรเป็งปู้ดของวัดสระบ่อแก้วได้กลายเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวตามเทศกาลอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีบริษัททัวร์จัดนำเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวจังหวัดแพร่ เช่น บริษัทนำเที่ยว Lasallex ("ททท.สำนักงานแพร่เชิญร่วมประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน ใน "งานพื้นฮิตฮอยเป็งปู้ด ไหว้สาอุปคุตเจ้า" ณ วัดสระบ่อแก้ว จังหวัดแพร่," 2557: ออนไลน์)

กิจกรรมในวันเป็งปู้ดของวัดสระบ่อแก้ว เริ่มตั้งแต่เวลา 16.30 น. โดยการอัญเชิญพระอุปคุตบริเวณหน้าพระอุโบสถองค์ใหญ่ของวัด แล้วจุดประทีปบูชาพระอุปคุต ต่อจากนั้นจึงเป็นการแสดงศิลปวัฒนธรรม การแสดงดนตรีสละสลวยซึ่ง การแสดงประวัติความเป็นมาของพระอุปคุต พิธีสงฆ์บูชาพระอุปคุต การถวายดอกไม้เครื่องสักการะ พิธีตักบาตรพระอุปคุต และพิธีตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งแด่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร ("แพร่ชวนร่วมตักบาตรเที่ยงคืน ในงาน "พื้นฮิตฮอยเป็งปู้ด ไหว้สาอุปคุตเจ้า", 2556: ออนไลน์)

ฐานความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่ยังปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตคนล้านนามาตั้งแต่อดีต ผสมกับบริบทของกระแสความนิยมในการท่องเที่ยวทำบุญในปัจจุบันทำให้ประเพณีการตักบาตรเป็งปู้ดเพื่อถวายพระอุปคุตเป็นประเพณีสำคัญประเพณีหนึ่งที่ยังคงดำรงอยู่และปฏิบัติสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ภาคเหนือ อีกทั้งยังกลายเป็นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของภาคเหนือที่ทำให้นักท่องเที่ยวรู้สึกถึงการทำบุญตักบาตรที่เป็น "บุญพิเศษ" จากช่วงเวลาพิเศษคือ การตักบาตรตอนหลังเที่ยงคืนวันอังคารเมื่อเข้าสู่วันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธซึ่งปีหนึ่งอาจมีเพียง 1-2 ครั้ง และยังเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มากโดยเฉพาะเรื่องโชคลาภความร่ำรวยซึ่งสอดคล้องกับความปรารถนาของผู้คนในยุคสังคมบริโภคนิยมในปัจจุบัน "ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด" ในพื้นที่ภาคเหนือจึงเริ่มได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ วัดต่างๆ เริ่มจัดงานขึ้นที่วัดของตนเพื่อให้พุทธศาสนิกชนมาทำบุญตักบาตรที่วัด กระแสวิจารณ์เรื่องการผิวนิยของสงฆ์เริ่มเลือนหายไปและถูกแทนที่ด้วยบุญพิเศษที่มีอานิสงส์มาก และการเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวล้านนาที่ปฏิบัติสืบทอดกันมากกว่า 200 ปี

"ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด" ในปัจจุบันไม่เพียงแต่เป็นประเพณีที่ชาวล้านนาให้ความสำคัญเท่านั้น แต่ยังได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวในภูมิภาคอื่นที่ประทับใจจากการเข้าร่วมการทำบุญในช่วงเวลาพิเศษเช่นนี้ ทำให้ "ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด" ในภาคเหนือเริ่มเป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวประเภทจาริกแสวงบุญ (religious tourism) (ศิริพร ณ ถลาง, 2556: 10) โดยได้รับการส่งเสริมจากทั้งภาครัฐ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

และภาคเอกชน เช่น บริษัททัวร์ที่ได้จัดกิจกรรมการตักบาตรเที่ยงคืนรวมอยู่ในรายการทัวร์ด้วยตั้งกรณีของการท่องเที่ยวจังหวัดแพร่ของบริษัทนำเที่ยว Lasallex เป็นต้น

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในพื้นที่ภาคเหนือจึงดำรงอยู่ในบริบทของการสืบทอดวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิมอันเป็นเอกลักษณ์และเป็นจุดขายทางวัฒนธรรม ตลอดจนเป็นประเพณีที่ช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่ปรารถนาการจาริกแสวงบุญอันยิ่งใหญ่ในสังคมปัจจุบัน

5.1.1.3 การสืบทอดคติการบูชาพระอุปคุตที่อยู่ใต้สมุทรมหาสมุทรในประเพณีลอยปราสาทบูชา

พระอุปคุต

ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตโดยตรงอีกประเพณีหนึ่งซึ่งพบในภาคเหนือคือ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” โดยเฉพาะในกลุ่มไทใหญ่ซึ่งนอกจากจะมีตำนานพระอุปคุตปราบมารแล้วยังมีตำนานพระอุปคุต 8 รูป โดยเชื่อกันว่าพระอุปคุต 4 รูปนั้นนิพพานแล้วส่วนอีก 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ในมหาสมุทร (ประเวช คำสวัสดิ์, 2548: 2)

ชาวไทใหญ่ที่แม่ฮ่องสอนมีประเพณีในเดือน 12 เรียกว่า “ปอยสืบสองมนล่องผ่องไต่หลู่เจ้าอุปกุกหรือส่างอ๊กปุก” โดยจะทำแพไม้ไผ่ที่ตรงกลางเป็นปราสาทใส่เครื่องบูชาพระอุปคุตและอัฐบริวารต่างๆ แล้วนำไปลอยในแม่น้ำ นอกจากนี้ใน “ประเพณีปอยมหาตุ๊ก” หากผู้ใดจับสลากได้พระอุปคุตก็ต้องแต่งแพใส่เครื่องอัฐบริวารและไทยทานถวายพระอุปคุตแล้วนำไปลอยในแม่น้ำเช่นเดียวกัน (ประเวช คำสวัสดิ์, 2548: 3)

พระใบฎีกาศาสน์ สาสโน เจ้าอาวาสวัดพระนอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนกล่าวถึงการลอยแพเครื่องไทยทานพร้อมอัฐบริวารและอาหารถวายพระอุปคุตว่าชาวไทใหญ่เรียกว่า “ปอยส่างอ๊กปุก” โดยจะลอยในวันเพ็ญเดือน 4 และวันเพ็ญเดือน 12 ในช่วงเวลาประมาณตี 5 และกล่าวถึงประวัติของพระอุปคุตว่าท่านยังมีชีวิตอยู่เพื่อโปรดสัตว์ อาศัยอยู่ในวิหารทองใต้มหาสมุทร และมีลูกศิษย์ของท่านอีก 3 รูปด้วย (พระใบฎีกาศาสน์ สาสโน, 2546: 7, 13)

เสฐียรโกเศศอธิบายถึงตำนานประเพณีลอยกระทงในสมัยโบราณของทางเหนือและพม่าว่ามีความเชื่อหนึ่งที่คล้ายคลึงกัน คือเป็นการบูชาพระอุปคุตที่อยู่ในทะเล โดยเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 12 ชาวบ้านจะนำกระทงใหญ่ใส่ข้าวสารอาหารแห้งและข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ จากวัดในหมู่บ้านไปลอยแม่น้ำปิง พร้อมกับปล่อยกระทงเล็กๆ ของตนไปด้วย ชาวบ้านทางภาคเหนือจะลอยกระทงดังกล่าวเพื่อบูชาพระอุปคุตที่บำเพ็ญตนอยู่กลางสะดือทะเล (เสฐียรโกเศศ, 2516: 29 - 30) แต่มีตำนานอื่นที่เล่าแตกต่างกัน ตำนานหนึ่งกล่าวว่าชาวบ้านลอยกระทงเพื่อขอบคุณพระยานาคอุปโคตซึ่งช่วยปราบพญามารที่จะมาทำลายเจดีย์ 84,000 องค์ที่พระเจ้าธรรมาโศกจะทรงสร้าง (Wells, 1960: 113) ส่วนตำนานหนึ่งของพม่าเล่าว่ามีพระอรหันต์นามอุปโคตจำศีลอยู่ในปราสาทโลหะกันแม่น้ำเพื่อชดใช้กรรม

ไปจนกว่าพระศรีอารีย์จะมา ชาวบ้านจึงลอยแพประทีปเพื่อบูชาในช่วงหลังออกพรรษา (เสฐียรโกเศศ, 2516: 33 - 34)

“ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” โดยแต่งแพปราสาทใส่เครื่องบูชาแล้วลอยถวายพระอุปคุตในแม่น้ำนี้มีในกลุ่มไทลื้อเช่นกัน ดังที่บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ได้กล่าวถึง “ประเพณีทานอุปคุต” ของกลุ่มไทลื้อในยูนนาน โดยชาวไทลื้อเชื่อว่าอุปคุตเป็นเทวดาที่อยู่ในน้ำมี 4 หรือ 8 รูปเป็นผู้อำนวยความสุขให้แก่มนุษย์ การทำบุญอุทิศให้พระอุปคุตจะทำให้มีโชคดี และชนะอุปสรรคต่างๆ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2547: 218)

“ประเพณีทานอุปคุต” ดังกล่าวยังอยู่ในความรับรู้ของไทลื้อเมืองยองในพม่าเช่นเดียวกัน หนานอิน ดวงดีเป็นชาวไทลื้อซึ่งได้อพยพมาจากสิบสองปันนาผ่านเมืองยองและในที่สุดมาอยู่ที่อำเภอแม่สายตั้งแต่เด็กจนกระทั่งปัจจุบันได้เป็นปุจาร์ยของวัดปิยะพร หนานอินเล่าว่า “ประเพณีทานอุปคุต” ของชาวไทลื้อนั้นจะเป็นการทำบุญถวายพระอุปคุตในวันที่เชื่อว่าพระอุปคุตจะขึ้นมาจากน้ำเพื่อมารับเครื่องไทยทาน คือ “เดือน 4 ออก 4 เดือน 5 ออก 5” หมายถึงเดือน 4 (กุมภาพันธ์) ที่วันเพ็ญตรงกับวันพุธ (4) และเดือน 5 (มีนาคม) ที่วันเพ็ญตรงกับวันพฤหัสบดี (5) โดยวันก่อนหน้านั้นเจ้าภาพหลักหรือชาวบ้านจะร่วมกันทำปราสาทเงินปราสาททอง หรือห่อพระอุปคุตพร้อมวางเครื่องอุปคุต 4 ชุดและเครื่องไทยทานต่างๆ แห่ไปที่บริเวณสบน้ำ นิมนต์พระสงฆ์มาสวด มีการฟังธัมมอุปคุต พอรุ่งเช้าประมาณตี 4 - 5 จึงลอยปราสาทนั้นไป เชื่อกันว่าการทำ “ทานอุปคุต” จะมีอันนิสงส์ทำให้บ้านเมืองสงบสุข ไม่มีคนเกเร มีแต่คนที่มีสัจจะ และไม่มีสิ่งชั่วร้ายต่างๆ (อิน ดวงดี, 4 มีนาคม 2557: สัมภาษณ์)

“ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ในปัจจุบันยังมีการสืบทอดกันอยู่ในกลุ่มคนไทใหญ่ในประเทศไทย ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปเก็บข้อมูลจากกลุ่มไทใหญ่ที่อำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ และกลุ่มไทใหญ่ปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอนพบว่าการดำรงอยู่ของ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ในพื้นที่ทั้งสองมีความแตกต่างกัน ดังนี้

5.1.1.3.1 ประเพณีบูชาไหว้พระอุปคุตของกลุ่มไทใหญ่ อำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่

“ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ของชาวไทใหญ่อำเภอแม่เอย จังหวัดเชียงใหม่มีชื่อว่า “การทำบุญไหว้พระอุปคุตบัวปรก” จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 เหนือ - วันแรม 1 ค่ำเดือน 12 เหนือของทุกปี หรือประมาณเดือนกันยายน โดยเป็นประเพณีสำคัญประจำปีของวัดแม่เอยหลวง และชาวไทใหญ่ในอำเภอแม่เอยที่สืบเนื่องกันมาถึง 16 ปีแล้ว (พ.ศ.2555) นอกจากนี้ยังมีชาวไทใหญ่ในอำเภอฝางและไชยปราการ รวมถึงชาวไทใหญ่ในจังหวัดอื่นๆ เช่น เชียงราย และในประเทศพม่าเดินทางมาร่วมประเพณีดังกล่าวด้วย จึงนับว่า “ประเพณีบูชาพระอุปคุต” เป็นประเพณีที่สำคัญอีก

ประเพณีหนึ่งของชาวไทใหญ่ ประเพณีดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่ในประเทศพม่า จะมีการจัดงานทำบุญบูชาคุณของพระอุปัศฺต และนำต้นจอง (ปราสาท) พระอุปัศฺตพร้อมทั้งต้นสาวกของพระพุทธเจ้าอีก 7 รูปไปทำพิธีลอยที่แม่น้ำ เป็นการบูชาคุณของพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย (ประวัติการทำบุญบูชาไหว้พระอุปัศฺตบัวปรก วัดแม่ฮวยหลวง อำเภอแม่ฮวย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2555, 2555: 4)

วัดแม่ฮวยหลวงตั้งอยู่ในตำบลแม่ฮวย อำเภอแม่ฮวย จังหวัดเชียงใหม่ มีบันทึกว่าเป็นวัดเก่าแก่ที่มีอายุ 100 กว่าปี พ่อแก่หมานซอเป็นผู้นำชาวบ้านแม่ฮวยหลวงสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้น และมีพระไทใหญ่เป็นเจ้าของอาวาสต่อเนื่องกัน 4 รูป ต่อมาในปี พ.ศ. 2479 เจ้าอาวาสชาวไทใหญ่เดินทางกลับประเทศพม่า ทำให้ไม่มีเจ้าอาวาสอยู่ประจำวัด ภายหลังครูบากองคำ กณจโน เจ้าอาวาสวัดบ้านเด่นจึงได้ให้พระสิงห์แก้ว สิริวิฑฒโนมารักษาการเจ้าอาวาส ในสมัยที่พระสิงห์แก้วเป็นเจ้าอาวาสได้ร่วมกับพ่อแก่ซอ มหาวันและคณะศรัทธาสร้างวิหารไทใหญ่ขึ้นประจำวัด ตลอดจนศาลาการเปรียญและอาคารต่างๆ อย่างต่อเนื่องจนสมบูรณ์ (ทำวัตรเช้า เย็น และบทสวดพิเศษบางบท บทสวดล้านนา พร้อมทั้งสวดแบบไทใหญ่ วัดแม่ฮวยหลวง, 2550: 109 - 110) ส่วนเจ้าอาวาสในปัจจุบันคือ พระครูวิธานธรรมโสภณ

“ประเพณีไหว้พระอุปัศฺต” วัดแม่ฮวยหลวงริเริ่มขึ้นโดยพ่อเฒ่าจองหม่อง ลายคำ ชาวไทใหญ่ในประเทศพม่าซึ่งต่อมาได้ย้ายมาตั้งรกรากที่บ้านเทิดไท อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พ่อเฒ่าจองหม่องเป็นผู้ที่ต้องการอนุรักษ์ประเพณีของชาวไทใหญ่และได้นำประเพณีไหว้พระอุปัศฺตของชาวไทใหญ่ในประเทศพม่ามาเผยแพร่แก่ชาวไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย แต่ไม่มีวัดใดจัดประเพณีดังกล่าว ต่อมาวัดแม่ฮวยหลวงได้ริเริ่มจัด “ประเพณีไหว้พระอุปัศฺต” ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2540 ตามคำแนะนำและการสนับสนุนของพ่อเฒ่าจองหม่อง โดยในปีแรกชาวบ้านทำพิธีกันอย่างง่าย โดยช่วยกันทำต้นพระอุปัศฺต 4 - 5 ต้นแล้วแห่จากวัดแม่ฮวยไปลอยลงแม่น้ำกกที่บ้านท่าตอนเพื่อบูชาพระอุปัศฺต ในปีต่อมาๆ ก็ได้รับความสนใจจากชาวไทใหญ่ในชุมชนอื่น ทำให้มีจำนวนต้นพระอุปัศฺตมากขึ้น รวมทั้งมีวัดต่างๆ เข้าร่วมในประเพณีดังกล่าว ทำให้วัดแม่ฮวยหลวงเป็นศูนย์กลางของ “ประเพณีไหว้พระอุปัศฺต” ของชาวไทใหญ่ (พระครูวิธานธรรมโสภณ, 29 กันยายน 2555: สัมภาษณ์)

ผู้วิจัยได้ไปเก็บข้อมูลงานไหว้พระอุปัศฺต วัดแม่ฮวยหลวง อำเภอแม่ฮวย จังหวัดเชียงใหม่ ระหว่างวันที่ 29 กันยายน - 1 ตุลาคม 2555 ชาวไทใหญ่มี “ประเพณีไหว้พระอุปัศฺต” โดยการลอยจองหรือปราสาทที่ใส่เครื่องบริขารต่างๆ ลงในแม่น้ำเพื่อบูชาพระอุปัศฺต เชื่อกันว่าพระอุปัศฺตนั้นมีอยู่ 8 รูป นิพพานไปแล้ว 4 รูป ซึ่งตายแล้วไม่เฒ่า และยังมีเหลืออยู่ 4 รูปซึ่งเฒ่าแล้วไม่ตาย พระอุปัศฺตทั้ง

แปด มีชื่อเรียกต่างๆ กันได้แก่ พระอุปัชฌ์ พระสาระตัตถะ พระสักโกสาระ พระเมธาระ พระมหา กัสสปะ พระสุภาระ พระอุเบกขาระ พระธัมมาสาระ แต่พระครูวิธานธรรมโสภณเจ้าอาวาสวัดแม่อาว หลวงกล่าววว่าพระอุปัชฌ์มีรูปเดียว อีก 7 รูปคือสหายธรรมของพระอุปัชฌ์ซึ่งล้วนเป็นพระสาวกของ พระพุทธเจ้า เชื่อกันว่าพระอุปัชฌ์จะขึ้นจากสะดือทะเลมาบนโลกมนุษย์ในวันเพ็ญ 15 ค่ำที่ตรงกับวัน พุทธ วันเพ็ญพุทธจึงเป็นวันของพระมหาอุปัชฌ์ แต่เนื่องจากวันเพ็ญพุทธในแต่ละปีมีกำหนดที่ไม่แน่นอน พระครูวิธานธรรมโสภณจึงกำหนดวันไหว้พระอุปัชฌ์ของวัดแม่อาวหลวงขึ้นใหม่ โดยได้เลือกช่วงเวลา ที่ญาติโยมจะร่วมกันหยาดน้ำทำบุญอุทิศถึงผู้มีพระคุณและผู้ล่วงลับในช่วงเดือน 12 เหนือซึ่งเป็นช่วง ที่อยู่ในพรรษาและเป็นหน้าน้ำซึ่งสะดวกกับการลอยจองปราสาทเพื่อบูชาพระอุปัชฌ์ ประเพณี “ไหว้ พระอุปัชฌ์” ของวัดแม่อาวหลวงจึงเกิดขึ้นระหว่างวันขึ้น 15 ค่ำ – วันแรม 1 ค่ำเดือน 12 เหนือ (พระครูวิธานธรรมโสภณ, 29 กันยายน 2555: สัมภาษณ์)

“ประเพณีไหว้พระอุปัชฌ์” เป็นประเพณีที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านอย่างมาก เพราะต้องช่วยกันทำต้นจองพระอุปัชฌ์ล่วงหน้านับแรมเดือน ชาวบ้านจะช่วยกันสร้างจองพระอุปัชฌ์ สำหรับลอยในแม่น้ำกก โดยจะทำจากไม้ไผ่และกระดาษสีเพื่อให้สามารถย่อยสลายง่าย จอง พระอุปัชฌ์มีลักษณะเป็นปราสาทประกอบด้วยส่วนฐาน ส่วนกลางซึ่งเป็นลำตัวและส่วนยอด จะวาง บนแพเพื่อให้ลอยน้ำได้ ภายในนิมวงพระอุปัชฌ์ซึ่งปั้นจากดินเหนียวและวางเครื่องบริวารต่างๆ เช่น ฝ่าไทร บาทร ในสมัยก่อนชาวบ้านจะมาช่วยกันทำจองพระอุปัชฌ์ที่วัด แต่ในปัจจุบันจะรวมกลุ่ม กันทำแต่ละหมู่บ้าน แล้วค่อยนำมาที่วัดในวันงาน โดยปกติจะมีจองหลักอย่างน้อย 9 จอง คือจอง พระลา (พระพุทธเจ้า) และพระอุปัชฌ์ซึ่งมีความหมายตามลำดับ ดังนี้

1. เจ้าพระลา	สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
2. พระอุปัชฌ์	อยู่ที่ศใต้ พระอยู่ในน้ำ เฒ่าแล้วไม่ตาย
3. พระสาระตัตถะ	อยู่ที่ศเหนือ พระอยู่ในน้ำ เฒ่าแล้วไม่ตาย
4. พระสักโกสาระ	อยู่ที่ศตะวันออก พระอยู่ในน้ำ เฒ่าแล้วไม่ตาย
5. พระเมธาระ	อยู่ที่ศตะวันตก พระอยู่ในน้ำ เฒ่าแล้วไม่ตาย
6. พระมหากัสสปะ	อยู่เขาเหวยภาระ 7 ชั้น พระอยู่บนเขาตายแล้วไม่เนาเปื่อย
7. พระสุภาระ	อยู่เขาทุตตะตันตุ พระอยู่บนภูเขา ตายแล้วไม่เนาเปื่อย
8. พระอุเบกขาระ	อยู่เขามะกุละสัน พระอยู่บนภูเขาตายแล้วไม่เนาเปื่อย
9. พระธัมมาสาระ	อยู่เขามะกูระ พระอยู่บนเขาตายแล้วไม่เนาเปื่อย

(ประวัติการทำบุญบูชาไหว้พระอุปัชฌ์บวรปรก วัดแม่อาวหลวง อำเภอแม่อาว จังหวัด เชียงใหม่ พ.ศ.2555, 2555: 6)

จองพระอุปัชฌ์ทั้ง 8 จองจะเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌ์แปดรูปซึ่งมี 4 รูปที่ยังมีชีวิตอยู่ในน้ำทั้ง 4 ทิศและอีก 4 รูปที่นิพพานแล้วร่างอยู่ในภูเขา ทั้งแปดรูปมีชื่อแตกต่างกัน จะเห็นว่ามีเพียงรูปเดียวที่ชื่อว่าพระอุปัชฌ์คือรูปที่อยู่ในน้ำทางทิศใต้ซึ่งตรงกับชมพูทวีป ในการทำจองพระอุปัชฌ์นี้จะมีการทำจองพระลาหรือจองพระพุทธรเจ้าเพื่อสักการบูชา แต่ไม่ได้นำไปลอยแบบจองพระอุปัชฌ์ ดังนั้นจองในพิธีกรรมการไหว้พระอุปัชฌ์จึงจะมีอย่างน้อย 9 จอง แต่ในปี พ.ศ. 2555 นี้จองของวัดแม่อาয়หลวงมีถึง 15 จอง โดยมีจองพระพุทธร เจ้าพระอุปัชฌ์บัวปรกและจองพระอุปัชฌ์เรชินด้วย จองทั้งสามนี้ทำจากสแตนเลสและไม่โดยมีเจ้าครุฑธรรมาสร้างถวายวัดแม่อาয়หลวง แต่ไม่ได้นำไปลอย ส่วนอีก 12 จองเป็นจองพระอุปัชฌ์และสหายธรรมทั้งเจ็ดซึ่งมีครุฑธรรมาเป็นเจ้าภาพสร้างถวายวัดแม่อาয়หลวง ทำให้มีจองพระอุปัชฌ์จำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ละจองสร้างจากไม้ไผ่และวัสดุที่ย่อยสลายง่ายเป็นรูปปราสาทตกแต่งงดงาม โดยมีรูปปั้นพระอุปัชฌ์จากบาตรวางอยู่ในจอง ส่วนสหายธรรมทั้ง 7 รูปมีทั้งที่ปั้นเป็นรูปพระนั่งจากบาตรและพระนอน โดยจะเขียนชื่อติดไว้ทุกจอง รูปปั้นพระอุปัชฌ์ทั้งแปดจึงสอดคล้องกับตำนานพระอุปัชฌ์ 8 รูป

กำหนดการของงาน “ไหว้พระอุปัชฌ์” นั้นประกอบด้วยพิธีกรรมต่างๆ ดังนี้

วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เหนือ

เวลา 05.00 น. ถวายข้าวหอมต่อหลวง

เวลา 09.00 น. ถวายข้าวหอมต่อพระอุปัชฌ์

วันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 เหนือ

เวลา 09.00 น. อารธนาพระอุปัชฌ์จากวัดแม่อาয়หลวงไปศาลาทำน้ำแม่กก

บ้านท่าดอน

เวลา 10.59 น. พิธีหลှ่หมอก บูชาพระรัตนตรัย กั้นต่อครูบาอาจารย์ ชำศีล

ถวายข้าวหอมต่อ ถวายไทยทาน ถวายภัตตาหารเพล

และแจกข้าวห่อแก่ผู้ที่มีร่วมทำบุญ

เวลา 13.00 น. พิธีจุดเทียนบูชา อารธนาลอยจองพระอุปัชฌ์

(ประวัติการทำบุญบูชาไหว้พระอุปัชฌ์บัวปรก วัดแม่อาয়หลวง อำเภอแม่อาয় จังหวัด เชียงใหม่ พ.ศ.2555, 2555: 5)

งาน “ประเพณีไหว้พระอุปัชฌ์” ในปัจจุบันมี 3 วัน วันแรกจะมีการนำจองพระอุปัชฌ์ขึ้นรถเดินทางจากวัดแม่อาয়หลวงเพื่อแห่จากอำเภอแม่อาয়ไปยังอำเภอฝางและอำเภอไชยปราการซึ่งเป็นบริเวณที่มีชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่ เพื่อเป็นการบอกกล่าวว่ “ประเพณีไหว้พระอุปัชฌ์” ประจำปีกำลังจะเริ่มต้น และเพื่อให้ชาวไทยใหญ่ในท้องที่อื่นได้มีโอกาสร่วมทำบุญในครั้งนี้ ส่วนพิธีกรรมของงานจะอยู่

ในวันเพ็ญ 15 ค่ำและวันแรม 1 ค่ำเดือน 12 เหนือ คือ วันที่ 2 ซึ่งเป็นวันเพ็ญ 15 ค่ำจะมีพิธีทำบุญที่วัดแม่ยายหลวง ชาวบ้านจะมาทำพิธี “หลุ่มหมอก” และพิธีจุดเทียนอาราธนาพระอุปคุตในตอนเช้า ส่วนตอนบ่ายจะมีการเทศน์ประวัติพระอุปคุตภาษาไทยใหญ่ และสมโภชต้นจองพระอุปคุตทั้งหลายของวัดในช่วงกลางคืน วันที่ 3 ซึ่งเป็นวันแรม 1 ค่ำ ตอนเช้าจะมีการถวายข้าวหอมต่อพระอุปคุต จากนั้นจึงอาราธนาพระอุปคุตเพื่อนำจองพระอุปคุตไปที่บ้านท่าตอน โดยจะตั้งขบวนแห่ที่เป็นขบวนเดินจากหน้าองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตอนไปที่ริมน้ำกก ขบวนเดินประกอบด้วยขบวนพระภิกษุสงฆ์ ป้ายชื่อประเพณีไหว้พระอุปคุต การฟ้อนกิ่งกาหว่า ขบวนตุ่งเงิน ขบวนชุด ไทยใหญ่ รถคณะดนตรีไทยใหญ่ และขบวนจองปราสาทของวัดแม่ยายหลวงและหัววัดต่างๆ ที่พากันมาร่วมงาน

ภาพที่ 22 ชาวไทใหญ่มาทำบุญใส่บาตรที่จองพระอุปคุต

ขบวนแห่ต้นจองพระอุปคุตจะเดินไปที่บริเวณท่าน้ำเพื่อนำต้นจองไปตั้งเพื่อให้ประชาชนได้ร่วมทำบุญ หน้าจองแต่ละต้นจะมีบาตรประจำจองเพื่อให้ประชาชนได้ใส่บาตรพระอุปคุต ชาวไทใหญ่จะนำข้าวตอกดอกไม้และเงินเหรียญมาใส่บาตร ภายในจองจะมีรูปวาดพระอุปคุต หรือรูปปั้นพระอุปคุตที่ทำจากดินเหนียวหรือโฟม บางจองก็มีก้อนหินเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปคุต หน้าจองจะติดป้ายชื่อพระอุปคุตและชื่อวัดและศรัทธาเจ้าของจอง โดยนอกจากจองพระอุปคุตของวัดแม่ยายหลวงแล้ว ยังมีจองจากวัดต่างๆ ในอำเภอแม่ยาย ผาง และไชยปราการมาเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก โดยในปี พ.ศ. 2555 นี้มีจองพระอุปคุตกว่า 50 จอง โดยจะมีการตั้งจองให้ชาวบ้านได้สักการบูชา ช่วงบ่ายเวลา 13.00 น. จึงเริ่มพิธีสงฆ์ โดยมีการเทศน์ธรรมพระอุปคุตก่อนที่จะอาราธนาพระอุปคุตแล้วทำ “พิธีลอยจองพระอุปคุต” ในแม่น้ำกก ในเวลา 14.00 น. ในปีนี้ถือว่าเป็นปีที่จัดงานอย่างยิ่งใหญ่เพื่อฉลองวาระอันเป็นมงคล 4 ประการคือเพื่อฉลองปีพุทธชยันตี และเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งจะมีพระชนมายุ 85 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถซึ่งจะมีพระชนมายุ 80 พรรษา และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชซึ่งจะมีพระชนมายุ 60 พรรษา

“พิธีลอยจองพระอุปคุต” ของวัดแม่เฒ่าหลวงเป็นพิธีใหญ่มาก มีชาวไทใหญ่จากต่างอำเภอ นั้งรวมร่วมงานตั้งแต่เช้าตรู่ และมีวัดที่นำจองมาร่วมลอยในแม่น้ำกกนับ 50 จอง ก่อนลอยจอง ชาวบ้านจะนำข้าวตอกดอกไม้และเงินเหรียญมาใส่บาตรที่ตั้งหน้าจองแต่ละหลัง โดยจะเดินใส่บาตร พระอุปคุตจนครบทุกจองเป็นแถวยาวเหยียด การลอยจองเพื่อบูชาพระอุปคุตถือว่ามีอานิสงส์มาก ดังที่มีการระบุนิสงส์ของการทำบุญบูชาพระอุปคุตไว้ดังนี้

1. อุกจาเหลือ้มาก	มีทรัพย์สมบัติมาก
2. อาชากยาวยืน	อายุยืนยาว
3. วันสิ้นฮ่างหลี	มีผิวพรรณผ่องใส
4. คนผีอยู่เส่	คน ผี เทวดารักษา
5. จากสะเหร่พุงโต	มีสง่าราศี
6. เป็นคนเอนแฮง	มีพลังกำลังสมบูรณ์
7. วันแลงอะจ่ามอ่อง	สำเร็จผลตามที่ต้องการ
8. ญ่านป่องผายไฟ	มีสติปัญญาดี
9. วันยามลากสู่	เจริญด้วยลาภสักการ
10. ลูกหมู่ซ้อนเกิน	มีบริวารมาก
11. เงินค้ำหน้าเหลือ	เงินทองมีมาก
12. โหลเป็งสังก็ไหล	คิดอะไรก็สมปรารถนา

(ประวัติการทำบุญบูชาไหว้พระอุปคุตบัวปรก วัดแม่เฒ่าหลวง อำเภอแม่เฒ่า จังหวัด เชียงใหม่ พ.ศ.2555, 2555: 8)

งาน “ไหว้พระอุปคุต” ของวัดแม่เฒ่าหลวงเป็นงานบุญสำคัญงานหนึ่งของชาวไทใหญ่ใน บริเวณอำเภอแม่เฒ่า อำเภอฝางและอำเภอไชยปราการ โดยเป็นงานบุญประจำปีที่มีวัดแม่เฒ่าหลวง เป็นเจ้าภาพจัดขึ้น แต่ชาวไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในอำเภอข้างเคียงก็พากันนำจองประจำวัดของตนมาร่วม ในพิธีดังกล่าวจำนวนมาก โดยพากันมาตั้งแต่เช้าตรู่และอยู่ร่วมพิธีจนถึงตอนลอยจองลงแม่น้ำกกซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญของพิธี เมื่อลอยจองพระอุปคุตจนครบหมดแล้วถือว่าได้บูชาพระอุปคุตที่สะอาด ทะเลอันเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

ในปีพ.ศ. 2555 วันที่ 3 ซึ่งเป็นวันประกอบ “พิธีลอยจอง” มีฝนตกหนักตั้งแต่เช้าตรู่ ทำให้ ขบวนแห่จองไม่สามารถทำได้สะดวก และจองซึ่งทำจากกระดาษสีได้รับความเสียหาย ทำให้ไม่สามารถตั้งขบวนแห่พื้นเมืองได้เต็มรูปแบบ แต่ก็ยังมีขบวนพระภิกษุ ขบวนตุ่งเงิน ขบวนชุดชาติพันธุ์ ส่วนขบวนจอนั้นมีขบวนแห่เพียงไม่กี่ต้นเนื่องจากต้องรีบนำขึ้นรถไปยังท่าน้ำเพื่อไม่ให้เปียกฝนจนเสียหายหนัก แม้ว่าฝนจะตกไม่ขาดสายแต่สังเกตว่ามีชาวไทใหญ่ซึ่งแต่งกายด้วยชุดไทใหญ่เดินทางมา

ที่สถานที่จัดงานอย่างต่อเนื่อง และเมื่อมีการตั้งจองบริเวณทำน้ำจวนครบและเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมทำบุญ ก็มีผู้คนมาร่วมทำบุญตามจองต่างๆ อย่างเนืองแน่นแม้ว่าฝนจะยังไม่ขาดสายก็ตาม ทำให้บรรยากาศของการทำบุญกลางสายฝนเต็มไปด้วยความชุ่มฉ่ำ จนเมื่อใกล้เวลา 11 นาฬิกา ฝนหยุดตกกิจกรรมต่างๆ ตามกำหนดการจึงเริ่มดำเนินไปตามปกติ

ภาพที่ 23 การลอยจองพระอุปคุตในแม่น้ำกก

นอกจากชาวบ้านในอำเภอแม่เฒ่าแล้ว สังเกตว่าชาวไทใหญ่ที่เดินทางมาร่วมงานบางส่วนจะขึ้นรถกระบะหรือรถบรรทุกมากันเป็นคณะ ชาวไทใหญ่ที่มาทำบุญจะนำข้าวตอกดอกไม้และเงินมาใส่บาตรพระอุปคุตที่วางอยู่หน้าจองแต่ละจองจนครบทั้งห้าสิบกว่าจอง จากนั้นก็จะอยู่รอ “พิธีอาราธนาพระอุปคุต” และ “ลอยจองพระอุปคุต” ในช่วงบ่าย โดยเมื่อตัวแทนได้นำจองพระอุปคุตของแต่ละวัดไปลอยในแม่น้ำกก บางคนก็จุดประทัด บางคนก็โปรยข้าวตอกดอกไม้เมื่อจองลอยผ่าน บางคนก็พยายามโยนเหรียญเงินลงในบาตรของพระอุปคุตซึ่งวางอยู่บนจองที่ลอยอยู่กลางน้ำ หากใครโยนเหรียญลงบาตรก็จะโห่ร้องด้วยความดีใจและมีผู้กล่าวว่าโชคดี บรรยากาศในช่วงของการลอยจองจึงเต็มไปด้วยความสวยงามของจองปราสาทที่มีสีสันสดสวยลอยต่อกันเป็นสายอยู่กลางลำน้ำกก ผสานไปกับความยินดีปรีดาและความสนุกสนานครึกครื้นของชาวไทใหญ่ในชุดชาติพันธุ์ที่ยืนดูพิธีลอยจองอยู่บริเวณริมตลิ่งของลำน้ำกก

“พิธีไหว้พระอุปคุต” ของชาวไทใหญ่อำเภอแม่เฒ่ามีความสัมพันธ์กับตำนานพระอุปคุต 8 รูป ดังนี้

สัญลักษณ์ในประเพณีไหว้พระอุปคุต	ความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปคุต 8 รูป
การทำจองปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระอุปคุตและ สหายธรรมอีก 7 รูปของวัดแม่เฒ่าหลวง	พระอุปคุต 8 รูป
การปั้นดินเหนียวเป็นรูปพระอุปคุตนั่งจกบาตร และ พระนอน	พระอุปคุตที่มรณภาพแล้ว 4 รูปเรียกว่าตายแล้วไม่ เนา และอีก 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ในน้ำเรียกว่าเฒ่าแล้ว ไม่ตาย
การอาราธนาพระอุปคุตขึ้นมารับไทยทานและต้นจองใน วันเพ็ญ 15 ค่ำที่วัดแม่เฒ่าหลวง	พระอุปคุตจะขึ้นจากใต้สมุทรมาบิณฑบาตในคืนวัน เพ็ญ
การลอยจองปราสาทในแม่น้ำกก	พระอุปคุตรับเครื่องไทยทานแล้วกลับสู่สะดือทะเล

“ประเพณีไหว้พระอุปคุต” ของวัดแม่เฒ่าหลวงเกิดขึ้นจากความต้องการที่จะส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทยใหญ่ซึ่งมีประเพณีรำลึกถึงพระคุณของพระอุปคุตซึ่งชาวไทยใหญ่นับถือศรัทธากันอย่างมาก จากจุดเริ่มต้นของพ่อเฒ่าชาวไทยใหญ่ พระและชาวบ้านวัดแม่เฒ่าหลวงเพียงไม่กี่คนในอดีตได้กลายเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา 16 ปี และกลายเป็นประเพณีที่หลอมรวมชาวไทยใหญ่จากต่างท้องที่ให้มาร่วมทำบุญบูชาพระอุปคุตด้วยกัน “ประเพณีไหว้พระอุปคุต” ของวัดแม่เฒ่าหลวงจึงเป็นประเพณีที่มีบทบาทเชื่อมโยงสำนึกความเป็นกลุ่มของชาวไทยใหญ่ให้แน่นแฟ้นขึ้นในช่วงเวลาของประเพณีการทำบุญไหว้พระอุปคุตประจำปี

5.1.1.3.2 ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไตของกลุ่มชาวไทยใหญ่ที่บ้านปางหมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตของกลุ่มคนไทยใหญ่ที่ผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลอีกประเพณีหนึ่งคือ งาน “ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต” ที่จัดขึ้นโดยองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยได้ไปลงภาคสนามเก็บข้อมูลงานประเพณีดังกล่าวระหว่างวันที่ 9 – 11 พฤศจิกายน 2554 โดยงาน “ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต” จัดขึ้นในคืนวันเพ็ญเดือน 12 ซึ่งตรงกับคืนวันที่ 10 พฤศจิกายน 2554

“ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต” คืองานลอยกระทงชาวไทยใหญ่ โดยที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนจะมีการจัดงานหลายแห่งในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะที่หนองจองคำบริเวณอำเภอเมืองจะมีการลอยกระทงและการประกวดต่างๆ ส่วนบนพระธาตุดอยกองมูจะมีการลอยกระทงสวรรค์ แต่ประเพณีที่เกี่ยวกับพระอุปคุตคือ “ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต” ของชาวตำบลปางหมูซึ่งจะมีการลอย “ฝ่องสว่างอุ้กปู้” หรือกระทงพระอุปคุต (ชาธิป สุวรรณทอง, 2555: ออนไลน์)

ชาวไทยใหญ่บ้านปางหมูมีการลอย “ฝ่องสว่างอุ้กปู้” ในงาน “ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต” โดยมีการลอยแพที่แต่งเป็นปราสาทพระอุปคุตในแม่น้ำป่าสักซึ่งคล้ายกับการลอยจองพระอุปคุตของ

ชาวไทใหญ่ที่แม่ฮ้อย หากแต่มีสาระสำคัญที่แตกต่างกัน เนื่องจากการลอยจองปราสาทพระอุปัศต หรือกระทงไทใหญ่ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมประกวดกระทงใหญ่เนื่องในงานลอยกระทง โดยการประกวดกระทง “สำอางค์ปัก” หรือกระทงพระอุปัศตนี้มีเฉพาะที่บ้านปางหมูซึ่งเป็นชุมชนไทใหญ่แห่งแรกในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

“ประเพณีสิบสองม่นล่องฝ่องไต” ของบ้านปางหมูเป็นประเพณีที่มีที่มาจากฐานความเชื่อที่ว่าพระอุปัศตจำศีลอยู่ในน้ำ และการลอยแพใส่เครื่องบูชาพระอุปัศตในวันลอยกระทงจะทำให้ได้บุญมาก ดังที่พระครูอนุตสังฆกิจซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดปางหมูได้เล่าถึงการลอยกระทงพระอุปัศตแบบชาวไทใหญ่ในสมัยก่อนว่าชาวบ้านจะรวมตัวกัน 4 – 5 หลังคาเรือนนำแพที่ใส่เครื่องบูชาพระอุปัศตไปลอยในแม่น้ำ โดยข้างในแพจะทำเป็นกุฏิพระอุปัศต และจะเอาอาหารประเภทผลไม้ พืชผลทางเกษตรต่างๆ ใส่ไปในแพแล้วนำแพไปลอยเพื่อบูชาพระอุปัศตที่อยู่ในน้ำ โดยเชื่อว่าจะทำให้โชคดี พืชผล การเกษตรรอกงามดี โดยที่สมัยก่อนจะทำการกันเพียงเล็กๆ แต่ที่ให้เป็นขบวนแห่ยิ่งใหญ่คือในสมัยที่มีองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ทำให้มีการจัดประกวด มีกิจกรรม (พระครูอนุตสังฆกิจ, 9 พฤศจิกายน 2554: สัมภาษณ์)

ฐานความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้เกิดการริเริ่มจัด “ประเพณีสิบสองม่นล่องฝ่องไต” อันมีจุดขายทางการท่องเที่ยวที่การประกวดการประดิษฐ์กระทงใหญ่หรือกระทงพระอุปัศตที่เรียกว่า “ฝ่องสำอางค์ปัก” และขบวนแห่กระทงใหญ่ โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมูเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของตำบลปางหมู และนำเสนอ “ประเพณีสิบสองม่นล่องฝ่องไต” ในฐานะประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทใหญ่ที่ปางหมูอันเป็นชุมชนไทใหญ่ที่เก่าแก่ที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังวัตถุประสงค์ในการจัดงานปี พ.ศ. 2554 ว่า

...เพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบสานขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น และถือว่าเป็นการบูชาพระอุปัศตที่ลงมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ ในทุกวันพุธ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ของทุกปี ซึ่งผู้ที่ได้บูชาในวันดังกล่าว ถือว่าเป็นสิริมงคลแก่ตัวเองและครอบครัว และได้บุญมากที่สุด รวมทั้งการจัดงานดังกล่าว มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดแม่ฮ่องสอนอีกด้วย ("ลอยกระทงไทใหญ่ 2554," 2554 ออนไลน์)

“ประเพณีสิบสองม่นล่องฝ่องไต” ในปัจจุบันมีจุดเริ่มต้นมาจากการริเริ่มของนายสมัคร สุขศรี ซึ่งได้ฟื้นฟูประเพณีที่ตนเคยเห็นในวัยเด็กอีกครั้งหนึ่งเมื่อมีโอกาสเข้ามาทำงานในองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นในช่วงพ.ศ. 2543 ดังที่นายสมัครกล่าวถึงความเป็นมาของประเพณีดังกล่าวว่า

จำได้ว่าเมื่อก่อนตอนเป็นนักเรียนเคยเห็น ตอนเช้ามีควันขึ้นลิบห่าค่าเดือนสิบสอง ผู้ใหญ่เอาอันนี้ไปลอย แต่เลิกทำไปนานแล้วเพราะคนใหม่ๆ ไม่ศึกษา ผู้ใหญ่ก็ไม่ถ่ายทอด ตอนมาเป็นอบต. ครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. 2543 ก็มาคิดกันว่าไทยใหญ่เราน่าจะมีลอยกระทง ที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง ก็มีการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ใช้ชื่อว่า “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” สมัคร สุขศรี หรือ “ลุงซอน” อายุ 56 ปี ปราชญ์ชาวบ้าน แห่งบ้านทุ่งกอมู ตำบลปางหมู อำเภอเมืองจังหวัดแม่ฮ่องสอน เล่าความเป็นมา (สมัคร สุขศรี, สัมภาษณ์ อ่างถึงใน ชาธิป สุวรรณทอง, 2555: ออนไลน์)

งาน “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” ของตำบลปางหมูจัดขึ้นโดยองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู ร่วมกับโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แม่ฮ่องสอน และมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ วิทยาลัยแม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ. 2554 ที่ผู้วิจัยได้ไปเข้าร่วมงาน “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” ที่บ้านปางหมูพบว่ามีการจัดงานอย่างยิ่งใหญ่เนื่องจากเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุ 84 พรรษา จึงได้มีการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการจัดงานประเพณีดังกล่าวด้วย งาน “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” ที่บ้านปางหมูมีกิจกรรมหลักคือ การประกวด “ผ่องสว่างอุ้มปู่” ซึ่งมีทั้งการประกวดขบวนแห่และการลอย “ผ่องสว่างอุ้มปู่” นอกจากนั้นก็จะมีกิจกรรมรื่นเริงต่างๆ มากมาย เช่น การประกวดลูกอ่อนไต่ซาย - หลิง การประกวดร้องเพลงลูกทุ่ง การออกร้านขายของ กิจกรรมจะเริ่มในช่วงเย็นของคืนวันเพ็ญเดือน 12 โดยมีการตั้งขบวนแห่ “ผ่องสว่างอุ้มปู่” บริเวณวัดปางหมู แล้วเคลื่อนขบวนไปตามถนนจนถึงริมแม่น้ำปายซึ่งเป็นสถานที่จัดงานสิบสองม่นล่องผ่องไต รวมระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร

ขบวนแห่ “ผ่องสว่างอุ้มปู่” หรือกระทงใหญ่จะเริ่มตั้งขบวนในช่วงเย็นของวันลอยกระทง โดยชาวบ้านหมู่ต่างๆ ในตำบลปางหมูส่งกระทงใหญ่เข้าร่วมประกวด ปางหมูมี 13 หมู่ มีกระทงเข้าร่วมประกวด 10 หมู่บ้าน ได้รับเงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมูกระทงละ 10,000 บาท ชาวบ้านแต่ละหมู่จะช่วยกันทำกระทงของตน โดยกระทงหนึ่งใช้เวลาทำร่วมสัปดาห์ (เพิ่มศักดิ์ บุญทา, 10 พฤศจิกายน 2554: สัมภาษณ์)

“ผ่องสว่างอุ้มปู่” มีลักษณะเป็นปราสาทแบบที่เรียกว่าจอง ตั้งอยู่บนแพที่ทำด้วยไม้ไผ่ประดับด้วยโคม กล้วย อ้อย กระดาษสีฉลุลาย แต่งด้วยวัสดุธรรมชาติต่างๆ รวมทั้งโคมและกระดาษสีทำเป็นปราสาทมีเชิงฉลุลายเป็นชั้นๆ ตรงกลางมีแท่นประดิษฐานพระอุทิศที่ทำจากโคมหรือไม้แกะแบบชั่วคราว บางหมู่บ้านตั้งองค์พระอุทิศที่ทำจากโลหะ หรือทองเหลือง หรือไม้แกะทาสีถาวรซึ่งจะเก็บรักษาไว้ ไม่ล่อนน้ำไปกับปราสาท พระอุทิศมีทั้งองค์เล็กและใหญ่ บางองค์รูปทรงสูงผอม แต่เป็นปางจกบาตรทั้งหมด ตรงหน้าพระอุทิศมีทิวแถวของบูชา โดยทำเป็นตะกร้าใส่กล้วย อาหารแห้ง

ของใช้ บางกระทงมีบาตร ผ้าไตร ตาลปัตร บางกระทงเป็นชุดสังฆทานซึ่งจัดของแตกต่างกันไป บางชุดเป็นสังฆทานสำเร็จที่มีแม่แต่มขันหวาน และน้ำยาล้างจาน

การตกแต่งกระทงใหญ่ของแต่ละหมู่บ้านส่วนใหญ่ทำเป็นปราสาทหลังคาซ้อนหลายชั้นอยู่บนแพ ยกเว้นบ้านปางหมูที่เป็นปราสาทอยู่ในเรือใหญ่ประดับกระดาดสีเป็นลายธงชาติไทย นอกจากนี้ทำเป็นปราสาทประดับด้วยการสีฉลุแล้ว ก็จะมีการประดับโคมกระดาดสี และหลอดไฟสีสันต่างๆ เพิ่มความสว่างในยามค่ำคืน ส่วนบริเวณตัวปราสาทก็จะมีการตกแต่งเป็นรูปต่างๆ เช่น พญานาค รูปแม่ธรณี ประดับดอกไม้ หรือบางหมู่บ้านก็จะมีพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย กระทงที่เข้าประกวดนั้นนอกจากความสวยงามยังจะต้องวางเครื่องบูชาได้เหมาะสมและลอยน้ำได้จริง ซึ่งเป็นเกณฑ์การให้คะแนนของการประกวด

นอกจากกระทงแล้วแต่ละหมู่บ้านยังต้องเตรียมขบวนแห่ของหมู่บ้านตน ขบวนแห่แต่ละหมู่บ้านจะประกอบด้วย คนแต่งชุดพื้นเมืองถือป้ายผ้า เช่น ป้ายชื่อหมู่บ้าน ป้ายชื่องาน ป้ายคำขวัญ คนถือโคม นางพ่อนต่างๆ เช่น พ่อนโคม พ่อนกิงกาหว่า รำโต นักดนตรีและชาวบ้านที่แต่งกายชุดไทใหญ่ เมื่อขบวนแห่ “ผ่องสว่างอุ้มบุ๋ก” ของทั้งสิบหมู่บ้านมารวมกันจึงทำให้กลายเป็นขบวนแห่ที่ยิ่งใหญ่ของงานประเพณี “สิบสองมณฑลผ่องไต่”

ขบวนแห่ “งานสิบสองมณฑลผ่องไต่” ในปี พ.ศ. 2554 เริ่มต้นขบวนด้วยป้ายผ้าชื่องานที่เขียนว่า “ร่วมสืบสานงานประเพณีสิบสองมณฑลผ่องไต่ ประจำปี 2554 เทิดไท้องค์ราชัน 84 พรรษา เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 โดยอบต.ปางหมู ร่วมกับ ร.ร.ศึกษาสงเคราะห์แม่ฮ่องสอน วิทยาลัยแม่ฮ่องสอน ม.ราชภัฏเชียงใหม่ ส่วนราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และประชาชนในตำบล ปางหมู” ต่อจากนั้นจึงเป็นรถเครื่องขยายเสียงเปิดเพลงไต คนตีกังสดาล กระเช้าเครื่องบูชาต่างๆ ซึ่งกรุดด้วยกระดาดทอง เช่น มะพร้าว พลุ ชา ธูป ยาเส้น ขบวนเฉลิมพระเกียรติของวิทยาลัยแม่ฮ่องสอน ประกอบด้วย เครื่องสูง เช่น ออบคำ ดอกไม้คำ วิชนี ร่ม เกี้ยวพระบรมฉายาลักษณ์พร้อมพุ่มดอกไม้เงิน พุ่มดอกไม้ทอง กระทงใหญ่ประดับป้ายผ้าเทิดพระเกียรติ ขบวนคนเชิญธงชาติและธงพระปรมาภิไธย นักดนตรี ขบวนกระทงและโคม กระทงใหญ่อัญเชิญพระอุปคุตของวิทยาลัยแม่ฮ่องสอน กระทงใหญ่มีตราสัญลักษณ์พระปรมาภิไธยย่อ ขบวนแห่ของโรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แม่ฮ่องสอนซึ่งแต่งกายชุดชาติพันธุ์ในแม่ฮ่องสอน เช่น ไต กะเหรี่ยง ชาวเขาเผ่าต่างๆ จากนั้นตามด้วยขบวนกระทงใหญ่ของหมู่บ้านต่างๆ จำนวนสิบหมู่บ้าน และปิดท้ายด้วยรถคณะนักดนตรี

ภาพที่ 24 ขบวนแห่ประเพณีสิบสองมณล่องผ่องไตที่บ้านปางหมู

การเคลื่อนขบวนเริ่มประมาณ 18.30 น. ระหว่างทางจะมีชาวบ้านออกมาต้อนรับขบวนแห่ กระทั่งพิธีกรประจำขบวนได้อธิบายเกี่ยวกับ “สร้างอุ้มปู่” ว่า “อุ้มปู่” คือพระอุปคุต สร้างคือสามเณร หมายถึงสามเณรอุปคุต คนเฒ่าคนแก่เชื่อว่าการอัญเชิญพระอุปคุตมาเพื่อปกป้องการทำงานหรือประเพณีต่างๆ เพื่อให้งานที่เราทำสำเร็จได้ด้วยดี ไม่มีอุปสรรคใดๆ เป็นสิ่งมงคล เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องถึงความสำเร็จ ความมั่งมีศรีสุข การประกวัดกระทั้งที่ปางหมูต่างจากที่อื่นที่มีสาวสวยนั่งในกระทั้ง แต่ที่นี้มีการอัญเชิญอุปคุตขึ้นไปไว้ในกระทั้ง

ขบวนแห่ “ผ่องสร้างอุ้มปู่” จะเคลื่อนขบวนจากหน้าวัดปางหมูไปตามถนนสายแม่ฮ่องสอน - ปางมะผ้าจนถึงสะพานข้ามแม่น้ำปาย ระหว่างทางจะมีคณะกรรมการที่ทำหน้าที่ให้คะแนนขบวน “ผ่องสร้างอุ้มปู่” ของแต่ละหมู่บ้าน โดยเกณฑ์การให้คะแนนกำหนดให้ต้องมีจำนวนผู้ร่วมขบวนแห่ไม่น้อยกว่า 30 คน และดูจากจำนวนผู้แต่งกายชุดไตทั้งชายและหญิง การประดับขบวนแห่ อาทิ โคมไฟ การรำรำ ดนตรีประกอบ โดยเฉพาะกลองกันยาว และกลองมอชิง รวมถึงความพร้อมเพรียง และการแห่กระทั้งจะต้องใช้คนแบกหาม เมื่อไปถึงริมแม่น้ำปาย แต่ละหมู่บ้านจะนำ “ผ่องสร้างอุ้มปู่” ไปตั้งบริเวณริมหาดเพื่อให้ประชาชนเที่ยวชมและถ่ายรูป เวลาประมาณ 21.00 น. จะเริ่มปล่อยกระทั้งใหญ่ลงน้ำ เพื่อดูว่ากระทั้งของแต่ละหมู่บ้านลอยน้ำหรือไม่ เพราะเป็นเกณฑ์หนึ่งในการตัดสินการประกวด “ผ่องสร้างอุ้มปู่” แต่ละหมู่บ้านจะถอดหลอดไฟประดับออกจากกระทั้ง ถอดสายไฟและนำของประดับตกแต่งส่วนที่หนักและปล่อยลอยน้ำไม่ได้เอาออกจากกระทั้งใหญ่ รวมทั้งนำรูปพระอุปคุตและเครื่องบูชาที่จะเก็บไว้ปีต่อไปออกจากกระทั้ง เช่น บาตร ผ้าไตร ทำให้กระทั้งของบางหมู่บ้านมีแต่ตัวกระทั้งเปล่าๆ ไม่มีพระอุปคุตและเครื่องบูชา แต่บางกระทั้งที่วางพระอุปคุตที่ทำจากวัสดุประเภทโฟม ก็ลอยพระอุปคุตและเครื่องบูชาประเภทกล้วยอ้อย ของกินต่างๆ ไปพร้อมกัน บางหมู่บ้านจะจุดเทียนที่เครื่องบูชาก่อนนำกระทั้งใหญ่ลอยในแม่น้ำปายด้วย

เกณฑ์การตัดสินในการประกวดกระทงใหญ่คือ ความถูกต้องเหมาะสมตามประเพณี ความสวยงามวิจิตรบรรจง การประดับประทีป โคมไฟ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ฝายสามาด (ตอกสานลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน) เครื่องบูชาถูกต้องเหมาะสม และจะต้องลอยน้ำได้ กระทงใหญ่ที่ลอยลงแม่น้ำปายนี้ส่วนใหญ่ลอยไปตามน้ำอย่างสวยงาม มีบ้างบางกระทงที่เกี่ยวกับทำน้ำจันกระทงเสียหายทำให้จมบางส่วน ชาวบ้านหมูนั่นพากันเสียดายเพราะการที่กระทงเสียหายย่อมถูกหักคะแนน ผลการประกวดกระทงใหญ่ปี พ.ศ. 2554 รางวัลชนะเลิศคือกระทงของบ้านขุนกลาง

ภาพที่ 25 ผ่องสว่างอุ้งปากของบ้านขุนกลางซึ่งชนะการประกวด

การลอยผ่องสว่างอุ้งปากที่บ้านปางหมูแม่จะมีการตั้งรูปปั้นพระอุปัค การวางเครื่องบูชาเช่น บาตร ฝ้ายไตร ผลไม้ และมีการลอยรูปปั้นพระอุปัคและผลไม้ไปกับกระทงบางหลัง แต่กิจกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องของกิจกรรมประกวดมากกว่าเรื่องการบูชาพระอุปัคตามประเพณีเดิม แม้ว่ามูลเหตุของการจัดประเพณีจะมีที่มาจากกรฟืนฟูประเพณีในสมัยก่อนของชาวไทใหญ่ และมีการอ้างอิงที่มาของประเพณีว่ามาจากความเชื่อเรื่องพระอุปัคตามสื่อต่างๆ เช่น

ดังนั้น เพื่อเป็นการรักษาวัฒนธรรมประเพณี ทาง นายพรชัย คณองศรี นายกอบต.ปางหมู จัดงานประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต หรือลอยกระทงไทยใหญ่ เป็นประเพณีเก่าแก่ของชาวไต ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม “มีคติความเชื่อที่แตกต่างจากการลอยกระทงเพื่อบูชาพระแม่คงคา แต่เป็นประเพณีที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระอุปัค 8 องค์ หรือพระอรหันต์ตามความเชื่อของชาวไตโบราณ ซึ่งเชื่อว่า พระอรหันต์ทั้ง 8 องค์นี้ มี 4 องค์ที่มรณภาพ ส่วนที่เหลืออีก 4 องค์ยังคงปฏิบัติธรรมอยู่กลางมหรณพและทุกวันเพ็ญเดือน 12 พระอรหันต์ทั้ง 4 จะเวียนขึ้นมาโปรดสัตว์และเผยแผ่พระพุทธศาสนา” (วินัย บุญมีพิสุทธิ์, 2557: ออนไลน์)

การประดิษฐ์ผ่องสว่างอุกปุก การแห่และการลอยผ่องสว่างอุกปุกจึงเป็นประเพณีเพื่อแสดงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมประเพณีไทใหญ่ในเวทีของการท่องเที่ยวมากกว่าประเพณีที่กระทำขึ้นเพื่อบูชาพระอุปคุตในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวไทใหญ่เคารพนับถือ ดังจะเห็นว่ารูปพระอุปคุตที่นำมาตั้งในกระทงเป็นการประดับตกแต่งกระทงให้ถูกต้องตามรูปแบบมากกว่าจะนำมาตั้งเพื่อการบูชา ส่วนเครื่องบูชานอกจากบาตร ผ้าไตร ผลไม้ต่างๆ ก็จะมีสังฆทานสำเร็จรูปที่มีขายทั่วไปมาตั้งประดับ แต่เมื่อถึงเวลาลอยน้ำก็จะเก็บไว้ เหลือเพียงกระทงเปล่าๆ หากกระทงใดนำพระอุปคุตโลหะหรือไม้มาตั้งก็จะมีชาวบ้านบางคนนำเงินมาใส่บาตรพระอุปคุต แต่ก็เป็นการเชื่อส่วนบุคคลและพบไม่มากนัก นอกจากนี้กิจกรรมดังกล่าวยังไม่มีพระสงฆ์ในพิธี แม้ว่าตามกำหนดการจะระบุว่าจะมีพิธีสงฆ์ที่วัดปางหมูก่อนเคลื่อนขบวนแห่ แต่เมื่อถึงเวลาจริงพบว่าพิธีสงฆ์ถูกตัดออกจากกิจกรรม การแห่ผ่องสว่างอุกปุก และการลอยผ่องสว่างอุกปุกจึงเป็นกิจกรรมการประกวดกระทงที่เป็นสีสันของงานลอยกระทงไทใหญ่มากกว่าพิธีกรรมเพื่อบูชาพระอุปคุต

หากนำการลอยกระทงพระอุปคุตของกลุ่มไทใหญ่แม่เฒ่าที่จังหวัดเชียงใหม่กับกลุ่มไทใหญ่ปางหมูที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนมาเปรียบเทียบกัน จะเห็นความแตกต่างดังนี้

ตารางที่ 27 เปรียบเทียบประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุตของชาวไทใหญ่สองพื้นที่

องค์ประกอบ	ไทใหญ่แม่เฒ่า จ.เชียงใหม่	ไทใหญ่ปางหมู จ.แม่ฮ่องสอน
ชื่อพิธี/ ประเพณี	งานทำบุญบูชาไหว้พระอุปคุต	ประเพณีสิบสองมถ่องผ่องไค
ช่วงเวลาที่เกิด	ปี พ.ศ. 2540	ปีพ.ศ. 2543
ผู้ริเริ่ม	พ่อเฒ่าชาวไทใหญ่ที่อพยพมาจากพม่า	องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นตำบลปางหมู
ช่วงเวลา ประกอบพิธี	วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 เหนือ-วันแรม 1 ค่ำ (ตรงกับเดือนกันยายน)	วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 (ตรงกับเดือน พฤศจิกายน)
สถานที่ ประกอบพิธี	ภายในวิหารวัดแม่เฒ่าหลวงและริมน้ำบ้าน ท่าตอน	ริมถนนสายแม่ฮ่องสอน-ปางมะผ้าจนถึง สะพานข้ามแม่น้ำปาย
ผู้ประกอบพิธี/ ผู้มีบทบาทใน การจัดงาน	คณะภิกษุสงฆ์วัดแม่เฒ่าหลวง มัคคทายกและ คณะศรัทธา	องค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู ร่วมด้วย โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์แม่ฮ่องสอน และ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ วิทยาลัย แม่ฮ่องสอน
ผู้เข้าร่วมพิธี	พระภิกษุสงฆ์และคณะศรัทธาจากวัดต่างๆ รวมถึงประชาชนชาวไทใหญ่ในเขตแม่เฒ่า ฝาง ไชยปราการ เชียงรายและชาวไทใหญ่ที่ อยู่นอกประเทศ	ข้าราชการและประชาชนในตำบลปางหมูและ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และนักท่องเที่ยวทั่วไป
รายละเอียด	มีพิธีสงฆ์ที่วัดแม่เฒ่าหลวงในวันขึ้น 15 ค่ำ	-ไม่มีพิธีสงฆ์

ของพิธี	เดือน 12 เหนือเพื่ออาราธนาพระอุปคุตและ สวดสมโภชของพระอุปคุต รวมถึงเปิดโอกาส ให้ประชาชนได้ทำบุญกับพระอุปคุต จนถึง วันแรม 1 ค่ำจึงแห่จอบจากวัดไปที่ริมน้ำกก บ้านท่าดอนเพื่อทำพิธีลอยจอบพร้อมเครื่อง อัฐบริขารต่างๆ สำหรับบูชาพระอุปคุต	-หมู่บ้านต่างๆ นำผ่องสว่างอักขรที่ส่งเข้า ประกวตมาเข้าร่วมขบวนแห่รวม เมื่อไปถึงริม แม่น้ำปาย นำผ่องสว่างอักขรไปตั้งให้กรรมการ และประชาชนดูรายละเอียด เมื่อถึงเวลาที่ กำหนดจึงนำไปลอยน้ำตามลำดับการประกวต โดยจะเก็บเครื่องบูชาและองค์พระอุปคุตไว้ ก่อนลอย ยกเว้นพระอุปคุตที่ทำจากวัสดุที่เป็น โปมหรือกระดาษก็จะลอยไปกับกระทง
วัตถุประสงค์ ของการจัดพิธี	เพื่อบูชาและระลึกถึงบารมีของพระอุปคุต และพระสาวกอีก 7 รูปตามความเชื่อและ บูชาคุณของพระพุทธรูปเจ้าพร้อมพระสาวก ทั้งหมด	เพื่ออนุรักษ์และสืบสานประเพณีสืบสองมนต์ ล่อง ผ่องโต บูชาพระอุปคุตและส่งเสริมการ ท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน
ลักษณะของ จอบหรือ กระทงใหญ่	ปราสาททำด้วยวัสดุธรรมชาติ ไม้ไผ่และ กระดาษตั้งบนแพไม้ไผ่เรียกว่าจอบ แต่ละ จอบประดิษฐ์ฐานพระอุปคุตทำด้วยดินเหนียว สมมติเป็นพระอุปคุตและมีจอบพระสาวกที่ เป็นสหายอีก 7 รูป วางเครื่องอัฐบริขารและ เครื่องบูชา แต่ละหลังใช้คนหามไม่เกิน 4 คน	ปราสาทใหญ่ประดับประดาอย่างสวยงามวาง บนแพไม้ไผ่เรียกว่าผ่อง บางลำใช้คนหาม 10- 20 คน ตกแต่งด้วยดอกไม้เป็นรูปต่างๆ เช่น พญานาคหรือรูปพระแม่ธรณี ภายในวางพระ อุปคุตปางจกบาตรซึ่งอาจเป็นองค์ที่หล่อหรือ ทำด้วยไม้ บางองค์ก็เป็นโปม วางอัฐบริขาร หรือเครื่องสังฆทาน
ลักษณะของ ขบวนแห่	มีขบวนภิกษุสงฆ์และคณะศรัทธาที่ถือตุ้งเงิน และแต่งกายแบบไทใหญ่นำขบวน จากนั้น จึงเป็นจอบพระอุปคุตของแต่ละวัดที่เข้าร่วม พร้อมด้วยขบวนดนตรีไทใหญ่	มีขบวนนำเป็นขบวนเฉลิมพระเกียรติ ขบวนการแต่งกายชุดชาติพันธุ์ในแม่ฮ่องสอน ซึ่งมาจากส่วนราชการต่างๆ ขบวนดนตรีและ ฟ้อนกิงกาห่าซึ่งเป็นขบวนรวม จากนั้นจึงเป็น ขบวนแห่จอบที่สร้างสรรค์โดยแต่ละหมู่บ้านที่ เข้าประกวตทั้ง 10 หมู่บ้าน
วิถีปฏิบัติที่ เกี่ยวข้องกับ พระอุปคุต	-พิธีถวายข้าวหอมต่อพระอุปคุต -การเทศนาธรรมพระอุปคุตและสวดสมโภช จอบพระอุปคุต -พิธีอาราธนาพระอุปคุตจากวัดแม่อาয়หลวง ไปที่ริมน้ำกก - การทำบุญถวายข้าวตอกดอกไม้และเงินแด่ พระอุปคุตแต่ละจอบของประชาชนชาวไท ใหญ่ -พิธีจุดเทียนบูชา อาราธนาลอยจอบ พระอุปคุต	การประกวตกระทงใหญ่ประดิษฐ์ฐานพระอุปคุต และนำไปลอยน้ำในคืนวันเพ็ญเดือน 12 ตาม ความเชื่อว่าพระอุปคุตอยู่ในน้ำและจะขึ้นจาก น้ำในคืนวันเพ็ญ

แม้คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตจะยังคงดำรงอยู่ในกลุ่มชาวไทยใหญ่และได้รับการสืบทอดในรูปแบบงานประเพณีที่คล้ายคลึงกัน และเป็นประเพณีที่สร้างสรรค์ขึ้นในเวลาใกล้เคียงกันคือในช่วงปีพ.ศ. 2540 ที่แม่ฮาย และพ.ศ. 2543 ที่ปางหมู แต่รูปแบบและสาระสำคัญในการจัดงานประเพณีดังกล่าวกลับแตกต่างกัน แม้จะมีการลอยปราสาทพระอุปคุตที่เรียกว่ากระทงไทใหญ่เหมือนกันก็ตาม

“ประเพณีบูชาไหว้พระอุปคุต” ที่แม่ฮายเป็นประเพณีที่ริเริ่มโดยผู้เฒ่าชาวไทยใหญ่และพระภิกษุสงฆ์วัดแม่ฮาย โดยมีสาระสำคัญคือการรวมตัวกันทำบุญเพื่อระลึกถึงและบูชาพระอุปคุตที่ชาวไทยใหญ่นับถือ การร่วมกันทำบุญและลอยจองหรือปราสาทเพื่อบูชาพระอุปคุตถือว่ามีอานิสงส์มาก ส่วนการลอยผ่องสว่างอุ้กปู่หรือกระทงพระอุปคุตที่ปางหมูเป็นกิจกรรมหนึ่งในประเพณีลอยกระทงไทใหญ่ โดยเชื่อมโยงกับความเป็นมาเรื่องการทำกระทงบูชาพระอุปคุตในแม่น้ำในอดีต จึงมีการสร้างประเพณีลอยกระทงไทใหญ่ที่แตกต่างจากการลอยกระทงทั่วไปโดยอ้างอิงประเพณีการบูชาพระอุปคุตในอดีต แต่การลอยผ่องสว่างอุ้กปู่ ในปัจจุบันแม้จะมีการทำเป็นปราสาทพระอุปคุต การตั้งพระอุปคุตพร้อมเครื่องบูชา แต่สาระสำคัญเป็นเรื่องของการประกวดกระทงของแต่ละหมู่บ้าน อันเป็นกิจกรรมสำคัญของงานลอยกระทงที่ทำให้ประเพณีชาวไทยใหญ่บ้านปางหมูมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากที่อื่นในแม่ฮ่องสอน และยังมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วย

แม้กลุ่มชาวไทยใหญ่ทั้งสองกลุ่มยังคงสืบทอดความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตในวัฒนธรรมของตนแต่สาระสำคัญและความหมายของประเพณีนั้นแตกต่างไปจากเดิม ประเพณี “บูชาไหว้พระอุปคุต” ของชาวไทยใหญ่แม่ฮายเป็นประเพณีที่มีบทบาทในการรวมกลุ่มชาวไทยใหญ่ในพื้นที่แม่ฮาย ผาง ไชยปราการ เชียงรายตลอดจนชาวไทยใหญ่ในพม่าให้มาร่วมกันทำบุญบูชาพระอุปคุตซึ่งชาวไทยใหญ่นับถือศรัทธามาก โดยชาวไทยใหญ่จากกลุ่มวัดต่างๆ จะร่วมแรงร่วมใจกันทำจองปราสาทเพื่อนำมาร่วมในประเพณี “ไหว้พระอุปคุต” ของวัดแม่ฮายหลวง ส่วนประชาชนทั่วไปก็จะมาร่วมทำบุญบูชาพระอุปคุตในวันดังกล่าว

ส่วน “ประเพณีสิบสองมณล่องผ่องไต” คือ งานลอยกระทงไทใหญ่ที่จัดขึ้นเพื่อแสดงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทใหญ่ในพื้นที่ของการท่องเที่ยววัฒนธรรมประเพณี การลอยผ่องสว่างอุ้กปู่จึงถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นการลอยกระทงใหญ่ที่ประดิษฐานพระอุปคุตซึ่งมีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย (“ชาวอบต.ปางหมูเตรียมจัดงานประเพณีสิบสองมณล่องผ่องไตปี 2556,” 2556) การจัดขบวนแห่ผ่องสว่างอุ้กปู่ของแต่ละหมู่บ้านจึงไม่ใช่การรวมตัวของชาวไทยใหญ่เพื่อร่วมกันทำบุญ หากเป็นการเข้าร่วมประกวดกระทงเพื่อชิงรางวัล โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณส่วนหนึ่งจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวแม่ฮ่องสอน การลอยปราสาทพระอุปคุตที่บ้านปางหมูจังหวัดแม่ฮ่องสอนจึงเปลี่ยนความหมายไปจากเดิม โดยเปลี่ยนจากการลอยปราสาทเพื่อถวายเครื่องบูชาพระอุปคุตเป็นการลอยกระทง เพื่อการประกวด เพื่อความสวยงาม และเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

ความหมายของประเพณีในปัจจุบันจึงแตกต่างไปจากอดีต แม้ว่าจะเป็นประเพณีที่มีรากฐานมาจากประเพณีในอดีตก็ตาม

5.1.2 ลักษณะการสืบทอดคติพระอุปคุตปราบมารผ่านประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในภาคอีสาน

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนาในภาคอีสานปรากฏในงานนมัสการพระธาตุและงานบุญเฉพาะเขตเช่นเดียวกับในภาคเหนือ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงานบุญ 3 แห่งคือ งานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งเป็นงานประเพณีใหญ่ระดับภูมิภาค งานบุญเฉพาะเขตร้อยเอ็ดซึ่งเป็นงานประเพณีระดับจังหวัด และงานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยซึ่งเป็นงานประเพณีระดับอำเภอ แต่งานประเพณีทั้งสามงานนี้เป็นงานใหญ่ที่เป็นที่รู้จักระดับประเทศด้วย

5.1.2.1 งานนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม

การสืบทอด “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ยังพบในงานประเพณีนมัสการพระธาตุพนมด้วย งานนมัสการพระธาตุพนมประจำปีจะจัดเป็นเวลา 7 วันตั้งแต่วันขึ้น 10 ค่ำเดือน 3 ถึงวันแรม 1 ค่ำเดือน 3 ก่อนวันงาน จะมี “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ผู้นำในการประกอบพิธีคือ เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมฯ นายอำเภอธาตุพนมและพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี โดยจะมีการเตรียมแพไ้วที่ริมแม่น้ำโขงซึ่งใส่อัฐบริวารไว้ตั้งแต่เช้า จากนั้นจึงมีขบวนแห่พระอุปคุตจากหน้าวัดพระธาตุพนมไปที่แพริมแม่น้ำโขงอันประกอบด้วยขบวนดนตรี การฟ้อนรำ บายศรีและเครื่องสูง สามเณร รถพระอุปคุตและพุทธศาสนิกชน เมื่อไปถึงแพจะมีการกล่าวคำอัญเชิญพระอุปคุตโดยพระผู้เป็นประธานในพิธีและต่อด้วยพราหมณ์ แล้วนำพระอุปคุตขึ้นจากแพเพื่อแห่ไปประดิษฐานหน้าพระประธานซึ่งอยู่ด้านหน้าองค์พระธาตุพนม (วิศิษฐ์ ด้วงสงค์, 2542: 5133 - 5135)

ในปัจจุบันงานนมัสการพระธาตุพนมได้ขยายเวลาจัดงานเป็น 9 วัน 9 คืนโดยเริ่มจัดงานตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำเดือน 3 ซึ่งในวันแรกนี้จะมี “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ที่ริมแม่น้ำโขง เริ่มเวลาประมาณ 8 นาฬิกา หลังจากงานนมัสการพระธาตุพนมผ่านพ้นไปแล้วจะส่งพระอุปคุตกลับไปที่ริมแม่น้ำโขงในวันแรม 8 ค่ำเดือน 3 โดยจะประกอบพิธีเช่นนี้ทุกปี

ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลการอัญเชิญพระอุปคุตในงานนมัสการพระธาตุพนมในปี พ.ศ. 2555, 2556 และ 2557 ปี พ.ศ. 2555 มีพิธีอัญเชิญพระอุปคุตในวันที่ 31 มกราคม 2555 ก่อนจะเริ่มงานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ 31 มกราคม – 8 กุมภาพันธ์ 2555 ปี พ.ศ. 2556 มีงานนมัสการพระธาตุพนม วันที่ 18 – 26 กุมภาพันธ์ 2556 โดยมี “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ตอนเช้าวันที่

18 กุมภาพันธ์ ส่วนในปี พ.ศ. 2557 มีงานนมัสการพระธาตุพนม ระหว่างวันที่ 7-15 กุมภาพันธ์ 2557 และมี “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ตอนเช้าวันที่ 7 กุมภาพันธ์

“พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” จัดขึ้นที่ปะรำพิธีริมแม่น้ำโขงบริเวณท่าด่าน มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธี พิธีดังกล่าวเริ่มประมาณ 8.00 น. ด้วยพิธีทางศาสนาโดยพระสงฆ์กล่าวเจริญพุทธมนต์ จากนั้นจึงกล่าวอาราธนาพระอุปคุต แล้วพราหมณ์กล่าวคาถาอัญเชิญอีกครั้งเป็นภาษาอีสาน เมื่ออาราธนาพระอุปคุตแล้ว นายอำเภอมีหน้าที่ดำน้ำอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นมาจากใต้ลำน้ำโขง ต้องดำน้ำ 3 ครั้ง ครั้งที่ 3 จึงอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นมาจากแม่น้ำโขง แล้วส่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้อุ้มพระอุปคุตไปประดิษฐานบนบุษบก เพื่อแห่พระอุปคุตไปที่วัดพระธาตุพนม

แม้ “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” จะเริ่มในเวลา 8 นาฬิกา แต่ประชาชนทั่วสารทิศพากันเดินทางมารอเพื่อเข้าร่วมพิธีในบริเวณริมแม่น้ำโขงตั้งแต่ก่อน 7 นาฬิกา เกือบทุกคนเตรียมดอกไม้และข้าวสารข้าวตอกมาจากบ้าน เมื่ออัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำและแห่ไปที่วัดพระธาตุพนม ก็จะมีการโปรยข้าวตอกข้าวสารและโปรยทานไปตลอดทาง บางคนก็พูดว่า “อยู่ดีมีเฮง” มีความสุข แม้ว่าผู้คนจำนวนมากจะเบียดเสียดกัน แต่สังเกตได้ว่าชาวบ้านจะรอขบวนแห่อย่างเต็มใจเพื่อนำดอกไม้ไปถวายพระอุปคุตและทำบุญกับพระอุปคุต

ภาพที่ 26 นายอำเภอธาตุพนมเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำโขง

ขบวนแห่พระอุปคุตถือเป็นการเปิดงานนมัสการพระธาตุพนมอย่างไม่เป็นทางการในสายตาของนักท่องเที่ยวและประชาชน ขบวนดังกล่าวมีทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้าร่วมจำนวนมาก และมีการจัดลำดับขบวนอย่างเป็นระบบ โดยขบวนดังกล่าวประกอบด้วยรถนำทาง รถประชาสัมพันธ์ พระภิกษุและสามเณร ขบวนธงซึ่งประกอบด้วยธงชาติ ธงเสมาธรรมจักร ธงแดง ธงขาว จากนั้นจึงตามด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ หัวหน้าส่วนราชการ ขบวนเครื่องสูง บาทหลวงใหญ่ 1 คู่ รถบุษบกพระอุปคุต นักฟ้อนรำ คณะกลองยาว กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มต่างๆ รวมถึงนักเรียนนักศึกษา และคณะ

กลองยาวต่างๆ ที่มาร่วมขบวน นอกจากนี้ก็อาจมีกลุ่มอื่นๆที่มาร่วมแต่ไม่ใช่ขบวนของวัดและชุมชน เช่น กลุ่มวัฒนธรรมล้านนาล้านช้าง รวมถึงตัวแทนสายการบินที่ถือโอกาสมาร่วมขบวนแห่ด้วยตลอดเส้นทางของขบวนแห่พระอุปัชฌาย์จะมีประชาชนจำนวนมากมานมัสการพระอุปัชฌาย์และร่วมทำบุญใน “บาตรพระอุปัชฌาย์” และโปรยข้าวตอกดอกไม้ ข้าวสารบูชาพระอุปัชฌาย์ บางคนก็โปรยทานไปตลอดทาง ทำให้เส้นทางจาริกแม่น้ำโขงไปจนถึงวัดพระธาตุพนมเต็มไปด้วยข้าวตอกดอกไม้และข้าวสาร บางคนก็เก็บข้าวสารและกลีบดอกไม้บนพื้นกลับไปบ้าน พระครูพนมปริชากรซึ่งเป็นเลขาเจ้าอาวาสและผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมฯ กล่าวว่าข้าวสารที่พื้นนั้นเรียกว่า “ข้าวทิพย์” สามารถเก็บไปรักษาโรคเปิดหรือไถ่ได้ ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ (พระครูพนมปริชากร, 29 มกราคม 2555: สัมภาษณ์) ส่วนคุณสุดาวลัยซึ่งเป็นลูกศิษย์ที่ใกล้ชิดเจ้าอาวาสและเป็นคนธาตุพนมเล่าว่าข้าวสารที่ค้างอยู่ตามศีรษะจะเอาไปเป็นเชื้อหุงข้าวทำอาหาร กินแล้วเป็นสิริมงคล (สุดาวลัย ประภาศรีวรกุล, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์)

ขบวนแห่พระอุปัชฌาย์จะวนรอบวัดพระธาตุพนมสามรอบ โดยในปี พ.ศ. 2555 ได้วนรอบกำแพงชั้นนอกวัดพระธาตุพนมผ่านร้านค้าต่างๆ ซึ่งต่างได้มีโอกาสสักการะพระอุปัชฌาย์และร่วมทำบุญถวายพระอุปัชฌาย์ แต่ในปี พ.ศ. 2556 และ 2557 ได้วนรอบพระธาตุพนมภายในกำแพงชั้นในแทน จากนั้นจึงนำพระอุปัชฌาย์ไปประดิษฐานบนหอนพระแก้วหน้าองค์พระธาตุพนมและทำพิธีอาราธนาอีกครั้งหนึ่ง จึงถือว่าพระอุปัชฌาย์ได้มาสถิตที่วัดพระธาตุพนมแล้ว บริเวณที่ประดิษฐานพระอุปัชฌาย์จะมีเครื่องอัฐบริวารต่างๆ วางถวายไว้และมีการจัดสำรับอาหารถวายพระอุปัชฌาย์ตลอดการจัดงานนมัสการพระธาตุพนม

เมื่อเสร็จสิ้นงานแล้วจึงจะมี “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์กลับ” เชื่อกันว่าการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์จะทำให้งานนมัสการพระธาตุพนมดำเนินไปอย่างราบรื่น ไม่มีอุปสรรค พระครูพนมปริชากรอธิบายว่างานนมัสการพระธาตุพนมมี “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์” เนื่องจากพระอุปัชฌาย์เป็นพระเถระที่มีฤทธิ์มาก จำพรรษาอยู่ที่สระตือทะเล เมื่อใดที่วัดมีงานบุญหรือมีงานแห่พระเวสสันดร จะอัญเชิญพระอุปัชฌาย์เพื่อมาปกป้องรักษาคุ้มครองงาน (พระครูพนมปริชากร, 29 มกราคม 2555: สัมภาษณ์)

ส่วนการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานนมัสการพระธาตุพนมในปี 2556 ได้มีการหล่อพระอุปัชฌาย์องค์ใหม่เพื่อใช้ในการดำน้ำและอัญเชิญขึ้นจากแม่น้ำโขง พระอุปัชฌาย์ที่หล่อขึ้นใหม่นี้หล่อเป็นปางประธานพรแตกต่างจากปางกบาตรทั่วไป และไม่มีใบบัวปรกแบบองค์พระอุปัชฌาย์ในปี พ.ศ. 2555 เนื่องจากพระอุปัชฌาย์องค์ที่หล่อนี้มีราคาแพงถึงสามแสนกว่าบาท ทำให้การประกอบพิธีเต็มไปด้วยความระมัดระวัง และไม่นำพระอุปัชฌาย์แห่รอบวัดดังปีที่แล้ว เมื่อแห่เข้าวัดแล้วก็นำไปประดิษฐานภายในบริเวณด้านในองค์พระธาตุพนม มิได้ตั้งบนลานหอนพระแก้วให้สักการบูชาเช่น ปี 2555 ส่วนขบวนแห่พระอุปัชฌาย์ในปี 2556 ได้ให้เจ้าอาวาสและประธานในพิธีคือพลเอกชวลิต ยงใจยุทธและ

ภரியานั่งบนรถพระอุปัศฺตในขบวนแห่ด้วยแตกต่างจากปี 2555 ที่ทุกคนจะเดินไปด้วยกันในขบวนแห่เสลี่ยงพระอุปัศฺต

ส่วนในปี พ.ศ. 2557 มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในขบวนแห่พระอุปัศฺตคือมีพระอุปัศฺต 2 องค์คือองค์เงินที่ใช้ค่าน้ำซึ่งเป็นองค์เดียวกับปี พ.ศ. 2555 และอีกองค์คือองค์สำริดซึ่งเจ้าอาวาสซึ่งนั่งบนเสลี่ยงเป็นผู้อุ้ม ทั้งยังมีการนำองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเดชาฯ และพระบางจำลองเข้าขบวนด้วย เนื่องจากปี พ.ศ. 2557 นี้หม่อมเจ้าชาตรีเฉลิม ยุคลและสรรพศ ชาติได้เข้าร่วมพิธีเชิญพระอุปัศฺตด้วยและได้ถวายองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเดชาฯ ส่วนพระบางจำลองเป็นส่วนหนึ่งของขบวนวัฒนธรรมล้านนาล้านช้างศรีโคตรบูรณ์ที่มีส่วนร่วมในขบวนแห่ ทำให้ขบวนแห่พระอุปัศฺตในปี พ.ศ. 2557 มีลักษณะเหมือนขบวนแห่พระพุทธรูปมากขึ้น

เมื่องานนมัสการพระธาตุพนมเสร็จสิ้นแล้ว จะประดิษฐานพระอุปัศฺตไว้ที่วัดต่อไปจนถึงวันแรม 8 ค่ำจึงมีพิธีอาราธนาพระอุปัศฺตกลับไปเสด็จทะเล ผู้วิจัยได้เข้าร่วม “พิธีส่งพระอุปัศฺต” ในวันที่ 5 มีนาคม 2556 พบว่าพิธีดังกล่าวเป็นพิธีของวัดและชุมชนจริงๆ แม้ว่าจะมีส่วนราชการเข้ามาเกี่ยวข้องในการจัดการแสดงในขบวนแห่ แต่ก็เป็นกิจกรรมของชาวอำเภอธาตุพนมโดยแท้จริง มิได้มีส่วนราชการระดับจังหวัดหรือบุคคลนอกกลุ่มมาเกี่ยวข้องมากเท่ากับตอนอัญเชิญขึ้นจากแม่น้ำโขง และสังเกตว่าไม่มีกำหนดการของ “พิธีส่งพระอุปัศฺต” เผยแพร่ผ่านหน่วยงานส่งเสริมการท่องเที่ยว แตกต่างจากพิธีอัญเชิญที่มีกำหนดการชัดเจนและเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวงานนมัสการพระธาตุพนม ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องทุกคนล้วนทราบว่าเป็นวันแรม 8 ค่ำเป็นวัน “ส่งพระอุปัศฺต”

“พิธีส่งพระอุปัศฺต” เริ่มในเวลา 8 นาฬิกาบนลานหอยพระแก้ว โดยพิธีสงฆ์ของคณะสงฆ์วัดพระธาตุพนม จากนั้นอัญเชิญพระอุปัศฺตองค์จำลองขึ้นมณฑปแล้วแห่ไปที่แม่น้ำโขง ตลอดทางจะมีชาวบ้านนำดอกไม้มาถวายพระอุปัศฺต เมื่อถึงแม่น้ำโขงหลังคณะสงฆ์ทำพิธีบูชาพระอุปัศฺตแล้ว นายอำเภอซึ่งเป็นประธานในพิธีมอบให้ตัวแทนนำพระอุปัศฺตดําลงในแม่น้ำโขงตรงจุดที่อัญเชิญท่านขึ้นมา ตัวแทนอุปัศฺตดําลงไปได้ 3 ครั้ง ครั้งที่ 3 เมื่อโผล่ขึ้นมาพระอุปัศฺตในมือหายไป ถือว่าท่านได้กลับไปเสด็จทะเลแล้ว ชาวบ้านบางส่วนได้โยนดอกไม้และข้าวเหนียวลงไปใต้น้ำบริเวณที่ส่งพระอุปัศฺต ส่วนทางวัดได้จัดเรือลำใหญ่ นำพระ เณรและอุบาสกอุบาสิกาถืออัฐบริขาร ดอกไม้ ข้าวเหนียวข้าวตอกต่างๆ ไปลอยในกลางแม่น้ำโขง เพื่อนำเครื่องบูชาเหล่านั้นไปถวายพระอุปัศฺตที่เสด็จทะเล จึงถือว่าเสร็จพิธี

ภาพที่ 27 ขบวนพระภิกษุที่มาส่งพระอุปคุตกลับเสด็จทะเล

การอัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองงานฉลองประจำปีของพระธาตุพนมนับเป็นเครื่องยืนยันความสอดคล้องระหว่างตำนานพระอุปคุตปราบมารกับการอัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองงานพิธีทางพุทธศาสนา เพราะตำนานพระอุปคุตปราบมารกล่าวถึงบทบาทของพระอุปคุตในการคุ้มครองงานฉลองพระธาตุเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชจัดขึ้น บทบาทการคุ้มครองงานฉลองพระธาตุเจดีย์ของพระอุปคุตในตำนานจึงสอดคล้องกับการอัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองงานฉลองพระธาตุพนมประจำปี ดังนี้

สัญลักษณ์ในพิธีเชิญพระอุปคุตวัดพระธาตุพนม	ความหมายที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปคุตปราบมาร
สถานที่อัญเชิญพระอุปคุตคือแม่น้ำโขง	พระอุปคุตอยู่ใต้บาดาลหรือใต้เสด็จทะเล
การอัญเชิญพระอุปคุตไปคุ้มครองงานนมัสการพระธาตุพนมโดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมเป็นประธานในพิธี	การนิมนต์พระอุปคุตไปคุ้มครองงานฉลองพระธาตุเจดีย์ตามความประสงค์ของพระเจ้าอโศก
คณะสงฆ์พร้อมด้วยพราหมณ์และอุบาสกอุบาสิการ่วมพิธีอาราธนาพระอุปคุตริมแม่น้ำโขง	ภิกษุที่เป็นตัวแทนคณะสงฆ์ไปนิมนต์พระอุปคุตที่ได้มหาสมุทร
การดำน้ำ 3 ครั้งแล้วเชิญองค์พระอุปคุตขึ้นจากใต้น้ำ	พระอุปคุตรับนิมนต์แล้วขึ้นจากใต้มหาสมุทรมายังโลกมนุษย์
ขบวนแห่พระอุปคุตไปประดิษฐานที่หอพระแก้วด้านหน้าองค์พระธาตุพนม	พระอุปคุตมาดูแลงานฉลองพระธาตุ
การถวายดอกไม้และเงินใส่บาตรพระอุปคุตระหว่างขบวนแห่อุปคุต และการถวายภัตตาหารระหว่างการจัดงาน	พระอุปคุตบิณฑบาตก่อนการปราบมาร ประชาชนได้ทำบุญกับพระอุปคุต
เมื่องานพระธาตุพนมผ่านพ้นไปแล้ว จัดขบวนแห่ส่งพระอุปคุตกลับแม่น้ำโขง การอุ้มพระอุปคุตดำน้ำแล้ววางไว้ใต้น้ำ การนำดอกไม้และข้าวเหนียวใส่เรือไปโยนลงแม่น้ำโขง	งานฉลองผ่านพ้นไปด้วยดี พระอุปคุตรับเครื่องไทยทานต่างๆแล้วกลับไปยังที่อยู่ของท่านที่เสด็จทะเล

“พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” มาคุ้มครองงานนมัสการพระธาตุพนมจึงเป็นพิธีที่ดำเนินตามเหตุการณ์ที่ปรากฏในตำนาน แต่เดิมนั้นเป็นพิธีที่วัดและชุมชนร่วมกันจัดเป็นประจำทุกปี มีพระและมัคทายกทำพิธีเพียงไม่กี่คน โดยผู้เฒ่าผู้แก่จะแต่งขันหมากเบ็ง ชั้น 5 ชั้น 8 ไปอัญเชิญกันในตอนกลางคืนประมาณตี 3 - 4 เพื่อให้พระอุปคุตมาคุ้มครองให้เกิดความปลอดภัย และเป็นสิริ (แม่ชีบุญมี นิงศา, 18 กุมภาพันธ์ 2555; สุดใจ ไชยสุรย์, 18 กุมภาพันธ์ 2555: สัมภาษณ์) ส่วนรูปแบบขบวนแห่ที่ยิ่งใหญ่เช่นที่เห็นในปัจจุบันนี้เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา (พระครูพนมปริชากร, 29 มกราคม 2555: สัมภาษณ์)

อาจารย์งามจิต อุทัยอาจารย์โรงเรียนธาตุพนมผู้ดูแลการจัดรูปขบวนแห่พระอุปคุตกล่าวว่าการแห่พระอุปคุตที่วัดร่วมมือกับโรงเรียนนี้เริ่มประมาณปี พ.ศ. 2530 เพื่อจะได้ส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยวัดอาศัยโรงเรียนจัดพิธีกรรมให้เป็นแบบราชการ มีขบวนแห่ที่เป็นระบบ มีกลุ่มแม่บ้าน ส่วนท้องถิ่น โรงเรียนต่างๆ ในเขตเข้าร่วม แต่ปัจจุบันก็มีคนนอกมาเข้าร่วมในขบวนแห่ซึ่งแตกต่างจากสมัยก่อน เช่น ขบวนวัฒนธรรมล้านนาล้านช้างศรีโคตรบูรณซึ่งริเริ่มโดยกลุ่มศิษย์เก่าโรงเรียนธาตุพนมที่ไปอยู่ที่อื่น แต่ต้องการจะแสดงประเพณีร่วมในกลุ่มแม่น้ำโขงของกลุ่มลาว ไทย เขมร กลุ่มนี้เข้ามาร่วมในขบวนแห่พระอุปคุต 3 ปีแล้ว โดยจัดขบวนของตนมาเข้าร่วม รวมทั้งออกค่าใช้จ่ายเองด้วย ส่วนวัดและโรงเรียนไม่ได้มีส่วนร่วมกับกลุ่มดังกล่าวเพราะไม่ใช่กิจกรรมของท้องถิ่น (งามจิต อุทัย, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์)

ในปัจจุบันพิธีดังกล่าวได้เปลี่ยนไปกลายเป็นพิธีกรรมและขบวนแห่ที่ตกแต่งอย่างยิ่งใหญ่ มีทั้งขบวนพ็อนและขบวนดนตรี อันเป็นผลมาจากบริบทของสังคมสมัยใหม่ที่มีการท่องเที่ยวและจุดขายทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจชุมชน และแนวคิดนี้มีอิทธิพลแม้แต่ในบริบทของพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ใน “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ส่วนราชการและภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้นเนื่องจากมุ่งหวังผลเรื่องการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดนครพนม ทำให้หน่วยงานราชการและภาคเอกชนมีส่วนเข้ามากำหนดรูปแบบของพิธีกรรมตั้งแต่ช่วงเวลาเริ่มพิธีคือ 8 นาฬิกา โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน การกำหนดให้นายอำเภอเป็นผู้ดำเนินนำอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำ แล้วส่งต่อให้ผู้ว่าราชการจังหวัดอัญเชิญเสด็จ ซึ่งถือเป็นบทบาทของผู้นำในโลกขราวาสที่เข้าไปมีบทบาทในโลกของพิธีกรรม ต่อมาได้มีนักการเมืองและบุคคลสำคัญเข้ามาเกี่ยวข้องในพิธีมากขึ้นทำให้มีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบบางอย่างในพิธี เช่น ขบวนรถของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธและภริยาในขบวนแห่พระอุปคุตปี พ.ศ. 2556 หรือการเพิ่มเสลี่ยงสมเด็จโต รวมถึงขบวนวัฒนธรรมล้านนา ล้านช้างศรีโคตรบูรณและพระบางในปี พ.ศ. 2557

อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” สิ่งที่ยังคงเด่นชัดและไม่เปลี่ยนแปลงคือความศรัทธาอันเป็นแก่นแท้ของพิธีกรรม จะเห็นว่าแม้พิธีการจะเริ่มเวลา 8 นาฬิกา แต่มีประชาชนจำนวนมากเดินทางมาจากต่างอำเภอ และต่างจังหวัด เช่น

มุกดาหาร สกลนคร แพบทุกคนจะเตรียมข้าวตอกดอกไม้มาเพื่อบูชาพระอุปัศตู และมารอตั้งแต่เวลา 6 นาฬิกา หลายคนกล่าวว่าออกจากบ้านตั้งแต่ยังไม่สว่างเพื่อมาเข้าร่วมพิธีนี้ และเตรียมข้าวตอกดอกไม้มาหว่านต้อนรับพระอุปัศตูตอนแห่ขึ้นจากน้ำไปที่วัดพระธาตุพนมเพื่อเป็นสิริมงคล (วันคำสะยะมาต, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์) บางส่วนก็มาจากฝั่งลาว โดยบางคนก็เชื่อว่าการหว่านข้าวตอกดอกไม้บูชาพระอุปัศตูจะทำให้ไปถึงเมืองสวรรค์ (คอนสวรรค์ พรหมมะดาวง, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์) ประชาชนเหล่านี้ไม่ได้มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบในงานพิธีแบบส่วนราชการ แต่ได้เดินทางมาร่วมพิธีกรรมด้วยความศรัทธา แม้จะมารอเป็นเวลาหลายชั่วโมงและไม่สามารถเข้าไปร่วมในปะรำพิธีได้ แต่ก็มาร่วมงานด้วยความเต็มใจและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้พิธีกรรมดำรงอยู่ได้ในความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาที่มีต่อพระอุปัศตูและองค์พระธาตุพนม

“พิธีอัญเชิญพระอุปัศตู” จึงสะท้อนให้เห็นทั้งบทบาททางด้านจิตใจของพิธีกรรมที่มีต่อคนท้องถิ่นที่เข้าร่วมพิธีกรรมด้วยความศรัทธา กับบทบาททางสังคมเศรษฐกิจอันทำให้ส่วนราชการหน่วยงานและกลุ่มบุคคลต่างๆ เข้ามาร่วมจัดงานสืบสานประเพณีดังกล่าว

5.1.2.2 งานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

งานบุญผะเหวดเป็นประเพณีที่อยู่ในฮีตสิบสองของชาวอีสาน จึงเป็นประเพณีสำคัญประเพณีหนึ่งที่สำคัญของคนอีสาน งานบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นงานประจำจังหวัดที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ดที่กลายเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด การกำหนดให้งานบุญผะเหวดเป็นงานประเพณีประจำจังหวัดร้อยเอ็ดเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 โดยที่ประชุมคณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดซึ่งมีผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ดในสมัยนั้นเป็นประธาน มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ยกงานบุญเดือน 4 หรือประเพณีบุญผะเหวดเป็นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ประจำจังหวัดร้อยเอ็ดเพื่อให้สอดคล้องกับประวัติของเมืองร้อยเอ็ดหรือสาเกตุนครซึ่งในตำนานอุรังคธาตุได้ระบุว่าจะเป็นเมืองเอกแห่งพระพุทธศาสนาในอนาคต โดยแจ้งแก่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และจัดงานตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา (ภักดี เอื้อราษฎร์, 2540: 167 - 168)

การยกประเพณีบุญผะเหวดให้กลายเป็นประเพณีประจำจังหวัดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประเพณีจากกิจกรรมของชาวบ้านและคุ้มวัด ให้เป็นกิจกรรมที่ส่วนราชการและภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้น (จรรยาพร ประสานทอง, 2545: 106) แม้ว่าวัดต่างๆ ในจังหวัดร้อยเอ็ดยังมีจัดงานบุญผะเหวดของตนอยู่ แต่ประเพณีบุญผะเหวดร้อยเอ็ดที่จัดโดยหน่วยงานราชการได้กลายเป็นที่รู้จักและเป็นศูนย์กลางของประชาชนจังหวัดร้อยเอ็ด

ผู้วิจัยได้เข้าร่วมงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดในปี พ.ศ. 2555 ซึ่งจัดขึ้นระหว่างวันที่ 2 - 4 มีนาคม โดยมีชื่องานว่า “งานประเพณีบุญผะเหวดและงานเทศกาลวันข้าวหอมมะลิโลก 55” นับเป็นปีที่ 22 ของการจัดงานแล้ว (องค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด, 2555: 11 - 14) งานดังกล่าวมี

การอัญเชิญพระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานให้สงบเรียบร้อย โดยมี “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์พระราชาทาน” จากสระชัยมงคล ณ วัดบึงพลาญชัย ในวันที่ 2 มีนาคม 2555

การจัดงานบุญผะเหวดของจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นงานประเพณีที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัด จึงเป็นงานที่ทั้งส่วนราชการและภาคประชาชนต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดงาน โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ที่ทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบจัดงานบุญผะเหวดถึง 29 ฝ่าย และ “คณะกรรมการฝ่ายพิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์” มีหน้าที่ตกแต่งหอพระอุปัชฌาย์และสถานที่ประกอบพิธี จัดหาเครื่องอัฐบริขาร จัดหาธัญญาหารเตรียมขบวนแห่พระอุปัชฌาย์รอบเมืองและ “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์” (ภักดี เอื้อราษฎร์, 2540: 208 - 210) แสดงให้เห็นว่าพิธีการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์เป็นกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของการจัดงานบุญผะเหวดที่ต้องมีการแต่งตั้งผู้ดูแลรับผิดชอบเพื่อให้งานสมบูรณ์

การอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด คือการอัญเชิญ “พระอุปัชฌาย์พระราชาทาน” ซึ่งสร้างจากไม้พระศรีมหาโพธิ์และมีรูปลักษณะตามคติโบราณ โดยเมื่อประกอบพิธีพุทธาภิเษกแล้วได้รับพระเมตตาจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกทรงสุหรัยทรงเจิม ต่อมาได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารแทนพระองค์ทรงสุหรัยทรงเจิมแล้วพระราชทานพระอุปัชฌาย์ให้แก่ชาวร้อยเอ็ดเพื่ออัญเชิญในงานประเพณีบุญผะเหวดร้อยเอ็ดเมื่อปี พ.ศ. 2536 (จรรยาพร ประสานทอง, 2545: 128; ภักดี เอื้อราษฎร์, 2540: 199)

“พระอุปัชฌาย์พระราชาทาน” มีลักษณะเป็นพระปางมารวิชัย หัตถ์ซ้ายถือดอกบัวและมีใบบัวคลุมเศียรแสดงสัญลักษณ์ว่าพระอุปัชฌาย์อาศัยอยู่ในน้ำ ซึ่งก็สอดคล้องกับสถานที่อัญเชิญพระอุปัชฌาย์ในงานบุญผะเหวด คือบริเวณสระน้ำชัยมงคลในวัดบึงพลาญชัย โดยจะมีการลอยพระอุปัชฌาย์ในสระชัยมงคลซึ่งตกแต่งสมมติเป็นที่อยู่ใต้สมุทรของพระอุปัชฌาย์ พร้อมทั้งมีเครื่องอัฐบริขาร ชั้น 5 และชั้น 8 ผู้ว่าราชการจังหวัดกล่าวอาราธนาพระอุปัชฌาย์แล้วอัญเชิญขึ้นจากสระน้ำไปประดิษฐานบนรถอัญเชิญ จากนั้นจึงแห่รอบเมืองแล้วไปประดิษฐานที่หอพระอุปัชฌาย์ซึ่งสร้างอย่างสวยงามเป็นเครื่องไม้ถาวรที่ถอดเก็บได้ แล้วกล่าวคาบบูชาพระอุปัชฌาย์พร้อมถวายเครื่องอัฐบริขาร โดยหอพระอุปัชฌาย์จะตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงของธรรมาสันเทศน์ภายในสวนศรีนครินทร์ (ภักดี เอื้อราษฎร์, 2540: 212 - 214)

“พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์” ถือเป็นพิธีสำคัญที่ต้องมีควบคู่ไปกับงานบุญผะเหวด ดังที่พระครูคุณสารพินิจ เจ้าอาวาสวัดศรีทองไพบูลย์ จังหวัดร้อยเอ็ด กล่าวว่าการจัดงานบุญผะเหวดต้องเริ่มต้นด้วยการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ไม่ว่างานบุญผะเหวดจังหวัดใดก็ตาม โดยอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ขึ้นมาปราบมาร คือสิ่งไม่ดีไม่งามต่างๆ เป็นประเพณีของชาวอีสานเมื่อจะทำบุญครั้งยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะบุญผะเหวดซึ่งเป็นชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า จะต้องอัญเชิญพระอุปัชฌาย์เพื่อปกป้องรักษาให้งานนี้ดำเนินไปได้ตลอดรอดฝั่ง ไม่มีอุปสรรคใดๆ ทั้งสิ้น (พระครูคุณสารพินิจ, 2 มีนาคม 2555: สัมภาษณ์)

ประยูร ชัตติยนนท์ศึกษา “พิธีแห่พระอุปัชฌ์” บ้านโคกก่อง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด กล่าวถึงการแห่พระอุปัชฌ์ว่างานสำคัญที่จะต้องมีการแห่พระอุปัชฌ์ คืองานบุญพระเวสหรือบุญมหาชาติซึ่งเป็นพระชาติที่สำคัญของพระพุทธเจ้า มูลเหตุที่จะต้องนิมนต์พระอุปัชฌ์เพราะพระอุปัชฌ์จะปราบมารที่มาคอยก่อกวนความสำเร็จของงาน เช่น งานที่จัดเป็นเวลาหลายวันอาจจะมีผู้ทะเลาะวิวาท หรือก่อกวนงานไม่ให้ราบรื่น บุคคลที่คอยก่อกวนงานเหล่านี้ก็ถือเป็นมารด้วยเช่นเดียวกัน พิธีแห่พระอุปัชฌ์นั้นจะตั้งขบวนแห่ไปเชิญพระอุปัชฌ์ที่แหล่งน้ำอันเป็นที่อยู่ของพระอุปัชฌ์ ขบวนแห่พระอุปัชฌ์จะเริ่มตอนบ่ายประมาณ 15.00 - 16.00 น. ขบวนแห่จะมีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ มีพระสงฆ์หรือไม่มีก็ได้ ทุกคนถือดอกไม้ธูปเทียนเดินตามตัวแทนซึ่งถือเครื่องอัญเชิญพร้อมทั้งยกห่อพระอุปัชฌ์ไปด้วย ระหว่างทางจะตีฆ้องไปตลอด และเชิญชวนให้คนในหมู่บ้านมาร่วมขบวนแห่ แต่จะไม่มีกรรโชกรำสากสนามแบบขบวนแห่นาคหรือแห่กฐิน เมื่อไปถึงแหล่งน้ำจึงมีผู้อาวุโสกล่าวอาราธนาและเชิญพระอุปัชฌ์มาอยู่ในห่อพระอุปัชฌ์ (ประยูร ชัตติยนนท์, 2525: 2 - 3, 11)

ส่วน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานบุญพระเวสร้อยเอ็ด ปี พ.ศ. 2555 มีรายละเอียดบางอย่างที่แตกต่างไปจากสมัยก่อน โดยพิธีเริ่มต้นประมาณ 15 นาฬิกาของวันที่ 2 มีนาคม ปัจจุบัน “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌ์พระราชทาน” ไม่ได้อัญเชิญพระอุปัชฌ์ที่ลอยน้ำอยู่ในสระชัยมงคล เนื่องจากพระอุปัชฌ์พระราชทานประดิษฐานอยู่ในมณฑปแก้วที่ชั้นบนของหอกกลางน้ำในสระชัยมงคล พิธีกรรมต่างๆ จึงจัดขึ้นที่ชั้นบนของหอกกลางน้ำ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธานในพิธีและเป็นผู้กล่าวอาราธนาพระอุปัชฌ์ที่บริเวณชั้นบนของหอกกลางน้ำในสระชัยมงคล จากนั้นได้นำองค์พระอุปัชฌ์พระราชทานขึ้นบนเสลี่ยงแล้วตั้งขบวนแห่เดินรอบสวนสาธารณะบึงพลาญชัย ขบวนพระอุปัชฌ์ประกอบด้วยพระอุปัชฌ์พระราชทาน และขบวนเครื่องอัญเชิญอันประกอบด้วยเครื่องอัฐบริวาร 8 ได้แก่ ผ้าไตรจีวร บาตร ตาลปัตร รองเท้าแตะ เข็ม-ด้าย เครื่องกรองน้ำ หมอน-เสื่อ และยาม พร้อมด้วยอุบาสกอุบาสิกา ข้าราชการและตัวแทนนักเรียนนักศึกษา ขบวนแห่เดินรอบบึงพลาญชัยเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสสักการะพระอุปัชฌ์พระราชทานและทำบุญเนื่องในโอกาสดังกล่าว หลังจากนั้นได้นำพระอุปัชฌ์พระราชทานมาประดิษฐานที่ห่อพระอุปัชฌ์ในบริเวณสถานที่จัดงานบุญพระเวสในสวนศรีนครินทร์ โดยจะประดิษฐานพระอุปัชฌ์ในบริเวณดังกล่าวเพื่อให้พระอุปัชฌ์คุ้มครองงานบุญพระเวสให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น

ห่อพระอุปัชฌ์จะหันหน้าเข้าหาธรรมมาสน์เทศน์ มีการวางเครื่องสักการะไว้ข้างห่อพระอุปัชฌ์และเปิดโอกาสให้ประชาชนมาสักการบูชาพระอุปัชฌ์พระราชทานซึ่งโดยปกติแล้วจะประดิษฐานเฉพาะในวัดบึงพลาญชัยเท่านั้น วันสุดท้ายซึ่งเป็นวันเทศน์เวสสันดร จะมี “พิธีแห่ข้าวพันก้อน” ตอนเช้ามีตั้งแต่ประมาณ 4 - 5 นาฬิกา ซึ่งจะมีการถวายข้าวพันก้อนแด่พระอุปัชฌ์ด้วย บางคนเชื่อว่าการถวายข้าวพันก้อนพระอุปัชฌ์มีอานิสงส์ทำให้ร่ำรวยเหมือนการได้ใส่บาตรพระอุปัชฌ์ ดังตำนานที่เล่ากันว่ามีคนยากจนได้ใส่บาตรพระอุปัชฌ์แล้วภายหลังได้กลายเป็นคน (จรรยาพร ประสานทอง,

2545: 147) การถวายข้าวพันก้อนพระอุปัชฌ์จึงเป็นขั้นตอนหนึ่ง que แสดงถึงความสำคัญของพระอุปัชฌ์ที่สืบทอดอยู่ในประเพณีบุญผะเหวด

“พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌ์” ไปคุ้มครองงานบุญผะเหวดของจังหวัดร้อยเอ็ดแตกต่างจากที่อื่นตรงที่ผู้อาราธนาพระอุปัชฌ์ในงานบุญผะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ดคือผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นผู้อ่านคาถาอาราธนาทั้งตอนนิมนต์ไปคุ้มครองงาน และอาราธนาพระอุปัชฌ์กลับไปให้สละชัยมงคลวัดบึงพลาญชัยเมื่อเสร็จงานแล้ว ผู้ว่าราชการจังหวัดจึงมีบทบาทเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ไม่ใช่พระสงฆ์ มัคทายกหรือปู่อจารย์เหมือนที่อื่น นอกจากนี้สัญลักษณ์ที่สมมติเป็นตัวแทนพระอุปัชฌ์คือ พระอุปัชฌ์พระราชทาน การเชิญพระอุปัชฌ์พระราชทานจากวัดบึงพลาญชัยแห่ไปประดิษฐานที่สวนศรีนครินทร์อันเป็นสถานที่จัดงานบุญผะเหวดในปัจจุบัน จึงแตกต่างจากการจัดงานบุญผะเหวดในสมัยก่อนที่พระภิกษุสงฆ์และชาวบ้านจะไปมกก่อนหินที่แม่น้ำเพื่อสมมติเป็นองค์พระอุปัชฌ์ (พระครูคุณสารพินิจ, 2 มีนาคม 2555: สัมภาษณ์)

การสืบทอด “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌ์” ในงานบุญผะเหวดของเมืองร้อยเอ็ดมีรูปแบบบางอย่างที่แตกต่างไปจากสมัยก่อน ในปัจจุบันผู้อาราธนาพระอุปัชฌ์และผู้เข้าร่วมในขบวนแห่ “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌ์” กลับเป็นส่วนราชการและประชาชน องค์สมมติแทนพระอุปัชฌ์ก็ใช้พระอุปัชฌ์พระราชทาน นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการจัดขบวนแห่พระอุปัชฌ์พระราชทานไปรอบเมืองอย่างมาก ทั้งยังมีการสร้างวัดอุสถสัญลักษณ์บางอย่างเพื่อแสดงถึงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัชฌ์ที่มีเหนือพญามาร ดังการเพิ่ม “ผ้าผาบมาร” เข้ามาในขบวนแห่อัฐบริหาร ซึ่งสอดคล้องกับเหตุการณ์ตอนที่พระอุปัชฌ์ใช้ผ้ารัดประคดผูกพญามารไว้ที่ภูเขา เพื่อมิให้มารทำลายงานฉลอง ผ้าผาบมารหรือผ้าปราบมารจึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงอำนาจของพระอุปัชฌ์ผู้มีอิทธิฤทธิ์เหนือพญามาร

ภาพที่ 28 ขบวนอัญเชิญพระอุปัชฌ์พระราชทาน มีผ้าผาบมารในขบวน

จะเห็นว่า “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ดมีความแตกต่างจากสมัยก่อนมาก โดยพิธีได้เปลี่ยนจากระดับชุมชนไปเป็นประเพณีร่วมกันในระดับจังหวัด รายละเอียดของพิธีก็มีรูปแบบที่กำหนดโดยส่วนราชการ โดยมี “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌ์พระราชทาน” จากวัดไป

สถานที่เทศน์ในสวนสาธารณะแทนการมก้อนหินจากน้ำมาที่วัดแบบสมัยก่อน และมีผู้ว่าราชการจังหวัดพร้อมด้วยส่วนราชการต่างๆ เป็นผู้ประกอบพิธีแทนพระสงฆ์และมคณายก “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดจึงมีการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ให้กลายเป็นพิธีกรรมของฆราวาสมากขึ้น ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 28 เปรียบเทียบพิธีอัญเชิญพระอุปคุตในงานบุญผะเหวดทั่วไปกับงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด

รายละเอียดของพิธีอัญเชิญพระอุปคุต	การเชิญพระอุปคุตในงานบุญผะเหวดทั่วไป	การเชิญพระอุปคุตในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน
สัญลักษณ์แทนพระอุปคุต	ก้อนหิน น้ำ	องค์พระอุปคุตพระราชทาน
สถานที่เชิญ	แหล่งน้ำ	มณฑปกลางน้ำในวัดบึงพะลานชัย
ผู้อาราธนาพระอุปคุต	มคณายก พระสงฆ์	ผู้ว่าราชการจังหวัด
การแห่พระอุปคุต	แห่จากแหล่งน้ำไปที่วัด	แห่ออกจากวัดไปสวนสาธารณะที่จัดงาน
ผู้ร่วมขบวนแห่	พระสงฆ์ มคณายก อุบาสก อุบาสิกา	ผู้นำท้องถิ่นและตัวแทนส่วนราชการต่างๆ รวมถึงนักเรียน นักศึกษา
สถานที่ประดิษฐานพระอุปคุตระหว่างงานบุญผะเหวด	หอพระอุปคุตในวัด	มณฑปพระอุปคุตภายในสวนสาธารณะที่เป็นสถานที่เทศน์
การส่งพระอุปคุต	ส่งพระอุปคุตที่แหล่งน้ำที่เดิม	แห่พระอุปคุตกลับไปวัด

แม้รายละเอียดของการอัญเชิญพระอุปคุตในงานบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ดจะมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับรูปแบบของงานบุญผะเหวดที่มีการจัดให้เป็นงานรวมศูนย์ในระดับจังหวัดซึ่งถือว่าเป็นหน้าตาที่จะเชิญชวนนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศ แต่ “พิธีอัญเชิญพระอุปคุต” ก็ยังเป็นพิธีสำคัญที่ขาดไม่ได้ในงานบุญผะเหวด ดังจะเห็นว่าเป็นพิธีแรกในกำหนดการของงาน และในวันที่ 2 ซึ่งมีขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองก็มีการจำลองขบวนแห่พระอุปคุตอยู่ในขบวนแห่ดังกล่าวด้วย และในเช้าวันเทศน์มหาชาติจะมี “พิธีแห่ข้าวพันก้อน” ซึ่งต้องมีการถวายข้าวพันก้อนพระอุปคุตด้วยเช่นกัน นอกจากนี้พิธีกรรมงานบุญผะเหวด เอกสารเผยแพร่ งานบุญผะเหวด รวมถึงพิธีกรรมที่เมืองร้อยเอ็ดที่นำเสนอเรื่องราวงานบุญผะเหวดก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระอุปคุตเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งด้วย

พิธีอัญเชิญและแห่พระอุปคุตที่ปฏิบัติสืบต่อกันนี้ แม้ว่าจะประยุกต์จนเปลี่ยนไปจากเดิม แต่ก็ยังคงรักษารูปแบบหลักตั้งแต่สถานที่ประดิษฐานองค์พระอุปคุตพระราชทานคือมณฑปกลางน้ำซึ่งสอดคล้องกับสถานที่อยู่ของพระอุปคุตคือกลางมหาสมุทร เมื่ออัญเชิญมาประดิษฐานในมณฑปชั่วคราวกลางสวนสาธารณะก็มีการตกแต่งมณฑปด้วยรูปสัตว์น้ำ เช่น ปู กุ้ง และมีการถวายเครื่อง

อัฐบริวารของพระสงฆ์ เช่น ตาลปัตร บาตร เครื่องกรองน้ำ หมอน เสื่อ โดยเมื่ออัญเชิญพระอุปคุตไปรักษางานจนเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะมีการบอกกล่าวและส่งท่านกลับสถานที่อยู่เดิม ซึ่งเป็นประเพณีของชาวอีสานที่สืบทอดกันมาและยังคงถือปฏิบัติต่อกันในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด

5.1.2.3 งานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนด่านซ้าย จังหวัดเลย

ผู้วิจัยได้ไปเก็บข้อมูล “พิธีเบิกพระอุปคุต” ในงานบุญผะเหวดของอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งเรียกว่างานบุญหลวงในปี พ.ศ. 2554, 2555 และ 2556 งานประเพณี “บุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน” อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย คืองานบุญใหญ่ประจำเดือน 8 ของชาวด่านซ้ายซึ่งจัดขึ้นที่วัดโพนชัย งานบุญหลวงจะมี 4 วัน คือ วันแตงวัด วันโสม วันแห่พระ และวันฟังเทศน์ โดยในเช้ามีดของวันโสม คือวันที่มีการเบิกพระอุปคุต พิธีเริ่มขึ้นในเวลาประมาณตีสี่หรือตีห้า โดยขบวนผู้เฒ่าผู้แก่จะแห่กันไปทีลำน้ำหมันเพื่อมก้อนหินสามก้อน เมื่อพบแล้วจะตีฆ้อง และยิงปืน รวมถึงโห่ร้องแสดงความยินดี จากนั้นจะแห่ไปจนสี่มุมวัด และร่ำวงรอบวัดจนครบสามรอบ (ฝักบัวพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน, 2550: 100 - 101)

งานประเพณีบุญหลวง ปี พ.ศ. 2554 จัดขึ้นระหว่างวันที่ 1 – 3 กรกฎาคม 2554 ณ วัดโพนชัย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย โดยวัดโพนชัยเป็นวัดเก่าแก่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. 2110 เป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของอำเภอด่านซ้าย เป็นสถานที่จัดงานบุญเทศน์มหาชาติหรือบุญหลวง และจะมีประเพณีแห่ผีตาโขนทุกปี (ฝักบัวพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน, 2550: 137) ผู้วิจัยพบว่าการเบิกพระอุปคุตเป็นพิธีกรรมสำคัญพิธีหนึ่งก่อนการเริ่มงานบุญหลวง กล่าวได้ว่าเป็นขั้นตอนแรกของการเริ่มงาน เจ้าพ่อกวณถาวร เชื้อบุญมีผู้นำด้านจิตวิญญาณและพิธีกรรมของชาวด่านซ้ายกล่าวถึงการที่ต้องอัญเชิญพระอุปคุตมาในงานบุญหลวงก็เพราะเชื่อกันว่าพระอุปคุตเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่อยู่ในน้ำและมีฤทธิ์มากสามารถขัดขวางพญามารได้ เมื่อมีงานที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าอย่างงานบุญพระเวสต้องอัญเชิญพระอุปคุต การเบิกพระอุปคุตของชาวด่านซ้ายนี้เป็นพิธีเก่าแก่ที่มีมาพร้อมกับงานบุญพระเวสของวัดโพนชัยที่มีอายุถึง 400 ปี (ถาวร เชื้อบุญมี, 2 กรกฎาคม 2554: สัมภาษณ์)

“พิธีเบิกพระอุปคุต” เริ่มในเวลาประมาณตีสามของวันที่ 1 กรกฎาคม โดยคณะพ่อแสนซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบการประกอบพิธีกรรมต่างๆ กลุ่มผู้ที่เข้าร่วม “พิธีเบิกพระอุปคุต” คือ คณะพ่อแสนและนางแตงซึ่งได้รับมอบหมายจากเจ้าพ่อกวณ โดย มีพระสงฆ์ตัวแทน 1 รูปเป็นผู้บวชพรหมณ์ นอกจากนั้นก็มียายอำเภอเป็นตัวแทนจากภาครัฐ และผู้สนใจอื่นๆ เช่น นักวิจัย นักเรียนนักศึกษา กองถ่ายสารคดี ช่างภาพ ซึ่งในช่วงพิธีกรรมนี้จะยังไม่มีกลุ่มนักท่องเที่ยวจำนวนมากนัก เนื่องจากเป็นช่วงเวลาเช้ามีดมากและยังไม่ใช่พิธีเปิดอย่างเป็นทางการ บรรยากาศของพิธีกรรมจึง

ยังคงสงบและมีความศักดิ์สิทธิ์อยู่มาก แม้จะเริ่มมีกลุ่มผู้ถ่ายทำสารคดีและช่างภาพเข้ามามากขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ตาม

“พิธีเบิกพระอุปคุต” เริ่มที่เจ้าอาวาสวัดโพนชัยทำพิธีบวชพราหมณ์ให้แก่พ่อแสนแก้วอุ่นเมือง ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้กล่าวคำอาราธนาพระอุปคุต เหตุที่จะต้องบวชพราหมณ์หรือชีพราหมณ์ก่อนที่จะไปอาราธนาพระอุปคุต เนื่องจากพระอุปคุตมีอิทธิฤทธิ์มาก ผู้ที่จะอาราธนาจึงต้องถือศีล 8 บวชพราหมณ์ให้มีบารมีมากขึ้น (ถาวร เชื้อบุญมี, 2 กรกฎาคม 2554: สัมภาษณ์) จากนั้นพราหมณ์จึงถือพานเครื่องบูชาเดินนำหน้าขบวนแห่ซึ่งประกอบด้วยคณะพ่อแสน ผู้เฒ่าผู้แก่ นักดนตรี พร้อมอัญเชิญธง ฉัตร อาวุธ ต่างเครื่องสูง ไปที่ลำน้ำหมัน เมื่อไปถึงลำน้ำหมัน พราหมณ์กล่าวคาถาอาราธนาพระอุปคุต จากนั้นพ่อแสนอีกคนหนึ่งลงไปดำก้อนหินในลำน้ำหมัน โดยต้องดำน้ำมก้อนหินจนครั้งที่ 3 คนบนฝั่งจึงตอบว่าใช่พระอุปคุต แล้วจึงแห่กลับวัดโพนชัย โดยประโคมดนตรีเพื่อแสดงความยินดีตลอดทาง

เมื่อไปถึงวัดโพนชัยก็แห่ไปที่หิ้งพระอุปคุตซึ่งสร้างไว้หลังวัดแต่หันหน้าไปทางประตูวัด บนหิ้งมีเครื่องอัฐบริวาร เช่น บาตร ผ้าไตร ตาลปัตร รม พราหมณ์กล่าวคำอาราธนา 3 รอบ จากนั้นจึงแห่พระอุปคุตไปจนครบสี่มุมวัด โดยพราหมณ์จะกล่าวคาถาอาราธนาพระอุปคุตทั้งสี่มุม มุมละ 3 รอบ จากนั้นจึงนำพานที่ใส่ก้อนหินพระอุปคุตวางบนหิ้ง เป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นผู้อาราธนาจึงสึกจากพราหมณ์ รุ่งเช้ามีการถวายสัรับอาหาร หิ้งพระอุปคุตจะอยู่ตลอดงานบุญหลวง วันสุดท้ายเมื่อจบการเทศน์มหาชาติแล้ว พ่อแสนจะจุดธูปเทียนบอกกล่าวพระอุปคุตว่างานบุญหลวงปีนี้เสร็จสิ้นแล้วอย่างเรียบร้อยดี ขอนิมนต์พระอุปคุตกลับสู่สะดือทะเล จากนั้นจึงยกพานก้อนหินพระอุปคุตรวมทั้งเครื่องอัฐบริวารลงจากหิ้ง แล้วรื้อหิ้ง ถือว่าพระอุปคุตได้กลับไปสู่ที่เดิมแล้ว

ภาพที่ 29 หิ้งพระอุปคุตพร้อมเครื่องอัฐบริวาร

“พิธีเบิกพระอุปคุต” ถือเป็นพิธีสำคัญของงาน “บุญหลวง” ดังที่เจ้าพ่อกวนได้กล่าวว่่างาน “บุญหลวง” จะมีการเทศน์เรื่องพระเวสสันดรซึ่งถือเป็นงานสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า จึงต้องนิมนต์

พระอุปคุตมากุมครองเพื่อให้งานสำเร็จ ไม่มีฝนตก ชาวด่านซ้ายจึงยังคงสืบทอด “พิธีเบิกพระอุปคุต” มากุมครองงาน “บุญหลวง” มาจนถึงปัจจุบัน

พ่อแสนแก้วอุ่นเมืองผู้ที่มีตำแหน่งเชิญพระอุปคุตกล่าวว่าผู้ทำหน้าที่เชิญพระอุปคุตจะต้องมีศีลธรรม โดยสิ่งที่ต้องเตรียมก่อนจะมี “พิธีเบิกพระอุปคุต” คือ หิ้งพระอุปคุต กระจกาบกล้วยสี่มุม ดอกไม้ ธูปเทียน อาหาร มีแกงส้ม แกงหวาน ข้าวดำ ข้าวแดง กล้วย อ้อย เครื่องบวช อัฐบริวาร เช่น ผ้าไตรจีวร บาตร กาน้ำ และเหล้าสำหรับบริวารของพระอุปคุตที่จะมาช่วยพระอุปคุตดูแลสถานที่จัดงาน พ่อแสนมีหน้าที่เตรียมสิ่งของทั้งหมดและทำหน้าที่เป็นพรหมณ์อาราธนาพระอุปคุต พร้อมทั้งดูแลและถวายภัตตาหารตลอดสามวัน ส่วนเมื่องานเสร็จแล้วก็บอกกล่าวท่านถือว่าเสร็จพิธี (สนิท ศรีพรหม, 10 กรกฎาคม 2556: สัมภาษณ์)

“พิธีเบิกพระอุปคุต” ในงานบุญหลวงที่วัดโพชนัยเป็นพิธีเริ่มต้นของงานบุญหลวงที่แสดงถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างพระพุทธศาสนากับกับความเชื่อดั้งเดิมที่ได้ผสมผสานกันและจัดแบ่งหน้าที่ในพิธีกรรมกันอย่างลงตัว จากบริบทของเมืองด่านซ้ายที่มีระบบของผู้นำในสังคมวัฒนธรรมที่เรียกว่า เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม พร้อมด้วยบริวารคือคณะพ่อแสนและนางแต่ง โดยเจ้าพ่อกวนคือร่างทรงที่ทำหน้าที่ติดต่อกับวิญญาณเจ้าเมืองของชาวด่านซ้ายซึ่งเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างในอดีต และเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชาวด่านซ้าย (**ฝึกกับพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน, 2550: 170**)

เจ้าพ่อกวนมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้นำในการประกอบประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของชาวด่านซ้าย โดยเฉพาะการจัดงานประเพณีบูชาพระธาตุศรีสองรักอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวด่านซ้ายและงานบุญหลวงในเดือนแปดอันเป็นที่มาของการละเล่นผีตาโขนที่เป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ เจ้าพ่อกวนจะทำพิธีทรงเพื่อกำหนดวันจัดงานบุญหลวงในเดือนแปด และผู้ทำหน้าที่ “เบิกพระอุปคุต” จะเป็นคณะพ่อแสนอันเป็นบริวารของเจ้าพ่อกวน (สนิท ศรีพรหม, 10 กรกฎาคม 2556: สัมภาษณ์) ส่วนสถานที่จัดงานบุญหลวงคือวัดโพชนัย และพระสงฆ์ทำหน้าที่เทศน์และเป็นผู้บวชพรหมณ์ที่ต้องอัญเชิญพระอุปคุต งานบุญหลวงจึงเป็นพื้นที่ผสมผสานของวัฒนธรรมพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมของชาวด่านซ้าย ดังนี้

รายละเอียดของพิธีกรรม	พระพุทธศาสนา	ความเชื่อดั้งเดิม
ประเพณีบุญหลวง	การเทศน์มหาชาติในพระพุทธศาสนา	การกำหนดวันโดยเจ้าพ่อกวน
กลุ่มบุคคลผู้ประกอบพิธี	คณะสงฆ์เป็นผู้เทศน์มหาชาติ	เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม คณะพ่อแสนและนางแต่งรับมิดชอบเตรียมพิธีและเครื่องประกอบพิธีต่างๆตามหน้าที่ในตำแหน่งตน
สถานที่จัดงาน	การเทศน์ภายในวัดโพนชัย	คณะพ่อแสนรวมตัวประกอบพิธีที่บ้านเจ้าพ่อกวน เช่น การแห่มารับพรหมณ์ไปเบิกพระอุปคุต การบายศรีสู่ขวัญพระเวสก่อนแห่พระเวสเข้าเมืองมาที่วัดโพนชัย
การเบิกพระอุปคุตก่อนจัดงาน	พระอุปคุตเป็นพระสาวกในพระพุทธศาสนา	คณะพ่อแสนเป็นผู้รับมิดชอบการประกอบพิธีกรรมเบิกพระอุปคุตทั้งที่วัดโพนชัยและลำน้ำหมัน
การบวชพรหมณ์ผู้เชิญพระอุปคุต	พระสงฆ์เป็นผู้บวชพรหมณ์	ผู้ดำรงตำแหน่งพ่อแสนแก้วอุ่นเมืองเป็นผู้ทำหน้าที่เชิญพระอุปคุต
สัญลักษณ์ในพิธี	พระอุปคุต(หิน หิ้ง เครื่องอัฐบริขาร ลำน้ำหมัน) พระสงฆ์ วัดโพนชัย	บ้านเจ้าพ่อกวน เจ้าพ่อกวนและบริวาร

การจัดงานประเพณีบุญหลวงของชาวด่านซ้ายโดยเฉพาะ “พิธีเบิกพระอุปคุต” จึงเป็นพื้นที่ผสมผสานของการดำรงอยู่และพึ่งพาอาศัยกันระหว่างพระพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมในบริบทของเมืองด่านซ้ายที่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มลาวหลวงพระบางและไทลื้อที่ในสมัยหนึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของประเทศลาว แต่ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย โดยมีพระธาตุศรีสองรักและวัดโพนชัยเป็นศูนย์กลางของความเชื่อ (ฝักบัวพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน, 2550: 3 - 6)

อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวเริ่มมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมเบิกพระอุปคุตที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมานาน เช่น การเตรียมหินพระอุปคุตที่กลมมนสวยงามกว่าหินปกติสำหรับประกอบพิธี ไม่ใช่หินแม่น้ำทั่วไป การติดป้ายบอกสถานที่เบิกพระอุปคุตก่อนถึงลำน้ำหมัน การติดป้ายบอกทิศทั้งสี่บริเวณหิ้งพระอุปคุตและสี่มุมวัดที่ทำพิธีสวดคาถาพระอุปคุต เป็นต้น

พระครูศรีรัตนาลังการเจ้าอาวาสวัดโพนชัยและเจ้าคณะจังหวัดเลยกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน “พิธีเบิกพระอุปคุต” ว่าในสมัยก่อนจะมีคณะพ่อแสนไม่เกิน 10 คน เป็นผู้ไปเบิกพระอุปคุต โดยมาบวชพรหมณที่กุฏิ ไม่ได้มีพิธีแห่ที่อึกทึกและมีคนมากมายอย่างในปัจจุบัน เพราะพิธีเริ่มตั้งแต่เช้ามีตอนตี 3 จึงมีเฉพาะคนที่มีหน้าที่ในการเบิกพระอุปคุต แต่ตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมาที่ส่วนราชการและการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้องจึงเริ่มมีการประชุมหารือกันในการจัดงานส่วนต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบางส่วนของพิธีกรรม เช่น หลายปีก่อนเคยมีการเสนอให้เลิกก่อนหินที่ทาสีสวยงามไปวางเตรียมไว้ก่อน “พิธีเบิกพระอุปคุต” เพื่อให้เวลางมหินขึ้นมาจะได้สะท้อนกับแสง ถ่ายรูปแล้วสวยงาม นอกจากนี้ได้มีการขอให้เจ้าพ่อกวณกำหนดวันงานบุญหลวงให้ตรงกับวันเสาร์อาทิตย์เป็นหลัก งานบุญหลวงแต่ละปีจึงมักตรงกับวันศุกร์เสาร์อาทิตย์ หรือเสาร์อาทิตย์จันทร์เป็นส่วนใหญ่ (พระครูศรีรัตนาลังการ, 22 มิถุนายน 2555: สัมภาษณ์)

วิธีคิดเรื่องการสมมติตัวแทนพระอุปคุตดังกล่าวจึงเปลี่ยนไปจากสมัยก่อนที่จะดำก้อนหินจากลำน้ำหมันจริงๆ โดยจะดำน้ำ 3 ครั้ง ครั้งที่ 3 ได้หินก้อนใดก็ตามจะถือว่าเป็นพระอุปคุตแล้วเชิญกลับวัด แต่ปัจจุบันได้เตรียมก้อนหินที่มีรูปลักษณะมันวาวสวยงามเป็นพิเศษไว้ก่อนแล้ว ส่วนการกำหนดวันแต่เดิมนั้นจะมีการเข้าทรงเพื่อหาวันที่เหมาะสม แต่เมื่อการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้องจึงเริ่มมีการต่อรองในการกำหนดวันพิธีกรรม จะเห็นว่าแก่นของ “พิธีเบิกพระอุปคุต” ยังคงอยู่เป็นส่วนใหญ่ แต่เริ่มมีมุมมองเรื่องจุดขายทางการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเมื่อมีส่วนราชการและหน่วยงานด้านการท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการพิธีกรรมของชาวบ้าน รวมถึงเข้าไปเสนอแนะและพยายามที่จะปรับเปลี่ยนวิถีพิธีกรรมให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจการท่องเที่ยว

การที่พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นผลมาจากนโยบายของการท่องเที่ยวที่ต้องการยกวัฒนธรรมมาเป็นจุดขายของท้องถิ่น “พิธีเบิกพระอุปคุต” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญหลวงจึงได้รับผลกระทบไปด้วย ไม่เพียงแต่ “พิธีเบิกพระอุปคุต” เท่านั้น แม้แต่งานบุญหลวงเองก็ได้รับผลกระทบมากและเริ่มถูกลดความสำคัญให้น้อยกว่าการละเล่นผีตาโขน ดังที่ในปี 2555 มีความพยายามจะเสนอให้จัดงานแห่ผีตาโขนถึง 7 วัน จากที่เคยจัดอยู่ 3 วัน ทั้งที่จริงแล้วตามความเชื่อเดิมผีตาโขนคือภูตผีปีศาจที่ตามมาส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง แล้วจะกลับเข้าป่าไป ซึ่งจะมีช่วงเวลาละเล่นผีตาโขนเฉพาะในช่วงแห่พระเวสเข้าเมือง ส่วนหน้ากากผีตาโขนนั้นถือว่าไม่ใช่สิ่งดี จึงต้องเอาหน้ากากผีไปทิ้งน้ำ แต่ปัจจุบันเมื่อผีตาโขนเป็นที่รู้จักระดับประเทศ ทำให้มีผู้เสนอให้มีการละเล่นผีตาโขนหลายวันมากขึ้นทั้งที่ไม่สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิม การละเล่นผีตาโขนจึงกลายเป็นตัวเอกแทนที่การเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นแก่นของงานบุญหลวง (พระครูศรีรัตนาลังการ, 22 มิถุนายน 2555: สัมภาษณ์)

หากนำ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงานนมัสการพระธาตุพนม งานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด และงานบุญหลวงด่านซ้ายมาเปรียบเทียบกันจะพบความเหมือนและความแตกต่างดังนี้

ตารางที่ 29 เปรียบเทียบพิธีนิมนต์พระอุปคุตในงานนมัสการพระธาตุพนม งานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดและงานบุญหลวงด้านซ้าย

รายละเอียดของพิธีนิมนต์พระอุปคุต	งานนมัสการพระธาตุพนม	งานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด	งานบุญหลวง ด้านซ้าย
ประเภทของงานบุญ	งานบุญไหว้พระธาตุพนม ตั้งแต่ขึ้นแปดค่ำเดือน 3 – วันแรม 1 ค่ำเดือน 3 เป็นเวลา 9 วัน 9 คืน	งานบุญเดือน 4 จัดงานเป็นเวลา 3 วัน (ประมาณ มิ.ค. ของทุกปี)	งานบุญเดือน 8 จัดงานเป็นเวลา 3 วัน (ประมาณปลายมิ.ย. ถึง ก.ค. ของทุกปี)
ขนาดของงาน	ระดับภูมิภาค	ระดับจังหวัด	ระดับอำเภอ
ช่วงเวลาที่พิธีนิมนต์พระอุปคุต	8 นาฬิกาของงานวันแรก	15 นาฬิกาของวันแรกซึ่งมีกิจกรรมอย่างเดียวคือพิธีอัญเชิญพระอุปคุตพระราชทาน	3-4 นาฬิกาของงานวันแรก
สถานที่นิมนต์พระอุปคุต	แม่น้ำโขง	หอกกลางสระชัยมงคลในวัดบึงพลานุชัย	ลำน้ำหมัน
ผู้อาราธนาพระอุปคุต	พราหมณ์	ผู้ว่าราชการจังหวัด	พราหมณ์ (แสนแก้วอุ้มเมือง)
ผู้อัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำ	นายอำเภอธาตุพนมดำน้ำนำพระอุปคุตขึ้นจากน้ำแล้วส่งต่อให้ผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อนำไปประดิษฐานบนรถบุษบกในขบวนแห่	ผู้ว่าราชการจังหวัดนำพระอุปคุตออกจากหอกกลางน้ำไปประดิษฐานบนเสลี่ยงในขบวนแห่	พ่อแสนซึ่งมีหน้าที่ดำน้ำงมก้อนหินพระอุปคุต
สัญลักษณ์แทนพระอุปคุต	พระอุปคุตของวัดพระธาตุพนม	พระอุปคุตพระราชทาน	ก้อนหินที่พบในการงมครั้งที่ 3
สถานที่ประดิษฐานพระอุปคุตตลอดงาน	โต๊ะหมู่บนลานหออพระแก้วด้านหน้าวัดและองค์พระธาตุ	บริเวณสถานที่เทศน์มหาชาติภายในสวนศรีนครินทร์	หิ้งพระอุปคุตด้านหลังพระธาตุในวัดโพธิ์ชัย
หออพระอุปคุต	ไม่ได้สร้างหออ ประดิษฐานบนโต๊ะหมู่บูชา	มีลักษณะคล้ายธรรมาสน์ขนาดเล็ก มีรูปวาดเต่าปลาประดับโดยรอบ	เป็นหิ้งไม้แบบชั่วคราว ไม่มีฝาและหลังคา
เครื่องบูชา	ดอกไม้ธูปเทียน เครื่องบริวาร ได้แก่ ผ้าไตรจีวร หมอน ร่ม กาน้ำ รองเท้า	พุ่มดอกไม้ ธูปเทียน และเครื่องอัฐบริวาร 8 ได้แก่ ผ้าไตรจีวร บาตร ตาลปัตร	ดอกไม้ ธูปเทียน อาหาร คาวหวาน ผลไม้ ผ้าไตร บาตร ตาลปัตร กาน้ำ ร่ม

	แตะ เครื่องสังฆทาน และ ภัตตาหาร	รองเท้าแตะ เข็ม-ด้าย เครื่องกรองน้ำ หมอน-เสื่อ และยาม รวมถึงผ้าผาบ มาร และมีการถวายข้าว ฟันก่อน	รองเท้าแตะ
การส่งพระอุปคุต	วันแรม 8 ค่ำเดือน 3 อารารณาและแห่ไปส่งที่ ลำน้ำโขง มีพิธีคล้ายตอน นิมนต์ขึ้นจากน้ำโขงแต่ เล็กกว่า โดยมีนายอำเภอ และประธานฝ่ายสงฆ์ และ พราหมณ์เป็นผู้นำในการ ประกอบพิธี	วันสุดท้ายหลังจากเทศน์ จบ มี ข บ ว น แ ห่ ก ลั บ เช่นเดียวกับวันแรก โดยมี ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็น ผู้นำ ในการ ประกอบ พิธีกรรม	แสนแก้วอุ่นเมืองซึ่งมี หน้าที่ดูแลพิธีเกี่ยวกับพระ อุปคุตบอกกล่าวขอขมา และรื้อหิ้งพระอุปคุตพร้อม กับเครื่องบูชาต่างๆ

จะเห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารยังคงได้รับการสืบทอดผ่านพิธีกรรมนิมนต์พระอุปคุต มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนาในภาคอีสาน โดยเฉพาะงานบุญแห่แหวด และงานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งไม่ต่างจากงานนมัสการพระธาตุทริภุญชัยในภาคเหนือ แม้รายละเอียดของงานจะแตกต่างกันแต่สาระสำคัญยังคงอยู่ นั่นคือก่อนที่จะประกอบงานบุญใหญ่ทางพุทธศาสนาจะต้องมีพิธีเชิญพระอุปคุตจากที่อยู่ของท่านซึ่งสมมติเป็นแม่น้ำหรือแหล่งน้ำใกล้เคียง โดยจะนิมนต์พระอุปคุตมาอยู่ตลอดงาน และเมื่อเสร็จสิ้นงานแล้วจึงบอกกล่าวแล้วส่งพระอุปคุตกลับที่อยู่ของท่านตามความเชื่อ

ประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ยังคงสืบทอดคล้ายคลึงกันทั้งในภาคเหนือและภาคอีสานคือ “พิธีอารารณาพระอุปคุต” มาปกป้องรักษาในงานบุญในพระพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับตำนานพระอุปคุตปราบมารซึ่งปรากฏทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน แสดงให้เห็นคติพระอุปคุตปราบมารที่ยังคงดำรงอยู่ในวิถีความเชื่อของคนในภาคเหนือและภาคอีสานจนถึงปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวจึงยังคงได้รับการสืบทอดอยู่ในวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นทั้งสองภูมิภาค

5.2 การผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ใหม่

ในปัจจุบันประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสานเท่านั้น แต่ยังพบประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลางด้วย ดังที่พบการผลิตซ้ำคติพระอุปคุตบันดาลโชคผ่าน “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” และการผลิตซ้ำคติพระอุปคุตปราบมารผ่านการสร้างองค์พระอุปคุตป้องกันภัยในพื้นที่ภาคกลาง การผลิตซ้ำประเพณี

และพิธีกรรมในพื้นที่ใหม่ที่มีโชพื้นที่ดั้งเดิมจึงทำให้เกิดการขยายพื้นที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระอุปคุต

5.2.1 การผลิตซ้ำประเพณีตักบาตรพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลาง

ช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมาเริ่มมีการจัดงานตักบาตรพระอุปคุตในภูมิภาคอื่นของประเทศไทยที่มีโชภาคเหนือซึ่งเป็นพื้นที่ดั้งเดิมของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” นั่นคือ การจัด “งานตักบาตรเที่ยงคืน” ของวัดบางหญ้าแพรก สมุทรสาคร การจัด “งานตักบาตรเพ็ญพุธ” ของกลุ่มเพ็ญพุธประจวบที่อำเภอเมืองประจวบฯ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (ผู้วิจัยรวมจังหวัดประจวบฯเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ภาคกลางตามลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม) และการจัด “งานตักบาตรเที่ยงคืน” ของวัดตึก จังหวัดนนทบุรี ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในลักษณะของการหยิบยืมประเพณีของท้องถิ่นอื่นมาปรับใช้ในท้องถิ่นของตนเอง คือการนำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ของภาคเหนือมาผลิตซ้ำในภาคกลาง ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในลักษณะเดียวกับที่ปฐุม หงษ์สุวรรณได้ศึกษาประเพณีประดิษฐ์ในภาคอีสานแล้วพบว่ามีการผลิตซ้ำประเพณีบางประเภทในภาคอีสานที่เกิดจากการหยิบยืมประเพณีของล้านนามาปรับใช้ในท้องถิ่นอีสาน เช่น ประเพณีการสืบชะตาแม่น้ำโขงซึ่งมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมล้านนา และต่อมาชาวเขียงคาน จังหวัดเลยได้นำมาปรับใช้ในท้องถิ่น (ปฐุม หงษ์สุวรรณ, 2556: 192 - 193) ประเพณีการตักบาตรพระอุปคุต ในพื้นที่ภาคกลางก็มีที่มาจาก การหยิบยืม “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของภาคเหนือมาปรับใช้ในพื้นที่ภาคกลางเช่นเดียวกัน

5.2.1.1 การตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาคร

วัดบางหญ้าแพรก อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาครเป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำท่าจีน ตามประวัติวัดระบุมามีอายุเกือบ 200 ปีโดยเป็นวัดของชาวมอญ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันคือหลวงพ่อมาลัยก็เป็นชาวมอญ โดยรอบวัดมีชาวมอญพม่าที่เป็นแรงงานในจังหวัดสมุทรสาครอาศัยอยู่จำนวนมาก วัดบางหญ้าแพรกจัด “งานตักบาตรเที่ยงคืน” ต่อเนื่องกันเป็นปีที่ 6 แล้วในปี พ.ศ. 2557 นี้ โดยเหตุผลที่มีการจัด “งานตักบาตรเที่ยงคืน” ของวัดบางหญ้าแพรกขึ้นนั้น พระครูอุทัยธรรมสาคร (หลวงพ่อมาลัย) เจ้าอาวาสกล่าวว่าเนื่องจากชาวมอญมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอยู่แล้ว และหลวงพ่อดำเนินการคำแนะนำจากพระทางเหนือเรื่องการตักบาตรเที่ยงคืนจึงต้องการจะฟื้นฟูประเพณี (พระครูอุทัยธรรมสาคร, 15 มกราคม 2557: สัมภาษณ์)

แม้ว่าวัดบางหญ้าแพรกจะเพิ่งจัดงานตักบาตรเที่ยงคืนมาเพียงไม่กี่ปี แต่ก็เป็นที่รู้จักมากขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2554 ซึ่งเกิดมหาอุทกภัย วัดบางหญ้าแพรกได้นำข้าวสารอาหารแห้งที่ได้จากการตักบาตรเที่ยงคืนไปบริจาคแก่หลายจังหวัดในภาคกลางที่ถูกน้ำท่วม เช่น สิงห์บุรี

พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง ("วัดดงมหาชัย-จัดงานตักบาตรเที่ยงคืน ช่วยวัดจังหวัดภาคกลางถูกน้ำท่วม", 2555: ออนไลน์) ซึ่งในปีดังกล่าวมีสื่อบางแห่งเสนอข่าวการจัด "งานตักบาตรเที่ยงคืน" ของวัดบางหญ้าแพรกในฐานะเป็นวัดเดียวในจังหวัดสมุทรสาครที่จัดงานดังกล่าว ("ตักบาตรเที่ยงคืน-วัดบางหญ้าแพรก วันพระอุปัชฌาย์วันดีเถระ", 2555: ออนไลน์)

ผู้วิจัยได้เข้าร่วม "งานตักบาตรเที่ยงคืน" ของวัดบางหญ้าแพรกเมื่อวันที่ 15 มกราคม 2557 บริเวณวัดบางหญ้าแพรกนั้นจะมีพระอุปัชฌาย์ประดิษฐานไว้ให้สักการบูชาแล้วสององค์ โดยอยู่ในลานวิหารซึ่งมีรูปเคารพอื่นๆ ด้วย เช่น สมเด็จโต พระเศรษฐีนวโกฏิ พระองค์ดำ พระสังกัจจายน์ รูปปั้นเทพเจ้าทั้งสามของฮินดู พระพุทธเจ้าน้อย เจ้าแม่กวนอิม ชูชก ฯลฯ พิธีการต่างๆ เริ่มในช่วงกลางคืนของวันพุธ พิธีเริ่มเวลาประมาณ 22.00 น. โดยพระสงฆ์จะประกอบพิธีเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อสวดมนต์รับศีลเรียบร้อยแล้ว ตัวแทนนำกล่าวคาถาบูชาพระอุปัชฌาย์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย โดยภาษาไทยมีใจความว่า "ขออานิสสที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้มาบูชาพระอุปัชฌาย์ในคืนนี้ ขอเป็นกุศลผลนำไปให้ชีวิตของข้าพเจ้าพ้นจากอุปสรรค และปัญหาต่างๆ ชีวิตประสบความสำเร็จ การงานเจริญรุ่งเรือง คิดสิ่งใดสมความปรารถนา สุขภาพแข็งแรง ร่ำรวยตลอดปี โชคดีตลอดไป" แล้วให้ทุกคนสาธุ 3 ครั้งพร้อมกัน

จากนั้นเป็นพิธีถวายเครื่องบูชาซึ่งเรียกว่า "พานครู" อันประกอบด้วย ดอกไม้ที่เป็นสีเหลือง เทียนสีผึ้งหนัก 1 บาท น้ำสะอาด 1 แก้ว รูปหอม 3 ดอก หมายพลู เมื่อเสร็จพิธีในวิหารแล้วจะให้ญาติโยมนำพานครูไปวางสักการหน้าองค์พระอุปัชฌาย์ ซึ่งขั้นตอนการถวายพานครูพระอุปัชฌาย์นี้ไม่ปรากฏใน "ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์" ในพื้นที่ภาคเหนือ แต่การเพิ่มขั้นตอนการถวายพานครูพระอุปัชฌาย์มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับการถวายขันครูหรือพานครูเพื่อสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครูบาอาจารย์ของคนล้านนา

เมื่อถวายพานครูแล้วประชาชนที่เข้าร่วมงานจะแยกย้ายกันไปเตรียมของตักบาตรตามแถวโต๊ะที่ทางวัดเตรียมไว้ให้บริเวณลานวัด โดยระหว่างที่รอพิธีกรในงานมักจะประกาศย้ำว่า "พระอุปัชฌาย์จะเสด็จมาจากสะดือทะเลนำพระเนตรบิณฑบาต" หรือ "พระอุปัชฌาย์จะเสด็จจากสะดือทะเลมารับบาตรญาติโยมสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลาย" เมื่อถึงเวลาเที่ยงคืน พระภิกษุสามเณรออกมารับบิณฑบาตเป็นแถว นำด้วยหลวงพ่อมาลัย องค์พระอุปัชฌาย์เถระบรรณบุษบก และขบวนพระสงฆ์สามเณรที่แปรแถวออกมารับบิณฑบาตข้าวสารอาหารแห้ง บางคนได้นำกลีบดาวเรืองมาโปรยต้อนรับขบวนพระอุปัชฌาย์ด้วยระหว่างที่ประชาชนกำลังตักบาตรพิธีกรก็จะประกาศให้ตั้งจิตอธิษฐานให้มีโชคลาภและสุขภาพแข็งแรงให้สมกับที่ตั้งใจมาตักบาตรเที่ยงคืน

ภาพที่ 30 พระอุปัคตนำขบวนพระภิกษุบิณฑบาต

การตักบาตรเที่ยงคืนของวัดบางหญ้าแพรกแม้จะมีต้นแบบมาจากการตักบาตรเป็งปูดของภาคเหนือแต่ก็มีความแตกต่างกันคือ การตักบาตรเที่ยงคืนของวัดบางหญ้าแพรกจะจัดตั้งแต่ตอนค่ำของวันพุธ แล้วตักบาตรตอนหลังเที่ยงคืนของวันพฤหัสบดี ซึ่งในภาคกลางถือว่ยังเป็นวันพุธอยู่ ไม่ใช่วันพฤหัสบดี แตกต่างจากการตักบาตรเป็งปูดของภาคเหนือที่จะตักบาตรหลังเที่ยงคืนของวันอังคาร ซึ่งก็คือช่วงเช้ามืดของวันพฤหัสบดี ดังนั้นช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมจึงแตกต่างกันตามวัฒนธรรม ในขณะที่ภาคเหนือถือว่หลังเที่ยงคืนคือเข้าสู่วันใหม่ แต่ภาคกลางถือว่วันใหม่เริ่มในเวลา 6 โมงเช้า ดังนั้นการตักบาตรเที่ยงคืนของวัดบางหญ้าแพรกจึงจัดในเวลาเที่ยงคืนของวันพุธ ไม่ใช่เที่ยงคืนวันอังคาร ซึ่งหลวงพ่อมาลัยกล่าวว่เวลาเที่ยงคืนวันพุธเป็นเวลาทีพระอุปัคตขึ้นมาจากสะดือทะเล และการจัดตักบาตรในวันพุธจึงจะถือว่เป็นวันพฤหัสบดีที่แท้จริง ไม่ใช่วันอังคารแบบภาคเหนือ เพราะวันอังคารนั้นยังไม่ใช้วันพระ (พระครูอุทัยธรรมสาคร, 15 มกราคม 2557: สัมภาษณ์)

การตักบาตรพระอุปัคตที่วัดบางหญ้าแพรกนี้จะแตกต่างจากการตักบาตรเป็งปูดในภาคเหนือ และการตักบาตรที่จังหวัดนนทบุรี คือนอกจากจะเริ่มตักบาตรในเวลาหลังเที่ยงคืนวันพุธซึ่งเป็นคนละคืนกับภาคเหนือแล้ว ยังไม่มีการเล่าประวัติพระอุปัคตหรือตกแต่งบรรยากาศแบบภาคเหนือเช่นที่พบที่วัดตึก จังหวัดนนทบุรี บรรยากาศการตักบาตรเที่ยงคืนของวัดบางหญ้าแพรกคล้ายการตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งในวันเทโวโรหนะ แต่จัดขึ้นตอนกลางคืนและทางวัดก็จัดเตรียมพานครุฑบูชาพระอุปัคตและของตักบาตรไว้จำหน่ายแก่พุทธศาสนิกชนด้วย

คนส่วนใหญ่เริ่มทยอยกันมามากในช่วงหัวค่ำเนื่องจากทุกวันพุธทางวัดบางหญ้าแพรกมีพิธีบูชาพระราหูเป็นประจำ หลายคนเมื่อเสร็จพิธีบูชาพระราหูก็อยู่รอดักบาตรเที่ยงคืน บางคนไม่สะดวกที่จะรอถึงเที่ยงคืนก็ซื้อของแห้งจากทางวัดแล้วนำไปวางไว้บนรถที่ประดิษฐานพระอุปัคต ถือว่ได้ใส่บาตรพระอุปัคตเช่นกัน หลายคนมาจากที่อื่น เช่น กรุงเทพฯ พังครุ บางกระบือ สมุทรปราการ บางคนก็มาเป็นครั้งแรกและไม่รู้จักการตักบาตรเที่ยงคืนมาก่อน แต่บางคนก็รู้จักพระอุปัคตและเคยบูชามาก่อน เมื่อทราบว่วัดบางหญ้าแพรกมีการตักบาตรเที่ยงคืนจึงเดินทางมาร่วมงาน (พิสมัย หอมมีกลิ่น, 15

มกราคม 2557: สัมภาษณ์) คาดว่าผู้ที่เข้าร่วมงานตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดบางหญ้าแพรกจะมีประมาณ 500 คนโดยประเมินจากจำนวนพานครุซึ่งตอนแรกจัดไว้ 200 ชุด บูชาชุดละ 99 บาทจะได้พระอุปัชฌ์ 1 องค์ แต่หมดลงก่อนที่จะถึงเวลา 22.00 น. ทางวัดจึงแจกผ้ายันต์พระปิดตาพร้อมกับพานครุแทน ซึ่งก็ได้รับความสนใจอย่างมากจากพุทธศาสนิกชนที่เข้าร่วมงาน

5.2.1.2 การตักบาตรพระอุปัชฌ์ของกลุ่มเพ็ญพุทธ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

การตักบาตรพระอุปัชฌ์ของกลุ่มเพ็ญพุทธที่ประจวบคีรีขันธ์เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงประมาณ 5 ปีที่ผ่านมา โดยเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนเล็กๆ กลุ่มหนึ่งซึ่งได้ทราบประวัติของพระอุปัชฌ์แล้วเกิดความศรัทธาในฐานะที่พระอุปัชฌ์เป็นผู้ปราบพญามารและเป็นผู้รักษาพุทธศาสนาให้ยืนยาว 5,000 ปี กลุ่มบุคคลดังกล่าวจึงได้รวมตัวกันตักบาตรในวันเป็งปูดเช่นเดียวกับภาคเหนือ และต่อมาก็ตั้งกลุ่ม “เพ็ญพุทธประจวบฯ” และจัดการทอดผ้าป่าสามัคคีสร้างองค์ “หลวงปู่อุปัชฌ์” ประดิษฐาน ณ บริเวณอ่าวประจวบ อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่จังหวัดประจวบอย่างต่อเนื่องคือ วันที่ 1 สิงหาคม วันที่ 27 ตุลาคมซึ่งเป็นวันสมโภชองค์หลวงปู่อุปัชฌ์ และวันที่ 28 พฤศจิกายน 2555 ซึ่งเป็นวันตักบาตรพระอุปัชฌ์ครั้งแรกหลังจากงานการสมโภชองค์หลวงปู่อุปัชฌ์

นายอนุภาพ พูลสวัสดิ์ผู้ประสานงานกลุ่มเพ็ญพุทธและผู้ริเริ่มการตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่เทศบาลเมืองประจวบในปี พ.ศ. 2552 เป็นผู้ที่มีความศรัทธาในองค์พระอุปัชฌ์มาก ได้เป็นผู้นำในการเผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัชฌ์เพื่อปลุกฝังศรัทธาให้แก่ชาวประจวบฯ จนนำไปสู่การจัดงาน “ตักบาตรพระอุปัชฌ์” และการจัดผ้าป่าสามัคคีสร้างพระอุปัชฌ์ประจำเมืองประจวบของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบฯ ร่วมกับนายदनัย จันทร์เจ้าฉายในปี พ.ศ. 2554

มูลเหตุของความศรัทธามาจากการที่นายอนุภาพ พูลสวัสดิ์ทราบจากพระกัมมัญฐานรูปหนึ่งว่าพระ อุปัชฌ์จะออกจากนิโรธสมบัติในช่วงที่โลกประสบภัยพิบัติ และจะมาโปรดสัตว์ในวันเพ็ญพุทธ โดยจะปรากฏตัวในรูปสามเณรมาบิณฑบาตในวันดังกล่าว (“รูปเหมือน “พระอุปัชฌ์” เทศบาลเมืองประจวบ,” 2554: ออนไลน์) จากความศรัทธาส่วนบุคคลนำไปสู่การเผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัชฌ์เพื่อปลุกฝังความศรัทธาของส่วนรวม โดยหลังจากที่นายอนุภาพได้ทราบประวัติของพระอุปัชฌ์จากพระเถระที่ตนเคารพนับถือ ก็ได้มีการค้นคว้าเรื่องราวของพระอุปัชฌ์เพิ่มเติมทั้งจาก *อโศกาวทานปฐมสมโพธิกถา* และแหล่งข้อมูลอื่นๆ จนทราบว่าพระอุปัชฌ์เป็นพระอรหันตสาวกองค์สำคัญขององค์หนึ่งในพระพุทธศาสนา นายอนุภาพจึงเริ่มเผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัชฌ์อย่างต่อเนื่อง เช่น การบอกเล่าเรื่องราวของพระอุปัชฌ์ไปพร้อมกับการเผยแพร่ความรู้เรื่องสุขภาพในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่ที่ศูนย์ดูแลสุขภาพประชาชน องค์การบริหารส่วนจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ในที่สุดจึงมีผู้ศรัทธาพระอุปัชฌ์กลุ่มหนึ่งรวมตัวกันประกอบกิจกรรมร่วมกัน โดยกลุ่มบุคคลดังกล่าวเป็นกลุ่มลูกศิษย์ของพระอาจารย์ทองสุขหรือพระอาจารย์เรวัต สุขชาติ สำนักสงฆ์พุทธาธรรม

จากกลุ่มเล็กๆประมาณ 50 คนที่ร่วมกันตักบาตรพระอุปัชฌ์ครั้งแรกในวันเพ็ญพุธปี พ.ศ. 2552 เริ่มเพิ่มจำนวนผู้ศรัทธาพระอุปัชฌ์มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนเกิดการจัดกิจกรรมที่แสดงถึงความศรัทธาในองค์พระอุปัชฌ์ เช่น การตั้งกลุ่มเพ็ญพุธประจวบในปี พ.ศ. 2553 การรวมตัวกันสวดมนต์ทุกวันพุธที่ 3 ของเดือน และการจัดทอดผ้าป่าสามัคคีสร้างองค์หลวงปู่อุปัชฌ์ประดิษฐาน ณ ชายทะเลเมืองประจวบคีรีขันธ์ในปี พ.ศ. 2554 (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์)

ส่วนที่มาของการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ก็เนื่องจากเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระอุปัชฌ์โดยตรง ดังที่มีการจัดตักบาตรเป็งปูดในภาคเหนือ นายอนุภาพกล่าวถึงความเชื่อเรื่องการตักบาตรพระอุปัชฌ์ว่า

...เพราะเชื่ออย่างนี้ ตามความเชื่อของคนที่ศึกษาพุทธศาสนา เพราะเชื่อว่าผู้ใดได้ใส่บาตรกับพระอรหันต์ที่สำเร็จใหม่ หรือพระที่ออกจากนิโรธสมาบัติหรือสมาธิใหม่ๆ มีอานิสงส์มาก เขาจะแย่งกันเป็นคนแรก วันเพ็ญพุธเป็นวันที่เชื่อว่าพระอุปัชฌ์ออกจากนิโรธสมาบัติใช้ใหม่ ทุกคนก็อยากจะใส่บาตรท่าน ถึงแม้ตัวท่านไม่ได้มาจริงๆ หรือ แต่มันเป็นความเชื่อ แล้วความเชื่อนี้มันทำให้คนรู้สึกดี เพราะหลายๆ คนมายอมรับกับผมว่าทำบุญตามประเพณีมาเยอะ แต่พอตักบาตรพระอุปัชฌ์นี้เขารู้สึกว่าร่มใจตั้งแต่เตรียมของแล้ว

(อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์)

การตักบาตรพระอุปัชฌ์ในพื้นที่จังหวัดประจวบจึงทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง และทำให้ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ซึ่งเป็นประเพณีใหม่ในพื้นที่ภาคกลางกลายเป็นประเพณีที่ค่อยๆ ได้รับการยอมรับเนื่องจากมีการอ้างอิงความเชื่อกับพุทธศาสนาและประเพณีดั้งเดิมในพื้นที่ภาคเหนือ

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ของชาวประจวบในช่วงปี พ.ศ. 2555 - 2557 มีความแตกต่างจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ การตักบาตรพระอุปัชฌ์ของกลุ่มเพ็ญพุธที่อำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์มีได้จัดขึ้นในวัดเหมือนในภาคเหนือ แต่ได้จัดขึ้นในบริเวณสวนสาธารณะของเทศบาลเมืองประจวบฯ ซึ่งติดกับชายทะเล และไม่ได้จัดหลังเที่ยงคืนวันอังคารที่เข้าสู่เช้าวันเพ็ญพุธแบบภาคเหนือ หากแต่เริ่มตักบาตรกันในยามรุ่งอรุณประมาณหกโมงเช้าของวันพุธขึ้น 15 ค่ำ โดยนิมนต์พระมาบิณฑบาตบริเวณถนนเลียบชายทะเล ซึ่งปัจจุบันเป็นบริเวณที่ตั้งของมณฑปหลวงปู่อุปัชฌ์ที่สมโภชไปเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2555

ผู้วิจัยได้เข้าร่วม “ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ (พระอุปัชฌ์)” ของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบเมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2555 โดยปีนี้เป็นครั้งที่ 6 การตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่อำเภอเมืองประจวบ จัดขึ้นบริเวณชายทะเลอ่าวประจวบ โดยนิมนต์พระจากวัดในเขตเทศบาล กิจกรรมเริ่มเวลา 5 นาฬิกาที่

เดินที่ปะรำพิธีในบริเวณสวนสาธารณะเทศบาลเมืองประจวบฯ พิธีสงฆ์เริ่มจากพระภิกษุได้เจริญพุทธมนต์ จากนั้นจึงสวดคาถาพระอุปัชฌาย์ รับศีลและร่วมกันสวดมนต์บทพิเศษชื่อว่าอุปปาตะสันติหรือบทมหาสันติดังหลวงซึ่งเป็นคาถาเก่าแก่ของล้านนาเป็นเวลา 1 ชั่วโมง กลุ่มเพ็ญพุทธนำบทอุปปาตะสันติมาสวดมนต์ร่วมกันในทุกวันพุธที่ 3 ของเดือนและในการตักบาตรพระอุปัชฌาย์เพื่อถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเพื่อให้เกิดความปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง เพราะเชื่อกันว่ามนต์บทนี้มีอานิสงส์มาก

เมื่อสวดมนต์อุปปาตะสันติจบแล้วจึงได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ไปบิณฑบาตที่บริเวณถนนเลียบชายทะเลหน้ามณฑปหลวงปู่อุปัชฌาย์ โดยในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2555 นั้นได้นิมนต์พระภิกษุทั้งหมด 19 รูป แต่กลุ่มเพ็ญพุทธได้ประชาสัมพันธ์ให้เตรียมข้าวสารอาหารแห้งมา 20 ชุดเพื่อถวายหลวงปู่อุปัชฌาย์ 1 ชุดด้วย พระสงฆ์ได้บิณฑบาตไปตามถนนเลียบชายทะเลซึ่งมีการจัดโต๊ะให้ประชาชนนำข้าวสารอาหารแห้งสำหรับตักบาตรมาเตรียมไว้ มีประชาชนประมาณ 100 คนมาร่วมการตักบาตรในตอนรุ่งเช้านี้ บรรยากาศคล้ายการตักบาตรเทโวหลังวันออกพรรษา แตกต่างเพียงว่าเป็นการตักบาตรในวาระพิเศษเนื่องในวันเพ็ญพุทธที่เชื่อกันว่าเป็นวันที่พระอุปัชฌาย์จะออกจากนิโรธสมบัติที่สะดือทะเลแล้วขึ้นมาโปรดสัตว์บนโลกมนุษย์ กลุ่มเพ็ญพุทธและเทศบาลเมืองประจวบฯจึงร่วมกันจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในบริเวณอ่าวประจวบซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสะดือทะเล และเป็นสถานที่ประดิษฐานหลวงปู่อุปัชฌาย์

ภาพที่ 31 งานตักบาตรเพ็ญพุทธที่ประจวบคีรีขันธ์วันที่ 28 พฤศจิกายน 2555

การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบจึงมีความแตกต่างจากการตักบาตรเป็งปูดในภาคเหนือ กล่าวคือไม่ได้เป็นการตักบาตรหลังเที่ยงคืนวันอังคารที่เข้าสู่วันเป็งปูดตามที่เชื่อกันว่าเป็นเวลาที่พระอุปัชฌาย์จะมาบิณฑบาตตามตำนาน หากแต่การตักบาตรที่ประจวบทำกันในเวลารุ่งเช้า อันเป็นเวลาปกติของการตักบาตรทั่วไป การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่ประจวบจึงไม่ได้อยู่ในช่วงเวลาพิเศษของวันเป็งปูดที่เชื่อกันว่าอาจจะมีการพบพระอุปัชฌาย์ในร่างของพระหรือสามเณรลึกลับ หากได้ทำบุญตักบาตรก็จะโชคดีมีอานิสงส์มาก แต่การตักบาตรในเวลารุ่งเช้าเมื่อสว่างแล้วเป็นการกลับเข้าสู่

วิถีชีวิตปกติของพุทธศาสนิกชน ไม่ได้ตัดบาตรในช่วงเวลารอยต่อหลังเที่ยงคืนวันอังคารที่เข้าสู่เช้ามีดวันเพ็ญพุธ นอกจากนี้ยังมีเพียงพระภิกษุมาบิณฑบาต ไม่มีสามเณร แตกต่างจากภาคเหนือที่นิยมนิมนต์ทั้งภิกษุและสามเณรมาบิณฑบาตเพื่อให้สอดคล้องกับตำนาน

การตัดบาตรในวันเพ็ญพุธในบริเวณหน้ามณฑปพระอุปัศฺตุ จึงให้ความสำคัญกับกิจกรรมการทำบุญ ตักบาตรในวันที่ระลึกถึงองค์พระอุปัศฺตุที่กลุ่มเพ็ญพุธนับถือมากกว่าจะเน้นความสำคัญในช่วงเวลาพิเศษที่พระอุปัศฺตุจะมาโปรดแบบภาคเหนือ ดังจะเห็นการปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ได้แก่การใช้คำว่า “เพ็ญพุธ” แทนคำว่า “เป็งปู้ด” การเปลี่ยนเวลาดักบาตรจากตอนกลางคืนในช่วงรอยต่อของวันอังคารเข้าสู่วันพุธมาเป็นเวลารุ่งเช้าเมื่อสว่างแล้ว และการจัดแถวพระภิกษุบิณฑบาตเพื่อให้ประชาชนตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งเป็นแถวบริเวณริมทะเลซึ่งคล้ายคลึงกับการตักบาตรเทโวซึ่งเป็นประเพณีที่มีอยู่แล้วในอำเภอเมืองประจวบ นอกจากนี้ในช่วงพิธีสงฆ์ยังไม่ได้กระทำในบริเวณวัด แต่ประกอบกิจกรรมบริเวณสวนสาธารณะที่ประดิษฐานองค์หลวงปู่อุปัศฺตุ และร่วมกันสวดมนต์ที่มีอานิสงส์เพื่อความสงบสุขปลอดภัย

การตัดบาตรพระอุปัศฺตุของประจวบแม้จะยังคงมีการกล่าวคาถาอาราธนาพระอุปัศฺตุแต่บทสวดมนต์ที่มีความสำคัญมากในพิธีกรรมคือ บทอุปปาตະสันติหรือมหาสันติงหลวง ซึ่งกลุ่มเพ็ญพุธได้ร่วมกันสวดเป็นประจำทุกวันพุธที่ 3 ของเดือน และเป็นบทสวดสำคัญที่จะสวดร่วมกันก่อนการตัดบาตรพระอุปัศฺตุด้วย โดยพิธีกรประกาศว่าบทสวดมนต์ดังกล่าวมีอานิสงส์เพื่อขจัดสิ่งชั่วร้ายทำให้เกิดสิริมงคลและความสงบสุข และที่สำคัญเป็นการสวดถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย ดังที่พิธีกรกล่าวว่า “ช่วงสวดมนต์อุปปาตະสันติ ขอให้ญาติธรรมร่วมน้อมใจถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ท่านมีพระพลาณามัยสมบรูณ์แข็งแรง หายจากพระประชวรในเร็ววัน ขอให้ตั้งใจต้อนุโมทนาในการสวดมนต์ครั้งนี้เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”

การเลือกบทสวดมนต์ดังกล่าวจะเห็นว่าสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัศฺตุที่สามารถปราบมาร ขจัดสิ่งชั่วร้ายและอุปสรรคต่างๆ ได้ นอกจากนี้บทอุปปาตະสันติหรือบทมหาสันติงหลวงที่กลุ่มเพ็ญพุทธเลือกมาใช้ยังมีที่มาจากคัมภีร์ล้านนาด้วย แต่ทางกลุ่มเพ็ญพุทธก็ได้เลือกสรรนำมาใช้อย่างเหมาะสมในบริบทที่สัมพันธ์กับพระอุปัศฺตุและการถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในในวโรกาสที่ใกล้ถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษา

การตัดบาตรพระอุปัศฺตุของชาวประจวบมิได้เน้นตำนานพระอุปัศฺตุบันดาลโชคที่เล่าถึงผู้ที่ได้ทำบุญกับพระหรือสามเณรลึกลับแล้วต่อมาร่ำรวยแบบในภาคเหนือ แต่ให้ความสำคัญกับการทำบุญถวายพระรัตนตรัยและองค์หลวงปู่อุปัศฺตุผู้ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพนับถือของชาวประจวบ ดังที่พิธีกรกล่าวถึงงานตักบาตรพระอุปัศฺตุว่า “เป็นประเพณีที่สืบกันมายาวนาน การตัดบาตรเที่ยงคืนเพื่อ

ถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชาและสังฆบูชา และถวายแก่หลวงปู่อุปคุต” “มณฑปหลวงปู่อุปคุตเรามีความงดงามมากและเหลือเชื่อผู้ที่ได้ร่วมบุญสร้างบุญกับหลวงปู่พระอุปคุตโดยตรงจะประสบโชคลาภอันยิ่งใหญ่ ต้องเรียกว่าอันใหญ่หลวงยิ่ง หลายท่านแล้วที่ขออนุโมทนา ขอแสดงความยินดียิ่งในกุศลผลบุญที่ได้สนองพวกเราที่นี่” “สิ่งที่เราได้ทำในวันนี้คือบูชาองค์หลวงปู่อุปคุต พระเถระเจ้าที่บำเพ็ญธรรมภายในท้องทะเลลึกซึ่งตำนานเล่าว่าเป็นพระเถระที่มีฤทธานุภาพสามารถปราบพญามารได้ แล้วก็ความเชื่อเรื่องนี้จึงมีการกำหนดประเพณีตักบาตรเบ็ญปีดอย่างยาวนานมา 100 กว่าปีแล้ว” (ข้อมูลจากภาคสนาม, 28 พฤศจิกายน 2555)

การตักบาตรพระอุปคุตที่ประจวบที่เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2552 ในระยะแรกมีเพียงกลุ่มลูกศิษย์ของพระอาจารย์ทองสุขเพียงไม่กี่คน แต่จากศรัทธาของคนกลุ่มนี้ทำให้มีการเผยแพร่เรื่องราวของพระอรหันต์อุปคุตในฐานะผู้รักษาพระพุทธศาสนา 5,000 ปีและผู้ปราบพญามารอย่างต่อเนื่อง โดยนายอานูภาพ พูลสวัสดิ์ซึ่งได้บอกเล่าประวัติและความสำคัญของพระอุปคุตให้แก่ประชาชนที่มาใช้บริการที่ศูนย์บริการสุขภาพประชาชน องค์การบริหารส่วนจังหวัดประจวบฯ จนทำให้มีผู้สนใจและศรัทธาในองค์พระอุปคุตมากขึ้น แม้ว่าชาวประจวบทั่วไปจะไม่รู้จักพระอุปคุตมาก่อนแต่การเผยแพร่ความรู้อย่างต่อเนื่อง โดยที่มีการอ้างอิงประวัติพระอุปคุตในวรรณกรรม *อโศกาวทาน* และ *ปฐมสมโพธิกถา* ประกอบการเผยแพร่ความรู้ ทำให้คนทั่วไปเริ่มมีความรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์สาวกในพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ยังมีการอ้างอิงประเพณีตักบาตรพระอุปคุตซึ่งเป็นที่ยอมรับในภาคเหนือ ทำให้พระอุปคุตเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้น และสร้างความเข้าใจว่าการตักบาตรในวันเพ็ญพุธเป็นกิจกรรมที่ถวายแด่พระอุปคุตซึ่งเป็นกิจกรรมทางพุทธศาสนาที่เคยมีมาก่อนในภาคเหนือ มิใช่สิ่งที่กลุ่มเพ็ญพุธคิดขึ้นเอง ส่งผลให้ประชาชนชาวประจวบฯ ได้มาเข้าร่วมการตักบาตรพระอุปคุตในวันเพ็ญพุธมากขึ้น จากห้าสิบคนก็เพิ่มเป็นหลายร้อยคน ในที่สุดนายอานูภาพ พูลสวัสดิ์และกลุ่มเพ็ญพุธประจวบฯ จึงได้ร่วมกับนายदनัย จันท์เจ้าฉายและมูลนิธิธรรมดีจัดทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อสร้างองค์หลวงปู่อุปคุตประดิษฐาน ณ เมืองประจวบในปี พ.ศ. 2554 ซึ่งได้เงินมากถึงหนึ่งล้านห้าแสนบาท จึงได้จัดสร้างองค์หลวงปู่อุปคุตและมณฑปและจัดสมโภชในปี พ.ศ. 2555

การตักบาตรพระอุปคุตที่จังหวัดประจวบฯ ได้พัฒนาจากกิจกรรมเฉพาะกลุ่มบุคคลไปสู่กิจกรรมระดับชุมชนผ่านการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตให้เป็นรูปธรรมผ่านสิ่งต่างๆ เช่น การสร้างองค์หลวงปู่อุปคุตไว้บริเวณชายทะเลอ่าวประจวบพร้อมป้ายจารึกประวัติ การประชาสัมพันธ์ประวัติของพระอุปคุตและกิจกรรมของกลุ่มเพ็ญพุธผ่านเว็บไซต์ www.uppakut.net ป้ายและสื่อกระจายเสียง การสร้างวัดถุณงคผลพระอุปคุตรวมถึงของที่ระลึกอื่นๆ เช่น แสตมป์พระอุปคุต เสื้อยืดกลุ่มเพ็ญพุทธ หนังสือประวัติพระอุปคุต

ภาพที่ 32 หน้าแรกของเว็บไซต์ www.uppakut.net ปี พ.ศ. 2555

กล่าวได้ว่าการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ผ่านกิจกรรมของกลุ่มเพ็ญพุธและการใช้สื่อที่ทันสมัย เช่น เว็บไซต์ ป้ายนิทรรศการ ทำให้หลวงปู่อุปัชฌาย์และกิจกรรมการตักบาตรเพ็ญพุทธที่ประจวบคีรีขันธ์เป็นที่รู้จักในวงกว้างขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะเว็บไซต์ www.uppakut.net ซึ่งจะเผยแพร่ประวัติของพระอุปัชฌาย์โดยนำมาจากคัมภีร์ *อโศกาวทาน* คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ของชาวล้านนา ตำนานการตักบาตรเป็งปู้ด ประวัติความเป็นมาของการสร้างพระอุปัชฌาย์ที่เมืองประจวบฯ และกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเพ็ญพุทธ เช่น การ ตักบาตรเพ็ญพุทธ การร่วมกันสวดมนต์ทุกวันพุทธการร่วมกันถวายพระอุปัชฌาย์แก่วัดในจังหวัดประจวบฯ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์จึงได้รับการผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลางผ่านกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่มเพ็ญพุทธที่มีบทบาทสำคัญในเผยแพร่และปลูกฝังศรัทธาที่ต่อพระอุปัชฌาย์ทั้งในพื้นที่จังหวัดประจวบและในพื้นที่ไร้พรมแดนในโลกอินเทอร์เน็ต ทำให้หลวงปู่อุปัชฌาย์ที่เมืองประจวบฯ เป็นที่รู้จักในวงกว้างแม้ว่าจะเพิ่งดำเนินการสร้างในปี พ.ศ.2555 และทำให้ประเพณีการตักบาตรเพ็ญพุทธที่เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2552 เป็นประเพณีที่ได้รับการยอมรับและจับต้องได้จากความเชื่อมโยงกับหลวงปู่อุปัชฌาย์ซึ่งเป็นที่นับถือสักการะของคนประจวบฯ

5.2.1.3 การตักบาตรพระอุปัชฌาย์เที่ยงคืนที่จังหวัดนนทบุรี

วัดตึกในตำบลบางไผ่ อำเภอมะนัง จังหวัดนนทบุรีเป็นวัดที่ประกาศตัวว่าเป็นวัดแรกของภาคกลางที่ได้จัดงาน “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์เที่ยงคืน” เช่นเดียวกับภาคเหนือ ผู้วิจัยได้ไปเก็บข้อมูลงานตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดตึก จังหวัดนนทบุรีเมื่อวันที่ 20 - 21 สิงหาคม 2556 โดยที่ปีนี้เป็นการจัดงานครั้งที่ 4 แล้ว หลังจากจัดงานครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2554

กิจกรรมการตักบาตรเที่ยงคืนของวัดตึกในปี 2556 นี้เริ่มต้นจากการบวชสามเณรอุปัชฌาย์ 35 รูปในช่วงกลางวันของวันอังคารที่ 20 สิงหาคม เพื่อให้สามเณรบิณฑบาตรร่วมกับพระภิกษุในเวลาเที่ยงคืน โดยมีพิธีปลงผมสามเณรเวลา 10.00 น. และมีพิธีบวชเวลา 15.00 น. เด็กที่ร่วมบวชสามเณร

นี้ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนโรงเรียนวัดตึก และมีอายุตั้งแต่ 4 ปีขึ้นไป เด็กที่เล็กมากจะมีผู้ปกครองเป็นผู้เลี้ยงคอยดูแล เนื่องจากบางคนยังไม่สามารถประกอบบาตรได้ตลอดเวลา แต่ตัวเด็กและบิดามารดาประสงค์ที่จะร่วมบวชในวาระพิเศษคือวันเพ็ญพุธ สามเณรเหล่านี้จะบวชเพียง 1 วันเพื่อออกบิณฑบาตในวันเพ็ญพุธ แล้วจะสึกในวันรุ่งขึ้น

การบวชสามเณรอุปัฏฐกเป็นกิจกรรมที่ผู้จัดงานตักบาตรเที่ยงคืนวัดตึกให้ความสำคัญมาก เพราะถือว่าสอดคล้องกับตำนานทางภาคเหนือที่ว่าพระอุปัฏฐกจะจำแลงกายเป็นสามเณรน้อยขึ้นมาบิณฑบาตโปรดสัตว์ในวันเป็งปู้ด (เพ็ญพุธ) ผู้ใดได้ตักบาตรสามเณรอุปัฏฐกจึงเหมือนกับได้ตักบาตรกับองค์พระอุปัฏฐก ตลอดงานพิธีกรรมักเน้นย้ำว่าการได้ตักบาตรกับสามเณรอุปัฏฐกมีอานิสงส์มากเพราะเป็นสามเณรที่บริสุทธิ์ เพิ่งบวชใหม่ยังไม่เคยทำบาป เจ้าภาพที่ร่วมบวชสามเณรทั้ง 35 รูปจะได้รับการสวดมนต์ปิดเป่าเคราะห์ร้ายจากสามเณร และในเวลา 22.00 น. ยังได้มีการเทศนาธรรมของสามเณรอุปัฏฐก โดยปีนี้ได้เทศน์เรื่องประวัติสมเด็จพระปฐมบรม อานิสงส์การสร้างพระซำระหนี่สงฆ์ และประวัติพระมหาอุปัฏฐก การตักบาตรพระอุปัฏฐกของวัดตึกจึงให้ความสำคัญกับกิจกรรมของสามเณรอุปัฏฐกมาก

นอกจากกิจกรรมการบวชสามเณรอุปัฏฐกและการตักบาตรเที่ยงคืนในวันเพ็ญพุธแล้ว ในวันดังกล่าววัดตึกยังได้จัดพิธีสมโภชสมเด็จพระปฐมองค์ที่ 1 และทำพิธีหล่อสมเด็จพระปฐมองค์ที่ 2 ของวัดด้วย ทำให้มีกิจกรรมบุญอย่างหลากหลายในวันดังกล่าว นอกจากนี้วัดตึกกำลังสร้างวิหารพระอุปัฏฐกที่กำหนดจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2557 และได้เปิดให้ประชาชนร่วมทำบุญบริจาคเงินเพื่อสมทบทุนการก่อสร้างวิหารดังกล่าวเพื่อจะได้นำพระอุปัฏฐกที่ทางวัดได้หล่อไปแล้วก่อนหน้านี้มาประดิษฐาน ณ วิหารดังกล่าว

การจัดงานตักบาตรเที่ยงคืนของวัดตึกเป็นกิจกรรมที่เกิดจากความร่วมมือของวัด ชุมชนและโรงเรียน ดังที่จะเห็นว่าสามเณรอุปัฏฐกส่วนใหญ่ก็เป็นนักเรียนโรงเรียนวัดตึก ส่วนผู้ริเริ่มการจัดงานตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดตึกคือ มยุรพัชร อัมพรตและจักรี อัมพรตซึ่งประทับใจการตักบาตรเที่ยงคืนทางภาคเหนือจนต้องการนำมาจัดขึ้นที่วัดบ้านเกิดเพื่อให้วัดตึกเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่คนรู้จัก จุดประสงค์หลักก็คือต้องการหล่อหลอมคนภาคกลางที่บูชาพระอุปัฏฐกให้มาร่วมกันตักบาตรเพ็ญพุธที่วัดตึก ไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปภาคเหนือ ซึ่งจะทำให้ประหยัดเวลา สะดวก และเดินทางได้ง่ายด้วย ในปี พ.ศ. 2554 ได้มีการหล่อพระอุปัฏฐกประดิษฐานที่วัดตึกเพื่อให้เป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชน และเป็นปีแรกที่มีการตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดตึก แม้ในระยะแรกพระอุปัฏฐกจะยังไม่เป็นที่รู้จักของชุมชน แต่ฝ่ายผู้จัดงานได้เน้นการอธิบายให้ข้อมูลประวัติของพระอุปัฏฐกอย่างต่อเนื่อง เมื่อจัดงานตักบาตรเที่ยงคืน แต่ครั้งก็มีการประชาสัมพันธ์ประวัติของพระอุปัฏฐกตลอดเวลา รวมถึงมีการแห่พระอุปัฏฐกและสามเณรอุปัฏฐกแบบลำนานาจากทำนายนันทมาที่วัดเพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนมาร่วมงาน แต่ในปี 2556 นี้ต้องตัดการแห่จากทำนายนันทเพราะมีกิจกรรมการหล่อพระที่วัด ทำให้ไม่สามารถจัดกิจกรรม

ได้หลายอย่างพร้อมกัน แต่เนื่องจากวัดตึกได้จัดงานตักบาตรเที่ยงคืน ต่อเนื่องมาเป็นครั้งที่ 4 แล้วทำให้เริ่มเป็นที่รู้จักของชุมชนและบุคคลทั่วไป (จักรี อัมพรต, 20 สิงหาคม 2556: สัมภาษณ์)

ก่อนที่จะถึงการตักบาตรพระอุปัศฺต ในเวลาหลังเที่ยงคืนนั้น โฆษกประจำวัดจะเล่าประวัติของพระ อุปัศฺตเป็นระยะตั้งแต่ช่วงเวลากลางวัน โดยกล่าวถึงประวัติของพระอุปัศฺตใน *อโศกาวทาน* ที่ท่านเป็นลูกของพ่อค่าน้ำหอมชาวเมืองมธฺรราชซึ่งถือว่าเรื่องราวของพระอุปัศฺตมีความเก่าแก่นับ 2,000 ปี ประวัติการปราบมารในงานฉลองพระธาตุที่พระเจ้าอโศกมหาราชจัดขึ้นตามที่ปรากฏใน *ปฐมสมโพธิกถา* ประวัติการพบสามเณรลึกลับในวันเป็งปืดของภาคเหนืออันทำให้ผู้ที่ได้ตักบาตรพระอุปัศฺตจะมีโชคลาภและอานิสงส์มาก นอกจากนี้ยังมีการอ้างอิงถึงประเพณีการตักบาตรเป็งปืดของวัดอุปัศฺตในภาคเหนือว่ามีมานานกว่า 250 ปี และเน้นย้ำว่าการ “ตักบาตรพระอุปัศฺต” นั้นไม่ว่าอยู่ที่ไหนก็สามารถทำได้ ดังที่วัดตึกได้จัดงานตักบาตรพระอุปัศฺตในวันเพ็ญพุธขึ้น และได้มีการบวชสามเณร อุปัศฺตให้มาบิณฑบาตซึ่งตรงกับตำนานที่กล่าวถึงพระอุปัศฺตจำแลงกายเป็นสามเณรขึ้นมาบิณฑบาตในวันเพ็ญพุธ โดยพิธีกรของงานได้เน้นย้ำว่าผู้ใดได้ใส่บาตรสามเณรอุปัศฺต หรือได้บูชาสรรเสริญพระคุณความดีของหลวงปู่อุปัศฺตมหาเถระผู้รักษาพระศาสนาจะได้รับอานิสงส์การบูชาพระอุปัศฺต ดังนี้

1. จะเป็นสิริมงคลชุ่มเย็นตลอดไป
2. ป้องกันวิบัติภัยแคล้วคลาดจากอันตรายต่างๆ ทั้งหลาย
3. เป็นผู้ชนะมารและศัตรูที่จะมาปองร้ายเราทั้งสิบทิศ
4. เป็นผู้มีอำนาจวาสนา ไม่มีใครมาข่มเหงรังแก
5. เป็นที่เคารพนับถือและเกรงกลัวของคนทั้งหลาย
6. เป็นผู้กินไม่หมด มีโชคลาภอยู่ตลอดเหมือนพระอุปัศฺตล้างบาตร

(ข้อมูลภาคสนาม, 20 สิงหาคม 2556)

นอกจากนี้พิธีกรประจำงานยังได้นำประวัติของพระอุปัศฺตที่ตีพิมพ์ในเอกสารอื่นๆ คือหนังสือเรื่อง **พระอุปัศฺต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ของสำนักพิมพ์อมรินทร์มาอ่านให้ประชาชนในงานฟังด้วย ผู้ที่มาร่วมกิจกรรมที่วัดจึงจะได้ฟังประวัติความเป็นมาของพระอุปัศฺตอย่างต่อเนื่อง สลับกับการประชาสัมพันธ์เรื่องกำหนดการการสร้างและสมโภชถาวรวัตถุต่างๆ ของวัด รวมถึงการเน้นว่าวัดตึกเป็นวัดภาคกลางที่จัดตักบาตรพระอุปัศฺตเป็นครั้งแรกของประเทศไทย และการอ้างอิงเหตุอัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในวันตักบาตรพระอุปัศฺตของวัดตึกสองครั้งที่ผ่านมาซึ่งมีพระจันทร์ทรงกลดในเวลา 24.00 น. สลับกับการอ้างอิงถึงประเพณี ตักบาตรเป็งปืดในภาคเหนือว่าเป็นประเพณีเก่าแก่กว่า 200 ปีที่เชื่อว่าพระอุปัศฺตจะขึ้นจากสะดือทะเลขึ้นมารับบาตร เรียกว่า

“ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน” วันเพ็ญพุธ และเน้นอานิสงส์การตักบาตรพระอุปัศฺตว่าจะบันดาลโชค
ลาภ สติปัญญา และทำให้ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง ตัวอย่างเช่น

ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนหรือตักบาตรพระอุปัศฺตในทุกวันขึ้น 15 ค่ำที่ตรงกับวันพุธ
เรียกว่าเพ็ญพุธ ตามคติความเชื่อที่ว่าใครได้ตักบาตรพระอุปัศฺตแล้วจะหายจากโรคภัยไข้เจ็บ
มีสติปัญญาดี มีโชคลาภ ขจัดภัยอันตรายและชนะอุปสรรคทั้งปวงได้ ดังที่ท่านได้ปราบพญา
มารนั่นเอง ไม่ว่าเรื่องราวของพระอุปัศฺตจะเป็นเรื่องจริงหรือเรื่องในตำนานก็ตาม เชื่อว่าท่าน
เป็นผู้ที่จะช่วยคุ้มครองและรักษาพระพุทธศาสนาไปครบ 5,000 ปี วัดติกเป็นวัดแรกในภาค
กลางที่นำพระอุปัศฺตมาประดิษฐานที่วิหารที่กำลังก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ...วัดติกเป็นวัดแรก
ในประเทศไทยที่นำพระอุปัศฺตมาในภาคกลาง พระอุปัศฺตหลายคนอาจไม่คุ้นหูหรือได้ยินเป็น
ครั้งแรก แต่สำหรับทางสงฆ์หรือทางศรีลังกา พม่า ไทใหญ่ มอญ เขมร ลาว ล้านนา หรือ
แม้แต่ชาวอีสานรุ่นก่อนๆ ต่างก็รู้จักพระอุปัศฺตมหาเถระเป็นอย่างดี

(ข้อมูลจากภาคสนาม, 20 สิงหาคม 2556)

เมื่อจุดประสงค์ของการจัดงานตักบาตรพระอุปัศฺตที่วัดติกคือการนำประเพณีภาคเหนือมาจัด
ขึ้นในภาคกลางเพื่อดึงดูดให้คนเข้าวัดและมาร่วมทำบุญตักบาตรในวันเพ็ญพุธโดยไม่ต้องเสียเวลา
เดินทางไปภาคเหนือ รูปแบบการจัดงานจึงมีการสร้างบรรยากาศให้เหมือนการตักบาตรเป็งปู้ดใน
ภาคเหนือ คือมีการตกแต่งสถานที่สำหรับให้ประชาชนมาสักการะองค์พระอุปัศฺตให้มีบรรยากาศแบบ
ล้านนา คือประดับด้วยตุ่งและจ้อง และมีการให้ประชาชนบูชาตุ่งเพื่อนำมาถวายองค์พระอุปัศฺต ที่
สำคัญคือมีการบวชสามเณรเป็นเวลา 1 วันเพื่อให้ร่วมบิณฑบาตกับพระภิกษุสงฆ์เพื่อให้สอดคล้องกับ
ตำนานที่กล่าวว่าพระอุปัศฺตอาจปรากฏตัวในร่างพระภิกษุหรือสามเณร เนื่องจากผู้จัดงานต้องการจะ
จำลองประเพณีให้ตรงกับภาคเหนือให้มากที่สุด (จักรี อัมพรต, 20 สิงหาคม 2556: สัมภาษณ์)

ส่วนช่วงเวลาตักบาตรก็ตรงกับภาคเหนือคือหลังเที่ยงคืนวันอังคารที่เข้าสู่เช้ามีดวันเพ็ญพุธ
แต่ได้เจาะจงช่วงเวลาเฉพาะมากขึ้นว่าเป็น “การตักบาตรเที่ยงคืน” โดยเมื่อถึงเวลา 24.00 น.พิธีกรก็
นิมนต์พระภิกษุสามเณรลงจากศาลาเดินบิณฑบาตไปเป็นแถวโตะที่ประชาชนเตรียมข้าวสาร
อาหารแห้งไว้ โดยปีพ.ศ. 2556 มีภิกษุและสามเณรประมาณ 50 รูป ช่วงเวลาพิเศษของการตักบาตร
พระอุปัศฺตที่วัดติกจึงเคลื่อนจากวันเพ็ญพุธมาเจาะจงว่าเป็นเวลาเที่ยงคืนซึ่งเป็นช่วงรอยต่อของวัน
อังคารและวันพุธ และดูเหมือนว่าชื่อ “การตักบาตรเที่ยงคืน” จะเป็นชื่อที่สื่อให้พุทธศาสนิกชน
ภาคกลางเข้าใจง่ายและเป็นที่ยอมรับมากกว่าชื่อ “การตักบาตรเป็งปู้ด”

ภาพที่ 33 พิธีบวชสามเณรอุปคุตเพื่อให้สามเณรร่วมบิณฑบาตในงานตักบาตรพระอุปคุต

สิ่งที่แตกต่างไปจากภาคเหนือคือการเพิ่มพิธีบวชเณรเฉพาะกิจเพื่อรับบาตรในวันเพ็ญพุธซึ่งไม่มีในภาคเหนือ และผู้จัดเองก็ให้ความสำคัญกับกิจกรรมนี้จนกล่าวว่าผู้ปกครองบางคนที่อยู่เชียงใหม่ได้พาบุตรหลานมาบวชที่วัดตึกเนื่องจากต้องการให้บุตรหลานได้มีส่วนร่วมในงานบุญนี้ (จักรี อัมพรต, 20 สิงหาคม 2556: สัมภาษณ์) นอกจากนี้พิธีสงฆ์และการเทศนาธรรมพระอุปคุตก่อนการตักบาตรเป็งปูดซึ่งนิยมปฏิบัติกันในภาคเหนือ ก็ได้ปรับเปลี่ยนให้เป็นกิจกรรมของสามเณรบวชใหม่ ดังการกำหนดให้สามเณรอุปคุตเทศน์ธรรมประวัติพระอุปคุต และการสวดบทคาถาโพธิบาทกับมงคลจักรวาล 8 ทิศอวยพรและสะเดาะเคราะห์ให้แก่เจ้าภาพบวชสามเณร โดยตลอดเวลาพิธีกรจะเรียกว่าสามเณรทั้ง 35 รูปว่าสามเณรอุปคุต แม้ว่าสามเณรส่วนใหญ่จะมีกิริยาชุกชอนตามวัยและสวดมนต์ไม่คล่องนัก แต่ผู้ที่ไปร่วมงานก็เอ็นดูความไร้เดียงสาของสามเณรและให้ความสนใจสามเณรบางรูปที่มีกิริยาน่ารักซึ่งเคยบวชในงานตักบาตรครั้งก่อนและมีรูปปรากฏในป้ายงานตักบาตรของวัดสามเณรอุปคุตจึงมีบทบาทสำคัญในการตักบาตรพระอุปคุตที่วัดตึก

กล่าวได้ว่ากิจกรรมของสามเณรอุปคุตดึงดูดความสนใจของผู้ที่มาร่วมงานอย่างมาก และผู้ปกครองของนักเรียนโรงเรียนวัดตึกก็เริ่มนิยมให้บุตรหลานร่วมบวชสามเณรมากขึ้นจาก 15 คนในปีก่อน ได้เพิ่มจำนวนเป็น 35 คนในปี 2556 นอกจากสามเณรที่เป็นนักเรียนโรงเรียนวัดตึกแล้วยังมีผู้ปกครองที่รู้จักกับผู้จัดงานนำบุตรหลานมาร่วมบวชเณรด้วย โดยบางคนก็บูชาพระบัวเข็มอยู่ก่อนแล้วเมื่อทราบจากผู้จัดงานว่าพระบัวเข็มเป็นองค์เดียวกับพระอุปคุต และมีการจัดงานตักบาตรพระอุปคุตในภาคกลางจึงสนใจที่จะมาร่วมงาน (ณภัสสร เจริญสุขชนพนนท์, 20 สิงหาคม 2556: สัมภาษณ์)

ผู้ที่มาร่วมงานตักบาตรเที่ยงคืนที่วัดตึกส่วนมากจะทยอยมาร่วมงานกันตั้งแต่เวลา 20.00 น. โดยหลายคนได้นำพระอุปคุตจากบ้านของตนมาที่วัดด้วย บางคนเคยไป “งานตักบาตรเป็งปูด” ที่ภาคเหนือแล้ว เมื่อทราบว่ามีการจัดงานในภาคกลางจึงได้มาร่วมงานหลายครั้งแล้วเพราะไม่สะดวกที่

จะไปตักบาตรเป็งปู้ดที่ภาคเหนือ และได้ชวนเพื่อนมาร่วมทำบุญด้วย อีกทั้งวัดตึกก็มีการประชาสัมพันธ์ทั้งการติดป้ายประชาสัมพันธ์ การกระจายเสียง และการลงข่าวทางอินเทอร์เน็ตทำให้การตักบาตรเที่ยงคืนของวัดตึกเป็นที่รู้จักมากขึ้นจนมีผู้มาร่วมงานหลายร้อยคน แม้ว่าวัดตึกจะอยู่ลึกและห่างไกลจากถนนสายหลักก็ตาม

การใช้สื่อประชาสัมพันธ์เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างพื้นที่ให้แก่ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในความรู้ของคณาจารย์ ดังที่ในระยะแรกผู้จัดงานได้มีการจัดขบวนแห่พระอุปัชฌ์และสามเณรอุปัชฌ์แบบล้านนาไปรอบตัวเมืองนันทบุรี โดยเลือกจุดสำคัญคือบริเวณท่าน้ำนนท์ซึ่งเป็นบริเวณที่คนพลุกพล่านและสัญจรไปมา พร้อมทั้งใช้รถกระจายเสียงเล่าตำนานและความเป็นมาของวันเป็งปู้ด ส่วนในวันตักบาตรพระอุปัชฌ์ก็มีพิธีกรที่เล่าประวัติของพระอุปัชฌ์ พร้อมด้วยอานิสสงส์ของการได้ทำบุญกับพระอุปัชฌ์ ด้วยปัจจัยต่างๆเหล่านี้จึงส่งผลให้ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ซึ่งเป็นประเพณีที่แปลกและมาจากต่างถิ่นสามารถจะมีชีวิตอยู่ในพื้นที่ภาคกลางในฐานะประเพณีที่แปลกและเป็นเอกลักษณ์ ทั้งยังได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนไม่แตกต่างจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ในภาคเหนือ

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ของวัดตึกจึงมีความโดดเด่นและตอบสนองความต้องการของจากพุทธศาสนิกชนภาคกลางที่ปรารถนาจะได้ทำบุญพิเศษใน “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” โดยไม่จำเป็นต้องเสียเวลาเดินทางไปถึงภาคเหนือ และยังเพิ่มทางเลือกในการท่องเที่ยวทำบุญที่มีความพิเศษ ไม่เหมือนประเพณีอื่นๆ ในภาคกลาง และสามารถตอบสนองวิถีชีวิตของคนภาคกลางที่ต้องการสิ่งที่พิเศษ มีสีสันแต่สะดวกสบายและไม่เสียเวลาอย่างครบถ้วน

เมื่อเปรียบเทียบประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์ทั้งสามพื้นที่จะเห็นว่าสิ่งที่แตกต่างกันคือช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัชฌ์อันเป็นช่วงเวลาพิเศษ ซึ่งไม่ตรงกัน ในขณะที่วัดบางหญ้าแพรกจัดงานในวันพุธตอนเที่ยงคืนซึ่งเป็นคนละวันกับภาคเหนือ แต่ที่ประจวบกลับจัดงานในเวลารุ่งเช้า ส่วนวัดตึกจัดงานในคืนเดียวกับภาคเหนือ การที่เวลาจัดงานไม่สอดคล้องกันเช่นนี้อาจเป็นผลมาจากการที่ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” เป็นประเพณีใหม่ในภาคกลางซึ่งไม่มีคตินิยมเชื่อเรื่องวันเป็งปู้ดมาก่อน จึงทำให้เกิดความสับสนว่าควรจัดงานตักบาตรเวลาใด ดังที่จะเห็นว่าวัดบางหญ้าแพรกมีการกำหนดเวลาของวันเพ็ญพุธแตกต่างจากภาคเหนือ เพราะถือว่าวันใหม่เริ่มในเวลา 6 นาฬิกา การตักบาตรเพ็ญพุธจึงต้องจัดในตอนเที่ยงคืนวันพุธ ไม่ใช่วันอังคารแบบภาคเหนือ

เวลาของการตักบาตรที่แตกต่างกันทำให้เกิดความหมายที่แตกต่างกันด้วย หากเปรียบเทียบงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ระหว่างจังหวัดประจวบกับจังหวัดนันทบุรีจะเห็นความแตกต่างชัดเจน กล่าวคือการปรับเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรพระอุปัชฌ์มาเป็นเวลารุ่งเช้าของจังหวัดประจวบทำให้ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ลดความโดดเด่นลง “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่เป็นบุญพิเศษและเกิดขึ้นในช่วงเวลาพิเศษได้สูญเสียเอกลักษณ์และถูกลดทอนความหมายลงไป ทำให้กลายเป็น

ประเพณีที่คล้ายคลึงกับประเพณีอื่นๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย เมื่อความหมายของช่วงเวลาพิเศษถูกลดทอนไปจึงต้องชัดเจนด้วยการให้ความสำคัญกับหลวงปู่อุปคุต

ส่วนการจัดงานประเพณี “ตักบาตรพระอุปคุต” ของวัดตึกที่จังหวัดนนทบุรียังคงรูปแบบหลักของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือไว้ นั่นคือช่วงเวลาที่ลี้ลับและพิเศษที่เชื่อว่าพระอุปคุตจะปรากฏตัว ทั้งยังได้สร้างสรรค์องค์ประกอบสำคัญเพิ่มเติมจากรูปแบบเดิม คือการเพิ่มสามเณรอุปคุตให้สอดคล้องกับตำนาน “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ที่จังหวัดนนทบุรีจึงยังคงรักษาเอกลักษณ์ของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ และยังได้เน้นความหมายของประเพณีดังกล่าวคือความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตให้โดดเด่นยิ่งขึ้นผ่านการบิณฑบาตของสามเณรอุปคุตที่สอดคล้องกับตำนานพระอุปคุตบันดาลโชคของภาคเหนือ

“ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ นนทบุรี และสมุทรสาครแม้จะมีต้นแบบมาจากตำนานพระอุปคุตและ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของภาคเหนือเหมือนกัน แต่ก็มีรายละเอียดต่างกัน ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 30 เปรียบเทียบประเพณีตักบาตรเป็งปูดของภาคเหนือกับประเพณีตักบาตรพระอุปคุตของภาคกลาง

องค์ประกอบ/ พื้นที่	เชียงใหม่	เชียงราย	สมุทรสาคร	ประจวบฯ	นนทบุรี
การเรียกชื่อ ประเพณี	ประเพณีตัก บาตรเป็งปูด	ประเพณีตัก บาตรเป็งปูด	ตักบาตรเที่ยง คืน วันพระอุป คุตอรหันต์	ประเพณีตัก บาตรเพ็ญพุธ	พิธีใส่บาตรพระ อุปคุตมหาเถระ (เพ็ญพุธ)/พิธีใส่ บาตรพระอุปคุต เที่ยงคืน
ผู้ริเริ่มจัดงาน	เจ้าอาวาสวัด อุปคุต	วัดมิ่งเมือง ร่วมกับเทศบาล นครเชียงราย	เจ้าอาวาสวัด บางหญ้าแพรก	คุณอนุภาพ พูลสวัสดิ์ และ กลุ่มเพ็ญพุธ ประจวบฯ	คุณมยุรี อัมพร และคุณจักรี อัม พรต
ช่วงเวลาที่เกิด รูปแบบงานใน ปัจจุบัน	สมัยเจ้าอาวาส รูปปัจจุบัน (ประมาณพ.ศ. 2541)	รูปแบบปัจจุบัน ริเริ่มประมาณปี พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2551	พ.ศ. 2552	พ.ศ. 2554

องค์ประกอบ/ พื้นที่	เชียงใหม่	เชียงราย	สมุทรสาคร	ประจวบฯ	นนทบุรี
จุดประสงค์ การจัดงาน	เพื่อสืบสาน ประเพณีตัก บาตรเป็งปูด ของวัดอุปกุด	เพื่อฟื้นฟูและ สืบสานประเพณี ตักบาตรเป็งปูด	เพื่อฟื้นฟู ประเพณี เกี่ยวกับพระอุ คุดซึ่งชาวมอญ นับถือ	เพื่อถวายเป็น พุทธบูชา ธรรม บูชา สังฆบูชา และถวายองค์ พระอุปกุด	เพื่อให้วัดตัก เป็นที่รู้จักใน ฐานะวัดแรก ของภาคกลางที่ จัดพิธีตักบาตร พระอุปกุดใน ภาคกลาง
สถานที่	ภายในบริเวณ วัดอุปกุด	หน้าวัดมิ่งเมือง ไปตามถนน บรรพตปรการ	ภายในบริเวณ วัดบางหญ้า แพรก	ถนนเลียบทะเล ใกล้มณฑลพหลวง ปูอุปกุด	ภายในบริเวณ วัดตัก
พิธีกรรม	-การถวายข้าว มธูปายาสพระ อุปกุดในช่วง เย็น - เวลา 23.00 น. เริ่มพิธีสงฆ์ บูชาพระ รัตนตรัยและ บูชาพระอุปกุด พระสงฆ์เจริญ พุทธมนต์ รับ ศีล แม่เมตตา -พระสงฆ์ เทศนาธรรม ประวัติ พระอุปกุด -พระภิกษุสงฆ์ และสามเณร ออกจากวิหาร ไปบิณฑบาต เมื่อเข้าสู่วัน เพ็ญพุธ	-ชั ว ง บ ่า ย ประ ก อบ พิธี อาราธนาพระ อุปกุดขึ้นจาก แม่น้ำกกและตั้ง ขบวนแห่มาที่วัด มิ่งเมือง -ช่วงค่ำ พิธีสงฆ์ สวดเบิกแบบ ล้านนาโบราณ บู ช า พ ร ะ รัตนตรัยและ พระ อุปกุด -พระสงฆ์เทศ ธรรมประวัติ พระอุปกุด - พระภิกษุสงฆ์ สามเณรออก จากวัดมิ่งเมือง ไปบิณฑบาตเมื่อ เข้าสู่วันเพ็ญ พุธ	-22.00 น.พิธี สงฆ์ หลังจาก นั้นให้ถวายพาน ครุหน้าองค์พระ อุปกุด -24.00 น. พ ร ะ ส ง ฆ์ บิณฑบาตเป็น แถวบริเวณลาน วัด	- ตอน 5.00 น. พระสงฆ์เจริญ พุทธมนต์ -พระสงฆ์นำสวด มนต์อุปปาตะ สันติประมาณ 1 ชั่วโมง - 6.00 น.นิมนต์ พ ร ะ ส ง ฆ์ ไป บิณฑบาต บริเวณถนน เลียบชายทะเล	-10.00 น. พิธี ปลงผมสามเณร อุปกุด -15.00 น. พิธี บวชสามเณร อุปกุด 35 รูป (19.30 น. มีพิธี บวงสรวง -พิธีสมโภช สมเด็จพระองค์ปฐม องค์ที่ 1 และ หล่อสมเด็จพระองค์ ปฐมองค์ที่ 2) -22.00 น. สามเณรอุปกุด เทศนาธรรม -23.00 น. สามเณรอุปกุด ให้พรและ สะเดาะเคราะห์ -24.00 น.ภิกษุ และสามเณร บิณฑบาต

องค์ประกอบ/ พื้นที่	เชียงใหม่	เชียงราย	สมุทรสาคร	ประจวบฯ	นนทบุรี
ช่วงเวลา บิณฑบาต	เมื่อพ้นเที่ยงคืน ของวันอังคาร อย่างเข้าสู่เช้ามีด วันเพ็ญพุธแล้ว	เมื่อพ้นเที่ยงคืน ของวันอังคารอย่าง เข้าสู่เช้ามีดวัน เพ็ญพุธแล้ว	24.00 น.ของวัน พุธ	เวลา 6.00 น.เมื่อ พระอาทิตย์ขึ้น แล้ว	เวลา 24.00 น. ของวันอังคาร
ผู้ที่มารับบาตร	ภิกษุและ สามเณร	ภิกษุและ สามเณร	พระภิกษุ	พระภิกษุ	ภิกษุและ สามเณร
ประชาชนที่มา ตักบาตร	คนเชียงใหม่และ นักท่องเที่ยว	คนเชียงรายและ นักท่องเที่ยว	คนสมุทรสาคร กรุงเทพ และผู้ที่ ศรัทธา พระอุปัศ	กลุ่มเพ็ญพุธ ประจวบและผู้ที่ สนใจ	ผู้ที่อาศัยอยู่ใน บริเวณใกล้เคียง และผู้ที่ศรัทธา พระอุปัศ
สัญลักษณ์ที่สื่อ ความหมายถึง พระอุปัศใน ประเพณีตัก บาตรพระอุปั ศ	-สถานที่จัด ภายในวัดอุปัศ -การนำองค์พระ อุปัศปางต่างๆ มาให้สักการบูชา -การเล่าตำนาน พระอุปัศและ อานิสงส์การตัก บาตรคืนเป็งปูด ในบริเวณวัด -การบิณฑบาต ของภิกษุ สามเณร วัดอุปัศ	-การจัดพิธี อาราธนาพระอุปั ศขึ้นจากน้ำ -การแห่พระ อุปัศเข้าเมือง -การนำองค์พระ อุปัศมาให้ สักการบูชา -การเล่าตำนาน พระอุปัศและ อานิสงส์การตัก บาตรเป็งปูด ภายในวัดและ ผ่านรถกระจาย เสียง -การจัดชบวน บิณฑบาตนำด้วย องค์พระ อุปัศและบาตร พระอุปัศ ตาม ด้วยแถวพระภิกษุ และสามเณร	- การเรียกชื่อวัน ตักบาตรว่า “วัน พระอุปัศ อรหันต์” -การถวายพานครุ พระอุปัศ -การนำรถขบวน ประดิษฐานพระ อุปัศนำขบวน พระภิกษุ บิณฑบาต	-การตั้งชื่อกลุ่มว่า กลุ่มเพ็ญพุธ ประจวบฯ - การสวมเสื้อ กลุ่มเพ็ญพุทธ - การจัดงาน บริเวณมณฑป พระอุปัศที่สร้าง ขึ้นใน บริเวณ สวนสาธารณะ และการนำพระ อุปัศมาให้ สักการบูชา - การเล่าตำนาน พระอุปัศและวัน เพ็ญพุทธ - เรื่องเล่า เกี่ยวกับอ่าว ประจวบสถานที่ สร้างมณฑปพระ อุปัศว่าคือสะดือ ทะเล	-การจัดพิธีบวช สามเณรอุปัศ 1 วันเพื่อรับบาตร ในวันเพ็ญพุทธ - การจัดสถาน ประดิษฐานองค์ พระอุปัศที่หล่อ ขึ้นที่วัดตึกและ การตกแต่ง สถานที่แบบ ล้านนา -การสร้างวิหาร พระอุปัศ -การเทศนาธรรม ประวัติพระอุปัศ โดยสามเณร อุปัศ - สามเณรอุปัศ ให้พร -การเล่าตำนาน ภายในวัดผ่าน พิธีกร

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺต” ซึ่งถูกนำมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลางจึงมีทั้งลักษณะร่วมและลักษณะที่แตกต่างจากภาคเหนือ อันเป็นผลมาจากการที่ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺต” เป็นประเพณีใหม่ในพื้นที่ภาคกลาง การหยิบยืมประเพณีของท้องถิ่นอื่นมาผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่จึงทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบของประเพณีใหม่ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมหลักในพื้นที่ใหม่

5.2.2 การผลิตซ้ำคติพระอุปัศฺตปราบมารผ่านการสร้างองค์พระอุปัศฺตป้องกันภัยในพื้นที่ภาคกลาง

ตำนานพระอุปัศฺตที่แพร่หลายในภาคเหนือและอีสานกล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัศฺตที่สามารถปราบพญามารที่มาก่อวณงานบุญที่พระเจ้าอโศกมหาราชจัดขึ้น ไม่ว่าจะพญามารจะบันดาลพายุฝนหรืออาวุธต่างๆ ให้ตกลงมาแต่พระอุปัศฺตก็ป้องกันได้ทุกครั้ง จนในที่สุดพระอุปัศฺตก็ผูกमारเอาไว้ที่ภูเขาแห่งหนึ่งจนเสร็จสิ้นงานบุญ พญามารก็ละพศและยอมรับอำนาจของพระอุปัศฺต ด้วยเหตุนี้เมื่อคนเหนือและอีสานจะจัดงานบุญต่างๆ จึงต้องมีพิธีอัญเชิญพระอุปัศฺตก่อนจัดงาน เพราะเชื่อกันว่าพระอุปัศฺตจะป้องกันไม่ให้มีอุปสรรคในการจัดงาน ที่สำคัญคือจะป้องกันไม่ให้ฝนตกอันจะทำให้งานเสียหาย นอกจากนี้วัดต่างๆ ในภาคเหนือยังมีความนิยมที่จะสร้างหอพระอุปัศฺตแบบถาวรประจำไว้ในวัดด้วย

ในปัจจุบันพบว่าการสร้างพระอุปัศฺตและหอพระอุปัศฺตประจำเมืองเพื่อป้องกันภัยอันตรายและอุปสรรคต่างๆ ขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง โดยมีลักษณะคล้ายหอพระอุปัศฺตในภาคเหนือ หากแต่อยู่ในบริเวณชายทะเล มิได้สร้างในพื้นที่วัด การสร้างพระอุปัศฺตป้องกันภัยนี้เกิดขึ้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยมีการสร้างพระอุปัศฺตและมณฑปพระอุปัศฺตในบริเวณสวนสาธารณะเทศบาลเมืองประจวบซึ่งอยู่ริมทะเลอ่าวประจวบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อขออำนาจองค์พระอุปัศฺตป้องกันภัยอันตรายต่างๆ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติที่ทวีความรุนแรงขึ้นในปัจจุบัน ดังที่นายอนุภาพ พูลสวัสดิ์ ผู้ประสานงานกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบเล่าถึงเหตุผลหนึ่งที่มีการสร้างองค์ “หลวงปู่อุปัศฺต” ประจำเมืองประจวบว่า

ตั้งกลุ่มเพ็ญพุทธนี้ปี 53 เพราะว่ามีตักบาตรก่อน ผมประชาสัมพันธ์ก่อน การสร้างหลวงปู่เพ็ญเมื่อปี 54 มันอาจจะเกี่ยวตรงนี้ด้วยว่าในตำนานบอกว่าหลวงปู่นี้เป็นพระที่มีอิทธิฤทธิ์คุ้มครองภัยพิบัติ ช่วงปี 54 55 56 นี้ส่วนมากเราก็รู้ใช่ไหมว่าคำพยากรณ์โลกหรือจะเป็นนาซ่าอะไรก็แล้วแต่มันค่อนข้างจะมีภัยธรรมชาติเยอะ นั่นแหละ แล้วพอไปถามครูบาอาจารย์สายป่าก็ดี สายบ้านก็ดี เบอร์หนึ่งเลยจะยกว่านี่แหละองค์นี้แหละที่จะเป็นผู้คุ้มครองผู้พิทักษ์ มันก็เลยทำให้เรื่องพระอุปัศฺตในช่วงระยะนี้ฮิตมาก เหมือนยุคที่องค์พ่อจตุคามดัง

นี่ก็ออกใช้ใหม่ เพียงแต่ว่าหลวงปู่ที่ท่านมีอยู่มานานแล้วละ แต่เราเหมือนมีอะไรมาดลใจให้เรา
ต้องทำภารกิจเผยแพร่เกียรติประวัติของท่าน

(อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์)

ความเชื่อเรื่องการบูชาพระอุปัชฌาย์มีอันสืบเนื่องมาจากการปกป้องคุ้มครองภัยอันตรายต่างๆ สอดคล้อง
กับคำอธิบายในคัมภีร์หนังสือ **ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษีอภัยคุณ** ซึ่งกล่าวเชิญชวนให้
พุทธศาสนิกชนสวดคาถาพระอุปัชฌาย์ว่า “ด้วยอานุภาพแห่งการสวดพระคาถาพระอุปัชฌาย์ จะช่วยเป็น
เครื่องสงบเหตุร้าย ตลอดจนภัยพิบัติต่างๆ ที่ทั่วโลกกำลังเผชิญอยู่ รวมทั้งภัยอันเกิดจากกิเลสของ
มนุษย์ ให้บรรเทาและพินาศไป”(ประวัติองค์พระหลวงปู่ฤๅษีอภัยคุณ, 2555: คำนำ)

การสร้างพระอุปัชฌาย์ป้องกันในพื้นที่ริมชายทะเลของอำเภอเมืองประจวบคีรีขันธ์จึงเป็น
การผลิตซ้ำคติพระอุปัชฌาย์ผ่านการสร้างพระอุปัชฌาย์ป้องกันภัยในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย
ดังที่มีการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ในฐานะ “พระคุ้มกันภัยทั้งปวง” เช่น

พระอุปัชฌาย์ มีปฏิปทาดำเนินไปในทางสันโดษ มักน้อย นัยว่าท่านเนรมิตเรือนแก้วขึ้นใน
ท้องทะเลหลวง (สะดือทะเล) เข้าฌานสมาบัติเสวยวิมุตติสุขอยู่ในมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ จะ
ออกจากสมาบัติขึ้นมาบิณฑบาตในโลกมนุษย์เฉพาะในวันเพ็ญพุธ (วันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ) เวลา
เที่ยงคืน แล้วจะลงไปอยู่ประจำที่กุฏิแก้วในท้องทะเลหลวงตลอดเวลา ยามเมื่อมีเหตุเภทภัย
เกิดขึ้นในพระศาสนา หรือเมื่อมีพิธีกรรมใหญ่ๆ ท่านจึงจะขึ้นมาช่วยเหลือ พระอุปัชฌาย์จึงเป็นที่
เคารพนับถือกันว่า ท่านมีฤทธานุภาพสูง สามารถปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา และต้านภัย
พิบัติอันตรายทั้งหลายทั้งปวงได้อย่างดีเยี่ยม

(“ร่วมบุญพิธีสมโภช “พระอุปัชฌาย์,” 2555: ออนไลน์)

การสร้างพระอุปัชฌาย์ในสวนสาธารณะเทศบาลเมืองประจวบฯ ที่บริเวณชายทะเลเกิดจาก
การริเริ่มของกลุ่มเพ็ญพุธซึ่งเป็นผู้ศรัทธาพระอุปัชฌาย์ในฐานะที่เป็นพระอรหันตสาวกผู้รักษา
พระพุทธศาสนา 5,000 ปี กลุ่มเพ็ญพุธต้องการสร้างพระอุปัชฌาย์ไว้ประจำเมืองประจวบเพื่อสักการบูชา
โดยได้รับความช่วยเหลือจากนายदनัย จันท์เจ้าฉาย ประธานฝ่ายอุปถัมภ์ในการจัดทอดผ้าป่าสามัคคี
สร้างองค์พระ “หลวงปู่ฤๅษีอภัยคุณ” ของกลุ่มเพ็ญพุธ หลังจากนั้นจึงได้มีการทอดผ้าป่าสามัคคีระดมทุน
เพื่อสร้างองค์หลวงปู่ฤๅษีอภัยคุณและมณฑปขึ้น โดยนายदनัย จันท์เจ้าฉายได้เผยแพร่เรื่องราวของ
พระอุปัชฌาย์และประชาสัมพันธ์การทอดผ้าป่าสามัคคีสร้างองค์พระอุปัชฌาย์ในเว็บไซต์ของตน ดังนี้

พระอุปัชฌาย์ท่านมีปฏิปทาดำเนินไปในทางสันโดษ มัคน้อย นัยว่าท่านเนรมิต เรือนแก้ว ขึ้นในท้องทะเลหลวง(สะดือทะเล) เข้าฌานสมาบัติเสวยวิมุตติสุขอยู่ในมหาสมุทร อันกว้างใหญ่ จะออกสมาบัติขึ้นมาบิณฑบาตในโลกมนุษย์ในวันเพ็ญพุธยามเที่ยงคืน แล้วจะ ลงไปอยู่ประจำที่กุฏิแก้ว ตลอดเวลา เมื่อมีเหตุเภทภัยเกิดขึ้นในพระศาสนา หรือเมื่อมี พิธีกรรมใหญ่ๆ ท่านก็จะขึ้นมาช่วยเหลือ

ด้วยศรัทธาในฤทธาานุภาพของพระอุปัชฌาย์ ทางกลุ่มเพ็ญพุธประจวบคีรีขันธ์ และ เทศบาลเมืองประจวบคีรีขันธ์ จึงได้ร่วมกันจัดตั้งกองผ้าป่าสามัคคีขึ้น เพื่อนำจตุปัจจัยเป็น กองทุนจัดสร้างองค์พระหลวงปู่อุปัชฌาย์และศาลาประดิษฐาน ไว้บริเวณหน้าเทศบาลเมือง ประจวบคีรีขันธ์ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล ส่งเสริมประเพณีการตักบาตรเพ็ญพุธ และ เป็นที่สักการบูชา ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ทั้งชาวประจวบคีรีขันธ์และประชาชน ทั่วไป

ทั้งนี้ เนื่องจากการจัดสร้างดังกล่าวไม่ได้ใช้งบประมาณจากทางราชการ จึงได้เชิญ ชวนผู้ที่มีจิตศรัทธาร่วมทำบุญตามกำลังศรัทธา ซึ่งจะมีการถวายผ้าป่าสามัคคีในวันเสาร์ที่ 28 พฤษภาคม 2554

("ชวนคนไทยร่วมบุญสร้าง "พระอุปัชฌาย์" พร้อมรักษาศิลหัตถ์ถวายเป็นพุทธบูชา ", 2555: ออนไลน์)

กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์มีฤทธาานุภาพที่จะปกป้องรักษาประเทศไทยให้รอดพ้นจาก ภัยอันตรายต่างๆ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติต่างๆ ที่สร้างความเสียหายอย่างมากทั้งในระดับโลกและ ประเทศไทย อีกทั้งการสร้างพระอุปัชฌาย์บริเวณชายทะเลอ่าวประจวบก็ยิ่งสอดคล้องกับที่อยู่ของพระ อุปัชฌาย์ซึ่งตามตำนานกล่าวว่าอยู่ที่สะดือทะเลด้วย (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์) ความหวาดวิตกในภัยธรรมชาติต่างๆ ที่กำลังคุกคามมนุษย์ในปัจจุบัน ฤทธาานุภาพของพระอุปัชฌาย์ใน การป้องกันภัย และตำแหน่งที่เหมาะสมของชายทะเลเมืองประจวบจึงทำให้เกิดการสร้างพระอุปัชฌาย์ ขึ้นในบริเวณดังกล่าวด้วยการผลักดันของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบที่นำโดยนายอนุภาพ พูลสวัสดิ์ และ การช่วยเหลือของคณบดี จันทรเจ้าฉายทำให้การทอดผ้าป่าสามัคคีประสบความสำเร็จได้เงินถึงหนึ่งล้าน ห้าแสนบาท ทำให้สามารถสร้างพระอุปัชฌาย์และมณฑปได้โดยไม่ต้องของบจากราชการ

นอกจากนี้ยังมีภาคเอกชนที่สร้างวัดอุโมงค์พระอุปัชฌาย์ในโอกาสสมโภชพระอุปัชฌาย์และมณฑป โดยจัดทำเหรียญพระอุปัชฌาย์พิเศษ และแสตมป์พระอุปัชฌาย์พร้อมคาถาป้องกันภัยทั้งปวง และ แผ่นดินไหวเพื่อจำหน่ายนำเงินมาสมทบทุนสร้างมณฑปและกำแพงพญานาครอบมณฑปพระอุปัชฌาย์ ด้วย ("ร่วมบุญพิธีสมโภช "พระอุปัชฌาย์," 2555: ออนไลน์)

ภาพที่ 34 มณฑปหลวงปู่อุปัคุดและกำแพงนาซึ่งสร้างเสร็จสมบูรณ์และสมโภชกำแพงนาในปี พ.ศ. 2557

พระอุปัคุดที่ประดิษฐานที่เมืองประจวบนี้มีลักษณะที่ไม่เหมือนที่อื่นโดยเกิดจากการประชุมกันของกลุ่มเพ็ญพุทธที่จะสร้างพระอุปัคุดที่เป็นปางเฉพาะของเมืองประจวบ โดยปกติแล้วคนจะรู้จักพระอุปัคุดปางจกบาตร แต่กลุ่มเพ็ญพุทธต้องการสร้างองค์หลวงปู่อุปัคุดให้มีลักษณะเฉพาะที่เป็นศิลปะของจังหวัดประจวบ ในที่สุดจึงได้แบบที่ลงตัวเป็นพระภิกษูปางนั่งหัตถ์ซ้ายถือบาตร หัตถ์ขวาถือดอกบัวบานและเอียงหน้าไปทางขวา ออกแบบโดยนายวรวิทย์ ศุภจรรยาซึ่งเป็นผู้ออกแบบมณฑปอุปัคุดด้วยเช่นกัน (ประวัติองค์หลวงปู่อุปัคุดอรหันต์เจ้า, 2555: คำนำ) พระอุปัคุดของประจวบจึงมีลักษณะที่ไม่เหมือนที่อื่น ชาวประจวบเรียกว่า “หลวงปู่อุปัคุด” เพราะพระอุปัคุดมีอายุมากแล้ว ส่วนรูปพระอุปัคุดที่ถือดอกบัวบานยังมีความหมายว่าผู้กราบไหว้จะมีมรรคผลงอกเงย (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์) ส่วนมณฑปนั้นตั้งอยู่กลางสระน้ำ หันหน้าออกสู่อ่าวประจวบ

กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบและเทศบาลเมืองประจวบฯ ได้จัดงานฉลองสมโภชเบิกเนตรองค์หลวงปู่พระอุปัคุดในวันที่ 27 ตุลาคม 2555 ผู้วิจัยได้เข้าร่วมงานดังกล่าวและพบว่าตัวมณฑปหลวงปู่อุปัคุดนั้นหันหน้าออกสู่ทะเลอ่าวประจวบตรงกับบริเวณสะพานปลาซึ่งกำลังพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวรอบๆ มีการปรับภูมิทัศน์ให้สวยงาม มณฑปหลวงปู่อุปัคุดตั้งอยู่บนฐานบัวมีสระน้ำล้อมรอบสอดคล้องกับตำนาน รอบมณฑปกำลังก่อสร้างกำแพงพญานาค และมีป้ายจารึกพุทธทำนายเกี่ยวกับกสิยุคหลังช่วงกึ่งพุทธกาลและตำนานหลวงปู่อุปัคุด นอกจากนี้ยังมีป้ายจารึกคาถาพระอุปัคุด พร้อมด้วยข้อปฏิบัติในการถวายของบูชาพระอุปัคุดคือ น้ำหวานสีแดงและกล้วยน้ำว้าซึ่งกลุ่มเพ็ญพุทธจัดทำขึ้นโดยได้รับคำแนะนำจากผู้ในกลุ่มเพ็ญพุทธนับถือ ในวันงานสมโภชพิธีกรประจำงานได้กล่าวถึงความสำคัญของพระอุปัคุดในฐานะพระผู้ปกป้องรักษาประเทศไทยสลักับตำนานของท่านอย่างต่อเนื่อง เช่น

พระอุปัชฌ์พระพุทธรูปมาก ใช้บารมีของท่านปกป้องรักษาพระพุทธรูปให้อยู่ 5,000 ปี พระพุทธรูปสร้างเรื่องในสุวรรณภูมิเรา ไม่ใช่อินเดีย พระอุปัชฌ์ปกป้องรักษาพระพุทธรูปมาตั้งนั้นดินแดนมนุษย์ที่พระพุทธรูปสร้างเรื่องได้ ผมเชื่อว่าหลวงปู่มาปกป้องรักษา ณ ดินแดนนั้น เพราะว่าถ้าเมืองไทยสูญสลายไป พระพุทธรูปก็จะสูญสลายไปมาก เป็นความหมายที่ผมมองว่าด้วยความที่ท่านรักและปกป้องพระพุทธรูปให้ปลอดภัย ย่อมต้องปกป้องรักษาดินแดนไทยของเราด้วยอย่างแน่นอน เป็นองค์พระอรหันต์ที่ปกป้องรักษาดินแดนประเทศไทยของเราอยู่ ณ เวลานี้ (บันทึกภาคสนาม, 27 ตุลาคม 2555)

จะเห็นว่าได้มีการเชื่อมโยงดินแดนประเทศไทยในฐานะดินแดนแห่งพุทธรูป เมื่อพระอุปัชฌ์เป็นผู้รักษาพระพุทธรูปให้ยืนยาวถึง 5,000 ปีตามพุทธทำนาย พระอุปัชฌ์จึงยอมปกป้องรักษาประเทศไทยซึ่งเป็นดินแดนแห่งพุทธรูปด้วย การสร้างหลวงปู่อุปัชฌ์ประจำเมืองประจวบคีรีขันธ์เพื่อป้องกันภัยพิบัติต่างๆ ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นพุทธรูป แสดงความศรัทธาของกลุ่มเพ็ญพระประจวบ และได้ถวายเป็นพระราชกุศลเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ. 2554 ด้วย

นอกจากการสร้างหลวงปู่อุปัชฌ์และมณฑปในบริเวณริมทะเลอ่าวประจวบซึ่งได้รับการเน้นย้ำว่าตรงกับตำแหน่งสะดือทะเลที่เป็นที่อยู่ของพระอุปัชฌ์แล้ว ยังมีการป้ายจารึกต่างๆ ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพุทธทำนายเรื่องภัยพิบัติ และประวัติรวมถึงอานุภาพของพระอุปัชฌ์ในการปกป้องมนุษย์ทั้งหลายให้พ้นจากภัยพิบัติต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น

ภาพที่ 35 ป้ายตำนานหลวงปู่อุปัชฌ์ในบริเวณมณฑปหลวงปู่อุปัชฌ์

นอกจากนี้ยังมีการจัดทำป้ายคาถาพระอุปัชฌ์และข้อปฏิบัติในการสักการบูชาหลวงปู่อุปัชฌ์
ดังนี้

คาถาบูชาพระอุปัศตู (บัวเข็ม) SHIN UPAGUTTA

ตั้งนะโม 3 จบ

พระอุปัศตูโต จมมหาเถโร สัมพุทธธนะ วียากะโต มารัญจะ มารพะลัญจะ โส อิทา
นิ มหาเถโร นนมัสสิตตะวา ปะติภุจฺจโตะ อะหังวันทา นิ อิทาเนวะ อุปัศตูตัง จมมหาเถรัง ยัง ยัง
อุปัชชะวัง ชาตัง วิธัง เสติ อะเสสะโต มหาลาภัง ภาวันตุเมฯ

ให้ระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์และองค์หลวงปู่พระอุปัศ
ตุอรหันตเจ้า สถิตอยู่ในเรือนแก้วกลางมหาสมุทร(สะดือทะเล) ผู้ซึ่งกำหนดพรหมมาให้
พ่ายแพ้สิ้นฤทธิ์ แลเป็นผู้รับพุทธกิจขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากระทำต่อไป
จนถึง 5,000 พระวัสสา(ปี) ตามพุทธพยากรณ์

จากนั้นให้บอกกล่าวเรื่องราวของตนเอง หากสำเร็จตามความปรารถนาแล้ว ให้
ถวายน้ำหวานสีแดงหรือกล้วยน้ำว้า (จำนวนเท่าใดแล้วแต่เรื่องราวที่บอกท่าน) และควร
รักษาศีลปฏิบัติธรรมถวายท่านเป็นการเฉพาะ

(กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบคีรีขันธ์ เทศบาลเมืองประจวบคีรีขันธ์และมูลนิธิธรรมดี,
2555)

จะเห็นว่าป้ายจารึกที่ฐานหลวงปู่อุปัศตูนี้ได้ระบุชื่อว่าพระอุปัศตู (บัวเข็ม) และยังมีชื่อภาษา
พม่าพร้อมทั้งตัวอักษรพม่าเป็นชื่อพระอุปัศตู รวมทั้งภาษาอังกฤษว่า SHIN UPAGUTTA แสดงให้เห็น
การเชื่อมโยงว่าหลวงปู่อุปัศตูหรือพระอุปัศตูเป็นองค์เดียวกับพระบัวเข็มและคือองค์เดียวกับ SHIN
UPAGUTTA ที่ชาวพม่านับถือศรัทธา การที่มีชื่อพระอุปัศตูภาษาพม่าจารึกอยู่ที่ฐานหลวงปู่อุปัศตูที่
ประจวบด้วย แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญกับคนพม่าในพื้นที่ดังกล่าว สอดคล้องกับพื้นที่
ประจวบคีรีขันธ์ซึ่งมีชายแดนอยู่ใกล้พม่าและมีแรงงานชาวพม่าด้วย

นอกจากนี้จะเห็นว่าคาถาพระอุปัศตูที่นำมาจารึกนี้เป็นคาถาบทเดียวกับคาถาที่วัดอุปัศ
ตุจังหวัดเชียงใหม่ แต่ที่ประจวบฯได้เน้นย้ำประวัติของพระอุปัศตูในฐานะพระผู้ปราบมารและรักษา
พระพุทธศาสนา 5,000 ปี รวมทั้งเพิ่มเติมวิธีปฏิบัติบูชาหลวงปู่พระอุปัศตูด้วยกล้วยน้ำว้าและ
น้ำหวานสีแดงซึ่งไม่ปรากฏติดังกล่าวในภาคเหนือ องค์ประกอบเหล่านี้จึงแสดงให้เห็นการผลิตซ้ำคติ
พระอุปัศตูปราบมารในพื้นที่ประจวบฯอันมีวิถีปฏิบัติที่แตกต่างจากภาคเหนือ

ภาพที่ 36 ศาลาบูชาพระอุปกุตที่มณฑปหลวงปู่อุปกุตประจวบฯ

การกล่าวถึงพุทธทำนายเรื่องภัยพิบัติที่จะเกิดแก่มนุษย์ช่วงหลังกึ่งพุทธกาล และการอ้างถึงตำนานพระอุปกุตผู้ปราบมารในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อเน้นย้ำและผลิตซ้ำคติพระอุปกุตปราบมาร เพื่อที่จะเน้นให้เห็นอานุภาพของหลวงปู่อุปกุตซึ่งชาวเมืองประจวบฯได้ประดิษฐานไว้ที่ชายทะเลอ่าวประจวบ นอกจากนี้หลวงปู่อุปกุตยังได้รับการสักการบูชาในสถานะของเทพที่มีวิถีปฏิบัติในการอ้อนวอนร้องขอเพื่อให้สำเร็จตามที่ต้องการ ดังที่มีการระบุทศวดคาถา วิธีปฏิบัติเพื่อขอพร และสิ่งของที่ควรนำมาถวายเมื่อสมประสงค์ หลวงปู่อุปกุตที่เมืองประจวบจึงมีสถานะเสมือนเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองประจวบคีรีขันธ์

การสร้างองค์หลวงปู่อุปกุตและมณฑปพระอุปกุตประจำเมืองประจวบ ณ บริเวณชายทะเลอ่าวประจวบเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการปกป้องภัยพิบัติต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับประเทศไทย จึงเป็นการผลิตซ้ำคติเรื่องพระอุปกุตปราบมารที่คล้ายคลึงกับการสร้างหอพระอุปกุตประจำวัดในภาคเหนือ แตกต่างกันที่มณฑปพระอุปกุตไม่ได้สร้างขึ้นในบริเวณวัดแต่สร้างขึ้นในพื้นที่สวนสาธารณะของเมืองพระอุปกุตจึงมิใช่เพียงผู้รักษาพระพุทธศาสนาหรืองานพิธีกรรม แต่ได้กลายเป็นเหมือนเทพที่คุ้มครองรักษาป้องกันภัยให้แก่มนุษย์ด้วย

5.3 ลักษณะการผลิตซ้ำประเพณีตักบาตรพระอุปกุตในภาคกลาง

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของภาคเหนือเป็นการทำบุญตักบาตรในช่วงเวลาพิเศษซึ่งเชื่อกันว่ามีอาณิสสงส์มาก และไม่แน่นอนว่าปีหนึ่งจะมีกี่ครั้ง ประเพณีดังกล่าวจึงมีบรรยากาศของความลึกลับและศักดิ์สิทธิ์ ในสมัยก่อนชาวบ้านจะตื่นแต่เช้ามีตมารอดตักบาตรหน้าบ้านตั้งแต่ตีหนึ่งหรือตีสอง ซึ่งอาจจะได้พบหรือไม่ได้พบพระที่มาบิณฑบาตก็ได้ ต่อมาเมื่อมีการจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ที่วัดต่างๆ ก็เชื่อกันว่าพระอุปกุตอาจแปลงกายเป็นพระภิกษุหรือสามเณรเดินบิณฑบาตปะปนอยู่ในกลุ่มพระภิกษุสามเณร

นอกจากนี้การที่พระบิณฑบาตตอนกลางคืนก็ผิดแปลกไปจากวิถีชีวิตปกติ ทั้งยังขัดกับพระวินัยที่มีให้พระภิกษุเข้าไปในหมู่บ้านยามวิกาล ถือว่าต้องอาบัติปาจิตตีย์ (พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วินัยปิฎก มหาวิภังค์ภาคที่ 2 เล่มที่ 2, 2539: 604 อ้างถึงในพระประพันธ์ สุธธจิตโต (กวารสิบสาม), 2548: 48) “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” จึงมีลักษณะที่ผิดแปลกไปจากระเบียบของวิถีชีวิตและวิถีสังคมและลึกลับเช่นเดียวกับเรื่องราวของพระอุปัคฺตที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของภาคเหนือจึงมีลักษณะที่แปลก ลึกลับและดึงดูดให้น่าสนใจ ดังที่พบว่าแต่ละปีมีพุทธศาสนิกชนจำนวนมากนับพันนับหมื่นไปเข้าร่วมการตักบาตรเป็งปูดที่วัดต่างๆ ในภาคเหนือเนื่องจากเป็นประเพณีที่แปลกและไม่พบที่ภูมิภาคอื่นของไทย ความประทับใจดังกล่าวทำให้มีการนำ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” มาจัดขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมาเริ่มมีการจัด “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺต” ขึ้นในวัดที่อยู่ในพื้นที่ภาคกลาง การจัด “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺต” ในพื้นที่ภาคกลางที่จังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดประจวบฯ และจังหวัดนนทบุรีเกิดขึ้นในลักษณะของการหยิบยืม “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของภาคเหนือมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลาง แต่เนื่องจาก “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺต” ไม่เคยมีมาก่อนในภาคกลางจึงทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบของประเพณีดังกล่าว ทั้งการปรับเปลี่ยนหรือลดทอนองค์ประกอบที่มีความขัดแย้งและไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมหลัก โดยการเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตร นอกจากนี้ยังมีการเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับองค์พระอุปัคฺตให้ชัดเจนขึ้นด้วยเพื่อสร้างความสมจริงและความสอดคล้องที่น่าเชื่อถือระหว่างตำนานกับ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺต”

ประเพณีการตักบาตรพระอุปัคฺตที่ถูกผลิตซ้ำในภาคกลางจึงมีทั้งลักษณะร่วมและลักษณะที่แตกต่างไปจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ ซึ่งการปรับเปลี่ยนดังกล่าวแสดงให้เห็นพลวัตข้ามพื้นที่ของ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺต”

5.3.1 การเปลี่ยนแปลงช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัคฺต

แม้ว่ากิจกรรมการตักบาตรถวายพระอุปัคฺตในวันเพ็ญพุธในภาคกลางจะมีต้นแบบมาจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของภาคเหนือ แต่เนื่องจากประเพณีดังกล่าวไม่ใช่ประเพณีของภาคกลาง ทำให้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของประเพณีไม่ให้ขัดแย้งกับวิถีวัฒนธรรมของคนภาคกลาง ดังจะเห็นว่ามีการเรียกชื่อประเพณีดังกล่าวว่า “ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ” ตามสำเนียงภาคกลาง หรือบางครั้งเรียกว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺต” การผลิตซ้ำประเพณีดังกล่าวในพื้นที่ภาคกลางทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัคฺต เพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมในพื้นที่ภาคกลาง พบในประเพณีการตักบาตรพระอุปัคฺต ที่วัดบางหญ้าแพรก สมุทรสาคร และประเพณีตักบาตรพระอุปัคฺตจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

5.3.1.1 การเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรของวัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาคร

การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดบางหญ้าแพรกใช้ชื่อว่า “ตักบาตรเที่ยงคืนวันพระอุปัชฌาย์” ซึ่งสื่อจุดเด่นและความเป็นมาของงานดังกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าเป็นการตักบาตรตอนเที่ยงคืน การตักบาตรพระอุปัชฌาย์เป็นประเพณีใหม่ของจังหวัดสมุทรสาคร รูปแบบของงานมีความแตกต่างจากภาคเหนือตรงที่มีการปรับเปลี่ยนช่วงเวลาในการตักบาตรให้สอดคล้องกับคติในภาคกลาง การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดบางหญ้าแพรกเริ่มเวลาเที่ยงคืนของวันเพ็ญพุธ โดยอธิบายว่าเป็นเวลาที่พระอุปัชฌาย์จะขึ้นมาจากสะดือทะเลเช่นเดียวกัน

การตักบาตรเที่ยงคืนของวัดบางหญ้าแพรกจะเริ่มพิธีสงฆ์ในช่วงหัวค่ำของวันพุธ แล้วจึงรอเวลาให้ถึงเที่ยงคืน จึงเริ่มพิธีตักบาตร เพราะเชื่อว่าเวลาเที่ยงคืนของวันเพ็ญพุธเป็นเวลาที่พระอุปัชฌาย์จะขึ้นมาบิณฑบาต โดยช่วงเวลาดังกล่าวในภาคกลางถือว่าเป็นวันเพ็ญพุธอยู่ ไม่ใช่วันพฤหัสบดี เพราะตามคติในภาคกลางจะเริ่มนับวันใหม่ในตอน 6 โมงเช้า ดังนั้นในขณะที่วัดในภาคเหนือจัดงานตักบาตรเป็งปูดในคืนวันอังคาร วัดบางหญ้าแพรกกลับจัดงานในคืนวันพุธ แม้จะจัดคนละคืนกับภาคเหนือ แต่วัดบางหญ้าแพรกถือว่าคืนวันพุธเป็นวันเพ็ญพุธที่แท้จริงตามคติของภาคกลาง เพราะเป็นวันพระ 15 ค่ำ หากตักบาตรในคืนวันอังคารซึ่งเป็นวันขึ้น 14 ค่ำจะยังไม่ใช่วันพระและยังไม่ถึงวันเพ็ญพุธ ดังนั้นช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมจึงแตกต่างกันตามวัฒนธรรม การตักบาตรเที่ยงคืนของวัดบางหญ้าแพรกจึงจัดในเวลาเที่ยงคืนของวันพุธ ไม่ใช่เที่ยงคืนวันอังคาร

ช่วงเวลาการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่ไม่ตรงกันระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางจึงเป็นเพราะการนับเวลาเข้าสู่วันใหม่ที่แตกต่างกันนั่นเอง การนับเวลาที่เข้าสู่วันเพ็ญพุธที่แตกต่างกันทำให้การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดบางหญ้าแพรกจัดขึ้นคนละวันกับ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ

แม้จะมีการเปลี่ยนช่วงเวลาของการตักบาตรไปเป็นตอนเที่ยงคืนของวันพุธ แต่การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดบางหญ้าแพรกก็ยังมีบรรยากาศของความลึกลับ ความศักดิ์สิทธิ์และความคลุมเครือของการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ไม่ต่างจากภาคเหนือ โดยเป็นการตักบาตรตอนกลางคืนซึ่งไม่เคยมีในพื้นที่ภาคกลาง และยังเชื่อมโยงกับตำนานการปรากฏตัวของพระอุปัชฌาย์ในคืนเพ็ญพุธเช่นเดียวกับภาคเหนือ การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดบางหญ้าแพรกจึงให้ความรู้สึกของบุญพิเศษในคืนพิเศษที่ปีหนึ่งอาจมีเพียง 1 - 2 ครั้งซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในพื้นที่ภาคกลาง

อย่างไรก็ตามเนื่องจากการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดบางหญ้าแพรกเพิ่งเริ่มต้นมาได้ประมาณ 6 ปีก็ทั้งวัดบางหญ้าแพรกตั้งอยู่ลึกจากถนนใหญ่ ไม่ได้มีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อโซเชียลมีเดียมากเท่ากับการตักบาตรที่ประจวบและที่วัดตึกถนนทบุรี ประชาชนที่มาเข้าร่วมตักบาตรที่วัดบางหญ้าแพรกจึงเป็นกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดมากกว่า ส่วนมากจะเป็นประชาชนที่มาทำบุญที่วัดบางหญ้าแพรกเป็น

ประจำ เพราะวัดบางหญ้าแพรกจะจัดพิธีบูชาพระราหูเป็นประจำทุกวันพุธ ประชาชนหลายคนที่อยู่ร่วมตักบาตรพระอุปัชฌ์เป็นผู้ที่มาร่วมพิธีบูชาพระราหูตั้งแต่ตอนหัวค่ำ โดยที่บางคนไม่เคยรู้จัก “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” มาก่อน ซึ่งน่าสังเกตว่าการเปลี่ยนวันตักบาตรพระอุปัชฌ์มาเป็นวันพุธ ทำให้ตรงกับวันบูชาพระราหูซึ่งเป็นพิธีประจำของวัดอยู่แล้ว และทำให้ประชาชนที่มาเข้าพิธีบูชาพระราหูได้มีโอกาสร่วมตักบาตรพระอุปัชฌ์ด้วยในคืนเดียวกัน

5.3.1.2 การปรับเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรของพื้นที่ประจวบคีรีขันธ์

การศึกษา “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่อำเภอเมืองประจวบ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ระหว่างปี พ.ศ. 2555 - 2557 พบว่ามีลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากพื้นที่ภาคเหนือคือ ช่วงเวลาของการตักบาตร “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือจะตักบาตรกันในช่วงหลังเที่ยงคืนวันอังคารที่เข้าสู่เช้าวันเพ็ญพุธซึ่งถือว่าเป็นวันใหม่ หากแต่การตักบาตรที่ประจวบเริ่มในเวลารุ่งเช้าอันเป็นเวลาปกติของการตักบาตรทั่วไป การตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่ประจวบจึงไม่ได้อยู่ในช่วงเวลาพิเศษของวันเพ็ญพุธ ดังที่มีผู้นิยมเรียกการตักบาตรเป็งปูดในภาคเหนือว่า “ตักบาตรเที่ยงคืน” เพราะเป็นการทำบุญตักบาตรตอนกลางคืนที่พิเศษแตกต่างจากเวลาปกติ แต่เชื่อกันว่าเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มากกว่าการทำบุญตักบาตรตามปกติ การเปลี่ยนเวลามาตักบาตรพระอุปัชฌ์ในเวลารุ่งเช้าที่จังหวัดประจวบฯ จึงทำให้ช่วงเวลาพิเศษของการตักบาตรในวันเพ็ญพุธมีลักษณะที่เป็นสามัญและกลับเข้าสู่วิถีชีวิตปกติของพุทธศาสนิกชน

ช่วงเวลาของการตักบาตรเป็งปูดแบบภาคเหนือที่จัดในเวลากลางคืนและขัดแย้งกับพระวินัยที่ห้ามพระภิกษุในยามวิกาลให้นายอนุภาพ พูลสวัสดิ์ผู้ริเริ่มการตักบาตรเพ็ญพุธที่ประจวบและผู้ประสานงานกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบเห็นว่าควรเปลี่ยนช่วงเวลามาตักบาตรตอนเช้ามิด แม้ว่าในการรวมกลุ่มกันเองในการตักบาตรครั้งแรกใน ปี พ.ศ. 2552 จะนิมนต์พระอาจารย์ที่คุ้นเคยกันมาตักบาตรตอนเที่ยงคืน แต่ต่อมาเมื่อมีการตั้งกลุ่มเพ็ญพุทธในปี พ.ศ. 2553 และได้มีการเผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัชฌ์ให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น ก็มีการเปลี่ยนช่วงเวลาการจัดตักบาตรพระอุปัชฌ์ในวันเพ็ญพุทธมาเป็นเวลารุ่งเช้าประมาณ 6.00 น.เนื่องจากเห็นว่าประเพณีใหม่ที่ตนเพิ่งนำเข้ามาในท้องถิ่นและประเพณีภาคกลางก็ไม่เหมือนกับประเพณีทางเหนือ อีกทั้งยังขัดกับพระวินัยซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อน อาจขัดแย้งกับความรู้สึกของคนอื่นได้ดังที่เขาอธิบายเรื่องนี้ว่า

อนุภาพ: ผมตักหัวรุ่งเลย ไม่เหมือนทางเหนือ ทางเหนือเที่ยงคืนตัก ผมตักหกโมงเช้าเพราะ

ประเพณียังไม่เหมือนทางเหนือ แล้วสวดมนต์ตีห้า หกโมงกว่าพระภิกษุใน

ถาม: อันนี้กลับมาสู่พระวินัย

อนุภาพ: ใช่ เพราะอันนี้ละเอียดอ่อน ผมนำเรื่องนี้เข้ามาใหม่ ถ้าไปหักเลยไม่ได้ เมื่อไร

ศรัทธาเต็ม หลวงปู่ฉลอง หลังจากนั้นอาจจะค่อยว่ากัน อาจจะเที่ยงคืน

(อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์)

การนำประเพณีใหม่เข้ามาในท้องถิ่นที่ไม่เคยมีวิถีปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อนเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ผนวกกับเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับพระวินัยในพระพุทธศาสนา อีกทั้งพระอุปัชฌาย์ก็ยังไม่เป็นผู้จักและศรัทธาของคนประจวบแบบในภาคเหนือ ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้มีการเปลี่ยนช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัชฌาย์จากเวลาหลังเที่ยงคืนของวันอังคารต่อกับเช้าวันพุธ มาเป็นเวลารุ่งสว่างประมาณ 6.00 น. ของเช้าวันเพ็ญพุธ โดยเริ่มจากการไหว้พระสวดมนต์กันในเวลาตีห้า และเมื่อเสร็จพิธีแล้วก็นิมนต์พระบิณฑบาต การตักบาตรเพ็ญพุธที่ประจวบจึงไม่มีลักษณะที่ขัดแย้งกับพระวินัยที่อาจทำให้เกิดข้อครหาหรือการไม่ยอมรับของคนในท้องถิ่น เพราะได้กลับมาสู่ช่วงเวลาทำบุญตักบาตรในตอนเช้าตามวิถีชีวิตปกติของพุทธศาสนิกชน

นอกจากนี้รูปแบบของการตักบาตรด้วยข้าวสารอาหารแห้งยังมีลักษณะคล้ายคลึงกับประเพณีภาคกลางที่มีมาก่อนแล้วคือ การตักบาตรเทโว ซึ่งที่เทศบาลเมืองประจวบก็มีประเพณีตักบาตรเทโวที่บริเวณเขาช่องกระจุกอยู่ก่อนแล้ว การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นกับ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” ที่หยิบยืมมาจากภาคเหนือจึงมีลักษณะของการปรับเปลี่ยนลดทอนองค์ประกอบที่ขัดแย้งหรือไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมหลักในวิถีชีวิตภาคกลาง นั่นคือการเปลี่ยนจากช่วงเวลาตักบาตรตอนเที่ยงคืนที่ขัดกับพระวินัยและวิถีชีวิต มาเป็นการตักบาตรตอนรุ่งเช้าซึ่งเป็นช่วงเวลาปกติของการทำบุญตักบาตรของพุทธศาสนิกชน

อย่างไรก็ตามช่วงเวลาในการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ของกลุ่มเพ็ญพุธที่แตกต่างจากภาคเหนือสอดคล้องกับการนับช่วงเวลาเข้าสู่วันใหม่ตามโหราศาสตร์ไทยซึ่งถือว่าเริ่มวันใหม่ในเวลา 6 นาฬิกา ดังเช่นการกำหนดยามกลางวันกลางคืนในตำราพรหมชาติซึ่งถือว่ายามกลางวันเริ่มต้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในเวลารุ่งตั้งแต่หกโมงเช้าจนถึงหกโมงเย็น (พ.สุวรรณ, 2550: 191) ดังนั้นการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่จังหวัดประจวบในเวลา 6 นาฬิกาจึงถือว่าเป็นรุ่งเช้าของวันเพ็ญพุธ การนับเวลาดังกล่าวจึงแตกต่างจากทางเหนือที่การตักบาตรเบิ่งปืด จะเริ่มในตอนหลังเที่ยงคืนวันอังคารไปแล้ว ซึ่งถือว่านั่นคือช่วงเวลาเช้ามีดของวันเพ็ญพุธตามคติในภาคเหนือ

การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่เมืองประจวบในปัจจุบันจึงดำรงอยู่ในฐานะการทำบุญถวายพระอุปัชฌาย์ในวันเพ็ญพุธที่เชื่อกันว่าพระอุปัชฌาย์จะขึ้นมาจากสะดือทะเล อ่าวประจวบสถานที่ประดิษฐานหลวงปู่ศุขเทียบได้กับสะดือทะเล ส่วนหลวงปู่ศุขของชาวประจวบก็เป็นสัญลักษณ์ของการที่พระอุปัชฌาย์ได้มาสถิตอยู่ที่เมืองประจวบ การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่จังหวัดประจวบในช่วงเวลารุ่งเช้าบริเวณริมทะเลหน้ามณฑลพระอุปัชฌาย์จึงเปลี่ยนจากมิติของช่วงเวลาพิเศษของโลกศักดิ์สิทธิ์ (sacred world) ที่ลึกลับ และไม่แน่นอนของการปรากฏตัวของพระอุปัชฌาย์ มาสู่มิติที่

จับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรมแบบโลกสามัญ (profane world) คือการตักบาตรถวายองค์หลวงปู่ อุคุตที่ประดิษฐานที่เมืองประจวบ และการตักบาตรในเวลา 6 นาฬิกาของวันเพ็ญพุธก็เป็นการกลับสู่ช่วงเวลาปกติของการทำบุญตักบาตรทั่วไปของพุทธศาสนิกชนที่เหมาะสมและไม่ขัดต่อพระวินัย รวมถึงเป็นรูปแบบการทำบุญที่สะดวกและไม่แปลกแยกไปจากวิถีชีวิตของคนภาคกลางที่ไม่มีประเพณีการตักบาตรเที่ยงคืนมาก่อน

อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาการตักบาตรที่เปลี่ยนแปลงไปย่อมมีความหมายที่แตกต่างไปจากเดิม ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธคือช่วงเวลาที่เชื่อกันว่าเป็นเวลาที่พระอุคุตจะขึ้นจากสะดือทะเลมาบนโลก การบิณฑบาตของพระภิกษุสามเณรในวันเพ็ญพุธจึงเป็นสัญลักษณ์ของการที่พระอุคุตมาโปรดญาติโยมบนโลกมนุษย์ และมีบทบาทเติมเต็มความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนให้รู้สึกว่าตนได้ทำบุญกับพระอุคุตจริงๆ การที่พระภิกษุและสามเณรทางภาคเหนือบิณฑบาตในวันเพ็ญพุธเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ทำบุญตักบาตร จึงสร้างอารมณ์ความรู้สึกเสมือนว่าช่วงเวลาพิเศษในวันเพ็ญพุธที่ผู้โชคดีจะได้พบกับพระอุคุตในตำนานที่รับรู้กันในภาคเหนือได้ปรากฏขึ้นจริงอีกครั้งหนึ่ง

การเปลี่ยนเวลาของการตักบาตรเพ็ญพุธที่ประจวบฯ มาเป็นตอนรุ่งเช้าจึงมีอาจสร้างอารมณ์ความรู้สึกของการได้พบพระอุคุตได้เหมือน “ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ” ในภาคเหนือ เนื่องจากการตักบาตรในตอนเช้าเป็นการทำบุญตามวิถีชีวิตปกติที่ไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นช่วงเวลาพิเศษที่มีโอกาสจะได้พบพระอุคุต ช่วงเวลาพิเศษของวันเพ็ญพุธ และการบิณฑบาตของพระภิกษุและสามเณรในตอนกลางคืนจึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สื่อความหมายถึงการได้พบพระอุคุตในโลกศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสัญลักษณ์ดังกล่าวได้หายไปเพราะการเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรมาเป็นเวลารุ่งเช้า ทำให้การตักบาตรพระอุคุตได้กลับสู่ลักษณะปกติสามัญของการทำบุญตักบาตรทั่วไปในวิถีชีวิต

อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุคุตในพื้นที่ภาคกลางยังคงมีความไม่แน่นอน อยู่ ประเพณีตักบาตรพระอุคุตในพื้นที่ประจวบซึ่งจัดขึ้นในเวลารุ่งเช้าอย่างต่อเนื่องมาถึงปี พ.ศ. 2557 จนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวและคนทั่วไปในพื้นที่อื่นแล้ว ก็ได้มีการเปลี่ยนเวลาของตักบาตรอีกครั้งหนึ่ง กลุ่มเพ็ญพุธประจวบได้จัดงาน “ตักบาตรพระอุคุตเที่ยงคืน” ของจังหวัดประจวบในวันอังคารที่ 3 มีนาคม 2558 โดยเปลี่ยนเวลามาจัดงานตักบาตรในเวลาเที่ยงคืนของวันอังคาร เช่นเดียวกับภาคเหนือ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการเปลี่ยนเวลาไปเป็นตอนกลางคืน การเปลี่ยนช่วงเวลาตักบาตรจากเวลารุ่งเช้าซึ่งเป็นการทำบุญตักบาตรในช่วงเวลาปกติของพุทธศาสนิกชน กลับไปสู่ช่วงเวลาพิเศษของพระอุคุตแบบในภาคเหนือ จึงแสดงให้เห็นการกลับสู่รูปแบบเดิมของความเชื่อเรื่องช่วงเวลาพิเศษของพระอุคุต และแสดงว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุคุตได้รับการยอมรับและนับถือศรัทธาของชาวประจวบจนทำให้สามารถจัดงานตักบาตรตอนกลางคืนเช่นเดียวกับภาคเหนือ สอดคล้องกับที่อนุภาพ พูลสวัสดิ์ได้เคยกล่าวไว้ว่าเมื่อใดที่ชาวประจวบฯ ศรัทธาหลวงปู่อุคุตอย่าง

สมบูรณ์แล้ว ก็อาจจะเปลี่ยนเวลากลับไปเป็นตอนเที่ยงคืน (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์)

5.3.2 การเพิ่มหรือเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมของสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุคุต

ประเพณีการตักบาตรพระอุคุตหรือการตักบาตรเบ็ญปีตยังคงได้รับการสืบทอดในพื้นที่ภาคเหนือ โดยที่ในพื้นที่ภาคเหนือมีฐานความเชื่อเรื่องพระอุคุตอยู่แล้ว ดังที่จะพบว่ามียัดชื่อวัดอุคุตอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ มีการสร้างหอพระอุคุตหรือบูชาพระอุคุตในวัดภาคเหนือ หรือมี “พิธีอาราธนาพระอุคุต” มาคุ้มครองงานปอยหลวงของวัดต่างๆ ในภาคเหนือ บริบทเช่นนี้ทำให้การรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุตยังคงสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องในภาคเหนือ และประเพณีการตักบาตรเบ็ญปีตก็เป็นประเพณีสำคัญที่เกี่ยวกับพระอุคุตโดยตรงที่ยังคงสืบทอดกันอยู่ในวัฒนธรรมของคนล้านนา จึงแตกต่างจาก “ประเพณีตักบาตรพระอุคุต” ในภาคกลางซึ่งเป็นประเพณีใหม่ และเกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลางซึ่งไม่ได้แวดล้อมไปด้วยประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุตอย่างแพร่หลายแบบภาคเหนือ จึงทำให้เกิดการเพิ่มหรือเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุคุตขึ้นเพื่อสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุตในกระบวนการผลิตซ้ำประเพณี “ตักบาตรพระอุคุต” ในพื้นที่ภาคกลาง

การเพิ่มองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมที่สื่อสัญลักษณ์ถึงพระอุคุตนี้จะช่วยสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุต สัญลักษณ์ที่สื่อถึงพระอุคุตจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุคุต” ในภาคกลาง ซึ่งจะสร้างความรู้สึกที่สมจริงของการตักบาตรพระอุคุต สอดคล้องกับความคิดของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ ที่กล่าวถึงระบบสัญลักษณ์ของศาสนาที่มีผลต่อการสร้างอารมณ์และแรงจูงใจให้รู้สึกว่าเป็นความจริงซึ่งม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ อธิบายไว้ดังนี้

“ศาสนา” เป็นระบบสัญลักษณ์ระบบหนึ่ง ซึ่งกระทำการสถาปนาอารมณ์ (moods) และแรงจูงใจ (motivations) ในมนุษย์ ซึ่งมีอิทธิพลกว้างขวางและคงทนนาน ด้วยการสร้างมโนทัศน์ ระเบียบของชีวิตโดยทั่วไป และทำให้มโนทัศน์นี้มีแสงสว่างแห่งความจริง จนอารมณ์และแรงจูงใจนั้นดูเสมือนเป็นสิ่งที่จริงแท้แน่นอน

(ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, 2551: 83 - 84)

สัญลักษณ์ในความหมายของเกียร์ซนั้นคือทุกสิ่งที่ใช้เป็นสื่อแทนความคิดหรือความหมายให้เป็นรูปธรรม ดังที่ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ อธิบายว่า

สำหรับเกียร์ซนั้น สัญลักษณ์คืออะไรก็ตาม (การกระทำ เหตุการณ์ คุณลักษณะ หรือความสัมพันธ์) ที่ใช้เป็นสื่อแทนแนวความคิด (conception) แนวความคิดนั้นคือ

ความหมายของสัญลักษณ์ ตัวอย่างของสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องมากกล่าวคือไม้กางเขน ซึ่งไม่ว่าจะอยู่ในการสนทนา ในจินตนาการ หรือเป็นรูปปรากฏบนท้องฟ้า หรือห้อยอยู่ที่คอ ก็เป็นสัญลักษณ์...ในภาษาไทยเราอาจคิดถึงคำว่า “หลวง” ที่ใช้ประกอบคำอื่นๆ เช่น ในหลวง พ่อหลวง วังหลวง ของหลวง เจดีย์หลวง วัดหลวง ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นสัญลักษณ์หรืออย่างน้อยก็เป็นส่วนของสัญลักษณ์ (symbolic elements) เพราะเป็นรูปแบบของความคิดที่สัมผัสได้ เป็นข้อสรุปจากประสบการณ์ที่ทำให้อยู่ในรูปที่มองเห็นได้ เป็นการแสดงออกเป็นรูปธรรมของความคิด ทศนะ การพิจารณาตัดสินใจ ความปรารถนาหรือความเชื่อ

(ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, 2551: 77 - 78)

การเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต เช่น การสร้างองค์พระอุปคุต หรือนำองค์พระอุปคุตเข้าร่วมใน “พิธีตักบาตรพระอุปคุต” การบวชสามเณรอุปคุต จึงเป็นสัญลักษณ์หลักที่ช่วยสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุต และช่วยสร้างความรู้สึกร่วมที่จงใจพุทธศาสนิกชนให้รู้สึกว่าการอุปคุตได้มาปรากฏตัวจริงใน “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ของภาคกลาง

5.3.2.1 การเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตของการตักบาตรวัดบางหญ้าแพรก

การตักบาตรพระอุปคุตในวันเพ็ญพุธเป็นประเพณีใหม่ในพื้นที่ภาคกลาง แม้ว่าวัดบางหญ้าแพรกจะตั้งอยู่ในชุมชนที่มีคนมอญอาศัยอยู่ และคนมอญมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอยู่แล้ว แต่พุทธศาสนิกชนทั่วไปในพื้นที่ภาคกลางไม่คุ้นเคยกับ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ดังนั้นจึงต้องมีการเน้นสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปคุต เพื่อสื่อถึงพระอุปคุตและความสำคัญของการตักบาตรพระอุปคุตในวันเพ็ญพุธให้เด่นชัด จึงมีการเพิ่มองค์ประกอบที่ทำให้พระอุปคุตเป็นรูปธรรมขึ้นในความรู้สึกของพุทธศาสนิกชน นั่นคือการเพิ่มขึ้นตอนการถวายพานครุแต่พระอุปคุต การจูงรถบุษบกพระอุปคุต นำขบวนบิณฑบาตของพระภิกษุสงฆ์ และการเน้นอันิสงส์ของการตักบาตรเพ็ญพุธ

“พิธีตักบาตรเพ็ญพุธ” ของวัดบางหญ้าแพรกเริ่มเวลาประมาณ 22.00 น. ของวันพุธ พระสงฆ์จะประกอบพิธีเจริญพระพุทธรูปบูชาพระอุปคุตอรหันต์ จากนั้นเป็นพิธีถวายเครื่องบูชาซึ่งเรียกว่า “พานครุ” อันประกอบด้วย ดอกไม้ที่เป็นสีเหลือง เทียนสีผึ้งหนัก 1 บาท น้ำสะอาด 1 แก้ว รูปหอม 3 ดอก หมากพลู เมื่อเสร็จพิธีในวิหารแล้วจะให้ผู้ร่วมพิธีนำพานครุไปวางสักการะหน้าองค์พระอุปคุต

การเพิ่มขึ้นตอนการถวายพานครุแต่พระอุปคุตนี้ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่เพิ่มเข้ามาเพื่อเน้นองค์พระอุปคุตให้เป็นรูปธรรมขึ้น เนื่องจากผู้ที่มาตักบาตรพระอุปคุตที่วัดบางคนก็เพิ่งมาเป็นครั้งแรก การถวายพานครุพระอุปคุตจึงเป็นการสักการบูชาพระอุปคุตอย่างเป็นทางการ และทำให้ผู้ที่ไม่เคย

เห็นพระอุปัชฌาย์มาก่อนได้รู้จักพระอุปัชฌาย์ด้วย โดยทางวัดได้เตรียมพานครุไว้จำหน่ายแก่พุทธศาสนิกชน เพื่อนำไปเข้าพิธีในวิหาร นอกจากจะได้เครื่องสักการะในพานครุแล้วทางวัดได้มอบพระอุปัชฌาย์ปางจกบาตรขนาดห้อยคอไปพร้อมกับพานครุด้วย เมื่อบูชาพานครุไปเข้าพิธีสงฆ์ในวิหารแล้ว พุทธศาสนิกชนต้องนำพานครุไปวางถวายหน้าองค์พระอุปัชฌาย์ประดิษฐานในศาลาข้างวิหาร จากนั้นจึงไปรดสักบาตรบริเวณลานวัด การถวายพานครุพระอุปัชฌาย์จึงเป็นขั้นตอนที่เพิ่มเข้ามาในการสักบาตรเพ็ญพุทธที่วัดบางหญ้าแพรก ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ไม่มีในภาคเหนือ

นอกจากการถวายพานครุแต่พระอุปัชฌาย์แล้ว เมื่อถึงเวลาสักบาตรก็ยังมีกรเน้นสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ให้เด่นชัด โดยเมื่อถึงเวลาเที่ยงคืนทางวัดได้ลากรถบุษบกที่ประดิษฐานพระอุปัชฌาย์ปางจกบาตรองค์ใหญ่ นำขบวนพระภิกษุ โดยลากจากลานวัดด้านริมแม่น้ำท่าจีนเข้าสู่บริเวณด้านในวัด การกระทำดังกล่าวจึงเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชคที่กล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ขึ้นจากสะดือทะเลมาบิณฑบาตในวันเพ็ญพุธ ขบวนพระภิกษุบิณฑบาตที่เดินบิณฑบาตตามหลังรถพระอุปัชฌาย์จึงเป็นตัวแทนของพระอุปัชฌาย์ที่มาบิณฑบาตเพื่อโปรดพุทธศาสนิกชนในวันพิเศษที่ปีหนึ่งจะมีเพียง 1-2 ครั้งเท่านั้น สอดคล้องกับการเน้นย้ำอานิสงส์ของการสักบาตรในวันเพ็ญพุธว่าเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มาก เช่น “ขอเชิญสักบาตรเที่ยงคืนวันพระอุปัชฌาย์อรหันต์ ผู้เลิศทางปราบมาร โขคลาภ เนรมิตเรือนแก้ว กลางสะดือทะเล จะขึ้นมารับบาตรโปรดท่านที่มาสักบาตร วัดบางหญ้าแพรก...ได้บุญรวย บุญแรง บุญเร็ว ลืมไม่ได้ มาแล้วต้องมาอีก (“ป้ายประชาสัมพันธ์การสักบาตรเที่ยงคืนประจำวัน 15 มกราคม 2557,” 2557: ออนไลน์)

การนำองค์พระอุปัชฌาย์นำขบวนพระภิกษุสงฆ์บิณฑบาต ผนวกกับการเน้นย้ำอานิสงส์ของการสักบาตรพระอุปัชฌาย์ในฐานะบุญพิเศษที่แตกต่างจากการทำบุญทั่วไปจึงเป็นการสร้างพื้นที่การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ให้ชัดเจนเป็นรูปธรรมขึ้น การเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ทำให้พุทธศาสนิกชนภาคกลางเกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ชัดเจนและจับต้องได้ จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเข้าใจและสามารถยอมรับ “ประเพณีสักบาตรพระอุปัชฌาย์” ที่เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่ภาคกลาง

5.3.2.2 การเพิ่มองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่จังหวัดประจวบฯ

ประเพณีการสักบาตรเพ็ญพุทธที่ประจวบมีการเพิ่มองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมอันสื่อสัญลักษณ์ถึงพระอุปัชฌาย์ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ การสร้างองค์หลวงปู่อุปัชฌาย์ และการเพิ่มกิจกรรมการสวดมนต์อุปาตะสันตฺใน “ประเพณีสักบาตรเพ็ญพุทธ”

5.3.2.2.1 การสร้างองค์หลวงปู่ocupุคตประดิษฐานที่ชายทะเลเมืองประจวบ

เมื่อปี พ.ศ. 2554 กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบซึ่งมีความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระอุปัคตได้ดำเนินการทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อหางบประมาณสร้างองค์ “หลวงปู่ocupุคต” สำหรับประดิษฐาน ณ เมืองประจวบคีรีขันธ์ โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อถวายเป็นพุทธรูปบูชาและเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวประจวบ ถวายเป็นพระราชากุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวาระเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษา และส่งเสริมประเพณีการตักบาตรเพ็ญพุทธ กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบสามารถดำเนินการสร้างองค์หลวงปู่ocupุคตและมณฑปหลวงปู่ocupุคตในบริเวณสวนสาธารณะเทศบาลที่อ่าวประจวบได้สำเร็จโดยไม่ต้องใช้งบประมาณของราชการ หลังจากนั้นก็ได้จัดพิธีสมโภชหลวงปู่ocupุคตในวันที่ 27 ตุลาคม 2555 โดยนับแต่สร้างองค์หลวงปู่ocupุคตที่เมืองประจวบ กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบก็ได้จัดกิจกรรมการสวดมนต์และการตักบาตรถวายพระอุปัคตในบริเวณรอบมณฑปหลวงปู่ocupุคตมาโดยตลอด

ภาพที่ 37 หลวงปู่ocupุคตเมืองประจวบฯ

การสร้างพระอุปัคตหรือที่ชาวประจวบเรียกว่า “หลวงปู่ocupุคต” ประดิษฐาน ณ ชายทะเลเมืองประจวบจึงเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมของการปรากฏตัวของพระอุปัคตที่เมืองประจวบ ผนวกกับการเน้นย้ำความสำคัญของพระอุปัคตในฐานะผู้ปราบมารตามตำนานพุทธศาสนาว่าพระอุปัคตมิใช่พระพม่าหรือเป็นความเชื่อที่มาจากพม่าหรือล้านนาอย่างที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ หากแต่เป็นพระสาวกองค์สำคัญในพระพุทธศาสนา ทำให้หลวงปู่ocupุคตที่เมืองประจวบเป็นที่เคารพนับถือของชาวประจวบ ในฐานะพระประจำเมือง แม้ว่าจะเพิ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2555 ก็ตาม

นับตั้งแต่องค์หลวงปู่ocupุคตได้ประดิษฐานที่ชายทะเลเมืองประจวบฯ กลุ่มเพ็ญพุทธได้จัดกิจกรรมต่างๆที่บริเวณรอบมณฑปพระอุปัคต นอกจากกิจกรรมการตักบาตรในวันเพ็ญพุทธแล้วยังมีการร่วมกันสวดมนต์บทธุปาตะสันติทุกวันพุธที่ 3 ของเดือน รอบๆ มณฑปพระอุปัคตยังมีการจัดทำป้ายจารึกหินอ่อนเกี่ยวกับประวัติพระอุปัคต วิถีบูชาพระอุปัคต รวมถึงพุทธทำนายเกี่ยวกับภยันตราย

ต่างๆ ช่วงหลังถึงพุทธกาลด้วย โดยเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญในการยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและ
 ฤทธาณภาพของพระอุปัชฌาย์ที่จะปกป้องรักษาพุทธศาสนิกชน

เมื่อถึงวันเพ็ญพุธ ชาวประจวบฯ ได้ร่วมกันตักบาตรในบริเวณมณฑปหลวงปู่อุปัชฌาย์ โดย
 นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาบิณฑบาตจากหน้ามณฑปหลวงปู่อุปัชฌาย์ไปตามถนนเลียบชายทะเล นอกจาก
 ข้าวสารอาหารแห้งที่จะนำมาตักบาตรแล้ว จะมีการจัดเตรียมของตักบาตรถวายหลวงปู่อุปัชฌาย์เพิ่มอีก
 1 ชุดจากจำนวนพระภิกษุสงฆ์ที่นิมนต์มาบิณฑบาต การนำข้าวสารอาหารแห้ง 1 ชุดไปถวายหลวงปู่
 อุปัชฌาย์และการตักบาตรพระสงฆ์ที่บิณฑบาตในเช้าวันเพ็ญพุธจากหน้ามณฑปหลวงปู่อุปัชฌาย์จึงสร้าง
 ความรู้สึกที่เป็นรูปธรรมของการได้ทำบุญตักบาตรกับพระอุปัชฌาย์จริงๆ เสมือนว่าพระอุปัชฌาย์ได้มาโปรด
 พุทธศาสนิกชนชาวประจวบฯ แม้ว่าช่วงเวลาในการตักบาตรจะไม่ได้เกิดขึ้นในตอนกลางคืนซึ่งมี
 ความพิเศษและลึกลับแบบภาคเหนือ แต่พระอุปัชฌาย์ในตำนานได้มาปรากฏตัวจริงแล้วในรูปขององค์
 หลวงปู่อุปัชฌาย์ ซึ่งพุทธศาสนิกชนที่ศรัทธาล้วนมีโอกาสได้ทำบุญกับพระอุปัชฌาย์และได้รับอานิสงส์อัน
 ยิ่งใหญ่ตามตำนาน

แม้ว่าการเปลี่ยนช่วงเวลาในการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ของกลุ่มเพ็ญพุธประจวบฯ ทำให้ลดทอน
 ความหมายที่สื่อถึงช่วงเวลาพิเศษที่พระอุปัชฌาย์จะปรากฏตัวบนโลกมนุษย์อันเป็นเวลาที่ลึกลับ
 และศักดิ์สิทธิ์ลงไป ทำให้ขาดลักษณะพิเศษของการตักบาตรเป็งปูดแบบในภาคเหนือ แต่การสร้าง
 องค์หลวงปู่อุปัชฌาย์เพื่อเป็นศูนย์กลางของการตักบาตรเพ็ญพุธก็ได้สร้างความหมายใหม่ที่เข้ามาชดเชย
 ความหมายที่ถูกลดทอนไปจากการเปลี่ยนช่วงเวลาในการตักบาตร หลวงปู่อุปัชฌาย์ที่ประดิษฐานอยู่
 ริมหาดเลอ่าวประจวบซึ่งเชื่อกันว่าเป็นสะดือทะเลจึงเป็นสัญลักษณ์ที่จับต้องได้ที่เชื่อมโยงถึงพระอุปัชฌาย์
 สัญลักษณ์ใหม่ที่สร้างขึ้นนี้สื่อความหมายที่ต่างจากเดิม โดยพระอุปัชฌาย์ไม่ใช่สิ่งที่ลึกลับคลุมเครือ แต่มี
 ตัวตนจริง และจับต้องได้ ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความรู้สึกที่เป็นรูปธรรมผ่านองค์หลวงปู่อุปัชฌาย์ของ
 ชาวประจวบฯ

5.3.2.2.2 การเพิ่มกิจกรรมการสวดมนต์อุปปาตะสันติ

องค์ประกอบอีกอย่างที่เพิ่มเข้ามาในการตักบาตรเพ็ญพุธที่ประจวบคือ การร่วมกันสวดมนต์
 บทอุปปาตะสันติ ซึ่งกิจกรรมนี้ไม่มีใน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ แต่ผู้วิจัยพบว่าเป็น
 กิจกรรมที่มีเฉพาะการตักบาตรเพ็ญพุธที่ประจวบฯ และกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบฯ ให้ความสำคัญกับ
 การสวดมนต์บทดังกล่าวมาก

การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ของประจวบแม้จะยังคงมีการกล่าวคาถาอาราธนาพระอุปัชฌาย์ตาม
 รูปแบบของประเพณีในภาคเหนือ แต่บทสวดมนต์ที่มีความสำคัญมากในพิธีกรรมคือ บทอุปปาตะสันติ
 หรือมหาสันติงหลวง ซึ่งกลุ่มเพ็ญพุทธได้ร่วมกันสวดเป็นประจำทุกวันพุธที่ 3 ของเดือน และเป็นบท
 สวดสำคัญที่จะสวดร่วมกันก่อนการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ด้วย โดยพิธีกรประกาศว่าบทสวดมนต์ดังกล่าว

มีอานิสงส์เพื่อขจัดสิ่งชั่วร้าย ทำให้เกิดสิริมงคลและความสงบสุข และที่สำคัญเป็นการสวดถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย ดังที่พิธีกรกล่าวว่า “ช่วงสวดมนต์อุปปาต๊ะสันติ ขอให้ญาติธรรมร่วมน้อมใจถวายเป็นพระราชกุศลแด่องค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ท่านมีพระพลานามัยสมบูรณ์แข็งแรง หายจากพระประชวรในเร็ววัน ขอให้ตั้งใจต่อนุโมทนาในการสวดมนต์ครั้งนี้ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” (บันทึกเสียงพิธีกรประจำงานตักบาตรเพ็ญพุธ, 28 พฤศจิกายน 2555)

จะเห็นว่าการเลือกบทสวดมนต์ดังกล่าวสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตที่สามารถปราบมาร ขจัดสิ่งชั่วร้ายและอุปสรรคต่างๆ ได้ นอกจากนี้บทอุปปาต๊ะสันติหรือบทมหาสันติหหลวงที่กลุ่มเพ็ญพุธเลือกมาใช้นี้มีที่มาจากคัมภีร์ล้านนา โดยกลุ่มเพ็ญพุธได้เลือกสรรนำมาใช้อย่างเหมาะสมในบริบทที่สัมพันธ์กับพระอุปคุตและการถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโอกาสที่ใกล้ถึงวันเฉลิมพระชนมพรรษา เพราะเชื่อกันว่ามนต์บทนี้มีอานิสงส์มาก ดังที่ระบุอยู่ในหนังสือสวดมนต์อุปปาต๊ะสันติของกลุ่มเพ็ญพุธว่า

ผู้ที่สวดอุปปาต๊ะสันติแล้วอุทิศให้ผู้ล่วงลับไปก็ดี ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ดี จะช่วยให้เขาเหล่านั้นพ้นจากมหันตทุกข์ ย่อมเข้าถึงสุขในกาลทุกเมื่อ ทวยเทพเวทดาทั้งหลาย ท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลาย จักเป็นผู้เจริญด้วยเดชและสิริมงคล ด้วยกฤตยานุภาพแห่งพระคาถาอุปปาต๊ะสันติ

เหตุร้ายอันเกิดจากภยธรรมชาติ มีแผ่นดินไหวและน้ำท่วมเป็นต้น เหตุร้ายอันเกิดจากพายุไฟ เหตุร้ายอันเกิดจากสุริยปราคา จันทรปราคา เหตุร้ายอันเกิดจากบาปกรรม เหตุร้ายทั้งปวงจักพิณาศไปด้วยเดชแห่งอุปปาต๊ะสันติ (กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบคีรีขันธ์, ม.ป.ป.: 1)

ความเชื่อเกี่ยวกับอานิสงส์ของการสวดมนต์อุปปาต๊ะสันติของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบคีรีขันธ์สอดคล้องกับคติของล้านนาเกี่ยวกับการสวดหรือรับฟังอุปปาต๊ะสันติปริกรรม ซึ่งมีอานิสงส์ทำให้พ้นจากภยันตรายทั้งปวง ชนะศึกสงคราม พ้นจากอุบาทว์ทั้งหลาย ประารถนาสิ่งใดก็จักสำเร็จและได้รับแต่ความสุขสวัสดิ แม้สวดอุทิศให้ผู้อื่นที่ยังมีชีวิตอยู่ก็จะทำให้พ้นจากทุกข์ภัย และเข้าถึงสุคติ (บำเพ็ญ ะวิน, 2542: 7900)

การที่กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบให้ความสำคัญกับการนำมนต์อุปปาต๊ะสันติของล้านนามาสวดร่วมกันในวัน ตักบาตรพระอุปคุตจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเน้นย้ำภูตธานุภาพด้านการปกป้องภยันตรายของพระอุปคุตให้โดดเด่นชัดเจนขึ้นในความรู้สึกของพุทธศาสนิกชน และยังเสริมความสำคัญของการตักบาตรเพ็ญพุทธ เพื่อถวายพระอุปคุตในวันสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคุต

ด้วย การสวดมนต์อุปัฏฐากในวันตักบาตรเพ็ญพุธจึงนับเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สื่อถึงพระอุปัฏฐากให้เด่นชัดเป็นรูปธรรมขึ้นในพื้นที่จังหวัดประจวบฯ

การเน้นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปัฏฐาก ผ่านการสร้างหลวงปู่อุปัฏฐากและการเพิ่มกิจกรรมการสวดมนต์อุปัฏฐากจึงทำให้ประเพณีการตักบาตรพระอุปัฏฐากที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ

5.3.2.3 การเพิ่มองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมผ่านสามเณรอุปัฏฐากที่วัดตึก

การจัดงานตักบาตรพระอุปัฏฐากที่วัดตึก ตำบลบางไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรีมีลักษณะที่แตกต่างจากประเพณีในภาคเหนือคือ มีการเพิ่มขึ้นตอนการบวชสามเณรอุปัฏฐากก่อนวันเพ็ญพุธ ซึ่งเป็นการเพิ่มองค์ประกอบสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ของพระอุปัฏฐาก การบวชสามเณรอุปัฏฐากเพื่อให้บริการบิณฑบาตรร่วมกับพระภิกษุตอนเที่ยงคืน ซึ่งได้กลายเป็นสัญลักษณ์หลักของพระอุปัฏฐากในงานตักบาตรพระอุปัฏฐากที่วัดตึกจังหวัดนนทบุรี การเพิ่มขึ้นตอนการบวชสามเณรอุปัฏฐากและบทบาทของสามเณรอุปัฏฐากจึงเป็นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมซึ่งสื่อความหมายถึงพระอุปัฏฐากได้อย่างชัดเจน

สามเณรอุปัฏฐากมีบทบาทสำคัญในงานตักบาตรพระอุปัฏฐากของวัดตึกมาก กิจกรรมของสามเณรจะเป็นกิจกรรมที่มีความโดดเด่นและได้รับการเน้นย้ำตลอดทั้งงาน ตั้งแต่การบวชสามเณร การเทศนาธรรมของสามเณร การสวดคาถาโพธิบาทและมงคลจักรวาล 8 ทิศเพื่ออวยพรและสะเดาะเคราะห์แก่ญาติโยม ตลอดจนถึงการบิณฑบาต โดยในปี พ.ศ. 2556 มีสามเณรถึง 35 รูปมากกว่าพระภิกษุที่รับบาตรในคืนดังกล่าว ซึ่งความน่ารักของสามเณรก็ทำให้เป็นที่สนใจของผู้ร่วมงานด้วย สามเณรเหล่านี้จะบวชเพียง 1 วันเพื่อบิณฑบาตตอนเที่ยงคืน แล้วสึกในวันรุ่งขึ้น ซึ่งผู้จัดการตักบาตรได้เน้นย้ำกับผู้ร่วมงานเป็นระยะว่าการทำบุญกับสามเณรอุปัฏฐากจะได้บุญมาก เพราะสามเณรเพิ่งบวชใหม่ ยังบริสุทธิ์ ไม่เคยทำบาป ญาติโยมที่เป็นเจ้าภาพทำบุญบวชสามเณรย่อมได้บุญมากเช่นกัน ซึ่งตัวผู้จัดการเองก็กล่าวว่าผู้ปกครองเด็กบางคนต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการบวชเณรในคืนเพ็ญพุธ โดยตั้งใจพาบุตรหลานมาบวชเป็นสามเณรอุปัฏฐากที่วัดตึก เพราะประเพณีของภาคเหนือเองไม่มีการบวชสามเณรอุปัฏฐาก (จักรี อัมพรต, 20 สิงหาคม 2556: สัมภาษณ์) การเพิ่มบทบาทของสามเณรอุปัฏฐากจึงทำให้ประเพณีการตักบาตรพระอุปัฏฐากของวัดตึกมีความแตกต่างจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ

การบวชสามเณรอุปัฏฐากจะรับเด็กที่มีอายุ 4 ปีขึ้นไป ก่อนการบวชจะมีพี่เลี้ยงที่สอนพิธีการต่างๆ พร้อมทั้งซ้อมสวดมนต์ เนื่องจากสามเณรเหล่านี้มีบทบาทสำคัญหลายอย่างในกิจกรรมของวัดในคืนเพ็ญพุธ ทำให้เด็กๆ เหล่านี้ต้องมาซักซ้อมกิจกรรมกับพี่เลี้ยงตั้งแต่ช่วงเช้าก่อนที่จะเข้าพิธีบวชสามเณรในเวลา 15 นาฬิกา เมื่อถึงเวลา 22.00 น.ก่อนที่จะเริ่มกิจกรรมตักบาตรสามเณรอุปัฏฐาก

เหล่านี้จะร่วมกันเทศนาและเจริญพุทธมนต์ และเมื่อถึงเวลา 24.00 น.ก็จะเดินบิณฑบาตต่อท้ายพระภิกษุสงฆ์

อาจกล่าวได้ว่าการบวชสามเณรในวันเพ็ญพุธเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงการปรากฏตัวของพระอุปัชฌาย์ในร่างของสามเณรในวันเพ็ญพุธ ซึ่งสอดคล้องกับตำนาน โดยนายจักรี อัมพรตหนึ่งในผู้จัดงานกล่าวว่ามูลเหตุที่จัดการบวชสามเณรในพิธีตักบาตรพระอุปัชฌาย์เนื่องจากว่ามีตำนานของทางภาคเหนือที่ว่าพระอุปัชฌาย์มาในร่างของสามเณร ดังนี้

เป็นความเชื่อของทางภาคเหนือ เพราะสมัยก่อนที่วัดทางเชียงใหม่มีวัดอุปัชฌาย์อยู่วัดหนึ่ง เรื่องนี้คือเรื่องจริงที่ชาวบ้านเขาประสบ คือสองผัวเมียเป็นคนยากจนมาก ประเภทอดมือกินมือ มีอยู่วันหนึ่ง ไม่มีข้าวสารจะกรอกหม้อ ปรากฏคืนวันนั้นตอนเที่ยงคืน มีสามเณรออกบิณฑบาต สองผัวเมียก็เลยรู้สึกง่วงว่าปกติแล้วการบิณฑบาตจะต้องบิณฑบาตตอนรุ่งเช้า ทำไมสามเณรมาบิณฑบาตตอนกลางคืน ก็อดสงสัยไม่ได้ แต่ด้วยความศรัทธาก็เลยนิมนต์เณรมาใส่บาตร แต่หารู้ไม่ว่าสามเณรองค์นั้นคือพระอุปัชฌาย์ เป็นพระอุปัชฌาย์ที่แปลงกายเป็นสามเณร เพื่อจะมาโปรดสองผัวเมียคู่นี้ หลังจากคืนนั้นสองผัวเมียนี้น้ำลายเป็นมหาเศรษฐีภายในคำคืนนั้นเลย เขาเลยได้สร้างพระ สร้างวัดอุปัชฌาย์ขึ้นเป็นการตอบสนองความกตัญญูต่อหลวงปู่อุปัชฌาย์ และหลังจากนั้นเป็นต้นมาเลยมีประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์ทุกปีเลย เลยมีความคิดว่าต้องบวชเณร

(จักรี อัมพรต, 20 สิงหาคม 2556: สัมภาษณ์)

กล่าวได้ว่าการเพิ่มบทบาทของสามเณรอุปัชฌาย์ใน “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” เกิดจากการนำตำนานมาตีความและสร้างวิถีปฏิบัติให้สอดคล้องกับตำนาน ดังที่ผู้จัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดตึกเห็นว่าเมื่อตำนานกล่าวถึงการที่พระอุปัชฌาย์ได้จำแลงกายเป็นสามเณรในวันเพ็ญพุธ องค์ประกอบที่สำคัญของคืนตักบาตรเพ็ญพุธจึงต้องมีสามเณรอุปัชฌาย์มาบิณฑบาต เพราะหากมีแต่พระภิกษุสงฆ์ย่อมจะไม่สอดคล้องกับตำนาน สามเณรอุปัชฌาย์จึงเป็นสัญลักษณ์ของการที่พระอุปัชฌาย์ได้มาปรากฏตัวเพื่อโปรดญาติโยมที่วัดตึกในวันเพ็ญพุธด้วย ตำนานที่พระอุปัชฌาย์จำแลงกายเป็นสามเณรมาบิณฑบาตในวันเพ็ญพุทธจึงเสมือนถูกทำให้เกิดขึ้นจริงผ่านการบิณฑบาตของสามเณรอุปัชฌาย์ที่วัดตึก

นอกจากสามเณรอุปัชฌาย์จะสร้างความรู้สึกสมจริงที่สอดคล้องกับตำนานแล้ว สามเณรน้อยยังดึงดูดความสนใจของพุทธศาสนิกชนได้อย่างดี เนื่องจากกิริยาของเณรน้อยที่ดูน่ารักในสายตาของพุทธศาสนิกชนผนวกกับกระแสการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ ภาพเณรน้อยน่ารักในวันเพ็ญพุทธครั้งที่ผ่านมาในป้ายผ้าประชาสัมพันธ์และในสื่ออินเทอร์เน็ตทำให้มีพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยหันมาสนใจการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดตึก เพราะเห็นว่าการตักบาตรเที่ยงคืนเป็นประเพณีที่แปลก

และยังมีสามเนรมิตน้อยออกบิณฑบาตรร่วมกับพระสงฆ์ด้วย การบิณฑบาตของสามเนรมิตรูปคู้ตจึงเป็นสีสันที่ทำให้ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ต” ของวัดตึกได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนภาคกลางเป็นอย่างมาก

การที่เพิ่มขึ้นตอนการบวชสามเนรมิตในกิจกรรมการตักบาตรเพ็ญพุช โดยเจาะจงเรียกว่า “สามเนรมิตรูปคู้ต” พร้อมทั้งเพิ่มบทบาทของสามเนรมิตรูปคู้ตทั้งในการเทศนาธรรม การสวดมนต์และการบิณฑบาตจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้กิจกรรมการตักบาตรพระอุปคู้ตของวัดตึกมีความโดดเด่นและแตกต่างจาก “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ในภาคเหนือ แม้ว่า การตักบาตรพระอุปคู้ตที่วัดตึกจะหยิบยืมรูปแบบของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” มาจากภาคเหนือ แต่ก็มี การสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเพิ่มเข้าไปในรูปแบบเดิม คือการเพิ่มสามเนรมิตรูปคู้ตซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมที่เน้นย้ำความหมายถึงการปรากฏตัวของพระอุปคู้ตในวันเพ็ญพุชผ่านสามเนรมิตรูปคู้ตที่วัดตึกซึ่งอยู่ในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย

จะเห็นว่าในการผลิตซ้ำวัฒนธรรมต้องอาศัยวัตถุหรือเครื่องมือต่างๆ ในการสื่อความหมายให้เป็นรูปธรรม การผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ต” ในพื้นที่ภาคกลางจึงต้องมีกระบวนการผลิตหรือสร้างความหมายเกี่ยวกับพระอุปคู้ตให้เกิดขึ้นในบริบทของภาคกลาง เนื่องจากพื้นที่วัฒนธรรมภาคกลางไม่ได้แวดล้อมไปด้วยประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคู้ตดังเช่นภาคเหนือ จึงต้องมีการสื่อความหมายถึงพระอุปคู้ตผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้พุทธศาสนิกชนในภาคกลางรับรู้ความหมายดังกล่าว เช่น การสร้างพระอุปคู้ตของเมืองประจวบ หรือการบวชสามเนรมิตรูปคู้ตของวัดตึกจังหวัดนนทบุรี

กระบวนการผลิตซ้ำประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ตในพื้นที่ใหม่จึงต้องมีการสร้างความหมายของพระอุปคู้ตให้เกิดขึ้นในการรับรู้ของคนภาคกลาง ซึ่งความหมายดังกล่าวได้ถูกผลิตซ้ำผ่านวัดกุสถานที บุคคลและพฤติกรรมต่างๆ ที่เป็นสัญลักษณ์เชื่อมโยงสู่สัญลักษณ์หลัก (dominant symbol) นั่นคือพระอุปคู้ต การผลิตซ้ำสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปคู้ตในประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ตจึงเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับประเพณีใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง

5.3.3 การคงรูปแบบหลักตามประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ตในภาคเหนือ

ลักษณะของการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ต” ในพื้นที่ภาคกลางอีกลักษณะหนึ่งคือ การคงรูปแบบของประเพณีในภาคเหนือ ซึ่งพบที่วัดตึก จังหวัดนนทบุรี “ประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ต” ที่วัดตึกเป็นประเพณีที่นำรูปแบบมาจากการตักบาตรเป็งปู้ตในภาคเหนือ โดยเกิดการริเริ่มของกลุ่มบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนวัดตึกที่มีความศรัทธาและประทับใจ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ในภาคเหนือ จนต้องการนำประเพณีดังกล่าวมาจัดขึ้นที่วัดตึกซึ่งเป็นวัดบ้านเกิด เพื่อให้วัดตึกเป็นที่รู้จักในฐานะวัดภาคกลางซึ่งมีการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรพระอุปคู้ต” ไม่ต่างจากวัดใน

ภาคเหนือ โดยมีการกำหนดช่วงเวลาในการตักบาตรให้ตรงกับภาคเหนือของประเทศไทย และนิมนต์ทั้งพระภิกษุและสามเณรบิณฑบาตรร่วมกันเพื่อให้สอดคล้องกับตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชค ทั้งยังมีการสร้างบรรยากาศภายในบริเวณวัดให้มีกลิ่นอายความเป็นล้านนาจากการตกแต่งสถานที่และการเล่าตำนานพระอุปัชฌาย์

การจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดตึกนั้นจะมีการเน้นย้ำผ่านเครื่องกระจายเสียงตลอดเวลาว่า “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” เป็นประเพณีของภาคเหนือที่สืบทอดกันมานับร้อยปี และวัดตึกได้นำประเพณีนี้มาสืบสานต่อในภาคกลาง โดยวัดตึกเป็นวัดแรกของภาคกลางที่ได้จัดงานตักบาตรเป็งปู้ดขึ้น (ข้อมูลจากภาคสนาม, 20 สิงหาคม 2556) รูปแบบของการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ยังคงมีองค์ประกอบหลักเหมือนภาคเหนือ คือมีการบิณฑบาตของพระภิกษุสามเณรในคืนเป็งปู้ด โดยวัดตึกกำหนดไว้ว่าจะเริ่มบิณฑบาตตอนเวลาเที่ยงคืน และพิธีกรของงานมักจะเน้นย้ำว่าเป็นประเพณีเดียวกับในภาคเหนือและเป็นประเพณีที่มีอานิสงส์มาก เช่น

เวลา 24.00 น. เราจะตักบาตรพระอุปัชฌาย์ เราจะทำพิธีพร้อมกับภาคเหนือ ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนเป็นประเพณีเก่าแก่ของภาคเหนือที่จะร่วมกันทำมาเป็นระยะเวลายาวนาน วันนี้วัดตึกเป็นวัดแรกในภาคกลางที่จะนำพิธีตักบาตรเป็งปู้ดเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวท่านและครอบครัว ท่านจะได้มีโชคมีลาภ ทำมาค้าขาย มีผลกำไรยิ่งขึ้นต่อไป บุตรหลานของท่านก็เป็นคนดี เป็นผู้สืบเชื้อสายวงศ์ตระกูลของท่านให้เป็นคนดีต่อไป คนที่มาร่วมทำบุญวันนี้ขอให้ท่านและครอบครัวมีความสุขความเจริญ

(บันทึกเสียงพิธีกรประจำงาน, 20 สิงหาคม 2556)

เมื่อจุดประสงค์ของการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดตึกคือการนำประเพณีภาคเหนือมาจัดขึ้นในภาคกลางเพื่อดึงดูดให้คนเข้าวัดและมาร่วมทำบุญตักบาตรในคืนเป็งปู้ดโดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปภาคเหนือ รูปแบบการจัดงานจึงมีการสร้างบรรยากาศให้เหมือนการตักบาตรเป็งปู้ดในภาคเหนือ โดยผู้จัดการตักบาตรพระอุปัชฌาย์พยายามจำลองบรรยากาศของการตักบาตรเป็งปู้ดที่เชียงใหม่ที่ตนเคยเข้าร่วมและประทับใจนำมาไว้ที่วัดตึก และยังได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีของภาคเหนือทางอินเทอร์เน็ตเพื่อให้ใกล้เคียงกับ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ของภาคเหนือมากที่สุด ผู้จัดงานได้ตกแต่งสถานที่สำหรับสักการะองค์พระอุปัชฌาย์ให้มีบรรยากาศแบบล้านนา โดยประดับสถานที่ด้วยตุ๊กและจ้องซึ่งเป็นเครื่องสักการะแบบล้านนา และมีวิธีการทำบุญด้วยการบูชาตุ๊กสะเดาะเคราะห์เพื่อนำมาถวายองค์พระอุปัชฌาย์ตรงสถานที่สักการะด้วย ทำให้บรรยากาศในบริเวณดังกล่าวแตกต่างจากบรรยากาศงานวัดทั่วไปในภาคกลาง การตกแต่งสถานที่ดังกล่าวจึงทำให้บริเวณที่

สักการะพระอุปัชฌาย์และสถานที่ตั้งบวชมีความแปลกตาและพิเศษแตกต่างจากสถานที่อื่นๆ ภายในบริเวณวัด

นอกจากการจัดสถานที่ตั้งบวชพระอุปัชฌาย์ให้มีบรรยากาศแบบล้านนาเพื่อให้สอดคล้องกับ “ประเพณีตั้งบวชพระอุปัชฌาย์” ที่นำมาจากภาคเหนือแล้ว และยังมีการเล่นตำนานพระอุปัชฌาย์แบบภาคเหนือที่เห็นว่าท่านจะขึ้นจากสะดือทะเลในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ โดยพิธีกรรมของวัดจะเล่าตำนานดังกล่าวแทรกเป็นระยะ เช่น

พระอุปัชฌาย์ยังมีชีวิตอยู่ถึงบัดนี้ ทางภาคเหนือมีประเพณีเก่าแก่ร่วมสองร้อยปีที่เกี่ยวข้องกับพระอุปัชฌาย์ โดยเชื่อกันว่า ท่านขึ้นมาจากกลางสะดือทะเลเพื่อรับบิณฑบาตในรูปของเณร ประเพณีตั้งบวชที่เที่ยงคืนหรือตั้งบวชพระอุปัชฌาย์ในทุกวันขึ้น 15 ค่ำตรงกับวันพุธ เรียกว่าเพ็ญพุธ ตามคติความเชื่อที่ว่าใครที่ตั้งบวชพระอุปัชฌาย์แล้วจะหายจากโรคภัยไข้เจ็บ มีสติปัญญาดี มีโชคลาภ ขจัดภัยอันตรายและชนะอุปสรรคทั้งปวงได้ ดังที่ท่านได้ปราบพญามารนั่นเอง ไม่ว่าเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์จะเป็นจริงหรือเรื่องในตำนานก็ตาม เชื่อว่าท่านจะช่วยคุ้มครองและรักษาพระพุทธศาสนาไปครบ 5,000 ปี วัดตึกเป็นวัดแรกในภาคกลางที่นำพระอุปัชฌาย์มาประดิษฐานที่วิหารที่กำลังก่อสร้างไม่แล้วเสร็จ... วัดตึกเป็นวัดแรกในประเทศไทยที่นำพระอุปัชฌาย์มาในภาคกลาง (บันทึกเสียงพิธีกรรมประจำวัน, 20 สิงหาคม 2556)

ส่วนช่วงเวลาตั้งบวชเพ็ญพุธที่วัดตึกก็จัดในคืนเดียวกันกับภาคเหนือ คือมีพิธีต่างๆ ในช่วงค่ำของวันอังคาร เมื่อถึงเวลาเที่ยงคืนของวันอังคารก็เริ่มนิมนต์พระภิกษุและสามเณรเดินบิณฑบาต เพราะถือว่าหลังเที่ยงคืนวันอังคารคือวันใหม่ซึ่งเป็นวันเพ็ญพุธตามคติของภาคเหนือแล้ว แต่วัดตึกได้เจาะจงช่วงเวลาเฉพาะมากขึ้นว่าเป็น “การตั้งบวชที่เที่ยงคืน” โดยเมื่อถึงเวลา 24.00 น. พิธีกรรมนิมนต์พระภิกษุสามเณรลงจากศาลาเดินบิณฑบาตไปเป็นแถวตามโต๊ะที่ประชาชนเตรียมข้าวสารอาหารแห้งไว้ ปี พ.ศ. 2556 มีภิกษุและสามเณรประมาณ 50 รูป ช่วงเวลาพิเศษของการตั้งบวชพระอุปัชฌาย์ที่วัดตึกจึงเจาะจงลงไปว่าเป็นเวลาที่เที่ยงคืนซึ่งเป็นช่วงรอยต่อของวันอังคารและวันพุธเช่นเดียวกับภาคเหนือ และชื่อ “การตั้งบวชที่เที่ยงคืน” กลายเป็นชื่อที่พุทธศาสนิกชนภาคกลางจดจำและเป็นที่รู้จักมากกว่าชื่อ “การตั้งบวชเพ็ญพุธ”

เนื่องจากการปรากฏตัวของพระอุปัชฌาย์ในคืนเพ็ญพุธเล่าว่าพระอุปัชฌาย์อาจปรากฏตัวในร่างของภิกษุหรือสามเณร ทำให้ประเพณีการตั้งบวชเป็งปูดในภาคเหนือมีการนิมนต์ทั้งภิกษุและสามเณรออกบิณฑบาต ด้วยเหตุนี้วัดตึกจึงจัดให้มีการบวชสามเณรเป็นเวลา 1 วันเพื่อให้สามเณรที่บวชใหม่ร่วมบิณฑบาตกับพระภิกษุสงฆ์เพื่อให้สอดคล้องกับตำนานทางภาคเหนือที่กล่าวว่าพระอุปัชฌาย์อาจปรากฏตัวในร่างพระภิกษุหรือสามเณร โดยเรียกสามเณรที่บวชใหม่นี้ว่า “สามเณรอุปัชฌาย์”

การบวชสามเณรเพื่อให้มีสามเณรมาร่วมบิณฑบาตรร่วมกับพระสงฆ์ในวันเพ็ญพุธจึงเป็นการดำเนินตามรูปแบบของ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในภาคเหนือด้วยเช่นกัน

การผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในภาคกลางทั้ง 3 พื้นที่ทำให้เห็นรูปแบบทั้งที่เหมือนและแตกต่างจากภาคเหนือ จะเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่มีการผลิตซ้ำในภาคกลางจะมีรายละเอียดที่แตกต่างไปจากภาคเหนือ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัชฌ์ของสามจังหวัดในภาคกลางนั้นไม่ตรงกัน ในขณะที่จังหวัดนนทบุรีจะจัดการตักบาตรพระอุปัชฌ์ในวันที่ตรงกับภาคเหนือคือวันอังคารที่ย่างเข้าสู่กับวันพุธ แต่จังหวัดประจวบฯ และจังหวัดสมุทรสาครกลับจัดงานเมื่อย่างเข้าสู่วันเพ็ญพุธเรียบร้อยแล้ว ตามคติของภาคกลางที่ถือว่ารุ่งเช้าคือวันใหม่ โดยที่ประจวบจัดการตักบาตรประมาณ 6 โมงเช้าของวันเพ็ญพุธ ส่วนที่สมุทรสาครจัดตอนเที่ยงคืนของวันเพ็ญพุธซึ่งถือว่ายังเป็นวันพุธไม่ใช่วันพฤหัสบดี

นอกจากนี้คติเรื่องการได้พบพระอุปัชฌ์ที่แปลงกายเดินปะปนอยู่ในหมู่ภิกษุสามเณรที่บิณฑบาตในวันเป็งปูดเพื่อโปรดผู้ที่มีบุญนั้นไม่ได้รับการเน้นย้ำหรือให้ความสำคัญในพื้นที่ภาคกลางเท่ากับภาคเหนือ เนื่องจาก “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในภาคกลางมีการสร้างความรู้สึกของการได้ทำบุญตักบาตรกับพระอุปัชฌ์ผ่านองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมขึ้นแทน กล่าวคือประเพณีการตักบาตรพระอุปัชฌ์ของจังหวัดประจวบได้กำหนดพื้นที่บริเวณหน้ามณฑปหลวงปู่อุปัชฌ์และได้ประกาศให้ทุกคนเตรียมของถวายพระอุปัชฌ์ไว้ 1 ชุดนอกจากที่เตรียมไว้ตักบาตรพระภิกษุสงฆ์ ส่วนที่จังหวัดนนทบุรีมีการบิณฑบาตของสามเณรอุปัชฌ์เป็นตัวแทนพระอุปัชฌ์ และที่จังหวัดสมุทรสาครมีการนำรูปปั้นพระอุปัชฌ์นำแถวพระภิกษุสงฆ์เดินจากด้านริมทำน้ำแม่น้ำท่าจีนเข้ามาในบริเวณวัดเป็นสัญลักษณ์แทนการที่พระอุปัชฌ์ขึ้นจากใต้มหาสมุทรตอนเที่ยงคืน ดังนั้นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้จึงสร้างความรู้สึกของการได้ทำบุญตักบาตรกับพระอุปัชฌ์ให้แก่พุทธศาสนิกชน ทุกคนจึงมีโอกาสได้ทำบุญกับพระอุปัชฌ์อย่างแน่นอน การปรับเปลี่ยนรายละเอียดและสร้างองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมในการทำบุญตักบาตรกับพระอุปัชฌ์จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ภาคกลาง

เมื่อศึกษาการสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในประเทศไทย จะเห็นว่าประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ยังคงมีบทบาทหน้าที่สำคัญในสังคมท้องถิ่นภาคเหนือและภาคอีสาน โดยเฉพาะพิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์มาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นพิธีสำคัญที่ยังคงสืบทอดทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน แสดงให้เห็นคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ปราบมารที่ยังคงมีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมทั้งสองถิ่น แต่ในพื้นที่ภาคกลางประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ที่ถูกนำมาผลิตซ้ำคือ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ซึ่งเป็นประเพณีที่สืบเนื่องมาจากคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์บันดาลโชค ดังที่พบว่ามี “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในหลายจังหวัดในภาคกลาง ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์จึงผลิตซ้ำคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์บันดาล

โชคในพื้นที่ภาคกลาง ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแม้จะมีประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่หลากหลาย แต่ประเพณีที่ถูกเลือกสรรเพื่อนำมาผลิตซ้ำเพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนในภาคกลางคือ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ซึ่งมีอานิสงส์ด้านโชคลาภความร่ำรวย และมีแนวโน้มว่าจะได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นในพื้นที่ภาคกลางด้วย

ส่วนคดีเรื่องพระอุปคุตปราบมาร หรือการป้องกันอุปสรรคต่างๆ นั้นจะพบว่าไม่ได้ถูกนำมาผลิตซ้ำในรูปแบบของพิธีนิมนต์พระอุปคุตมีคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจจะเพราะในพื้นที่ภาคกลางมีความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมบวงสรวงเทพเพื่อให้งานประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะพระพิฆเนศ และเทวดาทิ้งหลายอยู่แล้ว คดีพระอุปคุตปราบมารถูกผลิตซ้ำผ่านการสร้างพระอุปคุตในพื้นที่ชายทะเลเมืองประจวบ หากแต่ก็เป็นการผลิตซ้ำในรูปแบบวัตถุสัญลักษณ์และวิถีปฏิบัติอีกแบบหนึ่งที่แตกต่างจากพิธีกรรมในภาคเหนือและภาคอีสาน แม้ว่าจะมีลักษณะคล้ายการสร้างหอพระอุปคุตแบบถาวรในวัดตามภาคเหนือ ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ต้อง “รสนิยม” ของคนในภาคกลางจนมีการนำมาผลิตซ้ำในหลายพื้นที่ คือ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ซึ่งมีความแปลก และมีอานิสงส์ด้านโชคลาภเป็นประเพณีที่ตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนภาคกลางจนทำให้เกิดการผลิตซ้ำประเพณีดังกล่าวในหลายพื้นที่ และกลายเป็นประเพณีใหม่ที่กำลังเติบโตขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง

บทที่ 6

พลวัตและปัจจัยในการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบันดำรงอยู่อย่างมีพลวัต มีทั้งการสืบทอดในพื้นที่เดิมและการผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ ทั้งปัจจัยภายในคือลักษณะเด่นของพระอุปคุต และปัจจัยภายนอกคือบริบททางสังคมที่มีผลทำให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างต่อเนื่อง

6.1 พลวัตของความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่สืบทอดและผลิตซ้ำในปัจจุบันดำรงอยู่อย่างมีพลวัต การสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมในพื้นที่เดิมทั้งภาคเหนือและภาคอีสานแม้ว่าจะยังคงสืบทอดรูปแบบหลักตามประเพณีแต่ก็มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะต่างๆ ตามบริบทสังคมสมัยใหม่ เช่นเดียวกับการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลางซึ่งถือว่าเป็นพลวัตข้ามพื้นที่ อันมีพลวัตของความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่เกิดขึ้นในลักษณะต่อไปนี้

6.1.1 พลวัตในพิธีนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนา

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนายังคงเป็นพิธีที่มีบทบาทในวิถีชีวิตของคนในภาคเหนือและภาคอีสาน ดังที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูล “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงานนมัสการพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน พิธีตั้งธรรมหลวงของชาวไทลื้อบ้านปิยะพร อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในพื้นที่ภาคเหนือ ส่วนพื้นที่ภาคอีสานได้เก็บข้อมูลพิธีนิมนต์พระอุปคุตในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด งานนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม และงานบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย การศึกษา “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนาที่สืบทอดในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสาน ผู้วิจัยพบลักษณะที่เป็นพลวัต ดังนี้

6.1.1.1 การเปลี่ยนแปลงด้านสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปคุต

พระอุปคุตเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในตำนานพระพุทธศาสนา และตำนานท้องถิ่นของคนกลุ่มต่างๆ รูปลักษณ์ของพระอุปคุตมักมีลักษณะที่คลุมเครือ บางตำนานกล่าวว่าท่านมักปรากฏตัวในร่างภิกษุที่ครองจีวรไม่เรียบร้อย ผิวคล้ำ บ้างก็ว่าท่านมีรูปร่างผอมบางจึงมีชื่อเรียกว่า “กีสนาค” และบางตำนานก็กล่าวว่าท่านมักปรากฏตัวในร่างสามเณรมาบิณฑบาต ด้วยเหตุนี้ทำให้ไม่ชัดเจนว่าพระอุปคุต

มีลักษณะเช่นไร ทราบแต่ที่อยู่ของท่านว่าท่านเนรมิตปราสาทเรือนแก้วอยู่ตามลำพังกลางมหาสมุทร จึงมีการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ สมมติแทนพระอุปัศ

ตำนานพระอุปัศตปรามบารกล่าวถึงที่อยู่พระอุปัศตว่าอยู่ที่ใต้มหาสมุทร ณ สะดือทะเล เมื่อจะนิมนต์พระอุปัศตจากสะดือทะเลขึ้นมาคุ้มครองงานฉลองพระธาตุสุภ จึงต้องส่งพระผู้มีภิญญาไปนิมนต์พระอุปัศตขึ้นมาบนโลกมนุษย์ จากตำนานดังกล่าวทำให้เกิด “ประเพณีนิมนต์พระอุปัศต” ก่อนประกอบงานบุญต่างๆ โดยก่อนจะถึงวันงานผู้เฒ่าผู้แก่จะพากันไปที่แม่น้ำหรือแหล่งน้ำใกล้วัด แล้วสมมติเอาการงมก้อนหินในน้ำเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศต แล้วแห่กลับมาที่หอพระอุปัศตที่สร้างไว้ในบริเวณวัด พร้อมทั้งถวายเครื่องบริขารและภัตตาหาร เมื่องานบุญสำเร็จลงได้ด้วยดีก็จะนำก้อนหินนั้นไปส่งคืนที่แหล่งน้ำตามเดิม ถือว่าพระอุปัศตได้กลับที่อยู่ ณ ใต้มหาสมุทรแล้ว การใช้ก้อนหินแม่น้ำเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศตยังคงอยู่ในความรับรู้ของคนในภาคเหนือ ดังที่สำนักข่าวแม่สายนิวส์ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องพระอุปัศตว่า

พระอุปัศตยังมีชีวิตอยู่ ชาวไทล้านนา ไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อซึ่งเป็นไทยที่ได้รับอิทธิพลบางอย่างมาจากพม่าเชื่อกันว่าท่านบำเพ็ญฌานอยู่ใต้ท้องสมุทร เวลาชาวล้านนาจะจัดงานเฉลิมฉลองอะไรใหญ่โตที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่นงานบอยหลวงต่างๆ ก็จะมีพิธีอัญเชิญพระอรหันต์ปรามบารองค์นี้มาสถิตคุ้มครองในงาน พิธีกรรมก็น่ารักมาก เขาจะแห่เสลี่ยงเปล่าไปยังแหล่งน้ำที่ใกล้ๆ พอไปถึงก็ให้ผู้ชายลงไปในน้ำแล้วงมเอาหินก้อนหนึ่งขึ้นมาสมมุติเอานี้แหละพระอุปัศต ฉันทงมได้ท่านขึ้นมาแล้ว ขอนิมนต์ไปปรามปรามห้ามมารที่จะมารบกวนงาน แล้วจะเอาหินก้อนนั้นขึ้นเสลี่ยง แล้วจะแห่แห่กันกลับมาที่งานพอเสร็จงานก็นิมนต์ท่านกลับยังแหล่งน้ำที่เดิม (อินทรีดำ, 2555: ออนไลน์)

คติความเชื่อเรื่องพระอุปัศตปรามบารดังกล่าวก่อให้เกิดวิถีปฏิบัติที่ยังสืบทอดกันอยู่ในภาคเหนือและภาคอีสาน ดังกรณีของงานนมัสการพระธาตุหริภุญชัยที่คณะภิกษุสงฆ์จะพากันไปอาราธนาพระอุปัศตขึ้นจากลำน้ำกวังใกล้วัด จากนั้นจึงมีตัวแทนลงไปดำก้อนหินในแม่น้ำ โดยจะงมสามครั้งว่าใช่พระอุปัศตหรือไม่ สองครั้งแรกถือว่าไม่ใช่พระอุปัศต ครั้งที่ 3 ถือว่าก้อนหินนี้คือตัวแทนพระอุปัศตที่ขึ้นมาจากสะดือทะเลแล้ว สัญลักษณ์ที่แทนพระอุปัศตในที่นี้จึงเป็นก้อนหินที่ดำขึ้นมาจากลำน้ำกวัง

การใช้ก้อนหินเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศตยังพบเช่นกันในงานนิมนต์พระอุปัศตของกลุ่มไทลื้อบ้านปิยะพร อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เมื่อจะจัดงานตั้งธรรมหลวง ปู่จารย์หมู่บ้านปิยะพรได้ไปนิมนต์พระอุปัศตจากน้ำแม่สายมาที่วัดปิยะพร โดยได้สมมติก้อนหินสี่ก้อนจากน้ำแม่สายเป็นตัวแทนของพระอุปัศต 4 รูปตามความเชื่อของคนไทลื้อที่เชื่อกันว่าพระอุปัศตมี 4 รูปอาศัยอยู่ในน้ำ

และยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่นิพพาน ก้อนหินแม่น้ำ 4 ก้อนจึงเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺต 4 รูปที่ขึ้นจาก สะดือทะเลมาสถิตอยู่ในงานตั้งธรรมหลวงของบ้านปิยะพร อันมีความหมายว่าพระอุปัศฺตได้รับรู้ การทำบุญในครั้งนี้ ท่านจะบันดาลให้งานสำเร็จลุล่วงลงด้วยดีและได้รับเครื่องไทยทานต่างๆ ในงาน บุญครั้งนี้ด้วย โดยเมื่อเสร็จงานตั้งธรรมแล้ว ชาวไทลื้อบ้านปิยะพรได้ส่งพระอุปัศฺตโดยนำห่อ พระอุปัศฺตไปลอยที่แม่น้ำสาย ถือว่าพระอุปัศฺตได้กลับไปที่อยู่ของท่านแล้ว

ส่วนในภาคอีสาน การงมก้อนหินแม่น้ำโดยสมมติว่าพระอุปัศฺตได้ขึ้นจากสะดือทะเลแล้วยัง พบอยู่ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย โดยก่อนการจัดงานประเพณีบุญหลวงอำเภอด่านซ้าย พราหมณ์ จะไปอาราธนาพระอุปัศฺตที่ลำนํ้าหม่นใกล้กับวัดโพชนชัยอันเป็นที่จัดงานบุญหลวง จากนั้นจะมีตัวแทน ลงไปดำก้อนหินในลำนํ้าหม่น โดยจะเสี่ยงทาย 3 ครั้งว่าใช่พระอุปัศฺตหรือไม่ สองครั้งแรกเมื่อดำก้อน หินขึ้นมาจะมีคนบอกว่าไม่ใช่ เมื่อดำก้อนหินได้ครั้งที่ 3 จึงมีผู้ตอบว่าใช่พระอุปัศฺต ก้อนหินจากแม่น้ำ จึงเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺตที่อยู่ ณ สะดือทะเล

อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเกิดจากอิทธิพลของการท่องเที่ยวที่เข้ามาใน ชุมชนด่านซ้ายก็มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากประเพณีบุญหลวงเป็นที่รู้จักมากขึ้นจาก การละเล่นผีตาโขน ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมพิธีกรรมมากขึ้นแม้ว่า “พิธีเบิกพระอุปัศฺต” จะ เริ่มต้นตั้งแต่เวลาประมาณ 4 นาฬิกา แต่ก็มียกท่องเที่ยวและสื่อมวลชนจำนวนมากไม่น้อยมารอชมพิธี ดังกล่าว จึงมีการเตรียมองค์ประกอบของพิธีให้สวยงามและประทับใจนักท่องเที่ยว ดังที่จะเห็นว่ามี การเลือกสรรก้อนหินที่มีลักษณะสวยงามและมันวาวมาใช้ในพิธี “เบิกพระอุปัศฺต” แทนก้อนหินแม่น้ำ ปกติ ก้อนหินก้อนที่ 3 ซึ่งสมมติแทนพระอุปัศฺตจึงเป็นก้อนหินที่เตรียมไว้ใช้ในพิธี ไม่ใช่หินทั่วไปที่ เสี่ยงทายด้วยการงมจากลำนํ้าหม่น สอดคล้องกับที่พระครูศรีรัตนาลังการเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันของวัด โพชนชัยได้เล่าถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพิธี “เบิกพระอุปัศฺต” ว่าแต่ตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมา มี ส่วนราชการและการท่องเที่ยวเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงเริ่มมีการประชุมหารือกันในการจัดงานส่วนต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในบางส่วนของพิธีกรรม เช่น หลายปีก่อนเคยมีการเสนอให้เลือกก้อนหินที่ ทาสีสวยงามไปวางเตรียมไว้ก่อนพิธี “เบิกพระอุปัศฺต” เพื่อให้เวลางมหินขึ้นมาจะได้สะท้อนกับแสง ถ่ายรูปแล้วสวยงาม (พระครูศรีรัตนาลังการ, 22 มิถุนายน 2555: สัมภาษณ์)

นอกจากการใช้ก้อนหินแม่น้ำเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺตที่อยู่ในน้ำแล้ว บางพื้นที่ยังอาจใช้ น้ำหรือ นำพระพุทธรูปไปวางไว้ในน้ำ แล้วอาราธนาไปที่ห่อพระอุปัศฺต ถือว่าพระอุปัศฺตได้ขึ้นมาจาก น้ำตามการอาราธนาแล้ว อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่าการเปลี่ยนแปลงสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺต โดยไม่ได้ใช้ก้อนหินแม่น้ำ หากแต่ใช้องค์พระอุปัศฺตที่หล่อขึ้นแทน ดังงานนมัสการพระธาตุพนมที่มี การนำองค์พระอุปัศฺตที่หล่อขึ้นใหม่ไปวางไว้ใต้น้ำ เมื่อกล่าวคำอาราธนาพระอุปัศฺตแล้ว ก็ให้ นายอำเภอดำน้ำอัญเชิญพระอุปัศฺตขึ้นจากลำนํ้าโขง โดยมีการดำน้ำสามครั้งเช่นกัน ครั้งที่ 3 จึงนำ พระอุปัศฺตขึ้นจากใต้นํ้าถือว่าพระอุปัศฺตได้ขึ้นมาจะแม่น้ำโขงซึ่งสมมติเป็นสะดือทะเลจริงๆ และเมื่องาน

นมัสการพระธาตุพนมเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะมีการนำพระอุคุตไปดำน้ำในแม่น้ำโขงเพื่อส่งท่านกลับที่อยู่ด้วย

การที่นิยมดำน้ำงมก้อนหินหรืออุ้มพระดำน้ำ 3 ครั้งนั้นจะเห็นว่ามึลักษณะของการเสี่ยงทายว่าใช่พระอุคุตหรือไม่ ดังที่ใน “พิธีเบิกพระอุคุต” ในงานบุญหลวงอำเภอด่านซ้ายจะมีการถามในการดำน้ำแต่ละครั้งว่าใช่พระอุคุตหรือไม่ เมื่อคนบนฝั่งตอบว่าไม่ใช่ก็จะปาก้อนหินทิ้งมได้ทิ้งไปจนครั้งที่ 3 ตอบว่าใช่พระอุคุตจึงได้นิมนต์ไปที่วัด ถือว่าก้อนหินทิ้งมได้ในครั้งที่ 3 คือพระอุคุตที่ขึ้นมาจากน้ำแล้ว ซึ่งน่าสังเกตว่าการกำหนดให้ก้อนหินก้อนที่ 3 คือพระอุคุตยังสอดคล้องกับตำนานพระอุคุตแบบ *อโคกวาทน* ที่ระบุว่าพระอุคุตเป็นบุตรชายคนที่ 3 ของพ่อค้าน้ำหอมด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่าพิธีอาราธนาพระอุคุตในหลายพื้นที่ยังคงมีการงมก้อนหินแม่น้ำเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุคุต แต่ก็ไม่มีการถามตอบกับคนบนฝั่งในลักษณะเสี่ยงทาย เป็นแต่เพียงการดำน้ำ 3 ครั้งตามประเพณีเท่านั้น

ส่วน “พิธีนิมนต์พระอุคุต” ในงานบุญพะหวัดร้อยเอ็ดก็มีการใช้ “พระอุคุตพระราชทาน” ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นสัญลักษณ์แทนพระอุคุตในพิธีกรรม แตกต่างจากงานบุญพะหวัดในสมัยก่อนที่มีการงมก้อนหินแม่น้ำสมมติเป็นพระอุคุตที่ขึ้นจะสะดือทะเลมาคุ้มครองงานเช่นกัน เรื่องราวดังกล่าวมีการบันทึกไว้ในรูปแบบนิทรรศการภายในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเมืองร้อยเอ็ดด้วย หากแต่เมื่อมีการยกระดับงานบุญพะหวัดให้เป็นงานประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด โดยจัดงานบุญพะหวัดจังหวัดร้อยเอ็ดให้เป็นประเพณีใหญ่ที่จัดร่วมกัน จึงได้มีการนำพระอุคุตราชทานเข้าร่วมในพิธีแทน “พิธีนิมนต์พระอุคุต” จึงได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบในอดีต ในปัจจุบันได้มีการอาราธนาพระอุคุตพระราชทานจากสระชัยมงคลในวัดบึงปลาญชัย และผู้ประกอบพิธีอาราธนาคือผู้ว่าราชการจังหวัด เมื่ออาราธนาพระอุคุตแล้วจะแห่พระอุคุตพระราชทานรอบตัวเมืองเพื่อให้คนสักการบูชาและร่วมทำบุญ จากนั้นจึงนำไปประดิษฐาน ณ หอพระอุคุตในสวนสาธารณะที่จัดงานบุญพะหวัดประจำจังหวัด เมื่อเสร็จสิ้นงานแล้วก็นำพระอุคุตพระราชทานแห่กลับมาที่วัดบึงปลาญชัยตามเดิม

จะเห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงวัตถุสัญลักษณ์ที่ใช้แทนพระอุคุต กล่าวคือพระอุคุตเป็นบุคคลในตำนาน ซึ่งไม่รู้ว่าท่านมีรูปลักษณ์เช่นไร ในตำนานกล่าวถึงการที่พระอุคุตอาศัยอยู่ในน้ำ เมื่อจะประกอบพิธีจึงมีการสมมติแหล่งน้ำใกล้วัดเป็นสะดือทะเลที่อยู่ของท่าน และมีการงมก้อนหินเสี่ยงทายสามครั้งเพื่อสมมติแทนการที่พระอุคุตขึ้นมาตามการนิมนต์ ก้อนหินแม่น้ำหรือน้ำจึงเป็นวัตถุสัญลักษณ์แทนพระอุคุตในพื้นที่พิธีกรรม แต่ในปัจจุบันเมื่อมีการหล่อหรือสร้างพระอุคุตขึ้นประจำวัดต่างๆ พระอุคุตที่สร้างขึ้นนี้มีลักษณะทางประติมานวิทยาที่สอดคล้องกับตำนาน เช่น พระอุคุตพระราชทานของเมืองร้อยเอ็ดเป็นพระนั่งมารวิชัยถือดอกบัวและมีใบบัวคลุมเศียรเป็นสัญลักษณ์แทนการที่ท่านอาศัยอยู่ในน้ำ เมื่อมีการสร้างองค์พระอุคุตขึ้น จึงมีการใช้องค์พระอุคุตนี้เป็นตัวแทน

พระอุปัชฌาย์ที่ได้มาอยู่จริงในพื้นที่พิธีกรรม พระอุปัชฌาย์ที่อยู่ในตำนานจึงปรากฏเป็นรูปธรรมและจับต้องได้จริงเป็นที่ประจักษ์ของผู้เข้าร่วมใน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์”

นอกจากนี้ยังเริ่มมีความนิยมที่จะใช้การอุ้มพระอุปัชฌาย์ไปดำน้ำเป็นสัญลักษณ์แทนการงมก่อนหินพระอุปัชฌาย์มากขึ้น เช่น งานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งนายอำเภอต้องเป็นผู้อุ้มพระอุปัชฌาย์ขึ้นจากใต้น้ำ โดยใช้องค์พระอุปัชฌาย์ของวัดที่หล่อขึ้นใหม่เพื่อใช้ในพิธีดังกล่าว หรือ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ขึ้นจากบ้านพะเยาไปที่วัดศรีโคมคำก่อนที่จะเริ่มงานแปดเป็งนมัสการพระเจ้าตนหลวงแห่งจังหวัดพะเยา ก็ใช้การอุ้มองค์พระอุปัชฌาย์ไปดำน้ำ (“พะเยาเอาบ้าง! อุ้ม “พระอุปัชฌาย์” ดำน้ำกว๊านฯ หนุนท่องเที่ยว”, 2555: ออนไลน์)

การใช้ก่อนหินแม่น้ำหรือน้ำเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่พิธีกรรมจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นการใช้องค์พระอุปัชฌาย์ที่หล่อหรือสร้างขึ้นไปดำน้ำ จากพิธี “งมพระอุปัชฌาย์” จึงกลายเป็น “อุ้มพระดำน้ำ” ซึ่งแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของวัตถุสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรม ดังนี้

พระอุปัชฌาย์ ► ก่อนหินแม่น้ำ/น้ำ ► องค์พระอุปัชฌาย์

นอกจากนี้เริ่มพบว่ามีการสร้างหอพระอุปัชฌาย์แบบถาวรประจำวัดในภาคเหนือมากขึ้น และทำให้ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังเช่นกรณีของวัดผาแตก อำเภอแม่สาย จังหวัดเลย ซึ่งมีการจัดงานตั้งธรรมหลวงในปี พ.ศ. 2556 แต่ไม่มี “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” เนื่องจากว่ามีพระอุปัชฌาย์ในวัดแล้ว ซึ่งเป็นผลมาจากสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยในสมัยก่อนจะมีร่องน้ำธรรมชาติบนเนินเขาใกล้วัด เมื่อมีงานบุญอย่างงานตั้งธรรมหลวงก็จะไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์โดยงมก่อนหินจากร่องน้ำ ต่อมา มีการสร้างหมู่บ้าน ร่องน้ำธรรมชาติไม่มีน้ำไหล และมีหอพระอุปัชฌาย์แบบถาวรในวัดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 ทำให้ไม่มี “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” แค่อุ้มหรือบอกกล่าวองค์พระอุปัชฌาย์ในวัดแทน (พระมหาหล้า ธรรมรังสี, 15 กันยายน 2556: สัมภาษณ์) จะเห็นว่ารูปแบบของพิธีกรรมเริ่มเปลี่ยนแปลงมาให้ความสำคัญกับองค์พระอุปัชฌาย์ซึ่งประดิษฐานอยู่ภายในบริเวณวัดอันจับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม ถือว่าพระอุปัชฌาย์ได้มาสถิตอยู่ที่วัดเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องไปนิมนต์ท่านมาอีก พิธีกรรมจึงถูกลดทอนความสำคัญลงเพราะการหันมาให้ความสำคัญกับองค์พระอุปัชฌาย์และหอพระอุปัชฌาย์ที่สร้างแบบถาวรเป็นรูปธรรมในปัจจุบัน

6.1.1.2 การประกอบพิธีนิมนต์พระอุปคุตในงานหลากหลายรูปแบบ

ปัจจุบัน “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ไม่ได้จำกัดแค่เฉพาะงานบุญทางพระพุทธศาสนาเท่านั้นแต่ยังขยายขอบเขตไปยังงานรื่นเริงต่างๆ ของชาวบ้านที่ไม่ต้องการให้มีสิ่งไม่ดี มีอุปสรรคหรือมีฝนตกทำลายงาน เช่น “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงานพืชสวนโลก ปี พ.ศ. 2554 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการจัดงานพืชสวนโลกขึ้นในประเทศไทยเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 84 พรรษา (“พิธีอัญเชิญพระมหาอุปคุต เพื่อความเป็นสิริมงคลในงานมหกรรมพืชสวนโลก 2554,” 2555: ออนไลน์) “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงานลอยกระทงของชาวเถินจังหวัดลำปาง ในปี พ.ศ. 2555 ซึ่งได้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อมิให้มีเหตุเภทภัยทางน้ำจนมีผู้เสียชีวิตตั้งปีที่ผ่านมา (“ชาวบ้านทอดผ้าป่าน้ำ-ขอแม่พระคงคาช่วยงานลอยกระทงเถินปลอดภัย,” 2557: ออนไลน์) “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงาน “วันเสียงแคนดัง” ของชาวนาห้วย จังหวัดนครพนม (“อนุวัดจัดให้ แม่พระอุปคุต จ.นครพนม ”, 2557: ออนไลน์)

นอกจากนี้ในปัจจุบันยังพบว่ากลุ่มลี้ลับที่บ้านห้วยน้ำขุ่น อำเภอแม่ฟ้าหลวงในจังหวัดเชียงราย ยังได้ประกอบ “พิธีบวงสรวงพระอุปคุต” ใน “ประเพณีอวยก” หรือผีตาโขนของชาวลี้ลับด้วย โดยจะมีการแต่งกายเป็นผีต่างๆ ออกมาเต้นเนื่องจากเผ่าลี้ลับเชื่อว่าเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานจะมีปิศาจมาขโมยพระศพ จึงต้องแต่งกายเป็นผีมาป้องกันไว้ ในงานจะมีกิจกรรมบวงสรวงพระอุปคุตและขอพรกองทราย ตุงยักษ์ และกองฟืนหลวง (“ชาวลี้ลับ จังหวัดเชียงราย ร่วมใจจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติจัดงานประเพณีผีตาโขน ”, 2558: ออนไลน์) น่าสนใจว่ากลุ่มลี้ลับซึ่งมีความเชื่อดั้งเดิมได้นำพิธีกรรมทางพุทธศาสนาไปผสมกับประเพณีเดิมของตน

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาป้องกันอุปสรรคยังถูกนำไปผนวกเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมใน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของเทศบาลนครเชียงราย ร่วมกับวัดมิ่งเมืองด้วย พระครูโสภณศีลปาคมเจ้าอาวาสวัดมิ่งเมืองต้องการฟื้นฟูประเพณีของล้านนาให้เป็นที่รับรู้ของประชาชน จึงได้ริเริ่มจัด “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ขึ้นจากล้านนากก แล้วแห่มาที่วัดมิ่งเมืองในช่วงบ่ายของวันอังคารก่อนวันเป็งปูดดังที่พระครูโสภณศีลปาคมกล่าวถึงการประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ก่อนการจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ว่าต้องการให้กิจกรรมดังกล่าวสื่อภาพที่สอดคล้องกับตำนานพระอุปคุต ดังนี้

สมัยก่อนไม่ได้ทำ พอถึงเวลาก็รู้กันเอง แต่ที่ทำนี่เพื่อให้รู้ว่าพิธีกรรมแบบนี้อยู่ คือให้รู้ว่าท่านอยู่ที่น้ำ ให้รู้ว่าพระอุปคุตท่านอยู่ที่ไหน ตามประวัติที่ท่านนิรมิตเรือนแก้วอยู่ที่สะดือทะเล แล้วจะขึ้นมาบิณฑบาตตอนวันขึ้น 15 ค่ำตรงกับวันพุธ...

(พระครูโสภณศีลปาคม, 7 ตุลาคม 2557: สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ. 2557 ผู้วิจัยได้ไปเข้าร่วมพิธีดังกล่าวและพบว่ามีการอัญมองค์พระอุปัชฌาย์ดั่งในแม่น้ำก 3 ครั้ง จากนั้นจึงอัญเชิญพระอุปัชฌาย์มาขึ้นรถบขก มีการสร้งน้ำ แล้วจึงแห่เข้าเมือง เชียงรายไปที่วัดมิ่งเมือง พิธีดังกล่าวคล้ายกับ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงาน แต่แตกต่างกัน ที่วัดอุประสงค์ เพราะ “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌาย์” ขึ้นจากลำน้ำกในครั้งนี่คือเพื่อจำลองเหตุการณ์ให้ สอดคล้องกับตำนานที่พระอุปัชฌาย์จะขึ้นจากสะดือทะเลมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ในวันเป้งปืด วัด มิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงรายจึงต้องการจะนำประเพณีล้านนาที่มีอยู่แล้วมาบอกเล่าตำนานให้ ปรากฏชัดแก่สายตาของผู้ร่วมงานอีกครั้งหนึ่ง

นอกจาก “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสานแล้ว ยังพบว่าบางครั้งมี การประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ในพื้นที่ภาคกลางด้วย ดังเช่นในปี พ.ศ. 2555 ซึ่งมีการอัญเชิญ พระบรมสารีริกธาตุจากประเทศศรีลังกามาประดิษฐาน ณ ท้องสนามหลวงเพื่อให้ประชาชนได้มี โอกาสสักการบูชา ก็พบว่ามีการจัด “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงานดังกล่าวเพื่อให้งานสำเร็จ ราบรื่น ดังนี้

วันที่ 27 ธันวาคม 2555 คณะกรรมการอัญเชิญพระบรมเกศาธาตุสมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า จากประเทศศรีลังกาก็ได้กระทำพิธี อัญเชิญพระอุปัชฌาย์เถระจาก เกษียรสมุทร และบวงสรวงพรหม เทวดา เพื่อให้การจัดกิจกรรมเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ไม่มีอุปสรรคและเป็นความสิริมงคลแก่ ประชาชนชาวไทย ก่อนอัญเชิญพระบรมเกศาธาตุ ประดิษฐานบนมณฑปพิธีอย่างเป็นทางการ จึงขอเชิญพุทธศาสนิกชนร่วมพิธีอัญเชิญองค์ พระอุปัชฌาย์และร่วมบวงสรวงใหญ่ ในวันที่ 27 ธันวาคม 2555 เวลา 10.00 น. ณ ท้อง สนามหลวง

(“กำหนดการพิธีเชิญพระอุปัชฌาย์และบวงสรวงเตรียมการพระบรมเกศาธาตุ ณ ท้อง สนามหลวง,” 2557: ออนไลน์)

จะเห็นว่า “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์” ในงานบูชาพระบรมเกศาธาตุ ณ ท้องสนามหลวง สอดคล้องกับเหตุการณ์ในตำนานที่พระเจ้าอโศกมหาราชนิมนต์พระอุปัชฌาย์มาคุ้มครองงานฉลอง พระธาตุสลับท้าวชมพูทวีป “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงานให้ราบรื่น ไม่มีอุปสรรคซึ่งมีที่ มาจากฐานความเชื่อเกี่ยวกับฤทธานุภาพในการปกป้องรักษาและปราบมารของพระอุปัชฌาย์จึงอยู่ใน ความรับรู้ของพุทธศาสนิกชน เมื่อมีการจัดงานใหญ่และสำคัญเป็นเวลาหลายวัน โดยเฉพาะงานบุญใน พระพุทธศาสนา หรืองานสำคัญของชุมชน จึงได้มีการประกอบพิธีกรรมสำคัญที่สืบทอดกันมาใน วัฒนธรรม หรือนำพิธีกรรมดั้งเดิมมาผลิตซ้ำในบริบทใหม่ๆ ตามวัตถุประสงค์ ทำให้ “พิธีนิมนต์ พระอุปัชฌาย์” มาคุ้มครองงานยังคงดำรงอย่างมีพลวัตในรูปแบบของการสืบทอดและการผลิตซ้ำอย่าง ต่อเนื่องในสังคมไทยปัจจุบัน

6.1.1.3 บทบาทของภาครัฐและเอกชนที่มีส่วนร่วมมากขึ้นในพิธีกรรม

นิมนต์พระอุปคุต

ในปัจจุบันภาครัฐและเอกชนได้เข้ามามีบทบาทในพิธีกรรมของวัดและชุมชนมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นว่ามักจะมีตัวแทนจากภาครัฐและเอกชนพร้อมป้ายแสดงหน่วยงานเข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่พิธีกรรม ที่สำคัญประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ในท้องถิ่นกลายเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชน กระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทำให้ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เริ่มเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบของพิธีกรรม (ritual) ไปสู่ลักษณะที่เป็นการแสดง (performance) และทำให้พิธีกรรมต่างๆ มีลักษณะเหมือนงานเทศกาล (festival) สำหรับให้คนมาเที่ยวชมมากยิ่งขึ้น

พื้นที่ของพิธีกรรมยังได้กลายเป็นเสมือนเวทีที่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมได้สื่อสารความหมายอันหลากหลายผ่านวิถีปฏิบัติต่างๆ ในพิธีกรรมนั้นๆ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2553: 168) ดังจะเห็นได้จาก “พิธีเบิกพระอุปคุต” ในงานบุญหลวงด้านซ้ายที่เป็นพื้นที่ของการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิมผ่านวิถีปฏิบัติของพราหมณ์และคณะพ่อแสนซึ่งทำหน้าที่ไปนิมนต์พระอุปคุตในงานบุญหลวงของอำเภอด้านซ้าย รวมถึงเป็นพื้นที่ของการแสดงศิลปวัฒนธรรมของชาวด้านซ้ายสู่สายตานักท่องเที่ยวผ่าน “พิธีเบิกพระอุปคุต” อันเป็นพิธีที่มีการสืบทอดกันตามความเชื่อดั้งเดิม ดังจะเห็นว่าการติดป้ายไวนิลบอกทางไปลำน้ำหมันให้นักท่องเที่ยวไปชม “พิธีเบิกพระอุปคุต” หรือการติดป้ายบอกทิศทั้งสี่ในการอาราธนาพระอุปคุต รวมถึงการคัดเลือกก้อนหินที่สวยงามสำหรับใช้ในพิธีด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือการสื่อสารแก่คนนอกหรือนักท่องเที่ยวซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

ส่วนขบวนแห่พระอุปคุตในงานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งมีการจัดตั้งขบวนจากส่วนราชการและภาคเอกชนต่างๆ ก็กลายเป็นพื้นที่ที่แสดงบทบาทของภาครัฐและเป็นเวทีแสดงศิลปวัฒนธรรมเพื่อดึงดูดสายตาของนักท่องเที่ยว ขบวนแห่พระอุปคุตจากแม่น้ำโขงไปที่วัดพระธาตุพนมจึงมิใช่เพียงขบวนแห่ในพิธีกรรมแต่ได้เป็นเวทีการแสดงศิลปวัฒนธรรมอีสานและเป็นขบวนเปิดงานนมัสการพระธาตุพนมไปในตัวด้วย ดังที่มีการนำเสนอข่าว “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในฐานะพิธีเปิดงานนมัสการพระธาตุพนมซึ่งมีบุคคลที่มีชื่อเสียงเข้าร่วมงานด้วย ดังนี้

วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557 เมื่อเวลา 08.00 น. บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง หน้าวัดพระธาตุพนมวรณมหาวิหาร อ.ธาตุพนม จ.นครพนม พระเทพวรมณี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรณมหาวิหาร นายอดิศักดิ์ เทพอาสน์ ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม พร้อมด้วย มจ.ชาติเฉลิม ยุคล สรพงษ์ ชาติรี และดวงเดือน จิโรสงค์ ข้าราชการ พี่น้องประชาชน ทั้งชาวไทยและลาว ร่วมพิธีศักดิ์สิทธิ์แห่พระอุปคุต เปิดงานนมัสการองค์พระธาตุพนม ประจำปี 2557 ซึ่งถือเป็นประเพณีอันสำคัญของพี่น้องชาวจังหวัดนครพนม ที่จัดขึ้นในช่วงวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 3 ของ

ทุกปี โดยในปีที่กำหนดจัดขึ้นระหว่างวันที่ 7 - 15 กุมภาพันธ์ 2557 รวม 9 วัน 9 คืน และก่อนการเปิดงานนมัสการพระธาตุพนมทุกปี จะต้องมีการประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์สำคัญตามความเชื่อ เป็นประเพณีที่สืบทอดมาแต่โบราณ คือ การแห่พระอุปัศฺต ซึ่งจากตำนานถือเป็นพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์ เป็นผู้ดูแลคุ้มครองพระพุทฺธศาสนา เสมือนพระสาวกของพระพุทฺธเจ้า เพื่ออัญเชิญมาประดิษฐานไว้ภายในวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร คุ้มครองปกป้องอันตรายต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้น จนกว่างานจะสำเร็จเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3

("พิธีศักดิ์สิทธิ์แห่พระอุปัศฺต เปิดงานนมัสการองค์พระธาตุพนม ", 2557: ออนไลน์)

“พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” ในงานนมัสการพระธาตุพนมเป็นพิธีสำคัญพิธีหนึ่งที่เป็นสัญญาณให้รู้ว่างานนมัสการพระธาตุพนมได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว โดยงานนมัสการพระธาตุพนมจะจัดขึ้นในเดือน 3 ของทุกปี “พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” จะเริ่มในเวลา 8.00 น.ของวันงานวันแรก ซึ่งจะเห็นว่าพิธีเริ่มในเวลาราชการ ส่วนประธานในพิธีคือผู้ว่าราชการจังหวัด โดยมีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีการลำดับผู้ประกอบพิธีในพื้นที่พิธีกรรมตามลำดับของฝ่ายบริหารในโลกฆราวาสด้วย โดยมีการกำหนดให้นายอำเภอธาตุพนมเป็นผู้อัญเชิญพระอุปัศฺตขึ้นจากน้ำ แล้วส่งให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้อัญเชิญไปขึ้นรถบุษบกเพื่อแห่กลับวัด ขบวนแห่พระอุปัศฺตจะมีคณะฟ้อนจากหลวงพระบางและล้านนา นอกจากนี้ประชาชนทั้งฝั่งอีสานและฝั่งลาวจะร่วมกันแห่พระอุปัศฺต โดยจะประดิษฐานเป็นเวลา 9 วัน แล้วจึงมีพิธีและขบวนแห่ส่งท่านกลับภูมิลานเดิม (พระเทพวรมณี, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์) “พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” จึงมิใช่เพียงพิธีกรรมของวัดและชุมชน แต่มีลักษณะเป็นพิธีการทางราชการด้วย

การนิมนต์พระอุปัศฺตในสมัยก่อนผู้มีหน้าที่ประกอบพิธีคือกลุ่มกรรมการวัดและชาวบ้านอำเภอธาตุพนม เมื่อนิมนต์พระอุปัศฺตแล้วก็จะตีกลองแห่กลับมาที่วัด (งามจิต อุธิโย, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์) แต่ในปัจจุบัน “พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” ได้กลายเป็นพิธีทางราชการ ที่มีการกำหนดผู้รับผิดชอบแต่ละตำแหน่งชัดเจน จะเห็นว่ามีข้อกำหนดหน้าที่และบทบาทของผู้เข้าร่วมพิธีทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาสใน “พิธีนิมนต์พระอุปัศฺต” นอกจากนี้ยังมีการสร้างสีสันของขบวนแห่ของพระอุปัศฺตจากการแสดงศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ทำให้ขบวนแห่พระอุปัศฺตเป็นพื้นที่ของการแสดงศิลปวัฒนธรรมในสายตาของนักท่องเที่ยวจากการฟ้อนรำและการแต่งกายชุดพื้นเมืองทั้งของส่วนราชการในอำเภอธาตุพนมและกลุ่มเอกชน เช่น ขบวนจากกลุ่มนาฏศิลป์สองแผ่นดินหลวงพระบางศรีโคตรบูรณ์ นอกจากนี้เมื่อมีการจัดงานใหญ่ทำให้มีผู้สนับสนุนงบประมาณหรือสปอนเซอร์เข้ามาเกี่ยวข้องในพื้นที่พิธีกรรมด้วย เช่น การนำป้ายโฆษณาสายการบินเข้ามาเดินร่วมในขบวนแห่พระอุปัศฺตหรือติดใน

บริเวณสถานที่จัดงาน การแจกหมวกหรือพัดที่มีตราสายการบินให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์ เป็นต้น ซึ่งทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สำหรับการช่วงชิงทางธุรกิจไปโดยปริยายด้วย

โดยตามปกติแล้วกลุ่มบุคคลหลักในขบวนแห่คือคณะพระภิกษุสงฆ์ ตัวแทนส่วนราชการ นักเรียนนักศึกษาในขบวนธงและขบวนเจ้าสามเือนตามความเชื่อ แต่ในปี พ.ศ. 2557 นี้ได้มีกลุ่มนาฏศิลป์หลวงพระบาง และคณะอื่นๆ มาเข้าร่วมด้วย (งามจิต อุธิโย, 7 กุมภาพันธ์ 2557: สัมภาษณ์) ทำให้ในขบวนแห่พระอุปัชฌาย์ มีทั้งขบวนการแต่งกายล้านนาล้านช้าง ขบวนนางแก้ว ขบวนเครื่องบวงสรวงแบบล้านนาล้านช้าง ต้นผึ้ง เสลี่ยงพระบางจำลอง นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2557 ยังมีการนำสมเด็จโตเข้าร่วมในขบวนแห่พระอุปัชฌาย์ด้วย เนื่องจากหม่อมเจ้าชาตรีเฉลิม ยุคลและสรรพศาสตร์ได้มาร่วมใน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ขบวนแห่พระอุปัชฌาย์เพื่อแสดงความรื่นเริงยินดีที่พระอุปัชฌาย์ได้ขึ้นจากเสด็จโทะเลมาคุ้มครองงานของวัดจึงได้เริ่มเปลี่ยนบทบาทไป และองค์ประกอบบางอย่างในขบวนแห่ก็ได้มีความหมายข้องเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ ขบวนแห่พระอุปัชฌาย์ในงาน นมัสการพระธาตุพนม จึงมีบทบาทไม่ต่างจากขบวนศิลปวัฒนธรรมเพื่อเปิดงานนมัสการพระธาตุพนม ซึ่งเป็นจุดขายสำคัญที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวของอำเภอธาตุพนม สื่อมวลชนบางสำนักนำเสนอข่าวว่าผู้คนที่มาเข้าร่วม “พิธีแห่พระอุปัชฌาย์” นั้นมีทั้งชาวไทยและชาวลาวนับหมื่นคน (“พุทธศาสนิกชนนับหมื่น ร่วมแห่พระอุปัชฌาย์ เปิดงานนมัสการพระธาตุพนม,” 2557: ออนไลน์)

ส่วน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดก็เป็นพิธีสำคัญระดับจังหวัดที่ภาครัฐและเอกชนมีบทบาทหน้าที่หลักในการประกอบพิธีกรรม โดยผู้ประกอบ “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌาย์” คือผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นผู้กล่าวคำอาราธนาทั้งก่อนวันงานและเมื่ออัญเชิญกลับ มิใช่พระสงฆ์ มีคณาภหรือพราหมณ์แบบที่อื่น ผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งเป็นผู้นำในการปกครองได้กลายเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมด้วยตนเอง การกล่าวคาถาอาราธนาจึงมิใช่พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ของอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในการประกอบพิธีกรรม แต่ได้มีลักษณะเป็นการอ่านคาถาเหมือนการอ่านสุนทรพจน์เปิดงานดังเช่นในงานราชการอื่นๆ แสดงให้เห็นบทบาทของฆราวาสที่เพิ่มมากขึ้นในพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรม ผู้นำในโลกของสามัญชนได้ควมรวมบทบาทเป็นผู้นำในโลกของพิธีกรรมโดยปริยาย

นอกจากนี้ขบวนแห่พระอุปัชฌาย์ในงานบุญผะเหวดร้อยเอ็ดก็เป็นขบวนที่ประกอบไปด้วยตัวแทนจากส่วนราชการต่างๆ โดยเป็นขบวนแห่พระอุปัชฌาย์พระราชทาน และจะมีผู้เชี่ยวชาญเครื่องบริวารต่างๆ นอกจากนั้นก็ยังมีขบวนตัวแทนส่วนราชการ นักเรียนนักศึกษาและอุบาสกอุบาสิกา ขบวนแห่พระอุปัชฌาย์ของจังหวัดร้อยเอ็ดจึงเป็นมีลักษณะเป็นขบวนพิธีการของราชการมากกว่าของวัด เมื่อส่วนราชการและเอกชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดรูปแบบของพิธีกรรม พิธีกรรมซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างมนุษย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์เริ่มมีลักษณะที่เป็นทางการ และให้ความสำคัญกับการสื่อสารแก่ผู้มาเที่ยวชมงาน เช่น การมีป้ายระบุหน่วยงาน ป้ายบอกชื่องาน การส่งตัวแทนจากภาครัฐและเอกชนเข้า

ร่วมงาน ตลอดจนสื่อกระจายเสียงเพื่อสื่อสารให้ผู้ร่วมงาน นักท่องเที่ยว ตลอดจนสื่อต่างๆ ทราบว่าหน่วยงานใดหรือใครบ้างที่มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าว

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” และ “ขบวนแห่พระอุปคุต” ในปัจจุบันจึงกลายเป็นพื้นที่ของการสื่อสารบทบาทความหมายของกลุ่มคนต่างๆ ในโลกของความเป็นจริงผ่านพื้นที่ของพิธีกรรม ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ อธิบายว่า

พิธีกรรมยังมีลักษณะเป็นเสมือนเวทีของการสื่อสารเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่เปิดให้คนในท้องถิ่นช่วงชิงการนิยามและการตีความต่างๆ หรือการสร้างวาทกรรม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าทางศีลธรรมและตัวตนของความเป็นมนุษย์

(อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2553: 169)

“พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในบางพื้นที่จึงสื่อความหมายของพิธีการที่ภาครัฐได้ใช้เป็นพื้นที่ในการสื่อสารบทบาทความสำคัญในทางการเมืองการปกครองของตนผ่านวิถีปฏิบัติต่างๆ ในพิธีกรรมด้วย

6.1.2 พลวัตในประเพณีตักบาตรเป็งปูด

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในพื้นที่ภาคเหนือเป็นประเพณีที่มาจากฐานความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบันและอาศัยอยู่ใต้สะดือทะเล ทำให้เชื่อกันว่าวันเป็งปูดเป็นวันพิเศษที่พระอุปคุตขึ้นจากสะดือทะเลมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีตำนานพระอุปคุตบันดาลโชครองรับประเพณีดังกล่าว ทำให้ยิ่งเน้นย้ำความเชื่อเกี่ยวกับอานิสงส์ของการได้พบและทำบุญกับพระอุปคุตในวันเป็งปูด และเชื่อกันว่าแม้เพียงได้ทำบุญตักบาตรพระภิกษุสามเณรในวันเป็งปูดก็มีอานิสงส์มากเหมือนได้ทำบุญกับพระอุปคุต คติความเชื่อดังกล่าวยังสืบทอดอย่างเข้มข้นในพื้นที่ภาคเหนือ ดังที่พบว่ามีการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในหลายวัดในจังหวัดภาคเหนือ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง แพร่ และปัจจุบันก็เริ่มมีความนิยมในการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” เพิ่มมากขึ้น

6.1.2.1 ความหลากหลายของรูปแบบการจัดงานประเพณีตักบาตรเป็งปูด

ในปัจจุบัน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” มีการกำหนดรูปแบบที่ชัดเจนขึ้น และมีความหลากหลายแตกต่างจากอดีต ในสมัยก่อนการตักบาตรเป็งปูดไม่ได้มีการนัดหมายกันระหว่างวัดและชาวบ้าน เมื่อถึงวันเป็งปูดตอนตี 1 หรือตี 2 ชาวบ้านก็จะไปรอทำบุญตักบาตรพระตามตรอกซอกซอย อาจจะได้พบพระบิณฑบาตหรือไม่ก็ได้ และก็เป็นธรรมเนียมที่พระจะออกจากวัดไป

บิณฑบาตตอนเช้ามีัดของวันเป็งปู้ด แม้จะเป็นเวลากลางคืนแต่ก็ถือว่าเป็นความเชื่อและประเพณีของท้องถิ่นที่ปฏิบัติสืบทอดกันมายาวนาน แต่ในปัจจุบันมีการกำหนดรูปแบบของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ที่ชัดเจนคือ การให้ประชาชนนำข้าวสารอาหารแห้งมาทำบุญตักบาตรที่วัดในวันเป็งปู้ด โดยให้ภิกษุสามเณรบิณฑบาตเฉพาะในบริเวณวัด ทำให้ประเพณีดังกล่าวไม่ขัดแย้งกับพระวินัยที่ไม่ให้พระสงฆ์ไปบิณฑบาตในหมู่บ้านในยามวิกาล วัดที่จัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ตามรูปแบบนี้ เช่น วัดอุปกุด วัดสวนดอก และวัดศรีดอนมูล จังหวัดเชียงใหม่ วัดสระบ่อแก้ว จังหวัดแพร่ โดยจะมีพิธีสงฆ์เพื่อความ เป็นสิริมงคล และอาจจะมีการเทศน์ธรรมเรื่องพระอุปกุด จากนั้นเมื่อเลยเวลาที่เที่ยงคืนของวันอังคารและเข้าสู่เช้าวันเป็งปู้ด พระภิกษุสามเณรก็จะเดินบิณฑบาตในบริเวณวัดซึ่งมีประชาชนมารอตักบาตรข้าวสารอาหารแห้ง จึงเป็นการทำบุญตักบาตรที่คล้ายคลึงกับการตักบาตรเทโวโรหณะหลังวันออกพรรษาแตกต่างกันที่จัดขึ้นในเวลากลางคืน

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ของบางวัดก็มีการเพิ่มกิจกรรมอื่นๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชน เช่น วัดศรีดอนมูล จังหวัดเชียงใหม่ได้จัดพิธีอาบน้ำมนต์วันเป็งปู้ดหน้าพระอุปกุดที่ลานปฏิบัติธรรม โดยพระครูสิริศีลสังวรหรือครูบาน้อยจะเป็นผู้อบน้ำมนต์ให้แก่ผู้เข้าร่วมงานเพื่อความ เป็นสิริมงคล ก่อนที่จะมีการตักบาตรเป็งปู้ดซึ่งมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และบุคคลสำคัญของจังหวัดเชียงใหม่เข้าร่วมพิธีหลายคน นอกจากนี้ยังได้มีการนำพระไตรภาคี คือ พระสิวลี พระสังกัจจายน์และพระอุปกุดมาให้ประชาชนตักบาตรในวันเป็งปู้ดด้วย (“อสังการตักบาตรเป็งปู้ดคนนับหมื่นร่วมพิธีอาบน้ำมนต์”, 2555: ออนไลน์)

นอกจากนี้บางวัดก็อาจจัดพิธีสงฆ์และเทศน์ธรรมที่วัดก่อน เมื่อเข้าสู่วันเป็งปู้ดพระสงฆ์จึงบิณฑบาตภายในวัดก่อนแล้วค่อยออกไปบิณฑบาตบริเวณถนนรอบวัด เช่น วัดสันตันกอก จังหวัดเชียงราย ซึ่งอยู่ใกล้มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และมีนักศึกษาจำนวนไม่น้อยสนใจที่จะรอทำบุญตักบาตรในวันเป็งปู้ดด้วย ส่วนในบางพื้นที่ที่มีการรวมกลุ่มวัดและกำหนดเส้นทางบิณฑบาตอย่างชัดเจน เช่น การจัด “ตักบาตรเป็งปู้ดแก้ววัดเวียงเก่า” จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ร่วมกันของวัดแก้วแห่งที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองเก่าของจังหวัดเชียงใหม่ และมีการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทราบล่วงหน้าว่าพระภิกษุสงฆ์จากแก้ววัดจะเดินบิณฑบาตไปตามเส้นทางใดบ้าง ทำให้ประชาชนและนักท่องเที่ยวสามารถมารอตักบาตรพระภิกษุสามเณรตามเส้นทางที่กำหนดได้สะดวกขึ้น

การตักบาตรเป็งปู้ดในปัจจุบันจึงมีกำหนดการนัดหมายที่ชัดเจนระหว่างวัดกับชุมชน โดยจะมีการประชาสัมพันธ์ล่วงหน้าว่าจะจัดงานในวันและเวลาใด สถานที่และเส้นทางใดที่พระจะเดินบิณฑบาต แตกต่างจากสมัยก่อนที่มิได้มีการนัดหมายชัดเจน ประชาชนที่รอตักบาตรในวันเป็งปู้ดอาจจะพบหรือไม่พบพระภิกษุมาบิณฑบาตก็ได้ ด้วยเหตุนี้การทำบุญตักบาตรในวันเป็งปู้ดในสมัยก่อน

จึงทำให้เกิดความรู้สึกที่ว่าหากใครได้ตักบาตรพระภิกษุสามเณรในวันเป็งปู้ดถือว่าโชคดีเหมือนกับว่า ได้พบพระอุปัชฌ์

นอกจากนี้บางพื้นที่ยังมีการสร้าง “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ให้มีรูปแบบที่แสดงเอกลักษณ์ของการทำบุญในวันพิเศษของคนเหนือ และเป็นประเพณีบุญที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยที่วัดกับภาครัฐและเอกชนร่วมกันจัดงานเพื่อให้ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ดังในกรณีของการตักบาตรเป็งปู้ด เชียงรายซึ่งวัดมิ่งเมืองร่วมกับเทศบาลนครเชียงรายจัดอย่างยิ่งใหญ่ภายในช่วงเวลาไม่เกิน 10 ปีที่ผ่านมา โดยกำหนดให้วัดมิ่งเมืองเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมในวันเป็งปู้ด มีการนิมนต์พระภิกษุสามเณรจากวัดต่างๆในตัวเมืองเชียงรายให้มาบิณฑบาตร่วมกัน และกำหนดเส้นทางบิณฑบาตจากวัดมิ่งเมืองไปตามถนนบรรพตปราการซึ่งเป็นถนนที่กว้าง เป็นเส้นตรง ประดับประดาด้วยโคมไฟถนนที่งดงามเรียงรายทอดยาวไปสู่หอนาฬิกาจังหวัดเชียงรายซึ่งเป็นหอนาฬิกาที่เปลี่ยนสีได้ ทำให้เป็นเส้นทางในการทำบุญตักบาตรในยามค่ำคืนที่งดงามน่าประทับใจ

รูปแบบของการจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดของเทศบาลนครเชียงรายยังแตกต่างจากพื้นที่อื่นตรงที่มีการเพิ่ม “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌ์” ขึ้นจากลำน้ำกกก่อนวันเป็งปู้ด เพื่อจำลองเรื่องราวในตำนานที่กล่าวถึงพระอุปัชฌ์อาศัยอยู่ที่สะดือทะเลและขึ้นมาบนโลกในวันเป็งปู้ด “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌ์” ซึ่งโดยทั่วไปจะประกอบพิธีดังกล่าวเมื่อวัดจะจัดงานบุญจึงถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมก่อนวันเป็งปู้ดของวัดมิ่งเมือง นอกจากนี้ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ของวัดมิ่งเมืองจะถ่ายทอดภาพตำนานพระอุปัชฌ์อย่างเป็นรูปธรรมแล้วยังช่วยสร้างความรู้สึกที่สมจริงของเหตุการณ์ที่พระอุปัชฌ์ได้ขึ้นมาจากน้ำในวันเป็งปู้ดด้วย

ผู้วิจัยได้เข้าร่วม “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” จากลำน้ำกกในงานเป็งปู้ดของวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงรายในปี พ.ศ. 2555 และ 2557 โดยพบว่าพิธีกรรมดังกล่าวก็มีพลวัตในตัวเอง โดยเฉพาะด้านสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌ์ โดยในปี พ.ศ. 2555 มีการนำพระอุปัชฌ์ไปตั้งกลางน้ำในเขตราชวัตร เมื่ออาจารย์วัดกล่าวอาราธนาแล้ว จะมีตัวแทนดำก้อนหิน 3 ครั้ง แล้วนำขันใส่น้ำที่มีก้อนหินพระอุปัชฌ์และองค์พระอุปัชฌ์ขึ้นรถบุษบกเพื่อแห่เข้าเมือง ส่วนในปี พ.ศ. 2557 มีการตั้งแทนที่ประดิษฐานพระอุปัชฌ์กลางน้ำ เมื่อกล่าวอาราธนาแล้วจึงอุ้มองค์พระอุปัชฌ์ไปดำน้ำในเขตราชวัตรอีกด้านหนึ่ง โดยดำน้ำ 3 ครั้งเช่นกัน การดำน้ำมก้อนหินเพื่อหาสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌ์จึงเปลี่ยนเป็นการอุ้มพระอุปัชฌ์ดำน้ำ นอกจากนี้เดิมการงมก้อนหินสามครั้งนั้นเป็นการเสี่ยงทายว่าใช่หรือไม่ใช่พระอุปัชฌ์ จะมีการถามและตอบกันระหว่างคนงมก้อนหินกับคนอื่นๆ แต่เมื่อเปลี่ยนเป็นการอุ้มพระอุปัชฌ์ดำน้ำ สังเกตได้ว่าไม่มีการเสี่ยงทายหรือถามตอบแบบเดิม เพียงแต่ดำน้ำ 3 ครั้งตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันเท่านั้น

ภาพที่ 38 พิธีนิมนต์พระอุปคุต งานตักบาตรเป็งปู้ต เชียงราย พ.ศ. 2557

นอกจากนี้ขบวนแห่พระอุปคุตจากริมแม่น้ำกยังมีการตกแต่งอย่างงดงามเพื่อแสดงวัฒนธรรมล้านนา ทั้งรถคณະนักคนตรี ผู้ถือป้ายพิธี ช่างฟ้อน ขบวนเครื่องบริวาร รถบุษบกที่อัญเชิญพระอุปคุต และขบวนตุง ทำให้ขบวนแห่พระอุปคุตเข้ามาที่วัดมิ่งเมืองมีบทบาทเป็นสื่อประชาสัมพันธ์อย่างหนึ่งให้ประชาชนทราบว่าคตินี้จะมีงานตักบาตรเป็งปู้ต ส่วนในช่วงกลางคืนหลังจากพิธีสงฆ์ในวิหารวัดมิ่งเมืองแล้ว ก็จะมีขบวนรถพระอุปคุตที่ตกแต่งอย่างงดงามเคลื่อนนำแถวพระภิกษุสามเณรนับร้อยรูปไปตามถนนบรรพตปราการ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ของวัดมิ่งเมืองและเทศบาลนครเชียงรายจึงเป็นประเพณีที่จัดอย่างยิ่งใหญ่สวยงาม นอกจากนี้ยังได้มีสื่อโทรทัศน์ เช่น สถานีโทรทัศน์ช่อง 3 นำไปเผยแพร่ว่ามีประชาชนและนักท่องเที่ยวนับหมื่นคนเข้าร่วมงานดังกล่าว โดยมณฑุชา เจอมูลซึ่งเป็นนักข่าวของช่อง 3 เป็นคนจังหวัดเชียงรายและเป็นลูกศิษย์ของเจ้าอาวาสวัดมิ่งเมือง จึงมาทำข่าว “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” และนำไปเผยแพร่ทางสื่อโทรทัศน์ (พระครูโสภณศีลปาคม, 7 ตุลาคม 2557: สัมภาษณ์) การเผยแพร่ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ผ่านสื่อโทรทัศน์จึงทำให้เกิดการรับรู้ในวงกว้างเกี่ยวกับ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ในฐานะประเพณีตักบาตรตอนกลางคืนหรือเที่ยงคืนซึ่งมีเฉพาะในภาคเหนือ

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2558 รายการเรื่องเล่าเช้านี้ทางไทยทีวีสีช่อง 3 ได้นำเสนอข่าว “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ต” ของวันที่ 4 มีนาคม 2558 ในฐานะประเพณีตักบาตรในวันศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนาที่เชื่อกันว่าพระอุปคุตจะขึ้นจากน้ำมาบิณฑบาต หากใครได้มาตักบาตรเป็งปู้ตจะเป็นสิริมงคล โดยได้นำเสนอภาพข่าวประเพณีตักบาตรที่วัดอุปคุต จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีประชาชนมาร่วมตักบาตรทั้งภายในวัดและรอบๆ วัดจนต้องปิดถนนถึง 2 ชั่วโมง ทั้งยังได้เสนอประเด็นว่าเดิมมีวัดอุปคุตที่เดียวที่มีประเพณีนี้ แต่ปัจจุบันได้รับความนิยมจนทำให้มีวัดส่วนใหญ่ในภาคเหนือจัดงานตักบาตรเป็งปู้ต เช่น วัดศรีชุม จังหวัดลำปาง และวัดมิ่งเมืองในเขตเทศบาลนครเชียงรายซึ่งประเมินว่ามีคนเข้าร่วมงานเกือบหมื่นคน (“เรื่องเล่าเช้า

นี้ ชาวเหนือร่วมตักบาตรเที่ยงคืนเนื่องในวันมาฆบูชา(4 มี.ค.58)," 2558) การนำเสนอข่าว “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในรายการเล่าเช้านี้จึงน่าจะยิ่งทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับประเพณีนี้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากรายการเรื่องเล่าเช้านี้เป็นรายการข่าวที่ได้รับความนิยมอย่างมาก และข่าวที่ได้รับเลือกให้นำเสนอในรายการก็มักเป็นข่าวที่ประชาชนสนใจด้วยเช่นเดียวกัน

การจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในพื้นที่ภาคเหนือในปัจจุบันจึงมีรูปแบบที่หลากหลาย แต่เริ่มเป็นที่รู้จักของคนในภูมิภาคอื่นในฐานะการตักบาตรตอนกลางคืนหรือตักบาตรเที่ยงคืนตามความเข้าใจของคนในพื้นที่อื่น อย่างไรก็ตามเจ้าอาวาสวัดมิ่งเมืองมีความเห็นว่าอยากให้ใช้ชื่อว่า “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” มากกว่า “ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน” เนื่องจากเวลาเที่ยงคืนเป็นเวลาที่มิทุกวันเป็นปกติอยู่แล้ว ไม่ได้มีความหมายพิเศษเหมือนคำว่า “เป็งปูด” ซึ่งเป็นช่วงเวลาพิเศษตามความเชื่อของชาวล้านนา และที่สำคัญยังต้องการอนุรักษ์ชื่อประเพณีแบบดั้งเดิมด้วย (พระครูโสภณ ศิลปาคม, 7 ตุลาคม 2557: สัมภาษณ์)

6.1.2.2 การนำเสนอประเพณีตักบาตรเป็งปูดในมิติของการท่องเที่ยวทำบุญ

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในปัจจุบันเริ่มเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการประชาสัมพันธ์ความเป็นมาของประเพณีดังกล่าวผ่านสื่อต่างๆ เช่น ป้ายผ้า สื่อมวลชนและสื่อโซเชียลมีเดีย รวมถึงสื่อกระจายเสียง โดยมักจะบอกเล่าตำนานพระอุคุตบันดาลโชคซึ่งสัมพันธ์กับการจัดงานตักบาตรในวันเป็งปูด นอกจากนี้ยังมักเน้นย้ำว่าประเพณีดังกล่าวเป็นประเพณีดั้งเดิมของภาคเหนือ และเป็นการทำบุญที่พิเศษ มีอานิสงส์มากกว่าปกติ อีกทั้งปีหนึ่งก็มีเพียง 1-2 ครั้งหรือบางปีก็อาจไม่มี ตัวอย่างเช่น

นายวันชัย จงสุทธนามณี นายกเทศมนตรีนครเชียงราย เปิดเผยว่า“ในคืนที่ย่างเข้าสู่วันพุธที่ตรงกับวันเพ็ญ 15 ค่ำ เป็นค่ำคืนที่ดวงจันทร์เต็มดวง ชาวล้านนาในอดีต มีความเชื่อว่าในอดีตมี พระอรหันต์องค์หนึ่ง ชื่อพระมหาอุคุตเป็นพระอรหันต์เจ้าที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลโชคลาภวาสนาได้ออกจากการเข้าฌานสมาบัติใต้สะดือทะเลในค่ำคืนย่างเข้าวันพุธซึ่งตรงกับวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ แปรกายเป็นสามเณรน้อยขึ้นมาโปรดสัตว์โลก และเชื่อกันว่าหากผู้ใดได้ทำบุญตักบาตรพระมหาอุคุต จะบังเกิดให้ ผู้้นั้นเป็นผู้มีบุญมีโชคลาภวาสนาร่ำรวยเงินทอง และสร้างความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตอย่างที่สุด โดยเรียกวันดังกล่าวว่า “วันเป็งปูด” โดยเฉพาะชาวเชียงรายและคนในภาคเหนือยึดถือปฏิบัติมาอย่างยาวนาน ซึ่งความพิเศษของวันดังกล่าวในปีหนึ่งจะมีวันเป็งปูด เพียง 1 หรือ 2 ครั้งเท่านั้น จึงถือได้ว่าเป็นโอกาสที่หาได้ยากในการเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลสำหรับตนเองและครอบครัว” (“เทศบาลนครเชียงรายจัดงานประเพณีย้อนอดีตรักษันเป็งปูด จัดพิธีอัญเชิญพระอุคุตและทำบุญใส่บาตรพระเที่ยงคืน," 2557: ออนไลน์)

จะเห็นว่าอานิสงส์ที่ได้รับการเน้นย้ำในประเพณีตักบาตรเป็งปูดคือเรื่องโชคลาภความร่ำรวย โดยอธิบายด้วยตำนานที่เล่าว่าพระอุปัคตมีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลโชคลาภวาสนาได้ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” จึงถูกนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวในฐานะประเพณีที่แปลก มีอานิสงส์มากโดยเฉพาะด้านโชคลาภ และเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมายาวนานในภาคเหนือ

ภาพที่ 39 ขบวนแห่พระอุปัคต จังหวัดเชียงราย ตกแต่งขบวนแบบล้านนาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

ส่วนการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของวัดสระป้อแก้ว จังหวัดแพร่ก็ได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย โดยมีวัดอุประสงค์หลักประการหนึ่งเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดแพร่ ดังการนำเสนอข่าว ดังนี้

นางสาวภัทรอนงค์ ณ เชียงใหม่ ผู้อำนวยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานแพร่ กล่าวว่า วัดสระป้อแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ได้กำหนดจัดประเพณีตักบาตรพระอุปัคต ในคืนวันเพ็ญพุธ หรือการตักบาตรเที่ยงคืน โดยมีชื่องานว่า “งานประเพณีพื้นฮีตฮอยเป็งปูด ไหว้สาอุปัคตเจ้า” เพื่อรักษาสืบสานขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม และยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดแพร่...

ประเพณีตักบาตรเป็งปูด นับเป็นกิจกรรมการทำบุญตักบาตรสร้างทานบารมีในการเริ่มต้นวันใหม่ ตามความเชื่อของชาวเหนือที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันเป็นประเพณีมากกว่า 400 ปี สันนิษฐานว่าชาวล้านนาได้รับการผสมผสานวัฒนธรรมมาจากชาวพม่า และชาวไทยลื้อ ที่เชื่อว่าพระอุปัคตซึ่งเป็นพระอรหันต์สาวกที่มีอิทธิฤทธิ์ สามารถป้องกันแก้ไข ปัญหาที่พญามารมารบกวนพิธีต่างๆ ได้ โดยจะขึ้นมาจากทะเลแปลงกายเป็นสามเณรน้อย ออกโปรดสัตว์ โปรดชาวเมืองก่อนเวลารุ่งอรุณ หากบุคคลใดได้ทำบุญตักบาตรพระอุปัคต แล้วบุคคลนั้นถือว่าเป็นผู้มีบุญ จะทำให้บังเกิด สิริมงคลแก่ชีวิต เกิดความร่ำรวย ซึ่งจะทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง มีโชคลาภ แคล้วคลาดจากภัยต่างๆ

(“แพร่ชวนร่วมตักบาตรเที่ยงคืน ในงาน “พื้นฮีตฮอยเป็งปูด ไหว้สาอุปัคตเจ้า ”, 2556: ออนไลน์)

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของจังหวัดแพร่ที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ในชื่อว่า “งานประเพณีพื้นถิ่นฮอยเป็งปูด ไหว้สาอุปัชฌ์เจ้า” และถูกนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวในฐานะประเพณีบุญที่ “สร้างทานบารมีในวันใหม่” นอกจากนี้ยังมีบริษัทนำเที่ยวที่นำประเพณีตักบาตรเป็งปูดจังหวัดแพร่ไปใส่ไว้ในรายการท่องเที่ยวด้วย โดยได้มีการโฆษณาว่าประเพณีตักบาตรเป็งปูดเป็นประเพณีแปลกที่มีหนึ่งเดียวในโลก

ส่วนรายการโทรทัศน์ชื่อ “เมดิอินไทยแลนด์” ซึ่งเป็นรายการส่งเสริมวัฒนธรรมที่นำเสนอเรื่องราวที่แปลกและน่าสนใจของคนไทยทั้ง 77 จังหวัดก็ได้ออกอากาศเกี่ยวกับ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ที่วัดสระบ่อแก้ว จังหวัดแพร่ โดยนำเสนอเรื่อง ตักบาตรตอนเที่ยงคืน ประเพณีทำบุญเก่าแก่ถวายพระอุปัชฌ์ ในช่วง “ไทยเที่ยง” โดยออกอากาศในวันจันทร์ที่ 7 มกราคม 2556 ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 5 เนื้อหาของรายการได้นำเสนอตำนานพระอุปัชฌ์ ความเป็นมาของการตักบาตรเป็งปูด และกิจกรรมที่วัดสระบ่อแก้ว โดยนำเสนอ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในฐานะการตักบาตรเที่ยงคืนที่แปลกและหาโอกาสยาก เพราะปีหนึ่งมีเพียงครั้งเดียว มีที่มาจากความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่อิทธิฤทธิ์มากและอาศัยอยู่ใต้น้ำ พระอุปัชฌ์จะขึ้นมาโปรดมนุษย์ในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ จึงเชื่อกันว่าใครที่ได้ทำบุญตักบาตรเป็งปูดกับพระสงฆ์ซึ่งถือเป็นตัวแทนพระอุปัชฌ์ ก็จะมีอานิสงส์ให้คนคนนั้นโชคดี ทำสิ่งใดก็ประสบความสำเร็จ (“ตักบาตรตอนเที่ยงคืน ประเพณีทำบุญเก่าแก่ถวายพระอุปัชฌ์,” 2556) ทั้งยังได้เน้นย้ำอานิสงส์ของการตักบาตรเป็งปูด เช่น การนำเสนอบอกเล่าของผู้อำนวยการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) สำนักงานแพร่ที่กล่าวว่า “เชื่อว่าใครอยากชนะทุกเรื่อง อยากทำธุรกิจประสบความสำเร็จ ต้องมาร่วมพิธีตักบาตรเป็งปูด” (“ตักบาตรตอนเที่ยงคืน ประเพณีทำบุญเก่าแก่ถวายพระอุปัชฌ์,” 2556)

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในหลายพื้นที่ในภาคเหนือจึงถูกนำเสนอในฐานะประเพณีการทำบุญที่แปลกและมีอานิสงส์มาก และเป็นกิจกรรมหนึ่งในการท่องเที่ยวทำบุญซึ่งพุทธศาสนิกชนควรหาโอกาสมาร่วมทำบุญสักครั้งหนึ่งเพื่อให้ได้สัมผัสความแปลกและน่าสนใจ รวมถึงได้รับความอิมเมกับอานิสงส์ผลบุญของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด”

6.1.3 พลวัตในประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌ์

“ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌ์” หรือ “ประเพณีไหว้พระอุปัชฌ์” เป็นประเพณีที่พบในกลุ่มชาติพันธุ์ไท โดยเฉพาะคนไทใหญ่และคนไทลื้อ ประเพณีดังกล่าวคล้ายกับประเพณีของกลุ่มมอญพม่าที่พบในประเทศพม่าด้วย คนไทใหญ่มีประเพณีการสร้างแพปราสาทขนาดใหญ่ใส่พืชผลการเกษตร และดอกไม้ธูปเทียน แล้วนำไปลอยในแม่น้ำเพื่อบูชาพระอุปัชฌ์ที่เสด็จทะเลในช่วงวันเพ็ญเดือน 4 และวันเพ็ญเดือน 12 เรียกว่า “ปอยสง่าอู้กปุ๊ก” ประเพณีดังกล่าวเป็นประเพณีที่ชุมชนทำร่วมกัน ดังที่นิติ ภาวครพันธุ์กล่าวถึง “ประเพณีบูชาพระอุปัชฌ์” ของชาวไทใหญ่ที่บ้านขุนยวมว่า

ชาวบ้านจะทำพิธีถวายสิ่งของและอาหารแด่พระอุปัชฌาย์ 2 ครั้งในวันเพ็ญเดือน 4 และเดือน 12 โดยเฉพาะในวันเพ็ญเดือน 12 จะจัดงานอย่างใหญ่โต ชาวบ้านหลายครอบครัวจะร่วมกันทำแพไม้ไผ่ขนาดใหญ่ วางสิ่งของ เช่น จีวร ผลไม้ ขนม หมากพลู ดอกไม้ธูปเทียนเพื่อถวายพระอุปัชฌาย์ บางแพมีขนาดใหญ่ถึง 6 เมตร จะมีการฟังพระธรรมเทศนาที่วัด เมื่อถึงเวลาเที่ยงคืนจึงนำแพของกลุ่มตนไปที่แม่น้ำ นิมนต์พระสีรูปเป็นผู้สวดถวายสิ่งของแด่พระอุปัชฌาย์ในแต่ละแพ เมื่อเสร็จแล้วถึงปล่อยแพและของถวายลอยไปตามแม่น้ำ ถ้าปีใดพืชผลออกงามดี ของถวายและจำนวนแพก็จะมากขึ้นด้วย (นิติภาวกรรมพินิจ, 2547: 42 - 43)

ในปัจจุบัน “ประเพณีไหว้พระอุปัชฌาย์” ของชาวไทใหญ่ในประเทศไทยยังคงมีการสืบทอดอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือ แต่ในบางพื้นที่ก็มีการเปลี่ยนความหมายไปจากเดิม ผู้วิจัยจะยกกรณีศึกษาที่น่าสนใจของชาวไทใหญ่ 2 พื้นที่มาเปรียบเทียบกันเพื่อแสดงให้เห็นถึงพลวัตของ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์” คือ “ประเพณีไหว้พระอุปัชฌาย์” ของชาวไทใหญ่ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่กับ “ประเพณีสิบสองมนล่องผ่องไต” ของชาวป่างหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทของ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์” ในฐานะประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทใหญ่ และในขณะเดียวกันยังพบการเปลี่ยนความหมายจาก “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์” ไปเป็น “ประเพณีลอยกระทงไทใหญ่” ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนด้วย

“ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์” ของชาวไทใหญ่ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีชื่อว่า “การทำบุญไหว้พระอุปัชฌาย์” จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 เหนือ - วันแรม 1 ค่ำเดือน 12 เหนือ หรือประมาณเดือนกันยายนของทุกปี ประเพณีดังกล่าวริเริ่มโดยพ่อเฒ่าชาวไทใหญ่ซึ่งอพยพมาจากประเทศพม่าและต้องการฟื้นฟู “ประเพณีบูชาพระอุปัชฌาย์” ของชาวไทใหญ่ ร่วมกับวัดแม่เมาะ หลวงและชาวไทใหญ่อำเภอแม่เมาะ ทำให้ประเพณีดังกล่าวจัดต่อเนื่องกันมาเป็นปีที่ 18 แล้วในปี พ.ศ. 2557 ประเพณีดังกล่าวมีที่มาจากความศรัทธาของชาวไทใหญ่ที่มีต่อพระอุปัชฌาย์ จึงได้ทำพิธีลอยปราสาทเพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ในน้ำ เชื่อว่ามีอานิสงส์มาก ดังข่าวที่นำเสนอตั้งต่อไปนี้

วันที่ 25 ก.ย. พุทธศาสนิกชนอำเภอแม่เมาะ ร่วมงานประเพณีลอยพระ อุปัชฌาย์ จัดขึ้นเพื่อระลึกถึงบารมีของพระอุปัชฌาย์ ตามความเชื่อของกลุ่มชนล้านนาและชนไทยใหญ่ โดยมีพระครูวิธานธรรมโสภณ เจ้าอาวาสวัดแม่เมาะหลวง เจ้าคณะอำเภอแม่เมาะ ได้เริ่มทำตามตำนานความเชื่อเรื่องอภินิหารขององค์พระอุปัชฌาย์ และได้ลอยพระอุปัชฌาย์ทุกปี จนมาถึงปัจจุบันมีชาวบ้านที่ศรัทธาในพระอุปัชฌาย์หลายวัดได้จำลองพระอุปัชฌาย์ มาร่วมในการทำบุญตามความเชื่อจนเป็นประเพณีไปแล้วร่วม 15 ปี

ตามความเชื่อที่ว่า หลังจากพระพุทธเจ้าได้ปรินิพพาน เหล่าพระอรหันต์สาวกนำพระสรีระของพระพุทธเจ้าฝังดินไว้ถึง 218 ปี และนำออกมาแจกจ่ายไปทั่วโลก ซึ่งจะเป็น

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช นำพระอัฐิมาใส่ในยอดเจดีย์ 84,000 องค์ทั่วโลก ซึ่งใช้เวลาสร้างนาน 7 ปี 7 เดือน 7 วัน และจะฉลองยิ่งใหญ่จนมีพญามารเข้ามาทำลายพิธีกรรม พระเจ้าอโศกมหาราชจึงอัญเชิญพระอุปัศฺตปราบพญามารจนต้องสำนึก กลับใจเป็นสาวกของพุทธศาสนา ต่อมาจึงทำให้กลุ่มชนเชื่อว่าพระอุปัศฺตนั้นมีจริง ถ้าใครเชื่อนับถือและเผยแพร่เรื่องราวของพระอุปัศฺตคนนั้นก็จะได้บุญและกินไม่หมดทุกๆ ชาติ ("แม่อายุจัดงานลอยพระอุปัศฺต," 2555: ออนไลน์)

ความศรัทธาในองค์พระอุปัศฺตทำให้ทุกปีจะมีชาวไทใหญ่ในเขตอำเภอแม่ฮาด อำเภอฝาง และอำเภอไชยปราการของจังหวัดเชียงใหม่ ชาวไทใหญ่จากบ้านเทิดไท อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย ตลอดจนชาวไทใหญ่ในเขตพม่ามาร่วมทำบุญไหว้พระอุปัศฺตที่วัดแม่ฮาดหลวง ก่อนการจัดงานชาวบ้านแต่ละกลุ่มหมู่บ้านจะร่วมกันทำปราสาทพระอุปัศฺตเพื่อใส่ของถวายและอัฐิบริวาร ซึ่งแต่ละปีจะมีปราสาทพระอุปัศฺตทั้งส่วนของวัดแม่ฮาดและกลุ่มอื่นๆรวมกันหลายสิบต้น เมื่อถึงวันงานก็จะประกอบพิธีสงฆ์ร่วมกัน วันรุ่งขึ้นจะนำไปลอยที่น้ำกักบ้านท่าตอน โดยจะมีขบวนแห่ต้นจองพระอุปัศฺตแบบไทใหญ่ไปที่ท่าเรือบ้านท่าตอน และมีการแสดงศิลปวัฒนธรรมไทใหญ่ด้วย ชาวไทใหญ่อจำนวนมากจะพากันเดินทางมาร่วมทำบุญในวันดังกล่าวดังที่จะเห็นชาวบ้านในชุดชาติพันธุ์ไทใหญ่นั่งรถเป็นกลุ่มๆ เข้ามาในบริเวณงาน นอกจากนี้ยังมีอาหารและสินค้าของไทใหญ่วางขายอยู่ทั่วไป ทำให้การทำบุญไหว้พระอุปัศฺตเป็นงานปอยประจำปีของชาวไทใหญ่อีกงานหนึ่ง งานทำบุญไหว้พระอุปัศฺตของวัดแม่ฮาดหลวงจึงมีบทบาทเป็นประเพณีที่หลอมรวมพี่น้องชาวไทใหญ่จากหลากหลายพื้นที่ให้แนบแน่นกันผ่านประเพณีการทำบุญด้วยความศรัทธาในพระอุปัศฺต

ส่วน “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัศฺต” ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้น เป็นประเพณีของชาวไทใหญ่บ้านปางหมู อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ประเพณีดังกล่าวได้รับการฟื้นฟูในเวลาไล่เลี่ยกับที่อำเภอแม่ฮาด แต่ผู้ที่มีบทบาทในการฟื้นฟูคือองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู โดยได้นำ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัศฺต” ตามความเชื่อของชาวไทใหญ่อมาสร้างสรรค์ให้กลายเป็นประเพณีลอยกระทงของชาวไทใหญ่เรียกว่า “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” เพื่อส่งเสริมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ของชาวไทใหญ่และสนับสนุนการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังที่นายกองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมูกล่าวถึงการจัดงานในปี พ.ศ. 2552 ดังนี้

นายพรชัยเปิดเผยว่า การจัดงานประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไตในปีนี้ได้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก แม้ว่าที่ผ่านมาจะประชาสัมพันธ์ไม่มากนัก แต่ก็ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว ซึ่งทาง อบต.ปางหมู จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกๆ ปี และจะนำ

ประเพณีสิบสองมนล่องฝ่องไต บรรลุอยู่ในปฏิทินการท่องเที่ยวของจังหวัดอีกด้วย เนื่องจากเป็นประเพณีของชาวไทยใหญ่อย่างแท้จริง

(งาน “สิบสองมนล่องฝ่องไต” เมืองสามหมอกคึกคัก เตรียมบรรจุในปฏิทินท่องเที่ยวต่อ," 2557: ออนไลน์)

งาน “ประเพณีสิบสองมนล่องฝ่องไต” คือประเพณีลอยกระทงของชาวไทยใหญ่ซึ่งแต่ละพื้นที่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น บริเวณหนองจองคำกลางเมืองแม่ฮ่องสอนมีการประกวดกระทงใหญ่ จุดประทีปโคมไฟ ส่วนที่วัดพระธาตุดอยกองมูมีการลอยกระทงสวรรค์ (“ประเพณีสิบสองมนล่องฝ่องไต จังหวัดแม่ฮ่องสอน”, 2557: ออนไลน์) บ้านปางหมูเป็นชุมชนชาวไทยใหญ่เพียงแห่งเดียวที่มีการลอย “สา่งอู้กปู้ก” หรือลอยพระอุทิศซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมลอยกระทงไทใหญ่ แต่สา่งอู้กปู้กในปัจจุบันแม้ว่าจะมีการสร้างปราสาทที่วางเครื่องบริหารและของถวายพระอุทิศตามรูปแบบของชาวไทยใหญ่ แต่สาระสำคัญของกิจกรรมดังกล่าวไม่ใช่การบูชาพระอุทิศ แต่เป็นกิจกรรมการประกวดกระทงใหญ่ของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมรื่นเริงใน “ประเพณีสิบสองมนล่องฝ่องไต” บ้านปางหมู ดังการประชาสัมพันธ์งานดังกล่าวต่อไปนี้

นายอัครเดช วันไชยธนวงศ์ นายองค์การบริหารส่วนจังหวัดแม่ฮ่องสอน เปิดเผยว่า องค์การบริหารส่วนจังหวัดแม่ฮ่องสอน ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลปางหมู เตรียมจัดงานประเพณี ลอยกระทง สิบสองมนล่องฝ่องไต อย่างยิ่งใหญ่ ระหว่างวันที่ 17-18 พฤศจิกายน 2556 ที่บริเวณสะพานน้ำปาย ต.ปางหมู อ.เมืองแม่ฮ่องสอน เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมของชาวไตหรือชาวไทยใหญ่ ในงานมีขบวนแห่กระทงไทใหญ่ หรือ แห่ฝ่องสา่งอู้กปู้ก โดยให้การแบกหามแบบภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการอนุรักษ์สืบสานประเพณีดั้งเดิมของชาวไทยใหญ่ ขบวนแห่ตั้งที่บริเวณหน้าวัดปางหมู และเคลื่อนขบวนไปถึงบริเวณสะพานทำน้ำปาย นอกจากจะมีการประกวดฝ่องสา่งอู้กปู้ก กระทงไทใหญ่ หรือฝ่องไต ยังมีการประกวดชาย หญิงไต และการแข่งขันชกมวยไทย (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2557: ออนไลน์)

แม้ว่างาน “ประเพณีสิบสองมนล่องฝ่องไต” ของชาวบ้านปางหมูจะมีรากฐานมาจากความเชื่อและประเพณีบูชาพระอุทิศของชาวไทยใหญ่ในอดีต แต่จะเห็นว่าการจัดงานในปัจจุบันได้เปลี่ยนความหมายไปให้ความสำคัญกับการประกวด “ฝ่องสา่งอู้กปู้ก” และขบวนแห่ “ฝ่องสา่งอู้กปู้ก” อันเป็นกิจกรรมในวันลอยกระทงมากกว่าจะมีวัตถุประสงค์เพื่อบูชาพระอุทิศอย่างในอดีต

นอกจากนี้กิจกรรมการประดิษฐ์ “ผ่องสว่างอุ้มปู่” และการลอย “ผ่องสว่างอุ้มปู่” ยังจัดขึ้นในวันเพ็ญเดือนสิบสองตรงกับภาคกลาง ซึ่งช่วงเวลาของการจัดงานแตกต่างจากพื้นที่แม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจัดงานไหว้พระอุปัชฌาย์ในวันเพ็ญเดือนสิบสองเหนือซึ่งเร็วกว่าภาคกลาง 2 เดือน งาน “ประเพณีสิบสองมณฑลผ่องโต” จึงเปลี่ยนความหมายของการลอย “ผ่องสว่างอุ้มปู่” เพื่อบูชาพระอุปัชฌาย์ที่สะท้อนทะเลไปเป็นการลอยกระทงในที่สุด

จะเห็นได้ว่าประเพณีลอยกระทงไทใหญ่ในปัจจุบันเริ่มได้รับอิทธิพลของการจัดงานลอยกระทงในภาคกลาง “ผ่องสว่างอุ้มปู่” ซึ่งเคยประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใส่ของถวายและลอยบูชาพระอุปัชฌาย์กลายเป็นกระทงใหญ่ที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อประกวดความสวยงามและแสดงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทใหญ่ที่แตกต่างจากกระทงดอกบัวแบบภาคกลาง การประดิษฐ์กระทงใหญ่ของแต่ละหมู่บ้านจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเข้าประกวดชิงเงินรางวัลจากองค์การบริหารส่วนตำบล ไม่ใช่การร่วมกันทำบุญถวายพระอุปัชฌาย์ดังเช่นในอดีต จะเห็นได้ว่าข่าวประชาสัมพันธ์ “ประเพณีสิบสองมณฑลผ่องโต” ก็เน้นประชาสัมพันธ์การประกวดความสวยงามของกระทงและขบวนแห่มากกว่าจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ การเปลี่ยนแปลงจาก “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์” ไปเป็นงานลอยกระทงไทใหญ่ในช่วงเวลาเดียวกับภาคกลางสอดคล้องกับการศึกษาของนิติ ภาวครพันธุ์ที่พบว่าในปัจจุบันพิธีลอยกระทงได้รับความนิยมอย่างมากในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและเข้ามาแทนที่การลอยแพแบบไทใหญ่ในอดีต การลอยกระทงไทใหญ่ในปัจจุบันให้ความสำคัญกับมหรสพความรื่นเริง การประกวดนางนพมาศ การจุดพลุและดอกไม้ไฟ ที่สำคัญเรื่องเล่านางนพมาศกับการลอยกระทงได้เข้ามาแทนที่พระอุปัชฌาย์ในการรับรู้ของวัยรุ่นหนุ่มสาวที่อยู่ในเมืองแม่ฮ่องสอน (นิติ ภาวครพันธุ์, 2547: 43 - 44)

ดังนั้นแม้ “ประเพณีสิบสองมณฑลผ่องโต” ของบ้านปางหมูจะมีกำเนิดมาจากฐานความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์และประเพณีบูชาพระอุปัชฌาย์ของชาวไทใหญ่ในอดีต แต่สิ่งที่ยังคงสืบทอดอยู่ในประเพณีดังกล่าวไม่ใช่สาระสำคัญของการบูชาพระอุปัชฌาย์ หากแต่เป็นวัตถุในพิธีกรรมที่ถูกนำมาประยุกต์ให้กลายเป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวที่แสดงเอกลักษณ์ของชาวไทใหญ่ “ผ่องสว่างอุ้มปู่” ที่ในอดีตชาวไทใหญ่จะช่วยกันสร้างขึ้นเพื่อใส่ของบูชาพระอุปัชฌาย์กลายเป็นกระทงไทใหญ่ที่แต่ละหมู่บ้านช่วยกันสร้างเพื่อส่งเข้าประกวดชิงเงินรางวัล โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณส่วนหนึ่งจากองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน การลอย “สว่างอุ้มปู่” ใน “ประเพณีสิบสองมณฑลผ่องโต” ที่บ้านปางหมู จังหวัดแม่ฮ่องสอนจึงแตกต่างจาก “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌาย์” ของชาวไทใหญ่ที่แม่เอย จังหวัดเชียงใหม่ และแสดงให้เห็นการเปลี่ยนความหมายของ “ประเพณีบูชาพระอุปัชฌาย์” ของชาวไทใหญ่ไปเป็นประเพณีลอยกระทง

6.1.4 พลวัตข้ามพื้นที่ : การผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคกลาง

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ดำรงอยู่อย่างเข้มข้นในพื้นที่ภาคเหนือ ทั้งยังสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทั้งไทยยวนล้านนา ไทใหญ่ ไทลื้อ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคเหนือปรากฏเป็นรูปธรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น คัมภีร์ *มหาอุปัชฌาย์* ที่มีการนำมาเทศน์ในประเพณีทานธรรม “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” ในงานปอยหลวง “ประเพณีตักบาตรเบ็ญปี๊ด” รวมถึงความนิยมในการสร้างหอบพระอุปัชฌาย์แบบถาวรภายในวัดต่างๆ ในพื้นที่ภาคเหนือ ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ยังคงสืบทอดกันอยู่จนถึงปัจจุบัน

ส่วนในพื้นที่ภาคกลาง แม้จะมีตำนานพระอุปัชฌาย์ปรากฏอยู่ใน *ปฐมสมโพธิกถา* หรือมีการกล่าวถึงพระพุทธรูปบัวเข็มในฐานะพระอุปัชฌาย์ซึ่งชาวมอญเป็นผู้นำเข้ามาในประเทศไทยตลอดจนประเพณีลอยเรือของชาวมอญภาคกลางที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์ของชาวมอญ แต่ทว่า ไม่ปรากฏการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ชัดเจนในพื้นที่ภาคกลาง การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ของคนไทยในพื้นที่ภาคกลางจึงมักอยู่ในแวดวงของผู้ที่บูชาพระอุปัชฌาย์และพระบัวเข็มแบบส่วนบุคคล (personal cult) อย่างไรก็ตามในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 พบว่ามีการนำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลาง ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ถูกผลิตซ้ำและมีชีวิตขึ้นมาในพื้นที่ภาคกลาง ดังที่พบการสร้างวิหารหลวงปู่อุปัชฌาย์ในพื้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ซึ่งมีลักษณะคล้ายการสร้างหอบพระอุปัชฌาย์แบบถาวรในภาคเหนือ และการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในหลายจังหวัดภาคกลาง ได้แก่ สมุทรสาคร นนทบุรี และประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้นับเป็นพลวัตข้ามพื้นที่ของประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์

6.1.4.1 การเกิดวิถีปฏิบัติใหม่เกี่ยวกับหลวงปู่อุปัชฌาย์ในพื้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ในปัจจุบันได้มีการสร้างวิหารพระอุปัชฌาย์แบบถาวรขึ้นในพื้นที่ชายทะเลบริเวณอ่าวประจวบ อำเภอมืองประจวบ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยวิหารพระอุปัชฌาย์นี้สร้างอยู่อย่างเอกเทศในบริเวณที่เป็นสวนสาธารณะของเทศบาลเมืองประจวบ ไม่ใช่ในวัดหรือสถานที่ราชการ วิหารพระอุปัชฌาย์หันหน้าออกทะเลซึ่งกล่าวกันว่าบริเวณดังกล่าวคือสะดือทะเล วิหารหลวงปู่อุปัชฌาย์สร้างขึ้นสอดคล้องกับตำนานคือตั้งอยู่กลางสระน้ำ ประดิษฐานหลวงปู่อุปัชฌาย์ซึ่งสมโภชในปี พ.ศ.2555 นอกจากประดิษฐานหลวงปู่อุปัชฌาย์แล้ว ยังประดิษฐานพระนรินทร์ราย และส่วนยอดสุดบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ รอบวิหารล้อมด้วยกำแพงพญานาคซึ่งเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2557

ความเป็นมาของการสร้างวิหารพระอุปัชฌาย์ที่พื้นที่ชายทะเลเมืองประจวบฯ นี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ของกลุ่มเพ็ญพุธ การถวายเป็นพุทธานุชา ธรรมบูชา

สังฆบูชา รวมถึงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเกิดจากกลุ่มเพ็ญพุทธมีความศรัทธา ในองค์พระอุปัชฌาย์ในฐานะเป็นพระอรหันต์องค์สำคัญที่รักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวถึง 5,000 ปี และเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์มีอิทธิฤทธิ์ที่จะปกป้องพุทธศาสนิกชนชาวไทยให้พ้นจากภัยอันตรายทั้งหลาย ที่ทวีความรุนแรงขึ้นในปัจจุบัน

วิหารหลวงปู่ศุขในปัจจุบันเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองประจวบ หลวงปู่ศุขกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวประจวบ ภายในบริเวณวิหารจะมีแผ่นหินจารึกตำนานพระอุปัชฌาย์ และพุทธทำนายเพื่อบอกถึงความสำคัญขององค์พระอุปัชฌาย์ และยังมีป้ายจารึกคาถาบูชาพระอุปัชฌาย์ พร้อมวิธีการปฏิบัติบูชาคือให้บอกกล่าวเรื่องราวของตนแก่พระอุปัชฌาย์ หากสำเร็จให้น้ำน้ำหวานสีแดงกับกล้วยน้ำว้ามาถวาย นำสังเกตว่าการถวายน้ำแดงแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ มักพบทั่วไปในการบูชาเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในภาคกลาง รวมถึงการแก้บน เช่น การถวายน้ำแดงนางกวัก กุมารทองตามร้านค้า หรือถวายน้ำแดงที่ศาลพระพรหม อย่างไรก็ตามผู้ประสานงานกลุ่มเพ็ญพุทธเน้นย้ำว่าการถวายของหลวงปู่ศุขไม่ใช่การบนบาน ดังที่เขาอธิบายวิธีบูชาพระอุปัชฌาย์ว่า

...บูชาที่บ้านก็ได้ แต่อาจจะแนะนำนิดหนึ่ง อ.สมมรรค ที่กาฬสินธุ์ บอกว่าเวลาบอกหลวงปู่อย่าใช้คำว่าบนบานนะ ให้เล่าเรื่อง แล้วถ้าสำเร็จเรื่องที่เรานำให้ท่านนะ ให้ถวายน้ำแดง เป็นเฮลบลูบอยน้ำแดงกับกล้วยน้ำว้า ตามปริมาณที่เหมาะสมกับเรื่องนั้นๆ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างก็ได้ เกิดวันหนึ่งเราไปสอบหรือมีอะไรก็แล้วแต่ที่เป็นอุปสรรคของเรา (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์)

นอกจากนี้ปัจจุบันกลุ่มเพ็ญพุทธยังมีกิจกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์อย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะเป็นประเพณีใหม่ที่เกิดขึ้น เช่นการร่วมกันสวดมนต์อุปาตีสันติทุกวันพุธที่ 3 ของเดือนบริเวณวิหารพระอุปัชฌาย์ การตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในวันเพ็ญพุทธ โดยเฉพาะการตักบาตรซึ่งแต่เดิมมีการจัดงานในตอนรุ่งเช้าของวันเพ็ญพุทธ แต่ในปี พ.ศ. 2558 นี้เป็นครั้งแรกที่เปลี่ยนเวลากลับมาตักบาตรในตอนเที่ยงคืนของวันอังคารต่อเนื่องกับวันพุธ โดยใช้ชื่อว่า “ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุทธ(พระอุปัชฌาย์เที่ยงคืน)”

วิหารหลวงปู่ศุขจึงมีลักษณะเหมือนศาลหรือเทวาลัยแห่งใหม่ของเมืองประจวบซึ่งเป็นศูนย์กลางของประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์โดยเฉพาะ โดยมีกลุ่มเพ็ญพุทธเป็นผู้ดูแลกิจกรรมต่างๆ วิหารหลวงปู่ศุขและประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ประจวบยังเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีลักษณะคล้ายลัทธิพิธีใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นในพื้นที่จังหวัดประจวบ แต่เป็นลัทธิพิธีที่ยังคงอิงอยู่กับพระพุทธศาสนา เพราะยังคงอ้างอิงพระอุปัชฌาย์ในฐานะพระอรหันต์สาวกองค์สำคัญที่ปรากฏ

ใน *โอโคกวาทาน* และเป็นผู้ที่พระพุทธองค์พยากรณ์ว่าจะปราบพญามารและรักษาพระพุทธศาสนาเอาไว้ครบ 5,000 ปี แม้ว่าพระไตรปิฎกบาลีจะมีได้กล่าวถึงพระอุปัคฺตก็ตาม

แม้ว่าการสร้างวิหารหลวงปู่อุปัคฺตจะมีที่มาจากความเชื่อเรื่องฤทธาานุภาพของพระอุปัคฺตในการปกป้องรักษาจากภัยอันตรายไม่ต่างจากการสร้างหอพระอุปัคฺตในพื้นที่วัดของภาคเหนือเพื่อให้พระอุปัคฺตปกป้องรักษาไว้ แต่วิหารพระอุปัคฺตที่เมืองประจวบนี้ไม่ได้สร้างอยู่ในบริเวณวัด ตำแหน่งของวิหารพระอุปัคฺตบริเวณริมทะเลนั้นมีลักษณะคล้ายกับการสร้างเจ้าแม่กวนอิมและเจ้าแม่ทับทิมในพื้นที่ชายทะเล หรือการสร้างพระใหญ่ตามหน้าผาและยอดเขาเพื่อขออำนาจในการปกป้องรักษาและป้องกันภัยธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะเมืองประจวบซึ่งมีพื้นที่ติดชายทะเลอ่าวไทยเป็นบริเวณยาวหลายกิโลเมตร การสร้างวิหารหลวงปู่อุปัคฺตที่ริมชายทะเลอ่าวประจวบจึงเป็นการคาดหวังในฤทธาานุภาพของพระอุปัคฺตในการปกป้องรักษาประเทศไทยจากภัยธรรมชาติ รวมถึงการปกป้องรักษาพุทธศาสนิกชนไทยจากภัยอันตรายต่างๆ ในปัจจุบัน

วิหารหลวงปู่อุปัคฺตและประเพณีต่างๆ เป็นสิ่งใหม่ในพื้นที่ประจวบ แต่เป็นที่รู้จักมากขึ้นเพราะการเผยแพร่ตำนานพระอุปัคฺตอย่างต่อเนื่องของกลุ่มเพ็ญพุดผ่านการทำป้ายจารึก การทำเว็บไซต์ รวมถึงการทำกิจกรรมการสวดมนต์และตักบาตรพระอุปัคฺตอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการสร้างวัตถุมงคลลักษณะต่างๆ เกี่ยวกับพระอุปัคฺต เช่น เหรียญพระอุปัคฺต หนังสือประวัติหลวงปู่อุปัคฺต แสตมป์พระอุปัคฺต หรือแม้แต่เสื้อยืดกลุ่มเพ็ญพุดที่มีตราสัญลักษณ์วันเพ็ญพุดอันสื่อถึงวันที่เชื่อกันว่าพระอุปัคฺตจะขึ้นมาบนโลกมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่เหตุอัศจรรย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณวิหารหลวงปู่อุปัคฺตผ่านเว็บไซต์ เช่น ภาพดวงแก้ววนรอบวิหารพระอุปัคฺตหลังจากที่มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ภาพท้องฟ้าที่มีเมฆคล้ายพญานาคเหนือวิหารพระอุปัคฺต หรือภาพพระอาทิตย์ขึ้นหน้าวิหารพระอุปัคฺตซึ่งมีแสงเงาคล้ายพระภิกษุสงฆ์ยืนอยู่ที่ชายหาด ("พระอุปัคฺต 5000," 2557: ออนไลน์) สิ่งเหล่านี้ล้วนสร้างความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคฺตอย่างต่อเนื่องและยังเป็นที่กระบวนกรสร้างความศรัทธาให้แก่หลวงปู่อุปัคฺตในพื้นที่ประจวบศรีจันทร์ด้วย

ภาพที่ 40 ป้ายนิทรรศการแสดงวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปัคฺตในงานสมโภชหลวงปู่อุปัคฺตประจวบ ปี 2555

น่าสังเกตว่าบริเวณนั้นเดิมมีรูปปั้นของตาม่องล่ายอยู่ในศาลาด้านหลัง แต่มีลักษณะที่ทรุดโทรมและไม่ได้รับความสำคัญเท่าใด แม้ว่าจะมีตำนานเจ้าพ่อเขาล้อมหมวกและตำนานตาม่องล่ายเป็นตำนานพื้นถิ่นของเมืองประจวบก็ตาม แต่สถานที่ตั้งรูปปั้นตาม่องล่ายในบริเวณนั้นกลับถูกละเลยและลดความสำคัญลง แตกต่างจากวิหารพระอุคุตซึ่งได้รับการออกแบบและสร้างขึ้นอย่างงดงาม สอดคล้องกับที่ผู้ประสานงานกลุ่มเพ็ญพุกกล่าวถึงพ่อปู่เขาล้อมหมวกและพ่อปู่ตาม่องล่ายว่ามีสถานภาพเหมือนบริวารคอยอุปถัมภ์พระอุคุต (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 1 สิงหาคม 2555: สัมภาษณ์) บริเวณรอบวิหารพระอุคุตยังได้รับการพัฒนาให้งดงามสมเป็นสถานที่ท่องเที่ยว โดยมีถนนคนเดินในคืนวันเสาร์ด้วย วิหารหลวงปู่อุคุตจึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งใหม่ของเมืองประจวบ และเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่นักท่องเที่ยวควรวางแผนมาแวะสักการบูชา ดังที่คอลัมน์ Life Style: ท่องเที่ยวของเว็บไซต์กรุงเทพธุรกิจ กล่าวถึงพระอุคุตที่ประจวบดังนี้

...ตรงถนนเลียบทะเล หน้าท่าเทียบเรือประจวบฯ มีพระอุคุตประดิษฐานอยู่ หันหน้าออกไปทางทะเล ในพุทธประวัติเชื่อว่าพระอุคุตนี้ท่านเพ่งดวงอาทิตย์ที่เป็นอุปสรรคในการบำเพ็ญธรรม ใครไปกราบไหว้พระอุคุตจึงเหมือนการไหว้เพื่อขอพลังให้ก้าวข้ามอุปสรรคทั้งหลาย

แล้วตรงถนนเลียบทะเลใกล้พระอุคุตนี้แหละครับ เป็นสนามเด็กเล่นและสวนสาธารณะเล็กๆ ริมหาดทราย ก็จะเป็นถนนคนเดินหลายๆ คือเป็นร้านอาหารแบบรถเข็น สารพัดสารพัน คนประจวบฯ มาซื้อของกิน นักท่องเที่ยวมาเดินเล่น มาซื้อของกินเล่น พอได้ก็ไปนั่งกินกันบนขอบรั้วริมทะเล ดูเรือโดนมิก เปิดไฟเขียวไปทั้งทะเล คือไปเห็นแล้วบรรยายากามันน่าเดินเล่น รวมทั้งน่าจะเอากิจกรรมมาปั่นเล่นจริงๆ...(คมฉาน ตะวันฉาย, 2557: ออนไลน์)

จะเห็นว่ามีการนำเสนอความศักดิ์สิทธิ์ของพระอุคุตในด้านพลังในการชนะอุปสรรค ซึ่งสอดคล้องกับตำนานพระอุคุตปราบมารและคติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระอุคุตเพื่อขจัดอุปสรรคและอันตรายต่างๆ วิหารหลวงปู่อุคุตจึงกลายเป็นสถานที่แนะนำสำหรับนักท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของเมืองประจวบคีรีขันธ์ในปัจจุบัน วิหารหลวงปู่อุคุตจึงมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกับหอพระอุคุตในภาคเหนือ แต่มีลักษณะที่แตกต่างกันในด้านตำแหน่งที่ตั้งและวิธีการปฏิบัติบูชา อันเป็นพลวัตอย่างหนึ่งในคติความเชื่อเรื่องพระอุคุตปราบมารซึ่งเป็นพลวัตที่เกิดขึ้นข้ามพื้นที่ วิหารหลวงปู่อุคุตจึงมีบทบาทเป็นพุทธสถานแห่งใหม่ในเมืองประจวบฯ และยังมีความหมายในฐานะเป็นพระสำคัญประจำเมืองประจวบที่มีประเพณีเฉพาะประจำปี คือ “ประเพณีตักบาตรพระอุคุต”

ปรากฏการณ์หลวงปู่ปศุศุที่ประจวบคีรีขันธ์สอดคล้องกับที่พัฒนา กิติอาษา (Pattana Kitarsa, 2012: 6) กล่าวถึงกระบวนการทางสังคมที่เอื้อให้เกิดปรากฏการณ์ทางพุทธศาสนาแบบไทยๆ (Thai popular Buddhism) ในปัจจุบันว่ามีปัจจัย 3 ประการด้วยกันคือ การทำให้เป็นเทพ (deification) การใช้สื่อ (mediation) และการทำให้กลายเป็นสินค้า (commodification) ดังจะเห็นว่าพระอุปคุตได้ถูกยกให้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองประจวบโดยมีวิหารเฉพาะที่เป็นเอกเทศจากวัดหรือศาสนสถานอื่นๆ ทั้งยังมีวิธีปฏิบัติบูชาเฉพาะ เช่น คาถา ของถวาย รวมถึงมีกลุ่มเพ็ญพุธ เป็นผู้ดูแลและประกอบกิจกรรมถวายพระอุปคุตคือ การสวดมนต์ร่วมกันในวันพุธ และการตักบาตรเพ็ญพุธ พระอุปคุตซึ่งเป็นพระอรหันตสาวกจึงถูกยกให้มีลักษณะเป็นเสมือนองค์เทพประจำเมืองประจวบ โดยที่มีการประชาสัมพันธ์เรื่องราวของหลวงปู่ปศุศุและกิจกรรมของกลุ่มเพ็ญพุธอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อสมัยใหม่ต่างๆ เช่น การพิมพ์หนังสือ การเผยแพร่เรื่องราวผ่านเว็บไซต์และเฟซบุ๊ก อีกทั้งยังมีการผลิตวัตถุมงคล เช่น เหรียญหลวงปู่ปศุศุ หลวงปู่ปศุศุสำหรับตั้งบูชา ยันต์พระอุปคุต ตลอดจนของที่ระลึกอื่นๆ เช่น แสตมป์พระอุปคุต เสื้อยืดกลุ่มเพ็ญพุธ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ทำให้หลวงปู่ปศุศุที่ประจวบเข้าถึงวิถีชีวิตของคนสมัยใหม่และเป็นที่รู้จักในวงกว้างยิ่งขึ้น

ภาพที่ 41 เสื้อยืดกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบฯ รุ่นที่ 3 จำหน่ายในงานตักบาตรเพ็ญพุทธปี พ.ศ. 2558

นอกจากนี้การเผยแพร่เรื่องราวของหลวงปู่ปศุศุผ่านบุคคลที่มีชื่อเสียง โดยเฉพาะนายदनัย จันทร์เจ้าฉายซึ่งเป็นเจ้าของสื่อสิ่งพิมพ์ มีเว็บไซต์เป็นของตนเอง และยังเป็นเจ้าของธรรมติทวารซึ่งจัดรายการท่องเที่ยวทำบุญตักบาตรเพ็ญพุทธที่เมืองประจวบ ("ทริป: ใส่บาตรพระอุปคุต [ราชบุรี-ประจวบฯ-เพชรบุรี]," 2558: ออนไลน์) ยิ่งทำให้เรื่องราวของหลวงปู่ปศุศุปรากฏในพื้นที่สื่ออย่างต่อเนื่อง และเข้าถึงชีวิตของคนสมัยใหม่โดยเฉพาะพุทธศาสนิกชนที่สนใจการทำบุญปรากฏการณ์หลวงปู่ปศุศุที่เมืองประจวบซึ่งเพิ่งเริ่มก่อตัวในพื้นที่จังหวัดประจวบในช่วงปี พ.ศ. 2552 - 2554 จึงได้เริ่มหยั่งรากอย่างมั่นคงในพื้นที่ใหม่และทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ภาคกลาง

6.1.4.2 ความนิยมในการจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคกลาง

ในปัจจุบันผู้วิจัยพบว่าแม้ว่า “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” จะเป็นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของภาคเหนือ แต่จากความนิยมที่เพิ่มขึ้นผนวกกับความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ที่ขยายวงกว้างขึ้น ทำให้มีการจัด “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” เพื่อถวายพระอุปัชฌ์ตามความเชื่อขึ้นในพื้นที่ภาคกลางด้วย ดังที่พบ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่จัดอย่างต่อเนื่องในจังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดนนทบุรี และจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยประเพณีตักบาตรเป็งปู้ดในพื้นที่ภาคกลางมักจะเป็นที่รู้จักในฐานะ “ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน” หรือ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์(เพ็ญพุธ)”

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ภาคกลางมีรูปแบบที่หลากหลายกว่าในพื้นที่ภาคเหนือ ในขณะที่วัดในภาคเหนือจะจัดงานตักบาตรเป็งปู้ดในเวลาตรงกันคือ ค่ำวันอังคารต่อเช้าวันเพ็ญพุธ โดยช่วงค่ำของวันอังคารจะมีพิธีสงฆ์ เมื่อเลยเวลาเที่ยงคืนวันอังคารถือว่าเข้าสู่เช้าวันใหม่ ซึ่งเป็นวันเป็งปู้ด พระภิกษุสามเณรจะเริ่มบิณฑบาต แต่ช่วงเวลาดักบาตรพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคกลางมีลักษณะที่หลากหลาย ไม่ตรงกัน โดยมีทั้งการตักบาตรในเวลาเที่ยงคืนวันอังคาร เช่น วัดตึก จังหวัดนนทบุรี การตักบาตรในเวลาเที่ยงคืนวันพุธ เช่น วัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาคร และการตักบาตรตอนรุ่งเช้าของวันพุธ เช่น การตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่อำเภอเมืองประจวบ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ.2555 - 2557 ที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลมีการตักบาตรในช่วงหกโมงเช้าเหมือนการทำบุญตักบาตรทั่วไป แต่ในปี พ.ศ. 2558 งานตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่ประจวบได้ย้ายเวลากลับมาตักบาตรตอนเที่ยงคืนวันอังคารให้ตรงกับภาคเหนือ เนื่องจากต้องการให้ผู้ร่วมงานได้ร่วมกิจกรรมอื่นๆ ตั้งแต่ช่วงหัวค่ำ เช่น การร่วมกันสวดมนต์ เจริญสมาธิ ฟังพระธรรมเทศนา เพราะการตักบาตรตอนรุ่งเช้าที่ผ่านมา ประชาชนมาตักบาตรแล้วก็กลับบ้านของตน ไม่ได้มีกิจกรรมอื่น จึงได้ลองเปลี่ยนเวลา แต่ผู้จัดงานกล่าวว่าหากผลตอบรับไม่ดีก็อาจจะกลับไปตักบาตรตอนรุ่งเช้าเช่นเดิม (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 3 มีนาคม 2558: สัมภาษณ์) ช่วงเวลาที่ไม่น่าแน่นอนของการตักบาตรพระอุปัชฌ์ในภาคกลางจึงสะท้อนให้เห็นความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเกี่ยวกับช่วงเวลาพิเศษในวันเพ็ญพุธ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่ไม่เคยมีมาก่อนในพื้นที่ภาคกลางจึงถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความสะดวกและวัตถุประสงค์ของผู้จัดงานในแต่ละพื้นที่

นอกจากช่วงเวลาที่ไม่ตรงกันแล้ว รูปแบบการจัดงานยังมีความหลากหลายด้วย การจัดงานที่วัดตึกจะมีการเพิ่มการจัดงานบวชสามเณรอุปัชฌ์เป็นเวลา 1 วัน สามเณรเหล่านี้จะร่วมบิณฑบาตในเวลาเที่ยงคืนเพื่อให้สอดคล้องกับตำนานที่เล่าว่าบางครั้งพระอุปัชฌ์จะปรากฏตัวในรูปแบบสามเณร ส่วนที่วัดบางหญ้าแพรกจะมีการถวายพานครุฑต่อองค์พระอุปัชฌ์ที่ประดิษฐานอยู่ในบริเวณวัดก่อนแล้วเมื่อถึงเวลาเที่ยงคืนจึงเริ่มพิธีตักบาตร และงานตักบาตรที่จังหวัดประจวบฯจะมีพิธีสงฆ์ และการสวดมนต์อุปัชฌ์ประสานดีร่วมกันเพื่อความเป็นสิริมงคล แล้วจึงเริ่มการตักบาตร รูปแบบของ

การตักบาตรพระอุปัชฌาย์จึงมีความแตกต่างจากในพื้นที่ภาคเหนือ นอกจากนี้ในพื้นที่ภาคเหนือพระสงฆ์ มักจะเทศน์ประวัติพระมหาอุปัชฌาย์ก่อน แต่ในภาคกลางมักจะเป็นพิธีกรผู้จัดงานที่จะกล่าวถึงความ เป็นมาของการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ โดยนำตำนานพระอุปัชฌาย์บันดาลโชคในพื้นที่ภาคเหนือมาบรรยาย ระหว่างรอพิธีตักบาตร รายละเอียดของพิธีในพื้นที่ภาคกลางจึงมีความแตกต่างจากภาคเหนือ

นอกจากนี้ยังพบว่าหลังจากสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะได้จัดพิมพ์หนังสือ **พระอุปัชฌาย์: อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ในปี พ.ศ. 2555 ตำนานพระอุปัชฌาย์ก็ยิ่งเป็นที่รู้จักมากขึ้น เพราะหนังสือเรื่องนี้วางจำหน่ายอย่างแพร่หลายทั้งในร้านนายอินทร์ ซีเ็ด และร้านหนังสือต่างๆ ทั้งกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด หนังสือดังกล่าวยังถูกนำมาจำหน่ายในงานสมโภชหลวงปู่อุปัชฌาย์ที่จัดขึ้น เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2555 ด้วย ส่วนงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดตึก จังหวัดนนทบุรียังได้นำตำนาน พระอุปัชฌาย์และรวมถึงอานิสงส์ของการบูชาพระอุปัชฌาย์จากหนังสือดังกล่าวมาเผยแพร่แก่ผู้ร่วมงาน ดังที่พิธีกรได้อ่านอานิสงส์ 6 ประการของการบูชาพระอุปัชฌาย์ในหนังสือเล่มดังกล่าวในช่วงบ่ายของ วันงาน ดังนี้

อานิสงส์ของการบูชาพระอุปัชฌาย์

1. ทำให้ผู้บูชาแคล้วคลาด ปราศจากภัยอันตราย และอุบัติเหตุทั้งหลาย
2. ทำให้ผู้บูชาอยู่เย็นเป็นสุข เจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน มีอำนาจวาสนา
3. การบูชาพระอุปัชฌาย์ทำให้ผู้บูชาค้าขายดี มีโชคลาภ วาสนาดี มีความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนา
4. ทำให้ผู้บูชาพระอุปัชฌาย์มีชัยชนะศัตรูทั้งสี่ทิศ สมบัติที่ถูกกั๊ยมีไปก็จะมีผู้มาใช้คืนให้
5. หากผู้บูชามีหนี้สิน ก็จะหมดหนี้หมดสิน ไม่อดอยาก ชีวิตจะไม่มีคำว่า “ไม่มี” อีกต่อไป
6. หากผู้ใฝ่ในธรรมได้บูชาพระอุปัชฌาย์ด้วยจิตบริสุทธิ์แล้ว เชื่อกันว่าพระอุปัชฌาย์จะเมตตา ช่วยดลจิตให้ผู้ผู้นั้นสามารถปฏิบัติได้ตรงกับจริตของตนจนสามารถบรรลุธรรมในที่สุด

ไม่ว่าโลกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ขอแค่เรามีสติอยู่กับตัว มีปัญญานำความคิด และการกระทำ และน้อมจิตระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัย โดยอาจยึดพระอุปัชฌาย์เถระเป็นที่พึ่ง เมื่อนั้นเราก็จะไม่หวั่นไหวไปกับการเปลี่ยนแปลงใดๆ และใช้ชีวิตต่อไปได้อย่างปกติสุข

(บันทึกภาคสนาม, 20 สิงหาคม 2556)

ข้อความที่พิธีกรบรรยายนี้ปรากฏในหนังสือ **พระอุปัชฌาย์: อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 69 - 70) นำสังเกตว่าอานิสงส์ของการบูชา พระอุปัชฌาย์โดยทั่วไปจะกล่าวถึงการแคล้วคลาด ปราศจากอุปสรรค มีกินมีใช้ และมีโชคลาภ แต่

อานิสงส์หนึ่งที่มีการเน้นย้ำเพิ่มเติมในหนังสือเล่มนี้คือหมดหนี้สิน ซึ่งไม่ได้อธิบายว่าผู้รวบรวมได้ข้อมูลมาจากแหล่งที่มาใด

งานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคกลางมักจะเน้นย้ำอานิสงส์ของการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ว่ามีอานิสงส์มาก ซึ่งนอกจากเรื่องความสุขและโชคลาภที่คล้ายคลึงแล้วยังมีการตีความอานิสงส์ของการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ดังเช่นการตักบาตรเพ็ญพุธของจังหวัดประจวบที่ประชาสัมพันธ์ในเว็บไซต์เที่ยวภาคกลาง ดังนี้

อานิสงส์ของการตักบาตรเพ็ญพุธ

1. ทำให้สุขทั้งกายใจ อายุ วรรณะ สุขะ พละ
2. ถึงพร้อมด้วย รูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ ทิพยสมบัติและนิพพานสมบัติ
3. เกิดในร่มเงาบวชพระพุทธศาสนาไปทุกภพทุกชาติ
4. ชื่อเสียงอันดีงามของผู้ให้ ย่อมฟุ้งขจรไป
5. ผู้ให้ย่อมแก้แค้นล้างอายหาญ ไม่เก้อเขินในที่ประชุม
6. เมื่อสิ้นอายุขัย ย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์
7. เป็นการช่วยรักษาพุทธประเพณี เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต และที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ล้วนแต่ดำรงพระชนม์ชีพ ด้วยอาหารบิณฑบาต

("ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ (พระอุปัชฌาย์) ริมอ่าวประจวบคีรีขันธ์," 2557: ออนไลน์)

นอกจากนี้ภายในงานแต่ละแห่งยังมักประชาสัมพันธ์ว่าการได้เข้าร่วมตักบาตรพระอุปัชฌาย์ก็ได้บุญเหมือนการได้พบและทำบุญกับพระอุปัชฌาย์ การจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคกลางจึงเป็นโอกาสอันดีที่คนในภาคกลางจะได้ร่วมทำบุญที่มีอานิสงส์มากและหาโอกาสยาก โดยมีต้องเดินทางไปถึงภาคเหนือ

ในปัจจุบันผู้วิจัยพบว่ามีบางวัดในกรุงเทพฯ ริเริ่มที่จะจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ขึ้นเช่นกัน ดังที่ในปี พ.ศ. 2557 ผู้วิจัยพบว่าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ได้ประชาสัมพันธ์ “พิธีทำบุญใส่บาตรและพิธีบูชาพระอุปัชฌาย์” เนื่องในวันเป็งปืดที่ 15 มกราคม 2557 ในเวลา 19.39 น. ซึ่งจะเห็นว่าวันและเวลาแตกต่างจากพื้นที่ภาคเหนือ นอกจากนี้ยังมีคำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับรูปแบบการจัดงาน ดังนี้

โดยที่ปัจจุบันนี้บ้านเมืองของเราเกิดความไม่สงบ เพราะมีความแตกแยกด้านความคิดของหลายฝ่าย เพื่อให้เกิดความรัก ความสงบสุข ความสามัคคี และความปรองดองของคนในชาติ โบราณจารย์ท่านให้บูชาพระอุปัชฌาย์หรือพระบัวเข็ม...

แต่ในกรุงเทพมหานครนี้ มีระเบียบปฏิบัติคือ ห้ามไม่ให้พระสงฆ์บิณฑบาตตอน กลางคืน เพื่อเป็นการรักษาระเบียบปฏิบัติของคณะสงฆ์ในเรื่องนี้ จึงสมควรที่ผู้ต้องการจะทำการบูชาพระอุปัศฺต(พระบัวเข็ม) จำเป็นจะต้องเดินทางไปใส่บาตรและเจริญพระคาถาเพื่อบูชาสักการะพระอุปัศฺตที่วัดแทนการออกมาเดินบิณฑบาตของพระสงฆ์ จะช่วยเสริมให้ชีวิตครอบครัวและบ้านเมืองเกิดความสงบสุขร่มเย็นได้ในที่สุด และเพื่อรักษาระเบียบปฏิบัติของคณะสงฆ์กรุงเทพมหานครด้วย

(ป้ายไวนิลประชาสัมพันธ์งานตักบาตรเป็งปู้ด, 2557)

จะเห็นว่าการตักบาตรพระอุปัศฺตที่จัดโดยวัดมหาธาตุก็มีรูปแบบและวันเวลาที่แตกต่างจากภาคเหนือ และมีการอ้างถึงการจัดงานให้ถูกต้องตามระเบียบของคณะสงฆ์กรุงเทพมหานครด้วย นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงอานิสงส์ของการบูชาพระอุปัศฺตที่จะทำให้บ้านเมืองสงบสุขโดยนำไปเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ทางการเมืองที่ความวุ่นวายและมีการแตกแยกทางความคิดซึ่งเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อจนมาถึงช่วงต้นปี พ.ศ. 2557 ด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่าแม้แต่พื้นที่ภาคอีสานซึ่งไม่มี “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” มาก่อน ก็เริ่มมีวัดบางแห่งจัด “ประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺต” ขึ้น เช่น วัดป่านิมิตธรรม บ้านหนองผือ ตำบลทุ่งโป่ง อำเภอบุขารัตน์ จังหวัดขอนแก่น (วัดหลวงปู่โต) ได้ประชาสัมพันธ์งาน “ประเพณีทำบุญตักบาตรกลางคืนพระอุปัศฺต” ในวันพุธที่ 4 มีนาคม 2558 โดยมีการอัญเชิญพระอุปัศฺตขึ้นจากลำน้ำพองในเวลา 16.00 น. แล้วตักบาตรข้าวสารอาหารแห้งถวายพระอุปัศฺตในเวลา 20.00 น. (“เชิญร่วมงานตักบาตรพระอรหันต์อุปัศฺตกลางคืน ในวันพุธที่ 4 มี.ค. 58”, 2558: ออนไลน์) จะเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺต” ได้กลายเป็นประเพณีประจำองค์พระอุปัศฺต วัดที่มีพระอุปัศฺตสำหรับให้ประชาชนสักการบูชาจึงได้จัดประเพณีดังกล่าว แต่ไม่ได้เรียกว่า “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” แบบภาคเหนือ และจัดในช่วงหัวค่ำของคืนวันพุธ ไม่ใช่หลังเที่ยงคืนของวันอังคาร นอกจากนี้ยังได้มี “พิธีอัญเชิญพระอุปัศฺต” ขึ้นจากน้ำด้วย ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะพบพิธีดังกล่าวเมื่อต้องการนิมนต์พระอุปัศฺตมาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนาในภาคอีสาน เช่น งานบุญผะเหวด การนิมนต์พระอุปัศฺตขึ้นมาเพื่อตักบาตรพระอุปัศฺตจึงเป็นรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน และเป็นพลวัตข้ามพื้นที่ที่อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นกับ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด”

“ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ซึ่งผูกติดอยู่กับวิถีความเชื่อเรื่องช่วงเวลาพิเศษที่จะได้พบกับพระอุปัศฺตของชาวล้านนา จึงได้กลายมาเป็น “ประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺต” เพื่อถวายองค์พระอุปัศฺต กล่าวได้ว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัศฺต” ไม่ได้ผูกติดอยู่กับพื้นที่ภาคเหนือ แต่ได้กลายมาเป็นประเพณีประจำองค์พระอุปัศฺต ทำให้เกิดประเพณีดังกล่าวในพื้นที่ภาคกลาง และกำลังเริ่มขยายพื้นที่ไปสู่ภาคอีสานซึ่งมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตอยู่แล้ว แต่ไม่มี “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” มาก่อน

นอกจากนี้ จะเห็นว่าในพื้นที่ที่ไม่มีคติเรื่องวันเป็งปุ๊ดแบบภาคเหนือ ทำให้เกิดสับสนเกี่ยวกับช่วงเวลาของวันเป็งปุ๊ด เมื่อมีการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ดังกล่าว ทำให้มีการกำหนดเวลาใหม่กลายเป็น “ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน” ในวันอังคารบ้าง วันพุธบ้าง หรือกำหนดเวลาที่สะดวกของวัด เช่น ตอนรุ่งเช้าหรือตอนหัวค่ำ เป็นต้น “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลางและภาคอีสานจึงแสดงให้เห็นความเป็นอิสระจากพื้นที่ภาคเหนือของประเพณีดังกล่าว สอดคล้องกับทฤษฎี สันตสมบัติ กล่าวถึงปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถจะเคลื่อนย้ายเป็นอิสระจากบริบททางท้องถิ่นได้ ดังนี้

วัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆ ในเมืองมีลักษณะ deterritorialized หรือการไม่ถูกจำกัดอยู่แต่เฉพาะในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ซึ่งหมายความว่า ความเชื่อมโยงระหว่างวัฒนธรรมกับพื้นที่ได้อ่อนกำลังลงไป เรามีได้เห็นวัฒนธรรมของชาวม้ง ลีซอ อาข่า แต่เพียงในหมู่บ้านบนภูสูงอีกต่อไป แต่วัฒนธรรมถูกรื้อสร้าง เคลื่อนย้าย และแสดงในรูปของสินค้า และตัวตนของกลุ่มชนเหล่านี้ในบริบทของเมือง กระบวนการหลุดออกไปจากพื้นที่อย่างตายตัวของวัฒนธรรมท้องถิ่นในบริบทของโลกาภิวัตน์ หมายความว่าวัฒนธรรมถูกพรากจากรากเหง้าเดิมและพื้นที่เดิมแต่ในกระบวนการที่วัฒนธรรมพลัดพรากจากพื้นที่เดิมนั้นไม่ได้หมายความว่า วัฒนธรรมเหล่านั้นจะเลื่อนไหลไปอย่างเลื่อนลอยไร้จุดหมายในทางตรงกันข้าม วัฒนธรรมที่ถูกขุดรากถอนโคนอาจหวนกลับมาสร้างพื้นที่ใหม่ (reterritorialized) และสร้างชุมชนใหม่ในเมือง (ยศ สันตสมบัติ, 2551: 102)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” มิได้ผูกติดอยู่กับวิถีชีวิตของคนในภาคเหนือเพียงเท่านั้น แต่ประเพณีดังกล่าวมีลักษณะที่อิสระจากพื้นที่เดิม (deterritorialized) และสามารถสร้างพื้นที่ใหม่ (reterritorialized) ในพื้นที่ภาคกลาง รวมถึงที่กำลังเกิดขึ้นในภาคอีสาน โดยประเพณีดังกล่าวเปลี่ยนจากการยึดโยงกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมไปสู่การยึดโยงกับวัตถุสัญลักษณ์ นั่นคือองค์พระอุปัชฌ์ ซึ่งเป็นรูปธรรมของความเชื่อเกี่ยวกับพระ อุปัชฌ์ ดังจะเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” จะสัมพันธ์กับการสร้างพระอุปัชฌ์หรือการบูชาองค์พระอุปัชฌ์ในวัด และกลายเป็นประเพณีประจำองค์พระอุปัชฌ์

ด้วยปัจจัยต่างๆ ทั้งรูปแบบของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปุ๊ด” ที่แปลก ไม่เหมือนการทำบุญตักบาตรทั่วไปที่มีในตอนเช้า จำนวนครั้งในแต่ละปีที่มีไม่เท่ากัน และไม่ใช่ว่าประเพณีตามปฏิทิน รวมถึงอำนาจของการทำบุญที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปัชฌ์บันดาลโชค ผนวกกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่มีเหตุการณ์ความวุ่นวายทั้งปัญหาการเมือง ปัญหาทางเศรษฐกิจ และภัยอันตรายต่างๆ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติ ทำให้ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” กลายเป็นประเพณีบุญที่แปลกและมีอำนาจมาก

ได้รับความสนใจจากพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ความนิยมในประเพณีดังกล่าวทำให้มีการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ภาคกลางในฐานะประเพณีตักบาตรเพื่อถวายพระอุปัชฌ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนในภาคกลางที่ต้องการร่วมทำบุญในประเพณีที่หาโอกาสยากและมีอันสูงส่งมาก โดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปถึงภาคเหนือของประเทศไทย ส่วนในพื้นที่อื่นดังเช่นภาคอีสานก็จะเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ได้กลายเป็นประเพณีประจำองค์พระอุปัชฌ์ แต่ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่ถูกผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคอีสานได้มีรูปแบบที่ต่างไปจากภาคเหนือ ซึ่งเป็นพลวัตในอีกลักษณะหนึ่งเช่นกัน

ประเพณีการตักบาตรเป็งปู้ดที่เกิดขึ้นในภาคกลางเป็นปรากฏการณ์ของการหยิบยืมประเพณีของภาคเหนือมาผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่บริเวณภาคกลางซึ่งไม่เคยมีประเพณีนี้มาก่อน กระบวนการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ใหม่นี้ทำให้เกิดการสร้างความหมายของพระอุปัชฌ์ให้เกิดขึ้นในการรับรู้ของคนภาคกลาง ซึ่งความหมายดังกล่าวได้ถูกผลิตซ้ำผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงสู่สัญลักษณ์หลัก (dominant symbol) คือพระอุปัชฌ์

ฉัตรรา ขมะวรรณได้อธิบายการผลิตซ้ำวัฒนธรรมในมิติทางศาสนาว่า

ในปริมนทลทางศาสนาและพิธีกรรม สิ่งที่ใช้ผลิตซ้ำภาพจน์ของพระเจ้า เช่น รูปหล่อ ภาพเหมือนกลายเป็นงานศิลปะไป แต่ประเด็นของระบบการผลิตซ้ำนี้ ไม่ได้อยู่ที่ว่าตัวของมันเป็นศิลปะหรือไม่ แต่มันผลิตซ้ำภาพลักษณ์ ความหมาย คุณค่าที่ยึดถือกันในสังคมหนึ่ง โดยใช้เครื่องมือต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการปั้น การพิมพ์ การคัดลอก ตลอดจนถึงการพิมพ์อย่างเป็นระบบในทุกวันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมสมัยใหม่ที่เทคโนโลยีการผลิตที่ซับซ้อนไม่เพียงแต่ระบบการพิมพ์ แต่รวมถึงระบบการกระจายเสียง ระบบการแพร่ภาพ สิ่งที่สำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิตเหล่านี้ ไม่เพียงแต่ผลิตซ้ำความหมาย คุณค่าเดิม แต่มันยังมีศักยภาพที่จะผลิตความหมายใหม่ขึ้นมาด้วย

(Williams, 1981: 95 - 96 อ้างถึงใน ฉัตรรา ขมะวรรณ, 2537: 103 - 104)

การผลิตซ้ำวัฒนธรรมต้องอาศัยวัตถุหรือเครื่องมือต่างๆ ในการสื่อความหมายให้เป็นรูปธรรม การผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ภาคกลางจึงต้องมีกระบวนการผลิตหรือสร้างความหมายเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ให้เกิดขึ้นในบริบทของภาคกลาง เนื่องจากพื้นที่วัฒนธรรมภาคกลางไม่ได้แวดล้อมไปด้วยประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ดังเช่นภาคเหนือ จึงต้องมีการสื่อความหมายถึงพระอุปัชฌ์ผ่านสัญลักษณ์ต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้พุทธศาสนิกชนในภาคกลางรับรู้ความหมายดังกล่าว

จะเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่เกิดขึ้นในภาคกลางจะมีลักษณะของการสร้างองค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ให้จับต้องได้ในความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนทั่วไปในภาคกลาง เนื่องจากประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ไม่ใช่สิ่งที่คุ้นเคยกันในบริบทของวัฒนธรรมภาคกลางมาก่อน องค์ประกอบที่เป็นรูปธรรมดังกล่าวกระทำผ่านการทำป้ายบอกเล่าตำนานพระอุปัชฌ์ การหล่อองค์พระอุปัชฌ์และการบวชสามเณรอุปัชฌ์ที่วัดตึก การเชิญองค์พระอุปัชฌ์นำหน้าขบวนพระภิกษุสามเณรที่เดินบิณฑบาตที่วัดบางหญ้าแพรก และการสร้างองค์หลวงปู่อุปัชฌ์และการถวายของตักบาตรแด่องค์หลวงปู่อุปัชฌ์ที่ประจวบ

ภาพที่ 42 พระอุปัชฌ์บนขบวนคานาสามเคียร ในงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ของวัดตึก จังหวัดนนทบุรี

องค์พระอุปัชฌ์เป็นวัตถุสัญลักษณ์หลักสำหรับงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ในภาคกลางเพราะมีบทบาทหลักในการสื่อสารภาพของพระอุปัชฌ์ให้เป็นรูปธรรมสู่สายตาของพุทธศาสนิกชนซึ่งไม่คุ้นเคยกับพระอุปัชฌ์มาก่อน ดังที่จะเห็นว่ามีค่านิยมสร้างองค์พระอุปัชฌ์ประจำวัดในภาคกลาง เช่น พระอุปัชฌ์วัดบางหญ้าแพรกซึ่งปั้นโดยชาวมอญเพื่อใช้นำขบวนพระภิกษุสามเณรในการตักบาตรพระอุปัชฌ์ พระอุปัชฌ์ของวัดตึกซึ่งนั่งบนหลังพญานาคราชสามเคียรซึ่งเป็นปางเฉพาะของวัดตึกและหล่อขึ้นเพื่อใช้เข้าร่วม “พิธีตักบาตรพระอุปัชฌ์” รวมถึงการสร้างองค์หลวงปู่อุปัชฌ์และมณฑปที่ชายทะเลเมืองประจวบเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการตักบาตรเพ็ญพุทธอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่าคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ได้หยั่งรากอย่างมั่นคงที่เมืองประจวบ

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ภาคกลางจึงไม่ได้ผูกติดกับพื้นที่ดั้งเดิมที่มีตำนานรองรับว่าเป็นสถานที่ที่มีผู้ได้พบพระอุปัชฌ์แบบที่วัดอุปัชฌ์ในภาคเหนือ หรือไม่ได้เน้นช่วงเวลาพิเศษของวันเป็งปุ๊ดเท่ากับภาคเหนือ แต่ได้หันมาให้ความสำคัญกับองค์พระอุปัชฌ์ให้เป็นแกนกลางของการทำบุญตักบาตร “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” จึงกลายเป็นประเพณีประจำองค์พระอุปัชฌ์ เมื่อบูชาพระอุปัชฌ์จึงนิยมจัดประเพณีดังกล่าวเพื่อถวายพระอุปัชฌ์ด้วย ทั้งยังมีการสร้างการรับรู้ว่าการตักบาตรพระอุปัชฌ์สามารถทำได้ทุกที่ ขอเพียงแต่ให้ระลึกถึงพระอุปัชฌ์เท่านั้น โดยมีการตีความ

อิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตเชื่อมโยงกับพระสาวกรูปอื่นที่สามารถจะปรากฏตัวได้คราวละหลายรูปพร้อมกัน ดังนี้

แม้ไม่มีโอกาสได้ไปตักบาตรเพ็งพุทธถึงภาคเหนือ แต่ไม่ว่าอยู่ที่ไหนของเมืองไทย คุณก็สามารถตักบาตรพระอุปคุตได้เหมือนกัน เพียงแค่ในคืนก่อนที่ย่างเข้าสู่วันเพ็งพุทธนั้น (คืนวันอังคารขึ้น 14 ค่ำ) ขอให้ทำใจให้บริสุทธิ์ แล้วจึงตั้งจิตอธิษฐานขอให้พระอุปคุตมารับบาตรในวันรุ่งขึ้น

เชื่อกันว่าพระอุปคุตน่าจะมีฤทธิ์เช่นเดียวกับ พระจุลลบันถกเถระ พระอรหันตสาวก ครึ่งพุทธกาล ซึ่งได้ฌานด้วยมโนมยิทธิ สามารถเนรมิตกายจากคนเดียวให้กลายเป็นหลายๆ คนได้ และได้มากนับพันๆ รูป

ด้วยเหตุนี้หากตั้งจิตอธิษฐานถึงพระอุปคุตด้วยความเคารพ และศรัทธาอย่างแท้จริงแล้ว ไม่ว่าอยู่ที่ใดในเมืองไทยก็มีโอกาสได้ตักบาตรพระอุปคุตเช่นกัน

(วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 45)

การนำอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตไปเชื่อมโยงกับอิทธิฤทธิ์ของพระจุลลบันถกเถระที่สามารถจะเนรมิตตนให้เป็นหลายรูปพร้อมๆ กันได้ แสดงให้เห็นการตีความว่าไม่ว่าจะอยู่ที่ใดในประเทศไทยก็มีโอกาสจะได้พบและได้ทำบุญกับพระอุปคุตเช่นกัน ไม่จำกัดว่าต้องไปเข้าร่วม “ประเพณีตักบาตรเป็งปุ๊ด” ในภาคเหนือเท่านั้น เพราะพระอุปคุตท่านมีอิทธิฤทธิ์ที่สามารถจะปรากฏตัวได้พร้อมกันหลายแห่ง ไม่ว่าจะภาคเหนือหรือภาคกลาง

นอกจากนี้การสร้างองค์หลวงปู่อุปคุตและมณฑปพระอุปคุตประจำเมืองประจวบ ณ บริเวณชายทะเลอ่าวประจวบเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการปกป้องภัยพิบัติต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับประเทศไทย ยังเป็นการผลิตซ้ำคติเรื่องพระอุปคุตปราบมารที่คล้ายคลึงกับการสร้างหอพระอุปคุตประจำวัดในภาคเหนือ แตกต่างกันที่มณฑปพระอุปคุตไม่ได้สร้างขึ้นในบริเวณวัดแต่สร้างขึ้นในพื้นที่สวนสาธารณะของเมือง พระอุปคุตจึงมิใช่เพียงผู้รักษาพระพุทธศาสนาหรืองานพิธีกรรม แต่ได้กลายเป็นเหมือนเทพหรืออารักษ์ที่คุ้มครองป้องกันภัยให้แก่มนุษย์ด้วย

Eric Hobsbawm และ Terence Ranger ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่อง “ประเพณีประดิษฐ์” (invented tradition) ว่าประเพณีประดิษฐ์หมายถึงการสร้างวิถีปฏิบัติบางอย่างโดยพยายามอ้างอิงองค์ประกอบหรือที่มาที่มียุ่อยู่แล้วในสังคม เช่น ตำนาน ประเพณี พิธีกรรม ประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างวิถีปฏิบัติใหม่ที่สร้างขึ้นกับสิ่งที่ถูกอ้างอิงนั้น หรือวิถีปฏิบัติที่สร้างขึ้นนั้นอาจมิได้มีที่มาจากอดีตแต่มีบางสิ่งที่สังคมคุ้นเคย เป็นผลให้สังคมยอมรับวิถีปฏิบัติที่สร้างขึ้นใหม่นี้ และวิถีปฏิบัตินี้บางครั้งอาจแตกต่างจากข้อมูลคติชนตรงที่สามารถสืบค้นได้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใด ชุมชนใด

หรือใครเป็นผู้ริเริ่ม (The Invention of Tradition, 1984: 1 - 2; เอกรินทร์ พิงประชา, 2545: 14 - 15)

อาจกล่าวได้ว่าประเพณีการ “ตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ภาคกลางอย่างจังหวัดนนทบุรี สมุทรสาคร และประจวบคีรีขันธ์ รวมถึงการสร้างมณฑปพระอุปัชฌ์ประจำเมืองประจวบฯ เป็นประเพณีและวิถีปฏิบัติใหม่ในพื้นที่ภาคกลางที่อาจถือเป็นประเพณีประดิษฐ์ของภาคกลางที่เกิดจากการอ้างอิงสิ่งที่มีอยู่ในวัฒนธรรมพระพุทธศาสนา นั่นคือความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ซึ่งมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” และการสร้างมณฑปหลวงปู่อุปัชฌ์ประจำเมืองเพื่อป้องกันภัยพิบัติ แม้ว่าจะเป็นวิถีปฏิบัติใหม่ในภาคกลาง แต่ก็สามารถเชื่อมโยงไปถึงประเพณีและวิถีปฏิบัติที่มีอยู่แล้วในภาคเหนือได้ การผลิตซ้ำประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในภาคกลางจึงเกิดขึ้นในลักษณะของการหยิบยืมประเพณีและวิถีปฏิบัติที่มีอยู่แล้วในภาคเหนือมาถือปฏิบัติในพื้นที่ใหม่คือภาคกลาง ปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ใช่การสืบทอดประเพณี แต่เป็นการนำประเพณีมาผลิตซ้ำในบริบทใหม่และพื้นที่ใหม่ อันทำให้ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์หยั่งรากและเติบโตขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง

6.1.5 การสร้างมโนทัศน์ให้แก่พระอุปัชฌ์ในฐานะ “พระปราบมารบันดาลโชค” ในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล

ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ที่ได้รับการสืบทอดในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสานแสดงให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ที่ยังคงได้รับการสืบทอด 3 ลักษณะ คือ การสืบทอดคติพระอุปัชฌ์ปราบมารผ่าน “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” มาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในภาคเหนือและภาคอีสาน การสืบทอดคติพระอุปัชฌ์บันดาลโชคผ่าน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” และการสืบทอดคติการบูชาพระอุปัชฌ์ที่อยู่ใต้สมุทรผ่าน “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌ์” ในพื้นที่ภาคเหนือ สรุปได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ที่ดำรงอยู่ในประเพณีท้องถิ่นนั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะคือ การบูชาพระอุปัชฌ์เพื่อขอให้คุ้มครองปกป้องจากภัยอันตรายต่างๆ และการบูชาเพื่อขอให้พระอุปัชฌ์บันดาลโชคลาภความอุดมสมบูรณ์ คติความเชื่อเหล่านี้ปรากฏอย่างชัดเจนในประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสาน หากแต่ในปัจจุบันคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ปราบมาร และพระอุปัชฌ์บันดาลโชคได้ถูกนำมาเสนอควบคู่กันในฐานะพุทธคุณหรืออานิสงส์ของการบูชาพระอุปัชฌ์ในฐานะพระบูชาและพระเครื่องต่างๆ ทำให้เกิดมโนทัศน์เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในฐานะ “พระปราบมารบันดาลโชค” และดูเหมือนจะเน้นเรื่องโชคลาภความมั่งคั่งร่ำรวยให้โดดเด่นยิ่งขึ้นกว่าเดิม ทั้งยังมีการเลือกสรรตำนานมารองรับเพื่ออธิบายพุทธคุณต่างๆ ของการบูชาพระอุปัชฌ์ด้วย

6.1.5.1 การเน้นอานิสงส์ด้านโชคลาภของพระอุปคุตให้โดดเด่น

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์คือ “พิธีขอฝนจากพระอุปคุต” ในภาคเหนือซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพิธีขอฝนที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา เช่น การฟังธรรมปลาช่อน การชุมนุมธรรมขอฝน ทานช้างเผือก โดยจะมีการสร้างห่อพระอุปคุตและการนิมนต์พระอุปคุต มาจากแม่น้ำ เมื่อประกอบพิธีต่างๆ เสร็จแล้วเชื่อว่าฝนจะตกใน 3 วัน 7 วันและเมื่อฝนตกตามที่ต้องการแล้วก็จะนำพระอุปคุตไปส่งที่เดิมด้วย (ศรีเลา เกษพรหม, 2541: 107) ส่วนในภาคอีสานจะมีการแห่พระอุปคุตก่อนงานบุญผะเหวด นอกจากเพื่อให้พระอุปคุตมาปกป้องรักษางานบุญผะเหวดให้ลุล่วงไปด้วยดีแล้ว ยังมีการสงฆ์นำพระอุปคุต โดยเชื่อว่าพระอุปคุตจะบันดาลให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ด้วย (ฉัตร ปิยะอุย, 2541: 73) ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระอุปคุตจึงสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่าฟ้าฝนซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นในวิถีชีวิตเกษตรกรรม

นอกจากนี้ยังมี “ประเพณีตักบาตรเป็งปืด” ซึ่งมาจากฐานความเชื่อที่ว่าหากใครได้มีโอกาสใส่บาตรพระอุปคุตในวันเป็งปืด บุคคลนั้นคือผู้มีบุญที่พระอุปคุตมาโปรด จะมีโชคลาภร่ำรวยเป็นเศรษฐี ซึ่งต่อมาเชื่อกันว่าแม่ไม่ได้พบพระอุปคุต แต่หากได้ตักบาตรเป็งปืดก็มีอานิสงส์มาก

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในท้องถิ่นจึงแสดงให้เห็นคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตทั้งเรื่องการปราบมารและการบันดาลความอุดมสมบูรณ์ โชคลาภที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตท้องถิ่น แต่ในปัจจุบันคติความเชื่อดังกล่าวได้ถูกผลิตซ้ำในรูปแบบอื่น นั่นคือการบูชาพระอุปคุตในฐานะพระเครื่องและวัตถุมงคล โดยมีการสร้างความหมายให้พระอุปคุตเป็น “พระปราบมารบันดาลโชค” ซึ่งจะทำให้ผู้บูชาแคล้วคลาด ปราศจากภัยอันตรายและอุปสรรค และยังทำให้ร่ำรวย เป็นมหาเศรษฐี มีโชคลาภด้วย ดังโฆษณาพระอุปคุตมหาปราบ ของครูบาแก้ว วัดร่องดู่ จังหวัดพะเยา ที่ระบุถึงคุณสมบัติของพระอุปคุตทั้งด้านการป้องกันภัยอันตรายและด้านโชคลาภว่า

พระอุปคุต : พระเถระผู้ป้องกันภัยและให้ลาภ

พระอุปคุตนี้พุทธคุณดีทางด้านขจัดปัดเป่าอุปสรรคปัญหา ทั้งด้านทั้งการงาน การเงินหรือความขัดข้องต่างๆทั้งปวงจะหลุดพ้นไปได้ด้วยดี ทำให้ธุรกิจการงาน เจริญก้าวหน้ารุ่งเรือง ค้าขายดี คุ่มครองป้องกันภัย ภูตผีพญามารร้ายอัปมงคลต่างๆไม่กล้าเข้ามาใกล้

(“พระอุปคุตมหาปราบ ครูบาแก้ว วัดร่องดู่ จ.พะเยา,” 2557: ออนไลน์)

โฆษณาพระเครื่องในปัจจุบันมักจะให้ข้อมูลเกี่ยวกับการบูชาพระอุปคุตว่าจะได้รับอานิสงส์หลัก 2 ประการทั้งป้องกันภัย และให้โชคลาภ นอกจากนี้จะพบว่ามีการสร้างพระอุปคุตรุ่นต่างๆอย่างต่อเนื่อง และมีการตั้งชื่อรุ่นที่แสดงถึงพุทธคุณที่เน้นด้านโชคลาภอย่างชัดเจน ดังนี้

ตารางที่ 31 แสดงการตั้งชื่อพระอุปคุตและวัดอุ้มงคลรุ่นต่างๆ ที่เน้นพุทธคุณด้านโชคลาภ

ชื่อ	ลักษณะและคำอธิบาย	ที่มา
พระอุปคุตต์ชนะมาร รุ่นชนะมาร ชนะความจน พ.ศ.2554	พระอุปคุตจกบาตร แหงนมองฟ้า เนื้อทองทิพย์ ขนาดบูชา 3 นิ้ว 5 นิ้ว	วัดนาคกลาง กรุงเทพฯ นิตยสารพุทธจักรพระเครื่อง 7,59 (ก.พ.54)
พระอุปคุตชนะมาร รุ่นรวยเป็นล้านล้าน พ.ศ. 2555	พระอุปคุตภิกษุองค์ทองแดง เอียงขวา ขวาจกบาตร บนฐานเขียนว่าพระอุปคุตชนะมาร ได้ฐานมีโค้ดและดวง เขียนว่ารวย	วัดนาคกลางวรวิหาร แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กทม.
พระกริ่งอุปคุต โภคทรัพย์ รุ่นมหาสมบัติ พ.ศ. 2554	พระปางมารวิชัย บัวปรก จีวรวิหังเครื่อง องค์สีดิน ด้านหน้าฐานเขียนว่าพระอุปคุต ด้านหลังเขียนว่ามหาสมบัติ	วัดอุ้มงคลอธิษฐานโดยพระอาจารย์สมบัติ จิตตปัญญา วัดป่าโพธิ์ศรีวิไล อ.ศรีวิไล จ.บึงกาฬ แจกมากับหนังสือคมในฝัก 4 วางขายในเซเว่นและซีเอ็ด
พระอุปคุตปางจกบาตร พ.ศ. 2555	องค์พระอุปคุตภิกษุหนึ่งจกบาตรขวาเอียงขวาบนดอกบัว องค์ทอง หนังสือมีกล่องใส่พร้อมฐานวางพระอุปคุต เขียนว่า พิเศษ พระอุปคุตปางจกบาตร ก่อเกิดลาภผล ขจัดอุปสรรคขัดขวาง เปิดทางรับทรัพย์	จำหน่ายพร้อมหนังสือรวมสูตรหวย ตั้งแต่ พ.ย.55- มิ.ย.56 โดย อ.อ๊อด มหาเฮง วางขาย ใน เซเว่นอีเลเว่น
พระอุปคุต มหาลาภ ว.อ. รุ่นรวยล้นเหลือ พ.ศ.2555	พระผงอัดพิมพ์ เนื้อว่านมีกลิ่นหอม สีดิน ด้านหน้าเป็นพระอุปคุตภิกษุ มือขวาล้วงบาตร ยกหน้าเอียงซ้ายเล็กน้อย นั่งบนฐานลายดอกบัว สวมประจำ ด้านหลังมีอักษรขอม และชื่อรุ่น	วัดอินทาราม อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม
ยันต์พระอุปคุต มหาเถระ พ.ศ. 2555	ยันต์พื้นขาว ลวดลายสีแดง รูปพระอุปคุตภิกษุมือขวาล้วงบาตรเอียงขวานั่งบนดอกบัว มีอักษรขอม ด้านข้าง มีภาษาไทยเขียนว่า มั่งมี ศรีสุข รวยล้นเหลือ รวยล้นเหลือ 4 มุม	วัดอินทาราม อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม
พระอุปคุตเรียกทรัพย์ พ.ศ.2555	พระผงอัดพิมพ์ในกรอบพลาสติกมีเชือกห้อยคอ สีเหลืองนวล ด้านหน้าเป็นพระอุปคุตภิกษุมือขวาล้วงบาตร ไม่เอียง นั่งบนดอกบัวในกรอบเรือนแก้ว มีอักษรขอม เขียนว่า พระอุปคุตเรียกทรัพย์ ด้านหลังทำเวสสุวรรณ เขียนว่า ทำเวสสุวรรณรักษาทรัพย์ วัดอรุณราชวราราม	วัดอรุณราชวราราม

ชื่อ	ลักษณะและคำอธิบาย	ที่มา
พระอุปัชฌ์คัมภี พ.ศ. 2555	พระอุปัชฌ์ภิกษุที่นั่งล้างบาตรชาวบ้านฐานบัวคว่ำบัว หงายในซุ้มเรือนแก้ว พระผงสีปูน	วัดป่าดาราภิรมย์ อ.แม่ริม จ. เชียงใหม่
พระอุปัชฌ์ รุ่ง เงินไหลนอง ทอง ไหลมา พ.ศ. 2556	พระอุปัชฌ์บัวปรกจากบาตรแบบตั้งบูชา	วัดบึงกระดาน จ.พิษณุโลก ("พระอุปัชฌ์วัดบึงกระดาน ", 2557: ออนไลน์)
เหรียญพระอุปัชฌ์ รุ่ง พระอรหันต์ ให้รอย พ.ศ.2556	เป็นพระอุปัชฌ์ปางจกบาตร พิมพ์เหรียญ	วัดบึงกระดาน จ.พิษณุโลก ("พระอุปัชฌ์วัดบึงกระดาน ", 2557: ออนไลน์)
เหรียญพระ อรหันต์ประทาน ยศ พ.ศ.2558	เหรียญลักษณะคล้ายหยดน้ำ ด้านหน้าเป็นพระอุปัชฌ์ ด้านหลังเป็นพระนารายณ์ทรงครุฑ	วัดแสงแก้วโพธิญาณ จ.เชียงราย (อาราธนาฯ: 15)

จะเห็นว่า การตั้งชื่อรุ่นของพระอุปัชฌ์มีความสำคัญกับโชคลาภและทรัพย์สินเงินทอง โดยมีคำที่มีความหมายเกี่ยวกับทรัพย์สินเงินทองต่อท้าย เช่น “ชนะมารชนะความจน” “เรียกทรัพย์สิน” “มหาลาภ” “รวยเป็นล้านล้าน” “รวยล้นเหลือ” “เงินไหลนองทองไหลมา” นอกจากนี้ยังมีคำอธิบายเสริมว่าการบูชาพระอุปัชฌ์จะเหมาะสมเป็นพิเศษกับอาชีพค้าขายด้วย โฆษณาพระเครื่องในเว็บไซต์บางเว็บไซต์ยังได้นำตำนานพระอุปัชฌ์จาก *อโศกาวทาน* มาสนับสนุนอานิสงส์ด้านค้าขายของการบูชาพระอุปัชฌ์ โดยอ้างอิงถึงประวัติอุปัชฌ์ต่อนอนบวชซึ่งช่วยบิดาค้าขายน้ำหอมแล้วกิจการรุ่งเรือง ดังนี้

จนกระทั่งอุปัชฌ์โตเป็นหนุ่มต่อนั้นอุปัชฌ์ได้มาช่วยบิดาขายเครื่องหอมอยู่ที่ร้านในตลาด ตั้งแต่อุปัชฌ์มาอยู่ที่ร้าน ก็ปรากฏว่าเครื่องหอมขายดีบขายดีเป็นเทน้ำเทท่า ผู้คนมาซื้อหากันไม่ขาดสาย นี่เป็นธรรมดาของผู้มีบุญไปอยู่ที่ไหน ทรัพย์สิน ก็จะหลังไหลมา ด้วยอำนาจแห่งบุญ

เพราะฉะนั้นจึงเชื่อกันว่า ผู้ที่ค้าขาย หากได้บูชาพระอุปัชฌ์เป็นประจำทุกเช้าตอนเปิดร้าน ก็จะทำให้ค้าขายดี มีคนมาซื้อหากันไม่ขาดสาย ทรัพย์สินก็จะหลังไหลมาเทมา กิจการเจริญก้าวหน้าเป็นปีกแผ่นมั่นคงตลอดไป ("พระอุปัชฌ์ ปางจกบาตร ไม้สักปิดทอง หน้าตัก 3 นิ้ว วัดอุปัชฌ์ จ.เชียงใหม่," 2555: ออนไลน์)

นอกจากนี้ยังมีคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอุปัชฌ์ปางจกบาตรว่าเป็นปางที่อุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยาก เช่น

ลักษณะเหรียญเป็นพระอุปัชฌายาพระพรหมประสาธน์ ปางจกบาตร หรือล้วงลงไป
 บาตร ซึ่งเป็นปางที่พระอุปัชฌายาหน้าหุดพระอาทิตย์เพื่อฉันข้าว แสดงออกถึงความอุดม
 สมบูรณ์มีกินมีใช้และความยิ่งใหญ่ของท่าน เพราะแม้แต่พระอาทิตย์ไม่ว่าใหญ่แค่ไหนก็ต้อง
 หุดด้วยอานุภาพของท่าน พระเกจิอาจารย์ชื่อดังจึงนิยมสร้างพระอุปัชฌายานี้ไว้บูชา เพื่อ
 ความเป็นสิริมงคล ("เหรียญพระอุปัชฌายารุ่นมหาวย หลวงพ่อรักษ์ อยู่ธยา ", 2558: ออนไลน์)

พระอุปัชฌายาปางจกบาตรนี้บางครั้งยังเรียกว่า “ปางจกบาตรกินบ่เลี้ยง” คือ กินไม่หมด
 หมายถึงผู้บูชาจะมีกินมีใช้ ไม่อดอยาก พระอุปัชฌายารุ่นต่างๆที่สร้างขึ้นในปัจจุบันจึงมักจะได้รับ
 การเน้นย้ำอานิสงส์เรื่องโชคลาภควบคู่ไปกับการปราบมารขจัดอุปสรรค บางรุ่นยังตั้งชื่อให้โดดเด่น
 เรื่องโชคลาภและความร่ำรวยโดยเฉพาะด้วย นอกจากนี้ยังมีการตีความท่าล้วงบาตรของพระอุปัชฌายา
 สัมพันธ์กับโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยากด้วย เช่น

คนเขามักจะนิยมสร้างรูปท่านในลักษณะนี้ ที่สร้างรูปในลักษณะนี้เกิดจากความนัย
 สองอย่างด้วยกัน อย่างแรกก็คือ พระอุปัชฌายานิยมเข้านิโรธสมาบัติก็เลยกลายเป็นพระมหาลาภ
 โดยปริยาย การบูชาท่านก็จะมีลาภผลมากไปด้วย อีกนัยหนึ่งเป็นความเชื่อในระยะหลัง
 เพราะดูจากรูปแล้วเป็นลักษณะท่านล้วงบาตร กำลังฉันอยู่ ก็คิดว่าถ้าบูชา ของเราเราก็ไม่อด
 แ่น มีกินแน่นอน

("พระอุปัชฌายา จกบาตร พิธีเสาร์ ๕ เดือน ๕ อมฤตโชค เนื้อเงินวัดท่าขนุน," 2558: ออนไลน์)

ในปัจจุบันยังมีการเผยแพร่คำคาถาขอพรและขอลาภพระอุปัชฌายาจากแหล่งต่างๆ ซึ่งน่าสังเกตว่า
 ในสมัยก่อนคาถาที่ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌายาจะเป็นคาถาสำหรับอาราธนาพระอุปัชฌายาใน “พิธี
 นิมนต์พระอุปัชฌายา” มาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา และมีคำถวายข้าวพระอุปัชฌายา แต่ปัจจุบันมีการ
 เผยแพร่คาถาที่ระบุว่า เป็นคาถาขอลาภพระอุปัชฌายา เช่น

คำบูชาขอลาภพระอุปัชฌายาพระพรหมประสาธน์

มหาอุปัชฌายาโต จะ มหาลาภ โพุทธลาภัง สัพพะพะชนะ พะหุชนะ ราชาบุรีโส อธิโย
 มานัง นะโมโจรา เมตตาคิตตัง เอหิจิตติจิตตัง ปิยังมะมะ สะทเวะกัง สะพรหมมะกัง มะนุ
 สานัง สัพพะลาภัง ภาวันตุเมฯ

เอหิจิตติ จิตตังพันธะนัง อุปะคุตะ จะมหาเถโร พุทธะสาวะกะ อานุภาเวนะ มาระวิ
 ษะยะ นิระภะยะ เตชะปัญณะตา จะทเวะตานัมปิ มะนุสสานัมปิ เอหิจิตตัง ปิยังมะมะ อิมัง
 กายะ พันธะนัง อะทิตถามิ ปะอัยยิสสุตัง อุปัจจะอิฯ

(ศุภนิมิตตกรรมจักรปฏิบัติธรรม, 2555: 65)

นอกจากนี้ยังมีการเผยแพร่คำอธิษฐานขอพรพระอุปคุตที่แต่งขึ้นใหม่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ด้วย เช่น คำอธิษฐานขอพรพระอุปคุต ของ พระเทพโมลี (สุนทร สุนทรโรโก) วัดราชผาติการาม ในหนังสือ **พระอุปคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ดังนี้

มารภยะ วิฆาตัสสะ อุปคุตตัสสะ สุขาмайโน
 เตโฆ พะเลนนะมะหะตะตา สะทา มังคะละมัตตะโน
 ด้วยเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่ ขอพระอุปคุตผู้ขจัดภัยและมาร เสวยสุขในนิมาน
 ด้วยพลังแห่งเดชอันยิ่งใหญ่ ขอมงคลจงมีแก่ข้าทั้งหลายในกาลทุกเมื่อเถิด.

(วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 65)

การเน้นอานิสงส์ด้านโชคลาภของพระอุปคุตในโฆษณาพระเครื่อง การตั้งชื่อรุ่นพระอุปคุต ตลอดจนการเผยแพร่คำอธิษฐานขอพรและขอลาภจากพระอุปคุต จึงเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดมโนทัศน์ทางด้านการบูชาพระอุปคุตเพื่อโชคลาภเด่นชัดขึ้นเคียงคู่ไปกับอานิสงส์ด้านการปราบมาร ขจัดอุปสรรคซึ่งเป็นคติความเชื่อแต่ดั้งเดิม ซึ่งในปัจจุบันดูเหมือนว่าพระอุปคุตจะได้รับการนำเสนอ พุทธคุณในด้านการเสริมทรัพย์เสริมลาภให้โดดเด่นเป็นพิเศษ โดยเฉพาะเมื่อผู้แนะนำเป็นหมอดูที่มีชื่อเสียง ยิ่งทำให้การบูชาพระอุปคุตเพื่อโชคลาภกลายเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับพุทธศาสนิกชน ดังคำแนะนำของทศพร ศรีตุลา ดังนี้

เนื่องจกวันมาฆบูชาปีนี้มีพิเศษกว่าปีที่ผ่านมา มา โดย **หมอข้าง ทศพร ศรีตุลา** ได้บอกผ่าน**ไทยรัฐออนไลน์** ว่าเป็นปีที่วันมาฆบูชาตรงกับวันเพ็ญและตรงกับวันพุธด้วย ซึ่งคนโบราณเชื่อกันว่าพระอุปคุต จะขึ้นมาจากสะดือทะเล จึงนิยมบูชาท่านเพื่อขอพรเรื่องโชคลาภในวันนี้

สำหรับการสวดมนต์เพื่อขอพรพระอุปคุตนั้น ให้นำพระอุปคุตมาตั้งไว้เพื่อบูชา หรือสำหรับผู้ที่ไม่พระอุปคุต ให้ตั้งจิตถึงท่านแล้วสวดมนต์ตามบทได้เลย... ("เงินทองไหลมา! หมอข้างแนะไหว้ขอพรพระอุปคุต เสริมทรัพย์รับมาฆบูชา ", 2558: ออนไลน์)

จะเห็นว่าข่าวดังกล่าวนำเสนอเรื่องวันเพ็ญพุธในฐานะความเชื่อของคนโบราณว่าพระอุปคุตจะขึ้นมาจากสะดือทะเล โดยมีได้เจาะจงว่าเป็นความเชื่อและประเพณีเฉพาะของคนภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องวันเพ็ญพุธจึงได้รับการนำเสนอในฐานะความเชื่อของคนไทยทั่วไปและเป็นความเชื่อ "โบราณ" ที่สืบทอดกันมา ทั้งยังถูกสร้างให้นำเชื่อถือโดยอ้างอิงกับหมอดูที่มีชื่อเสียง พระอุปคุตจึงถูก

นำเสนอแก่คนไทยทั่วไปในฐานะบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถบันดาลโชคลาภความร่ำรวยให้แก่ผู้เชื่อถือ ศรัทธาผ่านพิธีสื่อบ้างๆ อย่างต่อเนื่อง

6.1.5.2 การนำเสนอพระอุปคุตรวมอยู่ในชุดสามอรหันต์บันดาลโชค

กระบวนการสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุต โดยนำไปเชื่อมโยงกับพระสาวกในสมัย พุทธกาลเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้พระอุปคุตเป็นที่รู้จักในฐานะพระอรหันตสาวกอีกองค์หนึ่งที่มี อานุภาพในการบันดาลโชคลาภ โดยเฉพาะการนำเสนอพระอุปคุตเป็นหนึ่งในชุด “สามอรหันต์ บันดาลโชค”

ในปัจจุบันได้เกิดคติการบูชาสามพระอรหันต์บันดาลโชคหรือพระอรหันต์ไตรภาคิมหาลาภขึ้น ได้แก่ พระสิวลี พระอุปคุต และพระสังกัจจายน์ โดยมีคำอธิบายว่าการสักการบูชาพระอรหันตสาวก ทั้งสามจะทำให้เกิดโชคลาภ สมบัติ ความมั่งคั่งสมบูรณ์ ดังที่พบการสร้างพระเครื่องและพระบูชาเป็น ชุดสามพระอรหันต์ในหลายพื้นที่ ทั้งภาคเหนือ เช่น วัดศรีดอนมูล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ หรือ กรุงเทพฯ เช่น วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน วัดขานินห์ตถการ(สามง่าม) ปทุมวัน รวมถึงมีวัดอุ้มงคล รูปแบบอื่นๆ เช่น กำไลพระสามอรหันต์ของวัดแม่ลอยไร่ จังหวัดเชียงราย และวัดนางชีภาษีเจริญ นอกจากนี้มีหนังสือที่นำเสนอเกี่ยวกับตำนานและอันิสงส์การบูชาสามพระอรหันต์ออกมาอย่างต่อเนื่อง เช่น ปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์ไตรภาคิมหาลาภ ของสำนักพิมพ์ไพลิน (2553) หนังสือชุดพุทธสาวกของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ ลำดับที่ 1 พระอุปคุต (2555) ลำดับที่ 2 พระ สิวลี (2556) ลำดับที่ 3 พระสังกัจจายน์ (2556) นิตยสาร เทียนชัยฉบับไตรภาคิมหาลาภ (2556)

ภาพที่ 43 ผ้ายันต์ที่มีรูปสามพระอรหันต์ “ไตรภาคิมหาลาภ”

การผลิตซ้ำเรื่องราวของพระสามอรหันต์และคติการบูชาพระมหาลาภทั้งสามองค์นี้เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุตในฐานะพระมหาลาภผ่านสื่อสิ่งพิมพ์สมัยใหม่ซึ่งเข้าถึงประชาชนทั่วไปได้ง่าย ตามตำนานนั้นพระอุคุตมีชื่อเสียงด้านการปราบมาร แต่เรื่องราวของพระอุคุตไม่ได้ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี การนำเรื่องราวของพระอุคุตมาเชื่อมโยงกับพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ซึ่งเป็นพระสาวกสมัยพุทธกาล ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุคุตในฐานะพระอรหันต์สาวกองค์สำคัญอีกองค์หนึ่ง และการนำเสนอพระอุคุตร่วมกับพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ยังสร้างการรับรู้เกี่ยวกับการบูชาพระอุคุตในด้านโชคลาภด้วย

หากกล่าวถึงพระอรหันต์ที่เป็นเอตทัคคะด้านโชคลาภย่อมต้องนึกถึงพระสีวลีซึ่งเป็นหนึ่งในพระอสีติมหาสาวก และได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะหรือผู้เป็นเลิศด้านการมีลาภมาก การที่ท่านได้รับการยกย่องเช่นนั้นก็เนื่องมาจากเหตุการณ์ในพุทธประวัติที่เป็นที่ประจักษ์ว่าท่านเป็นผู้ที่มีลาภสักการะมาก ไม่ว่าจะเดินทางไปสถานที่ทุรกันดารเช่นไรก็ไม่เคยลำบากเรื่องภัตตาหาร ดังเช่นครั้งหนึ่งพระพุทธองค์เสด็จพร้อมพระภิกษุสาวกอีก 500 รูปเพื่อไปพบพระเวทขทิวรณิเยระ ซึ่งเป็นน้องชายของพระสารีบุตร พระอรหันต์ทูลว่าหากไปทางลัดต้องผ่านป่าทุรกันดารซึ่งพระสงฆ์ทั้งหลายจะลำบากในการภิกขาจาร เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่าพระสีวลีเดินทางมาด้วยก็ตรัสว่าเทวดาทั้งหลายจะเป็นผู้อุปฐากพระสีวลี พระสงฆ์ทั้งหลายจะได้อาศัยบุญนั้นโดยไม่มีความลำบากด้วยอำนาจบุญของพระสีวลีทำให้เหล่าเทวดานำภัตตาหารมาถวายพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธองค์และพระสงฆ์ทั้งหลายจึงได้รับประโยชน์จากบุญของพระสีวลี พระพุทธองค์จึงได้ยกย่องพระสีวลีในฐานะผู้เป็นเลิศในด้านการมีลาภมาก ซึ่งเป็นผลบุญอันเกิดจากการที่ท่านเคยได้ถวายน้ำผึ้งแก่พระพุทธเจ้า วิปัสสีและอริชฐานให้ตนเป็นผู้มีลาภสักการะมากในอดีตชาติ (นพธัญ แสงไชย (เรียบเรียง), 2556: 18 - 21, 26 - 30) ด้วยเหตุนี้จึงมีคติการบูชาพระสีวลีเพราะเชื่อว่าจะบันดาลโชคลาภความร่ำรวยให้แก่ผู้นับถือบูชา พร้อมทั้งมีคาถาขอลาภพระสีวลีด้วย

ส่วนพระอรหันต์อีกองค์หนึ่งที่มีผู้นิยมสักการบูชาเพราะอานิสงส์ด้านโชคลาภความร่ำรวยคือพระสังกัจจายน์ ซึ่งลักษณะทางประติมานวิทยานิยมสร้างเป็นพระภิกษุอวบอ้วนแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ อันที่จริงแล้วพระสังกัจจายน์หรือพระกัจจายน์ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเอตทัคคะด้านการอธิบายขยายความธรรมโดยย่อให้ละเอียดพิสดาร ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้มีปัญญามาก แต่การรับรู้เกี่ยวกับพระสังกัจจายน์ในสังคมไทยกลับเน้นด้านการบูชาเพื่อโชคลาภความร่ำรวย โดยตีความจากรูปลักษณะอันอุดมสมบูรณ์ของท่านผนวกกับการเลือกสรรเหตุการณ์บางตอนของตำนานเกี่ยวกับพระกัจจายน์มานำเสนอเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือ โดยนิยมเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในตำนานที่กล่าวถึงการมีลาภสักการะของพระกัจจายน์

ประวัติของพระกัจจายน์นั้น เดิมท่านเป็นผู้ที่มีรูปร่างและวรรณะงดงามคล้ายกับพระพุทธองค์ ทำให้มีผู้สับสนกับพระพุทธองค์ เหตุแห่งรูปร่างยังทำให้ชายคนหนึ่งที่เกิดความงุนงงกับท่าน

กลายเป็นหญิงเพราะบาปที่คิดไม่ดี จนต้องมาขอขมาท่าน แล้วจึงกลับร่างเป็นชายตามเดิม ต่อมา พระกัจจายนะจึงอธิษฐานให้กายอันงดงามเปลี่ยนไปเป็นอ้วนลงพุง เพราะท่านสังเวชที่ความงามของท่านทำให้คนผู้หนึ่งเกิดราคะจนได้รับโทษ อีกทั้งยังไม่ต้องการให้มีผู้สรรเสริญท่านเสมอพระพุทธเจ้าด้วย

นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่เป็นที่รักของเทวดา ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์พร้อมพระสาวกทั้งหลายได้ประชุมกันขณะเดินทาง มีทางลัดเส้นหนึ่งต้องผ่านป่าอันทुरกันดาร พระองค์ได้ตรัสถามว่าพระสีวลีมาด้วยหรือไม่ ปรากฏว่าพระสีวลีมาได้มา พระองค์จึงตรัสถามว่าพระกัจจายนะมาด้วยหรือไม่ เมื่อทราบข่าวพระกัจจายนะร่วมเดินทางมาด้วยจึงตัดสินพระทัยเสด็จทางลัดอันทुरกันดาร รุ่งขึ้นปรากฏว่าเมื่อเดินทางผ่านป่าทुरกันดารนั้นกลับมีเทวดาและมนุษย์มาถวายภัตตาหารจำนวนมาก พระกัจจายนะสงสัยในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ต่อมาท่านจึงอธิษฐานและทราบว่าท่านมีลาภสักการะมากเป็นผลมาจากในอดีตชาติที่ท่านรักษาคนป่วยโดยไม่คิดเงิน ผลบุญนี้จึงทำให้ท่านเป็นผู้มีโชคลาภเสมอพระสีวลี (ดวงพร ตรีบุปผา (เรียบเรียง), 2556: 26 - 27, 36 - 40)

จะเห็นว่าประวัติของพระสีวลีและพระสังกัจจายนะนั้นมีเหตุการณ์ที่แสดงถึงการที่ท่านเป็นผู้มีลาภสักการะมาก จึงทำให้มีผู้นิยมบูชาพระสาวกทั้งสองรูปเพื่อให้มีอานิสงส์ด้านโชคลาภ ดังที่มีผู้กล่าวถึงอานิสงส์ของการบูชาพระสาวกทั้งสองว่า

ท่านทรงเป็นพระภิกษุสงฆ์แห่งโชคลาภและความสมบูรณ์มั่งคั่งที่ไม่เคยขาด และความศรัทธาที่ผู้คนมีต่อพระสังกัจจายนะ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ โชคลาภนั้น เชื่อว่าผู้ใดบูชาเยี่ยงเป็นนมหามงคลอุดมด้วยปัญญา ลาภ ยศ ความเจริญรุ่งเรือง (ชำนานู การวิเศษ, 2553: 68)

และ

ความศรัทธาที่ผู้คนมีต่อพระสังกัจจายนะ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ โชคลาภนั้น เชื่อว่าผู้ใดบูชาย่อมเป็นนมหามงคลอุดมด้วยปัญญา ลาภ ยศ ความเจริญรุ่งเรือง (ชำนานู การวิเศษ, 2553: 72)

เมื่อมีการนำเสนอคติการบูชาพระสามอรหันต์เป็นชุดพระอรหันต์มหาลาภ ได้มีการนำเสนอเรื่องราวของพระอุปคุตพร้อมกับพระสีวลีกับพระสังกัจจายนะ ดังนี้

พระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระไตรภาคีมหาลาภ คือ

1. พระสีวลี มหาลาภด้านประสบความสำเร็จ ความอุดมสมบูรณ์ มีโชคลาภฯ
2. พระสังกัจจายน์ มหาลาภด้านปราศจากโรคภัย มีสติปัญญา มีเมตตาตามหานิยม มีเสน่ห์ มีโชคลาภฯ
3. พระอุปกุต มหาลาภด้านค้าขายดี ขจัดอุปสรรค ปราบมาร บันดาลโชค มีโชคลาภฯ

(พระครูสิริศีลสังวร, ม.ป.ป.: ปกหลัง)

จะเห็นว่านอกจากกล่าวถึงอานิสงส์ด้านการขจัดอุปสรรค ปราบมารของพระอุปกุตแล้วยังได้เพิ่มคำอธิบายว่าทำให้ค้าขายดี มีโชคลาภด้วย และยังมีการเผยแพร่คาถาบูชาสามพระอรหันต์โดยเฉพาะด้วย เช่น

นะโม 3 จบ

มหาบารมี พระสีวลี พระสังกัจจายนะ พระอุปกุต อี มัสะมิง จะพุทธคุณณัง

มหาบารมี พระสีวลี พระสังกัจจายนะ พระอุปกุต อี มัสะมิง จะธัมมิกัง

มหาบารมี พระสีวลี พระสังกัจจายนะ พระอุปกุต อี มัสะมิง จะสังฆะรัง

สัพพะ โรคาเภยยัง วียะ เภยยะ สัพพะ ภัยยัง วียะ เภยเย สัพพะลาภัง ละภันตุเตฯ

(พระครูสิริศีลสังวร, ม.ป.ป.: 32)

การนำเสนอเรื่องราวของพระอุปกุตร่วมกับพระอรหันตสาวกสมัยพุทธกาลดังเช่นพระสีวลี และพระสังกัจจายนะซึ่งเป็นพระมหาสาวกในกลุ่มอัสติมหาสาวก และได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีลาภมาก จึงเป็นกระบวนการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปกุตในฐานะพระอรหันต์บันดาลลาภด้วย ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับอานิสงส์การบูชาพระอุปกุตด้านโชคลาภเพิ่มเติมจากด้านปราบมารขจัดอุปสรรค อีกทั้งผู้ที่ไม่เคยได้ยินเรื่องราวของพระอุปกุตมาก่อนก็จะเกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปกุตในฐานะพระสาวกองค์สำคัญอีกองค์หนึ่งด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดบ้างที่ควรบูชาเพื่อความเจริญรุ่งเรืองร่ำรวย

1. สามพระอรหันตสาวกในพระพุทธศาสนา

พระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่มากมายที่ผู้ทรงคุณในด้านต่างๆ แต่จะมีพระสาวกอยู่ 3 รูปที่นิยมบูชากันมากคือ พระมหากัจจายนะเถระเจ้า (พระสังกัจจายน์) พระสีวลีเถระเจ้า ทั้งสองรูปนี้เป็นพระอรหันตสาวกที่มีชีวิตอยู่ในช่วงสมัยพุทธกาลซึ่งผู้คนต่างนิยมบูชาโดยหวังผลด้านโชคลาภ และความสวัสดิ์มงคล

อีกรูปหนึ่งเป็นพระอรหันตสาวกที่มีชีวิตอยู่ช่วงหลังพุทธกาลไปแล้ว คือพระอุปัคฺตมหาเถระเจ้าซึ่งเป็นผู้ที่ถือว่า ทั้งทรงคุณในด้านอิทธิฤทธิ์ทำให้แคล้วคลาดปลอดภัยและยังอำนวยผลให้เกิดความร่ำรวยมีกินมีใช้ไม่ขาดเหลือไปตลอดชีวิตแก่ผู้ที่ได้บูชาท่านอีกด้วย ก่อนที่จะทำการบูชาท่านขอให้ทำความรู้จักองค์อริยเจ้าท่านเหล่านั้นโดยสังเขปก่อน (ธ.ธรรมรักษ์, 2558: ออนไลน์)

คติการบูชาพระอุปัคฺตร่วมกับพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ในชื่อ “สามอรหันต์บันดาลโชค” หรือ “ไตรภาคีมหาลาภ” ในปัจจุบันจะมีความนิยมเพิ่มขึ้น ดังที่พบว่าวัดศรีดอนมูล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ได้สร้างพระและวัตถุมงคลชุด “พระไตรภาคีมหาลาภ” อันประกอบด้วยพระสาวกทั้งสามอย่างต่อเนื่อง ซึ่งน่าสังเกตว่าพระสีวลีปางนั่งและมีบาตรนี้มีลักษณะที่คล้ายกับพระอุปัคฺตถือบาตร เพราะแต่เดิมรูปพระสีวลีนิยมสร้างเป็นปางเดินธุดงค์สะพายกลดและบาตร สอดคล้องกับเหตุการณ์ในตำนานของท่าน แต่พระสีวลีที่อยู่ในชุดสามพระอรหันต์สังเกตว่าจะนิยมสร้างเป็นปางนั่งถือบาตร มีลักษณะคล้ายกับพระอุปัคฺต แตกต่างกันไปไม่ได้เห็นหน้ามองฟ้า ทำท่าฉันอาหารแบบพระอุปัคฺต

ส่วนในพื้นที่ภาคกลางก็พบว่ามีการสร้างพระสาวกทั้งสามรูปที่วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน ในปี พ.ศ.2554 หมอลักษณ์ เรขานิเทศซึ่งมีส่วนในการสร้างพระสามอรหันต์ที่วัดพระศรีมหาธาตุ ก็เผยแพร่คำแนะนำให้บูชาสามพระอรหันต์แก่ปีชงในปี พ.ศ. 2556 โดยระบุว่า เป็น “มงคลคุ้มครองปีมะเส็ง”

ภาพที่ 44 พระสามอรหันต์บันดาลโชค จากศาลาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วัดพระศรีมหาธาตุบางเขน

ส่วนใน ปี พ.ศ. 2556 วัดชานีหัตถการ (วัดสามง่าม) กรุงเทพฯ ก็มีการสร้างพระอุปัคฺต พระสีวลีและพระสังกัจจายน์เช่นกัน จะเห็นว่าการนำเสนอคติสามพระอรหันต์บันดาลโชคจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เกิดความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคฺตทางด้านโชคลาภ พระอุปัคฺตซึ่งไม่ใช่

พระสาวกสมัยพระพุทธกาลและไม่ได้รับการกล่าวถึงในพระไตรปิฎกบาลีได้ถูกนำไปเชื่อมโยงว่าเป็นพระสาวกมหาลาภกลุ่มเดียวกับพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นพระสาวกอุดมลาภ ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคตว่าเป็นพระสาวกองค์หนึ่งที่สามารถบันดาลโชค ลาภให้แก่ผู้นิยมบูชาไม่ต่างจากพระสีวลีและพระสังกัจจายน์

การบูชาพระสามอรหันต์เพื่อส่งเสริมด้านโชคลาภยังถูกเผยแพร่และเน้นย้ำสู่สาธารณชนอย่างต่อเนื่องผ่านบุคคลที่มีชื่อเสียงและได้รับความเชื่อถือ โดยเฉพาะหมอดูซึ่งมักจะแนะนำผ่านสื่อหลากหลายประเภททั้งโทรทัศน์และเว็บไซต์ต่างๆ เช่น หมอดูทศพร ศรีตุลาหรือหมอช้างได้แนะนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์พารวยตามความเชื่อต่างๆ เช่น นางกวัก แมวกวัก เทพต่างๆ และได้กล่าวถึงการบูชาพระสามอรหันต์ดังนี้

หมอช้างพูดถึงเรื่องเทพแล้ว ก็มาพูดถึงพระอรหันต์ที่บูชาแล้ว มีโชค มีเงินทอง

1. พระอุปัคต จกบาตร หยุดตะวัน ต้องหันไปด้านขวามือ
2. พระสีวลี เป็นพระอรหันต์ที่มีพุทธคุณของการมีกินมีใช้
3. พระสังกัจจายน์เป็นพระอรหันต์ที่อุดมสมบูรณ์

("ดูดวง หมอช้าง กับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์พารวย," 2558: ออนไลน์)

ทศพร ศรีตุลาได้แนะนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์พารวยในรายการ “สมาคมเมียจ๋า” ซึ่งออกอากาศวันที่ 9 ธันวาคม 2557 ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 3 และต่อมาได้มีเว็บไซต์ต่างๆ นำข้อมูลมาเผยแพร่ การเผยแพร่คติการบูชาสามพระอรหันต์บันดาลโชคผ่านสื่อสมัยใหม่โดยเฉพาะผ่านสื่อโทรทัศน์และสื่ออินเทอร์เน็ตจึงยิ่งทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัคตในฐานะพระอรหันต์บันดาลลาภร่วมกับพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ยิ่งแพร่หลายไปในวงกว้าง และเป็นที่ยอมรับของคนไทยโดยทั่วไปมากยิ่งขึ้น

6.1.5.3 การสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคตในฐานะพระแก้ปีชงเสริมดวงชะตา

ตำนานพระอุปัคตปราบมารสัมพันธ์กับ “พิธีนิมนต์พระอุปัคต” มาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา และแสดงให้เห็นคติความเชื่อเรื่องพระอุปัคตปราบมารที่ยังสืบทอดกันในท้องถิ่นภาคเหนือและภาคอีสาน คติความเชื่อดังกล่าวได้มีอิทธิพลต่อการบูชาพระอุปัคตในระดับปัจเจก คือการบูชาพระอุปัคตในมิติพระเครื่องและวัตถุมงคลซึ่งเชื่อว่าจะทำให้ปราศจากสิ่งไม่ดี สิ่งชั่วร้าย อุปสรรค และภัยอันตรายต่างๆ ในปัจจุบันยังมีการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับการบูชาพระอุปัคตเพื่อเสริมดวงชะตาด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคตผ่านอิทธิพลของหมอดูที่มีชื่อเสียง ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัคตในฐานะพระศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถเสริมดวงชะตา แก้ไขคร้ายให้กลายเป็นดี เป็นเกราะป้องกันสิ่งไม่ดีสำหรับผู้ที่เชื่อในเรื่องการทำนายโชคชะตาราศี โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ.

2554 - 2555 มักจะมีคำแนะนำเกี่ยวกับการบูชาพระอุปคุตเพื่อเสริมดวงชะตาเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น

ผู้ใดประสบปัญหาชूनช่องชะตาตกติดขัด บังเกิดแต่อุปสรรคขัดข้อง อยู่แต่เดือดร้อน ไม่สบายกายใจ แต่โบราณนิยมบูชาพระอุปคุตเถระเพื่อสะกดห้ามปรามสิ่งชั่วร้าย รั้งแต่กุศล บารมีเป็นที่พึ่งดังบารมีพระอรหันตอุปคุตผู้ทรงนิโรธสมาบัติ ผู้บูชาย่อมประสบแต่มงคล ("ปรับดวงดูลยชาตาด้วยบารมีพระอุปคุตอรหันตพิชิตมาร," 2555: ออนไลน์)

ในช่วงปี พ.ศ. 2554 - 2555 มีหมอดูที่มีชื่อเสียงแนะนำให้ผู้ที่ เป็นปีชง คือปีนักษัตรของตน ปะทะกับปีใหม่ที่กำลังมาถึง บูชาพระอุปคุตเพื่อป้องกันปีชงหรือบรรเทาความโชคร้าย ดังที่มีการนำเสนอคำแนะนำดังกล่าวดังกล่าวผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต ดังต่อไปนี้

สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เสริมดวงชะตา ปี 55 (ปีมะโรง) ในปีนี้ชาวราศีมังกร ควรหาโอกาสไปกราบสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อเสริมดวงชะตาราศี ให้เป็นมงคลตลอดปี 2555

1. หาโอกาสสักการะไหว้ “เทพพระราหูทรงครุฑ” ณ วัดพระธาตุหริภุญชัย จ.ลำพูน...
2. หาโอกาสกราบสักการะ “พระพุทธรมหาเศรษฐีนิวโกฏิ” ที่ผมและสาธุชนได้ร่วมสร้าง 9 องค์ เมื่อปี 2553 และถวายเป็นสมบัติของพระพุทธศาสนาในพระอาราม 9 ทิศทั่วประเทศ ไทย...
3. สักการะ 3 อรหันต์บันดาลโชค ได้แก่ พระสิวลี พระอุปคุต พระสังกัจจายน์ ณ ศาลาสมเด็จพระศรีมหาธาตุนางแขวน และควรมีเหรียญ 3 อรหันต์บันดาลโชค ไว้ประจำตัว เพื่อเสริมโชคลาภ ความร่ำรวย ตลอดปีมะโรงสมกับที่เป็นปีทองของราศีมังกร

("ดวงประจำปี 2555 โดย หมอลักษณ์ ฟินง," 2558: ออนไลน์)

ท่านที่เกิดราศีพฤษภิก ราศีธนู ราศีสิงห์ท่านใดที่ตงงานจะมีงานทำ การงาน การอาชีพของ ท่านจะก้าวหน้า หุ่นส่วนจะทำเงินให้ แต่ในบางครั้ง งานที่ทำจะพบอุปสรรคมากขึ้น แต่จะมีคนมาช่วยแก้ไข ปัญหานั้นให้ผ่านไปได้ ดังนั้นควรสักการะพระอุปคุต นาคปรก บูชาติดตัวเพื่อคุ้มครองช่วยเหลือให้ผ่านพ้น ปัญหาต่างๆไปได้ และบันดาลโชคลาภ ให้เกิดแก่ท่านอีกด้วย ...

("คำทำนาย พยากรณ์ ดวงประจำปี พ.ศ. 2555 ตามหลักโหราศาสตร์ไทย ", 2558: ออนไลน์)

โหราจารย์และหมอดูหลายสำนัก ระบุตรงกันว่า ปีมะโรง 2555 ผู้ที่มีราศีปีเกิดตรงกับปีชงหรือดวงตก ทำอะไรมีแต่อุปสรรค การแก้ต้องบูชา "พระอุปคุต" เพื่อเสริมสิริมงคล ส่วนผู้ที่ปีไม่ชงหรือดวงไม่ตก หากบูชาพระอุปคุตจะช่วยให้ชีวิตที่ดีอยู่แล้วดียิ่งขึ้นไปอีก

("เหรียญพระอุปคุตรุ่นมหารวย หลวงพ่อรักษ์ อยุธยา ", 2558: ออนไลน์)

จะเห็นว่ามีการแนะนำให้บูชาพระอุปคุตใน ปี พ.ศ. 2555 เพื่อให้ผ่านพ้นอุปสรรคโดยเฉพาะผู้ที่ดวงไม่ดี และยังเสริมให้มีโชคลาภด้วย ทำให้เกิดการรับรู้ว่าจะพระเครื่องและวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปคุตมีพุทธคุณที่สามารถแก้ปีชง และเสริมสิริมงคลได้ การนำเสนอพระอุปคุตในฐานะพระแก้ปีชงจึงทำให้พระอุปคุตเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเป็นคำแนะนำของหมอดูที่มีชื่อเสียงอย่างลักษณะ เรขานิเทศซึ่งได้เผยแพร่คำทำนายทั้งทางสื่อโทรทัศน์และสื่ออินเทอร์เน็ต ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในวงกว้างขึ้น นอกจากนี้ลักษณะ เรขานิเทศก็เป็นผู้ที่มิบทบาทในการสร้างสามพระอรหันต์บันดาลโชคที่วัดพระศรีมหาธาตุบางเขนด้วย ยิ่งทำให้พระอุปคุตและสามพระอรหันต์บันดาลโชคได้รับการพูดถึงในคำทำนายบ่อยครั้ง อิทธิพลของหมอดูจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระอุปคุตเป็นที่รู้จักและเป็นที่ต้องการในตลาดพระเครื่องและวัตถุมงคลเพิ่มมากขึ้น

คติการบูชาพระอุปคุตนั้นมีมานานแล้วในพื้นที่ภาคเหนือ ซึ่งมีตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตสืบทอดกันมาอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทำให้มักจะมืองค์พระอุปคุตและห่อพระอุปคุตประจำวัดในภาคเหนือ ส่วนในภาคกลางแม้จะมีผู้รู้จักพระอุปคุตผ่านพระพุทธรูปบัวเข็มว่าเป็นพระที่มาจากมอญพม่า แต่ก็จำกัดเฉพาะในวงการของพระเครื่องและวัตถุมงคล พระอุปคุตไม่ได้อยู่ในการรับรู้ของคนไทยในภาคกลางมากเท่ากับพื้นที่ภาคเหนือ แต่ในปัจจุบันผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2554 - 2555 เป็นต้นมามีการสร้างพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลางและภูมิภาคใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง และทำให้พระอุปคุตเป็นที่รู้จักของคนไทยในภาคกลางมากยิ่งขึ้น เช่น

ตารางที่ 32 แสดงการสร้างพระอุปคุตและวัตถุมงคลต่างๆในภาคกลางและภูมิภาคใกล้เคียง ช่วงปี 2554 - 2557

ที่มา	จังหวัด	ปี	หมายเหตุ
พระอุปคุต วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน	กรุงเทพฯ	2554	ปีเดียวกันนี้หล่อพระสังกัจจายน์และพระสิวลีด้วย
หลวงปู่อุปคุต	ประจวบคีรีขันธ์	2554	มีการผลิตแสดมภ์พระอุปคุตโดยทิพย์ ประกันภัย และเสื่อียดกลุ่มเพ็ญพุธในวาระนี้
พระอุปคุต วัดตึก	นนทบุรี	2554	เป็นพระอุปคุตบนหลังนาคราช 3 เศียร
พระพุทธรูปขันตีอุปคุต วัดป่าสระกระโจม	สุพรรณบุรี	2555	เป็นพระพุทธรูปส่วนท้องใหญ่เหมือนพระสังกัจจายน์

ที่มา	จังหวัด	ปี	หมายเหตุ
พระอุปัชฌ์วัดปากน้ำโจ๊กลี	ฉะเชิงเทรา	2555	มีคำอธิบายว่าเป็น “พระอรหันต์แห่งโชคลาภอีกองค์”
พระอุปัชฌ์ปราบมาร อ.ทองทิพย์ โอภาโส	ปทุมธานี	2555	พระอุปัชฌ์บนหลังนาคราชถือผ้าผูก มาร มีใบบัวคลุมเศียร มีกล้ามเนื้อแบบ คน
พระอุปัชฌ์ สถาบันแม่ชีไทย	ศาลายา จ.นครปฐม	2555	มีคำอธิบายว่า “พระอรหันต์อุปัชฌ์ เถระ ผู้คุ้มครองป้องกันภัยพิบัติโลก”
พระอุปัชฌ์จากบาตรมหาลาภ วัด แดงเม	อ.มะขาม จันทบุรี	2555	
พระอุปัชฌ์วัดกลางบางพระ	นครปฐม	26 ต.ค. 2556	สร้างพร้อมรูปแม่โพสพ
พระอุปัชฌ์ วัดขำนิหัตถการ(สาม ง่าม)	กรุงเทพฯ	2556	สร้างร่วมกับพระสังกัจจายน์ พระสิวลี
พระอุปัชฌ์วัดหัวลำโพง	กรุงเทพฯ	2556	สร้างพร้อมพระราหู
พระอุปัชฌ์วัดนางชี ภาษีเจริญ	กรุงเทพฯ	3 ส.ค. 2557	สร้างพร้อมรูปหลวงปู่มั่น ฐริทัตโต

การที่วัดในภาคกลางนิยมสร้างพระอุปัชฌ์ขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับตำนานและคุณลักษณะของพระอุปัชฌ์ในหมู่พุทธศาสนิกชนภาคกลางมากขึ้น และยังส่งผลให้ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น ดังที่ชาวสมุทรปราการผู้หนึ่งเล่าว่าตนได้ไปบูชาพระอุปัชฌ์จากบาตรมาจากวัดแดงเม ที่จันทบุรี ต่อมาเมื่อทราบข่าวว่าวัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาครมี “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” จึงเดินทางมาร่วมทำบุญตักบาตรเพื่อความ เป็นสิริมงคล เพราะใกล้บ้านและไม่ต้องเดินทางไปภาคเหนือ (พิสมัย หอมมีกลิ่น, 15 มกราคม 2557: สัมภาษณ์) นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าคนไทยภาคกลางเริ่มมีความรับรู้เกี่ยวกับ “พระอุปัชฌ์จากบาตร” แม้ว่าคำว่า “จก” จะเป็นคำภาษาถิ่นเหนือ แต่ได้กลายเป็นชื่อเรียกพระอุปัชฌ์ปางล้วงบาตรที่แพร่หลาย และเป็นชื่อที่กลุ่มผู้บูชาพระอุปัชฌ์คุ้นเคยในที่สุด

การเน้นอานิสงส์ด้านโชคลาภของพระอุปัชฌ์ให้โดดเด่นผ่านการตั้งชื่อรุ่นพระเครื่อง การนำเสนอพระอุปัชฌ์โดยเชื่อมโยงกับพระสาวกรูปอื่นในชุดสามพระอรหันต์บันดาลโชค การสร้างความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในฐานะพระแก้วปังขิงเสริมดวงชะตา จึงเป็นกระบวนการที่สร้างความหมายให้พระอุปัชฌ์เป็นที่รู้จักในฐานะ “พระปราบมารบันดาลโชค” ในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล และ

ดูเหมือนว่าเมื่อกล่าวถึงพระอุปคุตก็มักจะมีข้อความต่อท้ายว่า “ปราบมารบันดาลโชค” ต่อท้าย เช่น พิธีเททองหล่อพระอุปคุตที่วัดพระธาตุดอยตุง ดังนี้

ภาพที่ 45 ป้ายพิธีเททองหล่อพระอุปคุต ปราบมาร บันดาลโชค ในประเพณีนมัสการและสร้างน้ำพระธาตุดอยตุง (ที่มา: <https://www.facebook.com/pages/ประเพณีนมัสการสร้างน้ำพระธาตุดอยตุง-พศ2558/373556099471863>)

หรืออย่างเหรียญพระอุปคุตของครูบาน้อย เตชปัญโญ วัดศรีดอนมูลก็มีชื่อว่า “เหรียญปราบมาร บันดาลสุข” (“เกจิดังล้านนาปลุกเสกเครื่องรางแจกจนท.จุดสกัด,” 2558: ออนไลน์)

ในปัจจุบันยังมีการตีพิมพ์ตำนานพระอุปคุตในรูปแบบหนังสือเล่มโดยเฉพาะด้วย หนังสือเล่มที่ตีพิมพ์เผยแพร่ตำนานพระอุปคุตบางเล่มก็ตั้งชื่อหนังสือโดยมีข้อความระบุต่อท้ายว่า “ปราบมาร บันดาลโชค” เช่น พระมหาอุปคุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคลาก ซึ่งจัดทำโดยวัดอุปคุต จังหวัดเชียงใหม่ ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปคุตมหาเถระ คุ่มภัย ปราบมาร บันดาลโชค ซึ่งจัดทำโดยศูนย์ธรรมจักรปฏิบัติธรรม ตำบลผาสิ่ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เป็นต้น

การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในมโนทัศน์ “พระปราบมารบันดาลโชค” จึงเป็นพลวัตอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ ที่มีความหมายต่างจากการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระอรหันตสาวกผู้ปราบมารและรักษาพระพุทธศาสนา 5,000 ปีแบบเดิม การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคลคือ การบูชาพระอรหันตสาวกที่สามารถปราบมารคือ ขจัดอุปสรรคและภัยอันตราย พร้อมทั้งดลบันดาลโชคลาภให้แก่ผู้นับถือบูชาด้วย ทำให้เกิดการผลิตซ้ำมโนทัศน์ “พระอุปคุต ปราบมาร บันดาลโชค” จนกลายเป็น “สูตรสำเร็จ” ที่เป็นรูปธรรมในการสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างต่อเนื่อง จากเดิมที่การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตจะเด่นในเรื่องการปราบมารขจัดอุปสรรค แต่ในปัจจุบันได้มีการสร้างมโนทัศน์เรื่องโชคลาภความร่ำรวยเกี่ยวกับพระอุปคุตขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง และทำให้มโนทัศน์ “ปราบมาร บันดาลโชค” กลายเป็นมโนทัศน์ที่เด่นและเป็นจุดขายของพระเครื่องพระอุปคุต

การสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตด้วยมโนทัศน์ “ปราบมาร บันดาลโชค” จึงเป็นพลวัตอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล

6.2 ปัจจัยที่เอื้อต่อการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต

ปรากฏการณ์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลมาจากความสอดคล้องของปัจจัยทั้งภายในและภายนอก คือลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปคุตที่เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน ความสอดคล้องเหมาะสมของปัจจัยต่างๆ ทำให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างมีพลวัต

6.2.1 ลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปคุต

ลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปคุตอันเอื้อต่อการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตคือ คุณลักษณะที่โดดเด่นด้านการคุ้มครองป้องกัน ความคลุมเครือของพระอุปคุต และคุณสมบัติของพระอุปคุตทั้งด้านโลกียะและโลกุตระที่ยังคงมีรากฐานจากพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้พระอุปคุตแตกต่างจากพระสาวกรูปอื่นในพระพุทธศาสนา และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในบริบทสังคมสมัยใหม่อย่างต่อเนื่อง

6.2.1.1 คุณลักษณะที่โดดเด่นด้านการคุ้มครองป้องกัน

ตำนานพระอุปคุตปราบมารเป็นแบบเรื่องที่ยังคงมีการสืบทอดมากที่สุดในท้องถิ่นต่างๆ ทั้งในกลุ่มคนไทยยวนล้านนา คนไทใหญ่ คนไทยอีสานรวมถึงปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งในภาคกลางและภาคใต้ ตำนานพระอุปคุตปราบมารกล่าวถึงพระอุปคุตเป็นผู้ที่ปกป้องงานบุญทางพระพุทธศาสนา ทำให้ไม่ถูกล่ามลายลงด้วยฤทธิ์ของพญามาร ทั้งยังใช้อิทธิฤทธิ์ปราบมารจนมารยอมรับพระพุทธศาสนา ทำให้มารไม่มาก่อกวนพระสงฆ์และงานบุญต่างๆ ของพุทธศาสนิกชนอีก พระอุปคุตในตำนานจึงมีสถานภาพเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ผู้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชน ตำนานพระอุปคุตจึงอธิบายที่มาของการประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองป้องกันงานบุญทางพระพุทธศาสนาที่ยังคงสืบทอดในภาคเหนือและภาคอีสาน รวมถึงการเกิดคติการสร้างหอพระอุปคุตประจำวัดในภาคเหนือ ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ด้านการปกป้องคุ้มครอง (protective function) ซึ่งเป็นลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปคุต

คุณลักษณะด้านการปกป้องคุ้มครองของพระอุปคุตทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ใหม่ผ่านรูปแบบต่างๆ เช่น การสร้างวิหารพระอุปคุตริมทะเลในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ การสร้างพระอุปคุตเพื่อป้องกันภัยธรรมชาติที่เกาะภูเก็ต (“พระอุปคุตผู้ปกป้อง

แผ่นดินภูเก็ต โดยอริยสงฆ์ 5 แผ่นดิน," 2555: ออนไลน์) และการบูชาพระอุปคุตในรูปแบบ พระเครื่อง พระบูชา และวัตถุมงคล เพื่อให้แคล้วคลาดจากภัยอันตรายต่างๆ รวมถึงจัดอุปสรรค ป้องกันสิ่งชั่วร้ายภูติผีปีศาจต่างๆ ดังที่พบว่ามักจะมีเรื่องเล่าประสบการณ์ทางแคล้วคลาดของผู้ที่บูชา พระอุปคุต เช่น

พระอุปคุตของคุณลุงอยู่ในคอผมเอง เพราะคุณลุงไม่มีลูกจึงมอบให้ผมเก็บรักษา ต่อไป นอกจากคองกระพันแล้วเรื่องแคล้วคลาดปรากฏกับผมหลายครั้ง ครั้งหนึ่งหลับในรถจะ ตกร่อง กลางถนน ผมรู้สึกเหมือนมีใครมานั่งทับแล้วหมนพวงมาลัยกลับไปจอดข้างทางได้ ทันทีที่ผมรู้สึกตัวยังงว่ากูรอดมาได้อย่างไรวะเนี่ย พอเอามือคลำที่หน้าอกก็ร้องอ้อ “หลวงพ่อบุพคุตนี่เองที่ช่วยเอาไว้เมื่อก่อนคงม้วยมรณังสังขังแล” (คนกรุงเก่า, 2553: 21)

เรื่องเล่าประสบการณ์ของบุคคลข้างต้นจึงแสดงให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจในการคุ้มครองป้องกันของพระอุปคุตว่าสามารถจะคุ้มครองให้เขาแคล้วคลาดจากอุบัติเหตุได้ นอกจากนี้ ยังพบว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของพระอุปคุตในการเสริมดวงชะตา ขจัดสิ่งชั่วร้ายและอุปสรรคต่างๆ ตลอดจนความลำบากยากจน ซึ่งน่าจะเกิดจากการตีความคำว่า “มาร” ที่แตกต่างไปจากเดิม “มาร” ในตำนานซึ่งเป็นอุปสรรคทางธรรม ได้เปลี่ยนเป็นมารทางโลก คือสิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางวิถีชีวิตทางโลก ทั้งภัยอันตราย ความเจ็บไข้ รวมถึงความลำบากยากจน พระอุปคุตผู้ปราบมารที่มา ขัดขวางการทำบุญของพุทธศาสนิกชน และปกป้องคุ้มครองพระพุทธรูปให้ยืนยาวต่อไป จึง เสมือนมีบทบาทเป็นผู้ปราบมารคือขจัดอุปสรรคเครื่องขัดขวางต่างๆ ทางโลกและปกป้องคุ้มครอง พุทธศาสนิกชนให้แคล้วคลาดจากภัยอันตรายและความทุกข์ยากลำบากต่างๆ ในชีวิต

ลักษณะเด่นในด้านการคุ้มครองป้องกันของพระอุปคุตจึงทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อ เกี่ยวกับพระอุปคุตผ่านโน้ตส์ “พระอุปคุตผู้ปราบมาร บันดาลโชค” อย่างต่อเนื่อง และทำให้เกิด การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะผู้ปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนิกชนจากอุปสรรค ภัยอันตราย และ ความลำบากยากจนในวิถีชีวิตปัจจุบัน

6.2.1.2 ลักษณะอันคลุมเครือของพระอุปคุตในตำนานพระพุทธรูป

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องการสืบทอดและการผลิตซ้ำคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต ในสังคมไทยปัจจุบัน คือความคลุมเครืออันเป็นลักษณะเด่นของพระอุปคุต พระอุปคุตมีลักษณะที่ เรียกว่าคลุมเครือ “betwixt and between” (Turner, 1970: 95) โดยพระอุปคุตเป็นบุคคล ศักดิ์สิทธิ์ในตำนาน แต่ตำนานที่กล่าวถึงพระอุปคุตนั้นก็มีความหลากหลายและแตกต่างกัน พระอุปคุตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่คัมภีร์พุทธศาสนาที่แต่งสมัยหลังอย่าง *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* กล่าวถึงพระอุปคุตในฐานะพระอรหันตสาวกผู้มีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบมารได้ และยัง

เข้านิโรธสมาบัติอยู่ได้มหาสมุทร พระอุปัศตเป็นพระสาวกสมัยหลังพุทธกาล จึงมีเรื่องราวปรากฏอยู่ในช่วงรอยต่อของพระสมณโคตมกับพระศรีอาริยมตไตรยซึ่งเป็นอนาคตพุทธเจ้า ตำนานพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงพระอุปัศตว่ายังมีชีวิตอยู่ที่ใต้สมุทร หากตำนาน *อโคกาวทาน* และอวทานฝ่ายสันสกฤตกล่าวถึงท่านในทางเป็นเอตทัคคะในทางการแสดงธรรม มีอารามบนเขา และมรณภาพหลังจากทำให้สาธุศิษย์จำนวนมากบรรลุอรหัตต์ เรื่องราวของพระอุปัศตในอวทานต่างๆ ทำให้มีนักวิชาการสันนิษฐานว่าท่านเป็นพระในนิกายสรวาสติวาทิน การที่เรื่องราวของพระอุปัศตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี และวรรณกรรมพุทธศาสนาต่างๆ กล่าวถึงรายละเอียดที่ไม่ตรงกัน จึงเอื้อให้มีการสร้างสรรค์ตำนานพระอุปัศตสำนวนท้องถิ่นหลากหลายสำนวน และแม้ในปัจจุบันก็ยังเกิดการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศตใหม่ๆ อย่างต่อเนื่อง

ตำนานและพิธีกรรมท้องถิ่นของไทยแสดงให้เห็นลักษณะที่คลุมเครือของพระอุปัศต เช่นเดียวกัน โดยตำนานพระอุปัศตเป็นลูกนางปลากล่าวถึงพระอุปัศตว่าเป็นลูกของนางปลาซึ่งถือกำเนิดโดยไม่มีการร่วมประเวณี กำเนิดของพระอุปัศตจึงไม่ชัดเจน ตำนานพระอุปัศตเป็นลูกพระพุทเจ้ากล่าวถึงพระอุปัศตว่าเป็นลูกพระพุทเจ้ากับปลา เจือกหรือนาค พระอุปัศตจึงสืบสายเลือดจากพระพุทเจ้ากับสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำหรือมนุษย์ตามความเชื่อดั้งเดิมคือนาค ตำนานพระอุปัศตปราบมารกล่าวถึงพระอุปัศตเป็นพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากแต่กลับไม่ได้อยู่ในคณะสงฆ์ปลีกวิเวกไปเข้าฆานสมาบัติใต้สมุทร และคณะสงฆ์หลังลี้มนจนกระทั่งมีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ต้องนิมนต์พระอุปัศตขึ้นมาปราบมาร ตำนานพระอุปัศตบันดาลโชคกล่าวถึงช่วงเวลาพิเศษที่พระอุปัศตจะขึ้นมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์ ซึ่งมักไม่แน่นอน และบางครั้งปรากฏตัวเป็นพระภิกษุบ้าง สามเณรบ้าง ตำนานพระอุปัศตแปดรูปกล่าวถึงพระอุปัศตว่ามีหลายรูปร่างที่มีมรณภาพ และมีชีวิตอยู่ใต้มหาสมุทร ตำนานพระอุปัศตหยุดตะวันกล่าวถึงพระอุปัศตซึ่งฉันอาหารไม่ตรงเวลาจนต้องใช้อิทธิฤทธิ์หยุดเวลาไม่ให้เคลื่อน

ตำนานท้องถิ่นจึงแสดงให้เห็นลักษณะที่คลุมเครือเกี่ยวกับพระอุปัศตรวกับคำถามที่เกิดจากความสงสัยว่าพระอุปัศตมีลักษณะเช่นใดกันแน่ ดังนี้

แบบเรื่องพระอุปัศต	ลักษณะที่คลุมเครือ
ตำนานพระอุปัศตเป็นลูกนางปลากับตำนานพระอุปัศตเป็นลูกพระพุทเจ้า	-พระอุปัศตกำเนิดจากน้ำหรือกำเนิดจากพระพุทศาสนา -พระอุปัศตเป็นพระภิกษุหรือเป็นสามเณร
ตำนานพระอุปัศตปราบมาร/พระอุปัศตบันดาลโชค/พระอุปัศตหยุดตะวัน	พระอุปัศตมีอิทธิฤทธิ์มากหรือพระอุปัศตเป็นผู้ให้โชค
ตำนานพระอุปัศตแปดองค์	-พระอุปัศตมีองค์เดียวหรือมีหลายองค์ -พระอุปัศตนิพพานแล้วหรือยังมีชีวิตอยู่ - พระอุปัศตอยู่บนบกหรืออยู่ในน้ำ

ตำนานท้องถิ่นทั้ง 6 แบบจึงเป็นเสมือนบันทึกความสงสัยของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับพระอุปคุต ดังที่กล่าวมาแล้วว่าเรื่องราวของพระอุปคุตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี ส่วนตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในคัมภีร์ *โศภิตกาวทาน* ของอินเดียซึ่งเก่าแก่ที่สุด ก็มีเนื้อหาที่แตกต่างจากคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* ของพม่า และ *ปฐมสมโพธิกถา* ของไทย เรื่องราวของพระอุปคุตจากตำนานแหล่งต่างๆ ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกันจึงมีแต่ความคลุมเครือและสับสน และปรากฏเป็นตำนานท้องถิ่นหลากหลายแบบเรื่องที่สะท้อนความคลุมเครือสับสนนั้น

ลักษณะของพระอุปคุตในตำนานทั้ง 6 แบบเรื่องจึงมีลักษณะที่กำกวม คลุมเครือระหว่างคุณลักษณะสองสิ่ง คือพระพุทธรูปซึ่งเป็นมีคุณลักษณะที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) กับคุณลักษณะทางโลกียะ (profane) เช่นการที่เป็นลูกของนาครหรือปลา หรือการอาศัยอยู่ในน้ำ ซึ่งคุณลักษณะทั้งสองด้านแตกต่างกัน พระอุปคุตซึ่งมีคุณลักษณะที่กำกวมอยู่ระหว่างทั้งสองลักษณะจึงมีคุณสมบัติเป็นตัวเชื่อม (mediator) ระหว่างความศักดิ์สิทธิ์กับคุณลักษณะทางโลกด้วย

ส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตก็สะท้อนลักษณะกำกวมคลุมเครือของพระอุปคุตเช่นกัน พิธี “นิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนาต้องประกอบพิธีก่อนจัดงานและเมื่อจัดงานเสร็จแล้วต้องส่งพระอุปคุตกลับ พระอุปคุตจึงไม่ได้มีพื้นที่ถาวรและไม่ได้เป็นพิธีกรรมหลัก แต่ก็เป็พิธีกรรมเสริมและสำคัญ ส่วนการตักบาตรเป็งปูดก็เป็นการตักบาตรในช่วงเวลาที่พิเศษแตกต่างจากการทำบุญตักบาตรทั่วไป โดยเป็นการตักบาตรในช่วงเวลากลางคืนในช่วงรอยต่อระหว่างวันอังคารและวันพุธ โดยจะเริ่มตักบาตรหลังเที่ยงคืนวันอังคารซึ่งถือว่าเข้าสู่เช้าวันเป็งปูดแล้ว โดยช่วงเวลาดังกล่าวในบางภูมิภาคถือว่าเป็นคืนวันอังคาร แต่คนทางเหนือถือว่าเป็นเช้าวันพุธแล้ว และวันเป็งปูดในแต่ละปียังมีจำนวนครั้งที่ไม่แน่นอนอีกด้วย ช่วงเวลาที่เชื่อกันว่าพระอุปคุตจะปรากฏตัวบนโลกจึงเป็นช่วงเวลาที่คลุมเครือ ไม่แน่นอน ทั้งยังคาดเดาไม่ได้ว่าพระอุปคุตจะมาในลักษณะใด หรือมาโปรดหรือไม่ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตจึงมีลักษณะกำกวมคลุมเครือเช่นเดียวกับลักษณะของพระอุปคุต

การที่พระอุปคุตมีลักษณะที่กำกวมคลุมเครือระหว่างคุณลักษณะ 2 อย่างหรือช่วงเวลา 2 ช่วงสอดคล้องกับที่ Victor Turner กล่าวถึงสิ่งที่อยู่ในช่วงรอยต่อหรือช่วงเปลี่ยนผ่าน (liminality) ซึ่งเขาใช้คำว่า “liminal personae (threshold people)” ว่าสิ่งที่อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านมักจะมีลักษณะที่คลุมเครือกำกวมอยู่ระหว่างกฎเกณฑ์ หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ทั้งยังไม่อาจกำหนดได้ว่าอยู่ในตำแหน่ง สภาวะ หรือเวลาใดได้อย่างชัดเจน เพราะไม่ใช่ทั้งอดีตและอนาคต ลักษณะที่คลุมเครือและไม่อาจจำแนกได้ชัดเจนนี้แสดงผ่านสัญลักษณ์อันหลากหลายในช่วงของการเปลี่ยนผ่านทางสังคมวัฒนธรรมนั้น ดังที่เขาอธิบายว่า

During the intervening “liminal” period, the characteristics of the ritual subject (the “passenger”) are ambiguous; he pass through a cultural realm that has few or none of the attributes of the past or coming state.

...Liminal entities are neither here nor there; they are betwixt and between the positions assigned and arrayed by law, custom, convention, and ceremonial. As such, their ambiguous and indeterminate attributes are expressed by a rich variety of symbols in the many societies that ritualize social and cultural transitions (Turner, 1970: 94 - 95)

พระอุปคุตเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ซึ่งถือว่าอยู่ในช่วงเวลาที่เป็นรอยต่อ (liminality) ระหว่างพระพุทธเจ้า 2 พระองค์คือพระสมณโคตมกับพระศรีอาริยมตไตรย แม้จะเป็นยุคของพระพุทธเจ้าโคตมแต่ก็เป็นช่วงที่ว่างเว้นพระศาสดา เนื่องจากพระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานแล้ว ช่วงเวลาที่ว่างเว้นพระศาสดานี้เองจึงเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของพระพุทธศาสนา ภาวะดังกล่าวเรียกว่าภาวะชายขอบ (liminal period) ระหว่างพระศาสดาสองพระองค์ ช่วงเวลาชายขอบหรือการเปลี่ยนผ่านนี้ถือว่าเป็นภาวะที่สับสน อันตราย และมักนำไปสู่ความเชื่อในอำนาจแห่งการป้องกันรักษาและอำนาจแห่งการลงโทษของเทพเจ้า (พิเชษฐ สายพันธ์, 2539: 16 - 17) ดังที่จะเห็นว่ามี ความเชื่อเรื่องพุทธทำนาย และความเสื่อมของศาสนาในช่วงกึ่งพุทธกาล ซึ่งกล่าวถึงภัยพิบัติต่างๆ อันเกิดจากการที่มนุษย์เสื่อมศีลธรรม ซึ่งแสดงให้เห็นภาวะที่อันตรายในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านนี้ ในขณะที่เดียวกันก็มีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้มีบุญหรือวิถีทางที่จะคุ้มครองป้องกันพุทธศาสนิกชนให้รอดพ้นในช่วงเวลาที่อันตรายนี้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอาริย์ พระมาลัย การมาเกิดของผู้มีบุญ ความเชื่อเรื่องอานิสงส์ของการฟังเทศน์มหาชาติที่จะทำได้ไปเกิดในยุคพระศรีอาริย์ รวมถึงพระอุปคุตซึ่งมีฤทธานุภาพในการปกป้องรักษาพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่จนครบห้าพันปีจนถึงศาสนาพระศรีอาริย์ ก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องอำนาจในการปกป้องรักษาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่อันตรายเพราะเป็นรอยต่อระหว่างพระพุทธเจ้าทั้งสองพระองค์

ลักษณะอันคลุมเครือไม่ชัดเจนของพระอุปคุตเป็นลักษณะเด่นที่ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตสามารถจะเลื่อนไหล ยืดหยุ่น ผสมผสานเข้ากับวิถีความเชื่ออื่นๆ อันหลากหลายได้ ดังจะเห็นว่าลักษณะของพระอุปคุตที่ปรากฏในตำนานและพิธีกรรมต่างๆ มักจะมีแต่ความกำกวมคลุมเครือระหว่างสองด้านที่ตรงกันข้ามกัน ดังนี้

ตารางที่ 33 แสดงลักษณะที่กำกวมเครือระหว่างสองด้านที่ตรงกันข้ามกันของพระอุปคุต

ลักษณะที่คลุมเครือ	+	-
พระอุปคุตในตำนาน พระพุทธศาสนา	- ปรากฏในอวทานฝ่ายสันสกฤต โดยเฉพาะ อโศกาวทานมีประวัติอย่างละเอียด - ปรากฏในตำนานท้องถิ่นของชาติพันธุ์ต่างๆ โดยเฉพาะในประเทศไทยพบ 6 แบบเรื่อง	ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี ปรากฏแต่ในวรรณกรรมสมัยหลัง
ช่วงเวลาของ พระอุปคุตกับ พระพุทธเจ้า	เป็นพระอรหันตสาวกซึ่งได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าโคดม	- ไม่เคยพบพระสมณโคดม - อยู่ในช่วงรอยต่อระหว่างพุทธเจ้าโคดมและพระศรีอาริยมตไตรย หรือกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่ไม่มีพระศาสดา - ตำนานพม่าและไทใหญ่บางส่วนกล่าวว่าพระอุปคุตต้องรอจนถึงยุคพระศรีอาริยมตไตรยจึงจะนิพพาน
ลักษณะของพระ อุปคุตในตำนานของ ไทย	- เป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบพญามารได้ - เป็นลูกของพระพุทธเจ้า - ยังมีชีวิตอยู่ในมหาสมุทร - ขึ้นมาจากมหาสมุทรเมื่อได้รับการนิมนต์	- เป็นลูกของนางปลาหรือนางนาค ต้องปลิวเวกไปอาศัยใต้บาดาล - ไม่ได้ร่วมสังฆกรรมกับคณะสงฆ์ - บางตำนานก็กล่าวว่าเป็นพระภิกษุ บางตำนานก็กล่าวว่าเป็นสามเณร - มีทั้งพระอุปคุตที่นิพพานแล้วอยู่ในภูเขาลูก และพระอุปคุตที่ยังมีชีวิตอยู่ในมหาสมุทร - ขึ้นมาจากมหาสมุทรในช่วงเวลาพิเศษของวัน เป็งปูด
ประเพณีและพิธีกรรม เกี่ยวกับพระอุปคุต	- พิธีกรรมนิมนต์พระอุปคุตเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา - ประเพณีตักบาตรเป็งปูดเน้นบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะตัวแทนของพระอุปคุต	- พิธีกรรมนิมนต์พระอุปคุตเป็นพิธีกรรมเฉพาะท้องถิ่น และเป็นพิธีกรรมเสริม - ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต - ไม่สอดคล้องกับพระวินัยสงฆ์

การที่พระอุปคุตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก ทั้งยังมีลักษณะที่คลุมเครือ ทำให้สัญลักษณ์เกี่ยวกับพระอุปคุตมีความหลากหลายตามการตีความด้วย ในประเทศไทยมีความเข้าใจว่าพระบัวเข็มคือพระอุปคุตตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีการเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์บัวและสัตว์น้ำที่ฐานองค์พระ

ว่าหมายถึงพระอุปัชฌาย์ที่อยู่ในน้ำ นอกจากนี้ในปัจจุบันยังได้นำไปเชื่อมโยงกับพระพุทธรูปห้าองค์ที่วัดพองตออยู่ในพม่าว่าเป็นพระบัวเข็มหรือพระอุปัชฌาย์เช่นกัน ซึ่งความเข้าใจว่าพระบัวเข็มเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌาย์เช่นนี้เป็นลักษณะเฉพาะของไทย เนื่องจากคำว่าพระบัวเข็มเป็นชื่อเรียกพระพุทธรูปแบบไทย ส่วนในพม่าไม่ได้เรียกว่าพระบัวเข็ม แต่แยกออกเป็นสามชื่อคือ พระทักษิณสาขา พระอุปัชฌาย์ และพระพองตอ ซึ่งเป็นคนละองค์กัน

ความหลากหลายของสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌาย์ยังพบในพิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์ขึ้นจากน้ำ เช่นการใช้ก้อนหินก้อนที่สามที่มั่งขึ้นจากแม่น้ำ การใช้น้ำ หรือพระพุทธรูปแทนพระอุปัชฌาย์ ก้อนหินและน้ำเป็นสัญลักษณ์ที่เน้นถึงพระอุปัชฌาย์ที่ขึ้นจากใต้สมุทร ส่วนพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่เน้นถึงอำนาจของพระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นพระอรหันตสาวกในพระพุทธศาสนา

เนื่องจากไม่มีความชัดเจนว่าพระอุปัชฌาย์มีรูปลักษณะเช่นไร ทำให้ตำนานต่างๆ กล่าวถึงรูปลักษณะของพระอุปัชฌาย์ที่แตกต่างกัน ใน *โอศากวาทน* กล่าวถึงผิวกายที่อ่อนนุ่มละเอียดของพระอุปัชฌาย์ *ปฐมสมโพธิกถา* เรียกว่า “กีสนาคอุปัชฌาย์” ซึ่งมีผู้ตีความว่าหมายถึงร่างผอมบาง ส่วนตำนานทางภาคเหนือมักเล่าว่าเป็นพระภิกษุชราแต่งกายไม่เรียบร้อยบ้าง เป็นสามเณรน้อยผิวดำบ้าง เมื่อมีการสร้างรูปแทนพระอุปัชฌาย์จึงทำให้เกิดอิสระในการตีความและสร้างสัญลักษณ์แทนพระอุปัชฌาย์ แต่จะเห็นว่านิยมสร้างพระอุปัชฌาย์ที่มีลักษณะทางประติมานวิทยาสอดคล้องกับเหตุการณ์ในตำนาน เช่น พระอุปัชฌาย์ปางสมาธิซึ่งสอดคล้องกับที่พระอุปัชฌาย์เข้านิโรธสมาบัติอยู่ใต้สมุทร พระอุปัชฌาย์ปางปราบมารซึ่งสอดคล้องกับตอนที่ใช้รัตประคตผูกพญามารไว้กับภูเขา

รูปพระอุปัชฌาย์ที่นิยมสร้างกันนี้มีทั้งรูปปั้นและรูปหล่ออันหลากหลาย ทำให้มีพระอุปัชฌาย์ปางที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น พระอุปัชฌาย์ยืนที่วัดศรีดอนมูล เชียงใหม่ และวัดแสงแก้วโพธิญาณ เชียงราย พระอุปัชฌาย์นั่งบนหลังเต่าที่วัดมิ่งกรมลาวาส กรุงเทพฯ พระอุปัชฌาย์นั่งบนหลังพญานาคราชสามเศียร วัดตึก กรุงเทพฯ หรือพระอุปัชฌาย์ลักษณะมีกล้ามเนื้อแบบคนถือรัตประคตนั่งบนหลังพญานาคราชของทองทิพย์ โอภาโส ในปัจจุบันยังมีการสร้างพระอุปัชฌาย์จากไฟเบอร์กลาสซึ่งทำให้มีลักษณะที่เหมือนคนมีชีวิต และทำให้พระอุปัชฌาย์มีลักษณะเหมือนพระเกจิอาจารย์ที่นิยมสร้างเป็นหุ่นขี้ผึ้งไว้สักการบูชาด้วย ซึ่งน่าสังเกตว่าพระอุปัชฌาย์ที่สร้างด้วยไฟเบอร์กลาสมีรูปลักษณะที่งดงามและอ่อนเยาว์ แตกต่างจากตำนานท้องถิ่นที่มักนิยมนำมาเล่าถึงพระอุปัชฌาย์ว่ามีรูปร่างผอม ผิวดำ และแก่ชรา ซึ่งสะท้อนคติที่เปลี่ยนแปลงไปเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระอุปัชฌาย์ในปัจจุบันจึงหลากหลายแตกต่างไปจากเดิม

ภาพที่ 46 พระอุปัคฺตแบบเหมือนพระภิกษุที่มีชีวิต (ปี พ.ศ. 2557) วัดอุปัคฺต จังหวัดเชียงใหม่

ด้วยเหตุที่พระอุปัคฺตไม่ได้รับการกล่าวถึงในพระไตรปิฎกบาลีนี้เอง จึงทำให้มักมีความสับสนระหว่างพระอุปัคฺตกับพระสาวกหรือพระภิกษุรูปอื่น ทั้งพระสาวกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชคือพระโมคคัลลีสบุตรติสสะเถระซึ่งเป็นประธานในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 และพระอินทคุตแห่งลังกาซึ่งปรากฏใน *รสวาทินี ตำนานมูลศาสนา* ฯลฯ ส่วนใน **พระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน** ก็ได้กล่าวถึงความสับสนเรื่องพระเถระขอฝนในพระราชพิธีพืชมงคลว่า **เป็นพระอุปัคฺตหรือพระสุภุติซึ่งมีอำนาจในการควบคุมน้ำท่าฟ้าฝนเช่นเดียวกัน** (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2516: 552 - 553)

การที่พระอุปัคฺตไม่ได้ปรากฏในพระไตรปิฎกทำให้เกิดตำนานท้องถิ่นที่หลากหลาย และยังเอื้อให้เกิดการสร้างจินตนาการเกี่ยวกับพระอุปัคฺตได้อย่างไม่จำกัด ดังจะเห็นว่าเมื่อมีการสร้างรูปพระอุปัคฺตขึ้นก็มีลักษณะที่หลากหลายไปตามการตีความลักษณะในตำนาน นอกจากนี้จะเห็นว่าการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัคฺตในสื่อสมัยใหม่จำนวนมาก ซึ่งไม่ใช่เพียงการผลิตซ้ำตามแบบเรื่องเดิม แต่เป็นเนื้อหาที่แตกต่างจากแบบเรื่องเดิมด้วย เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระเกจิอาจารย์ในปัจจุบันได้พบพระอุปัคฺต เรื่องพระอุปัคฺตเป็นหลวงปู่เทพโลกอุดร ซึ่งจะเห็นว่าเรื่องเหล่านี้ล้วนอิงอยู่กับความเชื่อที่ว่าพระอุปัคฺตยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน และพระอุปัคฺตมีความลึกลับคลุมเครือ ประวัติของท่านไม่ชัดเจนจนทำให้มักมีการนำพระอุปัคฺตไปเชื่อมโยงกับพระสาวกรูปอื่นในสมัยพุทธกาล เช่น การเชื่อมโยงว่าพระอุปัคฺตมีอิทธิฤทธิ์เหมือนกับพระจุลบันถกเถระซึ่งสามารถเนรมิตกายให้ปรากฏเป็นหลายรูปได้ (วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, 2555a: 45) หรือบางครั้งก็เชื่อมโยงพระอุปัคฺตกับพระรูปอื่นที่มีตำนานอันลึกลับคล้ายคลึงกัน เช่น การสันนิษฐานว่าพระอุปัคฺตก็คือองค์เดียวกับหลวงปู่เทพโลกอุดรซึ่งนับถือกันในภาคอีสาน (ทิพยจักร, 2551: 50 - 51) โดยหลวงปู่เทพโลกอุดรก็เป็นพระภิกษุ ลึกลับที่มีตำนานว่าท่านมีชีวิตอยู่นับพันปี ยังไม่นิพพานจนถึงปัจจุบัน บางคนเชื่อว่าท่านเป็นลูกศิษย์

ของพระมหากัสสปะ และเป็นองค์เดียวกับพระอุตรเถระที่เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนายังสุวรรณภูมิ (องค์บรมครูพระพุทธโลกอุดร สยามศักดิ์สิทธิ์ 5, 2555: 13 - 15)

ส่วน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ซึ่งเป็นประเพณีที่แปลกและไม่เหมือนการตักบาตรทั่วไป เพราะเป็นการตักบาตรตอนกลางคืน และแต่ละปีก็ไม่แน่นอนว่าจะมีกี่ครั้ง ลักษณะของประเพณีที่มีความไม่แน่นอนและลึกลับจึงทำให้เป็นประเพณีที่มีมิติของความลึกลับ น่าสนใจ และคลุมเครือ ทั้งยังไม่สอดคล้องกับพระวินัยของสงฆ์ หากคนในภาคเหนือก็ถือเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ซึ่งพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปัศฺต แต่กลับเป็นประเพณีที่ไม่สอดคล้องกับพระวินัยจึงมีมิติของความลึกลับ ศักดิ์สิทธิ์ และคลุมเครือไม่ต่างจากลักษณะของพระอุปัศฺต เอกลักษณ์ของ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” เช่นนี้จึงทำให้เป็นประเพณีที่โดดเด่นและน่าสนใจ ประเพณีดังกล่าวจึงได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องในท้องถิ่นภาคเหนือ และยังถูกนำมาผลิตซ้ำในภาคกลางด้วย

6.2.1.3 คุณลักษณะของพระอุปัศฺตที่ตอบสนองทั้งด้านโลกียะ และโลกุตระโดยมี

รากฐานจากพระพุทธศาสนา

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตที่ปรากฏในตำนานและประเพณีพิธีกรรมต่างๆ แสดงให้เห็นคุณลักษณะของพระอุปัศฺตที่สามารถตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนได้ทั้งทางด้านโลกียะ และโลกุตระ อีกทั้งยังมีรากฐานจากพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ไสยศาสตร์หรือศาสนาอื่นด้วย คุณสมบัติของพระอุปัศฺตทั้งด้านโลกียะและโลกุตระปรากฏอย่างชัดเจนในตำนานพระอุปัศฺต ดังนี้

คุณสมบัติด้านโลกุตระ	คุณสมบัติด้านโลกียะ
เป็นพระอรหันต์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่าจะดูแลพระพุทธศาสนา และกำราบพญามารให้ละมิจฉาธิฐิและปรารถนาพุทธภูมิ	มีอิทธิฤทธิ์มาก อาศัยอยู่ใต้น้ำ สามารถใช้ฤทธิ์ปราบช้างตกมัน ห้ามฝน และผูกพญามารไว้ ทำให้ทำลายงานบุญไม่สำเร็จ

ตำนานพระอุปัศฺตปราบมารเป็นแบบเรื่องที่น่ากลัวที่สุด และปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งในกลุ่มคนไทยยวนลานนา ไทใหญ่ ไทยอีสาน คนไทยภาคกลางและภาคใต้ ตำนานพระอุปัศฺตปราบมารมีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัศฺตหลายครั้ง เหมือนกับจะเน้นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ของพระอุปัศฺต แต่หากพิจารณาอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า มีปริศนาธรรมบางประการที่แฝงอยู่ในสัญลักษณ์ต่างๆ ในตำนานพระอุปัศฺตปราบมาร ดังนี้

ประการแรก พระอรหันต์อุปัศฺตเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา และบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะพุทธบุตรหรือผู้ทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนา

ประการที่ 2 พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้สมุทรา น้ำหรือมหาสมุทรจึงเป็นสัญลักษณ์ของสังสารวัฏ การที่พระอุปคุตอยู่ในน้ำจึงตีความได้ถึงการที่พระอุปคุตยังคงอยู่ในสังสารวัฏ ยังไม่นิพพาน

ประการที่ 3 มาร เป็นสัญลักษณ์ของกิเลส พระอุปคุตทรงมานมารด้วยหมาเนา และจงจำมารไว้กับภูเขากจนมารละมิจฉาติฐิ และปรารถนาพุทธภูมิ การผูกมารด้วยหมาเนาซึ่งน่าสะอิดสะเอียน น่ารังเกียจ หรือการจงจำมารไว้ที่ภูเขากำทำให้มารทุกข์ทรมานมาก ตีความได้ว่ากิเลสเป็นเครื่องเศร้าหมองที่ผู้กรังมนุษย์ไว้ ทำให้มนุษย์ไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ส่วนการที่พระอุปคุตจงจำมารจนมารละมิจฉาติฐิ คือการที่อำนาจของพระพุทธศาสนาสามารถทำลายกิเลสตัณหาให้ดับสิ้นไปได้ โดยเฉพาะตอนท้ายเมื่อมารจำแลงเป็นพระพุทธรองค์ตามคำสั่งของพระอุปคุต จึงแสดงให้เห็นชัยชนะของพระพุทธศาสนาที่มีอำนาจเหนือกิเลสตัณหา ธรรมะจึงเป็นเครื่องทำลายกิเลสตัณหาให้ดับสิ้นไป

ตำนานพระอุปคุตปราบมารจึงมีนัยของบทบาทของพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นพุทธบุตรผู้ยังอยู่ในสังสารวัฏ โดยพระภิกษุสงฆ์อันเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยมีหน้าที่ในการสืบทอดพระพุทธศาสนา เผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอน ให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลสตัณหาโดยใช้ธรรมะเป็นอาวุธประหารกิเลสทั้งหลาย ตำนานพระอุปคุตจึงมิได้มีแต่อิทธิปาฏิหาริย์ทางโลกย์เท่านั้น แต่ยังมีนัยทางธรรมอันเป็นความหมายในระดับโลกุตระด้วย ด้วยเหตุนี้พระอุปคุตซึ่งเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาจึงมีคุณสมบัติทั้งทางโลกิยะและโลกุตระ โดยที่ยังคงมีรากฐานอยู่ในพระพุทธศาสนา อันเป็นลักษณะเด่นที่ทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงดำรงอยู่ร่วมกับความเชื่ออื่นๆ ที่ผสมผสานกันในสังคมวัฒนธรรมไทย

สังคมพระพุทธศาสนาแบบไทยเป็นสังคมที่มีการผสมผสานคติความเชื่ออันหลากหลายทั้งพุทธ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ผีหรือความเชื่อดั้งเดิม ทั้งยังเป็นสังคมที่ผู้คนมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ คติความเชื่ออันหลากหลายดำรงอยู่ร่วมกับพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาหลักของคนส่วนใหญ่ พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้รับเอาอิทธิพลความเชื่อของศาสนาต่างๆ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะคติการบูชาเทพตามลัทธิของฮินดูซึ่งมีการผสมผสานรูปแบบทั้งฮินดู พุทธศาสน์ และไสยศาสตร์ มหาเทพทั้งสามของฮินดูและพระพิฆเนศเป็นองค์เทพที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยโดยทั่วไป โดยเฉพาะพระพิฆเนศหรือพระคเณศเป็นเทพที่เชื่อกันว่าจะช่วยดลบันดาลความสำเร็จและขจัดอุปสรรคต่างๆ ในชีวิต ดังที่ราชนันท์ เวียงเพิ่ม (2550: 31 - 33) ได้ศึกษาดำเนินและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระคเณศในสังคมไทยแล้วพบว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศน่าจะเข้ามาในดินแดนประเทศไทยผ่านศาสนาพราหมณ์ตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย แต่มีหลักฐานปรากฏชัดว่ามีการบูชาพระคเณศและมีการหล่อเทวรูปในสมัยอยุธยา คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศในสังคมไทยดำรงอยู่ในฐานะเทพเจ้าซึ่งพัฒนาจากเทพเจ้าแห่งอุปสรรคไปสู่เทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ ดังนี้

พระคณศ เป็นเทพเจ้าชั้นสูงในเทวโลกตามคติฮินดู เป็นคณปติหรือผู้ควบคุมคณะบริวารแห่งองค์พระศิวะทั้งหมด ตามคติฮินดู ไม่ว่าจะทำการใดๆ ต้องบูชาพระคณศก่อน อันเนื่องมาจากพระนามที่แปลว่า การมีอุปสรรคนั่นเอง กล่าวกันว่า เมื่อบูชาให้ถึงพร้อมก็จะสามารถที่จะทำลายอุปสรรคให้หมดไปได้ ด้วยเหตุนี้เองตามคติฮินดูจึงถือว่าพระคณศเป็นเทพเจ้าที่มีอำนาจมากมายน สามารถบันดาลให้เกิดสิ่งต่างๆ ได้ จนกระทั่งกลายเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จทุกประการ นอกเหนือจากที่จะเป็นเทพเจ้าที่บันดาลทุกอย่างให้สำเร็จแล้วยังทรงเป็นเทพเจ้าแห่งศาสตร์ ตลอดจนการศึกษาทุกๆ ด้าน (ราชันย์ เวียงเพิ่ม, 2550: 141)

จะเห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระคณศก่อนจะเริ่มกิจกรรมหรือพิธีกรรมใดๆ เพื่อให้งานประสบความสำเร็จไม่มีอุปสรรคนั้นเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับการนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงานพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสาน การบูชาพระคณศเพื่อขจัดอุปสรรคและขอให้ประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ เป็นคติความเชื่อที่พบได้ทั่วไปโดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลาง ความเชื่อเกี่ยวกับพระคณศมีบทบาทต่อสังคมไทยมาก ดังที่กรมศิลปากรและมหาวิทยาลัยศิลปากรใช้รูปพระคณศเป็นตราสัญลักษณ์ของหน่วยงาน นอกจากนี้จะเห็นว่ามีการประดิษฐานพระคณศปางต่างๆ ตามสถานที่ราชการ ห้างร้าน วัดและเทวสถานต่างๆ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดใกล้เคียง เช่น พระคณศที่วัดศรีอุมาเทวี เทวสถานเทพมณเฑียร วิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมถึงพระคณศองค์ใหญ่ปางเสวยสุขที่วัดสมานรัตนาราม จังหวัดฉะเชิงเทรา นอกจากนี้ยังมีการบูชาพระคณศในฐานะวัดถุมงคลเพื่อป้องกันภัยอันตราย และส่งเสริมโชคลาภความร่ำรวยด้วย เช่น พระคณศปิดตาอ้อมจักรวาล การบูชาพระคณศตามวันเกิด หรือการบูชาพระคณศร่วมกับเทพองค์อื่นๆ เพื่อให้เกิดโชคลาภด้านการค้าขาย (ราชันย์ เวียงเพิ่ม, 2550: 149, 151)

จะเห็นว่าคติการบูชาพระคณศเพื่อป้องกันอุปสรรคและขอให้ประสบความสำเร็จ มีโชคลาภและความร่ำรวยนี้เป็นคุณลักษณะที่ไม่แตกต่างจากการบูชาพระอุปคุต แต่ลักษณะเด่นของพระอุปคุตที่แตกต่างจากพระคณศคือ พระอุปคุตมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา แต่พระคณศเป็นความเชื่อของฮินดู การบูชาเทพตามศาสนาฮินดูจึงเป็นความเชื่อต่างศาสนา

นอกจากนี้จะเห็นว่ามียัตถุมงคลและเครื่องรางของขลังมากมายในสังคมไทยที่ตอบสนองความต้องการทางด้านโชคลาภ เครื่องรางของขลังทางด้านโชคลาภและการค้าขายที่เป็นที่นิยมกัน เช่น นางกวัก แมวกวัก ปลัดขิก ปี่เซียะ ท้าวเวสสุวรรณ พระเศรษฐีนวโกฏิ ชูชก นกคุ้ม เครื่องรางของขลังเหล่านี้เป็นที่แพร่หลายมากมีที่มาจากไสยศาสตร์ สัตว์มงคลตามจินตนาการ เทพ หรือตัวละครจากพุทธประวัติและชาดก แต่ก็ยังมีพื้นที่สำหรับยัตถุมงคลและเครื่องรางของขลังใหม่ๆ เสมอ โดยเฉพาะยัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปคุตซึ่งมีสถานภาพที่สูงกว่ายัตถุมงคลอื่นเพราะเป็นความเชื่อ

เกี่ยวกับพระอรหันต์ และมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ทั้งยังมีตำนานรองรับในฐานะพระอรหันต์สาวกองค์สำคัญผู้มีอิทธิฤทธิ์มากจนปราบพญามารได้ คุณลักษณะของพระอุปัศฺตซึ่งเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ไสยศาสตร์หรือความเชื่อของศาสนาอื่น จึงทำให้สามารถขยายพื้นที่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺต และได้เปรียบวัตถุมงคลหรือเครื่องรางของขลังอื่นๆ ที่ไม่ใช่พุทธศาสนา

นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีการนำเสนอตำนานเกี่ยวกับพระอุปัศฺตที่แสดงให้เห็นว่าพระอุปัศฺตมีคุณลักษณะที่เป็นเลิศทั้งทางธรรมและอิทธิฤทธิ์ โดยยกตำนานพระอุปัศฺตจาก *อโศกาวทาน* มาเสนอร่วมกับตำนานพระอุปัศฺตปราบมารใน *ปฐมสมโพธิกถา* พระอุปัศฺตจึงเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่มีคุณสมบัติทั้งทางโลกุตระคือเป็นเอตทัคคะในด้านการแสดงธรรม เป็นอาจารย์ที่ทำให้สาธุศิษย์บรรลอรหัตผลถึง 18,000 รูป และเป็นพระอนุพุทธเจ้าที่พระพุทธเจ้าพยากรณ์ไว้ว่าจะกระทำพุทธกิจแทนพระองค์หลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ทั้งหมดนี้จึงเป็นคุณสมบัติอันสูงส่งกว่าโลกียวิสัย

ในทางตรงกันข้ามพระอุปัศฺตก็มีคุณลักษณะด้านโลกียะด้วย ซึ่งก็คืออิทธิฤทธิ์ต่างๆ ของพระอุปัศฺต เช่น การอาศัยอยู่ใต้น้ำ การหยุดข้างตม้น การห้ามฝน การผูกพญามารและกำราบพญามารจนยอมรับพระพุทธศาสนา ฤทธาานุภาพของพระอุปัศฺตนำไปสู่การสร้างความหมายให้พระอุปัศฺตเป็นพระอรหันต์ผู้ปราบมารบันดาลโชค ขจัดอุปสรรค ขจัดความอยากจน อันเป็นเป้าประสงค์ทางโลกย์ที่พุทธศาสนิกชนไทยปรารถนา ผวนวกกับประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัศฺต คือ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ก็เป็นประเพณีที่มีอานิสงส์ทางด้านโชคลาภความร่ำรวย คุณลักษณะของพระอุปัศฺตที่มีความโดดเด่นทั้งทางด้านโลกุตระและโลกียะโดยที่ยังคงอยู่ในกรอบของพุทธศาสนา จึงทำให้พระอุปัศฺตเสมือนมีสถานภาพที่สูงและเหนือกว่าความเชื่อทางไสยศาสตร์หรือมีรากฐานจากศาสนาอื่น โดยเฉพาะในมิติของวัตถุมงคลและเครื่องรางของขลัง

การบูชาพระอุปัศฺตจึงทำให้ผู้นับถือนับถือบูชาเกิดความสบายใจในฐานะที่ยังคงเป็นความเชื่อในพุทธศาสนา ไม่ใช่ไสยศาสตร์ ข้อได้เปรียบนี้เองที่ทำให้เกิดพื้นที่ใหม่ๆ ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺต ดังที่จะพบว่ามีการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตในรูปแบบของพระเครื่อง พระบูชา และวัตถุมงคลอย่างต่อเนื่อง

คุณลักษณะอันโดดเด่นของพระอุปัศฺตทั้งอานุภาพด้านการปกป้องคุ้มครอง ลักษณะอันคลุมเครือซึ่งทำให้พระอุปัศฺตมีความลึกลับโดดเด่นจากพระสาวกรูปอื่นๆ และคุณลักษณะที่ตอบสนองทั้งทางด้านโลกุตระและโลกียะบนรากฐานของพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศฺตอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

6.2.2 บริบทของสังคมไทย

นอกจากลักษณะของพระอุปัคฺตที่มีความโดดเด่นในตัวเองแล้ว บริบทของสังคมไทยในปัจจุบันก็เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัคฺตด้วยเช่นกัน ดังนี้

ประการแรก **ความเชื่อเรื่องความเสื่อมของพุทธศาสนา** ความเชื่อเรื่องความเสื่อมของพุทธศาสนาตามพุทธทำนายมีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง ความเชื่อเรื่องพระพุทฺธศาสนาของพระสมณโคดมจะมีอายุ 5,000 ปีจากนั้นจะเสื่อมลงจนกลายเป็นกลียุค ความเชื่อเรื่องปัญจอันตรายาน* รวมถึงความวุ่นวายในช่วงกึ่งพุทธกาล ทำให้สังคมไทยหวาดหวั่นกับอนาคตที่จะมาถึงจนทำให้มีความพยายามที่จะแก้ไขคำทำนายดังกล่าว เช่น ประเพณีการลบศักราชของราชสำนักในสมัยพระร่วงอรุณราชกุมาร และพระเจ้าปราสาททอง หรือประเพณีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ในท้องถิ่นภาคเหนือซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการค้ำจุนพระพุทฺธศาสนาให้ยืนยาวไม่มีสิ้นสุด รวมถึงการประกาศให้ใช้คำว่า “25 พุทฺธศตวรรษ” แทนคำว่า “กึ่งพุทธกาล” ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเพื่อตอบโต้กระแสข่าวลือเรื่องมิกสัญญี เรื่องผู้มีบุญมาเกิดในช่วงปี พ.ศ.2500 (อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล, 2552: 354 - 356)

จะเห็นว่าความหวาดหวั่นเรื่องความเสื่อมของพระพุทฺธศาสนายังฝังรากอยู่ในสังคมไทย โดยเฉพาะภาวะกึ่งพุทธกาลซึ่งเชื่อกันว่าจะเกิดความวุ่นวายจนกลายเป็นมิกสัญญี ความคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อสำนักทางศาสนาอย่างต่อเนื่อง จนทำให้มีความพยายามที่จะต่อสู้กับความหวาดกลัวดังกล่าวผ่านวิถีปฏิบัติต่างๆ เช่น การเกิดพิธีบูชาพญาสัตตนาคาผู้รักษาพระธาตุพนมและสืบทอดพระศาสนาที่วัดพระธาตุพนม (พิเชฐ สายพันธ์, 2539: 135) การเกิดตำนานที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่เกี่ยวกับพญาธรรมิกราชและสภาพสังคมในยุครอยต่อระหว่างศาสนาของพระพุทฺธเจ้าทั้งสองพระองค์ (อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล, 2552: 256)

ความหวาดหวั่นเกี่ยวกับความเสื่อมของพระพุทฺธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปัคฺตในพื้นที่ภาคกลาง ดังที่เห็นได้ชัดจากปรากฏการณ์หลวงปู่อุปัคฺตกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบได้ร่วมกันสร้างวิหารพระอุปัคฺตและเผยแพร่ตำนานพระอุปัคฺตอย่างต่อเนื่องผ่านกิจกรรมของกลุ่มและเว็บไซต์ www.uppakut.net เพื่อให้พระอุปัคฺตเป็นที่รู้จักในฐานะ

* ปัญจอันตรายานหรือ อันตรายทั้ง 5 คือความเสื่อมต่างๆ ที่เกิดขึ้นเมื่อพระพุทฺธศาสนามีอายุล่วงเลยจนใกล้ถึง 5000 ปี ในตำนานมูลศาสนากล่าวได้ว่าได้แก่ อธิคมอันตรายาน (ความเสื่อมสูญแห่งมรรคผล) ปฏิบัติอันตรายาน (ความเสื่อมสูญของการปฏิบัติบำเพ็ญเพียร) ปริยัตติอันตรายาน (ความเสื่อมสูญของพระธรรมคำสั่งสอน คือพระไตรปิฎก) ลิงคอันตรายาน (ความเสื่อมสูญของสมณเพศพุทฺธบุตฺร) ธาตุอันตรายาน (ความเสื่อมสูญแห่งพระบรมสารีริกธาตุ) (ตำนานมูลศาสนา, 2557: 254 - 264)

พระอรหันตสาวกองค์สำคัญผู้รักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ถึง 5,000 ปี ดังที่มีป้ายจารึกพุทธทำนายถึงความเสื่อมต่างๆหลังช่วงกึ่งพุทธกาล บริเวณวิหารหลวงปู่อุปคุต ดังนี้

ดูก่อนอาณนท์ เมื่อศาสนาของตถาคตล่วงเลยไปถึงกึ่งพุทธกาล สัตว์โลกทั้งหลายที่เกิดในยุคนี้ จะพบแต่ความลำบากทุกชาติทุกศาสนา ตามธรรมชาติอันหมุนเวียนของโลก ที่หมุนไปใกล้ความแตกสลาย แผ่นดินแผ่นดินน้ำจะลุกเป็นไฟ มนุษย์และสัตว์จะได้รับภัยพิบัติสารพัดทั่วทิศ คนในสมัยนั้นจะมีวิสัยโหดดุจกำเนิดจากสัตว์ป่าอำมหิต จะรบราฆ่าฟันกันถึงเลือดนองแผ่นดินแผ่นดินน้ำ ส่วนเวไนยสัตว์ ผู้ชวนชวายเป็นกุศลตามวณะของตถาคต ก็จะระงับร้อนไม่รุนแรง บ้านเมืองใดมีความเคารพยำเกรงในพระรัตนตรัย และคุณบิดามารดา เหตุร้ายภัยพิบัติจะเบาบาง แต่ก็จะมีภัยธรรมชาติไม่พ้น

(จารึกพุทธทำนายถอดความจากศิลาจารึกเขตนมหารวิหาร สวณมฤคทายวัน ประเทศอินเดีย, 2555)

ส่วนจารึกประวัติพระอุปคุตในบริเวณวิหารหลวงปู่อุปคุตกล่าวถึงความสำคัญของพระอุปคุต ดังนี้

ให้ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ และองค์หลวงปู่อุปคุตอรหันตเจ้า สถิตอยู่ในเรือนแก้วกลางมหาสมุทร (สะดือทะเล) ผู้ซึ่งกำราบพญามารให้พ่ายแพ้สิ้นฤทธิ์ และเป็นผู้รับพุทธกิจขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามากระทำต่อไปจนถึง 5,000 พระวัสสา (ปี) ตามพุทธพยากรณ์

(กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบคีรีขันธ์ เทศบาลเมืองประจวบคีรีขันธ์และมูลนิธิธรรมดี, 2555)

ความสำคัญของพระอุปคุตในฐานะผู้ปกป้องพระพุทธศาสนาให้มีอายุยืนยาวถึง 5000 ปี ตลอดจนคุ้มครองรักษาดินแดนไทยให้ดำรงอยู่อย่างปลอดภัยยังได้รับการเน้นย้ำอย่างต่อเนื่องในพิธีสมโภชหลวงปู่อุปคุตผ่านพิธีกรประจำงาน เช่น

พระอุปคุตรักษาพุทธศาสนามาก ใช้บารมีของท่านปกป้องรักษาพุทธศาสนาให้อยู่ 5,000 ปี พระพุทธศาสนารุ่งเรืองในสุวรรณภูมิเรา ไม่ใช่อินเดีย พระอุปคุตปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ดังนั้นดินแดนมนุษย์ที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองได้ ผมเชื่อว่าหลวงปู่มาปกป้องรักษา ดินแดนนั้น เพราะว่าถ้าเมืองไทยสูญสลายไป พระพุทธศาสนาก็จะสูญสลายไปมาก เป็นความหมายที่ผมมองว่าด้วยความที่ท่านรักและปกป้องพระพุทธศาสนาให้ปลอดภัย ย่อม

ต้องปกป้องรักษาดินแดนไทยของเราด้วยอย่างแน่นอน เป็นองค์พระอรหันต์ที่ปกป้องรักษา
ดินแดนประเทศไทยของเราอยู่ ณ เวลานี้

(บันทึกภาคสนาม, 27 ตุลาคม 2555)

จะเห็นว่าได้มีการเชื่อมโยงดินแดนประเทศไทยในฐานะดินแดนแห่งพุทธศาสนา เมื่อ
พระอุปัคตเป็นผู้รักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวถึง 5,000 ปีตามพุทธทำนาย พระอุปัคตจึงยอม
ปกป้องรักษาประเทศไทยซึ่งเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนาด้วย ฤทธาานุภาพในทางคุ้มครองป้องกันของ
พระอุปัคตจึงถูกหยิบยกขึ้นมาในบริบทของสังคมที่ยังมีความหวาดหวั่นเกี่ยวกับคำทำนายเรื่องช่วง
กึ่งพุทธกาลและกลียุคซึ่งเป็นรอยต่อระหว่างพระพุทธเจ้าสองพระองค์ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัคตจึง
เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการคุ้มครองป้องกันของพระพุทธศาสนา แม้ช่วงรอยต่อระหว่าง
พระพุทธเจ้าสองพระองค์ จะเป็นช่วงที่โลกว่างเว้นพระศาสดา และมีคำทำนายเกี่ยวกับความเสื่อม
ของศาสนาหรือปัญญาอันตรธาน แต่ในช่วงอันตรรายดังกล่าวก็มีบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนาคือ
พระอุปัคตเป็นผู้คุ้มครองป้องกันอยู่ พระอุปัคตยังเป็นตัวเชื่อม (mediator) ระหว่างยุคของ
พระพุทธเจ้าสองพระองค์ และเป็นสัญลักษณ์ของการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ดำเนิน ประเพณี
และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัคตจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความมั่นคงและรู้สึกถึง
การดำรงอยู่ รวมถึงพุทธคุณในการคุ้มครองปกป้องของพระพุทธศาสนา

ประการที่ 2 **กระแสนิยมการท่องเที่ยว** โดยเฉพาะการท่องเที่ยวทำบุญ (religious
tourism) การท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรม (heritage tourism) การท่องเที่ยวตามเทศกาล
(festival tourism) และการท่องเที่ยวชาติพันธุ์ (ethnic tourism)* กระแสนิยมการท่องเที่ยว
ประเภทต่างๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับ
พระอุปัคต

กระแสนิยมการท่องเที่ยวทำบุญที่เข้มข้นมากขึ้นในสังคมไทยในช่วง 4 - 5 ปีที่ผ่านมา
ส่งเสริมให้ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัคต” เป็นประเพณีบุญที่ได้รับความนิยมมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง
จะเห็นว่าในปัจจุบันการท่องเที่ยวทำบุญและกิจกรรมต่างๆ ทางพุทธศาสนาเป็นที่นิยมมากขึ้นในหมู่
พุทธศาสนิกชนชาวไทย เช่น การสวดมนต์เคาะดาวน้ขำปีซึ่งเริ่มแพร่หลายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551
การไหว้พระ 9 วัด การไหว้พระธาตุประจำปีเกิด การไหว้พระธาตุสิบสองราศี กระแสนิยม
การท่องเที่ยวทำบุญตามวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือการเข้าร่วมงานประเพณีทางพุทธศาสนาต่างๆ
เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประเพณีตักบาตรเป็งปูดเป็นทางเลือกที่น่าสนใจของเหล่านักท่องเที่ยวกลุ่มที่

* ศาสตราจารย์ ดร.ศิราพร ณ ถลาง ใช้คำว่ากรท่องเที่ยวจาริกแสวงบุญ การท่องเที่ยวมรดกวัฒนธรรม
การท่องเที่ยวตามเทศกาล และการท่องเที่ยวชาติพันธุ์ (ศิราพร ณ ถลาง, 2556: 10 - 14)

ต้องการทำบุญและเดินทางท่องเที่ยวตามวัดวาอารามหรือสัมผัสประสบการณ์แปลกใหม่จากกิจกรรมทางพุทธศาสนา

“ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ซึ่งมีเฉพาะในภาคเหนือ และเป็นการตักบาตรตอนกลางคืน อีกทั้งปีหนึ่งอาจมีเพียง 1 - 2 ครั้งและเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มาก จึงเป็นประเพณีบุญที่พิเศษและสามารถให้ประสบการณ์ที่แปลกใหม่ตอบสนองความสนใจของนักท่องเที่ยวกลุ่มนี้ได้ ทำให้วัดในจังหวัดต่างๆ ภาคเหนือนิยมจัด “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” วัดใดที่ไม่เคยจัดมาก่อนก็เริ่มจัดงานตามรูปแบบของวัดที่มีชื่อเสียงเพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่ต้องการจะมีโอกาสได้เข้าร่วมประเพณีบุญพิเศษที่ปีหนึ่งอาจมีเพียงครั้งเดียว

นอกจากนี้กระแสความนิยมท่องเที่ยวทำบุญของพุทธศาสนิกชนผนวกกับกระแสการท่องเที่ยวประเทศในกลุ่มอาเซียนทำให้เกิดความนิยมที่จะเดินทางไปท่องเที่ยวทำบุญในประเทศพม่าของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ซึ่งเชื่อกันว่าหากได้สักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ห้าแห่งหรือ “ห้ามหาบูชาสถาน” ในประเทศพม่าแล้วจะมีอานิสงส์มาก การที่พม่าเปิดกว้างด้านการท่องเที่ยวและคนไทยเกิดความนิยมที่จะไปทำบุญไหว้พระในประเทศพม่า ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนไทยเกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มากขึ้น เพราะตามวัดต่างๆ ในประเทศพม่านิยมสร้างพระอุปัชฌาย์ประจำวัดและยังมีสถานที่สักการะพระอุปัชฌาย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของชาวพม่าด้วย เช่น พระอุปัชฌาย์เจดีย์เยเลพญา เมืองสิริเยม ในปัจจุบันมักมีรายการท่องเที่ยวพม่าที่กล่าวถึงตำนานพระอุปัชฌาย์หรือนำสถานที่สักการะพระอุปัชฌาย์มาโฆษณาเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ท่องเที่ยวด้วย (“สักการะพระอุปัชฌาย์เจดีย์เยเลพญา เมืองสิริเยม,” 2558: ออนไลน์)

ส่วนในพื้นที่ภาคกลาง “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” ได้รับความนิยมจากพุทธศาสนิกชนภาคกลาง ก็เพราะความแปลกน่าสนใจของประเพณีที่แตกต่างจากการทำบุญตักบาตรตามปกติในพื้นที่ภาคกลาง ทำให้บางวัดในภาคกลางหยิบยืม “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” ในภาคเหนือมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลางเพื่อดึงดูดให้พุทธศาสนิกชนมาที่วัด โดยสร้างความแตกต่างด้วย “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” ซึ่งไม่ได้มีทั่วไปในภาคกลางแต่มีเฉพาะในภาคเหนือ และหากไม่ต้องการเสียเวลาเดินทางไปภาคเหนือก็สามารถมาตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดในภาคกลางได้ นอกจากนี้ยังมีการประชาสัมพันธ์ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” ให้แก่นักท่องเที่ยวด้วย ดังที่มีการประชาสัมพันธ์งาน “ตักบาตรเพ็ญพุธ” ที่ประจวบในเว็บไซต์ “เที่ยวภาคกลาง” ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และบริษัทธรรมดีทัวร์ของนาย จันทร์เจ้าฉายก็จัดรายการท่องเที่ยวที่พามา “งานตักบาตรเพ็ญพุธ” ที่ประจวบอย่างต่อเนื่อง การมาสักการะ “หลวงปู่อุปัชฌาย์” และ “ตักบาตรเพ็ญพุธ” ที่ประจวบจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของพุทธศาสนิกชนภาคกลางที่สนใจการท่องเที่ยวทำบุญ

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” จึงเป็นประเพณีบุญในพระพุทธศาสนาซึ่งสามารถเติมเต็มความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนภาคกลาง และแทรกเข้ามาในชีวิตในพื้นที่ภาคกลาง โดยเป็นประเพณี

อีกประเพณีหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจในบริบทของกระแสการท่องเที่ยวทำบุญในสังคมไทยในช่วงที่ผ่านมาเช่นเดียวกัน

ส่วนความนิยมในการท่องเที่ยวมรดกทางวัฒนธรรม เช่น วัดวาอารามและประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ผนวกกับความนิยมในการท่องเที่ยวเทศกาลงานประเพณี และการท่องเที่ยววัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ก็เป็นปัจจัยเสริมเช่นกัน ดังที่พบว่ามักจะมีการสร้างสรรค์ “ขบวนแห่พระอุปคุต” ให้มีสีสันด้วยการแต่งกายและการแสดงศิลปวัฒนธรรมประจำกลุ่มวัฒนธรรมนั้นๆ เช่น ขบวนแห่กระทงไทใหญ่ในงาน “ประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต” ซึ่งมีการแต่งกายชุดไทใหญ่และการฟ้อนโตนและกิงกาหฺร่า “ขบวนแห่พระอุปคุต” ขึ้นจากลำน้ำกกในงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ตเชียงราย” ซึ่งมีการแต่งกายแบบล้านนา “ขบวนแห่พระอุปคุต” ในงานนมัสการพระธาตุนมซึ่งมีการแต่งกายชุดพื้นเมือง และขบวนวัฒนธรรมล้านนา ล้านช้าง ศรีโคตรบูรณเข้ามาร่วมเป็นสีสันเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

นอกจากนี้จะเห็นว่า “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ขึ้นจากน้ำ โดยการงมก้อนหิน หรือการอุ้มพระอุปคุตขึ้นจากน้ำกลายเป็นพิธีกรรมที่แปลกและน่าดึงดูดใจในสายตาของนักท่องเที่ยว ดังที่พบว่าพิธีกรรมดังกล่าวมิได้มีเฉพาะผู้ประกอบการพิธี และคนในชุมชนเข้าร่วมพิธี แต่มีสื่อมวลชนและนักท่องเที่ยวจำนวนมากไม่น้อยร่วมชมพิธีดังกล่าวด้วย และยังมีการประชาสัมพันธ์ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ผ่านเว็บไซต์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยด้วย เช่น “พิธีเบิกพระอุปคุต” ในงานบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยซึ่งแม้จะเริ่มในเวลา 3 นาฬิกาแต่ก็มีนักท่องเที่ยวสนใจเข้าชม และได้มีการประยุกต์สัญลักษณ์ในพิธีกรรมให้ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อพลวัตกระแสความนิยมด้านการท่องเที่ยวจึงมีผลต่อประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาด้วย

ประการที่ 3 **บริบทของชาติพันธุ์ข้ามแดน** ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตเป็นความเชื่อที่มีอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา โดยเฉพาะกลุ่มมอญ พม่า และไทใหญ่ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างเข้มข้น เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยก็ยังคงสืบทอดความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ไม่ต่างจากวิถีชีวิตในถิ่นเดิม ดังเช่นชาวไทใหญ่ที่อำเภอมะอ่าย จังหวัดเชียงใหม่ที่ฟื้นฟูประเพณีลอยจองปราสาทบูชาพระอุปคุตขึ้น และประกอบพิธีไหว้พระอุปคุตเป็นประจำทุกปีเช่นเดียวกับชาวไทใหญ่ที่อยู่ในประเทศพม่า ส่วนชาวไทลื้อที่หมู่บ้านปิยะพร อำเภอมะอ่าย จังหวัดเชียงรายก็ยังคงสืบทอดประเพณีนิมนต์พระอุปคุตทั้งสิ้นจากได้สมุทรขึ้นมารับเครื่องไทยทานและปกป้องรักษางานตั้งธรรมหลวง กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อพยพข้ามแดนเข้ามาอาศัยในภาคเหนือของประเทศไทยจึงยังสืบทอดประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต ประเพณีพิธีกรรมดังกล่าวยังคงกลายเป็นเครื่องแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ ด้วย

การเคลื่อนย้ายของกลุ่มแรงงานชาวมอญ - พม่าเข้ามาในประเทศไทยก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการขยายตัวของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในภาคกลาง ความขาดแคลน

ด้านแรงงานในธุรกิจบางประเภท เช่น ธุรกิจประมงและอุตสาหกรรมทำให้จำเป็นต้องจ้างแรงงานต่างด้าว คณะรัฐมนตรีได้มีมติผ่อนผันเกี่ยวกับการจ้างแรงงานต่างด้าวในประเทศไทย และมีการจัดระบบแรงงานต่างชาติดังต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 โดยเฉพาะการขึ้นทะเบียนแรงงาน 3 สัญชาติ ได้แก่ พม่า ลาวและกัมพูชา ให้ถูกกฎหมาย ("วันแรงงานข้ามชาติ 2012: พัฒนาการการนโยบายจัดการแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านในประเทศไทย," 2558: ออนไลน์) นโยบายการผ่อนผันเกี่ยวกับการจ้างงานแรงงานต่างด้าวในประเทศไทยทำให้มีแรงงานชาวมอญ - พม่าจำนวนมากเดินทางเข้ามาทำงานเป็นแรงงานในธุรกิจประมงและอุตสาหกรรมต่างๆ ในภาคกลางของประเทศไทย โดยเฉพาะแถบจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมีชุมชนชาวมอญ - พม่าอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นบริเวณมหาชัย และกระจายอยู่บริเวณใกล้เคียง รวมถึงบริเวณวัดบางหญ้าแพรกซึ่งมีเจ้าอาวาสเป็นชาวมอญและเป็นวัดที่ชาวมอญมักมาทำบุญและร่วมกิจกรรมต่างๆ (สุกัญญา เบบี, 2549: 118 - 122, 126)

การขยายตัวของชุมชนชาวมอญ - พม่าในจังหวัดสมุทรสาครจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องการฟื้นฟูความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากชาวมอญ - พม่ามีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มาก่อนแล้ว เมื่อมีการนำประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลางจึงสอดคล้องกับวิถีความเชื่อของชาวมอญ - พม่า ดังที่วัดบางหญ้าแพรกได้นำประเพณีดังกล่าวมาจัดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นประเพณีหนึ่งของวัดเนื่องจากเจ้าอาวาสเห็นว่าชาวมอญมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์แล้ว

นอกจากนี้จะสังเกตได้ว่าหลายวัดในจังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม ซึ่งเป็นบริเวณที่มีชาวมอญ - พม่าอาศัยอยู่มักจะมีพระอุปัชฌาย์ประดิษฐานอยู่ในวัด เช่น วัดบางหญ้าแพรก วัดช่องลม วัดป้อมวิเชียรโชติการาม จังหวัดสมุทรสาคร วัดอินทาราม วัดบางแคใหญ่ จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นต้น ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่ผลิตซ้ำผ่านวิถีปฏิบัติต่างๆ เช่น การจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ การสร้างพระอุปัชฌาย์หรือประดิษฐานพระอุปัชฌาย์ไว้สักการบูชาประจำวัดต่างๆ จึงสอดคล้องกับความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ที่มีอยู่แล้วในการรับรู้ของชาวมอญ - พม่า การขยายตัวของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในภาคกลางจึงสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของชาวมอญ - พม่าที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาทำงานในประเทศไทยด้วย

ประการที่ 4 **บริบทของสังคมบริโภคนิยม** ที่ให้ความสำคัญกับการแข่งขันกันเพื่อจะกอบโกยความมั่งคั่ง ความสำเร็จและโชคลาภความร่ำรวย กระแสบริโภคนิยมในสังคมไทยยุคปัจจุบันทำให้การบูชาเครื่องรางของขลังและวัตถุมงคลเพื่อโชคลาภและความร่ำรวยเฟื่องฟูขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมในทศวรรษ 2530 - 2540 ที่ทำให้ตลาดพระเครื่องเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วจนมีลักษณะเป็น "พุทธพาณิชย์" ดังที่ณัฐพล อยู่รุ่งเรื่องศักดิ์กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเครื่องกับเศรษฐกิจไทยในทศวรรษดังกล่าว ซึ่งรัฐบาลดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรี

นิยม เศรษฐกิจของไทยเข้าสู่สังคมโลกาภิวัตน์ และการขยายตัวของเศรษฐกิจการลงทุนโดยเฉพาะอุตสาหกรรม ตลาดหุ้นและอสังหาริมทรัพย์ ดังนี้

การเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีการรับวัฒนธรรมต่างชาติ รวมถึงความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมถูกเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคมเรื่องความมั่นใจในทรัพย์สินหรือผลประโยชน์ที่จะได้รับการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยสะท้อนออกมาให้เห็นในหลายๆ รูปแบบ อาทิ เกิดการขึ้นของลัทธิเสด็จพ่อร.5, การนับถือเจ้าแม่กวนอิม, การเกิดกระแสนับถือพระสุพรรณกัลยา รวมถึงพระเครื่องที่สร้างขึ้นมาโดยพระเกจิอาจารย์และมีการตั้งชื่อรุ่นต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อกับเศรษฐกิจเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งพระเกจิอาจารย์ที่สร้างพระเครื่องและได้รับความนิยมจากผู้คนเป็นอย่างมากในช่วงเวลานั้น คือ หลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ วัดบ้านไร่ จังหวัดนครราชสีมา (ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์, 2555: 121)

ช่วงทศวรรษดังกล่าวตลาดพระเครื่องไทยเติบโตไปพร้อมๆ กับการเติบโตทางเศรษฐกิจ ดังที่มีการขยายตัวของแผงพระเครื่องทั้งริมถนนและในห้างสรรพสินค้า รวมถึงมีการสร้างพระเครื่องรุ่นต่างๆ ของพระเกจิอาจารย์ที่เป็นที่เลื่อมใสศรัทธา โดยเฉพาะพระเครื่องของหลวงพ่อคุณที่มีมากกว่า 1,000 รุ่น และมักมีการตั้งชื่อรุ่นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจการเงิน เช่น รุ่นรวยไม่เลิก รุ่นมงคล ปรีสุทโธดวงเศรษฐี รุ่นคุณให้ลาภ (ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์, 2555: 122 - 123) อย่างไรก็ตาม การเติบโตของพุทธพาณิชย์ดังกล่าวได้รับผลกระทบอย่างมากจากการเกิดวิกฤตการณ์ทางการเงินในช่วง ปี พ.ศ. 2540 ซึ่งทำให้ประเทศไทยต้องกู้ยืมเงินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ วิกฤตการณ์ดังกล่าวส่งผลให้อุตสาหกรรมการผลิตพระเครื่องและตลาดพระเครื่องทั่วไปซบเซาลง เพราะมีการปรับลดราคาพระเครื่อง และหันไปสะสมพระเครื่องรุ่นเก่าหายาก เช่น พระเบญจภาคี เป็นต้น

วงการพระเครื่องและวัตถุมงคลของไทยตื่นตัวขึ้นอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2549 – 2550 กับปรากฏการณ์จตุคามรามเทพมีการสร้างจตุคามรามเทพรุ่นต่างๆ ขึ้นเป็นจำนวนมากเพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่หันมานิยมจตุคามรามเทพ ปรากฏการณ์ดังกล่าวถูกเรียกว่า กระแส “เทวพาณิชย์” เพราะทำให้เกิดธุรกิจเกี่ยวกับจตุคามรามเทพที่ประเมินว่ามีเงินหมุนเวียนถึง 22,000 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2550 (กาญจนา แก้วเทพ, 2554: 88) มีการสร้างจตุคามรามเทพรุ่นใหม่ๆ จำนวนมาก โดยที่มีการตั้งชื่อรุ่นที่ส่งเสริมโชคลาภความร่ำรวย ดังที่พรสรัญ แสงปรีดีภรณ์ (2552) ศึกษาที่มาและความหมายของจตุคามรามเทพทั้งหมด 502 ชื่อแล้วพบว่ามีการตั้งชื่อรุ่น

จตุคามรามเทพเกี่ยวกับความมั่งคั่งร่ำรวยมากที่สุดถึง 206 ชื่อคิดเป็นร้อยละ 30.25 และมักจะมีคำที่เน้นความหมายเกี่ยวกับความร่ำรวย เช่น รุ่งรวยรวยรวย รุ่งรวยเหลือกินเหลือใช้ รุ่งรวยตลอดชาติ (พรสรัญ แสงปรีดีกรณ์, 2552: 110 - 111)

อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์จตุคามรามเทพที่ได้รับความนิยมอย่างรวดเร็วก็เสื่อมความนิยมอย่างรวดเร็วเช่นกัน หลังจากนั้นก็มีกระแสการบูชาเทพองค์อื่นๆ เช่น พระพิฆเนศในปี พ.ศ. 2551 (ราชันย์ เวียงเพิ่ม, 2550: 150) เป็นต้น นอกจากนี้หากสำรวจแวดวงพระเครื่องในปัจจุบันจะพบว่าเกิดวัตถุมงคลและเครื่องรางของขลังที่เสริมด้านความมั่งคั่งเป็นจำนวนมาก เช่น ท้าวเวสสุวรรณ พระสิวลีมหาลาภ กระจ่ายทองบันดาลทรัพย์ วัชรนุทองอภิมหาเศรษฐี กุมารแสงเพชรพารวย 9 ยอดกุมารมหาเศรษฐี ฯลฯ กระแสนิยมการบูชาเครื่องรางของขลังที่เสริมความมั่งคั่งส่งผลให้มีการสร้างวัตถุมงคลที่เป็นทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่ผู้ที่นิยมบูชาวัตถุมงคลประเภทนี้ ซึ่งจะสังเกตได้ว่าความต้องการในการบริโภควัตถุมงคลก็มีลักษณะที่ไม่จำกัดสอดคล้องกับลักษณะสังคมบริโภคนิยมเช่นเดียวกัน ดังที่มักพบว่าตามห้างร้านต่างๆ มักมีหิ้งวางพระพุทธรูป พร้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์และวัตถุมงคลต่างๆ วางอยู่อย่างหลากหลาย เช่น มีพระพุทธรูป พร้อมด้วยพระสิวลี พระสังกัจจายน์ตั้งอยู่บนหิ้ง มีนางกวักตั้งอยู่เหนือตู้หน้าร้าน มียันต์จากพระเกจิอาจารย์แขวนอยู่ที่ผนัง และยังมีวางปลัดขิกในกระจาดเงินด้วย เป็นต้น

นอกจากนี้จะพบว่าตลาดพระเครื่องในปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแผงพระเครื่องตามแหล่งต่างๆ เช่น ท่าพระจันทร์ วัดมหาธาตุฯ หรือศูนย์พระเครื่องตามห้าง เช่น ห้างพันธุ์ทิพย์งามวงศ์วาน แต่ยังสามารถขยายตัวเชิงรุกและเข้าถึงชีวิตของคนในปัจจุบันมากขึ้น เช่น พระเครื่องและวัตถุมงคลที่จำหน่ายพร้อมหนังสือประวัติพระเกจิอาจารย์ หรือตำนานเทพต่างๆ ในร้านสะดวกซื้อเซเว่นอีเลฟเว่น หรือการสั่งพระหรือวัตถุมงคลทั่วประเทศไทยผ่านบริการเคาน์เตอร์เซอร์วิสของร้านเซเว่นอีเลฟเว่น และบริษัทไปรษณีย์ไทย รวมถึงเว็บไซต์ต่างๆ การเติบโตของตลาดพระเครื่องและวัตถุมงคลทำให้เกิดช่องทางใหม่ๆ ในการเข้าถึงผู้บริโภคมากขึ้น เอื้อให้เกิดการตื่นตัวในการสร้างพระเครื่องและวัตถุมงคลรุ่นใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค โดยเฉพาะวัตถุมงคลทางด้านโชคลาภความร่ำรวย ซึ่งได้รับความนิยมอย่างมาก

สังคมบริโภคนิยมและกระแสนิยมการบูชาพระเครื่องและวัตถุมงคลทางด้านโชคลาภความร่ำรวย ทำให้การบูชาพระอุปคุตเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่ามีพุทธคุณในการบันดาลความร่ำรวย และสามารถแทรกตัวเข้ามาในพื้นที่ที่มีการแข่งขันกันระหว่างวัตถุมงคลต่างๆ สิ่งที่ทำให้พระอุปคุตกลายเป็นวัตถุมงคลที่เสริมบารมีด้านความมั่งคั่งได้อย่างน่าเชื่อถือก็คือ การมีตำนานที่รองรับพุทธคุณดังกล่าว ทำให้มีการเลือกสรรตำนานเกี่ยวกับพระอุปคุตที่สอดคล้องกับการเสริมบารมีด้านความมั่งคั่งมานำเสนอผ่านสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ ดังที่มีการยกตำนานพระอุปคุตจาก *อโศกาวทาน* มาผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในตอนที่ถูกอุปคุตช่วยบิดาค้าขายน้ำหอมจน

ร่ำรวย เพื่อเป็นหลักฐานว่าการบูชาพระอุปัศมนั้นเหมาะสมกับอาชีพค้าขาย รวมถึงการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัศมนับประมาดอย่างต่อเนื่อง และเน้นย้ำอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัศมนั้นในฐานะ “พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชค” เช่น

อาจารย์ทองทิพย์ โอภาโส ได้พูดถึงองค์พระว่า "พระอุปัศมนับประมาด เป็นพระพุทธรูปที่ควรค่าแก่การบูชา หากผู้ใดมีบุญบารมีได้ครอบครองบูชาจะเป็นสิริมงคลอย่างยิ่ง มีความเชื่อทางพุทธศุภคุณว่าเป็นพระอุปัศมนับประมาดเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์ทางปราบมาร บันดาลโชคลาภ ร่ำรวยเงินทอง มีโชคลาภ เจริญรุ่งเรือง มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีสมาธิจิตดี ปราศจากภัยทั้งปวง เป็นผู้มีอำนาจวาสนาดี เป็นที่เคารพนับถือและเกรงกลัวของคนทั้งหลาย และยังมีอิทธิฤทธิ์ในทางขอฝนอีกด้วย และในปีนี้เป็นปีมะเส็งหรืองูเล็กก็จะเป็นปีชงของปีกุน ปีมะเส็ง ปีชง ถ้าได้ครอบครองบูชาก็จะแก้สิ่งไม่ดีต่างๆ ให้กลับกลายเป็นดี ส่วนคนที่ไม่ชงก็จะเป็นสิริมงคลแก่ผู้สักการบูชา จะลดบันดาลให้โชคลาภ ความมั่นคง ความร่ำรวย ให้กับทุกท่าน ("เจ็ญ" จัดพิธีพุทธาภิเษก "พระอุปัศมนับประมาด" ", 2556: ออนไลน์)

นอกจากนี้ยังมีการสร้างวัตถุมงคลใหม่ๆ เกี่ยวกับพระอุปัศมนับประมาด โดยอ้างอิงจากตำนานพระอุปัศมนับประมาด ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศมนับประมาดผ่านการสร้างวัตถุมงคลในรูปแบบใหม่ เช่น ยันต์รัตประคตพระอุปัศมนับประมาด ซึ่งป้องกันผี ป้องกันภัย กันคุณไสย อันตราย และคุ้มครองทรัพย์ ("อานุภาพยันต์รัตประคตพระอุปัศมนับประมาด รุ่น 1 โดยท่านอ.อุบาสก ทองทิพย์ โอภาโส," 2556: ออนไลน์) การบูชาพระอุปัศมนับประมาดซึ่งมีพุทธคุณทั้งด้านความสำเร็จ ขจัดอุปสรรค และโชคลาภความร่ำรวยจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไปที่ต้องการที่พึ่งทางใจในการใช้ชีวิตที่ต้องแข่งขันดิ้นรนในสังคมบริโภคนิยม

ประการที่ 5 **บริบทของสังคมแห่งการเสฟสื่อ** นั่นคือสังคมปัจจุบันอุดมไปด้วยสื่อประเภทต่างๆที่มีความหลากหลายและอยู่รายรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นสื่อสารมวลชน หรือสื่อโซเชียลมีเดีย (social media) ในสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก ไลน์ หรือเว็บเพจของสื่อสารมวลชนทั้งโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์หรือนิตยสารต่างๆ สื่อเหล่านี้ล้วนใกล้ชิดตัวและเร็วเพียงปลายนิ้วสัมผัสหน้าจอโทรศัพท์ ก็สามารถเข้าถึงข้อมูลที่ต้องการได้อย่างรวดเร็วและหลากหลาย การช่วงชิงพื้นที่ในโซเชียลกลายเป็นข้อได้เปรียบทั้งของผู้สร้างและผู้เสพ เพราะเป็นช่องทางในการสื่อสารที่ไวและเข้าถึงคนจำนวนมากได้ภายในเวลาเพียงไม่กี่วินาที การส่งต่อข้อมูลผ่านโซเชียลมีเดียสามารถสร้างการรับรู้ ทำให้เกิดแรงจูงใจหรือส่งอิทธิพลต่อคนหมู่มากภายในเวลาอันสั้นและง่าย ทำให้ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัศมนับประมาดเข้าถึงคนจำนวนมากภายในเวลาอันรวดเร็ว

ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ซึ่งถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อเหล่านี้ได้กระจายไปสู่ การรับรู้ของคนหมู่มากโดยไม่จำกัดพื้นที่ ความรู้เกี่ยวกับตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับ พระอุปัชฌาย์ไม่ได้ผูกติดอยู่กับพื้นที่ท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง แต่สามารถจะข้ามพื้นที่หรือข้ามวัฒนธรรมได้ เนื่องจากการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารผ่านอินเทอร์เน็ตในสังคมปัจจุบันนั้นไร้ขีดจำกัด และไม่มี พรหมแดนของการสื่อสาร การสืบค้นข้อมูลต่างๆ สามารถกระทำได้อย่างง่ายดายผ่านโปรแกรมสืบค้น ข้อมูล (search engine) เช่น Google ตำนานพระอุปัชฌาย์ก็ถูกผลิตซ้ำอย่างไม่จำกัดและแพร่หลายสู่ การรับรู้ที่ไม่จำกัดด้วย ดังเช่นตำนานพระอุปัชฌาย์ที่เผยแพร่ในเว็บไซต์ www.uppakut.net ของกลุ่ม เพ็ญพรประจวบฯ ซึ่งได้นำตำนานพระอุปัชฌาย์ของอินเดียจาก *อโศกาวทาน* ซึ่งแปลโดย ส.ศิวรักษ์มา ผสมกับตำนานพระอุปัชฌาย์ปรามารของไทย ทำให้เกิดเป็นตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนใหม่ซึ่งต่างจาก สำนวนแบบเดิมที่แพร่หลายในท้องถิ่นต่างๆ

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการสร้างเฟซบุ๊กเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในชื่อต่างๆ เช่น “ธัมมะพระอุปัชฌาย์” “พระอุปัชฌาย์ 5000” หรือวัดอุปัชฌาย์เองก็มีเฟซบุ๊กของวัดเป็นพื้นที่ในการเสนอตำนานพระอุปัชฌาย์และ กิจกรรมต่างๆของวัด โดยใช้ชื่อเฟซบุ๊กว่า “วัดอุปัชฌาย์” ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ถูกผลิตซ้ำและแพร่ผ่าน สังคมอินเทอร์เน็ตจึงทำให้การรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในฐานะพระอรหันตสาวกองค์สำคัญอีกองค์หนึ่ง ขยายวงกว้างมากขึ้น

การนำเสนอข่าวหรือการประชาสัมพันธ์ “การตักบาตรเป็งปูด” ผ่านสื่อประเภทต่างๆ เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ โซเชียลมีเดียประเภทเฟซบุ๊ก ก็ทำให้ภาพของ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” แพร่ไปสู่คนหมู่มากในเวลารวดเร็ว ก่อให้เกิดการรับรู้ในฐานะ “ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน” ที่แปลก และมีอานิสงส์มาก ดังเช่น “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของเทศบาลนครเชียงรายและวัดมิ่งเมืองที่ แพร่ภาพทางไทยทีวีสีช่อง 3 และรายงานว่ามีประชาชนและนักท่องเที่ยวมาตักบาตรเป็งปูดนับหมื่น คน ส่วนในพื้นที่ภาคกลาง “งานตักบาตรพระอุปัชฌาย์” วัดตึก จังหวัดนนทบุรีก็เป็นที่น่าสนใจของ สื่อมวลชน โดยสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอสได้นำเสนอข่าวทั้งทางโทรทัศน์และเว็บไซต์ ภาพสามเณร อุปัชฌาย์ของวัดตึกที่เดินบิณฑบาตในวันเป็งปูดจึงได้ถูกนำเสนอสู่ประชาชนทั่วประเทศ พื้นที่ของสื่อ อินเทอร์เน็ต และโซเชียลมีเดียจึงเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำตำนาน ประเพณีและ พิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในวงกว้าง

พัฒนา กิติอาษา ได้กล่าวถึงบทบาทของสื่อที่มีผลต่อการเกิดและขยายตัวของปรากฏการณ์ พุทธศาสนาแบบไทยว่า การใช้สื่อ (mediation) ไม่ว่าจะในระดับที่เล็กที่สุดแบบสื่อเครือข่ายท้องถิ่น ไป จนสื่อสมัยใหม่เพื่อเผยแพร่ชื่อเสียงของเทพ ตำนานอันศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนสถานที่สักการบูชา เป็น ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเติบโตของปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยสื่อในที่นี่หมายถึงบทบาทของการพิมพ์ การแพร่ภาพออกอากาศและสื่อออนไลน์ที่เอื้อต่อการเผยแพร่ลัทธิความเชื่อและกิจกรรมทางศาสนา ต่างๆ เทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ระดับท้องถิ่นก็อาจเป็นที่รับรู้หรือมีสาวกในระดับชาติหรือนานาชาติได้ สื่อ

สมัยใหม่ประเภทวิทยุโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์และอินเทอร์เน็ตล้วนมีบทบาทสำคัญต่อการก่อตัวของ ศาสนาชาวบ้านในสังคมปัจจุบัน (Pattana Kitiarsa, 2012: 6 - 7)

มุมมองของพัฒนา กิติยาสาอดคล้องกับการผลิตซ้ำตำนานพระอุปัชฌาย์ผ่านสื่อสมัยใหม่ ประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งหนังสือ นิตยสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อกระจายเสียง ตลอดจนสื่ออินเทอร์เน็ตที่ทำให้ตำนานพระอุปัชฌาย์เผยแพร่ไปในวงกว้างและไร้ขีดจำกัด ดังเช่นตำนาน พระอุปัชฌาย์บันดาลโชคและ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ของวัดอุปัชฌาย์ ตลอดจนคาถาบูชาพระอุปัชฌาย์ กลายเป็นที่รู้จักในระดับประเทศผ่านสื่อต่างๆ เช่น หนังสือพระอุปัชฌาย์ของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะ ซึ่งวางจำหน่ายในร้านหนังสือชั้นนำทั่วประเทศ ทำให้ผู้อ่านสามารถซึมซับบทบาทยุทธศาสตร์ของ พระอุปัชฌาย์และ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ได้โดยไม่จำเป็นต้องเดินทางไปภาคเหนือ

ปรากฏการณ์หลวงปู่อุปัชฌาย์ในพื้นที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ก็สัมพันธ์กับบทบาทของ สื่อสมัยใหม่เช่นกัน ดังจะเห็นว่าหลวงปู่อุปัชฌาย์ซึ่งมีสถานภาพเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเมืองประจวบซึ่ง เพิ่งก่อตัวขึ้นในช่วงเวลาประมาณ 5 ปี แต่กลับเป็นที่รู้จักและเลื่อมใสศรัทธาของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะผู้ที่นับถือศรัทธาพระอุปัชฌาย์ เพราะมีการเผยแพร่ตำนานพระอุปัชฌาย์ และสถานที่สักการบูชา หลวงปู่อุปัชฌาย์ผ่านสื่อประเภทต่างๆ เช่น หนังสือ วิทยุชุมชน เว็บไซต์ ซีดี เพชฌึก โดยเฉพาะเว็บไซต์ และเพชฌึกซึ่งเป็นช่องทางสำคัญของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบในการเผยแพร่เรื่องราวของหลวงปู่อุปัชฌาย์ จนทำให้เกิดเครือข่ายขึ้นในจังหวัดอื่นคือ กลุ่มเพ็ญพุทธในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งได้สนับสนุน กิจกรรมของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบด้านต่างๆ เช่น การพิมพ์บทสวดมนต์อุปาตีสันติถวายหลวงปู่ อุปัชฌาย์ (อนุภาพ พูลสวัสดิ์, 3 มีนาคม 2558: สัมภาษณ์) การใช้สื่อเชิงรุกของกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบจึง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับหลวงปู่อุปัชฌาย์ที่ประจวบในวงกว้าง

สื่อสมัยใหม่จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการสืบทอดและผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์อย่างต่อเนื่องในสังคมไทยปัจจุบัน

ประการที่ 6 **บริบทของสังคมแห่งความเสี่ยง** ชีวิตของคนไทยในปัจจุบันล้วนเต็มไปด้วย ความเสี่ยงจากภัยอันตรายรอบตัวทั้งภัยธรรมชาติและภัยจากมนุษย์ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติที่เหนือ การควบคุมของมนุษย์และคาดการณ์ไม่ได้ ภัยธรรมชาติโดยเฉพาะภัยทางน้ำที่คนไทยไม่เคยพบมา ก่อนอย่างธรณีพิบัติภัยสึนามิที่ภาคใต้ของไทยในปี พ.ศ. 2547 และอุทกภัยที่ทวีความรุนแรงขึ้นทุกปี จนเกิดมหาอุทกภัยในภาคกลางปี พ.ศ. 2554 ทำให้คนไทยจำนวนมากได้รับความเสียหายทั้งชีวิตและ ทรัพย์สิน และมีประสบการณ์เกี่ยวกับภัยธรรมชาติที่รุนแรงเหนือการควบคุม ความเสี่ยงจากภัย ธรรมชาติ รวมถึงความเสี่ยงจากสาเหตุอื่นๆ ในการดำรงชีวิต เช่น อุบัติเหตุต่างๆ โรคระบาดรุนแรง ความแปรปรวนในตำแหน่งหน้าที่การงาน รวมถึงปัญหาและอุปสรรคในชีวิต สภาพสังคมที่เต็มไปด้วย ภัยอันตรายและความเสี่ยงเช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ของความเชื่อเกี่ยวกับ พระอุปัชฌาย์

ชีวิตที่ต้องเสี่ยงกับภัยอันตรายต่างๆ ทำให้มนุษย์เกิดความกลัว และต้องการหาเครื่องยึดเหนี่ยวที่ทำให้รู้สึกมั่นคงได้ว่าตนจะได้รับการปกป้องจากสิ่งที่ตนยึดเป็นที่พึ่ง พระอุปคุตซึ่งมีคุณลักษณะเด่นด้านปกป้องคุ้มครองจึงสามารถตอบสนองความต้องการทางใจของพุทธศาสนิกชนผู้หวาดหวั่นได้ ดังจะเห็นว่าเมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้นในประเทศไทย ก็ได้มีการหยิบยกเอาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตขึ้นมาแก้ไขวิกฤตการณ์ที่กำลังเผชิญได้อย่างเหมาะสม ดังเช่น การสร้างพระอุปคุตสีทิศของเกาะภูเก็ตหลังเหตุการณ์สึนามิเพื่อป้องกันภัยทางน้ำ และการสร้างพระอุปคุตที่สนามบินภูเก็ตเพื่อป้องกันภัยทางอากาศตามคำแนะนำของหลวงปู่สุภา กันตสีโล ("พระอุปคุตผู้ปกปักแผ่นดินภูเก็ต โดยอริยสงฆ์ 5 แผ่นดิน," 2555: ออนไลน์) หรือเมื่อเกิดมหาอุทกภัยในภาคกลางเมื่อปี พ.ศ. 2554 วัดในภาคเหนือก็มีการสวดขอพรพระอุปคุตเพื่อขอให้ปกป้องรักษาประเทศไทยให้ผ่านพ้นวิกฤตดังนี้

พระครูสิริศีลสังวรระบุว่า ก่อนที่จะมีการตัดกบตรเพียงคั้นนั้น อาตมาจะเชิญชวนให้ประชาชนที่มาร่วมงานร่วมทำพิธีสวดมนต์ขอพรจากพระอุปคุตเพื่อให้บ้านเมืองพ้นวิกฤตอุทกภัยน้ำท่วมโดยเร็ว สาเหตุที่ต้องขอพรจากพระอุปคุต เพราะพระอุปคุตนั้นเป็นพระมีฤทธิ์และท่านเสด็จออกมารับบิณฑบาตจากแม่น้ำมหาสมุทร จึงทำพิธีขอพรอธิษฐานให้บารมีพระอุปคุตช่วยเรื่องวิกฤตของน้ำในบ้านเมืองขณะนี้ ทุกวันนี้อาตมาจะมานั่งสวดมนต์และขอพรจากหุ่นขี้ผึ้งและพระอุปคุตทุกวันให้บ้านเมืองพ้นวิกฤตน้ำท่วมโดยเร็วและขออย่าให้เกิดอีก ขอให้บารมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองบ้านเมืองให้พ้นวิกฤตอุทกภัยอย่าให้เกิดขึ้นอีกในประเทศไทย ขอให้คนไทยสามัคคีกัน *มหาวิทยาลัย*

("วัดในเชียงใหม่ร่วมขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้บ้านเมืองพ้นวิกฤตน้ำท่วม ", 2555: ออนไลน์)

จะเห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับฤทธานุภาพของพระอุปคุตโดยเฉพาะในด้านการควบคุมน้ำท่าฟ้าฝนอันสอดคล้องกับในตำนานพระอุปคุตปราบมารได้กลายเป็นคุณสมบัติหลักของพระอุปคุต ซึ่งทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับอภิทธิฤทธิ์ในการคุ้มครองป้องกันของพระอุปคุต และทำให้พระอุปคุตได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นที่พึ่งของพุทธศาสนิกชนปัจจุบันที่ต้องเผชิญกับภัยอันตรายทางธรรมชาติต่างๆ ที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมได้ ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในด้านการคุ้มครองป้องกัน (protective function) ซึ่งโดดเด่นขึ้นในบริบทสังคมที่มีความเชื่อทั้งเรื่องความเสื่อมของพระพุทธศาสนาหลังช่วงกึ่งพุทธกาล ซึ่งโลกจะเกิดภัยพิบัติต่างๆ คำทำนายดังกล่าวสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันในโลกที่เกิดภัยธรรมชาติอันร้ายแรงบ่อยครั้ง ผนวกกับชีวิตสมัยใหม่ที่มีแต่ความเสี่ยง ทั้งจากภัยธรรมชาติและน้ำมือมนุษย์ คุณลักษณะของพระอุปคุตจึงสอดคล้องกับความต้องการการปกป้องคุ้มครอง

ความต้องการความมั่นคงหรือความอบอุ่นปลอดภัยของพุทธศาสนิกชน ส่งผลให้ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ยังคงได้รับการสืบทอดและผลิตซ้ำในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องเพราะความเชื่อดังกล่าวยังคงมีบทบาทความหมาย จึงได้รับการเลือกสรรให้ดำรงอยู่ต่อไปในสังคม (tradition of selection) ผ่านกระบวนการสืบทอดและการผลิตซ้ำผ่านวิถีปฏิบัติต่างๆ ของคนในสังคมปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ให้กลายเป็น “พระปราบมารบันดาลโชค” เพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนที่ต้องการจะแคล้วคลาดจาก “มาร” หรือภัยในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่ฝนฟ้าพายุ ภัยอันตราย โรคภัยไข้เจ็บ จนถึงความยากจน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า “มาร” ทางพุทธศาสนาได้เปลี่ยนความหมายมาเป็น “มาร” ในการดำรงชีวิต และพระอุปัชฌาย์ผู้ปกป้องงานพิธีทางพุทธศาสนาให้ปลอดมารได้กลายเป็นผู้ปกป้องพุทธศาสนิกชนจากภัยอันตรายต่างๆ ในการดำรงชีวิตในสังคมไทยปัจจุบันด้วย

การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในสังคมไทยปัจจุบันจึงดำรงอยู่อย่างมีพลวัต ทั้งในพื้นที่เดิมที่มีการสืบทอด และพลวัตที่เกิดขึ้นในพื้นที่ใหม่ การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทางสังคมวัฒนธรรมทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบัน ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ยังคงได้รับการสืบทอดและผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องเพราะคุณลักษณะของพระอุปัชฌาย์ที่มีความพิเศษโดดเด่น และสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ยังคงมีบทบาทความสำคัญต่อพุทธศาสนิกชนในสังคมพุทธศาสนาแบบไทย

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องพระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน มีวัตถุประสงค์การศึกษา 2 ประการคือ ประการแรก เพื่อศึกษาความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน และประการที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยในปัจจุบัน ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ปรากฏในรูปแบบตำนาน ประเพณีและพิธีกรรม ทั้งข้อมูลเอกสาร ข้อมูลภาคสนาม และข้อมูลสื่อสมัยใหม่ เช่น สื่ออินเทอร์เน็ต ที่ปรากฏทั้งในบริบทท้องถิ่น และบริบทสังคมไทยในเชิงภาพรวม ตั้งแต่ พ.ศ. 2554 - 2557

ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับความเชื่อพระอุปคุตในบริบทท้องถิ่นในพื้นที่หลักบางจังหวัดภาคเหนือ ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดแม่ฮ่องสอน และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ จังหวัดเลย จังหวัดนครพนม จังหวัดร้อยเอ็ด ส่วนความเชื่อและพิธีกรรมในบริบทสังคมไทยในเชิงภาพรวมซึ่งแสดงให้เห็นการขยายพื้นที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามจากบางจังหวัดในภาคกลาง ได้แก่ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ นอกจากนี้ยังใช้ข้อมูลประกอบจากตลาดพระเครื่อง นิตยสารพระเครื่อง และเว็บไซต์ต่างๆ ตำนานพระอุปคุตที่นำมาศึกษามีทั้งตำนานมุขปาฐะ ตำนานลายลักษณ์ของท้องถิ่นต่างๆ และตำนานที่เผยแพร่ผ่านสื่อสมัยใหม่รวมทั้งหมด 112 ส่วน

ข้อมูลหลักด้านประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่นำมาศึกษา ได้แก่ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนาซึ่งพบทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยศึกษาจาก 5 พื้นที่ “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ในภาคเหนือ 2 พื้นที่ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ในภาคเหนือ 2 พื้นที่ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืน” ในภาคกลาง 3 พื้นที่ และการสร้างมณฑปหลวงปู่อุปคุตในภาคกลาง 1 พื้นที่ นอกจากนี้ยังใช้ข้อมูลจากพื้นที่อื่นๆ มาประกอบในการวิเคราะห์ด้วย

งานวิจัยนี้ได้วิเคราะห์ลักษณะการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต โดยใช้วิธีวิทยาและทฤษฎีทางคติชนวิทยา ได้แก่ การศึกษาอนุภาค แบบเรื่อง และโครงสร้างของนิทาน รวมถึงแนวคิดทฤษฎีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น แนวคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม สัญลักษณ์ในพิธีกรรม ประเพณีประติษฐ์ โดยมีสมมติฐานของการวิจัยว่า ความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในปัจจุบันมีทั้งลักษณะที่เป็นการสืบทอดและยังดำรงอยู่ในบริบทของสังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคอีสาน และในลักษณะที่เป็นการผลิตซ้ำในบริบทใหม่ ทั้งในรูปของ

การสร้างความหมายใหม่และการประดิษฐ์ประเพณีใหม่ ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน

7.1 สรุปผลการวิจัย

การศึกษาความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบันตามวัตถุประสงค์ข้อ 1 พบว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปรากฏอยู่ในรูปแบบต่างๆ ทั้งในรูปแบบตำนานพระพุทธศาสนาและตำนานท้องถิ่น ประเพณีและพิธีกรรมของไทยกลุ่มต่างๆ และในรูปแบบของพระเครื่อง พระบูชาและวัตถุมงคล ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตดำรงอยู่อย่างเข้มข้นในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งยังคงมีการสืบทอดตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมในคนไทยกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะคนไทยยวนล้านนา คนไทใหญ่ คนไทลื้อในภาคเหนือ และคนไทยอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนในพื้นที่ภาคกลางมีการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตผ่านตำนานศาสนาและพระพุทธรูปพระบัวเข็ม พระบัวเข็มได้ถูกผนวกให้เป็นสัญลักษณ์แทนพระอุปคุต ทำให้เกิดความเข้าใจในหมู่คนไทยว่าพระอุปคุตกับพระบัวเข็มเป็นองค์เดียวกัน ในปัจจุบันได้เกิดการผลิตซ้ำประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลาง ทำให้เกิดการขยายพื้นที่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต

ส่วนการศึกษาการสืบทอดและการผลิตซ้ำตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 2 ทำให้เห็นการดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบันว่าดำรงอยู่อย่างมีพลวัตและสัมพันธ์กับบริบทสังคมไทยปัจจุบันในลักษณะต่างๆ ดังนี้

7.1.1 ตำนานพระอุปคุตที่สืบทอดในสังคมไทยมีหลากหลายแบบเรื่อง และการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตผ่านสื่อสมัยใหม่ทำให้เกิดตำนานพระอุปคุตที่มีแบบเรื่องและเนื้อหาต่างจากเดิม

ผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานพระอุปคุตทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ทั้งหมด 53 สำนวน มาศึกษาโดยประยุกต์วิธีการจำแนกแบบเรื่องนิทาน ของ Stith Thompson และ Antti Aarne ร่วมกับการศึกษาโครงสร้างนิทานตามทฤษฎีของ Vladimir Propp เพื่อจำแนกแบบเรื่องพระอุปคุต ทำให้พบว่าการรับรู้เกี่ยวกับตำนานพระอุปคุตถึง 6 แบบเรื่อง คือ แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกนางปลา แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกพระพุทธเจ้า แบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร แบบเรื่องพระอุปคุตบันดาลโชค แบบเรื่องพระอุปคุตแปดรูป และแบบเรื่องพระอุปคุตหยุดตะวัน

ความหลากหลายของตำนานพระอุปคุตในวัฒนธรรมของคนไทยกลุ่มต่างๆ แสดงให้เห็นความแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพระอุปคุต และทำให้พบว่าตำนานพระอุปคุตที่ปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนา เช่น โลกบัญญัติ ปฐมสมโพธิกถา นิพพานสูตร กล่าวถึงเฉพาะเหตุการณ์

พระอุปคุตปราบมารซึ่งตรงกับ *แบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร* อันเป็นแบบเรื่องที่กล่าวถึงฤทธาณาภาพของพระอุปคุตในฐานะพระอรหันตสาวกซึ่งอาศัยอยู่ใต้สมุทรและเป็นผู้ปราบพญามารให้ละมิฉฉาปฏิฐิและปรารถนาพุทธภูมิ

ส่วนในตำนานท้องถิ่นนั้นพบการสร้างสรรคดี้านานพระอุปคุตที่หลากหลายมาก ทั้งในกลุ่มคนไทยยวนล้านนา คนไทใหญ่ คนไทลื้อ และคนไทยอีสาน โดยตำนานท้องถิ่นเหล่านี้ไม่ได้มีเฉพาะแบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร แต่ยังมีแบบเรื่องอื่นๆ ที่ทำให้ตำนานพระอุปคุตมีความสมบูรณ์ตั้งแต่กำเนิด-การบวช-วิโรกรรม แบบเรื่องที่กล่าวถึงกำเนิดและการบวชของพระอุปคุต ได้แก่ *แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกนางปลา* ในกลุ่มคนไทใหญ่ *แบบเรื่องพระอุปคุตเป็นลูกพระพุทเจ้า* ในกลุ่มคนไทยยวนและไทยอีสาน ซึ่งเนื้อหาส่วนกำเนิดและการบวชของพระอุปคุตนี้ไม่ปรากฏในตำนานพระอุปคุตปราบมารในวรรณกรรมพุทธศาสนาทั้งของภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลางและภาคใต้

น่าสังเกตว่าคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงพระอุปคุตนั้นมีประวัติของพระอุปคุตอย่างละเอียดทั้ง อดีตชาติ กำเนิด การออกบวช และวิโรกรรม ส่วนอวทานเรื่องอื่นๆ ภาษาสันสกฤตก็กล่าวถึงชื่อเสียงในการสอนสาธุศิษย์ของพระอุปคุตและการมรณภาพด้วย แต่ตำนานพระอุปคุตในวรรณกรรมพุทธศาสนาบาลีกล่าวถึงแต่วิโรกรรมตอนปราบมารของพระอุปคุต ไม่มีเหตุการณ์ที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระอุปคุต หรือชีวิตบั้นปลาย ช่วงชีวิตในตอนกำเนิดและตอนออกบวชที่ขาดหายไปของพระอุปคุตจึงได้รับการเติมให้สมบูรณ์ในตำนานท้องถิ่นนั่นเอง ส่วนการที่ไม่มีเหตุการณ์ในตอนบั้นปลายชีวิตดังเช่นอวทานสันสกฤต เพราะพระอุปคุตในความเชื่อของคนไทย-ไทเป็นพระอรหันต์ที่ยังไม่นิพพาน และยังมีชีวิตอยู่เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวถึง 5,000 ปีตามที่พระพุทธองค์ได้พยากรณ์ไว้

นอกจากนี้ยังมีแบบเรื่องที่กล่าวถึงอานาภาพต่างๆ ของพระอุปคุต ได้แก่ *แบบเรื่องพระอุปคุตบันดาลโชค* ของคนไทยยวน *แบบเรื่องพระอุปคุตแปดรูป* ของไทใหญ่และไทลื้อ และ *แบบเรื่องพระอุปคุตหยุดตะวัน* ของไทยยวนและไทใหญ่ คนไทยยวนล้านนาและคนไทใหญ่มีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างเข้มข้น ดังที่พบตำนานพระอุปคุตที่หลากหลายกว่าตำนานของกลุ่มอื่น ส่วนตำนานพระอุปคุตแบบที่รับรู้ร่วมกันในทุกกลุ่มคือ *แบบเรื่องพระอุปคุตปราบมาร* และยังพบว่ามีตำนานพระอุปคุตที่เกิดจากการผสมแบบเรื่อง การเพิ่มเหตุการณ์หรือโครงเรื่อง การแตกเรื่องจากอนุภาคหรือเหตุการณ์บางตอน รวมถึงสำนวนพิเศษที่กล่าวถึงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต แสดงให้เห็นความหลากหลายของตำนานพระอุปคุตในประเทศไทย

นอกจากตำนานพระอุปคุตที่ดำรงอยู่ผ่านการสืบทอดในบริบทของท้องถิ่นแล้ว ในปัจจุบันยังพบว่ามีการผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ เช่น สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อกระจายเสียง สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อสมัยใหม่เหล่านี้ก่อให้เกิดการรับรู้ตำนานพระอุปคุตอย่างไม่จำกัดในวงกว้าง และไม่ได้ผูกติดอยู่กับบริบทของท้องถิ่น การถ่ายทอดตำนานพระอุปคุตเหล่านี้จึงไม่ได้ผ่าน

กระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง หรือไม่ได้เจาะจงว่าเป็นตำนานสำนวนของคนกลุ่มใดหรือท้องถิ่นไหน แต่ตำนานเหล่านี้ถูกเผยแพร่ ผลิตซ้ำอย่างอิสระและไร้ขีดจำกัด ผ่านการตีพิมพ์ การกระจายเสียง และการเผยแพร่ทางสื่อออนไลน์

ตำนานพระอุทิศที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทต่างๆ ที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาทั้งหมด 59 สำนวน มีทั้งเนื้อหาที่คล้ายแบบเรื่องเดิมทั้ง 6 แบบ ทั้งที่ปรากฏเป็นแบบเรื่องเดี่ยว และการผสมแบบเรื่อง และยังมีเนื้อหาที่แตกต่างจากเดิมด้วย โดยเฉพาะมีการนำเนื้อหาจาก *อโศกาวทาน* มาผสมกับตำนานพระอุทิศปราบมารแบบ *ปฐมสมโพธิกถา* จนทำให้เกิดตำนานสำนวนใหม่ซึ่งกลายเป็นสำนวนหลักที่แพร่หลาย ลักษณะการผลิตซ้ำดังกล่าวอาจมองได้ว่าเป็นผลมาจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการค้นคว้าเรียนรู้ในสังคมโลกาภิวัตน์ การแปลและตีพิมพ์งาน *อโศกาวทาน* รวมถึงการเผยแพร่เนื้อหาของ *อโศกาวทาน* ในอินเทอร์เน็ตก่อให้เกิดการรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับพระอุทิศที่ต่างไปจากเดิม และทำให้มีการนำกำเนิดและการบวชของพระอุทิศดังที่ปรากฏใน *อโศกาวทาน* มาผนวกกับเรื่องพระอุทิศปราบมารแบบ *ปฐมสมโพธิกถา* อันทำให้ช่วงชีวิตของพระอุทิศมีความสมบูรณ์ ไม่ต่างจากกระบวนการสร้างสรรค์ของตำนานท้องถิ่นที่มักอธิบายว่าพระอุทิศเป็นลูกนางปลาหรือพระพุทธรเจ้า นอกจากนี้ยังมีการอ้างอิงแหล่งที่มาในรูปแบบงานวิชาการเพื่อให้ตำนานพระอุทิศที่นำมาตีพิมพ์และเผยแพร่นั้นมีความเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ซึ่งส่งผลทำให้พระอุทิศมีความน่าเชื่อถือในฐานะพระสาวกที่ปรากฏในตำนานเก่าแก่นับพันปีของอินเดีย แม้ว่าจะไม่ปรากฏเรื่องราวในพระไตรปิฎกบาลีก็ตาม

อีกลักษณะหนึ่งที่น่าสนใจคือการนำเสนอตำนานพระอุทิศในลักษณะของเรื่องแทรกที่สัมพันธ์กับประวัติของพระเกจิอาจารย์ โดยพบว่ามักมีการกล่าวถึงพระเกจิอาจารย์บางรูปที่ได้พบพระอุทิศในนิมิตต่างๆ เช่น มาให้กำลังใจในการสร้างวัด มาบอกว่าท่านเป็นลูกศิษย์ของพระอุทิศหรือจำแลงกายมาช่วยให้พ้นจากสถานการณ์ที่อันตราย หรือการเกิดเรื่องเล่าว่าพระอุทิศคือหลวงปู่เทวโลกอุดร สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุทิศที่ว่ายังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบันและอาศัยอยู่ในมหาสมุทร ซึ่งความเชื่อเช่นนี้ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย การอ้างอิงพระอุทิศในประวัติพระเกจิอาจารย์จึงมีลักษณะเป็นธรรมเนียมในการเขียนประวัติพระเกจิอาจารย์เพื่อแสดงถึงอิทธิปาฏิหาริย์ของพระเกจิอาจารย์เหล่านั้นด้วย

ความก้าวหน้าของสื่อสิ่งพิมพ์ส่งผลต่อการรับรู้ตำนานท้องถิ่นเช่นกัน ในพื้นที่ภาคเหนือมีการพิมพ์ตำนานพระอุทิศที่มีชื่อว่า “*มหาอุทิศมัดพระยามาร*” ในรูปแบบลานเทียม (พบว่ามีการจำหน่ายแล้วในปี พ.ศ.2554) โดยธาราทองการพิมพ์ซึ่งทำให้พุทธศาสนิกชนในภาคเหนือนิยมซื้อไปถวายวัด ลานเทียมดังกล่าวเรียบเรียงโดยบุญคิด วัชรศาสตร์ พิมพ์ด้วยอักษรไทย แต่สะกดตามสำเนียงพื้นเมืองภาคเหนือ พระภิกษุที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับอักษรธรรมล้านนาและไม่สามารถอ่านคัมภีร์ *มหาอุทิศ* ที่เป็นอักษรธรรมได้ ก็สามารถอ่านลานเทียมเรื่องดังกล่าวและนำมาเทศน์ได้ ดังที่พบว่ามี

การนำลานเทียม *มหาอุปคุตมัตพระยามาร* มาเทศน์ที่วัดในจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย ตำนานพระอุปคุตสำนวนลานเทียมนี้จึงเริ่มเข้ามาแทนที่ตำนานท้องถิ่นในบางพื้นที่

ส่วนในพื้นที่ภาคกลางพบว่ามีการพิมพ์หนังสือ **พระอุปคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร** ของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะในปี พ.ศ. 2555 หนังสือเล่มนี้พิมพ์อยู่ในชุดพุทธสาวกลำดับที่ 1 คือ พระอุปคุต ต่อจากนั้นก็มีย่อลำดับต่อไปเป็นพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ ซึ่งน่าสนใจว่าพระอุปคุตซึ่งไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลีกลับถูกหยิบยกขึ้นมานำเสนอเป็นพุทธสาวกลำดับที่ 1 ทำให้ตำนานพระอุปคุตถูกเผยแพร่ในวงกว้าง และทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระพุทธสาวกองค์สำคัญ ไม่ใช่ความเชื่อเฉพาะของพม่า หรือล้านนา หนังสือตำนานพระอุปคุตของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะมีส่วนทำให้เรื่องราวของพระอุปคุตเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปมากยิ่งขึ้น เนื่องจากสำนักพิมพ์อมรินทร์เป็นเจ้าของร้านหนังสือ “นายอินทร์” ซึ่งมีสาขาทั่วประเทศ ทั้งยังส่งหนังสือไปวางจำหน่ายในร้านอื่นๆ เช่น ร้านซีเอ็ดซึ่งตั้งอยู่ในห้างสรรพสินค้าทั่วประเทศเช่นกัน นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีการนำตำนานจากหนังสือดังกล่าวมาเผยแพร่ในงาน “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ที่วัดตึกจังหวัดนนทบุรีด้วย ตำนานพระอุปคุตสำนวนของสำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรมะจึงเป็นสำนวนที่ก่อให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างกว้างขวาง

7.1.2 ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงมีการสืบทอดในวัฒนธรรมของคนหลากหลายกลุ่มและดำรงอยู่ในลักษณะที่มีพลวัต

ปัจจุบันยังคงมีการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตทั้งในพื้นที่ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ยังคงมีการสืบทอดอยู่ในปัจจุบันมี 3 ลักษณะ คือ *คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร* *คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตบันดาลโชค* และ *คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่อยู่ใต้สมุทร* การสืบทอด *คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร* ปรากฏใน “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนาต่างๆ ในกลุ่มคนไทยยวนล้านนา ดังการนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองงาน นมัสการพระธาตุนฤขัย จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นงานบุญสำคัญประจำปีของจังหวัดลำพูนและภาคเหนือ ส่วนในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็มีพิธี “นิมนต์พระอุปคุต” เช่นกัน ดังที่พบว่าชาวไทลื้อบ้าน ปิยะพรที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในงานตั้งธรรมหลวง โดยมีรายละเอียดที่แตกต่างกันตามความเชื่อเรื่องพระอุปคุตแปดรูปของชาวไทลื้อ แต่รูปแบบและลำดับขั้นตอนของพิธีกรรมยังคงมีความคล้ายคลึงกับชาวล้านนา พิธีกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นการสืบทอดคติความเชื่อพระอุปคุตปราบมารที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ภาคเหนือ และแสดงให้เห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ใหม่มีความเชื่อร่วมกันเรื่องพระอุปคุตอันมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้มีการประยุกต์ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานรูปแบบอื่นๆ ที่มีในงานบุญทางพระพุทธศาสนาด้วย เช่น “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานพิธีสวนโลก “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ในงานลอยกระทง เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นการขยายบทบาทความหมายของพิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์จากพิธีกรรมเพื่อปกป้องคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนา ไปสู่การคุ้มครองงานรูปแบบอื่นๆ ของโลกฆราวาส อันสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของคนล้านนาในการปรับประยุกต์ใช้พิธีกรรมสำคัญในวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับประโยชน์ในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ส่วนพื้นที่ภาคอีสานก็มีการสืบทอด *คติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ปราบมาร* เช่นกัน ดังที่พบว่า มี “พิธีเบิกพระอุปัชฌ์” ในงานบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย “พิธีอัญเชิญพระอุปัชฌ์พระราชทาน” งานบุญพะเหวด จังหวัดร้อยเอ็ด และ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” งานนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งแสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของ “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌ์” ที่ปรากฏในท้องถิ่นระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค สังเกตได้ว่าพิธีกรรมในภาคอีสานจะให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์ “ขบวนแห่พระอุปัชฌ์” จากแหล่งน้ำให้ยิ่งใหญ่และมีสีสันเพื่อส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวด้วย นอกจากนี้ภาครัฐและเอกชนยังเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมอย่างมากในพิธีกรรมนิมนต์พระอุปัชฌ์ในภาคอีสาน ดังกรณีของผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งมีบทบาทเป็นผู้อาราธนาพระอุปัชฌ์ในงานบุญพะเหวดของจังหวัดด้วย “ขบวนแห่พระอุปัชฌ์” ในภาคอีสานจึงเป็นทั้งพื้นที่ของการแสดงศิลปวัฒนธรรมอีสานและพื้นที่ในการแสดงตัวตนและบทบาทความหมายของคนกลุ่มต่างๆ สู่สายตาของบุคคลภายนอก

ส่วน *การสืบทอดคติพระอุปัชฌ์บันดาลโชค* และ *คติการบูชาพระอุปัชฌ์ที่อยู่ใต้สมุทร* พบเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือ โดยในกลุ่มคนไทยวนล้านนายังคงมีการสืบทอดคติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์บันดาลโชคผ่าน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ตามความเชื่อของชาวล้านนาที่ว่าพระอุปัชฌ์จะขึ้นมาบิณฑบาตบนโลกเฉพาะในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ การทำบุญในช่วงเวลาพิเศษเช่นนี้จึงเป็นบุญพิเศษที่หายากและมีอานิสงส์มาก ดังที่มีการจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ภายในวัดอุปัชฌ์จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สัมพันธ์กับตำนานพระอุปัชฌ์บันดาลโชค นอกจากนี้ยังมีการจัด “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” อย่างยิ่งใหญ่เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ดัง “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ที่วัดมิ่งเมืองจัดร่วมกับเทศบาลนครเชียงราย จังหวัดเชียงราย

อย่างไรก็ตาม “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” มีพลวัตที่แตกต่างไปจากเดิมมาก ในสมัยก่อนเป็นประเพณีที่ไม่ได้มีการนัดหมายกันระหว่างพระและชาวบ้าน แต่มีการรับรู้ร่วมกันตามความเชื่อชาวบ้านจึงไปรอตักบาตรแต่เช้ามีด ส่วนพระภิกษุสงฆ์ก็ออกไปบิณฑบาตในวันเป็งปูดในฐานะเป็นตัวแทนพระอุปัชฌ์ แต่ในปัจจุบันมีการกำหนดรูปแบบของประเพณีอย่างชัดเจน เช่น การทำบุญตักบาตรเป็งปูดที่วัดเป็นผู้จัดงานให้ประชาชนเดินทางมาทำบุญในบริเวณวัดแบบวัดอุปัชฌ์ หรือการจัดงานร่วมกันของวัดต่างๆ ในเขตเทศบาลโดยมีบางวัดเป็นศูนย์กลางดัง “ประเพณีตักบาตร

เป็งปู้ด” เชียงราย “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ในปัจจุบันจึงมีรูปแบบและกำหนดการที่ชัดเจนกว่าในสมัยก่อน นอกจากนี้ในบางแห่งยังมีการสร้างสรรค์ประเพณีให้ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวมากขึ้น เช่น การเพิ่ม “พิธีอาราธนาพระอุปัชฌ์” และ “ขบวนแห่พระอุปัชฌ์” จากลำน้ำกกไปที่วัดมิ่งเมืองก่อนวันเป็งปู้ดของจังหวัดเชียงราย เป็นต้น

ส่วน *คติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ที่อยู่ใต้สมุทร* ยังคงได้รับการสืบทอดผ่าน “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌ์” ของชาวไทใหญ่ โดยชาวไทใหญ่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ได้สืบทอดประเพณีดังกล่าวตามความเชื่อของชาวไทใหญ่ว่าการบูชาพระอุปัชฌ์ที่ยังมีชีวิตอยู่ใต้สมุทรเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มาก จึงได้มี “ประเพณีลอยจ่อง” หรือปราสาทบูชาพระอุปัชฌ์ในวันเพ็ญเดือน 12 เหนือ (กันยายน) ซึ่งเป็นประเพณีที่หลอมรวมชาวไทใหญ่จากอำเภอต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงรายให้มาร่วมประเพณีบุญครั้งใหญ่เป็นประจำทุกปี ส่วนชาวไทใหญ่บ้านปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ประยุกต์ประเพณีดังกล่าวให้กลายเป็น “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” หรือลอยกระทงไทใหญ่ โดยจัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน 12 ที่ตรงกับภาคกลาง (พฤศจิกายน) และได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชนเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอน “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปัชฌ์” ของชาวไทใหญ่จึงเปลี่ยนบทบาทความหมายกลายเป็นประเพณีลอยกระทงของชาวไทใหญ่ที่แม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นพลวัตอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นกับประเพณีเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในบริบทของสังคมปัจจุบัน

7.1.3 การผลิตซ้ำประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคกลางมีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาและประเพณีในภาคเหนือ แต่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชนภาคกลาง

ผู้วิจัยได้ประยุกต์แนวความคิดเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (cultural reproduction) ของ Raymond Williams มาใช้ในการศึกษาการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่าแม้ว่าคนไทยภาคกลางจะมีการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ผ่านวรรณกรรมพระพุทธศาสนา เช่น *ปฐมสมโพธิกถา* หรือมีคติการบูชาพระบัวเข็มในฐานะพระอุปัชฌ์ แต่ไม่ปรากฏประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคกลาง อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมาพบว่ามีการนำ “ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด” ของภาคเหนือมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลาง โดยมักเป็นที่รู้จักในชื่อ “ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน” “ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ” หรือ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์เที่ยงคืน” ซึ่งเป็นการหยิบยืมประเพณีท้องถิ่นของภาคเหนือมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลาง ทำให้กลายเป็นประเพณีใหม่ที่เกิดขึ้นในภาคกลาง ดังที่พบที่จังหวัดสมุทรสาคร นนทบุรีและประจวบคีรีขันธ์ ซึ่ง “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่เกิดขึ้นในทั้งสามพื้นที่มีความเป็นมาและบริบทที่แตกต่างกัน

“ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ของวัดบางหญ้าแพรก จังหวัดสมุทรสาครเกิดจากความต้องการของเจ้าอาวาสที่ต้องการฟื้นฟูความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ของชาวมอญ จึงได้นำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” มาจัดขึ้นที่วัดบางหญ้าแพรก แต่จัดขึ้นคนละช่วงเวลากับภาคเหนือ โดยในขณะที่จังหวัดภาคเหนือจัดงานหลังเที่ยงคืนวันอังคาร ที่วัดบางหญ้าแพรกได้จัดงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ตอนเที่ยงคืนของวันพุธ จึงเป็นคนละวันกับภาคเหนือ ส่วนที่วัดตึกจังหวัดนนทบุรีจัดงานตักบาตรพระอุปัชฌ์ ในคืนเดียวกับภาคเหนือเพราะคนในชุมชนต้องการให้วัดตึกเป็นที่รู้จักในฐานะวัดภาคกลางที่มี “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” เพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่ศรัทธาพระอุปัชฌ์มาร่วมงานที่วัดตึกโดย ไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปภาคเหนือ

อีกพื้นที่หนึ่งคือ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌ์” ที่จังหวัดประจวบฯ ซึ่งไม่ได้จัดงานในบริเวณวัด หากแต่จัดงานตักบาตรบริเวณริมชายทะเลซึ่งมีการสร้างวิหารพระอุปัชฌ์ไว้เป็นที่สักการบูชา โดยมีกลุ่มเพ็ญพุธเป็นผู้นำในการประกอบกิจกรรมต่างๆ เพื่อถวายพระอุปัชฌ์ การตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่ประจวบได้เปลี่ยนเวลามาตักบาตรในตอน 6 นาฬิกาเพื่อให้สอดคล้องกับการทำบุญตักบาตรทั่วไป อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2558 งานตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่ประจวบได้ย้ายเวลาไปตักบาตรตอนเที่ยงคืนของวันอังคารให้ตรงกับภาคเหนือ แสดงให้เห็นว่าช่วงเวลาของการตักบาตรพระอุปัชฌ์ในพื้นที่ภาคกลางแต่ละพื้นที่มีความคลุมเครือและสับสน เนื่องจากเป็นประเพณีใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน แตกต่างจากประเพณีในภาคเหนือที่มีการสืบทอดกันมาในวัฒนธรรม และคนท้องถิ่นมีความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับช่วงเวลาของวันเป็งปู้ดว่าคือช่วงเวลาใด ในขณะที่ภาคกลางไม่มีคติเรื่องวันเพ็ญพุธมาก่อน ทำให้เกิดความสับสนว่าควรจะตักบาตรในช่วงเวลาใดจึงจะเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสม

ส่วนการสร้างวิหารพระอุปัชฌ์ที่ริมทะเลเมืองประจวบฯ ก็มีลักษณะคล้ายการสร้างหอพระอุปัชฌ์ประจำวัดในภาคเหนือเพื่อให้พระอุปัชฌ์ปกป้องคุ้มครองวัดและงานบุญต่างๆ แต่ที่ประจวบได้มีการเปลี่ยนความหมายเป็นวิหารของพระอุปัชฌ์ผู้ปกป้องดูแลพุทธศาสนิกชนให้พ้นจากภัยพิบัติต่างๆ โดยเฉพาะภัยธรรมชาติทางน้ำ จึงได้มีการสร้างวิหารพระอุปัชฌ์ริมทะเลไว้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว โดยตีความว่าพื้นที่ดังกล่าวคือสะดือทะเลอันเป็นที่อยู่ของพระอุปัชฌ์ตามตำนาน วิหารพระอุปัชฌ์มีลักษณะคล้ายพุทธสถานหรือเทวาลัยแห่งใหม่ มีการกำหนดของถวายและคาถาบูชาพระอุปัชฌ์ซึ่งในพื้นที่นี้ใช้คำเรียกว่า “หลวงปู่อุปัชฌ์” พระอุปัชฌ์จึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองประจวบ และได้หยั่งรากอย่างถาวรในพื้นที่ดังกล่าวผ่านการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ในฐานะพระอรหันตสาวกองค์สำคัญที่จะช่วยรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวตราบ 5,000 ปีตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชน

การสืบทอดและการผลิตซ้ำตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากพลวัตทางวัฒนธรรม โดยมีทั้งพลวัตที่เกิดขึ้นในพื้นที่เดิมที่มีการสืบทอดวัฒนธรรม และพลวัตข้ามพื้นที่ตั้งกรณีการเกิด “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” และการสร้างวิหารพระอุปคุตในพื้นที่ภาคกลาง

7.1.4 การสร้างมโนทัศน์ “พระอุปคุตผู้ปราบมารบันดาลโชค” ได้สร้างความหมายใหม่ในเชิงโลกียะแทนความหมายเชิงโลกุตระ

พลวัตอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นกับความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตโดยเฉพาะในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล คือมีการสร้างมโนทัศน์เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะ “พระปราบมาร บันดาลโชค” โดยเน้นย้ำความหมายด้านโชคกลางควบคู่ไปกับด้านคุ้มครองป้องกัน ซึ่งเป็นการสร้างความหมายใหม่ในคติการบูชาพระอุปคุต

คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในตำนานที่พระอุปคุตได้ปราบพญาวัวสวตีมารผู้พยายามก่อวุ่นพระพุทธรูป พญามารได้ก่อวุ่นพระพุทธร่องค์และพระสาวกตั้งแต่ครั้งพุทธกาล จนเมื่อพระพุทธรูปเจ้าปริณิพพานแล้วพญามารก็ยังคอยรบกวนพระพุทธรูปนิกรตำนาน *อโศกาวทาน* กล่าวถึงพญามารขัดขวางการแสดงธรรมของพระอุปคุต โดยล่อลวงมหาชนให้เกิดกิเลส ส่วนตำนานพระอุปคุตปราบมารแบบไทยกล่าวถึงพญามารที่พยายามทำลายงานบุญทางพระพุทธรูป พระอุปคุตจึงต้องต่อสู้กับมารด้วยการผูกมารด้วยหมาเนา และผูกไว้กับภูเขา ทำให้มารทุกข์ทรมานจนสำนึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธร่องค์ มารจึงละมิจฉาธิฐิและปรารถนาพุทธรูมิ

จะเห็นว่า “มาร” ในตำนานไม่ใช่เป็นเพียงเทวบุตรมาร แต่ยังมีนัยหมายถึงกิเลสุมารที่เป็นเครื่องเศร้าหมองอันผู้รัดมนุษย์ไว้ให้ทุกข์ทรมาน และทำให้เสื่อมถอยจากพระพุทธรูป การผูกมารด้วยหมาเนาและการผูกมัดไว้กับภูเขาจึงเป็นสัญลักษณ์ของการตอกอยู่ใต้การผูกมัดของกิเลสที่ทำให้เศร้าหมอง นำอับอาย เสื่อมเกียรติและทุกข์ทรมาน เมื่อใดที่เกิดปัญหาและเห็นถึงความทุกข์อันเกิดจากการตอกอยู่ใต้อำนาจกิเลส ก็จะเป็นอิสระจากบ่วงของความทุกข์เช่นเดียวกับมารที่ถูกปลดปล่อยจากการจองจำของพระอุปคุต เมื่อสามารถละมิจฉาธิฐิ และสำนึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธร่องค์ แล้วปรารถนาพุทธรูมิ

“การปราบมาร” ของพระอุปคุตจึงตีความได้ถึงการจัดกิเลสให้หมดสิ้นไป เมื่อใดที่สามารถกำจัดกิเลสได้ มนุษย์ก็จะไม่ถูกจองจำด้วยความทุกข์ ไม่ตอกอยู่ใต้มิจฉาธิฐิ และพบหนทางแห่งความหลุดพ้นดังที่พญามารละพยศและปรารถนาหนทางแห่งพุทธรูมิ ตำนานพระอุปคุตปราบมารจึงแฝงปริศนาธรรมที่มีความหมายและคุณค่าในเชิงโลกุตระ

อย่างไรก็ตามการสร้างมโนทัศน์ “พระอุปคุตผู้ปราบมารบันดาลโชค” ในปัจจุบันเป็นการสร้างความหมายเชิงโลกียะที่ตรงกันข้ามกับความหมายเชิงโลกุตระในตำนานพระอุปคุตปราบมาร

การเน้นด้านโศคลาภอันสงส์ของพระอุปคุตให้โดดเด่นผ่านกระบวนการต่างๆ เช่น การตั้งชื่อรุ่นพระอุปคุตโดยมีคำว่ารวยหรือลาภ การผนวกพระอุปคุตในชุดสามอรหันต์บันดาลโชคร่วมกับพระสีวลีและพระสังกัจจายน์ การสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระแก้ขงเสริมดวงชะตา กระบวนการเหล่านี้ได้ทำให้เกิดความหมายใหม่เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์ที่มีอานิสงส์ การบูชาทางด้านโศคลาภ และความมั่งคั่งร่ำรวย

“มาร” ในโมทัศน์ใหม่จึงมิใช่ “กิเลสมาร” ผู้เป็นอุปสรรคทางธรรม แต่เป็นมารที่เป็นอุปสรรคทางโลก เช่น ภัยอันตราย อุปสรรคและปัญหาในการดำรงชีวิต รวมถึงความยากจนขัดสนพระอุปคุตซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจพระพุทธศาสนาที่ชนะมารคือกิเลสตัณหา จึงถูกสร้างความหมายใหม่ให้กลายเป็นผู้ชนะมารทางโลกตามความต้องการของพุทธศาสนิกชน ความหมายเชิงโลกียะที่เข้ามาแทนที่ความหมายทางโลกุตระของพระอุปคุตแสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่เปลี่ยนความหมายไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการที่สังคมไทยกลายเป็นสังคมบริโภคนิยมเช่นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามแม้ว่าความหมายทางโลกุตระจะถูกแทนที่ด้วยความหมายทางโลกียะ แต่บทบาทด้านการคุ้มครองป้องกันของพระอุปคุตยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม

ความเชื่อ ตำนานและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงได้รับการสืบทอดและการผลิตซ้ำในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลมาจากปัจจัยสำคัญ 2 ประการหลักคือ ลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปคุต และบริบทของสังคมไทยปัจจุบันที่สอดคล้องกัน

ลักษณะที่โดดเด่นของพระอุปคุต 3 ประการ คือ คุณสมบัติด้านการคุ้มครองป้องกัน ลักษณะที่คลุมเครือ และคุณลักษณะทั้งด้านโลกียะและโลกุตระอันมีรากฐานจากพระพุทธศาสนา ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะบทบาทด้านการคุ้มครองป้องกัน (protective function) ซึ่งสามารถตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนในปัจจุบัน ผนวกกับบริบททางสังคมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องความเสื่อมของพระพุทธศาสนาที่ยังคงเป็นปมทางสังคมที่สำคัญในความเชื่อของพุทธศาสนิกชน กระแสนิยมการท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการท่องเที่ยวทำบุญ การท่องเที่ยวเทศกาลและการท่องเที่ยวชาติพันธุ์ บริบทของชาติพันธุ์ข้ามแดนที่สัมพันธ์กับความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย บริบทของสังคมบริโภคนิยมที่ทำให้เกิดความตื่นตัวในการทำบุญที่มีอานิสงส์มากและการแสวงหาวัตถุมงคลใหม่ๆ บริบทของสังคมแห่งการเสพสื่อที่ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมอย่างรวดเร็วและไร้พรมแดน และที่สำคัญคือบริบทของสังคมแห่งความเสี่ยง ทำให้คนเกิดความหวาดกลัวและต้องการที่พึ่งทางใจ เพื่อให้ตนรู้สึกมั่นคงหรือได้รับการคุ้มครองป้องกัน ความเชื่อ

เกี่ยวกับพระอุปคุตจึงตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนในบริบทสังคมปัจจุบันได้อย่างสอดคล้องเหมาะสม

7.2 อภิปรายผลการวิจัย

7.2.1 ความเชื่อ ตำนานและประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยปัจจุบัน

ปรากฏการณ์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างต่อเนื่อง แสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ในลักษณะต่อไปนี้

7.2.1.1 คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร: บทบาทในด้านการสร้างความเข้มแข็งมั่นคงทางจิตใจ ผ่อนคลายความเครียดและความหวาดกลัวจากภัยอันตรายทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน

คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารซึ่งยังคงได้รับการสืบทอดผ่าน “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” มาคุ้มครองงานบุญทางพระพุทธศาสนาเป็นพิธีกรรมสำคัญที่ช่วยสร้างความรู้สึกมั่นใจให้แก่คนในชุมชน ทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่างานบุญของตนจะประสบความสำเร็จ ไม่มีเหตุร้าย เช่นเดียวกับที่พระอุปคุตปกป้องรักษางานฉลองพระธาตุสุภจากพญามารตามตำนานที่สืบทอดกันมาในท้องถิ่น การประกอบ “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ก่อนจะเริ่มงานบุญของชุมชน เช่น งานฉลองพระธาตุ งานบุญมหาชาติ จึงเป็นการสร้างความมั่นใจว่างานบุญที่กำลังจะเกิดขึ้นจะราบรื่น ไม่มีอุปสรรค โดยมี “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” และหอพระอุปคุตเป็นเครื่องยืนยันว่างานบุญสำคัญได้รับการปกป้องดูแลจากพระอุปคุตผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” จึงช่วยผ่อนคลายนอกจากความกดดัน ความเครียดและความหวาดหวั่นจากอุปสรรคต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในระหว่างการจัดงาน และเมื่องานสำเร็จลุล่วงไปแล้ว การ “ส่งพระอุปคุต” กลับยังสถานที่เดิมจึงเป็นสัญลักษณ์ว่างานบุญของชุมชนได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีแล้วอีกครั้งหนึ่ง

คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารได้ถูกผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลางผ่านการสร้างวิหารพระอุปคุตริมชายทะเล ตำนานพระอุปคุตผู้ได้รับพุทธพยากรณ์ว่าจะปราบพญามารและรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวถึง 5,000 ปีได้ถูกหยิบยกขึ้นมายืนยันถึงอำนาจในการปกป้องคุ้มครองของพระอุปคุต ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะบุคคลศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถจะปกป้องคุ้มครองพุทธศาสนิกชนในยามที่ต้องเผชิญกับภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นภัยธรรมชาติ เช่น ธรณีพิบัติภัยสึนามิในปี พ.ศ. 2547 มหาอุทกภัยที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2554 และประเทศอื่นๆ รวมถึงภัยจากน้ำมีอมนุษย์ อย่างการก่อการร้าย เช่น เหตุการณ์เครื่องบิน

ชนตึกเวิลด์เทรดในสหรัฐ ในปี พ.ศ. 2544 หรือเหตุระเบิดในคีนส์ท่าอากาศยานกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2549 ความหวาดหวั่นจากภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้นจึงถูกทำให้ผ่อนคลายลงและแทนที่ด้วยความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยจากอำนาจในการคุ้มครองปกป้องของพระอุปคุต

ความต้องการความปลอดภัย (safety needs) ไม่ว่าจะเป็นความต้องการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ความต้องการความมั่นคงทางการเงินและอาชีพการงาน ความต้องการสุขภาพที่แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี เป็นความต้องการพื้นฐานอันดับที่ 2 ของมนุษย์ในความต้องการพื้นฐาน 5 ประการตามทฤษฎี Hierarchy of needs ของ Maslow ("Maslow's Hierarchy of Needs ", 2558: ออนไลน์) เมื่อความหวาดกลัวต่อภัยอันตรายต่างๆ และความไม่มั่นคงอันเกิดจากความผันผวนของชีวิตและทรัพย์สินได้รับการเยียวยาด้วยความรู้สึกของการได้รับการปกป้องคุ้มครองจากประเพณี พิธีกรรม และวิถีปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระอุปคุต คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตจึงยังคงมีบทบาทความสำคัญต่อคนไทยกลุ่มต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน

การผลิตซ้ำคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่เป็นทางระบายออกของความตึงเครียดและความหวาดกลัวของมนุษย์ โดยมีการหยิบยกเอาคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาขึ้นมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจเพื่อให้มีความเข้มแข็งพอที่จะต่อสู้กับ “มาร” ทางโลก ไม่ว่าจะเป็นภัยพิบัติ โรคภัยไข้เจ็บ อุปสรรคและภัยอันตรายต่างๆ

7.2.1.2 บทบาทด้านการแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และหลอมรวมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตมีความสัมพันธ์กับคนหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะชาวไทยใหญ่และไทยยวนล้านนาซึ่งมีความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างเข้มข้น และได้มีการสร้างสรรค์ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตให้แสดงถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มตน ประเพณีเกี่ยวกับพระอุปคุตจึงมีบทบาทในด้านการเสนออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ด้วย เช่น “ประเพณีลอยจองปราสาทบูชาพระอุปคุต” ของชาวไทยใหญ่ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวไทยใหญ่ซึ่งเคยมีประเพณีดังกล่าวในถิ่นฐานเดิมของตน “ประเพณีลอยจองปราสาทบูชาพระอุปคุต” จึงมีบทบาทในการหลอมรวมชาวไทยใหญ่ที่กระจัดกระจายอยู่ในหลายอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย ทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์และความแน่นแฟ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันผ่าน “ประเพณีไหว้พระอุปคุต” ซึ่งชาวไทยใหญ่นับถือศรัทธาอย่างมาก ประเพณีดังกล่าวยังเป็นประเพณีที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชาวไทยใหญ่ และเป็นพื้นที่ที่ชาวไทยใหญ่สามารถแสดงตัวตนความเป็นคนไทยใหญ่ได้อย่างเต็มที่ผ่านพื้นที่ของงานบุญสำคัญประจำปีของตน ไม่ว่าจะเป็น

การแต่งกาย ภาษา อาหาร ดนตรีหรือการแสดง ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมที่แสดงว่าตนเป็นคนไทใหญ่ไม่ใช่ไทยยวนในภาคเหนือ

นอกจากนี้ในบางพื้นที่ “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ยังถูกเปลี่ยนความหมายให้กลายเป็นประเพณีลอยกระทงแบบไทใหญ่ เพื่อแสดงให้เห็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากการลอยกระทงดอกบัวทั่วไป ดังที่ชาวไทใหญ่บ้านปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้นำวัตถุดิบที่เคยมีในวัฒนธรรมของตนมาสร้างสรรค์ประเพณีใหม่ ด้วยการนำ “แพปราสาทพระอุปคุต” มาสร้างความหมายให้เป็นกระทงไทใหญ่ อันเป็นกิจกรรมหนึ่งใน “ประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต” หรืองานลอยกระทงไทใหญ่ ซึ่งเป็นกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดและเพื่อแสดงถึงประเพณีอันเป็นอัตลักษณ์ของชาวไทใหญ่ที่ต้องการนำเสนอแก่นักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไป

7.2.2 ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทยสะท้อนลักษณะสำคัญของสังคมพุทธศาสนาแบบไทย

คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ปรากฏในรูปแบบตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ดำรงอยู่อย่างมีพลวัต โดยมีทั้งการสืบทอดตามคติความเชื่อเดิมในท้องถิ่นต่างๆ และการผลิตซ้ำผ่านวิถีปฏิบัติใหม่ๆ และประเพณีใหม่ในพื้นที่ภาคกลาง วิถีปฏิบัติต่างๆ อันเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องพระอุปคุตสะท้อนลักษณะของสำคัญของพุทธศาสนาแบบไทยที่มีทั้งความเป็น “พุทธศาสนาชาวบ้าน” (popular Buddhism) มีอิทธิปาฏิหาริย์ (magical Buddhism) และสามารถประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต (practical Buddhism) (Pattana Kitiarsa, 2012: 12 - 13)

ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตสะท้อนให้เห็นลักษณะพุทธศาสนาแบบไทย (Thai Buddhism) ซึ่งเป็นระบบศาสนาที่มีลักษณะผสมผสานของความเชื่ออันหลากหลาย โดยมีทั้งองค์ประกอบจากศาสนาฮินดู และการนับถือผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติอันดำรงอยู่ในกรอบของพุทธศาสนาเถรวาทอันเป็นระบบความเชื่อหลัก พัฒนา กิติอาษาเสนอว่าลักษณะของพุทธศาสนาแบบไทยที่ผสมผสานไปด้วยความเชื่ออันหลากหลายนี้ควรเรียกว่า “Hybrid Buddhism” เนื่องจากความเชื่ออันหลากหลายนี้มีการปะทะสังสรรค์ผสมผสานกันจนเกิดเป็นรูปแบบใหม่ของพุทธศาสนาแบบไทยซึ่งเป็นพุทธศาสนา “ลูกผสม” (Hybridity) อันมีความซับซ้อนในหลายมิติ เพราะไม่ใช่แค่การผสมผสานของความเชื่อต่างศาสนาแบบพุทธ - พราหมณ์ - ผี แต่ยังมีมิติที่สัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันซ้อนอยู่ด้วย เช่น ศาสนาราชสำนัก - ศาสนาของชาวบ้าน ศาสนาของคนเมือง - คนต่างจังหวัด ศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น อินเดีย จีน รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ความเชื่อและวิถีปฏิบัติอันหลากหลายของคนหลากหลายกลุ่ม หลากเชื้อชาติและหลากหลายศาสนาที่อาศัยอยู่ร่วมกันจึงทำให้เกิดพุทธศาสนาแบบใหม่อันเป็นลักษณะเฉพาะแบบไทย (Pattana Kitiarsa, 2012: 12 - 23)

ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตของไทยเป็นความเชื่อที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนา และเป็นความเชื่อร่วมรากกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนา ตำนานพระอุปคุตที่เก่าแก่ที่สุดปรากฏในคัมภีร์ *อโศกาวทาน* ภาษาสันสกฤต ทำให้มักมีข้อสันนิษฐานว่าพระอุปคุตเป็นพระในนิกายสรรวาสติวาทิน หากแต่ตำนานพระอุปคุตปราบมารที่แพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีเนื้อหา กล่าวถึงพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากและยังมีชีวิตอยู่ โดยอาศัยอยู่ใต้สมุทรนี้เป็นตำนานเฉพาะของสายพุทธศาสนาเถรวาท ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ *โลกบัญญัติ* และ *ปฐมสมโพธิกถา* จะเห็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทมีความเชื่อร่วมกันเรื่องพระอุปคุตผู้ปราบมารและอาศัยอยู่ใต้สมุทร เช่น มอญ พม่า ไทยยวน ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทยอีสาน ลาว ดังที่ปรากฏในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” จากนั้นมาคุ้มครองงานบุญในกลุ่มไทยยวนล้านนา ไทลื้อ ไทยอีสาน ลาว “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ในกลุ่มมอญ พม่า ไทใหญ่ เป็นต้น

คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนหลากหลายกลุ่มและหลากหลายชาติพันธุ์ ลักษณะของพระอุปคุตแบบไทยยังมีความแตกต่างจากพระอุปคุตแบบอินเดียด้วย พระอุปคุตแบบไทยเป็นพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ มีอิทธิฤทธิ์มากและอาศัยอยู่ใต้น้ำ ไม่ใช่พระอรหันต์ที่เป็นเอตทัคคะทางการแสดงธรรม และอาศัยอยู่บนอารามบนเขาจนมรณภาพแบบอินเดีย ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตของไทยที่ปรากฏในตำนานและประเพณีพิธีกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ จึงสอดคล้องกับแนวความคิดของพุทธศาสนาแบบไทยที่มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ และยังสามารถประยุกต์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนจากหน้าที่ในทางปกป้องคุ้มครองของพระอุปคุตซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่หลักของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่ปรากฏในสังคมไทย

คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารที่ยังคงมีการสืบทอดและการผลิตซ้ำในสังคมไทย แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนความหมายจากมารทางธรรมไปสู่มารทางโลก แต่บทบาทหน้าที่ด้านการคุ้มครองป้องกันซึ่งยังคงเดิม จึงเป็นภาพสะท้อนหนึ่งของพุทธศาสนาแบบไทยที่มองผ่านความเชื่อเรื่องพระอุปคุต

คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตดำรงอยู่อย่างมีบทบาทความหมายเพราะลักษณะอันโดดเด่นของพระอุปคุตที่สอดคล้องกับลักษณะของพุทธศาสนาแบบไทย ประการแรก ความคลุมเครือ (ambiguity) ของพระอุปคุต คติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ในวิถีความเชื่อของคนหลากหลายกลุ่ม เป็นความเชื่อร่วมรากของผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาท พระอุปคุตไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลี แต่ก็มีเรื่องราวของพระอุปคุตปรากฏในตำนานพุทธศาสนาและตำนานท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รวมถึงประเพณีพิธีกรรมซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมของคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะพุทธศาสนาชาวบ้าน (popular Buddhism) ที่ยังมีลักษณะผสมผสานกับคติความเชื่ออื่นๆ ด้วย เช่น การสร้างหอพระอุปคุตในวัด ทำให้พระอุปคุตมีลักษณะคล้ายอารักษ์ และมี

บทบาทคล้ายเสี้ยววัดด้วย การสร้างวิหารพระอุปัชฌาย์ริมทะเลเมืองประจวบทำให้พระอุปัชฌาย์มีบทบาทเหมือนเทพซึ่งมีเทวาลัยและวิธีปฏิบัติบูชาเหมือนเทพของฮินดู

ภาพที่ 47 พระอุปัชฌาย์พร้อมวิหารขนาดใหญ่ วัดแม่ข่ายหลวง จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีศรัทธาในภาคกลางสร้างถวายพร้อมพระพิฆเนศและวัดถุ่มงคฺลพระอุปัชฌาย์นั้งปีเซียะ

ประการที่ 2 คติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์มีความโดดเด่นด้านอำนาจในการคุ้มครองป้องกัน (protective function) ซึ่งอธิบายที่มาของการประกอบพิธี “นิมนต์พระอุปัชฌาย์” มาดูแลรักษางานบุญ การสร้างหอพระอุปัชฌาย์ที่วัดในภาคเหนือ หรือริมทะเลเมืองประจวบ ความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์ซึ่งสอดคล้องกับอิทธิปาฏิหาริย์ และอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นอีกลักษณะหนึ่งของพุทธศาสนาแบบไทยที่แวดล้อมไปด้วยเวทมนตร์คาถา อำนาจวิเศษ อิทธิปาฏิหาริย์ (magical Buddhism)

ประการที่ 3 คุณลักษณะทั้งทางโลกุตรและโลกียะ ซึ่งมีรากฐานจากพระพุทธศาสนา ทำให้ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น “พิธีนิมนต์พระอุปัชฌาย์” “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” รวมถึงการเกิดคติการบูชาพระอุปัชฌาย์จากมนต์ศัน “พระอุปัชฌาย์ผู้ปราบมารบันดาลโชค” ในมิติของพระเครื่องและวัดถุ่มงคฺล ได้กลายเป็นวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาที่ตอบสนองและสอดคล้องกับรูปแบบวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบันด้วย

ภาพที่ 48 “อุปัชฌาย์ปราบมาร พันทุกข์โศก โรคภัย ปัญหาอุปสรรค ความอึดคัดขัดสน เจ้ากรรมนายเวรบรรพณ” ที่วัดอุปัชฌาย์

การศึกษาการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทยจึงทำให้มองเห็นลักษณะของพระพุทธศาสนาแบบไทยได้อย่างชัดเจนขึ้น

7.2.3 ข้อค้นพบของงานวิจัยเรื่อง “พระอุปคุตฯ” ก่อให้เกิดคุณูปการต่อการศึกษาด้านคติชนวิทยา พุทธศาสนศึกษาและไทยศึกษา

7.2.3.1 ด้านคติชนวิทยา

วิทยานิพนธ์ด้านคติชนวิทยาที่ศึกษาความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมทางศาสนาในฐานะข้อมูลคติชนมีหลายเรื่อง เช่น *ลัทธิพิธีการนับถือเจ้าแม่สองนางกับชุมชนชายฝั่งแม่น้ำโขง* ของ ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ (2554) ซึ่งศึกษาความเชื่อและตำนานของเจ้าแม่สองนางของชุมชนริมฝั่งโขง และศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าแม่สองนางที่จังหวัดมุกดาหาร *พลวัตของลัทธิพิธีการนับถือเจ้าหลวงคำแดงของกลุ่มไทยวนและไทลื้อในภาคเหนือ* ของ นิติยา วรรณกิติร์ ซึ่งศึกษาตำนาน ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าหลวงคำแดงของคนไทยวนและไทลื้อในภาคเหนือ (2554) วิทยานิพนธ์สองเล่มนี้เน้นการศึกษาลัทธิพิธีทางศาสนาที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ วิทยานิพนธ์ที่ศึกษาตำนานทางพุทธศาสนา คือ *ตำนานพระศรีอารียในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท* ของ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล (2552) ซึ่งศึกษาตำนานพระศรีอารียในสังคมไทยทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ทั่วทุกภาคของไทย ในด้านการสร้างสรรค์เนื้อหาและบทบาทของตำนานดังกล่าว ส่วนวิทยานิพนธ์ที่ใช้ข้อมูลเรื่องเล่าเกี่ยวกับศาสนบุคคล เช่น *อิทธิปาฏิหาริย์กับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์: ขนบนิยมและพลวัตในประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง* ของ สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2555) ซึ่งเป็นงานที่ศึกษาชีวประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลางในฐานะเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ซึ่งทำให้พระเกจิอาจารย์มีลักษณะเป็นวีรบุรุษทางศาสนา จะเห็นว่าวิทยานิพนธ์สองเล่มแรกเลือกศึกษาความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มและบางท้องถิ่น ส่วนวิทยานิพนธ์สองเล่มหลังได้เลือกศึกษาข้อมูลประเภทตำนานเป็นหลัก

วิทยานิพนธ์เรื่อง *พระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน* แตกต่างจากวิทยานิพนธ์ทางคติชนวิทยาเล่มอื่นๆ ตรงที่ใช้ข้อมูลคติชนหลากหลายประเภททั้งตำนาน ประเพณีและพิธีกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์และหลากหลายพื้นที่ทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง โดยใช้ทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม รวมถึงข้อมูลจากสื่อสมัยใหม่ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ต เพื่อให้สามารถศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างรอบด้านทั้งในบริบทท้องถิ่นและบริบทสังคมไทยโดยภาพรวม อันจะนำไปสู่การสังเคราะห์ปรากฏการณ์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันได้

ผลการวิจัยพบว่าความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตที่ปรากฏในสังคมไทย ปัจจุบันดำรงอยู่อย่างมีพลวัต โดยมีการปรับเปลี่ยนตามวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน ซึ่งความสามารถในการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตอย่างต่อเนื่อง

การศึกษาตำนานพระอุปคุตที่ถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสมัยใหม่ประเภทสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อกระจายเสียง และสื่ออินเทอร์เน็ต ทำให้พบว่ามี การสร้างสรรค์ตำนานพระอุปคุตให้แตกต่างจากเนื้อหาเดิมที่มีการสืบทอดในท้องถิ่น ความก้าวหน้าของวิชาการสมัยใหม่และเทคโนโลยีในสังคมโลกาภิวัตน์ทำให้มีการนำตำนานแบบ *อโศกาวทาน* แบบอินเดียมาผนวกกับตำนานพระอุปคุตปราบมารแบบไทย เพื่อสร้างการรับรู้เกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะพระอรหันต์ที่มีชีวิตยืนยาวนับพันปี และมีความเป็นเลิศทั้งทางธรรมและทางฤทธิ์ โดยมีหลักฐานอ้างอิงจากคัมภีร์เก่าแก่คือ *อโศกาวทาน* อันส่งผลให้พระอุปคุตมีความโดดเด่นน่าสนใจโดยเฉพาะในตลาดพระเครื่องและวัตถุมงคล แม้ว่าพระเครื่องพระอุปคุตที่สร้างขึ้นสมัยหลังจะเป็นพระใหม่แต่ก็ได้รับความนิยมไม่น้อย ดังที่พบการสร้างพระอุปคุตหลายรุ่นอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ภาคกลางในช่วงปี พ.ศ.2554 - 2555

อย่างไรก็ตามจะเห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ซึ่งสัมพันธ์กับคติพระอุปคุตบันดาลโชคได้รับความนิยมจากพุทธศาสนิกชนไทยมากขึ้น และยังถูกนำมาผลิตซ้ำในหลายพื้นที่ในภาคกลาง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” สามารถตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนในสังคมสมัยใหม่ จนได้รับการเลือกสรรและถูกผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่เพื่อตอบสนองความต้องการดังกล่าว ซึ่งน่าจะเป็นเพราะ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” เป็นประเพณีที่แปลกและเชื่อกันว่ามีอานิสงส์มาก ทั้งยังไม่เคยมีมาก่อนในพื้นที่ภาคกลาง ทำให้ดึงดูดความสนใจจากพุทธศาสนิกชนในสังคมเมืองซึ่งปรารถนาการท่องเที่ยงทำบุญที่เติมเต็มความรู้สึกของการได้ทำบุญเพื่อบรรลุเป้าหมายทางด้านความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์

นอกจากนี้การผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตยังแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่สำคัญของคติชนในสังคมไทยในฐานะที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน ตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตอันมีรากฐานมาจากพุทธศาสนายังคงได้รับการสืบทอดในพื้นที่เดิม และยังถูกผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่ในภาคกลางเพราะคติความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจในการคุ้มครองป้องกันของพระอุปคุตที่ยังคงมีบทบาทความสำคัญในวิถีชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน โดยสามารถเป็นทางออกของความหวาดกลัวของมนุษย์และตอบสนองต่อความต้องการที่จะได้รับความปกป้องคุ้มครองจากภยันอันตรายและอุปสรรคต่างๆ ที่คุกคามวิถีชีวิตปัจจุบัน โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2554 ซึ่งเกิดมหาอุทกภัยขึ้นในประเทศไทย คติการบูชาพระอุปคุตยิ่งขยายตัวมากขึ้น โดยมีการอ้างอิงเหตุการณ์ในตำนานที่พระอุปคุตป้องกันฝนที่มารบันดาล และเชื่อมโยงว่าพระอุปคุตป้องกันฝน ป้องกันภัยทางน้ำ ผนวกกับการมี “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” ในท้องถิ่นภาคเหนือและ

ภาคอีสานอยู่แล้ว ทำให้เกิดการรับรู้คติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌาย์มีอิทธิฤทธิ์ในการควบคุมน้ำท่าฟ้าฝน และสามารถป้องกันภัยจากน้ำเพิ่มขึ้นด้วย ดังที่พบในโฆษณาพระเครื่องทางเว็บไซต์ต่างๆ ในอินเทอร์เน็ต เช่น

พระอุปัชฌาย์ พระสาวกที่มีอิทธิฤทธิ์

สามารถปราบมาร บันดาลโชคลาภแก่ผู้ที่สักการบูชา

พระอุปัชฌาย์ ผู้เป็นพระอรหันตสาวกที่ทรงมหิทธานุภาพ มีฤทธิ์อำนาจในทางปราบศัตรูหมู่มารทั้งหลาย บันดาลโชคลาภ ป้องกันภัยอันตรายโดยเฉพาะภัยทางน้ำ และมีประสบการณ์ปาฏิหาริย์ ปรากฏหลายครั้งว่าผู้ที่มีพระอุปัชฌาย์บูชาอยู่กับตัวจะแคล้วคลาดปลอดภัย คงกระพันชาตรี มหาอุด และโชคลาภ เมตตามหานิยม ("พระอุปัชฌาย์ ปางจกบาตรไม้สักปิดทอง หน้าตัก 3 นิ้ว วัดอุปัชฌาย์ จ.เชียงใหม่," 2555: ออนไลน์)

งานวิจัยเรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ “คติชนสร้างสรรค์” อันเกิดจากการนำประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มาประยุกต์ ปรับเปลี่ยน ผลิตซ้ำ ต่อยอด (ศิริพร ณ ถกลาง, 2556: 7) ให้รองรับวัตถุประสงค์ใหม่ในสถานการณ์ปัจจุบัน เพื่อตอบสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนทั้งความต้องการทางศาสนา (religious need) และความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ (human needs) ดังการผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์” ในพื้นที่ภาคกลางในฐานะประเพณีการทำบุญตักบาตรที่มีอันานิสงส์มากและหาโอกาสยาก รวมถึงการผลิตซ้ำคติพระอุปัชฌาย์ปราบมารผ่านการสร้างวิหารหลวงปู่อุปัชฌาย์บริเวณริมทะเลเมืองประจวบฯ อันมีที่มาจากความเชื่อที่ว่าพระอุปัชฌาย์เป็นผู้รักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาว 5,000 ปีและเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธานุภาพที่จะปกป้องรักษาประเทศไทยและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายให้รอดพ้นจากมหันตภัยต่างๆ

7.2.3.2 ด้านพุทธศาสนศึกษา

งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ด้านพุทธศาสนศึกษาที่ศึกษาเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์มีหลายเรื่อง งานวิจัยเล่มสำคัญคือ *The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia* ของ John S. Strong (1992) งานวิจัยเรื่องนี้มีส่วนหนึ่งที่ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในประเทศไทยซึ่งรวบรวมขึ้นในช่วง พ.ศ. 2525 โดยเป็นข้อมูลเกี่ยวกับการสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมในสังคมภาคเหนือซึ่งผ่านมารวม 30 ปีแล้ว แต่ยังไม่ได้รวมถึงประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในพื้นที่ภาคอีสานและภาคกลาง จึงยังไม่ครอบคลุมถึงความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ในปัจจุบันซึ่งดำรงอยู่ในลักษณะที่มีพลวัต งานของ

ผู้วิจัยจึงเป็นการศึกษาต่อยอดจากงานวิจัยของ Strong โดยได้ศึกษาข้อมูลภาคสนามทั้งภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคกลาง

ส่วนวิทยานิพนธ์ของไทยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระอุปคุตมีหลายเรื่อง ได้แก่ *บทบาทของพระอุปคุตในเรื่องมหาอุปคุตฉบับล้านนา* ของอภิชาติ ยอดสุวรรณ (2534) ซึ่งศึกษาบทบาทของพระอุปคุตที่ปรากฏในคัมภีร์ *มหาอุปคุต* ของล้านนาสำนวนของวัดสำเภา จังหวัดเชียงใหม่ *อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนา* ของ พระประพันธ์ สุทฺธิจิตฺโต (กวางลีสืบสาม) (2548) ซึ่งศึกษาประเพณีและพิธีกรรมของชาวล้านนาที่มีที่มาจากความเชื่อเรื่องพระอุปคุต *การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน* ของ ประเวศ คำสวัสดิ์ (2548) ซึ่งศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตของชาวไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ถ่ายทอดทั้งในประเพณีลายลักษณ์และมุขปาฐะ วิทยานิพนธ์ทั้ง 3 เล่มนี้ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตในรูปแบบตำนานและพิธีกรรมโดยเจาะจงเฉพาะในวัฒนธรรมล้านนาและไทใหญ่ในพื้นที่ภาคเหนือ

นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์เรื่อง *ศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย* ของพระบุญนาท อติพโล (กิจเกษม) (2556) ซึ่งศึกษาภาพรวมของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย หากแต่เป็นการศึกษาที่เน้นการวิจัยด้านเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้รู้ประกอบในบางหัวข้อ วิทยานิพนธ์ของพระบุญนาทจึงแตกต่างจากงานของผู้วิจัยซึ่งให้ความสำคัญกับข้อมูลภาคสนามเป็นหลัก โดยใช้การเปรียบเทียบหลายสนามและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างละเอียดทั้งในบริบทท้องถิ่นและบริบทสังคมสมัยใหม่ในเชิงภาพรวม ด้วยวิธีวิทยาทางคติชนวิทยาและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะได้มองเห็นการดำรงอยู่ของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมปัจจุบัน

ผู้วิจัยสังเกตว่าวิทยานิพนธ์ของไทยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระสาวกนั้นยังไม่ค่อยมี แต่กลับมีวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับพระอุปคุตหลายเรื่องทั้งที่พระอุปคุตเป็นพระสาวกที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก บาลี แสดงให้เห็นความน่าสนใจเกี่ยวกับการศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย งานของผู้วิจัยซึ่งศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตที่มีการสืบทอดและการผลิตซ้ำในรูปแบบที่หลากหลายและในบริบททั้งท้องถิ่นและภาพรวมของสังคมไทยจึงสะท้อนให้เห็นลักษณะการดำรงอยู่และบทบาทของพุทธศาสนาต่อวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมสมัยใหม่ จะเห็นว่าความเชื่อและวิถีปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่มีบทบาทหน้าที่ในการดำรงชีวิต และสามารถปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับสังคมวัฒนธรรมไทย ความเชื่อและวิถีปฏิบัติเหล่านั้นก็จะยังคงได้รับการเลือกสรรให้ดำรงอยู่ในสังคม (tradition of selection) ดังปรากฏการณ์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตยังคงตอบสนองความต้องการที่พึงของคนไทยทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน เพราะตราบไต่ที่มนุษย์ยังคงมีความกลัว ตราบนั้นมนุษย์ย่อมต้องการเครื่องยึดเหนี่ยวเสมอ

งานวิจัยนี้ยังทำให้มองเห็นลักษณะพุทธศาสนาแบบไทยซึ่งเป็นพื้นที่ผสมผสานของความเชื่ออันหลากหลายที่ซ้อนกันอยู่ทั้งของคนต่างกลุ่มและต่างศาสนา แต่ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุตได้ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความหมาย เพราะเป็นความเชื่อที่มีบทบาทหน้าที่ทั้งต่อปัจเจกและต่อชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นบทบาทความสำคัญของพระพุทธรูปที่ยังมีบทบาทความสำคัญต่อวิถีชีวิตไทย

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ได้สะท้อนให้เห็นมโนทัศน์บางประการที่คนไทยมีต่อความเชื่อทางศาสนา ดังจะเห็นได้จากการสร้างมโนทัศน์ “พระอุปคุตปราบมารบันดาลโชค” ซึ่งสะท้อนกระบวนการเปลี่ยนความหมายของความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร จากความหมายทางธรรมให้กลายเป็นความหมายทางโลก ดังที่เกิดคติการบูชาพระอุปคุตเพื่อโชคลาภความร่ำรวย การแต่งคาถาขอลาภพระอุปคุต หรือการเกิดรูปแบบการบูชาพระอุปคุตแบบใหม่ เช่น การถวายน้ำแดงและกล้วยน้ำว้า ซึ่งแสดงให้เห็นการนำพุทธศาสนาไปใช้ประโยชน์ในเชิงโลกียะเพื่อตอบสนองเป้าหมายของชีวิตในสังคมบริโภคนิยมที่มุ่งแสวงหาความสุขทางโลก เช่น ความมั่งคั่งร่ำรวย ทั้งที่เป้าหมายดังกล่าวไม่ใช่อุดมคติทางพุทธศาสนา การดำรงอยู่ของพุทธศาสนาในปัจจุบันจึงต้องเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่ากระแสนิยมของลัทธิแห่งความมั่งคั่ง (the boom - time religions of prosperity) (Jackson, 1999 cited in Pattana Kitiarsa, 2012: 14) ซึ่งเข้ามามีอิทธิพลครอบงำความคิดของคนไทยในสังคมบริโภคนิยมและทำให้เป้าหมายหลักอันเป็นอุดมคติทางพุทธศาสนาได้เลือนรางห่างไกลลง ดังที่จะเห็นว่าพุทธศาสนายังมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อสังคมวัฒนธรรมไทยอยู่โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการทางโลกของพุทธศาสนิกชน แต่บทบาทหน้าที่ในทางธรรมอันเป็นอุดมคติทางพุทธศาสนานั้นต้องเผชิญกับอุปสรรคสำคัญนั่นคือ ลัทธิการบูชาความมั่งคั่งที่เข้ามามีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมไทย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาพที่ 49 หนังสือจำหน่ายพร้อมผ้ายันต์พระอุปคุต “อรหันต์แห่งมหาทรัพย์มหาสมบัติ เงินทองเหลือใช้ไม่ขาดมือ” ในร้านเซเว่นอีเลเว่น

การสร้างมโนทัศน์ “พระอุปัชฌ์ผู้ปราบมารบันดาลโชค”สู่การรับรู้ของพุทธศาสนิกชนยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมไทยที่ห่างไกลจากแก่นของพระพุทธศาสนา ตำนานพระอุปัชฌ์ปราบมารถูกนำมาใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ โดยละเลยคุณค่าในทางธรรม คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กลายเป็นวัตถุของความศรัทธาแห่งวัตถุมงคล แม้จะทำให้พระอุปัชฌ์เป็นที่รับรู้ของคนไทยในวงกว้างขึ้น แต่ก็ได้ลดทอนบทบาทความหมายลงเหลือเพียงการเป็นวัตถุของความเชื่อในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล

งานวิจัยเรื่องนี้จึงทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบไทย กล่าวคือ การสืบทอดและการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นเมื่อความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ยังคงมีบทบาทความหมายต่อพุทธศาสนิกชน รวมถึงมีคุณลักษณะที่สอดคล้องเหมาะสม และมีศักยภาพในการปรับเปลี่ยนให้ตอบสนองต่อความต้องการของพุทธศาสนิกชนในบริบทของสังคมสมัยใหม่ อันทำให้ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมนั้นๆ ดำรงอยู่อย่างมีพลวัต และเติบโตไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คติความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ที่มีทั้งการสืบทอดในท้องถิ่นภาคเหนือและภาคอีสาน และการผลิตซ้ำในพื้นที่ใหม่อย่างภาคกลาง จึงแสดงให้เห็นรากฐานของพระพุทธศาสนาที่ยังรากลึกลับมั่นคง ในขณะที่เดียวกันก็เติบโตแตกสาขาจนผลิตผลเป็นวิถีปฏิบัติใหม่ๆ ขึ้นในสังคมไทยปัจจุบัน

7.2.3.3 ด้านไทยศึกษา

หากมองสังคมไทยผ่านปรากฏการณ์การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ จะเห็นว่าวัฒนธรรมพุทธศาสนามีความผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับวิถีชีวิตไทย - ไท และเป็นอัตลักษณ์ร่วมอีกลักษณะหนึ่งของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - ไท ดังที่พบว่าคนไทยกลุ่มต่างๆ เช่น ไทยยวนล้านนา ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทอีสาน ล้วนมีตำนาน ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์เป็นความเชื่อร่วมกันของคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา

ความเชื่อเรื่องพระอุปัชฌ์ยังสะท้อนให้เห็นว่าพุทธศาสนามีบทบาทต่อวิถีชีวิตคนไทยในฐานะเป็นทางออกสำคัญต่ออุปสรรคปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต เป็นที่พึ่งและเครื่องยึดเหนี่ยวในชีวิตสมัยใหม่ที่มีแต่ความผันผวนไม่แน่นอน พระพุทธศาสนาคือทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ที่สำคัญของสังคมไทย เป็นบ่อเกิดของประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตของคนไทย และเป็นช่องทางที่เป็นที่พึ่งเมื่อคนไทยต้องเผชิญปัญหา ดังที่พบว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌ์ถูกเลือกสรรและนำมาผลิตซ้ำในพื้นที่ภาคกลางผ่านวิถีปฏิบัติใหม่ๆ ในช่วงเวลาที่มนุษย์หวาดกลัวและถูกคุกคามจากภัยอันตรายต่างๆ ในปัจจุบัน เช่น การสร้างวิหารหลวงปู่พระอุปัชฌ์ริมชายทะเลเพื่อให้ปกป้องรักษาจากภัยธรรมชาติต่างๆ

ในขณะที่เดียวกันพุทธศาสนาก็เป็นต้นทุนสำคัญที่คนไทยนำไปปรับประยุกต์ และสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับประโยชน์และความต้องการในวิถีชีวิตสมัยใหม่ ดังคติความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมารที่ทำให้เกิด “พิธีนิมนต์พระอุปคุต” การสร้างหอพระอุปคุต รวมถึงการสร้างพระเครื่อง พระบูชาและวัตถุมงคลเกี่ยวกับพระอุปคุตในฐานะ “พระปราบมารบันดาลโชค” เพื่อนำไปบูชาให้แคล้วคลาดปลอดภัย และบันดาลโชคลาภ ซึ่งทำให้ความเชื่อทางศาสนาได้ถูกแปรรูปเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม (cultural products)

ตำนานพระอุปคุตได้ถูกนำมาผลิตซ้ำเพื่อรับรองถึงอันสงฆ์หรือพุทธคุณต่างๆ ของพระอุปคุตที่ถูกสร้างขึ้น เหมือนกับสินค้าสมัยใหม่ที่มักมีมูลค่าเพิ่มหากมี “เรื่องเล่า” ถึงความเป็นมา ความเก่าแก่หรือความซับซ้อนของกระบวนการผลิต ซึ่งจะพบกลวิธีเช่นนี้ในเว็บไซต์ที่นำเสนอเรื่องราวของพระเครื่องทางอินเทอร์เน็ต เช่น โฆษณาเกี่ยวกับพระอุปคุตที่อธิบายว่าเหมาะกับอาชีพค้าขาย โดยอ้างอิงถึงเรื่องราวของพระอุปคุตใน *อโศกาวทาน* ซึ่งกล่าวถึงประวัติของอุปคุตในช่วงที่ค้าขายน้ำหอมได้กำไรมาก (“พระอุปคุต ปางจกบาตร ไม้สักปิดทอง หน้าตัก 3 นิ้ว วัตอุปคุต จ.เชียงใหม่,” 2555: ออนไลน์) หรือโฆษณาพระเครื่องพระอุปคุตซึ่งอธิบายว่าศักดิ์สิทธิ์เพราะบวงสรวงบนแพกลางน้ำ และพระเกจิที่มีชื่อเสียงได้เล่าว่าพระอุปคุตขึ้นจากสะดือทะเลมาร่วมในพิธี (“พระกริ่ง-ชัยวัฒน์” หลวงปู่คำบุ รุ่ณ’ชินบัญชรมหาอุปคุต”, 2558: ออนไลน์) เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตเป็นผลมาจากบริบทสังคมไทยยุคหลังโลกาภิวัตน์ สื่อสมัยใหม่ประเภทโซเชียลมีเดียมีอิทธิพลอย่างมากต่อการดำรงชีวิต ผนวกกับสังคมบริโภคนิยมและกระแสนิยมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ๆ โดยเฉพาะการท่องเที่ยวทำบุญ การท่องเที่ยวเทศกาลและการท่องเที่ยวชาติพันธุ์ที่ทำให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับตำนาน ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในวงกว้าง รวดเร็ว และเข้าถึงคนจำนวนมากได้ง่ายขึ้น เช่น การผลิตซ้ำตำนานพระอุปคุตผ่านการพิมพ์หนังสือของสำนักพิมพ์ การนำเสนอข่าว “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” ผ่านโทรทัศน์และเว็บไซต์ สภาสังคมสมัยใหม่เช่นนี้ยังส่งผลให้เกิดพลวัตในประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตด้วย เช่น การจัดงาน “ประเพณีตักบาตรเป็งปูด” เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่และจังหวัดแพร่ การสร้างสรรค์ “ประเพณีสิบสองมณ ล่องฝ่องไต” ของบ้านปางหมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดยประยุกต์มาจาก “ประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุปคุต” ของชาวไทใหญ่ การผลิตซ้ำ “ประเพณีตักบาตรพระอุปคุต” ที่วัดตึกจังหวัดนนทบุรี เพื่อให้วัดตึกเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวในฐานะวัดแรกในภาคกลางที่มีประเพณีของภาคเหนือ

งานวิจัยเรื่อง *พระอุปคุต: การสืบทอดและการผลิตซ้ำความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทยปัจจุบัน* จึงทำให้มองเห็นวิถีคิดของคนไทยในการนำพุทธศาสนาอันเป็นต้นทุนทาง

วัฒนธรรมที่สำคัญและฝังรากลึกในสังคมไทยมาสืบทอด ปรับเปลี่ยน ประยุกต์ใช้ สร้างสรรค์ ผลิตซ้ำ ให้สอดคล้องและตอบสนองต่อจุดมุ่งหมายของชีวิตในบริบทของสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบัน

7.3 ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยทางด้านคติชนวิทยาที่ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องบุคคลศักดิ์สิทธิ์ยังมีไม่มากนัก จึงน่าที่จะมีการศึกษาความเชื่อ ตำนานและประเพณีพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับบุคคลซึ่งอาจเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ หรือมีที่มาจากตำนานท้องถิ่น รวมถึงพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ว่ามีพระสาวกหรือบุคคลในพระพุทธศาสนาจำนวนไม่น้อยที่เป็นที่รู้จักในสังคมไทย และก่อให้เกิดความเชื่อและวิถีปฏิบัติที่น่าสนใจ เช่น คติการบูชาปูหมอชิวกเพื่อให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ หรือมิตีของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในโลก “พุทธพาณิชย์” วัตถุมงคล เครื่องรางของขลังในโลกทุนนิยมและโลกาภิวัตน์

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- 31 มงคลคาถามหาเศรษฐี. (ม.ป.ป.). กรุงเทพฯ: บุกส์ไมล์.
- กฤษฏา พิณศรี. (2549). พระอุปคุต. *เมืองโบราณ*, 32, 119-120.
- กลิน คงเหมือนเพชร, & ชวน เพชรแก้ว. (2548). พระนิพพานสูตร คำกาพย์ ฉบับอำเภอดวง จังหวัด นครศรีธรรมราช **วรรณกรรมทักษิณ:วรรณกรรมคัตสร เล่ม 3**. ม.ป.ท.: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มหาวิทยาลัยสุราษฎร์ธานี.
- กลุ่มเพ็ญพุธประจวบคีรีขันธ์. (ม.ป.ป.). **บทสวดอุปาตะสันติ**. เอกสารอัดสำเนา. ประจวบคีรีขันธ์.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2545). **เมื่อสื่อส่องและสร้างวัฒนธรรม** (2 ed.). กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2554). **การสื่อสาร ศาสนา กีฬา**. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คนกรุงเก่า. (2551). พระอุปคุต. *ลานโพธิ์* 35, 14-15.
- คนกรุงเก่า. (2553). พระอุปคุตเถระ. *ลานโพธิ์*, 37, 20-21.
- ฉัสร่า ชมะวรรณ. (2537). **แนวความคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ในวัฒนธรรมศึกษาและการวิเคราะห์วัฒนธรรมบริโภค**. (วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)
- จรวพร ประสานทอง. (2545). **ความเชื่อและพัฒนาการประเพณีท้องถิ่นบุญผะเหวดจังหวัดร้อยเอ็ด**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), สำนักงานบัณฑิตศึกษาสถาบันราชภัฏเลย, สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา
- จรรุญ ตันสูงเนิน. (2527). **ศาสตรา วรรณกรรมพยากรณ์ชีวิตจากจังหวัดนครศรีธรรมราช**. (ปริญญา นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- จำแสน แก้วเลี้ยว (บรรณาธิการ). (2556). **เทียนชัย ฉบับยอดพระอรหันต์ “ไตรภาคิมหาลาภยอดพระอรหันต์**. นนทบุรี: นานาสาสน.
- จำเนียร ทรงฤกษ์. (2556). ประวัติพระอุปคุตเถระ **พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุปคุตต์**. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด.
- จิตรา ก่อนนทเกียรติ. (2541). **พระพุทธ พระโพธิสัตว์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของจีน**. กรุงเทพฯ: จิตรา.
- ฉัตต์ ปิยะอูย. (2541). **งานบุญผะเหวดมุกดาหาร**. ม.ป.ท.: บริษัทพริสเกล จำกัด.

- ชาวพุทธคุณ. (2554). พระอุปคุต รุ่น2,3 พระราชพิพัฒน์นาทร (ถาวร จิตตถาวโร) วัดปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร สร้างจากองค์ต้นแบบที่เสด็จมาเอง. **พระเครื่องพุทธคุณ**, 17, 19.
- ชำนาญ การวิเศษ. (2553). **ยี่งูขาคูกเคล็ดวิธี ยี่งูรวบแบบทันตาเห็น**. กรุงเทพฯ: เพชรสีน้ำเงิน.
- ญาณสมปนโน. (ม.ป.ป.). **ตำราพิธีกรรมโบราณ**. ลำพูน: ภิญโญ.
- ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์. (2555). **ประวัติศาสตร์ผ่านพระเครื่อง คติความเชื่อและพุทธพาณิชย์**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2498). **พระบัวเข็มในประเทศไทย**. พิมพ์เป็นอนุสรณียะในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูคณานันท์สมณาจารย์(บั๊กลี ทองปิน) วันที่ 22 พฤษภาคม 2498.
- ดนัย ชาทิพอด. (2548). **บทบาทของบรื่องประกอบพิธีกรรมเหยาของชาวมุขไท**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
- ดวงพร ตรีบุปผา (เรียบเรียง). (2556). **พระสังกัจจายน์ อรหันต์ผู้เป็นเลิศในทางอภิยาธรรม**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2547). **วรรณกรรมประเภทกลอนสวดภาคกลาง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ตำนานมูลศาสนา. (2557). นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- ตำรายา ศิลาจาริกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์). (2537). โครงการประสานงานพัฒนาเครือข่ายสมุนไพร (พพส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และองค์การเภสัชกรรมกระทรวงสาธารณสุข.
- ไตรภูมิฉบับท้องถิ่น**. (2555). กรมศิลปากรเผยแพร่ครั้งแรกในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “คติไตรภูมิ: อิทธิพลต่อวิถีสังคมไทย”.
- ทำวัตรเช้า เย็น และบทสวดพิเศษบางบท บทสวดล้านนา พร้อมทั้งสวดแบบไทยใหญ่ วัดแม่อาว หลวง**. (2550).
- ทิพย์จักร. (2551). **หลวงปู่สรอง 500 ปีมหามุนีเทพดาบส**. นนทบุรี: กรีน ปัญญาญาณ.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (2494). **พิธีไหว้ครู ตำราครอบโขนละคร พร้อมด้วยตำนานและคำกลอนไหว้ครู**
ละคอนชาตรี: กองการสังคีต กรมศิลปากร.
- ธรรมานุภาพ 90 ปีพระพุทธพจน์วารสารณ์**. . (2550). บริษัทประชากรธุรกิจ จำกัด.
- ธีรพงษ์ จตุรพณิชย. (2541). พระอุปคุตกับงานบุญผะเหวด. **เมืองโบราณ**, 24, 130-135.
- นทธัญ แสงไชย (เรียบเรียง). (2556). **พระสีวลี อรหันต์แห่งโชคกลาง**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

- นิติ ภาวศ์พันธุ์. (2547). แปลงความทรงจำ “ไต” สร้างความเป็น “ไทย” **ความเป็นไทย/ความเป็นไท** (pp. 1-54). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- บำเพ็ญ ระวิน. (2542). อานิสงส์อุปาสันติ **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 15** (pp. 7900). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- บำรุง บารมี, & อภิชาติ ยอดสุวรรณ. (2542). อุปคุต,พระ **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 15** (pp. 8006-8009). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2547). **ไทยสิบสองปันนา เล่ม 2** (2 ed.). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- บุญมี เวียงนิล, & อโศก ศรีสุวรรณ. (2553). **ประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้าน เกร็ดตำนานพื้นเมือง**. เชียงราย: สยามการพิมพ์.
- บุปผา คุณยศยิ่ง. (2542). พระพุทธรูปบัวเข็ม **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 8** (pp. 4334). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). แม่น้ำโขงกับการเป็นเวทีของประเพณีประดิษฐ์ในอีสาน. **วารสารอักษรศาสตร์ฉบับพิเศษ “คติชนสร้างสรรค์”**, 42(2), 169-217.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2542). อุปคุต,พระ **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 15** (pp. 7479). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ประยูร ชัดยมนนท์. (2525). **พิธีแห่งพระอุปคุต บ้านโคกก่อง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด**. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. มหาสารคาม.
- ประวัติการทำบุญบูชาไหว้พระอุปคุตบัวปรก วัดแม่ยายหลวง อำเภอแม่ยาย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2555.** (2555). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประวัติองค์หลวงปู่อุปคุตอรหันตเจ้า.** (2555). พิมพ์เนื่องในวาระเฉลิมฉลองพิธีฉลองสมโภชองค์พระหลวงปู่อุปคุตอรหันตเจ้า วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2555.
- ประเวช คำสวัสดิ์. (2548). **การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** (ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต), มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
- ปรานี วงษ์เทศ. (2543). **สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์.** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- ปรีชา พิณทอง. (2534). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน.** อุบลราชธานี: โรงธรรมศิริธรรมออฟเซ็ท.
- ผ่าน วงษ์อ้วน. (2522). **คัมภีร์อนาคตวงศ์ อุเทศที่ 1 – 10 : การตรวจชำระและศึกษาเชิงวิเคราะห์.** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย, ภาควิชาภาษาตะวันออก
- ฝึกกับพุทธ: ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในกลุ่มน้ำหมัน.** (2550). กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก – ประไพ วิริยะพันธุ์.

- พ.สุวรรณ. (2540). **พระบัวเข็ม พระอรหันต์พิชิตมารให้ลาภร่ำรวย**. กรุงเทพฯ: บ้านมงคล.
- พ.สุวรรณ. (2550). **ตำราพรหมชาติ: สำหรับประชาชน**. กรุงเทพฯ: บ้านมงคล.
- พรพนม. (2552). พระอุปคุตเขมร. **ลานโพธิ์**, 35, 14-16.
- พรรณเพ็ญ เครือไทย, & อมรรัตน์ เพ็ญวรรณธรรม (บรรณาธิการ). (2552). **รายชื่อหนังสือโบราณ
ล้านนา: เอกสารไมโครฟิล์มของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี 2521 –
2533 (ฉบับปรับปรุงปี 2552)**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พรสร้อย แสงปรีดีกรณ์. (2552). ชื่อรุ่นจตุคามรามเทพ: การศึกษาในมุมมองภาษากับวัฒนธรรม.
ภาษาและวรรณคดีไทย 26, 86-123.
- พระครูพิชิตนาถิมุต, & พระธีรชัย ใจดี. (2555). **พระมหาอุปคุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชค
ลาภ**. เชียงใหม่: สันติภาพแพ็คพรีนธ์ จำกัด.
- พระครูสิริศีลสังวร. (ม.ป.ป.). **พระไตรภาคิมหาลาภ**. เชียงใหม่: วัดศรีดอนมูล.
- พระเครื่องพุทธคุณ**. (2554). 17, 31.
- พระฉลอง แสนดี. (2552). **การศึกษาคำศัพท์ภาษาเขมรสุรินทร์ในพิธีกรรมงานศพที่หมู่บ้านทุ่งโก
ตำบลหนองเมธี อำเภอนาทม จังหวัดสุรินทร์**. (การค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาเขมรศึกษา ภาควิชาภาษา
ตะวันออก
- พระนาคเสนหรือพระอุปคุตกับพระยามาร. (2552). **เขียนพระ** 480, 7.
- พระนิพพานโสตร ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ ลำานวนที่ 1**. (2528). กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.
- พระนิพพานโสตร ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ ลำานวนที่ 4**. (2528). กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2516). **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ:
ศิลปาบรรณาคาร.
- พระใบฎีกาศาสน์ สาสน. (2546). **ประวัติพระอุปคุต**. พิมพ์ถวายเป็นธรรมทานโดยนายสุรินทร์
วรรณเพ็ญสกุล และนายอนุศักดิ์ ศรีคำแหง วัดพระนอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน.
- พระประพันธ์ สุทธิจิตโต (กวางสีบสาม). (2548). **อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีต่อพิธีกรรม
ชาวพุทธล้านนา**. (ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,
บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- พระมหาชนะ ธมธโช ภมรพล ป.ธ.9. (2542). **โคลงสารปถมสมโพธิ ฉบับล้านช้าง**. กรุงเทพฯ:
ธรรมสภา.
- พระสังฆราชเมธีกร. (2529). **โลกที่ปกสาร** (แย้ม ประพัฒน์ทอง, Trans.). กรุงเทพฯ: หอสมุด
แห่งชาติ.

- พระสัทธรรมโมฆะเถระ. (2528). **โลกบัญญัติ** (แย้ม ประพัฒน์ทอง, Trans.). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. (2513). **พระอุปกุตผาบบมาร**. วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม และ มูลนิธิอริยาอเขยอุปถัมภ์.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2539). **“นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, สาขามานุษยวิทยา.
- พิพัฒน์ วิถี. (2554). **สัญลักษณ์ในพิธีกรรมงานบวชของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-เขมร : กรณีศึกษา ตำบลเมืองที่ อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์**. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, สาขาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น
- พุทธจักรพระเครื่อง**. (2554). 7, 87.
- พุ่มพวง อภิวงศ์. (2550). **คติชนกับการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยเชื้อสายจีนบ้านห้วยโก๋น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
- ไพรินทร์ ณ วันนา. (2554). **อุปกุต พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา**. ลำพูน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน.
- ภภาพล จันทร์วัฒนกุล. (2553). **ประวัติศาสตร์และศิลปะพม่า**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ภักดี เอื้อราษฎร์. (2540). **การศึกษาเปรียบเทียบประเพณีบุญพระเวสของจังหวัดร้อยเอ็ดกับบ้านบ่อใหญ่ ตำบลบ่อใหญ่ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์)
- กันธกานต์ กิมทอง. (ม.ป.ป.-a). **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปกุตโภคทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ**. นครราชสีมา: ัญญูพัทธ์.
- กันธกานต์ กิมทอง. (ม.ป.ป.-b). **นักบุญศักดิ์สิทธิ์ อมตะพระเกจิแดนล้านนา**. นครราชสีมา: ัญญูพัทธ์.
- ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์. (2551). **วัฒนธรรมคือความหมาย ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- มณี พยอมยงค์. (2529a). **ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย**. เชียงใหม่: ส.ทรัพย์การพิมพ์.
- มณี พยอมยงค์. (2529b). **วัฒนธรรมล้านนาไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- มณี พยอมยงค์. (2542). **เข้าไสสานกัมม สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 2 (Vol. 2, pp. 851-852)**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

มณี พยอมยงค์, & ศิริรัตน์ อาศนะ. (2549). **เครื่องสักการะในล้านนาไทย**. เชียงใหม่:

ส.ทรัพย์การพิมพ์.

ยศ สันตสมบัติ. (2551). **อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของประเทศไทยในสังคมไทย 1**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).

ยุทธ เดชคำรน. (2521). **นิทานท้องถิ่นของไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

ราชันย์ เวียงเพิ่ม. (2550). **พระคณา: ตำนานและพิธีกรรมในสังคมไทย**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

เรณู อรรถฐาเมศร์. (2541). ประเพณีพิธีกรรมชาวไทยใหญ่บ้านใหม่หมอกจำ่ม. In ฉลาดชาย รมิตานนท์, วิระดา สมสวัสดิ์ & เรณู วิชาติศิลป์ (Eds.), **ไท TAI** (pp. 333-467). เชียงใหม่: มูลนิธิโตโยตา และศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (หมวดศาสนาจักร) ไตรภูมิโลกวิจิตรฉกษา. (2535).

กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 3. (2531). กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

วรรณนะ มุลขำ. (2545). **ร่องรอยและอิทธิพลของคติพุทธศาสนาหายานที่มีต่อความเชื่อและพิธีกรรมพื้นบ้านในจังหวัดเชียงใหม่**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี.

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์. (2555a). **พระอุปคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร**.

กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์. (2555b). **พระอุปคุต อรหันตสาวกผู้สถิต ณ ท้องมหาสมุทร**. **Secret**, 4, 30-34.

วสิน อินทสระ. (2525). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียและประเทศไทย**.

กรุงเทพฯ: บรรณาคาร.

วิลักษณ์ ศรีป่าซาง. (2542). **พงศุศ สาราณุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 9** (Vol. 9, pp.

4744). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

วีไลรัตน์ เล็กศิริรัตน์. (2548). ศาสตราฉบับเขารูปช้าง **วรรณกรรมทักษิณ วรรณกรรมคัตสร เล่ม 2**

สุราษฎร์ธานี: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

วิศิษฐ์ ต้วสงศ์. (2542). **แห่พระอุปคุต (วัดพระธาตุพนม) สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน**

เล่ม 15 (Vol. 15, pp. 5133-5135). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร

ไทยพาณิชย์.

- ศรีเลา เกษพรหม. (2541). **ลัทธิเยะไร ไทโสเนา**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2548). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2556). คติชนสร้างสรรค์: บทปริทัศน์บริบททางสังคมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง. **วารสารอักษรศาสตร์ฉบับพิเศษ “คติชนสร้างสรรค์”**, 42(2), 1-74.
- ศูนย์ธรรมจักรปฏิบัติธรรม. (2555). **ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปคุตมหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค**. เชียงใหม่: บริษัท สันติภาพแพคเกจจิ้ง จำกัด.
- ส.ศิริรักษ์ (ผู้แปลและเรียบเรียง). (2552). **ความเข้าใจในเรื่องพระเจ้าอโศก และอโศกาวทาน** (4 ed.). กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทย - อีเบต.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2529). **ไทยเที่ยวพม่า**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2530). **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สมพงษ์ ปรีชาจินดาวุฒิ. (2528). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกุปปัตติ**. (ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, บัณฑิตวิทยาลัย, ภาควิชาภาษาตะวันออก
- สมหมาย เปรมจิตต์. (2527). **โครงการสำรวจและถ่ายไมโครฟิล์มคัมภีร์ไบเบิลในภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วรรณกรรมล้านนา เล่ม 1: รายการการสัมมนาทางวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 26 - 28 ตุลาคม 2524**.
- สายปาน ปุริวรรณชนะ. (2555). **อิทธิปาฏิหาริย์กับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์: ขนบนิยมและพลวัตในประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง**. (ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
- สาร สารทัศน์นันท์. (2542). **พระเวสส์, บุญ(เทศน์มหาชาติ) สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9** (pp. 3033-3039). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม. (2556). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อวทาน-ศตกะ**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต), มหาวิทยาลัยศิลปากร, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก
- สุกัญญา เบาเน็ด. (2549). **การสร้างอัตลักษณ์ของคนมอญย้ายถิ่น: ศึกษากรณีแรงงานข้ามชาติในจังหวัดสมุทรสาคร**. (ปริญญามานุษยวิทยามหาบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สุภาพพรรณ ณ บางช้าง. (2526). **ประวัติศาสตร์คติบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาพพรรณ ณ บางช้าง. (2554). **พระอุปัชฌ์และพระอุปัชฌ์: สาระที่แตกต่างกันในคัมภีร์สันสกฤตฝ่ายสรวาสตีวาทีน กับคัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาท**. บทความเสนอเนื่องในวโรกาสสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานน้ำสงกรานต์แก่อาจารย์อาวุโสในชมรมบาลี- สันสกฤต วันศุกร์ที่ 15 เมษายน 2554.
- สมิตร ปิติพัฒน์, & คณะ. (2545). **ชุมชนไทในพม่าตอนเหนือ: รัฐฉานตอนใต้ ภาคมณฑลเยล และคำตีหลวง**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เสฐียรโกเศศ. (2516). **ประเพณีเนื่องในเทศกาล** (2 ed.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (2519). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลวิทยาลัย.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (2544). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- แสง มนวิฑูร (ผู้แปล). (2513). **รสวาทีน**. สมุทรสงคราม: กระทรวงศึกษาธิการพิมพ์แจกในงานกุศลพระราชทาน ณ วัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม 1 พฤศจิกายน 2513.
- องค์ บรรจุน. (2552). **ต้นธาร วิถีมอญ**. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- องค์ บรรจุน. (2556). **หนึ่งหมู่บ้านหนึ่งกระทง(ovok): มอญไม่ได้ขมาแม่คงคาแต่บูชาพระอุปัชฌ์**. *ศิลปวัฒนธรรม*, 35(1), 58-64.
- องค์การบริหารส่วนจังหวัดร้อยเอ็ด. (2555). **ที่ระลึกบุญผะเหวดและงานเทศกาลวันข้าวหอมมะลิโลก ร้อยเอ็ด 55**. ร้อยเอ็ด: ทัศนใจการพิมพ์.
- องค์บรมครูพระเทพโลกอุดร สยามศักดิ์สิทธิ์ 5. (2555). กรุงเทพฯ: บจก.ภาชิตสยาม.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (2546). **ปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส: ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะกับวรรณกรรมพุทธประวัติอื่น**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
- อนุ เนินหาด. (2549). **“ท่าแพ” ตะวา (สังคมเมืองเชียงใหม่ เล่ม 14)**. เชียงใหม่: บริษัทนพบุรีการพิมพ์ จำกัด.

- อภิชาติ ยอดสุวรรณ. (2534). **บทบาทของพระอุปัชฌาย์ในเรื่องมหาอุปัชฌาย์ฉบับล้านนา**. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา.
- อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล. (2552). **ตำนานพระศรีอารีย์ในสังคมไทย: การสร้างสรรค์และบทบาท**. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย.
- อ้อต มหาเสง. (2555). **รวมสูตรหอยรวยสองเต่ง**. กรุงเทพฯ: บริษัทสยามอินเตอร์มัลติมีเดีย จำกัด (มหาชน).
- อาเทศคดี**. (2527). อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพขุนอาเทศคดี ณ ฌาปนสถานวัดชลเฉนียน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช 15 ตุลาคม 2527.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2553). **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์. อารานานัง. (9 พฤษภาคม 2558). พิธีไหว้ครู บูรพาจารย์ ครอบครัวประจำปี 58 วัดแสงแก้วโพธิญาณ เชิญร่วมอิมบิอุกัน. **เดลินิวส์**.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2542). พุทธศาสนาในล้านนา **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 9** (pp. 4715-4728). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- เอกรินทร์ พึ่งประชา. (2545). **พระราชหุ: “ประเพณีประดิษฐ์” แห่งวัดศิระชะทอง**. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2532). การสืบทอดและปรับปรุงวัฒนธรรมให้สมัย. In สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (Ed.), **สู่โฉมหน้าใหม่ของวัฒนธรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย** (2 ed.). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2545). **ศักราชในไทวี่**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีทรรศน์.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Aung, M. H. (1959). **Folk Elements in Burmese Buddhism**. Rangoon: Buddha Sāsāna Council Press.
- The Invention of Tradition**. (1984). (E. Hobsbawm & T. Ranger, (Eds.) Eds.). Cambridge: Cambridge University Press.

- Pattana Kitiarsa. (2012). **Mediums, Monks, and Amulets: Thai Popular Buddhism Today**. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Penth, H. (2006). Phra Bua Khem Images in Lān Nā. **Buddhist Legacies in Mainland Southeast Asia** (pp. 181-205). Paris and Bangkok: École française d'Extrême-Orient and Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- Ray, R. A. (1994). **Buddhist Saints in India**. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Shway, Y. (1882). **The Burman: His Life and Notion Volume 1**. London: Macmillan and Co.
- Siraporn Nathalang. (2008). Khamti Buddhism and Culture: An Observation from a Visit to Khamti Land in Arunachal Pradesh in 2006. **Rian Thai: International Journal of Thai Studies**, 1(1), 129-146.
- Strong, J. S. (1992). **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Strong, J. S. (2002). **The Legend of King Aśoka**. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Strong, J. S. (2004). Upagupta. **Encyclopedia of Buddhism Vol. 2 M-Z** (pp. 870). U.S.A.: Thompson Gale.
- Tambiah, S. J. (1970). **Buddhism and The Spirit Cults in North-East Thailand**. London: Cambridge University Press.
- Turner, V. (1970). **The Ritual Process: Structure and Anti-Structure**. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Wells, K. E. (1960). **Thai Buddhism its Rites and Activities**. Bangkok: The Police Printing Press.
- Williams, R. (1997). Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory. **Problems in Materialism and Culture**. London & New York: Verso.

เว็บไซต์

Maslow's Hierarchy of Needs (2558). Retrieved 15 มกราคม 2558, from <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>

กำหนดการพิธีเชิญพระอุปคุตและบวงสรวงเตรียมการพระบรมเกศาธาตุ ณ ท้องสนามหลวง. (2557).

Retrieved 10 กุมภาพันธ์, 2557, from

<http://www.watnonggai.com/forum/forum.php?mod=viewthread&tid=24510>

เกจิตั้งล้านนาปลุกเสกเครื่องรางแจกจนท.จุดสกัด. (2558). Retrieved 4 มีนาคม 2558, from

<http://www.thairath.co.th/content/226946>

คนรออาบน้ำมนต์ตักบาตรวันเป็งปู้ด. (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from

<http://www.chiangmainews.co.th/page/?p=76428>

คนเหนือแห่ร่วมสืบสานประเพณี ตักบาตรเป็งปู้ด. (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from

<http://www.chiangmainews.co.th/page/?p=48340>

คมฉาน ตะวันฉาย. (2557). เพลินๆ ที่ประจวบ. Retrieved 7 ธันวาคม 2557, from

<http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/574394>

คำทำนาย พยากรณ์ ดวงประจำปี พ.ศ. 2555 ตามหลักโหราศาสตร์ไทย (2558). Retrieved 14

มกราคม 2558, from <http://guru.sanook.com/9198/คำทำนาย-พยากรณ์-ดวง>

<http://guru.sanook.com/9198/คำทำนาย-พยากรณ์-ดวง>

<http://guru.sanook.com/9198/คำทำนาย-พยากรณ์-ดวง>

งาน “สืบสองมณฑล่องผ่องไต่” เมืองสามหมอกคึกคัก เตรียมบรรจุในปฏิทินท่องเที่ยวต่อ. (2557).

Retrieved 20 กรกฎาคม 2557, from

<http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9520000131584>

เงินทองไหลมา! หมอช้างแนะไหว้ขอพรพระอุปคุต เสริมทรัพย์รับมาฆบูชา (2558). Retrieved 4

มีนาคม 2558, from <http://www.thairath.co.th/content/484859>

"เจ็ญ" จัดพิธีพุทธาภิเษก "พระอุปคุตปางปราบมาร" (2556). Retrieved 16 กุมภาพันธ์ 2556

from http://www.siamdara.com/music/130216_12120.html

ชวนคนไทยร่วมบุญสร้าง “พระอุปคุต” พร้อมรักษาศีลห้าถวายเป็นพุทธบูชา (2555). Retrieved

28 พฤษภาคม 2555, from <https://th->

[th.facebook.com/events/124905557589392/](https://th-facebook.com/events/124905557589392/)

ชาธิป สุวรรณทอง. (2555). แตกต่างอย่างมีเอกลักษณ์ ลอยกระทงเมืองสามหมอก. Retrieved 5

ธันวาคม 2555, from <http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/life->

[http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/life-](http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/life-style/culture/20121205/480939/แตกต่างอย่างมีเอกลักษณ์-ลอยกระทงเมืองสามหมอก.html)

[http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/life-](http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/life-style/culture/20121205/480939/แตกต่างอย่างมีเอกลักษณ์-ลอยกระทงเมืองสามหมอก.html)

ชาวบ้านทอดผ้าป่าน้ำ-ขอแม่พระคงคาช่วยงานลอยกระทงถิ่นปลอดเกทภัย. (2557). Retrieved

18 มีนาคม 2557, from

<http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9550000144479>

ชาวลัวะ จังหวัดเชียงราย ร่วมใจจัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติจัดงานประเพณีผีตาโขน (2558).

Retrieved 9 มีนาคม 2558, from

http://61.19.244.31/centerweb/news/NewsDetail?NT01_NewsID=TNECO5712080010006

ชาวล้านนาแห่ทำบุญตักบาตรชาวเที่ยงคืนวันเป็งปู้ด (2555). Retrieved 7 มีนาคม 2555, from

<http://www.dailynews.co.th/thailand/16086>

เชิญร่วมงานตักบาตรพระอรหันต์อุปคุตกลางคืน ในวันพุธที่ 4 มี.ค. 58 (2558). Retrieved 13

กุมภาพันธ์ 2558, from <https://www.facebook.com/pages/เชิญร่วมงานตักบาตร-พระอรหัน-อุปคุต-กลางคืน-ในวัน-พุธ-ที่-4-มี.ค.-58/599197473530595>

ดวงประจำปี 2555 โดย หมอลักษณ์ ฟันธง. (2558). Retrieved 12 มีนาคม, 2558, from

<http://horoscope.kapook.com/view35522.html>

คูดวง หมอช้าง กับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์พารวย. (2558). Retrieved 5 มีนาคม 2558, from

<http://webboard.horoworld.com/topics/46402-1-1-คูดวงหมอช้างกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์พารวย.html>

ตักบาตรเที่ยงคืน-วัดบางหญ้าแพรก วันพระอุปคุตอรหันต์เถระ (2555). Retrieved 25 มกราคม

2555, from <http://www.khaosod.co.th/ตักบาตรเที่ยงคืน-วัดบางหญ้าแพรกวันพระอุปคุตอรหันต์เถระ>

ตักบาตรเป็งปู้ดช่วยพม่าที่เชียงใหม่ได้กว่า 3 แสนบาท (2556). Retrieved 15 พฤษภาคม 2556,

from http://region3.prd.go.th/chiangmai/detail_new.php?id=4765

ตักบาตรพระอุปคุตก่อนคืนลอยกระทง (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from

<http://m.dailynews.co.th/Article.do?contentId=137092>

ททท.สำนักงานแพร่เชิญร่วมประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน ใน “งานพื้ฮิตฮอยเป็งปู้ด ไหว้สาอุปคุตเจ้า”

ณ วัดสระบ่อแก้ว จังหวัดแพร่. (2557). Retrieved 6 เมษายน, 2557, from

<http://www.lasallex.com/index.php?lay=show&ac=article&Id=539644267&Ntype=1>

ทริป: ใส่บาตรพระอุปคุต [ราชบุรี-ประจวบฯ-เพชรบุรี]. (2558). Retrieved 5 มีนาคม 2558, from

<https://th-th.facebook.com/DhamdeeTour>

เทศบาลนครเชียงรายจัดงานประเพณีย้อนอดีตรักษันวันเป็งปู้ด จัดพิธีอัญเชิญพระอุปคุตและทำบุญใส่

บาตรพระเที่ยงคืน. (2557). Retrieved 15 มกราคม 2557, from

http://www.chiangraicity.go.th/news_text_detail.php?news_text_id=229

- ธ.ธรรมรักษ์. (2558). ธ.ธรรมรักษ์ สร้าง 3 พระอรหันต์แห่งโคราช Retrieved 1 กุมภาพันธ์ 2558, from <https://torthammarak.wordpress.com/2012/09/28/ธ-ธรรมรักษ์-สร้าง-3-พระอรหันต์/>
- ประเพณีตักบาตรเป็งปูด ประจำปี 2556. (2556). Retrieved 28 พฤศจิกายน 2556, from <http://www.cm77.com/เอ็นข่าว/หัวข่าว/ลำดับที่/752/>
- ประเพณีตักบาตรเพ็ญพุธ (พระอุปัศฺ) ริมอ่าวประจวบคีรีขันธ์. (2557). Retrieved 20 กันยายน, 2557, from <http://www.tiewpakklang.com/news/prachuap/14346/>
- ประเพณีสิบสองมณล่องฝ่องไต จังหวัดแม่ฮ่องสอน (2557). Retrieved 20 กรกฎาคม 2557, from <http://www.newviewtour.com/ประเพณีสิบสองมณล่องฝ่องไต-แม่ฮ่องสอน.html>
- ปรับวงดุขยชาตาด้วยบารมีพระอุปัศฺอรหันต์พิชิตมาร. (2555). Retrieved 27 ธันวาคม 2555, from <http://www.10000fah.com/content--4-1045-97130-1.html>
- ป้ายประชาสัมพันธ์การตักบาตรเที่ยงคืนประจำวันที 15 มกราคม 2557. (2557). Retrieved 13 มกราคม 2557, from <https://th-th.facebook.com/TinglyBangYaprak/posts/631529230229330>
- พระกริ่ง-ชัยวัฒน์'หลวงปู่คำบุ' รุ่น'ชินบัญชรมหาอุปัศฺ (2558). Retrieved 22 มีนาคม 2558, from http://www.khaosod.co.th/view_news.php?newsid=TUROaWRXUXdNak13TURVMU5nPT0=
- พระพุทธรูปทองคำใต้น้ำ หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี. (2556). Retrieved 6 สิงหาคม 2556, from <http://board.palungjit.org/f4/พระพุทธรูปทองคำใต้น้ำหลวงปู่คำคะนิงจุลมณี-183182.html>
- พระอุปัศฺ-คู่บุญวัดอมฤต หลวงพ่อเจริญจัดสร้าง (2554). Retrieved 1 มีนาคม 2554, from <http://www.itti-patihan.com/พระอุปัศฺ-คู่บุญวัดอมฤตหลวงพ่อเจริญจัดสร้าง.html>
- พระอุปัศฺ 5000. (2557). Retrieved 8 มีนาคม 2557, from www.uppakhut.net
- พระอุปัศฺ จกบาตร พิธีเสาร์ ๕ เดือน ๕ อมฤตโชค เนื้อเงินวัดท่าขนุน. (2558). Retrieved 14 มกราคม 2558, from <http://www.amuletforlife.com/product/60/พระอุปัศฺ-จกบาตร-พิธีเสาร์-๕-เดือน-๕-อมฤตโชค-เนื้อเงิน-วัดท่าขนุน>
- พระอุปัศฺ ปางจกบาตร ไม้สักปิดทอง หน้าตัก 3 นิ้ว วัดอุปัศฺ จ.เชียงใหม่. (2555). Retrieved 7 ธันวาคม, 2555, from <http://www.amulet.in.th/product.php?id=412>

- พระอุปคุตเจ้า 7 แห่งทรัพย์ (ยอดฉัตร แขน้ำมนต์ อุดม)ปี54 ครุบาศรี วัดบ้านเป้า จ.ลำปาง. (2556). Retrieved 21 พฤษภาคม 2556, from [http://horoscope.thaiza.com/พระอุปคุตเจ้า7แห่งทรัพย์\(ยอดฉัตรแขน้ำมนต์อุดม\)ปี54ครุบาศรีวัดบ้านเป้าจ.ลำปาง/226826/](http://horoscope.thaiza.com/พระอุปคุตเจ้า7แห่งทรัพย์(ยอดฉัตรแขน้ำมนต์อุดม)ปี54ครุบาศรีวัดบ้านเป้าจ.ลำปาง/226826/)
- พระอุปคุตผู้ปกป้องแผ่นดินภูเก็ท โดยอริยสงฆ์ 5 แผ่นดิน. (2555). Retrieved 6 ตุลาคม 2555, from <http://news.phuketindex.com/art-entertainment/luangpoo-sup-174191.html>
- พระอุปคุตมหาปราบ ครุบาแก้ว วัดร่องดู่ จ.พะเยา. (2557). Retrieved 18 มีนาคม 2557, from <http://www.siammongkol.com/productinfo.php?code=00989>
- พระอุปคุตวัดบึงกระดาน (2557). Retrieved 18 มีนาคม 2557, from <https://th-th.facebook.com/pages/พระอุปคุตวัดบึงกระดาน/175998285888871>
- พะเยาเอาบ้าง! อุ้ม “พระอุปคุต” ดำน้ำกว๊านฯ หนุนท่องเที่ยว (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=955000053278>
- พิธีศักดิ์สิทธิ์แห่งพระอุปคุต เปิดงานนมัสการองค์พระธาตุพนม (2557). Retrieved 18 มีนาคม 2557, from http://thainews.prd.go.th/centerweb/news/NewsDetail?NT01_NewsID=TNART5702070010005
- พิธีอัญเชิญพระมหาอุปคุต เพื่อความเป็นสิริมงคลในงานมหกรรมพืชสวนโลก 2554. (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from http://www.royalparkrajapruek.org/main3/news_detail.php?id=237
- พุทธศาสนิกชนนับหมื่น ร่วมแห่พระอุปคุต เปิดงานนมัสการพระธาตุพนม. (2557). Retrieved 22 มีนาคม 2557, from <http://www.innnews.co.th/shownews/show?newscode=515073>
- พุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวนับหมื่นร่วมตักบาตรเที่ยงคืน(วันเป็งปืด)ที่เชียงราย”. (2556). Retrieved 15 มีนาคม 2556, 2556, from <http://www.chiangraifocus.com/2010/newsdetail.php?news=3493>
- แพร่ชวนร่วมตักบาตรเที่ยงคืน ในงาน “พื้นที่ฮอยเป็งปืด ไหว้สาอุปคุตเจ้า (2556). Retrieved 15 สิงหาคม 2556, from <http://www.manager.co.th/travel/viewnews.aspx?NewsID=9560000101680>
- แม่ข่ายจัดงานลอยพระอุปคุต. (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from <http://writer.dek-d.com/natbaiton/story/viewlongc.php?id=689576&chapter=2>

- ร่วมบุญพิธีสมโภช “พระอุปกุต. (2555). Retrieved 20 กันยายน 2555, from <http://www.komchadluek.net/detail/20121004/141505/ร่วมบุญพิธีสมโภชพระอุปกุต.html>
- รูปเหมือน “พระอุปกุต” เทศบาลเมืองประจวบ. (2554). Retrieved 7 ธันวาคม 2554, from <http://www.krusiam.com/community/forum/view.asp?forumname=%A2%E8%D2%C7%C7%A7%A1%D2%C3%BE%C3%D0&postid=ForumID0053770>
- ลอยกระทงไทใหญ่ 2554. (2554). Retrieved 12 พฤศจิกายน 2554, from <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.228458913888013.58073.100001717193403&type=3>.
- วัดตั้งมหาชัย-จัดงานตักบาตรเที่ยงคืน ช่วยวัดจังหวัดภาคกลางถูกน้ำท่วม (2555). Retrieved 25 มกราคม 2555, from <http://www.watnongmuang.com/board/index.php?showtopic=2253>
- วัดในเชียงใหม่ร่วมขอพรสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้บ้านเมืองพ้นวิกฤตน้ำท่วม (2555). Retrieved 7 ธันวาคม, 2555, from http://www.khaosod.co.th/view_newsonline.php?newsid=TVRNeE9EOTBNamN4Tnc9PO==§ionid=
- วันแรงงานข้ามชาติ 2012: พัฒนาการการนโยบายจัดการแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านในประเทศไทย. (2558). Retrieved 4 กรกฎาคม 2558, 4, from <http://www.prachatai.com/journal/2012/12/44219>
- วินัย บุญมีพิสุทธิ์. (2557). พรชัย คชนองศรี นายกอบต.ปางหมู จ.แม่ฮ่องสอน "สืบทอดประเพณีชาวไต". Retrieved 5 ธันวาคม 2557, 2557, from http://www.khaosod.co.th/view_news.php?newsid=TUROd2NtOHdOVE13TVRBMU1nPT0=
- สักการะพระอุปกุต เจดีย์เยเลพญา เมืองสิริเยม. (2558). Retrieved 18 มีนาคม 2558, from <http://www.myanmarouting.com/พระอุปกุต/>
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดแม่ฮ่องสอน. (2557). องค์การบริหารส่วนจ.แม่ฮ่องสอนเตรียมจัดงานประเพณี
- ลอยกระทง ประจำปี 2556 สืบสองมนล่องผ่องไต อย่างยิ่งใหญ่ เพื่อสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่. Retrieved 5 ธันวาคม, 2557, from http://thainews.prd.go.th/centerweb/News/NewsDetail?NT01_NewsID=TNSOC5611160010034

- เหรียญพระอุปคุตรุ่นมหารวย หลวงพ่อรักษ์ อยู่ธยา (2558). Retrieved 11 กุมภาพันธ์ 2558, from <http://www.pra-inburi.com/pranew/new-amulets/119-2011-12-17-09-28-02.html>
- อนุวัตจัดให้ แห่งพระอุปคุต จ.นครพนม (2557). Retrieved 31 มีนาคม 2557, from http://news.ch7.com/detail/66603/อนุวัต_จัดให้_แห่งพระอุปคุต_จ.นครพนม.html
- อสังการตักบาตรเป็งปืดคนนับหมื่นร่วมพิธีอบน้ำมนต์ (2555). Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from <http://www.chiangmainews.co.th/page/?p=76520>
- อาณาจักรยันต์รัตประคตพระอุปคุตปราบมาร รุ่น 1 โดยท่านอ.อุบาสก ทองทิพย์ โอภาโส. (2556). Retrieved 25 เมษายน 2556, from http://www.atongtip.com/wboard_comment.php?catid=10&wbh=710
- อินทรีดำ. (2555). ชาวแม่สายทำบุญตักบาตรวันเป็งปืด Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from <http://www.maesainews.com/plus/index.php?name=knowledge&file=readknowledge&id=1298>
- เอกพงศ์ ประดิษฐ์พงษ์. (2555). ประเพณีเป็งปืด ตักบาตรเที่ยงคืน..."วันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ" Retrieved 7 ธันวาคม 2555, from [http://board.palungjit.com/f179/ประเพณีเป็งปืดตักบาตรเที่ยงคืน..."วันพุธขึ้น๑๕ค่ำ".html](http://board.palungjit.com/f179/ประเพณีเป็งปืดตักบาตรเที่ยงคืน...)

ลัมภาษณ์

- ขันแก้ว เมฆโปธิ. (10 ตุลาคม 2554). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- คอนสวรรค์ พรหมดาวง. (7 กุมภาพันธ์ 2557). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- งามจิต อุธิโย. (7 กุมภาพันธ์ 2557). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- จักรี อัมพรต. (20 สิงหาคม 2556). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- ณภัสสร เจริญสุขนพนนท์. (20 สิงหาคม 2556). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- ดุสิต ชวชาติ. (11 ตุลาคม 2554). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- ถาวร เชื้อบุญมี. (2 กรกฎาคม 2554). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- ทองคำ นามหน้อย. (18 กันยายน 2556). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- พงษ์เทพ มั่นตรง. (28 เมษายน 2555). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- พระครูคุณสารพินิจ. (2 มีนาคม 2555). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- พระครูพนมปรีชากร. (29 มกราคม 2555). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- พระครูวิธานธรรมโสภณ. (29 กันยายน 2555). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).
- พระครูศรีรัตนาลังการ. (22 มิถุนายน 2555). In วัชรภรณ์ ดิษฐปาน (Ed.).

- พระครูโสภณศิลปาคม. (7 ตุลาคม 2557). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระครูอนุตตสังฆกิจ. (9 พฤศจิกายน 2554). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระครูอุทัยธรรมสาคร. (15 มกราคม 2557). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระเทพวรมณี. (7 กุมภาพันธ์ 2557). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระธีรชัย ใจดี. (12 ตุลาคม 2554). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระมหาหล้า ธัมมรังสี. (15 กันยายน 2556). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระสมบัตินิ สุปภิกขุโต. (14 พฤษภาคม 2554). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พระอนุสรณ์ จรณธัมโม. (7 ตุลาคม 2557). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- พิสมัย หอมมีกลิ่น. (15 มกราคม 2557). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- เพิ่มศักดิ์ บุญทา. (10 พฤศจิกายน 2554). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- แม่ชีบุญมี นิวงศา. (18 กุมภาพันธ์ 2555). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- วันคำ สะยะมาต. (7 กุมภาพันธ์ 2557). In วัชรารมณ์ ดิษฐป้าน (Ed.).
- สนิท ศรีพรหม. (10 กรกฎาคม 2556). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).
- สุดใจ ไชยสุรย์. (18 กุมภาพันธ์ 2555). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).
- สุดาวลัย ประภาศรีวรกุล. (7 กุมภาพันธ์ 2557). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).
- อนุภาพ พูลสวัสดิ์. (1 สิงหาคม 2555). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).
- อนุภาพ พูลสวัสดิ์. (3 มีนาคม 2558). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).
- อิน ดวงดี. (4 มีนาคม 2557). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).
- อิน ดวงดี. (19 กันยายน 2556). In ว. ดิษฐป้าน (Ed.).

รายการโทรทัศน์

- . ข่าวอบต.ปางหมูเตรียมจัดงานประเพณีสิบสองม่นล่องผ่องไต้ปี 2556. (2556) [[รายการโทรทัศน์]].
แม่ฮ่องสอน: ตันว่านทีวี.
- . ตักบาตรตอนเที่ยงคืน ประเพณีทำบุญเก่าแก่ถวายพระอุปัคต. (2556) [[รายการโทรทัศน์]], รายการ
เมตอินไทยแลนด์: สถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง5.
- . เรื่องเล่าเช้านี้ ชาวเหนือร่วมตักบาตรเที่ยงคืนเนื่องในวันมาฆบูชา(4 มี.ค.58). (2558) [[รายการ
โทรทัศน์]], รายการเรื่องเล่าเช้านี้ สถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3.

แผ่นป้าย

กลุ่มเพ็ญพุทธประจวบคีรีขันธ์ เทศบาลเมืองประจวบคีรีขันธ์และมูลนิธิธรรมดี. (2555). ป้ายจารึกที่
ฐานมณฑปหลวงปู่ฤๅษี. [แผ่นป้าย].
จารึกพุทธทำนายถอดความจากศิลาจารึกเขตนมมหาวิหาร สวณมฤคทายวัน ประเทศอินเดีย. (2555).
[แผ่นป้าย]. วิหารหลวงปู่ฤๅษี.
ป้ายไวณิลประชาสัมพันธ์งานตักบาตรเป็งปูด. (2557). [แผ่นป้าย]. วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.

ภาคเหนือ

ตำนานไทยยวนล้านนา

ตำนานของไทยยวนล้านนาประกอบด้วยสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ 19 สำนวน

ดังนี้

ทย.ล.

ตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ของไทยยวน เป็นคัมภีร์ล้านนาชื่อ *มหาอุปคุต* ฉบับของวัดสำเภากา จังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก อภินิหาร ยอดสุวรรณ. “บทบาทของพระอุปคุตในเรื่องมหาอุปคุตฉบับล้านนา.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534. มีเนื้อเรื่องดังนี้

พระเจ้าอโศกแห่งกรุงปาตลีบุตรได้แบ่งพระธาตุไปบรรจุในเจดีย์แปดหมื่นสี่พันแห่ง และต้องการจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระมหาโมคคัลลิตุตติสเถระเจ้าแห่งสังฆนายกให้ที่ประชุมสงฆ์พิจารณาหาภิกษุผู้มีฤทธิ์ปกป้องงานฉลอง สามเณรวัย 7 ปีผู้หนึ่งแสดงฤทธิ์ช่วยพญานาคจากพญาครุฑได้ ที่ประชุมสงฆ์จึงมอบหน้าที่คุ้มครองงานฉลองให้สามเณร สามเณรกล่าวว่าภิกษุที่มีฤทธิ์ปราบมารได้มีเพียงพระกิสอุปคุตเถระ ซึ่งเนรมิตทิพวิมานปราสาทแก้ว 7 ประการอยู่ในพื้นมหาสมุทร

เหล่าภิกษุรำลึกได้ว่าเมื่อพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น ได้กล่าวถึงพระเจ้าที่ปกครองได้ทำนายไว้ว่า หลังพระตถาคตนิพพานแล้ว 111 ปี อุปคุตเถระจะสอนพญามารผู้มีใจบาปให้รู้จักบุญ ภิกษุ 2 รูปได้รับมอบหมายให้ไปเชิญพระอุปคุตมาสู่ที่ประชุมสงฆ์ เมื่อพระอุปคุตทราบเรื่องจึงเชิญให้พระภิกษุทั้งสองเดินทางล่วงหน้ามาก่อน แล้วพระอุปคุตก็เหาะมาถึงโรงธัมมสภาอโศการามก่อนพระภิกษุทั้งสองรูป เมื่อพระภิกษุทั้งสองมาถึงจึงยกย่องว่าพระอุปคุตเป็นผู้มีฤทธิ์มาก

พระมหาสังฆนายกมอบให้พระอุปคุตเป็นผู้ดูแลงานฉลองพระเจดีย์ของพระเจ้าอโศก โดยป้องกันมิให้มารมาทำลายงานบุญ พระอุปคุตประสงค์ที่จะบิณฑบาต พระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งได้อาหารจากการบิณฑบาตมากจนเต็มบาตร 4 ลูกประสงค์จะแบ่งบิณฑบาตของตนแก่พระอุปคุต เมื่อพระอุปคุตทราบว่าบิณฑบาตนั้นเกิดจากอานิสงส์ในอดีตชาติที่พระรูปนั้นพาภิกษุผู้เป็นเพื่อน 4 รูปไปฉันอาหารที่เรือนบิดามารดาอย่างสม่ำเสมอจึงคิดว่าบิณฑบาตนี้เป็นอานิสงส์ของความรักของบิดามารดาไม่ใช่บุญ จึงปฏิเสธ พระภิกษุอีกรูปหนึ่งซึ่งมักได้รับบิณฑบาตเป็นน้ำหวาน 5 ประการเต็ม 2 บาตรประสงค์จะแบ่งให้แก่พระอุปคุต เมื่อพระอุปคุตทราบว่าบิณฑบาตนั้นเป็นอานิสงส์ของการอาเจียนนมธูปายสให้สุนัขแม่ลูกอ่อนกินในชาติก่อนจึงปฏิเสธเพราะเป็นอาหารที่ไม่เหมาะสม พระอุปคุตประสงค์จะไปบิณฑบาตด้วยตนเองในวันรุ่งขึ้น

พระเจ้าอโศกได้เห็นรูปร่างพระอุปคุตที่เล็กและซูบผอมจึงกังขาอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต วันรุ่งขึ้นเมื่อพระอุปคุตไปบิณฑบาตในพระราชวังของพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกได้ปล่อยช้างทรงที่ตกมันเล่นตามหลังพระอุปคุต พระอุปคุตเห็นเงาช้างทอดมาข้างหน้า จึงอธิษฐานให้ช้างเป็นหิน พระเจ้าอโศกมาขอขมา พระอุปคุตจึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงาน พญามารบันดาลท่าฝนใหญ่ ท่าฝนทรายและท่าฝนก้อนหินแร่ ท่าฝนถ่านไฟ พระอุปคุตเนรมิตแผ่นกระดาษทองคำและแผ่นหินหอบฝนต่างๆ ไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นสัตว์ อมนุษย์ และเทพต่างๆ หลายครั้ง แต่พระอุปคุตก็แปลงเป็นสิ่งที่เหนือกว่าเสมอ ในที่สุดพญามารจึงแปลงเป็นชายหนุ่มเข้าไปอ่อน

น้อมต่อพระอุปัชฌาย์ โดยคิดจะใช้อุบายจับพระอุปัชฌาย์ไปทิ้งนอกจักรวาล พระอุปัชฌาย์ต้องการทรมานพญามาร จึงเนรมิตสุนัขเฝ้าภูเขาวัวที่คอกพญามาร

พญามารไปหาจุดโลกบาล พระอินทร์ เทวดาเทสก์ ท้าวมหาพรหม แต่ไม่มีใครช่วยได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับไปหาพระอุปัชฌาย์ พญามารยอมแพ้พระอุปัชฌาย์และขอให้แก่ชากสุนัขเฝ้าภูเขาวัวให้ตน พระอุปัชฌาย์แก่ชากสุนัขออกแล้วอธิษฐานให้ผ้ากัมพลยาวจนรัดพญามารไว้ที่ภูเขาสิเนรุตลอดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระอุปัชฌาย์ได้ยินพญามารรำลึกถึงพระคุณของพระพุทธองค์และตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าต่อไป พระอุปัชฌาย์ขอให้มารเนรมิตรูปพระพุทธองค์ พระมหาสาวกและอริยสาวกทั้งหลาย มารขอรับรองว่าไม่ให้พระอุปัชฌาย์เผลอไหว้ตน เมื่อมารเนรมิตรูปพระพุทธองค์พร้อมอัครสาวกและพระอรหันต์ทั้งหลาย พระอุปัชฌาย์เผลอตัวไหว้มาร มารจึงกลับร่างเดิมแล้วตัดพ้อ แต่พระอุปัชฌาย์กล่าวว่าตนไหว้พระพุทธองค์ ไม่ใช่มาร มารอำลาพระอุปัชฌาย์และพระเจ้าอโศก พระอุปัชฌาย์อำลาพระสังฆเจ้าทั้งหลายและพระเจ้าอโศกแล้วกลับพิภพวิมานในพื้นมหาสมุทร

ทย.ม. 1

สำนวนนี้เล่าโดยพระเถระรูปหนึ่งในภาคเหนือของไทย นำมาจาก John S Strong. **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

พระพุทธเจ้าหลังน้ำเชือกในแม่น้ำคงคาเพื่อสอนวิธีกำจัดสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์แก่พระสาวก นางนาคตัวหนึ่งได้กลิ่นน้ำเชื้อ และให้กำเนิดทารกเพศชาย เมื่อเจริญวัยขึ้นก็ได้บวชเป็นสามเณรซึ่งก็คือพระอุปัชฌาย์

ทย.ม. 2

สำนวนนี้เล่าโดยพระภิกษุรูปหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก John S Strong. **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

พระพุทธเจ้าหลังน้ำเชือกในแม่น้ำ ธิทานาคกลิ่นน้ำเชื้อและตั้งครรรค์ ต่อมาก็ให้กำเนิดอุปัชฌาย์หลังจากนั้น พระอุปัชฌาย์ก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์

ทย.ม.3

สำนวนนี้ระบุว่าพ่อหนานบุญมี เวียงนิล เรียบเรียงจากรายการวิทยุกระจายเสียง สวท.ชร. จังหวัดเชียงราย นำมาจาก บุญมี เวียงนิล และอโศก ศรีสุวรรณ. **ประเพณีและวัฒนธรรมพื้นบ้าน เกร็ดตำนานพื้นเมือง.** เชียงราย: สยามการพิมพ์, 2553.

ในสมัยพุทธกาลพวกเจ้าลัทธิต่างๆ สร้างข่าวลือว่าพระพุทธเจ้าเป็นบัณฑิต พระอานนท์ทูลให้พระพุทธเจ้าพิสูจน์ด้วยการหลังน้ำเชื้อ แล้วพระอานนท์ได้นำน้ำเชื้อของพระพุทธเจ้าไปเทที่แม่น้ำ ปลาสุวรรณมัจฉากินน้ำเชื้อแล้วตั้งครรรค์ ต่อมาก็คลอดลูกเป็นปลาตัวผู้ตัวหนึ่ง ต่อมานางสุวรรณมัจฉาและบุตรก็บำเพ็ญบารมีจนสามารถแปลงเป็นมนุษย์ได้ วันหนึ่งนางสุวรรณมัจฉาได้เปิดเผยเรื่องบิดาที่เป็นเชื้อสายกษัตริย์ บุตรของนางจึงขึ้นจากบาดาลมาที่เมืองมนุษย์เพื่อตามหาบิดาในวันขึ้น 15 ค่ำซึ่งตรงกับวันพุทธพดี ปลาได้แปลงเป็นชายหนุ่มและมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมก็เลื่อมใสและขอบวช แล้วก็กลับไปบำเพ็ญบารมีใต้บาดาลจนบรรลอรหันต์ และ

มีชื่อว่าพระอุปคุต พระอุปคุตจะออกบิณฑบาตเฉพาะวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธเท่านั้นเพราะเป็นวันเดียวที่แปลงร่างเป็นมนุษย์ได้ และจะต้องเป็นเวลาที่เที่ยงคืนถึงตี 4 เพราะถ้าถูกแสงแดดจะกลับร่างเป็นปลา หลังจากนั้นก็จะกลับไปบำเพ็ญภาวนาใต้บาดาล

ทย.ม. 4

สำนวนนี้เป็นนิทานคนเมืองในจังหวัดน่าน เล่าโดยนางบุตร จันต๊ะโมท นำมาจาก เวาน์ เพลงเออ,รวบรวม. **ด้วยปัญญาและความรัก นิทานชาวเมืองเหนือ.** สยามสมาคมและสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519. มีเนื้อหาสั้นๆ ดังนี้

พระอุปคุตเป็นลูกของพระพุทธเจ้า มาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อคอยไถ่บาปให้พระพุทธเจ้า

ทย.ม. 5

สำนวนนี้ Michael R.Rhum ได้ฟังจากพระภิกษุรูปหนึ่งจากวัดที่หมู่บ้านจอมปิง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง นำมาจาก Michael R. Rhum. **The Ancestral Lords: Gender, Descent, and Spirits in a Northern Thai Village.** Northern Illinois University: Center for Southeast Asian Studies, 1994.

พระพุทธองค์แสดงการปลดปล่อยต้นหาคือน้ำเชื้อของพระองค์แก่พระอนุชาอนันท์ พระพุทธองค์นำน้ำเชื้อไปทิ้งในมหาสมุทร พระอุปคุตถือกำเนิดจากน้ำเชื้อนั้นในเมืองครุฑและนาค พระอุปคุตเป็นสามเณรผู้อาศัยอยู่ใต้แผ่นดินและน้ำครึ่งหนึ่งพระเจ้าอโศกก่อสร้างพระธาตุและอัญเชิญพระอุปคุตมาป้องกันรักษาพระธาตุ พญามารต้องการทำลายพระธาตุจึงบันดาลพายุฝนมาทำลายพระธาตุ แต่พระอุปคุตบันดาลให้เกิดลมพายุหอบฝนไปทิ้ง พระอุปคุตเป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ ดังนั้นคนทั้งหลายจึงเชิญพระอุปคุตมาปกป้องงานบุญต่างๆ

ทย.ม. 6

สำนวนนี้นำมาจาก พระประพันธ์ สุทธิจิตโต (กวางลีสสาม). “อิทธิพลความเชื่อเรื่องพระอุปคุตที่มีต่อพิธีกรรมชาวพุทธล้านนา.” ปรินญาพุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2548. มีเนื้อหาดังนี้

พวกเดียรถีย์พวกหนึ่งรู้นิยของพระ และชอบไปจับผิดพระ พระอุปคุตต้องการที่จะใช้ฤทธิ์ปราบพวกเดียรถีย์ เมื่อถึงเวลาวิกาล พระอุปคุตสร้างเอามือล้วงลงในบาตร ทำที่จะฉนภัตอาหาร พวกเดียรถีย์เห็นดังนั้นก็กล่าวตำหนิพระอุปคุตที่ฉนเวลาวิกาล พระอุปคุตจึงแหวงมองดูตะวัน อำนาจของพระอุปคุตทำให้ดวงอาทิตย์เคลื่อนมาอยู่ในเวลาที่พระฉนเพล พวกเดียรถีย์เห็นอย่างนั้น ก็อศจรยใจในอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต และยอมแพ้อพระอุปคุต

ทย.ม. 7

สำนวนนี้เป็นของจังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก John S Strong. **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

พ่อค้าชาวจีนฮ่อคนหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า “หมาแดง” (Red Dog) เป็นผู้สร้างวัดอุปคุตในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีเรื่องเล่าว่าวันหนึ่งพ่อค้าฮ่อตื่นขึ้นมาแต่เช้ามีดประมาณ 2 นาฬิกา วันนั้นตรงกับวันพุธขึ้น 15 ค่ำ พ่อค้าฮ่อเห็นพระสงฆ์

รูปหนึ่งยืนอยู่ลำพัง จึงนำอาหารไปใส่บาตร หลังจากนั้นก็มีฐานะร่ำรวยขึ้น พ่อค้าอ้อเชื่อว่าพระรูปที่ตนได้ถวายอาหารนั้นคือพระอุปัคต

ทย.ม. 8

สำนวนนี้เล่าโดยปุจารย์ชื่อปัญญา จากบ้านห้วยใจ จังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก John S Strong. **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia.** Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

เช้ามีตวันหนึ่ง ณ หมู่บ้านเล็กๆ ชายยากจนคนหนึ่งบังเอิญไปพบพระรูปหนึ่งซึ่งมีรูปร่างอัปลักษณ์และผิวคล้ำกำลังเดินข้ามแม่น้ำโดยเดินอยู่บนผิวน้ำ เขาจึงนำอาหารเท่าที่เขามีอยู่ไปถวายพระด้วยความศรัทธา หลังจากนั้นพระรูปนั้นก็หายไป สองสามวันต่อมาชาวบ้านลืมน้ำของพ่อค้าอ้อก็เดินทางมาที่หมู่บ้านของชายยากจน พ่อค้าอ้อนำสินค้ำมาฝากไว้ที่บ้านของชายยากจน และบอกว่าอีก 7 วันจะกลับมารับสินค้ำ แต่พวกเขาก็ไม่กลับมา ชายยากจนจึงเปิดกระสอบสินค้ำแล้วก็พบว่า มีทอง เงิน และเพชรพลอยอยู่เต็มกระสอบ ชายยากจนเชื่อว่ากลุ่มพ่อค้าอ้อนั้นคือเทวดาที่พระอุปัคตส่งมาเพื่อให้รางวัลแก่เขา

ทย.ม. 9

สำนวนนี้เป็นตำนานการสร้างวัดอุปัคตที่เผยแพร่โดยวัดอุปัคต จังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก พระครูพัทธนาธิมุต และพระธีรชัย ใจดี. **พระมหาอุปัคต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคกลาง.** เชียงใหม่: สันติภาพแพ็คพริ้นท์ จำกัด, 2555.

คืนวันพระขึ้น 15 ค่ำคืนหนึ่ง สามภรรยาคนหนึ่งซึ่งมีฐานะยากจนได้เดินทางเข้ามาค้าขายในเมืองเชียงใหม่ แต่เช้ามีต ทั้งสองพบสามภรรยาผู้หนึ่งบริเวณใกล้แม่น้ำปิง ทั้งสองจึงนำสินค้ำที่ตั้งใจเอาไปขายใส่บาตรสามภรรยา สามภรรยาให้พร สามภรรยาได้เดินตามสามภรรยาไปแล้วพบว่าสามภรรยาหายตัวไปบริเวณ ต้นไทรชายป่า จึงวิ่งกลับมาบอกภรรยา วันนั้นสามภรรยาขายของหมดอย่างรวดเร็ว และหลังจากนั้นก็เจริญรุ่งเรืองฐานะดีขึ้นเรื่อยๆ วันหนึ่งทั้งสองไปทำบุญกับพระอาวุโสรูปหนึ่งซึ่งบอกคนทั้งสองว่าการที่ร่ำรวยขึ้นเพราะได้ทำบุญกับพระอุปัคตซึ่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่ใต้สะดือทะเล และจะแปลงเป็นสามภรรยาขึ้นมาโปรดสัตว์ในวันเพ็ญ 15 ค่ำ สามภรรยาจึงสร้างวัดอุปัคตบริเวณที่สามภรรยาหายตัวไป และสร้างรูปหล่อสามภรรยาไว้สักการบูชา

ทย.ม.10

สำนวนนี้เล่าโดยนายดุสิต ขวชาติ ไวยาวัจกรวัดไทยศรีภูมิ จังหวัดเชียงใหม่ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2554

พระมหาอุปัคตเป็นพระเถระที่มีอิทธิฤทธิ์เดชมาก สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างพระเจดีย์ 84,000 องค์เสร็จแล้วจะเฉลิมฉลองทำบุญไว้ในพุทธศาสนา เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงปรึกษาพระเถระในสมัยนั้นว่าจะทำบุญฉลองกลัวจะมีอุปสรรค มีมารมารบกวน พระเถระทั้งหลายเหล่านั้นกล่าวว่ามีแต่พระอุปัคตองค์เดียวเท่านั้นที่จะมารักษางานไม่ให้มีอุปสรรค จึงไปนิมนต์พระอุปัคตมาจากสะดือทะเลมารักษางาน เมื่อพระอุปัคตเข้ามาในเมืองพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกไม่ค่อยเชื่อว่าพระที่แก่และผอมจะรักษางานได้ เลยให้ข้าราชการปล่อยข้างตม้นพระอุปัคตเหลียวมาดูนิดเดียว ข้างก็หยุดยศ พระเจ้าอโศกเลื่อมใสเลยให้พระอุปัคตอยู่รักษางานเฉลิมฉลองเจดีย์

บรรจुพระบรมสารีริกธาตุ 84,000 องค์ที่ได้สร้างขึ้น ต่อมาพญามารมารบกวน ทำให้ปั่นป่วน เป็นลม เป็นผน เป็นน้ำ พระอุคุตก็แก้ได้หมด ไข้ฤทธิ์เดชต่อสู้กัน ในที่สุดพระอุคุตก็เสกหามาเน้ามัดคอมารไว้ ไม่มีใครสามารถแก้ได้ พญามารไปขอร้องพระอินทร์ พระพรหมทั้งหลายก็ไม่มีใครแก้ได้ พญามารสิ้นพยศ ยอมนับถือพระอุคุต พระอุคุตก็เอามารไปมัดไว้ที่ใต้ภูเขาเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน(h) จนงานฉลองพระเจดีย์ 84,000 องค์ลุล่วงดี จึงยอมปล่อย พญามารให้พ้นจากพันธนาการหามาเน้าที่มัดไว้ที่ภูเขา

ทย.ม.11

สำนวนนี้เล่าโดยพ่อหนานสม เทพมณี ปุจารย์ผู้อาราธนาพระอุคุตในงานตักบาตรเป็งปูดเชียงราย ปี พ.ศ. 2555 สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2555

พระอุคุตเป็นพระที่สำเร็จจอร์หันต์ แต่ไปปลีกวิเวกอยู่ที่สะดือทะเล เวลาถึงงานบอยหลวงงานบุญต้อง อาราธนาท่านมาให้ท่านปกปักรักษา จะไม่มีอะไรเกิดขึ้นในเวลาที่ทำบุญเพราะท่านดูแล เขาทำกันมาแบบนี้ตั้งแต่ อดีต สมัยก่อนพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างพระธาตุไว้ 45,000 หลัง แล้วอาราธนาพระอุคุตมาดูแลตอนสร้าง พระธาตุ ทำให้ราบรื่นไม่มีอุปสรรค ไม่มีมารมารบกวน

ทย. ม.12

สำนวนนี้เล่าโดยพ่อหนานณรงค์ มณีรัตน์ ปุจารย์ผู้ทำพิธีอาราธนาพระอุคุตขึ้นจากลำน้ำกกในงาน ประเพณีตักบาตรเป็งปูดจังหวัดเชียงรายปี 2557 สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2557

พระอุคุตเป็นสามเณร ตำนานเล่าว่าพญามารกล่าวหาพระพุทธเจ้าว่าเป็นกะเทย พระพุทธเจ้าเลยเอาน้ำเชื้อใส่บาตรลอยน้ำไปให้พญามารเห็นบาตรคิดว่า ปลาชิวคำไปกินน้ำเชื้อพระพุทธเจ้าก็เลยมีพระอุคุตขึ้นมา พระอุคุตเป็นลูกแม่ปลาชิวคำ ตอนหลังพระพุทธเจ้าเลยให้ท้าวจุลโลกบาลกับพระอุคุตมาดูแลโลก พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างเจดีย์ 84,000 องค์ที่อินเดียก็อัญเชิญพระอุคุตมารักษางานเริ่มตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระอุคุตเป็นพระอรหันต์ที่ภวานาจำพรรษาอยู่ใต้สะดือทะเล พระเจ้าอโศกอัญเชิญพระอุคุตมารักษางานไม่ให้พญามารมารบกวน ตั้งแต่นั้นชาวพุทธเราก็อำมา

ทย.ม. 13

สำนวนนี้เล่าโดยนายศรีบุญ ข่ายสุวรรณ ซึ่งเป็นคนจังหวัดเชียงรายและเป็นลูกศิษย์วัดมิ่งเมืองผู้ดูแล ขบวนแห่พระอุคุตในงานประเพณีตักบาตรเป็งปูดปี 2557 สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2557

ตำนานทางภาคเหนือเชื่อกันว่าวันพุธเดือนเพ็ญ เรื่องเกิดที่เชียงใหม่ มีตายายคู่หนึ่งเป็นคนขายของ เป็นพ่อค้าแม่ค้า แล้วเขาจะไปตลาดตอนเที่ยงคืน ไปเจอเณรน้อยองค์หนึ่งมาบิณฑบาตตอนเที่ยงคืน ตายายไม่รู้ว่า เป็นใครก็สงสาร เลยทำบุญตอนนั้น เพราะว่ามันเลยเวลาฉันเพลของอีกวันแล้ว กลายเป็นอีกวันก็คงไม่เป็นไร ตายายก็ให้พระบิณฑบาตไป แล้วก็อธิษฐานว่าถ้าทำมาค้าขึ้นจะทำบุญอย่างนี้ๆ ให้วัดอุคุตที่เชียงใหม่ ก็ได้จริง ทางเหนือเลยเชื่อว่าทุกวันเพ็ญวันพุธ พระอุคุตท่านจะขึ้นมาบิณฑบาต โดยแปลงกายเป็นสามเณรมารับบาตรจากชาวบ้าน

ทย.ม.14

สำนวนนี้เล่าโดยพระอนุสรณ์ จรณธัมโม พระวัดสันตันทกอก จังหวัดเชียงราย สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2557

พระอุปัชฌาย์นั้นมีความเชื่อว่ายังไม่นิพนพาน เป็นพระอรหันต์ที่บำเพ็ญอยู่ในสะดือมหาสมุทร ท่านมีประวัติอยู่ในสมัยพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกกับพระอุปัชฌาย์ไม่ได้เกิดร่วมกับพระพุทธเจ้าเพราะอยู่หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว 500 ปี พระเจ้าอโศกศรัทธาพระพุทธรูปศาสนาจึงสร้างพระธาตุ 84,000 หลังแล้วต้องการจะฉลองคล้ายๆอย่างงานปอยหลวง พระเจ้าอโศกกลัวพญามารจะมาทำลายงานปอยจนทำให้จัดงานไม่สำเร็จ จึงไปปรึกษาตุ้เจ้าพระเถระตอนนั้นว่าจะทำอย่างไร เลยมีตุ้เจ้า 2 คนอาสาไปที่สะดือทะเลเพื่ออาราธนาพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์รับนิมนต์นั้น พระอุปัชฌาย์มีร่างกายอ่อนช้อยเหมือนผู้หญิง ร่างกายผอม ผิวพรรณมีสง่า จึงปั้นรูปพระอุปัชฌาย์รูปนี้ให้อ่อนช้อย เมื่อถึงงานสมโภชพระธาตุ 84,000 องค์นั้น พญามารจึงมาทำให้เกิดลมฝน พระอุปัชฌาย์ก็ปราบพญามาร สอนเท่าไรพูดเท่าไร พญามารก็ไม่ฟัง พระอุปัชฌาย์เลยถอดรัดประคตมัดคอพญามารติดกับหมาเนา แล้วไว้บนดอยอะไรจำชื่อไม่ได้ ไว้บนดอยเพื่อกำราบพญามาร พญามารแก้เท่าไรก็ได้ วันที่ 1 วันที่ 2 วันที่ 3 ก็ไม่หลุด มีหมาเนาติดตัวเพราะฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์จนงานปอย 7 วัน 7 คืนนั้นสำเร็จ พญามารสำนึกได้ว่าตนทำสิ่งที่ไม่ดีจึงขอเป็นลูกศิษย์ของพระอุปัชฌาย์

ทย.ม. 15

สำนวนนี้เล่าโดยนางขันแก้ว เมฆโปธิ อายุ 52 ปี ชาวอำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่ เล่าถึงตำนานการตักบาตรพระอุปัชฌาย์ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2554

สมัยก่อนมีแม่ค้าคนหนึ่งมาขายของที่กาดวโรรส แล้วมีเณรมาบิณฑบาต เทวดาแปลงเป็นเณรมาบิณฑบาต แม่ค้าก็ใส่บาตรแล้วอธิษฐานให้ร่ำรวย ต่อมาก็ค้าขายร่ำรวย ก็ไปตามหาเณรนั้นเพื่อจะทำบุญแต่ก็ไม่พบ เลยมารู้ทีหลังว่าเป็นพระอุปัชฌาย์

ทย.ม.16

สำนวนนี้เล่าโดยพระมหาชัชวาล โชติธัมโม วัดมณเฑียร จังหวัดเชียงใหม่ อายุ 48 ปี สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2554

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้สร้างพระธาตุ 84,000 หลัง และเฉลิมฉลองพระธาตุ 7 ปี พระเจ้าอโศกไปปรึกษาพระเถระทั้งหลายเพื่อหาผู้ป้องกันงาน พระเถระให้ไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ซึ่งจำพรรษาอยู่ในโลหะปราสาทกลางแม่น้ำ พระอุปัชฌาย์มีฤทธิ์มาก เป็นผู้เดียวที่พญามารเกรงกลัว สามารถป้องกันมารไม่ให้มาทำลายงานเฉลิมฉลองได้ พระอุปัชฌาย์เสกหนังสือข่มขู่ ผูกคอมารไว้ มารเอาหนังสือข่มขู่เอาออกจากคอไม่ได้ ก็ยอมแพ้พระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์เอาหนังสือข่มขู่ออกจากคอมาร โดยให้มารนมิตเป็นพระพุทธเจ้า เพราะพระอุปัชฌาย์ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้ามาก่อน แต่มารเกิดทัน มารจึงตกลงแต่ขอร้องว่าอย่าให้ตัวตนแล้วนมิตตนเป็นพระพุทธเจ้าให้พระอุปัชฌาย์เห็น ทำให้ทราบว่พระพุทธเจ้ามีลักษณะอย่างไร

ทย. ม.17

สำนวนนี้เล่าโดยพระครูวิธานธรรมโสภณ อายุ 62 ปี เจ้าอาวาสวัดแม่ยายหลวง อำเภอมะแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 29 กันยายน 2555

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่ ท่านพุดกับพุทธบริษัททั้งหลายว่า 218 ปีหลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน จะมีพระสงฆ์ที่มีบุญบารมีมากจะทำให้ศาสนารุ่งเรือง โดยมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งเป็นผู้ศรัทธาบำรุงพระพุทธศาสนา ต่อมาสมัยพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทำการฝังพระธาตุและจารึกแผ่นทองบอกไว้ เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศกพบจารึกแผ่นทองก็ดีใจ จึงได้ขุดพระธาตุขึ้นมาแล้วสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ พอเสร็จแล้วก็จัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกเกรงว่ามารจะมาผจญจึงไปปรึกษาคณะสงฆ์ มีเนรน้อยรูปหนึ่งนั่งสมาธิเห็นว่ามิแต่พระอุปคุตซึ่งบำเพ็ญเพียรอยู่ได้น้ำที่มีบุญบารมีมากจะมาช่วยงานพระเจ้าอโศกได้ พระรูปหนึ่งจึงส่งกระแสจิตถึงพระอุปคุต นิมนต์พระอุปคุตขึ้นมาจากน้ำ เมื่อพระเจ้าอโศกเห็นพระอุปคุตผอมก็ไม่เชื่อใจ พอถึงวันพุธ 15 ค่ำพระอุปคุตออกบิณฑบาต ชาวบ้านก็ดีใจพากันมาใส่บาตรพระอุปคุต พระเจ้าอโศกจึงปล่อยช้างตมมันไปทำร้ายพระอุปคุตแม่เมตตา ช้างตมมันก็นั่งลง พระเจ้าอโศกจึงนิมนต์พระอุปคุตให้อยู่ในงาน โดยสร้างปราสาทให้เป็นที่ปฏิบัติธรรมของพระอุปคุตหน้างาน เพื่อให้ประชาชนได้สักการะพระอุปคุต

ฝ่ายพญาวัสวัตินารเห็นมนุษย์มาทำบุญกันมากจึงพยายามทำลายงาน มารบันดาลให้เกิดไฟไหม้พระอุปคุตก็บันดาลลมฝน มารบันดาลพายุ พระอุปคุตก็เอาแผ่นกระดานบังไว้ได้หมด มารแปลงเป็นนาค 7 เศียรพ่นน้ำพระอุปคุตก็แปลงเป็นครุฑไปสู้ มารแปลงเป็นวัวใหญ่ พระอุปคุตก็แปลงเป็นเสือ มารแปลงเป็นยักษ์ พระอุปคุตแปลงเป็นท้าวเวสสุวรรณ มารแปลงเป็นมานพทำอุบายเข้าใกล้เพื่อจะดึงเท้าพระอุปคุต พระอุปคุตทราบว่าเป็นมารจึงเสกพวงมาลัยมอบให้ พอมารนำไปสวมศีรษะก็กลายเป็นสุนัขเนา มารไปขอให้ท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ และพระพรหมช่วยเหลือ เทพทั้งหลายบอกให้กลับมาหาพระอุปคุต มารกลับมาขอขมา พระอุปคุตเสกผ้าเหลืองเป็นเชือกมัดมารไว้ได้ภูเขา 1 เดือน พระอุปคุตกลับไปแสดงธรรมและมีคนฟังจำนวนมาก เมื่อพระอุปคุตกลับไปก็ภูเขาก็ได้ยินมารรำลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระอุปคุตจึงปล่อยมารมารขอเป็นลูกศิษย์พระอุปคุต เมื่อมารยอมรับพระพุทธศาสนาแล้ว พระอุปคุตขอให้เนรมิตให้เหมือนพระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ พระอุปคุตเผลอนมัสการพระพุทธเจ้าแปลง เมื่อมารตัดพ้อจึงเอ่ยว่าตนสักการะบารมีของพระพุทธองค์ มารจึงกลับสวรรค์ ตั้งแต่นั้นมามารเลิกเบียดเบียนผู้คน คนทั้งหลายจึงได้ทำบุญกัน

ทย.ม.18

ตำนานสำนวนนี้มีชื่อเรื่องว่า “ทำไมพระมหาอุปคุตจึงชนะพญามาร” เป็นสำนวนของภาคเหนือเล่าโดยบุญธรรม กิ่งแก้ว นำมาจาก ยุทธ เดชคำธม, **นิทานท้องถิ่นของไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา. 2521.

ในอดีตชาติ พระอุปคุตเกิดเป็นสมภาร ส่วนพญามารเกิดเป็นสามเณรที่วัดเดียวกัน สมภารมอบหมายให้สามเณรน้อยคอยดูแลบริเวณพระเจดีย์ที่บรรจุพระเกศาธาตุ วันหนึ่งสมภารตรวจตราบริเวณวัดแล้วพบว่าบริเวณพระธาตุเจดีย์สกปรกและมีแต่มูลสุนัข สมภารจึงเรียกสามเณรมาตำหนิ สามเณรแก้ตัวว่าสุนัขมาถ่ายเรียรดหลังจากที่ตนทำความสะอาดเรียบร้อยแล้ว สมภารโมโหจึงใช้ด้ามไม้กวาดตีศีรษะสามเณร สามเณรแค้นใจจึงอธิษฐานกับพระธาตุเจดีย์ว่าชาติต่อไปขอให้เห็นมีฤทธิ์และอำนาจจนไม่มีผู้ใดสู้ได้ จากนั้นก็ตั้งใจจะทำบอไฟสำหรับจุดบูชาพระธาตุเพื่อให้คำอธิษฐานเป็นจริง ศิษย์วัดคนอื่นๆ เห็นเช่นนั้นจึงนำความไปบอกสมภารเจ้าวัด สมภารทราบว่าสามเณรจะทำบอไฟจึงให้ลูกศิษย์ไปตัดหวายมาจนหมด ทำให้สามเณรน้อยไม่มีหวายที่จะใช้มัดบอไฟ สามเณรจึงต้องมากราบขอขมาสมภารและขอหวายไปทำบอไฟ สมภารจึงให้หวายแก่สามเณร แต่ก่อนให้มัดหวายได้แอบอธิษฐานกับพระเกศาธาตุว่าขอให้ตนมีอำนาจและฤทธิ์เดชเหนือสามเณรเหมือนหวายที่ผูกมัดบอไฟนี้ จากนั้นก็มอบหวายให้แก่สามเณร

สามเณรทำบอกไฟจุดบูชาพระเกษาธาตุตามที่ตั้งใจไว้ ด้วยยานิสงสนั้นชาติต่อมาสามเณรจึงเกิดเป็นพญามารซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มาก ไม่มีใครสามารถปราบพญามารได้ ทำให้พญามารฮึกเหิมและคอยก่อกวนการทำบุญของคนทั้งหลาย แต่ผู้เดียวที่ปราบพญามารได้คือสมภารเจ้าวัดที่มากเกิดเป็นพระอุปัศฌ์ผู้จำศีลอยู่ที่สระต้อทะเลและคอยดูแลโลกให้สงบสุข ในสมัยที่พระเจ้าอโศกจัดการสังคายนาพระไตรปิฎก 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกก็อัญเชิญพระอุปัศฌ์มาปราบมาร พระอุปัศฌ์ก็จงจำพญามารไว้ตลอดการสังคายนา เมื่อการสังคายนาพระไตรปิฎกสำเร็จเรียบร้อย พระอุปัศฌ์จึงปล่อยพญามาร

ตำนานของไทใหญ่

ตำนานของไทใหญ่ประกอบด้วยสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะ รวมทั้งหมด 20 สำนวน ดังนี้

ล.ทญ.1 คัมภีร์ธรรมไทใหญ่ประวัติพระอุปัศฌ์(เล็กเป็นเจ้าอุปะกุต)

สำนวนนี้นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปัศฌ์ในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ชาวประมงเมืองราชคฤห์จับปลาใหญ่ตัวหนึ่งได้ เมื่อผ่าท้องปลาก็พบหญิงสาวคนหนึ่งที่มีความงามมาก จึงนำไปถวายพระราชชา พระราชารับนางไว้เป็นชายาและเรียกนางว่า “พระนางมัจฉาเทวี” นางมีกลิ่นกายเหม็นคาวทำให้ชาวเมืองรังเกียจ ในที่สุดพระราชชาจึงให้นางนางไปลอยแพ แพของพระนางมัจฉาเทวีลอยไปถึงที่อยู่ของอุปฮาดสีเสียดาบส อุปฮาดสีเสียดาบสมาพบแพของพระนางมัจฉาเทวีจึงช่วยเหลือนางไว้

ต่อมาพระนางมัจฉาเทวีก็ตั้งครรภ์แม้ว่านางไม่เคยร่วมประเวณีกับพระฤๅษี นางคลอดโอรสที่มีรูปร่างประหลาดคล้ายยักษ์ ผิวคล้ำและเป็นปุ่ม พระฤๅษีตั้งชื่อเด็กน้อยว่า “อุปัศฌ์”ตามชื่อของตน และเห็นอนาคตของอุปัศฌ์ว่าจะได้กลับวังพร้อมกับมัจฉาเทวี ทั้งจะได้รับการยอมรับจากชาวเมือง ต่อมาอุปัศฌ์จะได้บวชแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งพระฤๅษีได้บอกคำทำนายของตนแก่คนทั้งสอง พระนางมัจฉาเทวีจึงพาอุปัศฌ์เดินทางกลับเมืองราชคฤห์

พระนางมัจฉาเทวีกลับมามีกลิ่นกายเหม็นดังเดิม พระราชาจึงแต่งตั้งให้นางเป็นมเหสี และประสงค์จะยกราชสมบัติให้อุปัศฌ์ แต่พระนางมัจฉาเทวีต้องการให้อุปัศฌ์บวช ความกังวลของพระนางมัจฉาเทวีทำให้อินทรียร้อนอาสน์ และลงมาอุ้มอุปัศฌ์ขึ้นไปกลางอากาศ อุปัศฌ์ตั้งจิตเป็นสมาธิจนบรรลุอรหันต์ อุปัศฌ์เหาะไปถึงกลางมหาสมุทรแล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร พระอรหันต์อุปัศฌ์บรรลุอนุภากิเลสนิพพาน คือสิ้นกิเลสแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เข้าฌานสมบัติครบ 7 วันจึงจะออกบิณฑบาตครั้งหนึ่ง เมื่อฉันอาหารจะเงยหน้าดูดวงตะวันเพราะเกรงว่าจะเลยเวลา

218 ปีหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานมีพระราชชาติยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง คือพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งกรุงปาฏลีบุตร พระองค์เป็นผู้เลื่อมใสพวกนิครนถ์ซีเปลือย วันหนึ่งพระเจ้าอโศกได้พบกับนิโครธสามเณร การเทศนาธรรมของนิโครธสามเณรทำให้พระเจ้าอโศกหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา

ต่อมาพระเจ้าอโศกมีพระราชประสงค์จะสร้างเจดีย์ 84,000 องค์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงทรงให้ขุดหาพระบรมสารีริกธาตุ และได้พบพระบรมสารีริกธาตุที่ฝังไว้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าอโศกจะจัดงาน

ฉลองพระธาตุเจดีย์ 7 วันจึงขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายป้องกันภัยจากมาร พระอรหันต์ให้สามเณรผู้หนึ่งเป็นผู้ป้องกันมารในงานฉลองของพระเจ้าอโศก เพราะเห็นว่าเป็นผู้มีฤทธิ์ช่วยพญานาคจากพญาครุฑได้ สามเณรกล่าวว่าพญามารมีฤทธิ์มาก ผู้ที่เหมาะสมคือพระอุปัศฺตซึ่งเข้าสมาบัติอยู่ในปราสาททองกลางมหาสมุท

กล่าวถึงอดีตชาติของพระอุปัศฺตที่เกิดเป็นบุตรเศรษฐีปิยทัสสีในเมืองราชคฤห์ เด็กน้อยนำผงดินไปถวายพระพุทธรูปเจ้าขณะพระองค์บิณฑบาต พระพุทธรูปเจ้านายแก่พระอรหันต์ว่าศรัทธาที่นำผงดินมาถวายจะทำให้เมื่อจุดไปแล้วจะไปอยู่บนสวรรค์ และเมื่อพระพุทธรูปองค์บิณฑบาตไปแล้ว 218 ปี เด็กคนนี้จะเป็พระอุปัศฺตผู้เป็นพระอรหันต์ที่สามารถป้องกันมารในงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระเจ้าอโศกแห่งปาฏลีบุตร

ที่ประชุมสงฆ์ให้พระอรหันต์สองรูปไปนิมนต์พระอุปัศฺตมาป้องกันมาร พระอุปัศฺตทราบแล้วให้พระอรหันต์ทั้งสองล่วงหน้าไปก่อน แต่พระอุปัศฺตก็มาถึงที่ประชุมสงฆ์อย่างรวดเร็วและมาถึงก่อนพระอรหันต์ทั้งสอง ที่ประชุมสงฆ์ตำหนิพระอุปัศฺตที่ไม่เข้าร่วมสังฆกรรม จึงลงทัณฑ์กรรมให้ดูแลงานฉลอง พระอุปัศฺตรับที่จะป้องกันพญามาร

ต่อมาพระอุปัศฺตประสงค้จะบิณฑบาต พระอรหันต์รูปหนึ่งเสนอที่จะแบ่งบิณฑบาตอันเกิดจากผลบุญของตน เมื่อพระอุปัศฺตทราบว่าพระรูปนั้นได้อาหารบิณฑบาต 4 บาตรต่อวัน เพราะผลบุญที่นำอาหารที่ได้จากบิดามารดา มาแบ่งแก่พระอาคันตุกะ 3 รูป พระอุปัศฺตก็ปฏิเสธเพราะเป็นบิณฑบาตที่เกิดจากความห่วงของบิดามารดา พระอีกรูปหนึ่งได้เสนอจะแบ่งอาหารของตนที่บิณฑบาตได้วันละ 2 บาตร เพราะผลบุญในชาติก่อนที่เคยล้างคอกอาเจียนให้อาหารแก่สุนัขขี้เรื้อน เมื่อพระอุปัศฺตทราบที่มาก็ปฏิเสธเพราะความเป็นมาไม่น่าฉัน เมื่อพระอุปัศฺตออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกได้ทดลองฤทธิ์โดยให้ความข้งมอมสุราข้งปีฐนะและปล่อยข้งเมาสุราไปทำร้ายพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตทำให้ข้งกลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกไปขอขมาพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตจึงทำให้ข้งกลับมามีชีวิตดังเดิม

พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองอย่างยิ่งใหญ่ พญามารบันดาลให้เกิดพายุลูกเห็บ ทำให้ฝนตกเป็นหอกและดาบ พระอุปัศฺตใช้ฤทธิ์บันดาลให้หายไปหมด พญามารโกรธมากจึงแปลงเป็นสัตว์ต่างๆ และยักษ์ต่อสู้กับพระอุปัศฺต แต่พระอุปัศฺตก็เนรมิตกายเป็นสิ่งที่เหนือกว่า พญามารแปลงเป็นชายหนุ่มเข้ามายอมนแพ้ พระอุปัศฺตเนรมิตขากสุนัขนำผูกคอกพญามารไว้และอธิษฐานว่าอย่าได้มีใครปลดออกได้ พญามารไปขอให้ท้าวมหาพรหมและพระอินทร์ช่วยก็ไม่มีใครช่วยได้ ในที่สุดจึงกลับมาขอร้องพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตใช้ประคตเอาผูกพญามารไว้ที่เขาสินธุ และสั่งว่าคอยอยู่จนสิ้นสุดงานฉลอง

เมื่อเสร็จงานฉลอง พระอุปัศฺตได้ยินพญามารรำลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าและปรารถนาเป็นพระพุทธรูปเจ้าจึงปล่อยพญามาร และกล่าวว่าพญามารจะได้เป็นพระพุทธรูปเจ้า พระอุปัศฺตขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธรูปองค์ พญามารขอร้องว่าอย่าให้พระอรหันต์ไหว้ตน เมื่อพญามารเนรมิตเป็นพระพุทธรูปเจ้าพร้อมพระอสีติสาวก พระอรหันต์ทั้งหลายก็ถ่มตนผลอสังการะ ทำให้พญามารกระเด็นไปไกลด้วยอำนาจพระอรหันต์ พญามารจึงตำหนิพระอุปัศฺต พระอุปัศฺตจึงกล่าวว่าไหว้พระพุทธรูปเจ้ามิใช่พญามาร พระอุปัศฺตให้พญามารกลับที่อยู่ ส่วนพระอุปัศฺตก็กลับไปยังมหาสมุท แม้พระอุปัศฺตจะชราภาพแล้วแต่ก็ยังมีชีวิตอยู่ถึงปัจจุบัน ผู้ใดมีศีลบริสุทธิ์จะได้พบเมื่อพระอุปัศฺตออกจากนิโรธสมาบัติ

พระอุปัศฺตมีหุทิพย์ตาทิพย์อยู่ในมหาสมุท 4 ด้าน มรณภาพแล้ว 4 รูปแต่ไม่เนาเปื่อย อีก 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ เมื่อพระอุปัศฺตออกจากนิโรธสมาบัติจะเล็งด้วยญาณว่าผู้ที่นิมนต์ตนนั้นมีศีลบริสุทธิ์พอที่จะมาโปรดหรือไม่

ทฎ.ล.2 ประวัติพระอุปคุต 8 รูป

สำนวนนี้ นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

พระอุปคุตมี 8 รูป ดับขันธไปแล้ว 4 รูป มีศพออยู่ในถ้ำ ได้แก่ พระมหากัสสปะอยู่ที่เขาเวปุระ พระสุภะละกะอยู่ที่เขากุตะมา พระธรรมะพะละกะอยู่ที่เขามะกุละ และพระสาระเจยะกะอยู่ที่เขาเวมิกะ ส่วนพระอุปคุต 4 รูปที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้แก่ พระอุปคุตอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางทิศใต้ พระอนุระธาอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทรทางทิศตะวันออก ผู้ที่มีศีลธรรมจึงจะได้พบเห็นเมื่อท่านมาบิณฑบาต พระนาร์ทะกะอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางทิศเหนือ จะบิณฑบาตในชมพูทวีปในวันเพ็ญเดือน 11 และเดือน 4 ที่ตรงกับวันพุธ ผู้มีศีลธรรมจึงจะได้พบและพระธรรมะสาระกะอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทรคอยพระศรีอาริยเมตไตรย วันเพ็ญเดือน 4 ที่ตรงกับวันพุธ จะออกจากมหาสมุทรมาบิณฑบาตในชมพูทวีป หากใครได้มีโอกาสถวายอาหารแม้เพียงน้อยก็จะมีโชคลาภถึงขั้นเป็นมหาเศรษฐี

ทฎ.ม. 1

สำนวนนี้เล่าโดยจรตุม มนะ อำเภอมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ในคัมภีร์ไทใหญ่มีหลายอย่าง มีพระอุปคุตปราสาททองอย่างหนึ่ง พระอุปคุต 8 รูป “สี่โตนตายอ่าเนา, สี่โตนเผ่าอ่าตาย” เป็นอีกอย่างหนึ่ง อยู่ในน้ำ 4 รูป อยู่บนดอย 4 รูปก็ว่า ในคัมภีร์ไทใหญ่ที่เคยอ่าน พระอุปคุตปราสาทที่ว่านั้น มีพระอุปคุต 1 องค์ ในคัมภีร์ไทใหญ่มีว่า พระเจ้าอโศกมหาราช(ธรรมชอกะ)นิมนต์พระอุปคุตมาร่วมงานฉลองพระธาตุเจดีย์ 84,000 องค์ พระอุปคุตที่เคยเห็น พระอุปคุตจับพญามารที่มาก่อความงาน

ทฎ.ม. 2

สำนวนนี้เล่าโดยจเรจันนะ อำเภอมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ประวัติพระอุปคุต พระอุปคุตอยู่ในน้ำ 4 รูป อยู่บนบก 4 รูป ชื่อพระอุปคุต 8 รูป 1.เจ้าสารตัสสะ 2.เจ้าเมธาระ 3.เจ้าเขมาวุตตะ 4.เจ้ากอสาละ อยู่ในมหาสมุทรมุมละหนึ่งรูป เหนือหนึ่งรูป ตะวันออกหนึ่งรูป ตะวันตกหนึ่งรูป ทิศใต้หนึ่งรูป ที่มรณภาพไปแล้วศพยังไม่เนา รอจนกว่าพระศรีอาริยเมตไตรยจะอุบัติขึ้นแล้วจะกลับฟื้นขึ้นมา เนื่องจากเคยมีวิบากกรรมด้วยกัน คือเมื่อพระพุทธเจ้าเป็นช้าง คนขับใช้เหล็กแดงแทงช้าง พระพุทธเจ้าได้ผิดวิกรรมในพระอุปคุตชนิดหนึ่ง ดังนั้นเมื่อพระศรีอาริยเมตไตรยยังไม่อุบัติขึ้น จะยังไม่กลับมีชีวิตฟื้นขึ้นมา

ทฎ.ม. 3

สำนวนนี้เล่าโดยจเรนนดา อำเภอมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปรินญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ประวัติพระอุปคุตมีมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ตามหนังสือคัมภีร์ไทใหญ่บอกว่าพระอุปคุตนั้น สี่โตนตายอำเนา สี่โตนเผ่าอำตาย รวมมี 8 รูป มีอยู่ในน้ำมหาสมุทร 4 รูปยังมีชีวิตอยู่ ครั้นถึงวันเพ็ญเดือนสี่ ตรงกับวันพุธพระอุปคุตจะออกมาบิณฑบาต โดยเข้ามาทางเวหา เข้ามาในโลกมนุษย์ หากผู้ใดได้พบได้เห็นได้ถวายปัจจัยทุกสิ่งทุกอย่างมักจะได้รับอานิสงส์ขึ้นเป็นเศรษฐี

ทฎ.ม.4

สำนวนนี้เล่าโดย นายฟู มณีธร อำเภอยุวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปรินญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

พระอุปคุตนั้นพูดสิ่งใดจะเป็นไปตามคำพูดนั้น สมัยก่อนพ่อค้าโคตต่างได้พบพระอุปคุตแต่งกายคล้ายสามเณรบ้างคล้ายคนบ้าง พระอุปคุตสอบถามพ่อค้าโคตต่างว่า “โยมบรรพทุกอะไรมา” พ่อค้าโคตตอบว่า “บรรพทุกซี้ค่างควา” พอได้ดูสินค้าที่บรรพทุกกลายเป็นซี้ค่างควา เลยได้ตามหาพระอุปคุตคืนเพราะท่านพูดอย่างนั้นก็เป็นอย่างนั้น

ทฎ.ม. 5

สำนวนนี้เล่าโดย นายปัญญา คำปา อำเภอยุวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปรินญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

พระอุปคุตนั้น มารดาเกิดจากชาวประมงไปได้ปลามาผ่าคูมีเด็กหญิงอยู่ในท้องปลา ชาวประมงนำไปถวายเจ้าเมือง เจ้าเมืองรับอุปการะเลี้ยงดู พอโตเป็นสาวมีกลิ่นคาวปลา ถูกนำไปลอยแพในน้ำ นางได้ไปพบพระฤๅษี พระฤๅษีอุปการะเลี้ยงดู เธอได้ตั้งท้องโดยที่ไม่ได้มีการร่วมประเวณีแต่อย่างใด พระฤๅษีตั้งชื่อเด็กชายที่กำเนิดมาว่า “อุปคุต” อุปคุตเจริญวัยแล้วพระฤๅษีทำนายว่าอุปคุตจะได้เป็นพระอรหันต์ จึงให้กลับบ้านเมืองที่อุปการะเลี้ยงดู มารดาอุปคุต อุปคุตกลับพร้อมกับมารดา พระนางมัจฉาเทวีหายกลิ่นคาวปลา เจ้าเมืองทรงมีความโสมนัสรับไว้ และมีความประสงค์ให้อุปคุตกุมารเป็นกษัตริย์ แต่ด้วยกุศลผลบุญทำให้อุปคุตเหาะขึ้นไปบนอากาศ แล้วกลับร่างเป็นพระภิกษุสงฆ์ แสดงอภินิหารย์ลงมาแล้วเข้าไปอยู่ในมหาสมุทรอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร มีบุญญาธิการมากเป็นที่เรียกขานว่าพระอุปคุต เรียกตามชื่อพระฤๅษีผู้อุปการะเลี้ยงดู

ชาวเมืองมีความเชื่อความเลื่อมใส พระอุปคุตว่า หากได้ทำบุญด้วยได้อานิสงส์แรงต้องการสิ่งใดก็ได้ตามความประสงค์จริง ต้องมีความเชื่ออยากพบเห็นพระอุปคุต ในทวีปทั้งสี่ ทวีปเรามีพระอุปคุต 1 องค์ ชราแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่รอคอยพระศรีอริยเมตไตรยบังเกิดขึ้นจึงจะเข้าสู่พระนิพพาน ส่วนที่มรณภาพแล้วศพไม่เน่ามี พระมหากัสสปะเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกัน ซึ่งมีประวัติอีกเรื่องหนึ่ง ศพอยู่ในถ้ำบนภูเขาเวปุลละ

ทฎ.ม. 6

สำนวนนี้เล่าโดยนางละ ภมรศิลป์ อำเภอบุณยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

พระอุปคุตมี 8 รูป มีชื่อว่า มหากัสสปะ สุภสาระ ธรรมยสะ รฐเจยะ อุปกุกุ เมธาระ รสเจยะ ธรรมรสะ สี่รูปแรกมรณภาพแล้ว ศพอยู่ในถ้ำ มีแสงเทียนสว่างไสวอยู่ รอพระศรีอารียเมตไตรย เหตุที่รอเนื่องจากในชาติปางก่อน พระศรีอารียเมตไตรยเป็นความขี้ขาง ได้ทำทนายกับผู้อื่นว่า ข้างเขาสามารถทำได้ทุกอย่าง ถูกเขาทำว่าข้างของท่านสามารถใช้งานกอดแทงเหล็กร้อนได้หรือไม่ เมื่อรับคำทำจึงให้ข้างใช้งานกอดแทงเหล็กที่เผาจนแดง เกิดเป็นวิบากกรรมตามสนอง พระศรีอารียเมตไตรยสูง 88 ศอก พระองค์สามารถใช้ฝ่ามือเป็นที่เฝ้าศพพระอุปคุต 4 รูปด้วยพระธาตุ

ทฎ.ม.7

สำนวนนี้เล่าโดย นายปุ่น ช่างเหล็ก อำเภอบุณยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

พระอุปคุตเป็นบุตรของนางปลา มีชาวประมงไปหาปลาได้ปลาท้องโตมา 1 ตัว นำปลามาฆ่าแหละ พบหญิงสาวอยู่ในท้องปลา ชาวประมงนำขึ้นไปถวายเจ้าเมือง เจ้าเมืองรับเลี้ยง พอเจริญวัยเป็นสาวขึ้นมา เธอมีกลิ่นเหม็นคาวปลา เจ้าเมืองรับสั่งให้นำตัวเธอพร้อมอาหารใส่ลงในแพแล้วนำไปในแม่น้ำ แพลอยไปถึงป่าหิมพานต์ พระฤๅษีนำไปอุปการะเลี้ยงดู นางปลาอยู่กับฤๅษี ประณีต นิสิต นิสิตไปซุกพบคราบคล้ายยางไม้ติดอยู่ ซักอย่างไรก็ไม่ออก นางได้ใช้ปากคาบออก ต่อมาตั้งครุฑ พระฤๅษีได้ดูแลเป็นอย่างดี นางปลาคลอดบุตรเป็นชาย เป็นผู้มีบุญได้รับการตั้งชื่อว่า “อุปคุต” พระอุปคุตมี 8 รูป เรียกว่า “สี่โตนต่ายอำเนา สี่โตนเผ่าอำต่าย” ชาวไทใหญ่มีความเชื่อความเลื่อมใสพระอุปคุตมาก เนื่องจากมีพญามารบกรบงาน พระอุปคุตใช้สายประคตเอาผูกไว้ เวลาถึงงานสำคัญมีการนิมนต์พระอุปคุตมาตั้งไว้เพื่อคุ้มครองรักษางาน จุดเทียนบูชาตลอดงาน การไปนิมนต์พระอุปคุต มีการตั้งของกลองไปรับเอามาจากแม่น้ำ โดยงมเอาก่อนหินสมมติว่าเป็นพระอุปคุต แล้วนำมาใส่บนแคร่แห่แหงกลับบ้านเจ้าภาพ

ทฎ.ม. 8

สำนวนนี้เล่าโดย จเรจันตีหมา คำแหลง อำเภอมะละน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ประวัติพระอุปคุต ที่อ่านพบในหนังสือมี 2 เมือง เมืองหนึ่งเป็นเมืองชาวประมง อีกเมืองหนึ่งเป็นเมืองเศรษฐี ชาวประมงไปจับปลาใหญ่มาได้หนึ่งตัว ชาวประมงได้พบหญิงสาวอยู่ข้างในท้องปลา จึงนำไปให้เจ้าเมืองเลี้ยงดู หญิงสาวเมื่อเจริญวัยสวยงามมาก แต่ต่อมามีกลิ่นเหม็นคาวปลา เจ้าเมืองให้นำไปลอยแพ ฤๅษีก็นำไปเลี้ยงดู ต่อมาหญิงนั้นตั้งครุฑโดยที่ไม่ได้ร่วมประเวณีกัน ตามหนังสือได้กล่าวถึงสาเหตุการตั้งครุฑไว้ เช่น เมื่อมีอุปทานเกิดขึ้นก็สามารถตั้งครุฑได้ เมื่อหญิงคลอดบุตรออกมาเป็นชาย พระฤๅษีตั้งชื่อว่า “อุปคุต” พออุปคุตเจริญวัยขึ้นมา

พระฤๅษีได้ให้นางปลาพร้อมบุตรกลับเมืองของตน เจ้าเมืองต้องการให้สืบราชบัลลังก์แทน แต่อุปคุตไม่ยอมรับ ได้เหาะขึ้นไปบนท้องฟ้า ท้าวสักกเทวราชได้เนรมิตวัดในมหาสมุทร พระอุปคุตจึงได้เข้าไปอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทร เจริญสมาธิภาวนาจนได้ทิพจักขุ จะออกมาบิณฑบาตในวันเพ็ญพุธเดือน 4 และวันพุธเดือน 12 หากผู้ใดมีบุญจะได้พบเห็นพระอุปคุตก็จะได้พบ เมื่อได้ถวายภัตตาหารหรือสิ่งใดก็ได้ พระอุปคุตจะไม่ให้พร แต่จะบอกว่า “โยมมีจิตประสงคี่สิ่งใดก็ให้อิच्छฐานเอาเองนะ” ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่าผู้ใดทำบุญทำมาค้าขายขึ้น ต้องการอะไรก็สมปรารถนาทุกประการ

ทฎ. ม. 9

สำนวนนี้เล่าโดย จเรอะริยะ คำปา อำเภอบุขนิคม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

ชาวประมงไปได้ปลาใหญ่ตัวหนึ่ง ในท้องปลามีหญิงสาวคนหนึ่ง ได้ปรึกษากันแล้วจึงจึงนำหญิงสาวไปทูลเกล้าถวายแด่เจ้าผู้ครองเมือง รับไว้เลี้ยงอุปการะดู ครั้นเจริญวัยเธอมีกลิ่นคาวปลา จนเจ้าเมืองให้นำตัวไปใส่แพลอยในแม่น้ำ พระฤๅษีพบเข้าและได้นำไปอุปการะเลี้ยงดู ต่อมานางปลาตั้งครุฑ เมื่อครบกำหนดคลอดบุตรมาเป็นชาย พระฤๅษีสอนวิชาความรู้ให้ ครั้นอุปคุตเจริญวัยเป็นหนุ่มได้กลับบ้านเมืองกับมารดา

อุปคุตกลับถึงเมืองแล้วไม่ยอกรองเมือง เทวดามารับเอาขึ้นไปบนอากาศ พระอุปคุตเจริญสมาธิได้บรรลุธรรม จึงเหาะเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดทองแดงที่เทวดาเนรมิตให้ในมหาสมุทร ชาวไทใหญ่มีความเชื่อว่าพระอุปคุตมีอภินิหาร ผู้ใดได้กราบไหว้ ทำบุญด้วยภัตตาหารจะได้รับอานิสงส์ทันตาเห็น

การนิมนต์พระอุปคุตมาคุ้มครองมารักษาในงาน ในสมัยพระเจ้าธรรมชอกีจะ ฉลองพระสุปฏิเจดีย์ พระองค์ได้ปรึกษาพระสงฆ์ แล้วพระสงฆ์ให้พระอรหันต์สองรูปไปนิมนต์พระอุปคุตในมหาสมุทรมาคุ้มครองงานจากภัยพญามาร เมื่อท่านรับนิมนต์และได้ให้พระอรหันต์ทั้งสองรูปกลับก่อน พอพระทั้งสองกลับมาปรากฏว่า พระอุปคุตมาถึงก่อนแล้ว พระสงฆ์ขอร้องให้พระอุปคุตช่วยคุ้มครองงาน ปรากฏว่ามีพญามารมารบกวน พระอุปคุตอธิษฐานจิตแล้วนำเอาซากสุนัขเนมาผูกคอพญามาร พญามารไปหาใครๆ ก็ไม่สามารถเอาออกให้ได้ ท้าวสักกเทวราชให้พญามารกลับไปขอให้พระอุปคุตเอาออกให้

พระอุปคุตมี 8 รูป มรณภาพแล้ว ศพไม่เน่า 4 รูป ชราภาพแล้วยังมีชีวิตอยู่ 4 รูป อยู่ในทวีปทั้งสี่ ในชมพูทวีปมี 1 รูป

ทฎ.ม. 10

สำนวนนี้เล่าโดยจเรทุนแข่ง อำเภอบุขนิคม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548.

พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ อาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทร พระอุปคุตจะออกมารับบิณฑบาตในวันเพ็ญเดือน 12 หากผู้ใดทำบุญด้วยหรือได้กราบไหว้ จักได้อานิสงส์มาก ถ้าไม่มีบุญบารมีจะไม่ได้พบพระอุปคุต

ทฎ.ม. 11

สำนวนนี้ เล่าโดย พระอาจารย์จิตตะ ฐานธโม เจ้าอาวาสวัดจงกลาง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก ประเวศ คำสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในวรรณกรรมไทใหญ่จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” ปริญญาศาสน ศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2548.

ชาวประมงได้หญิงสาวจากท้องปลา จึงนำมาอุปการะเลี้ยงดู พอเจริญวัยสวยงามมาก ชาวแพร์กระจายไปถึงในวัง พระองค์มีรับสั่งให้นำตัวไปถวาย และรับหญิงนั้นไว้อุปการะเลี้ยงดู หญิงนั้นยิ่งเจริญวัยก็ยิ่งมีความสวยงามมากขึ้น เจ้าเมืองได้ยกขึ้นให้เป็นพระมเหสี พระนางตั้งครรรค์ ต่อมาคลอดโอรสออกมาเป็นชาย มีชื่อว่าอุปคุต พระนางมีวิปากกรรมตามสนองเกิดหมื่นกลืนควาปลา เจ้าเมืองรับสั่งให้นำบุคคลทั้งสองใส่แพลอยไปในแม่น้ำ ต่อมาพระฤๅษีอุปการะเลี้ยงดูทั้งคู่ พอเป็นหนุ่มอุปคุตทราบความจริงและได้เรียนคาถาอาคมจากพระฤๅษีแล้ว จึงได้ขอลาพระฤๅษีกลับบ้านเมือง พระมเหสีก็หมดเวรกรรม

พระนางได้นำพระอุปคุตให้ผนวชเป็นสามเณร เรียกนามว่า “สำอางปัก” และได้ไปอาศัยอยู่ในวัดในมหาสมุทรทางด้านทิศใต้ จะออกมาบิณฑบาตในวันเพ็ญเดือน 4 วันเพ็ญเดือน 12 หากผู้ใดได้พบและได้ทำบุญกับพระอุปคุต ผู้นั้นจักร่ำรวยมีความสุขความเจริญ เพราะมีอาณิสสรแข็งแรง เมื่อชาติปางก่อนพระอุปคุตได้ทำบุญกับพระพุทธรูปและพระอรหันต์ ในขณะที่เป็นเด็กมีจิตศรัทธาอยากทำบุญ จึงได้นำผงดินที่ตบเล่นตักบาตร ด้วยจิตเป็นกุศลจึงมีบุญญาธิการ แต่ด้วยวิปากกรรมที่ได้นำผงดินตักบาตรพระอรหันต์ทำให้พระอุปคุตมีรูปร่างอัปลักษณ์คือ ร้างเตี้ย อ้วนดำ และเหตุมารดาของพระอุปคุตหมื่นกลืนควาปลาเนื่องจากมีจิตใจไม่ซื่อตรงนำอาหารบูดเสียไปถวายพระและเลี้ยงดูเพื่อนฝูง จึงเกิดเป็นลูกปลาและมีกลิ่นเหม็นควาปลา แต่ด้วยกุศลผลบุญที่รู้จักทำบุญทำทานได้เสวยสุขและเป็นมารดาพระอุปคุต

ทฎ.ม. 12

สำนวนนี้เล่าโดยพ่อเฒ่าอู่ช่อง บุญมี อยู่บ้านใหม่หมอกจ๋าม อำเภอแม่เฒ่า จังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก เรณู อรรถาเมศร์. “ประเพณีพิธีกรรมชาวไทใหญ่บ้านใหม่หมอกจ๋าม,” ใน ฉลาดชาย รมิตานนท์ วิระดา สมสวัสดิ์ และเรณู วิชาติศิลป์, บรรณาธิการ. **ไท TAI**. มุลนิธิโตโยตาและศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2541.

หญิงคนหนึ่งมีผมเหม็นจึงถูกนำไปลอยแพ ต่อมานางมีลูก ผมก็หอม นางจึงตั้งชื่อลูกว่าอุปคุตซึ่งหมายถึง พ่อรูปหล่อ หรือคนเก่ง ต่อมาเมื่อมีพิธีศพคนหนึ่งชื่อสง มักคอยกลั่นแกล้งเวลาคนจัดพิธีกรรมต่างๆ เช่น แกล้งกษัตริย์จนตกน้ำ พระอุปคุตก็ช่วยไว้ได้ เวลาคนทำบุญ สงก็แย่งของ พระสงฆ์จึงนิมนต์ให้อุปคุตมาคุ้มครองศาสนา เมื่อขุนหอคำจะจัดงานบุญเมื่อไร สงกับอุปคุตจะต่อสู้กันเสมอ ครั้งหนึ่งสงให้ช่างกินเหล้าแล้วให้เข้ามาทำร้าย พระอุปคุตก็เสกให้ช่างกลายเป็นหินแล้วก็ให้กลับมามีชีวิตเหมือนเดิม สงแปลงกายเป็นลมฝนทำลายงานบุญพระอุปคุตก็เอามือรับไว้จนสงบทะเล ต่อมาพระอุปคุตเนรมิตตนเป็นเสือสู้กับสงที่เนรมิตเป็นวัว สงแพ้จึงเนรมิตเป็นผียักษ์ตัวโต พระอุปคุตก็เนรมิตตนให้ใหญ่กว่า 10 เท่า สงจึงแพ้อีก สุดท้ายพระอุปคุตจึงเอาสงมัดไว้กับ “หลอยเสาเมือง” หรือเขาพระสุเมรุ และเอาหนิงหมาเนาห้อยคอสง สงไปขอให้พระอินทร์ช่วย พระอินทร์ก็ช่วยไม่ได้เพราะพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ ในที่สุดสงต้องมาขอร้องพระอุปคุต พระอุปคุตสั่งให้สงเนรมิตตนเป็นพระพุทธรูป สงจึงขอร้องว่าอย่าไหว้ แต่พระอุปคุตเห็นรูปพระพุทธรูปงามก็เปลือยกมือไหว้จนสงกระเด็นไป พระอุปคุตไปจับสงกลับมาแล้ว

เนรมิตให้หมาเนาห้อยคอจนเสร็จงานบุญ ตั้งแต่นั้นมาถ้าจะประกอบพิธีทางศาสนา แล้วดูเหมือนจะมีลมฝน ก็จะบูชาพระอุคุตด้วยรูปเทียน

ทฎ.ม. 13

สำนวนนี้มาจากอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก นิติ ภาวครพนธ์. “แปลงความทรงจำ “ไต” สร้างความเป็น “ไทย””. ใน **ความเป็นไทย/ความเป็นไท**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2547.

ชาวประมงคนหนึ่งจับปลาตัวใหญ่ได้ เมื่อผ่าท้องปลาออกพบทารกเพศหญิง จึงนำไปถวายพระราชินี พระราชินีจึงเลี้ยงดูเป็นพระราชธิดาและให้ชื่อนางมิมะ นางมิมะเติบโตเป็นผู้หญิงที่สวยงามแต่มีกลิ่นกายเหม็นมาก ในที่สุดนางถูกนำไปลอยแพ แพของนางมิมะลอยไปเกยตื้นในสถานที่ที่ฤๅษีจำศีลอยู่ ฤๅษีให้นางอาศัยอยู่ด้วย และใช้สมุนไพรรักษานางจนกลิ่นเหม็นหายไป นางมิมะรู้สึกรักใคร่พระฤๅษี นางตั้งครรภ์โดยที่มิได้มีความสัมพันธ์กับฤๅษี ต่อมาก็คคลอดบุตรเป็นชาย ฤๅษีพานางมิมะและบุตรชายกลับบ้านเมืองของนาง พระราชินีรับทั้งสองกลับเข้าไปอยู่ในวัง เมื่อเด็กชายเติบโตขึ้น พระราชาต้องการให้สืบราชสมบัติ แต่นางมิมะอยากให้บวชเป็นพระ เมื่อทั้งสองถกเถียงกัน บุตรชายนางมิมะได้บวชขึ้นสวรรค์ไปพบพระอินทร์ พระอินทร์จึงบวชให้และตั้งชื่อว่าพระอุคุต พระอุคุตเหาะกลับลงมาในโลกมนุษย์ พบว่าโลกมนุษย์มีแต่น้ำไม่มีแผ่นดิน พระอุคุตพบพระราชวังทองคำในมหาสมุทร จึงจำศีลในพระราชวังทอง

ทฎ. ม.14

สำนวนนี้เรียบเรียงโดย พระใบฎีกาศาสน์ สาสโน เจ้าอาวาสวัดพระนอน อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน นำมาจาก พระใบฎีกาศาสน์ สาสโน. **ประวัติพระอุคุต**. พิมพ์ถวายเป็นธรรมทานโดยนายสุรินทร์ วรรณเพ็ญสกุล และนายอนุศักดิ์ ศรีคำแหง วัดพระนอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2546.

ครั้งหนึ่งพระอุคุตออกเดินธุดงค์เข้าไปในป่าในประเทศอินเดีย โดยเตรียมอาหารใส่บาตรไปด้วย ขณะเดินทางพระอุคุตลืมนำพระอาทิตย์ เมื่อนึกขึ้นได้ว่าเป็นเวลาฉันเพล จึงหยุดพักที่โคนต้นไม้เพื่อจะฉันเพล เมื่อพระอุคุตเงยหน้ามองพระอาทิตย์ก็พบว่าเป็นเวลาประมาณบ่ายสามโมงครึ่งแล้ว แต่ด้วยอายุภาพของพระอุคุตทำให้ดวงอาทิตย์กลับมาอยู่ในเวลาเที่ยงวันซึ่งเป็นเวลาที่ฉันเพลได้อยู่ นี่จึงเป็นเหตุที่มีรูปพระอุคุตปางล้างบาตรคือนั่งขัดสมาธิอุ้มบาตรกำลังฉันข้าวแห่งหน้าดูพระอาทิตย์เบื้องซ้าย เอามือข้างขวาล้างบาตร

ทฎ.ม. 15

สำนวนนี้เรียบเรียงจากคำบอกเล่าของ พระครูอนุตตสังฆกิจ เจ้าอาวาสวัดปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2554

พระอุคุตเป็นพระเจ้าพรหมอายุได้น้ำที่สะดือทะเล พระเจ้าอโศกจัดงานใหญ่ กังวลว่าจะมีปัญหา ต้องการหาคนดูแล พระสงฆ์ประชุมกันแล้วให้พระอุคุตเป็นผู้ดูแล จึงให้คนไปนิมนต์พระอุคุต เมื่อเห็นว่าพระอุคุตแก่ก็เคลือบแคลงใจว่าจะดูแลงานได้อย่างไร พระอุคุตปราบมาร ต่อสู้กับมาร มีอธิฤทธิ์

ทฎ.ม. 16

สำนวนนี้มาจากจังหวัดเชียงใหม่ แต่เลือกจัดอยู่ในกลุ่มไทใหญ่เนื่องจากเป็นสำนวนของกลุ่มไทใหญ่จากรัฐฉานที่อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก John S. Strong, **The Legend and Cult of Upagupta: Sanskrit Buddhism in North India and Southeast Asia**. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

พระพุทธเจ้าได้สร้างวัด 84,000 แห่งและต้องการจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แต่เกรงว่ามารทั้งสามคือ คนเมา วิทยุรันทักว้าวและพวกที่ชอบชกต่อยจะมาทำลายงาน พระพุทธเจ้าจึงเนรมิตหมาเนาแขวนที่คอของมารทั้งสามจำพวก ไม่มีใครแก้ออกได้ พระพุทธเจ้าให้มารไปหาพระอุปัคตที่สะดือทะเลซึ่งเป็นที่อยู่ของนาค แต่มารทั้งสามไม่พบพระอุปัคต พระพุทธเจ้าต้องพาไปและให้พระอุปัคตช่วยแก้ซากหมาเนาจากคอของมาร พระอุปัคตจึงตกลงจะแก้ซากหมาเนาให้เมืองงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วันเสร็จเรียบร้อยแล้ว

ทฎ.ม. 17

สำนวนนี้เล่าโดยหลวงพี่ช้อชาวไทใหญ่ หรือพระใจมั่น ธมมเตโช อายุ 31 ปีซึ่งจำพรรษาที่วัดแม่ฮ้อยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยจำมาจากหนังสือนิทานภาษาไทใหญ่ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 30 กันยายน 2555

ชาวเมืองพาราณสีจับปลาใหญ่ได้ มีเด็กหญิงในท้องปลา จึงนำไปถวายขุนหอคำ ขุนหอคำนำเด็กไปเลี้ยง ต่อมานางโตขึ้นและมีกลิ่นเหม็นคาวปลา ขุนหอคำจึงให้นำไปลอยแพ เจ้าศรีได้ยินเสียงนางจึงช่วยเอาไว้ นางอยู่กับเจ้าศรี ต่อมาก็ท้องโดยไม่รู้ว่าจะท้องได้อย่างไร ต่อมานางคลอดบุตร เมื่ออายุได้ 6 ขวบ เจ้าศรีก็สอนปัญญาให้ทั้งหมดแล้ว ตรีทำนายว่าอนาคตทั้งสองแม่ลูกจะได้กลับบ้านเมืองเดิม สองแม่ลูกเดินทางกลับเมืองพาราณสีก็ไม่มีใครจำได้ ขุนหอคำไม่มีโอรส จึงนำเด็กชายไปเลี้ยงจนเติบโตใหญ่ และจะมอบเมืองให้ครอง แต่แม่ของเด็กชายเสียชีวิต เด็กชายเสียใจจึงออกท่องเที่ยว ขุนอินทร์จึงนำเด็กชายขึ้นไปอยู่บนเมืองฟ้าเป็นเวลานาน ต่อมาจึงให้ลงมาช่วยคนช่วยผีเมืองมนุษย์ โดยลงมาอยู่ในทะเล ซึ่งก็คือพระอุปัคต

ทฎ.ม.18

สำนวนนี้เล่าโดยพระกวางจิ่ง กตปุณโญ พระชาวไทใหญ่ซึ่งเดินทางมาอยู่ที่วัดถ้ำผาเรือ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2556

สมัยก่อนมีคนหาปลา วันหนึ่งเขาได้ปลาโลมา ปลาโลมาท้องมันใหญ่ พอผ่าท้องก็พบผู้หญิงคนหนึ่ง จึงเอาผู้หญิงไปให้ขุนหอคำ ขุนหอคำรับมาอยู่ด้วย ต่อมาเมื่อลูกชาย ไม่ชอบก็เอาใส่เรือไหลไป ต่อมาลูกก็เติบโตตัวต่างๆ พญาอินทร์ก็สร้างหอให้อยู่กลางน้ำมหาสมุทร เขาสองคนก็อยู่ในน้ำมหาสมุทร พญาอินทร์ให้กลับบ้านเมือง เขาทั้งสองก็ไม่กลับเพราะกลัวเขาจับได้ ต่อมาขุนหอคำทำบุญกลัวว่าจะมีภัย พระองค์หนึ่งกล่าวถึงพระอุปัคตที่อยู่ในน้ำ ก็เรียกพระอุปัคตมา ขุนหอคำเห็นว่ารูปร่างหน้าตาไม่สวยไม่หล่อ ก็ไล่ช่างดูร้ายจะให้ทำร้ายพระอุปัคต พระอุปัคตก็หยุดช่างได้ ต่อมาสบันดาลลมฝน พระอุปัคตก็ป้องกันได้ พระอุปัคตเอาประจำสากเป็นหมาเนาห้อยคอสง สงไปหาพญาอินทร์ก็ช่วยไม่ได้ สุดท้ายต้องกลับมาหาพระอุปัคต พระอุปัคตให้รับศีลห้าและรับปากว่าจะไม่ทำให้ใครเดือดร้อน เมื่อสงรับปาก พระอุปัคตจึงเอาหมาเนาออกให้ พระอุปัคตยังไม่นิพพาน อาศัยอยู่ในน้ำ ในน้ำมี 4 องค์ บนดินมี 4 องค์ ตายแล้วไม่เนาเนาแล้วไม่ตาย

ตำนานของไทลื้อ

ตำนานพระอุปคุตสำนวนของชาวไทลื้อที่นำมาศึกษามี 2 สำนวนเป็นของชาวไทลื้อ อำเภอแม่สาย จังหวัด เชียงราย ดังนี้

ทล.ม.1

สำนวนนี้ หนานอิน ดวงดี อายุ 69 ปี ชาวไทลื้อซึ่งอพยพมาจากสิบสองปันนาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก และ ปัจจุบันเป็นปู้จารย์วัดปิยะพร อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เป็นผู้เล่า สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2557

พระอุปคุตนี้ถ้าเราได้ทำบุญอันสงฆ์ยิ่งใหญ่ ตามอยู่ในประวัติก็มรณภาพไป 4 รูป ยังมีชีวิตอยู่ 4 รูป ยังไม่ได้มรณภาพ ก็ 8 รูป มรณภาพไปสี่ ยังมีชีวิตอยู่สี่ ที่เราไปอัญเชิญ

ทล.ม.2

สำนวนนี้เล่าโดยแสงจ้อย ชัยนวล ผู้อาวุโสบ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย นำมาจาก อัมพิกา ยะคำป้อ. “พลวัตและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีอารักษ์บ้านที่บ้านไม้ลุงชน อำเภอแม่สาย จังหวัด เชียงราย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.

พระอุปคุตของชาวไทลื้อก็คือ เทวดาที่ช่วยปกป้องคุ้มครองเมื่อมีศาสนพิธี เชื่อว่าพระอุปคุตอาศัยอยู่ที่ แม่น้ำ หากเป็นที่สิบสองพันนาจะมีพิธีอัญเชิญพระอุปคุตเข้ามาร่วมพิธีกรรม โดยใช้วิธีการเสีงทายโดยเอาไม้มาปัก ไว้ที่ริมน้ำ อาจารย์ผู้ทำพิธีก็จะว่าคาถาอัญเชิญหากระดับน้ำเพิ่มขึ้น แสดงว่าพระอุปคุตได้รับทราบแล้ว

ภาคอีสาน

ตำนานพระอุปคุตของอีสานมีทั้งสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะรวมทั้งหมด 10 สำนวน ดังนี้

อ.ล. พระอุปคุตผาบमार

ตำนานพระอุปคุตสำนวนลายลักษณ์ของอีสาน นำมาจาก พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. **พระอุปคุตผาบ มาร.** วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม และ พุณมูลนิธิอาเซียอุปลัมภ์, 2513.

หลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน 218 ปี พระเจ้าอโศกให้บุตรหรือพระธาตุเจดีย์ต่างๆ ในเมืองปาฏลีบุตรและ ตกแต่งใหม่ ทั้งยังสร้างพระธาตุเจดีย์ใหญ่ริมแม่น้ำคงคา พระเจ้าอโศกต้องการฉลองพระธาตุต่างๆ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงไปขอให้พระ อริยสงฆ์ป้องกันอันตรายจากมาร เมื่อประชุมสงฆ์ก็ไม่พบว่ามีสงฆ์รูปใดที่สามารถปราบมารได้ สามเณรผู้หนึ่งแสดงอิทธิฤทธิ์ช่วยเหลือพญานาคไว้จากพญาครุฑ พระสงฆ์ทำทัณทกรรมสามเณรที่แสดงอิทธิฤทธิ์ โดยให้คอยปราบมารที่จะมาทำลายงานฉลองพระธาตุ 84,000 องค์ของพระเจ้าอโศก ตลอด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน สามเณรจึงกล่าวถึงพระมหาเถระผู้หนึ่งที่อยู่ในปราสาทแก้วในมหาสมุทรชื่อว่า “ตีสสะอุปคุต” ซึ่งมีฤทธิ์ปราบมารได้ และเป็นผู้ที่พระพุทธองค์พยากรณ์ไว้

พระมหาเถระให้ภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปคุต พระอุปคุตให้ภิกษุทั้งสองล่วงหน้าไปแจ้งข่าวแก่ที่ประชุม สงฆ์ก่อน แต่เมื่อภิกษุทั้งสองมาถึงที่ประชุมสงฆ์ก็พบว่าพระอุปคุตมาถึงก่อนแล้ว ที่ประชุมสงฆ์ทำทัณทกรรมแก่ พระอุปคุตที่ไม่เข้าร่วมสังฆสมาคม โดยให้ปราบมาร พระเจ้าอโศกต้องการทดลองฤทธิ์ รุ่งขึ้นเมื่อพระอุปคุตไป

บิณฑบาต พระเจ้าอโศกให้ปล่อยช้างนาราศรีวิงเข้าใส่ พระอุปัชฌ์จึงสั่งให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกมาขอขมา พระอุปัชฌ์จึงสั่งให้ช้างกลับมามีชีวิตเหมือนเดิม

เมื่อถึงวันงาน พญามารบันดาลลมฝนให้ท้องฟ้ามีดَّمَ และบันดาลฝนดินทราย ฝนหินและฝนถ่าน พระอุปัชฌ์ใช้ฤทธิ์หอบไปทิ้งทุกครั้ง ต่อมาพญามารแปลงเป็นสัตว์ต่างๆ และยักษ์ พระอุปัชฌ์ก็เนรมิตกายเป็นสิ่งที่เหนือกว่าไปต่อสู้กับพญามาร พญามารแปลงเป็นคนรูปงามเข้าไปกราบพระอุปัชฌ์หวังจะจับเท้าพระอุปัชฌ์แล้วพาตออกไปนอกจักรวาล พระอุปัชฌ์เนรมิตหนึ่งหมาเนาแว่นไวที่คอมาร พญามารแก้ไม่ได้ ไปหาท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ และท้าวมหาพรหมบนสวรรค์ทั้งสิบหกชั้น ก็ไม่มีใครแก้หมาเนาที่ผูกคอมารได้ พญามารกลับไปหาพระอุปัชฌ์และขอขมา พระอุปัชฌ์กล่าวถึงการกระทำของพญามารที่คอยเบียดเบียนพระพุทธองค์มาตลอด แล้วกล่าวถึงการที่มารมาผจญงานบุญของพระเจ้าอโศก สั่งสอนถึงการกระทำที่จะทำให้มารตกนรกอเวจี มารจึงมีจิตใจอ่อนลง และละทิ้งด้วยการเทศนาของพระอุปัชฌ์ที่ชี้ให้เห็นทางบุญบาป

พระอุปัชฌ์ให้มารจำแลงตนเป็นพระพุทธองค์ มารจำแลงเป็นพระพุทธองค์พร้อมพระอัครสาวกและพระอสีติสาวก พระอุปัชฌ์พร้อมพระสงฆ์ทั้งหลายต่างก็กราบ มารจึงกลับร่างเดิมเข้ามาไหว้พระอุปัชฌ์ และขอขมา พระอุปัชฌ์เห็นมารสำนึกแล้วจึงแก้หนึ่งหมาเนาออกจากคอมาร แล้วมารก็กลับไปที่อยู่ของตน พระอุปัชฌ์เทศนาว่าใครทำลายพระศาสนาจะตกนรก แล้วกลับไปยังปราสาทแก้วในมหาสมุทร เข้าอาโปกสถินอยู่ในน้ำ

นอกจากนี้ยังมีสำนวนมุขปาฐะของอีสานที่นำมาศึกษาอีก 9 สำนวน ดังนี้

อ.ม. 1

ตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนนี้เล่าโดยผู้เฒ่าที่มีความรู้เรื่องพิธีกรรม บ้านพรานมวน จังหวัดมหาสารคาม นำมาจาก Stanley J. Tambiah. **Buddhism and The Spirit Cults in North-East Thailand**. London: Cambridge University Press, 1970.

พระอุปัชฌ์เป็นสามเณรอาศัยอยู่ในเมืองใต้บาดาล พระอุปัชฌ์เป็นลูกของพระพุทธเจ้ากับนางเงือก ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าหลั่งน้ำอสุจิลงในน้ำ นางเงือกกลืนเข้าไป จึงเกิดตั้งครรรภ์ แล้วคลอดออกมาเป็นพระอุปัชฌ์ ต่อมาก็บวชเณรและอาศัยอยู่ในน้ำเพราะว่าเป็นลูกของนางเงือก

อ.ม.2

ตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนนี้มาจากบ้านพรานมวน จังหวัดมหาสารคาม นำมาจาก Stanley J. Tambiah. **Buddhism and The Spirit Cults in North-East Thailand**. London: Cambridge University Press, 1970.

พระอุปัชฌ์เป็นพญานาคที่อาศัยอยู่ในน้ำ ต้องอัญเชิญมาเพื่อรักษางานพิธี มิฉะนั้นมารจะบันดาลให้เกิดการฆ่าฟัน พายุฝนหรือฟ้าผ่า

อ.ม. 3

ตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนนี้เล่าโดยพระสงฆ์วัดพรานมวน จังหวัดมหาสารคาม นำมาจาก Stanley J. Tambiah. **Buddhism and The Spirit Cults in North-East Thailand**. London: Cambridge University Press, 1970.

หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน 236 ปีพระเจ้าอโศกได้ประชุมพระสงฆ์ 1,000 รูปเพื่อสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 ที่ประชุมสงฆ์ต้องการเลือกประธานการสังคายนาจึงได้มอบหมายให้สามเณรผู้หนึ่งที่บวชตั้งแต่ครั้งพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพเป็นประธาน แต่สามเณรไม่ยอมรับและไปเชิญพระอุคุตซึ่งเข้ามาณสมาบัติอยู่ในน้ำมาเป็นประธานการสังคายนาพระไตรปิฎก ระหว่างที่พระอุคุตเดินทางมาอยู่ที่ประชุมสงฆ์ก็ได้พบกับพระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นว่าพระอุคุตมีรูปร่างผอมบาง จึงคิดจะลองฤทธิ์ โดยปล่อยช้างเข้าทำร้ายพระอุคุต แต่พระอุคุตก็ปราบช้างได้ พระอุคุตได้เป็นประธานการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 จนสำเร็จเรียบร้อย

อ.ม. 4

สำนวนนี้เป็นของจังหวัดนครพนม เล่าโดย หลวงตาสุพันธวัชธัมโม นำมาจาก พิเชฐ สายพันธ์. ““นาคาคติ” อีสานลุ่มน้ำโขง: ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาศึกษาศาสตร์และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม สาขาวิชาศึกษาศาสตร์และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครพนม, 2539.

พระพุทธเจ้าไปอาบน้ำในแม่น้ำ ปลาปากคำมากินอสุจิของพระพุทธเจ้า แล้วมีลูกเป็นพระอุคุต พระพุทธเจ้ากลัวคนรู้จึงให้พระอุคุตอยู่ใต้บาดาล

อ.ม. 5

สำนวนนี้เรียบเรียงโดยพระมหาปริชา ปริญาโณ นำมาจาก พระมหาปริชา ปริญาโณ. **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม, 2525.

พระอุคุตเป็นพระเถระที่มีฤทธิ์ เนรมิตภูมิอยู่กลางมหาสมุทร เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจากที่ต่างๆ แล้วก็ต้องการจัดงานฉลองเจดีย์ พระเจ้าอโศกเกรงว่ามารจะมาทำลายพิธี จึงสั่งให้นิมนต์พระอุคุตมาในพิธี เมื่อมารทราบว่าเป็นพระอุคุตก็มาขวางหน้าพระอุคุต พระอุคุตก็มารต่อสู้กันด้วยฤทธิ์ฤทธิ์ ในที่สุดพระอุคุตจึงเนรมิตหนึ่งหมานำลูกค่อมาร ไม่มีใครสามารถช่วยแก้ออกจากค่อมารได้ มารจึงยอมแพ้พระ อุคุต พระอุคุตจึงแก้หนึ่งหมานำออกแล้วกักตัวมารไว้บนยอดเขา งานฉลองเจดีย์ของพระเจ้าอโศกจึงปลอดภัยจากมาร

อ.ม. 6

สำนวนนี้มาจากจังหวัดเลย ผู้เล่าคือเจ้าพ่อกวณธาวร เชื้อบุญมีซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวบ้านด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม 2554

พระอุคุตเป็นพระเถระที่มีฤทธิ์ ถ้าพระพุทธเจ้าไปแสดงธรรมที่ไหนต้องไปปราบมารให้พระพุทธเจ้างานบุญพระเวสสันดรเป็นงานพระพุทธเจ้าพระอุคุตก็ต้องมาคอยอนุบาลรักษางานไม่ให้มีเหตุร้ายต่างๆเกิดขึ้น เพราะพระอุคุตมีวิชาแก่กล้าสู้กับพญามารได้ พญามารคอยขัดขวางพระพุทธเจ้าไม่ให้แสดงธรรม พระอุคุตเป็นพระเถระที่มีวิชาแก่กล้า อยู่บนบกไม่ได้ จะทำให้ร้อนเพราะฤทธิ์ฤทธิ์ท่าน จึงลงไปอยู่ในน้ำ พระอุคุตมีวิชาแก่กล้า ถ้าอยู่บนบก วิชาจะแผ่กระจาย พระอุคุตมีฤทธิ์มาก พญามารยังแพ้ได้

อ.ม.7

สำนวนนี้เป็นของจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้เล่าคือพระครูคุณสารพินิจ เจ้าอาวาสวัดศรีทองไพบูลย์ หัวหน้าศูนย์อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2555

พระอุปัชฌาย์เถาะ เหาะเหินเดินอากาศได้ (ที่มีอิทธิฤทธิ์) ใหญ่ที่สุดคือพระโมคคัลลาน์ แต่มีรุ่นน้องอีกรุ่นคือพระอุปัชฌาย์ เป็นพระเถระที่มีฤทธิ์ สามารถไปนั่งสมาธิได้บาดาล เวลาชาวบ้านประชาชนทำบุญอะไรก็ตาม จะอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ขึ้นมาเพื่อกำราบมารทั้งหลาย

อ.ม.8

สำนวนนี้เล่าโดยเกษณี จิรวัดน์วงศ์ คนจังหวัดอุบลราชธานีผู้เป็นลูกศิษย์ใกล้ชิดคนหนึ่งของเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมฯ และเป็นเจ้าภาพหล่อพระอุปัชฌาย์ 3 องค์ คือ นาค เงินและสำริดเพื่อใช้ในการประกอบพิธีอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ในงานนมัสการพระธาตุพนม สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2557

แต่เดิมพระเจ้าอโศกเป็นกษัตริย์ที่ทำศึกประหัตประหารผลาญชีวิตคนมากจนมาพบสามเณรที่ทำให้พระองค์ศรัทธาพระพุทธศาสนา พระองค์จึงหันมาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระองค์ต้องการจะแสวงหาพระธาตุที่ได้กระทำฐานตั้งแต่สมัยพระเจ้าอชาตศัตรู ต่อมาได้ทราบสถานที่ฝังพระธาตุจากสามเณรอายุ 120 ปี จึงพบพระธาตุและจารึกที่พระเจ้าอชาตศัตรูเขียนถึงพระเจ้าอโศกว่าราชาผู้เชื่อใจจะมาพบพระธาตุ ต่อมาพระเจ้าอโศกสร้างเจดีย์ 84,000 แห่งเพื่อบรรจุพระธาตุ พระเจ้าอโศกจะจัดงานฉลองแต่กังวลว่าจะมีอันตรายจึงไปปรึกษาพระเถระ สามเณรน้อยที่มีอิทธิฤทธิ์รูปหนึ่งบอกว่าต้องนิมนต์พระอุปัชฌาย์ที่อยู่สวดหะเลมาปราบมาร นี่จึงเป็นเหตุให้ต้องไปนิมนต์ที่แม่น้ำ สามเณรก็ไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ขึ้นมา พระอุปัชฌาย์ดมมากดังที่มีชื่อว่ามีสุปัชฌาย์ กิสมแปลว่าดม เมื่อวันงานพญามารมาก่อวณพระอุปัชฌาย์ก็เอาหามาเนาผูกคอมาร ทำให้มารต้องยอมแพ้ นี่เป็นเหตุให้ทุกงานบุญทางพุทธศาสนาต้องอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ เพื่อให้งานราบรื่น ไม่มีอุปสรรค ความเชื่อนี้เข้มขันมากในอินเดีย พม่า เหนือ และอีสาน

อ.ม.9

สำนวนนี้พระเทพวรมณี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมฯ เป็นผู้เล่า สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557

สมัยพระเจ้าอโศกสร้างเจดีย์ 84,000 องค์เท่ากับ 84,000 พระธรรมชั้นดี เกรงว่าพญามารจะมาก่อวณมารคือพวกตีฟันฆ่ากันทำให้งานเสียหาย จึงปรึกษากันหาผู้ป้องกันมาร พระสงฆ์ปรึกษากันเห็นว่าแม้พระอุปัชฌาย์ที่อยู่สวดหะเล ให้ภิกษุกลุ่มหนึ่งไปอาราธนา รุ่งเช้าพระอุปัชฌาย์ไปบิณฑบาต พระเจ้าอโศกเห็นว่าดม ตามชื่อที่เรียกว่ากิสมแปลว่าดม พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตกมัน พระอุปัชฌาย์ขี่ครั้งหนึ่งช้างหยุดนิ่ง พระอุปัชฌาย์ขี่ครั้งที่ ๒ ช้างลุกขึ้นมาเคาะพระอุปัชฌาย์ พอถึงวันงาน มารมารังควาน พระอุปัชฌาย์อธิษฐานหามาเนาติดคอพญามาร มารเป็นทุกข์ ยอมแพ้ พระอุปัชฌาย์เอาประคดเอาผูกคอมารไว้กับก้อนหิน บอกว่าเสร็จงานจะปล่อย เป็นที่มาประเพณีชาวอีสานทำบุญล้างมหาชาติพระเวส งานพระธาตุเฉลิมฉลองต่างๆ จะมีพิธีแห่พระอุปัชฌาย์

รวมสำนวนลายลักษณ์และมุขปาฐะทั้งหมด 10 สำนวน

ภาคกลาง

ตำนานของภาคกลางมี 1 ส่วนนเป็นส่วนนลายลักษณ์ นำมาจาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2530.

ล.ก.ปฐมสมโพธิกถา

พระเจ้าอโศกมหาราชให้แบ่งพระธาตุใหม่และบรรจุในพระสถูป 84,000 แห่ง หลังจากนั้นจึงประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือนและ 7 วัน พระองค์ต้องการให้งานผ่านพ้นไปอย่างรวดเร็ว ไม่มีอันตราย จึงไปปรึกษาพระอริยสงฆ์ ขอให้จัดพระภิกษุที่มีอิทธิฤทธิ์ป้องกันอันตรายในงานฉลอง พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายประชุมกันแล้วก็ไม่มีพวามีพระภิกษุรูปใดที่มีอิทธิฤทธิ์ที่จะป้องกันงานฉลองได้ วันรุ่งขึ้นขณะที่ภิกษุสงฆ์ประชุมกันอยู่ สามเณรอายุ 7 ปีได้ช่วยเหลือพญานาคไว้จากพญาครุฑ พระสงฆ์ทั้งหลายให้สามเณรรับหน้าที่ดูแลป้องกันอันตรายในงานฉลองของพระเจ้าอโศกมหาราช สามเณรกล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งซึ่งมีฤทธิ์มากเข้ามาณสมบัติอยู่ในปราสาทแก้ว ได้มหาสมุทรมีนามว่าพระกีสนาคอุคตเตระ โดยพระพุทธองค์เคยพยากรณ์ไว้ว่าพระอุคตเตระจะเป็นผู้ทรمانพญามารจนละพศและปรารถนาพุทธภูมิ

ที่ประชุมสงฆ์มอบหมายให้พระภิกษุ 2 รูปเดินทางไปนิมนต์พระอุคตเตระ ณ ปราสาทแก้วได้ พระอุคตเตระใช้อิทธิฤทธิ์ของตนไปถึงที่ประชุมสงฆ์ก่อนภิกษุสองรูป คณะสงฆ์ดำหนิที่พระอุคตเตระไม่ร่วมกระทำสามัคคีโอบสกลกับสงฆ์ทั้งหลาย จึงมอบทัณฑ์ขรรคมให้เป็นผู้ป้องกันมิให้พญามารมาขัดขวางงานฉลองพระสถูป 84,000 องค์ตลอด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระอุคตเตระยอมรับและกล่าวว่าพระพุทธองค์เคยตรัสพยากรณ์ไว้แล้วว่าตนจะเป็นผู้ทรمانพญามาร

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้พบพระอุคตเตระที่มีร่างกายซูบผอมก็เกิดกังขาในอิทธิฤทธิ์ วันต่อมาพระอุคตเตระออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกมหาราชจึงทดลองฤทธิ์ด้วยการปล่อยช้างซัมมันให้วิ่งเข้าหาพระอุคตเตระ พระอุคตเตระอธิษฐานให้ช้างหยุดนิ่งเหมือนหิน ช้างนั้นก็นิ่งไม่ไหวติง พระเจ้าอโศกเห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุคตเตระจึงมาขอขมา พระอุคตเตระก็บันดาลให้ช้างเคลื่อนไหวได้ดังเดิม

เมื่อถึงวันงาน พญาวัสสวดีมารพยายามทำลายงานฉลองด้วยฝนต่างๆ ทั้งพายุใหญ่ ฝนทรายกรด ฝนกรวดกรด ฝนก้อนหิน ฝนถ่านเพลิง ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนอาวุธต่างๆ ฝนถ้ำร้าง ฝนเปือกตม พระอุคตเตระใช้ฤทธิ์หอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารบันดาลให้เกิดมหันตอันตรายกอบประด้วยองค์ 4 พระอุคตเตระบันดาลให้อันตรายทั้งหลายหายไป

ต่อมาพญามารแปลงกายเป็นโค นาคเจ็ดเศียร และยักษ์ พระอุคตเตระนิรมิตกายเป็นพยัคฆ์ใหญ่ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่กว่าสองเท่าไปต่อสู้กับพญามาร พระอุคตเตระต้องการให้พญามารละพศจึงนิรมิตขากสุนัขผูกคอปญามาร แล้วประกาศว่าไม่ว่าเทวดาหรือพรหมก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระสยามเทวราชสันตสูติ และท้าวสหบดีมหาพรหม แต่ไม่มีใครช่วยได้ เทวดาทั้งหลายบอกให้พญามารกลับไปหาพระอุคตเตระ พญามารกลับมายอมแพ้พระอุคตเตระ พระอุคตเตระจึงแก้ขากสุนัขออก แล้ววัดพญามารไว้กับภูเขาใหญ่ด้วยผ้ารัดประคดตลอดงานฉลองพระสถูป

เมื่อครบ 7 ปี 7 เดือน 7 วันพระอุคตเตระได้ยื่นพญามารกล่าวระลึกถึงความกรุณาของพระพุทธองค์และตั้งความปรารถนาจะบรรลุพุทธภูมิ จึงแก้พันธนาการของพญามาร พระอุคตเตระกล่าวว่าการทำโทษพญามารนั้นก็เพื่อให้พญามารหันมาตั้งความปรารถนาในพุทธภูมิ และพระพุทธองค์ก็เคยทำนายไว้ว่าพระอุคตเตระจะเป็นผู้ทำให้พญามารละพศ พระอุคตเตระขอให้พญามารนิรมิตกายเป็นพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอัครสาวก พญามารขอรับ

ว่าย่านมัสการตน เมื่อพระอุคุตเห็นพญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรองค์พร้อมด้วยพระอัครสาวกและอสีตมหาสาวกทั้งหลาย ก็ลืมน้ำคำสัญญาและนมนัสการพระพุทธรองค์ พญามารจึงกลับร่างเดิมแล้วตัดพ้อพระอุคุตต์ พระอุคุตต์ตอบว่าตนนมนัสการพระพุทธรองค์ มิใช่พญามาร แล้วพระอุคุตต์ก็เชิญพญามารให้กลับไปยังที่อยู่ พญามารจึงนมนัสการลาพระอุคุตต์

ภาคใต้

ตำนานพระอุคุตต์สำนวนภาคใต้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่อง *นิพพานโสทร* สำนวนที่นำมาศึกษานี้เป็นฉบับสำนวนที่ 4 ของศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ซึ่งมีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุด นำมาจาก **พระนิพพานโสทร ฉบับศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ สำนวนที่ 4**. ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราชและมูลนิธิโตโยตาแห่งประเทศไทย ภูเก็ต. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2528.

ต.ล. นิพพานโสทร

หลังพระพุทธรองค์ปรินิพพานแล้ว 224 ปี ในสมัยของพระยาธรรมโศกราชแห่งนครอินทปัตถ์ พระองค์ให้ขุดหาพระบรมสารีริกธาตุ ต่อมาทราบจากพระเถระอายุ 220 ปีว่ามีพระบรมสารีริกธาตุในเมืองราชคฤห์ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอชาตศัตรู เมื่อพระเจ้าอโศกพบพระบรมสารีริกธาตุก็ปรารถนาจะก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงเสด็จไปศึกษาพระโลกสิริไตรเถระเพราะเกรงว่ามารจะมารบกวน พระเถระมาลัยจึงวางแผนที่จะรับมือกับมารร้าย ในที่สุดก็นึกได้ถึงพระเถระรูปหนึ่งชื่อว่าพระอุตุคตซึ่งจำศีลอยู่ใต้บาดาล ที่ประชุมสงฆ์จึงเห็นว่าสมควรจะนิมนต์พระอุตุคตขึ้นมา ขณะนั้นมีพญาครุฑคาบนาคนำมาบริเวณที่ประชุมสงฆ์ สามเณรแสดงฤทธิ์ตวาดครุฑ ทำให้ครุฑปล่อยนาคน ที่ประชุมสงฆ์จึงลงโทษให้สามเณรเป็นผู้ไปนิมนต์พระอุตุคตที่ใต้มหาสมุทร

เมื่อพระอุตุคตมาถึงที่ประชุมสงฆ์ ที่ประชุมสงฆ์ก็เห็นว่าพระอุตุคตมีร่างกายทรุดโทรม ที่ประชุมสงฆ์ดำนิพระอุตุคตที่ปลีกตัวไปอยู่ลำพัง มิได้แก้อาบัติ จึงลงโทษให้เป็นผู้ป้องกันมารในงานก่อพระธาตุเจดีย์ พระอุตุคตยอมรับโทษ แต่ประสงค์จะบิณฑบาตเพื่อฉันอาหารให้มีกำลังสู้กับมาร พระรูปหนึ่งเลว่าตนมีอาหารวันละสองสำหรับด้วยอานิสงส์ผลบุญของตน จึงประสงค์จะถวายพระอุตุคต เมื่อพระอุตุคตถามที่มาของบุญนั้น ก็ทราบว่ามีมาจากการอาเจียนอาหารให้แก่สุนัขแม่ลูกอ่อนในอดีตชาติ ก็ไม่ปรารถนาจะรับอาหารนั้นเพราะมีราศี พระอีกรูปหนึ่งประสงค์จะแบ่งอาหารของตนซึ่งเกิดจากผลบุญที่เคยแอบนำอาหารของเศรษฐีผู้เป็นบุพการีกลับมาแบ่งโยมวัดสองคน พระอุคุตต์ไม่รับเนื่องจากเป็นบุญที่เกิดจากการลักมาแบ่งปันกัน พระอุตุคตประสงค์จะบิณฑบาตเอง

เมื่อพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรพระอุตุคตก็เกิดกังขาเพราะพระอุตุคตมีร่างกายชุ่มพอม พระเจ้าอโศกต้องการทดลองฤทธิ์พระอุตุคต วันรุ่งขึ้นพระอุตุคตไปบิณฑบาตในวัง ความขี้ขางปล่อยพลายดำวิ่งเข้าไปใส่พระอุตุคต พระอุตุคตบศึระช้ำสามครั้ง สั่งให้กลายเป็นหิน ข้างก็นิ่งกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกขอขมาพระอุตุคต พระอุตุคตจึงบันดาลให้ข้างกลับคืนชีวิตดังเดิม

เมื่อพระเจ้าอโศกแจกพระธาตุให้แก่เมืองต่างๆ 84,000 แห่งและก่อพระบรมธาตุเจดีย์เสร็จเรียบร้อย พญามารต้องการทำลายพระธาตุเจดีย์ จึงบันดาลให้เกิดลมพายุใหญ่มาทำลายพระธาตุ พระอุตุคตจึงได้อิทธิฐานให้ถลกบาตรกลายเป็นสุนัขเฝ้าลอบไปพันคอมาร พญามารแก่งสุนัขเฝ้าออกจากคอไม่ได้ไปขอความช่วยเหลือจากครุฑเทวดา นาคก็ไม่มีใครช่วยได้ พญานาคที่เป็นสหายของพญามารได้แนะนำให้กลับไปขอโทษพระอรหันต์อุตุคต พญามารจึงกลับไปขอขมาพระอุตุคตที่ตนคิดทำลายพระธาตุ พระอุตุคตห้ามพญามารไม่ให้เบียดเบียนพระธาตุอีก

ต่อไป พญามารสัญญาและขอเป็นข้าของพระอุปคุต พระอุปคุตจึงบันดาลให้ซากสุนัขเก่าจากคอมารกลับมาเป็น
ถลกบาตรตามเดิม พญามารก็อำลาไป ส่วนพระโลกคสิบุตร พระอุตคตและพระเถรมาลัยก็กลับที่อยู่ของตน

รวมตำนานพระอุปคุตของไทยทั้ง 4 ภาคทั้งหมด 53 ส่วน

ภาคผนวก ข

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สื่ออิเล็กทรอนิกส์และอินเทอร์เน็ต

ซีดีบันทึกเสียง มี 2 เรื่อง ดังนี้

ซีดีลำเรื่องพระมหาอุปัศ

สำนวนนี้มีทั้งหมด 8 ตอน นำมาจาก สิ้นชัยน้อย ภูมิมาลา. **ซีดีลำพระมหาอุปัศ**. บริษัทแองโกล มิวสิค จำกัด. 14 มกราคม 2555. มีเนื้อหาดังนี้

อุปัศเกิดในเมืองมฤธา เป็นบุตรชายคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอม อุปัศมีรูปร่างผอมบางแต่ค้าขายเก่ง มีชื่อเสียงโด่งดัง บิดาของอุปัศเคยตกลงกับพระศานกวาสินเถระว่าหากมีบุตรชายจะบวชให้ แต่เมื่อมีบุตรชาย 2 คนแล้วก็ได้พามาให้พระศานกวาสินบวช จนอุปัศถือกำเนิด พระศานกวาสินมาแสดงธรรมแก่อุปัศจนอุปัศสำเร็จไสดาบัน บิดาจึงต้องยอมให้บวช แม้ว่าอุปัศบวชแล้ว กิจการร้านขายเครื่องหอมของบิดาก็ยังเจริญรุ่งเรือง

พระอุปัศสำเร็จอรหันต์อย่างรวดเร็ว และมีชื่อเสียงในฐานะพระวิปัสสนาจารย์ วัดนภฎฎิการามเป็นวัดของพระอุปัศ พระอุปัศได้สั่งสอนลูกศิษย์ทั้งหลายตามรอยพระพุทธเจ้า ลูกศิษย์ของพระอุปัศบรรลุอรหันต์ 18,000 องค์ เมื่อบำเพ็ญบารมีจนสุดแผ่นดินแล้ว พระอุปัศไปบำเพ็ญเพียรอยู่ใต้น้ำ แต่กายพระอุปัศไม่เปียกน้ำ เพราะมีใบบัวคลุมศีรษะ แม้ฝนตกก็ไม่เปียก พระอุปัศไปบำเพ็ญใต้บาดาล โดยอยู่ในห่อแก้วในมหาสมุทรหลวง ฉันทอาหารปีละครั้ง เมื่อจัดงานบุญผะเหวดจะเชิญพระอุปัศมา มารักษา เพราะพญามารจะเบียดเบียนงาน โดยดีกๆ คนเฒ่าคนแก่จะแห่ไปที่ฝั่งน้ำเพื่อเชิญพระ อุปัศมารักษา

พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชแห่งชมพูทวีปชดพบพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูฝังไว้ นับเวลาได้ 218 ปีหลังพุทธกาล พระเจ้าอโศกแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปยังหัวเมืองต่างๆ 84,000 แห่ง และจัดงานฉลองพระบรมสารีริกธาตุ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกนิมนต์พระสงฆ์มาเพื่อหาผู้ปราบมาร พระโมคคัลลีสบุตรประชุมหาผู้มีฤทธิ์มากมาป้องกันมาร แต่ไม่มีผู้ใดในที่ประชุมสงฆ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ต่อสู้กับพญามารได้ สามเณรอาคันตุกะอายุ 7 ขวบซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มากจนสามารถช่วยพญานาคจากครุฑได้ แนะนำให้ไปนิมนต์พระอุปัศมาปราบมาร พระภิกษุ 2 รูปจึงไปนิมนต์พระอุปัศจากใต้บาดาล พระ อุปัศนั้นจำศีลอยู่ในปราสาทแก้วใต้น้ำ พระอุปัศมีฤทธิ์มาก มีใบบัวคลุมศีรษะและมีตุ้มเข็มเต็มตัว พระเจ้าอโศกเห็นพระอุปัศผอมก็สงสัยในอิทธิฤทธิ์ เมื่อพระอุปัศออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกสั่งความใญ่ให้ปล่อยช้างไปเหยียบพระอุปัศ พระอุปัศทำให้ช้างตกมันกลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกจึงกราบขอขมาพระอุปัศ

พญาวีสวัตติมาริจฉางานบุญของพระเจ้าอโศก จึงบันดาลลมฝนพายุ ฝนกรด ทราย เพลิง ฝนแสนห่า พระอุปัศใช้ฤทธิ์หอบฝนต่างๆ ไปตกนอกจักรวาล พญามารแปลงเป็นโค ยักษ์ และนาครเจ็ดเศียร พระอุปัศแปลงเป็นเสือโคร่ง ยักษ์ใหญ่กว่าสองเท่า และครุฑต่อสู้กัน พญามารเห็นอิทธิฤทธิ์พระอุปัศ จึงกลับคืนร่างมาร แสร้งทำเป็นยอมแพ้ พระอุปัศเนรมิตหมาเฝ้าคุกอมาร พญามารไปเฝ้าพระพรหม จตุโลกบาล พระอินทร์ เทพสันดุสิต ไม่มีเทพใดช่วยได้ เทพสันดุสิตให้มารกลับมาหาพระอุปัศ พญามารกลับมาบอมน้อมพระอุปัศ พระอุปัศจับมารแล้วเสกสายเอวให้ยาวมัดมารไว้กับภูเขาใหญ่ พญามารต้องทรมานอยู่เจ็ดปีจนกว่าจะจบงานฉลอง

มารระลึกถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าที่ไม่เคยถือโทษมาร มารสำนึก และปรารถนาพุทธภูมิ พระอุปัศปรากฏกายและสั่งสอนให้มารทำแต่ความดี พระอุปัศแก้มัดให้มาร พระอุปัศขอให้แปลงเป็นพระพุทธเจ้า จะได้

เห็นรูปพระโคดม มารขอไม่ให้ไหว้น แล้วแปลงเป็นพระพุทธรูป ประชาชนทั้งหลายก็ได้เห็น แล้วมารก็กลับสวรรค์ ไปบำเพ็ญบารมี

ชีวิตประวัติพระอุปัฏฐาก่อนตรัสมหาเถระเจ้า

ชีวิตเรื่องนี้มาจาก **ประวัติพระอุปัฏฐาก่อนตรัสมหาเถระเจ้า**. จัดทำโดยกลุ่มเพ็ญพุทธประจวบคีรีขันธ์. เผยแพร่เมื่อ 8 ตุลาคม 2557 มีเนื้อหาดังนี้

พระพุทธรูปองค์นี้ได้ตรัสพยากรณ์กับพระอานนท์ว่าหนึ่งร้อยปีหลังพระองค์ปรินิพพานอุปัฏฐากจะกำเนิดเป็นบุตร พ่อค้ำน้ำหอมชื่อคูปตะ พระอุปัฏฐากจะเป็นพระอนุพุทธผู้สืบสานพุทธกิจและเป็นเอตทัคคะในบรรดาธรรมกถึก

ในอดีตชาตินั้นพระอุปัฏฐากเคยเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอูรัมมณฑล พญาวานรมีบริวาร 500 ตัว ครั้งหนึ่งพญาวานรได้ไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ก็ศรัทธา จึงคอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธเจ้าและนั่งเจริญสมาธิพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์นิพพาน พญาวานรก็เสียใจมาก ต่อมาพญาวานรได้พบฤๅษี 500 คนที่ไหล่เขาอีกด้านหนึ่งทราบตนด้วยวิธีการต่างๆ พญาวานรนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จากพระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีดูเป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามที่บรรลุลกกลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรนนิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตราบนานชีวิต

พ.ศ. 218 อุปัฏฐากกำเนิดตามพุทธพยากรณ์ เป็นบุตรคนที่ 3 ของคูปตะพ่อค้ำน้ำหอม พระรูปหนึ่งชื่อ ศาณกवासินได้สร้างวัดบนเขาอูรัมมณฑล ท่านรำลึกได้ถึงพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัฏฐาก พระศาณกवासินได้ไปยังเรือนของพ่อค้ำน้ำหอมคูปตะและทำให้เขาเกิดความเลื่อมใส พ่อค้ำน้ำหอมสัญญาว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัฏฐากพระศาณกवासิน ต่อมาพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปัฏฐาก เมื่อเติบโตอุปัฏฐากเจริญวัย ได้ไปช่วยบิดาขายน้ำหอมก็ปรากฏว่าขายดีมาก ต่อมาพระศาณกवासินได้สอนวิธีฝึกจิตให้เป็นกุศลแก่อุปัฏฐาก ทำให้มีแต่จิตที่เป็นกุศลและบรรลุนิโรธดับ

ฝ่ายนางवासวัตตีซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลวงไหลอุปัฏฐาก แต่อุปัฏฐากปฏิเสธนาง ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหู ทั้งไว้ที่เชิงตะกอน อุปัฏฐากไปแสดงธรรมแก่นางवासวัตตีจนนางบรรลุนิโรธดับก่อนเสียชีวิต ส่วนอุปัฏฐากก็บรรลุนาคามี

พระศาณกवासินไปทวงสัญญาจากพ่อค้ำคูปตะ บิดาจึงยอมให้บวช พระศาณกवासินเล่าถึงพุทธพยากรณ์ที่ว่าพระอุปัฏฐากจะเป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธรูปปรินิพพานแล้ว หลังจากพระอุปัฏฐากบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาก็เป็นอาจารย์สอนกรรมฐานที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น มีลูกศิษย์ที่เป็นพระอรหันต์ถึง 18,000 รูป มีอารามอยู่ที่นฤภูการามบนภูเขาอูรัมมณฑล

ยุคสมัยของพระอุปัฏฐากตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ครั้งหนึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองพระสถูป 84,000 องค์ที่พระองค์สร้างขึ้น โดยจะจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงไปปรึกษาพระโมคคัลลิตุตรติสสะเถระและคณะสงฆ์ คณะสงฆ์มอบให้สามเณรผู้มีอิทธิฤทธิ์เป็นผู้ดูแลงานฉลองพระธาตุสถูป สามเณรจึงกล่าวว่ามีเพียงพระกสิณาคอุปัฏฐากซึ่งจำพรรษาอยู่ในท้องมหาสมุทรผู้เดียวที่สามารถปราบพญามารได้ พระพุทธรูปองค์ที่เคยพยากรณ์ไว้ว่าพระอุปัฏฐากจะเป็นผู้ทำให้พญามารปรารถนาพุทธภูมิ คณะสงฆ์จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปัฏฐากจากปราสาทแก้วใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร เมื่อพระอุปัฏฐากขึ้นมายังที่ประชุมสงฆ์ก็ถูกดำหนิที่ไม่เคยเข้าร่วมอุโบสถกับภิกษุสงฆ์ คณะสงฆ์จึงมอบทัณฑ์ขรรคมให้

ดูแลงานฉลองพระธาตุสุป 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ฝ่ายพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุปัศม์รูปร่างบอบบาง จึงปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ขณะที่พระอุปัศม์เดินบิณฑบาต พระอุปัศม์บันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุปัศม์จึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีมืดมัวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุปัศม์ใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้อันตรายไปทั้งหมด พญามารก็บันดาลฝนทรายกรด ฝนกรวดกรด ฝนศิลา ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนถ้ำ รุ้ง และฝนเปือกตม ตกลงมาตามลำดับ รวมถึงบันดาลความมืดมิด พระอุปัศม์หอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล รวมถึงขจัดความมืดมิด พญามารโกรธจึงบันดาลเป็นสัตว์ดุร้ายต่างๆ โดยพญามารแปลงเป็นโคยักษ์ นาคเจ็ดเศียร ยักษ์ใหญ่ พระอุปัศม์เนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่าสองเท่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุปัศม์จึงเนรมิตสุนัขเฝ้าภูเขาวัวที่คอปญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆ และท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุปัศม์ให้ช่วยแก้ออกให้เพราะพระอุปัศม์เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุปัศม์ ท่านจึงจับแก้รัดประคดแล้วมัดพญามารไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน

เมื่อเสร็จงานฉลอง พระอุปัศม์ได้กลับมาที่ภูเขาวัวที่มัดพญามาร ฝ่ายพญามารได้ละทิฐิ สำนึกในพระกรุณาธิคุณ และกล่าวความปรารถนาที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต พระอุปัศม์ได้ยินเช่นนั้น จึงแก้มัดพญามาร พระอุปัศม์ขอให้พญามารเนรมิตตนเป็นพระพุทธรองค์ให้มหาชนทั้งหลายได้เห็นสักครั้ง พญามารขอร้องว่าไม่ให้หันมัสการ แต่เมื่อได้เห็นภาพนิรมิตของพระพุทธรองค์และพระอสีติมหาสาวก พระอุปัศม์ก็ลืมตนนัยสการ พญามารจึงคืนร่างและตัดพ้อว่าตนจะได้รับบาป พระอุปัศม์จึงกล่าววาทนมนัสการพระพุทธรองค์ พญามารจึงไม่ได้รับบาป เมื่อเห็นว่าพญามารมีจิตใจอ่อนน้อมในพระพุทธศาสนาแล้วให้พญามารกลับไปยังวิมานของตน พระอุปัศม์มีชีวิตอยู่กับปีหนึ่งด้วยอำนาจแห่งการภาวนาของท่าน อโศกาทานได้กล่าวถึงไว้เพียงเท่านี้

ตำนานพระอุปัศม์จำนวนอินทอร์เนต

มี 19 จำนวน ดังนี้

อินทอร์เนตจำนวนที่ 1

จำนวนนี้อยู่ในโฆษณาให้เช่าพระอุปัศม์ สืบค้นจาก พระบัวเข็ม(พระอุปัศม์) เนื้อผงเกสรดอกไม้อุดใฝ่สีสุก ปี 48 วัดอุปัศม์ จ.เชียงใหม่ <http://www.amulet.in.th/catalog/product.php?id=234>. เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2555. มีเนื้อหา ดังนี้

ตามตำนานเล่าว่าพระอรหันต์อุปัศม์เถระเจ้า ท่านเป็นพระสงฆ์ที่ทรงอภิญญามาก วันหนึ่งท่านติดภารกิจจนเวลาจวนเจียนจะเลยเวลาฉันเพล ท่านจึงแหงนหน้าขึ้นมองไปที่ดวงอาทิตย์ ปรากฏว่าดวงอาทิตย์หยุดเคลื่อน ท่านจึงฉันอาหารได้ในเวลาไม่กินเพล เมื่อท่านหยุดจ้องที่ดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์ก็เคลื่อนตามปกติ

ปัจจุบันยังมีความเชื่อว่าพระอุปัศม์ยังมีชีวิตอยู่ ทุกวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำตรงกับวันพุธ ชาวล้านนาจะเรียกว่า "วันเป็งปืด" หรือ "วันเพ็ญพุธ" พระอุปัศม์จะออกมาบิณฑบาตในร่างของสามเณรน้อย โดยจะออกมารับบาตรเริ่มตั้งแต่ตีหนึ่งของวันพุธ ผู้คนจึงมักเห็นสามเณรน้อยเดินบิณฑบาตไปตามถนน ทางสี่แพร่งสามแพร่ง ตลอดถนนหนทางตามริมน้ำทำน้ำต่างๆ จนกระทั่ง ตื่นฟ้ายก หรือแสงเงินแสงทองออกมา จึงเนรมิตกายหายไป ทำให้เกิดประเพณี

ตักบาตรกลางคืนด้วยข้าวสาร อาหารแห้ง ดอกไม้รูปเทียน เชื่อกันว่า หากผู้ใดมีบุญบารมีได้ใส่บาตรพระอุปัชฌาย์มักทำให้ร่ำรวยเงินทอง มีโชคลาภ เจริญรุ่งเรือง มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีสมาธิจิตดี ปราศจากภัยทั้งปวง

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 2

สำนวนนี้มาจากกระทู้ของสมาชิกเว็บบอร์ดที่ใช้ชื่อว่า joni buddhist นำมาจาก <http://board.palungjit.org/เคล็ดบูชาพระอุปัชฌาย์-ตำรับสมเด็จพระสังฆราชแพ.html>. เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555 มีเนื้อหา ดังนี้

ดั่งมีเรื่องเล่าในสมัยพระเจ้าอโศกสังคายนาพระไตรปิฎก พระยามารจะมาแก่งล้อพระอุปัชฌาย์ท่านได้รับความไว้วางใจแห่งมุลพระสงฆ์ให้คอยปราบพระยามารผู้มีฤทธิ์ซึ่งท่านสามารถจับพระยามารผูกไว้ถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนกระทำสังคายนา

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 3

ตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนนี้ นำมาจาก ชาธิป สุวรรณทอง, *แตกต่างอย่างมีเอกลักษณ์ ลอยกระทงเมืองสามหมอก* สืบค้นจาก <http://www.bangkokbiznews.com/home/detail/life-style/culture/20121205/480939/แตกต่างอย่างมีเอกลักษณ์-ลอยกระทงเมืองสามหมอก.html> เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2555

เชื่อกันว่าพระอุปัชฌาย์ทั้งหมดมี 8 องค์ 4 องค์มรณภาพไปแล้วแต่ร่างกายไม่เน่าเปื่อย คงเหลืออยู่ 4 องค์ จำพรรษาอยู่ในแม่น้ำ พอถึง 15 ค่ำเดือน 12 มีจะมีการบูชาพระอุปัชฌาย์ ก็คือเอาเครื่องอัฐบริขารอย่างที่ใช้ในการบูชาพระทำเป็นแพล่องแม่น้ำเพื่อบูชา สมัยก่อนจะทำกันตอนเข้ามิดแต่เรามาเปลี่ยนเป็นตอนค่ำ ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัชฌาย์ของไทยใหญ่มักมีอีกว่า พระอุปัชฌาย์จะออกบิณฑบาตในช่วงเข้ามิดของวันพุธ โดยจะปรากฏเป็นพระสงฆ์ที่ห่มจีวรแปลกกว่าพระทั่วไปแถมยังไว้ผมยาว เชื่อว่าหากใครได้ทำบุญกับพระอุปัชฌาย์จะได้รับสิริมงคล มีความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งในปีนี้วันเพ็ญเดือน 12 ตรงกับวันพุธซึ่งเชื่อว่าท่านจะออกมาบิณฑบาตพอดี ถือว่าปีนี้โชคดีมาก

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 4

สำนวนนี้ผู้สื่อข่าวได้สัมภาษณ์พระครูพุทธนาธิมุต เจ้าอาวาสวัดอุปัชฌาย์เนื่องในงานตักบาตรเป็งปูดวันพุธที่ 7 มีนาคม 2555 นำมาจาก *ข่าวล้านนาแห่งทำบุญตักบาตรชาวเที่ยงคืนวันเป็งปูด* สืบค้นจาก <http://www.dailynews.co.th/thailand/16086> เมื่อวันที่ 7 มีนาคม 2555

โดยตำนานวันเป็งปูด มีมาแต่อดีตกาลเมื่อตอนที่พระพุทธเจ้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว และได้มาผจญมาร โดยมารมาหาเรื่องกลั่นแกล้ง ด้วยการให้ช่างที่ตกมันชื่อ "นาราคีรินทร์" ให้มาไล่แทงพระพุทธเจ้า ช่างตกมัน "นาราคีรินทร์" นี้จะทำร้ายพระพุทธเจ้าตอนออกบิณฑบาต พอตีแม่ของ "พระอุปัชฌาย์" ซึ่งเป็นนางเงือก อยู่ใต้มหาสมุทร รู้ด้วยจิตวิญญาน จึงได้ส่งกระแสน้ำไปยังพระอุปัชฌาย์ที่อยู่ใต้ท้องมหาสมุทร จุดสะท้อนทะเล แจ้งให้ลูกไปช่วยเหลือพ่อ (ในอดีตชาติ) ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้า พระอุปัชฌาย์นั้นเป็นพระมีฤทธิ์ เก่งในเรื่องการปราบมาร การสะกดจิต เมื่อมาถึงก็ได้จัดการเอาผ้าที่มัดเอวพระอุปัชฌาย์ทำการมัดพญามาร และสะกดจิตให้ช่าง "นาราคีรินทร์" ใช้งานทางลงดินแล้วชักงาออกไม่ได้ สร้างความทรมานให้กับช่าง "นาราคีรินทร์" ซึ่งจุดนี้จะไปออกในบทสวด "พาหุง" ที่พระสงฆ์จะสวดเป็นบทที่ 3 เรียกว่า "นาราคีรินทร์ชนะมะลั้ง" เมื่อพระอุปัชฌาย์ได้ทำการสะกดจิตช่างนั้นแล้ว และพระพุทธเจ้า

เห็นว่าช่าง นาราศิริรินทร์ ได้ยอมแล้ว พระพุทธเจ้า จึงได้แจ้งให้กับพระอุปัศฺต ให้พอและปล่อย ซึ่งจะอยู่ในบทสวดว่า "เมตตัง ปุเสกะวิธินาทีตะวามุณิลโพะ"

ตามความเชื่อ พระอุปัศฺต นั้นจะออกมาโปรดสัตว์ บิณฑบาตรบนโลกมนุษย์โดยจะออกมา ในเดือน 6 เหนือ หรือ เดือนล้านนา ขึ้น 15 ค่ำ เท่านั้น โดยจะมาออกมาในหลายรูปแบบ เช่น อาจจะเป็นขอทานมาขอทาน ก็มี หรือเป็นสามเณรน้อยก็มี เป็นสัตว์ก็มี แล้วแต่พระอุปัศฺตจะเสด็จออกมาโปรด ฉะนั้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เหนือ จึงมีความเชื่อว่าคนไหนได้ทำบุญหรือใส่บาตร จะด้วยวิธีใดก็ตาม หรือให้ทานในวันดังกล่าว คนนั้นจะมีโชค มีลาภ คิดประสงค์อันใดจะได้สมปรารถนา เพราะ "พระอุปัศฺต" นั้นเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า จากจำนวน 2,500 รูป มีพระอุปัศฺตรูปนี้รูปเดียว ที่มีอิทธิฤทธิ์ มีบารมีที่แก่กล้ากว่าพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้ารูปอื่น และไม่ขอลือเมืองมนุษย์ แต่จะไปจำศีลอยู่ใต้มหาสมุทรจุดตะตือทะเลที่ลึกที่สุด และมีอายุยืนยาวที่สุด 5000 พรรษา เท่ากับศาสดาของพระพุทธเจ้า ฉะนั้นชาวล้านนา จึงได้ถือเอาเป็นประเพณี ในการตักบาตรเที่ยงคืนกับพระอุปัศฺต ทุกวันขึ้น 15 ค่ำ ที่ตรงกับวันพุธ เรียกว่า "วันเป็งปืด" นั่นเอง

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 5

สำนวนนี้เป็นสำนวนที่ "อินทรีดำ" ผู้เขียนซึ่งเป็นนักข่าวในทีมข่าวแม่สายนิวส์ เขียนเล่าประวัติพระอุปัศฺต ที่ตนเองเคยได้ยินมาในข่าวที่รายงานการตักบาตรเป็งปืด นำมาจาก อินทรีดำ, *ชาวแม่สายทำบุญตักบาตรวันเป็งปืด* สืบค้นจาก <http://www.maesainews.com/plus/index.php?name=knowledge&file=Readknowledge&id=1298> เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555.

ตำนานพระอุปัศฺตฉบับชาวบ้านที่ผู้เขียนเคยได้ยินคนแก่คนเฒ่าเล่าให้ฟัง สมัยเป็นเด็กกล่าวว่าพระอุปัศฺต เป็นลูกของพระพุทธเจ้าเอง เขาเล่าว่ามีอยู่วันหนึ่ง นางนักบวชนอกศาสนาบอกว่าพระพุทธเจ้าเป็นโรคกามตายด้านจึงออกบวช แล้วก็เที่ยวชักชวนชายหนุ่มวัยสิบพันธุ้ทั้งหลายให้บวชตาม แล้วก็ตั้งศีลหรือวินัยห้ามการสืบพันธุ์ พระพุทธเจ้าจึงมาสเตอร์เบท ได้นำเชื้อเต็มบาตรให้พระอานนท์เอาไปเทลงแม่น้ำคงคา นางเงือกตัวหนึ่ง มากินแล้วตั้งท้อง แล้วคลอดเป็นพระอุปัศฺต ในวันเพ็ญพุธ ชาวล้านนาจะไปตักบาตรเพ็ญพุธหรือตักบาตรอุปัศฺตก็เรียก ตักกันแต่ตักตื่นก่อนคืน เพราะเชื่อกันว่าในวันนี้พระอุปัศฺตจะจำแลงตนเป็นเณรน้อยมาบิณฑบาตในคำคืน นี้ใครได้ใส่บาตรพระอุปัศฺตจะมีโชคลาภ จะได้บุญสูงสุดเลย แต่บุญอะไรก็สู้ทานแบบไม่หวังผลไม่ได้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 6

สำนวนนี้ผู้สื่อข่าวท้องถิ่นของเชียงใหม่ได้ไปสัมภาษณ์ นายอินสอน สิทธิ อายุ 69 ปี ชาวตำบลหมก อำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องในงานตักบาตรเป็งปืดที่จัดขึ้นที่วัดศรีดอนมูล อำเภอสาร์ภี จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2555 ซึ่งเป็นวันเป็งปืดและตรงกับวันลอยกระทงด้วย นายอินสอนได้เล่าประวัติพระอุปัศฺต ซึ่งระบุว่า เป็นตำนานฝั่งพม่า นำมาจาก *คนรออาบน้ำมนต์ตักบาตรวันเป็งปืด* สืบค้นจาก <http://www.chiangmainews.co.th/page/?p=76428> เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555

ประวัติพระอุปัศฺต ทางฝั่งพม่า เล่าขานสืบกันมาว่า ตอนพระพุทธเจ้าใกล้จะสำเร็จเป็น พระอรหันต์ นั้น ได้มีพญามาร มาทำการขัดขวางทุกรูปแบบทุกอย่าง ไม่ให้พระพุทธเจ้าสำเร็จ โดยมีชั้นตอนหนึ่ง พญามาร ได้ใช้ลูกสาว 3 คน มาแต่งกายทำตัวยั่ววนยั่วยุ พระพุทธเจ้า และพยายามทำให้พระพุทธเจ้ากัมฐานแตก ตอนนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสไปว่า "พระองค์ท่านได้สละแล้ว" แต่กัทน 3 ธิดาสาวของพญามารนั้น ยั่วไม่ไหว มีช่วงหนึ่งได้เกิดอารมณ์จาก

การสัมผัส แล้วพระพุทธเจ้า ก็ทนมไฉ่ว ก็ได้มีน้ำเชื้อไหลออกมาแปดเปื้อนผ้าจีวร พระพุทธเจ้าได้นำผ้าจีวรดังกล่าว ไปซักที่ทะเล จังหะนั้นได้มีนางเงือกซึ่งอยู่บริเวณนั้นได้มากินน้ำบริเวณที่พระพุทธเจ้ากำลังนำจีวรไปซัก นางเงือกจึง ได้ตั้งท้องขึ้นมาและคลอดออกมาเป็นพระอุคุตดังกล่าว ซึ่งประวัติดังกล่าวนี้เป็นคำเล่าขาน จากประเทศพม่า

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 7

สำนวนนี้ผู้สื่อข่าวเชียงใหม่นิวส์ได้สัมภาษณ์นายอินสอน สิทธิ อายุ 69 ปี ชาวตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เรื่องประวัติพระอุคุต และวันเป็งปู้ด นายอินสอนกล่าวว่าประวัติของพระอุคุตตอนที่เล่านี้เป็น ของพม่า นำมาจาก *คนรออาบน้ำมนต์ดักบาตรวัน เป็งปู้ด* สืบค้นจาก <http://www.chiangmainews.co.th/page/?p=76428> เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555

ตอนที่พระพุทธเจ้าสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว และได้มาผจญมาร โดยมารมาหา เรื่องกลั่นแกล้ง โดยมาร ได้นำช้างตกมันชื่อ “นาราสิรินทร์”เอามาไล่แทงพระพุทธเจ้า ช้างตกมัน “นาราสิรินทร์” นี้จะทำร้ายพระพุทธเจ้า ตอนออกบิณฑบาต พอตีแม่ของพระอุคุต ซึ่งเป็นนางเงือก อยู่ใต้มหาสมุทร รู้ด้วยจิตวิญญาน จึงได้ส่ง กระแสจิต ไปยังพระอุคุตที่อยู่ใต้ท้องมหาสมุทร จุดสะดือทะเล แจ้งให้ลูกไปช่วยเหลือพ่อ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้า โดยแจ้งว่า ตอนนี้ พ่อมีอันตรายขนาดหนัก พระอุคุตนั้นเป็นพระมีฤทธิ์ เก่งในเรื่องการปราบมาร การสะกดจิต เมื่อมาถึงก็ได้ จัดการเอาผ้าที่มัดเอวพระอุคุตทำ การมัดพญามาร และสะกดจิตให้ช้าง “นาราสิรินทร์” ใช้งานทางลงดินแล้วชักงา ออกไม่ได้ สร้างความทรมานให้กับช้าง “นาราสิรินทร์”ซึ่งจุดนี้จะไปออกในบทสวด “พาหุง”ที่พระสงฆ์จะสวดเป็น บทที่ 3 เรียกว่า “นาราสิรินทร์ชนะมะลิ่ง” เมื่อพระอุคุตได้ทำการสะกดจิตช้างนั้นแล้ว และพระพุทธเจ้าเห็นว่า ช้าง นาราสิรินทร์ ใดยอมแล้ว พระพุทธเจ้า จึงได้แจ้งให้กับพระอุคุต ให้พ่อให้ปล่อย ซึ่งจะอยู่ในบทสวดว่า “เมตตัง ปุเสกะวิธินาทีตะวามุณิลโป” มาออกในบทสวดนี้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 8

สำนวนนี้ผู้สื่อข่าวเชียงใหม่นิวส์ได้สัมภาษณ์นายอินสอน สิทธิ ตำบลชมพู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับตำนานการใส่บาตร วัน “เป็งปู้ด” เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2555 นำมาจาก *คนรออาบน้ำมนต์ดักบาตร วันเป็งปู้ด* สืบค้นจาก <http://www.chiangmainews.co.th/page/?p=76428> เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555

เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ ตรงกับเดือน 6 เหนือ ที่ อำเภอสันกำแพงเชียงใหม่ มีสามเณรน้อยตัวดำ มาขอ บิณฑบาตที่บ้านหลังหนึ่งช่วงประมาณ ติ 3 - 4 บ้านหลังดังกล่าวได้แจ้งกับสามเณรองค์นั้นว่า ยังเข้าอยู่การนี้ยัง ชาว ยังไม่สึก ขอนิมนตรีสามเณรรูปนั้นไปบิณฑบาตจุดอื่นก่อน สามเณรรูปนั้นก็เดินไปบ้านถัดต่อไป บ้านหลังดังกล่าว เป็นบ้านของคนแก่เป็นผู้หญิง และได้แจ้งกับสามเณร ดังกล่าวไว้ว่า ไห่ข้าวกำลังนี้อยู่ บ่สุก แต่ด้วยจิตศรัทธา แม่เฒ่า ผู้นั้นได้ ไปสอยส้มโอ นำมาใส่บาตรให้กับสามเณรดังกล่าว สามเณรดังกล่าวก็ได้เดินจากไปและหายไปต่อหน้าต่อตา แม่เฒ่าผู้อื่น และตั้งแต่นั้นมา แม่เฒ่า ดังกล่าวก็มีฐานะร่ำรวย สุขภาพแข็งแรง แม่เฒ่า ดังกล่าวจึงได้ตัดสินใจไปสร้าง วัด “อุคุต” ขึ้นในตัวเมืองเชียงใหม่ไว้ วัดอุคุต ที่ตัวเมืองเชียงใหม่ก็ได้เกิดขึ้นมา นี่คือหลักฐานเล่าขานสืบมาถึง ความสำเร็จของการทำบุญดักบาตรในวัน “เป็งปู้ด” และมีการเล่าสืบต่อกันมา สาเหตุที่แม่เฒ่าผู้นั้นไปสร้าง วัดอุคุต ในตัวเมืองเชียงใหม่เนื่องจากสมัยก่อน อำเภอสันกำแพงเชียงใหม่ นั้น ยังไม่เจริญ ผู้คน ยังมีไม่มาก คนสมัยก่อนจึงนิยมไปสร้างวัดในตัวเมืองเชียงใหม่ หรือที่ชุมชน และคนสันกำแพง ส่วนมากก็เข้ามาทำธุรกิจในตัวเมืองเชียงใหม่กันมาก ฉะนั้น ในวันเป็งปู้ด ถือเป็นวันสำคัญ วันดังกล่าวนอกจากจะทำบุญดักบาตรที่เที่ยงคืนเป็นต้นไป

แล้ว ก็ให้ทำการบริจาค การให้ เพราะว่า พระอุปคุตจะมาในรูปแบบใดก็ไม่มีใครรู้ ฉะนั้นวันดังกล่าว จึงจะเป็นวันให้ทาน ทำบุญ และอธิษฐานขอพรต่าง ๆ ซึ่งจะประสบสมปรารถนา

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 9

สำนวนนี้มาจากเว็บบอร์ดพลังจิตซึ่งผู้เขียนระบุว่าหลวงพ่อกุญชีสิงคำเป็นผู้เล่าเรื่องพระอุปคุตปราบมาร สืบค้นจาก พระอุปคุต (ปราบ) พระยามาร...หลวงพ่อกุญชีสิงคำ. <http://board.palungjit.com/f23/> พระอุปคุต (ปราบ) พระยามาร...หลวงพ่อกุญชีสิงคำ.html เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2555.

พระเจ้าอโศกมหาราชจะฉลองพระศาสนาเจ็ดปีเจ็ดเดือนเจ็ดวัน ก็กังวลว่ามารจะมาก่อวุ่น จึงหาพระสงฆ์ที่จะมารับดูแลงาน ในการประชุมคราวนั้นมีพญานาคขึ้นมาฟังด้วย พญาครุฑผ่านมาจะเข้ามาโอบพญานาค พญานาคมาขอความช่วยเหลือ เณรอายุ 7 ปีจึงช่วยพญานาคไว้ คณะสงฆ์จึงให้สามเณรไปนิมนต์พระอุปคุตที่จำพรรษาอยู่กลางทะเล พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า หลังจากพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว 200 ปี พญามารนี้มีคู่ทรمانเป็นพระอรหันต์ มีนามว่า อุปคุต

เมื่อพระอุปคุตมาถึง คณะสงฆ์ก็ลงทัณฑ์กรรมให้ต่อสู้กับพญามาร ในอีก 7 วันข้างหน้า พระอุปคุตก็ยอมรับ รุ่งเช้าพระอุปคุตไปบิณฑบาตในเมือง พระเจ้าอโศกมหาราชเห็นว่าผมจึงทดลองฤทธิ์ พอพระอุปคุตคล้อยหลังก็ใส่ข้างตมมันให้ไล่แทงพระอุปคุต พระอุปคุตได้ยินเสียงข้างหลัง เห็นข้างวิ่งเข้ามาใกล้ท่านก็บอกว่า "หยุด" ข้างก็นั่งเหมือนหินอยู่ตรงนั้น

เมื่อถึงวันงาน พญามารบันดาลให้มีตครีมี ไม่เห็นแสงอาทิตย์ พระอุปคุตไปสู้กับพญามาร พระอุปคุตจับพญามารแล้วอธิษฐานเอาหมามาเน้ามาผูกคอกมาร พญามารไปหาพระอินทร์ พระอินทร์บอกให้ไปขอขมาพระอุปคุตมารจำยอมไปขอโทษพระอุปคุต พระอุปคุตก็แก้หมามา เน้ามัดมือออก แต่ยังเอารัดประคตผูกมารไว้กับเขาพระสุเมรุอยู่ 7 ปี 7เดือน 7 วัน

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชฉลองศาสนาเสร็จ พระอุปคุตไปที่เขาพระสุเมรุ พญามารรำพันต่อว่าพระอุปคุตว่า พระสมณโคดม ท่านก็ใจดี แต่สาวกใจร้าย พระอุปคุตจึงตอบว่าพระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ท่านกับเราเท่านั้นที่เป็นคู่ปรับกัน เป็นหน้าที่ของเรา ผลที่สุดพระอุปคุตท่านก็ปล่อย แต่ให้มารสัญญาว่า จะไม่รบกวณ บรรดาภิกษุ ภิกษุณี อุบาสิกา ผู้ปรารถนาในธรรม พระอุปคุตขอรับรองให้พญามาร แสดงเป็นรูปพระพุทธเจ้า สมัยยังทรงพระชนม์อยู่ พญามารขอสัญญาว่าห้ามไหว้ตน สักครู่หนึ่ง พญามารก็เนรมิตเป็นพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก พระทั้งหมดล้อมสัญญา ลูกขึ้นกราบพร้อมกัน พญามารตำหนิพระอุปคุต พระอุปคุตจึงบอกว่าพระทั้งหลายกราบพระพุทธเจ้าย่อมไม่มีโทษต่อมาร พญามารขอให้พระทั้งหลายงดโทษตน และตั้งความปรารถนาในพุทธภูมิ

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 10

สำนวนนี้ผู้เขียนระบุว่ามาจากการเทศน์ของหลวงพ่อดำทำขุน ในการเทศน์(ช่วงเย็น) ณ บ้านอนุสาวรีย์ เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2552 สืบค้นจาก พระอุปคุตจกบาตร <http://www.watthakhanun.com/webboard/showthread.php?t=764> เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2554.

สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ท่านจะจัดงานฉลองพระเจดีย์ซึ่งบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน กับ 7 วัน ท่านรู้ดีว่างานบุญใหญ่ขนาดนี้พญามารต้องขวางแน่ ๆ จึงไปสอบถามพระโมคคัลลิตบุดรติสสะเถระว่า จะจัดการอย่างไรไม่ให้พญามารมาขวางได้ พระโมคคัลลิตบุดรติสสะเถระบอกว่า พระอุปคุตเป็นคู่ปรับของ

พญามาร ต้องส่งทูตไปเชิญท่านซึ่งนั่งเข้านิโรธสมาบัติอยู่ในสะดือทะเลนั้นมา พระเจ้าอโศกมหาราชท่านก็เลยตั้งให้พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเป็นประธาน ส่งตัวแทนไปเชิญพระอุคุต เมื่อตัวแทนพาท่านมาถึง เจอหลวงตาแก่ผอมกระห่องเลย พระเจ้าอโศกาก็ไม่มั่นใจ อยากจะทดสอบ พอตตอนเช้าพระอุคุตออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกาก็ปล่อยช้างไล่ ในอรรถกถาท่านบอกไว้ว่า พระอุคุตหันมาเผชิญหน้า ช้างก็เลยกลายเป็นตั้งรูปปั้นศิลา กระดกตัวไม่ได้ พระเจ้าอโศกฯเห็นดังนั้นก็ยอมรับว่าพระอุคุตมีความสามารถ ก็กราบขอขมา พระอุคุตก็เลยคลายฤทธิ์ทำให้ช้างเดินกลับโรงช้างได้เอง พระเจ้าอโศกฯบอกว่ายากเห็นการแสดงฤทธิ์ชัด ๆ พระอุคุตบอกว่า จะบันดาลให้เกิดแผ่นดินไหว พระเจ้าอโศกฯก็บอกว่าแผ่นดินไหวก็ไหวอยู่บ่อยแล้ว จะเชื่อได้อย่างไรว่าเป็นฝีมือของพระอุคุต อาจจะเกิดไหวในขณะนั้นพอดีก็ได้ พระอุคุตบอกว่า ถ้าเช่นนั้นให้พระองค์เอาขันน้ำล้างพระพักตร์มา แล้วตักน้ำใส่ท่านจะทำให้แผ่นดินไหวโดยน้ำสะเทือนในขันแค่ครั้งเดียวเท่านั้น ปกติถ้าแผ่นดินไหวธรรมดาต้องสะเทือนทั้งชั้น พระเจ้าอโศกฯก็ตกลง ตักน้ำมา ปรากฏว่าพระอุคุตแสดงฤทธิ์เกิดเหตุแผ่นดินไหว ไหวชนิดที่ว่าอย่างอื่นสั่นหมดแต่น้ำสะเทือนแค่ครั้งชั้น ท่านจึงได้ยอมรับว่าเป็นฤทธิ์ของพระอุคุตจริง ๆ ก็เลยกราบอาราธนาท่านให้เป็นผู้ป้องกันไม่ให้พญามารมาทำลายพิธี พระอุคุตก็เลยต้องฉันไป แห่งมองไปว่าพญามารมาหรือยัง

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 11

สำนวนนี้มาจากกระทู้แสดงความคิดเห็นในเว็บบอร์ดพลังจิต ผู้เขียนที่ใช้ชื่อว่า Leo Grotto ได้เขียนเล่าตำนานการตักบาตรพระอุคุตหรือตักบาตรเที่ยงคืน ไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 สืบค้นจาก Leo Grotto <http://board.palungjit.org/คำบูชา-พระอุคุต-หรือพระบัวเข็ม-พร้อมประวัติ.html?langid=34> เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2554.

ในอดีตมีแม่ค้าจะไปตลาดเพื่อไปขายของ ระหว่างที่หาบของไปตลาด ก็ต้องตกใจที่เห็นพระมาบิณฑบาตรตั้งแต่เที่ยงคืน ตอนแรกก็ตกใจกลัวคิดว่าเป็นผีมาหลอกแต่เมื่อรวมสติได้ก็พิจารณาสมณรูปก็นิมนต์แล้วเอาของมาถวายใส่บาตรพร้อมกับก้มกราบรับพรจากพระรูปนั้น ซึ่งท่านก็บอกว่าเป็นพระอุคุต ผลกตครั้งนั้นพร้อมแรงอธิษฐาน แม่ค้าคนนั้นก็เจริญทั้งทางโลกและทางธรรม มีเงินทองระดับเศรษฐีและมีสุขภาพที่ดีทั้งครอบครัว จนเป็นประเพณีการตักบาตรพระอุคุตหรือตักบาตรเที่ยงคืนทางภาคเหนือมาจนถึงทุกวันนี้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 12

สำนวนนี้เก็บความจากบันทึกขององค์ บรรจุนักวิชาการชาวไทยเชื้อสายมอญซึ่งเขียนเล่าไว้ในเฟซบุ๊กของตน เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2555 นำมาจาก องค์ บรรจุน . มอญลอยกระทง "เรื่องจิตตะนาคะ" บูชาพระอุคุต (มิได้ขอขมาพระแม่คงคา). สืบค้นจาก [http://www.facebook.com/notes/มอญลอยกระทง-เรื่องจิตตะนาคะ-บูชาพระ-อุคุต\(มิได้ขอขมาพระแม่คงคา\)/424727710926514](http://www.facebook.com/notes/มอญลอยกระทง-เรื่องจิตตะนาคะ-บูชาพระ-อุคุต(มิได้ขอขมาพระแม่คงคา)/424727710926514) เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2555. มีเนื้อหาดังนี้

พระอุคุตกำเนิดภายหลังพุทธกาลราว 200 ปี ในตระกูลพ่อค้า ณ เมืองมฤธา ท่านเป็นบุตรชายคนที่ 3 บิดาของท่านเป็นพ่อค้าค้าขายในเมืองมฤธา ก่อนที่ท่านจะออกบวชได้ช่วยพ่อแม่ค้าขายอยู่ในตลาด การค้าขายเจริญรุ่งเรืองเป็นอันมาก ต่อมาได้เข้าบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา มีความตั้งใจเจริญวิปัสสนากรรมฐานโดยลำดับ กระทั่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระอุคุตเป็นพระอาจารย์สั่งสอนสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานที่มีชื่อเสียง มีลูกศิษย์มากถึง 18,000 รูป กล่าวกันว่า ท่านชอบจำพรรษายังสะดือทะเลกลางมหาสมุทร

พระเจ้าอโศกมหาราชได้โปรดให้สร้างพระสถูปเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและพุทธวิหารขึ้นทั่วชมพูทวีป 84,000 องค์ และโปรดให้มีการเฉลิมฉลองเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พญามารเข้ามาเพื่อทำลายพิธีเฉลิมฉลองของพระเจ้าอโศกมหาราช ฝ่ายพระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้กราบอาราธนาพระอุคุตต์ขึ้นจากสะดือทะเลมาปราบ พระอุคุตต์เนรมิตสุนัขเฝ้ามีกลิ่นเหม็นคลุ้งเต็มไปทั่วหมู่บ้าน เขาไปผูกไว้ที่คอของพญามาร พญามารแก้อย่างไรก็ไม่ออก จึงเหาะไปหาเทพยดา พระอินทร์ ท้าวจตุโลกบาลมหาราช ตลอดจนพระพรหม ก็ไม่อาจแก้พันธนาการนี้ออกได้ ในที่สุดพญามารก็จำใจกลับไปขอร้องพระอุคุตต์ พระอุคุตต์เห็นว่าควรจะมีพญามารไว้ก่อน จึงมีพญามารติดกับกฎเขางนกวางงานฉลองของพระเจ้าอโศกมหาราชจะเสร็จสิ้น เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้พญามารถึงกับรำพึงถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ที่ไม่เคยทำร้ายตน พระอุคุตต์จึงเล่าถึงพุทธพยากรณ์ที่ว่าพระอุคุตต์จะเป็นผู้ทรมานพญามาร เพื่อให้พญามารปรารถนาพุทธภูมิ

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 13

สำนวนนี้เผยแพร่อยู่ในเว็บไซต์มอญศึกษา นำมาจาก *ประเพณีลอยกระทงกับชาวมอญ (ประวัติพระมหาเถระอุคุตตะ)* สืบค้นจาก http://www.monstudies.com/show_content.php?topic_id=45&main_menu_id=8. เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน 2555.

ตำนานในพระพุทธศาสนาเล่าไว้ว่า มีหมู่บ้านชาวประมงแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ ณ แคว้นชมพูทวีป (ประเทศอินเดีย) ผู้คนดำรงชีวิตด้วยการหาปลา อยู่มาได้มีชาวประมงผู้หนึ่งออกเรือหาปลาและได้ปลามาตัวหนึ่ง เมื่อผ่าท้องปลาตัวนั้นออกมากลับพบเด็กหญิงคนหนึ่งอยู่ในนั้น จึงนำเด็กหญิงนั้นไปถวายแด่ราชาผู้ครองแคว้นของตน พระเจ้ามหาราชได้ตั้งชื่อเด็กหญิงผู้นั้นว่า ราชบุตรีมัจฉะเทวี ทรงเลี้ยงดูมัจฉะเทวีจนกระทั่งเจริญวัยได้ 18 ชันษา และปรากฏว่านางมัจฉะเทวีมีกลิ่นตัวเหม็นสาบมาก พระเจ้ามหาราชจึงนำนางลอยแพไปกลางแม่น้ำคงคา ฝ่ายมหาฤๅษีคุตตะ ได้เห็นแพลอยมาดังนั้น และพบว่านางมัจฉะเทวีนั้นตั้งครรรภ์อยู่ มหาฤๅษีจึงนำนางมัจฉะเทวีมาชุบเลี้ยง จนนางคลอดบุตรออกมาเป็นชาย ได้ชื่อว่าอุคุตตะ

เมื่อเจริญวัยขึ้นมหาฤๅษีจึงนำเด็กชายอุคุตตะไปถวายแด่พระเจ้ามหาราช พระเจ้ามหาราชต้องการให้อุคุตตะขึ้นครองราชสมบัติแต่นางมัจฉะเทวีไม่ยินยอม จึงเกิดการแย่งชิงอุคุตตะกุมารกันขึ้นอย่างรุนแรง เมื่อพระอินทร์ทรงทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์ดังกล่าว จึงได้คว้าเอาตัวอุคุตตะกุมารไป และตัดสินด้วยการทิ้งตัวอุคุตตะกุมารลงกลางแม่น้ำคงคา แต่ด้วยอำนาจและบุญญาธิการของกุมาร จึงบังเกิดปราสาทราชบัลลังก์ท่ามกลางมหานทีรองรับตัวกุมารไว้ เมื่อมหาชนทั้งหลายได้พบเหตุมหัศจรรย์ดังกล่าวจึงเกิดศรัทธาเลื่อมใสและกราบนมัสการ กระทำอามิสบูชา เพื่อความหมดจดจากเคราะห์ร้ายนานาประการ อันคำว่ามหาเถระอุคุตตะนั้น แปลว่า เป็นผู้มฤตย์ ขณะภูติผีปีศาจทั้งปวง สามารถปกป้องคุ้มครองผู้คนได้ มหาชนทั้งหลายจึงออกนามกันว่า “เรื่อจิตะนาคะ” หรือวันลอยกระทง และได้ยึดถือเป็นหลักสำคัญในการบูชาพระมหาเถระอุคุตตะ จนสืบทอดเป็นประเพณีมาจนทุกวันนี้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 14

สำนวนนี้มาจากเว็บบอร์ดพลังจิต นำมาจาก เอกพงษ์ ประดิษฐ์พงษ์. *ประเพณีเป็งปู้ด ตักบาตรเที่ยงคืน... วันพุธขึ้น 15 ค่ำ* สืบค้นจาก <http://board.palungjit.com/f179/ประเพณีเป็งปู้ด ตักบาตรเที่ยงคืน...วันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ>.html เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555.

สำหรับประวัติความเป็นมาของประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนนี้ เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่เข้าใจว่าทางภาคเหนือคงรับเอามาจากพม่าอีกต่อหนึ่ง พม่ามีความเชื่อว่า พระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ เมื่อสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ได้เสด็จลงไปจำศีลภาวนาอยู่ ณ สะดือทะเล ในรอบ 1 ปีจะขึ้นมาโปรดชาวเมืองก่อนเวลารุ่งอรุณ ชาวพม่ามักตื่นแต่ดึก เพื่อเตรียมอาหารไว้ใส่บาตรพระอุปัชฌาย์โดยมีคติความเชื่อว่า หากผู้ใดได้ทำบุญตักบาตรพระอุปัชฌาย์แล้วจะได้บุญใหญ่หลวง เกิดโชคลาภ และความเป็นสิริมงคลในชีวิต คติความเชื่อนี้จึงทำให้พุทธศาสนิกชนถือปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 15

สำนวนนี้เผยแพร่ในเฟซบุ๊กชื่อ “ไหว้พระ” ซึ่งเผยแพร่ตำนานประกอบภาพถ่ายพระอุปัชฌาย์จากวัดแดงเม จังหวัดจันทบุรี นำมาจาก *ไหว้ขอพรพระอุปัชฌาย์* สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/media/set/fbx/?set=a.180793221967906.35986.120222764691619> เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555.

พระอุปัชฌาย์ หรือพระบัวเข็ม เป็นพระธรรมทูตสายมหายาน ที่เชื่อว่ามีฤทธิ์มากมายนสามารถปราบพญามารได้โดยที่เดียว ทั้งยังเชื่อกันว่าท่านยังให้พรด้านโชคลาภ เช่นเดียวกับพระสิวลี ที่วัดแดง มีพระอุปัชฌาย์อยู่สามปาง ให้สักการบูชา คือ ปางจกบาตร เชื่อว่าให้พรด้านโชคลาภ ปางพระบัวเข็ม เป็นองค์มาตรฐาน เชื่อว่าท่านพระบำเพ็ญศีลเจริญวิปัสณากรรมฐานที่ได้ท่องทะเล ให้พรทั้งด้านโชคลาภ และปกป้องคุ้มครองจากภัย หรือมารต่างๆ และปางปราบมาร ซึ่งไม่มีใครเห็นมากนักคือถือดอกบัวไว้ในมือ ซึ่งตามตำนานว่าท่านเสกดอกบัวเป็นบ่วงตรึงพญามารไม่ให้มาทำลายพิธีเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุ (พระอุปัชฌาย์ ไม่ใช่พระสาวกในสมัยพุทธกาล แต่อยู่ให้ช่วงหลังสมัยพุทธกาลหลายร้อยปี มีบันทึกจากเมืองจีนเล่าว่า พระถังซำจั๋ง (ที่นำมาสร้างเป็นเรื่องไซอิ๋ว) ได้ไปอัญเชิญพระไตรปิฎกจากประเทศอินเดีย ได้พบกับพระอุปัชฌาย์ซึ่งเป็นพระธรรมทูต และพระ อุปัชฌาย์เป็นผู้อธิบายความเป็นมาของอนุสรณ์สังเวชนีสถานสี่ตำบล ที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 16

สำนวนนี้เป็นสำนวนที่ “อินทรีดำ” ผู้เขียนซึ่งเป็นนักข่าวในทีมข่าวแม่สายนิวส์เล่าประวัติพระอุปัชฌาย์ปราบมาร นำมาจาก อินทรีดำ, *ชาวแม่สายทำบุญตักบาตรวันเที่ยงคืน* สืบค้นจาก <http://www.maesainews.com/plus/index.php?name=knowledge&file=readknowledge&id=1298> เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2555.

ตำนานพระอุปัชฌาย์ปราบมารมี ดังนี้ ครั้งเมื่อพระเจ้าอโศกเปลี่ยนใจมาเชิดชูอุดมการณ์พุทธศาสนาที่เน้นอหิงสาและ สันติวิธีนั้น พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นการใหญ่โต ครั้งหนึ่งทรงจัดงานเฉลิมฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า แต่พระยามารอิจฉาจึงรังควาน ดูเหมือนจะส่งพวงมาลัยอะไรสักอย่างมาให้ ไม่มีใครแก้กฤตยามนต์บางอย่างได้ งานเกือบล่ม พระมหาอุปัชฌาย์แก้ได้ ท่านยังได้แทรกกระดุกู กระดุกสุนัขและกระดุกคนเข้าไปในมาลัยมาร แล้วส่งกลับคืนไปให้มาร พอมารเอามาลัยคล้องคอ ก็แก้ออกไม่ได้

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 17

สำนวนนี้มาจากเว็บไซต์โฆษณาพระอุคุตของครูบาตรี วัดบ้านเป้า จังหวัดลำปาง นำมาจาก **พระอุคุตเจ้า 7 แห่งทรัพย์ (ยอดฉัตร แชน้ำมันต์ อุดม) ปี54 ครูบาตรี วัดบ้านเป้า จ.ลำปาง** สืบค้นจาก <http://www.amulet.in.th/catalog/product.php?id=783> เมื่อวันที่ 15 มีนาคม 2556

ตามตำนานและตามคัมภีร์โศวทานและคัมภีร์ปฐมสมโพธิ กล่าวว่าพระอุคุตนั้นจำพรรษาอยู่ใจกลางสะดือสมุทร จะขึ้นโปรดสัตว์ทุกวันพุธกลางวันเพ็ญเต็มพระอุคุต นอกจากท่านจะเด่นทางโชคลาภแล้ว ท่านยังเด่นในเรื่องการปราบอุปสรรคคือเน้นในด้านความสำเร็จด้วยนั่นเอง ดังมีเรื่องเล่าในสมัยพระเจ้าอโศกสังคายนาพระไตรปิฎก พญามารจะมาแก้งงพืดพระอุคุตท่านได้รับความไว้วางใจแห่งมุลพระสงฆ์ให้คอยปราบพญามารผู้มีฤทธิ์ซึ่งท่านสามารถจับพระยามารผูกไว้ถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แม้กระทั่งท้าวมหาราชทั้งสี่ยังแก้คำอธิษฐานที่ผูกกับพญามารไว้ไม่ได้ แต่ให้คำชี้แนะให้ไปขอมาต่อพระอุคุตเสีย จนกระทำสังคายนาเสร็จยอมแสดงให้เห็นว่าพระอุคุตท่านเลิศในด้านลาภและขจัดอุปสรรคต่างๆด้วย ฉะนั้นการไหว้ท่านก็ย่อมนำมาซึ่งความสำเร็จไร้ข้อขัดและเสริมลาภในชีวิตของท่านด้วย

อินเทอร์เนต 18

เรื่องนี้ผู้เขียนเล่าอ้างอิงว่านำมาจากหนังสือพระอริยสงฆ์พบพญานาค นำมาจาก **พระพุทธรูปทองคำใต้น้ำ หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี** สืบค้นจาก <http://board.palungjit.org/f4/พระพุทธรูปทองคำใต้น้ำ หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี -183182.html> เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2556.

หลวงปู่คำคะนิงได้จุดงค้ไปถึงดินแดนที่ยังไม่มีผู้คนมากนัก เมื่อมาถึงเมืองบูรพา ท่านได้ยีนคำเล่าลือว่าที่ได้แม่น้ำนั้นมีพระพุทธรูปทองคำจมอยู่ ท่านจึงปรารถนาที่จะดำลงไปดู แต่ท่านดำน้ำลงไปครั้งใดก็ปวดแค้นทรวงต้องขึ้นมาก่อน จนเมื่อท่านพยายามมาถึงพรรษาที่ 4 คราวนี้ท่านดำลึกลงไปจนในที่สุดพบว่าท่านยืนอยู่บนอังสะของพระพุทธรูปทองคำองค์ใหญ่ซึ่งมีความสูงประมาณ 20-30 เมตร ด้านหนึ่งท่านเห็นถ้ำที่มีเงือกและปลายักษ์เฝ้าอยู่ ท่านพยายามจะเข้าไปในถ้ำ แต่เงือกและปลาเหล่านั้นไม่ยินยอม ทันใดนั้นก็มึนยกยักษมาทักทายของท่านไว้ ท่านจึงนำเหล็กแหลมที่ติดตัวมาตีไปที่กายของนยกยักษ นยกยักษก็โผขึ้นทำให้เกิดแรงดูดจนหลวงปู่คำคะนิงโผล่พ้นผิวน้ำ พวกชาวบ้านที่เห็นก็ช่วยกันพาท่านขึ้นจากน้ำ และกล่าวว่าได้ยินเสียงระเบิดตูมใหญ่ ภายหลังหลวงปู่คำคะนิงก็ทราบว่านยกยักษนั้นคือครุฑหรือพระอุคุตที่ต้องการช่วยให้ท่านรอดพ้นอันตรายจากเงือกและปลายักษ์ที่เฝ้าถ้ำไว้ หลวงปู่คำคะนิงจึงศรัทธาพระอุคุตและนึกถึงพระอุคุตทุกครั้งทีประสบเหตุคับขัน

อินเทอร์เนตสำนวนที่ 19

สำนวนนี้มาจากเว็บบอร์ดในเว็บไซต์ของวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงรายซึ่งได้ให้คำอธิบายเรื่องประวัติวันเบ้งปืด เผยแพร่ข้อมูลเมื่อวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2554 นำมาจาก **อโยการู้ประวัติวันเบ้งปืด** สืบค้นจาก <http://www.watphrakaew-chiangrai.com/webboard2.php?id=132> เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2558.

ครั้งหนึ่งบรรดาเจ้าลัทธิทั้งหลายไม่พอใจที่ผู้คนหันมานับถือพระพุทธศาสนา จึงได้ออกอุบายเพื่อทำลายพระพุทธเจ้า โดยกล่าวหาว่าพระพุทธเจ้าเป็น “กะเทย” ไม่มีน้ำอสุจิ จึงได้หนีออกบวช พระอานนท์ขอให้พระองค์พิสูจน์ความจริง ดังนั้นพระองค์จึงแสดงน้ำอสุจิแก่พระอานนท์ พระอานนท์ได้นำน้ำอสุจิของพระพุทธองค์ไปลอยในแม่น้ำ นางสุวรรณมัจฉาได้มากินน้ำอสุจินั้นเข้าไปในท้องของตนเอง เป็นเหตุให้นางตั้งครรรค์ เมื่อนางตั้งครรรค์ครบ

10 เดือน นางจึงได้เกิดลูกเป็นปลาตัวผู้และอาศัยอยู่ใต้บาดาล นางสุวรรณมัจฉากลับปฏิบัติธรรมจนสามารถแปลงร่างเป็นมนุษย์ได้ในที่สุด

วันหนึ่ง นางสุวรรณมัจฉาเล่าให้ลูกฟังว่าบิดาเป็นพระราชามหากษัตริย์ และหากได้ทรัพย์สมบัติจากบิดาก็ให้ไปที่เมืองมนุษย์ เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ ตรงกับวันพุธ ปลาตัวผู้ที่เป็นลูกก็แปลงร่างเป็นคนขึ้นมาสู่เมืองมนุษย์ เมื่อรู้ว่าพระพุทธรูปแสดงธรรมอยู่ จึงไปนั่งรอ พระพุทธรูปองค์ทรงทราบด้วยญาณแล้วจึงตรัสถาม ชายหนุ่มจึงเล่าเรื่องที่นางสุวรรณมัจฉาบอกไว้และบอกว่าอยากได้ทรัพย์สมบัติ พระพุทธรูปจึงตรัสถามว่าอยากได้ทรัพย์ภายในหรือทรัพย์ภายนอก ชายหนุ่มไม่ทราบความหมาย พระพุทธรูปจึงทรงแสดงธรรมให้ฟัง จนในที่สุดชายหนุ่มก็ได้ดวงตาเห็นธรรม จึงทูลขอบวชในพระพุทธศาสนา พระองค์ก็ทรงอนุญาตโดยให้ชื่อว่า “อุปัคต” แปลว่า ผู้ที่เข้าไปคุ้มครองให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข หรือไปอยู่ที่ไหน ๆ ก็จะทำให้ผู้คนที่นี่ ๆ มีความสุขร่มเย็น ไม่มีความเดือดร้อน เกทภัยทั้งปวงจะหนีหาย เพราะพระอุปัคตมีบุญญาบารมีและมีอิทธิฤทธิ์มาก เมื่อบวชแล้วไปปฏิบัติธรรมที่ใต้บาดาล จนได้บรรลุประอรหัต

ตามตำนานกล่าวว่า เดือนใดถ้าวันขึ้น 15 ค่ำตรงกับวันพุธ พระอุปัคตจะออกจากใต้บาดาลไปบิณฑบาตในเมืองมนุษย์ เนื่องจากจะแปลงร่างเป็นคนได้ในวันขึ้น 15 ค่ำ ที่ตรงกับวันพุธเท่านั้น และในวันนั้นพวกยักษ์ พราย อสูร มารทั้งหลายจะหลบหนีหายเพราะเกรงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัคต ท่านบิณฑบาตไปทางไหน พวกมารภัยจะแคล้วคลาดหลบหนีไป พระอุปัคตจะบิณฑบาตในเวลาที่ยังคืนเป็นต้นไปจนถึงเวลาตีสี่เท่านั้น เพราะร่างกายของพระอุปัคตถ้าถูกแสงอาทิตย์เมื่อใดก็จะกลายเป็นปลาทันที ฉะนั้นท่านจะบิณฑบาตถึงเวลาตีสี่ แล้วจะกลับไปบำเพ็ญภาวนาที่ใต้บาดาล โดยท่านได้อธิษฐานจิตขอให้มียายุ 5,000 ปี เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้ถึงยุคพระพุทธเจ้าพระศรีอริยเมตไตรย

สื่อกระจายเสียง

ตำนานพระอุปัคตที่เผยแพร่ผ่านสื่อกระจายเสียงประเภทต่างๆ มี 6 ส่วน ดังนี้

ตำนานพระอุปัคตที่เผยแพร่ผ่านสื่อกระจายเสียงในงานประเพณีสิบสองมณฑล่องฝ่องไต จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ตำนานส่วนนี้พิธีกรประจำงานเล่าในชวบทแห่งทรงพระอุปัคต เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2554

ล่างอุปัคต อุปัคตคือพระอุปัคต ล่างคือสามเณร หมายถึงสามเณรอุปัคต พระอุปัคตแปลงเป็นสามเณรพระอุปัคตที่เราเห็นนั่งอยู่ในแท่นทรง พระอุปัคตในทรงเป็นปางพระบาตร คนเฒ่าคนแก่เชื่อว่า เราต้องอัญเชิญพระอุปัคตมาเพื่อปกป้องการทำงาน หรือประเพณีต่างๆ งานที่เราทำให้สำเร็จได้ด้วยดี ไม่มีอุปสรรคใดๆ เป็นสิ่งมงคล เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บ่งบอกถึงความสำเร็จ ความมั่งมีศรีสุข การประกวตกระทงที่นี้ต่างจากที่อื่นที่มีสาวสวยนั่งในทรง แต่ที่นี้มีการอัญเชิญอุปัคตขึ้นไปไว้แทน

ตำนานพระอุปัคตจากกรกระจายเสียงของเทศบาลในงานตักบาตรเบ็งปู้ด จังหวัดเชียงราย

รคกระจายเสียงของเทศบาลนครเชียงรายได้ประชาสัมพันธ์งานตักบาตรเบ็งปู้ดเชียงรายวันที่ 6 มีนาคม 2555 โดยได้กล่าวถึงตำนานการตักบาตรเบ็งปู้ด ดังนี้

ประวัติความเป็นมาสืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าพระมหาอุปัคตเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งที่มีมหาอิทธิฤทธิ์สามารถบันดาลโชคลาภมาหาท่านได้ออกจากการเข้ามานสมาบัติที่ได้ทะเลหรือสระตอทะเลขึ้นมาบนบก แล้วท่าน

ได้แปลงกายเป็นสามเณรน้อยออกมาบิณฑบาตโปรดสัตว์ เมื่อชายคนหนึ่งเห็นสามเณรมาบิณฑบาตตอนกลางคืนก็สงสัย กลัวว่าสามเณรจะไม่ได้อาหาร จึงค้นหาอาหารเท่าที่มีมาถวายแต่สามเณรน้อยเวลานั้นก็เป็นเวลาเที่ยงคืนแล้ว ด้วยอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์ ต่อมาชายผู้ยากไร้กลับมาบ้านก็เห็นว่าข้าวปลาอาหารของตนส่วนที่เหลือนั้นกลายเป็นทองทั้งหมด เมื่อประชาชนรู้เช่นนั้นก็ต่างหวังว่าจะได้มีโอกาสตักบาตรพระอุปัชฌาย์สักครั้ง เมื่อถึงวันเป็งปุ๊ดจึงมารอสามเณรน้อยเพื่อใส่บาตร เชื่อกันว่าหากผู้ใดได้ทำบุญตักบาตรกับพระมหาอุปัชฌาย์แล้ว บุคคลนั้นถือว่าเป็นผู้มีบุญ จะมีโชควาสนา ร่ำรวย ได้เป็นเศรษฐีและเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

ตำนานพระอุปัชฌาย์ผ่านสื่อกระจายเสียงในวัดมิ่งเมืองงานตักบาตรเป็งปุ๊ดจังหวัดเชียงราย

พระครูสุธีสุตสุนทร จากวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงรายซึ่งได้รับมอบหมายให้เป็นองค์ปาฐกถาธรรมเล่าตำนานพระอุปัชฌาย์ก่อนพิธีตักบาตรเป็งปุ๊ด ได้เล่าตำนานสำนวนนี้ผ่านสื่อกระจายเสียงที่วัดมิ่งเมือง จังหวัดเชียงรายในงานตักบาตรเป็งปุ๊ด เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2555

พระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากพระเจ้าอโศกสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 แล้ว ได้สร้างวัด 84,000 แห่ง เมื่อเสร็จแล้วต้องการจัดงานฉลองวัด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แต่เกรงว่ามารจะมาผจญงานบุญ ทำให้งานไม่สำเร็จ จึงต้องการจะหาพระที่มีอิทธิฤทธิ์มาเป็นผู้ปกป้องงานฉลอง พระเจ้าอโศกไปปรึกษาพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระซึ่งเป็นประธานการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 คณะสงฆ์ประชุมกันจนนึกได้ถึงพระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อพระอุปัชฌาย์ซึ่งอาศัยอยู่ที่สะดือทะเล คณะสงฆ์จึงมีมติรับอาบัติพระอุปัชฌาย์ที่ไม่มาร่วมสังคายนาพระไตรปิฎก โดยมอบให้พระภิกษุ 2 รูปไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ออกมา พระอุปัชฌาย์เห็นว่าท่านมีความคิดจึงมายังที่ประชุมสงฆ์ คณะสงฆ์จึงมอบหมายให้ท่านปกป้องงานฉลองวัด 7 ปี 7 เดือน 7 วัน เพื่อแก้ความผิด เมื่อถึงงานฉลอง พญามารบันดาลลมพายุฝน พายุทราย พระอุปัชฌาย์ก็ป้องกันไว้ได้หมด โดยจับพญามารมัดไว้ และเอาสุนัขเฝ้าผูกคอพญามาร พญามารดินอย่างไรก็ไม่หลุด จึงร้องทรมองให้ว่าสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าไม่เคยทรมาณตน แต่ว่ากล่าวแต่พระอุปัชฌาย์ถึงกับจับพญามารมัดเอาไว้ได้ จึงถือว่าพระอุปัชฌาย์เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองงานใหญ่ต่างๆ ไม่ว่าจะในประเทศไทย เขมร ลาว เวียดนาม พม่า อินเดียก็มีความเชื่อคล้ายๆกัน

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่เล่าโดยสามเณรอุปัชฌาย์ในงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์จังหวัดนนทบุรี

สำนวนนี้นำมาจากประวัติพระอุปัชฌาย์ที่สามเณรอุปัชฌาย์นำมาเล่าผ่านสื่อกระจายเสียงในงานตักบาตรพระอุปัชฌาย์ วัดตึก จังหวัดนนทบุรี วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ.2556

พระอุปัชฌาย์เป็นชาวเมืองปาตลีบุตร เมื่อบวชแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ซึ่งสาธป สำเร็จอภิญญาต่างๆ จนสามารถแสดงปาฏิหาริย์เป็นที่เลื่องลือ พระอุปัชฌาย์เนรมิตเรือนแก้วเป็นที่อยู่ที่สะดือทะเล เมื่อมีเหตุเภทภัย หากมีผู้นิมนต์ท่านจะรับนิมนต์ขึ้นมาช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ ท่านเป็นพระเถระสำคัญในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช มีอุทยานภาพสามารถปราบพญามารได้ ปลายพุทธศตวรรษที่ 2 สมัยพระเจ้าอโศก พระองค์ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ 84,000 องค์ทั่วชมพูทวีปและต้องการจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ท่านต้องการให้พระสงฆ์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มาคุ้มครองงานไม่ให้มีอุปสรรค คณะสงฆ์จึงได้ส่งพระภิกษุ 2 รูปไปอาราธนาพระอุปัชฌาย์จากมหาสมุทรขึ้นมาปราบพญามาร พระเจ้าอโศกเห็นพระอุปัชฌาย์มีร่างกายผ่ายผอมดูอ่อนแอ ก็ไม่แน่ใจ วันรุ่งขึ้นเมื่อพระอุปัชฌาย์ไปบิณฑบาต พระเจ้าอโศกจึงให้ปล่อยช้างตกมันไปทดสอบพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์บันดาลให้ช้างหยุดนิ่งเหมือนหิน พระเจ้าอโศกจึงเลื่อมใสและไปขอขมาพระอุปัชฌาย์

เมื่อถึงวันงานพญามารสร้างความวุ่นวายด้วยการบันดาลลมพายุ และแปลงเป็นสัตว์ป่าสัตว์หิมพานต์ พระอุปัชฌาย์ก็กราบได้ทั้งหมด ในที่สุดพระอุปัชฌาย์ได้เสกสุนัขเนาแล้วเอาประคดเอวมัดสุนัขเนาคล้องไว้ที่คอพญามาร พญามารอับอายมากจึงออกไปจากงาน พญามารขอร้องเทพดาทั้งหลายให้ช่วยเหลือก็ไม่มีใครช่วยได้ พญามารจึงต้องกลับมาขอขมาพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์จึงเอาร่างสุนัขเนาทั้งแหวกแต่มัดพญามารไว้กับภูเขาใหญ่ตลอดงานฉลอง เมื่อเสร็จงานฉลองพระอุปัชฌาย์กลับมาที่ภูเขาใหญ่ พระอุปัชฌาย์ได้ยินพญามารกล่าวสำนึกตนและปรารณาพุทธภูมิ จึงปล่อยพญามารเป็นอิสระ ต่อมาพระอุปัชฌาย์ขอให้พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธรูป พญามารขอไม่ให้ไหว้ตน เมื่อพญามารเนรมิตตนเป็นพระพุทธรูปและพระสาวกทั้งหลาย พระอุปัชฌาย์และพุทธบริษัทในเวลานั้นก็สืมนิมนต์ เพลอนมัสการ ทำให้พญามารกลับร่างและทวงว่าตนจะมีบาป พระอุปัชฌาย์จึงกล่าวว่าทุกคนกราบไหว้พระพุทธรูป พญามารจึงไม่มีบาป พญามารจึงกลับไปที่อยู่ของตน ตั้งแต่นั้นพญามารจึงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา

ตำนานพระอุปัชฌาย์ที่เผยแพร่ผ่านสื่อกระจายเสียงงานนมัสการพระธาตุพนม ปี พ.ศ.2557

ตำนานพระอุปัชฌาย์สำนวนนี้เผยแพร่ผ่านสื่อกระจายเสียงในงานนมัสการพระธาตุพนม เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2557

นางมัจฉเทวีมีกลิ่นเหม็นคาวจึงถูกพระราชินีเลี้ยงดูลอยแพไป ฤๅษีได้พบนางมัจฉเทวีจึงเอาไปเลี้ยงดูฤๅษี ทราบด้วยญาณว่ามัจฉเทวีมีกลิ่นคาวเพราะคิดถึงพ่อที่เป็นปลา จึงให้นางมัจฉเทวีทำบุญอุทิศให้พ่อ โดยเอาดอกไม้ ธูปเทียนไปทำบุญที่ทะเล แล้วกลิ่นคาวก็หายไป ต่อมานางมัจฉเทวีตั้งครุฑ นางจึงกลับไปเยี่ยมพระราชินีที่เคยเลี้ยงดูนาง เมื่อนางคลอดบุตร บุตรของนางคืออุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์มีรูปร่างดำแต่มีปัญญาเฉลียวฉลาด พระอุปัชฌาย์ได้ชื่อเช่นนี้จากฤๅษี แปลว่าผู้อันฤๅษีคุ้มครองแล้ว อุปัชฌาย์ได้ศึกษาเล่าเรียนและบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

ลือนิตยสาร หนังสือและเอกสารต่างๆ

ลานเทียมนพระอุปัชฌาย์มดพระยามาร

เทวบุตรมารเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ในอดีตชาติพญามารที่ได้ทำบุญกับพระภิกษุผู้มีฤทธิ์จึงทำให้มีฤทธิ์มาก พญามารรังควานพระพุทธศาสนาครั้งแล้วครั้งเล่าแต่เหตุที่พระพุทธองค์ไม่ทำร้ายพญามาร เพราะหลังจากพระพุทธองค์นิพพานแล้ว พระอุปัชฌาย์เถระซึ่งเป็นผู้มีฤทธิ์จะมาสั่งสอนพญามาร เมื่อเวลาผ่านไปหลังพระพุทธองค์นิพพานได้ 280 ปีพระยาอโศกษัตริย์ได้เสวยสมบัติในชมพูทวีป พระเจ้าอโศกษัตริย์ได้ขุดพบพระธาตุที่พระเจ้าอชาตศัตรูฝังไว้จึงแบ่งพระธาตุไปตามเมืองต่างๆ 84,000 ส่วนและให้สร้างเจดีย์ 84,000 แห่งไว้พระธาตุ และนำพระธาตุอีกส่วนหนึ่งบรรจุในมหาเจดีย์ใกล้เมืองปาตลีบุตร พระเจ้าอโศกษัตริย์ประสงค์จะจัดงานฉลองเจดีย์ทั้ง 84,000 แห่งเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วันแต่เกรงว่าจะมีภัยเบียดเบียนงานบุญของพระองค์ จึงไปปรึกษาพระอริยสงฆ์ขอให้พระภิกษุผู้มีฤทธิ์ช่วยป้องกัน ขณะที่ภิกษุประชุมกันนั้น สามเณรผู้มีฤทธิ์วัย 7 ปีรูปหนึ่งได้ช่วยพญามารไว้ไม่ให้เป็นอาหารของพญาครุฑ พระอริยสงฆ์ทั้งหลายจึงมอบหมายให้สามเณรเป็นผู้ป้องกันงานฉลองจากพญามาร แต่สามเณรกล่าวว่าภิกษุผู้มีฤทธิ์มากจนสามารถปราบพญามารได้มีแต่ “ดิสนาคะอุปัชฌาย์” ซึ่งเนรมิตปราสาทแก้วเจ็ดประการอยู่ใต้มหาสมุทร พระพุทธองค์ก็เคยพยากรณ์ไว้ว่าหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้วพระอุปัชฌาย์จะเป็นผู้สั่งสอนพญามาร

พระอริยสงฆ์จึงมอบหมายให้พระภิกษุผู้มีฤทธิ์ 2 รูปไปอาราธนาพระอุปัชฌาย์ที่ใต้มหาสมุทร เมื่อพระอุปัชฌาย์ทราบก็ให้พระภิกษุทั้งสองเดินทางล่วงหน้ามาก่อน แต่พระอุปัชฌาย์กลับมาถึงที่ประชุมสงฆ์ก่อนพระทั้ง 2 รูป ทำให้

ได้รับการยกย่องว่ามีฤทธิ์มาก ที่ประชุมสงฆ์ตำหนิพระอุคฺตที่ไม่เข้าร่วมอุโบสถกรรมกับสงฆ์ทั้งหลาย และมอบทัณฑกรรมให้ปกป้องงานฉลองพระธาตุเจดีย์จากพญาพญามาร พระอุคฺตปรารถนาจะฉันอาหาร ภิกษุสองรูปเสนอที่จะแบ่งอาหารที่เกิดจากอาณิสสฺสของตนให้แต่เมื่อพระอุคฺตทราบที่มาของอาหารนั้นก็ปฏิเสธ ฝ่ายพระศรีธรรมโศกราชทราบว่พระอุคฺตจะเป็นผู้ดูแลงานฉลองป้องกันมารก็แคลงใจเพราะพระอุคฺตมีรูปร่างผอมวันต่อมาเมื่อพระอุคฺตรับบาตรจากพระเจ้าอโศก พระเจ้าอโศกปล่อยช้างตม้นวิ่งตามพระอุคฺตไป พระอุคฺตก็อธิษฐานให้ช้างเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกมาขอขมา พระอุคฺตจึงบันดาลให้ช้างฟื้นชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลองพญามารได้บันดาลลมฝนเพื่อจะดับประทีปงานฉลอง พระอุคฺตใช้ฤทธิ์หอบลมฝนไปทิ้งนอกจักรวาล พญามารบันดาลฝนทราย หิน และฝนถ่านไฟแดง พระอุคฺตเนรมิตแผ่นเหล็กกันฝนถ่านไฟไว้ให้ไปตกนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นวัวสุกรราชใหญ่ นาคเจ็ดเศียรและยักษ์เข้ามาทำลายงานฉลอง พระอุคฺตแปลงเป็นเสือโคร่ง พญาครุฑ และยักษ์ที่ตัวใหญ่กว่าถือค้อนเหล็กไฟมาต่อสู้กับพญามาร พญามารจึงกลับร่างเป็นชายรูปงามมาหาพระอุคฺตเพื่อจะลอบจับพระอุคฺตโยนไปนอกจักรวาล พระอุคฺตเนรมิตสุนัขเนาชวนคอพญามาร พญามารไปขอความช่วยเหลือจากท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระยาพรหม ก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้เพราะพระอุคฺตมีฤทธิ์มาก พระยาพรหมแนะนำให้พญามารกลับไปขอร้องพระอุคฺต พระอุคฺตจึงให้พญามารไปอยู่ที่เขาพระสิเนโร โดยปลดขากสุนัขออกแต่เนรมิตผ้ากัมพลมัดคอพญามารไว้กับเขาสิเนโร แล้วกล่าวกับพญามารว่าจะต้องอยู่ที่ภูเขาสิเนโรจนกว่าจะจบงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน เมื่องานฉลองสิ้นสุดลงพระอุคฺตจึงไปที่เขาสิเนโรราช เมื่อพระอุคฺตได้ยินพญามารกล่าวรำลึกพระคุณของพระพุทธเจ้าและปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จึงปลดผ้าที่มัดพญามารออก

พระอุคฺตขอให้พญามารเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าแก่พระอุคฺต พญามารขอร้องว่าหากเนรมิตเป็นพระพุทธเจ้าแล้วห้ามไหว้ตน แล้วจึงเนรมิตกายเป็นพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย เมื่อพระอุคฺต พระเจ้าอโศกและประชาชนทั้งหลายเห็นพระพุทธเจ้าก็ลืมนตัว พวกกันน้อมไหว้พระพุทธองค์ พญามารจึงกลับร่างมาตำหนิพระอุคฺต พระอุคฺตจึงกล่าวว่าไหว้พระพุทธเจ้าไม่ใช่พญามาร พญามารจึงขอขมาพระอุคฺตและกลับไปอยู่ที่สวรรค์ชั้นปรนิมมิสสวสดี ส่วนพระอุคฺตก็อำลาพระเถระทั้งหลายและพระเจ้าอโศกกลับไปยังท้องมหาสมุทรดังเดิม

เนื้อเรื่องหลังจากนี้กล่าวถึงความศรัทธาของพระเจ้าอโศกราชที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยได้ให้พระโอรสธิดาและมเหสีบวชในพระพุทธศาสนา พระองค์เองก็หมั่นรักษาศีล เมื่อสวรรคตจึงได้เสวยทิพยสมบัติต่างๆ

ตอนท้ายของผูกกล่าวถึงอาณิสสฺสของการสร้างวิหารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป และเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่จะทำให้ได้รับความสุขทั้งสามคือ สุขในเมืองฟ้าและเมืองคน และสุขในพระนิพพาน หากกระทำด้วยศรัทธาจะได้เสวยสมบัติมากเหมือนพระยาศรีธรรมโศกราช

ตำนานพระอุคฺตในนิตยสาร

ตำนานพระอุคฺตที่ตีพิมพ์ในนิตยสารต่างๆ ที่นำมาศึกษามีทั้งหมด 7 สำนวน ดังนี้

นิตยสารสำนวนที่ 1

สำนวนนี้มาจาก “พระนาคเสนหรือพระอุคฺตกับพระยามาร” ใน เรื่องเล่าในตำนานของพระพุทธศาสนา. **เขียนพระ** , 480 (1 - 15 มีนาคม 2552): 7.

พระยามารพยายามขัดขวางการบรรลุธรรมของพระองค์ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วก็ยังขอให้พระพุทธรองค์
ปรีนิพพานโดยเร็ว เมื่อพระพุทธรองค์ปรีนิพพานแล้วพญามารพยายามขัดขวางผู้ที่ประพฤติธรรม แต่ต่อมาพญามาร
ต้องหันมายอมรับพระพุทธรเจ้าเพราะพระอรหันต์ที่มีนามว่าพระนาคเสนหรือพระอุคุต เพราะเป็นคู่ปรับกันมาแต่
อดีต พระยามารสู้ฤทธิ์พระ อุคุตไม่ได้ แต่ไม่ยอมแพ้ พระนาคเสนเห็นว่าพระยามารเป็นเทวดาชั้นสูง รักสะอาด มี
ทิฐิมาก พระนาคเสนจึงเอาซากสุนัขเหม็นนำผูกเชือกแขวนคอพระยามาร พญามารสำนึกถึงความกรุณาของพระ
พุทธรองค์ที่ไม่เคยทรมาณตนเช่นนี้ จึงยอมรับพระพุทธรเจ้าเป็นที่พึ่ง และปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้า พระนาคเสนเห็น
ว่าพระยามารมีสัมมาทิฐิแล้ว จึงแก้มัดพระยามาร

นิตยสารสำนวนที่ 2

สำนวนนี้มาจากหน้าโฆษณา วัดถุมนงคพระอาจารย์แ่วน ธมมรกชิต วัดป่าประชาสามัคคีธรรม ตำบลหลุบ
อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ นำมาจาก **พุทธจักรพระเครื่อง** ปีที่ 7 ฉบับที่ 59 (กุมภาพันธ์ 2554): หน้าโฆษณา 87.

พระบัวเข็มหรือพระมหาอุคุตต์ พระอรหันต์ผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ปราบพญามาร ประธานจัดสังคายนาครั้งที่ 3
สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้มีบทบาทสำคัญที่ปรึกษาในการจัดส่งสมณทูตมาเผยแผ่พุทธศาสนาไปนานาประเทศ

นิตยสารสำนวนที่ 3

ตำนานสำนวนนี้ผู้เขียนกล่าวว่าถ่ายถอดจากตำนานที่ตนเคยอ่านมาจากหนังสือพระเก่า นำมาจาก
พรพนม, “พระอุคุตต์เขมร,” **ลานโพธิ์**. 35, 1029 (ปีที่หลัง เดือนสิงหาคม 2552) : 14-16.

ระหว่างที่พระพุทธรเจ้าผจญมารอยู่นั้น พญามารสงสัยว่า พระพุทธรเจ้าที่ตรัสรู้ไปแล้วนั้นตัดกิเลสตัณหา
ราคะได้จริงหรือ พระพุทธรเจ้าจึงทรงดำเนินไปที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วปลดปล่อยน้ำเชื้อลงไปในแม่น้ำเป็น
การพิสูจน์ว่า พระองค์ควบคุมตัวต่อกิเลสตัณหาราคะได้ พญามารเห็นดังนั้นจึงล่าถอยไป พก กุ้ง หอย ปู ปลา ก็พา
กันมากินน้ำเชื้อของพระพุทธรองค์ ได้อานิสงส์ยิ่งใหญ่ แล้วจึงแหวกว่ายไปที่สะดือทะเลเพื่อบำเพ็ญตบะบารมีจน
แก่กล้า สามารถยกระดับภพภูมิจากสัตว์เดรัจฉานขึ้นเป็นคนได้หรือแก่กล้าเป็นพระโพธิสัตว์ หลังจากบำเพ็ญภาวนา
ได้สะดือทะเลหลายหมื่นปี กุ้ง หอย ปู ปลาที่ยกระดับภพภูมิขึ้นมาเป็นพระโพธิสัตว์นี้แหละคือ พระอุคุต

นิตยสารสำนวนที่ 4

ตำนานสำนวนนี้มาจาก ชาวพุทธคุณ, “พระอุคุต รุ่น 2,3 พระราชพิพัฒน์นาทร (ถาวร จิตตถาวโร) วัด
ปทุมวนาราม กรุงเทพมหานคร สร้างจากองค์ต้นแบบที่เสด็จมาเอง” คอลัมน์ **เรื่องของเขาเราขอเขียน** ในนิตยสาร
พระเครื่องพุทธคุณ 17,198 (มิถุนายน 2554): 19

พระอุคุต ทราบว่าท่านเกิดจากครรภ์ของปลาหมอบ ท่านได้บวชในพระพุทธศาสนา ท่านชอบไปจำพรรษา
ที่สะดือทะเลอันเป็นที่สงบ อยู่อย่างสันโดษ มีรูปกายชูบผอม ผิวดำๆ นานๆ ที่ท่านจะออกบิณฑบาตข้างนอก
สักครั้ง ท่านทำลาย “อุทกขันธ์” อันใหญ่ลงในระหว่างมหาสมุทร แล้วนฤมิตปราสาทด้วยแก้ว 7 ประการใน
ท้องมหาสมุทร แล้วนั่งเหนือรัตนบัลลังก์อันตั้งอยู่ ณ ภายในท่ามกลางสัตตรัตนปราสาท ยับยั้งอยู่ด้วยฌานสมาบัติ
สุขสันต์วิเวการ ท่านเป็นพระที่มีฤทธิ์ ซึ่งมีมาในปฐมสมโพธิกล่าวเอาไว้เป็นหลักนั้นแล

พระเจ้าธรรมราชา พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้สละพระราชสมบัติ 96 โภกิ ทั้งซ่อมทั้ง
สร้างพระมหาสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ เมื่อพระองค์ซ่อมสร้างเสร็จ พระองค์มีความประสงค์จะฉลองสมโภช 7 ปี 7

เดือน 7 วันเป็นกำหนด แต่พระองค์มีความวิตกว่าขณะฉลองอาจมีมารมาทำลายพิธีได้ พระองค์ต้องการหาผู้ที่มีฤทธิ์เดชานุภาพมารักษางาน

พระเจ้าธรรมมาโคกราชได้ตรัสถามภิกษุสามเณรว่า จะมีพระรูปใดบ้างจะรักษางานการฉลองพระมหาสฤปเจดีย์ได้ พระเณรตอบเสียงเดียวกันว่า มีแต่พระอุปัศฺต เท่านั้นที่จะรักษางานได้ ประกอบกับคณะสงฆ์ให้ลงทัณฑ์กรรมแก่พระอุปัศฺต ฐานไปอยู่สบายแต่ผู้เดียว คณะสงฆ์ให้พระไปตามมาแจ้งให้ทราบเหตุ พระอุปัศฺตก็รับทัณฑ์กรรมด้วยความนอบน้อม

พระอุปัศฺตได้ออกบิณฑบาต พระเจ้าธรรมมาโคกราช ได้ให้อำมาตย์ปล้อยช้างชั้มนันดูรายเข้าลองฤทธิ์ พระอุปัศฺตมองเห็นก็เข้าใจว่าถูกลอง ก็อธิษฐานจิตให้ช้างหยุดนิ่งเฉยอยู่กับที่เหมือนช้างหิน พระเจ้าธรรมมาโคกราชจึงรับมาขอขมา แล้วเล่าถึงความประสงค์ที่จะทำสักการบูชาแก่พระมหาสฤปเจดีย์ พระโมคคัลลิตฺตฺรติสสมหาเถระได้ให้พระอุปัศฺตไปรักษาของพระเจ้าธรรมมาโคกราช รับผิดขอการฉลองสมโภชพระมหาสฤปเจดีย์ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน เพื่อไม่ให้มารทั้งหลายมารังควาน แล้วงานฉลองสมโภชก็ลุล่วงไปด้วยดี แม้พญามารจะพยายามทำลายพิธีนั้นเสีย แต่พระอุปัศฺตก็สามารถปราบพญามารจนแพ้พ่ายไป

นิตยสารสำนวนที่ 5

ตำนานสำนวนนี้มาจาก คนกรุงเก่า. “พระอุปัศฺต” ใน คุยเพื่องพระเครื่องเรื่องชวณัฐ. ลานโพธิ์ . 35, 1012 (ปีแรก ธันวาคม 2551): 14 – 15.

หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกหลายครั้ง ในการสังคายนาครั้งหนึ่งพระอุปัศฺตเถระไม่ได้เข้าร่วมสังคายนาเพราะบำเพ็ญสมาธิอยู่ใต้น้ำ พญามารได้มาก่อกวนการสังคายนาโดยบันดาลให้เกิดลมพายุพัดหลังคางพ้าง พร้อมกับเกิดฝนฟ้าคะนองจนทำสังคายนาไม่ได้จนเวลาผ่านไป 7 วัน 7 คืน พระเถระที่เป็นประธานในพิธีจึงให้อัญเชิญพระ อุปัศฺตมาปราบมาร พระอุปัศฺตรับอาราธนาและขอให้พญามารเลิกก่อกวน แต่พญามารกับบันดาลพายุทำลายปริมนชลพิธี พระอุปัศฺตแก้ไขได้ ต่อมาพญามารบันดาลเม็ดฝนไฟ พระอุปัศฺตก็ใช้ฤทธิ์แก้ไขได้ พระอุปัศฺต ต้องการให้พญามารสำนึกจึงเสกรัตประคตให้กลายเป็นเชือกมัดพญามารติดไว้กับยอดเขาและเนรมิตมัลลิสุนัขเน่าค้องคอปญาวัวสวติมาร ทำให้พญามารทรมานมาก ส่วนพระอุปัศฺตก็เข้าร่วมการสังคายนา พญามารทรมานอยู่ 7 วัน 7 คืน ก็สำนึกแล้วสรรเสริญพระพุทธคุณ พระอุปัศฺตทราบว่าพญามารละพศแล้วจึงถอดรัตประคตและพวงมัลลิสุนัขเน่าจากคอปญามาร สั่งพญามารไม่ให้มาก่อกวนการสังคายนาและพระสาวกอีก แล้วจึงให้พญามารกลับวิมาน ส่วนพระอุปัศฺตเมื่อการสังคายนาสำเร็จลงด้วยดีก็กลับไปเมืองบาดาลซึ่งเป็นสถานที่ที่พระอุปัศฺตปฏิบัติธรรมและปราบมาร ปัจจุบันเชื่อว่าคือกลางทะเลสาบอินเลที่เรียกกันว่าวัดผ่องต่ออยู่

นิตยสารสำนวนที่ 6

สำนวนนี้มาจากนิตยสารรายเดือนชื่อ **ตอบโจทย์กรรม** ซึ่งเป็นนิตยสารรายเดือนที่เพิ่งออกใหม่ในปี พ.ศ. 2556 โดยเสนอตำนานพระอุปัศฺตในคอลัมน์ **ตำนาน ปาฏิหาริย์** ชื่อเรื่องว่า “พระอุปัศฺต (พระกีสนาคอุปัศฺตมหาเถระ) มหาเถระผู้ปราบพญาวัวสวติมาร” ผู้เขียนระบุว่านำมาจากประวัติของพระอุปัศฺตตามที่ปรากฏในคัมภีร์ไทยใหญ่ที่แปลโดยประเวศ คำสวัสตี สำนวนนี้มาจาก “พระอุปัศฺต (พระกีสนาคอุปัศฺตมหาเถระ) มหาเถระผู้ปราบพญาวัวสวติมาร” ในคอลัมน์ **ตำนาน ปาฏิหาริย์ ตอบโจทย์กรรม**. นนทบุรี: ไอยรา, 2556: 12 - 18. มีเนื้อหาดังนี้

ชาวประมงเมืองราชคฤห์จับปลาใหญ่ตัวหนึ่งได้ เมื่อผ่าท้องปลาก็พบหญิงสาวคนหนึ่งที่มีความงามมาก จึงนำไปถวายพระราชินี พระราชินีรับนางไว้เป็นชายาและเรียกนางว่า “พระนางมัจฉาเทวี” พระนางมัจฉาเทวีมีกลิ่นกายเหม็นคาว ทำให้ชาวเมืองรังเกียจ ในที่สุดพระราชินีจึงให้นางไปลอยแพ

แพของพระนางมัจฉาเทวีลอยไปถึงที่อยู่ของอุปคุตต์ดาบส เมื่ออุปคุตต์ดาบสพบพระนางมัจฉาเทวีจึงช่วยเหลือนางไว้ พระนางมัจฉาเทวีพักอยู่กับพระฤๅษี ต่อมานางก็ตั้งครรภ์แม้ว่านางไม่เคยร่วมประเวณีกับพระฤๅษีเลย เมื่อครบกำหนดพระนางมัจฉาเทวีคลอดโอรสที่มีรูปร่างประหลาดคล้ายยักษ์ ผิวคล้ำและเป็นปม พระฤๅษีตั้งชื่อเด็กน้อยว่า “อุปคุต” และทำนายอนาคตของอุปคุตต์ว่าจะได้กลับวังพร้อมกับมัจฉาเทวี ทั้งจะได้รับการยอมรับจากชาวเมือง ต่อมาอุปคุตต์จะได้อบวชแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ วันหนึ่งพระฤๅษีได้บอกคำทำนายของตนแก่คนทั้งสอง พระนางมัจฉาเทวีจึงพาอุปคุตต์ลาพระฤๅษี แล้วเดินทางกลับเมืองราชคฤห์

พระนางมัจฉาเทวีกลับมามีกลิ่นกายหอมดังเดิม พระราชาจึงแต่งตั้งให้นางเป็นมเหสี และประสงค์จะยกราชสมบัติให้อุปคุตต์ แต่พระนางมัจฉาเทวีต้องการให้อุปคุตต์บวช พระอินทร์ร้อนอาสน์ และลงมาอุ้มอุปคุตต์ขึ้นไปกลางอากาศ อุปคุตต์ตั้งจิตเป็นสมาธิจนบรรลุอรหันต์ อุปคุตต์เหาะไปถึงกลางมหาสมุทรแล้วเข้าไปอาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร พระอรหันต์อุปคุตต์บรรลุอนุภากิเลสนิพพาน คือสิ้นกิเลสแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เข้าฌานสมบัติครบ 7 วันจึงจะออกบิณฑบาตครั้งหนึ่ง

ต่อมาประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ 2 หลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งกรุงปาฏลีบุตรได้สร้างพระธาตุเจดีย์ 84,000 องค์ และจะจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกจึงขอให้พระอรหันต์ทั้งหลายป้องกันภัยจากมาร ที่ประชุมสงฆ์ให้พระอรหันต์สองรูปไปนิมนต์พระอุปคุตต์ออกจากฌานสมบัติเพื่อมาป้องกันมาร พระอุปคุตต์รับที่จะป้องกันพญามาร เมื่อพระอุปคุตต์ออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกทดลองฤทธิ์พระอุปคุตต์โดยให้ปล่อยช้างตกมันไปทำร้ายพระอุปคุตต์ พระอุปคุตต์ทำให้ช้างหยุดนิ่งเหมือนหิน พระเจ้าอโศกไปขอขมาพระอุปคุตต์ พระอุปคุตต์จึงทำให้ช้างกลับมามีชีวิตดังเดิม

พระเจ้าอโศกจัดงานฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เมื่อพญามารทราบจึงโกรธมากและบันดาลให้เกิดลมพายุ และแปลงกายเป็นสัตว์ป่าและสัตว์หิมพานต์เพื่อก่อความวุ่นวายในงานฉลอง แต่พระอุปคุตต์ก็แก้ไขได้ทุกครั้ง ในที่สุดพระอุปคุตต์เนรมิตขากสุนัขเฝ้าแล้วใช้รัตประคตผูกไว้กับคอพญามาร แล้วลั่นวาจาว่าไม่มีใครแก้พันธนาการนี้ได้ นอกจากพระอุปคุตต์ พญามารไปขอให้พระอินทร์ พระพรหมและเทพดาทั้งหลายช่วยเหลือ ก็ไม่มีใครช่วยได้ ในที่สุดจึงกลับมาขอขมาพระอุปคุตต์ พระอุปคุตต์ยังไม่ไว้ใจพญามารจึงแก้ขากหมาเฝ้าออก แล้วใช้ประคตเฆวกพญามารไว้ที่ภูเขาใหญ่ และสั่งว่าจะปล่อยพญามารเมื่อสิ้นงานฉลอง เมื่อเสร็จงานฉลอง พระอุปคุตต์กลับไปหาพญามาร พระอุปคุตต์ได้ยื่นพญามารรำลึกถึงพระพุทธเจ้าและปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า จึงปล่อยพญามารเป็นอิสระ

นิตยสารสำนวนที่ 7

สำนวนนี้ชื่อเรื่อง “พระอุปคุตต์เถระ” มาจาก คนกรุงเก่า. “พระอุปคุตต์เถระ” ใน คุยเพ็ญพระเครื่องเรื่อง ขวัญ ลานโพธิ์ 37, 1058 (ปีกษ์แรก พุทธศักราช 2553) : 20 - 21.

พระอุปคุตต์เกิดในตระกูลพ่อค้าในเมืองมิลินทหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ตั้งแต่มารดาตั้งครรภ์อุปคุตต์ก็ปรากฏว่าบิดาค้าขายร่ำรวยขึ้น เมื่อถือกำเนิดก็ให้โชคลาภแก่ครอบครัว เมื่อเติบโตใหญ่ก็ช่วยบิดาค้าขายได้ผลดี บิดาของพระอุปคุตต์เคยสัญญาว่าหากมีบุตรจะให้บวช จนมีบุตรคนที่ 3 คืออุปคุตต์ พระสงฆ์รูปนั้นต้องการจะนำอุปคุตต์ไปบวช จึงไปแสดงธรรมเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแก่อุปคุตต์ ทำให้อุปคุตต์บรรลุโสดาบัน บิดาจึง

ยอมให้อุปคุตบวชตามที่เคยสัญญาไว้ พระอุปคุตได้เจริญสมถกรรมฐานจนได้ฌาน 16 บรรลุอรหัตต์และมีสาธุศิษย์จำนวนมาก พระอุปคุตเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงมีพยากรณ์ว่าจะเป็นพระสาวกผู้ปราบพญามาร

ครั้งหนึ่งพระเจ้าศิริธรรมาโคกราชได้สังคายนาพระไตรปิฎก และสร้างพระมหาสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระเถระทั้งหลายทราบว่ามีมารจะมาทำลายงานฉลองพระธาตุสถูป จึงลงความเห็นให้ไปนิมนต์พระอุปคุตจากใต้น้ำมาป้องกันงานฉลอง โดยส่งพระสงฆ์สองรูปไปแจ้งข่าวแก่พระอุปคุต เมื่อถึงวันงานฉลองพญามารได้บันดาลมหาวาตะพัดเมืองมิถิลา พระอุปคุตก็ป้องกันไว้ได้ พญามารบันดาลให้ฝนตกหนักจนน้ำท่วมพระอุปคุตก็แก้ไขได้ พญามารจนปัญญาจึงลอบไปใกล้พระอุปคุตหวังจะทำร้าย ฝ่ายพระอุปคุตได้เสกพวงหมาเน่า 7 ตัวนำมาคล้องที่คอพญามาร และเสกรัตประคตให้มัดพญามารไว้กับภูเขา พญามารไม่สามารถดึงหลุดจากพวงหมาเน่าและเชือกรัตประคตได้ ในที่สุดจึงรำลึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า พระอุปคุตเห็นว่าพญามารยอมรับอำนาจของพระพุทธองค์แล้ว จึงปรากฏตัวและปล่อยพญามารจากพันธนาการทั้งปวง

ตำนานที่แทรกในหนังสือต่างๆ

มี 16 ส่วน ดังนี้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 1 พระอุปคุตเป็นโลกอุดร

เรื่องพระอุปคุตเป็นโลกอุดรนี้ปรากฏในหนังสือ *หลวงปู่สรวง 500 ปีมหามุนีเทพดาบส* หลวงปู่สรวงเป็นพระที่ได้รับฉายาว่าผู้วิเศษแห่งภูตะแบง ท่านเป็นพระที่ชาวสุรินทร์ ศรีสะเกษและชาวเขมรในภาคอีสานเลื่อมใสศรัทธาว่าเป็นผู้ที่มีอิทธิปาฏิหาริย์และมีอายุยืนยาวหลายชั่วอายุคนเช่นเดียวกับตำนานหลวงปู่เทพโลกอุดรและพระอุปคุตซึ่งมีอายุยืนยาวนานนับพันปี หนังสือเล่มนี้จึงได้นำเสนอประวัติหลวงปู่สรวงอ้างอิงกับเรื่องของหลวงปู่เทพโลกอุดร และพระอุปคุต ส่วนนี้นำมาจาก ทิวจักร. *หลวงปู่สรวง 500 ปีมหามุนีเทพดาบส*. นนทบุรี: กรีนปัญญาญาณ, 2551.

พระอุปคุตเถระเจ้าท่านเป็นโลกอุดร โดยท่านเป็นพระอรหัตต์ที่มีปฏิปทาและมีอิทธิคุณมาก เกิดหลังพระพุทธองค์นิพพานไปสองร้อยกว่าปี พระอุปคุตเป็นคู่ปรับพญามาร เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชจะบูรณะพระธาตุเจดีย์ทั่วชมพูทวีปนั้น พญามารได้มาขัดขวาง พระอุปคุตก็ปราบพญามารจนละพยศ พระอุปคุตยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบันนับพันๆ ปี โดยเชื่อกันว่าท่านมีรูปร่างผอม ผิวดำ จำพรรษาอยู่ในปราสาทแก้วผลึก 9 ชั้นในเมืองนาคซึ่งอยู่ในเกษียรสมุทร การที่ท่านดำรงสังขารได้นับพันปีเพราะอยู่ในญาณที่เรียกว่าเวทิตินิโรธ

เล่ากันว่าครั้งหนึ่งท่านออกจากนิโรธสมาบัติขึ้นมาบิณฑบาตบนโลก ชาวพม่าผู้หนึ่งได้ใส่บาตรพระอุปคุต พอกลับบ้านก็มีเพชรพลอยต่างๆ ร่วงลงมาจากท้องฟ้า ชาวพม่าคนนั้นจึงกลายเป็นเศรษฐี ด้วยเหตุนี้จึงเชื่อกันว่าพระอุปคุตเป็นผู้บันดาลโชคลาภ และท่านจะออกบิณฑบาตในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ อันเป็นที่มาของพิธีตักบาตรเที่ยงคืนในวันเพ็ญพุธเพื่อบูชาพระอุปคุตของคนในภาคเหนือ พระอุปคุตเป็นพระผู้ทรงอภิญาอีกรูปหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นพระผู้ทรงอภินิหารและมีอายุยืนนานเช่นเดียวกับเรื่องหลวงปู่โลกอุดรและเป็นตำนานที่สืบเนื่องมาถึงหลวงปู่สรวงแห่งภูตะแบง

เรื่องแทรกสำนวนที่ 2 พระอุปคุตบัวเข็ม

ตำนานสำนวนนี้อยู่ในหนังสือ *หลวงปู่สรวง 500 ปีมหามุนีเทพดาบส* ได้ยกตำนานพระอุปคุตมาอธิบาย การสร้างพระอุปคุตบัวเข็มของสวนธรรมบายนตึกเจีย ทิพยจักร. *หลวงปู่สรวง 500 ปีมหามุนีเทพดาบส*. นนทบุรี: กรีน ปัญญาญาณ, 2551.

พระอุปคุตเป็นหนึ่งในตำนานโลกอุดรเพราะได้บวราภรณ์ว่าจะรักษาพระพุทธศาสนาให้ครบห้าพันปี ครั้น หนึ่งพระเจ้าอโศกได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุทั่วชมพูทวีป แต่พญามารมาขัดขวาง พระอุปคุตจึงปราบพญามาร จนละพศ พระอุปคุตมีอิทธิฤทธิ์มาก ท่านได้อธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานที่กาย ของท่าน 7 แห่ง คือ หน้าผาก ไหล่ทั้งสอง มือทั้งสอง และหัวเข่าทั้งสอง จึงเป็นที่มาของการสร้างพระบัวเข็มที่จะปั้น พระอุปคุตเป็นพระที่มีใบบัวคลุมศีรษะอันหมายถึงท่านจำพรรษาอยู่ที่สระตือทะเลในเมืองของพญานาค และจะมี หมุดตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย 7 แห่ง สอดคล้องกับตำแหน่งของพระบรมสารีริกธาตุตามร่างกายของพระอุปคุต

เรื่องแทรกสำนวนที่ 3 พระอุปคุตหุคภัยพิบัติ

ตำนานสำนวนนี้มาจากหนังสือ *ถอดรหัสคำทำนายภัยพิบัติ* ซึ่งนำเสนอพุทธพยากรณ์และคำทำนายของ พระอริยสงฆ์ทั้งหลายเกี่ยวกับภัยพิบัติต่างๆ ที่กำลังคุกคามมนุษย์ในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ ควรสักการบูชาเพื่อพิชิตภัยพิบัติต่างๆ รวมถึงพระอุปคุต สำนวนนี้มาจาก ทิพยจักร. *ถอดรหัสคำทำนายภัยพิบัติ* .นนทบุรี: กรีน ปัญญาญาณ, 2555.

พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ที่มีฤทธิ์มากที่สุดสามารถปราบพญามารได้ ปัจจุบันท่านยังมีชีวิตอยู่โดยเข้า สมบัติอยู่ในปราสาทเก้าชั้นที่วังพญานาคในสระตือทะเล พระพุทธเจ้าเคยพยากรณ์ไว้ว่าพระอุปคุตจะเป็นผู้ปราบ พญามาร โดยหลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว 219 ปี อุปคุตได้กำเนิดเป็นบุตรของพ่อค้าน้ำหอม เมื่อเติบโตขึ้นก็ ออกบวชและบรรลุอรหันต์ภายในเวลาไม่นาน หลังจากนั้นก็ไปจำพรรษาที่ใต้เกษียรสมุทร ครั้นหนึ่งพระเจ้าอโศกจัด งานฉลองเจดีย์ 84,000 แห่งทั่วชมพูทวีปเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระเจ้าอโศกได้นิมนต์ พระอุปคุตจาก ได้บาดาลขึ้นมาปราบพญามาร พระเจ้าอโศกได้ปล่อยช้างศึกเข้าชนพระอุปคุตเพื่อทดลองฤทธิ์ แต่เมื่อพระอุปคุตมอง ก็ทำให้ช้างกลายเป็นหิน พญามารมาก่อความงานโดยแปลงเป็นเมฆดำใหญ่ พระอุปคุตก็บันดาลให้หายไป พญามาร จึงแปลงเป็นกระต๊อบจะทำลายโรงพิธี พระอุปคุตก็แปลงเป็นเสือมาจับกระต๊อบ พญามารแปลงเป็นนาค พระอุปคุตก็ แปลงเป็นครุฑ ในที่สุดพระอุปคุตก็จับมารมัดไว้กับภูเขา 7 ปิจนสิ้นงานฉลอง พญามารจึงพ่ายแพ้พระอุปคุต ทำให้ เกิดคติบูชาพระอุปคุตเพื่อให้คุ้มครองและขจัดอุปสรรคต่างๆ

เรื่องแทรกสำนวนที่ 4 ตำนานวัดอุปคุต

สำนวนนี้เป็นตำนานวัดอุปคุต จังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก ภัณฑกานต์ กิมทอง. *นักบุญศักดิ์สิทธิ์ อมตะ พระเกจิแดนล้านนา*. นครราชสีมา: ธัญญพัทธ์,(ม.ป.ป.)

สามีภรรยาคนหนึ่งมีอาชีพทำนาและยากจนมาก ทั้งสองอาศัยอยู่นอกเมืองเชียงใหม่และมักนำพืชผลมาขาย ในตัวเมือง คั้นหนึ่งในฤดูหนาวสองสามีภรรยาเดินทางมาค้าขายในเมืองเชียงใหม่ เมื่อมาถึงบริเวณแม่น้ำปิงบริเวณ ท่าแพขณะนั้นเป็นเวลาเข้ามืดและเป็นวันพระขึ้น 15 ค่ำ ทั้งสองเห็นสามเณรน้อยผู้หนึ่งอุ้มบาตรอยู่จึงได้นำของที่ ตั้งใจจะนำไปขายมาใส่บาตรสามเณรน้อย เมื่อให้พรแล้วสามเณรก็เดินจากไปแล้วหายลับไปทางต้นไทร หลังจาก ใส่บาตรสามเณร สองสามีภรรยาก็มีฐานะร่ำรวยขึ้น ภายหลังได้ทราบจากพระผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่าเป็นอาานิสงส์จาก

การได้ใส่บาตรพระอุปัชฌ์ สามเณรน้อยที่ทั้งสองได้ใส่บาตรคือพระอุปัชฌ์ที่ออกจากนิโรธสมาบัติขึ้นจากใต้สะดือทะเล และจำแลงกายเป็นสามเณรมาบิณฑบาตโปรดสัตว์ ใครได้ ตักบาตรพระอุปัชฌ์จะโชคดี สองสามีภรรยาจึงสร้างวัดในบริเวณที่ตนได้พบสามเณร ชาวบ้านก็มาร่วมทำบุญสร้างวัดนี้ด้วย วัดนี้ชื่อว่าวัดพระอุปัชฌ์หรือวัดอุปัชฌ์ในปัจจุบัน

เรื่องแทรกสำนวนที่ 5 ครูบาอริยชาติพบพระอุปัชฌ์

เรื่องครูบาอริยชาติพบพระอุปัชฌ์นี้มาจาก นามมาจาก กัณธกานต์ กัมทอง. **นักบุญศักดิ์สิทธิ์ อมตะพระเกจิแดนล้านนา**. นครราชสีมา: ธัญญพัทธ์, (ม.ป.ป.) ซึ่งเสนอประวัติของครูบาอริยชาติ อริยจิตโต วัดแสงแก้วโพธิญาณ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ครั้งหนึ่งหลังจากครูบาอริยชาติ อริยจิตโตรับนิมนต์ไปร่วมในประเพณีตักบาตรเป็งปูดในตัวเมืองเชียงราย และเดินทางกลับมาจำวัดในเวลาประมาณ 1.00 น. ครูบาอริยชาตินิมิตเห็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง มีลักษณะผอมบาง ผิวคล้ำ ห่มผ้าสีกักดำ ทราบในนิมิตว่าเป็นพระอุปัชฌ์ผู้อาศัยอยู่ที่สะดือทะเล พระอุปัชฌ์ได้แนะนำให้ครูบาอริยชาติบูชาท่าน โดยให้สร้างรูปเหมือนท่านไว้ที่วัด แล้วท่านจะมาช่วยสร้างวัด ทำให้สถานที่แห่งนี้เจริญด้วยโชคลาภ หลังจากนั้นต่อมาครูบาอริยชาติได้สร้างรูปปั้นพระอุปัชฌ์ที่วัดแสงแก้วโพธิญาณเพื่อให้ท่านช่วยเหลือในการพัฒนาวัด

เรื่องแทรกสำนวนที่ 6 ประวัติพระอุปัชฌ์

สำนวนนี้มีเนื้อหาคล้ายกับเรื่องพระอุปัชฌ์ในปฐมสมโพธิกถา นามมาจาก กัณธกานต์ กัมทอง. **นักบุญศักดิ์สิทธิ์ อมตะพระเกจิแดนล้านนา**. นครราชสีมา: ธัญญพัทธ์, (ม.ป.ป.)

พระอุปัชฌ์เป็นชาวเมืองปาดลีบุตร เกิดในยุคหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว 218 ปี เป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากแต่รักสันโดษ ได้เนรมิตปราสาทเรือนแก้วอาศัยอยู่ที่สะดือทะเล พระเจ้าอโศกมหาราชได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุใหม่และบรรจุในพระสถูปที่พระองค์สร้างขึ้นทั่วชมพูทวีป หลังจากนั้นจึงประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือนและ 7 วัน พระองค์ไปปรึกษาพระอริยสงฆ์ ขอให้จัดพระภิกษุที่มีอิทธิฤทธิ์ป้องกันอันตรายในงานฉลอง พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายประชุมกันแล้วก็ไม่พบว่ามีพระภิกษุรูปใดที่มีอิทธิฤทธิ์ป้องกันงานฉลองได้นอกจากพระอุปัชฌ์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นพระผู้มีอิทธิฤทธิ์เข้ามานิมนต์อยู่ในมหาสมุทรจะออกมาบิณฑบาตเฉพาะวันเพ็ญพุธกลางเดือนเท่านั้น ที่ประชุมสงฆ์มอบหมายให้พระภิกษุ 2 รูปเดินทางไปนิมนต์พระอุปัชฌ์ ณ ปราสาทแก้วใต้มหาสมุทร เมื่อพระอุปัชฌ์ทราบเรื่องก็เดินทางไปประชุมสงฆ์

พระเจ้าอโศกมหาราชก้มขาในอิทธิฤทธิ์ เพราะพระอุปัชฌ์มีร่างกายชุปผอม วันต่อมาพระอุปัชฌ์ออกบิณฑบาต พระเจ้าอโศกมหาราชจึงทดลองฤทธิ์ด้วยการปล่อยช้างตกมันให้วิ่งเข้าหาพระอุปัชฌ์ พระอุปัชฌ์จึงสะกดให้ช้างหยุดนิ่งเหมือนหิน ช้างนั้นก็นิ่งไม่ไหวติง พระเจ้าอโศกเห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัชฌ์จึงมาขอขมาพระอุปัชฌ์

เมื่อถึงวันงาน พญาวัสสวดีเทวาบุตรมารพยายามทำลายงานฉลองด้วยวิธีต่างๆ ทั้งการบันดาลให้เกิดพายุ แผลงกายเป็นสัตว์ป่า สัตว์หิมพานต์เพื่อทำลายพิธี แต่พระอุปัชฌ์ก็ป้องกันไว้ได้ทั้งหมด ในที่สุดพระอุปัชฌ์จึงนิรมิตขากสุนัขผูกคอพญามารแล้วเอาสายรัดประคดผูกสุนัขเอาไว้กับคอมาร แล้วประกาศว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารเอามือจับครั้งใดก็ร้อนเหมือนไฟ พญามารไปหาท้าวมหาราชทั้งสี่ พระอินทร์ ท้าวยามา ท้าวสันดุสิต ท้าว

นิมิตเทวราช และท้าวสหบดีพรหม แต่ไม่มีใครช่วยได้ พญามารกลับมายอมแพ้พระอุคุต พระอุคุตต์จึงแก้ซอกสุนัขทิ้งไปในเหว แล้วมัดพญามารไว้กับภูเขาใหญ่ด้วยผ้ารัดประคดตลอดงานฉลองพระสฤป

เมื่อครบ 7 ปี 7 เดือน 7 วันพระอุคุตต์จึงไปหาพญามารเพื่อจะปล่อยตัว พระอุคุตต์ได้ยินพญามารกล่าวระลึกถึงความกรุณาของพระพุทธองค์และตั้งความปรารถนาจะบรรลุปุทธภูมิ จึงแก้พันธนาการของพญามาร พญามารตัดพ้อที่พระอุคุตต์ไม่มีความกรุณาต่อพญามาร พระอุคุตต์จึงกล่าวว่าการทำโทษพญามารนั้นก็เพื่อให้พญามารระลึกได้ถึงพุทธภูมิที่เคยตั้งความปรารถนาไว้ พระอุคุตต์ขอให้พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอัครสาวก พญามารขอร้องว่าอย่ามันสการตน เมื่อพระอุคุตต์เห็นพญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอัครสาวกและอสีตมหาสาวกทั้งหลาย ก็ลืมนึกคำสัญญาและมันสการพระพุทธองค์ พญามารจึงกลับร่างเดิมแล้วตัดพ้อพระอุคุตต์ พระอุคุตต์ตอบว่าตนมันสการพระพุทธองค์ มิใช่พญามาร พญามารจึงกลับไปอยู่ที่อยู่และบำเพ็ญบารมีเพื่อพุทธภูมิ

เรื่องแทรกสำนวนที่ 7 ประวัติย่อพระอุคุตต์ อยู่ได้สี่ตือโลก

ตำนานสำนวนนี้อยู่ในหนังสือ **ลำพูนที่น่ารู้ คนดีที่โลกมิลิม** ซึ่งนำเสนอเกร็ดทางวัฒนธรรมต่างๆ ของจังหวัดลำพูน เช่น เพลงกล่อมเด็กที่แฝงธรรมะ ตำนานพระอุคุตต์สำนวนนี้ นำมาจาก สนั่น(หนานสุ่ม) หมั่นแก้ว. **ลำพูนที่น่ารู้ คนดีที่โลกมิลิม**. พิมพ์ครั้งที่ 21. ลำพูน (ม.ป.ท.), 2556.

พระอุคุตต์มีนามเดิมว่ากีสนาคุคุตต์ เกิดหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานประมาณ 300 ปี ตรงกับในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระอุคุตต์มีรูปร่างผอม พระเจ้าอโศกได้ปล่อยช้างตนมันไปทำอันตรายพระอุคุตต์เพื่อทดสอบพระอุคุตต์ แต่ช้างกลับยั้งไม่ทำร้ายพระอุคุตต์ พระเจ้าอโศกเห็นฤทธิ์พระอุคุตต์จึงเคารพนับถือ พระอุคุตต์มีฤทธิ์มาก สามารถปราบยักษ์มารในงานพิธีต่างๆ พระอุคุตต์ยังมีชีวิตอยู่ที่สี่ตือโลก จะออกบิณฑบาตโปรดมนุษย์ในวันเพ็ญพุธเท่านั้น ถ้าใครได้ใส่บาตรพระอุคุตต์ตัวจริงจะร่ำรวยอย่างรวดเร็ว

เรื่องแทรกสำนวนที่ 8 พระอุคุตต์ผู้อยู่ได้สี่ตือทะเล

สำนวนนี้ผู้เขียนกล่าวว่าหลวงพ่อสายทอง เตชะธัมโม เป็นผู้เล่าเรื่องราวของพระอุคุตต์ นำมาจาก ภันธกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุคุตต์โภคทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ**. นครราชสีมา: ธีรณพัทธ์.(ม.ป.ป.). หนังสือ **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุคุตต์โภคทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ**. นำเสนอประวัติพระอุคุตต์เป็นบทนำเนื่องจากจำหน่ายพร้อมพระกริ่งอุคุตต์ ส่วนเนื้อหาหลักได้นำเสนอเรื่องราวของพระเกจิ 3 รูปคือพระครูสุริยันต์ ไชยปัญญา หลวงพ่อสายทองเตชะธัมโม และพระอาจารย์สมบัติ จิตตปัญญา ซึ่งเป็นพระเกจิผู้อธิษฐานจิตสร้างพระกริ่งอุคุตต์ โภคทรัพย์รุ่งมหาสมบัติ

พระอุคุตต์เกิดในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลังพุทธกาล 238 ปี ปัจจุบันยังไม่เข้าสู่ปรินิพพานแต่อาศัยอยู่สี่ตือทะเล หลังจากพระอุคุตต์ปราบมารแล้วก็หายตัวไปอยู่สี่ตือทะเล เมื่อพระอุคุตต์จะเข้าสู่ปรินิพพานทะเลจะปั่นป่วน เมื่อท่านใช้กรรมของท่านหมดแล้ว โลกจะปั่นป่วนเพราะไม่มีผู้รักษาไว้

เรื่องแทรกสำนวนที่ 9 ประวัติที่สำคัญต่อพระศาสนาขององค์พระอุคุตต์

สำนวนนี้ผู้เขียนระบุว่าประวัติของพระอุคุตต์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ไทยใหญ่ นำมาจาก ภันธกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุคุตต์โภคทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ**. นครราชสีมา: ธีรณพัทธ์.(ม.ป.ป.).

ชาวประมงเมืองราชคฤห์จับปลาตัวใหญ่ได้ตัวหนึ่ง เมื่อผ่าท้องปลาก็พบหญิงสาวรูปร่างงดงาม จึงนำไปถวายเจ้าเมืองราชคฤห์ เจ้าเมืองก็รับไว้เป็นมเหสี หญิงสาวได้รับการขนานนามว่าพระนางมัจฉาเทวี ต่อมานางมีกลิ่นกายเหม็นคาวปลาเพราะวิบากกรรมที่เคยนำปลาเน่าไปใส่เพื่อน นางจึงถูกนำไปลอยแพ แพพระนางมัจฉาเทวีลอยไปถึงที่อยู่ของพระฤๅษีอุปคุตต์ดาบส ฤๅษีให้นางอาศัยอยู่กับตน ต่อมาพระนางมัจฉาเทวีตั้งครรภ์และคลอดบุตรที่มีรูปร่างเหมือนยักษ์ ผิวคล้ำและเป็นปุมไปทั่ว เด็กชายนี้นี้ชื่อว่า “อุปคุต” ตามชื่อของพระฤๅษีที่เลี้ยงดู พระฤๅษีทำนายว่าหากมัจฉาเทวีและอุปคุตกลับเมืองราชคฤห์จะได้รับความสุขและการยอมรับนับถือจากชาวเมือง อุปคุตจะได้บวชเป็นพระอรหันต์ด้วย มัจฉาเทวีจึงพาอุปคุตลาพระฤๅษีเดินทางกลับเมืองราชคฤห์

เมื่อถึงเมืองราชคฤห์ มัจฉาเทวีมีกลิ่นกายหอม เจ้าเมืองได้รับพระนางมัจฉาเทวีเป็นพระมเหสีดั้งเดิม เจ้าเมืองต้องการยกราชสมบัติให้อุปคุต แต่มัจฉาเทวีต้องการให้อุปคุตบวชเป็นพระอรหันต์ พระอินทร์ทราบความคิดของมัจฉาเทวีจึงเหาะลงมาอุ้มอุปคุตขึ้นไปกลางอากาศ อุปคุตทำจิตให้เป็นสมาธิจนในที่สุดก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ เมื่อเหาะลงมาถึงมหาสมุทรจึงได้อาศัยอยู่ในวัดกลางมหาสมุทร พระอุปคุตจะเข้ามานอนสมาบัติเป็นเวลา 7 วัน เมื่อครบแล้วจะออกบิณฑบาตครั้งหนึ่ง ขณะฉันอาหารจะแหงนมองดูดวงอาทิตย์เพื่อมิให้เลยเวลาเที่ยง

พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ครองเมืองปาฏลิบุตรนับถือศรัทธาพวกนิครนถ์มาก ต่อมาพระองค์ได้ฟังธรรมจากนิโครธสามเณรก็หันเลื่อมใสพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศกปรารถนาจะสร้างพระธาตุเจดีย์ 84,000 แห่งทั่วชมพูทวีป ให้เท่ากับจำนวนพระธรรมชั้นตรี พระองค์ได้ขุดพบพระบรมสารีริกธาตุที่ฝังไว้ในสมัยพระเจ้าชาตศัตรู จึงให้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในมหาเจดีย์ที่พระองค์สร้างขึ้นและจัดงานฉลองพระสถูปเป็นเวลา 7 วัน

พญามารบันดาลให้เกิดลมพายุ พระเจ้าอโศกจึงไปปรึกษาพระอริยสงฆ์ ขอให้จัดพระภิกษุที่มีอิทธิฤทธิ์ป้องกันอันตรายในงานฉลอง คณะสงฆ์มอบให้สามเณรผู้หนึ่งที่มีฤทธิ์ปราบพญาครุฑได้เป็นผู้ดูแลรักษางานฉลอง แต่สามเณรกล่าวว่า มีเพียงแต่พระอุปคุตที่เข้าสมาบัติอยู่ในปราสาททองกลางมหาสมุทรเท่านั้นที่จะปราบพญามารได้ตามที่พระพุทธองค์เคยพยากรณ์ไว้เมื่อครั้งอดีตชาติที่พระอุปคุตเกิดเป็นบุตรปิยทัสสีเศรษฐีและนำผงดินไปถวายพระพุทธเจ้า

คณะสงฆ์มอบหมายให้พระภิกษุ 2 รูปเป็นผู้เดินทางไปนิมนต์พระอุปคุตต์ ณ ปราสาทแก้วใต้มหาสมุทร พระอุปคุตต์รับหน้าที่ปกป้องงานฉลองของพระเจ้าอโศกมิให้พญามารมาทำลาย เมื่อพระอุปคุตจะบิณฑบาต พระรูปหนึ่งเสนอที่จะแบ่งอาหารบิณฑบาตพิเศษแก่พระอุปคุต โดยเล่าว่าเกิดจากอาณิสสส์ที่ตนไปบิณฑบาตที่บ้านบิดามารดาแล้วนำอาหารมาแบ่งแก่พระอาคันตุกะ พระอุปคุตปฏิเสธเพราะมีที่มาจากความห่วงใย ไม่บริสุทธิ์ พระอีกรูปหนึ่งประสงค์จะแบ่งอาหารให้ โดยเล่าว่าเป็นอาณิสสส์จากที่เคยอาเจียนอาหารให้สุนัขซี่รื้อนกิน พระอุปคุตปฏิเสธเพราะว่ามีที่มาไม่น่าปรารถนา แล้วจึงออกบิณฑบาต

เมื่อพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุปคุตมีรูปร่างประหลาดก็แปลกใจ พระเจ้าอโศกมหาราชจึงทดลองฤทธิ์ โดยให้ความรู้ช่างมอมเหล้าช่างปั้นฐนะแล้วปล่อยช่างให้วิ่งเข้าหาพระอุปคุต พระอุปคุตยกมือห้ามช่างช่างก็กลายเป็นหิน พระเจ้าอโศกจึงมาขอขมาพระอุปคุต พระอุปคุตก็บันดาลให้ช่างปั้นฐนะกลับมีชีวิตดังเดิม พระเจ้าอโศกปรารถนาจะเห็นอิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุตอีกครั้ง พระอุปคุตจึงให้พระเจ้าอโศกตักน้ำใส่ขัน แล้วบันดาลให้เกิดแผ่นดินไหวไปทั่ว แต่น้ำในขันสั่นสะเทือนเพียงครึ่งขัน พระเจ้าอโศกจึงประจักษ์อิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต

เมื่อถึงวันงาน พญาวัสสวดีมารพยายามทำลายงานฉลองด้วยวิธีต่างๆ ทั้งการบันดาลให้เกิดพายุลูกเห็บ ฝน หอกดาบ พระอุปคุตก็หอบไปทั้งที่อื่น พญามารโกรธมากแปลงกายเป็นวัวใหญ่ นาค และยักษ์ใหญ่ พระอุปคุตก็เนรมิตเป็นเสือ พญาครุฑ และยักษ์ที่ตัวใหญ่กว่า ในที่สุดพญามารจึงเนรมิตเป็นชายหนุ่มเข้าไปยอมแพ้วพระอุปคุต

พระอุปัชฌาย์จึงเนรมิตซากสุนัขเน่าผูกคอพญามาร แล้วประกาศว่าไม่ว่าใครก็แก้ไม่ได้ พญามารไปหาท้าวมหาพรหมชั้นสุทธาวาส ชั้นรูปาวจร และพระอินทร์ แต่ไม่มีใครช่วยได้ พญามารกลับมายอมแพ้พระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์จึงมัดพญามารไว้กับหลักหินเชิงเขาสิเนรุด้วยผ้ารัดประคดตลอดงานฉลองพระสฤง

เมื่อครบ 7 วันพระอุปัชฌาย์ไปหาพญามารเพื่อจะปล่อยตัว พระอุปัชฌาย์ได้ยื่นพญามารกล่าวระลึกถึงคุณากรณาของพระพุทธองค์และตั้งความปรารถนาจะบรรลुพุทธภูมิ จึงปล่อยพญามาร พระอุปัชฌาย์สั่งให้พญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอัครสาวก พญามารขอรับรองว่าย่านมัสการตน เมื่อพระอุปัชฌาย์ พระเจ้าอโศกและชาวเมืองเห็นพญามารเนรมิตกายเป็นพระพุทธองค์พร้อมด้วยพระอัครสาวกและอสีตมหาสาวกทั้งหลาย ก็ลืมนำสัญญาและนมัสการพระพุทธองค์ พญามารจึงกลับร่างเดิมแล้วตัดพ้อพระอุปัชฌาย์ พระอุปัชฌาย์ตอบว่าตนนมัสการพระพุทธองค์ มิใช่พญามาร แล้วจึงให้พญามารกลับไปยังที่อยู่ ส่วนพระอุปัชฌาย์ก็กลับไปปราสาททองในมหาสมุทร พระอุปัชฌาย์ยังมีชีวิตถึงปัจจุบันแต่ชราภาพแล้ว เมื่อพระ อุปัชฌาย์ออกจากนิโรธสมบัติ ใครได้ทำบุญด้วยจะมีอานิสงส์มากทำให้ประสบความสำเร็จในชีวิต

เรื่องแทรกสำนวนที่ 10 ตำนานบารมีพระอุปัชฌาย์ในประเทศไทย

ตำนานสำนวนนี้เป็นตำนานการสร้างวัดอุปัชฌาย์ จังหวัดเชียงใหม่ นำมาจาก ภัณฑกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก**

4 พระกริ่งอุปัชฌาย์ โภคทรัพย์ รุ่ยมหาสมบัติ. นครราชสีมา: ัณญพัทธ์.(ม.ป.ป.).

สามีภรรยาคนหนึ่งมีอาชีพทำนาและยากจนมาก ทั้งสองอาศัยอยู่นอกเมืองเชียงใหม่และมักนำพืชผลมาขายในตัวเมือง คืนหนึ่งในฤดูหนาวสองสามีภรรยาเดินทางมาค้าขายในเมืองเชียงใหม่ เมื่อมาถึงบริเวณแม่น้ำปิงบริเวณท่าแพ ขณะนั้นเป็นเวลาเข้ามืดและเป็นวันพระขึ้น 15 ค่ำ ทั้งสองเห็นสามเณรน้อยผู้หนึ่งอุ้มบาตรอยู่ จึงได้นำของที่ตั้งใจจะนำไปขายมาใส่บาตรสามเณรน้อย เมื่อให้พรแล้วสามเณรก็เดินจากไปแล้วหายลับไปทางต้นไทร หลังจากใส่บาตรสามเณร สองสามีภรรยาก็มีฐานะร่ำรวยขึ้น ภายหลังได้ทราบจากพระผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่าเป็นอานิสงส์จากการได้ใส่บาตรพระอุปัชฌาย์ สามเณรน้อยที่ทั้งสองได้ใส่บาตรคือพระอุปัชฌาย์ที่ออกจากนิโรธสมบัติขึ้นจากใต้สะดือทะเล และจำแลงกายเป็นสามเณรมาบิณฑบาตโปรดสัตว์ ใครได้ ตักบาตรพระอุปัชฌาย์จะโชคดี สองสามีภรรยาจึงสร้างวัดในบริเวณที่ตนได้พบสามเณร ชาวบ้านก็มาร่วมทำบุญสร้างวัดนี้ด้วย วัดนี้ชื่อว่าวัดพระอุปัชฌาย์หรือวัดอุปัชฌาย์ในปัจจุบัน

เรื่องแทรกสำนวนที่ 11 ครูบาริยชาตินิมิตเห็นพระอุปัชฌาย์

สำนวนนี้ นำมาจาก ภัณฑกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปัชฌาย์ โภคทรัพย์ รุ่ยมหาสมบัติ.** นครราชสีมา: ัณญพัทธ์.(ม.ป.ป.).

ครั้งหนึ่งครูบาริยชาติ อริยจิตโต วัดแสงแก้วโพธิญาณ อ.แม่สรวย จ.เชียงราย รับนิมนต์ไปร่วมในประเพณีตักบาตรเป็งปูดในตัวเมืองเชียงราย หลังจากนั้นครูบาริยชาติเดินทางกลับมาจำวัดในเวลาประมาณ 1.00 น. ขณะที่จำวัดนั้นครูบาริยชาตินิมิตเห็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง มีลักษณะผอมบาง ผิวดำ ห่มผ้าสีกักดำ ทราบในนิมิตว่าคือพระอุปัชฌาย์ผู้อาศัยอยู่ที่สะดือทะเล พระอุปัชฌาย์ได้แนะนำให้ครูบาริยชาติบูชาท่าน โดยให้สร้างรูปเหมือนท่านไว้ที่วัด แล้วท่านจะมาช่วยสร้างวัด ทำให้สถานที่แห่งนี้เจริญด้วยโชคลาภ หลังจากนั้นต่อมาครูบาริยชาติได้สร้างรูปปั้นพระอุปัชฌาย์ที่วัดแสงแก้วโพธิญาณเพื่อให้ท่านช่วยเหลือในการพัฒนาวัด

เรื่องแทรกสำนวนที่ 12 ครูบาอาจารย์ผู้เป็นพระอรหันต์ศิษย์พระอุปัศตู

สำนวนนี้ นำมาจาก ภัณฑกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปัศตูโกศทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ.** นครราชสีมา: ธัญญพัทธ์.(ม.ป.ป.).

วันหนึ่งขณะที่หลวงปู่พรหม จิรบุญโญ พระป่าสายกรรมฐานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ชุติงค์เข้าไปในประเทศไทย พม่าผ่านจังหวัดต่างๆ หลวงปู่พรหมได้พบพระภิกษุรูปหนึ่งมีรัศมีกายสีฟ้าแดงงามส่องแสงไปทั่วบริเวณ พระรูปนั้นได้กล่าวว่าท่านคือพระอุปัศตู หลวงปู่พรหมเคยเป็นศิษย์ของท่าน และท่านได้ช่วยพรให้หลวงปู่พรหมผู้มีนิสัยแก้ก้ำ ตั้งใจบำเพ็ญให้พ้นทุกข์ หลังจากนั้นพระภิกษุรูปนั้นก็หายไป หลวงปู่พรหมจึงตั้งใจปฏิบัติธรรมตามรอยพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย

เรื่องแทรกสำนวนที่ 13 พระอุปัศตูผู้ทำหน้าที่รักษาพระพุทธศาสนา

สำนวนนี้ นำมาจาก ภัณฑกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปัศตูโกศทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ.** นครราชสีมา: ธัญญพัทธ์.(ม.ป.ป.).

หลวงปู่ พรหมปัญโญกล่าวว่าพระอุปัศตูยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยท่านอยู่ในวิมานที่สะอาดทะเล เมื่อครั้งหลวงปู่ยังมีชีวิต ท่านมักฝึกนักปฏิบัติเรื่องมโนเมธิ โดยให้ขอบาร์มีหลวงปู่ทวดนำจิตไปกราบพระอุปัศตูที่สะอาดทะเล การเดินทางต้องผ่านน้ำวนจนไปถึงถ้าได้น้ำซึ่งมีพยานาคเป็นผู้ดูแล พระอุปัศตูเป็น “อนุพุทธ” ที่จะรักษาพุทธศาสนาให้มั่นคง ท่านทำให้ลูกศิษย์บรรลุปะเป็นพระอรหันต์นับหมื่นรูป แล้วก็ไปเข้านิโรธสมาบัติอยู่ที่สะอาดทะเล โดยอธิษฐานว่าจะอยู่จนกว่าจะสิ้นสมัยของพระสมณโคดม

เรื่องแทรกสำนวนที่ 14 พระอุปัศตูกับหลวงปู่เทพโลกอุดร

ตำนานสำนวนนี้กล่าวว่าหลวงปู่ขาวได้เล่าถึงตำนานพระอุปัศตู นำมาจาก ภัณฑกานต์ กิมทอง. **คมในฝัก 4 พระกริ่งอุปัศตูโกศทรัพย์ รุ่งมหาสมบัติ.** นครราชสีมา: ธัญญพัทธ์.(ม.ป.ป.).

หลวงปู่ขาวเคยกล่าวไว้ว่าหลวงปู่เทพโลกอุดรจะทำหน้าที่รักษาพระพุทธรูปศาสนาผู้กับพระอุปัศตู โดยพระอุปัศตูจะป้องกันภัยต่างๆ มิให้มาทำลายพระพุทธรูปศาสนา พระอุปัศตูนั้นเป็นพระอรหันต์ที่อาศัยอยู่ที่สะอาดทะเล ท่านอาศัยอยู่กับมารดาของท่าน บริเวณนั้นคือบริเวณที่เครื่องบินหรือเรือเดินทะเลมักหายสาบสูญไป ส่วนหลวงปู่เทพโลกอุดรจะอยู่บริเวณภูเขาอันเป็นที่เก็บศพของพระกัสสปะมหาเถระซึ่งเป็นอาจารย์ของหลวงปู่เทพโลกอุดร โดยศพของพระกัสสปะจะอยู่รองกว่าพระศรีอริยเมตไตรยจะมาเผาศพของท่านเนื่องจากมีวิบากกรรมที่ทำร่วมกันในอดีต

เรื่องแทรกสำนวนที่ 15 พระอุปัศตูปราบพระยามาร

ตำนานสำนวนนี้อยู่ในหนังสือ **รวมสูตรหวยรายสองแดง** ซึ่งจำหน่ายพร้อมพระอุปัศตูจกบาตรและโฆษณาว่าผู้เขียนได้อธิษฐานจิตต่อพระอุปัศตูพระอรหันต์แห่งโชคกลางก่อนจะคำนวณเลขหวยอย่างแม่นยำ โดยเป็นสูตรหวยในช่วงพุทธศักราช 2555 - มิถุนายน 2556 นำมาจาก อี๊ด มหาเฮง. **รวมสูตรหวยรายสองแดง.** บริษัทสยามอินเตอร์มัลติมีเดีย จำกัด (มหาชน), 2555.

ปลายพุทธศตวรรษที่ 2 หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ครองนครปาตลีบุตรได้ทรงจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แต่มีพระยามารมาก่อวณงาน พระเจ้า

อโศกจึงนิมนต์พระอุปัชฌ์ไปปราบพระยามาร พระอุปัชฌ์ปราบพระยามารจนพ่ายแพ้ ทำให้มีชื่อเสียงด้านการปราบมาร

เรื่องแทรกสำนวนที่ 16 ประวัติพระอุปัชฌ์

ตำนานพระอุปัชฌ์สำนวนนี้ นำมาจาก **31 มงคลคาถามหาเศรษฐี**. กรุงเทพฯ: บุกส์ไมล์.(ม.ป.ป.).ซึ่งจำหน่ายในเซเว่นอีเลเว่น โดยเล่มนี้ได้แจก “ผ้ายันต์พระอุปัชฌ์ อรหันต์แห่งมหาทรัพย์มหาสมบัติ เงินทองเหลือใช้ไม่ขาดมือ” มาพร้อมกันหนังสือ

พระอุปัชฌ์เกิดหลังพุทธปรินิพพานประมาณ 200 ปี โดยเป็นบุตรของเศรษฐีเมืองมธรา บิดาได้สัญญาไว้กับพระสาวกรว่าหากมีบุตรจะให้บวช เมื่ออุปัชฌ์เกิดและอายุเหมาะสมจึงให้บวชตามสัญญา พระอุปัชฌ์ได้บำเพ็ญธรรมอยู่ได้มหาสมุทร โดยจำพรรษาอยู่ในกุฎแก้ว เมื่อมีเภทภัยหรือมีผู้นิมนต์ท่านจะขึ้นมาช่วยเหลือ

หนังสือที่ตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ประวัติพระอุปัชฌ์

หนังสือที่ตีพิมพ์ประวัติพระอุปัชฌ์โดยเฉพาะมี 6 เล่ม ดังนี้

เล่มที่ 1 อุปัชฌ์ พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก ไพรินทร์ ณ วันนา. **อุปัชฌ์ พระอรหันต์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนาสู่คติความเชื่อคนล้านนา**. ลำพูน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน 2554.

ประวัติพระอุปัชฌ์ในอดีตชาตินั้นท่านเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอรุณมุนชะ พญาวานรมีบริวาร 500 ตัว ครั้งหนึ่งพญาวานรได้ไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ก็ศรัทธา จึงคอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธเจ้าและนั่งเจริญสมาธิพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์นิพพาน พญาวานรก็เสียใจมาก ต่อมาพญาวานรได้พบฤๅษี 500 ตนที่ไหลเขากอีกด้านหนึ่งทราบตนด้วยวิธีการต่างๆ พญาวานรนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จากพระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีดูเป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามที่บรรลุลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรนนิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตรวจนสิ้นชีวิต

ส่วนในชาติปัจจุบันของพระอุปัชฌ์ท่านเกิดเป็นบุตรคนที่ 3 ของพ่อค้าน้ำหอมชื่อคุปะตะในเมืองมธรา พ่อค้าน้ำหอมได้ให้สัญญากับพระภิกษุคาถกวาสินว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัชฌ์จากพระคาถกวาสิน ต่อมาพ่อค้าน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้าน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปัชฌ์ เมื่อเติบโตอุปัชฌ์ช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี ต่อมาพระคาถกวาสินได้แสดงธรรมแก่อุปัชฌ์จนเขาบรรลุโสดาบ้น นางวาสวาทิตตาซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลงไหลอุปัชฌ์ แต่อุปัชฌ์ปฏิเสธนาง ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหู ทิ้งไว้ที่เชิงตะกอน อุปัชฌ์ไปแสดงธรรมแก่นางวาสวาทิตตาจนนางบรรลุโสดาบ้นก่อนเสียชีวิต ส่วนอุปัชฌ์ก็บรรลุเป็นพระอนาคามี เมื่อพระคาถกวาสินขอให้อุปัชฌ์บวช บิดาจึงยอมให้บวช พระคาถกวาสินจึงเล่าว่าพระพุทธองค์ได้พยากรณ์ไว้ว่าพระอุปัชฌ์จะเป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว 200 ปี พระคาถกวาสินได้อุปสมบทพระอุปัชฌ์และพาไปที่นภฎกภูฏอรัญญิกาวาส หลังจากพระอุปัชฌ์บวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

วันหนึ่งพระอุปัชฌ์ได้แสดงธรรมแก่ชาวเมืองมธรา มารได้บันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทำให้ชาวเมืองเกิดความโลภ ไม่อาจเข้าถึงธรรม วันที่สองขณะที่พระอุปัชฌ์แสดงธรรม มารก็บันดาลให้ฝนตกเป็นทองคำ เมื่อถึงวันที่ 3 ขณะที่พระอุปัชฌ์แสดงอนุพุทธิกถาจบแล้วกำลังอธิบายเรื่องอริยสัจ 4 มารก็เนรมิตการแสดงของเทพศาสตราและ

การฟ้องร้องของนางอัปสร ทำให้มหาชนสนใจคนตรีและการฟ้องร้อง มารฮีกเหิมว่าตนชนะพระอุคุตจึงนำพวงมาลัย ดอกไม้ไปคล้องคอพระอุคุต พระอุคุตเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะทำให้พญามารหันมานับถือพระพุทธศาสนาตามที่ พระพุทธเจ้าได้พยากรณ์ไว้ว่าพระอุคุตจะเป็นผู้ปราบพญามาร พระอุคุตจึงเนรมิตชาวกู ชากสุนัข และและ ชาวกศพ แล้วเอาชาวกูสวมศีรษะมาร ชากสุนัขคล้องคอ และชาวกศพทัดที่หูของมาร พญามารขอให้เทวดาทั้งหลาย ช่วยเหลือตนก็ไม่มีใครช่วยได้ ในที่สุดพญามารกลับไปหาพระอุคุต พญามารสำนึกในพระกรุณาธิคุณของ พระพุทธเจ้าและเข้าถึงพระรัตนตรัย พระอุคุตจึงถอดพวงมาลัยออก ปล่อยให้พญามารเป็นอิสระ ส่วนพระอุคุต ต่อมาก็มีลูกศิษย์ถึง 18,000 รูป และพระอุคุตยังได้มีบทบาทนำเสด็จพระเจ้าอโศกมหาราชจาริกยังสถานที่สำคัญ ในพุทธประวัติหลายแห่งด้วย

พระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองพระสถูป 84,000 องค์ที่พระองค์สร้างขึ้น พระองค์เกรงว่าพญามารจะ มาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงขอให้คณะสงฆ์ช่วย เมื่อคณะสงฆ์ทราบจากสามเณรรูปหนึ่งว่าพระอุคุตซึ่งอยู่ที่ สะดือทะเลสามารถจะปราบพญามารได้ จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุคุตขึ้นมาปราบมาร เมื่อพระเจ้า อโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุคุตมีรูปร่างบอบบาง จึงปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ พระอุคุตบันดาลให้ ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุคุตจึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีดมัวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุคุตใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้ อันตรธานไปทั้งหมด พญามารก็บันดาลฝนทรายกรด ฝนกรวดกรด ฝนศิลา ฝนถ่านเพลิง ฝนลมกรด ฝนอาวุธ ฝน เล้าร้อน และฝนเปลือกตม พระอุคุตหอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ด เศียร และยักษ์ พระอุคุตเนรมิตร่างเป็นพญักษ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุคุตจึงเนรมิตสุนัขเฝ้าผูกไว้ที่คอพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดา ขึ้นต่างๆและท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุคุตเพราะพระอุคุต เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุคุต ท่านจึงจับพญามารมัดไว้กับภูเขากว้าง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนพญามารละทิฐิ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

เล่มที่ 2 พระมหาอุคุต พระอรหันต์ผู้ปราบมาร บันดาลโชคกลาง

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก พระครูพุทธนาถมุต และพระธีรชัย ใจดี. **พระมหาอุคุต พระอรหันต์ผู้ปราบ มาร บันดาลโชคกลาง.** เชียงใหม่: สันติภาพแพ็คพริ้นท์ จำกัด. 2555

พระอุคุตในอดีตชาตินั้นท่านเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอรุณมณฑล พญาวานรมีบริวาร 500 ตัว ครั้งหนึ่ง พญาวานรได้ไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ก็ศรัทธา จึงคอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธเจ้าและนั่งเจริญสมาธิ พร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์นิพพาน พญาวานรก็เสียใจมาก ต่อมาพญาวานร ได้พบฤๅษี 500 คนที่ไหลเขาอีกด้านหนึ่งทราบตนด้วยวิธีการต่างๆ พญาวานรนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จาก พระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีดูเป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามที่บรรลุกกลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรนนิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตราบนานแสนนาน

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์มีพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุคุตว่าพระอุคุตจะ กำเนิดเป็นบุตรของพ่อค่าน้ำหอม พระอุคุตจะเป็นพระอนุพุทธเจ้าและเป็นเอตทัคคะในบรรดาธรรมกถึกของ พระพุทธองค์ พระอุคุตจะช่วยให้ภิกษุจำนวนมากบรรลุอรหันต์ โดย 100 ปีหลังพระพุทธองค์นิพพาน พระศาณิกวาสินจะสร้างวัดที่ภูเขาอรุณมณฑลและอุปสมบทพระอุคุต

ร้อยปีหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระศานกวาสินได้สร้างวัดที่เขาอูร์มมฤณะและรำลึกได้ถึงพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุปัคต ท่านทราบด้วยญาณว่าพ่อค่าน้ำหอมคุปะตะถือกำเนิดแล้วจึงไปหา พ่อค่าน้ำหอมได้ให้สัญญาแก่พระภิกษุศานกวาสินว่าหากคนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัคตจากพระศานกวาสิน ต่อมาพ่อค่าน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค่าน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปัคต เมื่อเติบโตอุปัคตช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี พ่อค่าน้ำหอมคุปะตะอ้างว่าหากอุปัคตค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุนจึงจะให้บวช มารก็บันดาลให้เมืองมฤรามีกลิ่นเหม็น ทำให้น้ำหอมยิ่งขายดีขึ้น พระศานกวาสินจึงไปแสดงธรรมแก่อุปัคตจนเขาบรรลุโสดาบัน นางวาสวัตตดาซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลงใหลอุปัคต แต่อุปัคตปฏิเสธไมตรีของนางโดยกล่าวว่ายังไม่ถึงเวลา ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหู ทิ้งไว้ที่เชิงตะกอน อุปัคตเห็นว่าถึงเวลาที่จะไปพบนางแล้วจึงไปแสดงธรรมแก่นางวาสวัตตดาจนนางบรรลุโสดาบันก่อนสิ้นชีวิต ส่วนอุปัคตก็บรรลุเป็นพระอนาคามี ฝ่ายพระศานกวาสินบันดาลให้อุปัคตค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุน บิดาจึงยอมให้อุปัคตบวช พระศานกวาสินจึงเล่าว่าพระพุทธองค์ได้พยากรณ์ไว้ว่าพระอุปัคตจะเป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว 200 ปี พระศานกวาสินได้อุปสมบทพระอุปัคตและพาไปขึ้นภูฏิกอรัญญิกาวาส หลังจากพระอุปัคตบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

พระยามารนี้ในอดีตเคยเกิดเป็นโพธิ์อำมาตย์ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดีของพระเจ้ากิงกิสสมหาราช ครั้งหนึ่งพระเจ้ากิงกิสสมหาราชทราบว่าพระกัสสปพุทธเจ้าทรงเข้านิโรธสมาบัติครบ 7 วันแล้ว พระองค์ตั้งใจจะถวายทานอันมีอานิสงส์ยิ่งใหญ่จึงประกาศห้ามชาวเมืองไปถวายทานแก่พระพุทธเจ้าก่อนพระองค์ แต่โพธิ์อำมาตย์ตั้งใจจะถวายทานแก่พระพุทธเจ้าจึงฝ่าฝืนรับสั่ง ทำให้ถูกจับไปประหารชีวิต พระกัสสปพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดโพธิ์อำมาตย์ที่ลานประหาร ทำให้โพธิ์อำมาตย์มีโอกาสถวายทานและตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระกัสสปพุทธเจ้าก็อำนวยความสะดวกที่โพธิ์อำมาตย์ปรารถนา ชาติหนึ่งพระยามารและพระโพธิ์สัตว์เกิดเป็นชายเลี้ยงม้าซึ่งเป็นเพื่อนกัน วันหนึ่งชายเลี้ยงม้าพระโพธิ์สัตว์ได้มีโอกาสถวายพ่อนหญ้าแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เพื่อนอีกคนหนึ่งไม่มีโอกาส จึงจ้องเฝ้าว่าหากชายเลี้ยงม้าได้เป็นพระพุทธเจ้า ตนจะคอยขัดขวางการบำเพ็ญบารมี เมื่อมาเกิดเป็นพระยามารในชาติปัจจุบันจึงมาขัดขวางการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์เพราะกรรมที่เคยจ้องเฝ้ากันไว้

วันหนึ่งพระอุปัคตได้แสดงธรรมแก่ชาวเมืองมฤรา มารได้บันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทำให้ชาวเมืองเกิดความโลภ ไม่อาจเข้าถึงธรรม วันที่สองขณะที่พระอุปัคตแสดงธรรม มารก็บันดาลให้ฝนตกเป็นทองคำ เมื่อถึงวันที่ 3 ขณะที่พระอุปัคตแสดงอนุพุทธิกถาจบแล้วกำลังอธิบายเรื่องอริยสัจ มารก็เนรมิตการแสดงของเทพศาสตราและการฟ้อนรำของนางอัปสร ทำให้มหาชนสนใจดนตรีและการฟ้อนรำ มารฮึกเหิมว่าตนชนะพระอุปัคตจึงนำพวงมาลัยดอกไม้ไปคล้องคอพระอุปัคต พระอุปัคตเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะทำให้พญามารหันมานับถือพระพุทธศาสนา พระอุปัคตจึงเนรมิตซากงู ซากสุนัข และและซากศพ แล้วเอาซากงูสวมศีรษะมาร ซากสุนัขคล้องคอ และซากศพทัดที่หูของมาร พญามารขอให้เทวดาทั้งหลายช่วยเหลือตนก็ไม่มีใครช่วยได้ ในที่สุดพญามารกลับไปหาพระอุปัคต พญามารสำนึกในพระกรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าและเข้าถึงพระรัตนตรัย พระอุปัคตขอให้พญามารเนรมิตรูปเป็นพระพุทธเจ้าให้พระอุปัคตและมหาชนได้เห็น พญามารขอร้องไม่ให้ไหว้ตน พระอุปัคตจึงถอดพวงมาลัยออก ปล่อยให้พญามารเป็นอิสระ พระอุปัคตได้เห็นรูปร่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ผลอใจไว้ เมื่อพญามารทวงพระอุปัคตจึงกล่าวว่าตนไหว้พระพุทธเจ้าไม่ใช่พญามาร วันต่อมาพญามารซึ่งหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาได้ประกาศให้ชาวเมืองมฤราม่าฟังธรรมเทศนาจากพระอุปัคต การเทศนาธรรมของพระอุปัคตทำให้มหาชนบวชถึง 18,000 รูปและต่อมาก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์

พระเจ้าอโศกมหาราชประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ที่บรรจุมะยมสารีริกธาตุเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงขอให้คณะสงฆ์ช่วยคณะสงฆ์อันมีพระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระเป็นประธานได้พิจารณาหาพระภิกษุผู้มีอิทธิฤทธิ์ที่จะปราบมารแต่ก็ไม่เห็นผู้ที่เหมาะสม เมื่อคณะสงฆ์ทราบจากสามเณรรูปหนึ่งว่าพระอุคุตซึ่งอยู่ที่สะตือทะเลสามารถจะปราบพญามารได้ จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุคุตขึ้นมาปราบมาร พระอุคุตก็รับหน้าที่นั้นเพราะพระพุทธองค์ได้ทรงพยากรณ์ไว้แล้วว่าพระอุคุตจะเป็นผู้ที่ปราบพญามารได้ เมื่อพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุคุตมีรูปร่างบอบบาง จึงปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ พระอุคุตบันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุคุตจึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดั้งเดิม คนทั้งหลายจึงประจักษ์อิทธิฤทธิ์ของพระอุคุต

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีดมัวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุคุตใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้พายุใหญ่หายไป พญามารก็บันดาลฝนกรดกรด ฝนศิลา ฝนถ่านเพลิง ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนอาวุธต่างๆ ฝนถ้ำร้าง และฝนเปือกตม พระอุคุตหอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ดเศียร และยักษ์ใหญ่ พระอุคุตเนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่าสองเท่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุคุตจึงเนรมิตสุนัขเฝ้าภูเขาวัวที่คอกพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุคุตเพราะพระอุคุตเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุคุต ท่านจึงจับพญามารมัดไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนพญามารละทิฐิ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระอุคุตจึงกล่าวแก่พญามารว่าพระอุคุตกับพญามารเป็นคู่กรรมกันตามที่พระพุทธองค์พยากรณ์ไว้ พระอุคุตขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย พญามารขออโรรังมิให้นมัสการตน เมื่อพญามารเนรมิตรูปพระพุทธเจ้าแวดล้อมด้วยพระสาวก พระอุคุตเผลอนมัสการ แต่เมื่อพญามารตัดพ้อพระอุคุตก็กล่าวว่านมัสการพระพุทธเจ้า หลังจากนั้นพระอุคุตก็ให้พญามารกลับไปที่อยู่ของตน

เล่มที่ 3 พระอุคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก วรรณกรรม ผ่องสุขสวัสดิ์, **พระอุคุต อรหันตสาวกผู้ยังมีชีวิตอยู่ ณ ท้องมหาสมุทร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ธรรมะ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2555.

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์มีพุทธพยากรณ์เกี่ยวกับพระอุคุตว่า 100 ปีหลังจากพระองค์ปรินิพพาน พระอุคุตจะกำเนิดเป็นบุตรของพ่อค่าน้ำหอม พระอุคุตจะเป็นพระอนุพุทธเจ้า และจะช่วยให้ภิกษุจำนวนมากบรรลุอรหันต์ พระอุคุตยังเป็นเอตทัคคะทางธรรมกลีภิกษุ พระศาณควาสินจะสร้างวัดที่ภูเขาอรุณมุนทะและอุปสมบทพระอุคุต

พระอุคุตในอดีตชาตินั้นท่านเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอรุณมุนทะ พญาวานรมีบบริวาร 500 ตัว ครั้งหนึ่งพญาวานรได้ไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ที่ศรัทธา จึงคอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธเจ้าและนั่งเจริญสมาธิพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์นิพพาน พญาวานรก็เสียใจมาก ต่อมาพญาวานรได้พบฤๅษี 500 คนที่ไหล่เขาอีกด้านหนึ่งทราบตนด้วยวิธีการต่างๆ พญาวานรนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จากพระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีดูเป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามที่บรรลุกลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรนนิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตรากตรำจนสิ้นชีวิต

เวลาผ่านไป 100 ปีหลังพุทธปรินิพพาน พระอุปัชฌาย์เกิดเป็นบุตรของพ่อค้าน้ำหอมชื่ออุปัชฌาย์ในเมืองมถุรา เมื่อเติบโตอุปัชฌาย์ช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี ต่อมาพระศากยวงศ์ทราบดีว่าพระอุปัชฌาย์อยู่ในพุทธพยากรณ์ได้ถือกำเนิดแล้ว จึงมาแสดงธรรมแก่อุปัชฌาย์จนเขาบรรลุโสดาบัน นางวาสวัตตาซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลงใหลอุปัชฌาย์ แต่อุปัชฌาย์ปฏิเสธนาง ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหูทิ้งไว้ที่เชิงตะกอน อุปัชฌาย์ไปแสดงธรรมแก่นางวาสวัตตาจนนางบรรลุโสดาบันก่อนเสียชีวิต ส่วนอุปัชฌาย์ก็บรรลุเป็นพระอนาคามี ต่อมาอุปัชฌาย์ก็บวช หลังจากพระอุปัชฌาย์ที่ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ อุปัชฌาย์เป็นอาจารย์วิปัสสนากัมมัญฐานที่มีชื่อเสียง และมีลูกศิษย์ที่เป็นพระอรหันต์ 18,000 องค์ พระเจ้าอโศกโปรดให้อำมาตย์อาราธนาพระอุปัชฌาย์มาที่กรุงปาฏลิบุตร พระอุปัชฌาย์ได้นำเสด็จพระเจ้าอโศกเสด็จธรรมยาตราตามมัสการพุทธบูชาสถานต่างๆ

พระอุปัชฌาย์ได้หลบหนีความวุ่นวายไปเนรมิตปราสาทแก้ว 7 ประการขึ้นในท้องมหาสมุทร งดเว้นการฉันภัตตาหารจนร่างกายผ่ายผอมทำให้ได้ชื่อว่าพระกิสนาคอุปัชฌาย์ เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ทั่วชมพูทวีปเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงขอให้คณะสงฆ์ช่วย เมื่อคณะสงฆ์ทราบจากสามเณรรูปหนึ่งว่าพระอุปัชฌาย์ที่อยู่สะดือทะเลสามารถจะปราบพญามารได้ จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์ขึ้นมาปราบมาร เมื่อพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุปัชฌาย์มีรูปร่างขบถบาง จึงปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ พระอุปัชฌาย์บันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุปัชฌาย์จึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีมืดมัวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุปัชฌาย์ใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้พายุใหญ่หายไป พญามารก็ก่อวุ่นวายด้วยวิธีต่างๆ พระอุปัชฌาย์ก็แก้ไขได้ทุกครั้ง พระอุปัชฌาย์เนรมิตสุนัขเฝ้าปากไว้ที่คอพญามาร ทำให้พญามารอับอายจนต้องออกไปจากบริเวณงาน พญามารไปหาเทวดาทั้งหลายก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ต่างก็แนะนำให้กลับมาหาพระอุปัชฌาย์ให้ช่วยแก้ก็ออกให้เพราะพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุปัชฌาย์ ท่านจึงอธิษฐานใช้รัตประคตมัดพญามารมัดไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนพญามารละทิ้งฐิเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระอุปัชฌาย์จึงปล่อยพญามารเป็นอิสระ

พระอุปัชฌาย์เป็นบุตรของมัจฉาเทวีกับอุปัชฌาย์สัสติดาบซึ่งเกิดจากนางมัจฉาเทวีเห็นรูปพระฤๅษีที่ตั้งครมภ์ แต่ไม่มีการร่วมประเวณี ต่อมาเมื่ออุปัชฌาย์มารเติบโตขึ้นก็ทำจิตเป็นสมาธิจนเข้าถึงธรรม และบรรลุอรหันต์พระอุปัชฌาย์เหาะไปในอากาศเห็นมหาสมุทรกว้างใหญ่ จึงไปอาศัยอยู่ในปราสาทกลางมหาสมุทรซึ่งเกิดจากบุญบารมีของท่าน พระอุปัชฌาย์ชอบอยู่ลำพัง ปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่ เมื่อเข้ามานสมาบัติครบ 7 วันจะมาบิณฑบาตบนโลกมนุษย์

เล่มที่ 4 ประวัติองค์พระหลวงปู่อุปัชฌาย์อรหันต์เจ้า

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก **ประวัติพระหลวงปู่อุปัชฌาย์อรหันต์เจ้า** พิมพ์เนื่องในวาระเฉลิมฉลองพิธีฉลองสมโภชองค์พระหลวงปู่อุปัชฌาย์อรหันต์เจ้า วันที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2555, 2555.

พระพุทธองค์มีพุทธพยากรณ์ว่า 100 ปีหลังจากพระองค์ปรินิพพาน พระอุปัชฌาย์จะกำเนิดเป็นบุตรของพ่อค้าน้ำหอม พระอุปัชฌาย์ผู้เป็นพระอนุพุทธเจ้า จะช่วยให้ภิกษุจำนวนมากบรรลุอรหันต์ พระอุปัชฌาย์ยังเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก โดยพระศากยวงศ์จะสร้างวัดที่ภูเขาอูร์มุนทะและอุปสมบทพระอุปัชฌาย์

ในอดีตชาตินั้นพระอุคุตเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอูรัมมฤตยะ ต่อมาพญาวานรได้ถ่ายทอดการนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จากพระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีคู่เป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามก็บรรลุกลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรณินิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตราบนานชีวิต

ฝ่ายพระศากนกวาสินสร้างวัดบนเขาอูรัมมฤตยะและรำลึกได้ถึงพุทธพยากรณ์ จึงไปหาพ่อค้ำน้ำหอมคุปะตะ พ่อค้ำน้ำหอมได้ให้สัญญาแก่พระภิกษุศากนกวาสินว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวช ต่อมาพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช ในที่สุดพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุคุต เมื่อเติบโตอุคุตช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี พ่อค้ำน้ำหอมคุปะตะอ้างว่าหากอุคุตค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุนจึงจะให้บวช มารก็บันดาลให้เมืองมฤตยามีกลิ่นเหม็น ทำให้น้ำหอมยิ่งขายดีขึ้น พระศากนกวาสินได้สอนให้อุคุตสำรวจจิตของตน จนอุคุตมีแต่จิตที่เป็นกุศลและค้าขายด้วยธรรม ฝ่ายนางวาสวัตตาซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลงใจหลงอุคุต แต่อุคุตปฏิเสธไม่ตรีของนาง ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหู ทิ้งไว้ที่เชิงตะกอน อุคุตไปแสดงธรรมแก่นางวาสวัตตาจนนางบรรลุโสดาบันก่อนสิ้นชีวิต ส่วนอุคุตก็บรรลุอนาคามี ฝ่ายพระศากนกวาสินบันดาลให้อุคุตค้าขายไม่ได้กำไรหรือขาดทุน บิดาจึงยอมให้อุคุตบวช พระศากนกวาสินได้อุปสมบทพระอุคุตและพาไปทีนภฏิกอรัญญิกาวาส หลังจากพระอุคุตบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาพระอุคุตได้เทศนาธรรมจนทำให้มีผู้อุปสมบทถึง 18,000 คนและต่อมาทั้งหมดก็บรรลุอรหัตผล ชื่อเสียงของพระอุคุตแพร่หลายไปทั่ว แต่พระอุคุตได้เนรมิตเรือนแก้วลงไปจำศีลในสะดือทะเล

ต่อมาพระเจ้าอโศกมหาราชประสงค์ที่จะจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์ทรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงขอให้คณะสงฆ์ช่วย คณะสงฆ์อันมีพระโมคคัลลิตุตรตีสสเถระเป็นประธานได้พิจารณาหาพระภิกษุผู้มีอิทธิฤทธิ์ที่จะปราบมารแต่ก็ไม่เห็นผู้ที่เหมาะสม เมื่อคณะสงฆ์ทราบจากสามเณรรูปหนึ่งว่าพระอุคุตที่อยู่สะดือทะเลสามารถจะปราบพญามารได้ จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุคุตขึ้นมาปราบมาร พระอุคุตก็รับหน้าที่นั้นเพราะพระพุทธรองค์ได้ทรงพยากรณ์ไว้แล้วว่าพระอุคุตจะเป็นผู้ที่ปราบพญามารได้ เมื่อพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุคุตมีรูปร่างบอบบาง จึงปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ พระอุคุตบันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุคุตจึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม คนทั้งหลายจึงประจักษ์อิทธิฤทธิ์ของพระอุคุต

เมื่อถึงวันฉลองพระสถูป พญามารบันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทองคำ และเหล่าเทพศาสตราและนางอัปสรมาร่ายรำ ทำให้มหาชนไม่สนใจฟังธรรม พญามารนำพวงมาลัยดอกไม้ไปคล้องคอพระอุคุต และบันดาลให้เกิดห่าฝนทรายกรด พระอุคุตใช้อิทธิฤทธิ์หอบไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารก็บันดาลฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนอาวุธต่างๆ และฝนเปือกตม พระอุคุตหอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ดเศียร และยักษ์ พระอุคุตเนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่าสองเท่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุคุตจึงเนรมิตซากงู ซากสุนัขเนาและซากศพเป็นพวงมาลัยแล้วผูกไว้ที่คอพญามาร พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุคุตเพราะพระอุคุตเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุคุต ท่านจึงจับพญามารมัดไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ด้วยรัศมีประคดของท่าน จนพญามารละทิฐิ สำนักพระกรรมวาจาของพระพุทธรเจ้าและเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระอุคุตขอให้พญามารเนรมิตเป็นพระพุทธรเจ้า พญามารขอร้องมิให้เนรมิตสการตน เมื่อพญามารเนรมิตรูปพระพุทธรเจ้าแวดล้อมด้วยพระสาวก พระอุคุตผลอนมัสการ แต่เมื่อพญามารตัดพ้อพระอุคุตก็กล่าวว่า

นมัสการพระพุทธเจ้า มิใช่พญามาร พญามารยอมแพ้อำนาจพระอุคุตและหันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ฝ่ายพระอุคุตได้นำพระเจ้าอโศกเสด็จจาริกไปที่สถานที่สำคัญในพุทธประวัติ

เล่มที่ 5 พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุคุตต์

ตำนานสำนวนนี้มาจาก จำเนียร ทรงฤกษ์. “ประวัติพระอุคุตต์เถระ.” พระธาตุพนม พิธีอัญเชิญพระอุคุตต์. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2556.

พระอุคุตต์ท่านเกิดเป็นบุตรคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอมในเมืองมถุรา พ่อค้าน้ำหอมได้ให้สัญญากับพระสาณวาสีเถระว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัฏฐากพระสาณวาสี ต่อมาพ่อค้ามีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้ามีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุคุตต์ เมื่ออุคุตต์มาช่วยบิดาค้าขายก็ยิ่งทำให้กิจการเครื่องหอมรุ่งเรืองขึ้น ต่อมาพระสาณวาสีได้แสดงธรรมแก่อุคุตต์จนเขาบรรลุโสดาบัน พระสาณวาสีจึงขอให้อุคุตต์บวช บิดาจึงยอมให้บวช หลังจากพระอุคุตต์บวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาก็เป็นอาจารย์ด้านสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานที่มีชื่อเสียง อารามของพระอุคุตต์อยู่ที่วัดนตฤตถิการาม ภูเขาอรุณนที ท่านมีลูกศิษย์ที่เป็นพระอรหันต์ 18,000 องค์ ต่อมาชื่อเสียงของท่านแพร่ขยายไปถึงเมืองปาฏลีบุตรของพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อพระอุคุตต์ทราบข่าวพระเจ้าอโศกปรารถนาจะมาสักการะท่านที่เมืองมถุรา ท่านจึงเดินทางไปเมืองปาฏลีบุตร ต่อมาพระอุคุตต์ยังได้นำเสด็จพระเจ้าอโศกไปสักการบูชาพุทธปูชนียสถานต่างๆด้วย

พระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองพระสถูปเจดีย์ 84,000 องค์ทั่วชมพูทวีปกับพระมหาสถูปที่พระองค์สร้างขึ้น โดยจัดงานเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงขอให้คณะสงฆ์ช่วย คณะสงฆ์อันมีพระโมคคัลลิตบุตรตีสเถระเป็นประธานได้ส่งพระภิกษุ 2 รูปไปนิมนต์พระอุคุตต์ซึ่งอยู่ที่สะตือทะเลขึ้นมาปราบพญามาร เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีดเมฆเกิดลมพายุใหญ่ พระอุคุตต์ใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้อันตรธานไปทั้งหมด พญามารก็บันดาลฝนกรดกรด ฝนศิลา ฝนถ่านเพลิง ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนอาวุธ ฝนถ้ำร้าง และฝนเปือกตม พระอุคุตต์หอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ดเศียร และยักษ์ พระอุคุตต์เนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่าสองเท่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุคุตต์จึงเนรมิตสุนัขเฝ้าคุกไว้ที่คอพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวสหัมบดีมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ เทวดาและท้าวสหัมบดีมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุคุตต์ให้ช่วยแก้ออกให้เพราะพระอุคุตต์เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุคุตต์ ท่านจึงเอารัดประคตมัดพญามารไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนพญามารละทิฐิ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระอุคุตต์จึงเล่าถึงพุทธพยากรณ์ที่ว่าพระอุคุตต์จะเป็นผู้ปราบพญามารให้ละทิฐิและปรารถนาพุทธภูมิ พระอุคุตต์ขอให้พญามารเนรมิตภาพพระพุทธเจ้าและพระสาวก พญามารขอว่าอย่านมัสการตน แต่เมื่อพระอุคุตต์ พระเจ้าอโศกและมหาชนได้เห็นภาพพระพุทธองค์ก็พร้อมใจกันนมัสการ พญามารจึงกลับร่างและตัดพ้อ แต่พระอุคุตต์ก็กล่าวว่าเป็นการนมัสการพระพุทธองค์ มิใช่พญามาร พญามารกลายเป็นผู้เลื่อมใสพระพุทธศาสนาแล้วก็ลากลับไปยังที่อยู่ของตน

เล่มที่ 6 ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปคุตมหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค

ตำนานสำนวนนี้มาจาก ศูนย์ธรรมจักรปฏิบัติธรรม. ปาฏิหาริย์บูชาพระอุปคุตมหาเถระ คัมภีร์ ปราบมาร บันดาลโชค. เชียงใหม่: บริษัท สันติภาพแพคเกจจิ้ง จำกัด, 2555.

พระพุทธเจ้าเคยตรัสกับพระอานนท์เกี่ยวกับพระอุปคุตว่าในอดีตชาตินั้นพระอุปคุตเคยเกิดเป็นพญาวานร ที่ภูเขาอรุมนท์ พญาวานรมีบริวาร 500 ตัว ครั้งหนึ่งพญาวานรได้ไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ก็ศรัทธา จึงคอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธเจ้าและนั่งเจริญสมาธิพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์นิพพาน พญาวานรก็เสียใจมาก ต่อมาพญาวานรได้พบฤๅษี 500 ตนที่ไหลเขาอีกด้านหนึ่งทรมานตนด้วยวิธีการต่างๆ พญาวานรนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จากพระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีคู่เป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามที่บรรลกลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรนนิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตราบนานแสนนาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสพยากรณ์แก่พระอานนท์ว่าพญาวานรจะมาเป็นพระอุปคุต และทำหน้าที่สืบต่อพระธรรม ณ สถานที่เดิมคือภูเขาอรุมนท์ เมืองมถุรา

เวลาผ่านไป 218 ปีหลังพุทธปรินิพพาน พระอุปคุตกำเนิดเป็นบุตรคนที่ 3 ของพ่อค้ำน้ำหอมชื่อคุปตะในเมืองมถุรา พ่อค้ำน้ำหอมได้ให้สัญญาแก่พระภิกษุศานกวาสินว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัฏฐากพระศานกวาสิน ต่อมาพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปคุต เมื่อเติบโตอุปคุตช่วยบิดาค้าขายจนกิจการรุ่งเรืองดี ต่อมาพระศานกวาสินได้สอนให้อุปคุตฝึกจิตจนมีแต่จิตที่เป็นกุศล ฝ่ายนางวาสวัตตาซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลงใหลอุปคุต แต่อุปคุตปฏิเสธนาง ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหู ทิ้งไว้ที่เชิงตะกอน อุปคุตไปแสดงธรรมแก่นางวาสวัตตาจนนางบรรลโสดาบันก่อนเสียชีวิต ส่วนอุปคุตก็บรรลุนาคามี เมื่อพระศานกวาสินขอให้อุปคุตบวช บิดาจึงยอมให้บวช พระศานกวาสินจึงเล่าว่าพระพุทธองค์ได้พยากรณ์ไว้ว่าพระอุปคุตจะเป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว 100 ปี พระศานกวาสินได้อุปสมบทอุปคุต หลังจากพระอุปคุตบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระอุปคุตเป็นอาจารย์สอนกรรมฐานที่มีชื่อเสียง มีพระอรหันต์เป็นศิษย์ 18,000 รูป และมีอารามอยู่ที่นตภิกคารามบนเขาอรุมนท์

พระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองพระสถูป 84,000 องค์ที่พระองค์สร้างขึ้น พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงไปปรึกษาพระโมคคัลลิตุตรตีสสะเถระและคณะสงฆ์ ขณะนั้นมีนาคตนหนึ่งกำลังจะถูกครุฑจับ พญานาคขอให้คณะสงฆ์ช่วยเหลือ ก็ไม่มีภิกษุรูปใดจะช่วยเหลือนาคได้ เหลือเพียงสามเณรอาศัยนาคอายุ 7 ปี สามเณรจึงช่วยเหลือนาค คณะสงฆ์จึงมอบให้สามเณรเป็นผู้ดูแลงานฉลองพระธาตุสถูป สามเณรจึงกล่าวว่ามีเพียงพระภิกษุอุปคุตซึ่งจำพรรษาอยู่ในท้องมหาสมุทรผู้เดียวที่สามารถปราบพญามารได้ พระพุทธองค์ก็เคยพยากรณ์ไว้ว่าพระอุปคุตจะเป็นผู้ทำให้พญามารปรารถนาพุทธภูมิ คณะสงฆ์จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปคุตจากปราสาทแก้วใต้สมุทรขึ้นมาปราบมาร คณะสงฆ์ดำหนิที่พระอุปคุตไม่เคยเข้าร่วมอุโบสถกับภิกษุสงฆ์ จึงมอบพันธกรรมให้ดูแลงานฉลองพระธาตุสถูป 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ฝ่ายพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุปคุตมีรูปร่างบอบบาง จึงปล่อยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ขณะที่พระอุปคุตเดินบิณฑบาต พระอุปคุตบันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุปคุตจึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีมืดมัวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุปคุตใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้อันตรธานไปทั้งหมด พญามารก็บันดาลฝนทรายกรด ฝนกรวดกรด ฝนศิลา ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนถ้ำร้อน และฝนเปือกตม พระอุปคุตหอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ดเศียร

และยักษ์ พระอุปคุตเนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่าสองเท่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุปคุตจึงเนรมิตสุนัขเฝ้าผูกไว้ที่คอพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุปคุตให้ช่วยแก้ออกให้ เพราะพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุปคุต ท่านจึงจับแก้รัดประคดแล้วมัดพญามารไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนพญามารละทิฐิและปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระอุปคุตจึงแก้มัดพญามาร พระอุปคุตขอให้พญามารเนรมิตตนเป็นพระพุทธองค์ให้มหาชนทั้งหลายได้เห็นสักครั้ง พญามารขอร้องว่าไม่ให้มันส์การ แต่เมื่อได้เห็นภาพนิรมิตของพระพุทธองค์และพระอสีติมหาสาวก พระอุปคุตก็ลืมนมันส์การ พญามารจึงคืนร่างและตัดพ้อว่าตนจะได้รับบาป พระอุปคุตจึงกล่าวว่าตนนมันส์การพระพุทธองค์ พญามารจึงไม่ได้รับบาป พญามารจึงลากลับไปยังวิมานของตน

หนังสือและเอกสารที่นำเสนอตำนานพระอุปคุตรวมอยู่ในชุดสามพระอรหันต์

มี 3 เล่ม ดังนี้

เล่มที่ 1 หนังสือพระไตรภาคิมหาลาภ

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก พระครูสิริศีลสังวร (ครูบาน้อย เดชปญโญ). พระไตรภาคิมหาลาภ. เชียงใหม่: วัดศรีดอนมูล, (ม.ป.ป).

พระอุปคุตเป็นบุตรคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอมในเมืองมฤรา พ่อค้าเครื่องหอมได้สัญญากับพระสาณวาสีเถระว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัชฌาย์พระสาณวาสี ต่อมาพ่อค้ามีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้ามีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปคุต เมื่ออุปคุตมาช่วยบิดาค้าขายก็ยิ่งทำให้กิจการเครื่องหอมรุ่งเรืองขึ้น ต่อมาพระสาณวาสีได้แสดงธรรมแก่อุปคุตจนเขาบรรลุโสดาบัน พระสาณวาสีจึงทวงสัญญาจากบิดาของอุปคุต บิดาจึงยอมให้บวช หลังจากอุปคุตบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาก็เป็นอาจารย์ด้านกรรมฐานที่มีชื่อเสียง อารามของพระอุปคุตอยู่ที่วัดนตมกิตการาม บณฺเฑชาอุรุมณท์ ท่านมีลูกศิษย์ที่เป็นพระอรหันต์ 18,000 องค์ ต่อมาพระอุปคุตได้เนรมิตเรือนแก้วที่สะดือทะเลแล้วลงไปอยู่ที่นั่น เมื่อมีผู้มนต์จึงจะขึ้นมาช่วยเหลือ

ปลายพุทธศตวรรษที่ 2 หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองสมโภชพระสฤปเจดีย์ 84,000 องค์ทั่วชมพูทวีปที่พระองค์สร้างขึ้น โดยจัดงานเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ คณะสงฆ์ได้ส่งพระภิกษุ 2 รูปไปนิมนต์พระอุปคุตซึ่งอยู่ที่สะดือทะเลขึ้นมาปราบพญามาร พระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุปคุตชอุบผอมก็คิดทดลองอิทธิฤทธิ์ วันรุ่งขึ้นจึงให้ปล่อยช้างตกมันไปทำร้ายพระอุปคุตขณะที่เดินบิณฑบาต พระอุปคุตก็สะกดให้ช้างหยุดนิ่งราวกับหิน พระเจ้าอโศกจึงเข้าไปขอขมาพระอุปคุต พระอุปคุตก็ให้อภัยและคืนสภาพเดิมให้แก่ช้าง

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีดมัวเกิดลมพายุใหญ่ ทั้งยังแปลงร่างเป็นสัตว์ป่าและสัตว์หิมพานต์ต่างๆ แต่พระอุปคุตก็กำราบได้ทุกครั้ง ในที่สุดพระอุปคุตจึงเนรมิตสุนัขเฝ้าผูกไว้ที่คอพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวสหัมบดีพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ เทวดาและท้าวสหัมบดีพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุปคุตเพราะพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อ

พญามารกลับมาหาพระอุปัคฺต ท่านจึงเอาหมาน่าทิ้งลงแหวแล้วเอารัดประคมัดพญามารไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน โดยจะปล่อยเมื่อจบสิ้นงานฉลอง ในที่สุดพญามารก็ละทิฐิ และเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

เล่มที่ 2 หนังสือปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก จิตตปัญญา. **ปาฏิหาริย์แห่งการบูชา 3 พระอรหันต์**. กรุงเทพฯ: ไพลิน, 2553.

ประมาณ 218 ปีหลังพุทธปรินิพพาน พระอุปัคฺตได้เกิดเป็นบุตรคนที่ 3 ของพ่อค้าเครื่องหอมในเมืองมฤรา พ่อค้านำหอมได้ให้สัญญาแก่พระสาณวาสีเถระว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัคฺตพระสาณวาสี ต่อมาพ่อค้ามีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้ามีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุปัคฺต เมื่ออุปัคฺตมาช่วยบิดาค้าขายก็ยังทำให้กิจการเครื่องหอมรุ่งเรืองขึ้น ต่อมาพระสาณวาสีได้แสดงธรรมแก่อุปัคฺตจนเขาบรรลุโสดาบัน พระสาณวาสีทวงสัญญาที่ขอให้อุปัคฺตบวช บิดาจึงยอมให้บวช หลังจากพระอุปัคฺตบวช ก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาก็คือเป็นอาจารย์ด้านกรรมฐานที่มีชื่อเสียง อารามของพระอุปัคฺตอยู่ที่วัดนตริการาม บนภูเขาอรุมนท์ ท่านมีลูกศิษย์ที่เป็นพระอรหันต์ 18,000 องค์

ต่อมาพระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองพระสฤปเจดีย์ 84,000 องค์ทั่วชมพูทวีปกับพระมหาสฤปที่พระองค์สร้างขึ้น โดยจัดงานเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะทำลายงานบุญของพระองค์ จึงไปขอรับรองคณะสงฆ์อันมีพระโมคคัลลิตตฤตติสเถระเป็นประธาน ก็ไม่มีพระสงฆ์รูปใดมีอิทธิฤทธิ์มากพอ ขณะนั้นมีสามเณรรูปหนึ่งใช้อิทธิฤทธิ์ช่วยนาคไว้จากครุฑ คณะสงฆ์จึงมอบหน้าที่ปราบมารให้แก่สามเณร แต่สามเณรกล่าวว่าไม่มีผู้ใดจะมีฤทธิ์มากพอที่จะปราบมารได้นอกจากพระกิสนาคุอุปัคฺตเถระซึ่งจำพรรษาอยู่ใต้มหาสมุทร โดยพระพุทธเจ้าก็เคยพยากรณ์ไว้แล้วว่าพระอุปัคฺตจะเป็นผู้ปราบพญามาร คณะสงฆ์จึงส่งพระภิกษุ 2 รูปไปนิมนต์พระอุปัคฺตซึ่งอยู่ที่สระทะเลขึ้นมาปราบพญามาร พระอุปัคฺตรับนิมนต์แล้วเดินทางมาถึงที่ประชุมสงฆ์ก่อนพระทั้งสองรูป ฝ่ายพระเจ้าอโศกเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระอุปัคฺตชูปนมอ จึงคิดทดลองฤทธิ์ วันรุ่งขึ้นเมื่อพระอุปัคฺตไปบิณฑบาตจึงทรงให้ความอุปถัมภ์ขังตมมันไปทำร้ายพระอุปัคฺต พระอุปัคฺตก็บันดาลให้ข้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกมาขอขมา พระอุปัคฺตจึงบันดาลให้ข้างมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีมืดมัวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุปัคฺตใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้อันตรายไปทั้งหมด พญามารก็บันดาล ฝนทรายกรด ฝนกรวดกรด ฝนศิลา ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนอาวุธ ฝนถ้ำจริง และฝนเปือกตม รวมถึงความมืด พระอุปัคฺตก็หอบฝนทั้งหมดและความมืดมืดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ดเศียร และยักษ์ พระอุปัคฺตเนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุปัคฺตจึงเนรมิตสุนัขเฝ้าภูเขาคอพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวสหัมบดีมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ เทวดาและท้าวสหัมบดีมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุปัคฺตให้ช่วยแก้ออกให้เพราะพระอุปัคฺตเป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุปัคฺต ท่านจึงเอารัดประคมัดพญามารไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนสิ้นสุดงานฉลอง

เมื่อพระอุปัคฺตกลับไปภูเขาคอพญามารก็พบว่าพญามารละทิฐิ ทั้งยังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระอุปัคฺตจึงเล่าถึงพุทธพยากรณ์ที่ว่าพระอุปัคฺตจะเป็นผู้ปราบพญามารให้ละทิฐิและปรารถนาพุทธภูมิ พระอุปัคฺตขอให้พญามารเนรมิตภาพพระพุทธเจ้าและพระสาวก พญามารขอว่าอย่ามีสการตน แต่เมื่อพระอุปัคฺต พระเจ้าอโศกและมหาชนได้เห็นภาพพระพุทธองค์ก็พร้อมใจกัน

นมัสการ พญามารจึงกลับร่างและตัดพ้อ แต่พระอุคุตก็กล่าวว่าเป็นการนมัสการพระพุทธรองค์ มิใช่พญามาร ทั้งพญามารยังจะได้บุญด้วย พญามารจึงลากลับไปยังที่อยู่ของตน

เล่มที่ 3 นิตยสารเทียนชัย ฉบับยอดพระอรหันต์ “ไตรภาคีมหาลาภ”

ตำนานสำนวนนี้ นำมาจาก จำแสน แก้วเสี้ยว, บรรณาธิการ. **เทียนชัย ฉบับยอดพระอรหันต์ “ไตรภาคีมหาลาภยอดพระอรหันต์.”** นนทบุรี: นานาสาส์. 2556.

ประวัติพระอุคุตในอดีตชาตินั้น ท่านเกิดเป็นพญาวานรที่ภูเขาอรุณมณฑล พญาวานรมีบริวาร 500 ตัว ครั้งหนึ่งพญาวานรได้ไปพบพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์ที่ศรัทธา จึงคอยปรนนิบัติพระปัจเจกพุทธเจ้าและนั่งเจริญสมาธิพร้อมกับพระปัจเจกพุทธเจ้า เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้ง 500 องค์นิพพาน พญาวานรก็เสียใจมาก ต่อมาพญาวานรได้พบฤๅษี 500 คนที่ไหลเขาอีกด้านหนึ่งทราบตนด้วยวิธีการต่างๆ พญาวานรนั่งเจริญสมาธิตามที่ได้เรียนรู้จากพระปัจเจกพุทธเจ้าให้เหล่าฤๅษีดูเป็นตัวอย่าง เมื่อฤๅษีทั้งหลายปฏิบัติตามที่บรรลุลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า พญาวานรจึงได้รับการปรนนิบัติอย่างดีจากฤๅษีทั้งหลายตรวจนสิ้นชีวิต

พระพุทธรองค์ได้ตรัสพยากรณ์กับพระอนันท์ว่าหนึ่งร้อยปีหลังพระองค์ปรินิพพานอุคุตจะกำเนิดเป็นบุตรพ่อค้ำน้ำหอม พระอุคุตจะเป็นพระอนุพุทธผู้สืบสานพุทธกิจและเป็นเอตทัคคะทางธรรมกถึก พระศาณกวาสินจะสร้างวัดที่ภูเขาอรุณมณฑลและอุปสมบทอุคุต

ร้อยปีหลังพุทธปรินิพพาน พระศาณกวาสินสร้างวัดบนเขาอรุณมณฑลแล้วรำลึกถึงพุทธพยากรณ์ พระศาณกวาสินได้ไปยั้งเรือนของพ่อค้ำน้ำหอมคุตะและทำให้เขาเกิดความเลื่อมใส พ่อค้ำน้ำหอมสัญญาว่าหากตนมีบุตรชายจะให้บวชเพื่อเป็นอุปัชฌาย์พระศาณกวาสิน ต่อมาพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายถึงสองคนแล้วก็ยังไม่ได้ให้บวช โดยอ้างว่าต้องให้ช่วยค้าขาย ในที่สุดพ่อค้ำน้ำหอมมีบุตรชายคนที่ 3 ชื่อว่าอุคุต เมื่อเติบโตอุคุตเจริญวัย พระศาณกวาสินได้ไปทวงสัญญา บิดาของอุคุตจึงกล่าวว่าหากอุคุตค้าขายแล้วไม่ขาดทุนหรือมีกำไรจึงจะให้บวช พญามารจึงบันดาลให้เมืองมฤกรมกลืนเหม็นจนกิจการค้าขายน้ำหอมรุ่งเรือง ต่อมาพระศาณกวาสินได้แสดงธรรมแก่อุคุตจนเขาบรรลุโสดาบัน

ฝ่ายนางวาสวทิตตาซึ่งเป็นหญิงโสเภณีประจำเมืองหลงไหลอุคุต แต่อุคุตปฏิเสธนาง ต่อมานางฆ่าชายผู้หนึ่ง จึงถูกลงโทษด้วยการตัดมือ เท้า จมูกและใบหู ทั้งไว้ที่เชิงตะกอน อุคุตไปแสดงธรรมแก่นางวาสวทิตตาจนนางบรรลุโสดาบันก่อนเสียชีวิต ส่วนอุคุตก็บรรลุเป็นพระอนาคามี พระศาณกวาสินทำให้อุคุตค้าขายไม่มีกำไรหรือขาดทุน และขอให้อุคุตบวช บิดาจึงยอมให้บวช พระศาณกวาสินเล่าถึงพุทธพยากรณ์ที่ว่าพระอุคุตจะเป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระศาณกวาสินอุปสมบทพระอุคุตและพาไปที่นภฎกภูฏอรัญญิกาวาส หลังจากพระอุคุตบวชก็ตั้งใจปฏิบัติจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

วันหนึ่งพระอุคุตได้แสดงธรรมแก่ชาวเมืองมฤกรม มารได้บันดาลให้ฝนตกเป็นไข่มุก ทำให้ชาวเมืองเกิดความโลภ ไม่อาจเข้าถึงธรรม วันที่สองขณะที่พระอุคุตแสดงธรรม มารก็บันดาลให้ฝนตกเป็นทองคำ เมื่อถึงวันที่ 3 ขณะที่พระอุคุตแสดงอนุพุทธพิกถาจบแล้วกำลังอธิบายเรื่องอริยสัจ 4 มารก็เนรมิตการแสดงของเทพศาสตราและการฟ้อนรำของนางอัปสร ทำให้มหาชนสนใจดนตรีและการฟ้อนรำ มารฮึกเหิมว่าตนชนะพระอุคุตจึงนำพวงมาลัยดอกไม้ไปคล้องคอพระอุคุต พระอุคุตเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่จะทำให้พญามารหันมานับถือพระพุทธศาสนาตามที่พระพุทธรเจ้าได้พยากรณ์ไว้ว่าพระอุคุตจะเป็นผู้ปราบพญามาร พระอุคุตจึงเนรมิตซากงู ชากสุนัข และและชากศพ แล้วเอาซากงูสามตัวมาร ชากสุนัขคล้องคอ และชากศพพาดที่หูของมาร พญามารขอให้เทวดาทั้งหลาย

ช่วยเหลือตนก็ไม่มีใครช่วยได้ ในที่สุดพญามารกลับไปหาพระอุปัชฌาย์ พญามารสำนึกในพระกรุณาธิคุณของพระพุทธรเจ้าและเข้าถึงพระรัตนตรัย พระอุปัชฌาย์จึงถอดพวงมาลัยออก ปลอ่ยให้พญามารเป็นอิสระ พระอุปัชฌาย์ขอให้พญามารเนรมิตตนเป็นพระพุทธรเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย พญามารขอร้องไม่ให้มันมีสการตนเพราะจะทนฤทธิ์ของพระอุปัชฌาย์ไม่ได้ เมื่อพระอุปัชฌาย์ได้เห็นรูปร่างพระพุทธรเจ้าก็ลืมนจะกัมันมีสการ พญามารจึงคืนร่างและทักท้วงพระอุปัชฌาย์จึงกล่าวว่าตนนมีสการพระพุทธรองค์ ต่อมาพญามารได้ประกาศให้ชาวเมืองมฤรามาฟังธรรมจากพระอุปัชฌาย์ ทำให้ชาวเมืองทราบว่าพญามารได้หันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนาแล้ว

พระเจ้าอโศกมหาราชจัดงานฉลองพระสถูป 84,000 องค์ที่พระองค์สร้างขึ้น โดยจะจัดงานฉลอง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน พระองค์เกรงว่าพญามารจะมาทำลายงานบุญของพระองค์ จึงไปปรึกษาพระโมคคัลลิตบรูตติสสะเถระและคณะสงฆ์ ขณะนั้นมีนาคนหนึ่งกำลังจะถูกครุฑจับ พญานาคขอให้คณะสงฆ์ช่วยเหลือ ก็ไม่มีภิกษุรูปใดจะแสดงอิทธิฤทธิ์ช่วยเหลือนาคนได้ เหลือเพียงสามเณรอาคันตุกะอายุ 7 ปี สามเณรจึงช่วยเหลือพญานาค คณะสงฆ์จึงมอบให้สามเณรเป็นผู้ดูแลงานฉลองพระธาตุดุสสุป สามเณรจึงกล่าวว่ามีเพียงพระภิกษุรูปเดียวที่จำพรรษาอยู่ในท้องมหาสมุทรผู้เดียวที่สามารถปราบพญามารได้ พระพุทธรองค์ก็เคยพยากรณ์ไว้ว่าพระอุปัชฌาย์จะเป็นผู้ทำให้พญามารปรารถนาพุทธรูมิ คณะสงฆ์จึงส่งพระภิกษุสองรูปไปนิมนต์พระอุปัชฌาย์จากปราสาทแก้วได้สมุทรรขึ้นมาราบมาร เมื่อพระอุปัชฌาย์ขึ้นมายังที่ประชุมสงฆ์ก็ถูกดำหนิที่ไม่เคยเข้าร่วมอุโบสถกับภิกษุสงฆ์ คณะสงฆ์จึงมอบทัณทกรรมให้ดูแลงานฉลองพระธาตุดุสสุป 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ฝ่ายพระเจ้าอโศกทอดพระเนตรเห็นพระอุปัชฌาย์มีรูปร่างบอบบาง จึงปลอ่ยช้างตกมันไปทดสอบอิทธิฤทธิ์ขณะที่พระอุปัชฌาย์เดินบิณฑบาต พระอุปัชฌาย์บันดาลให้ช้างกลายเป็นหิน เมื่อพระเจ้าอโศกเข้ามาขอขมา พระอุปัชฌาย์จึงบันดาลให้ช้างกลับมีชีวิตดังเดิม

เมื่อถึงวันงานฉลอง พญามารบันดาลให้ท้องฟ้ามีดَّمَวเกิดลมพายุใหญ่ พระอุปัชฌาย์ใช้อิทธิฤทธิ์บันดาลให้อันตรายไปทั้งหมด พญามารก็บันดาลฝนทรายกรด ฝนกรวดกรด ฝนศิลา ฝนลมกรด ฝนถ่านเพลิง ฝนลมกรด ฝนน้ำกรด ฝนอาวุธ ฝนถ้ำร้าง และฝนเปือกตม พระอุปัชฌาย์หอบฝนทั้งหมดไปทิ้งนอกขอบจักรวาล พญามารแปลงเป็นโคใหญ่ นาคเจ็ดเศียร และยักษ์ พระอุปัชฌาย์เนรมิตร่างเป็นพยัคฆ์ พญาครุฑ และยักษ์ที่ใหญ่โตกว่าสองเท่า ในที่สุดพญามารก็กลับร่างเดิม พระอุปัชฌาย์จึงเนรมิตสุนัขเฝ้าคุกไว้ที่คอกพญามารและอธิษฐานว่าไม่ว่าใครก็แก้ออกไม่ได้ พญามารไปหาเทวดาชั้นต่างๆและท้าวมหาพรหมก็ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ท้าวมหาพรหมแนะนำให้กลับมาหาพระอุปัชฌาย์ให้ช่วยแก้ออกให้เพราะพระอุปัชฌาย์เป็นพระอรหันต์มีฤทธิ์มาก เมื่อพญามารกลับมาหาพระอุปัชฌาย์ ท่านจึงจับแก้รัดประคดแล้วมัดพญามารไว้กับภูเขา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จนพญามารละทิฐิและปรารถนาเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต พระอุปัชฌาย์จึงแก้มัดพญามาร พระอุปัชฌาย์ขอให้พญามารเนรมิตตนเป็นพระพุทธรองค์ให้มหาชนทั้งหลายได้เห็นสักครั้ง พญามารขอร้องว่าไม่ให้มันมีสการ แต่เมื่อได้เห็นภาพนิรมิตของพระพุทธรองค์และพระอสีติมหาสาวก พระอุปัชฌาย์ก็ลืมนมีสการ พญามารจึงคืนร่างและตัดพ้อว่าตนจะได้รับบาป พระอุปัชฌาย์จึงกล่าวว่าตนนมีสการ พระพุทธรองค์ พญามารจึงไม่ได้รับบาป พญามารจึงลากลับไปยังวิมานของตน

รวมตำนานพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในสื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ ทั้งหมด 59 สำนวน

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววัชรารภรณ์ ดิษฐปาน เกิดเมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2520 ที่ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาภาษาไทย (เกียรตินิยม อันดับ 2) จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2541 และสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย (วรรณคดีไทย) จากสถาบันเดียวกันในปีการศึกษา 2545 หลังจากนั้นเข้าทำงานในตำแหน่งอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 จนถึงปัจจุบัน ปีการศึกษา 2553 ได้ศึกษาต่อในหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (คติชนวิทยา) ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดระยะเวลาที่ศึกษาได้รับทุนสนับสนุนการศึกษาจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2553 ทุนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์สำหรับการศึกษาระดับปริญญาเอกในประเทศ ในปีการศึกษา 2554 ระยะเวลา 4 ปี ทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “คติชนสร้างสรรค์: พลวัตและการนำคติชนไปใช้ในสังคมไทยร่วมสมัย” ปี พ.ศ. 2554 – 2557 และได้รับทุน ENITS SCHOLARSHIPS 2014 ของสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย